HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

I. A. Plijev hadseregtábornok, a Szovjetunió kétszeres hőse

A Tisza völgyében

Ölvedi Ignác

Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában

Tóth Sándor

Az 1945 márciusi balatoni német ellentámadás előzményei és a 3. Ukrán Front védelmi hadműveletének terve

1

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

Szovjet géppisztolyos rohamcsoport harcol Kőbányán, a Gergely utcában

Szovjet „Katyusák" Budapest közelében

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díja egész évre 32 Ft.

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.). Telefon: 316—173, a Kiadóban és bármely postahivatalban.

Csekkszámlaszám: Közületi 61297, egyéni 61066, vagy átutalás a Bp., MNB—8 sz. folyószámlájára.

INDEX: 25—371

65.0252 2 — *Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.*

SZABADSÁGUNK HAJNALÁN

„Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet."

(József Attila)

A világtörténelemben eddig ismert legnagyobb és legkegyetlenebb háború, melyet a fasiszta Németország zúdított az emberiségre, 1944 végén már ötödik esztendeje tombolt, pusztítva az embert és az emberi elme által alkotott értékeket. A Szovjetunióra tört hatalmas hadigépezet ereje a kezdeti sikerek után a kommunista párt vezette szovjet nép hősi ellenállásán megtört. A Vörös Hadsereg lendületes, mindent elsöprő ellentámadásba ment át, s győzelmes hadműveletei során halálos csapásokat mért a hitleri Németország verhetetlennek kikiáltott hadseregére és a szövetséges, csatlós kormányok csapataira.

1944 őszére a Vörös Hadsereg szétzúzta Hitler és csatlósainak csapatait északnyugaton Karéliában, Ukrajnában, Krímben, Belorussziában és Kisinyov—Iași térségében. A délnyugati hadszíntéren Romániában és Bulgáriában, sikeres hadműveletei során, széles arcvonalon elérte a román—magyar, a román—jugoszláv és a bolgár—jugoszláv határt s megkezdte felszabadító hadműveleteit Magyarország, Jugoszlávia és Csehszlovákia területén.

A Vörös Hadsereg hatalmas csapásai alatt 1944 őszére darabjaira hullott a második világháború kezdetén összetákolt fasiszta tömb. A volt csatlós országok egymás után váltak le a hitleri Német Birodalom oldaláról. Ám nemcsak kiváltak a szövetségből, hanem hadat is üzentek a német megszállóknak.

A Kárpátok hegykoszorúin felvillanó harci tüzek, a Maros és a Küküllő völgyében dörgő szovjet ágyúk végső figyelmeztetést jelentettek az utolsó csatlós, Horthy-Magyarország számára is. A náci Németországnak viszont a háború befejező szakaszában, amikor már minden európai szövetségesét elvesztette, létkérdéssé vált a magyar csatlós megtartása, Magyarország területének lehető leghosszabb ideig való birtoklása. Létszük-

séglet volt ez részére, mert az alaposan szétzilált német hadiipar és gazdaság, a megfogyatkozott, kimerült lakosság képtelen volt a háború folytatásához szükséges embertartalékot és anyagi eszközöket előállítani, vagy akár csak pótolni is az elszenvedett nagyarányú veszteségeket. A háborúban leigázott kelet-európai területek elvesztése miatt Németország a mezőgazdasági termékekkel való ellátás tekintetében is válságos helyzetbe került. Ilyen körülmények között a magyar ipar és mezőgazdaság termelése, a magyar olaj, a bauxit és a mozgósítható embertartalék nélkülözhetetlenné vált a náci hadigépezet számára. De Magyarországra földrajzi fekvése miatt is nagy szükségük volt a végórájuk meghosszabbításáért küzdő hitlerista vezetőknek. Hadászatilag ugyanis Magyarország volt déli irányból Németország előretolt bástyája, hiszen a Magyarországon áthaladó út volt a legrövidebb, amely összekötötte az osztrák, cseh és délnémet iparvidéket. Itt futottak össze azok a közlekedési vonalak is, amelyek 1944 végén a német főparancsnokságot összekötötték a Balkánon harcoló erőivel. S végül a hitlerista hadvezetés a magyarországi hadműveletekkel nagy szovjet erőket akart lekötni, hogy késleltesse a háború kimenetele szempontjából döntő ütközetek kibontakozását a berlini hadászati irányban. Bár Németország veresége elkerülhetetlen volt, a náci vezető körök mégis a háború befejezésének elodázására törekedtek, azzal a végső reménnyel, hogy esetleg időközben sikerül megegyezniük a Szovjetunió nyugati szövetségeseivel, ami elképzeléseik szerint az antifasiszta koalíció széteséséhez, Németország számára kedvező békefeltételek megkötéséhez vezetett volna.

A náci hadvezetés végső soron Magyarország pusztulása, a magyar nép mérhetetlen szenvedése árán akart időt nyerni Németország, s vele együtt a német fasiszta barbarizmus uralmának megmentéséhez. Ezért ragaszkodott oly nagyon Magyarországhoz, mint utolsó csatlóshoz, ezért összpontosította ide megmaradt erejének jelentős részét.

Hitler a fasiszta Horthy-klikkben nem csalatkozott, bár a Vörös Hadsereg feltartóztathatatlan, mindent elsöprő előretörése s az annak nyomán kialakult helyzet zavart és félelmet idézett elő a magyar uralkodó osztályok soraiban. Erre mutat a további hadviselés kérdésével foglalkozó augusztus 25-én tartott minisztertanács ülése, s ezt tükrözte a háborúból való kilépés kérdését tárgyaló koronatanács, valamint a minisztertanács és a parlament szeptember 7—8-i ülése is. Üléseztek, tárgyaltak, de az egyetlen helyes lépésre, a németekkel való szembefordulásra nem tudták magukat elszánni. Az ország

vezető körei híven negyedszázados uralmuk hagyományaihoz, továbbra is kitartottak nemzetvesztő, szovjetellenes politikájuk mellett. A magyar nép verejtékes munkájának gyümölcsét, ezer éven át kiművelt kultúráját, a nemzet legjobbjainak életét és vérét továbbra is feláldozták a náci Németország szövetségének oltárán. Nem bíztak már a német győzelemben, de jobban féltek a Vörös Hadsereg megérkezésétől, mint a nemzet sírbadöntésétől. Mert jól tudták, hogy az első szocialista állam, a hatalmas Szovjetunió Vörös Hadseregének harcai nyomán e földön az évszázadokon át vérrel és vassal elhallgattatott népi erők felszabadulása következik be, mely végül is az „ezeréves alkotmány" mögé bújt burzsoázia és a földbirtokos osztály hatalmának megszüntetéséhez vezet. Ennek elkerülése reményében ismét elárulták a magyar népet, sárba tiporták, meggyalázták hősi múltját. Ebben a helyzetben a szovjet hadvezetés, figyelembe véve a szovjet—német arcvonal déli szárnyán kialakult katonapolitikai helyzetet, s a magyar uralkodó körökben mutatkozó válságot és ingadozást, Románia felszabadítása után elhatározta: késedelem nélkül megkezdi a harcot a magyar nép felszabadításáért.

A legfelsőbb főparancsnokság főhadiszállása azt a feladatot adta a Magyarország határáig jutott szovjet csapatoknak, hogy zúzzák szét a magyarországi német fasiszta csoportosítást, vonják ki Magyarországot a Hitlerrel szövetségben viselt háborúból és szabadítsák fel az országot az idegen elnyomás alól. A főhadiszállás e feladat végrehajtását a Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt működő 2. Ukrán Frontra bízta, melynek csapatai a romániai hadművelet befejezése után, 1944 szeptember végén, Észak-Erdélyben elérték a Prislop-hágó—Tirgu Mures—Cluj déli körzete vonalat, a háború előtti román—magyar határ délnyugati szakaszát és a román—jugoszláv határt Bela Crkváig. A 2. Ukrán Front csapatai: összesen 40 szovjet és 22 román lövészhadosztály, 2 megerődített körlet, 3 harckocsi-, 2 gépesített-, 3 lovas hadtest és 1 harckocsidandár; 750 harckocsival és rohamlöveggel, 10 200 löveggel és aknavetővel, 1100 repülőgéppel, mintegy 800 km kiterjedésű arcvonalszakaszon készültek fel nagy történelmi küldetésükre.

A 2. Ukrán Fronttal szemben a nácik „Dél" hadseregcsoportja, összesen mintegy 32 hadosztály, 5 dandár, 3500 löveg és aknavető, 300 harckocsi és 550 repülőgép támogatásával vívott elkeseredett védelmi harcot Magyarország birtoklásáért.

A 2. Ukrán Front csapatai 1944. október 6-án, szabadságunk hajnalán, hatalmas erővel sújtottak le a Magyarország

keleti és északkeleti területein velük szemben álló fasiszta csoportosításra, s 23 napig tartó — a történelemben debreceni hadművelet néven ismert — öldöklő küzdelemben szétverték annak főerőit. A debreceni hadművelettel befejeződött hazánk felszabadításának első szakasza, melynek eredményeként a Tiszának majdnem az egész bal partja — több, mint 27 ezer km² területen 2 300 000 lakos szabadult fel. A 2. Urán Front csapatai hadműveleti szünet nélkül folytatták a támadást a Duna—Tisza közén és Közép-Magyarország területén, melynek fő célja Budapest felszabadítása és Magyarországnak a háborúból való kiléptetése volt. A feladatot — melynek végrehajtásába bekapcsolódott a Tolbuhin marsall vezette 3. Ukrán Front is, hadműveleti alárendeltségében az I. Bolgár Hadsereggel — emberfeletti küzdelem árán oldották meg. A 2. Ukrán Front csapatai 1944 december végére bekerítették a németek mintegy 180 ezer főnyi budapesti csoportosítását, s megkezdték annak felszámolását. Megsemmisítése azonban elkeseredett ellenállása és a külső arcvonalon lejátszódó, a felmentésére irányuló erős ellencsapások miatt 1945. február 13-ig tartott. A szovjet csapatok a Budapest felszabadításáért vívott küzdelmes harcokban mintegy 50 ezer fasiszta katonát és tisztet semmisítettek meg, több mint 130 ezer foglyot ejtettek, valamint nagy mennyiségű fegyvert, harci technikát és hadianyagot zsákmányoltak.

A budapesti hadművelet győzelmes befejezése után a 2. és 3. Ukrán Front csapatai hozzáfogtak Magyarország teljes felszabadításához. A nyugati megyékben még a hitlerista megszállási rendszer és a nyilas pribékek uralma dühöngött. Budapest elvesztése után a nácik minden lehetséges erőt ide összpontosítottak. Olyan hatalmas páncélos erőt csoportosítottak a Dunántúlon, amilyenre az 1945-ös hadműveletek során még nem volt példa a keleti arcvonalon. Hitler a mániákusok megszállottságával remélt kedvező fordulatot a Dunántúl kézbentartásától, ezért a „Dél" hadseregcsoport megerősítésére irányította az Ardennekből elvont 6. SS páncélos hadsereget. Tettének rugója a háború elhúzására irányuló törekvés volt, amely megkövetelte a zalai olajmezőknek a végsőkig való birtoklását. Hitler jól tudta, hogy a magyar olaj nélkül nem indulhatnak el a fedélzetükön halált és pusztulást hordozó repülőgépek, megállnak a harckocsik, vesztegelnek a szállító járművek, megbénul a harci technika, s vége a háborúnak. Az „új Európa" vérszomjas fantasztája pedig egyedül csak ettől félt. Arra számított, hogy repülőgép, harckocsi, páncélkocsi, felesleges vér még akad. Fanatikus emberek százezrei hallgat-

tak még rá, csak olaj kellett, hogy a háború hamvadó tüze ki ne aludjék; olaj kellett, bármi áron, hogy a háború mechanikája tovább lüktessen. Ezért a budapesti hadműveletet győzelmesen befejező 2. és 3. Ukrán Front csapatainak megállítása, a Dunántúl birtoklása és a dél-németországi iparvidék kulcsának kézbentartása reményében a náci hadvezetés hatalmas méretű ellentámadást készített elő a Balaton térségében. Erre az utolsó felvonásra Hitler 431 ezer katonát és tisztet vonultatott fel, akiknek haláltáncát 5630 löveggel és aknavetővel, 850 repülőgéppel, 872 harckocsival és rohamlöveggel kísérte. A fasiszták utolsó kétségbeesett kísérlete még nagyon sok áldozatot, sok vért követelő elkeseredett ütközetek színhelyévé tették hazánknak e részét. Ám hiábavalónak bizonyult a német hadvezetés vérpocsékolása, a hatalmas erőkkel végrehajtott ellentámadás megtört a 3. Ukrán Front hősi ellenállásán. Az ezt követő hadműveletek során a Vörös Hadsereg halálos csapásait nem tudták elkerülni a „Dél" hadseregcsoport és a 6. SS páncélos hadsereg csapatai.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai — miközben lendületesen üldözték nyugat felé az ezer sebből vérző fasiszta fenevadat — 1945. április 4-én elérték a Morva folyó torkolata—Lajta folyó—Kőszeg—Szentgotthárd—Nagykanizsa vonalat, s ezen a napon végleg megtisztították hazánkat a fasiszta német hordáktól, a hozzájuk tapadt horthysta népnyúzók siserehadától és a nemzetgyilkos nyilas banda szennyhullámától.

A szovjet csapatok 1944. október 6-a és 1945. április 4-e között rendkívül véres és elszánt küzdelemben zúzták szét a hazánk területén csoportosított hatalmas német erőket. A felszabadító hadműveletek során a szovjet harcosoknak tengernyi nehézséggel kellett megküzdeniük. A nagy ellenséges túlerő, a kiépített védelmi rendszerek, a megerősített falvak és városok, az összefüggő aknamezők leküzdésén kívül úrrá kellett lenniük az időjárás és a földrajzi viszonyok állította nehézségeken is. Ezek az akadályok, valamint az éjjel-nappal szünet nélkül folyó elkeseredett harcok kemény próbára tették a Vörös Hadsereg felkészültségét, erkölcsi és fizikai erejét. Ám a szovjet csapatok kiállták a próbát. A hős harcosokat nem tudta feltartóztatni sem az előre kiépített védelmi rendszerek mögött védekező náci hadigépezet, sem a természet erői által alkotott hatalmas akadályok. A katonák hóban, fagyban, vízben és sárban, az ellenség tűzviharában halált is legyőzve, bátran törtek előre. A Nagy Honvédő Háború nehéz harcaiban edződött gépesített, lovas- és lövészcsapatok, harckocsizók, tüzérek, műszakiak, híradók és felderítők, a flottillások és repülők szorosan

együttműködve legyőztek minden akadályt. A szovjet katonák kiállták a próbát, mert tisztában voltak a Vörös Hadsereg nagy és nemes felszabadító küldetésével, s teljesítették azt.

A német fasiszták és hazaáruló cinkosaik egy kifosztott, felperzselt, halálosan megsebezett országot hagytak maguk után. A béna testben a Duna két partján elterülő szép fővárosunk — mint egy megtépázott óriási szív — hallgatag embereivel, könnyező asszonyaival, kóborló anyátlan gyermekeivel, feldúlt és kifosztott otthonaival, égre meredő üszkös romjaival, a Duna hullámsírjába merült gyönyörű hídjaival, halált rejtegető romos utcáival, kísértetiesen néma üzemeivel és gyáraival vádolta a fasizmus elembertelenedett szörnyetegeit. Szerte az ország városaiban és falvaiban a kirabolt élelmiszerraktárak, üzletek, üzemek és gyárak, felrobbantott utak, hidak, vasutak és vasútállomások, elpusztított távíróhivatalok és rádióállomások jelezték a rabló horda útját. Feldúlták, kifosztották, tönkretették az ország gazdaságát. Korántsem teljes bűnlista szerint 33 ezer vagon és 423 gőzhajó összerabolt élelmet, ipari felszerelést, nyersanyagot és egyéb értékeket szállítottak ki hazánkból. A nyilas csőcselék nyugatra hurcolta Magyarország összes aranykészletét és sok más pótolhatatlan kincsét. Az ipari üzemek nem dolgoztak, a közúti közlekedés szünetelt, a közigazgatás béna, a közbiztonság kétségbeejtő volt. A mezőgazdaság is súlyos helyzetbe került. A náci hordák elhajtották az igavonó állatokat, letarolták, pusztasággá változtatták földjeinket. Minden bokor, minden barázda veszélyt hordó aknát rejtett. Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország. A magyarországi hadműveletekben alkalmazott fasiszta hadviselés könyörtelen módszerei mérhetetlen szenvedést zúdítottak a magyar népre és az ország javainak hihetetlen méretű pusztulását idézték elő. Az okozott kár 1945 elején az ország egész nemzeti vagyonának kb. 40%-át tette ki. A magyar uralkodó osztályok örök szégyene és megbocsáthatatlan bűne, hogy uralmuk ideig-óráig tartó meghosszabbítása érdekében vállalták az utolsó csatlós nemzetvesztő szerepét és segítettek katasztrófába dönteni az országot. Az új idők történelmi viharát azonban már képtelenek voltak megállítani.

A Vörös Hadsereg széttörte az idegen elnyomás zsarnoki bilincseit, megszabadította népünket a náci megszállástól, a Horthy-rendszer csendőrszuronyokra épült negyedszázados uralmától s a nyilas söpredéktől. Helyreállította hazánk nemzeti függetlenségét, elsöpörte a régi világ erőszakszervezeteit, s ezzel megkönnyítette egy új állam új gépezetének megteremtését.

Így vált lehetővé népünk számára, hogy hozzálásson egy igazi demokratikus rend megteremtéséhez.

A magyar nép szabadságáért annyi áldozatot vállaló igaz hazafiak, a kommunisták nem késlekedtek. 1944 október végén még harckocsik vasfogai hasítottak mély sebeket az oly sok vihart átélt magyar haza testén, s acélszárnyakon repült a halál; a világot lángbaborító fasiszta fenevad még ölt, rabolt és pusztított, az elárvult falvak, megtépázott városok ijesztő képét bombák robbanása és ágyúk tűzijátéka világította meg, amikor a már szabaddá vált magyar földön, az új élet hordozója, a Magyar Kommunista Párt előjött 25 éves illegalitásából. Sorra létrejöttek a párt helyi szervezetei, és Szegeden megalakult a felszabadult területek pártszervező és irányító központja. A munkásosztály forradalmi pártja kilépve az illegalitásból, azonnal hozzálátott sorainak rendezéséhez és az ország haladó erőinek tömörítéséhez. Bár a Horthy-rezsim kegyetlen diktatúrája, a féktelen fasiszta terror megtizedelte sorait, lemészárolta, illetve börtönbe vetette legjobb fiait, a pártot azonban nem tudta megsemmisíteni. A párt élt, reményt nyújtott és utat mutatott a háború sebeitől vérző országnak, a tanácstalan és megfélemlített népnek. Fennen hirdette: lesz magyar újjászületés! A kommunista párt élére állt az igazi demokratikus rend megteremtéséért folyó harcnak. „Nem burzsoá-kapitalista demokráciát akarunk, hanem népi demokráciát — mondotta Révai József, a kommunisták november 19-i szegedi nagygyűlésén —, ahol a nép szabadságjogai nem írott malaszt, ahol a föld a parasztoké, ahol meg van semmisítve a magyar földbirtokos osztály, ahol az államhatalom szervei a nép kezében vannak... Előbb vagy utóbb sor kell, hogy kerüljön az egész magyar tőkésosztállyal való leszámolásra, független Magyarország nélkül, magyar demokrácia nélkül, a föld felosztása, a parasztok kezére juttatása nélkül nem tudunk felkészülni erre a harcra." A párt programot adott az újjászületéshez, megmutatta az utat, amelyen haladni kell a biztos jövő felé. A negyedszázados hosszú illegalitás és egy véres háború után is elég erős volt ahhoz, hogy a fasiszta állam romjain — megküzdve minden reakciós erővel — mozgósítson az új népi demokratikus állam felépítésére.

Azóta — a párt győzelmes zászlaját követő magyar nép szorgalmas munkája nyomán — begyógyultak a háború okozta sebek, s a romok helyén egy új, virágzó, független, szabad ország született. Dolgozó népünk, nagyszerű munkásosztályunk céltudatos munkájának eredményeként hazánk elmaradt mezőgazdasági országból fejlett ipari országgá lett. Az elmúlt húsz év

során megváltozott a magyar társadalom szerkezete. Nincsenek elnyomó és kizsákmányoló osztályok, nem osztja meg a falu népét a vagyoni különbség, örökre a múlté a hárommillió koldus országa. A múltat feledtető sikerekben gazdag húsz esztendő tapasztalatai bizonyítják, hogy a munkásosztály forradalmi pártja igazi nemzeti párt, amelynek politikája igazi nemzeti politika, s a kommunista párt a magyar nép kipróbált vezetője, minden sikerének szervezője. Ez az erő vezette győzelemre a szocialista forradalmat, alakította át a falu társadalmát és gazdaságát, s vezeti győzelemre a szocializmus építését. Az elmúlt húsz év fényesen igazolta, hogy a kommunista párt vezette munkásosztály az igaz nemzeti erő, annak hazafisága az igazi hazafiság, s hazaszeretete az igazi hazaszeretet. A munkásosztály nemcsak önmagát szabadította meg a kapitalizmus jármától, hanem minden dolgozó osztályt. Felemelte az egész népet, az egész nemzetet. Szuverén államhatalmat alkotott, független, szabad hazát teremtett. A felszabadító Szovjetunió felbecsülhetetlen értékű segítségével az országot kivezette az elszigeteltségből és a haladásért küzdő országok sorába emelte. A kettős rabság alól felszabadult magyar nép eredményeivel és erőfeszítéseivel egész politikai, gazdasági, morális és katonai erejével ott van ismét az emberi haladás élenjáró erői között. A nagy Szovjetunió oldalán a szocializmust építő baráti országokkal együtt küzd az emberiség legszebb, legszentebb eszméinek valóra váltásáért. Küzd a békéért, a népek szabadságáért és egyenjogúságáért, küzd minden nép boldogságáért. A párt munkája nyomán az elmúlt két évtized harcos éveiben lezárult az új élet alapozásának nagy munkája és elkezdődött a szocializmus teljes felépítésének korszaka. Az alapozás szilárd, utunk egyenes, célunk világos. Felemelt fejjel, biztos tekintettel nézünk a jövőbe, s ha a múltra emlékezünk, csak azért tesszük, hogy soha ne feledjük, honnan indultunk és hová jutottunk, soha ne feledjük, mit hagytunk magunk mögött.

A felszabadulás óta eltelt időszak nagyszerű eredményei bizonyítják, hogy a felszabadítók nem hiába ontották vérüket. A magyar nép élni tudott az általuk teremtett történelmi lehetőséggel, és most egy fiatal, egyre szépülő szocialista ország boldog polgáraként ünnepli a szabadság és függetlenség születésnapját.

Nem lehet ünnepelni a magyar újjászületés évfordulóját anélkül, hogy ne ünnepelnénk felszabadítónkat, a nagy szovjet népet és annak hadseregét. Azt a hadsereget, amely Moszkvától Berlinig hegyen-völgyön, országhatárokon át üldözte, s vé-

gül saját barlangjában megsemmisítette az emberiség legádázabb ellenségét, a fasiszta fenevadat. Nem örülhetünk szép, szabad életünknek anélkül, hogy ne éreznénk mély gyászt szívünkben az értünk hősi halált halt szovjet, román, bolgár katonákért és magyar hazafiakért, hogy ne emlékeznénk az új élet születésével járó tengernyi könnyre és fájdalomra.

Az ünneplés magasztos pillanataiban az emlékezés lapjaira kívánkozik az a szívet szorongató gondolat, hogy mikor a szabadság napfényére kerülve, örömkönnyek kíséretében öleltük szívünkre szeretteinket, csak az volt a fontos, hogy élünk, s nem is gondoltunk rá: szabadságunk áraként hány ember áldozta fel fiatal életét. Ma sem tudjuk, hány édesanyának kézbesítették fia utolsó levelét, hány feleség siratta a magyar szabadságért hősi halált halt férjét, hány gyermek maradt árván miértünk! S ki tudná ezt megmondani, hiszen nincs az országnak egy talpalatnyi földje, melyet nem öntözött volna a hősök kiömlő piros vére, nincs e szép hazának egy városa és falva, ahol ne volna a felszabadító harcokban elesett katonák sírja. A komor hantok alatt mindenütt hősök pihennek, akik Debrecen délibábos rónáján, a szilaj Tisza és a megáradt Duna partján, az öldöklő hídfőcsatákban, a pesti utcák kövén, a budai hegyek lankáin, a balatoni küzdelmek színterén a legdrágábbat: életüket áldozták szabadságunkért.

Népünk örökre szívébe zárta és kegyelettel őrzi emléküket. Ők elestek, de a vörös zászló, melyet követtek, diadalmasan leng, s fennen hirdeti hősi tetteiket.

SZTANA BÉLA

HARCCSELEKMÉNYEK A DEBRECENI HADMŰVELET MÁSODIK SZAKASZÁBAN*
(1944. október 13—20.)

Ölvedi Ignác

Az 1944. augusztus 20-án indított jaşi—kisinyovi hadműveletben a 2. és 3. Ukrán Front a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverésével széttörte a német arcvonal Balkánt tartó láncszemét. Ennek eredményeként a hadászati és katonapolitikai helyzet Délkelet-Európában gyökeresen megváltozott. Románia és Bulgária kilépett a háborúból, fegyvereit Németország ellen fordította. A szovjet hadsereg előtt megnyílt az út a magyar és jugoszláv területek felszabadításához.

A 2. Ukrán Front Románia felszabadítása után lendületesen folytatott előnyomulása a német hadvezetésnek azt a tervét, hogy a Keleti és Déli Kárpátokban tartós védelmet létesít és feltartóztatja a szovjet csapatokat, meghiúsította. A front magasabbegységei átkeltek a Kárpátokon, visszaszorították a szeptember első felében Dél-Erdélybe betört német—magyar alakulatokat és a hónap végére 800 km szélességben felzárkóztak Magyarország akkori határára. Nagyvárad délkeleti, Arad északnyugati körzetének birtokbavételével kedvező feltételeket teremtettek a hadműveletek továbbfolytatásához.

A német parancsnokságot az augusztusban elszenvedett veresége és veszteségei arra kényszerítették, hogy az új védelmi vonalat az előzőtől nyugatra, mintegy 700 km-re, az akkori magyar határ mentén rendezze be. Hadászati elgondolása: Észak-Erdély erdős-hegyes vidékének kedvező lehetőségeit kihasználva, jól kiépített védelemmel feltartóztatni a 2. Ukrán Front jobbszárnyának és közepének előnyomulását, ezzel párhuzamosan Nagyvárad északnyugati körzetében jelentős erőket össz-

* Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.

pontosítani és ellentámadást indítani a 2. Ukrán Front balszárnya ellen, azt szétzúzni és előretörni a Déli Kárpátok gerincéig.[1]

A magyarországi hadműveletek vezetésével a fasiszta hadvezetés a „Dél" hadseregcsoport parancsnokságot bízta meg.[2]

Az ellenség erői és eszközei zömét Kolozsvár és Nagyvárad északnyugati térségében összpontosította. Hadműveleti felépítése a 6. Német Hadsereg kivételével egylépcsős volt. Védelmét Erdélyben, Kolozsvár, Nagyvárad térségében műszakilag jól berendezett támpontokra (erődökre) építette. A fővédőöv mélysége általában 2,5—3,5 km volt, egyes szakaszokon összefüggő lövész- és közlekedőárok rendszerrel. A hadseregcsoport jobbszárnyán azonban Nagyszalonta, Szeged arcvonalon — a 3. Magyar Hadsereg sávjában — műszakilag gyengén berendezett támpontokból álló, zömében hevenyészett jellegű védelemmel rendelkezett.

A szovjet főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán kialakult kedvező katonapolitikai és hadászati helyzet alapján úgy döntött, hogy az ellenségnek nem ad lélegzetvételnyi szünetet, megakadályozza sorainak rendezését, megvert seregtesteinek újbóli feltöltését és harcképessé tételét. Ezért gyors ütemben, hadműveleti szünet nélkül megkezdi a Magyarországon összpontosított és felvonulásban levő fasiszta erők szétverését, kilépteti a háborúból Németország utolsó szövetségesét, megnyitja az utat Ausztria és Dél-Németország felé.

A hadászati elgondolás alapján a 2. Ukrán Front[3] azt a feladatot kapta, hogy zúzza szét az ellenség Kolozsvár, Debrecen, Nagyvárad térségében összpontosított erőit és a siker Debrecen, Nyíregyháza, Csap irányú továbbfejlesztésével nyújtson segítséget a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez, Kárpát-Ukrajna felszabadításához és teremtsen kedvező feltételeket a Budapest—Bécs irányú támadáshoz.[4]

1 Hans Friessner: Verratene Schlachten. Holsten Verlag. Hamburg 1956. 133. o.

2 Сборник материалов по составу группировки и перегруппировки сухопутных войск фашистской Германии и войск бывших ее сателлитов на советско-германском фронте за период 1941—1945. Выпуск четвертый. Москва 1956, 174—178. o. — Lásd még idevonatkozóan H. Friessner: i. m. 128—131., 259—260. o. és Adalékok a Horthy-hadsereg szervezésének és tevékenységének tanulmányozásához. (1938—1945.) Összeállította: dr. Csima János, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár. 1961. 267—269. o. Állományába két német (6., 8.) és két magyar (2., 3.) hadsereg, összesen 33 magasabbegység, 3500 löveg és aknavető, 300 harckocsi és 550 repülőgép tartozott. Ebből a magyar magasabbegységek száma 18 volt.

3 Архив Министерство Обороны СССР. (A továbbiakban: Архив МО СССР), фонд (ф) 240, опись (оп.) 73765, дело (д.) 41/6, лист (лн.) 54—63; И История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—45. Военное Издательство, Москва 1962, том 4. 380. o. A front állományában 42 szovjet, 22 román hadosztály, 3 harckocsi-, 2 gépesített-, 3 lovas hadtest, 1 harckocsidandár és 1 légi hadsereg volt. Összesen: 73 harcászati magasabbegység, 602 harckocsi, 223 rohamlöveg, 10 238 löveg és aknavető, valamint 216 repülőgép tartozott.

4 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 12—15.

A front parancsnoka elhatározta, hogy — az aktv tevékenység folytatása mellett — Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza, Csap, illetve Arad, Orosháza, Szolnok irányokba mért csapásokkal áttöri az ellenség védelmét, szétveri és megsemmisíti a Tiszától keletre felvonultatott erőit, kijut a Tiszához, elvágja az észak-erdélyi erők (Wöhler-csoport) visszavonulásának útvonalait, segítséget nyújt a 4. Ukrán Frontnak.

A front parancsnoka — Malinovszkij marsall — a hadművelet alapvető feladatainak végrehajtására Nagyvárad és Arad térségében 140—150 km-es arcvonalon a 6. gárda-harckocsihadsereget, Plijev lovas-gépesített csoportját és az 53. összfegyvernemi hadsereget összpontosította. Ezek állományában 20 hadosztály (ebből 7 lovas), 2 harckocsi- és 2 gépesített hadtest volt (627 harckocsi és rohamlöveg).[5]

A front tevékenysége, mely később a történelemben a debreceni hadművelet elnevezést kapta — 20 évvel ezelőtt —, 1944. október 6-án indult meg és 28-ig tartott. Eredményeként a 2. Ukrán Front csapatai 170—260 km-t nyomultak nyugatra. Felszabadították Észak-Erdélyt, majdnem az egész Tiszántúlt. A Tiszán átkeltek és több hídfőt foglaltak, Bajánál elérték a Dunát. A Duna—Tisza közén létrehozott hadműveleti hídfővel kedvező helyzetet teremtettek a Budapest elleni támadáshoz.

A hadművelet első szakaszában (1944. október 6—12-ig) a csapatok alapvetően teljesítették a front parancsnokának 1944. október 2-án és 3-án kiadott parancsait és október 12-én estére kijutottak: Óradna, Beszterce, Kolozsvár, Bánffyhunyad, Mezőtelegd, Bihardiószeg D, Pocsaj, Szentpéterszeg, Biharkeresztes, Köröstarján, Sebes-Körös, Komádi D, Csökmő, Berettyó, Bakonszeg, Nagyrábé D, Biharnagybajom D, Püspökladány, Karcag, Kunmadaras, Tiszaszentimre vonalára és attól délre a Tisza torkolatáig. A Tiszán átkeltek és több hídfőt foglaltak.

A hadművelet főszereplője — különösen 1944. október 6—12-ig — az 1944 szeptember második felében alakult Plijev lovas-gépesített csoport (LGCS) volt (a 4. és a 6. gárda lovas és a 7. gépesített hadtest). Mindhárom hadtestet szeptember 15-én a hadműveleti feladatok megadásakor utalták a front alárendeltségébe.[6] A csoport a támadás megindítása előtt 389 harckocsival és rohamlöveggel, valamint kb. 1026 löveggel és aknavetővel rendelkezett.[7]

5 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 120—121; д. 1190, лл. 16—18; ф. 409, оп. 10057, д. 342, лл. 34; ф. 339, оп. 5179, д. 24, лл. 247; ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 5—6.

6 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 178542/сс, д. 13, лл. 159—160.

7 A 389 harckocsi és rohamlövegből 126 a lovas hadosztályok állományában volt. Minden lovas hadosztályban — hadrend szerint — volt egy harckocsiezred, melynek állományába 21 harckocsi tartozott.

A csoport létrehozására és alkalmazására vonatkozóan a főparancsnokság 1944. szeptember 15-én kiadott 220 215. sz. direktívájában a következőket rendelte el:

> „A vezetés megkönnyítésére a 4. és a 6. gárda lovas hadtesteket, a 7. gépesített hadtestet egyesítse Plijev altábornagy parancsnoksága alatt. Az irányításhoz szükséges eszközökkel (rádió, repülőgép, gépkocsi stb.) a front készletéből lássa el. Plijev csoportját tartsa meg közvetlen alárendeltségében."[8]

A front alapvető feladatának végrehajtásában a fő szerepet a hadművelet második szakaszában is Plijev lovas-gépesített csoportja kapta. Ezért részletesebben ennek a tevékenységét mutatjuk be.

*

A 2. Ukrán Front parancsnoksága — az eredmények és a hadműveleti helyzet alapján — az elért sikerek továbbfejlesztésére a következő elhatározást hozta.

Az 53. és a 46. hadseregekkel a Tisza vonalában biztosítja magát, a Plijev lovas-gépesített csoporttal csapást mér Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányába azzal a céllal, hogy meggyorsítsa a 4. Ukrán Front kijutását az erdős-hegyes Kárpátokból. Gorskov csoportjával meg csapást mér Nagykároly—Szatmárnémeti irányába, kijut az ellenség kolozsvári, máramarosszigeti csoportosításának visszavonulási útvonalaira és a front jobbszárny csapataival együttműködésben bekeríti és megsemmisíti Wöhler csapatait.

A hadműveleti elgondolás alapján a Plijev lovas-gépesített csoport, a 6. gárda-harckocsihadsereg és az 53. hadsereg jobbszárny csapatainak a Debrecen elleni támadás megindulása előtt meg kellett semmisíteni az ellenség erőit Sebes-Körös és Berettyó közén. Ezután a terv szerint a lovas-gépesített csoport birtokba veszi Debrecent, Nyíregyháza körzetét és Csaptól nyugatra Sátoraljaújhelyig hídfőt foglal a Tiszán.

A front jobbszárnyának a Wöhler-csoportot üldözve, ki kellett jutnia Máramarossziget, Nagykároly, Érvasad vonalába és befejezni Észak-Erdély megtisztítását az ellenségtől.[9]

8 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 178542/сс, д. 13, лл. 159—160. A főparancsnokság 220215. sz. direktívája.

9 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 50—60; д. 992, лл. 123. A frontparancsnok tervét jóváhagyásra 1944. október 13-án terjesztette fel. A főparancsnokság Nyíregyháza elfoglalása után a lovas-gépesített csoport előnyomulását Csap helyett Nagymihály (Mihalovce) felé követelte. Ezzel a minimális módosítással az 1944. 10. 14-én kiadott 220240. sz. direktívájában jóváhagyta a tervet.

A hadműveleti helyzet miatt az ellenség megváltoztatta szándékát, lemondott az ellentámadásról. A Debrecen délnyugat, Hajdúszoboszló—Hajdúszovát és Sáránd térségében körülzárt 6. lovas hadtest megsemmisítését tervezte, valamint szívós, védelmi tevékenységgel a szovjet csapatok további előnyomulását északra igyekezett mindenáron megakadályozni és megtartani az északkelet-magyarországi fő közlekedési és utánpótlási csomópontokat: Debrecent, Nyíregyházát. Ezzel biztosítani kívánta a 8. Német, az 1. és 2. Magyar Hadsereg visszavonulását. Ennek érdekében a német hadvezetés újabb erőket dobott Debrecen térségébe és elkeseredett küzdelmet folytatott minden talpalatnyi földért.[10]

Az összecsapások hevessége Debrecen térségében nem csökkent. A csata mindkét féltől továbbra is nagy erőfeszítéseket követelt. A harc éjjel-nappal megszakítás nélkül dúlt egészen Debrecen elfoglalásáig.

Nagyvárad elfoglalása, a 6. hadsereg védelmének felszakadozása zavart keltett az ellenség vezetésében. A front parancsnoksága ezt a helyzetet igyekezett maximálisan kihasználni és már október 12-én este az ismertetett elgondolásnak megfelelően kiadta intézkedéseit.

A lovas-gépesített csoportnak 1944. 10. 12-én 21.00-kor a frontparancsnok a 00640. sz. parancsában a következő feladatot adta:

> „Biztosítsa magát északkelet felől és főerőit fordítsa Biharkeresztes—Berettyóújfalu irányába, kerítse be és semmisítse meg az ellenség Sebes-Körös, Berettyó közén levő erőit. A továbbiakban a 49. lövészhadtesttel együttműködésben mérjen csapást Hajdúszovátra, semmisítse meg az ellenség csoportosítását Báránd, Biharterda térségében és jusson ki Debrecen körzetébe."[11]

A 6. harckocsihadsereg Komádi és Magyarhomorog elfoglalása után Berekböszörmény (5. hk. hdt.) és Mezősás (9. g. hdt.) irányába kellett hogy támadjon.[12]

Az 53. hadsereg arra kapott utasítást, hogy:

> „... a 49. lövész- és a 18. harckocsihadtesttel folytassa a támadást: Biharterda, Sárrétudvari körzetében, Püspökladány, Kaba—Hajdúszoboszló irányába és a 6.

10 Сборник материалов по составу группировки войск Германии: i. m. 174—179. o. Lásd még idevonatkozóan: H. Friessner: i. m. 149., 260. o. A Debrecenért vívott harc idején a 6. hadsereget megerősítették négy hadosztállyal a „Heinrici" harccsoportból.

11 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 17.

12 Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 42, лл. 32.

harckocsihadsereggel, valamint a lovas-gépesített csoporttal együttműködésben semmisítse meg az ellenség Sebes-Körös, Berettyó közén körülzárt erőit."[13]

A Gorskov lovas-harckocsi csoport azt a feladatot kapta, hogy:

„... 1944. 10. 13-án 07.00-kor gyülekezzen Nagyvárad északelet, Biharpüspöki, Csatár térségében és 44. 10. 16-án vegye birtokba Ottományt, Galospetrit és Érmihályfalvát."[14]

A lovas-gépesített csoport parancsnoka elhatározta, hogy Berettyóújfalura két csapást mér. Egyet Esztár körletéből a Berettyó jobb partján, a másikat Nagyvárad körzetéből Biharkeresztesen át a műút mentén és október 13-án 10 órára bekeríti az ellenséget Berettyóújfalu térségében. Főerőivel Biharkeresztes—Berettyószentmárton irányába támad.[15]

A hadtestek a következő parancsot kapták:

4. lovas hadtest:

„A 10. lovas hadosztály az elfoglalt körletéből október 13. 03.00-kor támadjon Esztár, Hencida, Berettyóújfalu irányába és 10.00-kor a 7. gépesített hadtest egységeivel együttműködésben foglalja el a helységet, vágja el az ellenség visszavonulási útvonalait északra."

A 30. lovas hadosztály:

..... 10. 13. 05.00-kor indítson támadást Nagyszántó, Nagykereki, Bojt felé ... Legyen állandó készenlétben délnyugati irányú csapás mérésére a menetvonal bármely szakaszán és 10.00-kor vegye birtokba Berettyószentmártont."

A 9. lovas hadosztály:

„egy megerősített ezredével szilárdítsa meg Bihart, biztosítsa a hadtestet északkeletről. Két ezredével a 7. gépesített hadtest után Bors, Biharkeresztes, Berettyószentmárton menetvonalon nyomuljon előre. Le-

[13] Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10057, д. 342, лл. 37. A hadseregparancsnok október 12-én 18.00-kor kiadott 0037. számú harcparancsában a 49. lövész- és a 18. harckocsihadtestnek azt a feladatot adta, hogy Karcag, Püspökladány elfoglalása után október 13-án reggelre vegyék birtokba: Bihartorda, Sárrétudvari, Kaba, Hajdúszoboszló, Hajdúszovát helységeket. Október 12-én 22.00-ig a hadtestek csak Karcagot és Püspökladányt vették birtokba. Bihartorda, Nagyrábé és Biharnagybajom ellen a támadás elakadt. Október 13-án reggel tehát a 49. lövész- és a 18. harckocsihadtest az előző napi feladat végrehajtására újította fel a támadást.

[14] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 66, 75.

[15] Архив МО СССР ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 17.

gyen állandó készenlétben délnyugati irányú csapás mérésére, együttműködésben a 7. gépesített hadtesttel."[16]

A 7. gépesített hadtest azt a feladatot kapta, hogy Bors, Biharkeresztes, Berettyószentmárton menetvonalon kezdje meg előremozgását. Közelebbi feladata, hogy október 13-án 10.00-ra foglalja el Biharkeresztest és a továbbiakban a 10. lovas hadosztállyal együttműködve vegye birtokba Berettyóújfalut.[17]

A lovas-gépesített csoport egységei 12-én este 08.00-kor fejezték be Nagyvárad megtisztítását. 13-án hajnalban már új manőverre indultak a csapatok. Ennek megszervezésére a hadműveleti helyzet mindössze 3—3,5 órát engedélyezett. A parancsnokoknak újra rövid idő alatt kellett az új feladatok végrehajtását, az anyagi utánpótlást megszervezniük. Különösen az utóbbi követelt nagy erőfeszítést a törzsektől. Plijev csoportjának három napon át szünetelt az utánpótlása, készletei teljesen kifogytak, a harcosokon és a lovakon is mutatkoztak a fáradtság jelei. A pihenő már nagyon indokolt lett volna, a helyzet azonban még mindig nem tette lehetővé.

A 6. gárda lovas hadtest harmadik napja, hogy a főerőktől elvágva, minden utánpótlás nélkül küzdött az ellenség gyűrűjében. Egy lovas hadosztályával (8. gd.) Debrecen nyugat 3 km-re, a 13. lovas hadosztállyal pedig Hajdúszoboszló, Hajdúszovát és Debrecen északnyugat 3 km-re Szepes vasúti megálló térségében védekezett.[18] A hadtestparancsnok október 13-án virradóra átcsoportosítást hajtott végre. Megerősítette Hajdúszoboszló és Hajdúszovát védelmét, valamint Szepes vasúti megálló környékét.

Harc Berettyóújfaluért

A feladatok teljesítésére a menetet elsőnek a 7. gépesített hadtest — 41. harckocsi és 64. gépesített — dandárai kezdték meg (1944. 10. 12-én 24.00-kor). Bors, Biharkeresztes helysé-

[16] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 24, лл. 15. A lovas-gépesített csoport 1944. október 12-én 23.35-kor kiadott 00112. sz. harcparancsa.

[17] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 24, лл. 15.

[18] A 8. lovas hadosztály még mindig Nagyrábé körzetében tevékenykedett. A 6. lovas hadtest lőszer ellátása különösen nehéz volt. Utánpótlására nem volt lehetőség. Akadtak egységek, amelyeknek már teljesen elfogyott a készletük. Ezen a parancsnok úgy segített, hogy elvett onnan, ahol még volt. Október 13-án PO—2 repülőgépről puska- és géppisztoly lőszert dobáltak le a hadtest által védett területre. Hasonlóan sok problémát okozott a sebesültek ellátása. Elszállításukra még csak gondolni sem lehetett. A hadtestparancsnokság valamennyi sebesültet a hajduszoboszlói kórházban helyezte el. Ellátásukat, kezelésüket a kórház személyzetére bízták, akik ezt becsületesen el is végezték.

geket északról megkerülve 9.00-ra elérték Bojtot. Utóbbit délről átkarolva előnyomulásukat Váncsod irányába folytatták.[19]

A 4. gárda lovas hadtest magasabbegységei a hajnali órákban 03.00 és 04.00-kor indultak meg a parancsban elrendelt irányokba.

Az ellenség ellenállását megtörve, a lovas-gépesített csoport egységei 11.00-ra kijutottak, illetve harcot folytattak: a 4. lovas hadtest 9. lovas hadosztálya — Biharszentjános, 30. lovas hadosztálya Bojt körzetében, a 10. lovas hadosztálya a 4. lovas hadtest 9. lovas hadosztálya — Biharszentjános, 30. lovas hadosztálya Bojt körzetében, a 10. lovas hadosztálya a 63. gépesített dandárral együttműködésben már megkezdte a rohamot Berettyóújfalu ellen északról.

A 7. gépesített hadtest harckocsidandára Berettyóújfalut támadta délkeletről, a 64. gépesített dandár birtokba vette Váncsodot és folytatta a támadást Berettyóújfalu felé.

Az ellenség páncélos és gyalogos egységekel különösen szívósan védte Bors, Biharkeresztes, Mezőpéterd és Berettyóújfalu községeket. 20—30 harckocsival és rohamlöveggel támogatott gyalogos csoportokkal ellenlökéseket hajtott végre. A csapatokat a német légierő is támogatta.

A lovas-gépesített csoport magasabbegységei október 13-án 12.00-ra a következő helyzetet érték el:

A 4. lovas hadtest 10. lovas hadosztálya kijutott Berettyóújfalu északkelet 2 km, téglagyár körzetébe, a 30. lovas hadosztály Bojtot, a 9. pedig Biharszentjánost foglalta el.

A 7. gépesített hadtest 41. harckocsidandára előnyomulásban Berettyóújfalu felé elérte a Berettyót, a 64. gépesített dandára Váncsodon gyülekezett. A 63. gépesített dandár a 10. lovas hadosztállyal együttműködve Berettyóújfalu északkeleti szélét érte el.

A csapatok további térnyerése a makacs ellenállás és a gyakori ellenlökések következtében annyira lelassult, hogy Plijev altábornagy átcsoportosítás végrehajtását rendelte el.[20] Elhatározta, hogy a 4. lovas és a 7. gépesített hadtest főerőivel csapást mér Biharkeresztesre, Toldra, Mezősásra és csak azután folytatja a támadást Berettyószentmárton és Berettyóújfalu ellen.

Október 13-án 13.00-kor a 7. gépesített hadtestnek azt a parancsot adta, hogy Váncsod körzetéből mérjen csapást Biharkeresztesre és a 9. lovas hadosztállyal együttműködésben sem-

[19] A hadtest 63. g. dd. a 10. lovas hadosztállyal együtt támadta Berettyóújfalut északról. A 16. g. dd. október 12-én Füzesgyarmatra érkezett. Azt a parancsot kapta, hogy innen támadjon Berettyóújfalu ellen észak-nyugatról.

[20] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 18.

misítse meg a helységet védő német—magyar erőket. A továbbiakban folytassa az előzőleg kapott feladat végrehajtását.

A 4. lovas hadtest arra kapott utasítást, hogy a 30. lovas hadosztályával foglalja el Mezőpéterdet és a támadást utána Biharkeresztes irányába folytassa, vegyen részt az ellenség biharkeresztesi csoportosításának megsemmisítésében. A község birtokbavétele után támadását Berettyószentmárton felé kellett, hogy folytassa.

A lovas-gépesített csoport az ellenség ellenállását Nagyvárad és Berettyóújfalu között nem tudta megtörni. A németek nemcsak védekeztek, hanem gyakran ellenlökésekkel zavarták Plijev csapatainak előnyomulását. Az ellenlökő csoportok általában zászlóalj, ezred erejűek voltak, amelyeket rendszerint 10—15 harckocsi és rohamlöveg támogatott. Az egynapos tevékenység eredményeként 13-án estére a lovas-gépesített csoport egységei a következő helyzetet foglalták el:

4. lovas hadtest: a 30. lovas hadosztály Berettyószentmárton, Mezőpéterd terepszakaszon ellenlökés elhárításával volt lekötve. A 9. hadosztály kemény harcot vívott Bors keleti szélén. A 10. lovas hadosztály a 63. gépesített dandárral együtt változatlanul Berettyóújfalu északkelet 2 km körzetében, támadása elakadt.

A 7. gépesített hadtest: a 16. dandár menetben Berettyóújfalu felé, mocsaras terep leküzdésével küszködött, elérte Rétszentmiklóst. A 64. gépesített dandár Bojt körletéből Bors felé, a 41. harckocsidandár pedig Biharkeresztes irányába megkezdte előnyomulását.[21]

A 6. lovas hadtest helyzete változatlan. Október 13-án a hadtest arcvonalán az ellenség különösebb aktivitást nem tanúsított.

A nap végén (24.00-kor) Plijev altábornagy az előzőek meghagyása mellett újabb feladatot állított a csapatok elé. A 4. lovas hadtestnek azt a parancsot adta, hogy 14-én hajnalban újítsa fel a támadását, a 30. lovas hadosztálynak pedig, hogy vegye birtokba Mezőpéterdet. Utóbbinak felderítő osztagot kellett kiküldeni Konyár—Derecske—Mezősás irányokba. A 10. lovas hadosztály azt a parancsot kapta, hogy együttműködésben a 63. gépesített dandárral, tisztítsa meg Berettyóújfalut az ellenségtől, vegye birtokba az átkelőhelyeket és azokat szilárdan tartsa kézben, akadályozza meg az ellenséges erők visszavonulását északra. Erős előrevetett osztaggal Berettyóújfalu észak 8 km körzetében a Kálló-csatornán vegyen birtokba átkelőhelyeket.[22]

[21] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 18.
[22] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 19.

A 7. gépesített hadtest azt a feladatot kapta, hogy:

„... virradatra a 10. lovas hadosztállyal együttműködve vegye birtokba Berettyóújfalut. A 16. gépesített dandárral mérjen csapást Bakonszeg irányába és jusson ki Berettyóújfaluhoz, vegye birtokba az átkelőhelyeket Bakonszeg és Berettyóújfalu terepszakaszon. Erős előrevetett osztaggal foglalja el és tartsa meg Sáp 4 km kelet 100-as háromszögelési pontot. Két dandárával a 9. lovas hadosztállyal együttműködésben 06.00 órára vegye birtokba Biharkeresztes, Ártánd helységeket."[23]

A parancsnok elhatározása jól tükrözi, hogy a hadműveleti cél: a Berettyó- és a Sebes-Körös közén jól kiépített támpontokban védekező német erők teljes bekerítése volt. Az elgondolás megvalósítása azonban csak részben sikerült. A helyzetet a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága is felismerte és október 14-én tevékenysége ennek meghiúsítására irányult.

A lovas-gépesített csoport egységei október 14-én délelőtt birtokba vették Mezőpéterd, Biharkeresztes (08.00), Mezősás (13.00) falvakat. Ezután a hadtestek főerőiket Berettyószentmárton és Berettyóújfalu körzetébe irányították. A falvak többségének birtokba vételében közreműködtek a 6. harckocsihadsereg csapatai is. Az ellenség október 13-án a kedvezőtlenül alakult helyzete következtében feladta a Körös menti támpontjait, Komádit, Magyarhorogot, Biharböszörményt. 13-án megindult a Sebes-Körösnél elakadt 6. harckocsihadsereg támadása is. Az 5. harckocsihadtest Biharkeresztes, a 9. gépesített hadtest pedig Mezősás irányába fejlesztette tovább az elért sikereket.[24]

Bors, Biharkeresztes, Mezősás és a Körös menti támpontok elvesztése után az ellenség megkezdte a Sebes-Körös és Berettyó közének kiürítését. Csapatait visszavonta északra. Ennek biztosítására különösen megerősítette Berettyóújfalu, Berettyószentmárton és Bakonszeg védelmét.[25]

Püspökladány térségében a 49. lövész- és a 18. harckocsihadtest csapatai az ellenlökéseket visszaverve birtokba vették Biharnagybajomot, Bárándot, az északkeleti irányban pedig kijutottak Kaba északi, nyugati és Nádudvar déli szélére.[26]

Az október 13-i és 14-i események nem vezettek az ellenség bekerítésére. Viszont arra kényszerítették a német hadmű-

23 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 19.
24 Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 42, лл. 34—44.
25 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 19. Berettyóújfalut pl. egy megerősített gyalogezred, 20—25 harckocsi és rohamlöveg, valamint 3—4 tüzérüteg védte.
26 Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10057, д. 336, лл. 330.

veleti vezetést, hogy elrendelje a Sebes-Körös és a Berettyó közének kiürítését, amit 14-én Berettyóújfalu és Bakonszeg közötti szakaszon meg is indított.[27]

Október 15-én a lovas-gépesített csoport egységei folytatták a harcot az ellenség berettyóújfalui csoportjának megsemmisítéséért. A 10. lovas hadosztály és a 63. gépesített dandár helységharcot vívott Berettyóújfalu északon. A 30. lovas hadosztály és a 64. gépesített dandár birtokba vette Berettyószentmártont, két ezredével átkelt a Berettyón és támadást indított Berettyóújfalu ellen.[28] Ezzel a manőverrel a lovas-gépesített csoport az ellenség berettyóújfalui csoportját északról, keletről és délről teljesen átkarolta. A 7. gépesített hadtest 41. harckocsidandára október 15-én 12.00-ra felszámolta a Told körzetében körülzárt ellenséges csoportot.

A nap második felében megérkeztek a község térségébe a 6. harckocsihadsereg csapatai is. Az 5. harckocsihadtest Gáborján, a 9. gépesített hadtest pedig Berettyószentmárton körzetében kapcsolódott be a berettyóújfalui csoport elleni tevékenységbe és 17.00-kor már harcot kezdett az átkelőhelyek megszerzéséért.[29]

Berettyóújfaluért a harc rendkívül heves volt. Az ellenség minden utcában, minden házban megkapaszkodott, amit csak lehetett, tűzfészekké változtatott. Ezért a városba betört egységeknek utcáról utcára és házról házra kellett harcolniuk. A késő délutáni órákban három lovas és két gépesített dandár rohamozta a helységet. Az eredmény azonban jelentéktelen volt. Rétszentmiklós dél 0,5 km-en elakadt a 16. gépesített dandár támadása is.

Berettyóújfalutól északra a másik jelentős csomópont Derecske volt. Ennek visszafoglalása során (10. 10-én) vágta el az ellenség a 6. lovas hadtestet a lovas-gépesített csoport főerőitől.[30] A Berettyó és a Sebes-Körös közéről kivont erők egy részével a német parancsnokság a 6. lovas hadtestet támadta.

27 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 75. Az ellenségnek Nagyvárad, a Sebes-Körös és a Berettyó közén vívott harcok során halottakban 1200 tiszt és katona, harckocsi és rohamlövegben 115, páncélgépkocsi és páncélozott szállító jármű 85, lövegben 395, repülőgépben pedig 91 volt a vesztesége.

28 A két lovasezred október 15-én 12.00-kor kelt át a Berettyó északi partjára. A lovas-gépesített csoport parancsnoka a délutáni órákban ide irányította a 9. lovas hadosztályt is.

29 Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 42, лн. 35.

30 A 6. lovas hadtest október 15-én továbbra is változatlanul nehéz helyzetben, de szilárdan tartotta Hajdúszoboszló, Hajdúszovát és Mikepércs helységeket. Utánpótlást még mindig csak légiúton kapott. Október 14-én Püspökladányba megérkezett egy lőszer- és üzemanyagszállító oszlop. Útját azonban képtelen volt tovább folytatni. Az ellenség 15-én különösen Hajdúszovát és Mikepércs ellen indította rohamait, mindenáron szabaddá akarta tenni a Debrecen felé vezető utat.

A másik részével és a közben beérkezett 46. gyaloghadosztállyal pedig Pocsaj—Berettyóújfalu közötti szakaszos ellenlökéseket indított a Berettyó északi partjára átkelt szovjet csapatok ellen, megkísérelte azok visszaszorítását a folyó mögé. Ezeket a falvakat október 14- és 15-én a 33. lövészhadtest hadosztályai védték. A hadtest Nagyvárad és környékének megtisztítása után azt a feladatot kapta, hogy a lovas-gépesített csoport hátában birtokba vett lakott helységeket: Pocsaj, Esztár, Gáborján stb. szállja meg és biztosítsa a Plijev-csoport manőverét északkeletről és északról.[31] Október 15-én Pocsajt és Esztárt az ellenség visszafoglalta és megkísérelte a Berettyón az átkelést.

Az ellenség Derecske környéki tevékenységének meghiúsítására, a 6. lovas hadtest gyors megsegítésére a 2. Ukrán Front parancsnoka elhatározta, hogy a Plijev lovas-gépesített csoportot még Berettyóújfalu elfoglalása előtt északra fordítja. 1944. október 15-én 16.00-kor ezzel kapcsolatban a következő feladatot adta:

> „Mérjen csapást Derecskére és 10. 16-án . . . egyesüljön a 6. lovas hadtesttel."[32]

A hadműveleti helyzet valóban sürgős, halaszthatatlan intézkedéseket követelt az ellenség ellenlökései következtében csaknem összeroskadó 6. gárda lovas hadtest megsegítésére és a Derecske térségében gyülekező német erők szétverésére. A frontparancsnok azonban megfelelő tartalékokkal a feladat végrehajtására nem rendelkezett. A 7. gárdahadsereg 24. és 25. hadtestei még gyülekezés alatt voltak. Alkalmazásukkal tehát nem lehetett számolni. Hasonlóan lehetetlen volt a Gorskov-csoportot visszahozni. Ez egyébként hadműveleti szempontból megbocsáthatatlan hiba lett volna. Gorskov, ha lassan is, de sikeresen folytatta előnyomulását a megadott irányba. A Paptamási—Pocsaj—Esztár—Gáborján körzetekben tevékenykedő 33. lövészhadtest erejéből csak védekezésre tellett. A derecskei csoport szétverésére lehetősége nem volt.

Ilyen körülmények között a parancsnoknak nem volt más választása, mint kivonni Berettyóújfalu alól és a faluból is a lovas-gépesített csoportot és a helységben levő ellenséges erők végleges felszámolását a 6. harckocsihadseregre bízni. Utóbbi 15-én a nap második felében teljesen felzárkózott Berettyóújfaluhoz. Az 5. harckocsihadtest Gáborjánnál át is kelt a Be-

31 Архив МО СССР, ф. 341, оп. 5312, д. 619, лл. 16—19. A front parancsnoka a 33. lövészhadtestet október 10-én a 7. hadsereg állományába utalta. A 337. lövészhadosztály Paptamási, az 1. román gyaloghadosztály Esztár, a 3. román hegyi gyaloghadosztály Gáborján északi körzetében gyülekezett.

32 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 20—21.

rettyón és északról a falu ellen fordult. A 9. gépesített hadtest pedig délről támadta a községet.

Az olvasóban minden bizonnyal felmerül a kérdés, hogy a front parancsnoka miért nem a 6. harckocsihadsereget indította Derecskének? A levéltári dokumentumok erre a kérdésre nem adnak választ. Az eseményekből arra lehet következtetni, hogy Malinovszkij marsall a hadművelet során harckocsijainak több mint 60 százalékát elvesztett 6. harckocsihadsereget gyengének találta a feladat végrehajtására. Másodszor, a Berettyóújfalu elleni kétnapos harc azt mutatta, hogy a lovas hadosztályok helységharc vívására nem a legalkalmasabbak. Továbbá, olyan helyzetben, amikor a fő hangsúly már nem a helység elfoglalásán van, mint ahogy volt 13-án, 15-én, hiba lett volna azt az egységet továbbra is a város alatt tartani, mely rugalmas, merész, határozott manővereivel az ellenség csoportosításainak szétverésére, támpontjainak megkerülésére alkalmasabb volt, mint a 6. harckocsihadsereg.

Minden bizonnyal ezek a meggondolások vezethették a front parancsnokát is, amikor úgy döntött, hogy a lovas-gépesített csoportot kivonja, északra fordítja és Berettyóújfalu elfoglalását a 6. harckocsihadseregre bízza. A feladat végrehajtását a hadsereg csapatai 15-én este kezdték meg.

Ezzel kapcsolatban arra is rá kívánunk még mutatni, hogy a lovas-gépesített csoport másodszori ütközetbe vetése Berettyóújfalu elfoglalására nem volt hadműveleti szükségszerűség. A félreértések elkerülése végett nem az október 13-án kiadott intézkedésre gondolunk. Ez indokolt, mert ekkor Berettyóújfalu még hadműveleti jelentőségű objektum volt. Birtokbavételétől függött a Sebes-Körös és a Berettyó közén rekedt német erők bekerítése, teljes elszigetelése. Elfoglalása menetből nem sikerült. Ekkor a lovas-gépesített csoport főerőit a Biharkeresztes és környékén kiépített támpontok birtokbavételére, a visszamaradt helyőrségek megsemmisítésére irányították. Ezt a döntést is meg tudjuk érteni. A Sebes-Körös és Berettyó közén levő ellenséges erők komoly veszélyt jelentettek az északra fordult csapatok hátára. A lovas-gépesített csoport és a 6. harckocsihadsereg október 13-i és 14-i eredményei a német parancsnokságot is meggyőzték arról, hogy csapatai megmentésének egyetlen útja: az azonnali visszavonás. Ezt 14-én meg is kezdte. Ezzel párhuzamosan Berettyóújfalu elvesztette hadműveleti jelentőségét. A lovas-gépesített csoport ütközetbe vetése másodízben komoly időveszteséggel járt.

Ezt a front parancsnoksága is felismerte. Malinovszkij marsall október 15-én 16.00-kor kiadott 00643. sz. parancsában

új feladatot adott a lovas-gépesített csoportnak és a helység elfoglalását a 6. harckocsihadseregre bízta.

A Plijev-csoport új hadműveletének megszervezése igen sok nehézséget adott a törzsnek. A 4. lovas hadtest mindhárom hadosztálya és a 7. gépesített hadtest két dandára (63., 64.) utcai harcot vívott Berettyóújfaluban. Mindössze a 41. harckocsidandár nem volt harcban. Utóbbi Told elfoglalása után Gáborján körzetében gyülekezett.

A 4. lovas hadtest azt a parancsot kapta, hogy két menetvonalon támadjon: Berettyóújfalu, Derecske műút mentén és attól nyugatra, 16-án 08.00-ra foglalja el Derecske déli és nyugati részét.

A 7. gépesített hadtest feladata az volt, hogy Szentpéterszeg, Gáborján, Konyár, Derecske útvonalon nyomuljon északra és október 16-án reggel 07.00-ra vegye birtokba Derecske délkelet 2 km magassági pont körzetét és a helység keleti részét.

A 6. lovas hadtestnek Plijev altábornagy azt a feladatot adta, hogy a lovas-gépesített csoport főerőinek Derecske alá érkezésével egyidejűleg a találkozás meggyorsítására mérjen csapást Derecske irányába.[33]

Az ellenség szívós, makacs ellenállással, gyakori ellenlökéseivel nagyon lefékezte a kemény harcokban ugyancsak jelentősen megfogyatkozott lovas-gépesített csoport előnyomulását. Ennek következtében Derecske birtokbavételét a megadott határidőre az egységek nem teljesítették. 16-án este 5 órára a lovas hadtest egy hadosztálya elérte Tépet, birtokbavétele menetből nem sikerült. A hadtest többi egységei szintén kijutottak Derecske dél, délnyugat körzetébe és felkészültek a rohamra. A 7. gépesített hadtest erre az időre elérte Konyárt. A csapatok sorainak rendezése után a 4. gárda lovas hadtest Derecske, a 7. gépesített hadtest pedig Konyár birtokbavételéért megindította a harcot. A lovas-gépesített csoporttal együttműködésben tevékenykedő 33. lövészhadtest egységei visszafoglalták Pocsaj, Esztár falvakat és a gyorscsapatok mögött folytatták előnyomulásukat. Fő feladatuk az elfoglalt objektumok, terepszakaszok megtartása volt.

A 6. lovas hadtest egységei változatlanul — már a hatodik napja — tartották Hajdúszoboszló, Hajdúszovát és Mikepércs helységeket. Ezzel a hadtest lehetetlenné tette az ellenség csapatainak mozgását a Derecske—Debrecen-i úton. A lovas-gépesített csoport északra fordulása, valamint a 49. lövészhadtest sikeres tevékenysége Kaba, Tetétlen, Nádudvar körzetében az

[33] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 21—22.

ellenséget arra kényszerítette, hogy főerőit ne a 6. lovas hadtest ellen, hanem a délről és délnyugatról közeledő szovjet csapatok támadásának megállítására fordítsa. Ennek következtében az ellenség nyomása a bekerítésben harcoló 6. gárda lovas hadtest ellen október 15. után jelentősen csökkent, de nem szűnt meg. Ezekben a napokban különösen Hajdúszovátot és Mikepércset támadta az ellenség.

Október 16-án reggel a 18. harckocsihadtest és az 1. légideszant-hadosztály csapatai Kabát északkeletről átkarolták. Ezzel egyidejűleg a hadosztály egy másik zászlóalja Nádudvar dél 4 km vasúti megálló körzetében átvágta a Kaba—Nádudvar műutat. Ennek eredményeként október 16-án a 18. harckocsihadtest összeköttetést léteseített a Debrecen alatt körülzárt 6. lovas hadtesttel.[34] A résen keresztül a sötétség beállta után egy gépkocsi oszlopnak sikerült bejutni Hajdúszoboszlóra.[35]

Nem sokkal azután, hogy a 4. lovas és a 7. gépesített hadtest egységei megindították a harcot Konyár és Derecske birtokbavételéért, október 16-án 18.30-kor Malinovszkij marsall azt a parancsot adta, hogy a lovas-gépesített csoport mérjen csapást északra, egyesüljön a 6. lovas hadtesttel és október 17-ének végére vegye birtokba Debrecent.[36]

Október 16-án a kialakult hadműveleti helyzet figyelembevételével a 2. Ukrán Front parancsnoka valamennyi hadsereg felé intézkedett.

A lovas-gépesített csoporttal együttműködésben tevékenykedő 6. harckocsihadsereg azt a feladatot kapta, hogy Berettyóújfalu birtokbavétele után vegyen részt az ellenség megsemmisítésében Berettyóújfalutól északra és október 17-én estére jusson ki Hajdúbagos—Sáránd körzetébe.[37]

Az 53. hadsereg a 00644. sz. parancsban azt a feladatot kapta, hogy folytassa a támadás kifejlesztését és október 17-én reggelre egyesüljön a 6. lovas hadtesttel Hajdúszoboszló—Haj-

[34] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 83.

[35] Figyelembe véve, hogy az ellenség sem rendelkezett összefüggő arcvonallal, a frontparancsnokság utasította a Püspökladányban várakozó gépkocsi oszlop parancsnokát, hogy a résen keresztül kísérelje meg a bejutást Hajdúszoboszlóra. Az oszlop parancsnoka, Pavlenko szds. a sötétség beálltával megindult. Menetvonala kezdetben Püspökladány—Kaba műút, majd erről letért a 93. hárp. irányába. Kaba észak 4 km-en átkelt a Nádudvar és Kaba-i műúton. Menetét a továbbiakban a tanyákat összekötő kocsiutakon, úttalan földeken, vizes réteken keresztül folytatta és október 16-án 23.00-kor az oszlop — 44 gépkocsival — megérkezett Hajdúszoboszlóra. A gyűrűt végérvényesen a Kaba—Nádudvar—Hajdúszoboszló irányában támadó 49. lövész- és a 18. harckocsihadtest csapatai törték át október 18-án.

[36] Архив МО СССР ф. 278, оп. 1519, д. 23, лн. 23.

[37] Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 42, лн. 23—38. Az 5. hdt-nek Földes—Hajdúszovát felé kellet támadni és a feladat teljesítése után Derecske irányába előnyomulni. A 9. g. hdt. Derecske felé a műúton nyomult északra azzal a feladattal, hogy jusson ki Hajdúbagós, Sáránd körzetébe.

dúszovát körzetében. A támadást folytatva a hadseregnek 17-én estére ki kellett jutnia Hajdúszovát, Hajdúszoboszló, Etyek, Tiszafüred, Abádszalók, Fegyvernek, Tiszapüspöki, Szajol vasútállomás arcvonalára. Szolnoktól délre a Tiszához kijutott és azon átkelt csapatok azt a parancsot kapták, hogy továbbra is tartsák a terepszakaszokat.[38]

A lovas-gépesített csoporttal együttműködésben tevékenykedő 7. gárdahadsereg állományába tartozó 33. lövészhadtest arra kapott utasítást, hogy támadását északnyugati irányba folytatva, október 17-én estére jusson ki Hajdúszoboszló körzetébe. A hadsereg 24. és 25. hadteste folytatta a menetet az új összpontosítási körletbe.[39]

A lovas-gépesített csoporttól jobbra támadó Gorskov lovas-harckocsi csoport azt a parancsot kapta (16-án), hogy határozottabban tevékenykedjen és 17-én jusson ki Nagykároly—Szatmárnémeti körzetébe és vágja el a Wöhler-hadsereg visszavonulási útvonalát.

A szárnyakon tevékenykedő hadseregek feladatát a frontparancsnok úgy határozta meg, hogy azok segítsék a főirányba kibontakozó támadást.

A 40. és a 27. hadseregeket mindenekelőtt arra utasította, hogy folytassák a támadást az elrendelt irányokba. További feladatként a 40. hadsereg azt kapta, hogy 1944. október 19-én estére foglalja el Máramarosszigetet, Szatmárnémetit és jusson ki Szeninca—Túrterebes vonalába. A 27. hadseregnek október 17-én ki kellett jutnia Egerbegy (Beita), Szalacs (Salacea), Érmihályfalva szakaszára, 19-én estére pedig Nyíradony és Hajdúhadház körzetébe.[40]

Az 5. légi hadseregnek azt az utasítást adta a front parancsnoka, hogy főerőivel továbbra is a Plijev-csoportot, a 6. harckocsihadsereget és az 53. hadsereg jobbszárnycsapatainak tevékenységét támogassa.[41]

Október 16-án kiadott intézkedések és parancsok jól mutatják, hogy a frontparancsnokság igyekezett meggyorsítani Debrecen elfoglalását s el akarta vágni az ellenség észak-erdélyi

[38] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 78; ф. 409, оп. 10057, д. 342, лн. 34. Az ellenség október 14-én Törökszentmiklós kelet körzetéből indított, 15-én továbbfejlesztett nagyerejű ellenlökése (3 gyalogezred, 45 harckocsi és páncélozott szállító jármű) következményeként visszafoglalta Kenderest és Kisújszállást. Mindkét helységet a szovjet csapatok október 16-án újra birtokba vették. Törökszentmiklós azonban továbbra is az ellenség kezén maradt. A Szajol vasútállomás körzetébe való kijutás Törökszentmiklós visszafoglalását is jelentette. A hadsereg sávhatára balról: Arad, Tótkomlós, Szentes, Nagykőrös. Valamennyi, Nagykörös kivételével a 46. hadseregnek kizárva.

[39] Архив МО СССР, ф. 341, оп. 5312, д. 571, лн. 21—24. A hadtestek összpontosítási körlete Nagyvárad észak-nyugat térségében volt.

[40] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 78—79.

[41] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 78—79.

erőinek visszavonulását. Ennek érdekében erőinek és eszközeinek zömét az arcvonal középső szakaszára összpontosította. Különösen figyelmet érdemel a 7. gárdahadsereg beérkezése Nagyvárad északnyugat—Pocsaj—Gáborján—Mezősás—Mezőpéterd, Váncsod—Told körzetébe. Debrecen elfoglalását sürgette az is, hogy az ellenség meggyorsította erőinek visszavonását Észak-Erdélyből. Ekkor már látható volt, hogy a visszavonulási útvonalainak elvágása, az egész visszavonulás meghiúsítása Debrecen gyors elfoglalásán múlik. A kérdés úgy merült fel: vagy képes lesz a 2. Ukrán Front az ellenség ellenállását Debrecennél gyorsan megtörni s a várost elfoglalni, vagy ha nem, akkor szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy a Wöhler-csoport eléri a Felső-Tiszát és visszavonja erőit a folyó mögé. Ezért irányított a német parancsnokság minden lehető erőt és eszközt Debrecenhez. Friessner az október 16—17-i napokra emlékezve, beismeri, hogy a Wöhler-csoport „... különösen nehéz helyzetbe került...", továbbá, hogy a német páncélos egységek — a szünet nélküli bevetések során — súlyos veszteségeket szenvedtek. A Debrecennél folyó harcokról a következőket írta:

> „Ha a szovjet támadások eredménnyel járnak, akkor a Kelet-Magyarországon harcoló német—magyar csapatokat a megsemmisülés veszélye fenyegette volna."[42]

Ennek elkerülésére a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága meggyorsította erőinek visszavonását Észak-Erdélyből.

A debreceni irány jelentőségét az ellenség számára jól mutatja Hitler október 17-én kiadott parancsa is:

> „Meg kell akadályozni az ellenségnek azt a tervét — követelte a Führer —, hogy déli, délkeleti irányból és az Erdős-Kárpátokon keresztül végrehajtandó összpontosított támadásával megsemmisítse a hadseregcsoportot. Ezért Debrecen térségében a harcot az erők teljes megfeszítésével folytassák, a Wöhler-hadműveleti csoporttal együtt szükség esetén foglalják el Margita—Szatmárnémeti vonalat és készüljenek fel a Tisza—Bodrog szakaszának megszállására, valamint az ellenség Budapest irányába történő előnyomulásának megakadályozására."[43]

Ugyanezen a napon Hitlertől utasítás érkezett a IV. páncélos hadtest parancsnokához (Ulrich Kleeman) is. Ebben a következőket parancsolta:

[42] H. Friessner: i. m. 149. o.
[43] U. o.

„... a »Dél« HDCS-nak, mint eddig, továbbra is az a döntő, hogy a csatát Debrecentől délre győzelmesen fejezze be. A döntést a IV. páncélos hadtestnek (24. pc. ho., 503. »Tigris« rohamlövegzászlóalj, 4. SS Pol. páncélgránátos hadosztály) Szolnok térségéből a III. páncélos hadtesttel szemben tevékenykedő ellenséges erők hátába irányuló csapásoknak kell kivívnia..."[44]

Mindkét parancs igen jól tükrözi, hogy a „Dél" hadseregcsoport fő hadműveleti objektuma, amelytől az egész északerdélyi és kárpát-ukrajnai erők sorsa függött — Debrecen volt. Ezért igyekezett gyorsítani a 2. Ukrán Front parancsnoksága a város elfoglalását és a térségben levő erők szétverését.

A 2. Ukrán Front parancsnoka a hadműveletek menete és a magyarországi katonapolitikai helyzet kapcsán október 16-án intézkedett a támadások felújítására a Duna—Tisza közén is. Az 1944. 10. 16-án 14.45-kor kiadott 00644. sz. direktívájában a 46. hadsereg parancsnokát arra utasította, hogy:

„... Szeged ÉNy térségében azzal a céllal, hogy előreláthatólag október 18-án reggel Kiskunfélegyháza—Kecskemét—Budapest általános irányba átmehessen támadásba, létesítsen egy nem kevesebb, mint hat lövészhadosztályból álló csoportosítást."[45]

Egy nappal később, 17-én 22.45-kor a 00648. sz. utasításban azt a feladatot kapta, hogy:

„... a hadművelet biztosítására — balról — Belgrád ÉNy körzetéből — feltételezhető ellencsapások megelőzésére: 18-án reggel a 31. lövészhadtest 34. és 40. hadosztályával Kula—Pacsér (Pacir)—Baja általános irányba menjen át támadásba és... október 20-án estére jusson ki Jánoshalma—Baja—Duna—Bátmonostor—Zombor és Kula arcvonalszakaszra."[46]

Ezek voltak a front parancsnokának a főbb intézkedései 1944. 10. 16-án és 17-én. Utóbbi jól mutatja, hogy az új hadművelet előkészítésére az első lépések még a debreceni hadművelet befejezése előtt, vagyis a hadművelettel párhuzamosan megtörténtek.

44 A parancsot Wolf Seiz H. Kissel idézett művéről írt ismertetésében közli. Werkunde 1961/4. Idézi Borus József. Hadtörténelmi Közlemények 1964. 3. sz.

45 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 78.

46 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 85. A 10. gárda-lövészhadtest 16-án két hadosztállyal beérkezett Szeged dél-kelet körzetébe és megkezdte az átkelést a Tiszán.

A lovas-gépesített csoport parancsnoka — az utasításnak megfelelően — elhatározta, hogy a 6. lovas hadtesttel létrejött találkozás után, a 4. lovas és a 7. gépesített hadtesttel Derecske É körzetéből csapást mér Debrecenre és október 17-én estére birtokba veszi a várost.

> Az 1944. 10. 16-án 23.05-kor kiadott 00116. sz. harcparancsában Plijev altábornagy a 7. gépesített hadtestnek azt a feladatot adta, hogy „... október 17-én 04.00-kor kezdje meg az előremozgását Derecske—Sáránd—Mikepércs útvonalon, mérjen csapást Debrecenre és október 17-én estére foglalja el a város déli szélét."
>
> A 4. lovas hadtest pedig azt a parancsot kapta, hogy „... Derecske körzetéből Hajduszovát—Debrecen útvonalon 10.17-én 04.00-kor menjen át támadásba és a nap végére vegye birtokba Debrecen központi részét."[47]

Támadásra kapott parancsot a 6. lovas hadtest is. Utóbbinak Hajduszoboszló körzetéből a debreceni út mentén kellett csapást mérni és elfoglalni a város északnyugati részét.

Biztosításra: jobbra a 7. gépesített, balra pedig a 6. lovas hadtest kapott utasítást.

Az előzőekkel ellentétben a kapott parancsok végrehajtását a lovas-gépesített csoport egységei még 18-án hajnalban sem tudták megkezdeni. A 7. gépesített hadtest 17-én reggelre Konyárt elfoglalta, de a támadás megindítására ennek ellenére képtelen volt.[48]

A 6. lovas hadtest helyzete változatlan, védte az elfoglalt helységeket az elkeseredetten rohamozó ellenséges csapatokkal szemben.

A 4. lovas hadtest Derecske elfoglalására felvonult egységeinek támadása Tépe észak- és Derecske délnyugati szélétől 3 km-re elakadt, míg 17-én 10.00-kor is itt rohamoztak a hadtest csapatai.

A lovas hadosztályok a helység ellen 17-én többször is rohamot indítottak. Ezeket azonban az ellenséges támpontok jól megszervezett géppuska és tüzérségi tüze egymás után meg-

47 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 85.

48 A helység bevétele után két dandára (a 41. hk. és a 64. gépesített) megkezdte az előnyomulást északra, Hosszúpályi és Hajdúbagos terepszakaszokon azonban elakadtak. Egy dandár (a 63. gépesített) Derecskét támadta keletről, a 16. gépesített dandár pedig Konyár körzetében összpontosult.

hiúsította. Debrecentől délre mintegy 15—20 km-re a lovas-gépesített csoport támadása elakadt. Mi okozta a hadművelet első szakaszában oly sikeresen tevékenykedő lovas-gépesített csoport kudarcát Derecskénél?

Derecske Debrecent délről biztosító utolsó jól kiépített ellenállási csomópontja volt az ellenségnek. A helység megtartására a német parancsnokság jelentős mennyiségű tüzér- és harckocsiegységet vont össze.[49] Olyan csoportosítást létesített, amely a visszavonuló csapatokkal együttműködésben nemcsak védekezett, hanem sorozatos ellenlökésekkel zavarta a szovjet csapatok támadását és azt Derecske—Konyár vonalában 1—2 napra megállította. Az ellenség nem kímélt sem embert, sem anyagot. Az óriási veszteségek ellenére szinte egymás után indította ellenlökéseit. „Egy talpalatnyi földet sem szabad harc nélkül feladni — ez volt az örökös válasz" — írja Friessner — a „Dél" hadseregcsoport „... sürgető, tárgyilagos és felelősségteljes követelésére". A továbbiakban a kérdést folytatva azt magyarázza, hogy a csapatok és a parancsnokok nem értették, hogy „... miért hunynak szemet a legfelső helyen a tényleges helyzet előtt és miért követelnek, vágyálmokat kergetve, indokolatlan, céltalan és pótolhatatlan áldozatokat emberéletben és anyagiakban".[50]

Az ellenség valóban mindent elkövetett, hogy a 2. Ukrán Front Debrecen elleni támadását lelassítsa és elodázza Debrecen feladását, míg a 8. hadsereg visszavonulása Észak-Erdélyből nem történt meg.

Az ellenség ügyesen kihasználta a terepnyújtotta kedvező lehetőségeket. Derecske környékén igen sok tó van. Az ezeket összekötő terep mocsaras rét. Az októberi esőzések ezek vízmennyiségét jelentősen megnövelték, víz borította az egész terepet, nem lehetett tudni, hol a tó, hol a rét. Mindez együttvéve igen zavarta, nagymértékben korlátozta a támadó csapatok manőverezését. A szántóföldeken viszont a nagy sár miatt majdnem lehetetlen volt az előnyomulás. Ennek következtében a szovjet csapatok a közlekedési hálózatra voltak utalva, amit az ellenség megszállva tartott. Ezért a harcok súlypontja az utakra, útcsomópontok lezárására, utóbbiak birtokbavételére irányult. Különösen jól szervezte meg az ellenség az útcsomópontok, lakott helységek páncélelhárítását. Debrecentől délre az

[49] Derecske ellenállási csomópontban a 76. gy. ho., a 126. gy. e., a 176. rolg. z.. a 9. magyar gy. ho. és az 52. tü. e. részei védtek. A támponton ezenkívül még mintegy 30—35 harkocsi volt. (Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 24).

[50] H. Friessner: i. m. 149. o.

ellenség minden helységben, minden jelentősebb útelágazásnál, kereszteződésnél támpontot épített ki. A sok apró támponttal az volt a célja, hogy részekre ossza a szovjet magasabbegységeket és így megkönnyítse a saját helyzetét. A támpont erejével gyakran ellenlökéseket hajtott végre. Amikor azt meghiúsították, visszavonult a támpontra és tovább védekezett.

Az ellenség tehát mindent harcba vetett a Debrecen felé előnyomuló 2. Ukrán Front csapatainak megállítására, illetve a támadás lefékezésére. A derecskei ellenállási csomóponttal meg is állította a támadást és biztosította saját csapatainak visszavonulását.

A derecskei kudarcban szerepe van annak is, hogy a debreceni hadművelet második szakaszában hibát követett el a lovas-gépesített csoport parancsnoksága is. Azt a rugalmas, határozott, merész manőverezést, amit Plijev a hadművelet első szakaszában mutatott, a másodikban nem tapasztaljuk. A lovas és gépesített hadosztályok elfecsérelték idejüket a helységek elleni harcokra. Mondhatjuk úgy is, hogy az ellenség bizonyos mértékben elérte szándékát. A front gyorscsoportját időtrabló helységharcokra kényszerítette.

Október 6. és 12. között a lovas-gépesített csoport azokat a helységeket, támpontokat, amelyeket menetből nem tudott birtokba venni, megkerülte, maga mögött hagyta és folytatta előnyomulását a megadott irányba. Erre Plijev altábornagy 1944. 10.4-én kiadott 0098. sz. harcparancsában külön is felhívta a hadtestparancsnokok figyelmét. Amint ezt az események igazolják, a gyakorlatban az egységek alkalmazták is. Október 7-én, amikor a 6. lovas hadtest előnyomulása Újiráznál, a 7. gépesített hadteste pedig Gyoma—Endrőd körzetében elakadt, a lovas-gépesített csoport parancsnoka utasította az egységeket, hogy biztosítsák magukat, térjenek ki, kerüljék meg ezeket a helységeket és utána folytassák az eredeti feladat teljesítését.[51] A 7. gépesített hadtestnek erre a manőverre már nem volt szüksége, de a 6. lovas hadtest így járt el. Ez volt a helyes. A hadművelet első szakaszában a lovas-gépesített csoport tevékenysége jól mutatja, hogy a gyorscsoportoknak nem szabad a helységek és a támpontok elleni harcokban időt veszíteni.

A Derecske elleni támadás során a lovas-gépesített csoport parancsnoksága követett el hibákat. Figyelmen kívül hagyta, hogy az ellenség behúzódott a helységekbe, hogy fő harcmódja a falvakra épített támpontokkal időtrabló helységharcokra kényszeríteni a lovas és gépesített egységeket. A cso-

51 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 9.

port törzse Berettyóújfalu elleni sikertelen rohamokból nem vonta le a szükséges tanulságokat. Nem manőverezett elég határozottan, nem kerülte meg az ellenség támpontjait. Különösen komoly hibának számít, hogy miután megkapta a parancsot a Debrecen elleni támadásra, továbbra is erőltette Derecske elfoglalását, aminek következtében Debrecen birtokbavétele egy-kétnapos késést szenvedett.

A Debrecen térségében zajló eseményeket a szovjet főparancsnokság is figyelemmel kísérte, felismerte, hogy az ellenség a 2. Ukrán Front Debrecen—Nyíregyháza irányú előnyomulásának lelassításával Észak-Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában levő erők visszavonulását akarja minden áron biztosítani. Ennek meghiúsítására 1944. október 18-án 02.00-kor a 220245. sz. direktívájában a frontparancsnokságnak a következő utasítást adta:

> „A front középső csoportosításának főerőit (Plijev, Kravcsenko, Gorskov) alkalmazza az ellenség debreceni csoportosításának gyors likvidálására, Debrecen elfoglalására. Ennek érdekében: Gorskov csoportjával mérjen csapást a városra Keletről, ne menjen Nagykárolynak és Szatmárnémetinek, mert az az erők szétforgácsolását jelentené.
> A 46. hadsereg erőivel kezdje meg az előnyomulást a Dunához „... a folyó felől biztosítsa magát és a következő támadáshoz Budapest irányába a hadsereg jobbszárnyán létesítsen csapásmérő csoportot".[52]

A főparancsnokság utasításának megfelelően, a front parancsnoka a Debrecen felé támadó magasabbegységek feladatait módosította és kiegészítő intézkedéseket tett a város elfoglalásának meggyorsítására.

Plijev lovas-gépesített csoportjának azt az utasítást adta, hogy Derecskét nyugatról megkerülve a 4. lovas hadtestével támadását Hajduszovát irányába folytassa. Egyesüljön a 6. lovas hadtesttel és teljesítse a Debrecen elfoglalására kapott feladatot. Derecske birtokbavételét a 6. harckocsihadseregre bízta.[53]

52 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 178542/сс, д. 13, лн. 255.
53 Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 42, лн. 39. A hadsereg csapatai 1944. 10. 17-én 07.30-ra befejezték Berettyóújfalu megtisztítását. Utána megkezdték az előnyomulásukat északra, birtokba vették Földest és 17-én estére felzárkóztak Derecske déli, illetve nyugati szélére és még azon éjjel harcbaléptek a helységekért. A hadsereg 18-án elfoglalta Derecskét. Utána az 5. hk. hdt. Sárándot támadta. Ez szintén jól kiépített támpontja volt az ellenségnek. A hadtest első kísérletét a védők visszaverték és ellenlökésekkel arra kényszerítették, hogy visszahúzódjon kiindulási körletébe. A támponton 12 harckocsi, 3 tüzérségi üteg és 2 gyalogezred volt.

Azzal, hogy a 4. lovas hadtest Derecskétől történt előrevonásával párhuzamosan a front parancsnoka a 6. harckocsihadsereget vetette be, megfosztotta az ellenséget attól, hogy Derecskéről kivonja erőit és Debrecen védelmére alkalmazza. Derecske bevétele után az 5. harckocsihadtestnek a 7. g. hadtesttel együttműködésben folytatnia kellett a támadást és csapást mérnie Debrecenre délről.

A Nagykároly felé támadó Gorskov azt a parancsot kapta, hogy:

> „... Érmihályfalva birtokbavételével és megtartásával biztosítsa magát keletről. A csoport főerőivel forduljon északnyugatra és Bagamér—Vámospércs körzetéből mérjen csapást Debrecenre és Plijev lovasgépesített csoportjával együttműködésben 44.10.19-én reggelre foglalja el Debrecent."[54]

Az ismertetett intézkedések jól mutatják, hogy 19-re a frontparancsnok Plijev, Kravcsenko és Gorskov csapatait Debrecenbe irányította.

A döntés teljes egészében megfelelt a kialakult helyzetnek. Október 17-én már látható volt minden vonatkozásban, hogy az észak-erdélyi erők visszavonulása megakadályozásának kulcsa Debrecen és Nyíregyháza birtokbavétele. Ez az intézkedés azért is szükséges volt még, mert a 11. napja állandóan harcban levő lovas-gépesített csoport igen meggyengült, és feltétlen erősítésre volt szüksége.

Október 18-án a Plijev és a Gorskov gépesített csoportok harcba léptek Debrecenért. A Plijev lovas-gépesített csoport, ahogy a manőverezést választotta, újra sikereket ért el. A 4. lovas hadtest 18-án reggel indul meg Hajdúszovát felé és délután 6 órára már kijutott Józsa- és Horváth-tanyák körzetébe, 5—6 km-re Debrecen délnyugati szélétől. A 6. lovas hadtest ebben az időben a város nyugati szélén már meg is indította a harcot.

18-án délután a 7. gépesített hadtest támadása elakadt. A 17-én hajnalban Konyárt birtokba vett hadtest egy gépesített dandára átkarolta Derecskét keletről és főerőivel megindult Hosszúpályi—Hajdúbagos felé. A 4. lovas hadtesthez hasonlóan időtrabló harcokba bocsátkozott ezeknek a helységeknek a birtokbavételéért. Október 18-án este 8 órakor a hadtest még utcai harcot vívott Hajdúbagoson. A 7. gépesített hadtest ezzel két napot veszített.

Ezt az időt az ellenség védelmének kiépítésére és tökélete-

[54] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 84.

sítésére fordította. A német parancsnokságnak közvetlen Debrecen védelmére mintegy két gyalogezrednyi erőt sikerült összevonni. Az ellenség főerőit Debrecen D körzetében vonta össze. Fővédőövének peremvonala a város nyugati és déli szélétől 1—1,5 km-re húzódott. A védelem főerőssége nem maga a város, hanem az attól délre 10—15 km-re kiépített támpontok: Derecske, Hosszúpályi, Hajdúbagos és Sáránd voltak. Ezekben közel 100 harckocsit, rohamlöveget és páncélozott járművet vont össze a város elfoglalására készülő szovjet csapatok elleni harcra.[55] Az ellenség még 18-án is több ellenlökést indított a lovas-gépesített csoport előnyomulásának feltartóztatására.

1944.10.19-én hajnalban fordulat következett be a Debrecenért folytatott harcban. 04.00-kor a Debrecen alá érkezett 4. és 6. lovas hadtestek nyugatról, délnyugatról megindították a rohamot a város ellen. A Hosszúpályi és Hajdúbagos körzetében harcoló 7. gépesített hadtest is 10.00-ra megtörte az ellenség ellenállását és mindkét községet birtokba vette. Előnyomulását Sáránd irányában folytatta. Az 5. harckocsihadtesttel együttműködésben áttörte az ellenség Debrecent védő utolsó támpontját és délután 5 órára kijutott a város déli körzetébe. Ugyancsak a késő délutáni órákban érték el Debrecent a keletről támadó Gorskov lovas-harckocsi csoport egységei is.

A beérkezett csapatok a feladatok meghatározása és az együttműködés megszervezése után 19-én 18.00-kor általános támadást kezdtek a városért.

A Plijev, Gorskov, a 6. harckocsihadsereg és a 33. lövészhadtest[56] egységeinek csapásai alatt a harckocsi, a lovasság, a gyalogság, a tüzérség jó együttműködésének és a légierő támogatása eredményeként október 19-én éjjel megtört a fasiszta csapatok ellenállása. A III. páncélos hadtest kénytelen volt a várost feladni és északra visszavonulni. A felszabadító szovjet csapatok 1944.10.20-án 06.00-ra befejezték a város megtisztítását az ellenségtől.[57]

*

55 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 25. Debrecent a 6. magyar gy. ho., a 23. német pc. ho. és a 22. SS lov. ho. részei védték.

56 A 33. lövészhadtest állományába tartozott két román gyaloghadosztály: az 1. gy. ho. „Tudor Vladimirescu" és a 3. hgy. ho. Mindkettő részt vett Debrecen felszabadításában.

57 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 97. A Debrecenért vívott harcban a szovjet csapatok szétverték a 23. pc. ho-t, a 228. rolg. o-t, a 46. gy. ho-t, a 4. és 12. magyar gy. ho-t. Súlyos veszteséget okoztak az 1. pc. ho-nak, a 13. pc. ho-nak, valamint „Feldherrnhalle" pc. gr. ho-nak, a 76. gy. ho-nak és a 22. SS. lov. ho-nak. A harcok során meghalt 9000 ellenséges tiszt és katona. Megsemmisült 133 harckocsi és rohamlöveg, 130 löveg, 37 páncélkocsi, 49 repülőgép. Fogságba esett több mint 1000 katona és tiszt. A szovjet csapatok zsákmányoltak 157 különféle ürméretű löveget és 12 repülőgépet.

Október 19-ről 20-ra virradóra Debrecen tehát felszabadult. A város gyors elfoglalása az egyidejű átkaroló manővereknek, valamint a keletről, délről és nyugatról mért jól összehangolt, koncentrikus csapásoknak volt az eredménye.

A városból kivert ellenséges erők a Nagyerdőbe húzódtak vissza. Kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy ott megkapaszkodjanak. Innen október 20-án ellenlökéseket indítottak. Ezeket a város északnyugati szélén védelembe átment 6. lovas hadtest viszonylag könnyen elhárította.

Debrecen elfoglalásával és a 6. Német Hadsereg főerőinek szétverésével lezárult Tiszántúl felszabadításáért vívott hadművelet második szakasza. A front középső arcvonalán és a balszárnyán tevékenykedő csapatok maradéktalanul teljesítették a frontparancsnok parancsait: szétzúzták a „Dél" hadseregcsoport főcsoportosítását és kedvező feltételeket teremtettek a támadás kifejlesztéséhez Nyíregyháza irányában, az észak-erdélyi ellenséges erők visszavonulási útvonalainak elvágására.

A 7. ROMÁN HADTEST A BUDAPEST FELSZABADÍTÁSÁÉRT VÍVOTT HARCOKBAN[1]

Dr. Csima János

A Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt álló 2. Ukrán Front kötelékében román csapatok is részt vettek hazánk felszabadításában. Ennek a részvételnek a mérvét és tényadatait nemcsak az 1944/45-ös rádióhírekből és sajtóközleményekből — ahol egyáltalán volt ilyen — tájékozódó lakosság, hanem azoknak a vidékeknek a népe is csak alig ismerte, amerre román csapatok harcoltak. Ennek az volt az oka, hogy a felszabadító hadműveletekben részt vevő csapatokat akkoriban a hírek vagy egyszerű „felszabadító csapatok", vagy „Vörös Hadsereg" gyűjtő elnevezés alatt sommázták. A hadműveletekben részt vett egységek résztevékenységének tisztázása terén hadtörténetírásunknak is sok még a tennivalója. E tanulmány megírásánál az a cél vezetett, hogy a 7. román hadtestnek a budapesti hadműveletben való részvételével kapcsolatos eddig is ismert tényeket újabb adatokkal, részletekkel bővítsem.

1944 augusztusában a szovjet hadsereg a Iași—Kisinyov térségében megsemmisítő vereséget mért a hitleri haderő „Dél" hadseregcsoportjára. A németek egész balkáni védelmi rendszere összeomlott. Augusztus 23-án fegyveres felkelés tört ki Bukarestben, s a román nép és a hadsereg szembefordult a hitleri faszmussal. A román csapatok a szovjet hadsereg oldalán előbb részt vettek hazájuk felszabadításában, majd a szovjet—román fegyverszüneti egyezménynek megfelelően Románia az 1. és 4. Román Hadsereggel, összesen 17 hadosztállyal vállalta a német fasizmus elleni további fegyveres harcot. Ennek során a román hadsereg nemcsak Magyarország, hanem Csehszlovákia felszabadításában is részt vett.

[1] Részletek a szerző „Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban" című kéziratban elkészült művéből.

A Magyarország felszabadításáért folyó hadműveletekbe összesen 165 806 román katonát vetettek be, s ebből 42 266 fő hősi halált halt, eltűnt vagy elesett.

Az 1. Román Hadsereg 1944 októberében zömmel a Szolnok—Szentes közti Tisza-szakaszon harcolt, részeivel pedig a Körös-vidéken biztosító feladatot látott el. Október 30-án megindult a budapesti hadművelet. Az 1. Román Hadsereget átszervezték, és ennek során a 7. hadtestét a Budapest felé előnyomuló 7. Szovjet Gárdahadsereg hadműveleti alárendeltségébe utalták, míg az 1. hadsereg többi egysége a Felső-Tiszánál és Észak-Magyarországon került alkalmazásra.

A 4. Román Hadsereg csak október utolsó hetében kapcsolódott a magyarországi hadműveletekbe. A Nyírségen keresztül előrenyomult a Tisza felső szakaszához, majd november elején átkelt a Tiszán és északnyugat irányában, a Csehszlovák határ felé folytatatta a harcot.

Az 1. lovas hadtest már a magyarországi hadműveletek megindulása előtt szovjet alárendeltségbe, a Plijev-csoportba került, részt vett a debreceni csatában, majd kivonták az arcvonalról és feloszlatták.

Közvetlen szovjet alárendeltségben volt a „Tudor Vladimirescu" önkéntes román hadosztály, amely részt vett a debreceni csatában, majd hosszú pihenő után a Mátra aljából nyomult tovább előre, északnyugat felé.

A budapesti hadművelet.
Előnyomulás a Duna-Tisza közén

1944 október végére a 2. Ukrán Front csapatai a Tisza egész vonalát szilárdan a kezükben tartották. A fasiszta német és a velük szövetséges magyar csapatok mindenütt átszorultak a folyó bal partjára. A 3. Ukrán Front 46. hadserege Kiskunfélegyháza—Baja vonalán készen állt arra, hogy folytassa előnyomulását Budapest felé. Megteremtődtek a feltételek a budapesti hadművelet megindulásához.

Tiszántúl felszabadítása után a szovjet parancsnokság elhatározta, hogy folytatja támadását északnyugat felé, felszámolja a fasiszta német—magyar erőket a Duna—Tisza közén és felszabadítja Budapestet, Magyarország legfőbb politikai, gazdasági és katonai központját. Ennek érdekében a 2. Ukrán Front balszárnyán hatalmas erejű csapást indítottak meg Csongrád—

Budapest irányában, azzal a céllal, hogy kettészakítsák az ellenség hadászati fontosságú arcvonalát, és megnyissák Budapesten keresztül a Bécs felé vezető utat.

A magyar főváros felé irányuló főcsapást a 2. Ukrán Front jobbszárnyán levő erőknek Polgár—Miskolc irányában végrehajtott másik csapással kellett biztosítaniuk. Feladatuk az volt, hogy lekössék, leválasszák és felmorzsolják azokat a német—magyar erőket, amelyek kelet felől beavatkozhattak volna a magyar fővárosért folyó harcokba.

Délnyugat felől a főcsapás irányában támadó erőket a 46. Szovjet Hadsereg csapatai biztosították.

A támadás október 30-án indult meg.

Az 1. Román Hadsereg 7. hadteste a főcsapás irányában került alkalmazásra. A Sumilov tábornok parancsnoksága alá tartozó 7. Szovjet Gárdahadsereggel együtt nyomult előre a Duna—Tisza közén, majd 1945. január 15-ig részt vett a Budapest felszabadításáért folyó harcokban.

Október 29-én hajnalban a szovjet és a román csapatok megkezdték az átkelést a Tisza bal partjára, az előző hetek hídfőharcaiban elfoglalt és megtartott hídfőkbe.

Kunszentmártonban volt ekkor mind a 2. Ukrán Front, mind pedig az 1. Román Hadsereg parancsnoksága. A 7. román hadtest 2. gyalogos, 19. gyalogos és 9. lovas hadosztályai pedig a Tiszaföldvár—Tiszasas közötti arcvonalon helyezkedtek el.

Alpár körzetében a 19. román hadosztály egy hét óta védte széles hídfőjét. Tiszauggal szemben a 2. román gyalogos hadosztály ennél jóval kisebb, de annál hevesebben támadott hídfőjét egy szakasszal és egy tüzérüteggel tartotta.

A hajnali támadás a román szakaszon Tiszaugnál, a 9. lovas hadosztály átkelésével kezdődött: az egység azt a parancsot kapta, hogy a nyugati parton szélesítse ki hídfőjét és csatlakozzon a 19. gyalogos hadosztály jobbszárnyához. Erőviszonyok tekintetében a 7. román hadtest helyzete nem volt kedvező. Öt ellenséges gyalogezred állt vele szemben, s ezeket páncélos erők és tüzérség is támogatta. Csupán a gyalogságban mutatkozott némi erőfölény a román csapatok javára, de harceszközök, különösen páncélelhárító lövegek tekintetében hiányok mutatkoztak.

Október 30-án reggel széles arcvonalon megindult a szovjet és a román csapatok előnyomulása a Duna—Tisza közén. A 7. román hadtestnek a támadási parancs szerint Kocsér—Cegléd főirányban kellett előretörnie.

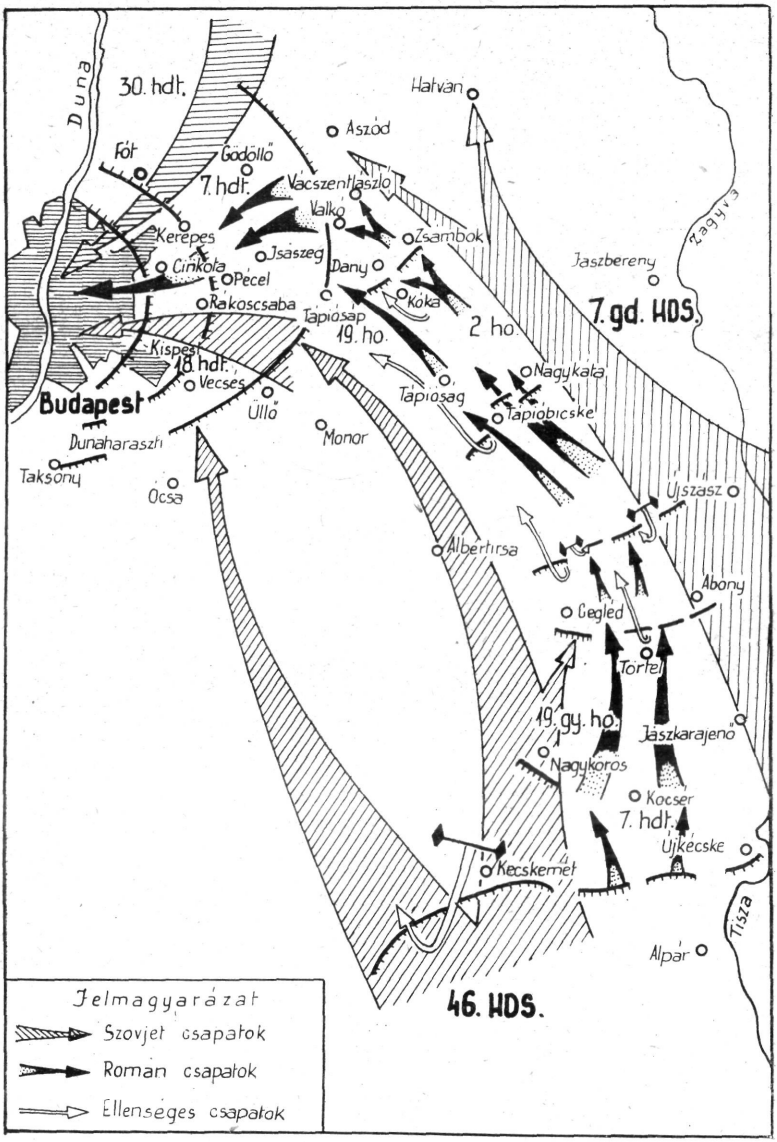

A 7. román hadtest előnyomulása a Duna—Tisza közén 1944 novemberében

A támadás nehezen bontakozott ki. A román csapatok 3—7 km mélységben betörtek a 20. magyar hadosztály védelmébe, a támadás lendülete azonban megtört. Mivel a 9. román lovas hadosztály és a szolnoki hídfő déli részéből előnyomuló szovjet erők balszárnyán makacs ellenállás gátolta az előrejutást, a szovjet parancsnokság elrendelte, hogy a 409. szovjet gyalogos hadosztály és a Tiszainokánál tartalékban levő 2. román gyalogos hadosztály is keljen át a Tisza nyugati partjára. Ezután a támadás ismét előrelendült. A 9. román lovas hadosztály a 27. szovjet harckocsiezred támogatásával elfoglalta Törtel községet, majd az Abony—Cegléd között húzódó vasútvonal közelében birtokba vett egy fontos terepszakaszt. Ezen a napon a 46. Szovjet Hadsereg csapatai elfoglalták Kiskőrös és Kecskemét.

A Budapest felé vezető utakon felbomlottan özönlöttek hátrafelé a német—nyilas vezetés alá kényszerített, gyenge harcértékű 23. magyar gyalogos hadosztály, továbbá a 15. és 8. magyar tartalékhadosztályok részei. Greiffenberg, a fasiszta Szálasi kormányklikk mellett működő meghatalmazott német tábornok azonnal intézkedett, hogy a magyar csendőrséget vessék be az utakon a magyar kötelékek feltartóztatására. Ily módon sikerült is visszakényszeríteni ezeket a hátrább fekvő, előre elkészített állásokba.[2]

Jobbszárnyon, a román csapatok arcvonalszakaszán az ellenség csapatai szívósan védték a Cegléd—Szolnok között húzódó utat és vasútvonalat. Ellenállásukat azonban november 3-ról 4-re virradó éjjel sikerült megtörni, s ekkor a 7. hadtest néhány kilométernyi mélységben újból előbbre jutott.

Hatására ezen a szakaszon, mintegy három-négy zászlóaljat kitevő utóvéd és nyolc-tíz harckocsi fedezete alatt, megkezdődött az ellenséges erők visszavonulása. Abonynál és Ceglédnél, a szovjet csapatok tevékenységi körletében, a német védelem egyelőre még szívósan állta a támadást. Mialatt a 19. román gyalogos hadosztály Cegléd alatt a szovjet csapatokkal együtt kemény harcot vívott az ellenállás megtöréséért, a 9. román lovas hadosztály — egy szovjet páncéltörő ezred támogatásával — eredményesen átküzdötte magát az Abonyt Cegléddel összekötő vasútvonalon és 4—6 km-rel előbbre nyomult. Mire beesteledett, a jobbszárnyon harcoló szovjet csapatok felszaba-

2 Román Néphadsereg Fegyveres Erői Minisztériumának Archívuma — a továbbiakban RNFE. Min. Arch. — 732/7. sz. gyűjtő, 93. o. Lásd még: Hans Friessner: Verratene Schlachten, Die Tragödie der deutschen Wermacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, Holsten, 1956, 166. o. és E. Kern: Die letzte Schlacht Ungarn, 1944—1945. Welsermühl, 1960. 83. o.

dították Abonyt és a balszárnyon is megszületett a siker. A szovjet csapatok Ceglédtől nyugatra mélyen előretörtek, megkerülték a várost, majd azt felszabadítva, haladéktalanul megkezdték a város körzetében beszorult ellenséges erők felszámolását.[3] Még ezen a napon véglegesen felszabadult Szolnok városa is.

A késői órákban megérkezett a Kocséron székelő hadtestparancsnokságra a 2. Ukrán Front parancsnokának az átszervezési rendelete, mely a 7. román hadtestet hadműveleti szempontból kivette az 1. Román Hadsereg alárendeltségéből és közvetlenül a 7. Szovjet Gárdahadseregnek rendelte alá.

A 2. gyalogos hadosztály, amely az átszervezéssel a 7. hadtest kötelékébe került, a Tiszán való átkelése után, a 409. szovjet hadosztállyal együttműködve, néhány kisebb helységet felszabadított a Tisza bal partján, majd november 4-én az arcvonalban levő 7. hadtest mögött, annak tartalékaként Törtel községbe csoportosult át.[4]

Másnap folytatódott az előnyomulás, és a 7. hadtest csapatai egy szovjet tüzérezreddel megerősítve 4—7 km mélységben előretörtek, de ekkor elakadt a támadás. Közben ugyanis a 6. Német Hadsereg, amelynek a Duna—Tisza közén található valamennyi német és magyar egységet alárendeltek, négy páncélos és egy gépesített SS hadosztályt vont össze tartalékba, s ezek közül két páncélos hadosztályt gyorsan bevetve, Cegléd északnyugati körzetéből Kecskemét irányában ellencsapást mért a Kecskemét—Kiskőrös között előretört szovjet erők jobbszárnyára. Ugyanakkor Tatárszentgyörgy—Örkény körzetéből másik két páncélos hadosztállyal támadott. Ezenkívül a hitlerista parancsnokság az arcvonal más szakaszain is több ellenlökést hajtott végre.

Így például a 9. lovas hadosztályt is két-három zászlóaljjal és páncélosokkal végrehajtott ellenlökésekkel próbálták megingatni. A román csapatok azonban a 114. szovjet páncéltörő tüzérezred támogatásával az ellenséges erőket rendre visszaverték.

Egyelőre azonban a felszabadító szovjet és román csapatok előnyomulása elakadt. Az elért vonal megtartásáért és minden újabb négyzetméternyi területért keményen meg kellett küzdeni.

[3] Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera 1958. IV. R. 2. 320. o.
[4] RNFE. Min. Arch. 457/76. sz. gyűjtő, 15 o.

Védelmi vonalait az ellenség a terepadta összes lehetőségek kihasználásával jóelőre gondosan megszervezte és kiépítette, ezen felül nagyerejű tüzérséggel és jelentős mennyiségű páncélossal rendelkezett. Ezért a szovjet parancsnokság november 7-én úgy határozott, hogy a támadást, amelyet ugyan sürgősen folytatni kell, a körülmények ésszerű figyelembevételével csak gondos előkészítés után indítja meg. Várható volt az is, hogy a főváros felé előnyomuló csapatok fokról fokra szervezettebb és nehezebben leküzdhető védelembe ütköznek.

November 7-e és 10-e között a román csapatok helyreállították és megerősítették állásaikat, helyenként pedig előbbre tolták azokat, hogy kedvezőbb helyzetből indulhassanak újabb támadásra.

A 7. román hadtestre nehéz feladat várt. Vele szemben mélyen tagozott, jól kiépített állásrendszerben automata fegyverekkel és páncéltörő eszközökkel jól ellátott, mintegy 6—8 zászlóaljnyi ellenséges gyalogság, 8—10 tüzérüteg — köztük négy nehézüteg — és nagyszámú harckocsi volt elhelyezve. Az ellenség a körzetében levő tanyákat, csatornákat, erdőparcellákat és lakott helységeket mind bekapcsolta védelmi rendszerébe. Felderítők az ellenséges védelem mélységében újabb páncélos gyülekezéseket jeleztek.

November 11-én kora hajnalban a szovjet és a román csapatok készen álltak a rohamra, majd megindult a támadás.

A 7. Szovjet Gárdahadsereg parancsnoksága a 7. román hadtest körzetében a támadás gyors és sikeres kibontakoztatása érdekében két teljes harckocsihadtestet összpontosított.

Reggel 6 órakor három szovjet harckocsidandár zárkózott fel az első vonalba, egy páncélos dandár pedig a rohamvonal mögött 1 km-re helyezkedett el. A harckocsik biztosítására a 7. hadtest parancsnoksága 24 db páncéltörő löveget küldött előre.

Húszperces tüzérségi tűzelőkészítés után a 19. román gyalogos és a 9. román lovas hadosztály egyszerre indult támadásra a szovjet harckocsidandárokkal.

Második lépcsőben a 2. román gyalogos hadosztály követte a rohamozó hadosztályokat. Jobbszárnyon a 108., balszárnyon pedig a 297. szovjet hadosztály csatlakozott a 7. román hadtesthez.[5]

Harckocsik és tüzérségi vontatók dübörgésének, gránátok robbanásának és géppuskák kelepelésének pokoli lármájában folyt a harc az első vonalak elfoglalásáért, amelyeken a román

5 RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő II. F. 94. o. Vö. még: Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera 1958. R. 2. 323. o.

katonák a délelőtt folyamán szovjet páncélosok oltalma alatt át is törtek. Délután ellenséges repülőkötelékek avatkoztak a harcba. Német stukák támadták a román gyalogságot és a szovjet harckocsikat, s ugyanakkor a 9. lovas hadosztály jobbszárnyát ellenlökés érte. A román katonák visszaverték az ellenséget, majd csatornákat, valamint több más terepakadályt leküzdve, 5—7 km mélyen küzdötték magukat előre. Közben a szovjet harckocsik elszakadtak a gyalogságtól és mélyen előretörtek az ellenséges védelem mélységében.

A következő napon a 7. hadtest az ellenség második állásába is behatolt és a délután folyamán további 6—8 km-t nyomult előre.

Érezhetően meggyengült az ellenség ellenállása.

A támadás megszakítás nélkül folyt tovább és november 13-án estig a román csapatok Tápióság—Nagykáta vonaláig jutottak el.

Másnap a 7. román hadtest az első lépcsőben — 19. és 2. gyalogos hadosztályaival — folytatta előnyomulását. Délután a 2. gyalogos hadosztály jobbszárnyával mélyen előretört és kedvező helyzetében tűzzel, manőverel segítette a 296. szovjet hadosztályt Szentmártonkáta felszabadításában. Estére a román csapatok felszabadították Tápiósüly és Tápiószecső községeket.

November 15-én a délelőtti órákban a 2. román gyalogos hadosztály megközelítette Dány és Zsámbok községeket, a 19. gyalogos hadosztály pedig szovjet egységek támogatásával felszabadította Tápióságot és tovább nyomult előre. Délután a 19. gyalogos hadosztályt két erős ellenlökés érte, s ámbár az egység mindkettőt visszaverte, közben maga is érzékeny veszteségeket szenvedett.[6]

Most már fokról fokra erősödött az ellenséges erők ellenállása. Az elért terepszakaszokról már csak lépésről lépésre, véres harcok árán lehetett előbbre jutni: ez már a főváros közelségét jelezte.

Másnap a támadás folytatódott. A 7. román hadtesthez jobbról a 297., balról pedig a 109. szovjet hadosztály csatlakozott. A felderítés a 7. hadtest körzetében a következő ellenséges erők jelenlétét állapította meg:

— 46. német hadosztály a 72., 97. és 42. gyalogezredeivel,
— 23. német páncélos hadosztály a 128. ezredével,
— 18. SS német hadosztály 40. gyalogezrede,

[6] RNFE. Min. Arch. 732/7. VIII. F. 96. o.

— 20. magyar gyalogos hadosztály egy zászlóaljnyi maradványa,

— 12. magyar gyalogos hadosztály, mint új védelmi egység a 10., 36. és 38. gyalogezredeivel és a 49. tüzérezredével. A hadosztály harcálláspontja: Gödöllő.

— Feldherrnhalle hadosztály, amely a 13. páncélos hadosztály részeiből és a Feldherrnhalle motoros ezredből alakult meg és a nap folyamán a Valkó községtől 7 km-re északra fekvő erdőben gyülekezett.[7]

Dány déli szegélye felől az ellenség ellenlökésekkel késleltette a 7. román hadtest előnyomulását. Nehéztüzérség tüze zúdult a román csapatokra és egy 50 repülőgépből álló német kötelék bombázta soraikat, de a támadást ez sem állíthatta meg. A 7. Szovjet Gárdahadsereg parancsnoksága elrendelte, hogy a hadműveletet szünet nélkül folytatni kell. Felviradt november 17-ének reggele, és a harc egy percre sem szünetelt. A 19. román gyalogos hadosztály észak felé csak keveset haladt előre, annál eredményesebb volt a 2. gyalogos hadosztály, amely szovjet egységekkel és páncélosokkal szorosan együttműködve mélyen benyomult az ellenség állásaiba és Valkó községet a szomszédos Vácszentlászló helységgel még aznap elfoglalta. A harcok során a román csapatok Kóka, Dány és Zsámbok községeket is felszabadították.[8]

A román felderítők Isaszeg környékén és Tápiósáptól északra tüzérségi állásokat és erős összevonásokat jelentettek. Az előnyomuló szomszédos szovjet egységeket rendkívül nagyerejű ellenséges tüzérségi tűz tartóztatta fel.

A felszabadító csapatok itt már rábukkantak a Budapestet körülvevő erődítési övezet első állásaira. A főváros felé tovább már összefüggő, mélyen kiépített védelmi rendszer következett, amelyet reteszállások, szögesdrótakadályok, harckocsiakadályok és aknamezők végtelen szövevénye oltalmazott. Azokon belül nagyszámú erők, gondosan megszervezett tűzrendszer, erős tüzérség és sok páncélos állt készen az ellenállásra.

A román csapatok szakadatlanul zuhogó, hideg esőben, húsz napon keresztül tartó szüntelen harcban, százkilométeres mélységben lépésről lépésre, terepszakaraszról terepszakaszra törték meg az ellenséges erők ellenállását, és elérkeztek Budapest külső védelmi övezetéhez.

7 RNFE. Min. Arch. 1/10. gyűjtő, 130. o. Kivonat az 1. Román Hadsereg hadműveleti naplójából.

8 RNFE. Min. Arch. 732/7. gyűjtő, VIII. F. A 7. román hadtest hadműveletei a Duna—Tisza közén, 96. o., és 1/10. gyűjtő. Kivonat az 1. hadsereg hadm. naplójából, 139. és 147. o. A felsorolt községek elfoglalásáról a Néplap 1944. november 19-i és a Délmagyarország november 24-i száma is beszámolt.

1944 novemberében az ellenséges arcvonal két hatalmas támpontja a Hegyalja és a Bükk volt, onnan délnyugatra pedig a Mátrával folytatódott és szervesen összefüggött a budapesti hídfővel. A német katonai vezetés azt remélte, hogy a támpontok birtokában és a budapesti hídfőn kívül összpontosított erőivel majd eredményesen avatkozhat be a fővárosért folyó küzdelembe.

Budapest előterében a fasiszta erők ellencsapásokkal igyekeztek meggátolni, hogy a szovjet—román csapatok felzárkózhassanak a főváros köré. Ellenállásukat a budapesti hídfőben levő erőkön kívül a fővárostól délre, a Duna-szakasz védelmére kijelölt csapatok, valamint a Mátra és a Bükk vidékén csoportosuló erők is táplálták. Ez utóbbiak azonban már nem sokáig!

November 12-től ugyanis a Cegléd—Szolnok közötti arcvonalszakaszról előnyomuló szovjet erők gyors ütemben törtek előre észak felé és november 18-án már Gyöngyöst is felszabadították. Elvágták tehát a főváros felé vezető útvonalat és teljesen lekötötték a Mátra térségében csoportosult hitleri csapatokat, úgyhogy ezeknek az erőknek többé már nem is volt módjukban beavatkozni a budapesti csatába.

Pedig Budapest volt immár a hitleri hadsereg védelmének egyik hadászati bástyája, mely a szovjet hadsereg előnyomulásának az útját lezárta Bécs felé.

Hitler ezekben a napokban közölte parancsát az OKW[9] útján: „... a magyar főváros védelmét háztól házig vívott harcban kell folytatni."[10]

Budapest védelmének megszervezésére már a tiszai harcok időszakában megtörténtek a részletes intézkedések. Lázasan folytak a tábori erődítési munkálatok a főváros körül, s félköralakban három védelmi övezet épült ki, melyek szárnyaikkal északon és délen a Dunára támaszkodtak.

A fasiszta katonai vezetés a terep összes lehetőségeit, minden természetes akadályt és mesterséges létesítményt felhasznált a védelem érdekében. A nagyarányú műszaki erődítési munkálatokkal több mint 30 km-es mélységben áttörhetetlennek vélt akadályrendszert létesített. Bekapcsolta ebbe a környéki helységeket is.

[9] Oberkommando der Wehrmacht = Hadseregfőparancsnokság.
[10] Lásd: Friessner i. m. 154. o.

Az első védelmi öv a Duna menti Göd községtől indult ki, majd Csomádon és a gödöllői körzetben levő Margita erdős vonulatán át Valkótól nyugatra, 30—35 km távolságban a főváros központjától haladt tovább, innen Isaszegtől délre folytatódott, majd Maglódot és Vecsést érintve érte el ismét a Dunát.

A második védőöv 10—15 km-rel beljebb, párhuzamosan haladt az előbbivel és Dunakeszi, Fót, Kerepes, Pécel, Pestlőrinc és Soroksár községeket érintette.

A harmadik Újpesttől északra indult ki és Kőbánya külső peremrészein, majd Kispest déli szegélyén húzódott félkörben.[11]

Mindhárom övezet mélységben lövész- és közlekedőárkokkal volt kiépítve, s a főbb irányokat három-négysoros drótakadályokkal, harckocsiakadályokkal, aknamezőkkel zárták el.

Mindez kemény és hosszú ellenállásra tette alkalmassá a védelmet.

A legerősebb védőöv az első volt. Ennek középső szakaszán — amelyen a gödöllői és isaszegi erdős dombvonulatok húzódtak — a 7. román hadtestnek kellett áttörnie.

A 7. Szovjet Gárdahadsereg parancsnoksága november 30-án elhatározta, hogy megkezdi a Budapest felszabadításáért meginduló általános támadás előkészületeit.

A támadás terve szerint a 7. román hadtest a Gödöllőtől délkeletre húzódó erdős magaslatokon keresztül hajtja végre az áttörést. A támadás előkészületeit december 4-én délig kellett befejezni. Két nappal korábban a hadtestparancsnok bemutatta saját tervét az elöljáró szovjet parancsnokságnak, amely azt változatlanul jóváhagyta. A parancsnoksági törzsek éjjel nappal dolgoztak, hogy minden előkészület kellő időre megtörténjen.

A 7. román hadtest parancsnoka elhatározta, hogy keskeny arcvonalszakaszon, mintegy 2,5 km szélességben, 6—7 zászlóaljjal, 5 könnyű és 2 nehéz tüzérosztály támogatásával töri át az ellenség védelmét, s ezalatt az arcvonal más pontjain kisebb támadásokkal elvonja és leköti az ellenséges védelem erőit.[12]

Hadtestével szemben a 10. és 12. magyar gyalogos hadosztályok 3—3 ezrede (a 6., 8. és 10., illetve a 18., 36. és 38. gyalogezred) állt. Rajtuk kívül egy német SS lovas hadosztály felderítő osztaga és 1—2 német zászlóalj volt itt védelemben.[13]

Mivel a román ezredek csak 2—2 zászlóaljból álltak, az erőviszonyok nagyjából egyenlőek voltak.

[11] RNFE. Min. Arch. 732/6. sz. gyűjtő, 99. o.
[12] RNFE. Min. Arch. 732/1. sz. gyűjtő, 100. o. és Contributia Romînei la războiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera, 1958. IV. R. 328. o.
[13] RNFE. Min. Arch. 1/11. sz. gyűjtő, 89. és 99. o.

A főcsapás a balszárnyon levő 9. lovas hadosztály arcvonalszakaszáról indult el. A hadtestparancsnok ezt a magasabbegységet két zászlóaljjal és tüzérséggel is megerősítette.

December 5-én 9.30-kor több mint száz löveg ontotta tüzét az ellenség védelmének első vonalára. A negyvenöt perces tüzérségi tűzelőkészítés után megindult a roham. A 9. lovas hadosztály áttörte a védelem első állását, majd az Isaszegtől keletre húzódó Körtvélyeserdő—Csákódomb—Szentkirály-major vonaláig tört előre.[14] Nyomban rá ellenlökések érték, de azokat sorra visszaverte. Jobbról a 2. és a 19. gyalogos hadosztályok csak keveset haladtak előre.

Napokig folyt az elkeseredett harc, míg végre december 10-én sikerült keresztültörni a gödöllői—isaszegi dombvonulatokon, s elfoglalni a Juharos magaslatot is, amely az ellenség védelmének legerősebb támpontja volt. Miután ezt a körzetet a szovjet parancsnokság utasítására átadták a 36. szovjet hadosztálynak, a 7. román hadtest balszárnya eltolódott a 108. szovjet hadosztály körletébe, mely Pécel—Rákosliget felé támadott.

A román csapatok arcvonalszakaszukon áttörték Budapest első védelmi övezetét. December 12-én nehéz harcokban elfoglalták Isaszeget és a községtől délre fekvő erdőket, míg Gödöllőt — ugyancsak súlyos harc árán — szovjet csapatok szabadították fel, és mélyen előretörve, megkerüléssel fenyegették a román csapatokkal szemben védő ellenséges erőket. A környék egyszerű népe rokonszenvvel várta a felszabadulást hozó katonákat.

Isaszegnél a német fasiszták állásaival szemben a 94. román gyalogezred katonáinak egy önként jelentkező részlege arra vállalkozott, hogy megkerüli és rajtaütésszerűen hátba támadja a németeket.

Tervük megvalósításához értékes segítséget nyújtott néhány helybeli lakos, akik pontos felvilágosítást adtak a védelemben elhelyezett aknamezőkről, és megjelölték azokat a helyeket, ahol veszélytelenül lehetett átkelni. A bátor vállalkozás és a lakosság együttműködése megkönnyítette a község felszabadítását.

A könyörtelen terror és a fasiszta propaganda hajmeresztő rémmeséi még az arcvonalban tudták tartani az agyonhajszolt magyar alakulatok nagyobb részét, ám a katonák közül egyre többen ismerték fel, hogy számukra ez a harc értelmetlen, s a biztos pusztulás helyett az életet választották.

[14] RNFE. Min. Arch. 457/78. sz. gyűjtő, 13. o.

Itt is, ott is fehér zászlók tűntek fel és szakaszok, századok mentek át csoportosan a felszabadító csapatokhoz, néhány nap alatt 5 tiszt és 1200 magyar katona.[15]

A 7. román hadtest december 15-ig a magyar csapatok arcvonalszakaszán teljes mélységben áttörte a védelmet és a helyérdekű villamosvasút mogyoródi nagy kanyarulatánál harcérintkezésbe jutott a második védőöv előretolt őrseivel.

A délutáni órákban azonban a 19. gyalogos hadosztály és a 9. lovas hadosztály érintkező szárnyai között az ellenség váratlan, erős csapással előretört. Átmenetileg sikerült is visszafoglalnia Isaszeget és a pusztaszentgyörgyi erdő egy részét.

Ezalatt a hadtest jobbszárnyához csatlakozó szovjet csapatok Kerepes—Fót körzetében nyomultak előre, áttörték a második védelmi övet és ugyancsak nehéz helyzetbe hozták a hitlerista védelmet, de az ellenség szívósan védekezett és sorozatos ellenlökésekkel igyekezett a maga számára kedvezőbb helyzetet teremteni.

A támadás megnehezült, voltak olyan napok, amikor a román csapatok 2—300 méternél nem tudtak előbbre jutni. Olyan szoros volt a harcérintkezés, hogy nemegyszer alig 100 méter volt a távolság a küzdők között.

Érezhető volt, hogy a 7. román hadtest tüzérségi ellátottsága feladatához képest nem kielégítő. A kevés tüzérség nem tudta megfelelően támogatni a gyalogság előnyomulását. Ráadásul a tüzérség lőszerhiánnyal is küzdött. Így aztán sokszor csekély területnyereségért is súlyos vérveszteséggel kellett fizetni.[16]

Éjjel nappal tartó szakadatlan harcban, emberfeletti fáradalmak és nehézségek közepette a 7. román hadtest katonái megtörték az ellenség védelmének ellenállását. December 27-én a hadtest 2. gyalogos hadosztálya mintegy 2 km szélességben és 500—1000 m mélységben végrehajtotta az áttörést és elfoglalta a mogyoródi erdőt.

Másnap folytatódott a támadás. A lendületesen előretörő 2. román gyalogos és 9. lovas hadosztályok 6—7 km mélységben nyomultak előre: ez azt jelentette, hogy sikerült behatolniuk Budapest második védelmi övezetébe.

Az egész éjszakán át tartó támadás során a 2. gyalogos hadosztály katonái elfoglalták Kistarcsát, Nagytarcsát és elérték

[15] Lásd: Friessner i. m. 185. o. és E. Kern: Die letzte Schlacht Ungarn 1944—45. Welsermühl, Wels 1960. 35. o.
[16] RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő, 101. o.

Cinkota szegélyét, miközben a 9. lovas hadosztály Pécelt szabadította fel, részeivel pedig benyomult Rákoscsabára.[17]

Ezek a sikerek a főváros ellen indított általános támadás részsikerei voltak, a szovjet csapatok a saját arcvonalszakaszaikon ugyanis egy időben szintén mélyen áttörték az ellenség védelmét, majd a második védelmi övön belül küzdötték magukat tovább előre.

A román csapatok tevékenységi körletében december 29-én Cinkotánál egész nap elkeseredett harc folyt a községért és az attól délre fekvő erdőért. A 2. és a 19 gyalogos hadosztályok katonái háromszor mentek rohamra ezért a területért. Eközben a 9. lovas hadosztály csapatai súlyos harc árán felszabadították Rákoscsabát és Rákosligetet.

A december 29-ről 30-ra virradó éjszakán szünet nélkül folyt tovább a támadás, s ennek során a 2. gyalogos hadosztály utcai harcban elfoglalta Cinkotát.[18]

A 7. román hadtest ezután Cinkota—Forrásmajor—Rákoskeresztúr nyugati szegélye vonaláról az éjszakai órákban megállás nélkül tovább tört előre. Miután a súlyos harcokban kimerült 2. gyalogos hadosztály Kistarcsára ment hadtesttartalékba, helyette a 19. gyalogos hadosztály került bevetésre.

Másnap reggel ez a hadosztály öt ellenlökést vert vissza, majd utcáról utcára harcolva, felszabadította Mátyásföldet és Forrásmajort is elfoglalta.[19]

A román katonák a főváros akkori határánál álltak, s a városon kívül már az utolsó ellenséges támpontokat is leküzdötték. Elérkeztek a harmadik védelmi övezet vonalaihoz.

Újesztendő, a magyar nép sorsfordulót jelentő évének, új korszakának első reggele virradt fel másnapra, s ezen a napon a szovjet és a román csapatok már Budapest utcáin harcoltak.

Utcáról utcára, a magyar főváros szabadságáért

„Budapest csoport"!

Ezen a néven említik a hadműveleti iratok mindkét erőcsoportot (a szovjet—román erőket január 11-től), amelyek a magyar főváros sorsának eldöntéséért folyó hatalmas küzdelemben egymással szemben álltak.

[17] RNFE. Min. Arch. 457/72. sz. gyűjtő, 83. o.
[18] RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő, 101. o.
[19] Uo. 102. o. és 224/7. sz. gyűjtő, 1—2. o.

Azonos megnevezés, mégis, mekkora különbségek a célok és a jövő kilátások, az erkölcsi-politikai alap és a harcérték tekintetében!

Az egyik „Budapest csoport" a főváros szabadságáért küzdő szovjet csapatok és a 7. román hadtest erőinek gyűjtőneve volt. Budapest északi-északkeleti peremén a 7. Szovjet Gárdahadsereg 30. hadteste, ennek balszárnyához csatlakozva a 7. román hadtest csapatai, a főváros délkeleti és déli szegélyén pedig a 18. önálló szovjet gárdahadtest hadosztályai harcoltak.

A másik, szemben álló erőcsoport Pfeffer Wildenbruch SS obergruppenführer parancsnoksága alatt, a főváros védelmére összevont összes német és magyar csapatokat foglalta magába. Román források szerint a Dunától keletre eső pesti városrészt összesen hat hadosztály védte. Közöttük négy német (az 5. és a 23. páncélos, a 8. és a 22. SS lovas) hadosztály, két magyar (a 10. és 12. gyalogos) hadosztály, s a felsoroltakon kívül más német és magyar magasabbegységek részei.[20]

Hindy István altábornagy, a budapesti hídfőbe szorult magyar egységek és a budapesti helyőrség élére állított fasiszta parancsnoka vállalta, hogy az utolsó magyar katonáig, az utolsó romhalmazig kitart a hitleri fegyverszövetség mellett. Közben Winkelmann SS hóhérkülönítményei és nyilas terrorbandák vérengzésének rémnapjait élte a főváros. A fasiszták romboltak, fosztogattak és gyilkoltak. „Védelmi" tevékenységük során hidakat, vasúti berendezéseket, üzemeket és épületeket repítettek gátlástalanul a levegőbe. Budapest romváros lakossága a pincék mélyére húzódva, nélkülözve és gyötrődve várta felszabadulását.

A szovjet parancsnokság meg akarta óvni a magyar fővárost és lakosságát a pusztulástól. December 30-án felhívást intézett a bekerített erőkhöz, hogy adják fel békésen Budapestet, s ebben az esetben biztosítja a katonák szabad hazatérését otthonaikba. A nagylelkű felhívásra a parlamenterek gyalázatos legyilkolása volt a válasz.

Ám a legféktelenebb fasiszta terror idején más, figyelemre méltó jelenségek is mutatkoztak. Budapest népe a legkülönbözőbb módon nyilvánította ki szembenállását és gyűlöletét a fasiszta hatalombirtoklókkal szemben, s hogy a békét és szabadságot óhajtja.

Friessner emlékirataiban megemlíti, hogy december elején a nyilasok már a legutolsó embertartalékokat is felhaj-

20 RNFE. Min. Arch. 732/6. sz. gyűjtő. Magyarországi hadműveletek, D. budapesti csata, 25. o.

tották, hogy akit még lehet, az arcvonalba, vagy munkaszolgálatra kényszerítsenek, de 1862 katonai szolgálatra behívott személy közül csak 29 fő, a munkaszolgálatra behívott 262 emberből pedig mindössze kilencen jelentkeztek.[21]

A város különböző pontjain partizántevékenység folyt és bombák robbantak.

Egy-egy városrész felszabadulása után munkások és más polgári személyek keresték fel a szovjet és román parancsnokságokat azzal a kéréssel, hogy fegyveresen harcolhassanak a felszabadító csapatok oldalán. Ezek a névtelen pesti emberek aztán valóban hősiesen küzdöttek a fasiszták ellen.[22]

Gyakran jelentkeztek a felszabadító csapatok parancsnokainál a lakosság nevében azzal is, hogy kérjék ezek sürgős beavatkozását a fasisztáknak a főváros közüzemeit, intézményeit és kultúrértékeit fenyegető szándékaival szemben.[23]

Budapesten a fasiszta erők láthatóan igen hosszú védelemre rendezkedtek be. A lakónegyedek háztömbjeit, épületeit támpontokká alakították át és mindenfelé körkörös védelmet építettek ki. Támpontjaik között megszervezték a tűzösszeköttetést, azokat nagyszámú hatásos tűzfegyverrel tömték meg, a parkokat és a beépítetlen területeket pedig betonerődökkel, műszaki akadályrendszerekkel zárták le. Ellenlökések, ellencsapások céljára hátrább sok gyalogos és páncélos egységet szerveztek.[24]

A német katonai vezetés el volt szánva arra, hogy a végsőkig megkapaszkodik a magyar fővárosban.

Szilveszter estéjén a 7. román hadtest parancsnoksága megkapta a 7. Szovjet Gárdahadsereg 00262. sz. hadműveleti parancsát. Ebből a parancsból idézzük kivonatosan a másnapi támadásra és a hadtesttüzérség alkalmazására vonatkozó részeket:

„Az ellenség folytatja védekezését, és különösen elkeseredett ellenállást fejt ki Budapest északkeleti peremén.

Parancs:

1. . . .
2. . . .
3. . . .

21 Lásd: Friessner i. m. 185. o.

22 Ocneriu Aurél román ezredes, aki fiatal őrmesterként a budapesti harcokban is részt vett, a tanulmány szerzőjének adott visszaemlékezésében hangsúlyozza, hogy csapataik oldalán sok magyar harcolt. Ezek zömükben hajógyári munkások és egy elektromosipari üzem dolgozói voltak.

23 Uo.

24 RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő, 99. o. Ugyanerről lásd még: Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera. 1958. IV. R. 2. 333. o.

4. A 7. román hadtest egész nehéztüzérségét és páncélelhárító tüzérségét a jobbszárnyon összpontosítsa. Folytassa erélyesen a támadást, ne hagyja abba az éjszakai cselekményeket, 1945. január 1-e folyamán pedig teljesítse a holnapra megadott feladatot.

Az általános támadás 1945. I. 1-én 11 órakor indul meg.

Választó sávhatárok: . . . (A parancs itt jobbszárnyon Rákosliget területén, balszárnyon pedig a Lóversenytér és a Kerepesi temető külső szegélyén korábbi parancsban meghatározott pontokra utal, ez az előzmény azonban az iratanyagból hiányzik.*)

. . . . .

Tüzérségi előkészítés 10.45—11 óráig, a hadosztályok által elkészített tűzterv szerint."

1945. január 1-én megindult a döntő támadás Budapest felszabadításáért. A szovjet és a román csapatok negyedórás tüzérségi tűzelőkészítés után behatoltak a harmadik védelmi övezetbe és megkezdték az utcai harcokat. A román csapatok újév napján Rákoscsaba északi része, Mátyásföld, Rákosliget és Sashalom déli része felszabadítása után támadásba lendültek a Budapesti út, Külső-Kerepesi út és a Külső-Jászberényi út irányaiban a főváros belseje felé.[25]

A parancsnokok támadás előtt a legszigorúbban felhívták katonáik figyelmét a következőkre:

Tegyenek meg mindent a hadművelet sikere érdekében, törjék le erélyesen az ellenállást, de ahol ez már megtörtént, ott körültekintően járjanak el, és kerüljenek minden felesleges vérontást.

A kiadott parancs további részében szó szerint ezeket olvashatjuk:

„Az elfoglalt lakónegyedek a román csapatok oltalma és kezessége alatt állnak. Rombolás, dúlás, ingótárgyak elvitele — mind a katonák, mind a polgári lakosság részéről — szigorúan tilos. Műemlékeket, művészi alkotásokat, közérdekű kulturális intézeteket és intézményeket gondosan óvni kell. Ezekhez hozzányúlni súlyos jogtalanság. Minden olyan intézményt — vízvezetéket, közvilágítást, telefont, villamost —, amelyek a város életét biztosítják, sértetlenül meg kell kímélni.

A csapatok ellenőrzése alá kerülő körzetekben teremtsenek — elsősorban a parancsnokságok — kifogástalan rendet, nyugalmat és biztonságot a katonák és a polgári lakosság számára.

* Szerző megjegyzése.

25 RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 2—3. o.

A csapatok által igénybe vett szálláskörleteket éberen őriztessék, viseljék azok gondját és amennyire csak lehetséges, állítsák helyre.[26]

Január 2-án a 7. román hadtest csapatai a Budapesti út és a Jászberényi út között elérték a Körvasút vonalát.[27]

A nagyváros háztömbjei között immár a városharc minden nehézsége és veszélye várt rájuk. A mesterséges létesítmények tömkelegében megbúvó ezernyi rejtett tűzfészek módszeres leküzdése mellett már csak lépésről lépésre lehetett előnyomulni, és a környező utcákból meglepésszerűen előbukkanó rohamkülönítményekkel és harckocsikkal újra és újra meg kellett küzdeni a már elért eredményekért.

Az új esztendőt követő második nap délutánjáig mindössze néhány száz méternyire jutottak csak előre és közben harckocsiktól támogatott ellenlökéseket kellett visszaverniük — ki tudja hányadikat az utóbbi két nap alatt. Az elöljáró szovjet parancsnokság rendelkezésére a második lépcsőben elhelyezett 2. gyalogos hadosztályt is be kellett vetni a jobbszárny első lépcsőjébe.

A katonák szuronyrohammal, kézigránátokkal, öldöklő kézitusákban, méterről méterre küzdötték előre magukat. Mégis, a 7. román hadtesthez beérkezett előző napi jelentések az ellenállás fokozatos gyengülését tükrözik. A 10. magyar gyalogos hadosztály 10., 36. és 38. gyalogezredeiből és a 9. utászzászlóaljból, összesen 307 magyar katona került román hadifogságba.

Estig Rákosszentmihály és Sashalom szegélyéről előnyomuló román csapatok áttörték a Körvasút mentén húzódó ellenséges védelmet, majd a Rákospataknál is leküzdve az ellenállást, folytatták előnyomulásukat, és Rákosfalva utcáin harcoltak tovább. Georghiu ezredes, a 96. gyalogezred példamutató parancsnoka Rákosfalva felszabadításáért vívott harcban hősi halált halt.[28]

Más csapatok a balszárnyon, Kőbánya északi részén folytattak utcai harcokat. Ez a szárny a Rákos pályaudvartól nyugatra levő nagy vasúti kanyar felől előretört a Lóverseny tér keleti részébe. Megállás nélkül folytak tovább az ádáz közelharcok és utána egész éjszaka tartott az ellenséges támpontok tisztogatása.

Rákosfalva teljesen felszabadult, Zugló délkeleti részén,

26 Uo. 5—6. o. Kivonat a 27337. sz. parancsból.
27 RNFE. Min. Arch. 1/12. sz. gyűjtő, 11. o.
28 RNFE. Min. Arch. Kivonat a 7. román hadtest hadműveleti irataiból. 224/7. sz. gyűjtő, 3—4. o. és 732/1. sz. gyűjtő, 158.

a Nagy Lajos király útja környékén azonban folyt tovább a harc.

A Lóverseny teret a németek tábori repülőtérnek használták. Lázas tevékenység folyt itt már napok óta. A légvédelmi ütegekkel körülbástyázott térségen egymást érték a fel- és leszálló szállítógépek, helikopterek. Úgy látszott, mintha a budapesti acélbilincsbe szoruló német fasiszták innen, a légi térségen keresztül keresnék a menekülés útját. Valóban menekülés folyt. Szállítógépeken, helikoptereken hatóságaikat, hivatalaikat és behajózható értékeiket menekítették a németek. Érthető hát, hogy különösen megerősítették ezt a részt és az utolsó órákig ádáz ellenállást fejtettek ki.

Újabb és újabb erőket vetettek be, páncélosokat gyülekeztettek és egymást érték az ostromló román katonák ellen irányuló ellenlökések. A 7. hadtest parancsnoka a rohamozó gyalogság támogatására egészen előre rendelte a 36. páncéltörő tüzérezred egyik osztályát, amelynek lövegei szünet nélkül munkában voltak és rendre visszaverték a német páncélosokat, de a gomolygó füstből egyre újabbak és újabbak tüntek elő kifogyhatatlanul. Mintha ezerfejű hidrával kellett volna megküzdeni.[29]

Négy napig tartott az elkeseredett harc a repülőtérért. A németek a végsőkig ellenálltak, hogy ne veszítsék el utolsó légi összeköttetésüket, de január 7-ére itt is sikerült megtörni a hitleri csapatok védelmét.

A 9. lovas hadosztály katonái egy végső rohammal megtisztították a Lóverseny teret az ellenségtől és előretörtek a vasútvonalig. Aztán ismét napokig tartó harc folyt, amíg át tudták verekedni magukat a vasút üzemi berendezésein, raktárain és vágánysorain keresztül a betonkerítésen túlra. Amerre csak a szem ellátott, száz meg száz kitűnő lehetőség arra, hogy megkapaszkodjon az ellenség és rejtett tűzfészkekből tűz alatt tartsa az előnyomulókat. A rohamkülönítmények megkerülésekkel, szuronnyal és kézigránátokkal végrehajtott közelharcban tudtak csak lépésről lépésre előbbre jutni.

Jobbszárnyon, Zugló területén ekkor a 2. román gyalogos hadosztály nyomult előre. Csapatai január 6-án a Nagy Lajos király útja környékén harcoltak. Az éjszakai órákban az Egressy út környékén egy fatelep égett magasba lobogó lánggal. A németek gyújtották fel. Tüze jól bevilágította az Egressy úti Posta-Járműtelep tekintélyes épülettömbjét.

[29] RNFE. Min. Arch. 1/12. sz. gyűjtő, 18. o. és 217/7. sz. gyűjtő, 7. o. Lásd még: Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera 1958. IV. R. 2. 334. o.

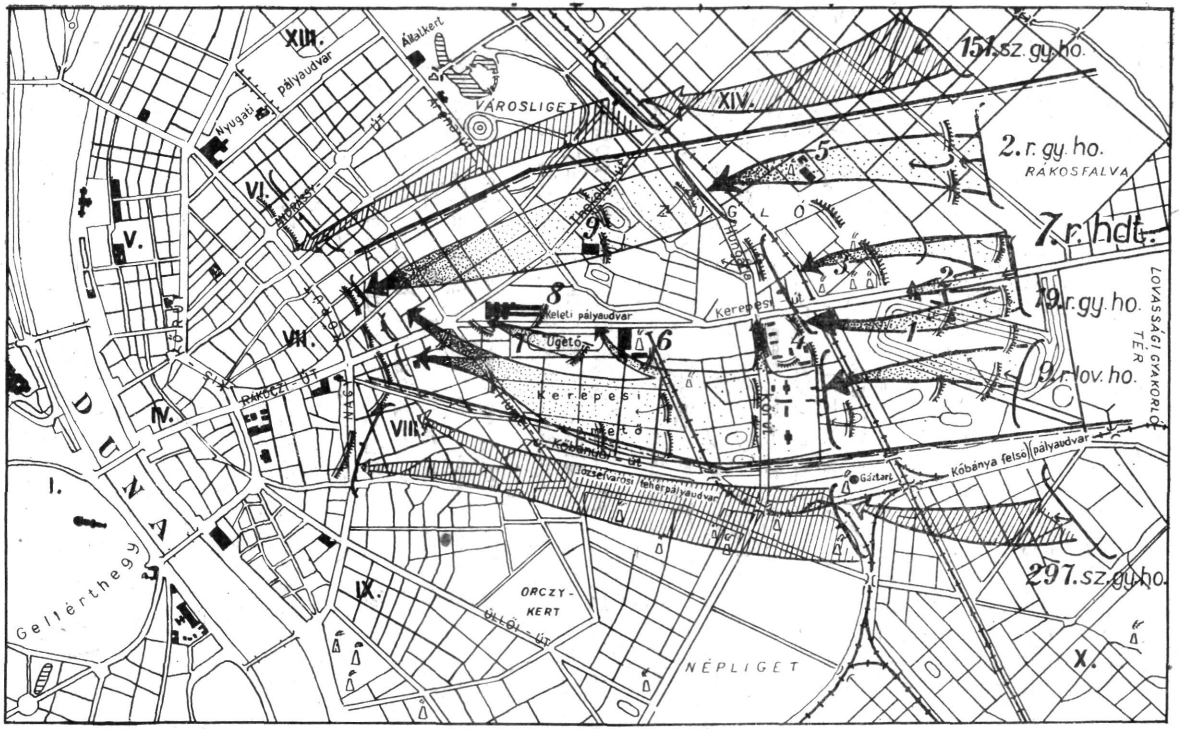

Jelmagyarázat:
1. Lóversenytér
2. V alakú házcsoport
3. Gyárcsoport
4. Ferenc J. laktanya
5. Posta-Járműtelep
6. Ruggyantagyár
7. Ugetőpálya
8. Keleti pályaudvar
9. Sportcsarnok
Szovjet csapatok
Román csapatok
Német-magyar erők

A 7. román hadtest harctevékenységének területe Budapesten (1945. I. 1—15.)

Vele szemben ma nagykiterjedésű, új lakótelep épül, sokemeletes, korszerű házóriásokkal. Akkor azonban még a postapalota volt a környék kiemelkedően legnagyobb építménye, melyet a román hadosztályparancsnokság joggal német támpontnak vélt, ezért az előnyomulás irányába néző „A" épületszárnyat lőni kezdte. Két nappal később a 26. gyalogezred Craiu Victor őrnagy vezette zászlóaljának jutott feladatul az objektum elfoglalása.

Január 8-án délben az alegységnek Dinu Ion százados parancsnoksága alá tartozó százada, zömmel, aradi katonák, pokoli tűzben és sűrű drótakadályokon keresztül megközelítették az épülettömböt. A Báróczy utca felől indultak rohamra, ahol az előző napokban egy „Tigris" mintájú német harckocsi 10—20 méteres szakaszon legázolta a vaskerítést. Marinescu tartalékos főhadnagy halálos sérüléssel rogyott le a palota tövében. Sűrűn záporoztak a lövedékek, de egy maroknyi csoport Miculescu Nicolae őrmesterrel és Albu Petre katonával az élen, betört az „A" épületbe. A garázs tetejéről német géppuska zárta le tüzével a „B' épületbe vezető átjárót, de elhallgattatták és egy órával később a másik szárny is felszabadult. Este 18 óráig az egész telepet megtisztogatták a német fasisztáktól.

A Posta-Járműtelep dolgozói ezalatt a pincében húzódtak meg. Négy szökött magyar katona is volt közöttük, akiknek — miután átadták fegyvereiket — éppúgy nem esett bántódásuk, mint a telep alkalmazottainak. Ezekkel együtt néhány napon át a hadosztály Pécelen települt szeroszlopánál, megrongálódott gépjárművek helyrehozatalán dolgoztak. Munkájukért cserébe baráti bánásmódban és jó ellátásban volt részük, s a parancsnokság gondoskodása folytán a családjuknak is vihettek haza kenyeret és egyéb élelmiszert. A munkát irányító Radulescu főhadnagy évekkel később képeslapon üdvözölte a járműtelep dolgozóit, a „péceli brigádot."[30]

Január 9-én a zászlóalj — valamennyi román egységet megelőzve — elsőnek érte el a Mexikói út mentén húzódó vasútvonalat. Sebesültjeiket az Egressy úti iskolában berendezett hadikórházba szállították hátra.

Innen balra lassabban folyt az előnyomulás. Azt a gyárcsoportot, amely a Fogarasi út és a Kerepesi út összetorkolása által lezárt szögben helyezkedett el (Heidecker Sodronygyár, Meister Faárugyár, Inggyár, Rönktelep), a 2. gyalogos hadosz-

30 RNFE. Min. Arch. 732/1. sz. gyűjtő, 158. o. Az epizódszerű részleteket s a hadműveleti naplóban nem szereplő apróbb adatokat a szerző a Posta-Járműtelepén ma is ott dolgozó Balla Sándor, Bese János és Patai István élménszerű, egybehangzó elmondása alapján gyűjtötte össze.

tály csapatai január 10-ére szabadították fel. Az elért vasútvonalnál, a Kerepesi út felett átívelő vashíd roncstömegben hevert az úttesten. A fasiszták a vasútvonal összes hídjait felrobbantották és az átjárókat úttorlaszokkal, akadályokkal zárták le. Egyelőre a töltésen túl az ellenséges erők makacsul ellenálltak.

Az arcvonalszakasz középső részén a román csapatok, különösen a laktanyák környékén ütköztek erős ellenállásba. Január 9-én a 2. gyalogos hadosztály 31. gyalogezredének katonái lendületes rohammal túljutottak a vasútvonalon és a Ferenc József laktanya felé nyomultak előre. E harcmozzanat kapcsán egy román alhadnagy példamutató hőstettéről számolnak be az aznapi jelentések. Belerciu Nicolae alhadnagy egymaga foglalt tüzelőállást a vasúti töltés tetején és mindaddig fedezte onnan a gyalogság harcát, míg egy lövedéktől találva hősi halált halt.[31]

Január 11-én, az addigra kialakult arcvonalviszonyok figyelembevételével a szovjet parancsnokság átcsoportosítást hajtott végre és három hadtestből — a 30. és 8. szovjet, valamint a 7. román hadtestekből — felállította a „Budapest csoportot", amely a 7. Szovjet Gárdahadsereg alárendeltségében folytatta tovább harcát.

Ez a három hadtest a főváros pesti részéért folyó hadműveletekhez — miután már összeszűkült a felszabadító erők acélgyűrűje — elegendő volt, sőt néhány nap múlva, ahogy fogyott az ellenség lába alól a talaj, a 7. román hadtestet ki is vonták.[32]

Erről azonban a román parancsnokság és a katonák még nem tudtak, és a gárdahadseregtől kapott parancs szerint „előre a Dunáig" jelszóval, minden erejüket latba vetve, nehéz utcai harcokat vívtak.

A szóban forgó parancs vétele előtt a hadtest számára kijelölt küzdőtér sávhatárai: északon a mátyásföldi helyérdekű vasútállomástól a Margit-hídig, délen pedig Rákosliget déli szegélyétől a rákoskeresztúri temető északi sarkán és a Pongrác útnak a hatvani vasútvonallal való kereszteződésén át az Erzsébet-hídig húzódtak.[33]

31 RNFE. Min. Arch. 732/1. sz. gyűjtő, 158. o. Lásd: Contributia Romînei la rasbouil antihitlerist. Edit. Bucureşti. Militera. 1958. IV. R. 2. 335. o.

32 RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő, 101. oldalon olvasható hadműveleti naplórészlet arról tudósít, hogy december 29-én Kispest délkeleti térségében a 37. szovjet hadtest csapatai nyomulnak előre. A későbbi budapesti harcokban már nem említi a román forrásanyag.

33 RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 43. o.

A Kerepesi úttól északra eső városrészben a 10. magyar gyalogos hadosztály, attól délre pedig zömmel a 13. német páncélos hadosztály állt ellen.

A 7. román hadtest parancsnoka gyalogságból és tüzérségből erős harccsoportot alakított, melyekkel áttörést szándékozott végrehajtani a Keleti-pályaudvar irányában. Kisebb részeknek pedig az a feladat jutott, hogy megkerülésekkel, lekötő harcokkal segítsék a főcsapás irányában harcoló erőket.

Nagyon erős volt még az ellenállás a Ferenc József laktanyában és a közeli katonai épületekben, úgyhogy ezen a részen komoly erőt kellett kifejteni.

Hat-hét zászlóaljnyi erőcsoport támadott. Zömük a kibontakozó harcok során a Hős utca felől megkerülte a Ferenc József laktanyát, más részek pedig az MTK és a BSZKRT sporttelepeken át a Kerepesi temető keleti részébe nyomultak előre, és az Ügetőpálya közelébe igyekeztek elérni.

A 9. lovas hadosztály katonái a Művésztelep felől és a Kerepesi temető északkeleti sarkán keresztül a Gumigyár környékére törtek előre. A január 11-i támadás során a 9. lovas hadosztály részei a Százados úti kenyérgyárat és a Tomcsányi úti gáztároló telepet is elfoglalták.

Közben folyt a harc a Ferenc József laktanya épületeiben az ellenállás letörésére.

Budeanu alhadnagy rohamszakasza tört elsőnek előre az ellenséges tűz gyilkos pásztájában, és eljutott a Hős utcában a laktanyát övező falhoz. A fiatal tisztnek mindössze 5 embere maradt a roham után, de el volt szánva arra, hogy végrehajtja feladatát. Elsőnek akart átlendülni a falkerítésen, de közben súlyos fejsebet kapott. Hatodmagával mégis bejutott a laktanyába, ahol kegyetlen tüzet kapott, majd szakasznyi ellenség rontott rájuk az udvar felől. A román katonák össztüzet lőve visszaverték az ellenlökést és bátor harcukkal biztosították ezredük behatolását a laktanya területére.

A harc sikeréhez Pipi Gheorghe katona is hozzájárult, aki miután a küzdelem hevében észrevette, hogy két német igyekszik géppuskával a román csapatok hátába kerülni, bátran rajtuk ütött és géppuskástól együtt foglyul ejtette őket.

Az épületért folyó harcban a 31. gyalogezred 3. századának valamennyi tisztje és altisztje elesett, de Angelache Gheorghe őrmester habozás nélkül a század élére állt és tovább vezette a rohamot. Embereivel két lakóépületet elfoglalt, majd golyószórójával tűz alatt tartotta a Hungária körúti útszakaszt, fedezve ezzel az alakulat harcosainak előnyomulását a Gumigyár felé.

A laktanyák területén másnap még tovább folyt a tisztogatás.[34] Január 11-ről 12-re virradó éjszaka az egész arcvonalszakaszon szünet nélkül tombolt a harc. Az ellenálló erők a hadtest jobbszárnyával és közepével szemben is megkapaszkodtak az ott elterülő háztömbrengetegben. Erős géppuska, aknavető és tüzérségi tevékenység folyt az ellenség részéről.

A 2. gyalogos hadosztály szakaszán, amely a jobbszárnyon a Semsey Andor utca és a gödöllői HÉV vasútvonal kereszteződése között húzódott, egész éjszaka ádáz küzdelem folyt a lakóépületek tömbjeiért, de — a hadosztály jelentése szerint — a reggelig tartó harc mindössze négy háztömb és egy közelebbről meg nem nevezett üzem elfoglalását eredményezte.

A délelőtti órákban azonban a román arcvonalszakasz szárnyain valamelyest gyengült az ellenséges erők ellenállása és megjavultak a támadás folytatásának a feltételei.

Természetesen nem szabad megfelejtkeznünk arról, hogy a 7. román hadtest helyzete mindenkor szorosan és következményesen összefüggött a szomszédos szovjet csapatok sikereivel.

A „Budapest csoport" parancsnokságának előző nap kiadott hadműveleti parancsa, a román parancsnokság azt követő elhatározása, majd 0023. számú parancsa alapján január 12-én került sor annak a kettős manővernek a végrehajtására, melynek célja a Keleti pályaudvarnak a szárnyak felől való megközelítése és az átkarolt ellenséges erők felszámolása volt.

Ennek során a jobbszárnyon manőverező támadó csoport a reggeli órákban már a Kerepesi temető középső részéig nyomult előre. Egyelőre azonban nem tudott tovább jutni, mert a temető távolabbi részei és északi szegélye felől heves géppuska- és páncélelhárító tüzet kapott. Legközelebbi feladata tehát az lett, hogy mielőbb kijusson a temetőnek a Juranics utca felé néző északi szegélyére, hogy azon keresztül tovább folytathassa előnyomulását a Keleti pályaudvar felé.

Az arcvonalszakasz középső részén tevékenykedő 19. román gyalogos hadosztály egyes részeit még a Hungária körúti laktanya épületeiben folyó tisztogató harcok kötötték le, de más részei elérték már a Kerepesi temető északkeleti sarkát és innen a közbeeső házcsoporton keresztül a Gumigyár felé küzdötték magukat előre.[35] Közben a hadtesttüzérség támogatásával a jobbszárnyon harcoló 2. román gyalogos hadosztály is tá-

[34] RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 44. o. és Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti, Militera. 1958. IV. R. 2. 336. o.
[35] RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 44. o. és 1/12. sz. gyűjtő 80. o.

madásba lendült, miután azt a feladatot kapta, hogy hajtson végre manővert a Városliget délnyugati szögletén és az Aréna úton[36] keresztül a Keleti pályaudvar felé, és ily módon tegye teljessé a bekerítést.

Délután 17 óráig a hadosztály elérte a Stefánia utat,[37] ugyanakkor egyes részei a Kerepesi út irányában nyomultak előre.[38] A harcok a sötétség beállta után sem szüneteltek.

Másnap, január 13-án a bekerített, mintegy 1 km mélységű térségben egész nap folytak a sok véráldozatot követelő tisztogató harcok. Helyenként aláaknázott és oldalozó tűz alatt tartott utcákon keresztül folyt az előnyomulás, közben pedig a rejtett tűzfészkek felderítése és felszámolása.[39]

Még mindig nem ért véget a küzdelem a Kerepesi temetőben sem, ahol a kőfal fedezete mögül ellenséges géppuskatűz zúdult az előnyomuló katonákra. Gránátok robbantak a sírok között és mint a jégeső úgy kopogtak a géppuskalövedékek a sírköveken.

Végül is egy Moraru Ion nevű bátor tizedes tette szabaddá az utat zászlóalja számára, miután rést ütött a temető falán és elhallgattatta a legveszélyesebb géppuskafészket.

A temetőben folyó harc során elkeseredett rohamokkal sikerült leküzdeni a temető létesítményeiben megbúvó tűzfészkeket, támpontokat és közben sűrűn megismételt ellenlökéseket is visszavert a zászlóalj. Élei a temető elfoglalása után kijutottak az Ügetőpálya környékére, majd más erőkkel együtt elfoglalta a Gumigyárat.[40]

Az elrendelt éjszakai harc további területnyereséget már alig hozott, mert az ellenség szívósan védekezett és az egyik szakaszon aknamezőre is bukkantak a román katonák.

Január 14-én déltájban a 7. román hadtest erői kétfelől megkerülték és elfoglalták a Keleti pályaudvart. Az egyik harccsoport, amely elfoglalta az Ügetőpályát, a Fiumei út és a Baross tér felől délről, a másik csoport pedig zömével a Thököly út, egyéb részeivel pedig a Rottenbiller utca felől közelítette meg a pályaudvart. Ez az utóbbi támadó csoport, amely a hadtest jobbszárnya felől nyomult idáig előre, nehéz harcban kiszorította az ellenséget a Városliget déli sarkából, majd az Aréna út felé haladva került a pályaudvar nyugati oldalába.[41]

36 A mai Dózsa György úton.
37 Jelenleg Népstadion út.
38 RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 45. o.
39 RNFE. Min. Arch. 732/7. sz. gyűjtő, VIII. F. 103. o.
40 Lásd: Contributia Romînei la rasboiul antihitlerist. Edit. Bucureşti Militera, 1958. IV. R. 2. 338. o.
41 RNFE. Min. Arch. 224/7. sz. gyűjtő, 56. o.

Estefelé századerejű, három harckocsival támogatott ellenséges rohamcsoport tűnt fel a Rákóczi út felől és ellenlökést hajtott végre a 9. román lovas hadtest körletében. Két szétlőtt harckocsi és húsz halott maradt vissza a balul sikerült kísérlet után.

Január 15-én reggel a 7. román hadtest tovább támadott. Csapatai a jobbszárnyon az esti órákban az Izabella utcáig nyomultak előre, és a nap folyamán több mint 400 háztömböt szabadítottak fel, köztük az Állatorvosi Főiskolát és a környékén levő kórházépületeket.

A Nagykörút közelében jártak tehát a román csapatok, amikor a 7. román hadtest parancsnoksága megkapta a „Budapest csoport" parancsnokának utasítását, hogy haladéktalanul vonja ki csapatait a budapesti hadműveletből és kijelölt új körzetében, új feladatokra készüljön fel.[42]

Ha csalódást is keltett a katonák soraiban, hogy alig két kilométernyire a céltól nem folytathatják tovább harcukat a Duna partjáig, ott volt mindjárt a vigasz is: újra egyesülhetnek az 1. Román Hadsereg parancsnoksága alatt a tőlük oly messzire szakadt testvéregységekkel, amelyekkel korábban annyi közös harcból vették ki részüket.

A 18-ára viradó csípős téli hajnal már Mohora—Felsősáp—Szada körzetében találta a román katonákat.[43]

A Duna—Tisza köze ekkor már — a kicsire zsugorodott pesti hídfő kivételével — szabad volt, Észak-Magyarországról a harcok már Csehszlovákia területére tolódtak át, a szovjet erők mélyen előretörve a Dunántúl déli térségében, a Balaton és a Velencei-tó környékén, feljebb pedig a Duna—Garam torkolatánál voltak és már hetekkel előbb kettős gyűrűbe zárták a budai térséget.

A főváros belsejében végrehajtott mély előnyomulással az arcvonalszakaszok oly keskenyek lettek, hogy ki lehetett már vonni a román csapatokat.

Miután a 7. román hadtest a budapesti hadműveletekben betöltötte szerepét, új parancsra a Csehszlovákia felszabadításáért folyó harcokba indult. Két hét óta ott harcolt már az egész 4. Román Hadsereg, az 1. Román Hadsereg 4. hadteste és a „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztály is.

A 7. román hadtest a magyar fővárosért folyó küzdelmes csatában, a 42 napig tartó szakadatlan harc során jelentős véráldozatot hozott.

42 Uo. 58. o.
43 RNFE. Min. Arch. 1/12. sz. gyűjtő. Kivonat az 1. hadsereg hadműveleti irataiból, 115. o.

Három hadosztályával 1/3 részét jelentette a pesti oldal felszabadításáért küzdő erőknek. Nagyban hozzájárult a fasiszta erőknek Budapest jobbparti részéből való kiszorításához. A súlyos harcokban állományának 30%-át, közel 11 000 emberét vesztette el.

Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka az 1. Román Hadsereg parancsnokságának, Sumilov tábornok, a 7. Szovjet Gárdahadsereg parancsnoka pedig a 7. román hadtest parancsnokának és katonáinak őszinte köszönetét és elismerését fejezte ki a budapesti harcok során tanúsított hősi helytállásukért.

AZ 1945 MÁRCIUSI BALATONI NÉMET ELLENTÁMADÁS ELŐZMÉNYEI ÉS A 3. UKRÁN FRONT VÉDELMI HADMŰVELETÉNEK TERVE

Tóth Sándor

1945 január első felében a szovjet Vörös Hadsereg csapatai több, egymással szorosan összefüggő hadászati méretű hadművelet végrehajtását kezdték meg a szovjet—német arcvonal északi és középső szakaszán.[1] Ezek sorát az 1. Belorusz Front, az 1. Ukrán Front és a 4. Ukrán Front jobbszárny-csapatainak visztulai—oderai hadművelete nyitotta meg, a 36 hadosztályból álló német „A" hadseregcsoport ellen. A szovjet csapatok 1945. február 3-ig felszabadították Lengyelországot és Csehszlovákia jelentős részét, majd benyomultak a fasiszta Németország területére. Ott széles arcvonalon elérték az Oderát, menetből átkeltek rajta és több hídfőt foglaltak a folyó nyugati partján. Ugyanebben az időben a 2. és 3. Belorusz Front erői sikerrel folytatták a kelet-poroszországi hadműveletet a „Közép'" hadseregcsoport 38 hadosztálya ellen. Ennek során a szovjet csapatok január végén kiértek Marienburg körzetébe és elvágták a német hadseregcsoport visszavonulásának útját. A Kelet-Poroszországban körülzárt ellenséges csoportosítás szétzúzását február elején kezdték meg. Az arcvonal északi szárnyán 1945. február 10-én lendült támadásba az 1. Belorusz Front, együttműködve a 2. Belorusz Front balszárny-csapataival és az 1. Lengyel Hadsereggel. A hadművelet (kelet-pomerániai) célja a Berlin irányában támadó szovjet erők jobbszárnyát fenyegető, 42 hadosztályra feltöltött „Visztula" hadseregcsoport megsemmisítése volt. A „Visztula" hadseregcsoport a Visztulától az Oderáig húzódó megerődített védelmi terepsza-

[1] Lásd Gyeborin: A második világháború. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1961. 470—471. o. és a Második világháború 1939—1945. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1963. 363—384. o. és 392—396. o.

kaszra és a gdynia—danzigi megerődített körletre támaszkodott.

A Vörös Hadsereg visztulai—oderai, kelet-poroszországi és kelet-pomerániai támadó hadműveletei 1945 január—februárban 1200 kilométeres arcvonalon, a Balti-tengertől a Kárpátokig áttörték a hitleristák előre kiépített és megerődített védelmét. Az öt szovjet front erőivel és szoros együttműködésben mért hatalmas csapások Kelet-Poroszországban, Lengyelországban és Csehszlovákiában megsemmisítették a „Közép" és az „A" hadseregcsoport főerőit. Ugyanez a sors várt a Kelet-Pomerániában bekerített németekre is. A szovjet csapatok messzire visszavetették az ellenséget nyugati irányban és az Oderán elfoglalt hídfőkből készültek a Berlin elleni támadásra. Február elején Kelet-Pomeránia és Brandenburg területén folytak a harcok, miközben a szovjet harckocsi-, gépesített- és lövész magasabbegységek Berlintől 60 kilométerre, a végső csapáshoz összpontosultak.

E hatalmas katonai sikerek jelentősen megnövelték a Szovjetunió nemzetközi súlyát és tekintélyét a szabadságszerető népek táborában, s megerősítették az összefogást az antifasiszta koalíció tagjai között. Ez megmutatkozott a jaltai értekezleten is, amely 1945. február 4-én kezdődött és 12-ig tartott.[2] Az értekezleten megállapodás született a fasiszta Németország szétzúzására irányuló közös hadműveletekre és a Szovjetuniónak Japán elleni hadbalépésére az európai háborút követő két-három hónap múlva. Ezek a megállapodások az értekezleten elfogadott többi határozattal együtt fontos mérföldkövet jelentettek a német fasizmus teljes megsemmisítéséhez és a tartós, demokratikus békéhez vezető úton. Tovább erősítették a fasizmus elleni harc fő terhét viselő Szovjetunió nemzetközi befolyását, és súlyos csapást mértek a hitleri kormánykörök ama reményére, hogy a háború befejező szakaszában konfliktus támad a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között.

A jaltai értekezlet katonai határozatainak megvalósítása a kialakult hadászati helyzetben 1945 február közepén az alábbi feladatokat állította a Vörös Hadsereg elé:

— befejezni a Kalinyingrád (Königsberg) körzetében bekerített ellenséges csoportosítás megsemmisítését;

— szétzúzni a kelet-pomerániai hitlerista erőket és előretörni az Odera alsó folyásáig;

— megsemmisíteni a sziléziai német csoportosítást, majd

[2] A jaltai értekezlet munkájának elemzését adja Gyeborin: i. m. 446—459. o.

előnyomulni nyugati irányban, s előnyösebb megindulási állásokat elfoglalni a Berlin és Drezda elleni támadáshoz, továbbá északi irányból átkarolni a csehszlovákiai fasiszta csapatokat;

— szétzúzni az ellenség magyarországi csoportosítását a Dunántúlon, majd tovább támadni Ausztria ellen, s ily módon déli irányból átkarolni a csehszlovákiai német csoportosítást.[3]

A szovjet csapatok haladéktalanul megkezdték e feladatok végrehajtását. Antonov hadseregtábornok, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke 1945. február 17-én adta ki direktíváját Malinovszkij és Tolbuhin marsallnak a dunántúli német csoportosítás megsemmisítésére és a támadás továbbfejlesztésére Bécs és Brno irányába. Eszerint:

„1. A 2. Ukrán Front parancsnoka készítsen elő és hajtson végre támadó hadműveletet azzal a céllal, hogy csapást mérve a Dunától északra Nové-Zámky—Malacky—Znoimo általános irányban, a támadás 20. napján birtokba vegye Brnot és Znoimot, egyidejűleg a front balszárnya a Duna déli partján támadva, elfoglalja Bratislavát és együttműködve a 3. Ukrán Front csapataival birtokba vegye Bécset. A továbbiakban fejlessze ki a támadást Pilsen általános irányban. A feladat végrehajtására:

a) A Dunától északra mérjen csapást a 9. gárda-, 7. gárda-, és 53. hadsereg balszárnyával, megerősítve három áttörő tüzér hadosztállyal, nehéz önjáró dandárokkal és ezredekkel. Az áttörési szakaszon hozzon létre arcvonalkilométerenként 200 csősűrűséget. Az ellenséges védelem áttörése után a siker kifejlesztésére használja fel a 6. gárda-harckocsihadsereget és a Plijev-csoportot.

b) A Dunától délre mérjen csapást a 46. hadsereg erőivel, megerősítve a főhadiszállás tüzértartalék hadosztályával és a 2. gárda gépesített hadtesttel.

2. A 3. Ukrán Front parancsnoka készítsen elő és hajtson végre támadó hadműveletet azzal a céllal, hogy csapást mérve Székesfehérvár körzetéből Pápa—Szombathely általános irányban, szétzúzza az ellenség csoportosítását a Balatontól északra és a hadművelet 15. napján érjen ki a magyar—osztrák határra. Egyidejűleg a front balszárnyával támadjon a Drávától északra és vegye birtokába a Nagykanizsa körzetében levő olajmezőket. A továbbiakban a front főerőivel fejlessze a csapást Wiener-Neustadt—Sankt-Pölkten irányában, együttműködve a 2. Ukrán Front csapataival Bécs elfoglalására. Az 1. Bolgár Hadsereget

3 A második világháború 1939—1945. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1963. 390. o.

alkalmazza a front balszárnyának biztosítására, a Dráva északi partja mentén szétbontakozva.

A feladat végrehajtására:

a) Székesfehérvár körzetéből mérjen csapást a 4. gárda-, a 27. és 26. hadsereg erőivel, megerősítve három áttörő tüzér hadosztállyal. Az áttörési szakaszon hozzon létre arcvonalkilométerenként 200 csősűrűséget (76 mm és feljebb).

b) A Balatontól délre mérjen csapást az 57. hadsereggel (9 löv. ho.).

c) A gyorsanmozgó magasabbegységeket (18. és 23. hk. hdt., 1. g. hdt., 5. gd. lov. hdt.) az áttörés után használja fel a siker kifejlesztésére a főirányban.

3. A 2. és 3. Ukrán Front támadásának kezdete 1945. március 15.[4]

A direktíva tehát azt a feladatot tűzte a front csapatai elé, hogy a Garam vonaláról és a Duna jobb partján elfoglalt hídfőkből Brno—Bécs—Graz irányba mért csapással zúzzák szét a német „Dél" hadseregcsoport erőit és fejezzék be Magyarország felszabadítását. A továbbiakban el kellett foglalniuk Bécset és betöréssel fenyegetni a délnémet iparvidéket, elvágni a jugoszláviai német csoportosítás visszavonulás útját, s elősegíteni az ellenség mielőbbi kapitulációját Észak-Olaszországban. Egyidejűleg a hadműveletnek a csehszlovákiai német csoportosítás átkarolását kellett eredményeznie déli irányból.[5] A főparancsnokság a hadművelet sikeres vezetésének elősegítése érdekében az alábbi átalárendeléseket foganatosította: február 27-én 24 órától a 2. Ukrán Fronttól a 3. Ukrán Front alárendeltségébe utalta a 27. hadsereget;[6] ugyanattól az időtől a 3. Ukrán Fronttól a 2. Ukrán Frontnak rendelte alá a 46. hadsereget[7] és a 2. gárda gépesített hadtestet. Saját tartalékából a 2. Ukrán Frontnak adta át a 9. gárdahadsereget, amely Szolnok körzetében gyülekezett. Ezt a hadsereget kellett alkalmazni a főcsapás mérésére.[8]

Ebben az időben a 2. Ukrán Front,[9] hadműveleti alárendeltségében az 1. és 4. Román Hadsereggel, Brezno—Zvolen—

4 Архив Министерство Обороны СССР (A továbbiakban Архив МО СССР) ф. 240, оп. 178542, д. 19, но. 11027, 17. 11. 1945.

5 История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963, 192. o.

6 A 27. hadsereg állományába a 33. és 37. lövész, valamint a 35. gárda-lövészhadtest tartozott, összesen nyolc lövészhadosztállyal.

7 A 46. hadsereg a 23. és 68. lövész, valamint a 10. gárda-lövészhadtestből állt, összesen nyolc lövészhadosztállyal.

8 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 178542, д. 19, но. 11928/17. 11. 1945.

9 A 2. Ukrán Front hadrendje: 40. és 53. hadsereg, 6. gárda-harckocsihadsereg, 7. gárdahadsereg, 46. hadsereg és 5. légi hadsereg.

Garam folyó— Esztergom—Gánt arcvonalon tevékenykedett. A 7. gárdahadsereg csapatai a Garam jobb partján levő hídfőkben készültek a támadás folytatására. A 3. Ukrán Front,[10] hadműveleti alárendeltségében az 1. Bolgár Hadsereggel, a Gánt—Velencei-tó nyugati partja—Székesfehérvár K—Balaton délkeleti partja—Nagybajom—Dráva vonalon védett. Torjanctól a Dráva alsó folyása mentén a 3. Jugoszláv Hadsereg csapatai működtek.[11] A direktíva vétele után mindkét front csapatai nyomban megkezdték a felkészülést az elrendelt támadó hadművelet végrehajtására.

Ebben a helyzetben február 17-én váratlanul német támadás érte a 7. gárdahadsereg garami hídfőkben levő csapatait Komarno körzetéből. A támadásban 400 harckocsi és rohamlöveg vett részt. A hadseregparancsnokság a felderítési adatokból és a foglyok vallomásaiból megállapította, hogy az ellencsapást a 6. SS páncélos hadsereg I. páncélos hadteste mérte. A főparancsnokság kezdetben kételkedett az adatok valódiságában, mert 1945. február 20-án Antonov hadseregtábornok olyan értelmű tájékoztatást kapott Marsall amerikai vezérkari főnöktől, mely szerint: „... a németek két helyen hajtanak végre a keleti fronton csapatösszevonást ellentámadás céljából: Pomerániában — Thorn elleni támadásra, illetve Bécs és Moravska Ostrava térségében — Lodz irányában való támadásra. Ennek a déli csapatösszevonásnak magában kell foglalnia az »SS« 6. páncélos hadsereget".[12] Ilyen értelemben tájékoztatta Antonovot február 12-én Brinkman ezredes, az angol katonai misszió egyik vezetője is.[13] Éppen ezért a szovjet főparancsnokságot meglepték a 7. gárdahadsereg felderítési adatai, amelyek ellentétesek voltak a szövetségesek közléseivel. A garami hídfőben folyó harcok közepette fedte fel csupán a szovjet felderítés, hogy a német hadvezetés jelentős csapatösszevonást hajtott végre a Balaton körzetében, s ennek biztosítását célozza a Komarno körzetéből indított támadás, a garami hídfők felszámolására. A 7. gárdahadsereget kedvezőtlen helyzetben érte az I. SS páncélos hadtest erős csapása. Lövészhadosztályainak gyenge feltöltöttsége miatt a harcrend sűrűsége nem volt megfelelő, ezért elkeseredett harcok után, 1945. feb-

10 A 3. Ukrán Front hadrendje: 26. hadsereg, 4. gárdahadsereg, 27. hadsereg, 57. hadsereg, 17. légi hadsereg és a Szovjet Dunai Flotilla.

11 История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963. 191—192. o.

12 Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel, 1941—1945. Kossuth Kiadó, Budapest, 1958. I. köt., 380—381. o.

13 Uo. 381. o.

ruár 24-én a csapatok kénytelenek voltak kiüríteni a hídfőket és visszavonultak a folyó bal partjára.[14]

A szovjet főparancsnokság előtt március elejére világossá vált az ellenségnek arra irányuló szándéka, hogy a Balaton körzetében létrehozott erős csoportosítással szétzúzza a 3. Ukrán Front csapatait. Ezt felfedve, úgy döntött, hogy a tervezett támadás előkészítésének folytatásával egy időben megerősíti a 3. Ukrán Front védelmét, elhárítja a német ellentámadást és kedvező feltételeket teremt saját csapatai részére a támadásba való átmenethez.[15]

Mi késztette a német hadvezetést arra, hogy az ardenneki támadás kudarca után Magyarországra csoportosítsa át a 6. SS páncélos hadsereget és a Dunántúlon indítson támadást a szovjet csapatok ellen? Ennek magyarázatát a fasiszta Németország 1945 elejére kialakult hadászati helyzete adja meg.

1944 végén a hitleri vezérkar még arra számított, képes lesz tartani kelet-poroszországi és lengyelországi állásait, s a Visztula—Odera között előre kiépített terepszakaszokon szívós védelmi harcokban felőrli a szovjet csapatokat. Abból a feltételezésből indult ki, hogy a szovjet hadvezetés az általános támadás megindítása előtt kénytelen lesz a kurlandi német csoportosítás felszámolására időt fordítani, s csak ez után várható a kelet-poroszországi „Közép" hadseregcsoport elleni hadművelet. A főcsapást Varsó körzetéből várta északnyugati irányban Allenstein felé. Emellett arra számított, hogy a négy ukrán front a dél-lengyelországi, csehszlovákiai és magyarországi német erők ellen fog támadást indítani. A Varsó és a sandomierzi hídfő közti sávban csupán lekötő célú hadműveleteket várt. Ebből következőleg szárnycsoportosításait erősítette meg.

A Vörös Hadsereg januári hadászati méretű támadása azonban halomra döntötte a német vezérkar összes számításait és arra kényszerítette, hogy tartalékait szétforgácsolja az egész arcvonalon. Ennek következtében egyetlen hadászati irányban sem tudott megfelelő erejű csoportosítást létrehozni a szovjet támadás megállítására és ellencsapások mérésére. Így a szovjet csapatok elérték az Oderát, hídfőt foglaltak a nyugati parton és közvetlenül Berlint fenyegették. A januári szovjet támadás jelentősen kihatott a nyugati arcvonal helyzetére is: lehetővé tette az amerikai—angol csapatoknak az ardenneki német áttörés következményeinek felszámolását. Január végéig ezek a csa-

[14] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963. 194. o.
[15] Uo.

patok elérték a Strassbourg—Saarlautern—Echternach—Monschau—Geilenkirchen—Maeseyck terepszakaszt és tovább a Maas folyó vonalát egészen a torkolatig. Eisenhower főhadiszállása eközben előkészítette az arcvonal északi szárnyán indítandó támadó hadműveletek tervét, amelyek a Szajna folyó elérését, majd a Ruhr-vidék elfoglalását célozták.

Mindezek következményeként 1945 február elejére a fasiszta Németország katonai, gazdasági és politikai helyzete katasztrófálissá vált. A harcoló hadseregek jelentős emberhiánnyal küzdöttek. Német adatok szerint a január—február hónapban elvesztett 606 000 fő pótlására mindössze 297 000 embert tudtak feltöltésként a szovjet—német arcvonalra irányítani.[16] 1945. január 1-én a német fegyveres erők kötelékébe 299 hadosztály és 31 dandár tartozott, ebből 175 hadosztály és 22 dandár a szovjet—német arcvonalon volt bevetve. A szovjet—német arcvonalon harcoló hitlerista csapatokat 15 magyar hadosztály és egy dandár egészítette ki.[17] Jelentősen csökkent a német gazdaság teljesítőképessége is. A széntermelés, a megszállt országokét is figyelembe véve, 1944 decemberében 14,3 millió tonnára csökkent, ez a mennyiség az ugyanezen évi nyári hónapjaiban termelt átlagnak csupán 53 százaléka volt.[18] Az év végére az acélgyártás is oly mértékben csökkent, hogy nem tudta biztosítani a tervszerű fegyver- és hadianyaggyártást, 1945 januárjában már csak 447 harckocsit gyártottak az egy évvel előtti 723-mal szemben. A gyalogsági és tüzérségi fegyverek, valamint a lőszer gyártása 1945 január—februárban csupán 50—60 százaléka volt az 1944. évi termelés havi átlagának.[19] Különösen kritikus volt a helyzet a folyékony üzemanyaggal való ellátás terén. A termelés 1945 márciusában 142 000 tonna volt, amely az 1944 decemberi termelés 39 százalékának felelt meg.[20] Komoly problémákat jelentettek az élelmiszerellátásban bekövetkezett nehézségek is. A vetésterület 1944-ben 12 százalékkal, a gabonatermelés pedig 29,5 százalékkal csökkent 1939-hez képest, és jelentősen megfogyatkozott a jószágállomány is.

Bár a fasiszta Németország 1945 elejére minden szempontból rendkívül súlyos helyzetbe került, még mindig veszedelmes ellenfél volt, és számolni kellett kétségbeesett erőfeszítéseivel, amelyeket hiba lett volna lebecsülni. Elegendő arra utalni, hogy

16 A második világháború 1939—1945. II. köt. 389. o.
17 Uo.
18 Промышленность Германии в период войны 1939—1945. 22. Издатинлит, Москва, 1956. 141. o.
19 Uo. 151. o.
20 149—150. o.

a náci haderő ellenőrzése alatt tartotta Norvégiát, Dániát, Hollandiát, Ausztriát, valamint Csehszlovákia, Magyarország, Albánia és Olaszország területének egy részét. Németország veresége elkerülhetetlen volt ugyan, de ezt újabb megsemmisítő csapásokkal kellett kikényszeríteni. Jellemző, hogy az amerikai—angol vezetőkörök 1945 elején még lehetségesnek tartották, hogy a hitleri Németország elleni háború az év nyaráig, sőt őszéig is elhúzódhat.[21]

A német vezetőkörök legfőbb törekvése 1945 elején is az maradt, hogy elhúzzák a háborút mindaddig, amíg megegyezésre tudnak jutni az Egyesült Államok és Anglia reakciós monopolista köreivel. Ribbentropp utasítására ebben az időben Weizsäcker nagykövet a Vatikánban, Hohenlohe-Langenburg herceg Lisszabonban, Hugo Stines pedig Stockholmban vették fel a kapcsolatot a nyugati hatalmak képviselőivel. Himmler 1945. február 19-től április 24-ig tárgyalt Bernadotte gróf közvetítésével Eisenhower főhadiszállásával. Himmler Bernadotte előtt így nyilatkozott: „Hogy Németországnak minél nagyobb területét megóvjam az oroszok behatolásától, hajlandó vagyok kapitulálni a nyugati fronton s így lehetővé tenni a nyugati hatalmak csapatainak előnyomulását kelet felé.[22] Felajánlotta, hogy Schnellenberg személyében megbízottat küld Eisenhowerhez és Churchillhez a fegyverletételi feltételek megtárgyalására. Orvosát, Kerstent is Eisenhowerhez küldte ugyanebből a célból. Kersten szerint Himmler a következőket üzente Eisenhowernak: „Az SS és a Wehrmacht kész folytatni a háborút Oroszország ellen, ha az angolok és az amerikaiak hajlandók fegyverszünetet kötni velünk. Mi nem köthetünk békét a bolsevista Oroszországgal. Semmiféle megegyezésnek nem lesz jelentősége, mert Oroszország nem tartja tiszteletben az egyezményeket. Nekünk tehát harcolnunk kell, hogy megmentsük Európát azoktól a szörnyűségektől, amelyek akkor várnak rá, ha a bolsevizmust nem szorítjuk vissza. Tegyen meg mindent, hogy meggyőzze Eisenhowert arról, hogy az emberiség igazi ellensége Szovjet-Oroszország és csak a németek harcolhatnak ellene... Én hajlandó vagyok elismerni a nyugati hatalmak győzelmét. De időt kell adniuk arra, hogy visszavessem Oroszországot. Ha nem veszik el tőlem a fegyvert, még meg tudom tenni."[23]

21 Pravda, 1946. március 11.
22 Idézi Melnyikov: Összeesküvés Hitler ellen, 1944. július 20. Kossuth Kiadó Budapest, 1964. 233. o.
23 Uo.

Mint látható, a fasiszta német vezetők a nyugati hatalmak kommunistaellenességét tartották mentőövnek, s a Szovjetunió részéről fenyegető veszély rémével igyekeztek hatni rájuk. Arról igyekeztek meggyőzni imperialista ellenfeleiket, hogy a fasiszta Németország nélkülözhetetlen szovjetellenes terveik megvalósításához. Így próbáltak ellentéteket szítani a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között. A hitleristák felkínálkozását a reakciós amerikai—angol monopolista körök megértéssel fogadták és megkísérelték azt hasznosítani imperialista célkitűzéseik szolgálatában. Kiviláglik ez abból a magatartásból is, amelyet Karl Wolf német tábornok küldetése kapcsán tanúsítottak. Wolf 1945. március 9-én érkezett Svájcba, hogy az amerikai—angol főparancsnoksággal megtárgyalja a 25 hadosztályból álló északolaszországi német hadseregcsoport fegyverletételének feltételeit. Az amerikai—angol kormány utasítására Alexander tábornagy, az olaszországi szövetséges csapatok főparancsnoka megbízottat küldött Bernbe, ahol két hétig folytak a megbeszélések. Az amerikai—angol kormány Wolf érkezéséről és küldetéséről március 12-én értesítette a szovjet kormányt, de kategorikusan visszautasította azt a jogos követelést, hogy megbízottakat küldhessen a tárgyalásokra. A szovjet kormány azonban értesüléseket szerzett arról, hogy a megbeszélések „. . . a németekkel kötött olyan megegyezéssel végződtek, amelynek értelmében Kesselring marsall, a német nyugati front parancsnoka beleegyezett abba, hogy megnyissa a frontot és átengedje az angol és amerikai csapatokat keleti irányban, az angolok és az amerikaiak pedig viszonzásul megígérték, hogy enyhébb fegyverszüneti feltételeket szabnak a németeknek."[24] Sztálin ilyen értelemben levelet is írt Rooseweltnek, ő azonban mindent letagadott.

Végeredményben a berni tárgyalások nem hozták meg a német vezetőkörök által várt eredményt. A Szovjetunió határozott állásfoglalása meghátrálásra kényszerítette az amerikai—angol kormányt, amely engedett, mert nem nélkülözhette a Vörös Hadsereg részvételét a fasiszta Németország elleni harcban. Churchill maga ismeri ezt be, mikor így ír: „Mi történt volna, ha összetűzünk Oroszországgal abban az időben, amikor a németeknek a harctereken még háromszáz-négyszáz hadosztályuk volt?"[25]

[24] Lásd Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941—1945. Kossuth Kiadó Budapest, 1958.. II. köt. 230. o.
[25] Churchill: The Second World War, vol. 6. London—Torontó—Melbourne, Cassel, 1954. 402. o.

Mindenesetre a hitleri Németország vezetői 1945 elején még biztak a puhatolózások eredményességében, s végső esetben arra számítottak, hogy nyugatról minden harcképes erőt átdobva keletre, szívós védelemmel kitartanak a szovjet csapatokkal szemben mindaddig, amíg az amerikai—angol csapatok Berlinbe érnek. Ez az elgondolásuk határozta meg a német vezérkar hadászati terveit. E tervek között első helyen szerepelt a védelem megerősítése a német hadsereg által megszállva tartott terepszakaszokon, mindenekelőtt Németország keleti részén. Walter Görlitz nyugatnémet hadtörténész szerint a német vezetők: „Elhatározták, hogy minden területet, ahol német csapatok állomásoznak, pusztasággá változtatnak, felrobbantják az iparvállalatokat, az élelmiszerraktárakat, a hidakat, a vasutakat, a műutakat, a gátakat, a távíróhivatalokat, a rádióállomásokat és a bányákat... Keitel tábornok, vezérkari főnök és Bormann birodalmi vezető, a pártkancellária főnöke együttesen szigorú parancsot adtak ki, mely szerint minden várost az utolsó szál katonáig védeni kell. A parancsot nem teljesítő parancsnokokat hadbíróság elé állították. A különleges osztagok, amelyek azokat a békés lakosokat likvidálták, akik az ellenség közeledtére megpróbálták időben kitűzni a fehér zászlót, halált és pusztulást vetettek. A csapattól megszökött katonákat az út menti oszlopokra akasztották fel."[26] A Kelet-Poroszországban ilyen eszközökkel megvalósított védelmet, a német hadvezetés Kelet-Pomerániából és Sziléziából mért csapásokkal szándékozott párosítani, hogy szétzúzza az Oderáig előnyomult szovjet csapatokat, s így megszilárdítsa helyzetét a berlini irányban. Ennek a tervnek volt előfeltétele az arcvonal délnyugati szárnyának helyreállítása a Duna mentén, mert csak ez biztosíthatta a zalai olajmezők és a délnémet iparvidék kézbentartását, amelyek nélkülözhetetlenné váltak a német hadigépezet táplálásában.

Ezért Hitler 1945 január közepén parancsot adott az Ardennekben felszabadult 6. SS páncélos hadsereg átdobására Magyarország területére. Guderian nem értett egyet Hitler elhatározásával, azt javasolta, hogy az összes nyugaton felszabadult erőket Berlintől keletre összpontosítsák és hozzanak létre két csoportosítást Glogau-Kottbus körzetében és az Oderától keletre Pomerániában, s ezekkel mérjenek csapást a szovjet csapatokra.[27] Hitler a javaslatot elutasította és kijelentette: Magyarországon akar támadni, hogy visszavesse a szovjet csapatokat

[26] H. Görlitz: Der zweite Weltkrieg (1939—1945). II. Stuttgart, 1952. 543—544. o.
[27] Guderian: Erinnerungen eines Soldaten, Heidelberg, Verl. Vowinckel, 1951. 369. o.

a Duna mögé és felmentse Budapestet. Azzal érvelt, hogy a magyar kőolaj és a hozzátartozó finomítók nélkülözhetetlenek és döntő jelentőségük van a háborúban. Így szólt Guderianhoz: „Ha Ön nem kap üzemanyagot, páncélosai leállnak és a repülőgépek nem tudnak felszállni. Ezt csak be kell látnia. De tábornokaim semmit sem értenek a hadigazdasághoz."[28] Guderian még egy ízben javasolta Hitlernek: mondjon le a magyarországi támadásról, s helyette rendeljen el támadást a Frankfurt an der Odera és Küstrin között az Oderáig előretört szovjet ék két szárnya ellen, mégpedig déli irányból Glogaun és Gubenen keresztül, észak felől pedig a Pyritz—Arnswalde vonalon. Mint írja: „Azt reméltem, hogy ezzel erősíteni tudjuk a főváros és a birodalom belső területeinek védelmét és időt nyerünk a nyugati hatalmakkal folytatandó fegyverszüneti tárgyalásokhoz."[29] Hitler azonban nem állt el eredeti tervétől. Guderian a későbbiekben részben elfogadta Hitler indoklását: „Üzemanyaglelőhelyeink nagy részének kiesése a német vezetést teljesen az osztrák zinstendorfi és a magyarországi Balaton környéki földgáz lelőhelyekre utalta. Ez a körülmény részben magyarázza Hitler egyébként érthetetlen elhatározását, hogy a nyugaton felszabaduló erők zömét Magyarországra irányította: meg akarta tartani a páncélosok és a légierő számára egyaránt fontos nyersolajtermelést és a magyar finomítókat."[30] A magyarországi támadásra ösztönözte Hitlert és támogatóit az a körülmény is, hogy így biztosíthatták a háború elhúzására irányuló terveik megvalósításához az osztrák hadigazdaság felhasználását. Erre pedig nagyon is szükségük volt, hiszen Ausztria területén több mint 600 üzem foglalkozott hadianyaggyártással, amelyek havonta 850 harckocsit és páncélozott csapatszállító járművet, több mint 1000 löveget, valamint nagy mennyiségű egyéb fegyvert és lőszert állítottak elő.[31] A 120 repülőgépipari üzem évi 9000 repülőgépet és körülbelül 1700 motort gyártott.[32] Az osztrák kohászat termelése 1944-ben egymillió tonna nyersvas és egymillió tonna acél, az olajtermelés pedig 1 200 000 tonna volt.[33]

E gazdasági megfontolások mellett politikai okok is közrejátszottak abban, hogy Hitler olyan makacsul kitartott a dunántúli német támadás terve mellett. Arra számított, hogy a szov-

[28] Uo. 369. o.
[29] Uo. 374. o.
[30] Uo. 379. o.
[31] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963, 188. o.
[32] Uo.
[33] Uo.

jet hadsereg által felszabadított területeken megbújt reakciós, fasiszta erők belső felfordulást idézhetnek elő a szovjet csapatok hátában, amely megosztja azok figyelmét és erejét s ezzel lehetővé teszi a német csapatoknak az arcvonal délnyugati szárnyának szétzúzását és a romániai olajmezők újbóli birtokbavételét. Ehhez figyelembe kell venni, hogy a Dunántúl egy része még nyilas uralom alatt volt, nemkülönben azt is, hogy 1944 decemberétől a román reakció az amerikai—angol vezetőkörök biztatására erőteljes támadást indított a demokratikus átalakulás megakadályozására. 1944. december 6-án ugyanis lemondott Sanatescu tábornok kormánya és Mihály király a szélsőségesen reakciós Radescu tábornokot nevezte ki miniszterelnökké. Radescu hosszú évekig Londonban volt katonai attasé, s nagyon jó kapcsolatai voltak az angol imperialista körökkel, amelyek alkalmasnak tartották őt arra, hogy megmentse a román uralkodó osztályok hatalmát, s fenntartsa a kizsákmányoló rendszert Romániában. Radescu igyekezett is kiérdemelni imperialista megbízói és támogatói teljes megelégedését. Hatalomrajutása után nyíltan kijelentette, hogy ő és kormánya ellenzi az államapparátus megtisztítására irányuló törekvéseket, nem tartja szükségesnek a földreformot és más demokratikus reformokat.[34] Megkezdte a haladó, demokratikus erők üldözését és súlyos atrocitásokat robbantott ki a nemzetiségi területeken. A kommunista lapok szerkesztőségei ellen fasiszta bandák támadásokat intéztek, merényleteket követtek el kommunisták ellen, s még szovjet katonákat és tiszteket is megtámadtak. Radescu, Mihály király teljes egyetértésével fasiszta puccsot készített elő, evégből reakciós tisztek parancsnoksága alatt több katonai egységet vont össze Bukarest körzetében.[35] Ezzel egy időben az arcvonalon harcoló román csapatok sorait is igyekeztek bomlasztani, több helyen lázadást és zendülést szerveztek. A Szovjetunió nem nézhette tétlenül a Romániában kialakult helyzetet. 1944. december 25-én a TASZSZ hírügynökség külön nyilatkozatot adott ki, mely megállapította, hogy a román kormány nem kielégítően hajtja végre a fegyverszüneti egyezmény előírásait, köztük az ország demokratizálására és a háborús bűnösök felelősségrevonására vállalt kötelezettségeit.[36]

A román burzsoázia semmibe vette a szovjet kormány figyelmeztetését. Miután először a német fasiszták szekerét tolta, s ezek segítségével erősítette meg uralmát a dolgozó tö-

[34] Uo. 181—182. o.
[35] Gyeborin: i. m. 437. o.
[36] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963, 182. o.

megek fölött, most az amerikai—angol imperialistáknak árulta el a nép érdekeit. Abban reménykedett, hogy az amerikai—angol kormány támogatásával vérbe fojtja a dolgozók ellenállását és megszilárdítja hatalmát. Ám a Nemzeti Demokratikus Frontba tömörült román hazafias, demokratikus erők a Román Kommunista Párt vezetésével ellentámadásba indultak. 1945. január 28-án megjelent a Nemzeti Demokratikus Front kormányprogramja, ezt követően országszerte tömeggyűléseken és tüntetéseken követelték a földreformot és a reakciósok kiszorítását a hatalomból. Radescu válaszul harckocsi és gyalogos egységeket vont ki az arcvonalból, s megkezdte a véres leszámolást. Február 16-án cinikusan ki is jelentette egy munkásküldöttségnek: ő sem csinál mást, mint amit Görögországban csinálnak.[37] Február 11-től Bukarest utcáin állandósultak a katonai őrjáratok, katonai gépkocsik és harckocsik cirkáltak a város minden pontján. Február 20-án egy fasiszta csoport támadást intézett a „Malaxa" gyár ellen. A támadás hatalmas felháborodást váltott ki. A Nemzeti Demokratikus Front felhívására február 25-én 500 000 dolgozó vonult fel Bukarest utcáin, követelve a demokratikus kormány megalakítását. Hasonló megmozdulásokra került sor az egész országban. A kormány a királyi palota és a belügyminisztérium ablakaiból a tüntetők közé lövetett. Az aljas gonosztettet Radescu és amerikai—angol tanácsadói a Pallas Athene szálló tetején karosszékben ülve nézték végig.[38]

A romániai szovjet csapatok parancsnoksága a mészárlás után figyelmeztette a kormányt, hogy nem fogja tétlenül nézni a fasiszta erők garázdálkodásait és megvédi a népet az erőszaktól. Radescu kénytelen volt meghátrálni, mivel az amerikai—angol kormány nem mert nyílt katonai beavatkozásra vállalkozni. A szovjet parancsnokság fellépése és a viharosan kitört népfelháborodás megdöntötte Radescu fasiszta diktatúráját és 1945. március 6-án Petru Groza vezetésével megalakult a népi demokratikus kormány. Az amerikai—angol imperialisták tehát Romániában vereséget szenvedtek. A szovjet hadsereg határozott fellépése megfosztotta a román reakciót attól a lehetőségtől, hogy a németek dunántúli támadását kihasználva, vérbe fojtsák a demokratikus népmozgalmat.

A német hadsereg magyarországi ellentámadásának tervét, amely vágyálmaikat tükrözte, osztatlan örömmel fogadták a nyilasok és kiszolgálóik. 1945 februárjában a magyar vezérkar

[37] Uo.
[38] Gyeborin: i. m. 438. o.

egy „Helyzetmegítélést" készített, amelyben vizsgálta a keleti arcvonalon végrehajtandó ellentámadás lehetőségét. A bevezetőben megállapítja: „A február hónapban kialakult hadműveleti és a szovjet által megszállt országok különleges politikai helyzete igen kedvező hadászati lehetőséget nyújt egy ellentámadás végrehajtására. A támadás kihatásában döntő jelentőségű lehet a K. arcvonalra és ezzel az egész európai hadszíntére."[39] A magyar katonai vezetés alárendelt, szolgai szerepére jellemzőek a helyzetmegítélés alábbi beismerései: „Amikor az osztály a fenti hadászati lehetőséget teszi mérlegelés tárgyává, akkor kizárólag az ellenséges helyzet ismeretéből indul ki, mert a saját helyzetet nem ismeri, de nem is ismerheti — a németek adatokat nem közölnek és az osztály saját erők kiértékelésével nem foglalkozik. Ezek alapján csak az elg. valószínű célkitűzései, erőviszonyai, nehézségei azok az adottságok, melyek megközelítőleg reális alapokból kiinduló helyzetmegítélésünk alapját képezhetik."[40] A szovjet erők felsorolása után arra a következtetésre jut, hogy: „A szovjet arcvonal gyenge része, mondhatni D. szárnya a *magyar térségben van* ... Összevetve, harckészség és ütőképesség szempontjából az elg. erő a magyar térségben a leggyengébb."[41] Erre alapozva megállapítja: „Az elg. helyzetének katonai és politikai mérlegelése a magyar térségből Stanislau—Lemberg irányába indított támadást tenné, mint leghatásosabb irányt kívánatossá, mert aránylag nem nagy erővel (kb. 20—25 ho.) a szovjet arcvonal leggyengébb és legvegyesebb, elégedetlen kis szövetségeseinek haderejével vegyített részén, a déli szárnyán törne át. A támadás a Balaton—Pilis—Börzsöny és a Duna közötti térségben levő elg. zöm megsemmisítése után a Tiszáig törne előre, majd súlyával a Tisza mentén Duklán át, részeivel a Kárpátok átjáróinak birtokbavételével a német térségben levő orosz zöm oldalába, illetve hátába jutna és felvehetné az ukrán fegyveres mozgalommal a kapcsolatot. A támadás a Balkánt levágná, majd magával rántaná és saját oldalára állítaná a román, bolgár, horvát népet. Ez a legfontosabb nyersanyagok (olaj, vas, szén, kenyérmagvak) biztosítását jelentené.

A fenti terv végrehajtásához alapfeltétel, hogy a német térségben levő saját erők az orosz további előretörését meg tudják akadályozni. Az elg. helyzet megítélése során kialakult ellentámadási lehetőség döntő, talán soha vissza nem térő al-

39 Országos Levéltár, Filmtár. A Szálasi per anyaga. 7886/VIII. 133—135. o.
40 Uo.
41 Nagyon rövid idő múlva keservesen tapasztalták, milyen nagyot tévedtek ezzel a megállapítással.

kalma a K. arcvonal teljes felbomlásához vezethetne, ezáltal az európai hadszíntéren olyan katonai és politikai helyzetet teremthetne, amely a háború győzelmes befejezését eredményezhetné."[42]

Ilyen vérmes reményeket táplált 1945 feruár végén—március elején a magyar hadvezetés. Mint látható, számításaikat a délnyugati arcvonalon levő szovjet és szövetséges csapatok gyengeségére, valamint a felszabadult országok reakciós elemeinek aknamunkájára alapozták, ugyanúgy, mint a német vezérkar tette. A helyzetmegítélés 1945. március 6-án — a dunántúli német ellentámadás kezdőnapján — került Szálasi elé, aki a következő megjegyzést fűzte hozzá: „A szovjet déli szárnyát kell összetörni, politikai, gazdasági és társadalmi előfeltételei mind megvannak. Nyár végéig nyugodtan el lehetne érni a Dnyeszter vonalát a Déli szárnyon, ami megengedné, hogy a háborút a Ny. hadszíntéren is döntő céllal levezethessük."[43] A német és magyar hadvezetés ezirányú elképzelései megalapozatlanok és kalandorjellegűek voltak: lehetőségeiket jelentősen túlbecsülték. Túlértékelték saját katonai teljesítőképességüket és a felszabadult országok reakciós elemeinek lehetőségeit a demokratikus átalakulás megakadályozására, ugyanakkor lebecsülték a délnyugati arcvonalon működő szovjet csapatok és a felszabadult országokban kibontakozott antifasiszta, nemzeti, demokratikus forradalom erejét és tömegbázisát. Mindemellett a nyilas uralom számára az utolsó szalmaszálat jelentette a dunántúli német ellentámadás. A Szálasi-banda kilátástalan helyzetét jól érzékeltetik Beregffy hadügyminiszternek 1945. február 23-i megállapításai a katonai erőkifejtés lehetőségeiről: „Anyagi téren rá kell mutassanak arra, hogy ipari teljesítőképességünk megbénulása következtében

a) fegyverzeti utánpótlás terén teljes mértékben német szövetségesünkre vagyok utalva, de az utóbbi időben az innen származó Buhle-szállítmányok kimaradtak.

b) Lőszergyártásunk lényegileg megszűnt, amíg készleteink tartanak, addig speciális magyar fegyvereinket tudjuk használni, azután szintén teljes mértékben német utánpótlásra leszünk utalva.

c) Ruházat és felszerelés tekintetében a magyarországi nyersanyagforrások és ipari vállalatok elvesztése folytán úgyszólván teljesen meglevő készleteinkre vagyunk utalva.

d) Az élelmezési szükséglet egyelőre biztosítva van.

[42] Uo.
[43] Uo.

e) Egészségügyi viszonyok általában jók.

f) A gépjármű helyzet az utánpótlás hiánya miatt nem kielégítő. Üzemanyagból teljes termelésünk a német vezetésnek áll rendelkezésére. Ebből nekünk csekély mennyiség jut."[44] Nem csoda tehát, hogy Hitler magyarországi bérencei cseppet sem rózsás helyzetükben minden reményüket a német ellentámadás sikerébe vetették és álmokat szőttek a háború győztes befejezéséről.

A német hadvezetés az ellentámadást a következőképp tervezte végrehajtani: A Velencei-tó—Balaton terepszakaszról délkeleti irányban mért főcsapással kettévágni a 3. Ukrán Front védelmét, kijutni a Dunához Dunapentele és Szekszárd között, s tovább támadni a Duna mentén északi és déli irányban; ezalatt csapást mérni Nagykanizsa körzetéből Kaposvár, a Dráva jobbpartjáról, Donji Mihojlac körzetéből pedig északi irányban.[45] E három találkozó irányú csapással akarta szétdarabolni, s a Dunához szorítva bekeríteni és megsemmisíteni a 3. Ukrán Front csapatait; elfoglalni a Duna egész jobbpartját és átkelni a balpartra. Ily módon remélte megállítani a szovjet haderő támadását Délkelet-Európában, elhárítani az ausztriai és délnémetországi iparvidéket fenyegető veszélyt, valamint arra kényszeríteni a szovjet hadvezetést, hogy erőket vonjon el a főirányból, az arcvonal középső szakaszáról, vagyis oly messzemenő tervei voltak a dunántúli ellentámadással, mint Berlin ostromának késleltetése. A hadművelet befejezése után páncélos hadosztályait gyorsan át akarta csoportosítani a középső arcvonalra, hogy ott erősítse a főváros védelmét.[46]

Az ellentámadáshoz a „Dél" hadseregcsoportnak a Gánt—Balaton szakaszon, a főcsapás irányában rendelkezésre állt a 6. SS páncélos hadsereg a 6. Német Hadsereg és a 3. Magyar Hadsereg maradványai: összesen 11 páncélos, hét gyalogos és három lovas hadosztály, két rohamlövegdandár, öt önálló nehéz harckocsizászlóalj, egy rohamlövegosztály és egy önjáró páncéltörő tüzérosztály. A Nagykanizsa—Kaposvár irányú csapásmérő 2. páncélos hadsereg négy gyaloghadosztályból, egy gépesített dandárból, két rohamlövegdandárból és négy harccsoportból állt. A Dráva déli partján az „E" hadseregcsoport nyolc gyaloghadosztálya és két dandára készült fel a táma-

[44] Uo. 142. o.

[45] Архив МО СССР, ф. 243, оп. 266912, д. 1, л. 71.
Lásd История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963. 193. o.

[46] Uo.

dásra.[47] E három csoportosításba 431 000 katona és tiszt, 5630 löveg és aknavető, 877 harckocsi és rohamlöveg, valamint 850 repülőgép tartozott. Ebből a főcsapás irányában 147 000 fő, 807 harckocsi és rohamlöveg, valamint több mint 3200 löveg és aknavető csoportosult. Ez az erőmennyiség lehetővé tette, hogy az ellenség az áttörési szakaszon arcvonalkilométerenként 43 harckocsit és rohamlöveget összpontosítson.[48]

A dunántúli védelemre készülő 3. Ukrán Front 37 lövészhadosztályból, két harckocsi és gépesített és egy lovas hadtestből, valamint egy légihadseregből állt. Hadműveleti alárendeltségben volt még az 1. Bolgár Hadsereg is, amelybe hat gyaloghadosztály tartozott. Ez az erő összesen körülbelül 407 000 embert, 6890 löveget és aknavetőt, 407 harckocsit és rohamlöveget, valamint 965 repülőgépet foglalt magában.[49] Az erőviszonyok tehát lényegében azonosak voltak, csupán harckocsik tekintetében volt az ellenség kétszeres fölényben.

Ennek ellenére a 3. Ukrán Front hadműveleti helyzete több vonatkozásban is nehéz és kedvezőtlen volt. Csapatai viszonylag kis hídfőben védtek, amelynek mélysége a jobbszárnyon, a Balatontól északra csupán 25—30 kilométer, a balszárnyon, a Balatontól délre pedig nem volt több, mint 120 kilométer. A Velencei-tó a hídfőt két egyenlőtlen részre osztotta s a csapatok hátában ott volt a Duna. Mindez jelentősen megnehezítette a védelem megszervezését, kiváltképp az erőkkel és eszközökkel való menőverezést, valamint a folyamatos utánpótlás biztosítását. A sík, csupán kisebb dombokkal átszegdelt terep a február végén megindult olvadás következtében sártengerré változott és több szakaszon nagyon megnehezítette a védelem kiépítését, a talajvíz elárasztotta a lövészárkokat. A későbbiekben ez a körülmény mindkét fél számára kedvezőtlen helyzetet teremtett, mert a járművek mozgási lehetőségét jelentősen korlátozta. Az ellenség támadása számára legalkalmasabb volt a terep a Velencei-tótól északra, valamint a Balaton és a Velencei-tó között, ahol lehetőség nyílt nagy páncélos erők összpontosítására. Egy innen indított támadás két részre szakíthatta a szovjet védelmet. A helyzetet nehezítette az is, hogy a 3. Ukrán Frontnak úgy kellett megvívni a védelmi hadműveletet, hogy megőrizze csapásmérő erőit a tervezett támadásra. Azt is

[47] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963, 194. o. — S. Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1960. 112—113. o. — V. ö. Kliegstagebuch des Obukommandos der Weurmucht 1944—1945. IV. 2. Bernard Graege Verlag für Wehrwesen, Main, 1961. 1895. o.

[48] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963. 194. o.

[49] Uo. 195. o.

figyelembe kell még venni, hogy a front csapatai január elseje óta szakadatlan harcban álltak: három ellencsapást vertek vissza, azt követően pedig csapást mértek a korábbi helyzet visszaállítása céljából.

Tolbuhin marsall 1945. február 20-i parancsában intézkedett a védelem megszervezésére. Elhatározta, hogy az előre elkészített terepszakaszokon szilárd védelemmel felmorzsolja az ellenség főerőit, majd átmegy támadásba a bécsi irányban és véglegesen megsemmisíti a „Dél" hadseregcsoportot. Ennek érdekében elrendelte, hogy a 4. gárdahadsereg szívós védelemmel akadályozza meg az ellenség harckocsijainak és gyalogságának Székesfehérvár északi és déli körzetéből való áttörését Budapest felé, északi irányból biztosítva a 26. és 27. hadsereg védelmi harcát és északi, illetve déli arcvonallal készüljön fel az esetleges ellencsapások visszaverésére a Velencei-tó—Ercsi terepszakaszon.[50] A 26. hadseregnek megparancsolta: főerőit összpontosítsa Seregélyes Ny.—Alsótarnóca—Dunaföldvár—Adony körzetben és akadályozza meg az ellenség áttörését Polgárdi—Alsótarnóca körzetből Dunaföldvár irányba, valamint Mezőszentgyörgy körzetéből a Sárvíz-csatorna nyugati partja mentén.[51] Az 57. hadseregnek meg kellett akadályoznia az ellenség áttörését Kaposvár irányában, ily módon biztosítani a front főerőit egy esetleges délről indított támadás ellen.[52] A 27. hadsereg feladata volt a front második lépcsőjeként a 26. hadsereg mögött két hadtesttel védeni a harmadik védőövet, a harmadik hadtesttel pedig kész lenni a front védelmének megerősítésére a helyzettől függően, a frontparancsnok utasítása szerint.[53] Tolbuhin marsall saját tartalékában meghagyta a 18. és 23. harckocsi-, az 1. gárda gépesített és az 5. gárda lovas hadtestet, egy lövészhadosztályt, egy rohamlövegdandárt, több tüzérdandárt és három sorozatvető ezredet.[54] Az ellenség harckocsifölényére tekintettel elrendelte, hogy a csapatok nagy figyelmet fordítsanak a védelem mélységi kiépítésére és a páncélelhárítás megszervezésére. A védelmi harcot szilárd helytállással kellett megvívni: „Részleges ellencsapásokat és ellenlökéseket általában csak rendkívül kedvező körülmények között lehet végrehajtani. Ellencsapások hadosztálytól felfelé elvileg csak a frontparancsnok engedélyével mérhetők. A hadseregek főfeladata,

50 Архив МО СССР, ф. 243, оп. 20370, д. 80, лл. 21—22.
Lásd История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва, Воениздат, 1963. 195. o.
51 Uo.
52 Uo.
53 Uo.
54 Uo.

hogy szívós páncélelhárító védelemmel merítsék ki és véreztessék el a támadó ellenséget és teremtsék meg a feltételeket a fronttartalékok ellencsapásához és az ellentámadásba való átmenethez"[55] — szólt a front haditanácsának felhívása. A védelem készenlétét 1945. március 3-ra kellett elérni.

Abban, hogy a 3. Ukrán Front csapatait nem érte meglepetésszerűen a német ellentámadás, és előkészített védelemre támaszkodva nézhettek szembe az ellenséggel, nagy szerepe van a 2. Ukrán Front 1945. január 6-i ellencsapásának, amelyet a 7. gárda- és a 6. gárda-harckocsihadsereggel mért Komarno irányában. E csapatok Gron folyón elfoglalt hídfőinek felszámolására ugyanis feltétlen szüksége volt az ellenségnek, hogy biztosítsa főcsapást mérő csoportosítását a hátbatámadás veszélye ellen. A hídfő felszámolása viszont egy hétig lekötötte az I. SS páncélos hadtest erőit, kitolta az ellentámadás kezdetének időpontját, ami lehetővé tette, hogy a frontparancsnokság felfedje az ellenség szándékait és felkészüljön azok meghiúsítására. A frontparancsnokságnak megbízható értesülései voltak az ellentámadás megindításának időpontjáról is. Március 2-án éjjel három magyar katona Nagyatád körzetében átszökött a szovjet csapatokhoz s elmondta, hogy a németek öt nap múlva támadást indítanak a Velencei-tó—Balaton között. Másnap, ugyancsak az 57. hadsereg sávjában ismét átment az arcvonalon egy magyar katona, aki azt vallotta, hogy nemcsak a Balatontól északra, hanem attól délre is támadni fognak a németek. A jugoszláv hadsereg vezérkara szintén értesítette a frontparancsnokságot, hogy az ellenség Székesfehérvár körzetéből keleti, Nagykanizsa körzetéből a Pécs és Donji Mihojlac körzetéből északi irányban egyidejű csapást készít elő.[56]

1945. március 5-én, a német ellentámadás előestéjén a 3. Ukrán Front az alábbi helyzetet foglalta el:

A Zahvatajev altábornagy[57] parancsnoksága alatt álló 4. gárdahadsereg a 20., 21. és 31. gárda-lövészhadtesttel, valamint az 1. gárda megerődített körlettel Gánt—Seregélyes—Adony—Budafok sávban védett. Ebben a sávban három védőövet és több közbeeső állást, illetve reteszállást épített ki. A fővédőöv peremvonala Gánt—Zámoly—Agárd—Seregélyes (kizárva) terepszakaszon húzódott. Két állásból, reteszállásokból, valamint század és zászlóalj védőkörletekből állt. Az első állást két-három, a másodikat pedig egy-két árok alkotta, melyek között összekötő

[55] Uo.
[56] Архив МО СССР, ф. 243, оп. 20370, д. 69, лл. 16, 26.
[57] Zahvatajev alábornagy 1945. március 1-én vette át a 4. gárdahadsereg parancsnokságát.

árkokat építettek ki. A második védőöv a fővédőöv peremvonala mögött 8—12 kilométerre húzódó egyetlen állás volt, összesen két árokkal. A harmadik védőövet a fővédőöv peremvonalától 20—25 kilométerre hozták létre. A védőövek között egy-egy közbeeső állást rendeztek be. A hadsereg védelmének mélysége tehát 20—25 kilométer volt. A hadseregparancsnok három páncéltörő tüzérezredből (48 löveg) képezett páncélelhárító tüzértartalékot, amely 15—20 kilométer mélyen lépcsőzve, arcvonalkilométerenként 18 löveg közepes hadműveleti sűrűséget biztosított.[58]

A 26. hadsereg Gagen altábornagy parancsnoksága alatt Seregélyes—Zamárdi—Tolna—Adony sávban védett, 44 kilométeres kiterjedésben. Szintén három védőövet épített. A fővédőöv a hadsereg jobbszárnyán és közepén két állásból, balszárnyán pedig három, nem teljesen kiépített állásból állt, öthét kilométer mélységben. Peremvonala Seregélyes Ny.—Balatonfőkajár—Soponya ÉNY—Enying É—Tamási vonalában, s tovább a Balaton délkeleti partján Zamárdiig húzódott. Az első állást két-három, helyenként nem összefüggő árokból építette ki, nagyszámú tüzelőállással a lövészrajok számára. A második állás egy-két, helyenként ugyancsak nem összefüggő árokra tagozódott. A harmadik állásban egy összefüggő és egy nem összefüggő árkot ástak ki. Az állások között több reteszállás volt, ezeket közlekedő árokként is használták. A fővédőöv peremvonalától 8—12 kilométerre húzódott a három-öt kilométer mélyen kiépített második védőöv. Ez csupán két árokból állt, amelyet közlekedő árkok kötöttek össze. A második védőövet oly módon erősítették meg, hogy a területén levő helységek nagy részét körvédőképessé tették. A fővédőöv peremvonalától 15—25 kilométerre húzódott a harmadik védőöv, a hadsereg jobbszárnyán és közepén három-négy kilométer mélységben kiépítve Kisvelence—Perkáta—Dunapentele terepszakaszon. A balszárnyon a harmadik védőövet Siófok D 3 kilométer—Ságvár—Magyarkeszi—Pincehely terepszakaszokon készítették elő, a második védőöv peremvonala mögött hat-nyolc kilométerre. Ez egy-két árokból, reteszállásokból és fedezékekből állt. A hadsereg egylépcsős hadműveleti felépítésben védett. A 30. lövészhadtest 20. kilométeres sávban Seregélyes—Alsótarnóca terepszakaszon a fővédőövet szállta meg, mindhárom hadosztállyal az első lépcsőben. A hadtestparancsnok két lövészezredből képezett tartalékot. A megerősítő eszközökkel együtt 364 lövege és

58 Архив МО СССР, ф. 320, оп. 4522, д. 109.

aknavetője (76 mm-es és nagyobb űrméretű), 21 rohamlövege, 24 sorozatvetője, 547 golyószórója és géppuskája volt. Védelmi harcát két ágyús tüzérdandár támogatta. A hadtest páncéltörő tüzértartalékában egy rohamlövegezred és egy páncéltörő tüzérezred volt. A rendelkezésére álló erő arcvonalkilométerenként körülbelül egy zászlóalj, 28 löveg és aknavető, valamint egy rohamlöveg harcászati sűrűséget biztosított. A 135. lövészhadtest Gnyegyin vezérőrnagy parancsnoksága alatt Alsótarnóca—Enying szakaszon rendezkedett be védelemre, 16 kilométer széles arcvonalon. Harcrendjének első lépcsőjében két hadosztály volt, amely a fővédőövet szállta meg, a második lépcsőben levő egy hadosztály pedig a második védőövben helyezkedett el. A hadtestnek összesen 312 lövege és aknavetője volt, ez arcvonalkilométerenként 17 löveg és aknavető alkalmazását tette lehetővé. A 104. lövészhadtest Petrusevszkij altábornagy parancsnoksága alatt Enying és a Balaton között 8 kilométeres arcvonalon védett. Harcrendje kétlépcsős volt: az első lépcsőben egy hadosztály a fővédőövet, a második lépcsőben két hadosztály a második védőövet szállta meg. A hadtestnek 263 lövege és aknavetője, valamint 14 sorozatvetője volt, ebből arcvonalkilométerenként 37 löveg és aknavető jutott.[59]

A 26. hadsereg csapataiból tehát hat hadosztály a fővédőövet, négy hadosztály pedig a második védőövet védte. Hadműveleti felépítésének mélysége 10—15 kilométer volt, egy hadosztályra 4,4 kilométer széles arcvonalszakasz jutott. A hadseregparancsnok saját tartalékát, a 21. lövészhadosztályt a legveszélyeztetettebb irányban, a 30. és 135. lövészhadtestek csatlakozásán helyezte el. A front tartalékából a 18. harckocsihadtest a 30. lövészhadtest mögött a második védőövben összpontosult. A fővédőöv peremvonalához vezető utakat gyalogsági és harckocsi akadályrendszer biztosította. Kilométerenként átlag 730 harckocsi és 670 gyalogsági akna jutott, de a legfontosabb irányokban 2700 harckocsi és 2500 gyalogsági aknát telepítettek. Ezek átlagos mélysége elérte a 10—15 kilométert.

Az 57. hadsereg a 6. gárda- és 64. lövészhadtesttel, a 32 gépesített dandárral, a 3. és az 53. motorkerékpáros ezreddel Zamárdi—Balatonkeresztúr—Ötvöskónyi—Kadarkút arcvonalszakaszon védett. Három védőövet épített ki, amelyek egyenként három állásra tagozódtak. A védőövek és az egyes állások között reteszállásokat és közbeeső állásokat készítettek elő. A fővédőöv peremvonala Zamárditól a Balaton délkeleti partja mentén Balatonkeresztúrig, onnan Ötvöskónyiig húzódott. A

59 Архив МО СССР, ф. 243, оп. 2900, д. 1686, лл. 76—82.

hadsereg egylépcsős hadműveleti felépítésben védett, főerőit (6. gd. hdt. és 64. löv. hdt.) a Balatonkeresztúr—Ötvöskónyi terepszakasz megtartására összpontosítva. A 32. gépesített dandár, mint hadseregtartalék Osztopán körzetében csoportosul.[60]

A 27. hadsereg Trofimenko altábornagy parancsnoksága alatt két hadtesttel a Velencei-tó és Dunapentele szakaszon a 26. hadsereg harmadik védőövét szállta meg, egy hadteste pedig Ráckevétől északkeletre összpontosult a Duna keleti partján. Mint a védelem felépítéséből kitűnik, a front főerői a 4. gárda- és a 26. hadsereg sávjában helyezkedtek el. Itt összpontosult a front tüzérségének mintegy 64 százaléka is.

A frontparancsnokság nagy gondot fordított az utánpótlás folyamatosságának biztosítására. A Dunán öt pontonhidat készített, közülük egy 60 tonnás, három 16 tonnás, egy pedig 10 tonnás volt. Létesítettek még egy kompátkelőhelyet, ahol két 16 tonnás motorvontatású komp működött. Építettek egy kötélpályát a Duna fölött, a víz alatt pedig csővezetéket fektettek le a folyékony üzemanyag szállítására. A lőszerutánpótlásra repülőgépeket is felhasználtak, s számoltak azzal is, hogy a kevésbé veszélyeztetett szakaszokon védő egységektől fognak lőszert elvonni a legveszélyeztetettebb szakaszokon működő egységek részére.[61]

A 3. Ukrán Fronttal egy időben befejezték védelmi előkészületeiket a Sztojcsev altábornagy parancsnoksága alatt álló 1. Bolgár Hadsereg hadosztályai is. Tekintettel arra, hogy ezek el voltak vágva fő ellátó bázisaiktól, a 3. Ukrán Front haditanácsa vállalta élelmiszerrel, üzemanyaggal és kenőanyaggal való ellátásukat. Tolbuhin marsall március 5-én Szigetváron, Sztojcsev altábornagy harcálláspontján megbeszélte az együttműködés kérdéseit.

A felkészülés időszakában széles körű pártpolitikai munka folyt a csapatoknál. Gyűléseken és egyéni beszélgetéseken felidézték a januári védelmi harcok tapasztalatait és legfontosabb feladatként az ellenséges harckocsik megsemmisítését jelölték meg. A gondos politikai munka szilárdította a csapatok erkölcsi-politikai szellemét, fokozta harckészségét, elősegítette a védelmi munkálatoknak időben való elvégzését.

Mindezek eredményeként a 3. Ukrán Front 1945. március 5-én estig befejezte előkészületeit és készen állt az ellenség csapásainak visszaverésére. A csapatok jól használták ki a ren-

60 Архив МО СССР, ф. 413, оп. 10072, д. 680, лл. 1—3.
A 3. Ukrán Front védelmi felépítésére lásd Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960. 116—132. o.
61 Архив МО СССР, ф. 243, оп. 20370, д. 80, лл. 23—24.

delkezésükre álló időt, műszakilag jól berendezett és mélyen lépcsőzött szilárd, ellenállóképes védelmet szerveztek. Három védővet, két front védelmi terepszakaszt és közbeeső terepszakaszokat hoztak létre. A védelem mélysége a főirányban 25—50 kilométer volt.[62]

Ilyen előzmények és előkészületek után indult meg a német csapatok utolsó támadó hadművelete a Dunántúlon, 1945. március 6-án reggel. Ez a támadás, amelyhez oly nagy reményeket fűzött Hitler, véres kudarcba fulladt. A 3. Ukrán Front csapatainak hősi helytállása napok alatt keresztülhúzta a hitlerista vezetők háború elhúzására irányuló számításait, s március 16-án már támadásra indultak a szovjet csapatok, hogy befejezzék hazánk felszabadítását.

Воениздат, 1963. 195—197. o.

[62] История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945. Том 5. Москва,

A III. BOLGÁR HADTEST CSAPATAINAK VÉDELMI HARCAI SOMOGY MEGYE TERÜLETÉN[1]
(1945. március 6—20.)

Godó Ágnes

Az 1. Bolgár Hadsereg (hat hadosztály, kb. 100 000 fő) 1945 január első felében váltotta fel a védelemben levő szovjet és jugoszláv csapatokat Ötvöskónyi—Heresznye—Barcs, a Dráva folyó északi partja mentén Torjáncig. A Budapest felszabadításáért folyó hadművelet idején a bolgár hadsereg aktív védelmi harcot vívott Ötvöskónyi és Heresznye közötti terepszakaszon.

Február 20-án a 3. Ukrán Front parancsnoka, Tolbuhin marsall utasította a front alárendeltségébe tartozó csapatokat, hogy az előzőleg elkészített védelmi terepszakaszokon szilárd védelemmel morzsolják fel az ellenség csapásmérő csoportosítását, és menjenek át döntő támadásba Bécs irányában.[2]

A bolgár hadsereg csapatai február közepétől harcászati és politikai kiképzésen vettek részt. A vezetés megjavítása érdekében a hadosztályból két hadtestet szerveztek. Intézkedés történt a csapatok tűzerejének és mozgékonyságának növelésére is.

A bolgár arcvonal hossza február végén kb. 150 km volt. A hadsereg védelmének első lépcsőjében *nyugaton* a 10. gyaloghadosztály, *délen* a 8. gyaloghadosztály, *délkeleten* a 11. és a 3. gyaloghadosztály helyezkedett el. A második lépcsőben *északon* a 12. gyaloghadosztály és *nyugaton* a 16. gyaloghadosztály készült fel a védelmi harcra.

1 Részlet az 1. Bolgár Hadsereg 1945. évi márciusi védelmi harcainak történetéből.

2 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó, Bp. 1960. 116—122 o.

A III. bolgár hadtest helyzete március 5-én

A bolgár hadsereg arcvonalának nyugati szakaszán a III. bolgár hadtest a 10., a 8. és a 12. gyaloghadosztályokkal, valamint a tartalékban levő 16. gyaloghadosztállyal mintegy 35 km-es sávon védelemre rendezkedett be.

A III. bolgár hadtesttel szemben öt magyar és hat német zászlóalj, húsz üteg és 29 harckocsi folytatott harctevékenységet. A bolgár erő ezen az arcvonalszakaszon mind létszámban, mind pedig tűzerőben többszörös fölényben volt. Bár itt a bolgár hadtestparancsnok rendelkezésére nem álltak harckocsik, a három tüzérezred és a páncéltörő ütegek összpontosított tüzével ezt a hiányt ellensúlyozni tudta. A bolgárok nyugati arcvonalszakaszán az ellenség arcvonalkilométerenként alig több mint egy század erő és 2 löveg sűrűséget hozott létre. Ez igen kevés volt a támadás végrehajtásához. A németek mégis ezt a módszert alkalmazták, mert ez lehetővé tette számukra, hogy a siker kimélyítése, az erő fokozása céljából erős tartalékot képezzenek. Azonkívül a védőt is sikerül megtéveszteniük az erők tényleges csoportosítását illetően.

A megtévesztés sikerült is, a III. bolgár hadtest parancsnoka ugyanis az erőviszonyok alakulásából kiindulva olyan elhatározásra jutott, hogy a németek ezen a terepszakaszon továbbra is védelemben maradnak. A terepviszonyok is ezt a következtetést támasztották alá. Lehetségesnek tartotta azonban, hogy a szovjet csapatok ellen irányuló csapás esetén Ötvöskónyi—Nagyatád körzetében az ellenség támadást kísérel meg azzal a céllal, hogy megakadályozza a bolgár csapatok segítségnyújtását.

Tosev tábornok egy nagyobb erejű ellentámadást csak akkor tartott valószínűnek, ha a németek komoly erősítést kapnak ezen az arcvonalszakaszon. Ezért állandó légi felderítést rendelt el, melynek célja a német csapatmozgások figyelése volt.[3]

A III. hadtest parancsnokának helyzetmegítélése helyesnek bizonyult. A németek valóban nem terveztek a 10. és 8. bolgár hadosztály sávjában nagyobb erejű támadásokat. Hiszen itt a terepviszonyok a védelemben levő bolgár csapatoknak kedveztek.

A bolgár védelem nyugati szakaszán a terep igen tagolt

[3] Bolgár Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban BHL) 6. állag, 1. leltár, 32. irat, 11. lap.

volt. A sík részeket 2-től 6—10 m szintkülönbséggel dombok övezték. Bővizű csatornahálózat — a Kapos- és a Rinya-patak — szelte át. A csatornák néhol elérték a 2—6 m szélességet és 2 m mélységet is. Meredek, 1,5 m magas partjaik mentén töltések húzódtak, amelyek nagyszerű védettséget biztosítottak. A február végén beálló olvadás, a gyakori esőzések nemcsak megduzzasztották a csatornák vizét, de mocsaras területté változtatták környéküket is. Az omlós somogyi fekete föld marasztaló sártengerré változott. A talajvíz kis tavakat alkotott a mélyebben fekvő területeken. Az esőzés és az olvadás[4] következtében a földutak járhatatlanná váltak. A műutakat ellepte a víz. Mindez megnehezítette a harckocsik, gépjárművek mozgását.

Az ellenség erejét és esetleges szándékát mérlegelve, a hadtesttörzs kidolgozta a védelem tervét, amelyet a hadosztályparancsnokok[5] a maguk védősávjában pontosítottak. Megszervezték az együttműködést, a tűzrendszert, a páncél- és légelhárítást stb.

A német csapatmozgásokból következtetve, az 1. Bolgár Hadsereg parancsnoksága igen lényegesnek tartotta a bolgár hadosztályok, elsősorban a 10. és 12. gyaloghadosztály szoros együttműködését a szomszédos szovjet csapatokkal,[6] mivel Kaposvár irányában számolni lehetett a németek támadásával. Ez a támadás a bolgár csapatokra akkor jelentett közvetlen veszélyt, ha az ellenség csapása a 299. szovjet és a 10., illetve 12. bolgár hadosztály csatlakozási pontját éri.

A Nagybajom—Kutas közötti sávban — tehát a 299. szovjet lövészhadosztállyal szemben — a 92. német gépkocsizó dandár és három hegyi, illetve gyaloghadosztály állt készen a támadásra. Ez azt jelentette, hogy a várható támadás első lépcsőjében a fasiszta hadvezetés kb. három gyalogzászlóaljat, több mint 100 löveget és aknavetőt tudott elhelyezni arcvonalkilométerenként, ami lényegesen magasabb harcászati sűrűséget jelentett a védelemben levő szovjet hadosztályéhoz viszonyítva.

A német csapatok ellentámadása március 6-án 1 óra 15 perckor indult meg a déli arcvonalszakaszon. Itt két csapást mértek egy időben: Donji Miholjac és Valpovo térségében a IV. bolgár hadtest és a 3. Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg

[4] A márciusi harcok idején az időjárás jobbára felhős és esős volt, a hőmérséklet 4—7° között ingadozott.

[5] A hadosztályok védelmi tervét lásd: BHL. 11. és 64. állag.

[6] Az együttműködés, a közös tűzrendszer megszervezése, a közös vezetés, valamint az esetleges átalárendelés kérdéseiben történt megállapodásokat jegyzőkönyvben rögzítették. Megtalálható: BHL. 6. állag, 1. leltár, 23. irat.

csapatai ellen. Néhány óra múlva megindult az ellenség támadása Nagybajom irányából is. A hitlerista erők a főcsapást a Velencei-tó és a Balaton között a 26. Szovjet Hadsereg csapataira mérték.

Harctevékenység a bolgár védelem nyugati arcvonalszakaszán

Március 6-án, hajnali 4 órakor az ellenség rendkívül erős tüzérségi és aknavető tüzet zúdított Nagybajom körzetéből a 299. szovjet lövész- és a 10. rodopei bolgár gyaloghadosztály állásaira. Kevéssel ezután az e térségben levő összes német tüzérség akcióba lépett.

A tűzelőkészítés után 4 óra 45 perckor az ellenség kb. 10 km-es sávban megindította támadását két német gyaloghadosztály, egy magyar gyalogdandár és egy páncélos dandár erővel Kaposvár irányába azzal a céllal, hogy áttörje a védelmet, majd az 57. Szovjet Hadsereget oldalba támadva, gyors ütemben elérje Kaposvárt. A főcsapást a 299. szovjet és a 10. bolgár hadosztály közötti csatlakozási pont irányában mérték. Bár a szovjet és bolgár felderítés megállapította, hogy az ellenség a támadás előtti napokon átjárókat létesített az aknamezőkön és műszaki akadályokon, egyik sem tette meg a szükséges intézkedéseket a csatlakozási pontoknak tűzzel való lezárására és biztosítására. De nem biztosították kellően a 299. szovjet lövészhadosztály ezredei közötti csatlakozást sem.

Az ellenség tüzérségi előkészítésének megkezdése után a szovjet tüzérség is azonnal tüzet nyitott és jelentős veszteségeket okozott a németeknek. A támadást azonban megakadályozni nem tudta. Az ellenség az erős tűztámogatás mellett rövid idő alatt elérte a 299. szovjet lövészhadosztály védelmének első árkait, ahol elkeseredett közelharcra került sor. A szovjet alegységek a túlerőben levő fasisztákkal vívott hősi küzdelem ellenére sem tudták megtartani védőállásaikat. 10 óra 30 perckor a németek áttörték a szovjet lövészhadosztály védelmének peremvonalát, majd tovább mélyítve a betörést, elérték a Nagybajom—Jákó közötti műutat. A szovjet alegységek nehéz helyzetbe kerültek.

A hadosztályparancsnoknak az áttörés felszámolására tett intézkedései — mivel nem ismerte kellően a helyzetet — nem voltak elég hatékonyak. A hadosztály második lépcsőjének ellenlökése a kedvező pillanat elmulasztása, valamint az együtt-

működés és a tüzérségi biztosítás megszervezésének hiányosságai miatt meghiúsult.[7]

A 3. Ukrán Front törzse hadműveleti osztályának parancsnoka, Taraszov tábornok, a márciusi harcok idején az 1. Bolgár Hadsereg törzsében dolgozó Bannikov szovjet ezredesen keresztül kérte a bolgár hadsereg törzsfőnökét, Pjotr Hadzsivanov ezredest, hogy az előzetes megállapodás értelmében a 12. bolgár gyaloghadosztály egy ezredét irányítsa Csököly körzetébe, ahol az — a 64. lövészhadtest hadműveleti alárendeltségében — vegyen részt a védelmi harcokban és a közös ellenlökések végrehajtásában.[8]

A bolgár hadsereg törzsfőnöke 10 óra 30 perckor utasította a III. hadtest parancsnokát, hogy a 3/12. tarackos tüzérosztállyal megerősített 31. várnai ezredet riadóztassa és azonnal indítsa útnak Csököly felé. Ugyanakkor értesítette a 64. szovjet hadtestparancsnokot is, hogy 12 óra 30 perckor Kadarkútról Csökölyre indítja a kért bolgár segítséget.[9]

Nikola Botev parancsnoksága alatt a bolgár erők 14 óra 30 perckor meg is érkeztek Csökölyre.

A bolgár ezredparancsnok, Gigére, a 299. szovjet lövészhadosztály harcálláspontjára ment. A szovjet hadosztályparancsnokkal, Travnyikov tábornokkal egy, a Jákó felé vezető út mentén levő romházban találkozott. A tábornok tájékoztatta a bolgár ezredparancsnokot a helyzetről.

„A helyzet komoly és súlyos — mondta. — Az ellenség a mélységből friss erőket vetett harcba és elérte Kiskorpád, Jákótól délre 500 m-re Ragyogó-tanya, a patak északi partja,[10] Kisbajom északkeleti határa, 158-as magassági pont vonalát. Jákó—Kisbajom szakaszon legalább két-három ellenséges gyalogzászlóalj támad. Harckocsikat — az említett terepszakaszon — a németek egyelőre nem vetettek harcba. Az ellenség egyes helyeken igen heves, másutt kisebb lendülettel támad. A balszárnyon a 958. lövészezred elkeseredett harcot vív a túlerejű ellenséggel és csak igen nehezen tudja tartani a Ragyogó-tanyától keletre eső dombot, a patak déli partját, majd tovább Kisbajom és a 158-as magassági pont közötti terepszakaszt. Amint látják, egy ezreddel a helyzetet jelentősen meg lehet javítani."[11]

Botev ezredparancsnok jelentette, hogy a 31. várnai gyalog-

7 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 158. o.

8 BHL. 6. állag, 1. leltár, 5. irat, 349. lap.

9 Uo. 350. lap.

10 A Kapos patakról van szó.

11 Nikola Botev: Szílisztraiak a Honvédő Háborúban. DVI (Bolgár Állami Katonai Kiadó) Szófia, 1957. 97. o. (bolgárul).

ezred teljes létszámmal, kellően felkészülve feladatára vár. A szovjet tábornok erre felderülve közölte a hadtestparancsnok parancsát: „Az ezred 16 óra 30 perckor hajtson végre ellenlökést Ragyogó-tanya—Kisbajom közötti terepszakaszról Csököly —Nagybajom általános irányban, semmisítse meg a betört ellenséget Ragyogó-tanya és Kétkerék körzetében. Estére jusson ki a vasútvonaltól északra fekvő területre és e szakaszon állítsa helyre a hadosztály védelmének eredeti helyzetét, továbbá teremtsen kapcsolatot a Kisbajomnál bekerített szovjet alegységekkel."[12]

Az ezred 16 óra 30 perckor megkezdte ellenlökését. Harctevékenységét a 299. szovjet hadosztály tüzérsége és saját tüzérosztálya támogatta. A bolgár egység 19 óra 30 perckor elérte a kaposvári vasútvonalat Jákó és Kutas között, és a németeket visszavetette eredeti állásaikba — teljesítve ezzel napi feladatát.[13] A harcban különösen kitűnt a bolgár tüzérosztály, pontos tüze érzékeny veszteségeket okozott a németeknek.[14]

Az est beálltával az ezred védelembe ment át. Az 1. zászlóalj Kisbajom nyugati szélén, a 2. zászlóalj a községtől keletre 1—1,5 km-re, a 3. zászlóalj pedig a Ragyogó-tanyától nyugatra levő kis tó és a csököly—jákói út közötti terepszakaszon rendezkedett be védelemre. A parancsnoknak felderítési adatok nem álltak rendelkezésre, nem értékelhette a védelem terepviszonyait, ezért nem tudta megszervezni kellően sem a védelmet, sem a tűzrendszert. Csak pirkadatkor derült ki, hogy a terep védelemre igen kedvezőtlen, elsősorban azért, mert a peremvonal előtt levő sűrű cserjés akadályozta a figyelést és a kilövést, viszont az ellenség rejtetten közelíthette meg a bolgár állásokat. A bizonytalan helyzetben az ezredparancsnok fokozott gondot fordított a figyelés megszervezésére.

Az ezred feladata az elfoglalt terepszakasz műszaki megerősítési és megvédése volt.[15]

Még inkább megnehezítette a 31. várnai gyalogezred helyzetét, hogy az éjszaka folyamán sűrű hó esett.

Március 6-ról 7-re virradó éjjel a németek átcsoportosítást hajtottak végre. 5 óra 30 perckor kb. 150 bolgár egyenruhába bújtatott fasiszta megközelítette a bolgár állásokat,[16] majd rohamra indult. Mögöttük mintegy 500 ellenséges katona nyomult előre. A rajtaütés azonban nem sikerült, mert a 2. bolgár

12 BHL. 6. állag, 1. leltár, 5. irat, 350. lap.
13 Uo.
14 BHL. 6. állag, 1. leltár, 314. irat, 174. lap.
15 BHL. 6. állag. 1. leltár, 5. irat, 351. lap.
16 Otecsesztven Front 1945. március 31. szám.

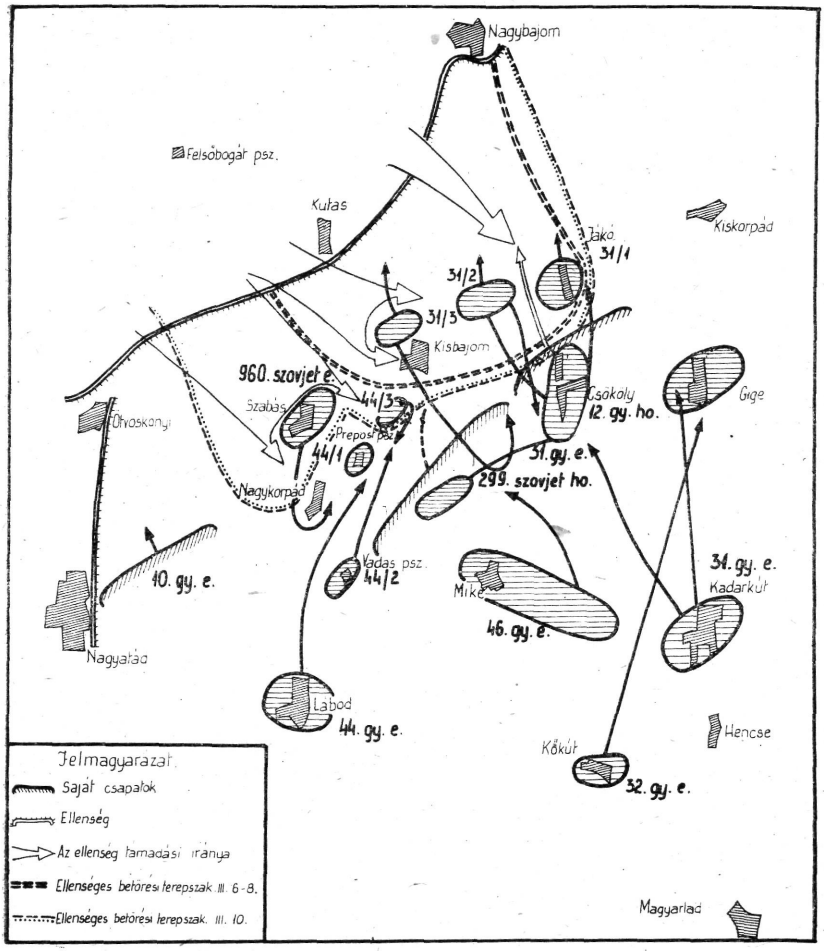

Harctevékenység a III. bolgár hadtest sávjában (1945. március 6—20.)

zászlóalj harcelőőrse és rejtett figyelői időben észrevették a közeledő fasisztákat és tüzet nyitottak rájuk. A németek egy pillanatra megtorpantak. Elkeseredett harc lángolt fel.[17] A túlerőben levő ellenséggel folyó egyenlőtlen küzdelemben a zászlóalj minden katonája haláltmegvető bátorsággal küzdött. Különösen kitűntek a 3/12. tüzérosztály ütegeinek tüzérei, akik pon-

17 BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 480. lap.

tos tüzükkel drágán fizettettek az ellenséggel minden talpalatnyi földet.[18] Az öt órán át tartó gyilkos tűzharc után a németek kénytelenek voltak visszavonulni. A mintegy 650 főt számláló ellenséges csoportnak 300 fő vesztesége volt halottakban és sebesültekben.[19]

Mivel az ellenség törekvése kétségtelenül arra irányult, hogy mielőbb áttörjön Kaposvár felé, további nagyerejű támadásokra lehetett számítani. Ezért az 57. Szovjet Hadsereg parancsnoksága a 64. hadtestet mintegy másfél ezrednyi tüzérséggel és a 6. gárda-lövészhadtest egy ezredével erősítette meg.[20]

A III. bolgár hadtest parancsnoka a 12. gyaloghadosztály másik, tartalékban levő ezredét, a 46. gyalogezredet, a közvetlen páncéltörőosztályt, valamint a 3. műszaki rombolózászlóaljat előrevonta Kadarkútra.[21]

Várható volt azonban az is, hogy az ellenség egy új irányban, Kadarkút—Szigetvár felé próbál meg áttörni. Ezért a 12. gyaloghadosztály törzsfőnöke a 32. gyalogezredet és a 1/12. tüzérosztályt Gige—189. magassági pont—Csököly terepszakaszra vonta előre, a 31. gyalogezred védőszakaszától keletre.[22]

A hadosztálytörzs Rinyakovácsiba települt.

Március 8-ra virradó éjszaka, 2 óra 10 perckor, a németek megrohamozták a 31. várnai ezred 1. és 2. zászlóalját. A bolgár tüzérségi és aknavető tűz azonban megállásra és meghátrálásra kényszerítette a támadókat. 3 óra 30 perckor az ellenség megismételte a rohamot, de a bolgárok ezt is visszaverték. Ebben elsősorban a 3/12. tüzérosztály pontos tüzének volt döntő szerepe.[23] A tüzérek iránt egyre fokozódott a bolgár és szovjet katonák hálája és elismerése.[24]

A 299. szovjet lövészhadosztály parancsnoka külön köszönetet mondott a bolgár katonáknak, mert bátor helytállásukkal megakadályozták, hogy az ellenség a szovjet hadosztály hátába jusson.[25]

7 óra 30 perckor 50 harckocsival és rohamlöveggel négy német gyalogezred újabb támadást indított Nagybajom—Jákó

18 BHL. 6. állag, 1. leltár, 314. irat, 171. lap.
19 Uo.
20 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 159. o.
21 BHL. 6. állag, 1. leltár, 53. irat, 380. lap.
22 BHL. 11. állag, 1. leltár, 2. irat, 521. lap.
23 Uo.
24 BHL. 6. állag, 1. leltár, 314. irat, 171. lap.
25 BHL. 11. állag, 1. leltár, 2. irat, 521. lap.

terepszakaszról Kiskorpád irányába.[26] Az ellenség azonban nem tudott sikert elérni.

Délután 17 órakor Jákótól északra újabb ellenséges roham kezdődött és a németek 19 órára tért nyertek a Kiskorpádtól keletre levő terepszakaszon és elérték Ragyogó-tanyát.

A 12. gyaloghadosztály azt az utasítást kapta, hogy erősítse meg védelmét Nagybajom—Kiskorpád—Kadarkút—Szigetvár körzetében és akadályozza meg az ellenség áttörését Kadarkút felé.[27]

A hadosztály erőinek elhelyezése a következőképpen alakult:

A 31. várnai ezred Kadarkút—Mike—Ragyogó-tanya körzetében helyezkedett el. Az ezred március 8-án 7 órától ismét a 12. gyaloghadosztály alárendeltségébe került, és ugyanazt a harcfeladatot folytatta, mint az elmúlt két napban.[28]

A 31. várnai ezred jobb szomszédja, a 32. zagorai gyalogezred, Gige—189. magassági pont—Csökölytől északnyugatra fekvő terepszakaszt birtokolta. Feladata a 31. várnai ezred és a szomszédos szovjet egység támogatása volt.

A 12. hadosztály tartaléka, a 46. dobrudzsai gyalogezred és a 12. műszaki rombolózászlóalj Kadarkúton volt. A hadtestparancsnok a 12. hadosztály megerősítésére a hadosztályparancsnok alárendeltségébe utalta a 2/II. gépesített tüzérosztályt.[29]

A 31. várnai ezred védelmének súlypontja a jobbszárnyon volt. Az ezredparancsnok figyelőpontja a 159. magassági pont lett. Az egység parancsnoka utasította az alparancsnokokat a figyelés, a felderítés és harcbiztosítás megszervezésére és feszes végrehajtására.

Március 8-án este kiadott 17. sz. parancsának befejező részében Botev ezredes meleg szavakkal fordult katonáihoz. Arra kérte őket, hogy e nehéz órákban, fegyverrel a kézben győzzék le az ellenséget, öregbítve a Bolgár Néphadsereg bátorságának hírnevét.[30]

Március 9-én a 31. bolgár ezred arcvonalszakaszán nyugalom volt. A szovjet légierő bombázta az ellenség állásait és a jákói vasútállomást. A bolgár ezred Csökölynél levő állásai ellen 18 órakor a németek intéztek bombatámadást.

[26] Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 159. o.
[27] BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 87. lap.
[28] Uo.
[29] BHL. 11. állag, 1. leltár, 2. irat, 521. lap.
[30] BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 88. lap.

Nagybajom térségében a szovjet arcvonalszakaszon egész nap folyt a harc, azonban a 64. hadtest csapatai minden ellenséges rohamot visszavertek.

Mivel a felderítőszervektől nagyobb német csapatmozgásokról érkezett hír, az 1. Bolgár Hadsereg törzsfőnöke, Hadzsivanov ezredes I—568. számú parancsában utasította a 12. gyaloghadosztály parancsnokát, hogy fordítson fokozott gondot a Kadarkút—Szigetvár terepszakasz védelmére, mely egyben a hadsereg jobbszárnyát is alkotta. A védelem megerősítésére a hadsereg tartalékából (16. gyaloghadosztály) kivonta az 58. gyalogezredet és a 16. tüzérezred 4. tarackos tüzérosztályát. Elrendelte, hogy ez az erő még az éj folyamán Patosfa—Somogyhatvantól északra erős védelmet építsen ki.[31]

Március 10-én az ellenség már hajnali 3-kor megrohamozta a 32. zagorai gyalogezred 3. zászlóalját a Csökölytől nyugatra, Jákó felé vezető országútnál. Vállalkozása azonban kudarcba fulladt. A véres és heves harcban, amely egyes helyeken közelharccá fejlődött, a bolgárok megakadályozták a németek minden térnyerését. Az ezred, de különösen a 3. zászlóalj helyzetét igen megnehezítette az a körülmény, hogy a havazás, majd az olvadás következtében a lövészárkokat elöntötte a víz.[32] A harcosok bokáig, sok helyen pedig térdig álltak a fagyos vízben. De még ez a rossz fizikai és lelki hatást kiváltó helyzet sem ásta alá a bolgár katonák küzdőszellemét, nem befolyásolta a harc menetét: a zagoraiak szilárdan kitartottak.

A roham visszaverése után a németek egy ideig csendben maradtak, majd 8 órakor megkezdték a 31. ezred állásainak tüzérséggel való belövését a Csököly és Gige közötti terepszakaszon.[33] Délre a tüzérségi és aknavető tűz fokozódott és 14 órára elérte tetőfokát. Ekkor az ellenség 22 harckocsival és rohamlöveggel megerősített kb. egy hadosztálynyi erővel hatalmas csapást mért a tüzelőkészítés során nagy veszteséget szenvedett 31. várnai ezredre.[34] Az ellenség csapása három hullámból tevődött össze. Az első, a harckocsik nélkül indított roham az első árkokban védő 31/2. bolgár zászlóalj pontos géppuska és aknavető tüzének hatására megtört. Száz és száz kézigránát robbant és az ellenség, sok halottat és sebesültet hátrahagyva, kénytelen volt visszavonulni.

A németek később, a terepet jól kihasználva, áttörtek a 2.

31 BHL. 11. állag, 1. leltár, 2. irat, 302. lap.
32 Uo. 520. lap.
33 BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 481. lap.
34 Uo.

és a 3. zászlóalj közötti, kellően nem biztosított hézagon és a 2. zászlóalj jobbszárnyának átkarolására törekedtek.

Az ellenség támadásának második hulláma a 3. zászlóalj ellen irányult azzal a céllal, hogy elvágja a csökölyi—kisbajomi utat és Kisbajomtól délre az ezred hátába jusson. Amikor az ellenség az első árkokat 150—200 m-re megközelítette, a Koszta Cankov hadnagy parancsnoksága alatt álló 8. gyalogszázad az alegység védelmének peremvonala előtt ellenlökést hajtott végre. Ez rendkívül kockázatos vállalkozás volt, de sikerrel járt. Amikor a németek meglátták a feléjük rohanó bolgárokat, megfordultak és futásnak eredtek. A század megállt és erős tüzet zúdított a visszavonuló ellenségre.

A 8. század hősies harca ellenére a fasisztáknak sikerült átkarolniuk a 2. zászlóalj jobbszárnyát. Az alegység azonban ellenlökést végrehajtva, ki tudta magát szabadítani.

A harmadik hullámnál az ellenség újra megkísérelte tervének végrehajtását. 14 óra 30 perckor az áttörés sikerének kimélyítésére tartalékolt 71. SS hadosztálytól a 22 harckocsiból és rohamlövegből álló harckocsizászlóaljat és több gyalogos alegységet vetett be mindössze 2 km arcvonalszélességben. A főcsapást az 1. és 2. zászlóalj védelmére, a kisegítő csapást pedig a 3. zászlóalj harcrendjére mérte.

Az ezred rendkívül nehéz helyzetbe került. A páncéltörő század kisűrméretű, 3,7 cm-es német gyártmányú páncéltörő lövegei nem tudták átlőni a harckocsik páncélját és így azok akadálytalanul közeledhettek az ezred állásai felé. Órákig tartó drámai küzdelem kezdődött. Az egyenlőtlen harcban a bolgár századok elkeseredetten küzdöttek. Új és új hőstetteket hajtottak végre. A parancsnokok és politikai helyettesek bátorságukkal, személyes hőstettekkel buzdították a katonákat, akik elszántan követték példáikat. Nagyon nehéz órákat élt át a bolgár ezred. A szakasz- és századparancsnokok többsége hősi halált halt vagy súlyosan megsebesült. A lőszer fogyott, pótlásra nem volt kilátás. Az összeköttetés megszakadt. Az ezrednek már nem voltak tartalékai, de a szovjet hadosztálynak sem. A 2. zászlóalj parancsnoka, Mihajlov őrnagy, mindezt tudta, de bíztatta a katonákat: helyt kell állni, ez a feladat! Közben a gyűrű egyre szűkült a zászlóalj körül. Mihajlov elhatározta, hogy áttöri a gyűrűt és egy mocsaras horhosba visszavonja alegységét. Az áttörés sikerült, ide a német harckocsik már nem tudtak eljutni. A zászlóalj elvonulását a 4. század fedezte. Itt maradt Mihajlov is és töretlen hittel buzdította kitartásra a halálosan kimerült katonákat. Amikor látta, hogy a zászlóalj

biztonságosabb helyre jutott, nagyot kiáltott: miénk a győzelem! Ám ekkor a fasiszták gyilkos géppisztolysorozattal leterítették. Bajtársai karjában halt meg. A század a végsőkig kitartott, majd visszavonulása után megakadályozta az ellenség betörését az ezred védelmének mélységébe. Ezzel meghiúsította azt a szándékát is, hogy a bolgár hadsereg szárnyát áttörve, Szigetvár felé nyomuljon.[35]

Az 1945. március 10-én folyó véres harcokban a várnai ezred Kisbajomnál hősiesen helytállt a szüntelenül támadó túlerejű ellenséggel szemben. Az ezred egésze nem, csupán a balszárnyon küzdő alegységek vonultak vissza a második állásokba. A várnaiak szilárd védelmén a németek minden áttörési kísérlete kudarcba fulladt és összeomlott. A bolgár katonák nemcsak sikeres ellenlökéseket hajtottak végre, de azt is bebizonyították, hogy az ellenséges túlerővel szemben is képesek megtartani állásaikat.

Ebben a harcban a 31. várnai ezred 300 főt vesztett halottakban és sebesültekben. Az ellenségnek több mint 1500 halottja és sebesültje volt.[36]

A németek ezen a terepszakaszon további támadásaikat beszüntetve, védelembe mentek át. A szovjet—bolgár együttműködés biztosítására az egész 12. bolgár gyaloghadosztály időlegesen a 64. szovjet lövészhadtest alárendeltségébe került.[37] A harc irányításának segítésére a bolgár hadosztálytörzshöz a 3. Ukrán Front parancsnoka két szovjet hadműveleti tisztet vezényelt.[38] Ezzel egy időben a 299. szovjet lövészhadosztályt a III. bolgár hadtest hadműveleti alárendeltségébe utalták.[39]

A nagyerejű német támadások során elszenvedett súlyos veszteségek arra késztették az 57. Szovjet Hadsereg parancsnokságát, hogy a Szabástól északra levő erőit visszavonja. A szovjet csapatmozgásokat felderítve, a 2. Német Páncélos Hadsereg parancsnoka új támadást rendelt el, mégpedig a 10. rodopei bolgár gyaloghadosztály jobbszárnya ellen azzal a feladattal, hogy Kisbajom—Szabás—Nagykorpád irányába törjön előre és vágja el a szovjet visszavonulás útját. Legveszélyesebb helyzetben a még Szabáson maradt 960. szovjet lövészezred törzse és törzsütege volt, mert az ellenséges előretörés a bekerítés veszélyével fenyegette.

Az ellenséges csapás elhárítását a bolgár hadseregparancs-

[35] BHL. 11. állag, 1. leltár, 2. irat, 519—520. lap.
[36] BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 482. lap.
[37] Uo. 481. lap.
[38] BHL. 21. állag, 1. leltár, 9. irat, 146. lap.
[39] BHL. 6. állag, 1. leltár, 5. irat, 416. lap.

nok a 10. rodopei gyaloghadosztály Lábodon tartalékban levő 44. tundzsáni gyalogezredére bízta. Az ezred tehergépkocsikon gyors ütemben vonult Lábodról északra, elfoglalta Prépost-tanyát és Vadas-pusztát. Itt védelemre rendezkedett be. Majd egy géppuskás szakasszal megerősített 1. gyalogszázad Parusev főhadnagy vezetésével Szabás felé indult. Ám közben a németek Szabáshoz értek és teljesen bekerítették az ott tartózkodó szovjet erőket. A bolgár gyalogszázad váratlanul tüzet nyitott az ellenség hátára, sikerült is rést ütnie a gyűrűn és biztosítania a szovjet ezred hátravonulását Nagykorpád felé.[40]

Közben a századot kerítették be. A bolgár katonák, századparancsnokukkal az élen, több kísérletet tettek a kitörésre. Sikertelenül. A helyzet súlyosbodott, mert az ellenség egyre szűkítette a kört a bolgár alegység körül, amelyet már csak a Rinya-patak választott el a németektől. Az ellenséges harckocsik ezalatt benyomultak Szabásra. Gyilkos tűz zúdult minden oldalról a bolgárokra. Parusev főhadnagy súlyosan megsebesült. Az új századparancsnok, Dimo Denev Dobrev hadnagy, végül elkeseredett küzdelem után kivonta alegységét az ellenséges bekerítésből.[41] A század 19 óra 30 percre elérte Nagykorpád határát, ahol védelemre rendezkedett be.[42]

Az ellenség ebben a térségben Kisbajom—Szabás, ettől keletre, Móricerdő határa terepszakaszon helyezkedett el. Tüzérsége a Kisbajomtól északnyugatra levő erdőben volt nyolc német harckocsival együtt.

A Móricerdő a 44. gyalogezred déli szárnyánál terült el. Itt az első árokban a 8. gyalogszázad volt védelemben. Az ismeretlen terep fokozta a védelem nehézségeit. Ezért az ezredparancsnok a 8. századot megerősítette a 7. század egy szakaszával, feladatul adva, hogy biztosítsa a 8. század szárnyát a bekerítéstől. A 7. gyalogszázadot, amely eddig a 3. zászlóalj tartaléka volt, 2. gyalogszakaszával előrevonták a 8. század mögé esetleges rajtaütések elhárítására, illetve ellenlökések végrehajtására. Ebben a helyzetben a zászlóalj tartalék nélkül maradt. Az ezredparancsnok úgy intézkedett, hogy a 2. zászlóalj 5. százada legyen a 3. zászlóalj tartaléka. Az 5. század meg is szállta a 7. század árkait.[43]

Este 21 órakor a németek erős rohamot intéztek a 3. zászló-

40 BHL. 11. állag, 1. leltár, 35. irat, 19—22. lap.

41 BHL. 64. állag, 1. leltár, 5. irat, 1. lap. Sopov ezredes, a 44. tudzsáni gyalogezred parancsnokának jelentése a Szabás—Nagykorpád—Prépost körüli harcokról.

42 A szabási harcokról a 44/1. zászlóalj politikai helyettese, Sztaniszlav Szivirev, ma ismert író, „Az utolsó töltény" címmel elbeszélést írt a Bigarszki Voin bolgár szépirodalmi folyóirat 1957. 2. számában.

43 BHL. 64. állag, 1. leltár, 5. irat, 2. lap.

alj ellen, amely súlyos helyzetbe került. Különösen a 8. század szenvedett jelentős veszteséget az ellenség tüzétől. A 7. század gyors és határozott ellenlökései hátráltatták az ellenség előnyomulását. A németek azonban hajnalban mégis áttörték a védelmet és a 8. század hátába kerültek. A 7. század, valamint az önként jelentkező 2. század, Dimitr Todorov hadnagy vezetésével újra ellenlökést kísérelt meg a 8. század felszabadítására. Heves harcok után sikerült is a 8. századot kb. 100 lépésnyire hátrább vonni. Ez a visszavonulás az ellenség megerősödő rohama közben történt. A 8. század Prépost-tanyára vonult vissza, ahol hevenyészett védelemre rendezkedett be. Az ellenlökés során kialakult közelharcban hősi halált halt a 2. század parancsnoka, Dimitr Todorov hadnagy is.

A 7. század továbbra is szilárdan tartotta állásait, sőt alkalmas pillanatokban ellenlökéseket is megkísérelt. Az ellenséges aknavető tűz azonban minden esetben visszavetette a bolgár alegységet. A 9. század helyzete változatlan volt, tartotta eredeti állásait és tűzzel támogatta a 7. és 8. század harcát.[44]

A németek rövid idő eltelte után újabb erőkkel folytatták támadásukat, most már a 9. század ellen. A század védőkörlete a 44. gyalogezred legveszélyeztetettebb pontján, a Rinya-pataknál, a németek által felrobbantott híddal szemben kb. 100—150 m-re volt. Az új ellenséges rohamot erős tüzérségi előkészítés előzte meg. A zászlóaljparancsnok — Bujukliev százados — vezetésével a 7. és 8. század gyors ellenlökést hajtott végre az ellenséges erők ellen. A támadó németeknek azonban sikerült behatolniuk a 9. század első árkaiba. Todor Haralanov hadnagy, századparancsnok parancsot kapott, hogy az alegységével vonuljon vissza a 8. század terepszakaszára. Ez meg is történt.

Az ellenség azonban újra rohamozott. A súlyos helyzetben a zászlóaljparancsnok parancsára az egész 3. zászlóalj ellenlökésre készült fel. Ezalatt a zászlóalj megsegítésére 2 szovjet rohamlöveg érkezett két szakasznyi lövésszel. A századokat saját parancsnokaik, a zászlóaljat pedig a zászlóalj politikai helyettes, Sztefán Szimeonov vezette.[45]

Az ellenlökést sikerrel végrehajtották. A harc azonban súlyos áldozatokat követelt. Hősi halált halt a 9. század parancsnoka, Todor Haralanov hadnagy és súlyosan megsebesült a 3. zászlóalj parancsnoka, Bujukliev százados is. A szeretett parancsnokok elvesztése pillanatnyi megtorpanást idézett elő a

[44] Uo.
[45] Uo.

bolgár támadás lendületében. Ezt az ellenség azonnal kihasználta és zárótűzzel megakadályozta a bolgárok további térnyerését. A 3. zászlóalj parancsnokságát Bujukliev helyett Conkov százados, a 2. zászlóalj parancsnoka vette át. Mindkét alegység Prépost-tanya védelmét és megtartását kapta feladatul.[46]

A délutáni órákban ellenséges csapás érte a 9. gyalogszázad védőkörletétől jobbra levő 1. zászlóalj 2. századát is. Egy harckocsikkal támogatott német alegység Nagykorpád irányába indított támadást. Harcát nehéztüzérség, aknavető és az 5 harckocsi géppuskatüze támogatta. Az 1. zászlóalj veszélyes helyzetbe került, különösen a 2. százada, mely Sztefan Vaszilevnek, az ezredparancsnok politikai helyettesének vezetésével másfél órán át elkeseredett közelharcot vívott a túlerőben levő ellenséggel.[47] Ebben a küzdelemben hősi halált halt Frtaleev főhadnagy, a század parancsnoka és Nedju Belcsev szakaszparancsnok is. A parancsnokok halála elkeseredett dühöt váltott ki a bolgár katonákból. Már egyáltalán nem rémítette őket az ellenség erő- és tűzfölénye.

A védők azonban később mégis meginogtak. A németek ugyanis újra azt az aljas módszert alkalmazták, hogy a szovjet és bolgár egyenruhába öltöztetett fasisztákat vetettek harcba. A 44. ezred katonáiban a szokatlan jelenség bizonytalanságot keltett. Ezt a lélektani hatást akarták a németek ismét kihasználni. Ebben a válságos pillanatban Piperkov százados, zászlóaljparancsnok a tartalékban levő 1. századdal és két 76 mm-es páncéltörő löveg támogatásával váratlan ellenlökést hajtott végre és sikerült megakadályoznia a német előretörést.[48] A 3. század a heves harcok alatt elszántan védte és megtartotta kijelölt terepszakaszát.

Estére a harc lecsendesedett. A jelentékeny ellenséges erők csak jelentéktelen térnyerésről adhattak számot.

Március 11-én az ellenség nagy erőfeszítéseket tett, hogy a 44. gyalogezred jobbszárnyán, Prépost-tanyától északra levő 3. zászlóaljat bekerítse és megsemmisítse. A zászlóalj szívós ellenállást tanúsított, de kénytelen volt visszavonulni a tanyáig. Estére a zászlóalj két irányban ellenlökést hajtott végre és ennek során meg tudta szilárdítani helyzetét.

Egy másik ellenséges csoport az ezred balszárnya ellen Szabás és Nagykorpád között mért csapást. Elkeseredett kézitusa bontakozott ki. Hősi halált halt Borisz Ivanov Karakadiev

[46] Uo.
[47] Uo. 3. lap.
[48] Uo.

volt partizán, a zászlóalj kommunista parancsnoka. Nagykorpádnál halt hősi halált a szegényparaszt származású kommunista önkéntes, Gecso Decsev Gocsev. Gocsev súlyos sebet kapott. Nem tudott társai után menni. Az ellenséges katonák bekerítették. Már-már fogságba került, amikor hősi elszántsággal kézigránátért nyúlt és a rátörő hitleristákkal együtt maga is elpusztult.

Az egésznapos harc után a bolgár katonák a csekély ellenséges betörést estére felszámolták.

A kétnapos véres harcok során a 44. tundzsáni gyalogezred több ellenséges rohamot vert vissza — a 3. zászlóalj egymaga tizenkettőt. Ebben a küzdelemben az ezred balszárnyán részt vettek a szovjet alegységek is. Az ezrednek a harcok alatt 30 fő vesztesége volt halottakban és sebesültekben.[49] A 44. tundzsáni gyalogezred hősi halottai a Somogy megyei Lábod községben nyugszanak.

A szabás—nagykorpádi harc a bolgárok drávai védelmi harcának egyik legjelentősebb eseménye volt. Az ellenséges támadási tervek meghiúsítása, a védelem megszilárdítása ezen a terepszakaszon lehetővé tette, hogy a Drávánál létesült német hídfők felszámolására a tartalékban levő 16. bolgár gyaloghadosztályt is harcba vessék.

A 44. gyalogezred ismét tartalékba került Ganajos-puszta—Bélaháza-puszta—Lábod körzetében, a Szabás—Móricerdő—Nagykorpád terepszakaszon a védelmet a 960. szovjet lövészezrednek adta át.

Március 11-re a bolgár hadsereg nyugati arcvonalszakaszán tulajdonképpen befejeződtek a komolyabb harctevékenységek. Az ellenség védelembe ment át. Bár Nagyatád körzetében jelentős gyalogos és kisebb harckocsi erőket összpontosított,[50] újabb nagyobb német támadástól a Kisbajom—Szabás—Ötvöskónyi—Nagyatád terepszakaszon nem kellett tartani, mert itt a megáradt Rinya-pataktól és a talajvíztől egyre mocsarasabbá váló terület támadásra alkalmatlan volt. A német támadás tehát csakis Nagyatádtól délre, Rinyaújnép—Heresznye körzetében volt várható, ezért a bolgár hadseregparancsnokság szükségesnek tartotta, hogy az itt levő 8. tundzsáni gyaloghadosztály készen álljon egy esetleges ellenséges csapás elhárítására.[51]

A kialakult katonai helyzetben azonban minden jel arra mutatott, hogy a németek nem fognak a 8. hadosztály védelmi

[49] Uo. 22. lap.
[50] BHL. 25. állag, 1. leltár, 12. irat, 79. lap.
[51] BHL. 6. állag, 1. leltár, 32. irat, 6. lap.

Sztojko Georgiev SZTOJKOV hadnagy, a kisbajomi harcok egyik hőse

Conju Sinderov törzsőrmester, a 31. várnai gyalogezred zászlóvivője

Az 57. Szovjet Hadsereg parancsnoka, Sarohin tábornok köszönti a szovjet és bolgár tiszteket és katonákat. A kép jobb szélén Vladimir Sztojcsev altábornagy, az 1. Bolgár Hadsereg parancsnoka áll

sávjában sem támadást indítani, mivel minden erejüket a Nagybajom—Jákó—Kutas terepszakaszon húzódó védelmük megszilárdítására fordították.[52]

A bolgár arcvonal drávai szakaszán már nem volt ilyen kedvező a helyzet. A németek újabb és újabb erőket dobtak át és szívósan védték hídfőállásaikat. Felszámolásukhoz még időre volt szükség. Ezért Tolbuhin marsall levélben fordult az 1. Bolgár Hadsereg parancsnokához, Sztojcsev altábornagyhoz és minden bolgár katonához. A 3. Ukrán Front parancsnoka elismeréssel nyilatkozott a bolgár csapatok hősi harcáról, melyet hat napon át a fasiszta túlerővel vívtak. Arra kérte az 1. Bolgár Hadsereg személyi állományát, hogy még 4—5 napig tartsák ilyen szilárdan magukat, hogy a bolgár csapatok állandó harckészültségének biztosításával megsemmisítő csapást tudjanak mérni az ellenségre.[53]

Március 11. és 17. között a nyugati arcvonalszakaszon jelentősebb esemény nem történt, csupán felderítő és gyenge tűztevékenységre került sor mindkét részről.

Március 15-én a bolgár haderő vezérkari főnöke bejelentette, hogy „a bolgár csapatok visszaverték a németeknek arcvonalszakaszuk ellen páncélos és tüzérségi erőkkel indított támadását, súlyos veszteségeket okozva az ellenségnek. A Dráva balpartján létesített német hídfő keskenyedik és koncentrált támadásaink következtében mind kisebb térre szűkül."[54]

A 31. várnai gyalogezred védőszakaszán március 17-én az ellenség még egy utolsó kísérletet tett a bolgár védelem szétzúzására. Éjjel 2 óra 30 perckor erős géppuska, aknavető és tüzérségi tüzet nyitott a 3. zászlóalj első árkaira, majd megrohamozta a 7. és 8. század peremvonalát. Később az 1. zászlóalj és a 32. zagorai ezred 4. százada ellen is rohamot indított. Az éjszakai harctevékenységre előkészített lövegek azonban a peremvonalhoz közeledő ellenségre váratlan tűzcsapást mértek, megbénították erejét és súlyos veszteségeket okozva, meghátrálásra kényszerítették.[55]

Ugyanezen a napon este, a 32. gyalogezred felderítő járőrei foglyul ejtették teljes felszerelésével együtt Otto Post német katonát,[56] akinek értékes vallomásai alapján a bolgár parancsnokság megbizonyosodott feltevéseinek helyességéről, arról,

52 Uo. 11. lap.
53 BHL. 6. állag, 1. leltár, 19. irat, 177. lap.
54 Új Dunántúl. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Baranya megyei lapja. 1945. március 15. szám.
55 BHL. 11. állag, 2. leltár, 9. irat, 483. lap.
56 Uo. 484. lap.

hogy a németek az említett térségben komoly támadásra egyelőre nem készülnek.[57]

Másnap a 12. gyaloghadosztály ismét a III. bolgár hadtest alárendeltségébe került, és visszatért március 6-i védősávjába. Helyére a 64. szovjet lövészhadtest csapatai kerültek. Március 19-én a várnaiak is átadták védőszakaszukat a 958. szovjet lövészezrednek és másnap 7 órára Kadarkútra érkeztek. A 12. gyaloghadosztálynak a harcokban 600 halottja és sebesültje volt.[58]

Március 20. után a harctevékenység megszűnt és az 57. Szovjet Hadsereg, valamint az 1. Bolgár Hadsereg egy része felkészülhetett az új, támadó harcokra.

A közel 14 napig tartó harcokban a 2. Német Páncélos Hadsereg sem tudta Hitler parancsát teljesíteni, akárcsak a Velencei-tó és a Balaton térségében támadó 6. SS és a 6. páncélos hadsereg.

A német fasiszta csapatok támadása az első kisegítő csapás irányában nem járt sikerrel. Március 15-re mindössze 6—8 km mélyen tudtak csak beékelődni Kutas—Nagybajom között a szovjet védelembe. Kudarcot vallott tehát az a német elképzelés, hogy az 57. Szovjet Hadsereg védelmének áttörése után bekerítik ezt a hadsereget és egyesülnek a 6. SS páncélos hadsereggel, valamint bekerítik az 1. Bolgár Hadsereget és egyesülnek a délről támadó Weichs-csoporttal.

A 6—8 km-es térnyerésért viszont keserves árat fizettek. A 2. páncélos hadsereg több mint kétezer embert vesztett halottakban, sebesültekben és eltüntekben. Súlyos anyagi károk érték harceszközök, tüzérségi és gyalogsági fegyverek, harckocsik harcképtelenné válásával, illetve elvesztésével.

[57] A 8. tudzsáni gyaloghadosztályra mindössze egyízben nyitott az ellenség aknatüzet. Ezekben az aknákban azonban nem robbanóanyag volt, hanem úszító, szovjetellenes propagandaanyag.

[58] A 12. gyaloghadosztály hősi halottait a különböző községek temetőjéből a nagybajomi szovjet, illetve a kisbajomi bolgár hősi temetőbe vitték. Közös szovjet-bolgár hősi sírok vannak még Szabáson, Bárdudvarnokon is.

MAGYAR MŰSZAKI CSAPATOK A NÉMET FASIZMUS ELLENI HARCBAN

II. rész[1]

Dr. Mucs Sándor

A hadosztály tevékenysége a második munkaterületen

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztályt 1945. március 23-án ünnepélyesen búcsúztatták Rahón. A hadosztály közreműködésével helyreállított vasútvonalon egymás után gördültek nyugat felé a 2. Ukrán Front utánpótlását szállító szerelvények.

A hadosztályparancsnok az elöljáró szovjet parancsnokságtól már az első munkaterületen kapott feladatok végrehajtásakor átvette az újabb feladatokat tartalmazó utasítást. Eszerint a hadosztálynak Losonc—Lónyabánya—Kriván körzetében hasonló munkára kellett felkészülnie, mint amilyet az első munkaterületen végzett.

A hadosztály március utolsó napjaiban érkezett meg az új munkaterületre. A parancsnokság intézkedése alapján az I. zászlóalj Podkrivánon, a II. zászlóalj Lónyabányán, a III. és IV. zászlóalj Krivánon, míg a hadosztálytörzs Losoncapátfalván települt. A hadosztály fő feladatként a kriváni alagút helyreállítását kapta. Ezenkívül vasúthelyreállítási munkát és egyéb, az utánpótlás biztosításával kapcsolatos feladatokat kellett elvégeznie.

A munka megkezdése előtt a hadosztály személyi állománya nehéz napokat élt át. A II. zászlóaljnál súlyos tífusz járvány ütött ki. A betegeket el kellett volna különíteni. Erre viszont nem volt meg a lehetőség, s így az I. zászlóalj is veszélybe került. A megbetegedés súlyosságára jellemző, hogy a II. zászlóaljnál 120 ember várt megfelelő kórházi kezelésre. A másik gondot a fegyelem nagyfokú megromlása okozta. Az új munkahelyre való áttelepülés során ugyanis — más irányú elfoglalt-

[1] A tanulmány I. része folyóiratunk 1964. évi 4. számában jelent meg.

sága miatt — a parancsnokság nem tudott kellő gondot fordítani a fegyelem fenntartására. Ezenkívül az egészségügyi zárlat miatt elrendelt kényszerpihenő is károsan hatott a hadosztály fegyelmére, mivel az amúgy is elcsigázott embereknek több idejük volt személyes gondjaikba való elmélyülésre. A fegyelem lazulása elsősorban a szökések magas számában nyilvánult meg, amelynek megakadályozása céljából az elöljáró szovjet parancsnokság ideiglenesen kénytelen volt felfüggeszteni a magyar parancsnokság önállóságát.

A III. és a IV. zászlóaljaknál minden tekintetben rendezettebb volt a helyzet. Ez mindenekelőtt abból eredt, hogy a zászlóaljak már március 30-án, az új munkahelyre érkezésük után azonnal hozzáláttak a munkához. A parancsnokok pedig igyekeztek mindent elkövetni a fegyelem megszilárdítását gátló körülmények megoldása érdekében. A IV. zászlóalj parancsnoksága pl. a személyi állomány részére rövid időn belül elfogadható körülményeket teremtett. Biztosította az emberek elhelyezését, az alapvető higiéniai feltételeket, fürdőket épített, gondoskodott a megfelelő élelmezésről stb.

A hadosztálytörzs az elöljáró szovjet parancsnokság támogatásával hamarosan úrrá lett a fenti nehézségeken. A betegek kórháza szállíttatásával, különböző tisztálkodó és fertőtlenítő helységek építésével és használatba vételével sikerült a járvány továbbterjedését megakadályozni.

A munka kezdetéig a szabad idő kitöltése és a fegyelem megszilárdítása érdekében a hadosztályparancsnokság alaki kiképzést és sportversenyek szervezését rendelte el. A vetélkedők győzteseit különböző mennyiségű élelmiszeradagokkal jutalmazták.

A személyi állomány korábbi erkölcsi és fizikai állapotának helyreállítása érdekében kifejtett erőfeszítések sikerrel jártak. Április első napjaiban a hadosztály ismét teljes létszámmal munkához látott.

A fő feladat a már említett kriváni alagút helyreállítása volt. A lehető legrövidebb időn belül szabaddá kellett tenni a vasútvonalat, mert az jelentős szerepet játszott a 2. Ukrán Front utánpótlásának biztosításában. Éppen ezért a munka mielőbbi elvégzése érdekében április 3-án az I. zászlóalj két századát is Podkriványról Kriványra rendelték. Az alagút helyreállításához tehát három zászlóalj fogott hozzá.

A munka megkezdése után a hadosztály emberei ismét nagy lendülettel dolgoztak, jelentősen javult a fegyelem is. A magasabbegység munkanaplójában erre már április 9-én találunk

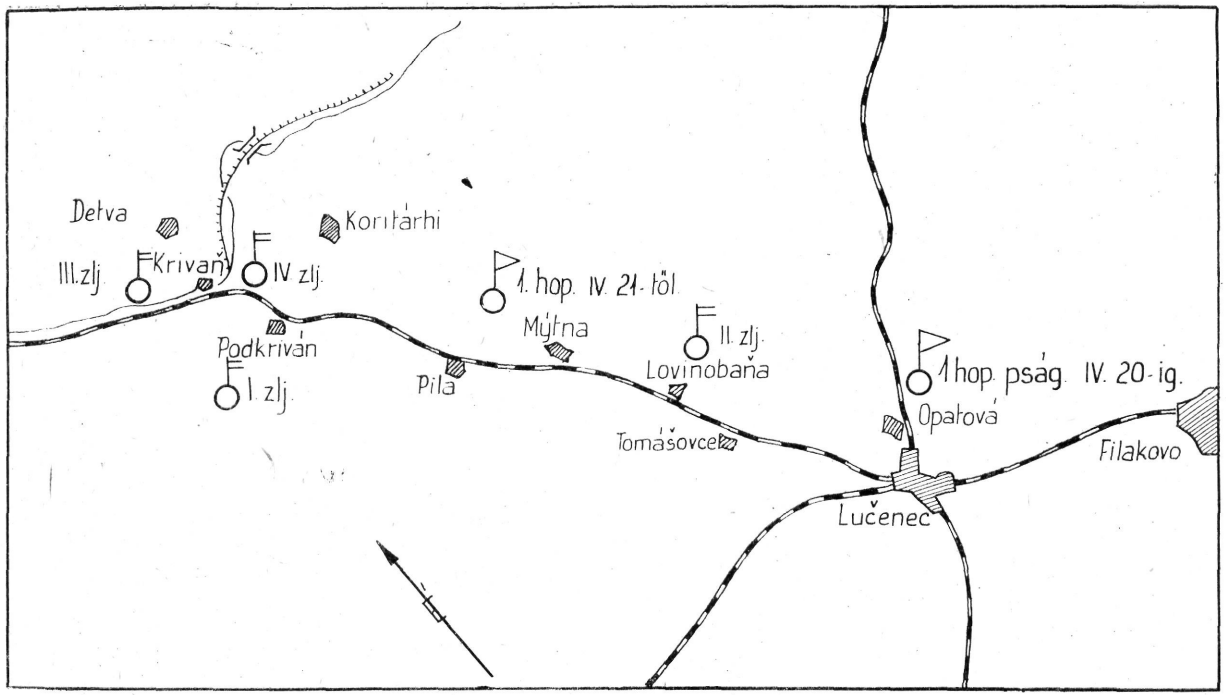

A hadosztály elhelyezési vázlata a második munkaterületen

utalást. III. zászlóalj ekkor már 130%-ra teljesítette a rá kiszabott feladatot. A munka elismeréseként a szovjet parancsnokság az egész zászlóalj kenyéradagját felemelte.

Bizonyára a hadosztálynál tapasztalt ilyen irányú javulással függött össze az is, hogy elöljáró szovjet parancsnokság ismét visszaállította a magyar parancsnokság önállóságát, beleértve a zászlóaljankénti 14 fős magyar fegyveres őrség újbóli megszervezését is.

Április 12-én az elöljáró szovjet parancsnokság lehetővé tette a hadosztályparancsnoknak, hogy Debrecenbe utazzon és jelentést tegyen az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a hadosztály addigi tevékenységéről. Miután a hadosztályparancsnok jelentésében részletesen ismertette magasabbegységének tevékenységét, kijelentette, hogy a hadosztálynál „... egy ütőképes és becsületes munkára alkalmas alakulat katonai feltételei és alapjai le vannak rakva. Megfelelő emberanyag és felszerelési anyag kiegészítése után az új, magyar demokratikus szellem és népi hadsereg egyik értékes tényezőjévé akarunk és képesek vagyunk válni és részei akarunk lenni annak az új magyar hadseregnek, amely a szövetségesek oldalán a fasizmus feletti győzelem érdekeit szolgálja".[2]

A parancsnoknak minden alapja megvolt, hogy magasabbegységéről így nyilatkozzon. A továbbra is meglevő problémák — anyagi ellátás gyengesége, szökések stb. — ellenére a hadosztály összességében olyan munkát végzett, amelyre a fenti megállapítás teljesen helyes volt. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, mely szerint április 17 után a munkateljesítmény nem esett 100% alá, ami pedig az akkori viszonyokat figyelembe véve, nagyon jónak mondható.

A munka folyamatában azonban váratlan nehézségek adódtak. Az alagút bejáratának megtisztítása után ugyanis kiderült, hogy a német fasiszták az alagútban több robbantást hajtottak végre, mégpedig oly módon, hogy vasúti kocsikat is berobbantottak. Mint később megállapították, 22 vasúti kocsi volt az alagútban összeroncsolva és egymásrafutva.

E váratlan akadály elhárítása a hadosztály parancsnoki karától és állományától újabb erőfeszítést követelt. Olyan problémát kellett megoldaniuk, amelyet eddig önállóan nem végeztek. A hadosztály mérnök-kollektívája a szovjet szakemberek támogatásával sikeresen oldotta meg a műszaki feladatot: az emberek sokszor szinte puszta kézzel, az állandó beomlástól ve-

2 HL. HM. Elnökség iratai 1945/22629. sz.

szélyeztetve dolgoztak. E nagyszerű közös összefogás és erőfeszítés eredményeként április 23-ra már 10 kocsit kivontattak az alagútból.

Április 25-én a mérnökök és az egyszerű katonák erőfeszítése diadalmaskodott: valamennyi vasúti kocsit sikerült kivontatniuk az alagútból. Ezután a munka meggyorsult. A törmeléket most már rendes nyomtávú vágányon, ún. „I" kocsikkal lehetett kihordani.

A munka gyors befejezésébe azonban beleszólt az időjárás. Április utolsó napjaiban ugyanis megeredt a tavaszi eső, s a robbantások által fellazított talajon igen komoly földcsúszamlások történtek. A parancsnok az ezekben a napokban végzett munkát „értéktelen dolognak" nevezte, mert mire az egyik földcsuszamlás törmelékét eltakarították, egy másik, az előzőnél jóval nagyobb csuszamlás következett be. Az esőzés beomlást idézett elő az alagútban is. Például május 3-án 60 m^3-nyi földtömeg zúdult a már megtisztított alagútba. Bonyolította a munkát az is, hogy a földcsuszamlással olyan óriási sziklatömbök gördültek le a hegyről, amelyeket csak robbantással lehetett szétdarabolni és eltávolítani. A robbantás légnyomása viszont ismét újabb beomlás veszélyét rejtette magában.

A hadosztály ezekkel a gondokkal küzdve zárta az április hónapot. Ám e nehézségek ellenére is figyelemre méltó munkateljesítményekről adhatott számot. Íme az áprilisi teljesítmény adatai.[3] A munkaórák száma összesen 350 200 — ez azt jelenti, hogy 26 napon át, 11 órás munkaidővel számolva, naponta átlagosan 1224 fő dolgozott. Ebből a munkaóra mennyiségből a hadosztály 312 451 órát külső, 37 749 órát pedig belső munkaterületen teljesített.

A fenti munkaóra alatt kitermeltek 46 390 m^3 földet és követ — ez vasúti kocsikba rakva egy Budapest Keleti pályaudvartól Aszódig húzódó szerelvényt tenne ki —, valamint 597 m^3 fát, amellyel harminc 15 tonnás vasúti kocsit lehetne megrakni, elszállítottak 35 168 405 tonnaméter (tm) földet és követ — ez azt jelenti, hogy a kitermelt 46 390 m^3 földdel és kővel 25 napon át ötven 15 tonnás vasúti kocsi rakható meg naponta —, továbbá 1 943 237 tm fát, 1000 tm vasanyagot és 2000 fm vasúti sínt. Ezenfelül elvégeztek 2590 m pályamunkát, elegyengettek 569 m^3 földet — ez 1500 m hosszú vasúti pálya építésére szükséges területet jelent 10 cm vastagon egyengetve —, 228 m^3 fa faragását, amelyből, ha talpfa készülne, 1600 m

[3] HL. Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály műszaki naplója 1945. 125. o.

hosszú vasúti pálya építéséhez lenne elegendő. Újjáépítettek egy 33 m nyílású hidat és megraktak 72 vasúti kocsit.

A hadosztálynál e munkasikerek jegyében emlékeztek meg május elsejéről, a nemzetközi munkásmozgalom nagy ünnepéről. A magasabbegység személyi állománya számára szokatlan volt ez az ünnep, hiszen maguk tapasztalták, hogy azelőtt a katona nemhogy együtt ünnepelhetett volna a munkásokkal, hanem ki sem mehetett a laktanyából, mert készültségben kellett lennie a munkások ellen! S 1945. május 1-én a hadosztály parancsnokai és legjobb katonái együtt ünnepeltek a helyi munkásokkal és parasztokkal. Valami felemelő érzés hatotta át a katonákat. Érezték, hogy ez a hadsereg tényleg más, mint amilyen a régi volt.

A proletár nemzetköziség ünnepnapja alkalmából kiadott hadosztályparancsnoki parancs hangsúlyozta: „A világ dolgozó, szabadságszerető, demokratikus népével együtt mi, magyarok, ebben az esztendőben először ünnepeljük meg a nagy munkás ünnepet, május 1-ét. Örömmel töltsön el bennünket az a tudat, hogy ezt a napot a hatalmas és győztes szovjet hadsereggel vállvetve harcolva és a fasizmus leverését elősegítve érhettük meg. Ezen a napon fogjon minden magyar kezet a világ minden dolgozó népével is, a mi nagy feladatunk és munkánk, hazánk újjáépítésének és a demokratikus dolgozó világ felépítésének boldogulására."[3/a] Este a hadosztály katonái és a szovjet alakulat harcosai közös bajtársi vacsorán vettek részt. A két parancsnok beszédet mondott. Más-más nyelven szóltak, de gondolataik azonos törekvést fejeztek ki; még nagyobb erőfeszítéssel küzdeni tovább a végső győzelemért!

Május 3-án a már említett mostoha időjárás újabb omlást idézett elő az alagútban, majdnem tragikus kimenetelű szerencsétlenséget okozva: a váratlanul lezuhanó törmelék ugyanis maga alá temette a hadosztály műszaki mérnökét és 8 katonáját. A gyors mentési munka eredményeképpen azonban mindannyiukat sikerült az életnek megmenteni, bár súlyos sérüléseket szenvedtek.

Május 6-ra úgy alakult a helyzet, hogy a munkát pár napon belül befejezik. Ezekben a napokban jutott el a hadosztályhoz is az az örömteli hír, hogy a német fasiszta hadsereg a Szovjetunió és szövetségeseinek fegyveres erői előtt feltétel nélkül kapitulált.

A győzelem hírére a magasabbegység munkaszüneti na-

3/a Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály műszaki naplója 1945. 129. o.

pot tartott. A hadosztályparancsnok napiparancsot adott ki, melyben méltatta a nap jelentőségét, s többek között a következőket mondotta: *„A második világháború befejezése alkalmából az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály tagjai is csatlakoznak ahhoz a határtalan örömhöz, amely a demokratikus Magyarország és az egész világ szabadságszerető népeit eltölti és különös örömmel tölt el bennünket az a tudat, hogy 5 hónapos keményen munkánkkal mi is tevékenyen hozzájárulhattunk a barbár fasizmus feletti győzelem kivívásához. Ezen világra szóló győzelem kivívásában a legnagyobb dicsőség illeti meg Európa egyik legjobb hadseregét, a Vörös Hadsereget."*[4]

Hasonlóan méltatta a nap jelentőségét a hadosztály lapja is, majd mintegy programként így írt a magasabbegység előtt álló feladatokról: „Ma ünnep van, de holnap ismét harcba indulunk a békéért a munka fegyverével. Érdemes harcolnunk. Nagy és nemes célért harcolunk. Romokból kell felépíteni mindent, új világot kell alkotni, igaz, őszinte, boldog világot."[5]

S valóban, a hadosztály másnap újra munkába lendült, és május 16-ra helyre is állította úgy az alagutat, hogy a szerelvény biztonságosan áthaladhatott rajta. Ez másnap, május 17-én meg is történt. Az e napon kelt 20. sz. hadosztályparancsnoki parancs közölte, hogy a hadosztály a második munkaterületen kapott feladatot is becsülettel végrehajtotta.

Ezután a hadosztály még közel egy hónapig a helyén maradt, kisebb karbantartó munkát végzett egészen addig, amíg az Ideiglenes Nemzeti Kormány át nem vette.

A hadosztálynak a második munkaterületen végzett eredményeiről szólva még három kérdést érdemes megemlíteni. Az egyik a politikai és kulturális nevelőmunka, amely hasonló formában és intenzitással folyt, mint az első munkaterületen. A politikai nevelés fő eszköze itt is a „Vasútépítők" című lap volt, amely a világpolitika és az arcvonal eseményeinek ismertetésével, a hadosztály által végzett munka jelentőségének népszerűsítésével stb. igyekezett hatást gyakorolni az emberek gondolkodására. A parancsnokság és a nevelőtiszt azonban közvetlen formában is munkálkodott emberek gondolkodásának formálásán. Többek között ilyen célt szolgált a május 1-i ünnepség megrendezése, továbbá a hadosztály egy-egy tagjának a német fasizmus elleni harcban tanúsított bátor, hősi helytállásának népszerűsítése, amit odahaza, falujában a földosztásnál figyelembe vettek.

[4] HL. Az 1. ho. anyaga 1945. cs. Hop. pcsok. 1945. május.
[5] „Vasútépítők" 1945, 9. sz. Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály naplója.

A következő kérdés a hadosztály és a Magyar Honvédelmi Minisztérium kapcsolatának kiépítése. Bár erre vonatkozóan mindeddig írásos dokumentum nem került elő, a hadosztály iratai mégis arra engednek következtetni, hogy ez a kapcsolat május első felében már igen szoros lehetett. A május 12-én kiadott 27. sz. parancsban ugyanis a hadosztályparancsnok több olyan dologra intézkedik, amelynek végrehajtását a HM már a hadseregszervezés kezdetén — január, február — elrendelte. Többek között ide tartoznak az „M. kir." jelző (Magyar királyi) elhagyására, a Szolgálati Szabályzat egyes pontjainak módosítására, a demokratikus Magyarország érdekében kifejtett tevékenység megjutalmazására, valamint a honvédség tagjainak igazolására vonatkozó rendeletek.

A harmadik kérdés keretében összegezzük a hadosztálynak a második munkaterületen elért teljesítményét.[6]

A hadosztály a második munkaterületen 50 munkanapot — az alagútnál 3—8, a többi munkahelyen pedig 1—10 órás váltással — dolgozott. A munkaórák száma összesen 591 776. Ebből külső munkahelyen 528 621, a belső munkahelyen pedig 63 155 órát dolgozott. Ez alatt az idő alatt kitermelt 73 283 m^3 földet és követ, valamint 717 m^3 fát, szállított 52 676 540 tm anyagot, ebből 1 934 462 tm-t kézierővel. A fentieken kívül elvégzett 2590 fm pályamunkát, megépített egy 33 m nyílású hidat, megrakott 121 vasúti kocsit és elegyengetett 962 m^3 földet.

Ha csak egy mondatban is, de meg kell emlékeznünk a szabók, a cipészek és a kovácsok munkájáról is. Tevékenységükkel jelentősen hozzájárultak a hadosztály munkasikereihez.

A magasabbegység a második munkaterületre 2840 fővel érkezett. Létszáma május 20-ra, a munka befejezésére 2303 főre csökkent. A több mint 500 fős fogyatékban sok volt a beteg, akiket a kórházba való szállítás után töröltek az állományból. 30 ember meghalt. Voltak olyanok is, akik megszegték adott szavukat és megszöktek egységüktől. S míg azokra, akik részesei voltak az elért eredményeknek, hálával gondol az utókor, megveti azokat, akik gyáván meghátráltak.

A hadosztály tehát közel 5 hónapos fennállása alatt 123 munkanapot, összesen 1 813 000 órát dolgozott — az az naponta átlag 1340 fő 11 órát töltött munkával. Ez alatt az idő alatt kitermelt 206 909 m^3-t földet és követ, szállított 72 584 940 tm földet és követ, valamint 3 781 398 tm fa és 386 398 tm^3 vas-

6 Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály műszaki naplója 1945. 157. o.

anyagot, kitermelt és megmunkált 8217 m^3 fát, beépített 1235 m^3 faanyagot. Elvégzett 40 450 folyóméter pályamunkát rendes nyomtávú, 2590 folyóméter pályamunkát keskenyvágányú vasúton, megrakott 121 vasúti kocsit és megmozgatott 510 t élelmiszert. Ezenkívül 60 fő állandóan gyárban dolgozott: a hadosztály részére különböző szerszámokat, szegeket és csavarokat készítettek.[7]

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály katonái szorgalmas munkájukkal, nagyszerű munkateljesítményükkel tettek eleget önként vállalt kötelességüknek. A magyar nép és hadseregének katonái megbecsüléssel gondolnak azokra, akik hazánk oly nehéz napjaiban ezernyi nehézséget vállalva teljesítették kötelességüket, s ezzel, ha csekély mértékben is, de hozzájárultak hazánk felszabadításához, a német fasizmus feletti végső győzelemhez.

A 3. Vasútépítő Dandár megalakulása és tevékenysége

A dandár történetét és tevékenységét, sajnos, nem tudjuk úgy nyomon követni, mint a hadosztályét. A Hadtörténelmi Intézet Levéltárában folytatott kutatásaim során ez ideig kevés olyan dokumentum került elő, amely a dandár életével foglalkozik.

Annyi bizonyos, hogy a dandár szervezése 1945 február első felében kezdődött meg a gödöllői és ceglédi hadifogolytáborokban a 2. Ukrán Front műszaki parancsnokságának kezdeményezésére.[8] A szervezés itt is önkéntes jelentkezés alapján történt. A hadrendet a szovjet műszaki zászlóaljak mintájára állították össze. A dandárba öt zászlóaljat szerveztek, alegységenként 800 fővel. Az összlétszám tehát 4000 fő volt.

A zászlóaljak szervezésével egy időben folyt a dandártörzs megalakítása is, amelynek felépítése a következőképpen alakult:

Parancsnok: Cseney Iván ezredes.
Parancsnokhelyettes:
Somkereki Gusztáv ezredes.
Szücs István ezredes.
Kováts Alajos MÁV igazgató.

7 HL. Összefoglaló jelentés az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály 1945. I. 5.— 1945. VI. 14. között végzett munkáiról. 1. o.

8 HL. A 3. Vasútépítő Dandár anyaga, Cseney Iván ny. ezredesnek, a dandár volt parancsnokának visszaemlékezése.

Ezenkívül a törzshöz még a következő szervek tartoztak:[9]

Műszaki részleg.
Élelmező osztag.
Ruházati osztag.
Egészségügyi osztag.
Híradóraj.
Őrség.
Tábori bíróság.

Cseney Iván ezredes február 25-én vette át a parancsnokságot, s rá két napra a dandár három zászlóalja, mely a gödöllői hadifogolytáborban alakult, a Gödöllő—Vác vasútvonal helyreállításával megkezdte a munkát. A Cegléden alakult két zászlóalj egyelőre nem csatlakozott közvetlenül a dandárhoz, hanem attól elég távol, Munkács környékén látott a helyreállító munkához.[10] A dandártörzs ebben az időben Rákospalotán települt.

Miután a három zászlóalj Gödöllő és Vác között a vasútvonalat helyreállította, az Érsekújvár—Pozsony—Brno vasútvonal helyreállítási munkálataira vonult el. E munka végzése közben csatlakozott a dandárhoz az a két zászlóalj is, amely eddig Kárpát-Ukrajna területén dolgozott.

Mint már említettük, a dokumentumok hiányában nem tudunk átfogó képet adni az egész dandár által végzett munkáról. Az 5. zászlóalj irattöredékéből azonban meg tudjuk rajzolni a dandár előrehaladásának útvonalát. E szerint az 5. zászlóalj április elején Párkány községben állomásozott és részt vett a Garamkövezsd—Párkány-Nánai közúti hidak — összesen hat — helyreállítási munkálataiban. Ezt a munkát hat nap alatt fejezték be. Április 9-én a zászlóalj már a Vág folyó vasúti hídjának helyreállítási munkálataiba kapcsolódott be. A híd nyílása 488 m volt. Az első szerelvény április 17-én már áthaladt a hídon. A zászlóalj a pozsonyi völgyhidat is kijavította. Április hónapban az alegység munkateljesítménye 22 607 munkaóra volt. Május 21—31 között a zászlóalj a Laa an der Thaya—Zellendorf—Zudim—Niklosburg-i vasútvonal helyreállításának munkálataiban vett részt.[11]

A többi zászlóaljak is ezen a vonalon dolgozhattak, mert a dandártörzs Rákospalotáról Érsekújvárra, majd Pozsonyba és végül Brnóba települt át.

[9] HL. A 3. Vasútépítő Dandár anyaga. A dandár-törzs beosztása.
[10] HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945. 17. csomó. 23. sz. (Az 1. véhíd. dd. 10. zlj. ag. 23. sz.)
[11] HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945—1946 36. cs. A 3/V. zlj. pk. jelentései.

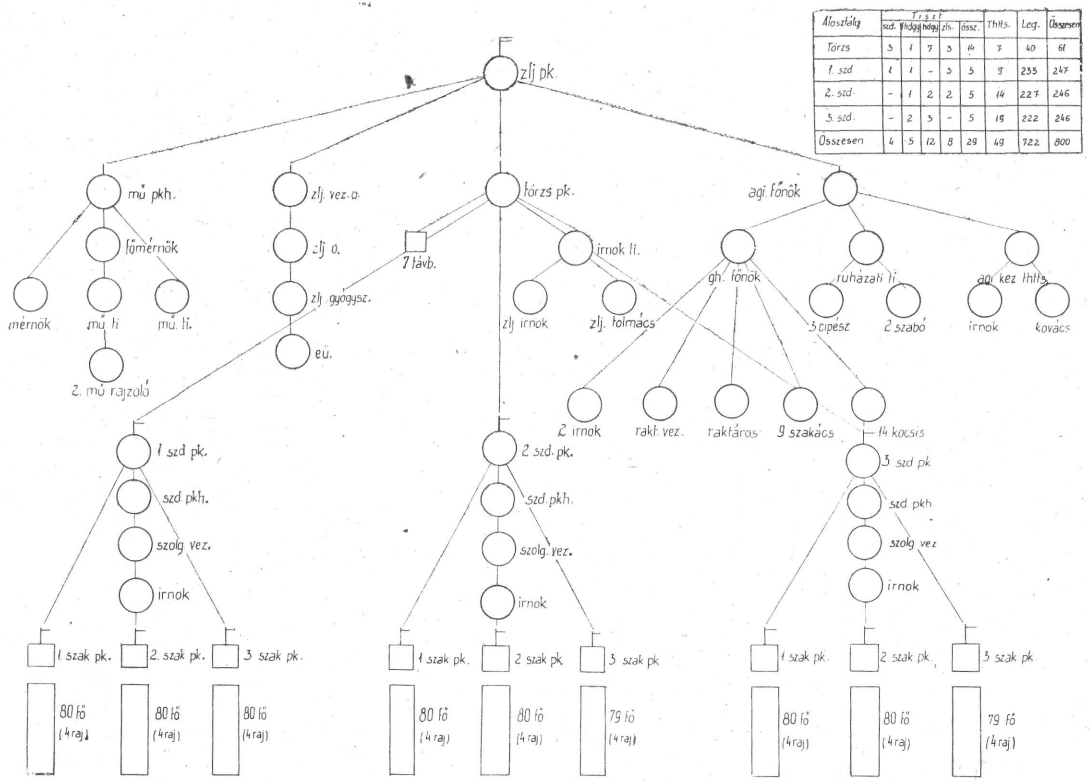

A 3. Vasútépítő Dandár zászlóaljainak szervezése. (Eredeti másolat.)

A dandárparancsnokság koránt sem rendelkezett olyan önállósággal a zászlóaljak munkájának szervezését és irányítását illetően, mint a hadosztály. A dandár alegységei ugyanis szovjet zászlóaljak alárendeltségében tevékenykedtek, munkájukat ők szervezték meg és tartották nyilván. Valószínű ez az oka, hogy nem rendelkezünk a dandár teljesítményére vonatkozó adatokkal.

A szovjet és a magyar parancsnokságok együttműködése normális mederben folyt. Ezt bizonyítja a dandár volt parancsnokának visszaemlékezése, amelyben többek között arról ír, hogy a szovjet parancsnokság járművet bocsátott rendelkezésére, hogy a nagy területen dolgozó zászlóaljakkal kapcsolatot tudjon tartani.[12] Hasonlóan nyilatkozott az együttműködésről az V. zászlóalj parancsnoka is. „Minden munkát az orosz ikerzászlóaljjal együtt végeztünk. Az együttműködés általában kielégítő volt és a hónap vége felé a munka önállóbb végzését is lehetővé tették."[13] A dandárt az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében átvevő tisztnek is az volt a benyomása, hogy „... az orosz—magyar vasútépítő zászlóaljak között az érintkezés a legszívélyesebb alapon állott".[14]

A dandárnál — különleges helyzeténél fogva — nem folyt olyan szervezett nevelő és politikai felvilágosító munka, mint a hadosztálynál. A nevelői feladat a csapattisztekre hárult, ami azonban nem haladta meg a munka becsületes elvégzésére való felhívást. A politikai felvilágosító munka irányát lényegében a csapattisztek egyéni beállítottsága szabta meg.

A konkrét politikai munka hiányának bizonyára szerepe volt abban, hogy a dandárnál jelentős számban fordultak elő szökések. E káros jelenség ellen a parancsnokság ugyan tett határozott intézkedéseket, de ezek csak adminisztratívak voltak. Így például a dandár tábori bírósága néhány esetben tárgyalta a szökött, de elfogott katonák ügyét. Egy esetben halálos ítéletet is hozott, amit végre is hajtottak.[15]

Mindezek ellenére a dandár tevékenységére utaló jelentéstöredékek arra engednek következtetni, hogy a fegyelmi helyzet általában nem volt rossz. Egyik jelentés például arról számol be, hogy a dandár, amikor a háború befejezése után Laa an der Thaya-ból hazaindult, „A vasúti szállítmány megindu-

12 HL. A 3. Vasútépítő Dandár anyaga. Cseney Iván ny. ezredes visszaemlékezése.
13 HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945—1946 36. cs. A 3/V. zlj. pk. jelentései.
14 HL. HM. Elnökség iratai 1945/28390. sz.
15 HL. A 3. Vasútépítő Dandár anyaga. Cseney Iván ny. ezredes visszaemlékezése.

lásakor Laa an der Thaya városka környékén a vasúti töltés mentén felállított orosz őrségek fegyverbe léptek és tiszteletadást teljesítettek, továbbá a magyar zászlóaljakhoz beosztott kozákok, hosszú kilométereken át lóháton kísérték a vasúti szerelvényt és meghatottan integetve búcsúztak el a magyar zászlóaljaktól."[16]

A dandár személyi állományára igen jó hatással volt az a tény, hogy a háború befejezése után ismét visszatérhettek hazájukba és az új, demokratikus hadsereg kötelékébe léphettek. A dandár 1945. június 13-án Szobnál lépte át a határt. „A legénység mindvégig fegyelmezetten viselkedett... A hangulat igen jó és lelkes volt, szökés a szállítás alatt nem fordult elő."[17] Szerelvényük Laa an der Thaya-tól Szobig azon a vasútvonalon gördült végig, amelyet többhónapos nehéz, megfeszített munkával ők maguk is segítettek helyreállítani.

Az 1. magyar híradóépítő zászlóalj

A zászlóalj életéről még kevesebbet tudunk, mint a dandáréról. Az eddig előkerült dokumentumok tényleges tevékenységének csak töredékére adnak választ. Ezekből annyit tudunk meg, hogy az alegység 1945 februárjában alakult a jászberényi hadifogolytáborban. Parancsnoka dr. Czeglédi József százados volt, aki alegységével együtt 1945 januárjában Rákospalota—Újpestnél állt át a szovjet csapatokhoz.[18]

A zászlóalj május 22-ig együtt dolgozott a szovjet csapatokkal és a háború befejezéséig eljutott Brno városáig. A zászlóalj együttműködött a 47. szovjet híradó zászlóaljjal, a 27. szovjet távbeszélőépítő zászlóaljjal.[19] Ellátásáról mindenkor a szovjet ikerzászlóaljak gondoskodtak.

A zászlóaljparancsnok május 22-én jelentést küldött a Honvédelmi Minisztériumba, melyben beszámolt a személyi állomány hangulatáról, és közölte, hogy az illetékes szovjet parancsnokság nem támaszt akadályt az elé, hogy a zászlóaljat az Ideiglenes Nemzeti Kormány átvegye. Jelentette továbbá, hogy a zászlóalj létszáma 12 tiszt és 403 honvéd. Közölte még, hogy a szovjet hadsereggel a kapcsolatuk változatlanul kiváló.[20]

16 HL. HM. Elnökség iratai 1945. 28390. sz.
17 Uo.
18 HL. HM. Elnökség iratai 1945. 26300. sz.
19 HL. HM. Elnökség iratai 1945. 29701. sz.
20 HL. HM. Elnökség iratai 1945. 26300. sz.

A zászlóaljparancsnok jelentésének vétele után a Honvédelmi Minisztérium megtette a megfelelő lépéseket a zászlóalj átvételére. Ennek eredményeképpen az alegység június első felében a magyar hadsereg alárendeltségébe került.

Az 1. Magyar Vasútépítő Dandár tevékenysége az ország újjáépítéséért

Az eddig elmondottak alapján bizonyára sokakat foglalkoztat az a kérdés, mi történt azokkal a zászlóaljakkal, amelyek nemzeti történelmünk nehéz napjaiban hősiesen helytálltak, s kialakuló demokratikus rendünk alapjainak lerakásánál segédkeztek. Nos, elmondhatjuk, hogy e zászlóaljak katonái a háború befejezése után sem tértek pihenőre. Sokan még családjukat is csak jóval a háború befejezése után látogatták meg, amikor sorra kerültek a szabadságolásoknál.

Húsz évvel ezelőtt, amikor országunk még romokban hevert, a szóban forgó műszaki csapatok képezték azt a szervezett erőt, amelyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány az újjáépítés nagy munkájában alkalmazni tudott.

Mint ismeretes, a szovjet katonai hatóságok az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztályt, a 3. Magyar Vasútépítő Dandárt és az 1. magyar híradóépítő zászlóaljat is, mint szervezett erőt adtak át az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak.

Ezeket az alakulatokat az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem szerelte le, hanem összevonta és megalakította belőlük az 1. Magyar Vasút- és Hídépítő (véhíd) Hadosztályt. Az összevonásra elsősorban az erők tömörítése és koncentráltabb felhasználás végett volt szükség. A három alakulat ugyanis már csak nevében volt hadosztály, dandár és zászlóalj, mert létszámukat tekintve a megszervezésük óta nagyon megfogyatkoztak.

Az új hadosztályparancsnokságot 1945. június 16-án alakították meg. Az újjászervezett magasabbegység parancsnoka Gyöngyössy Gábor százados lett. A hadosztály alárendeltségébe 10 zászlóalj került. A volt 1. Vasútépítő Hadosztály négy zászlóalja, a 3. dandár négy zászlóalja és a május folyamán az országon belül megalakult két vasútépítő zászlóalj.[21]

A hadosztályt a Közlekedési Minisztérium tervei alapján használták fel az ország különböző részein. Nagyobb méretű vasúthelyreállító munkálatokat végeztek Budapest különböző kerületeiben, Baján, Hatvanban, Szerencsen, Sátoraljaújhelyen,

[21] HL. HM. Elnökség iratai 1945. 28889. sz.

Selypen, Nyékládházán, Vácon, Emődön, Szolnokon, Debrecenben, Nyíregyházán, Püspökladányban, Karcagon, Hajdúszoboszlón és az ország számos helységében.

A hadosztály szervezettszerű létszáma 8000 fő volt. Feltöltöttsége azonban soha nem érte el a száz százalékot, mert a háború befejezése után újabb behívásokra nem került sor, s így emberanyag utánpótlást nem kaphatott. Az átlagos létszáma alig haladta meg a rendszeresített felét. A tényleges létszám csupán 180 tiszt, 310 tiszthelyettes és 4000 fő legénységből állt.

A Honvédelmi Minisztérium 1945. július 2-án a hadosztály elnevezést dandárra változtatta, ami jobban megfelelt a tényleges létszámviszonyoknak.

Annak ellenére, hogy a dandár már békés viszonyok között végezte feladatát, a parancsnokságnak egy sor problémát kellett megoldania. Mindenekelőtt az ország egész területén dolgozó zászlóaljak központi ellátását. Ám az inflációs viszonyok között ez nem sikerült minden esetben.

A hadsereg többi alakulataihoz hasonlóan, nagy gondot jelentett a dandárnak ruházattal és lábbelivel való ellátása. A lábbeli 50—90%-a rossz volt, a ruházat többségében 2/10—3/10 értékű volt.[22] Javulás a dandár fennállásáig alig következett be. Az első időkben problémát jelentett a zászlóaljak elszállásolása is. Kezdetben tömegszállásokon összezsúfolva, kemény fekhelyeken helyezték el a legénységet. Csak később, a nyár vége felé sikerült a személyi állomány részére szalmazsákot és pokrócot beszerezni.

Néhány mondatban szólnunk kell a dandár fegyelmi helyzetéről is. Úgy véljük, nem szükséges különösebben bizonygatnunk, hogy olyan körülmények között, amikor a háború már befejeződött, amikor az emberek sokszor kétségbeejtő híreket kaptak családjuk helyzetéről, amikor a szétszórt elhelyezés következtében a központi vezetés meglazult, a fegyelem nem állt valami magas fokon. Mindezek ellenére viszonylag kevés súlyos fegyelmi vétségről tesznek jelentést a parancsnokok. A szökési arányszám nem haladta meg a 3%-ot. De meg kell jegyezni, hogy júliustól kezdve, miután a családok tudomást szereztek hozzátartozóik hollétéről, leszerelési kérelmek özönével árasztották el a Honvédelmi Minisztériumot.

Aggasztóbb fegyelmi vétségek fordultak elő a tisztek körében, különösen elszaporodtak az anyagi visszaélések. A dandárparancsnok szükségesnek tartotta, hogy erre a jelenségre

22 HL. Műszaki jelentés az 1. Magyar Vasút- és Hídépítő Dandár munkafeladatáról. 1945. június 18—1945. augusztus 31. 7. o.

külön tiszti parancsban hívja fel a tisztek figyelmét. A szeptember 20-án kiadott parancsában közölte, hogy az anyagi visszaélések miatt 34 tisztet kell a közeljövőben eltávolítani a dandártól.[23]

A politikai felvilágosító munka olyan szervezett formájára, mint a hadsereg más alakulatainál abban az időben volt, eddig nem került elő anyag. Hogy valami lehetett, arra a dandárparancsnok augusztus 6-án kelt rendelkezése utal, amelyben arra adott utasítást, hogy a zászlóaljanként hozzák létre a Földigénylő Bizottságokat. Az utasítás végrehajtásával kapcsolatos jelentések azt mutatják, hogy a bizottságok századonként alakultak meg.[24] Nyilvánvaló, hogy a rendelkezést végrehajtani, és a bizottságok tevékenységét megkezdeni nem lehetett politikai előkészítő munka nélkül.

A dandár feladatát eredetileg abban jelölték meg, hogy építse meg a Budapest—Debrecen és Budapest—Sátoraljaújhely közötti második vágányt. Ezt a feladatot azonban időközben módosították, és csupán a forgalom meggyorsítását célzó munkákat — kitérők, kurrens vágányok építése, felépítményi munkák stb. — kellett végezniük. Ezenkívül a dandár zászlóaljai részt vettek jelentős hídépítési munkálatokban is: a Déli összekötő vasúti híd, Kelenföldi, Fehérvári úti és Budafoki úti hidak stb.

A munkálatok fő irányítója a MÁV osztálymérnökség volt, a munkahelyeken pedig a zászlóaljak műszaki parancsnokai vezették a munkálatokat. A dandár fennállása ideje alatt a parancsnokság kimutatása szerint napi 8 órás munkaidővel, összesen 62 munkanapot dolgozott. Ez idő alatt munkateljesítménye 1 132 760 óra volt. E szerint naponta átlagosan 2283 fő dolgozott. A munka során 34 070 órát alépítményi, 830 725 órát felépítményi, 15 289 órát magasépítményi, 131 302 pedig hídépítési munkálatokra fordított. 41 566 órát hídfenntartási, 65 987 órát romeltakarítási és 13 821 órát pedig a MÁV vonalakon kívüli munkákon dolgozott.[25]

Ezek a számadatok önmagukért beszélnek. Csupán annyit kívánunk még megjegyezni, hogy ezek az eredmények még nagyobbak lettek volna, ha a munkában a dandár teljes állománya részt vesz. Ez azonban a dandár fennállásának idején soha nem valósulhatott meg. A Honvédelmi Minisztérium engedélyével ugyanis — teljesen megérdemelten — a dandár közel

[23] HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945. 25. cs. kt. 145/1945. sz.
[24] HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945. 25. cs. kt.
[25] HL. Műszaki jelentés az 1. Magyar Vasút- és Hídépítő Dandár munkafeladatáról 1945. június 15—1945. augusztus 31. 5—6. o.

25%-a felváltva szabadságon volt, és mintegy 14% volt távol a munkától betegség, szökés és lábbeli hiány következtében.[26]

Az ország előtt álló újjáépítési feladatok azt követelték, hogy még nagyobb, még szervezettebb tömegeket vonjanak be a munkába. Ezért a Honvédelmi Minisztérium a kormány utasításának megfelelően azzal a kérelemmel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, hogy engedélyezze egy új műszaki hadosztály felállítását. A hozzájárulás után a Honvédelmi Minisztérium október 15-én megszervezte az új hadosztály törzsét, amelynek végre kellett hajtani a szervezési munkákat. A dandárparancsnok 1945. október 8-án kelt parancsában közölte a zászlóaljakkal, hogy a dandár megszűnik. Egyben utasította a parancsnokokat, hogy készüljenek fel az alárendeltségükbe tartozó élőerő és anyagi eszközök átadására.[27]

Az 1. Magyar Vasút- és Hídépítő Dandár megszűnésével lezárul a Magyar Néphadsereg egyik szakcsapata történetének az első, eseményekben és eredményekben gazdag szakasza. Népünk és hadseregünk büszkén emlékezik a magasabbegység tevékenységére, mely része volt a szovjet hadsereggel kialakult testvéri fegyverbarátságunk alapjának. A műszaki csapatok katonái akkor jelentkeztek harci feladatok végrehajtására, amikor a szovjet hadsereg még hazánk területén harcolt a náci megszállókkal és magyar cinkosaikkal. Népünk becsületének visszaszerzéséért vettek kezükbe szerszámot. A háború befejezése után végzett munkájuk kialakuló demokratikus rendünket erősítette. Tevékenységük nyomán falvak, városok, országrészek, családok és rokonok kerültek közelebb egymáshoz. Dolgozó népünk és hadseregünk húsz év múltán is büszkén gondol hősies helytállásukra.

[26] HL. Az 1. gy. ho. anyaga 1945. 25 cs. kt. 166/1945. sz.
[27] Uo.

A MAGYAR NÉP RÉSZVÉTELE AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOMBAN*

Harsányi János—Pintér István

A húszas évek elején a Magyar Tanácsköztársaság vérbe fojtása után Magyarországon Európa legsötétebb, legreakciósabb ellenforradalmi fasiszta rendszere alakult ki. A magyar fasizmust a dolgozókkal szemben alkalmazott kíméletlen terror, a nacionalista, soviniszta, antiszemita, kommunista- és szovjetellenes uszítás jellemezte. A magyar uralkodó osztályok célja nemcsak a haladó erők megfélemlítése és elhallgattatása volt, hanem a fenti eszközökkel még a haladás gondolatát is távol akarták tartani a magyar néptől. A Horthy-fasiszta rendszer minden tettéből válságos helyzete, a magyar néptől való félelme tükröződött.

A Horthy-rendszert születésétől kezdve a szomszéd országok ellen irányuló sovinizmus, a revíziós területi követelések, s különösen a szocialista Szovjetunió elleni vad gyűlölet jellemezte. A magyar uralkodó osztályok belpolitikai helyzetük megszilárdítására és külpolitikai törekvéseik valóraváltására olyan szövetségeseket kerestek, akiket hasonló célkitűzések vezettek. Ezen az eszmei alapon jött létre a fasiszta Németország, Olaszország és Magyarország szövetsége. Ez olyan fasiszta rablók társulása volt, amelyben Magyarországot eszközül használták fel Délkelet-Európa népeinek leigázására, s egyben Magyarország önállóságának felszámolására. 1938—1941 között Hitlerék segítségével elért területgyarapításáért Magyarország, s elsősorban annak dolgozó népe igen drága árat fizetett.

A fasiszta német kormánynak a Szovjetunió ellen intézett hitszegő támadása után a magyar kormány is elérkezettnek látta az időt, hogy önként felajánlja részvételét a Szovjetunió elleni rablóháborúban. A magyar uralkodó osztályok abban remény-

* A magyar küldöttség referátuma az ellenállási mozgalom történetével foglalkozó történészek varsói konferenciáján. (1962. április 15—19.)

kedtek, hogy a fasiszta rablók pár hét leforgása alatt térdre kényszeríthetik a Szovjetuniót, és az így szerzett koncon való osztozkodás megszilárdítja fasiszta rendszerüket. S mit hozott a háború?

A nagytőkéseknek, hadiszállítóknak és mágnásoknak természetesen busás profitot és jövedelmet. Az azóta végzett statisztikai számítások szerint a magyar nagytőkések háborús profitja 1938-hoz viszonyítva 1943-ban már több mint kétszeresére növekedett. Egyes, különösen fontos hadiipari részvénytársaságoknál 1943-ra elérte, sőt meghaladta az 1938-as profit háromszorosát.

S a magyar dolgozó nép számára azonban mérhetetlen gazdasági elnyomást, kegyetlen politikai terrort és hatalmas vérveszteséget okozott a háború. 1944-ben a hitleri Németország már több mint 3 milliárd aranypengővel adósa a magyar „szövetségesének". Mégis, Németországban a kenyér és más élelmiszerfejadag — amelynek egy részét Magyarország szállította — több mint kétszerese a magyar fejadagoknak.

A rablóháború gazdasági mérlegét a következő számadatok érzékeltetik: 21,9 milliárd aranypengő összegű károsodás érte az országot. Ez az összeg Magyarország 1938. évi nemzeti jövedelmének körülbelül ötszöröse. Az ország gazdasági élete szinte teljesen megbénult. Az ország összes lakóházainak közel a negyede szenvedett háborús kárt, s Budapesten az összes lakások háromnegyede sérült meg vagy pusztult el.

A mérhetetlen anyagi kár mellett a magyar nép hatalmas vérveszteségeket is szenvedett. Közel 150 ezer magyar állampolgár esett el a frontokon, 50 ezer a hátországban és több, mint 220 ezer a német fasiszták haláltáboraiban és a magyar fasiszták munkatáboraiban.

A háborúba lépés után a magyar dolgozó nép ellenállásának megakadályozására a kormány a katonai bíráskodás, a statáriális eljárás, a terrorintézkedések sorozatát léptette életbe. Kommunisták, antifasiszták ezreit börtönözték be és internálták. A visszacsatolt területek nemzetiségi lakossága között kegyetlen vérengzést hajtottak végre. Jugoszláviának Magyarországhoz került területein egy hónap alatt több mint ötezer embert gyilkoltak le. A magyar uralkodó osztályok célja csírájában elfojtani minden háborúellenes megmozdulást, minden antifasiszta mozgalmat. E cél érdekében fokozták az ország területét behálózó, a Horthy-rezsim két évtizede alatt nagy rafinériával és hozzáértéssel kiépített besúgórendszer működését.

A magyar nép nem akart háborút, s legjobbjai már az első napokban harcba hívták az egész magyar népet a háborús fasiszta kormány megdöntésére, a különbéke kivívására és a demokratikus Magyarország megteremtésére. A Kommunisták Magyarországi Pártja, amely már a háborút megelőző években a háborús készülődés és a háború elleni harcot állította munkája középpontjába, most is a háborúellenes, antifasiszta harc élén haladt, nemzeti összefogásra szólította fel a magyar nép hitlerellenes, antifasiszta erőit. S a magyar demokratikus erők egyre nagyobb része ismerte fel az összefogás, a nemzeti egységfront megteremtésének szükségességét, szállt síkra a háborúból való kilépésért, a különbéke megkötéséért és a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. 1941. október 6-án és november 1-én nagy tömegek tüntettek és követelték a fenti célok valóraváltását.

Az antifasiszta világkoalíció létrejötte, a fasiszta Wehrmachtnak Moszkva alatt elszenvedett első veresége újabb lendületet adott Magyarországon is az antifasiszta erők háborúellenes harcának. 1942 februárjában megalakult a *Magyar Történelmi Emlékbizottság*, a háborúellenes erők összefogó szerve. Az Emlékbizottság tagjai voltak baloldali pártok vezetői, országgyűlési képviselők, jelentős magyar közéleti személyiségek, írók és művészek. Az Emlékbizottság az 1848-as szabadságharc évfordulóján, március 15-én nagy antifasiszta és háborúellenes tüntetést szervezett. 1942. március 15-én a fővárosban mintegy tízezres tömeg tüntetett Budapest utcáin a fasizmus, a háború ellen, a demokratikus Magyarországért. Hasonló tüntetések zajlottak le az ország más nagy városaiban is.

A nemzetközi és belső helyzetben beállt változások és a háborúellenes erők nyomásának hatására március elején megbukott a Szovjetuniónak hadat üzenő Bárdossy-kormány.

Utóda Kállay Miklós kormánya lett. Az új kormány legfőbb feladatának a háború továbbfolytatását és ennek útjában álló háborúellenes erők mozgalmának elfojtását tekintette. Barbárságában minden eddigit felülmúló terrorintézkedéseket vezetett be. A Kállay-kormány idején — alig 2 év alatt — közel 2000 kommunistát és igen sok antifasisztát tartóztattak le és börtönöztek be. A letartóztatottakat kegyetlenül megkínozák, közülük sokakat kivégeztek. Több tízezerre tehető azoknak a száma, akiket internáltak, büntető munkásszázadokba beosztva pusztítottak el Horthyék.

A Kállay-kormány a terror mellett más eszközöket is alkalmazott az antifasiszta erők ellenállásának letörésére. A de-

mokratikus erők egységének megbontása érdekében, főleg az antifasiszta erők polgári szárnyának megnyerése céljából, követeléseik egy részét látszólag „elfogadta". Ez a törekvés különösen a háborúban beállott döntő fordulat, a fasiszta koalíciónak Volgográd (Sztálingrád) alatt elszenvedett súlyos veresége után erősödött. Kállay olyan illúziókat táplált — és nem is eredmény nélkül — az antifasiszta, háborúellenes mozgalomban részt vevő baloldali pártok vezetőiben és a németellenes demokratikus körökben, hogy megfelelő pillanatban maga a kormány fog Hitlerrel szakítani, így nincs szükség a kormány politikájával szemben álló, aktív antifasiszta mozgalomra. A nyugati kormánykörök, elsősorban Angliának a magyar kormány megbízottaival folytatott tárgyalása, különösen pedig az 1943. szeptember 9-én az angol és a magyar kormány megbízottai között létrejött előzetes fegyverszüneti egyezmény ugyancsak ebben az irányban hatottak.

Ezeknek a széles tömegek passzivitásra kárhoztató hamis illúzióknak az elterjedése visszavetette a demokratikus nemzeti erők ellenállási mozgalmát. Ennek ellenére ebben az időben az ország legnagyobb hadiüzemében, a csepeli Weiss Manfréd gyárban sztrájkba léptek a munkások, tüntetés zajlott le a másik ipari gócpontban, Diósgyőrött is. Egymást érték a kisebb-nagyobb sztrájkok, munkamegtagadások és paraszti megmozdulások. A sztrájkok, szabotázsok, munkalassítások következtében jelentősen visszaesett a termelés. Ez elsősorban a szénbányászatban volt jellemző, ami súlyosan kihatott a hadiiparra. 1944 nyarán a szénbányászatban 50%-os termeléscsökkenés is előfordult. A parasztság gabonarejtegetése állandósult. Már 1942-ben 12 ezer vagon gabona elrejtéséről adott számot a közellátási miniszter.

1944-re a Kállay-kormány helyzete egyre válságosabb lett. A szovjet hadsereg előnyomulása a Kárpátokig, a belső ellenálló erők mozgalmának rohamos növekedése arra késztette Hitlert, hogy 1944. március 19-én megszállja az országot és ezzel megakadályozza Magyarország kiválását a fasiszta blokkból.

A német megszállás a dolgozó nép számára még tovább fokozta a kegyetlen politikai elnyomást, a terrort, a gazdasági kizsákmányolást. Most a német megszállás után a náci biztonsági szervek segítségével végrehajtott letartóztatások, kegyetlenkedések, a széles nemzetközi közvéleményt is felháborító zsidóüldözések, antiszemita pogromok megrendezésével akarta a német és a magyar fasiszta kormány elterelni a ma-

gyar nép figyelmét az egész fasiszta blokk egyre gyorsabban kibontakozó összeomlásáról és teljes pusztulásáról.

A német megszállás, az ország függetlenségének elvesztése, a fasiszta „szövetség" lelepleződése, a kegyetlen terror nagy hatással volt az ellenállási mozgalom fejlődésére.

Az ország haladó erői, élén a kommunista párttal, harcba szólították az egész nemzetet a fasiszták gaztettei ellen. 1944 májusában a kommunistáknak nemzeti összefogást, az ország demokratikus átalakulását hirdető programja alapján megalakult a fasisztaellenes erők szervezett egységfrontja, a *Magyar Front,* amelyben a Kommunisták Magyarországi Pártja — a Békepárt —, a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a legitimisták Kettős Kereszt Szövetsége tömörült.

A Magyar Front — bár annak jobboldalán álló vezetők ellenezték — egyik legfontosabb feladatának tartotta a fegyveres ellenállás megszervezését. Több memorandumban magát Horthyt és a honvédség vezérkarát is felszólította, hogy szakítsanak Hitlerrel és a demokratikus erőkkel együtt fegyveresen lépjenek fel a német fasiszta megszállók ellen. Horthy hű maradt önmagához, a nevével fémjelzett 25 éves fasiszta rendszeréhez, és nem vállalta a néppel, a demokratikus erőkkel való összefogást.

1944 októberében a Magyar Fronton belül megalakult a *Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága.* Előkészületek folytak a hadsereg magasabbegységeinek a németek elleni alkalmazására. Üzemekben, munkásnegyedben szervezték a munkásmilíciák felállítását és felfegyverzését. Magas rangú vezérkari tisztek vezetésével létrejött a *Fegyveres Felkelés Katonai Vezérkara,* amely számolva a szovjet hadsereg sikeres hadműveleteivel, tervet dolgozott ki a fegyveres felkelés kirobbantására és Budapest felszabadítására. Hitler és a — Horthy elmozdítása után létrejött — szélsőfasiszta Szálasi-kormány sem maradt azonban tétlen. Hitler, okulva román, bolgár, finn szövetségesei „hűtlenségén", megtízszerezte Magyarországon a Gestapo és német biztonsági rendőrség létszámát. Utolsó csatlósának megmaradását minden eszközzel biztosítani akarta. A hadműveleti célok mellett ez is indokolja, miért vonultatott fel Hitler több mint 50 német hadosztályt az országban és hazánkkal közvetlen határos területeken. Hitler utolsó terve az volt, hogy az Osztrák Alpokban megfordítja a háború menetét, s ebben döntő szerepet szánt a Dunától nyugatra elterülő magyar területeknek. Az ellenállási mozgalomba beépült fasiszta

tisztek útján a Felkelés Katonai Vezérkarának terve a magyar és német Gestapo tudomására jutott, s így a felkelés tervének végrehajtására már nem kerülhetett sor. A felkelés vezérkarát elfogták és kivégezték.

A fegyveres felkelés szervezésével egy időben az ország különböző területein, elsősorban a fővárosban és környékén, ipari centrumokban és bányavidékeken fegyveres partizánharcok bontakoztak ki.

Az ország különböző területein létrejött partizáncsoportokat a Kommunista Párt Katonai Bizottsága szervezte és irányította. A fővárosban működő kisebb létszámú csoportok — a Szir-, Marót-, Laci-csoport, Homok, Ságvári, Várnai, Lakatos-gárda, Vörös Brigád stb. — elsősorban diverziós feladatokat hajtottak végre. Fegyveres tevékenységük kettős irányú volt: demonstratív akciókat szerveztek, fasiszta emlékműveket, fasiszta gyűléseket, német fasiszták által lakott szállodákat robbantottak fel. Ily módon is buzdították Budapest népét a fasiszták elleni fegyveres harcra. A másik irányú tevékenységük fontos katonai objektumok, felszerelések, a német utánpótlást szolgáló vasútvonalak felrobbantása volt. Tevékenységük során 39 esetben robbantották fel a német utánpótlás szempontjából rendkívül fontos, Budapestre, az ország fővárosához vezető vasútvonalakat.

A nagyobb partizánegységek — amelyeknek működési területük főleg a munkáslakta peremkerületek, Újpest, Kőbánya, Kispest, Pesterzsébet, Rákoshegy, Rákospalota stb. volt — katonai akciókat hajtottak végre a fasiszta német és magyar csapatokkal szemben, segítséget nyújtottak a szovjet hadsereg felszabadító hadműveleteihez.

Vidéken nagyobb ipari gócpontokban, bányavidékeken alakultak partizánegységek. Ezek közül legjelentősebb a több száz főből álló, a miskolci iparvidéken alakult Mokan Komité (Magyar Kommunisták Antináci Bizottságának) fegyveres csoportja. Ez az egység jelentős szerepet töltött be az iparvidék üzemeinek a rombolásoktól való megmentésében és Miskolc város felszabadításának meggyorsításában. A pécsi iparvidéken alakult partizáncsoportok megakadályozták a város elpusztítását. A Balkánról Pécsre vezető drávai vasúti híd felrobbantásával lehetetlenné tették, hogy időben megérkezzen az a német hadosztály, amely a fasiszták szempontjából kulcsfontosságú város gyors felszabadítását megakadályozhatta volna. Mintegy száz fős partizánegység tevékenykedett a Salgótarjáni szénmedencében, amelynek legfőbb haditette egy SS zászlóalj szétverése

volt. Hasonló partizáncsoporttal találkozunk a dorogi—sárisápi bányavidéken is.

A partizánegységekben kommunisták és nemkommunisták, munkások, parasztok, értelmiségiek, magyarok és más nemzetiségiek karöltve harcoltak a közös célért, a fasizmus ellen, az ország felszabadításáért. Ezeknek a partizáncsoportoknak az összetétele a fegyveres antifasiszta harc mélységesen népi jellegét bizonyítja.

Az antifasiszta harc népi jellege mellett tanúskodnak azok a megmozdulások is, amelyek egyes városok kiürítésének megtagadásában jelentkeztek. Ilyen megmozdulások voltak pl. Csepelen, Miskolcon, Pécsett és a főváros peremkerületeiben. A dolgozók harcos fellépése akadályozta meg fontos üzemek leszerelését, úgynevezett „bénítási akciók" végrehajtását, közszolgáltatás szempontjából jelentős objektumok felrobbantását. Országos méreteket öltött a hadimunkák, védőárkok, tankcsapdák építéseinek stb. szabotálása is.

A magyar nép felszabadítóként fogadta a szovjet hadsereg katonáit. A bajbajutott szovjet katonákat ezer veszély tudatában is rejtegették, bújtatták. Ezért a bátor, hazafias s mélyen humanista magatartásért a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége több magyar dolgozót a Nagy Honvédő Háború hőseinek kijáró magas kitüntetésekben részesített. Így pl. 1960-ban szovjet pilóták rejtegetéséért Szabó József és több társa, 1961 tavaszán a szovjet csapatokkal való együttműködésért és a szovjet híradólány rejtegetéséért a székesfehérvári Hornyánszky orvosházaspár részesült magas kitüntetésben.

A magyarországi felszabadító harcok idején fokozódott a magyar hadsereg bomlása. Az ország tele volt katonaszökevényekkel.

A főváros felszabadításáért folyó hadműveletekben már nemcsak szórványos átállásokkal találkozunk, hanem azzal is, hogy nagyobb magyar egységek részt kívánnak venni a fasiszták elleni fegyveres harcban. Ezekből az egységekből alakult meg 1945 januárjában a *Budai Önkéntes Ezred,* amelynek soraiban 2500—3000 magyar katona harcolt a német és a magyar fasiszták ellen. Szaveljev gárdaalezredes és Szmirnov ezredes tengerészdandárának kötelékében a Budai Önkéntes Ezred részt vett a Déli pályaudvar, a Vár ostromában, a Gellérthegy és a budai kerületek felszabadításában. Több mint 600 magyar katona halt hősi halált ezekben a felszabadító harcokban. A budai harcok befejezése után a szovjet parancsnokság napiparancsban dicsérte meg és mondott köszönetet az ez-

rednek nagyszerű helytállásáért. Buda felszabadításában és később a dunántúli hadműveletekben a Budai Önkéntes Ezreden kívül más egységek is harcoltak a szovjet hadsereg oldalán.

A magyar ellenállási mozgalom második világháború idei történetét tárgyalva, szólnunk kell azokról a magyarokról is, akik az ország határain kívül vettek részt nagy számban az antifasiszta ellenállási harcban.

A Horthy-fasizmus idején a kegyetlen üldözések, a halál, a börtön és az internálótáborok elől tízezrek kényszerültek emigrációba. A politikai üldözötteken kívül — akik a Szovjetunió mellett Közép- és Nyugat-Európa polgári demokratikus rendszerű kapitalista államaiban kerestek menedéket — sok ezerre rúgott azoknak a száma is, akiket a nyomor, a munkanélküliség késztetett kivándorlásra ezekbe az országokba. Így a magyar politikai és gazdasági emigráció száma ezekben az országokban jelentős méreteket öltött.

A hazájukon kívülre szakadt magyar antifasiszták hazafias és internacionalista kötelességüknek tekintették a náciellenes harcot azon a földön, ahová a fasiszta rezsim politikai üldözése, nyomora vagy a háború sodorta őket.

A különböző népek felszabadítási harcának segítségére siető magyarok megértették, hogy a Szovjetunió, Franciaország, Lengyelország, Csehszlovákia, Belgium és más országok területén a fasiszták ellen vívott harc a magyar nép szabadságáért is folyik.

E népek ellenállási harcaiban részt vett magyarok a politikai és gazdasági emigráció soraiból, az illető ország területén átvonuló vagy ott tényked magyar katonai alakulatokból, illetve frontmunkákra kényszerített munkászászlóaljakból szökött katonák és munkaszolgálatosok, valamint a hitlerista börtönökből és haláltáborokból megszökött, vagy azokból kiszabadított üldözöttek közül kerültek ki.

A külföldi magyar ellenálló csoportok szervezését — csak úgy, mint az ország területén belülieket — a Magyar Kommunista Párt végezte, a párt emigrációba kényszerült kipróbált tagjai alkották itt is a magyar ellenállási harc szervező és vezető kádereit.

Ezekről a harcokról szeretnénk a továbbiakban egészen vázlatos képet nyújtani.

Franciaország

Amikor 1940 júniusában bekövetkezett Franciaország megszállása és a francia nép első ellenállási szervei megszülettek, franciaországi magyarság körében is csoportok alakultak, amelyek tagjai lettek a későbbi ellenállási tömegszervezeteknek.

Ezek a magyar csoportok részt vettek a diverziós munkában, éppúgy, mint a röpiratok gyártásában és szórásában, vagy a mozgalom kiszélesítéséért folyó szervezési és nevelőmunkában. Támogatták a börtönbe jutottak és az elesettek családjait és kivették részüket a közvetlen fegyveres akciókból is. Abban a partizáncsoportban például, amely Párizs kellős közepén egy délelőtt kivégezte Von Rittert, Hitler különmegbízottját, a francia munkásdeportálások szervezőjét, három magyar volt: Békés Imre vasmunkás, Boczor József mérnök és Elek Tamás, fiatal diák, akik 1943 őszén az ellenállási mozgalom hősi halottai lettek.

Nagy számban vettek részt magyarok a párizsi egészségügyi, hírszerző, biztonsági és technikai csoportokban, a lyoni, sentpeilleri, toulouzei és marseillei partizánalakulatokban.

1943-ban a magyar csoportok egy széles mozgalomban egyesültek, amely az MFM (Magyar Függetlenségi Mozgalom) nevet kapta. Az MFM soraiba lépett a Franciaországi Magyar Asszonyok Szervezete, valamint a franciaországi magyar értelmiségiek köre is. Kiadták illegális lapjukat, a „Magyar Szemlé"-t.

Az MFM szervezte meg a felszabadulás után az új, demokratikus francia hadseregen belül a magyar katonai alakulatot, a Petőfi egységet.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján mintegy 453 Franciaországban harcolt magyar partizánról tudunk, akik közül több mint százan a harcokban haltak hősi halált.

A franciaországi magyar partizánokon kívül az 1940-es német támadáskor 3000-nél több magyar fogott fegyvert az 1., 2. és 3. „Volontaires Etragers" ezredekben és más katonai egységekben a francia nép szabadságáért.

Belgium

Az 1940 májusában bekövetkezett német megszállás után — a belga hazafiak példája nyomán — a Belgiumban élő magyarok között is illegális csoportok alakultak. Ezek a csoportok felvették a kapcsolatot a belga ellenállási szervekkel, s hama-

rosan megjelentették illegális magyar nyelvű sajtójukat, a „Szabadság" című lapot.

A magyar ellenállási csoportok a propagandisztikus munka mellett tömegakciók, sztrájkok és fegyveres akciók végrehajtásában vettek részt. Elsősorban Brüsszelben tevékenykedtek. A magyar partizánszázadot főként a Belgiumban élő volt spanyolországi magyar önkéntesek alkották.

Azok közül a partizánakciók közül, amelyekben magyar csoportok is részt vettek, példaképpen legyen szabad csak kettőt említenünk:

— Bombatámadással meghiúsították a német szolgálatban álló flamand fasiszták és rexisták ünnepélyét, a brüsszeli BVD Adolphe Max-on levő Marivaux moziban;

— 1943. február 8-án Saventben és Sterrebeke között felrobbantották a vasútvonalat és kisiklatták a Brüsszel—Bécs-i katonai gyorsvonatot. Az akciónál mintegy 300 fasiszta lelte halálát, illetve sebesült meg. A belga partizánhadsereg főparancsnoksága külön napiparancsban emlékezett meg a magyar század hőstettéről. A parancsnokot, a később kivégzett Lőwenwirth Miklóst, halála után a belga kormány a Lipót-rend tiszti keresztjével tüntette ki.

A belgiumi magyar partizánok közül sokan áldozták életüket a szabadságért. Brüsszel 1944. augusztus 5-i felszabadulását a magyar partizánszázadból mindössze hárman érték meg. A többiek elestek a harcban, vagy a Gestapo haláltáboraiban szenvedtek és pusztultak el. E koncentrációs táborokból, a belgiumi magyar század partizánjai közül csak 5—6 maradt életben.

1947 elején Brüsszel utcáin tízezrek álltak sorfalat, amikor a belga és más nemzetiségű hősökkel együtt a schauerbecki hősök temetőjébe vitték végleges nyughelyére a magyar Molnár István és Lőwenwirth Miklós holttestét.

Szovjetunió

A második világháború idején a szovjet nép ellen küldött magyar csapatok katonáiból és a kihurcolt munkaszolgálatosokból már 1942 folyamán százszámra mentek át a szovjet partizánokhoz a brjanszki erdő környékén, Fehér-Oroszországban és Ukrajnában.

A német fasisztáknak és csatlósaiknak a keleti fronton bekövetkezett vereségei hatására a magyar hadsereg fegyelmi helyzete erősen megromlott. A partizánvadászatra küldött 33. ezred 3. zászlóalja parancsnokának 1942. április 6-án kelt rádió-

távirata arról panaszkodik, hogy a fegyelmileg igen leromlott katonákkal — akik nem akarnak harcolni a partizánok ellen — nem tudja feltartóztatni a szovjet partizánok erős nyomását. A rádiótáviratot a következő szavakkal fejezi be: „Attól félek, hogy ha ezeket a katonákat nem váltják le, fegyvereiket ellenünk fordítják." Gyakorivá vált a partizánok elleni harcra utasító parancsok nyílt megtagadása. Olevszk helyőrségének 150 magyar katonáját, mert megtagadták a parancsot, lefegyverezték és speciális táborba szállították.

1942. június 7-én a szuzemi harcokban egy magyar zászlóalj megtagadta a harcot a partizánok ellen, amiért a magyar zászlóaljat a németek repülőgépekről bombázták. Igen sok magyar lett a bombázás áldozata.

1943 februárban Luck városában egy nagyszámú magyar csoportot a Gestapo agyonlőtt, mert kijelentették, hogy nem harcolnak a partizánok ellen. Sokan azok közül a magyar katonák közül, akiket partizánvadászatra vetettek be, kapcsolatot igyekeztek keresni a szovjet partizánokkal, átszöktek hozzájuk, hogy velük együtt fegyverrel küzdjenek azután az egyre jobban felismert igazi ellenség ellen.

1942 júliusában Kovpak partizántábornok, a Szovjetunió hőse partizán-magasabbegységéhez Észak-Ukrajna Sztaraja Guta falujában kb. 40 magyar katona és munkaszolgálatos állt át.

1943 végén, 1944 elején a Kovpak csapataiban harcoló magyar csoportok létszáma elérte a 100 főt. A magyar csoportok egyikének vezetője, Tóth József, fiatal Debrecen környéki parasztfiú volt, aki 1944 márciusában a fasiszták elleni harcban halt hősi halált.

Jegyzetfüzetében e tisztaszívű magyar hős hitvallásának néhány sora maradt ránk: „Én büszke vagyok arra, hogy a magyar nép fia vagyok. Az a nagy tisztesség és szerencse jutott osztályrészemül, hogy védelmére kelhetek második hazámnak, Oroszországnak. Az ő ellensége — a mi ellenségünk. Oroszországért harcolva, közelebb hozom a magyar nép felszabadulásának napját. Milyen kár, hogy nem minden honfitársam érti ezt meg... Eljön az idő, hogy megértik... Oroszország nélkül Magyarország szabaddá válása lehetetlen!"

A magyarok közül valóban mind többen és többen értették meg ezt az igazságot, egyre nőtt a szovjet partizáncsoportokban harcoló magyarok száma.

A „Cskálov"-osztag 41 főt kitevő magyar csoportja a szovjet partizánok oldalán több mint 30 vállalkozásban vett részt.

Magyarok harcoltak még a ohoinioki körzetben működő „Szuvorov"-brigádban, Naumov tábornok, a Szovjetunió hőse partizánhadseregének „Cservoni"-osztagában, Fjodorov partizántábornok, a Szovjetunió hőse Volhiniai partizánhadseregében, Szatanovszki lengyel ezredes partizánegységében, Gyágya Pjotr ezredében, a „Pripjet"-osztagban, a csernyigovi területben a „Hazáért" egységben, a Breszt-Litovszk környékén tevékenykedő „Csernyák" partizánosztagban, Ukrajna területén Oduchi, Begma és Grabcsák partizánegységeiben és más szovjet partizánosztagokban is.

1943 nyarán a Szovjetunió területén élő antifasiszta magyar hadifoglyok attól a hazafias vágytól vezérelve, hogy a magyarok a fasizmus leverésében nagyobb részt vállaljanak, s ezzel segítsék népük és országuk felszabadítását — a KMP Külföldi Bizottsága segítségével és vezetésével Magyar Légió megszervezéséhez fogtak. A mozgalom szervezésére a hadifogolytáborok küldötteiből Krasznogorszkban megalakították a Nemzeti Bizottságot. A legénységi állományú katonák, munkaszolgálatosok és alacsonyabb rendfokozatú, főleg tartalékos tisztek lelkesedése azonban megbukott a hadifogoly tábornokok, törzstisztek és hivatásos tisztek nagy részének ellenállásán, megbukott a szervezők közé bekerült fasiszták aknamunkája következtében. Kár, hogy a szervezők egy-két befolyásos tagja ragaszkodott ezeknek a magas rangú tiszteknek a személyéhez. Nélkülük, akaratuk ellenére is meg kellett volna teremteni azt a szervezett antifasiszta katonai alakulatot.

1944 júniusában az antifasiszta ellenállási mozgalom élén álló KMP — a Csehszlovák és Román Kommunista Párttal együtt — Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságához fordult azzal a kéréssel, hogy nyújtson segítséget az ország területén kibontakozó ellenállási mozgalom kiterjesztéséhez. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága útmutatásai alapján a Partizánmozgalom Ukrán Törzse, a magyar, román, csehszlovák kommunista pártok képviselőivel együtt részletesen kidolgozták a tennivalókat. A legnagyobb segítséget a partizánharcokban igen gazdag tapasztalattal és jártassággal rendelkező szovjet partizánok nyújtották.

Mintegy 11 szovjet—magyar vegyes állományú, úgynevezett „Szervező" partizánegység (kb. 166 fő) került bevetésre Magyarország akkori területére. Ezek közül a legjelentősebb volt a Kárpát-Ukrajna területén, Munkács környékén működő, zömükben magyarokból álló „Rákóczi-csoport". Az egység működése kezdetén, 1944 augusztusában 30 főt számlált, s 1944.

október 25-én, amikor egyesültek a szovjet hadsereggel, a harcokban közvetlenül részt vevők — nem számolva a nagyszámú segítőt — száma 163 fő volt.

A „Rákóczi-egység" harcainak eredményeként megsemmisült: 7 mozdony, 30 katonasággal teli vagon, 27 vagon lőszer, 22 vagon katonai felszerelés, felrobbant egy vasúti híd. Működésük alatt több száz ellenséges katonát tettek ártalmatlanná.

A partizáncsoport fegyverzete a szovjet hadsereggel történt egyesüléskor: 84 géppisztoly, 17 golyószóró, 19 pisztoly, 210 puska, 6 rádió, 3 aknavető volt.

A csoport halottakban 21, sebesültekben 12 főt vesztett.

Több százra tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik nem csoportokban, hanem a szovjet hadsereg különböző egységeinél mint tolmácsok, frontpropagandisták, vagy éppen partizáncsoport-szervezők működtek.

Lengyelország

A lengyel felszabadító mozgalomnak nagy szerepe volt a magyar hadseregben levő hazafias erők aktivitásában. Hatására egyre gyakrabban került sor a magyar egységekben szökésre, zendülésre és a németellenes fellépésre.

1944 májusában a Lublin környéki Glina hegységben levő lengyel partizánőrshöz egy magyar katonai század csatlakozott.

A magyar egységek és alegységek fegyverekkel, gyógyszerekkel és különféle felszereléssel segítették a lengyel földalatti szervezeteket és partizánalakulatokat, vagy bekapcsolódtak a lengyel ellenállási mozgalom akcióiba.

A varsói felkelés idején is sok magyar antifasiszta lépett a hitleristák ellen harcoló lengyel alakulatok soraiba. Közöttük voltak azok a magyar deportáltak is, akiket 1944. augusztus 5-én a varsói Gesia utcai koncentrációs táborból szabadítottak ki a felkelők.

A magyar alakulatok antifasiszta érzelmű katonatömegei rejtegették a Varsóból, a hitleristák mészárlása elől menekülteket.

A német hadvezetés a lengyel felkelőkkel való rokonszenvezés és azok aktív segítése miatt a magyarokkal szemben igen szigorú intézkedéseket hozott, s a Varsó körüli magyar alakulatokat leváltotta.

„Szükség esetén erőszak alkalmazásával csírájában el kell fojtani a német fegyveres erők érdeke ellen irányuló minden

olyan ellenséges tevékenységet, amely a magyaroknak a bolsevista, vagy lengyel banditákkal való barátkozásában nyilvánul meg" — hangzik Bormann tábornoknak 1944. augusztus 25-én kiadott titkos parancsa.

300-nál több volt azoknak a magyaroknak a száma, akik közvetlenül részt vettek a lengyel partizánalakulatok fegyveres harcaiban.

Csehszlovákia

Az 1944 augusztus végén kirobbant szlovák népfelkelés a magyar nép széles rétegeiben rokonszenvet és lelkesedést váltott ki. 1944 szeptemberétől egyre több szökött magyar katona, illetve polgári egyén állt a szlovák partizánok soraiba. Az átszököttek többsége részt vett a szlovák nemzeti felkelésben. Így pl. harcoltak magyarok a Makarov alezredes parancsnoksága alatt tevékenykedő 2. partizánbrigád 6. századában Selmecbánya és Zólyom környékén. Harcoltak a duklai hágóért folyó csatában, a Čierny Balog, Dobra környékén tényked ő II. ejtőernyős brigádban, a „Hruscsov" egység Szegyilenkó brigádjában Breznóbányánál, az Alacsony-Tátrában a „Pusztai" században, Jesonska-Dolinánál a Jegorov brigádban, Bjelova százados egységében, Suchanzky Ján egységében, a „Halál a német megszállókra" elnevezésű partizáncsoportban, a „Halál a fasizmusra" brigádban Petkovce, Laiste környékén, a „Stefanik" partizánbrigádban, a „Pobeda", a „Janošik" egységben, a „Gottwald"- és „Thälmann"-brigádban és még egy sor más brigádban is. A felkelés időszakára esik a „Nógrádi" partizánegység és a „Petőfi" egység működésének kezdete is.

A szlovák nemzeti felkelésben közel 800 magyar partizán vett részt.

A szlovákiai kiterjedt partizánmozgalom igen nagy szerepet játszott az 1. Magyar Hadsereg felbomlasztásában is, amely döntően a szovjet hadsereg győzelmes támadássorozatának az eredménye volt. Egyre több magyar katona látta be a további harc reménytelenségét, s a kivezető utat sokan a harc megtagadásában, illetve a partizánok oldalára való átállásban találták meg. A sorozatos kivégzések sem tudták feltartóztatni a megindult folyamatot. Most már nemcsak kisebb csoportok, hanem nagy létszámú alegységek és egységek is átálltak a partizánok, illetve a szovjet hadsereg oldalára.

1944 végén Zólyomlipcsénél egy 196 főből, 90 lóból és 45

anyaggal megrakott szekérből álló egység, Ungvárnál a 13. felderítő osztag, Rozsnyónál az 57/1. és 2. páncélos század, 1945 januárjában ugyancsak Rozsnyónál a 24. gyalogezred törzse az ezred egy részével átállt a partizánokhoz.

Nagy jelentőségű volt az 1. Magyar Hadsereg 24. hadosztály törzsének és egyes alakulatainak átállása a szovjet hadsereg oldalára. A 8. és 1. Német Páncélos Hadsereg csatlakozásán az átállás következtében rés támadt, amelynek segítségével a szovjet hadsereg a Vág völgyében védő 1. Német Hadsereg hátába került, szétverte a német védelmet, s e hadműveletek következtében kifejlesztette támadását Prága irányába. A 24. magyar gyaloghadosztály törzse és egyes egységei szervezetten fegyverzettel, járművekkel, teljes anyagukkal együtt csatlakoztak a németek elleni harchoz.

Jugoszlávia

Számottevő azoknak a magyaroknak a száma is, akik a jugoszláv nép felszabadító harcában a különböző jugoszláv partizánosztagokban és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg egyes alakulataiban küzdöttek a fasiszta megszállók ellen.

Nagyobb számú magyar harcolt a „Petőfi-brigád"-ban, amely a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg I. Vajdasági Brigádjának alárendeltségében volt. A „Petőfi-brigád" a Drávamenti harcokban igen súlyos veszteségeket szenvedett. A bolmányi ütközetben halt hősi halált a brigád parancsnoka, Kiss Ferenc kapitány is.

A háború utolsó hónapjaiban sok magyar katona tagadta meg az Ausztria felé vonulásra kiadott parancsot és állt át a jugoszláv egységekhez. A Jugoszláv Hadsereg Szlovén Vezérkarának 1945. május 15-én kiadott „Nyílt parancs"-a szerint alakulataikban pl. 500 magyar vett részt a megszállók elleni harcban.

Dánia

A fasiszta német hadvezetés 1944 november-decemberében több magyar katonai egységet szállított megszálló feladatok ellátására Dánia területére. A Dániába került magyar honvédek hamar megbarátkoztak a helybeli lakossággal, s miután kapcsolatot teremtettek az ellenállási központtal, a dán hazafiak az ellenállás támogatására, antifasiszta harcra hívták fel őket. A magyarok közreműködtek a szabotázscselekményekben.

Jylland nyugati partján, a Nymindegab községben állomásozó magyar század pl. fegyverekkel, lőszerrel és robbanóanyaggal látta el a dán ellenállási mozgalom helyi tagjait.

Egyes magyar csapatok bekapcsolódtak az aktív fegyveres küzdelembe is. Például 1945. április 22-én egy kb. 100 főből álló magyar csoport kitört a koppenhágai gárdakaszárnyából, s a laktanya német fasiszta őrségből több katonát megsemmisített.

A tűzharcban sok magyar is elesett.

Rövid beszámolónkkal, úgy gondoljuk, sikerült általános képet adni a második világháború idején folyó magyar ellenállási mozgalom kereteiről, jellegéről, kapcsolatairól, serkentő és gátló körülményeiről, eredményeiről, katonai és politikai jelentőségéről. Továbbá azokról a hatásokról, amelyeket Európa szabadságszerető népeinek ellenállási mozgalmai — mindenekelőtt a szovjet népnek a történelemben eddig még nem ismert méretű és sikerű partizánmozgalma, s ami legfontosabb: a szovjet hadsereg felszabadító harcának dicső győzelmei a magyar nép ellenállási mozgalmára gyakoroltak.

A hallatlanul nehéz körülmények között kifejlődő magyar ellenállási mozgalom nem vált kiterjedt méretű népfelkeléssé. A magyar partizánok ezreinek harca és önfeláldozása azonban a magyar nép olthatatlan szabadságszeretetének a bizonysága. A magyar népnek a Hitler- és Horthy-fasizmus ellen folytatott ellenállási harca azoknak a harcoknak a folytatása, amelyeket történelme folyamán szabadságáért és függetlenségéért szakadatlanul vívott. Az ellenállási harc legerősebb gyökerei pedig a mindössze 133 napot élő dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság történetének vonzó varázsából táplálkoztak.

A Magyar Kommunista Párt vezetésével a fasizmus ellen fegyvert ragadó magyar partizánok vérük és életük áldozásával, ha szerény mértékben is, de hozzájárultak a fasizmus leveréséhez, s ami ebből fakadt: népünk szabadságának kivívásához.

A FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK JEGYZÉKE

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Kossuth 1960. II. kiadás.

Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth, Budapest. 1961.

A magyarországi munkásmozgalom 1945—1948. Kossuth, Budapest, 1961.

A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Kossut, Budapest, 1958/59.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. Szikra, Budapest, 1948. II. kiad.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága történetéhez. Hadörténeti Közlemények 1961. 2. sz.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Athenaeum, Budapest, 1946.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Valóság, Budapest, 1960. 2. sz.
Kovács István—Harsányi János: Partizánharcosok Magyarország felszabadításáért. Hadtörténelmi Közlemények. 1955. 1. sz.
Mucs Sándor: A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezése és szerepe Magyarország felszabadításában. Hadtörténelmi Közlemények 1957. 1—2. sz.
Párttörténeti Intézet Archívuma: Partizángyűjtemény.
Rostás István: „A franciaországi magyarok küzdelme a rasizmus ellen." Kézirat. Hadtörténelmi Intézet Levéltára HIL. Partizángyűjtemény (Pgy.) F/13.
André Lazar: Magyarok a francia ellenállásban. — Magyar nyelvű fordítás franciából. HIL. Pgy. F/15. Magyar partizánok a fasizmus elleni harcokban. — A Magyar Partizán Szövetség összeállított anyaga. Sokszorosított példány. HIL. Pgy. V./29.
Vince József: A magyar ellenállás Belgiumban. Kézirat. HIL. Pgy. B/19.
Magyar partizánok a fasizmus elleni harcokban HIL. Pgy. V./29.
Eredeti kitüntetési okmány. HIL. Pgy. B/34.
Sevcsenkó: A magyarok és románok részvétele a partizánmozgalomban Ukrajnában a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának éveiben. Новая и новейшая история 1961. 5. szám.
— Арх. И. М. Л. (Архив Института Марксизма—Ленинизма), ф. 69, оп. 1. д. 61, лл. 165—168, 171—174.
— Арх. И. М. Л. 69, оп. 1, д. 61, лл. 281, 287, 291.
— Арх. И. М. Л., ф. 1, оп. 14, ед. хр. 905, л. 265—270.
— Uszta—Horvát jelentés (másolat) HIL. Pgy. M/106.
— HIL. Pgy. SzU. doboz.
— Magyar partizánok a fasizmus elleni harcokban. HIL. Pgy. V/29.
Dr. Stanislaw Andrzej Sochacki: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. — Párttörténeti Közlemények 1961/2. sz. Bp.
Pintér István: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. Párttörténeti Közlemények 1959/3. — 4. sz. Bp.
— HIL. Pgy. Cs.
— Magyar partizánok a fasizmus elleni harcokban. HIL. Pgy. V/29.
Perisa Grujic: Sesnaesta Vojvodanska Divizija, Beograd 1959.
— Povjerenistvo O. Z. N. — e II. broj. 114 1945 god 36.605/1945. 10.153/1945. dana 26. IV.
Büm. A „Petőfi" partizán brigád 31. és 33. sz. napiparancsa. (HIL. Pgy. J.).
Országos Levéltár 709/Be Küm. Be. o. XV/5. 1946. III. 20.

KÖZLEMÉNYEK

A TISZA VÖLGYÉBEN[1]

1944 szeptember végén a 2. Ukrán Front csapatai, Malinovszkijnak, a Szovjetunió marsalljának parancsnoksága alatt, a szívós harcokban visszavonuló ellenség üldözése közben leküzdötték a Déli-Kárpátokat és több helyen átlépték a magyar határt. Az arcvonal itt egy hatalmas éket alkotott, amely elválasztotta egymástól az ellenség Magyarország területén levő „Dél" hadseregcsoportját a Jugoszlávia területén tartózkodó „F" csoporttól.

Ez akkor történt, amikor befejeződött Románia felszabadítása. Előttünk volt Magyarország, amelynek katonáit akaratuk ellenére kényszerítették bele a Szovjetunió elleni bűnös háborúba.

Az újonnan kiegészített, s a magyarországi felszabadító hadműveletekre felkészített lovas-gépesített csoport[2] parancsnokságát rám bízták. A csapatok felkészítését a kitűzött harcfeladatok megoldására október 3-ra be kellett fejeznünk.

Az a feladat várt ránk, hogy szétverjük az ellenség Cluj (Kolozsvár), Oradea-Mare (Nagyvárad) és Debrecen térségében levő csoportosítását, ami megteremtette a lehetőséget a további támadásra Nyíregyháza és Csop (Csap) irányba, valamint segítséget kellett nyújtanunk a 4. Ukrán Frontnak az Erdős-Kárpátok leküzdéséhez. A főcsapást Managarov altábornagy 53. hadserege, Kravcsenko vezérezredes 6. gárda-harckocsihadserege és a mi lovas-gépesített csoportunk mérte. A csapásmérő csoportosítás Oradea-Maretól, Battonyától és Makótól délre bontakozott szét. A front jobbszárnyhadserege velünk együttműködésben végrehajtott támadásának meg kellett tisztítania Észak-Erdélyt az ellenségtől. Úgy tervezték, hogy a támadást október 6-án reggel indítják meg. Lovas-gépesített csoportunknak, amely a csapásmérő csoportosítás közepén táma-

[1] A visszaemlékezést I. A. Plijev hadseregtábornok, a Szovjetunió kétszeres hőse, a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének felkérésére írta.

[2] A lovas-gépesített csoport állománya: a 4. és 6. gárda lovas és a 7. gépesített hadtest, valamint a megerősítő egységek.

dott, be kellett törnie a „Dél" hadseregcsoport[3] távolabbi hadtápterületére, szétverve annak közelebbi hadműveleti tartalékait, el kellett vágnia nyugat felé vezető összeköttetési útjait és dezorganizálnia kellett hadtápterületét, valamint csapatainak vezetését. Ezért csapást kellett mérnünk Békés—Szeghalom—Püspökladány irányában és október 7-re el kellett foglalnunk Hajdúszoboszló—Karcag körzetét. Ezek a pontok az arcvonaltól 110 km-re voltak. Kravcsenko tábornok harckocsihadseregének, amely jobbról támadott, ugyanerre az időre el kellett foglalnia Kismarja és Nagykereki körzetét. Hátul, balra lépcsőzve készülődött a támadáshoz Managarov tábornok hadserege.

Október 4-én, a sötétség beálltával a lovas-gépesített csoport hadtestei megindultak az Aradtól északra levő várakozási körletek felé. . . . október 5-én kiadtuk a haditanács felhívását „A 2. Ukrán Front katonáihoz, tiszthelyetteseihez, tisztjeihez és tábornokaihoz!" és egy másikat a „Plijev-kozákokhoz!" Minden egységnél és alegységnél párt- és Komszomol-gyűléseket tartottak, harci röplapokat bocsátottak ki.

Estére az idő elromlott. A sötétség beálltával a hadtestek megindultak, hogy elfoglalják a rohamvonalat. Október 6-án reggelre a 6. gárda lovas hadtest hadosztályai Szokolov altábornagy parancsnoksága alatt menetből harcrendbe fejlődtek Socodor (Székudvar)—Şiclău (Sikló) és Şimand (Simánd) körzetében. A 4. gárda lovas hadtest 4 órára összpontosult a Vásárhelyi-major—Lökösháza—Breda-major megindulási terepszakaszon. Ugyancsak elfoglalta megindulási terepszakaszát a Katkov altábornagy parancsnoksága alatt álló 7. gépesített hadtest és a megerősítő egységek Kevermes—Dombegyháza és Dorobanţi (Kisiratos) körzetében.

Mivel az előnyomulást sikerült észrevételenül végrehajtani, úgy határoztak, hogy a támadást egy rövid, de hatalmas tüzérségi csapás után meglepésszerűen hajtják végre. A légierőnek bombacsapásokat kellett mérnie a védelem mélységében levő támpontokra.

Október 6-án hajnalban a lovas-gépesített csoport első lépcsőjének hadosztályai megrohamozták az ellenség védelmének peremvonalát. A tűzcsapás és a roham meglepésszerűsége eldöntötte az első állásért folyó harc kimenetelét. A 8. gárda lovas hadosztálynak sikerült menetből a visszavonuló ellenség sarkában benyomulnia Gyula város keleti részébe.

3 A „Dél" hadseregcsoport állományába tartozott a 8. és a 6. Német, valamint a 3. és a 2. Magyar Hadsereg.

— Арх. И. М. Л. (Архив Института Марксизма—Ленинизма), ф. 69, оп. 1, д. 61, Новая и новейшая история 1961. 4—5. szám.

A hadosztály parancsnoka, Pavlov vezérőrnagy jelentette, hogy a magasabbegység utcai harcokat vív, az ellenség makacs ellenállást tanúsít.

Hogy Pavlov hadosztálya ne bonyolódjék Gyuláért elhúzódó harcokba, a 4. gárda lovas hadtest parancsnoka parancsot kapott arra, hogy kerülje meg a várost nyugat felől és ezzel teremtse meg a bekerítés veszélyét. A 9. gárda lovas hadosztály egyik ezrede harcrendben, harckocsikkal együtt megrohamozta a város nyugati szélén levő gyárat és elfoglalta az útkereszteződést. A többi ezred folytatta a támadást Békéscsaba irányában, mélyen átkarolva Gyulát nyugat felől. A város helyőrsége megkísérelte, hogy kivonja magát a harcból és elvonuljon észak felé. A visszavonulással azonban az ellenség elkésett...

11 óra körül a hadosztály parancsnoka, Gyemcsuk ezredes jelentette, hogy ezredei sikeres harcot folytatnak Békéscsabáért. Ez alatt az idő alatt Bliznyuk ezredes 30. hadosztálya elfoglalta Újkígyóst. Reva ezredes 10. gárda lovas hadosztálya a csoport tartalékában tartózkodott. Ily módon Golovszkij tábornok 4. gárda lovas hadteste sikeresen kifejlesztette a támadást.

A 7. gépesített hadtest szintén áttörte az ellenség védelmét Nagykamarás és Kunágota szakaszán és déltájban elérte a vasútvonalat. A lovas-gépesített csoport az egész arcvonalon üldözésbe ment át.

Az átkelőhelyek meglepésszerű elfoglalása Golovszkij tábornok hadosztályainak lehetővé tette, hogy az éjszaka folyamán menetből átkeljenek a Körösön. A legfontosabb feladatunk a hidak elfoglalása volt, mivel a sok csatornán nehezen lehetett átkelni. Még a kis folyócskák is csatornázva voltak meredekfalú árkokkal, amelyek mentén gyakran két méter magasságot is elérő töltések emelkedtek. Az előre épített vagy elfoglalt hidak nélkül az átkelés számunkra nagyon sok időt vett volna igénybe.

Azokba az előrevetett osztagokba, amelyekre ez a feladat hárult, válogatott egységeket jelöltek ki. Ezeknek széleskörűen manőverezve meg kellett kerülniük az ellenállás támpontjait és csomópontjait, el kellett foglalniuk az átkelő helyeket és meg kellett tartaniuk azokat a főerők odaérkezéséig. A hidak elfoglalását az előrevetett osztagok általában rádiójelzéssel jelentették.

Miután a 3. gárda lovas hadosztály átkelt a Körösön és előretört, Körösladánynál egy erős utóvédbe ütközött. Az ellen-

ség légvédelmi lövegeivel váratlanul tüzet nyitott harcrendjeinkre. Az ezredek azonban nem törődtek a tüzérségi tűzzel, a harckocsik nyomában előretörtek a légvédelmi lövegek tüzelőállásai felé. Néhány lovasszázad betört a magaslatra és megsemmisítette a lövegek kezelő személyzetét. A hadosztály, miután szétverte az utóvédet, menetből elfoglalta Körösladányt.

A 7. gépesített hadtestnek erre az időre el kellett foglalnia az Endrőd és Gyoma körzetében levő hidakat. Itt újra erős, előre elkészített védelembe ütközött, amelyet az első csapással nem tudott áttörni, mivel ebben a körzetben az ellenség erős páncélelhárító védelmet épített ki. A folyó mindkét partján húzódó töltés — itt is, mint mindenütt a csatornák mentén —, komoly páncélelhárító terepszakaszként szolgált. Ugyanekkor Szokolov tábornok 6. gárda lovas hadteste hajnalban elfoglalta az átkelőhelyeket Újiráz térségében és úgy tűnt, hogy biztosította magának a feltételeket a siker kifejlesztéséhez, azonban az ellenség a hidakra erős tüzérségi tüzet összpontosított.

Reméltem, hogy a 4. gárda lovas hadtest és különösen annak 9. gárda lovas hadosztálya lendületes támadással megtöri a jobb- és balszárnyhadtestekkel szemben álló ellenség szívós ellenállását. Intézkedéseket foganatosítottunk, hogy Füzesgyarmatot mihamarabb elfoglaljuk. Ezután lehetővé vált, hogy csapásokat mérjünk a szárnyhadtestek támadását feltartóztató ellenség hátába. 10 órára a hadosztály elfoglalta a várost.

A 7. gépesített hadtest parancsnoka, Katkov tábornok parancsot kapott, hogy hagyjon hátra kisebb utóvédcsapatokat, a főerőkkel pedig keljen át a Körösön, a 4. gárda lovas hadtest átkelőhelyein keresztül hajtson végre megkerülő manővert, mérjen csapást a jobbszárnyra és hátból verje szét az ellenséget Újiráz és Gyoma körzetében. Ezt a manővert gyorsan végrehajtották és sikert is hozott.

A lovas-gépesített csoport csapatai betörtek a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti hadtápterületére és veszélyeztették az arcvonal jobbszárnyán ellenálló ellenséges csoportosítást. Ezalatt Kravcsenko tábornok 6. gárda-harckocsihadserege folytatta az október 2-án megkezdett harcokat Körösszakálnál és az Oradea-Mare felé vezető déli megközelítési utaknál.

Szünet nélküli, súlyos harcban éjjel-nappal üldöztük az ellenséget. A hitleristák arra törekedtek, hogy tűzharcban, ellenlökésekkel felőröljék és elvéreztessék csapatainkat. Ilyen körülmények között fontos volt számunkra, hogy a csomópontokat és a védelem fontos szakaszait lendületesen elfoglaljuk,

hogy megnöveljük a tűzcsapások és az ellenség körletének mélységébe mért csapások erejét.

Október 8-án délre a 6. gárda lovas hadtest hadosztályai kiértek Hajdúszoboszlóhoz, amely Debrecen előtt délnyugat felől az ellenség utolsó ellenállási csomópontját alkotta. Erre támaszkodva, a németek heves ellenlökéseket hajtottak végre. Súlyos harcok bontakoztak ki Nagyrábén, ahol Hrusztalev vezérőrnagy 8. lovas hadosztálya kénytelen volt védelembe átmenni. A 7. gépesített hadtest parancsnoka parancsot kapott, hogy létesítsen szoros együttműködést a 8. gárda lovas hadosztállyal és a 63. gépkocsizó lövészdandárral. A manővert idejekorán hajtották végre. Karcag és Kisújszállás körzetében az ellenség heves ellenlökéseket hajtott végre egy páncélos hadosztály erőivel és az odaérkezett friss egységekkel. A gépesített hadtest dandárai hosszan elhúzódó harcokba bonyolódtak.

A harcok hevessége Püspökladány körzetében is fokozódott. Az ellenség itt is, akárcsak Körösladánynál légvédelmi ütegeket alkalmazott a harckocsik és a lovasság ellen. Plakszi őrnagy, a Szovjetunió hőse parancsnoksága alatt álló „Katyusa" sorozatvető osztály kapta a feladatot, hogy semmisítse meg az ellenséges légvédelmieket. Ljutyikov hadnagy egy betakarítatlan kukoricáson keresztül észrevétlenül tüzelőállást foglalt, össztüzet lövetett, és parancsot adott a tüzelőállás változtatására. Az ellenség egy másik, közelben levő légvédelmi ütege közvetlen irányzással kilőtt két „Katyusa" sorozatvetőt. A sebesült Ljutyikov hadnagy megfordította a két megmaradt Katyusát és a következő sortűzzel megsemmisítette ezt az üteget. Az ellenség azonban kilőtte a harmadik sorozatvetőt is, amelynek kezelő személyzete meghalt. A fasiszták rohamra indultak, hogy megkaparintsák a reaktív gárdaaknavetővel felszerelt gépkocsikat. Ljutyikov parancsot adott az életben maradt harcosoknak, hogy vonuljanak vissza az épségben megmaradt gépkocsival. A hadnagy, miközben fedezte visszavonulásukat, a két kilőtt gépkocsit felrobbantotta. A harmadik mellett egymaga védekezett az elszántan támadó hitleristákkal szemben. Egy közelben felrobbanó gránát megsebesítette oldalát és kezét, ő azonban tovább folytatta a tüzelést. Amikor elfogytak a töltényei, a hadnagy teljes magasságában felegyenesedett és eldobta a feleslegessé vált géppisztolyt. A fasiszták minden oldalról rohantak feléje. Hatalmas robbanás hallatszott...

Az ellenség megkísérelte, hogy megállítsa a lovas-gépesített csoport támadását, ezért több ízben tömegesen csatarepülő gépeket vetett harcba. Különösen érzékeny bombacsapásokat

mért Püspökladány körzetében a 10. gárda lovas hadosztály harcrendjére. Megsebesült a hadosztály parancsnoka, Reva ezredes, a tüzérfőnök, Kurtuzov ezredes, a hadműveleti osztály vezetőjének helyettese, Muhin őrnagy és még több tiszt. Hadosztályparancsnokká Mastaller ezredest nevezték ki.

Az általunk hívott vadászrepülőgépek váratlanul megjelentek, jobbról a bárányfelhők mögül bukkantak elő — nyomban megfordult a légiharc menete. Ezekből a hatalmas felhőgomolyagokból mind gyakrabban váltak ki a lezuhanó „Focke-Wulf"-ok és „Messerschmitt"-ek fekete füstcsíkjai.

Amíg a 10. hadosztály egységei átcsoportosultak, a 30. és a 9. gárdahadosztály betört Püspökladányba és utcai harcokban visszavetette az ellenséget a város központjába. A 10. gárda lovas hadosztály, miután egységeit rendezte, szintén odaérkezett. A minden oldalról körülvett város helyőrsége kénytelen volt megadni magát.

Október 8-án estére a lovas-gépesített csoport elfoglalta Hajdúszoboszlót és Nádudvart, s ezzel kettévágta a „Dél" hadseregcsoportot. Az ellenség Oradea-Mare és Debrecen körzetében levő csapatai ily módon elszigetelődtek azoktól a csapatoktól, amelyek a tiszai átkelőhelyek és az ettől nyugatra levő területek felé vezető utakat védték. Átvágtuk az összes, nyugat felé vezető fő közlekedési útvonalat, így az igen fontos Debrecen—Szolnok vasútvonalat is. A foglyulejtett tisztek vallomása alapján megállapítottuk, hogy a 6. Német és a 3. Magyar Hadsereg vezetése dezorganizált.

Az október 8-ról 9-re virradó éjjel a front parancsnoka parancsot adott a lovas-gépesített csoport főerőinek — a lovas és gépesített hadtesteknek, hogy támadjanak Oradea-Mare felé és működjenek együtt a 6. gárda-harckocsihadsereggel a város elfoglalásában.

Az ellenség gyors szétverése Oradea-Mare körzetében lehetővé tette volna a lendületes támadást Nyíregyháza és Csap irányában, avégett, hogy elvágjuk az ellenséges csapatok visszavonulási útjait a Kárpátokból és Erdélyből, ahol a 8. és 6. Német, valamint az 1. és 2. Magyar Hadsereg tartózkodott. A fasiszta parancsnokság október 8-án kénytelen volt megkezdeni ezeknek a hadseregeknek nyugatra való visszavonását. Az ellenség a visszavonulás biztosítására minden erejével igyekezett kezében tartani az Oradea-Mare—Debrecen vonalon levő terepszakaszokat.

A kijelölt manőver végrehajtása érdekében elengedhetetlenül szükséges volt, hogy megfeszített harcokban, éjszaka, né-

hány óra leforgása alatt a hadtesteket 180°-os szögben szétbontakoztassuk és nyugatról keletre, majd fokozatosan délkeletnek fordulva támadjunk, azzal a céllal, hogy az ellenség hadműveleti hadtápterülete felől csapást mérjünk az Oradea-Marenál levő szovjet arcvonal irányában.

Ennek a manővernek a végrehajtása során át kellett csoportosítanunk a csapatokat. Erre az időre az ellenség több egysége és alegysége átszivárgott a lovas-gépesített csoport hátába és betöltötte a 6. gárda lovas hadtest és a főerők közötti térséget. A helyzet rendkívül bonyolulttá vált, a harcok egyre súlyosabbakká váltak.

Mivel a 6. gárda lovas hadtestet közvetlenül Debrecen felé irányítottuk és az már el is foglalta Hajdúszoboszlót, elhatároztuk, hogy meghagyjuk a korábbi feladatát, a 4. gárda lovas és a 7. gépesített hadtestet pedig keletre, Derecske—Konyár irányában mozgatjuk és azok elfoglalása után Oradea-Mare felé fordítjuk őket.

Ebben a bonyolult helyzetben az események gyorsan peregtek. Golovszkij tábornok 4. gárda lovas hadtestének hadosztályai a sötétség leple alatt kivonták magukat a harcból és lendületesen törtek keleti irányba. Hajnalban a 30. lovas hadosztály aknázta Kaba községet és harc előtti alakzatba fejlődve, támadást intézett Derecske ellen. Tőle jobbra támadott a 9. gárda lovas hadosztály. Ezeknek a hadosztályoknak egészen Derecskéig volt dolguk azokkal az ellenséges osztagokkal, amelyek bár szétszórva, de aktívan működtek hátunkban. Megtámadták hadtápegységeinket, tartalékainkat, nyitott szárnyainkat stb. A velük folytatott harc gyors és kíméletlen volt. A foglyok vallomásaiból tudtuk, hogy Derecske körzetében körkörös védelmet rendeztek be, a községet pedig erős támponttá változtatták.

A lovas-gépesített csoport főerői döntő akcióba kezdtek Derecskénél. Bliznyuk ezredes hadosztálya a község nyugati szélén folytatott harcot, Gyemcsuk ezredes hadosztálya pedig a községet észak felől rohamozta.

Katkov tábornok, a 7. gépesített hadtest parancsnoka jelentette, hogy Földes elfoglalása után a hadtest előtt légvédelmi tüzérségből alakított utóvédcsapatok jelentek meg. Úgy határoztunk, hogy a gépesített hadtest főerői csapást mérnek Derecskére déli irányból, egy dandár pedig megkerüli és elfoglalja Konyárt, majd elvágja a Berettyó-csatorna felé vezető utakat. Ennek a csatornának a vonalán — amint ez a későbbi

harcok során kiderült — egy eléggé erős védelmi terepszakasz húzódott.

A hadtestnek még nem sikerült odaérnie, amikor a gárda lovas hadosztályok soron következő rohama felmorzsolta az elkeseredetten védekező hitleristákat és kiverte őket Derecskéről. A lovas-gépesített csoport csapatai megkezdték az üldözést, amelynek folyamán az ellenség csaknem valamennyi visszavonuló egységét szétzúzták, szétszórták vagy fogságba ejtették. Azonban nem sikerült menetből leküzdeni a Berettyó-csatornát, mivel ott a hitleristák 76. gyalogos hadosztálya és a közben Oradea-Mareból odaérkezett gyalogság és páncélos erők erősen megvetették a lábukat. Az ellenséges parancsnokság minden erővel igyekezett megtartani ezt a terepszakaszt, mivel ennek elvesztése egyidejűleg annak a vasúti és közúti főútvonalnak az elvesztését is jelentette volna, amely Oradea-Maret a Debrecen körzetében levő csoportosítással összekötötte. Az ellenség erői gyorsan növekedtek azoknak a csapatoknak a révén, amelyek Erdélyből vonultak vissza, frontunk hadseregeinek csapásai következtében. Ezzel nagyrészt meg is magyarázható a Debrecen térségében folyó harcok kiéleződése.

A 8. távol-keleti hadosztály tovább folytatta a heves ellentámadások visszaverését Nagyrábé—Csiffi-major terepszakaszon, a 13. és 8. gárdahadosztály pedig harcokat folytatott Debrecentől délnyugatra, megtartva az elfoglalt területeket. Ilyen körülmények között az ellenség csoportosítása, mely fokozta a jobbszárnyon levő 6. gárda lovas hadtestre gyakorolt nyomását — veszélyessé vált.

A lovas-gépesített csoportnak alárendelt 1. román hadtestet a 8. távol-keleti lovas hadosztály szakaszára irányítottuk, hogy megakadályozza az ellenség áttörését Debrecen felé délkeleti irányból.

Pocsaj elfoglalásával átvágtuk az Oradea-Mare és Debrecen közötti főútvonalat. Ez a tény az ellenség dühét váltotta ki. A harckocsik és a gyalogság egyidejűleg két helyen intézett ellentámadást a Pocsajt elfoglaló 9. gárda lovas hadosztály szakaszán és a gépesített hadtest jobbszárnyán. Veszélyesebb az a szárnyra mért csapás volt, amelyet Pocsaj körzetében hajtottak végre. Eközben hadműveleti csoportunk megérkezett Pocsajhoz. Amikor balról felhangzott a harci zaj, megálltunk és működésbe helyeztük a rádiót. A hadosztályparancsnok jelentette, hogy ellentámadás érte nagy gyalogos és páncélos erőkkel. A foglyok a 6. gyalogos hadosztály egységeihez tartoztak. A jelentés végén nyugtalanító hangok hallatszottak.

— Az ellenség szorongatja a 34. lovasezredet. A helyzet komollyá válik.

Gyemcsuk megnevezte az egységek koordinátáit. Zsilin alezredes ezrede Pocsajtól 1 km-re keletre elfoglalt egy magaslatot. Ezután parancsot kapott, hogy tartsa meg azt a 10. gárda lovas hadosztály megérkezéséig. Az ellenség harcrendjére Katyusákkal össztüzet adtak. A németek soron következő rohama befulladt.

Mastaller ezredes hadosztálya a második lépcsőben támadott és Gyemcsukkal folytatott beszélgetésem idején Konyárban tartózkodott, 7 km-re a harc színhelyétől. Mastallert a rádióállomáshoz hívtuk.

— A hadosztály egy lendülettel jusson ki az ellentámadó ellenség szárnyába a következő körzetben... (megadtam azt a magassági pontot, amelyet a 34. lovasezred védett), és verje szét az ellenség 6. gyalogos hadosztályának egységeit.

Korán alkonyodott. A hideg szemerkélő eső csontig hatott. Mellettünk vonultak el harc előtti alakzatban a 10. lovas hadosztály egységei. Az utakon levő, de méginkább az utak melletti mély sár kiszívta az emberek és a lovak erejét. A gépkocsikat és a lövegeket gyakran kellett emberi erővel megtolni. A támadás ütemén megmutatkozott a fáradtság.

Megérkezett Mastaller ezredes és a hadosztály politikai osztályának vezetője, Timosenko alezredes. Pontosítottuk a feladatot és elindultunk a hadosztály után.

Az ezredek menetből bontakoztak szét harcrendbe, a harckocsik után mozogtak előre és eltűntek a sűrű füstfelhőben. Hamarosan felhangzott a rohamlövegek és a harckocsik tüzének döreje, a géppisztolyok és a géppuskák ropogása és a mennydörgésszerű „Hurrá-á-á!"

Körülbelül 1 órával azután, hogy megkaptuk a jelentést arról, hogy mindkét hadosztály áttört a csatornán, Gyemcsuk ezredes azt a feladatot kapta, hogy fejlessze ki a támadást Kismarja, azután pedig Biharia felé, Mastaller ezredes pedig fedezze északról a csoport főerőinek Oradea-Mare felé irányuló támadását.

A németeknek nem sikerült betömniük ezt a „lyukat", 18.00-ra a hadosztály elfoglalta Kismarja vasútállomást. A gépesített hadtest tevékenységének irányában betört az ellenség hátába a 64. gépesített dandár, 3 km mélységben előnyomult és menetből elfoglalta Bojt községet. A sötétség beálltával a hadtestek főerőit az áttörésbe vetettük be.

Ezalatt megkaptuk a 2. Ukrán Front parancsnokának pa-

rancsát, amelyben pontosította a lovas-gépesített csoport harcfeladatát a határidőt illetően: „Október 11-én 8 órakor a főerőkkel mérjenek csapást Oradea-Marera és foglalják el a várost."

A lovas-gépesített csoport csapatai egész éjjel tartó súlyos harcokban törtek előre Oradea-Mare felé. Megnehezítette a támadást a csatornák és a patakok sűrű hálózata, a sok töltés és gát, a jelentős számú lakott hely. A 176. gyalogos, a 23. páncélos hadosztály és a németek önálló egységei ritka elszántsággal verekedtek. Mindezek ellenére a lovas-gépesített csoport magasabbegységei reggelre átkeltek a Berettyó-csatornán, és megtörve az ellenség ellenállását, üldözésbe mentek át. Mastaller ezredes hadosztálya folytatta a főerők Oradea-Mare felé irányuló támadásának fedezését északról és északnyugatról.

Az üldözés gyorslefolyású harcokban ment végbe. A gépesített hadtestet közvetlenül a védelem áttörése után páncélosokkal és gyalogsággal végrehajtott ellentámadás érte. Ezeket ugyan szétzúztuk, de a feszültség október 11-én, egész nap nem hagyott alább. Estére a csoport csapatai elérték Oradea-Mare elővárosait. Legnagyobb közöttük Episcopia-Bihor (Biharpüspöki), amely hatalmas ellenállási csomópont volt. A 7. gépesített hadtest az éjszaka beálltával megrohamozta a várost. Ezt a védelmi csomópontot keletről a 30. lovas hadosztály kerülte meg, nyugatról pedig a 9. lovas hadosztály gárdistái. Miután az ellenség felfedezte a szárnyakról fenyegető veszélyt, a sötétség leple alatt megkezdte egységeinek visszavonását a városba. Távolról sem sikerült mindegyiknek visszavonulnia. Csapataink három oldalról történő egységes rohammal betörtek az elővárosba, és a helyőrség maradványait megsemmisítették.

Debrecen alól továbbra is heves harcokról érkeztek jelentések. Az ellenség önálló alegységeinek Hajdúszoboszló térségében sikerült beszivárogniuk a hadtest hátába. Az ellenség minden irányból fokozta nyomását.

Csapataink Oradea-Maret október 12-én éjjel 2 órakor rohamozták meg. A 9. és a 30. lovas hadosztály betört a város északi és északkeleti részébe, a 7. gépesített hadtest két dandára pedig az északnyugati szélére.

Oradea-Mare kőépületekkel sűrűn beépített város, sok templommal. Ez a körülmény lehetővé tette az ellenség számára, hogy biztos fedezékeket létesítsen, a géppuska és a páncéltörő tűz szétágazó rendszerét szervezze meg. Az összes bejáratokat aláaknázták és műszaki zárakkal zárták le. A városban hatalmas gyalogos és páncélos erők tartózkodtak.

Az utcai harcok az éjszaka hátralevő részében és egész nap folytatódtak. 20 órakor jelentettük Malinovszkij marsallnak, hogy Oradea-Maret felszabadítottuk és a városért folytatott harcok közben szétzúztuk az ellenség 7., 12., 176. gyalogos és 23. páncélos hadosztályának egységeit, amelyek a korábbi harcokban veszteségeket szenvedtek.[4] Az ellenséges csapatok Kelet-Erdélyből ezen a városon keresztül vezető visszavonulási útjait elvágtuk.

Egy óra múlva új harcfeladatot kaptunk: intézzünk támadást a főerőkkel Berettyóújfalu—Debrecen irányában, újból kerüljünk az ellenség hadműveleti hadtápterületére és zúzzuk szét hatalmas erőit a Sebes-Körös és a Berettyó-csatorna között, mérjünk további csapást Hajdúszovát irányában, nyújtsunk segítséget az 53. hadseregnek a Báránd—Bihartorda körzetében levő ellenséges csoportosítás megsemmisítésében. Csak ezek után folytassuk újra a támadást Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányában, hogy elvágjuk a cluj-, sigheti csoportosítás visszavonulási útjait és együttműködjünk a bekerítésében és a megsemmisítésében. Úgy gondoltuk, hogy a lovas-gépesített csoportnak ez a támadása elősegíti a 4. Ukrán Front csapatainak gyors kijutását is a Bodrog völgyébe. (Kiderült, hogy amíg a lovas-gépesített csoport két hadteste Oradea-Mareért harcolt, a 6. gárda lovas hadtest pedig Debrecen alatt folytatott harcokat, a köztük levő térségbe benyomultak az ellenségnek azok a csapatai, amelyek keletről, Erdélyből vonultak vissza, a 2. Ukrán Front jobbszárnycsapatainak csapásai következtében.)

A támadás éjfélkor kezdődött és rendkívül bonyolult helyzetben folyt le. Az ellenség egységei és magasabbegységei mozgásban voltak, szünet nélkül összecsapások, gyorslefolyású harcok törtek ki. Az ellenség határtalan elkeseredettséggel harcolt, hogy megtartsa Debrecent, Nyíregyházát és Csapot, a kárpáti és erdélyi csoportosítások fő közlekedési csomópontjait, és biztosítsa csapatainak visszavonulását. Ismeretessé vált számunkra, hogy Biharkeresztes és Berettyóújfalu körzetében megvetette lábát, a németek közben ideérkezett 12. gyalogos, 1. és 23. páncélos hadosztálya, a magyarok 7. gyalogos hadosztálya, a 959. nehézlöveg dandár és más egységek.[5]

A 41. harckocsi- és a 64. gépesített dandár, együttműködve a 30. lovas hadosztállyal, támadást intézett Berettyóújfalu ellen, északról megkerülve, Bojton keresztül. A 9. gárda lovas

[4] Архив Министерство Обороны СССР (a továbbiakban Архив МО СССР) ф. кмг, оп. 18182, д. 26, л. 25.

[5] Архив МО СССР, кмг, оп. 18182, д. 26, л. 31.

hadosztály közvetlenül e nagy védelmi csomópont ellen támadott a műút mentén. A lovas-gépesített csoport nagy erőinek Berettyóújfaluhoz való vonulása az ellenségnek ebben a körzetben levő csoportosítását választás elé állította: vagy felveszik a harcot és megsemmisülnek vagy még korábban a Berettyó-csatorna mögé vonulnak. A Biharkeresztesért kibontakozott harcok megmutatták, az ellenségnek az a szándéka, hogy megtartsa elfoglalt állásait, és nem engedi csapataink főerőinek áttörését Debrecen felé.

A 7. gépesített hadtest és a 30. lovas hadosztály kijutása a Berettyó-csatornához nem volt befolyással az ellenség elhatározására. A harcok hevessége fokozódott. Megkerülhettük volna az ellenállási csomópontokat és Debrecen ellen fordulhattunk volna, hogy itt egyesítve erőinket, folytassuk támadásunkat Nyíregyháza irányában, azonban nem tehettük meg, hogy ne teljesítsük Malinovszkij frontparancsnok arra vonatkozó parancsát, hogy számoljuk fel a csatornák között levő ellenséges csoportosítást.

Elhatároztuk, hogy átcsoportosítunk és a fő támpontokra mért egyidejű csapással hátból szétverjük őket, azután pedig az összes erőkkel megkerülő manővert hajtunk végre és felszabadítjuk Berettyóújfalut. Ekkorra a 41. harckocsi- és a 64. gépesített dandár elfoglalta a várostól 8 km-re fekvő Váncsod községet. Miután kivontuk őket a harcból, gyorsan visszafordultak Bojt felé. Itt a 41. dandár délnek fordult és csapást mért Biharkeresztesre, a 64. dandár pedig keletről megkerülte és a 9. gárda lovas hadosztállyal együtt megrohamozta a várost. Mindez október 13-án, késő este történt. A bekerített helyőrség éjfélre megadta magát. Egyidejűleg a 30. lovas hadosztály Mezőpeterd felé manőverezve, északról megrohamozta a községet és kiverte onnan az ellenséget. Éjszaka a 41. harckocsidandár és a 9. gárda lovas hadosztály kifejlesztette támadását a Mezősas felé vezető út mentén. Reggelre ezt a pontot menetből végrehajtott rohammal elfoglalták. Innen a 9. gárda lovas hadosztály északnak fordult Mezőpeterd felé és egyesülve a 30. lovas hadosztállyal, támadást intézett a műút mentén Berettyóújfalu irányában, a 41. harckocsidandár pedig egy lovasezreddel délkeletről igyekezett Berettyóújfalu felé. A 64. gépesített dandárt újra Váncsod felé irányítottuk, hogy megkerülje Berettyóújfalut keletről. Tudtuk, hogy a Berettyó-csatorna terepszakaszon az ellenség védelme erős, a csatorna mentén pedig magas, harckocsik számára nehezen leküzdhető töltés húzódik. Ezért kivontam a 10. gárda lovas hadosztályt a tartalékból (Kismarja körzetében tartózko-

dott) és utasítottam, hogy a sötétség leple alatt mélyen kerülje meg Berettyóújfalut északról. Egyidejűleg kivontam a tartalékból a 66. gépesített dandárt is. A dandárnak a csatorna északi partja mentén kellett a várost megtámadnia. Mastaller ezredes kivezette hadosztályát Berettyóújfalu határához. Még egy manővert hajtottunk végre. A 16. gépesített dandárt, amely a csoport tevékenységét nyugat felől fedezte, előretoltuk Füzesgyarmathoz, azután szintén Berettyóújfalu felé irányítottuk.

Egyidejűleg ezekkel a sok szálból összetevődő, de elkerülhetetlenül szükséges manőverekkel a csoport csapatai megfeszített harcot vívtak a csatornák között levő ellenség megsemmisítése érdekében. Biharkeresztes és Mezőpeterd elfoglalása után az ellenség különböző pontokon az ellentámadások egész sorozatát hajtotta végre. A harcok hevessége erősen fokozódott. A helyzet még azzal is bonyolódott, hogy az ellenség kelet felől visszavonuló osztagainak folyama egyre nőtt, ezek rávetették magukat hátunkra és szárnyainkra.

A 6. gárda-harckocsihadsereg Oradea-Maretól nyugat felé támadást intézett és elfoglalta Bárándot, Kabát és Nádudvart. 9. gépesített hadteste bizonyos ideig szoros együttműködésben támadott a mi harcrendjeinkkel. Jóllehet az átkelőhelyekhez vezető utak el voltak mocsarasodva és heves tűz feküdt rajtuk, a lovas hadosztályok átkeltek a csatornán és betörtek Berettyóújfalu déli szélére. Közvetlenül utánuk, északról és délkeletről bevonultak a városba a gépesített egységek.

Berettyóújfaluban az elkeseredett harc csak estefelé kezdett szűnni.

A 4. gárda lovas hadtest nem vesztegette az időt Berettyóújfalunál és folytatta támadását az autóút mentén. A 7. gépesített hadtest parancsnoka, Katkov tábornok jelentette, hogy dandárjai visszaverik az ellenség erős ellentámadásait. A hadműveleti osztály egyik tisztje azzal a rendelkezéssel ment hozzá, hogy azonnal és határozottan rohamozza meg az ellenséget, hiszen ismeretes volt, hogy a hadtest előtt nem volt előkészített védelem, az ellentámadásokat tervszerű előkészítés nélkül, menetből hajtják végre, a fasiszták egyszerűen mindenen keresztülgázolnak. A hadtestnek fel kellett tartóztatnia az ellentámadást végrehajtó ellenséget, az erők egy részével pedig megkerülnie és hátulról mért csapással megtörnie ellenállását. A hadtest főerői a kijelölt feladat teljesítése után Konyár felé kezdtek nyomulni, a 16. gépesített dandár pedig Váncsodban maradt, hogy fedezze a délről jövő támadást.

Sikerült a 9. gárda lovas hadosztály 34. élezredével —

megkerülve az ellenség utóvédeit — betörni Derecskére. Ez a manőver nehéz helyzet elé állította azokat az ellenséges csapatokat, amelyek a várost fedezték — az ellenség kénytelen volt erőinek egy részét hátának fedezésére kivonni. Ez azonban nem segített: a 4. gárda lovas hadtest hadosztályai áttörték az utóvédeket és 12 órára már utcai harcokat folytattak Derecskén.

Később helyzetünk Derecskén rendkívül bonyolulttá vált. A 76. gyalogos és a 23. páncélos hadosztály segítségére sietett a 9. gyalogos hadosztály és más egységek, amelyek heves ellenlökéseket hajtottak végre az egész városban. Október 16-án este hadtápterületünkön, a Berettyóújfalutól vezető úton váratlanul nagy gyalogos erők és az ellenség néhány tucat harckocsija jelent meg. Golovszkij tábornok ezt az irányt a Kálló-csatorna terepszakaszon fedezte egy lovasezreddel és a 4. páncélelhárító-vadászosztállyal. Ezt az osztályt azonban ki kellett vonni a 23. német páncélos hadosztály ellenlökésének visszaverésére. Ezalatt azonban ott nagy ellenséges erők áttörtek és Derecske felé igyekeztek. A három oldalról bekerített 30. lovas hadosztály visszavonult a város széléig és ott folytatta tovább a harcot. Ilyen körülmények között az ellenségnek egy hátból mért csapása még bonyolultabbá tehette volna a 4. gárdahadtest helyzetét. Nagynehezen sikerült kivonni a városban folyó harcból a 9. gárda lovas hadosztály 30. és 32. ezredét. Gyemcsuk ezredesnek azt a feladatot adtuk, hogy tartsa fel az ellenséget Tépe községnél és ezzel biztosítsa a csoport manőverét. Beosztottuk hozzá a 152. páncélelhárító-vadászezredet, amely már kiért Tépéhez. Meghagytuk, hogy egy harckocsiezreddel és a páncélehárító-vadászosztály támogatásával, szoros együttműködésben a lovassággal, mérjen csapást a szárnyra a 92. és a 93. magassági pont között.

Két órán keresztül tartott az elkeseredett harc az ellenséggel, amely kétségbeesetten tört Derecske felé. Az ellenséges csoportosításra IL—2-es csatarepülőgépeink csapásokat mértek.

Ekkor a 4. gárdahadtest felderítő parancsnoka jelentette, hogy Konyár felé új ellenséges gyalogos, tüzér és páncélos oszlopok közelednek. Az ellenséges parancsnokság elkeseredetten igyekezett megakadályozni áttörésünket Konyár és Derecske felé, ezeken a pontokon keresztül vittek ugyanis a „Dél" hadseregcsoport déli szárnyának nyugat felé vezető visszavonulási útjai. Voltak ezenkívül más okok is: Derecske erős ellenállási csomópont volt, amely fedezte a Debrecen felé vezető megközelítési utakat, ugyanakkor két részre vágta a lovasgépesített csoport csapatait. Emlékeztetek arra, hogy ez azért

történt, mert a lovas-gépesített csoport egyidejűleg két ellentétes irányban levő város ellen folytatott támadást. Vákuum keletkezett, amelybe benyomult az ellenség, s azután megvetette itt lábát, hogy ezen a folyosón keresztül kivezesse csapatait Észak-Erdélyből.

... a 7. gépesített hadtestnek sikerült elfoglalnia Konyárt, azonban a heves harc október 17-én még egész nap tartott. Az ellenség néhány egységének sikerült áttörnie és Derecskére vonulnia. Most az ellenségnek jelentősen több csapata volt a városban, mint nekünk. Ez a körülmény megbénította Debrecen elleni támadásunkat.

Elhatároztuk, hogy az éj leple alatt kivonjuk Derecskéről összes csapatainkat és csupán a minimumot hagyjuk hátra, hogy az ellenség ne vegye észre visszavonulásunkat. Ezután az volt a feladatuk, hogy kerüljék meg ezt a védelmi csomópontot nyugat felől, majd Debrecen felé törve egyesüljenek a 6. gárda lovas hadtesttel. A 7. gépesített hadtestnek a sikert kihasználva ki kellett jutnia Debrecenhez délkeleti irányból.

Éjjel 1 órára a 10. és a 30. lovas hadosztály ezredei kezdték kivonni magukat a harcból. Gyorsan és zajtalanul elvonultak dél felé. Tépe községnél jobbra kanyarodtak, majd 3 km-rel arrébb átkeltek a csatornán, s északnyugatnak, Hajdúszovát felé fordultak. Erősen felázott és feltört dűlőutakon és földeken keresztül nyomultak előre.

A keleti határtól nem messze fekvő Debrecen az ellenállás hatalmas csomópontja volt, amely fedezte az ország belsejébe vezető utat. A város összefogta az északra, északnyugatra és nyugatra vezető utakat, s lekötötte csapatainkat a Tisza keleti partján. A város szélén levő ipari üzemeket hosszú védelemre rendezték be.

Az ellenségnek sikerült létrehoznia egy mélyen lépcsőzött, műszakilag jól felszerelt védelmet. Ennek első vonala a várostól délre és nyugatra 1—1,5 km távolságban húzódott a téglagyárak vonalán. Ez beton- és föld-fa erődök egész rendszere volt, amelyek össze voltak hangolva a géppuska és a páncéltörő lövegek oldalozó tüzével. A téglagyári gödrökben rengeteg aknavető tüzelőállást helyeztek el. A várost nagy gyalogos és páncélos erők védték.

A 4. gárda lovas hadtest, miután sikeresen végrehajtotta a megkerülő manővert, délre áttört Debrecen felé és egyesült a 6. gárda lovas hadtesttel, amelyet Debrecen alatt hagytunk, hogy megtartsa az elfoglalt körzetet. Ezekben a napokban a hadtest bekerítésben harcolt. És íme most a csoport főerői,

együttműködve a front csapataival, szétverve az ellenséget Oradea-Mare körzetében, áttörtek Debrecen felé és egyesültek Szokolov tábornok hadtestével. Az egységeknél és magasabb-egységeknél örültek a harci sikernek. A kozákok harcba vágytak.

Azzal kezdtük, hogy gyorsan kivontunk az összes hadosztály szakaszáról egy-egy ezredet és egy csapásmérő ökölbe összpontosítottuk őket. Ezek harckocsik támogatásával betörtek Debrecen északnyugati szélére. Ezután egy rövid lovasportyát hajtottak végre az ellenség hadtápterületén, amelyet szorosan betöltöttek csapatai, majd visszatértek.

Az ellenség nem várt ilyen vakmerő manővert. Vesztesége több ezer katona és tiszt volt. A harcfelderítés nagyszerűen sikerült.

... Október 18-án éjfélkor kiadtuk a parancsot Debrecen megrohamozására.

A 7. gépesített hadtest a város délkeleti részét tűzte ki célul, a 4. gárda lovas hadtest a délnyugati részre mért csapást a vasútvonalak összetalálkozásának irányában, a balszárnyon tartózkodó 6. gárda lovas hadtestnek el kellett foglalnia Debrecen nyugati és északnyugati részét, elvágva ezzel az ellenség nyugatra vezető visszavonulási útját.

Október 19-én, hajnalban két „Katyusa" gárdaaknavető ezred és a lovas hadtestek tüzérsége tüzet nyitott az ellenséges állásokra. A 3. gárda légi hadtest csatarepülőgépei csapásokat mértek a nehéztüzérség tüzelőállásaira és a harcrendekre. A város felé vezető megközelítési utakon különösen heves harcok lángoltak fel. A várostól délnyugatra fekvő szőlők véres harcok színterévé váltak. Itt Golovszkij tábornok hadtestének hadosztályai harcoltak. A várostól nyugatra küzdöttek Szokolov tábornok hadosztályai. Különösen heves ellenállást tanúsított az ellenség a 8. gárda lovas hadosztállyal szemben Kenyerespuszta terepszakaszon. (Téglagyár a várostól délnyugatra 2 km-re.) Az ellenség gyalogsága és páncélosai néhány erős ellentámadást hajtottak végre.

10 órakor Mastaller ezredes jelentette, hogy a 10. lovas hadosztály betört a városba.

Amikor megérkeztünk ennek a hadosztálynak a figyelőpontjára, ezredei már elérték a város szélét. Jól látható volt, ahogyan a kozákok felugrottak és a harckocsik után futva, karabéllyal, géppisztollyal és golyószóróval tüzeltek. Az ellenség elkeseredetten védekezett, egész tüzérsége közvetlen irányzással hevesen lőtt. Egészen kevés maradt már csak hátra, azon-

ban úgy tünt, hogy a kozákok nem képesek áthatolni ezen a halálövezeten. Sokan már a sáncnál elfeküdtek. A németek néhány harckocsit is kilőttek. Hirtelen váratlan dolog történt. Ott, ahol lefeküdt az előretörő alegység, egy kozák felemelkedett és előretört, feje fölé emelve géppisztolyát, azután elesett, de mögötte már ott mentek mások. Futás közben felemelték az elesett kozákot és folytatták a rohamot. A tüzérségi, valamint a puska-géppuska pergőtűz sem tudta már megállítani a rohamozók áttörését.

A rohamot a 42. ezred 1. századának parancsnoka, Hripunov hadnagy kezdte.

A hadnagynak sikerült elfoglalnia az útnál levő házakat és ott megvetnie a lábát. Bár megsebesült, a harcot tovább vezette. Sokat lehetne még beszélni a század hősiességéről, amelyet a Debrecenért folytatott harcokban tanúsított, azonban az említett példa is képet nyújthat a szovjet harcosok tömeges hősiességéről, arról a kölcsönös segítségről, amelyet egymásnak nyújtottak a harcban.

Később örömmel terjesztettük fel Hripunov hadnagyot Vörös Zászló renddel való kitüntetésre.

Mastaller hadosztálya nyomán sikert ért el Bliznyuk ezredes 30. gárda lovas hadosztálya is. Ezután a hadtest összes magasabbegységei és egységei utcai harcokat kezdtek. Minthogy a 9. gárda lovas hadosztály nehéz harcokba bonyolódott a város nyugati részén levő vasúti találkozópontnál, ezért átdobtuk erre a szakaszra és harcba vetettük a 6. hadtest 8. gárda lovas hadosztályát. Az ellenség nem tudott tovább kitartani és megkezdte visszavonulását Debrecen központja felé. Erre az időre a 13. gárda és a 8. távol-keleti lovas hadosztály, amely északnyugatról tört be a városba, a teljes bekerítés veszélyét hozta létre. Az ellenség igyekezett helyreállítani a helyzetet, ezért az északi részen kb. 50 páncélost és jelentős gyalogos erőket összpontosított. Azután ezeket a város északnyugati részére mozgatta.

IL—2-seink erre a csoportosításra bomba- és csatarepülő csapást mértek. Nehéz megmondani, milyen veszteséget szenvedett az ellenség, fontos az, hogy szétszóródott, ellenlökése megakadt, így hadosztályaink ebben az irányban sikert értek el. Ez a kitűnő együttműködés példája volt. Ezalatt a 7. gépesített hadtest egységei Debrecenhez értek és menetből betörtek a város déli szélére. 18 órára a város felszabadult.

A Debrecenért folyó harcokban mindannyian jól „dolgoztak": a harckocsizók, a tüzérek, a lovasok és különösen a légierő, amely sikeres harcot folytatott az ellenség nehéztüzérsé-

gével és tartalékaival. Azok a magasabbegységek és egységek, amelyek különösen kitüntek a Debrecenért folyó harcokban, a „debreceni" elnevezést kapták.

A lovas-gépesített csoport csapatai az ellenség üldözésébe mentek át és támadást fejlesztettek ki Nyíregyháza felé. Megkaptuk a frontparancsnoknak, Malinovszkijnak, a Szovjetunió marsalljának parancsát, amely alárendelte a csoportnak Gorskov tábornok 5. gárda lovas és Ahmanov altábornagy 23. harckocsihadtestét. Később kaptunk még egy légideszant-hadosztályt. Ugyanez a parancs pontosította harcfeladatunkat is. A lovas-gépesített csoportnak folytatnia kellett a támadást Nyíregyháza felé és ki kellett érnie Berkesz—Nyíregyháza—Gáva körzetébe.

A támadás kifejlesztése érdekében nagyerejű éket hoztunk létre, mely egyesítette a 4. gárda lovas-, a 23. harckocsi- és a 7. gépesített hadtestet. Csapásának irányát délről északra, a Debrecen—Nyíregyháza autóút mentén terveztük.

A csoport főerői jobbról készültek támadásra, megkerülve az ellenállás nagy csomópontjait, Hajdúhadházát és Újfehértót. Gorskov tábornok 5. gárda lovas hadteste a csoport jobbszárnyán támadott, Szokolov tábornok 6. gárda lovas hadteste pedig a balszárnyon.

A támadás október 23-án reggel újra megkezdődött. Majdnem ugyanebben az időben kezdődtek meg az ellenség Debrecenbe érkezett és nyugat felé áttörni kívánó új egységeinek elkeseredett rohamai is. A városban kellett hagyni a 6. gárda hadtestet, amely azt a feladatot kapta, hogy ne engedje az ellenség nyugat felé visszavonuló egységeinek áttörését Debrecenen keresztül, gyalogságunk odaérkezésével adja át neki a várost, menjen át újra támadásba, hozza létre a lovas-gépesített csoport második lépcsőjét.

A támadás súlyos harcokban folyt le — sok heves ütközet tört ki a Debrecentől északra levő erdőben, utcai harcok folytak Hajdúsámsonban és Hajdúhadházán, a harckocsik és a lovasság lendületes rohamokat hajtott végre Bököny és Geszteréd alatt, sikeres, bátor előretöréseket az ellenség sarkában Balkánytól Nagykállóig ... minél közelebb értek csapataink Nyíregyházához, annál gyakrabban és hevesebben hajtott végre ellentámadásokat az ellenség.

Az a makacs igyekezet, hogy megakadályozzák áttörésünket Nyíregyháza felé, az ellenséges parancsnokságnak főként azzal az elhatározásával magyarázható, hogy megtartsa a várost, mint utolsó lehetőségét annak, hogy valamely mértékben meg-

valósítsa csapatai tervszerű visszavonását a Tisza mögé. Ezenkívül, Nyíregyháza fedezte azokat a megközelítési utakat, amelyek a Gáva és Rakamaz körzetében levő legalkalmasabb tiszai átkelőhelyekhez vezettek.

Nagykálló körzetében döntő harcok lángoltak fel. Itt Ahmanov hadteste kb. tíz ellentámadást vert vissza. Miután kimerítette az ellenség erőit, Ahmanov harcba vetette a második lépcsőt, a 3. harckocsi- és az 56. gépesített dandárt és megtörve az ellenállást, üldözésbe ment át. Az egységek betörtek az ellenség oszlopaiba, rombolták azokat, megkerülték őket a párhuzamos utakon és mindenfelé úttalan utakon. Ahmanov harckocsizói és Golovszkij kubáni kozákjai október 22-én 14 órakor egyszerre törtek be Nyíregyházára.

A siker megszilárdítása érdekében a 4. gárda lovas hadtest megszervezte a város körkörös védelmét. A 23. harckocsihadtest tovább folytatta támadását észak felé, és megvetette lábát Kótaj és Buj terepszakaszon. A hadtest előrevetett osztaga elfoglalta Rakamazt és az ebben a körzetben levő tiszai átkelőhelyeket. Ahmanov hadtestétől jobbra támadott Gorskov tábornok 5. gárda lovas hadteste. Az ő hadosztályai elfoglalták Kemecsét, Turát, Demecsert, az egyik hadosztály pedig megközelítette Napkort.

Úgy látszott, hogy a támadás sikeresen fejlődik. A lovas-gépesített csoport elvágta az ellenség erdélyi csoportosításának összes nyugat felé vezető visszavonulási útját. Ugyanakkor, Debrecen megtartásának szükségessége a gyalogság odaérkezéséig (emlékeztetek arra, hogy ott heves harcokat folytatott a 6. gárda lovas hadtest), úgyszintén az a körülmény, hogy a 7. gépesített hadtest Hajdúhadház körzetében feltartóztatta az ellenség nagy erőit, amelyek visszavonulási utat akartak törni a Tiszához, arra kényszerítette a lovas-gépesített csoportot, amely mélyen benyomult az ellenség hadtápterületére és fontos hadműveleti pontokat foglalt el, hogy hosszan elnyúljék Debrecentől Nyíregyházáig és még tovább. Az ellenség csapataink szárnyait és hadtápterületét szorongatta. Egyszóval mindenütt arcvonal volt.

Miután a 2. Magyar és a 8. Német Hadsereg Hajdúhadház körzetében nem tudott sikereket elérni, Nagykálló körzetében mért erős csapást. Utóvédcsapatunkat visszavetették. A 9. gárda lovas hadosztály azt a feladatot kapta, hogy rohammal törjön ki Debrecen körzetéből Nagykállóhoz és állítsa helyre a helyzetet. Mivel ez az intézkedés nem biztosította helyzetünk szilárdságát, és miután az 53. hadsereg egységei már elfoglalták Haj-

dúböszörményt és Balmazújvárost, úgy határoztunk, hogy a 6. gárda lovas hadtestet átdobjuk Nagykálló körzetébe. Szokolov tábornoknak azt a feladatot adtuk, hogy vonuljon a Nagykálló, Balkony, Nyíradony terepszakaszra, vesse ott meg a lábát kelet felé néző arcvonallal és akadályozza meg az ellenség áttörését nyugat felé.

Október 22-én estére a lovas-gépesített csoport előrevetett osztagai elfoglalták a Tiszán keresztül vezető átkelőhelyek legfontosabb pontjait, Dombrádot, Vencsellőt, Rakamazt és Tiszalököt. Nagykálló körzetében tovább bonyolódott a helyzet. Nagy, ellenséges erők átvágták az utat Nyíregyháza és Újfehértó között. A 6. gárda lovas hadtest súlyos harcokat folytatott Újfehértóért és Nagykállóért, a 7. gépesített hadtest pedig Geszterédért és Újfehértóért. Nyíregyházától északra az 5. gárda lovas hadtest harcrendjeit a 25. és a 9. gyalogos hadosztály és más egységek rohamozták. Az ellenség elszántan és makacsul igyekezett áttörni nyugat felé. A Nyíregyháza—Debrecen terepszakaszra Erdélyből a 2. Magyar és a 8. Német Hadsereg újabb és újabb csapatai érkeztek, amelyek fő tömegei Nyíregyháza felé tartottak. Mivel a 4. gárda lovas hadtest erős védelmébe ütköztek, igyekeztek megkerülni a várost. Október 25-én megérkeztek ide az ellenséges csoportosítás főerői is. Hajdúnánás—Hajdúdorog és Újfehértó körzetében összpontosult a németek 1. és 23. páncélos, 76., 46. és 18. gyalogos hadosztálya. Október 25-én egészen éjszakáig tartott a véres csata.

Késő éjjel a frontparancsnok új feladatot adott: „hagyják körkörös védelemben Nyíregyházán a 3. gárda légideszant-hadosztályt és a 3. harckocsidandárt. Október 26-án 12.00 órakor az összes erővel mérjenek csapást a 27. hadsereggel szembenálló csoportosítás hátába."

A lovas-gépesített csoport lendületes támadást kezdett visszafelé, keletre és délkeletre Debrecen irányában, hogy találkozzék a front csapataival. A Nyíregyháza és Debrecen közötti térség már sűrűn tele volt tűzdelve azokkal az ellenséges csapatokkal, amelyek a 2. Ukrán Front csapásai nyomán vonultak vissza Erdélyből nyugat felé. A hitleristák akadályt nem ismerve törtek előre, tűzzel-vassal, bármi áron is át akartak törni harcrendjeinken keresztül a Tiszához.

Volt egy pillanat, amikor az ellenség közel volt ahhoz, hogy a balszárnyra mért csapással felmorzsolja a lovas-gépesített csoport harcrendjeit. Páncélosai és gyalogsága kezdte lassan visszaszorítani az 5. gárda lovas hadtest egységeit a Nyíregyháza—Nagykálló út felé. Azonban Szlanov tábornok 11.

gárda lovas hadosztálya kiállta a ránehezedő nyomást és a hadtest többi csapatai az ő fedezete alatt folytatták a támadást.

Miután a lovas-gépesített csoport szétzilálta a „Dél" hadseregcsoport összeköttetését és vezetését, valamint szétverte hadműveleti tartalékait, együttműködve a 27. hadsereggel, döntő vereséget mért rá.

... E bonyolult feladat sikeres teljesítése után csoportunk október 27-én egyesült a 27. hadsereggel és a front más csapataival.

A legszerényebb számítások szerint az ellenségnek több mint 15 000 tisztje és katonája pusztult el, 4655 pedig fogságba esett. Sok harceszközt megsemmisítettünk és zsákmányoltunk.

A lovas-gépesített csoport portyája az ellenséges „Dél" hadseregcsoport távolabbi hadműveleti hadtápterületén, meghiúsította a csapatok tervszerű visszavonulását a Tisza mögé, döntően befolyásolta az e körzetben lefolyt harctevékenység menetét és kimenetelét.

*

A továbbiakban a lovas-gépesített csoportot a Budapest körzetében folyó támadás kifejlesztése érdekében vetették harcba. A csoport csapatai — miután áttörték az ellenség védelmét az 53. és a 7. gárdahadsereg csatlakozási pontjánál — elfoglalták Jászkisér és Jásztelek erős támpontokat, kiértek az ellenség hadműveleti hadtápterületére és lendületesen folytatták a támadást, melynek eredményeként felszabadult Jászberény, Jászapáti, Jászárokszállás, Karácsond és Gyöngyös. E hadművelet után az egységeket és magasabbegységeket néhány nap leforgása alatt feltöltöttük. Ezt követően a lovas-gépesített csoport ismét behatolt az áttörésbe és a 2. Ukrán Front csapatai előtt tevékenykedve kiért Csehszlovákia határára. Ez a következőképpen történt:

A front csapatainak parancsnoka, Malinovszkij igyekezett meggyorsítani az ellenség budapesti csoportosításának bekerítését, ezért december 5-én a front jobbszárnyán támadást indított azzal a céllal, hogy Budapestet északkeletről megkerülje. Abba az áttörésbe, melyet Sumilov tábornok hadserege ért el a Duna és a Tátra között, bevetették a front gyorsanmozgó csapatait — az 1. gárda lovas-gépesített csoportot[6] és a 6. gárda-harckocsihadsereget.

Az 1. gárda lovas-gépesített csoport behatolt a Hatvan

[6] 1944. november 4-én a lovas-gépesített csoportot átalakították a front közvetlen alárendeltségébe tartozó 1. gárda lovas-gépesített csoporttá.

körzetében levő áttörésbe és északra, Balassagyarmat felé igyekezett. Balról Kravcsenko tábornok harckocsihadserege támadott Šahy (Ipolyság) általános irányban. Áttörésünk az ellenséget kritikus helyzet elé állította és kétségbeesett ellenállásra késztette.

Az ellenség megkísérelte, hogy feltartóztassa az előretörő lovasságot és a harckocsikat a Börzsöny hegységben, a hegyekben előre kiépített védelmi terepszakaszokra és a lakott helységekben levő ellenállási csomópontokra támaszkodva. Figyelmeztettek, hogy Pásztó körzetében (tőlünk jobbra) összpontosult a 24. páncélos hadosztály és erről az oldalról ellenlökés lehetséges.

Ilyen körülmények között lendületes megkerülő manővereket hajtottunk végre és december 8-án, késő este kiértünk a Balassagyarmat városánál levő ligetekhez. Ott az Ipoly folyón túl kezdődött Csehszlovákia területe. Éjszaka a 8. és a 13. gárda lovas hadosztály szoros együttműködésben a 4. gárda gépesített hadtesttel betört a városba és reggelre megsemmisítette annak helyőrségét. Ezalatt az 53. hadsereg súlyos harcokat folytatott az ellenség pásztói csoportosításával. A front parancsnoka parancsot adott arra, hogy a csoport változtassa meg tevékenységének irányát kelet felé és az Ipoly folyó bal partja mentén támadva, foglalja el Szécsény városát, a továbbiakban pedig működjék együtt az 53. hadsereggel a pásztói csoportosítás szétzúzásában.

Azok a harcok, amelyek ebben az irányban folytak, rendkívül súlyosak voltak. December 16-án elfoglaltuk Szécsényt. Az 1. gárda lovas-gépesített csoport tovább folytatta támadását keleti irányban, áttört Kishartyán—Kisterenye körzetébe és Managarov tábornok hadseregével együttműködésben felszámolta az ellenség pásztói csoportosítását.

1944. december 19-én és 20-án a frontparancsnok parancsa alapján az 1. gárda lovas-gépesített csoport átadta harci szakaszait az 53. hadseregnek és Drégelypalánk—Dejtár és Patak körzetében összpontosult. Ez a körzet a visegrádi kapuknál helyezkedik el. Mögötte van az Ipoly folyó és Csehszlovákia határa. Itt az 1. gárda lovas-gépesített csoport olyan támadó hadművelet végrehajtására készülődött, amelynek folyamán sok víziakadályon átkelve, át kellett törnie az ellenség Kis-Kárpátokban előre kiépített védelmét, fel kellett szabadítania az ország nagy városait... Készültünk a Csehszlovákia népének felszabadításáért vívandó harcokra.

I. A. Plijev hadseregtábornok,
a Szovjetunió kétszeres hőse

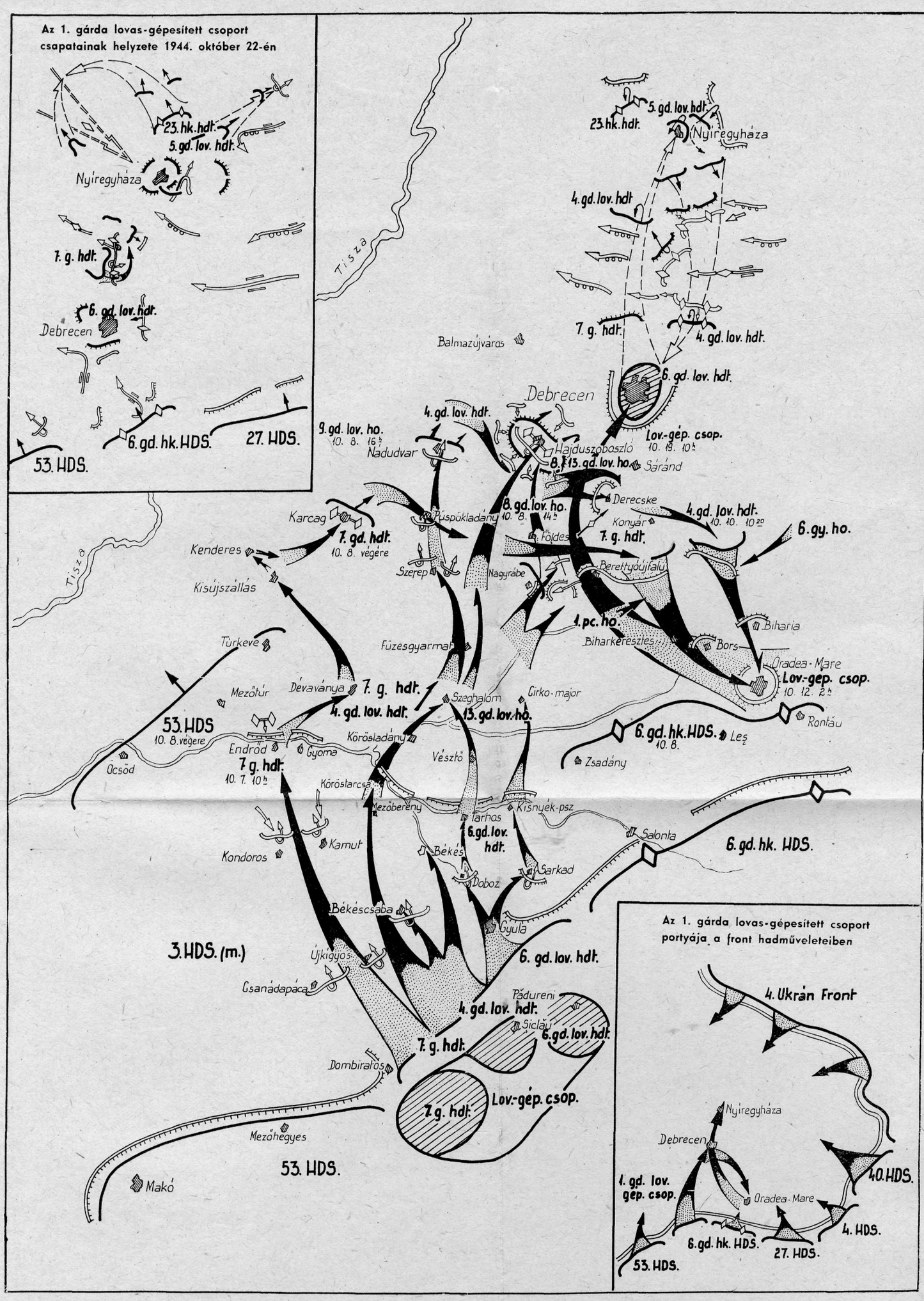

Az 1. gárda lovas-gépesített csoport harctevékenysége a 2. Ukrán Front debreceni hadműveletében.

AZ 57. HADSEREG A MAGYAROSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT VÍVOTT HARCOKBAN*

A szovjet nép és fegyveres ereje a második világháborúban becsülettel teljesítette felszabadító küldetését. A szovjet hadsereg megsemmisítő csapást mért a német fasizmusra, megvédte hazáját a fasiszta hódítóktól és megmentette Európa népeit a rabszolgaságtól; szabadságot és nemzeti függetlenséget hozott számukra.

A szovjet hadsereg harctevékenysége, melyet Magyarország felszabadításáért folytatott a hitlerista hódítók ellen, 1944 októberétől 1945 áprilisáig tartott. Ezalatt a szovjet csapatok szétzúzták a Magyarországon tevékenykedő német fasiszta csapatok hatalmas csoportosítását, segítettek a magyar népnek, hogy leszámoljon a fasizmussal és az új élet építésének útjára lépjen.

A magyar földön folytatott harcok idején én a 3. Ukrán Front kötelékébe tartozó 57. Szovjet Hadsereg parancsnoka voltam. Hadseregünk különösen súlyos harcokat vívott a Balatontól délre, Pécs—Kaposvár—Szigetvár—Nagykanizsa körzetében.

A belgrádi hadművelet befejeztével az 57. hadsereg csapatait a Duna bal partjára csoportosították át és azt a feladatot kapta, hogy foglaljanak hídfőt a folyó nyugati partján. Nekünk kellett tehát biztosítanunk a 3. Ukrán Front főerőinek szétbontakozását a hídfőben, hogy ezek az erők azután Székesfehérvár irányában előretörve, délnyugatról megkerüljék az ellenség budapesti csoportosítását és együttműködve a 2. Ukrán Front csapataival, megsemmisítsék azt. A továbbiakban az 57. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a főcsapást a Pécs—Kaposvár—Nagykanizsa általános irányban mérve, zúzza szét az ellenséget a Balatontól délre és biztosítsa a front csapatainak főcsoportosítását a nyugati irányból várható csapás ellen.

* A visszaemlékezést M. Sarohin vezérezredes, a Szovjetunió hőse a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének felkérésére írta.

1944 november elején a hadsereg csapatai átkeltek a Dunán a Dráva torkolatától északra, s a Duna nyugati partján a Batina—Apain arcvonalszakaszon áttörve az ellenség erős védelmét, november 25-én kijutottak a magyar határra. November 30-án elértük a Szászvár—Sásd—Cserkút—Harkány—Pánka terepszakaszt. A hadsereg mintegy 100 km széles, 50—70 km mély hídfőt foglalt el, s ezzel megteremtette a feltételeket a front főerőinek harcbavetéséhez a székesfehérvári irányban.

A hadművelet végrehajtása során az ellenség szívós ellenállásába ütköztünk. A hitleristák minden áron vissza akarták vetni csapatainkat a hídfőből, hogy helyreállítsák védelmüket a Dunán. A fasiszták SS csapatokat, harckocsikat és rohamlövegeket vontak össze ide és elkeseredett ellenlökéseket hajtottak végre. Kegyetlen harc folyt minden terepszakaszért és helységért. Különösen ádáz ütközet bontakozott ki Pécsért, Siklósért és Villányért. Csapatainknak csak kemény éjszakai harcban sikerült elfoglalniuk ezeket a helységeket. Hadseregünk rendkívül kedvezőtlen körülmények közepette harcolt. Az ellenség védelme a mélységben emelkedő terepszakaszon épült ki, ahonnan jól megfigyelhette csapataink tevékenységét. A lakott helységek és a számtalan borospince megkönnyítette a védelmet. Az esőzések feláztatták az utakat. A csapatok manőverezése az utakon kívül rendkívül korlátozott volt. A lövegeket embereknek kellett vontatniuk. A hídfőben vívott elkeseredett harcokban az 57. hadsereg súlyos veszteségeket okozott az ellenségnek, sok foglyot ejtett. A zsákmány is gazdag volt.

Miután 1944 decemberében teljesítettük a hídfő birtokbavételére kapott parancsot, kifejlesztettük a támadást Magyarország területén, főleg Kaposvár—Nagykanizsa és az erők egy részével a Dráva északi partján Barcs irányában.

Az ellenség — visszavonulva nyugatnak — szívós ellenállást tanúsított. Hadseregünknek ekkor különösen elkeseredett harcot kellett vívnia Nagybajomért és Szigetvárért. A németek minden áron tartani igyekeztek Nagybajom körzetét, amely a Kaposvárból kivezető fő útvonalba esett és fedezte a nagykanizsai olajmezőkhöz vezető legrövidebb utat. Nagybajomot — lövész- és közlekedőárkokkal, műszaki zárakkal stb. — a védelem erős központjává építették ki.

A védelemnek ez a központja többször gazdát cserélt, s csak 1945 márciusában sikerült véglegesen megtartanunk. Ugyancsak súlyos harcokat kellett vívnunk Szigetvárért és Barcsért, amelyeket a hitleristák nagyon fontos pontoknak tar-

tottak, mivel rajtuk keresztül vezettek a Jugoszláviában harcoló német csapatok legközelebbi útjai, ahonnan csapást mérhettek a székesfehérvári és nagykanizsai irányban támadó szovjet csapatok főcsoportosítására. A Szigetvárba vezető utakon 1944. december 2—4. között az ellenség erős ellenlökésekkel igyekezett visszavetni csapatainkat és megakadályozni, hogy elérjék a város körzetét. Csak december 5-én éjjel, a 64. hadtest csapatainak északi és délnyugati irányú csapásával sikerült elfoglalnunk ezt a fontos pontot.

Az 57. hadsereg támadása azzal fenyegette a németeket, hogy elvesztik a nagykanizsai olajlelőhelyeket és a városon átvezető fő közlekedési utakat, amelyek összekötötték Magyarországon levő erőiket a Jugoszláviában és Görögországban harcoló balkáni csoportosítással. Ezért arra kényszerültek, hogy átcsoportosítsák Jugoszláviából a nagykanizsai irányban a 2. páncélos hadsereget (nyolc gyaloghadosztály, gépesített dandár és megerősítő eszközök). Ezután megszállták az előre berendezett állásokat Keresztúr—Marcali—Nagybajom—Nagyatád—Vízvár között. A kedvező állások szívós védelmével és a tartalékok erős ellenlökéseivel sikerült a németeknek 1944 december végéig feltartóztatniuk hadseregünk támadását, amely erre az időre kijutott a Balaton déli partjához.

Az 57. hadsereg csapatai a magyarországi harcokban 1944 novemberében és decemberében több mint 800 lakott helységet szabadítottak fel, köztük Pécset, Dombóvárt, Kaposvárt, Szigetvárt, Barcsot. Március végéig a hadsereg védelmi harcokat folytatott a Balatontól délre, szilárdan tartva az elfoglalt állásokat, és biztosítva a 3. Ukrán Front főcsoportosításának tevékenységét a székesfehérvári és budapesti irányban.

Különösen súlyos harcokat vívott az 57. hadsereg 1945 márciusában. A hó elején a német hadvezetés ellentámadást indított a Balaton körzetében, hogy szétzúzza a 3. Ukrán Front csapatait és Budapesttől délre elérje a Dunát. Előttünk a 2. páncélos hadsereg tevékenykedett, kb. 70 000 emberrel, több mint 1000 löveggel, 100—150 harckocsival és rohamlöveggel. Erőink zöme Keresztúr és Kutas között védett, 60 km széles arcvonalon. A hadtestek és hadosztályok harcrendje kétlépcsős volt. A 104. lövészhadosztály és a 32. gépesített dandár Kaposvártól nyugatra helyezkedett el a hadsereg tartalékában. Az 57. hadseregtől balra az 1. Bolgár Hadsereg csapatai védtek.

Az 57. hadseregnek meg kellett akadályoznia, hogy az ellenség áttörjön Kaposvár irányában, s miután kifárasztotta annak erőit, támadásba átmennie. A hadsereg és a magasabb-

egységek ennek megfelelően dolgozták ki a harc megvívásának tervét. A csapatok nagy munkát végeztek, és március 5-ig lényegében befejezték a védőállások műszaki kiépítését, általában 30 km mélységben.

1945. március 6-án 07.00-kor erős tüzérségi előkészítés után az ellenség támadásba ment át a 64. lövészhadtest (parancsnoka Kravcov vőrgy. volt) sávjában Kutas—Nagybajom körzetében, Kaposvár általános irányban mérve a főcsapást. A támadásban három gyalloghadosztály (a 118., 134. és a 71.) vett részt, harckocsik és rohamlövegek támogatásával. Nagybajomtól északra (Setétkerék-puszta—Csikota-puszta körzetében) az 1. hegyi lövész hadosztály mért kisegítő csapást. A kaposvári irányban elérendő siker továbbfejlesztésére a 16. gépesített hadosztály állt készenlétben, a második lépcsőben. Az ellenség, főcsapása körzetében, arcvonalkilométerenként négy gyalogzászlóalj, több mint 100 löveg és 20—25 harckocsi sűrűséget hozott létre.

A támadás kezdetén hadseregünk egész tüzérségének tüzét a támadók harcrendjére összpontosítottuk. Az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett és támadásának üteme erősen csökkent. A 64. hadtest második lépcsője ellenlökésekre készült.

A fasiszták súlyos veszteségek árán a főcsapás irányában visszaszorították csapatainkat és a 64. hadtest balszárnyán, 5 km mélyen beékelődtek védelmünkbe.

A hitleristák március 6-án 17.00-ig elérték Földhíd-puszta vonalát. Hogy megállíthassuk a támadást Kaposvár irányában, erős csapást kellett mérnünk a 64. hadtest második lépcsőjével (113. lövészhadosztály) Kiskorpád körzetéből Jákó általános irányban. A feladat az volt, hogy visszavessük az előnyomuló ellenséget, megerősítsük és szívósan védjük a nagybajomi—jákói út mentén húzódó reteszállást, s megakadályozzuk, hogy az ellenség áttörjön Somogysárd irányában.

A 113. lövészhadosztállyal egy időben avatkozott a harcba az 1. Bolgár Hadsereg 12. gyalloghadosztályának 31. gyalogezrede, amely Csököly körzetéből indított ellenlökést Jákó irányában, a támadó ellenség szárnyába.

Ez az ellenlökés megállította az ellenség támadását, és a németek 1,5—2 km-rel visszavetette Jákó körzetébe. A 113. lövészhadosztály egységei elfoglalták a nagybajomi—jákói utat, s ezzel elvágták az ellenség Kaposvárra vezető útját. A bolgár ezred elfoglalta Jákó déli szegélyét.

A Nagybajomtól északra támadó ellenségnek csak Setétkerék-pusztát és Csikota-pusztát sikerült elfoglalnia március

6-án. További támadását a 73. gárda-lövészhadosztály megállította.

Az ellenség elgondolása teljesen világos volt számukra: főereje a 64. lövészhadtest arcvonala előtt, Nagybajom—Jákó területén összpontosult. A hitleristák arra törekedtek, hogy kijussanak Somogysárd—Kiskorpád vasútállomás körzetébe, átvágják a műutat és tovább támadjanak Kaposvár általános irányban, a szárnyakon pedig kiszélesítsék az áttörést Hetes és Csököly—Kadarkút irányában. Hogy ezt megakadályozzuk, március 7-én éjjel megerősítettük az elfoglalt terepszakaszt. A gyalogság harcrendjében több tüzérséget jelöltünk ki közvetlen irányzású tüzelésre, a 64. lövészhadtestet megerősítettük harckocsikkal és rohamlövegekkel — a hadsereg tartalékából — és néhány páncéltörő tüzérezreddel.

Elhatározásunk az volt, hogy szívós védelemmel kifárasztjuk az ellenséget, majd támadásba megyünk át.

Március 7—9. folyamán az ellenség, harcba vetve tartalékait, elkeseredetten rohamozta a 64. lövészhadtest állásait, Nagybajomtól keletre. Különösen elkeseredett harc lángolt fel a 113. lövészhadosztály arcvonalszakaszán a Kiskorpád—Somogysárd irányban, ahol az ellenség fő erejét összpontosította, s arra törekedett, hogy Kaposvár irányában áttörjön. A 113. lövészhadosztály csak egy napon, március 7-én, 15 ellenlökést hárított el. Minden egyes ellenlökésben öt-hat ezrednyi gyalogság vett részt, 5060 harckocsitól és 30—40 rohamlövegtől támogatva.

Az ellenség március 9-ig — súlyos vérveszteségek árán — elfoglalta Balázska-pusztát (Nagybajomtól délkeletre) és Nagysári-pusztát. Továbbjutni azonban nem tudott.

Ezekben a napokban 30 német harckocsi és rohamlöveg semmisült és rongálódott meg az aknákon.

Az ellenség — erőinek átcsoportosítása után — tovább rohamozva Kiskorpád—Somogysárd irányában, március 10-én reggel 40 perces tüzérségi előkészítés után mintegy öt ezrednyi gyalogsággal és 30—40 harckocsival támadásba ment át a 299. lövészhadosztály és a 12. bolgár hadosztály balszárnyán. A csapást az 57. Szovjet és az 1. Bolgár Hadsereg csatlakozásán mérte, Kisbajom—Csököly—Kadarkút irányában.

E csapás elhárítására az 57. hadsereg tartalékából a 104. lövészhadosztályt, páncéltörő tüzérséggel, mozgó záróosztagot és az 1. Bolgár Hadsereg tartalékát irányítottuk Csököly körzetébe.

A 64. lövészhadtest, a 12. bolgár hadosztály csapatai és a harcok körzetébe irányított tartalékok szívós harccal meg-

akadályozták, hogy az ellenség áttörje védelmünket és arra kényszerítették, hogy beszüntesse támadását.

A három napig tartó harcban a hitleristák ebben az irányban csak 2—3 km-t tudták visszaszorítani csapatainkat. Ennek során elfoglalták Szabást és Kisbajomot.

A fasiszták, miután Nagybajomtól délre nem értek el sikert, március 14-én a 16. gépesített, a 118. könnyű gyalogos és az 1. hegyi vadászhadosztály erőivel támadásba mentek át Marcali körzetében a 6. gárdahadtest ellen. Ám az elért eredmény jelentéktelen volt. Mivel a 6. gárdahadtest idejében meg tudta erősíteni védelmét, a hitleristák itt is megrekedtek.

Március 16-án a front főcsoportosítása, a Balatontól északra, támadásba ment át. Ekkor az ellenség — március 22-én — beszüntette témadását az 57. hadsereg sávjában, védelembe ment át anélkül, hogy sikert ért volna el a kaposvári irányban.

Az ellenség márciusban az 57. hadsereg elleni harcok során háromszor változtatta csapásának irányát. Szándékainak idejében való felfedése, szilárd védelmünk, tartalékaink gyors manőverezése és a harcokba való jó ütemű beavatkozása nyomán megállt és nem érte el a kívánt eredményt. Mindössze egyes irányokban sikerült súlyos veszteségek árán 5—6 km mélyen beékelődnie védelmünkbe.

A védelmi harcokban jelentős szerepet játszott a tüzérség és a harckocsik gyors manővere. A tüzérséget és a harckocsikat a nem támadott arcvonalszakaszokról mindig oda csoportosítottuk át, ahol az ellenség a főcsapást mérte.

A Nagybajomtól délre kialakult harcok során pl. a 64. lövészhadtest védősávjába március 6—9. között 600-nál több löveget és aknavetőt dobtunk át. Tüzérségünk manőverei lehetővé tették, hogy már az ellenséges támadás első napjának végére jelentősen csökkentsük a németek tüzérségi fölényét. Két nap múlva pedig teljesen meg is szüntettük azt.

A 32. gépesített dandár a védelmi harcok alatt — a gyalogság ellenlökéseinek megfelelően — háromszor csoportosult át más-más irányba.

Nagy szerepet játszottak a német páncélosokkal vívott harcban a mozgó záróosztagok, amelyek a harckocsiveszélyes irányokban gyorsan aknazárakat telepítettek.

Március 6-án pl. a 64. lövészhadtest védősávjában Nagybajomtól délre 1500 harckocsi és 1000-nél több gyalogsági aknát telepítettek, március 7-én éjjel további 3000 harckocsiaknát

raktak le. Március 6. és 8. között a hadtest védsősávjában összesen 6500 harckocsiaknát és mintegy 2000 gyalogsági aknát telepítettek. Az aknazárakon március 6-án és 7-én 20 német harckocsi pusztult el.

Az 57. hadsereg szívós harca elvéreztette az ellenséget. Március 29-én lendületes támadásba mentünk át és elfoglaltuk Nagybajomot, Kiskorpádot, Böhönyét, Iharosberényt. Ezek az ellenség jól kiépített védelmi csomópontjai voltak, és fedezték a nagykanizsa—marcali olajkörzetet. Április 2-án északról és délről mért csapással, az 1. Bolgár Hadsereg csapataival együttműködve elfoglaltuk Nagykanizsát, az olajipar központját, a fontos közlekedési csomópontot. Ez a manőverünk oly gyors és lendületes volt, hogy az ellenségnek nem maradt ideje felrobbantani a fúrótornyokat és az olajfinomítót.

A város felszabadítása után tovább támadtunk nyugati irányban és április 4-én átléptük az osztrák határt.

A hadsereg tisztjei és katonái a Magyarországon vívott súlyos harcokban állhatatosak, bátrak voltak, s a tömeges hősiesség példáit szolgáltatták. Makszimenko harcos három német harckocsit és egy rohamlöveget, Litvinov harcos két harckocsit és két rohamlöveget semmisített meg. Saligin törzsőrmester lelőtt 14 hitleristát, harcképtelenné tett három géppuskát, kezelőivel együtt. A kommunista Szmisljajev őrmester és a komszomolista Scselkunov harcos halhatatlan hőstettet vitt végbe Nagybajomnál. Sebesülten, gránátokat kötözve magukra az ellenséges harckocsik elé feküdtek. A szovjet nép sok hű fia áldozta életét hazája boldogulásáért és a magyar nép napfényes jövőjéért. A fentieken kívül számtalan példát idézhetnénk még a szovjet harcosok bátor, hősies tetteiből.

Magyarországi harcaink során a dolgozók — megértve a szovjet hadsereg internacionalista küldetését — forró szeretettel fogadtak bennünket, és amivel tudták, segítették a német fasiszták megsemmisítését. Amikor az 57. hadsereg csapatai a Balatontól délre védelemre készültek, Kaposvár—Dombóvár—Szigetvár—Kadarkút és Tamási körzetének lakói saját eszközeikkel részt vettek a védőállások kiépítésében. Az 57. hadsereg a lakosság segítségével a balatoni védelmi hadművelet kezdetére — 1945 március —, a nehéz téli viszonyok között rövid idő alatt elkészített néhány védőállást, 30 km mélységben. Arcvonalkilométerenként öt kilométernyi lövész- és közlekedőárkot ástunk és sok más védelmi létesítményt készítettünk.

A magyar nép szabadságáért és függetlenségéért vívott harcokban a szovjet hadsereg sok katonája és tisztje áldozta

életét, s bennünket — a harcok résztvevőit — jóleső érzéssel tölt el az a tudat, hogy a magyar nép hűen őrzi e hősök emlékét. Örömmel gondolunk rá, hogy azon a földön, ahol oly sok szovjet ember vére ömlött, ma egy gyönyörű élet virágzik, s sikeresen épül a szocializmus.

M. Sarohin vezérezredes,
a Szovjetunió Hőse

A HADITECHNIKAI PARK SZEREPE A HONVÉDELMI NEVELÉSBEN

A szocialista nevelés szerves része a hazaszeretetre nevelés, a haza védelmére való készség kifejlesztése. E célkitűzés megvalósításában az iskola mellett jelentős szerepet játszik hadseregünk is, amely sajátos eszközeivel felbecsülhetetlen segítséget tud nyújtani ifjúságunk honvédelmi neveléséhez.

Az országgyűlés 1964 januári ülésén a Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztere ismertette az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletét, amely a tényleges katonai szolgálat alsó korhatárát 18 éves korban határozta meg. A rendelet biztosítja, hogy minden katonai szolgálatra alkalmas fiatal eleget tegyen honvédelmi kötelezettségének, lehetővé teszi, hogy fiataljainkat a honvédelmi kötelezettség teljesítése ne gátolja egyéni céljaik elérésében.

Ifjúságunknak a katonai szolgálatra való előkészítése szervezettebb és szorosabb együttműködést követel meg a pedagógusoktól, a tömegszervezetektől és a hadseregtől egyaránt.

Mindezekből adódnak a tennivalók: meg kell ismertetnünk és szerettetnünk a tanuló ifjúsággal néphadseregünk életét, egyes haditechnikai eszközeit és a katonai élet kötelmeit.

E szerfölött érdekes és szép, de nem könnyű feladat megvalósításának elősegítésére jött létre a Haditechnikai Park. E létesítmény munkájának tartalmát a látogatók életkori sajátosságainak megfelelően határoztuk meg.

A legnagyobb figyelmet a 12—14, a 14—16 és a 16—18 éves fiatalokra fordítottunk.

Mindhárom csoportban más-más módszerekkel kell megoldanunk az érzelmi és értelmi ráhatást, illetve a technikának bizonyos fokú megismertetését. Mert amíg a 12—14 éves tanulóknál a játékosság, a szórakoztató ismeretnyújtás áll előtérben, addig a 14—16 éveseknél nemcsak a technikai kérdések iránti érdeklődés felkeltése a célunk, hanem ezen belül már egy-egy területen konkrétabb, részletesebb tájékoztatást is

kell adnunk. Hatványozottabban jelentkezik az értelmi és technikai tudás igénye a 16—18 évesek esetében.

A kérdés tehát úgy merült fel, milyen legyen a Haditechnikai Park berendezése és programja, hogy az az ifjúság minden rétegére kiterjedően jó kiegészítője legyen az egyetemes honvédelmi nevelés rendszerének. A kérdésre a választ a Nagy-Budapesti KISZ Bizottság, az MHS Budapesti Elnöksége és a Honvédelmi Minisztérium illetékesei együttesen keresték. Közösen alakították ki a Haditechnikai Park berendezésének és programjának általános elveit.

A Haditechnikai Park alapvető céljául határozták meg, hogy megfelelő keretek között mutassa be a Magyar Néphadseregben rendszeresített fegyvereket és technikai eszközöket. A technikai eszközök bemutatása mellett nyújtson képet a hadsereg katonáinak dolgos hétköznapjairól, kiképzéséről és kulturális életéről. Ennek gyakorlati megvalósítása a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum vezetőire és munkatársaira várt.

Ilyen előzmények után kezdődött meg 1963 őszén a Haditechnikai Park anyagának az összegyűjtése.

Az ifjúság számára először 1963 őszén (szeptember 17-től október 25-ig) nyílt meg a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán.

Ekkor a park a következő eszközökkel rendelkezett: T—34 harckocsi, MIG—15—BISZ és JAK—11 repülőgépek, 76 mm-es páncéltörő löveg, 45 mm-es páncéltörő löveg, 57 mm-es légvédelmi ágyú, 37 mm-es légvédelmi ágyú, valamint különböző műszaki eszközök: rohamcsónak, pontonhíd tag stb. A parkban levő különböző nehézfegyverek és a Kabinetben elhelyezett kézi lőfegyverek, valamint technikai eszközök megtekintése mellett az érdeklődők vetített képes előadásokon és filmvetítéseken ismerkedhettek meg néphadseregünk katonáinak életével.

A technikai parkot rövid, egyhónapos nyitvatartási idő alatt 9500 fő tekintette meg. A szervezés kezdetben csak az I., II. és XII. kerület iskoláira korlátozódott. Persze új létesítményünket más kerületek és vidéki iskolák is látogatták.

Az 1963-as év tapasztalatait behatóan tanulmányoztuk. Az eredmények továbbfejlesztésére és a hibák kijavítására törekedve kezdtük meg az 1964. évre való felkészülést.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a Haditechnikai Park és a Kabinet teljes sikert aratott mind budapesti, mind vidéki viszonylatban. Ugyancsak jó tapasztalatokat szereztünk a vidéki

iskola-városokban, Miskolcon, Debrecenben és Pécsett a vándor Haditechnikai Park bemutatásával is.

A tapasztalatokat és tanulságokat figyelembe véve tovább fejlesztettük a négy különböző területet:

1. *Az udvaron elhelyezett* harceszközöket kiegészítettük 122 mm-es tarackkal, 85 mm-es légvédelmi ágyúval, Szon—4-es tűzvezető lokátorral. Ezeket az eszközöket a fiatalok maguk is kezelhetik és forgathatják. Különösen nagy az érdeklődés a harckocsi iránt. A harci technika személyzete részére rendszeresített sapkákat a látogatók felvehetik és beülhetnek a harckocsiba, megszemlélhetik annak belsejét, megismerhetik berendezési tárgyait.

Ugyancsak nagy az érdeklődés a MIG—15—BISZ sugárhajtású repülőgép iránt.

A Haditechnikai Park anyagát képzett nyugállományú szaktisztek ismertetik meg a csoportokkal. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a bemutatók nagy érdeklődésnek örvendenek és maradandó élményt nyújtanak a látogató fiataloknak. Egy-egy bemutató alkalmával sok kérdést tesznek fel az adott technikai eszközt bemutató személynek, aki szívesen és szeretettel válaszol a fiatalok kérdéseire.

2. A múzeum két termében elhelyezett, a *Technikai Kabinetben* gazdag anyag várja a látogatókat. Itt a fiatalok megtekinthetik a MIG—15—BISZ sugárhajtású repülőgép motorjának nagyon szemléletesen elkészített metszetét, a harckocsik fejlődését bemutató maketteket, metszeteket és működő híradóeszközöket, a hadseregben rendszeresített ruházatot és rendfokozati jelzéseket, különböző tüzérségi optikákat, valamint műszaki és vegyvédelmi eszközöket.

A fiatalokat különösen a rádiók, géppisztolyok, pisztolyok, karabélyok stb. működése érdekli. A középiskolások és az ipari-tanuló-intézetek fiataljai körében nagy népszerűségnek örvendenek: a sugárhajtású repülőgépmotor metszete és a különböző híradóeszközök (az R—10, R—20, R—106 rádiók és a K—10-es távbeszélőközpont stb.).

A technikai kabinet csoportvezetőire hárul a legnagyobb felelősség és megterhelés, mert a fiatalok érdeklődése, szinte véget nem érő kérdéseik megválaszolása, a sokféle eszköz ismerete jó felkészültséget és nagy türelmet igényel.

3. A csoportok a 200 főt befogadó *vetítőteremben* egy-, illetve másfélórás *vetítettképes előadást és katonai tárgyú kisfilmeket* tekinthetnek meg.

A látogatók ebben az esztendőben a Magyar Néphadsereg-

ről szóló kb. 40 perces előadást hallgathattak meg, melyet diaképek egészítettek ki.

Az előadás után vetített „Szabadságharcos elődeink" című kisfilm rövid áttekintést adott az egyes korok harcairól, így az 1514-es Dózsa György-féle parasztháborúról, Zrínyi Miklós törökellenes, II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes harcairól, az 1848—49-es szabadságharcról, Bem József erdélyi tevékenységéről. Ezt követően az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság harcairól és végül a szovjet hadsereg magyarországi felszabadító harcairól.

Egy másik kisfilm „Harc a percekért" címmel néphadseregünk katonáinak életéről szól. Itt a filmről a fiatalok megismerhetik az idő nagy jelentőségét a honvédelmi kötelezettség teljesítésében. Képet kapnak arról, hogy a korszerűen felszerelt hadsereg minden tagjára, milyen felelősségteljes feladat hárul hazánk és a béke védelmében. Előadásaink, filmjeink megnyerték a fiatalok tetszését.

A fentieken kívül természetesen még több katonai tárgyú filmünk is van, ezeket a különböző előadásainkkal együtt a teljes program közlésénél ismertetjük.

4. *A múzeum kiállítási termei.* A Magyar Tanácsköztársaságról szóló kiállításon az iskolás csoportok megismerkednek a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének honvédő harcaival és az első magyar proletárdiktatúra politikai történetével, majd a Magyar Tanácsköztársaság leverése utáni fehérterror rémtetteivel. A kiállítás szemléltető képet ad a Horthy-fasizmus 25 éves uralmáról és a dolgozó nép helyzetéről az ellenforradalmi rendszerben.

A múzeum egyik legkedveltebb terme, a „Fegyverbarátaink" című kiállítás. Itt elsősorban a Varsói Szerződés országai hadseregeinek életéről, fegyvereiről, kitüntetéseiről, egyenruháiról stb. kapnak képet a látogatók. Ezenkívül megtalálhatók itt azoknak a szocialista országoknak hadseregéről szóló képek és anyagok is, amelyek nem tagjai a Varsói Szerződésnek.

Az elmúlt időszakban ezen a négy fő területen igyekeztünk hozzájárulni a hazánkban folyó honvédelmi neveléshez.

Ez a négy terület a gyakorlatban szervesen összefügg és kiegészítették egymást, együttesen szolgálták a honvédelmi nevelés érzelmi és értelmi feladatainak megvalósítását.

E területek részletes munkájáról a „Tájékoztató a Hadtörténelmi Múzeumról és Technikai Parkról" ad konkrét ismertetést. Ebben a Nagy-Budapesti KISZ-bizottság, az MHS Buda-

pesti Elnöksége, a Budapesti Fővárosi Tanács, valamint a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum vezetőinek egyetértésével az alábbi programot vehetik figyelembe az iskolák tantestületei és használhatják fel a tananyag elsajátításánál.

Vetítettképes előadás	Film	Múzeumi kiállítás	Szükséges idő
Népfelkelés a császári betolakodók ellen 1848 őszén	Feltámadott a tenger (4 felv.)	Az 1848—49-es szabadságharc	4 óra
Magyar internacionalisták a Nagy Okt. Szoc. Forradalomban és a SzU polgárháborújában	39-es dandár (3 felv.) vagy: Csapajev	A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege	3 óra
A Magyar Vörös Hadsereg harcai	Vörös Katonák előre (3 felv.) vagy: Dicsőséges Tanácsköztársaság (1. felv.)	A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege vagy: Fegyverbarátaink c. kiállítás	3 óra
Nmezetközi önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában	Nem törnek át (1. felv.)		3 óra
A Vörös Hadsereg felszabadító harcai Magyarországon	Tűz a Dunán (3. felv.)	Magyarország felszabadítása és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom	3 óra
A magyarországi antifasiszta és partizánmozgalom története	—	Magyarország felszabadítása és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom	3 óra
Magyar katonák részvétele Magyarország felszabadításában	Három csillag (3. felv.)	Magyarország felszabadítása és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom	3 óra
	Alba Regia (3. felv.)	Magyarország felszabadítása és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom	3 óra

Vetítettképes előadás	Film	Múzeumi kiállítás	Szükséges idő
Budapest felszabadítása	Budapest felszabadítása (1. felv.)	Magyarország felszabadítása és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom	3 óra
A román csapatok részvétele Magyarország felszabadításában	1963. évi 3. és 7. sz. Néphadsereg Híradó	Fegyverbarátaink c. kiállítás	3 óra
Az 1. Bolgár Hadsereg részvétele Magyarország felszabadításában	3. sz. Bolgár Híradó (1. felv.) Bolgár ég őrei (1. felv.)	Fegyverbarátaink c. kiállítás	3 óra
Fegyverbarátaink	1963. évi 3. sz. Néphadsereg Híradó (1. felv.)	Fegyverbarátaink c. kiállítás	3 óra
Haditechnika Gábor Áron korában	—	Technikai Park	3 óra
	Egy másodperc értéke (1. felv.)	Technikai Park	3 óra

Ezzel a programmal és munkánk egészével kívánunk hozzájárulni az iskolákban folyó szocialista nevelés sokrétű tevékenységéhez és kívánunk segítséget adni a tanuló ifjúság honvédelmi ismereteinek gazdagításához, a haza védelmére irányuló kötelességeiknek kifejlesztéséhez.

A látogató iskolák, diákok és tanárok egyaránt hasznos kezdeményezésnek tartják a Haditechnikai Park működését, mert véleményük szerint segíti a tanulók honvédelmi nevelését.

A park látogatottságát folyamatosnak és rendszeresnek mondhatjuk. Vannak kerületek és középiskolák, amelyek régi ismerősként újra és újra eljönnek, mert nagyra értékelik a Haditechnikai Park jelentőségét. Ilyenek pl.: a budapesti Petőfi Gimnázium, az Eötvös Gimnázium, a Teleki Blanka Technikum, valamint a XIII., XIV. és IV. kerületek iskolái.

A csoportokat vezető tanárok többsége megértette a haza védelmére való nevelés fontosságát. Voltak pedagógusok, akik

előzetesen tájékozódtak arról, mit láthatnak itt növendékeik és az elmondott ismertetés birtokában készítették fel osztályaikat vagy csoportjaikat a látogatásra. A legnagyobb érdeklődést és aktivitást a történelemszakos tanárok részéről tapasztaltuk. A vezetésükkel érkező csoportok, amelyeket előre felkészítettek, nagy érdeklődéssel és lelkesedéssel vettek részt minden foglalkozáson. Ilyen módon valóban élményt jelentett a fiatalok számára a tanulmányi kirándulás. Ez évben olyan példánk is volt, hogy pl. a dabasi és a nyíregyházi gimnáziumok történelemszakos tanárai előzőleg felutaztak Budapestre és áttanulmányozták a Múzeum 1919-es kiállítási termét. A következő napokban felhozták csoportjukat és itt a helyszínen tartották meg a történelem órát. Utána megtekintették a Haditechnikai Parkot. Ezt a kezdeményezést örömmel üdvözöltük és rendkívül hasznosnak tartottuk. Igen sajnáljuk, hogy ezzel a lehetőséggel eddig egyetlen budapesti középiskola sem élt.

Fontos feladatunknak tekintjük továbbra is a pedagógusokkal való beszélgetéseket. Ez évben ugyanis többször előfordult, hogy a csoportvezető tanár diákjait nem céltudatosan hozta el a Múzeumba és a Haditechnikai Parkba, hanem csak azért, mert „kirándulás volt betervezve és ide jöttünk". Az is igaz, hogy, amikor programunk szerint megismerkedtek az itt levő anyagokkal és lehetőségekkel, a legtöbben megígérték: tapasztalataikat elmondják tanártársaiknak is.

Hasznos volna, ha az 1965. évi megindulás előtt az iskolák honvédelmi felelős tanárai és az osztályfőnökök részére 4—5 órás bemutatót tartanánk és minden iskolában lenne 1—2 tanár, aki részletesen ismerné lehetőségeinket és céljainkat.

A látogató iskolák tanárai mindjobban felismerik, hogy oktató-nevelő munkájuk színesebbé, szemléltetőbbé és élményszerűbbé válik, ha igénybe veszik segítségünket. Ezt meggyőzően bizonyítják vendégkönyvünk bejegyzései. Találhatunk benne olyan véleményeket, amelyek például azt hangsúlyozzák, hogy „a látottak és hallottak nagyon jól kiegészítik az elvont iskolai oktatást". Egy XV. kerületi gimnázium tanára a következőket írta:

„Az előadás, a kiállított tárgyak, eszközök, fegyverek és a sokféle felszerelés nagyon érdekes és tanulságos. A tanulók némi fogalmat alkothatnak maguknak arról, hogy a mai modern hadsereg, az eredményesen működő katona igen sok nehéz és alapos tanulás után tudja csak feladatát, hazánk védelmét ellátni. A harmadik gimnazisták számára többet ad, mint a kisebbeknek, bár azok lelkesebben figyelik. Nemcsak a fiúk, hanem

a lányok is érdeklődve jártak itt és sok gondolatot ébresztettek fel bennük a bajtársak. Kár, hogy egyszerre csak keveset tud felfogni az emberi elme. Remélem még lesz alkalmunk újra eljönni. Szeretnénk és akarunk."

A XII. kerületből, a „Dobó úttörő csapat" írja:

„A kiállítás anyaga gazdag, jól rendezett. A vezetés szakszerű, gondos, élményt nyújt a tanulók számára, izgatott figyelemmel kísérték az érdekes előadást, filmeket.

A repülőgép, harckocsi, ágyúk személyes kipróbálása felejthetetlen élmény számunkra.

Tanulmányaink szempontjából is, pedagógiailag is nagyon hasznos volt minden."

Az egyik tanár a következőket írta:

„Úgy látjuk, hogy a szocialista hazaszeretetre és a proletárinternacionalista nevelésre, de a történelemoktatás számára is általunk meg nem oldható segítséget kaptunk. Ez többet jelent, mintha mi, nevelők, heteken át beszélünk a néphadsereg életéről."

Úgy gondoljuk, hogy a beírt véleményekhez különösebb megjegyzés nem kívánkozik, mert lényegében azt igazolják, hogy helyes úton járunk.

Végezetül néhány adatot ismertetünk:

A Haditechnikai Park teljes programját — az előadásokat és a filmeket 26 960 fő tekintette meg, 20 160 fő egy-egy terület anyagával ismerkedett meg. Tehát összesen 47 120 fiatal látogatott el a Haditechnikai Parkba.

A tapasztalatokat összegezve elmondhatjuk, hogy a Haditechnikai Park létrehozása helyes és időszerű gondolat volt és tovább kell haladnunk ezen a megkezdett úton.

Jövő terveink megvalósulása nagymértékben függ az iskolák igényétől, a pedagógusok érdeklődésétől is. A magunk részéről arra törekszünk, hogy állandóan gyarapítsuk technikai eszközeinket és emeljük előadásaink, csoportvezetési módszereink színvonalát, hogy minél eredményesebben járuljunk hozzá a honvédelmi nevelőmunka feladatainak megvalósításához, ezenbelül ifjúságunk hazaszeretetének fokozásához.

Kaponya János

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

MAGYAR ANTIFASISZTÁK EURÓPA NÉPEINEK SZABADSÁGHARCÁBAN

A magyar antifasiszta mozgalom történetével, ezen belül a különböző európai országokban harcoló magyar ellenállók tevékenységével, tudományos igényű munkákban még alig foglalkoztak. A jelenlegi körülmények között még nem gondolhatunk arra, hogy erről a kérdésről a teljesség igényét kielégítő monográfiát készítsünk.

Joggal merül fel a kérdés, hogy a nemzeti múltunk egyik szép fejezetét alkotó antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásával eddig miért bántunk ily mostohán. Eltekintve az ötvenes évek politikai nehézségeitől, a kutatás fő akadályát a források gyér és szétszórt állapota okozza.

Ismeretes, hogy sem az illegális, sem a partizánmunka nem nyújt kedvező lehetőséget az írott források keletkezéséhez. Az írásbeli munka nemhogy kívánatos lett volna, hanem egyenesen tiltott és veszélyes dolog volt. Az ennek ellenére létrejött kis mennyiségű iratanyag sem került szervezett levéltári begyűjtésre, zömében még ma is a résztvevők birtokában van. Ez a pótolhatatlan kincs évről évre egyre jobban rongálódik és a veteránok halálával ki van téve a pusztulás veszélyének is. Sok ismeretlen anyag található még külföldi archívumokban is.

A Hadtörténelmi Intézet levéltára néhány évvel ezelőtt megkezdte ezeknek a forrásoknak — és más levéltárak hasonló anyagainak — eredetiben, vagy másolatban való begyűjtését. A jelzett körülményeket figyelembe véve, különösen nagy gondot fordítunk az egykori partizánok visszaemlékezéseinek megmentésére. Sikerült megteremtenünk egy olyan gyűjtemény alapjait, amely fontos bázisa lehet a magyar ellenállási mozgalom kutatásának. Az előkerült iratok értékesebb darabjait kötetbe gyűjtöttük, s a feldolgozás, „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen" címmel a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában rövidesen megjelenik.

A későbbi feldolgozásoknak kívánunk tényeket és adatokat

nyújtani azzal is, hogy folyóiratunk hasábjait immár harmadszor használjuk fel az ellenállási mozgalom különböző dokumentumainak publikálására. Úgy érezzük, hogy az itt közölt források hasznosan egészítik ki a Hadtörténelmi Közlemények jelen számában megjelenő Harsányi—Pintér referátumot is.

A közölt okmányokat az események időrendjének megfelelően csoportosítottuk. Zárójelben feltüntettük az irat keltének dátumát is. Ha az esemény és az irat kelte egybeesik, az olvasó csupán egy zárójeles dátumot talál.

Gazsi József

1942—1944.

(1947. október 7.)

A Francia Miniszterelnökség Államtitkársága által a dandárparancsnokság nevében kiadott napiparancs Fischer Andor ellenállási tevékenységének és kitüntetésének igazolására

Francia Köztársaság.

Az 1939—1945-ös háború.

NAPIPARANCS KITÜNTETÉSRE

FISCHER ANDOR

A német hadifogságból megszökött és 1942-ben megszervezte l'Ain megyében a rádió hírszolgálatot.

A birtokában volt egy fegyver- és robbanóanyag lerakat. A lakása az ellenállási szervek (partizánok) rendelkezésére állott, hogy ott összekötő közegeket és vezérkari tiszteket elrejtsenek. Többek között a St. Michel kapitány felfegyverzett kötelékét. A „MAQUIS"-ban[1] részt vett minden ütközetben, egészen a Rhone Alpes körzet felszabadulásáig.

Az ellenséget mindenütt keményen verte és a reábízott feladatokat veszélyt nem ismerve hajtotta végre.

Ezen napiparancs magával hordja a francia Hadirend bronz csillagával való kitüntetést.

[1] Maquis. — A második világháború francia partizánjainak elnevezése. Tágabb értelemben a francia ellenállási mozgalmat is jelenti.

Ezen napiparancs megsemmisít és helyettesít minden eddigi napiparancsot hasonló cselekedetért.

Készült Párizsban, 1947. október 7-én,

a Miniszterelnökség Államtitkársága nevében
Deyussieu Pontcarral tábornok,
a Francia Belső Haderők főmegbízottja

A kihirdetésért:

Noél vezérezredes,

az ellenállási kitüntetések osztályának főnöke.[2]

HIL. Pgy. F/30. sz. — Másolat.

(1944. február 21.)

Belügyminiszteri átirat a miniszterelnökhöz. Közli a horvátországi „Petőfi Sándor" magyar partizánalakulatról kapott értesülést

Van szerencsém Nagyméltóságod nagybecsű tudomására hozni, hogy hozzám érkezett bizalmas jelentések szerint a horvátországi partizánok „Petőfi Sándor partizán brigád"[3] elnevezés alatt egy magyarokból álló alakulatot szerveztek.

Az ezzel kapcsolatban elrendelt bizalmas puhatolás során a Horvátországból Magyarországba menekült magyarok között sikerült egy Trepsa István nevű olyan egyént találni, akit a partizánok arra kényszerítettek, hogy az említett brigádban harcoljon.[4]

2 Az iratnak csupán egy rossz magyarsággal fordított másolati példánya állt rendelkezésre. Fischer Andor visszaemlékezését lásd. HIL. Pgy. F 30. sz. alatt.

3 A jugoszláviai „Petőfi" zászlóalj a Horvátországi Népfelszabadító Hadsereg II. hadtestének keretein belül 1943. augusztus 15-én alakult meg. Parancsnoka Kiss Ferenc, politikai biztosa Géri Károly volt. A 80 fős egységet a Dráva menti osztag állományába osztották be. A csoport később a Dilyszk-i, Daruvár-i, Biogorszk-i osztagban, majd a Brod-i, a 18-as és az Ifjúsági Népfelszabadító Rohambrigádban folytatta tevékenységét.

1944. december 9-én a vajdasági főparancsnokság rendelkezésére bocsátották a más forrásokból is szerveződő „Petőfi" brigád megalakítása céljából.

A „Petőfi" zászlóaljból és az újonnan szervezett három más zászlóaljból alakult meg 1944. december 31-én Kiscsány faluban a 16. vajdasági hadosztály keretében a „Petőfi Sándor" rohambrigád.

A *brigád* történetéről valójában csupán ettől az időponttól beszélhetünk.

A „Petőfi" brigádra vonatkozóan lásd az Újvidéken megjelenő „Magyar Szó" című lap 1961. június 25. számát.

4 Más adatok szerint Trepsa István önként jelentkezett partizánnak. A horthysta hatóságok még az ilyen fogalmazásbeli torzításokkal is igyekeztek kisebbíteni a partizánmozgalmat.

Trepsa István, 1927. évi oresaci születésű, volt gaciscei lakost 1943 nyarán Gacisce községben horvát partizánok több társával együtt besorozták és Vucsinba, majd Drenovác községbe vitték. Drenovácon felszerelték és a Kis József[5] volt cabunai lakos parancsnoksága alatt álló „Petőfi Sándor partizán brigád"-ba osztották be. Beosztása után vele és társaival Kis József fogadalmat tétetett. Ezután Vucsin és Drenovác környékén út- és vasútrobbantásokat végeztek. 1943 decemberében Cabuna környékén egy német katonai alakulat ellen végrehajtott támadás alkalmával Trepsa a brigádtól megszökött és Magyarországra jött. Itt a barcsi menekülttáborban helyezték el, majd kérésére a már előzőleg átmenekült szüleihez telepítették le Belcsa-pusztára.

Trepsa előadása szerint a Petőfi Sándor brigád létszáma kb. 150 fő volt.[6] Valamennyien horvátországi magyarok. Magyarországról átszököttek nem voltak köztük. A brigád az éjszakákat az erdős hegyekben töltötte, nappal pedig vállalkozásokat hajtva végre, élelmet harácsolt. A brigád tagjai között fiatal nők is vannak.[7]

A miniszter rendeletéből:

v. Kudar alez. s. k

OL ME 2. oszt. R—18066. sz. 1944. — Eredeti tisztázat.

(1944. március 3.)

A BM átirata a miniszterelnökhöz. Közli a jenőfalvai határszéli rendőri kirendeltségtől kapott jelentést a jugoszláviai „Petőfi Sándor" magyar partizánbrigádról

A Nasice környékén levő magyar partizánok, az úgynevezett Petőfi-brigád, még mindig működik. Legutóbb Gyakovó tájára vetődtek el és az úton egy autóbuszt tartóztattak fel. A kocsira több lövést adtak le, majd amikor az megállt, az utasokat kiszállították és magukkal hurcolták. A gépkocsi magyar vezetőjét elengedték azzal, „hogy minden magyarért kár". A többieket részben levetköztették és jó ruhájuk helyett rongyosat adtak rájuk, de cipőt nem kaptak. Így mezítláb hajtották

5 A magyar zászlóalj parancsnoka Kiss Ferenc volt.

6 A közölt létszámadat helyesnek látszik.

7 Az irat eredeti száma: BM. 1032. eln. évk. 1944. Megküldték a Miniszterelnökség 2., a Külügyminisztérium politikai és a VKF 2. osztályának.

őket a hóban Nasic irányába, de eltévedve, három napig étlen-szomjan jártak körbe a nekik ismeretlen vidéken. Végül úgy a partizánok, mint a foglyaik egy szénakazalban pihentek meg és az őrök elalvása után a foglyok megszöktek. A magyar partizánok valósággal tüntettek azzal, hogy a foglyok pénzét és értékeit meghagyták, csak a jó ruházatukat vették el. Piros-fehér-zöld kokárdát viselnek „Petőfi-brigád" felírással, egyenruhában vannak, de nagyon lerongyolódottak ...

OL. ME 2. oszt. R—18581. sz. 1944. — Másolat.

1944. július 29.

(1946. augusztus 30.)

Dr. Sashegyi Ernő orvos alezredes nyilatkozata a lengyel partizánoknak nyújtott segítségről

Mint a 23. tart. ho. egészségügyi oszlopának pk-a, az 1944. év nyarán történt nagy visszavonulásban részt vettem. Július 29-én alakulatom Wrzbyce (Losice-től É-ra) nevű lengyel községben éjjelezett. A község É-i kijáratánál felállított őrség éjféltájon lövöldözésre lett figyelmes, majd a Bug folyó irányából — ahol azzal párhuzamosan egy országút vonult — hamarosan robbanás volt hallható és lángok csapódtak fel. Egy idő múlva az őrség előtt alakok bukkantak fel, akik nem ismerték a jelszót. A helyzet gyorsan tisztázódott: lengyel partizánok voltak.

Engem csak akkor költöttek fel, mire tárgyalásba kezdtünk. Koromsötét volt. A zseblámpák fényében láttam, hogy három tiszti egyenruhába öltözött egyén és egy mezítlábas polgári személy áll előttem. Ez utóbbi a tolmács volt. A társalgás német nyelven folyt. Igen szívélyesen üdvözöltük egymást, a magyar—lengyel testvériség és bajtársiasság nevében össze is ölelkeztünk. Lelkesen mondták el, hogy ők a mai napon megalakult lengyel nemzeti hadsereg katonái, fölszerelésüket onnan felülről (kézzel mutatták is) kapták, és Varsóhoz igyekeznek.[8] Kérték, hogy átvonulhassanak a D-i irányban közel levő erdőségbe, mielőtt kivilágosodnék és érdeklődtek, hogy németek

8 Számos más adat bizonyítja, hogy a lengyel földre szorult magyar csapatok átengedték vonalaikon a varsói felkelők segítségére siető hazafiakat. Varsó blokádírozását éppen a magyar csapatok baráti magatartása miatt nem sikerült megvalósítani a németeknek.

nincsenek-e a közelben. Ami É-i irányban ég, az egy német gépkocsi az országúton.

Így tisztázódván a helyzet, személyesen vezettem őket egy rövid útszakaszon. Közben meggyőződtem róla, hogy mintegy hadilétszámú gyalogos századról van szó, ezenfelül 40—50 lovas és 8—10 országos jármű, melyek mellett nőket és gyermekeket is láttam. A tiszteken kívül a többiek polgári ruhában voltak, dús és valószínűleg teljesen új felszereléssel voltak ellátva, mert a lovasok nyergei rendkívüli módon nyikorogtak. Amint előttem elvonultak — amennyire ez a sötétségben lehetséges volt —, büszkén és mintegy dicsekedve, szinte gyermekek módjára, magasba emelve mutogatták fegyvereiket és géppisztolyaikat.

Reggel felderítő járőrrel személyesen mentem É-i irányban, amerről jöttek. Mintegy 2—3 km-re, az országúton, egy falu szegélyén (nevére nem emlékszem), német sebesültszállító gk. kiégett roncsait találtam, közel hozzá az országút mellett két, a puha, agyagos földbe vájt lövészgödör volt, mellettük mezítlábos lábnyomok és néhány kikészített kézigránát, köztük a piros-tarka magyar is. Az ugyanakkor a helyszínre érkező SS német járőrrel szinte egy időben nyúltam a földre a magyar kézigránát után, miközben a vezető német őrmester erősen kifakadt a magyarokra és fenyegető magatartást tanúsított. Egyébként az SS járőr az egész környéket átkutatta és a lengyel lakossággal erőszakoskodott.

A felderítés után — vasárnap lévén — a község útszéli keresztjénél alakulatom róm. kat. lelkésze tábori misét mondott, melyen a lakosság is részt vett. Utána lelkes hangulatban a község egyik vezető embere üdvözölt és egy — tenyérnyi nagyságú — aranykeretbe foglalt képet nyújtott át, mely a lengyelek nemzeti Máriáját, a Czensztochowa-it ábrázolja. A kép hátulján lengyel nyelven valami ajánlás-féle van, eddig még nem volt alkalmam lefordíttatni. Az egész jelenet rám olyan benyomást tett, hogy a lakosság ismeri az éjjel történteket, ragyogó arccal hálásak érte, azonban ezt kifejezetten, szavakkal, nem merik nyilvánítani a faluban jelenlevő és kutató SS járőr miatt.

Az esetet még aznap négyszemközt jelentettem a ho. pk-omnak.[9] Ő helyeselte eljárásomat és figyelmeztetett, hogy — most már lengyel területen járván — az ilyen esetek gya-

9 A 23. ho. parancsnoka Deseő Gusztáv vezérőrnagy volt.

koriak lesznek. Amennyiben ilyen körülmények még előfordulnak, hasonló viselkedést tanúsítsak.[10] Jelentettem még ugyancsak szóban az esetet a ho. I/B-nek is, aki titokzatos mosollyal fogadta azt, megjegyzés nélkül.

Jelentem végül, hogy a későbbiek folyamán hasonló „nagy" esetem a lengyel szabadságharcosokkal nem fordult elő, csupán annyi, hogy embereim közül egyeseket lefegyvereztek, anélkül azonban, hogy őket bántalmazták volna, sőt a lefegyverzés után velük igen szívélyesen bántak. Ennek következtében keletkezett hadbírósági kivizsgálások miatt a ho. pság. velük érintkezésbe lépett (Tomosow környéke) és kérte, hogy ezt az eljárást szüntessék be. Sajnálkozásukat fejezték ki, hogy ezáltal hivatalos kellemetlenségeket okoztak a magyaroknak, ők nem tudták, hogy ezt ilyen szigorúan veszik. Más úton ugyan nehezen tudnak most fegyverhez jutni, azonban a jövőben ezt az eljárást be fogják szüntetni.

Dr. Sashegyi Ernő o. alez.

HIL. Béketárgyalást előkészítő bizottság iratai. 7. doboz. 21. sz. — Eredeti tisztázat.

(1944. október 19.)

A Petőfi század katonaújságja beszámol az alakulat zászlóavatásáról

1944. október 19-én tartottuk a Reuilly kaszárnya katona otthonában zászlóavató ünnepélyünket.[11] Ez az ünnepély egy nagy lépést jelentett katonai életünkben, mert valamennyiünket közelebb hozott egymáshoz és így bizonyítékát adtuk, hogy a jövőbeni harcokban is képesek leszünk együtt, bajtársi szeretettel és szolidaritással harcolni a közös ellenség ellen. De a Petőfi szakasznak ezzel az ünnepéllyel messzebb menő céljai is voltak: ünnepélyünkre meghívtuk batallionunk minden nemzetiségi csoportját, hogy örömünket és bajtársi szeretetünket

10 Deseő Gusztáv valójában 1944. szeptember 1-én parancsban tiltotta meg a lengyel partizánokkal való tárgyalásokat. (L. HIL. A 23. ho. 1944. szeptember 1-i 5. sz. parancsa.)

11 1944. augusztus 18-án a németek által megszállt Párizs felkelt elnyomói ellen. A francia partizánokat segítve, mintegy 150 magyar is részt vett a súlyos harcokban.

A város felszabadulása után a felkelőkből reguláris egységeket alakítottak. A magyarokból álló Petőfi század a Reuilly kaszárnyában szerveződött. Az újonnan alakuló francia hadsereg vezetői az 51/22 nemzetközi zászlóaljba osztották be a magyarokat, és Coulommier-t jelölték ki szálláshelyül. Innen vonultak fel a különböző akciók végrehajtására, vagy a fontosabb katonai objektumok védemére.

A magyar század parancsnoka Marschall László főhadnagy volt.

megosszuk ővelük is, s hogy élesszük egymás között a szolidaritás, a bajtársi összetartás érzetét.

Az ünnepélyt a dalárdánk a Petőfi indulóval nyitotta meg. Utána Palotás bajtársunk ünnepi beszédét tartotta meg. A Petőfiek nevében üdvözölte a szabadságért harcoló magyar népet, majd vázolta a Petőfi alakulat jelentőségét a népek szabadságharcában. Utána Károlyi Judit nyújtotta át a zászlónkat, melyet a magyar asszonyok hímeztek és adományoztak részünkre. Ebben a pillanatban valamennyien éreztük, milyen kötelezettségek várnak ránk a jövőben és éreztük, hogy annak eleget is fogunk tenni.

Azután Csicsó bajtársunk szavalta el a „Talpra magyar"-t. Majd Bölöni György, a MFM[12] üdvözletét és elismerését tolmácsolta. Aztán Marschal főhadnagy bajtársunk Petőfi életét és forradalmi szellemét ismertette. Ezután Gereblyés bajtársunk Petőfi „Respublika" című versét és „Mi a nép" című saját versét szavalja el nagy hatással. Minke és Nora honfitársnőink még szívből fakadó szavakat intéztek az ünneplőkhöz, majd kiegészítésképpen Walleshauzen Zsigmond énekelt kuruc dalokat. Ezt követően Andersen Felicia szavalóművésznő magyar és francia nyelvű szavalatai hangzottak el. Utána dalárdánk éneklésével fejeztük be programunkat.

Az előadás után a magyar asszonyok jóvoltából kellemes meglepetésben volt részünk: egy asztalnyi jó sütemény, pezsgő és cigaretta várt bennünket. Ezeket a más nemzetiségi csoportok delegáltjaival együtt közösen elfogyasztottuk.

Az ünnepélyre jóleső érzéssel gondolunk vissza és még sokáig emlékezetünkben fog maradni az ott velünk szemben kialakult bensőséges baráti szolidaritás hangulata.

„Petőfi" c. lap. I. évf. 2—3. sz. 1944. október—november.

(1945. március 7.)

Jegyzőkönyv a „Scsorsz" partizánosztag 79 magyar partizánjának átadásáról

Alulírottak — egyik részről a „Scsorsz" partizánosztag parancsnoka, Logvinyenko, Vaszilij Petrovics, másik részről a magyar kormány képviselője, a magyar hadsereg századosa, Somogyi Imre — felvettük ezt a jegyzőkönyvet arról, hogy a

[12] Magyar Függetlenségi Mozgalom.

korábban a „Scsorsz"[13] partizánosztaghoz tartozó magyar partizánokat, 79 (hetvenkilenc) főt, a mellékelt jegyzéknek megfelelően a magyar hadsereg rendelkezésére átadunk.

A jegyzőkönyv három példányban készült.

A „Scsorsz" partizánosztag parancsnoka:
Logvinyenko

A magyar hadsereg századosa:
Somogyi Imre

Debrecen, 1945. március 7.

Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Archivuma.
ПА ИИП ЦК КПУ, ф. 158, оп. 1, д. 4, л. 14—16. Orosz nyelvű eredeti.

1945. május 1.
(1945. június 22.)

Létszámkimutatás a „Sztálinról" elnevezett Második Csehszlovák Partizánbrigád harci-romboló és pártpolitikai tevékenységéről szóló összefoglaló jelentésből. A kimutatásban 60 magyar is szerepel[14]

Mely napra?	Parancsnoki állomány	Partizánok	Pártállás			Nők	Nemzetiség						Összes partizánok
			SzK(b)P	Pártonkívüliek	Komszomol		Orosz	Ukrán	Szlovák	Cseh	Magyar	Egyéb nemzetiségek	
1945. V. 1.	65	961	111	836	79	4	172	72	544	49	60	125	1026

ПА ИИП ЦК КПУ, ф. 115, оп. 1, д. 2, л. 100. Orosz nyelvű eredeti.

[13] A „Scsorsz". partizánosztag 1944. szeptember 28-tól 1945. január 24-ig tevékenykedett, Kassától kiindulva több mint 900 km-es portyát tett a német vonalak mögött. Parancsnoka Logvinyenko, komiszárja Sadrin volt.
Az osztag kötelékébe egy magyar és egy szlovák század tartozott. A Vörös Hadsereggel való egyesüléskor 414 harcost számlált, ebből 148 fő magyar volt. Az itt közölt dokumentum nyilván az átadásra kerülőknek csupán egy csoportját tünteti fel.

[14] A „Sztálin" nevét viselő II. Csehszlovák Partizánbrigád Martin, Trenčin, Pohradie, Ilavka, Černý-Lehotá, Myjava, Stará-Turá körzetében működött 1944. szeptember 10-től a háború végéig. Parancsnoka Brunovský József, politikai biztosa Lozsek Ludvig, törzsparancsnoka Placak K. volt.
Egy későbbi irat már 70 magyart említ az osztagban, és azt mondja róluk, hogy „mind becsületes partizánok voltak".

(1945. május 2.)

A „Szuvorovról" elnevezett partizánosztagok magasabbegysége parancsnokának összefoglaló jelentése a harci és romboló tevékenységről. A feloszlatáskor az osztagban 21 magyar partizán volt

... A magasabbegység feloszlatása

1945. május 2-án egyesültünk a Vörös Hadsereg egységeivel. A központ utasítása szerint — képviselője Nyemcov őrnagy — Rajeckij Teplicén, Zsilinó körzetben végrehajtotta a magasabbegység felszámolását.

A magasabbegység egész személyi állománya 438 fő, ebből

orosz	39
ukrán	83
belorusz	4
a Szu. egyéb nemzetisége	7
szlovák	244
cseh	10
magyar	21
német	11
francia	11
lengyel	2
román	1
jugoszláv	5

(Olvashatatlan aláírás)
a magasabbegység törzsparancsnoka.

ПА ИИП ЦК КПУ, ф. 111, оп. 1, д. 1, л. 33—34. Orosz nyelvű eredeti.

1945 tavasza

Dargay Lajos főhadnagy és 11 társa felhívja a honvédeket, hogy ne menjenek ki Németországba, hanem csatlakozzanak a szlovák partizánokhoz

Olvasd át és add tovább!

TISZTEK, TISZTHELYETTESEK ÉS HONVÉD BAJTÁRSAK!

Ezekkel a szavakkal szól hozzátok egy magyar tiszt, aki elhatározta, hogy nem harcol tovább a németek oldalán, és átment bajtársaival együtt a partizánokhoz, ahol nagyon barátságosan fogadták. Röviden elmondom, miért is mentem át a partizánokhoz, és tanácsolni szeretném, mit tegyetek, ha nem akartok a német rabszolgaságban elpusztulni.

A győzelmesen előrenyomuló szovjet csapatok Németország szívéhez jutottak. Egy kis idő és hazánk tönkretevői térdre kényszerülnek. Hazánk, amely Oroszországgal fegyverszünetet kötött, megszabadítva magát a német uralomtól, egy új, demokratikus életre készül, amelyben minden dolgozó ember, munkás, földműves és szellemi munkás, egyenlő jogokban részesül.

Anyáitok, asszonyaitok és gyermekeitek síró, könyörgő szava szól hozzátok: Ne hagyjátok magukra őket. Ők kérnek benneteket: *Ne menjetek Németországba!* Otthon szükség van a ti dolgos kezetekre, mert gyermekeitek, családjaitok sok esetben a németek vétkéből fedél nélkül maradtak. Hazátok hív benneteket. Otthon a családi kör melege, a megbecsülés, az építő munka, szociális bánásmód, az élet — a németek oldalán meggyaláztatás, pusztulás vár rátok.

Azért menjetek át csoportosan, vagy egyedül, fegyvereitekkel együtt a *Vörös Hadsereghez*, vagy pedig gyertek a hegyekbe, a *partizánok* közé. Ott mindnyájatokat szívélyesen fogadnak azok, akik elő tudják segíteni a minél hamarabbi hazatéréseteket.

Mi alulírottak, megunva a német bánásmódot és jármot, önként jöttünk át a partizánokhoz. Itt jó dolgunk van, ugyanazt a rendes étkezést kapjuk, mint a többi partizán harcos és katonákhoz méltóképpen bánnak velünk, nem úgy, mint a németeknél, ahol mi a német „úri fajta" mellett olyan bánásban részesültünk, mint a kutyák. Ne féljetek az oroszoktól és a szlovákoktól, a Vörös Hadseregtől és a parti-

zánoktól, ne higyjetek a rémhíreknek, melyeket róluk a hazug német propaganda terjeszt. Benneteket is olyan jól és barátságosan fogadnak, mint minket.

Ezt üzeni Nektek és erre kér Benneteket sok itt levő bajtársával együtt Dargay Lajos főhadnagy, a volt 122. útkarbantartó század parancsnoka, a vele együtt átjött tisztekkel együtt és a III. hegyi zászlóalj állományába, esetleg más egységhez tartozó alábbiak, akik több száz, a partizánokhoz átment magyar tiszt, tiszthelyettes és honvéd megbízásából aláírják ezt a fölhívást:

Dargay Lajos fhdgy.
Váradi József szakaszvezető
Kormos Antal őrvezető
Kendős Sándor őrvezető,
Rurban János őrvezető
Száraz Jenő hadnagy
Vass István zászlós
Gyetvai Mihály honvéd
Vicián Gyula honvéd
Bogdan István honvéd
Jarkos Lajos honvéd

Ezen röpirat egyidejűleg igazolványként a Vörös Hadseregbe és a partizánokhoz való átlépésre szolgál.

ПА ИИЦК КПУ. ф. 120, оп. 1, д. 10, л. 25. Orosz nyelvű eredeti.

1945 tavasza

A Dániában állomásozó magyar katonák részére készült illegális röpirat

Hazulról is, Svédországból is, ezt ízenjük tisztnek, altisztnek és a legénységnek:

A dánok szeretik Magyarországot, de gyűlölik a németet, aki kirabolja és megalázza Dániát, éppen úgy, mint ahogyan kirabolta, megalázta és tönkretette szegény Magyarországot, Szlovákiát, Romániát, Belgiumot és sok más országot.

Segítsetek a dánoknak mindenképpen. Vessetek gáncsot az elvetemült németnek, ahol csak tudtok. És ha ott is üt a szabadság órája, küzdjetek a dánokkal együtt a nyomorult németek ellen.

Itthon a németek elraboltak, amit csak tudtak, gyilkoltak, kínpadra hurcolták a jó magyart, urat játszottak és megalázták a magyart.

Minél többet segíttek a dánoknak, annál gyorsabban juttok haza.[15]

Lesz még szőlő lágy kenyérrel.

Éljen szegény hazánk, éljen Magyarország.[1]

Országos Levéltár, KÜM Béketárgyalást előkészítő bizottság iratai. 709. sz. 1946.

Közlik:

Gazsi József és Harsányi János

15 A németek Magyarország katonai kiürítése során, 1945 első hónapjaiban, több magyar alakulatot Dániába vezényeltek. A hazájuktól messze elhurcolt honvédeket elkeseredett harag töltötte el nyilas tisztjeik és a német fasiszták iránt.

A dán ellenállási mozgalom emberei kapcsolatokat építettek ki a magyar katonákkal, s megkísérelték megnyerni őket. Több magyar alakulat megígérte a dán ellenállóknak, hogy fegyveres megmozdulás esetén a dánok oldalán a németek ellen fognak harcolni.

Tudunk arról is, hogy a honvédek fegyvereket, felszerelést, lőszert és híreket juttattak el a dán ellenállókhoz. A passzív ellenállás egyik formája volt részükről az is, hogy nem léptek fel a dánok ellen, nem teljesítették a németek utasításait.

A dán ellenállók több magyar nyelvű röplapot, s a háború utolsó időszakában egy magyar nyelvű illegális újságot is kiadtak a honvédek részére.

A megfelelő adatok hiányában a Dániába hurcolt magyar katonák ellenállási tevékenységét csupán nagy vonásokban ismerjük.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1963.

II. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Bibliográfiák, kronológiák

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

A hadtörténelemírás kérdései, katonai könyvtár-, levéltár- és múzeumügy

A haditechnika története

A hadtudomány és a hadművészet története

Ókori és középkori hadtörténelem

Újkori hadtörténelem

Napóleoni háborúk
Balkán-háború
Az első világháború és előzményei

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Második világháború

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása, problémái, kronológiák, dokumentumok
A második világháború politikai és diplomáciai története
Általános és egyéb kérdések
A második világháború hadművészetének története
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete
A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban

Észak-afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
A második front
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Hadtörténelem országok szerint.*

Algéria
Amerikai Egyesült Államok
Anglia
Ausztria
Bulgária
Csehszlovákia
Egyiptom
Japán
Kongó
Korea
Kuba
Lengyelország
Magyarország
Németország
Német Demokratikus Köztársaság
Német Szövetségi Köztársaság
Olaszország
Paraguay
Portugália
Románia
Spanyolország
Svájc
Szovjetunió
Törökország

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

AHR	The American Historical Review
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
BI	Bundesheer Illustrierte
CCH	Ceskoslovensky Casopis Historicky
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Francaises
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HJ	The Historical Journal
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztoricseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
KVSZ	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
KZ	Krasznaja Zvezda
Le	Lengyelország
M	Militärwesen
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung
MR	Military Review
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NAA	Narodü Azii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
PH	Przeglad Historyczny
PKI	Panzer, Kampftruppen, Infanterie
PKw	Przeglad Kwatermistrowski

* A második világháború anyaga az egyes országoknál nem szerepel.

PWL	Przeglad Wojsk Ladowych
RAF	The Royal Air Forces Quarterly
RDN	Revue de Defense Nationale
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMG	Revue Militaire Générale
RMI	Revue Militaire d'Information
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
RUSIJ	The Royal United Service Institution Journal
S	Der Soldat
SA	Schweizer Artillerist
SH	Sbornik Historicky
SRI	Studii Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Tr	Truppendienst
Trp	Truppenpraxis
TSzSzA	Tül i Sznabzsenii Szovetszkoj Armii
VC	Vlastivedny Casopis
VD	Vojno Delo
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VF	Voproszü Filoszofii
VG	Vojni Glasnik
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZS	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
Vo	Vojenstvi
VoG	Vojnoistorijski Glasnik
VoM	Voenna Miszöl
VV	Voennüj Vesztnik
VVM	Vesnik Vojnog Mozeja Jugoslovenske Narodne Armija
VZ	Voennüe Znanija
W	Wehrkunde
WK	Der Widerstandskämpfer
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WPL	Wojskowy Przeglad Lotniczy
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift der Geschichtswissenschaft
ZM	Zeitschrift für Militärgeschichte

A LEGÚJABBKORI HADTÖRTÉNELEM

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Schell, Adolf v.: Koalitionen. — WR, 1963. 8. sz. 457—466. p.
[Koalíciók. Történeti visszapillantás az első világháborútól.]

Moisuc, Viorica: Memorialistica burgheza occidentala recenta despre unele momente ale istoriei diplomatice dintre cele doua razboaie mondiale. (Locarno si München.) — SRI, 1963. 6. sz. 1397—1403. p.
[A két világháború közötti diplomácia történetére vonatkozó burzsoá memoárirodalomról.]

Majszkij, I. M.: Pervaja konferencija po razoruzseniju. — NNI, 1963. 3. sz. 89—94. p.
[Az első leszerelési konferencia. Visszaemlékezésekből.]

Kvacek, Robert: A demilitarizált rajnai övezet felszámolása a németek által 1936. március 7-én. [A Rajnavidék katonai megszállásának története.] — CCH. 1963. 3. sz. 306—330. p.

Léderrey, E[rnest): Allemands et Russes entre les deux guerres mon-

diales. — RMS, 1963. 4. sz. 157—165. p.
[Német-orosz kapcsolatok a két világháború között.]

Carsten, F. L.: The Reichswehr and the Red Army, 1920—1933. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 631. sz. 236—242. p.
[A Reichswehr és a Vöröshadsereg, 1920—1933.]

Popov, V. I.: K isztorii politiki mirnogo szuszuscsesztvovanija. (Voproszü kollektivnoj bezopasznoszti vo vzaimootnosenijah SzSzSzR i Anglii, — 1933—1937 gg.) — ISzSzSzR, 1963. 4. sz. 52—74. p.
[A békés egymás mellett élés politikájának történetéhez. A kölcsönös biztonság kérdései a szovjet-angol kapcsolatokban. 1933—1937.]

Truhanovszkij, V. G.: Anglo-szovetszkie otnosenija nakanune Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1963. 12. sz. 52—70. p.
[Angol-szovjet kapcsolatok a Nagy Honvédő Háború előestéjén.]

Popov, V. I.: Szoedinennüe Statü Ameriki i anglo-franco-szovetszkie peregovorü 1939 goda. — VI, 1963. 1. sz. 66—85. p.
[Az Egyesült Államok és az angol-francia-szovjet tárgyalások 1939-ben.]

Popov, V.: Voennüe peregovorü mezsdu Angliej, Franciej i SzSzSzR v 1939 godü. — VIZs, 1963. 12. sz. 25—35. p.
[Katonai szerződések Anglia, Franciaország és a Szovjetunió között 1939-ben.]

Lossowski, Piotr: Stosunki polsko-niemieckie w latach 1933—1939 a kleska wrzesniowa. — WPH, 1963. 1. sz. 132—162. p.
[Lengyel-német kapcsolatok 1933—1939 között és a szeptemberi katasztrófa.]

Második világháború

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái, kronológiák, dokumentumok

Anfilov, V.: Kurszkij vüsztup i Szicilija. — KZ, 1963. 161. sz. 4. p.
[A kurszki kiszögellés és Szicília. A burzsoá történelemhamisítók rosszindulatú koholmányai.]

Bregman, Alexander: The Soviet version of World War II. — MR, 1963. 11. sz. 86—96. p.
[A második világháború történetének szovjet változata.]

Kintscher, Waltraut: Gründung des „Arbeitskreisen Geschichte des zweiten Weltkrieges". — ZG, 1963. 5. sz. 965—967. p.
[Megalakult a második világháború történetével foglalkozó munkaközösség.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Der Zweite Weltkrieg als Forschungsproblem. — ÖMZ, 1963. 6. sz. 336—342. p.
[A második világháború, mint kutatási probléma.]

Jakovlev, V.: Protiv fal'szifikacii isztorii vtoroj mirovoj vojnü. (K voproszu o rolu razlicsnüh goszudarsztva vo vtoroj mirovoj vojnü.) — VM, 1963. 12. sz. 42—55. p.
[A második világháború történetének meghamisítása ellen. (A különböző államok szerepéről a második világháborúban.)]

Janecek, Oldrich: O práci na regionálnich dejinách z obdobi národne osvobozenecného boje. — HV, 1963. 3. sz. 448—464. p.
[Csehszlovákia felszabadulásával és harcaival foglalkozó helytörténeti munkákról.]

Jong, L. de: Documentation et recherches concernant l'histoire des Pays-Bas pendant la seconde guerre mondiale. — RHDGM, 1963. 50. sz. 37—42. p.
[Beszámoló a holland történetírásnak a második világháború korszakára vonatkozó adatairól és kutatásairól.]

Kren, Jan: K ukolum prvniho svazku trilogie o cs. odboji. — HV, 1963. 3. sz. 465—475. sz.
[A csehszlovák felszabadító háború trilógiája 1.. kötetének feladatairól.]

Kren, Jan: L'historiographie sur la seconde guerre mondiale et la résistance en Tchécoslovaquie. — RHDGM, 1963. 52. sz. 79—92. p.
[A második világháború és a csehszlovák ellenállási mozgalom történetírása.]

Otpor lzsivüm verszijam. (Amerikanszkie avtorü o Velikoj Otecsesztvennoj vojne.) — ISzSzSzR, 1963. 3. sz. 213—218. p.
[Amerikai szerzők történelemhamisításai a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújával kapcsolatban.]

Red'ko, Ju.: Ob otvetszvennoszti zapadnüh derzsav na vtoruju mirovuju vojnu. (Obzor anglijszkoj i amerikanszkoj isztoricseszkoj literaturü.) — VIZs, 1963. 3. sz. 49—57. p.
[A nyugati hatalmak felelősségéről a második világháborúért. (Az angol és amerikai történeti irodalom szemléje.)]

Rohwer, Jürgen: Moskau kämpft „wider die Geschichtsfälscher". — SuT, 1963. 11. sz. 609—613. p.
[Moszkva harcol a történelemhamisitók ellen.]

Zamecnik, Stanislav: K práci s pametniky druhé svetové války. — HV, 1963. 2. sz. 182—225. p.
[A második világháború történetéről szóló munkák megírásának módszerei.]

Vor zwanzig Jahren. Zgst. v. A. Hillgruber und G. Hümmelchen. — WR, 1963. 1—2. sz. 103—107., 3. sz. 179—180., 4. sz. 239—241., 5. sz. 293—295., 6. sz. 361—362., 7. sz. 425—427., 8. sz. 484—486., 10. sz. 606—611., 11. sz. 673—675., 12. sz. 740—741. p.
[Húsz évvel ezelőtt. Az 1943. jan.—dec.-i események kronológiája.]

Bezümenszkij, L.: Doprosz rejhszmarsala Geringa. — VIZs, 1963. 5. sz. 78—86. p.
[Göring birodalmi marsall kihallgatása. Dokumentumok.]

Gitlerovszkie diverszantü. — VIZs, 1963. 3. sz. 85—91. p.
[Dokumentumok. — Hitlerista diverzánsok a második világháborúban.]

Kulis, V.: K voproszü o nemecko-fasisztszkoj voennoj doktrine. — VIZs, 1963. 4. sz. 79—88. p.
[A német fasiszta katonai doktrina kérdéséhez. Dokumentumok.]

Parot'kin, I.: O sztrategicseszkih planah germanszkogo komandovanija na 1942 god. — VIZs, 1963. 11. sz. 84—89. sz.
[Dokumentumok a német hadseregparancsnokság hadászati terveiről, 1942-ben.]

Resenie iszpol'zovat' atomnuju bombu. — VIZs, 1963. 1. sz. 70—79. p.
[Dokumentumok. — Határozat az atombomba felhasználásáról.]

Szolov'ev, B.: Kurszkaja bitva i polozsenie v Italii. (Iz sztenogrammü szovescsanija v sztavke Gitlera.) — VIZs 1963. 6. sz. 77—82. p.
[A kurszki csata és az olaszországi helyzet. Hitler főhadiszállásán tartott értekezlet jegyzőkönyvéből. Dokumentum.]

Szovescsanie v „Volcs'em logove". — VIZs, 1963. 1. sz. 80—86. p.
[Dokumentumok. — 1943. febr. 1-i tanácskozás Hitler főhadiszállásán.]

Uroki szpaszenije ekipazsa podvodnoj lodki „Ampajr". — VIZs, 1963. 2. sz. 82—90. p.
[Dokumentumok. — Az „Ampajr" tengeralattjáró legénysége megmentésének a tanulságai.]

Veld: Cinq letres de Rauter a Himmler. — RHDGM, 1963. 50. sz. 43—56. p.
[Hanns Albin Rauter, a hollandiai Gestapo főnökének öt levele Himmlerhez.]

A második világháború politikai és diplomáciai története

Ivanov, Ivan T.: Mjasztoto na Balkanite v imperialiszticseszkite kroezsi prez Vtorata szvetovna vojna. — VISz, 1963. 1. sz. 25—39. p.
[A balkáni államok helye az imperialista tervekben a második világháború időszakában.]

Malev, V.: Politika Anglii v Grecii v nacsale vtoroj mirovoj vojnü (szentjabr' 1939 g. — oktjabr' 1940 g.). — NNI, 1963. 6. sz. 29—42. p.
[Anglia politikája Görögországban a második világháború kezdetén. 1939 szeptemberétől 1940 októberéig.]

Friedländer, Saul: Berlin et jeu américain a Vichy. (Septembre 1940 a décembre 1941.). — SZG, 1963. 3. sz. 339—371. p.
[Berlin és az amerikai játék Vichyben. 1940. szept.—1941. dec. között.]

Majszkij, I(van M(ihajlovics): — emlékiratából. — Ko, 1963. 2. sz. 218—226., 3. sz. 373—381., 4. sz. 513—520. p.

Eremin, L. N.: Iz isztorii politika SzSA v Jugo—Vosztocsnoj Azii. (1941—1945. gg.) — NNI, 1963. 1. sz. 98—111. p.
[Az Egyesült Államok politikájának történetéből Dél-Kelet Ázsiában. 1941—1945.]

Schumann, Wolfgang: Das Kriegsprogramm des Zeiss-Konzerns. Ein Beitrag zum Problem des staatsmonopolistischen Kapitalismus und der faschistischen Politik der „Neuordnung" Europas und Ostasiens während des zweiten Weltkrieges. — ZG, 1963. 4. sz. 704—728. p.
[A Zeiss-konszern háborús programja. Adalék Európa és Kelet-Ázsia „új rendjének" fasiszta politikájához a második világháború alatt.]

Léderrey, E(rnest): Dans les coulisses de la 2e guerre mondiale en Allemagne et en Russie. — RMS, 1963. 9. sz. 415—430. p.
[A második világháború kulisszái mögött Németországban és Oroszországban.]

Jong, L. de: Les Pays-Bas dans le seconde guerre mondiale. — RHDGM, 1963. 50. sz. 1—26. p.
[Hollandia a második világháború alatt.]

Faust, Fritz: Hat das Potsdamer Abkommen heute noch eine völkerrechtliche Bedeutung? — WR, 1963. 5. sz. 273—279. p.
[Van-e a potsdami egyezménynek ma még nemzetközi jogi jelentősége?]

Általános és egyéb kérdések

Aus dem 2. Weltkrieg. — PKI, 1963. 3. sz. 20—21. p.
[Kiképzési elvek a német páncélosoknál a második világháború idején.]

Beelte, Herbert: Deutsche Minentaucher im Zweiten Weltkrieg. — SuT, 1963. 2. sz. 83—85. p.
[Német aknaszedő búvárok a második világháborúban.]

Bejgier, E.: Rozwój zasad dowodzenia lotnictwem wsparcia w okresie pierwszej i drugiej wojny swiatowej. — MW. 1963. 6. sz. 50—66. p.
[A légierő által való támogatás vezetési elveinek fejlődése az első és a második világháború időszakában.]

Briefe aus dem 2. Weltkrieg. — PKI, 1963. 3. sz. 25. p.
[Páncélos tisztek levelei a második világháborúból.]

Cooke, P.: Sentimental journey. — RAF, 1963. 2. sz. 115—118. p.
[Visszaemlékezés a japán fogságba esett angol katonák hazaszállítására a második világháború végén.]

Csernjavszkij, M.: Efrejtor [Hitler] Gitler, general Zima i ruszszkij muzsik. — ISzSzSzR, 1963. 3. sz. 218—225. p.
[Hogyan és miért szenvedtek vereséget a németek a Szovjetunió elleni hadjárat során?]

Donat, Gerhard: Beispiele für den Munitionsverbrauch der deutschen Wehrmacht im zweiten Weltkrieg. — ASM, 1963. 2. sz. 76—83. p.
[A német Wehrmacht lőszerfelhasználása a második világháborúban.]

Gibson, T. A.: A Teutonic Knight. — AQ, 1963. 87. köt. 1. sz. 77—86. p.
[Klaus von Stauffenberg, a Hitler elleni merénylet egyik szervezője.]

Horn, Günter: Der Verlauf der Umgliederung der Kavallerie in Aufkl. — Abteilungen und mot. Verbände 1939—1941. — PKI, 1963. 2. sz. 32. p.
[A lovasság tagozódása német felderítő és gépesített alakulatoknál 1939—1941 között.]

Kielmannsegg [Johann Adolf] von: Der deutsche Soldat und der 20. Juli. — MRB, 1963. 8. sz. 54—57. p.
[A német katona és 1944. július 20.]

Kühne, Horst: Geheime faschistische Rundfunkpropaganda im zweiten Weltkrieg. — ZM, 1962. 2. sz. 194—210. p.
[A Göbbels-féle titkos propagandaadások a második világháborúban.]

Oertel, Hermann: Die Brücke. — PKI, 1963. 2. sz. 35. p.
[A híd. Egy német könnyű páncélos felderítő csapat élményeiből a második világháborúban.]

Simson, I.: Education extraordinary. A story of prisoners of war in the Far East. — AQ, 1963. 86. köt. 1. sz. 63—69. p.
[A hadifoglyok helyzete Távol-Keleten a második világháborúban.]

V pogone za nemeckimi atomnümi szekretami. — VIZs, 1963. 12. sz. 65—69. p.
[Hajsza a német atomtitok után. 1945. febr.]

A második világháború hadművészetének története

Penkov, Szt.: Njakoi harakterni csertina kapitalisticseszkoto voenno izkusztvo prez vtorata szvetovna vojna. — VoM, 1963. 7. sz. 61—71. p.
[A kapitalista hadművészet néhány jellemző vonása a második világháború folyamán.]

Aus dem 2. Weltkrieg. I. A.: Zerbel. — PKI, 1963. 5. sz. 13—15. p.
[A második világháborúból. Irányvonalak a német rohamcsapatok részvételéről a védelemben.]

Müller; Abwehrerfahrungen eines Infanterieregiments. — Tr, 1963. 2. sz. 140—141. p.
[A védelmi harc sajátosságai a Szovjetunióban a második világháború idején.]

Cigliana, Carlo: Evoluzione della strategia mediterranea anglo—americana nella seconda guerra mondiale. RM, 1963. 11. sz. 1272—1278. p.
[Az angol—amerikai hadászat fejlődése a földközi-tengeri hadműveletekben a második világháború idején.]

Bell, P. M. H.: La Marine britannique au combat. — RHDGM, 1963. 51. sz. 41—48. p.
[A brit haditengerészet a második világháborúban.]

Godlewski, Jerzy: Bitwa nad Bzura. Studium historyczno-operacyjne. Zakonczenie. — WPH, 1963. 1. sz. 316—342. p.
[Harc a Bzuránál. Hadművészettörténeti taulmány. Befejező rész.]

Hampe, Erich: „Technische Wehrmachthilfe". Ihre geschichtliche und ihre aktuelle Bedeutung. — WR, 1963. 5. sz. 280—286. p.
[Technikai segédcsapatok a második világháború alatt a német hadseregben a közlekedési károk gyors elhárítására. Történeti és mai jelentőségük.]

Helmert, Heinz — *Otto,* Helmut: Zur Koalitionskriegführung Hitler-Deutschlands im zweiten Weltkrieg am Beispiel des Einsatzes der ungarischen. 2. Armee. — ZM, 1963. 3. sz. 320—339. p.
[A hitleri Németország szövetséges hadvezetéséről a második világháborúban, a 2. magyar hadsereg bevetésének példáján.]

Kaszvinov, M.: Rücari csernogo promüszla. — VIZs, 1963. 9. sz. 110—118. p.
[Tengeralattjáró felderítők 1943—1945. között.]

Leighton, Richard M.: Overlord revisited: an interpretation of American strategy in the European War, 1942—1944. — AHR, 1963. 68. köt. 4. sz. 919—937. p.
[Az amerikai hadászat értékelése az európai háborúban, 1942—1944.]

(Rossiwall, Theodor): Einsatz der Zerstörerverbände. — Fg, 1963. 5. sz. 137—140. p.
[Romboló kötelékek bevetése. — — emlékirata 1944-ből.]

Schuler, Emil: Abwehr in Winter. — Russland 1941. — Trp, 1963. 2. sz. 105—108. p.
[Elhárítás télen. Az 1941. évi Szovjetunió elleni német hadjárat tapasztalatai.]

Stöckelle, G.: Vor 20 Jahren: der Luftkrieg und die deutsche Luftwaffe. — S, 1963. 13. sz. 12., 15. sz. 12., 16. sz. 12. p.
[A légi háború és a német légierő a második világháborúban.]

Stöckelle, G.: Vor 20 Jahren: warum der U-Boot-Krieg verlorenging. — S, 1963. 11. sz. 12., 12. sz. 12. p.
[Miért veszett el a tengeralattjáró háború?]

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Tym, Waclaw: Czy stan zalogi Westerplatte we wrzesniu 1939 r. rzeczywiscie wyhosil tylko 182 zolnierzy. — WPH, 1963. 1. sz. 357—366. p.
[A Westerplatte legénysége 1939 szeptemberében valóban csak 182 katonából állt?]

Dzialania lotnicze nad Polska w 1939 r. — Opracowal: Rajmund Szubanski. — WPL, 1963. 9. sz. 50—67. p.
[Légitevékenység Lengyelország felett 1939 szeptemberében.]

Kutrzeba, Tadeusz: Wojna bez walnej bitwy. — WPH, 1963. 3/4. sz. 489—504. p.
[Háború döntő ütközet nélkül, 1939.]

Jellenta, Stefan: Wspomnienia szefa sztabu obrony Warszawy w oczach adiutanta pulku. — WPH, 1963. 1. sz. 343—356. p.
[A Varsót védő vezérkari főnök visszaemlékezései egy ezred segédtiszt szemében. Tadeusz Tomasewski visszaemlékezéseiről.]

Martecki, M.: Nauki i wnioski z pamietnego wrzesnia 1939 r. — WPL, 1963. 9. sz. 3—5. p.
[Tanulságok és következtetések az 1939. szeptemberi visszaemlékezésekből.]

Nyugati hadszíntér

Le Goyet: Le 38e régiment d'infanterie 1939—1940. — RHA, 1963. 2. sz. 130—136. p.
[A 38. francia gyalogezred harcai, 1939—1940.]

Stacey, C. P.: The bombing of Germany (1939—1945). — RMG, 1963. 7. sz. 194—204. p.
[Németország bombázása 1939—1945.]

Lyet, Pierre: Mitrailleurs malgaches a Monthermé mai 1940. — RHA, 1963. 4. sz. 130—132. p.
[Malgas géppuskások Monthermé-nél, 1940 májusában.]

Golaz, A.: L'offensive allemande en Alsace, juin 1940. — RHA, 1963. 3. sz. 107—135. p.
[Német offenziva Elzászban, 1940. júniusában.]

Der Munitionsverbrauch der 16. Armee im Westfeldzug 1940. — ASM, 1963. 4. sz. 201. p.
[A 16. hadsereg lőszerfelhasználása az 1940-es nyugati hadjáratban.]

Örvik, Nils: Die Kämpfe in Norwegen. — W, 1963. 12. sz. 663—667. p.
[Az 1940. évi norvégiai harcok.]

Kejzlar, Radko: Norsko a nacistiká okupace v letech 1940—1945. — HV, 1963. 1. sz. 91—117. p.
[Norvégia és a náci megszállás az 1940—1945-ös években.]

Müller, Klaus-Jürgen: Der britisch-kanadische Landungsversuch bei Dieppe 1942. — WR, 1963. 1—2. sz. 108—111. p.
[Brit-kanadai partraszállási kísérlet Dieppe mellett 1942-ben.]

Sperling, Hans: Die Luftkriegsopfer von Dresden. — WR, 1963. 10. sz. 565—567. p.
[A drezdai légitámadás emberáldozata.]

Montfort, M.—H.: Les combats de la Pointe du Hoc 6—7—8 juin 1944. — RMS, 1963. 7. sz. 303—347. p.
[Ütközet Pointe du Hoc-nál 1944. június 6—8-án.]

Donat, Richard von: Logistische Probleme beim Rückzug aus Südfrankreich. August—September 1944. Teil 1. — Trp, 1963. 12. sz. 946—951. p.
[A Dél-Franciaországból való visszavonulás logisztikai problémái. 1944. augusztus—szeptember.]

Menonville, F.: Badonviller, ou l'esprit d'intiative (16—17 novembre 1944.) — RMI, 1963. 354. sz. 74—80. p.
[Kezdeményezőszellem a badonviller-i ütközetben, 1944. november 16—17-én.]

Mordal, Jacques: Le „Dunkerque" allemand de l'Escaut. — RMI, 1963. 349. sz. 24—31. p.
[A német „Dunkerque". A Schelde torkolatának kiürítése 1944-ben.]

Oszvoboditeli Szevernoj Norvegii. — KZ, 1963. 257. sz. 3. p.
[Észak-Norvégia felszabadítói.]

Jones, R. V.: Lord Cherwell's [Frederick Alexander Lindemann] Judgment im World War II. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 632. sz. 321—327. p.
[Lord Cherwell (F. A. Lindemann) nézetei Anglia légvédelméről a második világháborúban.]

Skibinski, Franciszek: Polskie siły zbrojne na zachodzie w czasie drugiej wojny swiatowej. — WPH, 1963. 3/4. sz. 294—354. p.
[Lengyel fegyveres erők Nyugaton a második világháború idején.]

Keleti hadszíntér

Stöckelle, G.: Vor 20 Jahren: der Feldzug gegen Russland. — S, 1963. 1. sz. 12., 2. sz. 12., 3. sz. 12., 4. sz. 12., 5. sz. 12., 6. sz. 12., 7. sz. 12., 8. sz. 12., 9. sz. 12., 10. sz. 12., 18. sz. 12., 19. sz. 10., 20. sz. 12., 21. sz. 12., 22. sz. 12., 23. sz. 12., 24. sz. 12. p.
[A Szovjetunió elleni német hadjárat.]

Korovcsenko, G.: Kak éto bülo. — KZ, 1963. 147. sz. 4. p.
[A német támadás utáni első napok történetének kevéssé ismert oldala.]

Szmirnov, Sz.: Taran nad Bresztom. — VIZs, 1963. 1. sz. 21—34. p.
[Légiharc Breszt felett. A háború első napjairól.]

Rübalko, N.: V pervüj den' vojnü na Csernom more. — VIZs, 1963. 6. sz. 63—66. p.
[Visszaemlékezés a háború első napjára a Fekete-tengeren. 1941.]

Bücsevszkij, B.: V nacsale vojnü pod Leningradom. — VIZs, 1963. 1. sz. 60—69., 2. sz. 60—70. p.
[A háború elején Leningrád közelében. Visszaemlékezés.]

Mihajlov, N.: Veteranü vszpominajut minuvsie dni. — VIZs, 1963. 3. sz. 111—113. p.
[Veteránok visszaemlékezései a második világháború napjaira.]

Pervencev, G.: V bojah za sztolicu nasej Rodinü. — VIZs, 1963. 3. sz. 58—68. p.
[Visszaemlékezés az 1941-es határmenti harcokra.]

Borcherdt: Luftaufklärung für das XXIV. Panzerkorps 1941. — PKI, 1963. 2. sz. 12—13. p.
[Légi felderítés a XXIV. német páncélos hadtestnél 1941-ben.]

Kuznecav, V.: Iz oboronü Mogileva. — VIZs, 1963. 12. sz. 88—91. p.
[Mogilev védelméről, 1941. júl.]

Hörl, L.: Angriff auf eine befestigte Linie. (Das III. Bat.) (Geb. Jg. Rgt. 99 stösst am 15. Juli 1941 durch die Stalinlinie). — ASM, 1963. 1. sz. 31—34. p.
[Támadás egy megerődített vonal ellen. A 99. hegyi vadászezred III. ütegének áttörése a Sztálin-vonalon 1941. júl. 15-én.]

Eremenko, A.: Na mogilevszkih rubezsah. — KZ, 1963. 151. sz. 3., 153. sz. 3., 156. sz. 3. p.
[A mogilevi határon. A háború történetének kevéssé ismert oldalai.]

Blazsej, A.: Nemüe szvideteli voinszkoj doblesztı. — VIZs, 1963. 10. sz. 49—52. p.
[A katonai hősiesség néma tanúi. 1941. aug.]

Szeljanicsev, A.: Vnezapnoszt' — osznova uszpeha. — VIZs, 1963. 5. sz. 49—53. p.
[A váratlanság — a siker alapja. A Balti flotta győzelme Goglandnál 1941. dec. 30-án.]

Riemann, Horst: Panzergrenadiere und Panzer. Angriff durch die Kuban-Steppe 1942. — Trp, 1963. 1. sz. 25—30. p.
[Páncélos gránátosok és páncélosok. Támadás a kubáni sztyeppén át 1942-ben.]

Die Schicksalsmeldung von Stalingrad. — S, 1963. 22. sz. 13. p.
[A doni front összeomlása 1942. novemberében.]

Kronik, A.: V bojah za Velikie Luki. — VIZs, 1963. 11. sz. 65—72. p.
[Visszaemlékezés. Harcban Velikie Luki-ért. 1942 november.]

Abakumov, V. — Vernikov, Sz.: Bitva na Rejszan. — KZ, 1963. 230. sz. 2. p.
[Csata a Sneken. Epizódok a szovjet vasúti csapatok történetéből 1942—1943-ban.]

Szamszonov, A. M.: Izucsenie isztorii velikoj bitvü na Volge. — VI, 1963. 1. sz. 50—65. p.
[A nagy volgai csata történetének tanulmányozása.]

K isztorii bitvü na Volge. — VIZs, 1963. 2. sz. 76—81. p.
[Dokumentumok a volgai csata történetéhez.]

Hammerstein, Kunrat: Höhere Führer ohne Befehlsnotstand. — ZM, 1962. 2. sz. 230—235. p.
[Megjegyzés Voronov cikkével kapcsolatban a volgai csatáról.]

Desznickij, G.: Prikrütie vojszk zenitnoj artilleriej v bitve na Volge. — VIZs, 1963. 12. sz. 13—22. p.
[A légvédelmi tüzér csapatok fedezete a volgai csatában.]

Eremenko, A. I.: Velikaja pobeda na Volge. — KZ, 1963. 28. sz. 2. p.
[A volgai csata 20. évfordulójára.]

Rotmisztrov, P. A.: Sztremitel'nuj taran. — KZ, 1963. 13. sz. 2. p.
[A volgai csata 20. évfordulójára.]

Batov, P.: 20-letije velikoj pobedü na Volge. — VM, 1963. 2. sz. 17—25. p.
[A volgai csata 20. évfordulójára.]

Csujkov, V. I.: Velikaja bitva. K 20-letiju razgroma nemecko-fasisztszkih' zahvatcsikov na Volge. — TV, 1963. 1. sz. 5—12. p.
[A nagy csata. A volgai ütközet 20. évfordulójára.]

Ljudnikov, I.: Velikaja pobeda na Volge. — VV, 1963. 2. sz. 9—14. p.
[Nagy győzelem a volgai csatában.]

Zum 20. Jahrestag des Sieges der Sowjetarmee an der Wolga. — ZM, 1962. 2. sz. 270. p.
[A Szovjet Hadsereg volgai győzelmének 20. évfordulójára.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Zur Schlacht von Stalingrad — 20 Jahre danach. — ASM, 1963. 2. sz. 63—70. p.
[A sztálingrádi csatához — 20 év után.]

Koch, Paul: Zwanzig Jahre danach ... — St, 1963. 3. sz. 2—3. p.
[Húsz évvel a sztálingrádi csata után.]

Hoth, Hermann: War die Katastrophe von Stalingrad zu vermeiden? — PKI, 1963. 1. sz. 4—5. p.
[Elkerülhető volt-e a német vereség Sztálingrádnál?]

Gurkin, V.: „Dom Pavlova" — szimbol dobleszti i gerojsztva szovetszkih vojnov. — VIZs, 1963. 2. sz. 48—54. p.
[„Pavlov-ház" — a szovjet harcosok hősiességének és bátorságának a szimbóluma. A volgai csata emlékére.]

[Voronov] Woronow, N.: Operation „Ring". — ZM. 1962. 2. sz. 211—230. p.
(A Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal, 1962. 5—6. sz.-ból.)
[A volgai csata utolsó szakaszáról, a „gyűrű" hadműveletről.]

Pecsorkin, V. K. — Szamszonov, A. M.: Mezsdunarodnoe znacsenie pobedü na Volge. — NNI, 1963. 2. sz. 65—74. p.
[A volgai csata nemzetközi jelentősége.]

Telegin, A.: Mezsdu Volgoj i Donom. — VV, 1963. 2. sz. 15—17. p.
[A Volga és a Don között, 1943.]

Pesztrjakov, P.: Iniciativa i derzoszt'. — VV, 1963. 12. sz. 9—10. p.
[Kezdeményezés és vakmerőség. Visszaemlékezés az 1943. januári—februári harcokra Petropavlovka mellett.]

Moszkalenko, K.: Ot Voronezsa do Har'kova. — VIZs, 1963. 4. sz. 25—33. p.
[Voronyezstől Harkovig. 1943.]

Konev, I.: Na har'kovszkom napravlenii. (K 20-j godovcsine szo dnja oszvobozsdenija Har'kova). — VIZs, 1963. 8. sz. 49—61. p.
[Harkov irányában. Visszaemlékezés Harkov felszabadításának 20. évfordulóján.]

Gladkov, N.: Boj sz tankami pod Taranovkoj. — VIZs, 1963. 1. sz.3 5—40. p.
[Az 1943. február—márciusban Harkov körzetében Taranovka alatt páncélosokkal folytatott harcok történetéből.]

Koltunov, G.: Final velikoj bitvü. — KZ, 1963. 199. sz. 3. p.
[A nagy csata vége. Harkov felszabadításának 20. évfordulója.]

Gladkov, V.: Geroicseszkij deszant. — KZ, 1963. 259. sz. 2. p.
[A hősi deszant. A krimi partraszállás 20. évfordulója.]

Grecsko, A.: Oszvobozsdenie Tamani. — KZ, 1963. 239. sz. 1—2. p.
[Taman félsziget felszabadításának 20. évfordulója.]

Jakovlev, A.: Boevaja druzsba vencsalasz' pobedoj. — KZ, 1963. 219. sz. 3. p.
[Novoroszszijszk felszabadításának 20. évfordulója.]

Csujkov, V. I.: Nocsnoj sturm. — KZ, 1963. 243. sz. 1—2. p.
[Zaporozse felszabadításának 20. évfordulója.]

Bojko, D.: Utocsnit' nekotorüe voproszü oboronü Odeszszü. — VIZs, 1963. 8. sz. 115—117. p.
[Odessza védelmének néhány kérdéséről.]

Koltunov, G.: Voenno-isztoricseszkaja literatura o bitve pod Kurszkom. VIZs, 1963. 7. sz. 96—106. p.
[A kurszki csata hadtörténeti irodalmának rövid áttekintése.]

Raszszkazüvajut komandarmü. General-polkovnik I. M. Csisztjakov, general-polkovnik M. Sz. Sumilov, general-polkovnik N. P. Puhov, marsal Szovetszkogo Szojuza K. Sz.

Moszkalenko, glavnüj marsal bronetankovüh vojszk P. A. Rotmisztrov, general armii A. Sz. Zsadov. — VIZs, 1963. 7. sz. 62—82. p.
[A kurszki csatában részt vett hadvezérek visszaemlékezései.]

Rokosszszovszkij, K. K.: Vüdajuscsajaszja pobeda. — KZ, 1963. 183. sz. 2—3. p.
[Kiemelkedő győzelem. A kurszki csata 20. évfordulója.]

Pljaszkin, V.: Tramplin ne „szrabotal". — KZ, 1963. 182. sz. 2. p.
[Az ugródeszka nem „működött". A kurszki csata 20. évfordulója.]

Kazakov, V. I.: Ognevoj scsit i mecs. — KZ, 1963. 181. sz. 2. p.
[Tűzpáncél és kard. A kurszki csata 20. évfordulója.]

Isztoricseszkaja pobeda pod Kurszkom. — KZ, 1963. 166. sz. 2—3. p.
[Történelmi győzelem Kurszk alatt.]

Ahancsenok, A.: Dorogie szerdcu relikvi. — KZ, 1963. 165. sz. 1. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Dokukin, I.: Prohorovka, 12 ijulja . . . — KZ, 1963. 163. sz. 2—3. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Voronov, N.: V rajone Ponürej. — KZ, 1963. 118. sz. 2—3. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Sumihin, N.: Mezs tremja gorodami Roszszii. — KZ, 1963. 137. sz. 3., 139. sz. 3. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Zum 20. Jahrestages des Sieges der Sowjetarmee bei Kursk. — ZM, 1963. 2. sz. 253—254. p.
[A Szovjet Hadsereg kurszki győzelmének 20. évfordulójára.]

Zsadov, A.: Szokrusitel'nüj razgrom fasisztszkih vojszk. — VV, 1963. 7. sz. 14—20. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára. A fasiszta csapatok megsemmisítő szétzúzása.]

Ljudnikov, I.: Krepcse sztali. — VV, 1963. 8. sz. 16—20. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Szurcsenko, A.: Jugo-vosztocsnee Orla. — VV, 1963. 7. sz. 20—22, p.
[Oreltől délkeletre, 1943. március. — A kurszki csata 20. évfordulója.]

Desznickij, G.: V nebe nad Kurszkom. — VV, 1963. 6. sz. 21—23. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Jakubov, V.: V neravnoj szhvatke. — VV, 1963. 6. sz. 23—26. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Medvedev, N.: Pod Prohorovkoj. — VV, 1963. 6. sz. 26—28. p.
[Prohorovka alatt. A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Davidenko, V.: Resajuscsaja pobeda. — VV, 1963. 6. sz. 10—16. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Volkov, I.: Boevüm tradicijam vernü. — VV, 1963. 8. sz. 26—28. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára. Hűek a harci hagyományokhoz.]

Zaharov, M.: O szovetszkom voennom iszkuszsztve v bitve pod Kurszkom. (K 20-letiju razgroma nemecko-fasisztszkih vojszk pod Kurszkom). — VIZs, 1963. 6. sz. 15—25., 7. sz. 11—20. p.
[A szovjet hadművészetről a kurszki csatában. A német-fasiszta csapatok Kurszk alatti szétzúzásának 20. évfordulójára.]

Szolov'ev, B.: 20-letie velikoj pebedü pod Kurszkom. (O vlijanii sztrategicseszkoj vnezapnoszti na hod vooruzsennoj bor'bü v bitve pod Kurszkom.) — VM, 1963. 7. sz. 58—74. p.
[A kurszki győzelem 20. évfordulójára. A stratégiai meglepés hatásáról a kurszki csata fegyveres harcai folyamán.]

Cukanov, F.: Manevr szilami i szredsztvami Voronezsszkogo fronta v oboronitel'noj operacii pod Kurszkom. — VIZs, 1963. 6. sz. 35—42. p.
[Manőverezés a voronyezsi front erőivel és eszközeivel a kurszki védelmi hadműveletben.]

Rudenko, Sz. — *Brajko,* P.: 16-ja vozdusnaja armija v bitve pod Kurszkom. — VIZs, 1963. 7. sz. 21—32. p.
[A 16. légihadsereg a kurszki csatában.]

Rudenko, Sz.: V bitve nad Kurszkoj dugoj. — AK, 1963. 7. sz. 69—74. p.
[A 16. légi hadsereg repülői a kurszki csatában, 1943. nyarán.]

Kraszovszkij, Sz.: Vozdusnüj prorüv. — KZ, 1963. 179. sz. 2—3. p.
[Légi áttörés. A kurszki csata 20. évfordulója.]

Rotmisztrov, P. A.: Tanki protiv tankov. — KZ, 1963. 174. sz. 2—3. p.
[Tankok a tankok ellen. A kurszki csata 20. évfordulójára.]

Zvenigorodszkij, V.: Ratnüj trud szvjazisztov. — VV, 1963. 8. sz. 24—26. p.
[A kurszki csata 20. évfordulójára. A híradók harci munkája.]

Anfilov, V.: Szaperü v velikoj bitve. — VV, 1963. 8. sz. 20—24 p
[A kurszki csata 20. évfordulójára. Árkászok a nagy csatában.]

Rudakov, M. — *Lunin,* V.: Partijnopoliticseszkaja rabota v bitve pod Kurszkom. — VIZs, 1963. 6. sz. 26—34. p.
[A pártpolitikai munka a kurszki csatában.]

Nazarov, V.: Muzsesztvo i maszterszstvo v oborone. — VIZs, 1963. 6. sz. 47—52. p.
[Bátorság és hősiesség az 1943. júliusi Krutoj-Log-i védelmi csatában.]

Nehonov, G. — *Boriszov,* V.: Kak razvedcsiki uveli nemeckij tank. — VIZs, 1963. 6. sz. 43—47. p.
[Kiváló szovjet felderítők szerepe a német harckocsik megszerzésében az 1943. júliusi harcokban.]

Gavrilov, Ja.: Rabota partorga tankovogo batal'ona v boju. — VIZs, 1963. 6. sz. 52—54. p.

[Harckocsi zászlóalj pártszervezetének munkája harcban, 1943. július.]

Bagramjan, I.: Flangovüj udar 11-j gvardejszkoj armii. — VIZs, 1963. 7. sz. 83—95. p.
[A 11. gárdahadsereg oldalcsapása, 1943. július. Visszaemlékezés.]

Rendulic, L.: Die Schlacht von Orel Juli 1943. — ÖMZ, 1963. 3. sz. 130—138. p.
[Az oreli csata, 1943. júliusában.]

Szandalov, L.: Brjanszkij front v Orlovszkoj operacii. — VIZs, 1963. 8. sz. 62—72. p.
[A brjanszki front az oreli hadműveletben. Visszaemlékezés.]

Reinhardt, Reinhardt: Encirclement at Yukhnov: a Soviet airborne operation in World War 2. — MR, 1963. 5. sz. 61—75. p.
[Bekerítés Juhnovnál. Szovjet légihadművelet a második világháborúban.]

Eremenko, A. I.: Nadezsnüj scsit Roszszii. — KZ, 1963. 230. sz. 1. p.
[Megemlékezés Szmolenszk alapításának 1100. és felszabadításának 20. évfordulóján.]

Ljudnikov, I.: Cserez Desznu, Dnepr, Pripjat'. — VIZs, 1963. 12. sz. 45—47. p.
[A Desznán, Dnyeperen és a Pripjatyon keresztül. A hősiesség példái.]

Mal'kov, D.: Dnepr'-reka geroev. — KZ, 1963. 226. sz. 2—3. p.
[— visszaemlékezése a Dnyeper menti harcokra 1943-ban.]

Kurdov, N.: Raszszkaz buvalogo voina. — VIZs, 1963. 9. sz. 59—60. p.
[Egy egykori harcos elbeszélése. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Psenicsnij, P.: Ih podvigi beszszmertnü. — VV, 1963. 11. sz. 17—19. p.
[A Dnyeper menti harcok halhatatlan hőstettei.]

Mosljak, I.: Gvardejcü, kak vszegda, vperedi. — VIZs, 1963. 9. sz. 57—59. p.
[Gárdisták, mint mindig, előre. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Sutov, Sz. F.: Gvardejcü — vpered. — VV, 1963. 10. sz. 21—28. p.
[Gárdisták előre! A 20. gárda harckocsibrigád harcosai a Dnyeper menti harcokban.]

Sarohin, M.: Forszirovanie Dnepra armiej sz hodu. — VIZs, 1963. 9. sz. 54—57. p.
[Menetelő hadsereg átkelése a Dnyeperen. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Csalik, E.: Epopeja maszszovogo geroizma. — VIZs, 1963. 9. sz. 48—53. p.
[A tömeges hősiesség eposza. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Kravcsenko, A.: Tankisztü forszirujut reki. — VIZs, 1963. 9. sz. 63—65. p.
[Páncélosok átkelnek a folyón. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Cirlin, A.: Forszirovanie sz hodu. — VV, 1963. 10. sz. 16—20. p.
[A Dnyeper menti csata 20. évfordulójára.]

Radzievszkij, A.: Bitva za Dnepr. — VV, 1963. 10. sz. 12—16. p.
[A Dnyeper menti csata 20. évfordulójára.]

Anfilov, V.: Cserez Dnepr. [K 20-letiju forszirovanija.] — TV, 1963. 10. sz. 14—17. p.
[Az 1943. évi Dnyeper-átkelés 20. évfordulójára.]

Akulisnin, F.: Otvaga, maszterszstvo i hrabroszt'. — VIZs, 1963. 12. sz. 48—50. p.
[Bátorság, hősiesség, vitézség, 1943. augusztus.]

Szviridov, A.: V bojah za Donbaszsz. — KZ, 1963. 212. sz. 2. p.
[Harcban a Donec-medencéért 1943. szeptemberében.]

Petrov, G. — *Nehonov,* G.: 17 geroev odnogo polka. — VIZs, 1963. 10. sz. 43—49. p.
[17 hős egyetlen ezredből. az 1943. szeptemberi Dnyeper menti harcokban.]

Jakubov, V.: Geroi boev. — VV, 1963. 11. sz. 15—16. p.
[Visszaemlékezés az 1943. szeptemberi Dnyeper menti harcokra.]

Kozlov, L.: Nahodcsivoszt' i reszitel'noszt' v boju. — VIZs, 1963. 11. sz. 58—60. p.
[Találékonyság és elszántság a harcban. 1943. szeptember—október.]

Telegin, A.: Maszterszstvo, muzseszstvo. — VV, 1963. 11. sz. 11—13. p.
[Visszaemlékezés a Dnyeper menti harcokra. 1943. október.]

Silin, A.: Artillerisztü na placdarme. — VIZs, 1963. 11. sz. 61—63. p.
[Tüzérek a Dnyeper menti harcokban, 1943.]

Anohin, I.: Boj za placdarm u derevini Glusec. — VIZs, 1963. 11. sz. 63—64. p.
[Hősiesség a Dnyeper menti harcokban. Harc a Glusec falu melletti hídfőért.]

Umanszkij, T.: Zahvat ljutezsszkogo placdarma. — VIZs, 1963. 9. sz. 60—63. p.
[A ljutezs-i hídfőállás elfoglalása. A Dnyeper menti nagy csata hősei.]

Morozov, V.: Pocsemu ne zaversilosz' nasztuplenie v Donbaszsze vesznoj 1943 goda. — VIZs, 1963. 3. sz. 14—34. p.
[Miért nem fejeződött be a támadás 1943. tavaszán a Donec-medencében?]

Voznenko, V.: Bitva za Dnepr i Kievszkaja nasztupatel'naja operacija 1943 goda. (K 20-letiju oszvobozsdenija Kieva). — VM, 1963. 10. sz. 55—69. p.
[A Dnyeper menti csata és a kievi támadó hadművelet 1943-ban. (Kiev felszabadításának 20. évfordulója.)]

Bagramjan, I.: Geroicseszkaja oborona sztolicü Szovetszkoj Ukrainü. (K 20-letiju oszvobozdenija Kieva). — VIZs, 1963. 10. sz. 53—66. p.
[Szovjet Ukrajna fővárosának hősies védelme. Kiev felszabadításának 20. évfordulójára. Visszaemlékezés.]

Grecsko, A.: V bojah za sztolicu Ukrainü. — VIZs, 1963. 11. sz. 3—17. p.
[Harcban Ukrajna fővárosáért, Kievért.]

Desznickij, G.: V bojah za Kiev. — VV, 1963. 11. sz. 13—14. p.
[A Kievért folyó harcokban, 1943. november.]

Perezsogin, V.: Oni pervümi vosli v Kiev. — VIZs, 1963. 10. sz. 40—43. p.
[Elsőként hatoltak be Kievbe, 1943. november.]

Malinovszkij, R. Ja.: Velikaja pobeda. — KZ, 1963. 262. sz. 1. p.
[A nagy győzelem. Kiev felszabadításának 20. évfordulója.]

Morozov, V.: Szlava geroev Kievszkoj bitvü. — KVSz. 1963. 20. sz. 36—41. p.
[Kiev felszabadításának 20. évfordulója.]

Krajnjukov, K.: Oszvobozsdenie Kieva. — VIZs, 1963. 10. sz. 67—79. p.
[Kiev felszabadítása. Visszaemlékezés.]

Rezsilo, P.: Szlavnaja sztranica beovoj isztorii. — VZ, 1963. 11. sz. 3—4. p.
[Kiev felszabadításának 20. évfordulójára.]

Zsdanov, N.: Ognevoj scsit Leningrada. — TV, 1963. 12. sz. 11—17. p.
[Leningrád ostromának emlékére.]

Zsukov, N.: Podvig pod Leningradom. K 20-letiju prorüva blokadü. — KZ, 1963. 15. sz. 3. p.
[A leningrádi blokád áttörésének 20. évfordulója.]

Zum 20. Jahrestag der Befreiung Leningrads. — ZM, 1963. 4. sz. 511. p.
[Leningrád felszabadításának 20. évfordulójára.]

Neszterszkij, A.: Navecsno . . . — AK, 1963. 7. sz. 79—80. p.
[Az 1944. május—júniusi légiharcok hős repülőinek emlékére.]

Szmirnov, V.: Geroi odnogo boja. — VV, 1963. 9. sz. 7—10. p.
[Az 1944. július 19-i páncélos csata hősei.]

Birjuzov, Sz.: Poiszki pravil'nogo resenija. — VIZs, 1963. 5. sz. 59—77. p.
[Visszaemlékezés az Ukrán arcvonal harctevékenységére 1944-ben.]

Fedorov, A.: V nebe Beloruszszii. — AK, 1963. 5. sz. 77. p.
[Visszaemlékezés az 1944. júliusi légiharcokra Belorussziában.]

Blagowieszczanski, I.: Dzialania artylerii 1 Armii Wojska Polskiego w operacji brzesko—lubelskiej 1 frontu Bialoruskiego (11—23. 07. 1944.) — MW. 1963. 9. sz. 82—102. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg tüzérségének tevékenysége az I. Bielorusz Front breszti—lublini hadműveletében, 1944. július 11—23. között.]

Szuhacsev, Sz.: Otvaga i nahodcsivoszt' — zalog pobedü. — VIZs, 1963. 5. sz. 54—58. p.
[A bátorság és találékonyság a siker záloga. Egy páncélososztag sikere 1945 februárjában a Dunajec átkelésénél.]

Kravcsenko, I.: Rejd k zalivy. — VV, 1963. 9. sz. 10—12. p.
[Támadás a Balti-fronton, 1944 júliusában. Páncéloscsata.]

Chabanier, Jean: La bataille de Courlande, octobre 1944—mai 1945. — RHA, 1963. 3. sz. 136—153. p.
[A kurlandi csata, 1944 október—1945 május.]

Schütte, Ehrenfried: Wie die Rote Armee Hinterpommern eroberte. — WR, 1963. 6. sz. 353—360. p.
[Hogyan foglalta el a Vörös Hadsereg Hátsó-Pomerániát, 1944.]

Bagramjan, I.: Die Schaulen-Mitau-Operation der I. Baltischen Front. Aus dem „Vojenno-isztoriceskij Zurnal" übers., eingeleitet und mit Anmerkungen versehen v. Wilhelm Arenz. — WR, 1963. 10. sz. 586—605. p.
[Az I. Balti Front Schaulen—Mitau hadműveletei. A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal-ból ford., bev. és jegyz. ell, Wilhelm Arenz.]

Karozin, A.: Sz puskami protiv tankov i pehotü. — VV, 1963. 5. sz. 10—12. p.
[Puskákkal tankok és gyalogság ellen, 1945 januárjában Kelet-Poroszországban.]

Der Endkampf um den Seebrückenkopf Pillau 25. Januar bis 26. April 1945. — WR, 1963, 8. sz. 472—483. p.
[Befejező harcok Pillau keleti-tengeri hídfőnél, 1945. január 25—április 26 között.]

Kronik, A.: Maszterszstvo, muzsesztvo. — VV, 1963. 12. sz. 7—9. p.
[Visszaemlékezés az 1945 tavaszi kelet-poroszországi harcokra.]

Cirlin, A.: Organizacija vodosznabzsenija vojszk Zabajkal'szkogo fronta v Hingano—Mukdenszkoj operacii. — VIZs, 1963. 5. sz. 36—48. p.
[A Bajkálon túli arcvonal csapatainak vízellátási szervezete Hingán—Mukden-i hadműveletben.]

Lukanin, E.: Pobeda Szovetszkih Vooruzsennüh Szil v Velikoj Otecsesztvennoj vojne, (Sztat'ja vtoroja.) — KVSz. 1963. 24. sz. 62—68. p.
[A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kozlov, N.: Pobeda Szovetszkih Vooruzsennüh Szil v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. (Sztat'ja pervaja.) — KVSz, 22. sz. 61—67. p.
[A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Grülev, A.: Pobednüj final isztoricseszkoj bitvü. — KZ, 1963. 149. sz. 2—3. p.
[A történelmi csata győztes befejezése.]

Nemerknuscsij szvet velikoj pobedü. — VV, 1963. 5. sz. 3—7. p.
[A Nagy Honvédő Háború ragyogó győzelme.]

Nemerknuscsij podvig naroda. — VZ, 1963. 5. sz. 1—2. p.
[A nép ragyogó hőstette. A Nagy Honvédő Háború győzelmes befejezése.]

Hubert, Henryk: Viszontlátásra az „Unter den Linden"-en. — Le, 1963. 10. sz. 17—20. p.
[Visszaemlékezés az 1943 októberi leniné-i csatára. Leninótól Berlinig, az „ördögi lengyel gyalogság" útja.]

Jurgielewicz, W.: Z doswiadczen szkolenia bojowego i operacyjno-taktycznego 1 i 2 armii Wojska Polskiego. — MW, 1963. 4. sz. 55—71. p.
[Az 1. és 2. Lengyel Hadsereg harci és hadműveleti-harcászati előkészítésének tapasztalataiból.]

Geleta, M.: Organizacija, wyposazenie i szkolenie oddzialów i pododdzialów lacznosci 1 Armii WP. — MW, 1963. 3. sz. 97—122. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg híradó alakulatainak szervezete, felszerelése és kiképzése.]

Surgiewicz, Remigiusz: Z dziejów prasy frontowej Ludowego Wojska Polskiego 1943—1945. — WPH, 1963. 1. sz. 33—64. p.
[A Lengyel Néphadsereg háborús sajtójának történetéből, 1943—1945.]

Fuks, M.: Z zagadnien bazy materialowej rozwoju Ludowego Wojska Polskiego w latach 1944—1945. — MW, 1963. 2. sz. 74—82. p.
[A Lengyel Néphadsereg anyagi alapjainak kérdéseiről, 1944—1945.]

Szulczynski, Stanislaw: Nad Turia i Bugiem. — PWL, 1963. 7. sz. 154—163. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg részvétele a Turia és a Bug melletti harcokban, 1944 június—július.]

Wiener, Fritz: Panzer und Artillerie in der Abwehrschlacht Glowaczow am Warka-Brückenkopf — August 1944. — OMZ, 1963. 1. sz. 16—22., 2. sz. 94—96. p.
[A páncélosok és a tüzérség elhárítócsatában. Glowaczow a Warka-hídfőnél (Lengyelország) — 1944 augusztus.]

Przymanowski, Janusz: Czolgisci w bitwie pod Studziankami. — PWL, 1963. 10. sz. 48—51. p.
[Páncélosok a Studzianka alatti csatában, 1944 augusztus.]

[Przymanowski, Janusz] Psimanovszkij. Janusz: Boevoe szodruzsesztvo szovetszkih i pol'szkih vojszk v bojah pod Sztudzjankoj. — VIZs, 1963. 9. sz. 98—101. p.
[A szovjet és lengyel hadsereg szoros együttműködése a Studzianka alatti harcokban. 1944 augusztus.]

Batow, Pawel I.: O udziale 65 armii radzieckiej w wyzwoleniu Polski. — WPH. 1963. 3—4. sz. 408—433. p.
[A 65. szovjet hadsereg részvétele Lengyelország felszabadításában.]

Woloszyn, Wlodzimierz: Wyzwolenie wschodnich ziem Polski przez armie radziecka i wojsko polskie w 1944 r. — WPH, 1963. 3—4. sz. 69—114. p.
[Lengyelország keleti részének felszabadítása a szovjet és lengyel hadsereg által 1944-ben.]

Nazarewicz, Ryszard: O realizacji planu „Burza" w okregach AK Radom i Lódz w drugiej polowie 1944 r. — WPH, 1963. 2. sz. 61—91. p.
[„A Vihar" hadműveleti terv realizálása az Armia Krajowa radom-i és lódz-i körzetében. 1944. második felében.]

Lipcowe wspomnienia. — WL, 1963. 7. sz. 10—18. p.
[Visszaemlékezések 1944. júliusára.]

Sobczak, Kazimierz: Udzial Armii Ludowej w powstaniu warszawskim. — PWL, 1963. 8. sz. 120—130. p.
[A Lengyel Néphadsereg részvétele a varsói felkelésben, 1944. július—augusztus.]

Szulczynski, Stanislaw: Z walk o Prage. — PWL, 1963. 9. sz. 111—117. p.
[Varsó prágai városrészéért folytatott harcokról, 1944. szeptember—november.]

Gonczarski, Jerzy: Artylerzysci przeciwpancerni. — PWL, 1963. 10. sz. 52—54. p.
[Páncélelhárító tüzérek 1944 őszén, Varsó előtt.]

Margules, Józef: Forsowanie Wisly po lodzie i pierwsze walki 4 pulku piechoty na przedmiesciach Warszawy. — PWL, 1963. 1. sz. 224—226. p.
[Átkelés a jeges Visztulán és a 4. gyalogezred első harcai Varsó külvárosaiban.]

Margules, Józef: Wyprawa przez most Kierbedzie. — PWL, 1963. 1. sz. 222—223. p.
[Az 1945 januári varsói harcokról, vállalkozás a kierbedi hídnál.]

Komornicki, Stanislaw: 14 pulk piechoty w walkach o Warszawe. — PWL, 1963. 1. sz. 227—231. p.
[A 14. gyalogezred a Varsóért folytatott harcokban.]

Komornicki, Stanislaw: Wyzwolenie Poznania. — WL, 1963. 2. sz. 10—20. p.
[Poznan felszabadítása, 1945.]

Szulczynski, Stanislaw: Trzy fragmenty. — PWL, 1963. 3. sz. 130—134. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg 1945 január—márciusi tengerparti harcaiból.]

Lipka, Czeslaw: Rajd na kierunku Miroslawca. — PWL, 1963. 2. sz. 162—170. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg harcai 1945 februárjában a tengerparton.]

Kulinski, Wlodzimierz: Kwatermistrzowskie zabezpieczenie dzialan 1 Armii WP na Pomorzu. — PKw, 1963. 6. sz. 63—65. p.
[A Lengyel Hadsereg 1. hadseregе tevékenységének szállásmesteri biztosítása a tengermelléken (Pomerániában), 1945-ben.]

Guterman, Józef: Przypadkowe spotkanie. — PWL, 1963. 10. sz. 44—47. p.
[Véletlen találkozás. Az 1. gy. ho. harcaiból.]

Herzog, Leon: Czy nieporozumienie? Na marginesie zbioru dokumentów o twierdzy Wroclaw. — WPH, 1963. 2. sz. 229—234. p.
[Vajon félreértés? A wroclaw — (Breslau)-i erődből kiadott dokumentumgyűjtemény margójára, 1945. II. 16.—1945. V. 6.]

Klibanski, Marek: Udzial 2 luzyckiej dywizji artylerii w operacji Praskiej. 6—13. 5. 1945. r. — WPH, 1963. 2. sz. 35—60. p.
[A 2. luzsicei tüzérosztály részvétele a prágai hadműveletben, 1945. május 6—13. között.]

Pataj, Stefan: Artyleryjskie zabezpieczenie obrony 1 BK nad Zalewem Szczecinskim przez 4 dywizjon artylerii konnej (7—13 kwietnia 1945 r.) — PWL. 1963. 3. sz. 135—139. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg harctevékenysége 1945 áprilisában. Az 1. lovasbrigád védelmének tüzérségi biztosítása.]

Rawski, Tadeusz: Wyzwolenie Slaska. — WL, 1963. 3. sz. 65—72. p.
[Szilézia felszabadítása, 1945.]

Adamiecki, Wojciech: Az ember, akit megöltek . . . — Le, 1963. 10. sz. 44. p.
[Visszaemlékezés a 34. gy. e. 1945 áprilisi Budziszyn melletti harcaira.]

Mazur, Zygmunt: Inzynieryjne zabezpieczenie forsowania Odry. — PWL, 1963. 4. sz. 141—145. p.
[Az Oderán való átkelés műszaki biztosítása.]

Poplawsky, Stanislaw: Na ostatnich rubiezach. Ze wspomnien dowódcy armii. — WPH, 1963. 3—4. sz. 375—407. p.
[Lengyel hadvezérek visszaemlékezései a végső harcokról.]

Komornicki, Stanislaw: Oddzialy Wojska Polskiego w walkach o Berlin w 1945 r. — WPH, 1963. 3—4. sz. 185—205. p.
[A Lengyel Hadsereg részvétele a berlini harcokban, 1945-ben.]

Bordzilovszkij, E.: Ucsasztie 1-j armii Vojszka Pol'szkogo v Berlinszkoj operacii. — VIZs, 1963. 10. sz. 15—29. p.
[A lengyel 1. hadsereg részvétele a berlini hadműveletben.]

Belov, Ivan: Nostni vojni dejsztvija prez vtorata faza na Otecsesztvennata vojna. — VISz, 1963. 1. sz. 87—100. p.
[Éjszakai harctevékenységek a bolgár Honvédő Háború második szakaszában.]

Nedev, Nedju T.: Pogled vörhu dejnosztta na voennija szöjuz (oficerszkata liga) ot osznovavaneto mu do 9 IX. 1944 r. — IP, 1963. 2. sz. 54—68. p.
[A katonai szövetség (tiszti liga) tevékenységének áttekintése alapításától 1944. szeptember 9-ig.]

Radkov, Ivan: Komitetite na otecsesztvenija front — fakticseszki organi na mesztnata vlaszt neposzredsztvenno szled 9 szeptembri 1944 r. — IP, 1963. 2. sz. 3—22. p.
[A Hazafias Front bizottságai — a helyi hatalom tényleges szervei 1944. szeptember 9. után.]

Radulov, Dimitör: Dejsztvijata na 4 korpusz ot 1 BA juzsno ot r. Drava ot 12. 4 do 6. 5. 1945. godina. — VISz, 1963. 1. sz. 56—70. p.
[Az 1. Bolgár Hadsereg IV. hadtestének tevékenysége a Dráva folyótól délre, 1945. április 12 és május 5. között.]

Svoboda, Ludvik: V bratrské sovetské zemi vznikala Ceskoslovenská lidová armada. (K 20 vyroci prvniho boje cs. jednotky v SSSR.) — HV, 1963. 1. sz. 1—22. p.
[A baráti Szovjetunió területén alakult meg a Csehszlovák Néphadsereg. — A Csehszlovák Néphadsereg harcbavetésének 20. évfordulójára.]

Brod, Toman: Vznik a boje ceskoslovenského praporu na Strednim vychode v letech 1940—1942. — HV, 1963. 5. sz. 734—773. p., 1 térk.
[Csehszlovák zászlóaljak megalakulása és harcai az 1940—1942-es években, Közép-Keleten.]

Marcenko, A. D.: Vzájemné bojové bratelstvi ceskoslovenskych a sovetskych vojáku v bojich o Charkov (brezen 1943.). — HV, 1963. 6. sz. 951—986. p.
[Fegyverbarátság a csehszlovák és szovjet katonák között a harkovi csata időszakában, 1943 március.]

Gladkov, N.: Podvig csehoszlovackih voinov u Szokolovo. — VIZs, 1963. 1. sz. 40—45. p.
[Csehszlovák harcosok hőstette Szokolovnál, 1943 március.]

Vedenin, A.: Nacsalo oszvobozsdenija Csehoszlovakii. — VIZs, 1963. 6. sz. 55—63. p.
[Csehszlovákia felszabadításának kezdete, visszaemlékezés.]

Eremenko, A(ndrej) I(vanovics): Poszlednie nedeli vojnü. — NNI, 1963. 1. sz. 67—84. p.
[— — visszaemlékezéseiből Csehszlovákia felszabadulásáról.]

Nesvadba, Frantisek: Charakter a posláni armády tzv. slovenského státu v letech 1944—1945. — HV, 1963. 1. sz. 23—60. p.
[Az ún. szlovák állam hadseregének jellege az 1944—1945. években.]

Tvaruzek, Bretislav: Osvobozeni severovychodniho Slovenska vojsky 4. ukrajinského frontu v prubeho tzv. západokarpatské operace (leden — unor 1945). — HV, 1963. 6. sz. 909—951. p.
[Északkelet-Szlovákia felszabadítása a 4. Ukrán Front csapatai által az ún. nyugat-kárpáti hadműveletek keretében, 1945 január—február.]

Buchner, Alex: Gebirgsverteidigung und Absetzen unter Feinddruck, (Gefacht der 1.) Geb. Jäg. Bat. 94 bei Csobotfalva in Südostungarn am 11. September 1944). — ASM, 1963. 3. sz. 131—137. p.

[Hegyi védelem és visszavonulás az ellenséges nyomás alatt. A 94. hegyi vadászzászlóalj ütközete Csobofalvánál, Délkelet-Magyarországon, 1944. szeptember 11-én.]

[Gosztonyi] Gostony [Péter] Peter: Der Kampf um Budapest 1944—45. — WR, 1963. 10. sz. 575—585., 11. sz. 654—672., 12. sz. 729—739., 1964. 1. sz. 46—61., 2. sz. 92—105., 3. sz. 181—190. p.
[A budapesti csata, 1944—1945.]

A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete

[Szokolovszkij] Sokolowsky, V.: Die sowjetische Kriegskunst in der Schlacht vor Moskou. (Zum 20. Jahrestag der Schlacht vor Moskau.) Übers., eingeleitet und mit Anmerkungen versehen v. Wilhelm Arenz. — WR, 1963. 1—2. sz. 75—103. p.
[A szovjet hadművészet a moszkvai csatában. A moszkvai csata 20. évfordulójára. Ford., bev. és észrevételekkel ell. Wilhelm Arenz.]

Szmirnova, P. Z.: Moszkovszkie zseleznodorozsniki v period bitvü za sztolicu (oktjabr'—dekabr' 1941. g.) — ISZSzSzR, 1963. 1. sz. 157—161. p.
[Moszkvai vasutasok a szovjet fővárosért folytatott csata idején.]

Simanszkij, A.: K voproszü o planirovanii kampanij. (Po opütu Velikoj Otecsesztvennoj vojnü.) — VM, 1963. 4. sz. 54—67. p.
[A hadművelet tervezésének kérdéséről. A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.]

Simanszkij, A.: Vübor napravlenija glavnogo udara. (Po opütu Velikoj Otecsesztvennoj vojnü.) — VIZs, 1963. 10. sz. 3—14. p.
[A főcsapás irányának kiválasztása. A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.]

Panov, M.: Tanki v kurszkoj bitve. — VV, 1963. 6. sz. 16—20. p.
[Páncélosok a kurszki csatában.]

Sehovcov, N.: Razvitie sztrategicseszkogo nasztuplenija letom i oszen'ju 1943. goda. — VIZs, 1963. 9. sz. 12—29. p.
[A stratégiai támadás kifejlődése 1943 nyarán és őszén.]

Szkvirszkij, L.: O vsztrecsnüj szrazsenijah v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1963. 1. sz. 62—74. p.
[A találkozó harcokról a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kravcsenko, I.: Vsztrecsnüe bo tankovüh i mehanizirovannüh korpuszov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VIZs, 1963. 5. sz. 24—35. p.
[Páncélos és gépesített hadtestek találkozó harcai a Nagy Honvédő Háborúban.]

Koltunov, G.: Boevüe dejsztvija tankovüh armij vo vtorom periode Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1963. 3. sz. 41—54. p.
[A páncélos hadseregek harctevékenysége a Nagy Honvédő Háború második felében.]

Ananev, I.: Die sowjetischen Panzerarmeen in den Angriffsoperationen des grossen vaterländischen Krieges. — ASM, 1963. 5. sz. 260—267. p.
(A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1962. 5. sz.-ból. Ford. Wilhelm Arenz.)
[A szovjet páncéloshadseregek a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben.]

Nasa replika zapadnogermanszkomu zsurnalu. — VIZs, 1963. 3. sz. 121—123. p.
[A Wehrwissenschaftliche Rundschauval folytatott vita a Nagy Honvédő Háború páncélos hadműveleteire vonatkozólag.]

Anan'ev, I.: Tank armies in offensive operations. — (Trans. from the article published in Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal, May 1962.) — MR, 1963. 2. sz. 57—70. p.
[Páncélos seregek a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának offenzíváiban.]

Krasznov, I.: Nasztuplenie bronetankovüh vojszk v gorah. — VIZs, 1963. 11. sz. 32—43. p.
[Páncélos csapatok támadása hegyekben.]

Fedorenko, V.: Opüt preszledovanija protivnika szoedinenijami bronetankovüh vojszk. — VIZs, 1963. 8. sz. 25—37. p.
[Az ellenség üldözésének tapasztalatai páncélos csapatok összefogásával.]

Hromov, Sz.: Ob izucsenii opüta vooruzsennoj bor'bü v hode Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1963. 11. sz. 49—60. p.
[A Nagy Honvédő Háború fegyveres tapasztalatainak tanulmányozásáról.]

Kurocskin, P.—*Turcsenko,* V.: Primenenie peredovüh otrjadov obscsevojszkovüh armij po opütu Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1963. 6. sz. 51—61. p.
[Az összfegyvernemi seregek élenjáró osztagainak alkalmazása a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.]

Szuharev, A.: Dosztizsenie vüszokih tempov nasztuplenija po opütu operacij Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1963. 3. sz. 3—13. p.
[Erősütemű támadás sikere a Nagy Honvédő Háború hadműveleteinek talpasztalata alapján.]

Szidorenko, A.: O roli ognja i manevrennoszti v nasztupatel'nüh operacijah. — VIZs, 1963. 4. sz. 14—24. p.
[A tűz és a manőverezés szerepéről a támadó hadműveletekben.]

Rotmisztrov, P.: O szovetszkom voennom iszkuszsztve v bitve na Volge. — VIZs, 1963. 1. sz. 8—20. p.
[A szovjet hadművészetről a volgai csatában. Befejező rész.]

Malahov, M.: Harakternüe csertü szovetszkogo voennogo iszkuszsztva v kampanii na Dal'nem Vosztoke. (Avguszt—szentjabr' 1945 goda.) — VM, 1963. 5. sz. 47—60. p.
[A szovjet hadművészet jellemző vonásai a távol-keleti hadjáratban, 1945 aug.—szept. között.]

Golab, Z.: Operacyjna analiza wysilku zbrojnego Gwardii i Armii Ludowej w walce z hitlerowskim najezdza. — MW, 1963. 11. sz. 80—95. p.
[A Gwardia és az Armia Ludowa harctevékenységének hadműveleti elemzése a hitlerista megszállók elleni harcban.]

Krzeminski, Cz.: Wysilek organizacyjny i operacyjno-taktyczna analiza dzialan bojowych ludowego lotnictwa polskiego w drugiej wojnie swiatowej. — MW, 1963. 12. sz. 71—91. p.
[A lengyel légierő szervezeti erőfeszítései és harctevékenységének hadműveleti-harcászati elemzése a második világháborúban, 1944—1945.]

Krzeminski, Cz.: Z zagadnien organizacji wspóldzialania lotnictwa mysliwskiego z artyleria przeciwlotnicza 1 Armii WP w operacji berlinskiej. — MW, 1963. 8. sz. 87—92. p.
[A vadászrepülők és a légvédelmi tüzérség együttműködésének szervezeti kérdései az 1. Lengyel Hadsereg keretében, a berlini hadműveletben.]

Filar, Wl.: Problemy materialowego zabezpieczenia 1 Armii WP w operacji berlinskiej Armii Radzieckiej (16.4—8.5. 1945 r.) — MW, 1963. 5. sz. 47—69. p.
[Az 1. Lengyel Hadsereg anyagi biztosításának problémái a Szovjet Hadsereg berlini hadműveletében.]

Bogdanov, P. P. — *Minaszjan*, M. M. — *Prokof'ev*, E. A.: Osznovnüe problemü csetvertogo toma „Isztorii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza". — VI, 1963. 5. sz. 3—18. p.
[A Nagy Honvédő Háború története 4. kötetének alapvető problémái.]

Roscsin, Sz. I.—*Szeregin*, V. P.: Osznovnüe problemü pjatogo toma „Isztorii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza". — VI, 1963. 12. sz. 3—12. p.
[A Nagy Honvédő Háború története 5. kötetének alapvető problémái.]

A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban

Kumanev, G.: Perebazirovanie proizvoditel'nüh szil na Vosztok SzSzSzR v 1941—1942 godah. — VIZs, 1963. 2. sz. 114—117. p.
[A termelőerők átszervezése a Szovjetunió keleti részén, 1941—1942-ben.]

Nikitin, A.: Peresztrojka rabotü voennoj promüslennoszti SzSzSzR v pervom periode Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1963. 2. sz. 11—20. p.
[A szovjet hadiipar munkájának átállítása a Nagy Honvédő Háború első szakaszában.]

[*Seszterin*] Schesterin, F.: Die Entwicklung der sowjetischen Jagdfliegerkräfte im Grossen Vaterländischen Krieg. — ZM, 1963. 4. sz. 441—457. p.
[Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1959. 6. sz. 36—51. p.]
[A szovjet vadászlégierő fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban.]

Timoscsenko, I.: Voenno-organizatorszkaja rabota Kommuniszticseszkoj Partii v period Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1963. 6. sz. 3—14. p.
[A Kommunista Párt katonai szervező munkája a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Glazunov, P.: Idejno-politicseszkaja rabota Kommuniszticseszkoj partii na fronte letom i oszen'ju 1943 goda. — VIZs, 1963. 8. sz. 3—10. p.
[A Kommunista Párt politikai-ideológiai munkája a fronton 1943 nyarán és őszén.]

Korzsenevszkaja, T.: Armeiszkie komszomol'cü v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VIZs, 1963. 10. sz. 101—108. p.
[A hadsereg komszomolistái a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kolasz, Jakub: Narodnüj poet — vojnam. — VV. 1963. 5. sz. 8—10. p.
[Jakub Kolasz bjelorussz költő a Nagy Honvédő Háborúban.]

Észak-afrikai, földközitengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Surtees, G.: A „Q" war. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 631. sz. 256—262. p.
[Számvetés az eritreai és abesszíniai hadjáratról 1941-ben.]

Gliwicz, Stanislaw: Koncowe dzialania samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich w Cyrenajce. — WPH, 1963. 1. sz. 219—250. p.
[A Kárpát Lövészek Önálló Brigádjának befejező hadműveletei Kirenaikában, 1942 januárban.]

Bieganski, Witold: Kilka uwag o zdobyciu Bardii w 1942 r. — WPH, 1963. 1. sz. 311—315. p.
[Néhány megjegyzés Bardia 1942. évi elfoglalásáról.]

Marey, Georges: Pour le vingtieme anniversaire des accords d'Anfa. Le réarmement francais en Afrique du nord (1942—1944). — RMG, 1963. 1. sz. 9—30., 2. sz. 139—155. p.
[A francia újrafelfegyverzés Észak-Afrikában, 1942—1944.]

Król, W.: Wspomnienia w XX rocznice walk polskiej eskadry afrykanskiej. — WPL, 1963. 3. sz. 64—71. p.
[Visszaemlékezés a lengyel afrikai repülőraj harcainak 20. évfordulóján.]

Burdick, Charles: Planungen für das Einrücken deutscher Kräfte in Spanien in den Jahren 1942—1943. Die Unternehmen „Ilona" und „Gisela". — WR, 1963. 3. sz. 164—178. p.
[Tervek német erők bevonulására Spanyolországba 1942—43-ban. Az „Ilona" és „Gizella" vállalkozás.]

Fischer, Ernest F.: A classic stratagem on Monte Artemisio. — MR, 1963. 2. sz. 78—90. p.
[Amerikai hadicsel az olaszországi Monte Artemisio-n, 1944-ben.]

Orlov, A.: Proiszsetsztvie na Krite. — VIZs, 1963. 5. sz. 115—120. p.
[1944 áprilisi krétai események.]

Der Aufmarsch der deutschen 2. Armee gegen Jugoslawien anfangs April 1941. Eine Studie über die Transportverhältnisse im österreichischen Raum. — ÖMZ, 1963. 2. sz. 61—66. p.
[A német 2. hadsereg felvonulása Jugoszlávia ellen 1941 elején. Tanulmány a szállítási körülményekről az osztrák térségben.]

Kovacevic, Stevo: Borbe i akcije na sirem podrucju Grahova u avgustu i septembru 1941. godine. — VoG, 1963. 1. sz. 3—39. p.
[Harctevékenység Grahovo körzetében, 1941 augusztus—szeptember.]

Brajuskovic, Dimitrije: Drinicki propiszi. VoG, 1963. 1. sz. 41—62. p.
[A drinici kiáltvány 1942-ben.]

Antonovski, Ivan: Oslobodjenje Grubisnog Polja (18. avgusta 1944. godine.) — VoG, 1963. 1. sz. 63—70. p.
[Grubisno Polje helység felszabadítása 1944. augusztus 18-án.]

Birjuzov, Sz[ergej] Sz[emenovics]: Oszvobozsdenie Belgrada. (oktjabr' 1944. goda.) — NNI, 1963. 1. sz. 3—23. p.
[Belgrád felszabadítása. 1944 október.]

Djurisic, Mitar: Jedna primedba na Ratki dnevnik Janka Lopicica. — VoG, 1963. 1. sz. 89—94. p.
[Janko Lopicic hadinaplójára vonatkozó észrevételek.]

A második front

Essome, H.: Normandy revisited. — MR 1963. 12. sz. 70—80. p.
[A normandiai partraszállás eseményei nyomában.]

Verna, Renato: Una battaglia di carri: l'offensiva tedesca delle Ardenne. — RM, 1963. 11. sz. 1302—1328. p.
[Harckocsik ütközete. A németek ellentámadása az Ardennekben a második világháború idején.]

Suter, Fred: Die doppelte Umfassung von Nancy durch die 4. amerikanische Panzerdivision vom 11. bis 15. September 1944. — ASM, 1963. 5. sz. 244—249. p.
[Nancy kettős bekerítése a 4. amerikai páncéloshadsereg által, 1944. szeptember 11—15. között.]

Bieganski, W.: Analiza wskazników rozmachu niektórych opersacji aliantów w pólnocno-zachodniej Europie w kampaniach 1944 i 1945 r. — MW, 1963. 2. sz. 83—97. p.
[A szövetségesek 1944—45-ös északnyugat-európai hadjáratában a hadműveletek lendületének néhány mutatója.]

Groehler, Olaf: Zur Offensive der Anglo-Amerikaner in Frühjahr 1945. — ZM, 1963. 3. sz. 295—311. p.
[Az 1945. tavaszi angol-amerikai offenzíváról.]

Douchy: Quelques aspects du franchissiment du Rhin en 1945. — RMS, 1963. 11. sz. 501—515. p.
[A rajnai átkelés néhány szempontja 1945-ben.]

Távol-keleti hadszíntér

Morton, Louis: The North Pacific: 1941—43. — MR, 1963. 1. sz. 34—47. p.
[A Csendes-óceán északi térsége 1941—43-ban.]

Byers, Clovis E.: A lesson in leadership. — MR, 1963. 12. sz. 12—15. p.
[Dinamikusabb vezetés pótolhatja a megerősítést. Buna (Új-Guinea) elfoglalásának tapasztalatai.]

Vromas, A. G.: Les Indes néerlandaises (1939—1945), — RHDGM, 1963. 50. sz. 27—36. p.
[A holland-indiai gyarmatok második világháború alatti története.)

Yokota, Yutaka—*Harrington*, Joseph D.: Japans bemannter Torpedos. — Übers. 142—148., 6. sz. 231—239. p. v. Dirgis Hagen. — WM, 1963. 4. sz.
[Japán legénységgel ellátott torpedói a második világháborúban.]

Budkevics, Sz.: Ob amerikanszkih planah vtorzsenija v Japoniju v 1945 godu. — VIZs, 1963. 8. sz. 73—83. p.
[A Japánba való betörés 1945. évi amerikai terveiről.]

Szoldatenko, E.: Isztoricseszkaja pobeda na vosztoke. — KZ, 1963. 208. p.
[Történelmi győzelem keleten. Japán fegyverletételének 18. évfordulója.]

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Copoiu, N.: Congresul al III-lea de istorie a rezistentei europene (Karlovy-Vari, 2—4 septembrie 1963). — SRI, 1963. 6. sz. 1409—1413. p.
[Az Európai Ellenállás Történetének III. Nemzetközi Kongresszusa. Karlovy-Vary 1963. szeptember 2—4.]

Karlovy Vary: Die Wichtigkeit des Studiums der Geschichte der Widerstandsbewegung. — Wk, 1963. 10. sz. 16—17. p.
[Az ellenállási mozgalom története tanulmányozásának fontossága a karlovy-vary-i III. Nemzetközi Ellenállási Kongresszuson.]

Po kongresu o dejinách okupace ... — HV, 1963. 6. sz. 1038—1042. p.
[Az Európai Ellenállás Történetének III. Nemzetközi Kongresszusa. A kongresszus fő témája: „Európa leigázásának náci rendszere. Formák, módszerek és fejlődés".]

[Quatrieme] IVe Congres de la F. I. R. — La discussion. István Gábor: Les fascistes hongrois ont trouvé asile en R. F. A. — Wk, 1963. 1. sz. 17. p.
[Az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének IV. Kongresszusán Gábor István hozzászólása.]

Andrianov, V.: Szovetszkie ljudi v dvizsenii Szoprotivlenija za rubezsom. — VIZs, 1963. 3. sz. 98—103. p.
[Szovjet emberek a külföldi ellenállási mozgalmakban. — Könyvismertetés.]

Lesznjak, T.: Nekotorüe voproszü organizacii i vedenija partizanszkoj bor'bü v pervüe mesjacü vojnü. — VIZs, 1963. 9. sz. 30—38. p.
[A partizánháború vezetésének és szervezetének néhány kérdése a háború első hónapjaiban.]

Stepniowski, T.: Dzialalnosc radzieckiego ruchu partyzanckiego w pierwszym okresie Wielkiej Wojny Narodowey (czerwiec 1941 r. — listopad 1942 r.) — MW, 1963. 1. sz. 73—92. p.
[A szovjet partizántevékenység a Nagy Honvédő Háború első szakaszában (1941. jún.—1942. nov.)]

Grancsak, I. M.: A partizánmozgalom Kárpát-Ukrajnában 1943—1944-ben. — Naukovi Zapiszki, Uzsgorodszkij Derzs. Univ. XXXVI. 1958. 123—144. p.

Kural, V.: Pracujeme na dejinach cs. odboje. (Konference regionálnich historiku obdobi 1938—1945.) — HV, 1963. 3. sz. 445—447. p.
[A csehszlovák ellenállási mozgalom történetén dolgozunk. — A helytörténészek konferenciája az 1938—1945-ös évek történetével kapcsolatban.]

Osusky, P.: Sur la Tchécoslovaquie. — RHDGM, 1963. 51. sz. 29—40. p.
[Többek között a „Partizánmozgalom Csehszlovákiában a második világháború folyamán" c. Prágában megjelent munka ismertetése.]

Zpráva o diskusi k materiálu o rozporech. — HV, 1963. 6. sz. 1042—1045. p.
[Vita a Csehszlovák Hadtörténelmi Intézetben Kural: Partizánmozgalom Csehszlovákia területén c. művének egyes részeiről.]

Solc, Jaroslav: Le mouvement slovaque de partisans. — RHDGM, 1963. 52. sz. 61—78. p.
[A szlovák partizánmozgalom, 1942—1945.]

Holka, Filip: Prispevok k partizánskemu hnutiu na Hornej Nitre. — HV, 1963. 3. sz. 373—411. p.
[Adalékok a partizánmozgalom történetéhez Felső-Nyitrában.]

Okecki, Stanislaw: Lengyel ejtőernyősök Prága alatt. — Le, 1963. 10. sz. 39—42. p.

[A cseh ellenállási mozgalom segítségére, 1945-ben.]

Swierczynski, Jan: Polski sztab partyzancki. Zarys rozwoju i dzialalnosci. — WPH, 1963. 1. sz. 65—96. p.
[Lengyel partizán vezérkar megalakulásának és tevékenységének története.]

Korczynski, Grzegorz: Háta mögött az ellenséges front. — Le, 1963. 10. sz. 21—22. p.
[A lengyel partizánmozgalomról — visszaemlékezés.]

Zielicz, Stefan: Zwiazek walki. — WL, 1963. 1. sz. 3—12. p.
[Ifjúsági Harci Szövetség. 1941—1945.]

Tarnogrodszki, Tadeusz: Z walk batalionów chlopskich w obrenie zamojszczyzny, listopad 1942 — luty 1943 r. — WPH, 1963. 3/4. sz. 160—182. p.
[A parasztzászlóaljak harcáról Zamojsc vidékén, 1942. okt.—1943. febr.]

Konopka, Tadeusz: PPR i GL dzielnicky Minks Mazowiecki w walce z okupantem. — WPH, 1963. 3/4. sz. 471—488. p.
[A Minszki Körzet Lengyel Munkáspártja és Gwardia Ludowája harcban a megszállókkal.]

Gronczewski, Edward — ps. „Przepiórka": Wspomnienia gwardzisty z Lubelszczyzny. — WPH, 1963. 2. sz. 153—193. p.
[Egy népi gárdista visszaemlékezése Lublin vidékéről.]

Stysiak, Marian: Walka oddzialu Gwardii Ludowej im A. Mickiewicza w Lasach Parczewskich. — PWL, 1963. 4. sz. 133—140. p.
[A Mickiewiczről elnevezett Népi Gárda osztagának harca 1943 áprilisában a parczewai erdőkben.]

Bieszczanin, Zygmunt: Ze wspomnien dowódcy oddzialu GL i AL w Krakowskiem. — WPH, 1963. 3/4. sz. 343—470. p.
[A Gwardia és az Armia Ludowa osztagparancsnokainak visszaemlékezéseiből a Krakkói körzetből.]

Stepniowski, Tadeusz — *Stysiak,* Marian: Gwardia i Armia Ludowa w walce z transportem okupanta. — WL, 1963. 9. sz. 30—37. p.
[A Gwardia és az Armia Ludowa harcban a megszállók szállítmányaival.]

Stysiak, Marian: Z walk zbrojnych Gwardii Ludowej w roku 1943. — WL, 1963. 9. sz. 22—29. p.
[A Gwardia Ludowa 1943. évi fegyveres harcaiból.]

Hillebrandt, Bogdan: Za Pawiak. — WL, 1963. 5. sz. 10—14. p.
[A Pawiak-ért vívott harcok, 1943-ban Varsóban.]

Zielicz, Stefan: Pamieci zolnierzy getta. — WL, 1963. 4. sz. 8—15. p.
[A varsói gettó katonáinak visszaemlékezései.]

Emlékezünk. 1943. április 19. — Le, 1963. 4. sz. 6—7. p.
[A varsói gettó-felkelés kitörésének napja.]

Kulina, D.: Voszsztanie v varsavszkom getto. — VIZs, 1963. 4. sz. 122— 126. p.
[Felkelés a varsói gettóban.]

Dylawerska, Maria — *Kaczynska,* Danuta: Akcja na Brauna. — WPH, 1963. 3/4. sz. 355—374. p.
[A Braun elleni akció, 1943. Varsó.]

Sulewski, Wojciech: „Orzel" z lipskich lasów. — PWL, 1963. 10. sz. 36—39. p.
[Wladyslaw Skrzypek „Orzel" 1944. évi partizánharcairól.]

Tuszynski, Waldemar: Przebieg dzialan pólnocno-lubelskiego zgrupowania Armii Ludowej w czasie niemieckiej akcji przeciwpartyzanckiej „Grosseinsatz Maigewitter" maj 1944 r. — WPH, 1963. 3/4. sz. 115—159. p.
[Az Armia Ludowa észak-lublini csoportja tevékenységének lefolyása a német partizánellenes „Grosseinsatz Maigewitter" akció idején, 1944. májusában.]

Tuszynski, Waldemar: Bitwa w lasach janowskich i Puszczy Solskiej. — PWL, 1963. 6. sz. 127—135. p.
[Harc a janów-i erdőkben és Puszcza Solskában, 1944. jún.]

Garas, József Boleslaw: Walki zgrupowania AL pod dowództwem „Grzegorza" w lasach parczewskich. — PWL, 1963. 7. sz. 146—153. p.
[Grzegorz Korczynski vezetése alatt az Armia Ludowa csoportjainak 1944. júniusi harcai a parczewai erdőkben.]

Sulewski, Wojciech: Brygada przechodzi front. — PWL, 1963. 10. sz. 40—43. p.
[Az Armia Ludowa Krakkó környéki partizánharcairól, 1944. augusztusában.]

Stanescu, M. C. — *Mocanu,* V. I.: Din lupta antifascista a camenilor muncii din regiunea Brasov sub conducerea P. C. R. intre anii 1941 si 1944. — SRI, 1963. 6. sz. 1283—1298. p.
[A brassói munkások antifasiszta harca az RKP vezetésével 1941—1944. között.]

Sterev, Pantelej: Obsti borbi na bölgarszkaja i gröckija narod szrestu hitlerofasisztkata okupacija. — IP, 1963. 3. sz. 3—25. p.
[A bolgár és görög nép közös harca a hitleri fasiszta megszállás ellen.]

(Secchia, Pietro) Szekk'ja, P'etro: Ital'janszkie kommunisztü i szoprotivlenie. — NNI, 1963. 3. sz. 95—108. p.
[Az olasz kommunisták és az ellenállás.]

Michel, H[enry]: Livres sur la Résistance francaise. — RHDGM, 1963. 51. sz. 15—28. p.
[Könyvek a francia ellenállási mozgalomról.]

Michel, Henri: Maquis et maquis. — RHDGM, 1963. 49. sz. 3—10. p.
[Ellenállók és ellenállás. A második világháború alatti francia ellenállási mozgalom történeti szerepe.]

Kiszszel'gof, I. Sz.: O roli kommunisztov v ob"edinenii szil francuzszkogo szoprotivlenija (1940—1943 gg.) — NNi, 1963. 6. sz. 84—96. p.
[A kommunisták szerepe a francia ellenálló erők egyesítésében. (1940—1943.)]

Poitau: Guérilla en montagne. — RHDGM, 1963. 49. sz. 29—39. p.
[A gerilla hadviselés stratégiája és taktikája. Részletek a szerző által vezetett hadműveletek történetéből.]

Lombard, M.: Notes sur quelques aspects financiers d'un maquis bourguignon. — RHDGM, 1963. 49. sz. 21—28. p.
[Egy dél-burgundi ellenállási csoport pénzügyi viszonyai. A Bernard partizánosztag történetéhez.]

Pérotin, Yves: Origines et tendances d'un groupe de maquisards. — RHDGM, 1963. 49. sz. 11—20. p.
[Egy ellenállási csoport keletkezése és irányzatai. A Tréminis-tábor története.]

Combes, Gérard: Un aspect de la mobilisation vers le Mont-Mouchet. A travers le département de la Haute-Loire. — RHDGM, 1963. 49. sz. 41—78. p.
[Dokumentumok Felső-Loire megye ellenállási mozgalmáról az 1943—1944-es években.]

Rude, F.: Le dialogue Vercors-Alger. (Juin—Juillet 1944.) — RHDGM, 1963. 49. sz. 79—110. p.
[Vercors, az ellenállási mozgalom főhadiszállása és Algir táviratváltásai 1944. június—júliusában, a partraszállás idején.]

Pisz'ma geroin' francuzszkogo szoprotivlenija. — NNI, 1963. 4. sz. 126—136. p.
[A francia ellenállási mozgalom hősnőinek leveleiből.]

Löwel, Bruno: Zur marxistischen Literatur über den Kampf und die Tätigkeit des Nationalkomitees und der Bewegung „Freies Deutschland". — ZM, 1963. 2. sz. 240—247. p.
[A „Szabad Németország" mozgalom és nemzeti bizottság tevékenységének és harcának marxista irodalma.]

Kawig, Hans-Joachim: Konferenz zur Vorbereitung des 20. Jahrestages der Gründung des Nationalkomitees „Freies Deutschland". — ZM, 1963. 2. sz. 237—239. p.
[Konferencia a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottság megalapítása 20. évfordulójának előkészítésére.]

Drobisch, Klaus: Zur Tätigkeit der Beauftragten des ZK der KPD in Berlin 1939—1941. — ZG, 1963. 3. sz. 535—551. p.
[A Német Kommunista Párt Központi Bizottsága megbízottainak tevékenységéről Berlinben 1939—1941. között.]

Matern, Hermann: Die führende Rolle der Kommunistischen Partei Deutschlands in der antifaschistischen Bewegung „Freies Deutschland". — ZM, 1963. 2. sz. 135—153. p.
[A Német Kommunista Párt vezető szerepe a „Szabad Németország" antifasiszta mozgalomban.]

Wolff, Willy: Über die Haltung des Nationalkomitees „Freies Deutschland" zum antifaschistischen Befreiungskampf des polnischen Volkes. — ZM, 1963. 3. sz. 312—319. p.
[„A Szabad Németország" Nemzeti Bizottság viszonyáról a lengyel nép antifasiszta felszabadító harcához.]

Volkert, Rudolf: Zur Tätigkeit von Angehörigen der Bewegung „Freies Deutschland" in Leipzig in den letzten Kriegstagen. — ZM, 1963. 2. sz. 213—222. p.
[A „Szabad Németország" mozgalom tagjainak működéséhez a háború utolsó napjaiban Leipzigben.]

Gossens, Hans: Die militärpolitische Tätigkeit des Nationalkomitees „Freies Deutschland" — Bestandteil der fortschrittlichen militärischen Traditionen des deutschen Volkes. — ZM, 1963. 2. sz. 154—166. p.
[A „Szabad Németország" Nemzeti Bizottság katonapolitikai tevékenysége — a német nép haladó katonai tradícióinak alkotó része.]

Bernikov, N.: Nacional'nüj Komitet „Szvobodnaja Germanija". — VIZs, 1963. 7. sz. 111—116. p.
[„Szabad Németország" Nemzeti Bizottság megalakulásának 20. évfordulójára.]

Lewerenz, Hermann: Zum Entstehen des „Bundes deutscher Offiziere". — ZM, 1963. 2. sz. 167—179. p.
[A „Német Tisztek Szövetsége" keletkezéséhez.]

Összeállították: *Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.*

TARTALOM

Tanulmányok

SZTANA BÉLA — Szabadságunk hajnalán — — — — — — — — 3

ÖLVEDI IGNÁC — Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában (1944. október 13—29) — — 12

DR. CSIMA JÁNOS — A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban — — — — — — — — 37

TÓTH SÁNDOR — Az 1945. márciusi balatoni német ellentámadás előzményei és a 3. Ukrán Front védelmi hadműveletének terve — — — — — — — — — 64

GODÓ ÁGNES — A III. bolgár hadtest csapatainak védelmi harcai Somogy megye területén (1945. március 6—20.) 87

DR. MUCS SÁNDOR — Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. II. rész — — — — — — — 105

HARSÁNYI JÁNOS — A magyar nép részvétele az ellenállási mozgalomban — — — — — — — — — — — 122

PINTÉR ISTVÁN

Közlemények

I. A. PLIJEV hadseregtábornok, a Szovjetunió kétszeres hőse — A Tisza völgyében — — — — — — — — — 139

M. SAROHIN vezérezredes, a Szovjetunió hőse — Az 57. hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban — — — — — — — — 161

KAPONYA JÁNOS — A Haditechnikai Park szerepe a honvédelmi nevelésben — — — — — — — — — — — — 169

Hadtörténelmi Okmánytár

Magyar antifasiszták Európa népeinek szabadságharcában. (Közli: Gazsi József — Harsányi János — — — — — — — — — — — — 177

Bibliográfia

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. (Közlik: Windisch Aladárné, Molnár Éva, Viniczai István). — — — — — — — — — 190

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Бела СТАНА	На заре свободы — — — — — — — — — — —	3
Игнац ЕЛВЕДИ	Боевые действия в втором периоде Дебреценской операции (13—20 октября 1944 г.) — — — — — — — — — —	12
Д-р Янош ЧИМА	7. румынский корпус в боях за освобождение Будапешта	37
Шандор ТОТ	Предшествующие события немецкого контрнаступления в районе Балатона в марте 1945 года и план оборонительной операции 3-го Украинского Фронта — — — — — —	64
Агнеш ГОДО	Оборонительные бои III-го болгарского корпуса на территории комитета Шомодь (6—20 марта 1945 г.) — — —	87
Д-р Шандор МУЧ	Венгерские инженерские войска в борьбе против немецкого фашизма. II. часть — — — — — — — — — —	105
Янош ХАРШАНИ Иштван ПИНТЕР	Участие венгерского народа в движении сопротивления —	122

СООБЩЕНИЯ

Генерал армии дважды Герой Советского Союза И. А. ПЛИЕВ	В долине Тиссы — — — — — — — — — — — —	139
Генерал-полковник Герой Советского Союза М. ШАРОХИН	57-я армия в боях за освобождение Венгрии — — —	161
Янош КАПОНЯ	Роль Военно-технического Парка в воспитании в духе защиты родины — — — — — — — — — — —	169

ВОЕННЫЙ АРХИВ

Венгерские антифашисты в освободительной борьбе народов Европы. (Сообщают: Йожеф ГАЖИ—Янош ХАРШАНИ) — — — — — — — — — — — — 177

БИБЛИОГРАФИЯ

Репертуар иностранных военно-исторических журналов. (Сообщают: ВИНДИШ Аладарне, Ева МОЛЬНАР, Иштван ВИНИЦАИ) — — — — — — — — — — 190

INHALTVERZEICHNIS

Studien

BÉLA SZTANA	In der Morgendämmerung unserer Freiheit — —	3
IGNÁC ÖLVEDI	Gefechtsaktionen in der zweiten Etappe der Kriegsoperationen bei Debrecen. (13—20. Oktober 1944.) — — — — — — — — — — —	12
DR. JÁNOS CSIMA	Das 7. rumänische Armeekorps in den Kämpfen um die Befreiung Budapests — — — — —	37
SÁNDOR TÓTH	Die Vorgeschichte des deutschen Gegenangriffes am Balaton in März 1945, und der Plan der Verteidigungsoperationen der 3. Ukrainischen Front — — — — — — — — — — —	64
ÁGNES GODÓ	Die Verteidigungskämpfe des III. bulgarischen Armeekorps auf dem Gebiet des Komitats Somogy. (6—20. März 1945.) — — — — — — —	87
DR. SÁNDOR MUCS	Ungarische Pioniereinheiten im Kampf gegen den deutschen Faschismus — — — — — — —	105
JÁNOS HARSÁNYI ISTVÁN PINTÉR	Die Teilnahme des ungarischen Volkes in der Widerstansbewegungs — — — — — — —	122

Mitteilungen

I. A. PLIJEV Armeegeneral, zweimaliger Held der Sowjetunion	Im Tal der Theiss — — — — — — — — — —	139
M. SAROHIN Generaloberst, Held der Sowjetunion	Die 57. Armee in den Kämpfen um die Befreiung Ungarns — — — — — — — — — — —	161
JÁNOS KAPONYA	Die Rolle des Kriegstechnischen Parks in der Erziehung der Landesverteidigung — — — —	169

Kriegsgeschichtliche Urkundensammlung

	Ungarische Antifaschisten in den Befreiungskämpfen der Völker Europas. (Mitteilungen von József Gazsi und János Harsányi — —	177

Bibliographie

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, FRAU ELEONORA WINDISCH	Kriegsgeschichtliches Repertorium der ausländischen Zeitschriften. 1963. Zweiter Teil — —	190

A szovjet tengerészgyalogság deszantja átkel a Dunán, hogy részt vegyen a Budapestért folyó harcokban. 1945 január

Szovjet tüzérek az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél

Ára 8,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó

felszabadulási kiadványaiból

Szovjet szerzői munkaközösség: A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944-1945

MEGJELENT:
félvászon-kötésben
140 oldal terjedelemben
Ára: 15,— Ft

*

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon

MEGJELENIK:
félvászon-kötésben
kb. 530 oldal terjedelemben
Ára: kb. 35,— Ft

*

Harsányi János: A magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen

MEGJELENIK:
félvászon-kötésben
kb. 700 oldal terjedelemben
Ára: kb. 55,— Ft

*

Godó Ágnes: Az 1. Bolgár Hadsereg harca magyar földön

MEGJELENIK:
félvászon-kötésben
kb. 400 oldal terjedelemben
Ára: kb. 34,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

M. Zaharov, a Szovjetunió marsallja

A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben

Dr. Fórizs József

A háború lényegéről és rendszerezéséről

Józsa Antal

A breszti béke és a hadifogolycsere

2

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

Rozbora Béla: Partizánok — 1945.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

HARCCSELEKMÉNYEK DEBRECEN FELSZABADÍTÁSA UTÁN[1]

Ölvedi Ignác

Debrecen elfoglalásával lezárult Tiszántúl felszabadításáért vívott hadműveletek második szakasza. A 2. Ukrán Front középső arcvonalán és a szárnyain tevékenykedő csapatok maradéktalanul teljesítették a frontparancsnok kiadott utasításait: szétzúzták a „DÉL" hadseregcsoport főerősségét, a 6. Német Hadsereget és kedvező feltételeket teremtettek a támadás kifejlesztéséhez Nyíregyháza irányába, a Wöhler-hadműveleti csoport visszavonulási útvonalainak elvágására.

A front hadseregei a hadművelet harmadik szakaszára[2] a feladatokat, az új irányokat, a sávhatárokat az 1944. október 19-én és 21-én kiadott (00650., 00651., 00652., 00653., 00654., 00655. és a 00656. sz.) parancsokban kapták meg.[3]

Az ellenség szándéka és tevékenysége Szolnok térségében

A német parancsnokság Debrecen elvesztése után arra törekedett, hogy a Wöhler hadműveleti csoportot visszahozza a Tisza mögé. Ezért Debrecentől északra továbbra is makacsul védekezett. Igyekezett feltartóztatni a Plijev lovas-gépesített csoportot és közben kivonni csapatait Észak-Erdélyből. Tervének megvalósítására bizonyos mértékben megváltoztatta védekezésének eddigi módját.

Az ellenség október 13. és 20. között a lakott helységekben kiépített támpontokkal időtrabló harcokra kényszerítette, állandó ellenlökésekkel zavarta, gyakran megállította, visszavetette és átcsoportosításra kényszerítette az előnyomuló szovjet csapatokat. Az ellenlökéseket végrehajtó csoportok ereje általában zászlóaljtól 1—2 ezredig terjedt. Ezeket rendszerint 5—15 harckocsi és rohamlöveg vagy páncélozott szállító jármű támogatta.[4]

Tevékenységének egyik sajátossága, hogy a hadművelet első és második szakaszában nem mért ellencsapást. Erre a szovjet csapatok

[1] Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi értekezéséből.

[2] Tiszántúl felszabadításáért folytatott hadművelet harmadik szakasza 1944. október 20-tól 28-ig tartott. Alapvető tartalma: a támadás kifejlesztése Nyíregyháza irányába, az ellenség szolnoki és nyíregyházi ellencsapásának felszámolása, Észak-Erdély és Tiszántúl felszabadításának befejezése, a Duna—Tisza közi hadműveleti hídfő kimélyítése volt.

[3] Архив Министерство Обороны СССР (A továbbiakban: Архив МО СССР), фонд (ф.) 240, опись (оп.) 2779, дело (д.) 1190, лист (лн.) 88—89, 108—110.

[4] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 92.

lendületes támadása nem adott lehetőséget. A támadás megindulása után a már felvonultatott erőkkel nem tudott úgy manőverezni, hogy ellencsapás mérésére alkalmas csoportosítást hozzon létre. A 2. Ukrán Front egyidejű több irányba mért csapásai ettől megfosztották. A „DÉL" hadseregcsoport hadműveleti tartalékokkal ehhez nem rendelkezett. Az OKH viszont erre a célra nem tudott erőket biztosítani. Egyedül a Breith páncélos csoportot tekinthetjük ellencsapás mérésére alkalmas erőnek. Ezt azonban a lovas-gépesített csoport nagyváradi sikeres manővere után elég gyorsan átkarolta, minek következtében a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága arra kényszerült, hogy részenként vesse harcba.

Az első ellencsapást a német hadműveleti vezetés — Hitler október 17-én kiadott külön parancsára — október 19-én a hajnali órákban indította Szolnok keleti térségében levő hídfőjéből, a 24. páncélos hadosztály, az 503. „Tigris" páncélos zászlóalj[5] és a 4. SS Polizei páncélgránátos hadosztály alakulataival. A bevetett erők harckocsijainak száma meghaladta a százat,[6] a csoport ereje tehát nem lebecsülendő.

A német parancsnokság a Szolnok térségében kialakult hadműveleti helyzet és az erőviszony figyelembevételével messzemenő célokat tűzött az ellencsapás elé. Tehermentesíteni szándékozott a nyíregyházi irányt. Abban reménykedett, hogy ez Debrecen elvesztéséért valami kárpótlást hozhat. Elgondolása, hogy ezzel a támadással mélyen beékelődik a Tiszát elért szovjet csapatok hadműveleti rendjébe és arra kényszerítheti a 2. Ukrán Front parancsnokságát, hogy a szolnoki hídfőből indított ellencsapás megállítására erőket vonjon el a debreceni irányból.[7]

A Szolnok térségében tevékenykedő 53. Szovjet Hadsereg az ellencsapás felfogására és elhárítására valóban nem rendelkezett elegendő erővel. Ezért az első napokban — október 19—20-án — az ellenséges támadás sikeresen bontakozott ki. A német páncélos kötelékeknek sikerült mintegy 35—40 km-re beékelődni az 53. hadsereg csapatainak harcrendjébe. Október 20-án visszafoglalták Törökszentmiklóst, Szapárfalut, Mezőtúr északnyugati részét és Tiszaföldvárt, kijutottak Kenderes—Kisújszállás—Túrkeve körzetébe és harcot kezdtek ezeknek a falvaknak a birtokbavételéért.[8] Az ellencsapás helyét, irányát az ellenség jól választotta meg. Az 53. hadsereg arcvonala Szolnok térségében volt a leggyengébb, öt hadosztálya, a 110. gárda-, az 1. légideszant-, a 375., a 228., a 203. lövészhadosztályok, valamint a 18. harckocsihadtest is Fegyvernektől északra, északkeletre, illetve az északnyugati irányban tevékenykedtek: Bihartorda—Földes—Hajdúszoboszló—Balmazújváros—Tiszafüred—Kunhegyes—Kunmadaras körzetében. A 243. lövészhadosztály tartalékban Fegyvernek és Szapárfalu körzetében. Közvetlen Szol-

5 Az 503. „Tigris" páncélos zászlóalj — a német főparancsnokság tartalékából — 1944. október 15-én érkezett Budapestre. Az irodalomban ezzel kapcsolatban több megjegyzéssel találkozunk. Dr. Karsai Elek szerint: „... a „Tigris"-eket javítóműhelyekből hozták Budapestre — és sem munícióval, sem elegendő üzemanyaggal nem voltak ellátva, úgy hogy október 16-án kiindulási támpontjukra nem is tudtak visszatérni ..." (Népszabadság, 1963. október 27.). Dr. Borus József kutatásai alapján azt állítja, hogy a zászlóalj már októberben a fővárosban állomásozott. (Hadtörténelmi Közlemények 1964/3. sz.) A 2. Ukrán Front hadműveleti naplója szerint „Az 503. páncélos zászlóalj állományába 45 harckocsi tartozott. A zászlóalj október 15-én érkezett Budapestre Németországból, 18-án harcba vetették Szolnok délkelet körzetében" (Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 97.).

6 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 99.

7 Hans Friessner: Verratene Schlechten. Holstein Verlag. Hamburg, 1956. 151. o.

8 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 99.

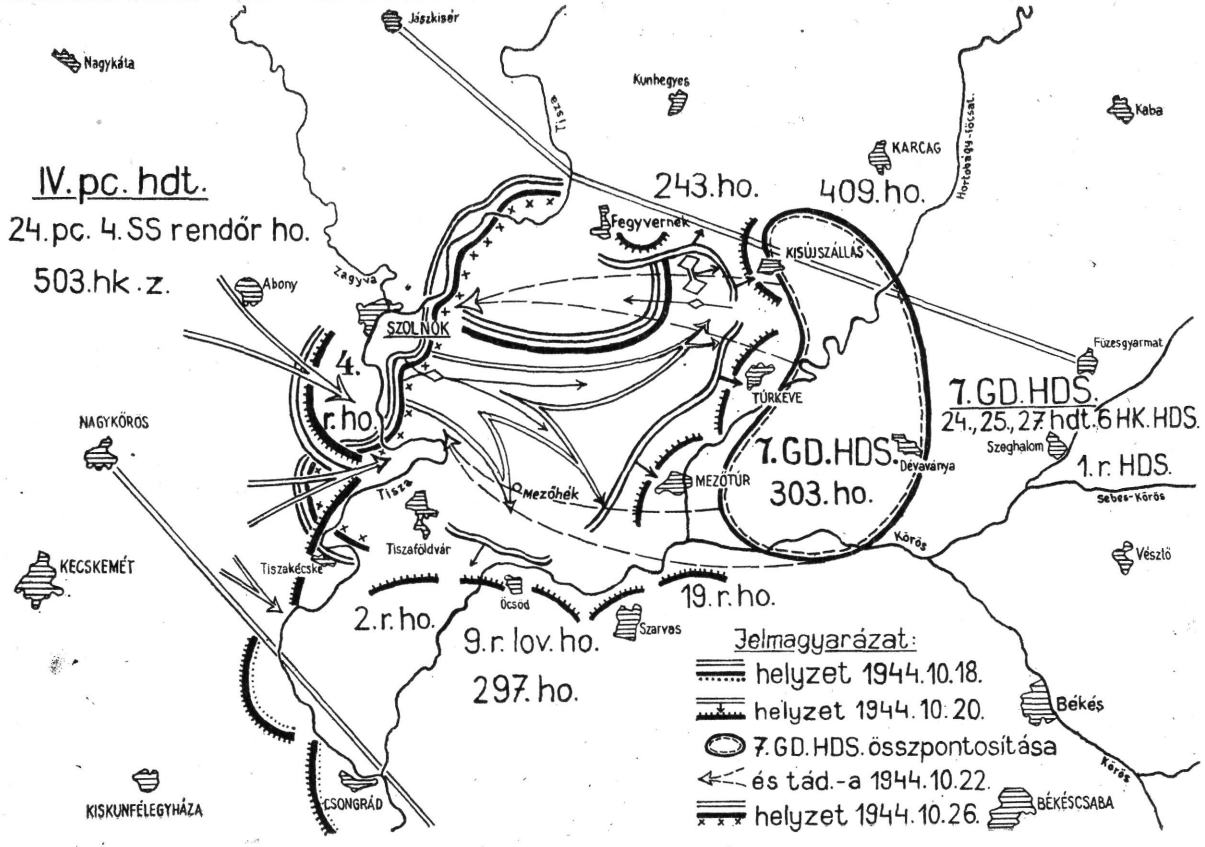

A szolnoki ellencsapás felszámolása

nok térségében a hídfővel szemben mindössze egy szovjet hadosztály (409.) és négy román hadosztály (2., 4., 19. és a 9. lovas) tevékenykedett.[9]

A hadseregparancsnok 18-án este azt az elhatározást hozta, hogy a hadsereg erőit északnyugat irányba fordítja és Polgár—Szolnok közötti szakaszon kijut a Tiszához. Továbbá, hogy Fegyvernek, Szapárfalu és Törökszentmiklós körzetének birtokbavételére 19-én reggel felújítja a támadást a 409. lövészhadosztállyal és az 1. (román) hadsereg csapataival.[10]

A IV. páncélos hadtest — az 53. hadsereg csapatait megelőzve — 19-én hajnalban a szovjet és román erők csatlakozására mért csapással megindította támadását. A több mint 100 harckocsival és rohamlöveggel támadó ellenség az első napokban a szovjet—román csapatok szívós ellenállása ellenére sikereket ért el.

Az ellenség fő célja az volt, hogy erőket vonat el Debrecen térségéből, azaz hogy tehermentesíti a nyíregyházi irányt. Ez a terve azonban csak részben sikerült. Meggátolta ugyan a frontparancsnokságot abban, hogy tartalékát — a 7. gárdahadsereget — az erőkifejtés fokozására a Debrecen—Nyíregyháza irányában vesse ütközetbe, erők elvonását viszont már nem tudta kikényszeríteni. Az ellencsapást a front csapatai a debreceni—nyíregyházi irány gyengítése nélkül megállították és felszámolták.

A 2. Ukrán Front parancsnokának elhatározása az ellenség szolnoki ellencsapásának elhárítására

A 2. Ukrán Front parancsnoka, mivel az 53. hadsereg a beékelődés arcvonalszakaszán nem rendelkezett elegendő erővel, az ellencsapás felszámolására ütközetbe vetette a front jobbszárnyáról átcsoportosított, 1944.10.18-ának végére Nagyvárad északnyugat—Pocsaj—Gáborján—Biharkeresztes térségében összpontosult 7. gárdahadsereget.[11] Debrecenből ide irányította még — a harcból már kivont és a front tartalékát képező — 6. gárda harckocsihadsereget. Utóbbi azt a feladatot kapta, hogy október 20-ának végére összpontosuljon Kisújszállás—Karcag körzetében és az ellenség betörése esetén minden körülmények között akadályozza meg további előnyomulását keletre.[12]

A 7. gárdahadsereg 22-én reggel Kisújszállás—Túrkeve—Mezőtúr körzetéből lépett ütközetbe Szolnok általános irányba. Azt a feladatot kapta, hogy

„... Mezőtúr—Túrkeve körzetébe betört ellenség gyors megsemmisítésére a 409., a 297. lövészhadosztályokat, az 1. Román Hadsereg 2., 4., 19. gyalog- és a 9. lovas hadosztályát, valamint a 6. harckocsihadsereget és a 18. harckocsihadtestet kapcsolja a hadsereg állományába.

44.10.22-én reggel menjen át támadásba, semmisítse meg a beékelődött ellenséget és 44.10.23-án estére jusson ki a Tiszához, Nagykörü—Szol-

9 Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10 059, д. 336, лн. 338.
Lásd még idevonatkozóan: L. Cupsa, Matei, Focseneau, Bălteanu, Zahărescu: Contributia Romîniei la Războiul Antihitlerist. Editura Militară. București. 1958. 211—214. o. (oroszul).
10 Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10 059, д. 336, лн. 339.
11 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 92, 108—109.
12 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 98.

nok—Újkécske körzetében létesítsen hídfőket és vegye fel az érintkezést a Tiszán átkelt 46. hadsereggel. Erős előrevetett osztaggal foglalja el Abonyt."[13]

Ezt a parancsot Abony birtokbavételének kivételével október 25-én estére az 53. hadsereggel együttműködésben teljesítette. Az ellenség nagy veszteségeket szenvedve, október 24-én kénytelen volt megkezdeni a hídfő kiürítését. A 7. gárdahadsereg csapatai október 25-én nemcsak az ellenség beékelődését számolták fel, hanem elérték a Tiszát, átkeltek és hídfőt foglaltak: Szolnoktól északra Nagykörü—Kispernyés körzetében a 24. hadtest, délre pedig Tiszavárkony—Újbőg szakaszon a 25. hadtest csapatai.[14]

A 7. gárdahadsereg háromnapos tevékenységének eredményeként Szolnok térségében a szovjet csapatok nemcsak az eredeti helyzetet állították vissza, hanem az ellenséget a szolnoki hídfő feladására is rákényszerítették. A várostól északra létrehozott hídfővel, valamint Vezseny, Tiszavárkony visszaszerzésével kedvező feltételeket teremtettek a támadás továbbfejlesztéséhez.

A Szolnoktól délre elért sikerekben jelentős szerepe van a 46. hadseregnek. A Duna—Tisza közén tevékenykedő 46. hadsereg október 20-án a 00654. sz. parancsban azt a feladatot kapta, hogy a 31. lövészhadtest tevékenységével párhuzamosan újítsa fel a támadást jobbszárny egységeivel is, és:

„... 44.10.21-én estére jusson ki Alpár—Kiskunfélegyháza—Kiskunhalas vonalába.Jánoshalma, Baja, Bátmonostor, Zombor, Kula birtokbavétele után balszárny hadtestével kapaszkodjon meg az elért terepszakaszon."[15]

A 46. hadsereg korlátozott célú támadásával a frontparancsnokság erők elvonására akarta kényszeríteni az ellenséget Szolnok térségéből. Továbbá kedvező feltételek megteremtésére törekedett a Kecskemét—Budapest irányú támadáshoz. Az északnyugati arcvonallal támadásba lendült hadtestek a 3. Magyar Hadsereg kétségbeesett ellenállását megtörve, ellenlökéseit meghiúsítva, október 23-án estére kijutottak a parancsban elrendelt terepszakaszokra.[16] Itt helyzetüket megszilárdították és készültek az általános támadásra. Jelentősebb tevékenységre ezen a szakaszon a budapesti hadművelet megindítása előtt már nem került sor.

A front balszárnycsapatainak helyzetét a 3. Ukrán Front eredményes támadása jelentősen befolyásolta. Október 20-án felszabadult Belg-

13 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 108—109.

A frontparancsnok 00655. sz. parancsa. A 7. gárdahadsereg 8 nap alatt 340 km-t menetelt. A napi közepes ütem meghaladta a 40 km-t. Az ütközetbevetés terepszakaszig újabb 80 km-es utat tett meg. A hadsereget a 46. és az 53. hadseregek között vetették ütközetbe. Sávhatár jobbról: Füzesgyarmat, Kenderes, Tiszabő, Jászkisér (valamennyi a 7. gárdahadseregnek kizárva). Sávhatár balról: Arad, Tótkomlós, Szentes, Nagykőrös (valamennyi Nagykőrös kivételével a 7. hadseregnek kizárva). 1944. X. 22-én a 6. harckocsihadseregben 56 harckocsi és rohamlöveg, a 18. harckocsihadtestben 30 harckocsi és rohamlöveg volt.

14 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 109, 126 и ф. 341, оп. 5312, д. 571, лн. 33—37.

15 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 97.

16 Архив МО СССР, ф. 401, оп. 9511, д. 386, лн. 291, 301, 302, 312.

A jelentősebb lakott helységek (városok) felszabadításának időpontjai: október 21-én a 37. lövészhadtest birtokba vette Zombort, Baját és kijutott a Dunához. Ezzel elvágta a Bajától délre tevékenykedő ellenséges csoport visszavonulási útját Északra. A hadsereg csapatai október 22-én felszabadították: Alpárt, Jászszentlászlót, Kiskunmajsát, Jánoshalmát, 23-án pedig Kiskunhalast és Kiskunfélegyházát.

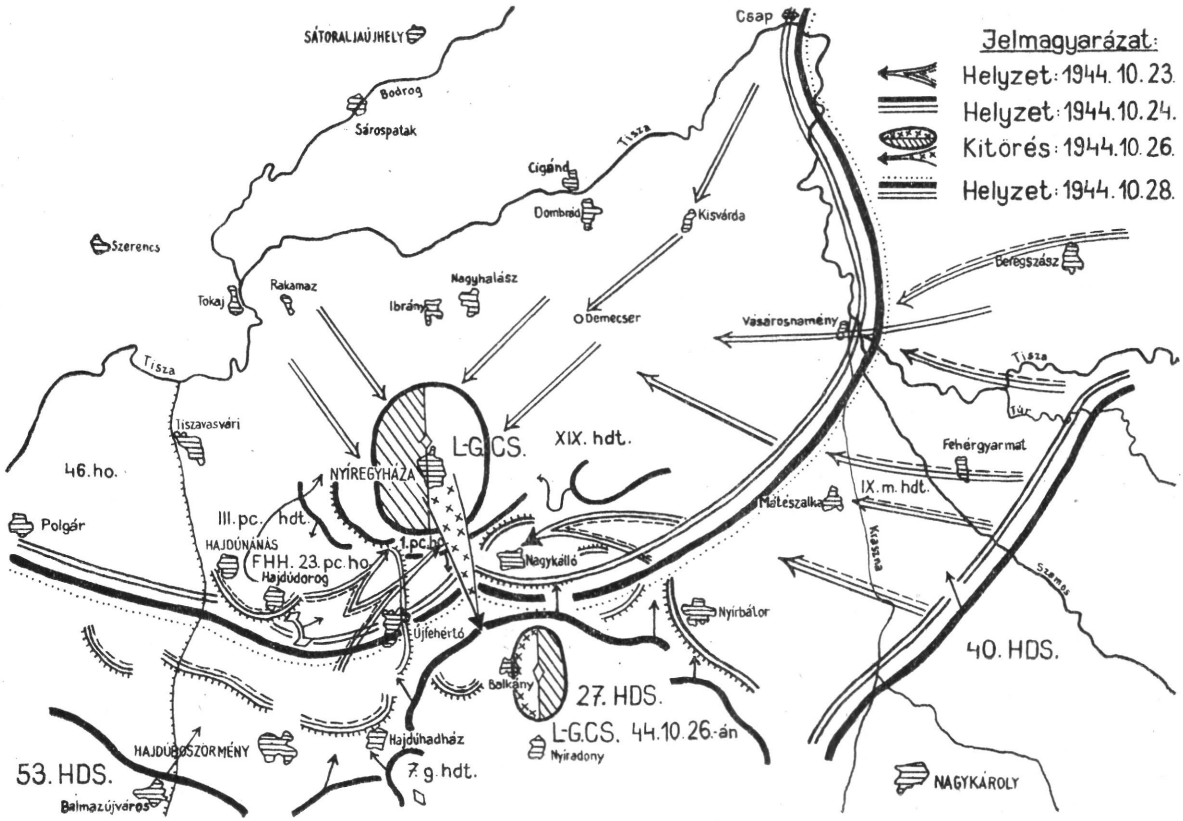
Jelmagyarázat:
Helyzet: 1944. 10. 23.
Helyzet: 1944. 10. 24.
Kitörés: 1944. 10. 26.
Helyzet: 1944. 10. 28.
SÁTORALJAÚJHELY
Csap
Bodrog
Sárospatak
Tisza
Cigánd
Dombrád
Kisvárda
Szerencs
Tokaj
Rakamaz
Nagyhalász
Ibrány
Demecser
Beregszász
Vásárosnamény
Tisza
Tiszavasvári
46. ho.
L-G.CS.
XIX. hdt.
NYÍREGYHÁZA
Tisza
Fehérgyarmat
III. pc. hdt.
Polgár
HAJDÚNÁNÁS
FHH. 23. pc. ho.
Hajdúdorog
1. pc. h.
Nagykálló
Mátészalka
IX. m. hdt.
Nyírbátor
Újfehértó
Balkány
27. HDS.
L-G.CS. 44.10.26-án
Nyíradony
40. HDS.
Szamos
HAJDÚBÖSZORMÉNY
Hajdúhadház
7. g. hdt.
53. HDS.
Balmazújváros
NAGYKÁROLY

rád és ezzel végérvényesen meghiúsult, hogy az ellenség délnyugatról esetleges ellenlökésekkel, vagy ellencsapásokkal megzavarja a budapesti hadművelet megindításához Szeged délnyugat térségében tervbe vett csoportosítás létrehozását.

Harcok Nyíregyházáért

A debreceni hadművelet befejező szakaszának főbb eseményei Nyíregyháza környékén zajlottak le: a lovas-gépesített csoport és a visszavonuló Wöhler csapatai között.

A szolnoki ellencsapás a front előretörését Nyíregyháza felé azzal, hogy a tartalékokat elvonta, kétségtelenül meggyengítette, de nem hiúsította meg. Malinovszkij marsall az ellencsapás elhárítására kiadott intézkedéseivel párhuzamosan, tehát még Debrecen birtokbavétele előtt — 1944.10.19-én — utasítást adott a támadásnak Nyíregyháza irányában való továbbfejlesztésére. Plijev altábornagy azt a parancsot kapta, hogy: „Debrecen elfoglalása után kapcsolja állományába a Gorskov-csoportot és a támadást Nyíregyháza irányába fejlessze tovább. 10.21-én estére vegye birtokba Nyíregyházát és jusson ki Berkesz—Nyíregyháza—Gáva körzetébe."[17]

A két csoport összevonásával a lovas-gépesített csoport komoly erőt képviselő, gyors hadműveleti magasabbegységgé vált. A vezetési szervek azonban változatlanok maradtak, ami a hadműveletek folyamán elég sok nehézséget okozott a csapatok irányításában. A csoport magasabbegységei Debrecen elfoglalása után a következő körletekben gyülekeztek: az 5. lovas és a 23. harckocsihadtestek Hajdúsámson; a 7. gépesített, a 4. és a 6. lovas hadtestek pedig Debrecenben.

A szovjet csapatok Debrecen birtokbavételével reális veszélyt teremtettek Wöhler csapatai visszavonulásának elvágására. A Debrecen térségében létrehozott új támadó csoportosítás célja — írja Friessner —, hogy döntő csapással megsemmisítse a Kelet-Magyarországon harcoló Wöhler hadműveleti csoportot.[18] Az észak-erdélyi erők sorsa teljesen a lovas-gépesített csoport további előnyomulásától függött. Ezért a német hadműveleti vezetés végsőkig menő erőfeszítéseket tett, hogy megállítsa a 2. Ukrán Front előnyomulását északra.

A 8. Német Hadsereg és a 2. Magyar Hadsereg visszavonuló egységeinek, valamint a Debrecenből kivert 46., 76. gyalog-, a 23. páncélos hadosztályok részeinek és az 1. SS lovasezrednek Nyírlugos—Nyíradony—Hajdúsámson észak—Pallag-puszta—Nagyerdő szakaszán, továbbá Debrecen—Balmazújváros vasút mentén sikerült megkapaszkodnia. Az ellenség Hajdúhadház, Hajdúböszörmény és Balmazújváros községekben támpontokat épített ki. Ezeknek a helységeknek a körzetéből indította ellenlökéseit a Debrecent elfoglalt lovas-gépesített csoport egységei ellen.

A makacs védekezéssel párhuzamosan a német hadműveleti vezetés igyekezett gyorsítani a Wöhler-csoport visszavonását a Tisza nyugati partjára.

17 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 92.
1944. október 19-én 13,00-kor kiadott 00651. sz. parancsban Gorskov azt az utasítást kapta, hogy az október 19-én a feladat teljesítése után lépjen Plijev alárendeltségébe.

18 H. Friessner: i. m. 151. o.

A 2. Ukrán Front Nagyvárad, Debrecen térségében elért sikerei elősegítették a 4. Ukrán Front tevékenységét is. A kedvező hadműveleti helyzetet, valamint az 1. Magyar Hadseregnél október 16. után keletkezett zűrzavart kihasználva, a 4. Ukrán Front támadásba lendült.[19] Debrecen elfoglalása után a 2. Ukrán Front további előnyomulása északra arra kényszerítette a német hadvezetést, hogy elrendelje az 1. Magyar Hadsereg visszavonulását is. A 4. Ukrán Front csapatai áttörték az erdős-hegyes terep adottságainak kihasználásával épített erődjellegű védelmi rendszert és megkezdték előnyomulásukat. A helyzet tehát úgy alakult, hogy a 2. Ukrán Front további térnyerése Nyíregyháza és Csap irányába nemcsak a 6. Német és a 2. Magyar, hanem az 1. Magyar Hadsereg hátát is fenyegette.

Utóbbi visszavonulása csakis délnyugatra történhetett, amit a magyar csapatok szinte ösztönösen követtek. A német parancsnokság abban reménykedett, hogy az erőszakkal Szálasira felesketett magyar csapatokat német parancsnokoknak alárendelve, német egységekkel összevegyítve, szigorú ellenőrzés mellett a Tisza mögött tervbe vett védelmi vonalban újra alkalmazhatja. Ezért október 20-án az 1. Magyar Hadsereget a „DÉL" hadseregcsoport állományába utalta és Wöhler tábornoknak rendelte alá. A 2. Magyar Hadsereget megszüntették.

[19] Az 1. Magyar Hadsereg a horthysta fegyveres erő legjobban ellátott és felszerelt hadműveleti magasabbegysége volt. Alkalmazására Magyarország német megszállása után került sor. Létszáma 1944. július végén meghaladta a 300 000-et. [Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához. (1938—1945.) Összeállította: dr. Csima János, Honvédelmi Minisztérium, Központi Irattár, 1961. 231. o.]. Kezdetben a Kárpátok előterében, majd a Kárpátokban tevékenykedett. Az 1944 nyarán megindított lvovi—szandomiri hadművelet során a szovjet csapatok vereséget mértek a hadseregre és visszaszorították a Kárpátokba. Itt érte a csapatokat 1944. október 15-e. A hadseregparancsnok, Miklós Béla vezérezredes és vezérkari főnöke, Kéry Kálmán vk. ezredes azok közé tartoztak, akik Horthyt a fegyverszünet megkötésében és a németek elleni harcban is készek voltak támogatni. A hadsereg vezetői október 15-én csak a kormányzói szózatból értesültek a fegyverszünetről. A nyilatkozat, mint ismeretes csak arról beszélt, hogy a kormányzó fegyverszünetet kért, de elhallgatta, hogy a fegyverszünet aláírása már meg is történt. Ennek ellenére a hadsereg parancsnoka azonnal intézkedéseket tett a hadsereg körletében tartózkodó német alakulatok lefegyverzésére, a hadsereg hátának biztosítására, a német összekötőtisztek eltávolítására. (HIL. A békeelőkészítő bizottság katonai anyaga. VII/10. Kéry Kálmán vallomása.) Október 16-án Dálnoki Miklós Bélát és vezérkari főnökét a helyzet tisztázása végett Heinrici vezérezredes magához rendelte. Dálnokiék megértették, hogy ez a letartóztatást jelentheti. Ezért 16-án este átmentek a Vörös Hadsereghez. Október 17-én Miklós Béla vezérezredes intézkedéseket adott az ellenségeskedés azonnali megszüntetésére, a szovjet csapatok előtt az útvonalak megnyitására és a németek elleni harc azonnali megindítására. Tábornokai azonban parancsát nem teljesítették. Október 18-án László Dezső vezérezredes személyében a hadsereg új parancsnokot kapott. Miklós vezérezredes október 21-én felhívással fordult az 1. hadsereg tisztjeihez és katonáihoz. Tájékoztatta a személyi állományt a történtekről és felhívta, hogy a lehetőség szerint szervezetten, század-, zászlóalj- és ezredkötelékekben menjenek át a szovjet csapatokhoz. (Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához: i. m. 249—251. o.) Pár nap alatt szovjet adatok szerint a Kárpátokban több mint 10 000 magyar katona adta meg magát (Архив МО СССР, ф. 240, оп. 13 799, д. 1, лл. 269.).

A német parancsnokság ezt a folyamatot a terror fokozásával és az 1. hadsereg visszavonásával igyekezett felszámolni. Horthyék hibájából a fegyverszünet végrehajtása nem sikerült. Mégis jelentős hatással volt a honvédség erkölcsi-harci szellemére. Friessner visszaemlékezésében erről a következőket írja: „Az arcvonal valamennyi szakaszáról a magyar egységekben végbemenő bomlási folyamatokról érkeztek jelentések. Többé nem lehetett megbízni a «szövetségesbe.» A tisztek és a legénység semmi készséget nem mutattak a harchoz. Nem ismerték el sem Szálasi új magyar kormányát, sem Beregfyt. (H. Friessner: i. m. 147. o.) Meggyorsult a magyar seregek bomlása. Az 1. hadsereg arcvonalán támadt zűrzavar jelentősen megkönnyítette a 4. Ukrán Front csapatainak átjutását a Kárpátokon. Az Árpád-vonal elvesztette jelentőségét.

Törzsét átdobták Dunántúlra a „DÉL" hadseregcsoport jobbszárnyára. A csapatokat német magasabbegységek állományába osztották be. Ezzel az átcsoportosítással október 20-án a Wöhler hadműveleti csoport állományába tartozó magasabbegységek száma mintegy 15-re emelkedett.

A lovas-gépesített csoport arcvonala előtt kialakult helyzet és a feladat tisztázása alapján Plijev altábornagy Nyíregyháza, Gáva, Rakamaz birtokbavételére és az ellenség visszavonulási útvonalainak elvágására elhatározta, hogy három hadtestből (23. harckocsi, 7. gárda és 4. lovas) csapásmérő csoportot szervez és azzal támad Nyíregyháza felé.[20] A város ellen kétirányú csapást tervezett: a 23. harckocsihadtesttel Balkány—Geszteréden keresztül délkeletről, a 7. gépesített hadtesttel Hajdúhadház—Újfehértó felé délnyugatról. A 4. lovas hadtest a csoport második lépcsőjét alkotta.

Eltérően a hadművelet első és második szakaszától, a lovas-gépesített csoport hadműveleti felépítése kétlépcsős volt. Első lépcsőjében a harckocsi- és a gépesített hadtest támadott. A debreceni csata egyik tanulsága, hogy a lakott helységekben kiépített támpontokkal a lovasság nehezen birkózott meg. Ezt mutatta a berettyóújfalui és a derecskei eset is. A parancsnok számolt azzal, hogy az ellenség a helységeket továbbra is szívósan védi. Ezért a főirányban a harckocsi- és a gépesített hadtestet alkalmazta. Figyelmet érdemel még a csapásmérő csoport szárnybiztosítása is. Erre a célra a parancsnok: (jobbszárnyon) az 5. és (balszárnyon) a 6. lovas hadtestet vetette ütközetbe. Ezek a hadtestek a szárnybiztosítás mellett még azt a parancsot kapták, hogy legyenek állandó készenlétben manőverek végrehajtására, ellenséges csoportok átkarolására, bekerítésére. Gyakorlatilag a lovas-gépesített csoport első lépcsőjében négy hadtest, a másodikban pedig egy lovas hadtest támadott.[21]

A front parancsnoka Nyíregyháza birtokbavételét október 21-én estére határozta meg. Plijev altábornagy úgy döntött, hogy ezt egy nappal előbb, október 20-án végrehajtja. A hadtestek feladatait ennek figyelembevételével szabta meg. Ezzel indokolatlanul olyan feladatokat állított a hadtestek elé, amit azok képtelenek voltak teljesíteni. Ez az elhatározás azt mutatja, mintha a lovas-gépesített csoport parancsnoksága elbízta volna magát. Az értékelésnél figyelmen kívül hagyta, hogy a csoport arcvonala előtt a visszavonuló német csapatok ugyanolyan makacsul védekeznek, mint a Debrecenért folytatott harc idején. Minden bizonnyal nem elemezték elég részletesen a hadművelet második szakaszában bekövetkezett lemaradásokat, azt, hogy az ellenség egykönnyen nem hagyta ott a falvakat, hogy még akkor is szívósan védekezett, amikor a bekerítés veszélye fenyegette. Ilyen körülmények között 45—50 km-t előnyomulni, kilenc-tíz ellenséges támpontot felszámolni és a nap végére birtokba venni azt a várost, amelynek elvesztésétől két hadsereg sorsa függött, az adott helyzetben az erőviszonyok között nem tekinthető reális elgondolásnak. A helyzet és az erőviszonyok értékelése alapján a feladatok méreteit a front parancsnoksága határozta meg helyesen.

Malinovszkij marsall október 19-én (00650. sz. parancsában) átcsoportosításokat rendelt el a front jobbszárnyán is. A 4. Román Had-

20 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 28.
21 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 24, лл. 17—18.
A lovas-gépesített csoport 1944. október 19-én 22.20-kor keltezett 00122. sz. parancsa.

sereget a 40. összfegyvernemi hadsereg hadműveleti alárendeltségébe, a 33. lövészhadtestet pedig a 27. hadsereg állományába utalta. A 40. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy október 21-ének végére jusson ki Halmi—Csenger—Csomaköz vonalába. Közvetlen a lovas-gépesített csoport mögött tevékenykedő 27. hadseregnek pedig ugyancsak erre az időre ki kellett jutni Nyírbéltek—Nyíregyháza—Polgár körzetébe.[22]

A lovas-gépesített csoporttól balra az 53. hadsereg támadott. Ez arra kapott utasítást, hogy október 20-án vegye birtokba Hajdúböszörményt, Hajdúdorogot, Hajdúsámsont, Polgárt és létesítsen hídfőket a Tisza nyugati partján: Ároktő—Abádszalók—Nagykörü körzetében.[23] A bal szomszéd tehát 20-ára teljesen felzárkózott a csoporthoz. Ezzel az 53. hadsereg jelentősen segítette, azaz biztosította a lovas-gépesített csoport balszárnyát. Jobbról a helyzet nehezebb volt. Itt fel kellett készülni esetleges meglepetésekre. A 27. hadsereg balszárnycsapatai október 19-én este még csak Nagyléta—Derecske körzetét érték el.

A lovas-gépesített csoport magasabbegységei a feladat végrehajtását október 20-án reggel 6 órakor kezdték meg.

„Az 5. lovas hadtest Hajdúsámson—Balkány irányába támadott azzal a feladattal, hogy 19.00-ra foglalja el Nagykálló, Napkor, Oros falvakat. Támadását másnap Nagykálló, Nyírtét, Székely, Demecser felé kellett folytatnia és 10.21-én 14.00-ra birtokba vennie Berkeszt, Demecsert, Nyírbogdányt, erős előrevetett osztaggal pedig Kisvárdát és Dombrádot."[24]

A feladat és a tevékenység iránya jól mutatja, hogy az 5. lovas hadtest alapvető feladata a lovas-gépesített csoport manőverének biztosítása volt keletről.

„A 23. harckocsihadtest Trombitás—Geszteréd—Érpatak—Nagyszállás irányába nyomult előre. Az volt a feladata, hogy mérjen csapást Nyíregyházára délkeletről és október 20-án 19.00-ra a 7. gépesített hadtesttel együttműködésben vegye birtokba a város keleti részét. Támadását 21-én reggel Nyíradony, Nyírtura felé kellett folytatnia és 14.00-ra birtokba vennie Nyírturát, Nyírbogdányt és Kemecsét."

A 7. gépesített hadtest azt a feladatot kapta, hogy: „10.20-án 06.00-kor Hajdúhadház—Újfehértó irányába támadjon és a 23. harckocsihadtesttel együttműködésben 10.20-án 19.00-ra vegye birtokba Nyíregyháza délnyugati részét. Előnyomulását 21-én Nagyhalász felé folytassa és 10.20-án 14.00-ra foglalja el Nagyhalászt, Ibrányt, Kótajt, erős előrevetett osztaggal jusson ki Kórod körzetébe és a helységtől északra vegyen birtokba átkelőhelyet a Tiszán."

A 6. lovas hadtest parancsa így szólt: „Tangazdaság—Segér-tanya—Gencsi-tanya—Sima-puszta—Kálmánháza irányába támadjon és 10.20-án 19.00-ra vegye birtokba ezeket a településeket. Előnyomulását 10.21-én 06.00-kor Nagycserkész—Nyírtelek—Buj—Paszab—Vencsellő irányába folytassa és 14.00-ra vegye birtokba Buj, Paszab, Vencsellő helységeket, erős előrevetett osztaggal Rakamazt és Tiszalököt. Legyen állandó készenlétben délnyugati és nyugati irányú manőverek végrehajtására. Biztosítsa a lovas-gépesített csoport hadműveletét nyugatról."[25]

22 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 88—92.
A 27. hadsereg sávhatárai jobbról: Torda, Kolozsvár, Szilágysomlyó, Nyírbogát, Nyíregyháza, Tiszaeszlár (valamennyi Nyírbogát, Tiszaeszlár kivételével a 27. hadseregnek bezárva). Sávhatár balról: Brád, Belényes, Nagyvárad, Derecske (valamennyi a 27. hadseregnek bezárva).

23 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 88—92.

24 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 28.

25 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 29—30.

A második lépcsőben tevékenykedő 4. lovas hadtest azt a parancsot kapta, hogy „... előnyomulását október 20-án 08.00-kor Hajdúhadház—Újfehértó menetvonalon kezdje meg a 7. gépesített hadtest mögött és október 21-én 14.00-ra összpontosuljon Nyíregyházán."[26]

A támadás kibontakozása nem ment olyan lendületesen, mint ahogy azt a lovas-gépesített csoport törzse az elhatározás során elgondolta. Az ellenség még mindig nem mondott le Debrecenről. Állandó ellenlökésekkel zavarta a csoport egységeinek megindulását. A 6. lovas hadtestet a parancsnok a lövészcsapatok megérkezéséig kénytelen volt visszahagyni Debrecen északnyugat körzetében a város védelmére, az ellenlökések elhárítására.

A városból kivert, északra visszavetett erők: a 23. páncélos, 76. gyalog-, a 7. és a 9. magyar gyaloghadosztályok részei megkapaszkodtak Érpatak—Újfehértó—Téglás—Hajdúhadház—Hajdúböszörmény körzetekben. Szívós ellenállást tanúsítva lefékezték a lovas-gépesített csoport előnyomulását. A nap folyamán a csoport magasabbegységei az ellenség ellenállását megtörve csak 20—22 km-t jutottak előre. A nap végére az 5. lovas hadtest Nyíradony felé közeledett, a 23. harckocsihadtest harcot vívott Geszterédért, a 4. lovas hadtest két hadosztályával Bökönyalatt, a 7. gépesített hadtest egy dandárával Hajdúhadházán védelemben, a többi a helységtől délkeletre az erdőben harcolt. A 6. lovas hadtest változatlanul Debrecen északnyugati körzetében maradt.[27]

Plijev elhatározta, hogy a támadást éjszaka is folytatja. A lovas-gépesített csoport éjszakai tevékenységével a hadművelet előző szakaszaiban igen sok kellemetlenséget okozott az ellenségnek. Az éjszakai merész, határozott manőverek rendszeresen sikerrel végződtek. A 23. harckocsihadtest Geszteréd elfoglalása után előnyomulását folytatva, 1944. október 21-én 05.00-kor birtokba vette Nagykállót, a 7. gépesített hadtest pedig Hajdúhadházát.

Nagykálló visszaszerzésére az ellenség 21-én délelőtt több ellenlökést indított. Ezeket a hadtest meghiúsította. A német csapatok a sorozatos kudarcok után megkezdték visszavonulásukat Nyíregyházára. A 23. harckocsihadtest egységei szorosan felzárkóztak a visszavonuló alakulatokra és — ahogy mondani szokták — az ellenség nyomában október 21-én 14.00-kor betörtek a városba. A szovjet harckocsik váratlan megjelenése nagy riadalmat idézett elő. A helyőrség és a visszavonult csapatok szervezetlen ellenállásba kezdtek. A 23. harckocsihadtest sikereit kihasználva, fokozta előretörését a 4. lovas hadtest is. Érpatakot megkerülve, Nagykállón keresztül folytatta a menetét és 17.00-ra szintén megérkezett Nyíregyházára. A két hadtest határozott, váratlan, gyors tevékenységének eredményeként október 21-én éjjel Nyíregyháza a lovas-gépesített csoport birtokába került.[28]

Nyíregyháza elfoglalása a lovas-gépesített csoport jobbszárnyhadtestei határozott manőverének volt az eredménye. A 23. harckocsi- és a 4. lovas hadtest tevékenysége tanulságos példa arra, hogy a hadműveleti mélységben az alegységeknek minden körülmények között a hadművelet fő célját kell szem előtt tartani, s azokat a helységeket, támpontokat, amelyeket menetből nem lehet birtokba venni, meg kell ke-

26 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 28—29.
A hadtestnek készenlétben kellett lennie, hogy szükség esetén harcbalépjen a 7. gépesített hadtest balszárnya mögül.
27 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 28—29.
28 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 30—31.

rülni és az előnyomuláshoz olyan irányokat keresni, ahol gyengébb a védők ellenállása. A 23. hadtest és a 4. lovas hadtest esete újra bizonyítja, hogy az irányokban vívott tevékenységeknél az élen küzdő magasabbegységeknek nem szabad mereven ragaszkodni a támadás megindulása előtt elrendelt, meghatározott irányokhoz. Ha a helyzet követeli, bátran ki kell térni, manőverezni, megkeresni a hézagokat, a feladat végrehajtásának legcélszerűbb útjait és módjait. A 23. harckocsihadtestnek a parancs szerint Geszteréd—Érpatak—Nagyszállás—Nyíregyháza délkelet irányába kellett támadnia. Geszteréd elfoglalása után Érpatak körzetében a hadtest igen erős ellenállásba ütközött. Ezzel szemben Nagykálló felé — melynek birtokbavételét az 5. lovas hadtest kapta feladatul — nyitva állt az út. A hadtestparancsnok (Ahmanov altábornagy) egy határozott, merész manőverrel északkeletnek, azaz Nagykállónak vette az irányt. Utóbbit hajnalban 3 órakor birtokba vette. Meghiúsította az ellenség ellenlökéseit, majd előnyomulását folytatva visszatért Nagyszállás—Nyíregyháza útvonalra.

Hasonlóan figyelemre méltó a 4. lovas hadtest manővere is. A hadtest terv szerint a lovas-gépesített csoport második lépcsőjében, a 7. gépesített hadtest mögött nyomult előre. Utóbbi előnyomulása azonban Hajdúhadház előtt megakadt. A 6. lovas és a 7. gépesített hadtest támadásának megrekedéséből már következtetni lehetett arra, hogy a balszárnyon, továbbá Debrecen—Újfehértó—Nyíregyháza útvonalon az ellenállás lényegesen erősebb lesz, mint a jobbszárnyon.

A hadtest 20-án délután 16.00-kor egy hadosztályával (30.) a 7. gépesített hadtesttel együttműködésben Hajdúhadházát támadta. Egy másik hadosztálya (10.) Pallagpuszta körzetében gyülekezett (9. hadosztálya Debrecenben maradt, a 6. lovas hadtesttel együttműködésben a város védelmére). A lovas-gépesített csoport parancsnoka, látva a 23. harckocsihadtest sikereit, elhatározta annak kihasználását és megváltoztatta a 4. lovas hadtest útvonalát, vagyis átcsoportosítást hajtott végre. Odairányította az erőket, ahol az előretörés eredményesebbnek ígérkezett. Október 20-án este a hadtest megkezdte előnyomulását Bököny felé és azt 20-áról 21-ére virradóra birtokba is vette. Utána szintén kitért jobbra, a 23. harckocsihadtest menetvonalán nyomult tovább előre és 17.00-ra elérte Nyíregyházát.

Nyíregyháza elfoglalásával és körzetébe való kijutással a lovas-gépesített csoport megfosztotta az ellenséget a legkedvezőbb tiszai átkelőhelyektől, azaz a 8. Német és a 2. Magyar Hadsereg erőit elvágták Gáva, Vencsellő, Rakamaz átkelőhelyektől. A Wöhler-csoport visszavonulása Nyíregyháza megtartására épült. Elvesztése a német tervek teljes felbomlását jelentette — írja Friessner. „Úgy tűnik, hogy a fél hónapig tartó kemény harcok után a szovjetek támadó hadműveletei mégiscsak célhoz érnek" — elvágták a Wöhler hadműveleti csoport visszavonulási útvonalait.[29]

Az ellenség előtt két lehetőség volt. Az egyik, hogy megkísérli visszafoglalni Nyíregyházát és mindaddig tartja, amíg az Észak-Erdélyből visszavonuló csapatai átkelnek a Tiszán. A másik, hogy lemond Nyíregyházáról és csapatai visszavonulását a Tisza felső folyásához tereli, majd egy hatalmas manőverrel újra visszatér a Tisza középső szakaszára. Ez nagyon bonyolultnak, szinte keresztülvihetetlen manővernek

[29] H. Friessner: i. m. 151. o.

látszott. Ekkor ugyanis már mozgásban volt az 1. Magyar Hadsereg is. Megkezdte visszaözönlését a 4. Ukrán Front csapásai elől. Ezért az átkelést a Felső-Tiszán a Wöhler-csoport meg sem kísérelhette. Kitörés északra tehát lehetetlen volt.

A német parancsnokságnak nem volt más választása, meg kellett kísérelni Nyíregyháza visszaszerzését és kézbentartását az észak-magyarországi hídfőnek, a visszavonulás befejezéséig.

1944. október 21-én este Plijev altábornagy a hadtestek elé újabb feladatokat állított.

A 6. lovas és a 4. lovas hadtest 9. lovas hadosztályai azt a parancsot kapták, hogy minden körülmények között tartsák elfoglalt állásaikat és akadályozzák meg az ellenség betörését Debrecenbe. A lövészcsapatok megérkezése után adják át és Nyíregyháza körzetében gyülekezzenek. A 7. gépesített hadtest arra kapott utasítást, hogy folytassa eredeti feladatának végrehajtását.

Az 5. lovas hadtest azt a parancsot kapta, hogy október 21-én estére jusson ki Nyírtura—Kemecse—Székely—Berkesz—Demecser körzetébe, s az elért terepszakaszon kapaszkodjon meg és biztosítsa a lovas-gépesített csoport főerőit északkeletről. Előrevetett osztagokkal foglalja el Kisvárdát és Dombrádot.

A 23. harckocsihadtest azt a feladatot kapta, hogy a város megtisztítása után folytassa a támadást és október 21-én éjjel vegye birtokba Kótajt, Ibrányt, Miklós-tanyát és rendezkedjen be biztosításra. A 4. lovas hadtest arra kapott utasítást, hogy Nyíregyháza nyugati és déli szélén 1,5—2 km-re menjen át védelembe, zárja le a Büdszentmihály, Újfehértó, Nagykálló felől jövő útvonalakat.[30] A parancsnok elhatározásával minden vonatkozásban egyet kell értenünk. A terv és az elgondolás bizonyítja, hogy Plijev altábornagy Nyíregyháza elfoglalása után a helyzetet jól értékelte, biztosra vette, hogy az ellenség megkísérli a város visszaszerzését. Ezért tehát a fő figyelmet ennek megakadályozására fordította. A csapatok azonban a terv végrehajtását csak október 22-én reggel kezdhették meg. 1944. október 21-ét és az éjszakát is az ellenség felhasználta a Nyíregyháza környéki falvak védelmének megerősítésére. Ezzel megtört a csapatok támadó lendülete. A helyzetet nehezítette még az, hogy a balszárnyon minden változatlan maradt. A 7. gépesített hadtest feladatát nem teljesítette, még 22-én is szívós harcokat folytatott Hajdúhadház—Téglás körzetében. A 6. lovas hadtesttel pedig még az összeköttetés is megszakadt.

A lovas-gépesített csoport helyzetét még az is nehezítette, hogy a lövészcsapatok nem jutottak ki a frontparancsnok által követelt körzetekbe.

A lovas-gépesített csoport Nyíregyháza térségébe kijutott hadtestei az előző este kapott parancs értelmében október 22-én megkezdték a feladat végrehajtását. A csoport parancsnoka helyzetét mindenekelőtt Nyíregyházától északkeletre és északnyugatra igyekezett megszilárdítani. Egy hadtestével (5. lovas hadtest) Nyírtét—Berkesz—Demecser—Kemecse lakott helységek körzetét szállta meg. A 23. harckocsihadtestével pedig Ibrány, Vencsellő, Rakamaz területén áthaladó útvonalakat vette birtokba és zárta le. A 4. lovas hadtest a várost biztosította elsősorban

[30] Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 31—32.
A lovas-gépesített csoport harcálláspontja 1944. október 21-én 17.10-től Nyíregyháza délkeleti szélén települt.

nyugatról, délnyugatról és délről. Ebből az elhatározásból arra kell következtetni, hogy a lovas-gépesített csoport az ellenlökéseket és ellencsapásokat elsősorban északkeletről, északnyugatról, nyugatról és délnyugatról várta. Vagyis a parancsnok maradéktalanul igyekezett megvalósítani azt az elvet, amely a támadásban levő egységtől megállás esetén azonnali biztosítást követelt a birtokba vett objektumok megtartására, esetleges ellenlökések vagy ellencsapások elhárítására. A lovas-gépesített csoport azonban a biztosítást nem körkörösen szervezte meg. Nyitva hagyta azt az útvonalat, amelyen betört Nyíregyházára: Nagykálló útcsomópont lezárását és védelmét. Hogy miért, erre a hadműveleti dokumentumokból nem lehet következtetni. Minden bizonnyal ez az irány azért maradt biztosítás nélkül, mert a lovas-gépesített csoport parancsnoka a 27. hadsereg beérkezésére számított. Utóbbinak október 21-én estére kellett volna kijutnia Nyírbéltek—Nyíregyháza—Polgár körzetébe. Gyakorlatilag a hadsereg csapatai erre az időre Csány—Pele—Szalacs—Érmihályfalva—Nyírábrány—Nyíradony—Hajdúhadház—Pallagpuszta—Debrecen délnyugat vonalát érték el.[31] A feladat teljesítésében a hadsereg csapatai egy napot késtek, azaz mindössze csak 20—25 km-re közelítették meg Nagykállót.

A helyzet ennek következtében október 22-re úgy alakult, hogy Nyíregyháza térségébe kijutott főerők és a Debrecen—Hajdúhadház körzetében szívós harcokkal lekötött két hadtest, valamint a 27. hadsereg és a lovas-gépesített csoport csapatai között egy biztosítás nélküli hézag keletkezett, amit az ellenség megtalált. Október 22-én az ellenségnek olyan irányokban sikerült ellencsapást mérnie, ahol alig voltak szovjet egységek.

A 40. és a 27. hadsereg nyomása (szorítása) elől északnyugatra visszavonuló és elszakadó hadmozdulatokat folytató Wöhler-csoportnak nem volt más választása, mint ellencsapással utat vágni és megkísérelni csapatai kivonását a teljes elvágással fenyegető hadműveleti átkarolásból.

Ennek az elgondolásnak a támogatására Hajdúdorog—Hajdúnánás körzetében összpontosított III. páncélos hadtesttel Újfehértón keresztül Nagykálló irányába október 22-ének második felében ellencsapást mért: birtokba vette Nagykállót, Nyírbátor—Máriapócs térségéből pedig a visszavonuló XXIX. német hadtest egységei támadtak ugyancsak Nagykálló felé. Október 23-án éjjel 01.00-kor a keletről és nyugatról csapást mért kötelékek Nagykálló körzetében találkoztak.[32]

Ennek a manővernek a végrehajtása nem okozott különösebb nehézséget az ellenségnek. Nagykállóban mindössze egy őrség maradt vissza. A lovas-gépesített csoport Nagykálló elfoglalásának megakadályozását még csak meg sem kísérelhette, erre nem volt lehetősége. A hadtesteket az előző este kapott feladatok végrehajtása kötötte le. A helység tehát könnyen, jóformán harc nélkül jutott az ellenség birtokába. Nagykálló útcsomópont döntő jelentőségét az ellenség azonnal felismerte és visszafoglalása után gyors ütemben megtartására körkörös védelmet szervezett. Heves harcok, összecsapások Nyíregyháza térségében nem az ellen-

31 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лн. 112.
32 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лн. 32—35.
Lásd még idevonatkozóan: H. Friessner: i. m. 152. o. Hans Kissel: Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944. Kurt Wowinchel Verlag. Neckargemünd, 1960. 128. o.

csapások idején, hanem azután, október 23-a és 28-a között bontakoztak ki.[33]

Az ellenség ezzel a manőverével elvágta a front főerőitől a lovas-gépesített csoport három hadtestét (4., 5. lovas és a 23. harckocsihadtesteket) és határozott lépést tett elgondolásának, a 2. Magyar és a 8. Német Hadsereg egységei visszavonulásának végrehajtására. Október 23-án és 24-én az ellenség fő figyelme Nyírbátor—Nagykálló—Újfehértó—Hajdúdorog terepszakaszának megtartására, a délkeletről és délnyugatról jövő szovjet csapatok támadásának visszaverésére és a főerőktől elvágott lovas-gépesített csoport megsemmisítésére irányult. Ennek fedezete mögött folytatta erőinek visszavonását a Tisza mögé.

A lovas-gépesített csoport és a vele együttműködésben tevékenykedő 3. gárda légideszant-hadosztály — mintegy 100—120 km megszállásával — Nyíregyháza és környékének megtartására irányuló feladatokat 22-én estére maradéktalanul teljesítették. Az 5. lovas hadtest birtokba vette Nyíregyháza északkelet körzetét: Kemecse, Nyírbogdány, Nyírtorda, Tura, Demecser, Székely, Berkesz, Napkor, Oros helységeket. Előrevetett oszszaggal kijutott Kisvárda—Dombrád körletébe. A 23. harckocsihadtest pedig Nyíregyháza északnyugat területén tevékenykedett, elfoglalta Bujt, Tiszabercelt, Gávát, Vencsellőt, Rakamazt. A 4. lovas hadtest és a 3. gárda légideszant-hadosztály a város védelmét szervezte meg.[34]

A lovas-gépesített csoport szomszédai: a 27. hadsereg csapatai a nap folyamán 10—12 km-t nyomultak előre és kijutottak Nyírbogát—Kisléta—Nagykálló—Geszteréd északnyugat—Újfehértó délkelet 2 km—Téglás dél—Hajdúböszörmény körzetébe.[35] A hadsereg hadtestei tehát szorosan felzárkóztak az ellenség 22-én létrehozott folyosójára.

Az 53. hadsereg jobbszárnyán és középső szakaszán támadó magasabbegységek a nap végére birtokba vették Balmazújvárost, Kishortobágy, Nagybagota, Újszentmargit, Tiszacsege, Etyek, Tiszafüred lakott helységeket.[36]

A helyzet tehát Nyíregyháza térségében az ellenség harcászati sikerei ellenére változatlanul a szovjet csapatokra volt kedvező. A lovas-gépesített csoport és a Nagykálló—Nyíregyháza irányába támadó 35. lövészhadtest között a távolság 15 km-re csökkent. Teljesen reálisnak mutatkozott tehát a Nagykálló—Újfehértó—Hajdúdorog szakaszon létrehozott ellenséges arcvonal áttörése. Az ellenséges támpontok megsemmisítésére a lovas-gépesített csoport erőivel Nyíregyháza körzetéből délkeletre, illetve délnyugatra, a 27. hadsereg csapataival pedig Nagykálló—Nyíregyháza, illetve Újfehértó—Nyíregyháza irányában terveztek csapást. Elgondolás szerint a kívülről és belülről támadó erők találkozása

33 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 33.
Tyimosenkó marsall 22-én este a Nyíregyháza felé előnyomuló lovas hadtestnek azt a parancsot adta, hogy szállja meg Nyíradonyt, Balkányt, Nagykállót és szilárdan tartsa azokat a lövészegységek megérkezéséig. Ezzel a lovas-gépesített csoport összeköttetését szándékozott biztosítani. Nagykálló a 6. lovas hadtest odaérkezésekor már az ellenség kezén volt. Visszaszerzése nem járt sikerrel. A 4. lovas hadtest 9. lovas hadosztálya október 22-ig Debrecen északnyugat körzetében tevékenykedett. A lövészegységek beérkezése után 22-én még a 6. lovas hadtest előtt megkezdte előremozgását Nyíregyháza felé. A hadosztálynak Újfehértó és Nagykálló közötti szakaszon sikerült bejutni a gyűrűbe. Még aznap este 7 órakor csapást mért Nagykállóra északnyugatról. Támadása nem járt sikerrel.
34 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 33.
A 7. gépesített hadtest helyzete nem változott.
35 Архив МО СССР, ф. 381, оп. 8378, д. 354, лл. 95.
36 Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10 057, д. 342, лл. 346.

az ellencsapás következményeként kialakult arcvonal darabokra szakadását kell, hogy eredményezze.

Malinovszkij marsall október 23-án a lovas-gépesített csoportnak azt a parancsot adta, hogy erőinek egy részével Nyíregyháza körzetéből mérjen csapást az ellenség védekező erőinek hátába és együttműködésben a 27. hadsereggel, semmisítse meg a Nagykálló—Újfehértó—Hajdúdorog szakaszon megkapaszkodott fasiszta csapatokat. A 27. hadseregtől a front parancsnoka azt követelte, hogy támadását Nagykálló—Nyíregyháza, Újfehértó—Nyíregyháza és Hajdúböszörmény—Hajdúdorog irányokba folytassa és a lovas-gépesített csoporttal együttműködésben törje át az ellenség támpontjait, semmisítse meg az ellenálló erőket, s egyesüljön a lovas-gépesített csoporttal.[37]

A visszavonuló német—magyar csapatok tevékenysége a körülzárt lovas-gépesített csoport ellen október 23-án fokozódott. Az ellenség emberéletet és anyagiakat nem kímélve, egymás után indította rohamait. A harc és az összecsapások nemcsak gyakoribbá váltak, hanem egyre hevesebbekké is.

Október 24-én a kapott feladatok értelmében a 27. hadsereg és a lovas-gépesített csoport csapatai is támadásba kezdtek. A helyzetben azonban változás nem következett be. A makacsul védekező ellenséges kötelékek a 27. hadsereg csapatainak minden kísérletét, hogy áttörjék az ellencsapás eredményeként kialakult arcvonalat és azt, hogy egyesüljenek a front főerőitől elvágott lovas-gépesített csoporttal, meghiúsították. Plijev hadtestei közül a 24-i támadásban mindössze két lovas hadosztály (9. és 30.), valamint egy harckocsidandár (3.) vett részt.[38] Ez az intézkedés kétségkívül helyes, azt mutatja, hogy a lovas-gépesített csoport feladata nem a kitörés volt, hanem a birtokba vett területek megtartása, míg megérkeznek a front főerői. Ezért több egységet a gyűrűből kifelé irányuló támadásra nem lehetett igénybe venni. A főszerepet a 24-i támadásban éppen ezért a 27. hadsereg, valamint a 6. lovas és a 7. gépesített hadtest kapta.

Ennek kihangsúlyozása mellett rá kell mutatni arra, hogy a lovas hadosztályok eltérő irányokban való alkalmazásával már nem lehet egyetérteni. A 9. lovas hadosztály Nagykálló ellen, a 30. és a 3. harckocsidandár pedig Hajdúdorog irányában támadott. A lovas hadosztályok csapásai már nem a régiek, a 18 napos állandó harcban ők is meggyengültek. Ezért elhárításuk az ellenségnek különösebb nehézséget nem okozott.

Minden bizonnyal, ha a két hadosztályt együtt vetik ütközetbe, eredményt érhettek volna el. A 30. lovas hadosztály és a 3. harckocsidandár pl. 24-én 10.00 körül betört Hajdúdorogra, a 7. gépesített hadtest pedig kijutott Hajdúdorog délkelet körzetébe. Mindössze pár km választotta el a két hadosztályt egymástól. További előretörésüket az ellenség megállította és másnap a lovas hadosztályt visszavetette megindulási körletébe. Ez arról tanúskodik, hogy az ellenség tudott erősíteni, a lovas hadosztály és a 7. gépesített hadtest már nem.

37 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 120.
1944. október 23-án 15.40-kor kiadott 00656. sz. parancs. A 7. gépesített hadtest a lövészegységek beérkezése után Téglás körzetét átadta és átcsoportosult Ujfehértó—Érpatak térségébe. Itt harcbalépett. A 6. lovas hadtest erőit megosztva: egy lovas hadosztállyal Nagykálló, másikkal pedig Újfehértó körül tevékenykedett.

38 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 34.
A lovas-gépesített csoport 24-i támadásban alapvetően a külső arcvonalon tevékenykedő 6. lovas és a 7. gépesített hadtest Újfehértó—Hajdúdorog irányában mért csapást.

Az október 24-i támadás tehát nem járt eredménnyel. A 27. hadsereg Nagykálló—Érpatak—Újfehértó körzetében nem jutott előre. A lovas-gépesített csoport helyzete ugyanakkor egyre nehezebb lett. Ez nemcsak az utánpótlási gondokban mutatkozott meg, hanem abban is, hogy 24-én kénytelen volt egy sor helységet, többek között Kisvárdát, Rakamazt, Tokajt feladni.

1944. október 24-én pontban éjfélkor a front parancsnoka Trofimenko altábornagynak (27. HDS. pk.) azt a feladatot adta, hogy vonja parancsnoksága alá a lovas-gépesített csoportot is és határozott támadással vegye birtokba Nagykállót, egyesüljön Plijev egységeivel. A lovas-gépesített csoport azt az utasítást kapta, hogy északnyugatról mérjen csapást Nagykállóra.[39]

Ebben új az előzőhöz viszonyítva, hogy mind a kívülről, mind a belülről támadó csapatokat az erőkifejtés fokozása céljából Nagykálló—Nyíregyháza általános irányban tervezték ütközetbe vetni. Itt tehát már az erőknek és eszközöknek egy irányban való összpontosításáról volt szó.

A Nagykálló, Érpatak, Újfehértó elleni rohamok azonban 25-én sem hoztak eredményt. Sem a 27. hadsereg, sem a lovas-gépesített csoport egységei nem találták meg az ellenség gyors ütemben létrehozott körkörös védelme áttörésének módszerét.

A 2. Ukrán Front parancsnoksága a három napig tartó sikertelen kísérletek után október 26-án 01.25-kor kiadott 00627. sz. parancsában azt az utasítást adta Plijev altábornagynak, hogy:

„...a 3. gárda légideszant-hadosztályt és a 3. harckocsidandárt hagyja vissza Nyíregyházán körkörös védelemben és összes többi erőivel 44.10. 26-án 20.00-kor a 27. hadsereggel való egyesülés céljából mérjen csapást Nagykállóra."[40]

A feladat végrehajtását a lovas-gépesített csoport a nap második felében kezdte meg. Plijev altábornagy mindhárom hadtestének (4., 5. lovas, 23. harckocsihadtest) egyidejű ütközetbevetésével Nyíregyháza—Nagykálló út mentén mért csapást. A helység birtokbavétele azonban ez alkalommal sem sikerült. Végül is a hadtestek letértek az utakról, Nagykállótól keletre és nyugatra 26-án éjjel súlyos harcok után, nagy veszteségek árán kitörtek a gyűrűből, és soraik rendezése után a front tartalékába kerültek.[41]

Ennek következtében 26-án Nyíregyháza az ellenség birtokába került. Ezzel a Wöhler hadműveleti csoport előtt megnyílt az út nyugatra. A szovjet csapatoknak a hídfőt csak október utolsó napjaiban sikerült felszámolni a 40. és a 27. hadseregek tevékenységének eredményeként.

A visszaszerzett nyíregyházi hadműveleti hídfőn keresztül a „DÉL" hadseregcsoportnak sikerült a 8. hadsereget, valamint az 1. és 2. Magyar Hadsereg maradványait is visszavonni a Tisza mögé és ott újra ütközetbe vetni a Tisza vonalának megtartására. A német parancsnokság terve valóra vált. Azt a hadműveleti célt, hogy erőit kivonja a bekerítésből, elérte. Debrecen elvesztése után Nyíregyháza térségében az ellen-

39 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 126—127.

40 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 137.

41 A kitörés után a hadtestet október 27-én Balkány térségében összpontosultak. A lovas-gépesített csoport kitörésének biztosítására Nyíregyházán visszamaradt 3. gárda légideszant-hadosztály 27-én estére Gesztered körzetébe vonult vissza. A lovas-gépesített csoport ezen az arcvonalszakaszon ütközetbevetésre már nem került sor. Október 29-én a front tartalékába osztották be és megkezdte gyülekezését Püspökladány—Karcag körzetébe. A 6. lovas és 7. gépesített hadtesteket 30-án vonták ki a harcból.

ség csak ezért harcolt: az Észak-Erdélyben tevékenykedő csapatainak, valamint az 1. Magyar Hadsereg maradványainak visszahozásáért. Nyíregyháza térségében ennek érdekében folytatta makacs, ellenlökések sorozatával telített védelmi tevékenységét.

Guderian október 26-án elrendelte a hídfő kiürítését és a Tisza nyugati partjának védelmét. Ezt a csapatok beérkezésével és átkelésével párhuzamosan a „DÉL" hadseregcsoport parancsnoksága meg is kezdte. Az ellenség tervét a 2. Ukrán Front nem tudta meghiúsítani.

*

Az olvasóban önkéntelenül is felmerül a kérdés: miért nem sikerült a Wöhler-csoport visszavonulási útjának elvágása? Miért kellett a szovjet csapatoknak Nyíregyházát feladni? Mivel magyarázható a 27. hadsereg támadásának nyolcnapos elakadása?

Valóban, egy igen érdekes hadműveleti és harcászati helyzet állt elő a debreceni hadművelet utolsó szakaszában. Az történt ugyanis, hogy a hadműveletet győzelmesen megvívott, a „DÉL" hadseregcsoport főerőit szétvert, Észak-Erdélyt és csaknem egész Tiszántúlt felszabadított, a hadművészetet igen sok kérdésben gazdagított 2. Ukrán Front kénytelen volt tudomásul venni, hogy a megvert ellenség a hadművelet utolsó napjaiban hadműveleti sikereket meghaladó eredményeket ért el.

Az ellenség figyelemre méltó sikereit Nyíregyháza térségében nemcsak a nagyfokú aktivitással, makacssággal, az erők és eszközök nem kímélésével, a kiválóan megszervezett tűzrendszerével, páncélelhárításával érte el, hanem azzal is, hogy jól kihasználta a 27. hadsereg határozatlanságát, a belső és a külső arcvonalon támadó erők rossz együttműködését.

A hadműveleti okmányok arra, hogy miért nem tudott a 27. hadsereg áttörni, továbbá, hogy hogyan sikerülhetett az ellenségnek megkapaszkodni és végül is arra kényszeríteni a front hadműveleti vezetését, hogy feladja Nyíregyházát és környékét — nem adnak választ.

Az események ismeretében a nyíregyházi balsiker oka mindenekelőtt a tartalékok hiányával magyarázható. A debreceni hadművelet egyik sajátossága, hogy a front és a hadseregek hadműveleti felépítése is egylépcsős volt és erős tartalékokkal nem rendelkeztek. Ennek negatív hatása Nagyvárad elleni és a Nyíregyháza környéki harcokban is igen érződött. Nagyváradnál a tartalékok hiányát a frontparancsnok a lovas-gépesített csoport manőverével pótolta. Nyíregyházánál azonban már nem volt mivel manőverezni. A gyorscsoportot bekerítették és a gyűrűnek kívülről mért csapásokkal való áttörésére a front friss erőket nem tudott ütközetbe vetni.

A tartalékképzést a front parancsnoka a 7. hadsereg átcsoportosításával igyekezett megvalósítani. A hadsereget — mint láttuk — Nagyvárad északnyugat térségében összpontosították. Ebből arra lehet következtetni, hogy alkalmazását a Debrecen—Nyíregyháza irányában tervezték. A frontparancsnoknak ezt a szándékát az ellenség Szolnok térségéből 19-én indított ellencsapása meghiúsította. A széles arcvonalon főerőivel északra és északnyugatra fordult 53. hadsereg az ellencsapás megállítására és felszámolására gyengének mutatkozott. Tartani kellett attól, hogy az ellenség páncélos csapataival áttör és megzavarja a Nyíregyházának fordult erők támadását. Ennek az elhárítására és az ellencsapás felszámolására ütközetbe kellett vetni a 7. gárdahadsereget, amit eredetileg a siker kifejlesztésére szántak Nyíregyháza irányába. Így

következett be, hogy a város térségében tevékenykedő lovas-gépesített csoportot és a 27. hadsereget a legkritikusabb helyzetben nem volt mivel támogatni, megerősíteni. Az erőkifejtés fokozása a város térségében messze elmaradt az ellenség ellenállásának és erőinek növekedése mögött. A németek Nagykálló—Újfehértó szakaszon olyan mértékben erősítettek, hogy a hosszú harcokban legyengült 27. hadsereg támadását több napra megakasztották és a lovas-gépesített csoportot rendkívül nehéz helyzetbe hozták. A 27. hadsereg és a lovas-gépesített csoport erői napról napra fogytak, az ellenség erői viszont növekedtek, ami végső soron az erőegyensúly eltolódását eredményezte az ellenség javára. A szovjet csapatok csapásai szintén nem erősödtek, hanem gyengültek. Az ellenségnél viszont ennek is pontosan az ellenkezője történt. Ezért hiúsult meg a 27. hadsereg és Plijev csapatainak minden kísérlete október 23-a és 26-a között. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Wöhler csapatai Észak-Erdélyben nem vívtak nehéz harcokat. A régeni, marosvásárhelyi és a kolozsvári arcvonal áttörése után az ellenség megkezdte visszavonulását, csak utóvéd harcokat folytatott. Ennek következményeként Nyíregyháza térségében az összecsapás pillanatában a szovjet csapatok gyengébbek, fáradtabbak voltak, mint a német erők.

Nyíregyháza feladását tehát az erőviszony kedvezőtlen alakulása okozta. Ezen a frontparancsnokság nem tudott változtatni. Tartalékai nem voltak, erőket az arcvonal más szakaszairól nem lehetett átcsoportosítani. A balszárny támadásra készült. Október utolsó napjaiban a front törzse már Budapestre tekintett, készült a Duna—Tisza közi támadás megindítására. A beérkező friss erőket: a 2. és a 4. gépesített hadtesteket erre a hadműveletre tartották vissza. A front tehát azért, hogy a Budapest elleni támadáshoz megfelelő erővel rendelkezzen, kénytelen volt lemondani a Nyíregyháza térségében küzdő csapatainak megerősítéséről.

Október 26-án a 2. Ukrán Front parancsnoksága úgy döntött, hogy feladja a hídfőt. A lovas-gépesített csoport azt az utasítást kapta, hogy összes erőit Nyíregyháza—Nagykálló irányába vesse ütközetbe és törjön ki. A kedvezőtlen körülmények között valóban ez volt az egyetlen helyesnek mondható elhatározás. A lovas-gépesített csoport — ha nagy áldozatok árán is, de mégis megmaradt — kitört az ellenséges gyűrűből, sorait kiegészítette és november közepén már a Szolnok—Hatvan irányban tevékenykedett.

A hídfő visszaszerzése az ellenségnek is súlyos emberi és anyagi veszteségekbe került. „El kell ... ismernem — írja Friessner —, hogy a harcok során komoly veszteségeket szenvedtünk." Guderiannak október végén írt levelében válságosnak nevezte a helyzetet. Az elszenvedett veszteségekre hivatkozva újabb csapatokat és fegyvereket kért. Ellenkező esetben lehetetlennek tartotta a Tisza vonalának védelmét.[42]

Ha a 2. Ukrán Front törzsének munkáját tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy október 25-e körül fő figyelmét már nem Nyíregyházára, hanem Budapestre, az új hadművelet előkészítésére irányította. A budapesti hadászati irány jelentőségét az október 15-i események sem csökkentették. A támadás megindítására a hadműveleti helyzet is kedvezett. A Kecskemét—Budapest irányban a Tiszántúlon szétvert 3. (magyar) hadsereg maradványai védtek. Az ellenség szolnoki csoportosítását lekötötte a 7. gárdahadsereg, Budapesten pedig ekkor még nem

[42] H. Friessner: i. m. 158. o. A levél szövegét lásd uo. 159—196. o.

volt számottevő német erő. Reálisnak látszott tehát az az elképzelés, hogy a Duna—Tisza közén indított határozott támadás eredményeként a szovjet csapatok 3—4 nap alatt Budapest alá érkeznek és menetből mért csapással birtokba veszik a fővárost. Ennek sikere elvágással fenyegette nemcsak az Északkelet-Magyarországon gyülekező erőket, hanem a Duna—Tisza közére közben már beérkezett, illetve felvonulásban levő csapatokat is.

A szovjet hadvezetés és hadműveleti vezetés tehát minden bizonnyal azzal a meggondolással adta fel Nyíregyházát, hogy egy újabb jól sikerült manőverrel, a főváros birtokbavételével még nagyobb erőket vágjon el.

Pusztán az események alapján értékelve a történteket, úgy tűnik, hogy Nyíregyháza feladása kissé elsietett lépés volt. Ha a beérkezett friss erők egy részét a lovas-gépesített csoport megsegítésére ütközetbe vetik és megtartják Nyíregyházát, a német parancsnokságnak nem lett volna mivel megakadályozni Budapest birtokbavételét.

Nyíregyháza megtartása és Csap birtokbavétele a Wöhler-csoport bekerítését jelentette volna. A „DÉL" hadseregcsoport védelmét a Tisza mögött alapvetően az Észak-Erdélyből és Kárpát-Ukrajnából kivont erőkkel szervezte meg. Ezekből csoportosított át Budapest térségébe, ezekkel folytatta a harcot a Duna—Tisza közén.

Október 6-a és 20-a között a front főerői a 3. (magyar) és a 6. Német Hadsereget szétverték. Ezeknek csak a roncsai vonultak vissza a Tisza mögé. Minden alapunk megvan annak a feltételezésére, hogy ha az október 25-e körül beérkezett gépesített hadtesteket Nyíregyháza térségében haladéktalanul ütközetbe vetik, a hídfő megtartása és az ellenség visszavonulásban levő erőinek bekerítése sikerrel járt volna. Ez esetben viszont a Duna—Tisza közén a szovjet csapatok csak minimális ellenállással találkoznak. A német parancsnokság a Nyíregyháza térségében elért sikerekkel számottevő erőket és eszközöket nyert a Budapest ellen október 29-én megindított szovjet támadás lefékezésére. Itt hozta vissza azokat a magyar hadosztályokat, amelyek Szálasira felesküdve a németek oldalán továbbra is harcoló magyar erők több mint kétharmadát alkották.

Ezért állíthatjuk túlzás nélkül, hogy Nyíregyháza feladása elsietett lépés volt. A városnak szovjet kézben való megtartása föltétlen kihatott volna a magyarországi hadműveletek menetére és hazánk katonapolitikai helyzetére is.

CAPORETTO 1917

(Áttörés erdős-hegyes terepen)

Szabó László

Már több mint ötven esztendeje, hogy a háborúk gépi korszakának első világméretű háborúja megkezdődött. E háború a hadművészet addig nem látott méretű fejlődését eredményezte. A hadműveletek nagy szélességben és mélységben bontakoztak ki. A szemben álló felek szárazföldön, vízen és levegőben, a technika akkor legkorszerűbb eszközeit alkalmazva küzdöttek a végső győzelemért.

A háború a termelőerők nagyütemű fejlődése következtében létrejött haditechnikai eszközök széles körű alkalmazásával kezdődött. Az első hónapokban nagyméretű manőverező jellegű hadműveletek bontakoztak ki, azonban csakhamar új jelenség mutatkozott a hadművészetben: az összefüggő állásrendszerekben folyó harctevékenység. Az ellenséges tűzben a támadó csapatok megtorpantak és kénytelenek voltak védelemre berendezkedni. Hiábavaló volt a nagy veszteséggel végrehajtott lovasroham, a gyalogság szuronyrohama, a pusztító tűz elől a földbe ásva kellett menedéket keresni.

A mindjobban megmerevedő arcvonalak a háború új, sajátos formájának, az állásháborúnak létrejöttét jelentették, amely törvényszerűen a régi hadviselési módok és az új haditechnikai eszközök közötti ellentmondás következtében alakult ki.

A hadművészet előtt most már kettős feladat állott: egyrészt megoldani a védelem szilárdsága fokozásának kérdését, másrészt megtalálni a védelem áttörésének módozatait. A háború éveiben a szemben álló felek többször kísérelték meg az ellenséges védelem áttörését. E kísérletek azonban rendszerint eredménytelenek maradtak, vagy pedig csak harcászati sikerrel jártak. A támadóknak igen ritkán sikerült a hadműveleti mélységbe kijutni, az előretörés üteme mindvégig lassú maradt. A védőnek mindenkor maradt ideje ellenintézkedések megtételére.

Az áttörésért indított hadműveletek sorában jelentős helyet foglal el az 1917. év őszén Felső-Olaszországban végrehajtott caperettoi áttörés, ahol a központi hatalmak támadó csapatainak viszonylag rövid idő alatt sikerült kijutni a hadműveleti mélységbe és szétverni az olaszok hadműveleti tartalékainak jelentős részét.

E hadművelet erdős-hegyes terepen, illetve magas hegységben zajlott le. Tanulmányozása napjainkban sem veszített jelentőségéből és tapasztalatai ma is rendkívül hasznosak számunkra. Színtere Olaszország északkeleti részén két egymástól különböző területre oszlik.[1] Keleti ha-

[1] A földrajzi neveket a hadművelet lefolyásakor használtak szerint adjuk.

tárán a Juli-Alpok északnyugati nyúlványának átlagosan 1400—1600 m magas hegyei emelkednek. Ettől nyugatra a hegyek magassága csökken és a síkság határán átlagos magasságuk 400—500 m. A hegyvidéket az Adriai-tengerbe ömlő Isonzo szűk völgye szeli ketté. A völgy a folyó felső szakaszán, a Koritnica folyócska torkolatánál kiszélesedik és egy kb. három km széles és tíz km hosszú medencét alkot, az ún. flitschi medencét. Keleti szélénél fekszik Flitsch városa, míg nyugati legkeskenyebb szögletében Saga községet találjuk. Az Isonzo itt élesen délkeletre fordul és fokozatosan 2—3 km-re szélesedő völgyben folyik Caporetto (Karfreit) városától keletre Tolmein irányába. Itt egy nagy kanyart alkotva délnyugati irányba folyik tovább. Görznél elhagyja a hegységet, majd Ronchitól nyugatra ismét délkeletre fordulva ömlik a tengerbe. Alsó folyásánál Ronchitól közvetlenül keletre a doberdói fennsík emelkedik ki.

A folyó tolmeni kanyarulatától nyugatra kb. 25—30 km mélységben magas hegyekből álló hegytömb emelkedik, legmagasabb csúcsa a Mte Matajur (1641 m). Ettől nyugatra a hegytömböt kettévágó Natisone folyócska szűk völgye húzódik észak-déli irányban Robictól Cividaleig. A völgytől nyugat felé a hegyek magassága fokozatosan csökken.

A hegység vízben szegény, erdőkkel borított, nehezen járható sziklás terepe a nyugati irányú előretörést nagyon akadályozhatja. Jelentős akadályt alkot maga az Isonzo is. Medre kisebb-nagyobb sziklatömbökkel telített. Meredek partjai, nagy vízsebessége (2,6 m/mp) az átkelést erősen megnehezíti. A hegyvidéket mély szakadékok, lefolyástalan víznyelők, barlangok, sziklamezők tagolják. Áthatolni rajta csak a völgyek irányában lehet. Ilyen irányként a flitschi medence (Flitsch—Saga—Mte Maggiore—Tarcento), az Isonzo középső folyásának völgye (Tolmein—Caporetto—Robic), a Natisone völgye (Robic—Cividale), a Cosizza és Erbezzo völgyek (Tolmein—Woltschach—Cividale), valamint a Judrio völgy vehetők figyelembe.

A hegyvidék jó utakban szegény. A keskeny, átlag 3,5 m széles utak éles kanyarulatai és meredek emelkedői (14—22%) a mozgást jelentősen akadályozhatják.

A hegyek lábától nyugat felé a bő úthálózattal rendelkező széles velencei síkság terül el. Nagyobb akadályt csak az Isonzotól 50—60 km-re nyugatra folyó Tagliamento alkot, amely az előbbinél lassúbb folyású széles folyó. A két folyó közötti síkságon több kisebb-nagyobb patak és csatorna található, ezek az előretörést lassíthatják, de jelentősebb akadályt nem képeznek.

Helyzet 1917 őszén az olasz hadszíntéren

Az olasz hadsereg az 1915 májusi hadbalépéstől eltelt időszak alatt tizenegyszer — az ún. „isonzoi" csatákban — kísérelte meg az osztrák—magyar délnyugati arcvonal áttörését és Trieszt elfoglalását. A védelemre berendezkedett osztrák—magyar csapatok minden esetben, súlyos veszteséget okozva, meghiúsították az ellenség szándékait, de fokozatosan hátrább szorultak. Az 1917 augusztus-szeptemberi 11. isonzoi csatában is még megállították az olaszokat, de az arcvonal középső szakaszán kénytelenek voltak az Isonzo folyó védelemre kiválóan alkalmas terepszakaszáról visszavonulni. A folyón csak a tolmeini hídfő maradt szilárdan a kezükben. A csata után a Flitsch—Tolmein—Mte San Gabriele—Duino vonalában megszilárduló arcvonal az osztrák—magyar erők számára igen kedvezőtlenül húzódott.

A Monarchia rendkívül nehéz helyzetbe került. A délnyugati arcvonal erői kimerültek és egy újabb olasz támadás visszaverése kétségessé vált. A helyzeten csak olyan gyors, és az ellenséget megelőző támadás segíthetett, amely az olaszok visszaszorítását és kedvező védelmi terepszakaszok elfoglalását eredményezi. A támadó hadművelet mielőbbi megindítása a Monarchia számára valósággal létkérdéssé vált.[2] Ereje azonban ehhez már nem volt és így kénytelen — mint a háború során már nem egy esetben — ismét német segítséget kérni.

A német segítség körüli tárgyalások jól mutatják a központi hatalmak hadvezetésében mindjobban mélyülő ellentéteket. A Monarchia csapatainak 1916. nyári súlyos veresége után a hadászati vezetés teljes egészében a németek kezébe került. Az 1916. szeptember 6-i megállapodás értelmében a központi hatalmak valamennyi hadszerege feletti legfelsőbb irányítást II. Vilmos, illetve a német vezérkar vette át. A német hadvezetés természetesen a saját érdekeinek megfelelően vezette a hadműveleteket és akaratát rákényszerítette szövetségeseire.

A Monarchia katonai vezetőinek egy része, de maga IV. Károly is arra törekedett, hogy a Monarchia helyzetét a legfelsőbb vezetésben megerősítse. Ezért segítségképpen nem német hadosztályok megjelenését kívánták az olasz hadszíntéren, hanem elsősorban csak tüzérséget — főleg nehéztüzérséget — szerettek volna kapni.[3] Javaslatuk az volt, hogy német magasabbegységek váltsák fel a keleti hadszíntéren levő osztrák—magyar csapatokat, hogy azokat átcsoportosíthassák az olaszok elleni támadásra.

Nem kétséges, hogy egy kizárólag osztrák—magyar csapatokkal végrehajtott sikeres hadművelet hozzásegíthette volna az osztrák katonai köröket terveik megvalósításához. Ezért igyekezett Károly a németeket rábírni a keleten levő osztrák—magyar erők átadására.[4]

A német hadvezetés azonban erre nem volt hajlandó. Németországnak a keleti területek — különösen a román olajvidék — megtartása sokkal fontosabb volt, ezért nem nélkülözhette a Monarchia ottani csapatait. A németek felismerték az osztrák terveket és nem voltak hajlandók szövetségesük „külön útjához" hozzájárulni. A hadművelet csak német magasabbegységek részvételével indulhatott meg, a sikert a német csapatoknak kellett kivívni. Az idő sürgetett — Károly kénytelen volt engedni.[5]

A tervezett támadáshoz a központi hatalmak hadvezetése 7 német és 8 osztrák—magyar hadosztályból egy új hadsereget (14.) állított fel Below német tábornok vezetésével és az Isonzo hadseregcsoporttal együtt (1., 2. Isonzo hadsereg) az osztrák—magyar délnyugati arcvonalparancsnokság alá rendelte.[6]

Az olaszok a 11. isonzoi csatában sikereket értek el. A védelem át-

2 A világháborúval foglalkozó irodalom ezt úgyszólván egyértelműen megállapítja, pl.: „. . .nur einen solchen Angriff hielt er für geeignet, die Gefahr, von einem zwölften Ansturm der Italiener durchbrochen zu werden, «radikal» zu beseitigen." (Österreich—Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VI. köt. 494. o.) Lényegében hasonlóan foglal állást Krafft von Dellmensingen tábornok a 14. hadsereg akkori vezérkari főnöke. L.: „Durchbruch am Isonzo." Berlin, 1926. I. köt. 12. o.

3 IV. Károly 1917. augusztus 26-i levele II. Vilmoshoz. Idézi Arz: Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914—1918. Rikola Verlag, Wien, 1924. 171. o.

4 Arz: uo.

5 Ez IV. Károly 1917. szeptember 5-i leveléből tűnik ki, aki levelének végén így ír: „. . . Da gingen wieder Hand in Hand Tapferkeit der Truppe und hervorragendes Geschick in der Führung". (Kiemelés tőlem — Sz. L.) Arz i. m. 174. o.

6 Krafft von Dellmensingen: i. m. 19. o. (Az ún. „délnyugati arcvonal" a mai terminológiánk szerint frontnak felel meg.)

törése ugyan most sem sikerült, de az itt támadó 2. és 3. Olasz Hadsereg kedvező feltételeket teremtett egy újabb sikeres támadáshoz. Ennek előkészületei a csata után az antant segítségével azonnal megindultak.

A központi hatalmak tervezett támadásáról az olasz vezérkar az újabb hadművelet előkészítése alatt szerzett tudomást. Bár az osztrák—magyar hadsereg szökevény tisztjei a készülő támadás idejét és irányát meglehetős pontossággal elárulták, az olasz vezérkar az egymásnak ellentmondó felderítő jelentésekből nem tudta a főcsapás várható irányát megállapítani.[7]

A készülő támadás felborította az olasz hadvezetés terveit és — az előző szándékát feladva — védelembe akart átmenni. A nyugati hatalmak azonban ehhez nem járultak hozzá és újabb támadást követeltek.[8] Az olasz hadvezetés, hogy mindkét követelménynek eleget tegyen, felemás intézkedéseket adott ki. Elhatározásának lényege a védelem volt, az arcvonal középső részén levő csapatokat azonban támadó csoportosításban hagyta.[9] A védelem előkészített jellegű volt, fa-föld erődökkel és beton géppuskafészkekkel, sziklába épített támpontokkal megerősítve. Erejét a természetes akadályok és a mélységben a békeidőszakban épített állandó erődök is növelték. Megszervezésére egy hónap állt az olaszok rendelkezésére.

A 2. Olasz Hadsereg erőit és eszközeit a jobbszárnyon csoportosítva, kétlépcsős hadműveleti felépítésben védett a Rombon hegytől (Flitschtől közvetlenül északra) a Wippach folyóig (Görztől délre 5 km) terjedő 60 km széles arcvonalon. Az első lépcső hat hadtest 18 hadosztályából és egy dandárból állott, a második lépcső (hadseregtartalék) három hadtest (6 hadosztály) erejű volt. A hadtestek harcrendje általában egy, a hadosztályoké egy-két lépcsőben épült fel, szélességi kiterjedésük 6—25, illetve 4—12 km volt. A hadsereg jobbszárnyán levő csapatok támadó csoportosításban maradva rendezkedtek be védelemre, a balszárny hadtest három hadosztálya széles arcvonalon folytatott védelmet. A hadsereg közepe mögött a hadászati tartalékból három hadosztályt és egy dandárt összpontosítottak Cividale—Ipplis—Azzida körzetében.[10]

A hadsereg védelme két védőövből épült fel, 20—25 km mélységben. A 8—10 km mély első védőöv, amelyben az első lépcső hadtestek védtek, három nem összefüggő állásból állott.[11] Ezek mindegyike több lövészárokkal és támponttal volt kiépítve. Az első védőöv mögött 3—4 km-re levő 8—10 km mélységű, támpontrendszerű második védőövben, a hadsereg második lépcső (hadseregtartalék) helyezkedett el.

A védőállásokat az uralgó magaslatokon és a gerinceken választották meg, a völgyeket önálló támpontokkal és oldalozó tűzzel zárták le.

A 3. Olasz Hadsereg a Wippachtól a tengerig 13 km szélességben, egylépcsős hadműveleti felépítésben rendezkedett be védelemre. Az első lépcső három hadtestből (hét hadosztály) állott, a hadseregtartalék két hadosztálya a balszárny mögött 25—30 km-re helyezkedett el. A hadsereg

7 Greiner: Az 1917. évi karfreiti áttörés. Magyar Katonai Szemle. (A továbbiakban MKSZ) 1932. évi 11. sz. 12. o.

8 Az antant a nagyobb nyomaték érdekében az olaszoknál levő 99 és a szállítás alatt álló 102 db francia—angol közepes és nehéz löveget visszarendelte. „. . . . mert ezeket támadásra és nem védelmi célra küldték". (Czékus: Az 1914—1918. évi világháború összefoglaló történelme. Stádium, Budapest, 1930. 407. o.)

9 Greiner: i. m. 13. o.

10 Segato: L'Italia nella Guerra Mondiale. Milano, 1927. I. köt. 452., 456. o.

11 Az olasz védelemre vonatkozó adatokat lásd: Krauss: „Das Wunder von Karfreit." Berlin, 1937., illetve Rommel: „Infanterie greift an." Potsdam, 1937., valamint Krafft von Dellmensingen i. m.

mögött a hadászati tartalékból négy hadosztály csoportosult a peremvonaltól 30—45 km távolságra.[12] A védelem itt csak egy védőövből állott, de több mint százezer tonna cementet és tüskésdrótot használtak fel megerődítésére.

A támadó hadművelet elgondolása és megszervezése

A központi hatalmak hadvezetése a tervezett hadművelet céljaként a 2. és 3. Olasz Hadsereg, valamint a balról csatlakozó önálló 12. hadtest erőinek visszaszorítását határozta meg.[13] Ezzel együtt a Fella-völgy és a Tagliamento bal partjának birtokbavételét tervezte. Ehhez a délnyugati arcvonal három hadseregével (37 hadosztály) és a karinthiai arcvonal egy hadseregének három hadosztályával akart csapást mérni az olasz erőkre.

A hadművelet főirányát Tolmein—Cividale, illetve Flitsch—Tarcento irányában határozták meg.[14] Ennek megfelelően a délnyugati arcvonalnak főcsapását a jobbszárnyon mérve, közelebbi feladatként birtokba kellett vennie a síkságot szegélyező hegyeket és az Isonzo alsó folyásának vonalát, további feladatként ki kellett jutnia a Tagliamento terepszakaszára.[15]

A délnyugati arcvonal hadseregei a hadműveleti csoportosítás első lépcsőjében helyezkedtek el.

A főirányban Flitsch—Tolmein terepszakaszáról a 14. hadsereg, a másodrendű Görz—Palmanova irányban az Isonzo hadseregcsoport (1., 2. hadsereg) csapatainak kellett támadniuk. Az arcvonalparancsnokság az erők hiánya miatt külön tartalékot nem képezett, hanem a helyzetnek megfelelően manőverezhetett a hadseregtartalékok hadosztályaival.

Az egylépcsős felépítést a rendelkezésre álló erők és eszközök elégtelensége tette szükségessé. Ugyanakkor a hadműveleti magasabbegységek ilyen elhelyezése lehetővé tette, hogy az arcvonal azonnal a támadás kezdetén fejthesse ki a legnagyobb erőt. A cél a gyors áttörés után az olaszok visszaszorítása és a síkságra való mielőbbi kiérés volt. Ezt a hadseregek ilyen csoportosítása biztosítani tudta.

A legfontosabb feladatot tehát az új 14. hadsereg kapta azzal, hogy a főirányban Flitsch—Tolmein terepszakaszán törje át az ellenség védelmét, verje szét a szemben álló 2. Olasz Hadsereg erőit, közelebbi feladatként vegye birtokba Gemona—Cividale terepszakaszát, további feladatként érje el a Tagliamentót.[16] A hadsereg közelebbi feladatának mélysége 30—40, a továbbié 70—80 km volt.

A 14. hadsereg parancsnoka a helyzetet értékelve felismerte, hogy a feladat sikeres végrehajtása az Isonzótól nyugatra levő hegytömb gyors birtokbavételétől függ, ezért elhatározta, hogy az ellenség védelmét az Isonzo völgyében töri át, majd a támadást a Natisone, Cosizza, Erbezzo völgyekben továbbfejlesztve, a hegytömböt megkerüli. A hadsereg főcsapását a balszárnyon a tolmeini hídfőből az Isonzo völgyében és a folyótól nyugatra párhuzamosan emelkedő Kolowrat hegység gerincén szándékozott mérni Tolmein—Caporetto—Robic, majd a továbbiakban a völgyekben Cividale, illetve Azzida irányába.

A támadásra a hadsereg négy hadteste az erők és eszközök zömét a balszárnyon összpontosítva, egylépcsős hadműveleti felépítésben készült

12 Az olasz hadászati tartalékok gyenge harcértékű hadosztályokból állottak igen kevés tüzérséggel. MKSZ 1935. évi 9. sz. 289. o.

13 „Ziel der Operation ist, die Italiener... über den Tagliamento zurückzuwerfen." (Krafft von Dellmensingen: i. m. I. köt. 30. o.

14 Österreich—Ungarns letzter Krieg. VI. köt. 495. o.

15 Uo. 499. o.

16 Krauss: i. m. 43. o.

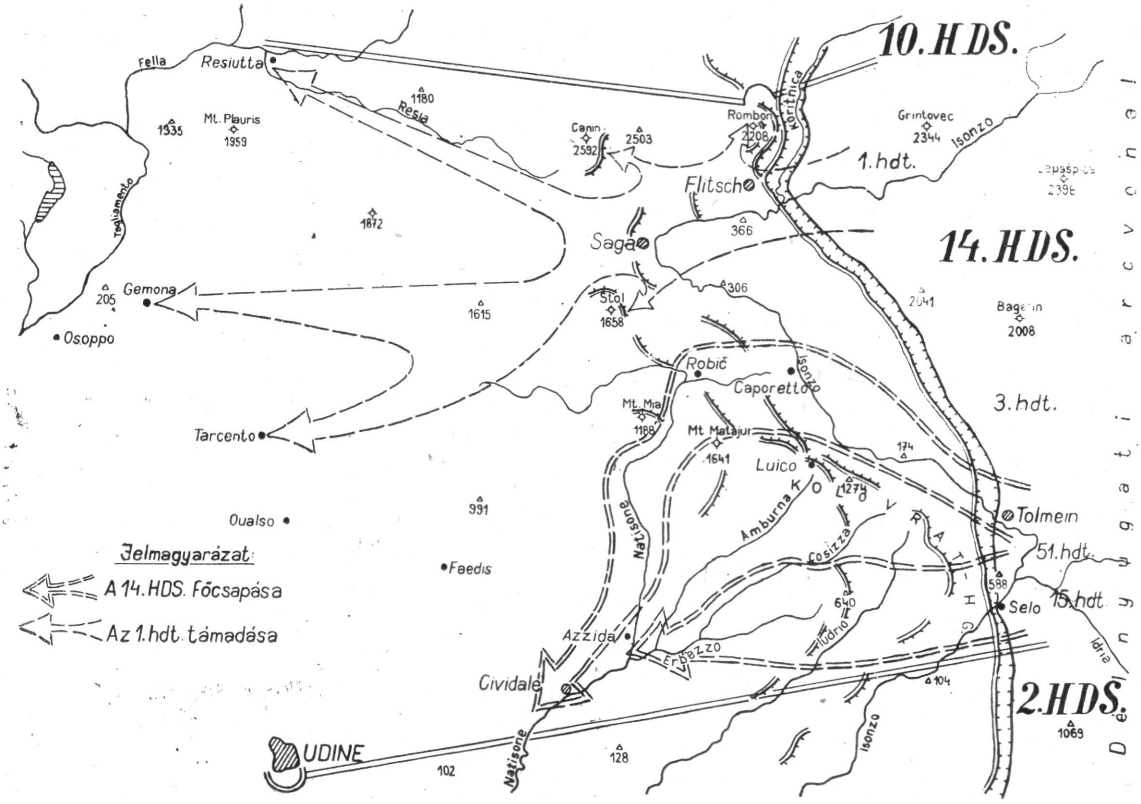

Az áttörés terve a 14. hadsereg sávjában

fel,[17] a hadseregtartalék három hadosztálya a balszárny mögött állott. A főcsapás irányában Mrzli—Selo terepszakaszán a 3. német, a 15. osztrák—magyar hadtest, valamint az ún. Berrer-csoport (51. német hadtest) összesen 8 hadosztálya csoportosult. Feladatuk, hogy Tolmein és Selo között 6 km-es szakaszon törjék át az ellenség védelmét, majd a támadást az Isonzo völgyében és a Kolowrat hegység gerincén Caporetto irányába kifejlesztve, közelebbi feladatként vegyék birtokba az ellenség első védőövét. A továbbiakban egymással együttműködve a völgyek irányában kellett továbbtámadniuk a második védőöv birtokbavételéért.

A kisegítő csapást az ún. Krauss-csoport (az 1. osztrák—magyar hadtest) négy hadosztálya mérte a hadsereg jobbszárnyán. Feladata a védelem áttörése volt a flitschi medence teljes szélességében (3 km-es szakaszon). A továbbiakban Flitsch—Saga irányába támadva közelebbi feladatként birtokba kellett vennie az ellenség első védőövét. Ezt követően Tarcento, illetve Gemona irányába előretörve ki kellett jutnia az ellenség balszárnyának oldalába és egy hadosztállyal a Fella-völgy felé támadva a 10. hadsereg hadosztályaival együttműködve, biztosítani kellett észak felől a 14. hadsereget.[18]

A hadsereg hadtesteinek harcrendje kétlépcsős, a hadosztályoké a helyzettől függően egy-két lépcsős volt, erős tartalékkal.[19] Az ezredek az erdős-hegyes terep követelményei szerint egy-három lépcsőben támadtak.

A támadási sávok szélességét és a feladatok mélységét tekintve a délnyugati arcvonal magasabbegységeinél az alábbi helyzet alakult ki:

Megnevezés	Támadási sáv szélessége (km)	Közelebbi feladat	További feladat
		mélysége (km)	
Hadsereg	20 — 32	5 — 40	35 — 80*
Hadtest	1,2 — 16	5* — 15	20 — 30
Hadosztály	1,2 — 5	4 — 5	10 km-ig

* Egyben a hadművelet mélysége is.

17 A 14. hadsereg magasabbegységei:
1. osztrák—magyar hadtest (Krauss-csoport),
Osztrák—magyar hegyi hadosztály (Edelweis-Division),
22. osztrák—magyar gyaloghadosztály,
55. osztrák—magyar gyaloghadosztály,
Német vadászhadosztály.
3. bajor hadtest (Stein-csoport),
50. osztrák—magyar gyaloghadosztály,
12. német gyaloghadosztály,
117. német gyaloghadosztály,
Alpenkorps (kb. egy hadosztály erejű).
51. német hadtest (Berrer-csoport),
26. és 200. német gyaloghadosztály,
15. osztrák—magyar hadtest (Scotti-csoport),
1. osztrák—magyar gyaloghadosztály,
5. német gyaloghadosztály,
Hadseregtartalék
4., 13., 33. osztrák—magyar gyaloghadosztály,
(Krafft von Dellmensingen: i. m. 197—209. o.)

18 Alfred Krauss: Das Wunder von Karfreit. Berlin, 1937. 43. o.

19 A Krauss-csoport áttörési szakaszán támadó 22. osztrák—magyar gyaloghadosztály háromlépcsős harcrendben támadott. (Krafft von Dellmensingen: i. m. részletes térképmelléklete.)

A hadseregek feladatainál levő nagy eltérés abból adódott, hogy az Isonzo hadseregcsoport hadseregei alacsony harcértékük következtében mélyebb feladatot teljesíteni nem tudtak.

Az erőfölény az arcvonal teljes szélességében az olaszok oldalán volt, azonban a főirányban, illetve a 14. hadsereg áttörési szakaszán a központi hatalmaknak sikerült fölényt kialakítani.[20] A 14. hadsereg támadási sávjának erőviszonyait az alábbi táblázat szemlélteti.[21]

Erőviszonyok a főirányban

Megnevezés	A 14. HDS. sávjában			Az áttörési szakaszon		
	Közp. hat.	Olaszok	Erőviszony	Közp. hat.	Olaszok	Erőviszony
Arcvonal hossza	32 km			9 km		
Hadosztály	15	8	1, 9:1	8	3	2,6:1
Lg., av. db	1922	1188	1,6:1	1237	552	2,3:1

A hadművelet előkészítése[22]

A központi hatalmak hadvezetése a hadművelet kezdetét október 22-re tűzte ki. A 14. hadsereg összpontosítása szeptember 10-én kezdődött a klagenfurti és laibachi medencék területén. A szükséges erőket és eszközöket a nyugati, keleti és a román hadszíntérről indították útba. A vasúti szállítások végrehajtását harminc napra tervezték. A szállítmányok százezer darab vasúti kocsit igényeltek. A harminc nap alatt 2400 száztengelyes szerelvény nyolc vasúti vonalon szállította az élőerőt és a szükséges felszerelést. Ezenkívül több tábori vasutat és drótkötélpályát építettek. Az összpontosítási körletek átlagos távolsága a megindulási körletektől 80 km volt. Az erők és eszközök előrevonásához mind a klagenfurti, mind a laibachi medencékből két-két hegyi útvonal állott a hadsereg rendelkezésére. Az utak az állandó esőzés miatt igen rossz állapotban voltak. Az útjavítási, karbantartási munkára 83 ezer főt (80%-ban hadifoglyokat) alkalmaztak. A kijelölt menetvonalakon gondosan szervezték meg a forgalomszabályozást. Az ellenséges légi felderítés miatt a csapatok csak éjszaka meneteltek, nappal minden forgalom szünetelt.

[20] Az arcvonal teljes szélességben (73 km) két olasz hadsereg és a hadászati tartalék, összesen 41 gyalog- és 2 lovashadosztály állott. A velük szemben álló délnyugati arcvonal ereje összesen 37 hadosztály volt. (Itt figyelembe kell venni a 2. és 3. Isonzo-hadsereg igen alacsony feltöltöttségét.)

[21] Csak a 2. Olasz Hadseregnek egyedül összesen 3563 lövege (ebből 1134 nehéz) volt a támadó 14. és 2. Isonzo-hadsereg 3021 lövegével szemben. Az olasz tüzérség zöme (elsősorban a nehéz lövegek) a 27. hadtest, illetve a 2. és 6. hadtest körletében volt, lőiránnyal a Bainsizza fennsík felé. Az olaszok helytelen helyzetértékelése és hadműveleti felépítése miatt ez a tüzérség a támadás alatt nem tudta támogatni a gyalogságot, így az áttörési szakaszok tüzérségi erőviszonyainál csak a 4. olasz hadtest 552 lövegét vehettük figyelembe.

A tüzérségre vonatkozó adatokat lásd: Segato: L'Italia nella Guerra Mondiale, Milano, 1927. I. köt. 459. o., illetve Riedl: Tüzérség a világháborúban. MKSZ 1931. évi 2. sz.

[22] Az előkészítésre vonatkozóan részletesen lásd Czékus, illetve Greiner i. m., valamint Krafft von Dellmensingen I. kötetét.

A gyalogság előrevonását a rossz időjárás, valamint az utak állapota miatt csak október 22-én sikerült befejezni, ezért a támadás kezdetét október 24-re halasztották.

Nagy nehézséggel járt a nehéz hegyi terepen a tüzérség előrevonása is, amely szintén október 22-én fejeződött be. A lövegek nagy részét kézierővel kellett a magasan fekvő tüzelőállásokba felvontatni.

A hadművelet előkészítésének egyik legfontosabb feladata a *támadás tüzérségi biztosítása* volt. A mélyen tagozott védelem jól kiépített lövészárkai, tüzelőállásai és fedezékei rombolásának, lefogásának egyedüli eszköze ebben az időben a tüzérség volt, amelynek eredményes működésétől függött legnagyobbrészt a hadművelet sikere. Ezért növekedett meg hatalmas mértékben a tüzérségi tűz jelentősége az első világháború alatt, és a szembenálló felek a lövegek számának mind nagyobb növelésére törekedtek.[23] A tüzérség csősűrűsége az áttörési szakaszokon állandóan növekedett és 1917 végére elérte a 150—160 löveget arcvonal-kilométerenként. A katonai vezetők az áttörés legbiztosabb módjának az ellenséges állások teljes elpusztítását tartották, hogy a támadó gyalogság ne ütközhessen számottevő ellenállásba. Ez az elgondolás vezetett a hosszú tüzérségi előkészítéshez, amikor a támadó tüzérség napokon keresztül megszakítás nélkül lőtte az áttörés kiszemelt arcvonalszakaszát.[24] Ez a módszer az óriási lőszerpazarlás mellett,[25] a meglepetés teljes elvesztésével járt, mert a hosszú előkészítés elárulta a támadás főirányát és a védő félnek időt adott, hogy tartalékait oda összpontosíthassa.

A központi hatalmak hadvezetése számára a tervezett hadművelet tüzérségi előkészítésének ilyen módszere elfogadhatatlan volt. A célt csak a meglepő, gyors áttörés biztosíthatta, tehát a tüzérségi előkészítés nem tarthatott napokig. Legcélszerűbb volt az átörési szakaszokon létrehozott nagy csősűrűséggel, rövid ideig tartó, meglepő tüzérségi tűz, amelyet az összes lövegek a legnagyobb tűzgyorsasággal lőnek.

A 14. hadsereg főirányában, Tolmeinnál átlag 140, a flitschi irányban 100 löveg- és aknavetősűrűséget hoztak létre arcvonal-kilométerenként és a hadműveletlhez kb. 1,5 millió db lőszert biztosítottak.[26]

Az előkészítés időtartamát a főirányban 2 órában, a másik irányban 2,5 órában határozták meg. A flitschi irányban a tüzérségi tűz mellett gáz alkalmazását is tervezték.

A tarackokat és aknavetőket a hadosztály tüzércsoportokban alkalmazták. Az ágyús osztályokból hadsereg-tüzércsoportot képeztek. A mélységben vívott harc időszakára a hadosztályoknak kísérő tüzérségként — egy-egy hatüteges hegyi tüzérezredet (24 löveg) rendeltek alá, mert az ágyúk és tarackok a nehéz hegyi terepen nem tudtak gyorsan állást változtatni és támogatni az előretörő csapatokat.[27]

Gondosan szervezték meg a *felderítést* is. Fő formája a légi felderítés volt, mert az ellenség védelmének földi felderítése a sűrű erdők és a be-

23 A tüzérség számaránya a fegyveres erőn belül az átlagos 16%-ról 33,5%-ra növekedett a háború négy éve alatt. (Schmoll: Haditechnikai alapismeretek. Budapest, 1930. II. köt. 58. o.)

24 Az 1916. évi Somme csatában a tüzérségi előkészítés időtartama 7 nap, 1917 őszén Malmaisonnál 6 nap volt. (Schmoll: uo. 61. o.)

25 A francia tüzérség a Sommenál 7 nap alatt több mint 2,5 millió db lőszert használt el. Ez a szám az előbb említett verduni támadásnál négy millióra növekedett. (Schmoll: uo.)

26 Greiner: i. m. (MKSZ 1932. évi 11. sz. 8. o.), illetve lásd ehhez még a 21. sz. jegyzetet. Összehasonlításul: a nyugati arcvonalon a franciák nagyjelentőségű malmaisoni támadásánál 1917. október 23-án a tüzérség csősűrűsége 160 db volt egy arcvonalkilométeren. (Schmoll: i. m. II. 63. o.)

27 Czékus: i. m. 414. o.

nem látható holtterek miatt akadályokba ütközött. A német légierő sikeres tevékenysége következtében az olaszok teljes harcászati mélységét sikerült felderíteni.[28] Ugyanakkor a német vadászrepülők sikeresen akadályozták az olasz légi felderítést.[29]

A csapatok *légi oltalmazását* is a német légierő kapta feladatul. A vadászrepülőkön kívül a csapatokat az arcvonal teljes szélességében 142 légvédelmi löveg is oltalmazta.[30] A lövegek zömét a síkságon támadó Isonzo hadseregcsoportnál alkalmazták, mert az olasz légierő tevékenysége ebből az irányból volt legvalószínűbb. A légvédelmi lövegek elsősorban a magasabbegységek harcálláspontjait és az utánszállítási utakat biztosították. Ezenkívül az alegységeknél géppuskákat jelöltek ki az olasz repülőgépek elhárítására.

Nagy gondot fordítottak a hadművelet *műszaki biztosítására.* Igen jól szervezték meg a műszaki erők együttműködését — különösen az első időszakban — a tüzérséggel és a gyalogsággal. A terep sajátosságainak megfelelően az elöl lévő egységekhez műszaki robbantó alegységeket, a kísérő tüzérséghez gyalogos és műszaki erőket osztottak be a lövegek előresegítésére.[31]

Gondosan szervezték meg a *hadművelet álcázását.* A német magasabbegységeket kerülő utakon szállították az összpontosítási körletbe. Az igénybe vett vasútvonalak közül három vonalon megtévesztő szállítmányokat irányítottak az arcvonal déli szárnyára. A 14. hadsereg parancsnoka ugyanakkor feltűnő utazást tett Dél-Tirolban. Német alegységek az arcvonal teljes szélességében különböző pontokon vállalkozásokat hajtottak végre. A szükséges szemrevételezéseket a német tisztek az osztrák—magyar hadsereg egyenruhájában végezték. A támadó német hadosztályokat a megindulási körletből csak a támadás előtti este vonták előre a megindulási állásba.[32]

Az *anyagi biztosítást* nem tudták a kellő módon megszervezni. A csapatokat — a 14. hadsereg kivételével — a támadás kezdetéig sem élőerővel, sem a szükséges anyagokkal nem tudták teljes mértékig feltölteni. Az Isonzo hadseregcsoport sok hadosztályának állománya csak 50%-os volt. Végeredményben a délnyugati arcvonal a következő erőkkel és eszközökkel kezdte meg a hadműveletet: harminchét hadosztály, 3975 löveg és aknavető, 81 műszaki század (ebből hat hidász) és 68 ezer ló. A gépkocsik szállítótere mindössze hatezer tonnát tett ki. A csapatok mozgékonyságának foka alacsony volt.[33]

A hadművelet első időszaka: a védelem áttörése

(október 24—27.)

Október 24-én a flitschi medencében 02.00-tól 06.00-ig 1000 db gázlövedékkel vegyicsapást hajtottak végre az olaszok első és második állására. A meglepő támadás, melynek hatását a ködös-párás időjárás még jobban fokozta, nagy veszteséget okozott a gázvédőeszközökkel el nem

28 Krafft von Dellmesingen: i. m. I. köt. 27. o.
29 A német vadászrepülők tevékenységét lásd Greiner: i. m. 7. o.
30 Riedl: i. m.
31 A 14. hadsereg első lépcső hadosztályai általában 2—3 műszaki századdal rendelkeztek. Krafft von Dellmensingen: i. m. I. köt. 197. oldalon levő hadrend szerint.
32 Greiner: i. m. 9. o.
33 Az anyagi biztosításra vonatkozóan részletes adatokat közöl Greiner: i. m. 8—9. o., illetve Bálványi: Következetesség és alkalmazkodás c. tanulmánya. (MKSZ 1941. 1. sz. 48., 50. o.)

látott olasz csapatokban. 06.00-kor (Flitschnél 06.30-kor) megkezdődött a tüzérségi előkészítés az olasz tüzérség tüzelőállásaira. 07.00-kor az aknavetők megkezdték az első árkok és támpontok lövését. 07—08-ig (az 1. hadtestnél 09.00-ig) a tüzérségi előkészítés kiterjedt az első és második állás teljes mélységére, valamint a völgyeket oldalozó támpontokra.

A tüzérségi előkészítés alatt a gyalogság megkezdte előremozgását a rohamvonalig és a tolmeini hídfőből 08-kor (Flitschnél 09-kor) megindította a rohamot. Az áttörési szakasz közepén és a jobbszárnyon támadó hadosztályok az Isonzo völgyében levő állásokat három óra alatt áttörték és kijutottak az első védőöv mögé. Az esti órákban elfoglalták Caporettót, majd Robic, illetve a Natisone völgy irányába támadva a nap végére elérték a második védőövet. Az áttörési szakasz balszárnyán a nehéz hegyi terepen támadó hadosztályok csak éjfélre vették birtokba a harmadik állást. A tőlük balra támadó hadtest erre az időre a második állást foglalta el és több helyen betört a harmadik állásba. A flitschi medencében támadó Krauss-csoport a gáztámadás sikerét kihasználva három óra alatt elfoglalta az olaszok első és második állását, majd előretörését Saga irányába folytatva estig áttörte az első védőövet és birtokba vette Sagát. A nap végére a hadsereg hadtestei — a feladatát csak másnap délre teljesítő balszárny 15. hadtest kivételével — végrehajtották a közelebbi feladatot.

A *hadművelet második napján* az olasz hadseregtartalékok Robic—Caporetto, illetve Luico—Caporetto irányában ellencsapásokat hajtottak végre, azonban részenkénti harcbavetésük következtében ezek eredménytelenek maradtak.[34] A nap folyamán megkezdődött a 2. Olasz Hadsereg felbomlása. A támadó csapatok folytatták a siker kifejlesztését és a nap végére több helyen betörtek a második védőövbe, illetve kedvező terepszakaszokat foglaltak el a védőöv előtt. A Krauss-csoport jobbszárnya bekerítette az olaszok Rombon hegyi csoportját és ezzel megkönnyítette a 10. hadsereg csapatainak előretörését.

A hadseregparancsnok a csapatok *harmadik napi* feladatául a második védőöv birtokbavételét és a visszavonuló ellenség üldözését rendelte el. Az előnyomulást a lemaradt tüzérség bevárása nélkül is folytatni kellett, tekintettel arra, hogy az olaszok erre az időre már nem rendelkeztek számottevő tüzérséggel.[35] A 2. Olasz Hadsereg katonái, lövegeiket, fegyverzetüket, felszerelésüket elhagyva, rendfokozatukat letépve, igen sokan polgári ruhába öltözve menekültek a síkság felé és csak néhány helyen fejtettek ki ellenállást a második védőövben.[36]

A 14. hadsereg balszárny hadtestei a további feladatot teljesítve a nap folyamán birtokba vették a második védőövet és ezzel az áttörést végrehajtották. A hadtestek a továbbiakban a közeli hadműveleti mélységben a völgyekben három összetartó irányban Cividale felé törtek előre. A 13. gyaloghadosztály a hadsereg tartalékából a Natisone völgyben került előrevonásra a 3. hadtest mögött. A Krauss-csoport egy hadosztálya a jobbszárnyon Resiutta felé tört előre. A csoport balszárnyát a hadsereg-

[34] Az olasz hadvezetés az áttörés meghiúsítására a második napon már a hadászati tartalékból két hadosztályt a 2. hadseregnek alárendelt, ezenkívül a 3. hadseregtől is tervezett két hadosztályt elvonni.

A hadseregtartalékhoz hasonlóan ezek is részenként kerültek harcbavetésre és szétverték őket. Krafft von Dellmensingen: i. m. 457. o.

[35] Greiner: i. m. 29. o.

[36] Krafft von Dellmensingen: i. m. I. köt. 173. o.

parancsnok erősítette meg egy hadosztály átalárendelésével,[37] hogy meggyorsítsa az előretörést a hadsereg közelebbi feladata terepszakaszának mielőbbi eléréséért.

A *negyedik napon* a 14. hadsereg folytatta a szétvert olasz erők üldözését és elfoglalta Cividalet, a síkság kapuját. A magasabbegységek 25—40 km mélységben a nap végére általában elérték a hadsereg közelebbi feladatának terepszakaszát. A jobbszárnyon támadó Krauss-csoport lemaradva csak a síkságot szegélyező hegyek egy részét tudta elfoglalni, Tarcento és Gemona birtokbavétele nem sikerült.

* * *

A másodrendű irányban az arcvonal másik két hadserege szintén megindította a támadást. Nagyobb eredményt csak a 2. Isonzo hadsereg ért el, amely a 14. hadsereg balszárnyához csatlakozva a nehéz hegyi terepen négy nap alatt 15 km-t tört előre. A gyenge 1. Isonzo hadsereg az előkészített állásokban szívósan védekező 3. Olasz Hadsereggel szemben számottevő eredményt nem ért el.

A hadművelet harmadik napján a 14. hadsereg sikeres előretörése következtében a 3. Olasz Hadsereg is kénytelen volt visszavonulni, így az Isonzo hadseregcsoport előtt is megnyílt az út. A 2. hadsereg az Isonzon átkelve elfoglalta a fontos Korada magaslatot, míg az 1. hadsereg hídfőt foglalt a folyó alsó folyásánál. A hadseregcsoport csapatai a negyedik nap (október 27.) végére 5—15 km-t előretörve elérték a közelebbi feladat terepszakaszát.

A hadművelet második időszaka: előretörés a Tagliamentóig (október 28—31.)

A váratlanul kibontakozó nagy siker következtében az osztrák—magyar hadvezetés az eredeti elhatározást megváltoztatva, új hadműveleti célként a Piave és azon túl a Brenta folyó elérését tűzte ki. Ennek érdekében a délnyugati arcvonalparancsnokság a 14. hadsereg eddigi délnyugati irányú előretörését megállította és már október 26-án este a hadsereget nyugati irányú támadásra utasította azzal a feladattal, hogy keljen át a Tagliamenton és folytassa tovább a támadást.[38]

A 14. hadsereg parancsnoka azonban felismerte, hogy a 3. Olasz Hadsereg bekerítése is lehetővé válik, ha a támadás az eredeti irányban folytatódik tovább. Maga az arcvonalparancsnokság is felismerte ezt és október 27-én már parancsot adott a támadás továbbfolytatására Codroipo irányába.[39]

A 14. hadsereg törzse október 29-én Cividaleba települt előre. Előljáróival és a szomszédokkal való összeköttetése megszakadt.[40] A hadsereg ebben a helyzetben is továbbfolytatta az üldözést, azonban annak ütemét megfelelő gyorscsapatok (gk. gyalogság, lovasság, kerékpárosok) hiánya miatt tovább fokozni nem volt képes.[41] A vízi akadályok leküzdé-

37 A III. német hadtest (Stein-soport) jobbszárnyán támadó 50. osztrák—magyar gyaloghadosztály 1917. október 26-ával lépett a Krauss-csoport alárendeltségébe. (Krauss: i. m. 81. o.)

38 Greiner: i. m. 33. o.

39 Österreich—Ungarns letzter Krieg. VI. köt. 565. o.

40 Uo. 579—580. o.

41 Az előretörés alatt kerültek napfényre a lovasság helytelen alkalmazásának hibái. A hátaslovakat a tüzérségnek adták át vontatás céljára. Ott elpusztultak, a lovasság viszont nem tudta őket a kellő helyen használni. (Erdős: Lovastapasztalatok a világháborúban, MKSZ 1941. 5. sz. 74. o.)

séhez nem rendelkezett kellő átkelési eszközökkel. A napok óta harcoló csapatokon a fáradtság jelei mutatkoztak és lőszerhiány lépett fel. A tartalékok, valamint a szükséges eszközök előrevonása az utak állapota, valamint a forgalomszabályozás megszervezésének elhanyagolása miatt nem vált lehetővé[42]

Október 29-től a hadsereg magasabbegységei megkezdték a harcot a Tagliamento átjáróiért, azonban azokat éppen a gyorscsapatok hiánya miatt birtokba venni nem tudták. Az olaszok a hidakat felrobbantva megakadályozták az átkelést. Legjelentősebb volt az előretörés Madrisio, illetve Latisana irányában, ahol a 3. Olasz Hadsereg bekerítése csak rövid idő kérdése volt.

Ekkor azonban a 14. hadsereg délnyugat felé előretörő hadosztályai az Isonzo hadseregcsoport nyugat felé támadó csapataiba ütköztek. Az ellentétes intézkedések következtében a három hadsereg hadosztályai összekeveredtek és csak október 31-én tudták azokat rendezni. A 3. Olasz Hadsereg számára lehetővé vált, hogy erői zömét kivonja a bekerítésből és visszavonuljon a Tagliamento nyugati partjára.[43]

Október 31-én a központi hatalmak csapatai megkísérelték a menetből való átkelést, ez azonban az eszközök hiánya, valamint a megerősödött olasz ellenállás miatt nem sikerült.

Az átkelés csak november 2-án kezdődhetett meg. Ez lehetőséget adott az olasz csapatoknak a Piavehoz való rendezett visszavonulásra, ahol a nyugati parton a közben beérkező antant hadosztályok segítségével szilárd védelmet építettek ki. A központi hatalmak erői több sikertelen átkelési kísérlet után a keleti parton rendezkedtek be védelemre. A német hadosztályokat visszaszállították a nyugati hadszíntérre, az arcvonal megmerevedett, ismét kezdetét vette a hosszantartó állásharc.

Eredmények, következtetések

A hadművelet célját, az arcvonal megrövidítését sikerült megvalósítani, sőt a támadás nem várt eredményeket is hozott. Az osztrák—magyar csapatok a Tagliamenton túl a Piave mentén rendezkedhettek

[42] Krafft van Dellmensingen: i. m. 136., 179. o.

[43] A délnyugati arcvonalparancsnokság október 27-én este kiadott intézkedésében hangsúlyozta, hogy „... Codroipotól nyugatra fekvő Tagliamento átjáróinak gyors elfoglalása lehetővé teszi az ellenség visszavonulásának elvágását. Ebből kifolyólag a 14. hadsereg balszárnya Udinen át Codroipo irányában nyomuljon elő. Boroevics hadseregcsoportjának Udine—Cervignanon át való előnyomulására annak idején a helyzet szerint következnek a további parancsok". (Czékus: i. m. 422. o.)

A való helyzetet csak a 14. hadsereg elől levő parancsnoka ismerte, aki a kapott intézkedést úgy értelmezte, hogy meg kell akadályoznia az olaszok visszavonulását, ezért a parancson túlmenően tovább folytatta támadását Latisana felé. Elhatározásában a német legfelsőbb hadvezetéstől kapott távirat is megerősítette. (Bálványi: i. m. 49. o.) A 14. hadsereg támadásához — annak balszárnyán — a 2. hadsereg néhány hadosztálya is csatlakozott.

A messze lemaradt arcvonalparancsnokság — amelynek semmiféle összeköttetése nem volt előre —, a helyzetet nem ismerve, október 30-án ismét a támadásnak a Tagliamentón át nyugati irányba való folytatását rendelte el. (Czékus: i. m. 428. o.)

Az október 30-án kiadott intézkedés következtében a 14. és a 2. hadsereg belső szárnyai keresztezték egymást és az idő az olaszok megsemmisítése helyett a csapatok rendezésével telt el.

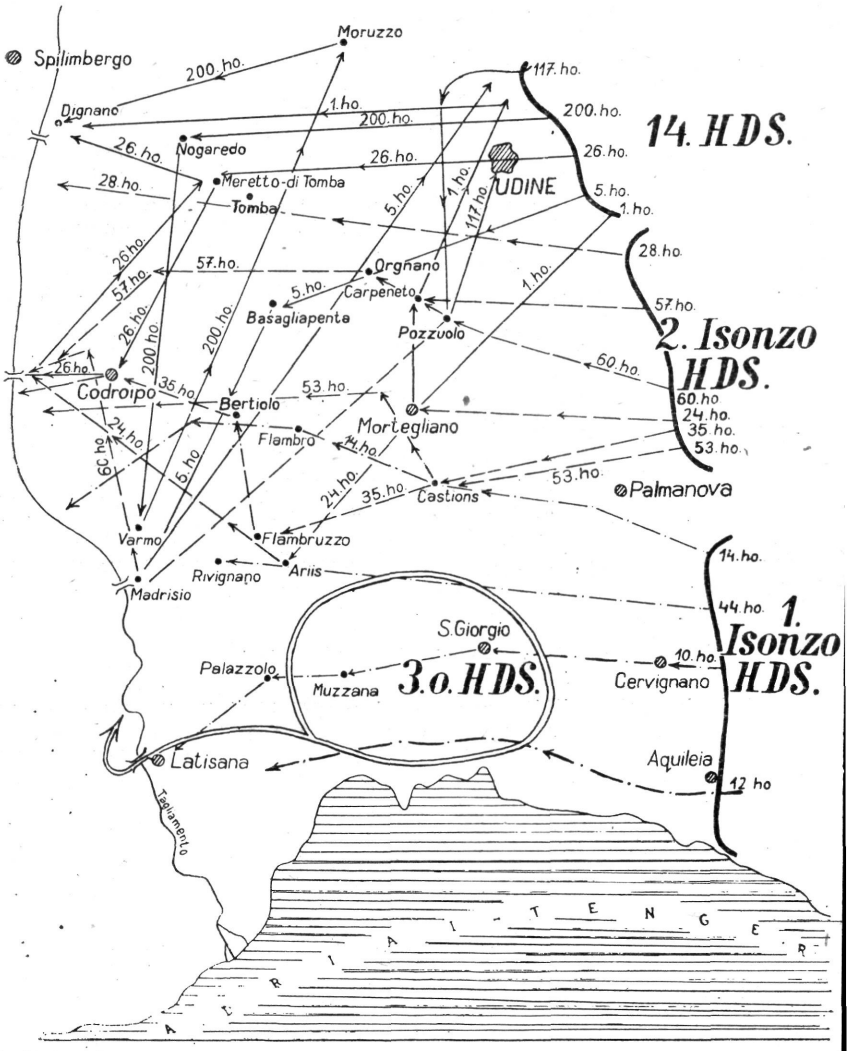

A délnyugati arcvonal hadosztályainak irányai 1917. október 29—31.

be védelemre. A zsákmányolt anyagok, valamint a gazdag velencei síkság tartalékai lehetővé tették a csapatok harcképességének feljavítását.

A sikeres támadás eredményeként menet közben megváltoztatott feladatokat csak részben sikerült végrehajtani. A támadó csapatok kijutottak ugyan a hadműveleti mélységbe, de tartalékok — elsősorban gyorscsapatok — és a szükséges átkelési eszközök hiánya miatt a sikert továbbfejleszteni nem tudták.

Az osztrák—magyar hadvezetés a hadművelet főirányát helyesen választotta meg. A Caporetto—Cividale irányába mért főcsapás biztosította a síkságra való rövid idő alatti kijutást. A hadtestek irányok szerinti támadása megfelelt a hegyi terep sajátosságainak. A folyóvölgyekben több irányban folytatott támadás egyrészt részekre darabolta az olasz erőket, másrészt megosztotta tartalékaikat.

A vezetés csak a hadművelet első időszakában működött jól, a későbbiek során a hadműveleti vezetés nem követte a csapatokat és az összeköttetés megszakadt. A második időszakban a magasabb parancsnokságok — a 14. hadsereget kivéve — teljesen tájékozatlanok voltak, ennek tudható be, hogy a 3. Olasz Hadsereg bekerítése és megsemmisítése nem sikerült.

Az osztrák—magyar hadműveleti vezetésből jól tükröződik az a német elmélet, hogy a hadvezetésnek elsősorban a hadműveletek jó előkészítése, megszervezése és kellő időben való megindítása a feladata, mert a továbbiakban minden alá van rendelve a harc mechanizmusának. Ez az elmélet uralkodott az 1914 szeptemberi sikertelen nyugati hadjáratban is és most is súlyos hibák forrása lett.

A magasabb osztrák—magyar parancsnokságok nem követték a támadást, hanem megmaradtak eredeti helyükön.[44] A támadás alatt a csapatoktól való távolságuk gyorsan növekedett, és ezt a rendelkezésre álló híreszközökkel áthidalni nem tudták. Így történt meg, hogy a hadművelet legkritikusabb időszakában az irányítás kiesett a kezükből. Ennek tudható be a kiadott parancsokhoz való merev ragaszkodás, amely egyáltalán nem vette figyelembe a helyzet gyors változásait. Jelentősen gátolta a siker kifejlesztését a csapatok alá és fölérendeltségének bonyolultsága. A hadműveletben részt vevő négy hadsereg (a karinthiai 10. hadsereggel együtt) felett öt különböző parancsnokság rendelkezett.[45]

Nem mozdította elő a hadművelet sikeres befejezését az sem, hogy a két szövetséges hadsereg magasabbegységeit egymásnak kölcsönösen alárendelték és nem szabályozták pontosan a parancsnoklási viszonyokat.[46] Lényegében a hadművelet második időszakában „.... a hadműveleti sáv és a sokfejűség győzött a merész kezdeményezés minden fellobbanása fölött".[47]

Az egylépcsős hadműveleti felépítés megfelelt a hadseregek elé tűzött feladatnak és lehetővé tette az áttörés gyors végrehajtását. A támadás napi 10 km-es átlagos üteme a síkságra való kiérés után ala-

[44] Krafft von Dellmensingen: i. m. II. köt. 159. o.
[45] Bálványi: i. m. 51. o.
[46] Jellemző példája ennek Boroevics tábornoknak, az Isonzó hadseregcsoport parancsnokának az intézkedése, aki megparancsolta hadseregparancsnokainak, hogy az eredetileg kijelölt sávokat tartsák be és az azokban talált német hadosztályok felett a parancsnokságot vegyék át. (Czékus: i. m. 429. o.)
[47] Bálványi: i. m. 51. o.

csonynak bizonyult. A hadműveleti tartalékok előrevonásának rossz megszervezése miatt a csapás erejét éppen a legfontosabb időszakban nem tudták fokozni. A forgalomszabályozás az előkészítés időszakában jól működött, az áttörés után azonban sem a hadseregtartalékok előrevonását, sem a gyors utánszállítást nem tudta biztosítani.[48]

A jól megszervezett hadműveleti álcázás következtében az olasz felderítés a támadás kezdetéig nem tudta a főcsapás irányát megállapítani.

A támadó csapatok a hegyi háború addigi elméletével ellentétben az ellenség védelmét nem az uralgó magaslatok csúcsain és gerincein, hanem a völgyekben törték át, így megfosztották a védőket a szabad manőverezés lehetőségétől.[49] Ez a módszer nagymennyiségű tüzérséget és jól szervezett együttműködést követelt.

A 14. hadseregnél a közelebbi feladat terepszakaszának eléréséig jól szervezték meg a fegyvernemek közötti együttműködést, de a másik két hadseregnél ezen a téren nagy hiányosságok adódtak.

A harcrendek felépítése megfelelt a kitűzött feladatoknak és az erdős-hegyes terep követelményeinek. Helyes volt a hadtesttartalékoknak közvetlenül a támadó csapatok mögött történő előrevonása. Ennek következtében az ellenség zárótüze aránylag kevés veszteséget okozott. A jobbszárnyon áttört 1. hadtest az első időszakban összesen kétezer főt veszített (nem egészen 5%). A hadtest áttörési szakaszán támadó 22. hadosztály vesztesége ugyanakkor 83 halott és 503 sebesült volt.[50]

Az *olasz hadvezetés* a helyzetet nem értékelte helyesen és intézkedései nem biztosították a védelem kellő megszervezését. Ennek következtében az olaszok súlyos vereséget szenvedtek. A 2. Olasz Hadsereg teljesen megsemmisült. A teljes veszteség tízezer halott, harmincezer sebesült, közel háromszázezer fogoly, valamint 4884 löveg és aknavető volt. A 2. és 3. hadsereg kb. négyszázezer főnyi szökevényét csak hosszú idő után, messze a hátországban sikerült összeszedni.[51]

A hadműveleti vezetés a rendelkezésre álló tartalékokat szétforgácsolva, részenként alkalmazta. A második időszakban már sikeresebben tevékenykedett. Jól szervezte meg a 3. hadsereg visszavonulását a Tagliamento jobbpartjára és helyes intézkedéseket adott ki a Piave menti védelem megszervezésére.

A harcászati vezetés igen rossz volt. Az olasz védelem rövid idő alatt szétesett. A csapatok ellenállóképessége rohamosan csökkent. Az összeköttetés és együttműködés teljesen felbomlott. A magasabbegységek parancsnokai nem ismerték saját csapataik helyzetét. Jellemző például, hogy a 19. hadosztálynak október 24-én a reggeli órákban történő megsemmisítéséről a 10 km-rel hátrább levő hadtestparancsnok még délután sem tudott semmit. Az együttműködés hiányára jellemző, hogy a 7. hadtest parancsnoka tétlenül nézte a szomszédos 4. hadtest meg-

48 Krafft von Dellmensingen: i. m. I. köt. 136. o.

49 A hegyi háborúban addig az az elv uralkodott, hogy a magaslat birtoklása döntő. Az 1915. évi Harcászati Szabályzat meghatározta: „A harccsoportosításnál tekintetbe veendő, hogy a magaslatok birtoka a cselekvés szabadságát biztosítja és rendszerint döntő is. (1915. évi Gyalogsági Harcászati Szabályzat, 721. pont.)

50 Krauss: i. m. 106. o.

51 Uo. 105. o.

semmisítését és semmit sem tett annak megsegítésére. Nagyon rossz volt az együttműködés a fegyvernemek között is.[52]

Végeredményben 1917 őszén az olasz hadsereget igen nagy vereség érte, amit még súlyosbít az, hogy lényegében nálánál gyengébb ellenféltől szenvedte el. A caporettói hadműveletet értékelve megállapíthatjuk, hogy méreteit és eredményeit tekintve az első világháború erdős-hegyes terepen lefolytatott hadműveletei között az első helyet foglalja el és eseményei sok tekintetben ma is figyelemre méltóak és tanulságosak.

52 Capello tábornok, a 2. Olasz Hadsereg parancsnoka visszaemlékezéseiből értesülünk, hogy az olasz gyalogság támogatása a tüzérség által igen mérsékelt volt. Az olasz ütegek nem kis része a felderítéstől való félelmében egyetlen lövést sem adott le. Példaként megemlíti, hogy a Casa Adrielétől északra álló két 105 mm-es üteg október 24-én 11 óráig nem kezdte meg a tüzet. (Közli a MKSZ 1932. 1. sz. 34–35. o.)

A BRESZT-LITOVSZKI BÉKETÁRGYALÁSOK ÉS A HADIFOGOLYCSERE*

(1917. december 22—1918. október 31.)

Józsa Antal

1916-ban, amikor a háborús kimerültség és az egyre növekvő forradalmi mozgalom a hadviselő feleket — elsősorban a központi hatalmakat, köztük pedig főleg Ausztria—Magyarországot — az imperialista jellegű „megegyezéses" béke elérésére késztette, hozzákezdtek a hadsereg leszerelési tervének kidolgozásához. Terveket készítettek a hadifoglyok kicserélésére vonatkozóan is. Ausztria—Magyarország szempontjából ennek komoly politikai, gazdasági és nem utolsó sorban katonai jelentősége volt, mivel több mint 2 110 000 katonája esett orosz fogságba — megközelítően annyi ember, amennyit 1914 szeptemberéig összesen mozgósítottak és a frontokra irányítottak.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után közvetlenül, 1917 december elején, Breszt-Litovszkban megindult fegyverszüneti tárgyalásokon — amelyről az antant hatalmak távol maradtak s csak az orosz, német, osztrák—magyar, bolgár és török megbízottak vettek részt — a harcoló feleket majdan elválasztó demarkációs vonalra vonatkozó rendelkezések kidolgozása során már érintették a hadifoglyok kicserélésének problémáját is.[1]

Konkrét megállapodás is született, amelyet az 1917. december 15-én aláírt fegyverszüneti szerződéshez mellékeltek. Az okmány szerint a felek megegyeztek abban, hogy a közeljövőben Petrográdon egy vegyes bizottság kezd munkához. Ennek a bizottságnak volt a feladata, hogy konkréten és részleteiben kidolgozza a polgári foglyok, a rokkant, a beteg és idős hadifoglyok kicserélésére alapul szolgáló egyezményeket, továbbá a még hadifogságban maradó katonák helyzetének megjavítására, a fegyverszünet nyújtotta lehetőségek között a gazdasági és kulturális kapcsolatok, valamint a posta-összeköttetés helyreállítására vonatkozó megállapodások szövegét. A bizottságnak felhatalmazása volt arra is, hogy a kidolgozott megállapodásokat az érintett országok kormánya nevében aláírja.[2]

Anglia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és Olaszország imperialista köreinek ellenállása miatt — mivel a központi hatalmak

* Részletek a szerző készülő művéből. (Lásd: HK 1961. 2. sz., 1963. 2. sz.)

1 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban Staatsarchiv), Ministerium des Ässern. Politisches Archiv. Liasse Krieg 25/t. Karton 957. 84—100. lap. Országos Levéltár (továbbiakban OL) Filmtár W 219.

2 Документы внешней политики СССР. Т. I. Москва, 1957, 52. с.
A petrográdi vegyes bizottság tárgyalásairól részletesebben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1963. 2. sz. 111—131.

elleni háborút tovább kívánták folytatni — gyakorlatilag csak különbéke megkötésére irányuló tárgyalásokra kerülhetet sor.

A béketárgyalások 1917. december 22-én indultak meg a breszt-litovszki várban, amely ekkor a német megszálló csapatok kezében volt. A II. összoroszországi szovjet kongresszus békedekrétumának a világ közvéleményére, s nem utolsó sorban Németország és Ausztria—Magyarország dolgozóira gyakorolt hatása olyan nagy volt, hogy a központi hatalmak képviselői kénytelenek voltak — ha formálisan is — elfogadni az „annexió és hadisarc nélküli béke" koncepcióját. Alkalmazását azonban attól tették függővé, hogy ehhez az antant hatalmak is csatlakoznak. Lényegét tekintve tehát megmaradtak az imperialista „megegyezéses" békéről vallott elképzeléseik mellett, s csak taktikai engedményeket tettek. 1918. január elején az orosz csapatok jelentős része felbomlott, megkezdődött a leszerelés, az állásokban elhelyezett erők megfogyatkoztak, helyenként a lövészárkok teljesen kiürültek. Tömegesen hagyták ott az arcvonalat a katonák többségét alkotó agrárproletárok, szegény- és középparasztok, akik megcsömörölve a háborútól, siettek haza, hogy személyesen is jelen lehessenek a földesúri földek felosztásánál. Sokan közülük hitelt adtak a német és osztrák—magyar tisztek által terjesztett újságoknak és röplapoknak, amelyekben arról igyekeztek őket meggyőzni, hogy nyugodtan hazamehetnek, mert a német és osztrák—magyar csapatok nem fognak támadni. Ez azonban csak félrevezetés volt. Mihelyt a keleti fronton az erőviszonyok a központi hatalmak javára változtak meg — annak ellenére, hogy még novemberben jelentős előerőt és fegyverzetet vontak el keletről a franciaországi front támogatására —, változás állott be a tárgyalások hangnemében is. Az erőfölény többek között abban nyilvánult meg, hogy a német hadvezetőség érvényt tudott szerezni a csapatok körében — a barátkozások alatt tapasztalható forradalmi erjedés ellenére — utasításainak és parancsainak.

Hoffmann tábornok, aki a tárgyalásokon a német hadvezetőséget képviselte, 1918. január 12-én — a katonai fölény tudatában — nyíltan ultimátumszerű területi követelésekkel lépett fel. Szavai, melyek a sajtó útján hamar ismertté váltak, nagyarányú tiltakozási mozgalmat váltottak ki Ausztria—Magyarországon. Az éhség és a központi hatalmak hódító céljainak nyílt beismerése indította el a többszázezer munkást megmozgató januári sztrájkhullámot, amely Ausztriából kiindulva átterjedt Magyarországra és Németországra is. Cattaróban 1918. február 1-én a Monarchia haditengerészetének több egysége fellázadt. Követelték a lenini békedekrétumban megfogalmazott „annexió és hadisarc nélküli béke" azonnali megkötését.

A januári sztrájkok leszerelése után, amelyben különleges szerep jutott a jobboldali szociáldemokratáknak, a központi hatalmak kormányainak helyzete valamelyest — ha időlegesen is — stabilizálódott.

Ilyen körülmények között folytak a breszt-litovszki béketárgyalások.

A hadifoglyok kicserélésének kérdését érdemben a német, osztrák—magyar, bolgár, török és az orosz delegációk plenáris ülésein, részleteiben pedig a jogi bizottság tanácskozásain tárgyalták meg.

Az érintett felek között fennálló ellentétek körvonalai, melyeknek elég mély politikai, gazdasági és katonai gyökerei voltak, már a tárgyalások előtt kibontakoztak.

A háború folyamán a hadviselő felek a történelemben eddig példa nélkül álló mértékben használták fel a fogságba esett ellenséges kato-

nák millióinak munkaerejét. 1917 tavaszán Oroszországban az üzemek munkásainak több mint 20%-át, a déli árugabonatermelő kormányzóságokban a nagybirtokok munkaerejének 20—30%-át a hadifoglyok tették ki. Az orosz ipari termelésnek csökkenése 1917-ben ugrásszerűen következett be. A nagyipar össztermelése 1917-ben 1916-hoz viszonyítva 50%-kal volt kevesebb.[3] Csökkent a széntermelés is. A meglevő készleteket vagonok, mozdonyok hiányában nem lehetett rendeltetési helyükre szállítani. A moszkvai iparvidéken 1918. április 1-ig fűtőanyag és nyersvas hiányában az üzemek 38%-a bezárta kapuit. 1917. február 1-től 1918. február 1-ig a munkások száma 60%-kal csökkent.[4]

Az iparban, a bányászatban, a vasútépítéseknél és az erdőírtásoknál a munkanélküliség általánossá vált. Súlyosbította a helyzetet a tőkések szabotálása, bár ez ellen a szovjetek az októberi forradalom után mind határozottabban léptek fel. Beindították — ahol erre lehetőség nyílt — a tőkések által leállított üzemeket, ellenőrzésük alá vonták a termelést, ezt később fokozatosan követte az egyes iparágak államosítása.

A háborús termelésről a békés termelésre való átállás minden államban nagy megrázkódtatásokkal jár. Így történt ez Oroszországban is. A forradalom győzelme eredményeként hatalomra került munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság azonban az átállás terheit a lehetőségekhez képest a tőkés osztályra hárította át.[5] Ezzel szemben a kapitalista államokban a teher főleg a dolgozó rétegek vállát nyomta.

A hadifoglyoknak a termelésbe való bevonása a háború első éveiben uralkodó munkaerőhiánnyal függött össze. Amilyen mértékben csökkent a termelés, illetve tértek haza — szökve vagy a hadsereg leszerelése következtében — a katonák milliói, olyan mértékben váltak szükségtelenné a hadifogoly munkások az iparban és mezőgazdaságban egyaránt. A munkanélkül maradt helyi munkások, s azok is, akiket a kenyérkereseti források elvesztése fenyegetett, érdekelve voltak a foglyok kényszermunkájának megszüntetésében, mozgásszabadságuk visszaadásában, s annak biztosításában, hogy minél előbb hazatérhessenek.

Az orosz sajtó az októberi fegyveres felkelés előtt szinte pártállásra való tekintet nélkül foglalkozott a munkanélküliség kérdésével. 1917 augusztusában a Munkaügyi Minisztérium egy értekezletet hívott össze. A tanácskozás célja az volt, hogy megtalálják a módját annak, hogy a gyárakban és üzemekben dolgozó hadifoglyokat a munkanélkülivé vált orosz munkásokkal váltsák fel.[6] Az így felszabadult munkaerőt a mezőgazdaságban — főleg Dél-Oroszországban —, a közlekedésben és a fűtőanyagiparban szándékoztak foglalkoztatni. A tanácskozás résztvevői a hadifoglyok elosztását — a Munkaügyi Minisztériumban összpontosítva az ügyintézést — tartották célszerűnek.[7] 1917 nyarán és őszén a foglyok tízezrei indultak Ukrajnába és Dél-Oroszországba munkát keresni.[8]

A munkanélküliség növekvő veszélyére hívja fel a figyelmet 1917 november elején E. Satan „Hadifoglyok és a munkanélküliség" című

3 А. Л. Сидоров: Экономические предпосылки социалистической революции в России. История СССР. 1957, № 4. 27. с.
4 А. О. Чубарьян: Брестский мир. Москва, 1964, 90. с.
5 К. Самойлова: Современная безработица и борьба с ней. Петроград. 1918, 74—88. с.
6 Новая жизнь. Петроград № 106. 20 августа (2 сентября) 1917. г. 5. с. (I колонна).
7 Uo.
8 Kriegsarchiv. Wien. Feldakten. K. u. k. 2. Op. Armeekommando, 516. Fasc. 263. fol. (Tagesbericht . . . 23. XII. 1917.)

cikkében. „Ha a munkanélküliség oly nagy mértékben bontakozik ki a szemünk előtt — írja többek között — most, amikor a hadsereget csak elenyésző részben szerelték le, amikor az ipari kezdeményezést úgyahogy támogatják, és mi lesz ezután... Ha a városiakat kiegészítik majd a frontról a munkanélküliek milliói, nem nyilvánvaló-e, hogy a munkásosztály összes vívmányait nagy és igen lényegbevágó veszély fenyegeti."[9] A továbbiakban a szerző élesen bírálja a Munkaügyi Minisztériumot, s az általa hozott határozatokban csak félmegoldást jelentő intézkedéseket. „Szükséges, természetesen nem azonnal, hanem fokozatosan és következetesen a hadifoglyok eltávolítása gazdasági életünkből, mivel a munkanélküliség elleni harcnak ez az egyik gyakorlati értelemben vett legcélszerűbb útja."[10]

A Munkaügyi Népbiztosság[11] az októberi fegyveres felkelés után néhány héttel a gyors ütemben növekvő munkanélküliségre való tekintettel javaslattal fordult a Fővezérkar Főadminisztrációjához, hogy a haditermelésben dolgozó hadifoglyokat váltsák fel orosz munkanélküliekkel. Az erre vonatkozó rendelkezést a tárcaközi bizottság közölte az arra illetékes szervekkel.[12] Ám a hadifoglyok elbocsátása kiterjedt a nem katonai célokat szolgáló termelési ágakra is. Ezt bizonyítják a moszkvai forradalmi hadifogolyszervezethez érkezett levelek, amelyekben íróik a munka beszüntetéséről, illetve az üzemekből való elbocsátásról tesznek említést.[13] A hadifoglyok ekkor alakuló szervezetei igyekeztek tagjaik számára — ha munkanélkülivé váltak — megfelelő megélhetési lehetőséget kiharcolni. Ennek következtében a szervezett foglyok egy része továbbra is az üzemekben maradt.

A tőkések az elbocsátásokkal — különösen az Uralban — megpróbálták szembeállítani a helyi munkásokat a hadifoglyokkal. Kísérleteik azonban többnyire kudarcba fulladtak, megtörtek a helyi munkások és hadifoglyok között már régebben, a közösen vívott sztrájkharcok folyamán kialakult szolidarításuk erején. Azok a hadifoglyok, akik 1917 folyamán — egyénileg, illetve csoportosan — beléptek a bolsevik pártba, az orosz forradalommal szimpatizálók tömegeinek támogatásával gyűléseket szerveztek, amelyeken felfedték a tőkések igazi céljait, s meggyőzték a hadifoglyokat, hogy helyzetük javítása, a mielőbbi béke megkötése, mely lehetővé teszi az annyira óhajtott hazatérésüket, csakis az oroszországi munkásokkal vállvetve vívott harcban születhet meg.

P. F. Sjöstrand, a Svéd Vöröskereszt megbízottja 1918 elején kelt jelentésében a kazányi hadifoglyok helyzetét ismertetve írja, hogy amíg a foglyok nagy része dolgozott, jól ment a soruk, a táborban alig akadt 200 ember, s ezek szintén kényelmesen éltek. „Abban a pillanatban, mihelyt az orosz katonák hazatértek, kiszorították foglyainkat munkahelyeikről és a tábornak naponta 50 katonát kellet befogadnia. Így a tábor népessége az alig 200 főről több mint 1600 főre nőtt és egy hét

9 Голос революции. Одесса, № 98, 4. ноября 1917. г.
10 Uo.
11 A közleményben nem Népbiztosság szerepel, hanem Minisztérium.
12 Газета Временного рабоче-крестьянского Правительства. Петроград, 1917, № 23., 2/15/ XII. 1917. г.
13 A vityebszki kormányzóságban például 63 erdőmunkán dolgozó hadifoglyot — felsőbb utasításra — 1917. december 15-én elbocsátottak. Ezek valamennyien visszakerültek a táborba. Marxizmus—Leninizmus Intézet Központi Pártarchívuma. 17. fond, 11. leltár. 7. ő. e. 2. lap.

alatt eléri a 2000 főt, vagy még többet. Ennek következtében az általános helyzet rohamosan romlott."[14]

A bolsevikokkal nem szimpatizáló Lovas Mihály hadnagy írja vallomásában, hogy az októberi forradalom hozta meg a hadifoglyok szabadságát, s örömmel fogadták. Ám az öröm csak addig tartott, amíg a hazatérő orosz katonák el nem zavarták a munkahelyekről a hadifoglyokat, a táborok viszont élelmiszerhiány miatt nem tudták őket befogadni.[15]

Azokon a vidékeken, ahol a bolsevikok befolyása még gyenge volt és a szovjetekben eszerek és mensevikek vitték a vezető szerepet, a hadifoglyok helyzete kétségtelenül romlott. A hatóságok kevés segítséget nyújtottak. A bolsevikok sokat tettek a foglyok érdekében, a lehetőségekhez képest javították a táborok élelmezését, amely azonos színvonalon állott a helyi lakosság ellátásával. A munkát kereső hadifoglyokat igazolványokkal látták el. Például Orenburgban 1918 áprilisáig 25 000 hadifogoly kapott utazási igazolványt.[16]

Jelentős hadifogoly munkaerő szabadult fel a nagybirtokok felosztása után is. A gazdag parasztoknál dolgozó hadifoglyok nagy része megszökött. Miután a gazda hazatért, a közép- és kisparaszti portákon alkalmazott foglyokra sem volt tovább szükség.

1918-ban a Munkaügyi Népbiztosság statisztikusai a volt Munkaügyi Minisztérium és a Népbiztosság munkaügyi osztályaihoz minden hónap 1-én 1915 január és 1918. április 1. között hadifoglyokkal dolgoztató vállalatoktól és tárcáktól beérkező jelentések alapján táblázatot (lásd a következő oldalon) állított össze a hadifogoly munkaerő alkalmazásáról.[17] Az 1915-re és az 1918 elejére vonatkozó adatok nem teljesek. 1918 áprilisában ugyanis Moszkva el volt vágva a határvidékektől. Ily módon az Uralból[18] és a Donyec-medencéből a fémiparban és a szénbányászatban alkalmazott hadifoglyokról nem érkeztek adatok. A dolgozó hadifoglyok száma 1918 áprilisában 5718 főnél magasabb lehetett. A Donyec-medencében 1918 decemberétől folyó harcok alatt a bányákban szünetelt a munka.[19] A harkovi dán konzul 1918. március 27-én kelt jelentésében beszámol arról, hogy a központi és helyi szervek minden állami és magántulajdonban levő gyárból és mezőgazdasági birtokról elbocsátották a hadifoglyokat, hogy munkaalkalmat biztosítsanak a kenyérkereseti lehetőségtől megfosztott helyi munkásoknak és a frontról hazatért katonáknak.[20]

A Munkaügyi Népbiztosság munkaerőpiac osztályának tevékenységéről 1918 nyarán készült jelentése szerint 1917. október 1-től 1918 január 1-ig a hadifoglyok munkaerejének felhasználása 90%-kal csökkent, mivel megszűntek a katonai célokat szolgáló útépítések és erődí-

[14] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban HIL) Első Világháborús gyűjtemény 3389. cs. 64. pall. 5. i. l. o. (német nyelvű másolat).

[15] HIL HM Eln. 1/a. osztály, 1. tétel, 602.890/1918. alapsz. 23. l.

[16] Kriegsarchiv, KM 10/Kgt. Abt. Nr. 54 152/1918. HIL Első világháborús gyűjtemény 199. cs. fol. n.

[17] А. Аникст: Количество военнопленных на всей территории России. Статистика труда Народный Комиссариат труда. 1918. № 2—3. 31—32. с.

[18] 1917 augusztusa és novembere között az urali fémipari üzemekben 46 750 hadifogoly munkaereje szabadult fel. A táborokban novemberben 40 000 fogoly élt és más vállalatoknál még 25 000 ember dolgozott. (Pártlevéltár. Szverdlovszk. 41. fond, 1. leltár, 607. ő. e. 92. lap.)

[19] HIL Első világháborús gyűjtemény 3389. cs. 20. pall. 2. o.

[20] Kriegsarchiv, KM 10/Kkf. Abt. Nr. 37178/1918.

Oroszország területén felhasznált hadifogoly munkaerő (1915–1918. április 1.)
(„Sztatyisztyika truda" 1918. 2–3. sz. alapján)

	Hadifoglyokat alkalmazó tárcák megnevezése	Hadifoglyok munkán					
		1915-ben	1916. április 1.	1917. április 1.	1917. július 1.	1917. október 1.	1918. janár 1.	1918. április 1.
1.	*Kereskedelmi és ipari tárca:*	140 000	185 500	360 876	285 876	214 573	7 066	3 994
	a) Minisztérium irányítása alá tartozó vállalatok							
	b) Kincstári bányaiparban, kikötőkben, erdő- és tőzegkitermelésben	—	14 500	62 847	90 627	90 627	63 129[4])	
2.	*Belügyi tárca:*							
	Zemsztvo- és városi munkák	—	24 976	41 080	—	11 752[6])	4 306	281
3.	*Földmüvelésügyi tárca:*							
	Állami Méntelep, Állami Javak Igazgatósága, Áttelepülési Igazgatóság	—	17 530	—	3 839	10 893[6])	1 935	211
4.	*Élelmezésügyi tárca:*							
	Mezőgazdasági munkákon	—	270 710	421 690	421 690	431 690	4 396[3])	28[5])
5.	*Közlekedési tárca:*							
	a) Vasútépítéseken			64 461[2])	56 990			
	b) Vasutak üzemeltetésénél	—	63 838[2])	75 610[2])	64 518	63 838	6 190	987
	a) Utakon és víziutakon			23 925	6			
6.	*Hadügyi és tengerészeti tárca:*							
	a) Intendánsi Hivatal haditechnikai és a Tüzérségi Főparancsnokság üzemeiben		72 118	38 151	46 849			
	b) Táborépítő Igazgatóság üzemeiben	—	—	8 677	29 852	72 118	8 092	317
	c) Frontmunkán			551 000				
		140 000[1])	648 792	1 648 317	1 000 241[7])	895 491	95 394	5 718

1) Nem teljes adatok.
2) Zöme a murmanszki vasút építkezésén dolgozott.
3) Beszámították a voronyezsi kormányzóságban foglalkoztatott hadifoglyokat, de arról, hogy hol dolgoznak, nem voltak adatok.
4) A Donyec-medencében tartózkodó hadifoglyok száma.
5) Csak a voronyezsi kormányzóság adatait tartalmazza.
6) A 16 kormányzóságot magában foglaló moszkvai katonai körzet 1917. szeptember 1-i helyzetét tükröző kimutatásból.
7) A Fővezérkar Főadminisztrációja szerint különböző munkahelyeken 1917. augusztus 1-én 1 636 300 hadifogoly dolgozott. (Golosz Revoljucii 1917. No. 98. 4/XI.)

tési munkálatok. 1918. április 1-ig a még munkán levő foglyoknak felmondtak és helyüket a frontról hazatért katonák foglalták el.[21]

Szovjet-Oroszország sem politikailag, sem gazdaságilag nem volt érdekelve a hadifoglyok visszatartásában, munkaerejük további igénybevételében, s ezért elsőnek kezdeményezte kicserélésük ügyében indítandó tárgyalásokat. A szovjet kormány javasolta először, hogy még a béketárgyalások megkezdése előtt a fronton keresztül cseréljék ki a rokkant hadifoglyokat, a polgári internáltakat, nőket és a 14 éven aluli gyermekeket.[22] A szovjet delegáció javasolta és szorgalmazta a hadifoglyok helyzetének megjavításával, továbbá a rokkantak és betegek kicserélésével foglalkozó petrográdi vegyes bizottság létrehozását.[23]

A központi hatalmak uralkodó körei — békeszólamaikkal ellentétben — nem törekedtek a béke annexió és hadisarc nélküli megkötésére, a breszti béketárgyalásokat csupán eszköznek tekintették imperialista céljaik elérésére, s a háborúnak az olasz, francia, balkáni stb. frontokon való továbbfolytatására. Utolsó erőfeszítéseket tettek kimerülőben levő gazdasági és katonai potenciáljuk kihasználására. Nem szívesen mondtak le az orosz hadifoglyok olcsó munkaerejéről, felhasználásukkal ugyanis jelentős előerőt szabadítottak fel a hadsereg veszteségeinek pótlására. Németország számára az orosz hadifoglyok kicserélése előnytelennek ígérkezett, mivel Oroszországtól elenyészően kisszámú német hadifoglyot kapott volna vissza. A Monarchia szempontjából Oroszországból hazatérő hadifoglyok elsősorban a csapatok részére jelentettek pótlást és csak másodsorban munkaerő-tartalékot, különösen akkor, amikor a felmentések radikális felülvizsgálását mérlegelték.[24] Ugyanakkor feltétlenül meg kell említenünk, hogy Oroszországban lényegesen több osztrák—magyar hadifogoly volt, mint amennyi orosz Ausztria—Magyarországon.[25]

[21] Бюллетень Народного Комиссариата Труда 1918, № 1—4. 73—74. c.

[22] Staatsarchiv, Ministerium des Äussern, Politisches Archiv, Liasse Krieg 70/7. 712—713. fol.

[23] Uo.

[24] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. Budapest, 1960. 362—364. o.

[25] N. Zsdanov közli a Központi Hadifogoly- és Menekültügyi Kollégium statisztikai összeállítását, mely szerint Oroszország hadifoglyokban 3 911 100 embert vesztett. Ebből:

Ország	Egészséges	Beteg vagy rokkant	Meghalt	Összlétszám
Magyarországon	1 910 154	396 414	78 873	2 385 441
Ausztriában	1 034 474	358 495	110 443	1 503 412
Törökországban	17 527	293	1 975	19 795
Bulgáriában	2 332	119	1	2 452
Összesen:	2 964 487	755 321	191 292	3 911 100

(Н. Жданов: Русские военнопленные в мировой войне 1914—1918 гг. 1920. 70. с.). Lengyelország és a balti területek egy részének a megszállása után, politikai célokból, az idevaló orosz hadifoglyok tekintélyes részét hazaengedték. A Monarchia ezenkívül bizonyos számú hadifoglyot Németországnak engedett át. 1918. január 1-én az osztrák-magyar kimutatások szerint a Monarchiában 908 000 orosz hadifogoly volt. Ebből 248 000 a harcoló csapatok körletében és 660 000 a hátországban dolgozott, 105 000 élt a táborokban (Österreich-Ungarns letzter Krieg. 1914—1918. VII. köt. 45. o. — Ha a felsorolt adatokat összeadjuk, nem 908 000, hanem 913 000 főt kapunk.) A hátországban foglalkoztatottak nagy része, majdnem 400 000 ember a magyar mezőgazdaságban dolgozott. (HIL HM Eln. 1/a. osztály 439/1918.) A Monarchia hadifogolynyilvántartásáról majdnem ugyanazt mondhatjuk el, mint az oroszokról. A nyilván-

Az 1918-ra esedékes pótlásból még hiányzó 600 000 embert a Hadügyminisztérium Pótlásügyi főnöke részben a hazatérő hadifoglyokból szándékozott kiállítani.[26]

A hadifoglyok azonnali kicserélése Németországban jelentős munkaerő-veszteséget eredményezett volna, ezért a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke 1917 december közepén jegyzéket juttatott el az osztrák—magyar Hadsereg-főparancsnoksághoz. „A hadifogolycsere szabályozásának az Oroszországgal folytatandó tárgyaláson különös jelentősége, hogy — hangzik a jegyzék — Németország kereken több mint 1 200 000 hadifogollyal rendelkezik, ebből 650 000 a mező- és erdőgazdaságban, 230 000 az iparban, 205 000 a megszállt területek üzemeiben dolgozik. A maradék — tisztek — munkaképtelen stb.

Egy egyszerű kétoldalú visszaadás esetén Németország munkaerőben körülbelül 1 100 000 embert veszítene. Ez a jelenleg fennálló munkáshiány mellett egyszerűen lehetetlen és az egész gazdasági élet összeomlásához vezetne."[27]

A Hadsereg-főparancsnokság ebben a kérdésben már néhány héttel a jegyzék elküldése előtt tárgyalt a németekkel, akik — mivel gyakorlatilag valamivel több mint 100 000 saját hadifoglyuk visszatérésével számolhattak csak — a csere kérdéseivel kapcsolatos tárgyalásokat halogatták.[28] Bár más indítóokokból, mint Szovjet-Oroszország, a Monarchia is érdekelve volt a hadifoglyok mielőbbi kicserélésében, ily módon még a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt felvetődött annak a gondolata, hogy az osztrák—magyar fél a foglyok kicserélését érintő kérdésekben a németektől függetlenül Csernovicban különtárgyalásokat kezd a Népbiztosok Tanácsának képviselőivel.[29] Erre ugyan nem került sor, tanácskozások azonban — a németekkel való megegyezés alapján — folytak, ám a kompromisszum fejében a német vezérkari főnök komoly ellenszolgáltatásokat kért a Monarchiától, amelynek katonai helyzetét kedvezőbb színben igyekezett feltüntetni.

tartás hasonló nehézségekbe ütközött. „Ez a munka roppant nehézségekbe ütközött, — írja Dr. Dobay Gyula —, mert a közigazgatási hatóságok által vezetett nyilvántartás teljesen megbízhatatlan volt, olyannyira, hogy még a hadifoglyok neve is helytelen volt. Ami nem is lehetett másként, mert a hadifoglyokat megérkezésükkor egyes rendőrök vették nyilvántartásba, akik a foglyok nevét hallomás után írták le, többnyire félreismerhetetlenül elferditették." (Dr. Dobay Gyula: A szegedi hadifogoly munkásosztagok krónikája. Szeged, 1925. 29. o. A Nemzetközi Vöröskereszt és a Szovjet Központi Hadifogoly- és Menekültügyi Kollégium adatai között nagy az eltérés. A Svéd Vöröskereszt szerint 5000 orosz tiszt és 1 365 000 katona esett osztrák-magyar fogságba. (Elsa Brändström. Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920. Berlin, 1922. 8. o.)

1918. május 1-én még az orosz hadifoglyok tömeges kicserélése előtt a Központi Hadifogoly- és Menekültügyi Kollégium statisztikusa szerint 1 011 512 orosz hadifogoly tartózkodott a Monarchia területén. Ebből egészséges volt 3863 tiszt és 708 959 legénységi, a többi beteg vagy rokkant.
(Известия Центральной Коллегии о пленных и беженцах. 1918. № 5. с. 4).

Ausztria—Magyarországnak 2 110 000 katonája esett orosz fogságba, ebből a Hadügyminisztérium 1 500 000 hazatérésével számolt. Az 1917. végi orosz adatok szerint — a közben kicserélt rokkantakat, a délszláv és cseh légióba jelentkezetteket, valamint az elhalt foglyokat leszámítva — mintegy *1 800 000* osztrák-magyar hadifogoly várt elszállításra. (Lásd Gömbös Gyula százados expozéját az 1917. december 29-én tartott minisztériumközi értekezleten. — HIL HM Eln. 1/a. osztály. 439. sz. — 1918. 1. tétel. 261. alapsz. 3. o.). Németországnak 2082 tisztje és 165 000 katonája esett orosz fogságba.

26 HIL HM Eln. 1/a. osztály 439/1918. 1. tétel. 261. alapsz.

27 Staatsarchiv. Ministerium des Äussern. Pol. Archiv. Liasse Krieg. 70/7. Karton rot. 1056. 724. fol. — 1917. XII. 21. — (AOK. Op. Gh. Nr. 647.)

28 Staatsarchiv. Ministerium des Äussren. Politisches Archiv. Liasse Krieg. 70/7. Karton rot. 1056. 713. fol. — 1917. XII. 14.

29 Uo.

Ausztria—Magyarországtól munkaerőben kért segítséget: először munkásalakulatoknak a nyugati frontra való átvezénylését, másodszor olasz hadifoglyoknak az átadását a németországi üzemek és a nyugati front részére, harmadszor munkások toborzásának engedélyezését a Monarchia területén és azoknak Németországba való kiszállítását.[30] A német vezérkari főnök szükségesnek tartotta, hogy a munkások toborzására vonatkozó utóbbi igényét az Oroszországgal kötendő békeszerződés szövegébe is bevegyék. Ezzel kapcsolatos javaslatát közölte a német birodalmi kancellárral.[31]

A szovjet kormány messzemenően figyelembe vette az Oroszországban élő hadifoglyok hazatérési vágyát. A szovjethatalom őszintén és következetesen hozzálátott a haditermelésnek békés termelésre való átállításához, letörte a tőkések ellenállását, államosította a bankokat, a külkereskedelmet, az ipari vállalatokat stb., s Lenin tervei szerint megkezdte a szocialista társadalom felépítését. Helyet adott természetesen az oroszországi dolgozók ama jogos követelésének, hogy a német és osztrák—magyar fogságban levő oroszországi katonák helyzetét azonnal javítsák meg és hazatérésüket mielőbb tegyék lehetővé.

A fegyverszüneti bizottság 1917. december 19(6)-án lezajlott ülésen Rosenberg német delegátus egy szovjet rádióban elhangzott javaslatra — amely a hadifoglyok helyzetének megjavítására irányult — hivatkozva, a szovjet-orosz küldöttségtől bővebb felvilágosítást kért. A javaslatot a küldöttség nevében Altvater tengernagy ismertette, melynek főbb pontjai a következők voltak:

1. A hadifoglyok, polgári foglyok és menekültek bizottságokat választhatnak a foglyok felügyeleti hatóságaival való érintkezés gazdasági viszonyainak szabályozása és saját belső rendjük megszervezése céljából.[32]

2. Javasolta a kényszermunka megszüntetését, s ehhez a következőket fűzte még hozzá:

a) Minden dolgozó hadifogoly bérének azonosnak kell lennie a hasonló munkán levő szabad munkások bérével.

b) Azok a személyek, akik nem akarnak üzemekben dolgozni, beoszthatók mezőgazdasági munkára is.[33]

c) A hadifogolymunkások és a munkaadók közötti viszonyt egy különbizottság szabályozza, melyben a hadifoglyok is képviseltetik magukat.[34]

d) A hadifoglyok saját képviselőik jelenlétében munkakezdés előtt orvosilag megvizsgáltatnak.

e) A rokkantak vagy a munka közben beteggé vált foglyok orvosi igazolást kapnak.

f) Az orvosi igazolással rendelkező foglyoknak a munkaadóval szemben kártérítésre van joguk, amelynek nagyságát kétoldalúan kell megállapítani.[35]

A német küldöttség lényegében elvetette a javaslatot. Von Rosenberg a hágai konvencióra hivatkozott, amely szerinte jogilag lehetővé teszi a hadifoglyok kényszermunkáját. Hoffmann tábornok elvetette a munka-

30 Uo. 724. fol. 2. o.
31 Uo.
32 Staatsarchiv. Ministerium des Äussern, Politisches Archiv. Liasse Krieg 70/7. Karton rot. 1056. 72. fol. (Pokorny alezredes távirati jelentése 1917. XII. 19.)
33 Uo.
34 Uo. 2. o.
35 Uo. 2. o.

adók és a hadifogolymunkások viszonyát szabályozó bizottságokban a foglyok teljes jogú képviseletének gondolatát.[36] Németország tőkései és földbirtokosai nem akartak lemondani az olcsó orosz kényszermunkaerőről.[37] A szovjet küldöttségnek az a törekvése, hogy a központi hatalmak a fegyverszünet után a hadiüzemekből vonják ki az orosz hadifoglyokat, összefüggött a valamennyi frontot érintő fegyverszünet megkötésének és az azonnali általános béketárgyalások megkezdésének célkitűzésével, amely a II. összoroszországi szovjet kongresszus békedekrétumában nyert először megfogalmazást.

A várható hadifogolycsere a német junkerek mellett különösen a magyar nagybirtokosok körében váltott ki nyugtalanságot, akiknek birtokain a magyar mezőgazdaságban alkalmazott 400 000 oroszországi fogoly legnagyobb hányada dolgozott. Ennek a nyugtalanságnak adott hangot a földművelésügyi miniszter a magyar miniszterelnökhöz intézett átiratában, amelyben többek között ez áll:

„A különbéke a mezőgazdaság szempontjából azzal a következménnyel járna, hogy a jelenlegi fő munkaerőt képező orosz hadifoglyokat elvesztjük. Az ennek következtében beálló hiány pedig más hadifoglyokkal nem lesz pótolható. A mezőgazdaságban a hadifoglyok legnagyobb része a gazdasági cselédséget helyettesítheti és így ezek pótlása legtöbb helyen a legrövidebb ideig sem késhet anélkül, hogy az állatállomány gondozásában és a gazdaságok egész sorában ne álljanak be olyan zavarok, amelynek káros következményei az egész országra kiterjednek."[38]

A miniszter a 400 000 orosz hadifogoly pótlására, főleg az uradalmak részére, a munka megszakítás nélküli folytatása érdekében 280 000 mezőgazdasági munkához értő katona kirendelését kérte.[39] A foglyok és a katonák kényszermunkájának felhasználása az erősödő mezőgazdasági sztrájkok hatásának csökkentését is szolgálta. A magyar nagybirtok közvetlen beleszólást kért a hadifogolycsere tárgyalásokba, nem szívesen mondott le ugyanis az olcsó munkaerőről.[40]

A béketárgyalás első plenáris ülésén, 1917. december 22(9)-én került sor a szovjet küldöttség nagy jelentőségű hat pontból álló javaslatának ismertetésére.[41] A javaslat a megkötendő annexió és hadisarc nélküli demokratikus béke alapelveit körvonalazta. A hadifogolycsere szempontjából az alapelvek 5. pontjának különös jelntősége volt. Ez ugyanis kimondta, hogy egyetlen hadviselő ország sem köteles más államnak úgynevezett „háborús költségeket" fizetni. A magánszemélyek kártérítési igényeit pedig egy közös alapból — amelyet a hadviselő felek arányos járulékaiból hoznak létre — kell kielégíteni.[42]

36 Uo. 721—722. fol.

37 Németországban az orosz hadifoglyok 12,8%—20; 65,4%—30; 3,8%—40; 11,6%—60; 3%—80; pfening, 3,1%—1 és 0,7%—2 márka napi fizetést kapott. (Н. Жданов: Русские военнопленные в мировой войне 1914—1918 гг. 76. с.).

38 OL Földművelésügyi Minisztérium. 128 765. — VI. 1/1917. HIL HM Eln. 1/a. oszt. 26940/1917 — 1 tétel 261/e 918 alapsz. másolat.

39 Uo.

40 Ausztria-Magyarországon az orosz hadifoglyok 45,8%—8; 33,3%—15; 5,5%—20; 7,5%—30; 1,3%—40 krajcárt; 3,3%—1; 3,3%—2, illetve ennél több koronát keresett naponta. (Н. Жданов: Русские военнопленные в мировой войне 1914—1918 гг. 1922. 76. с.).

41 Мирные переговоры в Брест-Литовске с 22/9 декабря 1917 г. по 3 марта (18 февраля) 1918 г. Т. I. Пленарные заседания. Заседания политической комиссии. М. 1920. 7—8. с. V. P. Patyomkin: A diplomácia története (1872—1919) Szikra, Budapest, 1948. 314. o.

42 Uo.

A december 25(12)-i ülésen a központi hatalmak álláspontját Kühlmann német külügyminiszter ismertette. Formálisan elfogadhatónak tartotta a szovjet javaslatot, de csak abban az esetben, ha ehhez az antant is csatlakozik. Az utóbbira — vagyis az antant csatlakozására — ekkor egyáltalán nem volt kilátás, s a Kühlmann-nyilatkozat az elégedetlenkedő német és osztrák—magyar tömegek megnyugtatását célozta. Valójában a német imperialisták agresszív törekvése már ekkor nyilvánvalóvá vált. Az említett 5. ponttal kapcsolatban Kühlmann hivatkozott a központi hatalmak korábbi nyilatkozataira, amelyekben lehetőnek tartották a háborús károk és a hadikiadások megtérítéséről való kölcsönös lemondást. Ugyanakkor megemlítette, hogy emellett a hadviselő országokban a fogságba esett katonáik eltartásának és a háborútól szenvedett lakosság kártérítési költségeit viselniük kell.[43]

A hadifoglyok tartási költségének kérdése a német és osztrák—magyar hadvezetőség levelezésében már 1917 májusában felvetődött. Ludendorff tábornok az osztrák—magyar Hadsereg-főparancsnokság által kidolgozott tervezethez, amely az orosz fronton folyó propaganda irányelvéül szolgált, s a Monarchia békejavaslatait tartalmazta, lényeges megjegyzéseket fűzött. Az irányelvek 4. és 5. pontjainak más megfogalmazást adott. A 4. ponthoz az alábbi megszövegezést javasolta: „... 4. Semmi pénzbeli hadikártérítés, csak pénzbeli kártérítés a több mint 1 millió hadifogoly eltartásáért.

Litvániának és Kurlandnak Németországhoz való csatolása, mivel a nép élelmezéséhez nagyobb területre van szükségünk."[44]

Ezenkívül Ludendorff utalt más területek bekebelezésének szándékára és a németek lengyelországi célkitűzésére is.

Igaz, az 1907-es hágai nemzetközi konvenció előírta, hogy a hadifoglyok tartási költségeit meg kell téríteni. A hadifoglyok tartási költségeinek címén fizetett ténylegesen hadisarcot a vesztett háború után Oroszország Japánnak.[45]

Ebből kiindulva vetette fel a december 25-i ülésen a szovjet küldöttség nevében A. A. Joffe, hogy a hadisarc nélküli béke elvének elfogadásához hozzátartozik minden háborús költség, s a németeknek a hadifoglyok eltartására fordított kiadások megtérítésére vonatkozó igénye a gyakorlatban „álcázott hadisarccá változhat".[46]

43 Мирные переговоры в Брест-Литовске . . . Т. I. Пленарные заседания. 10. с.

44 Staatsarchiv. Ministerium des Äussern Politisches Archiv. Liesse Krieg. 66. (Frontpropaganda) Karton rot. 971. (Op. geh. 3265) — AOK. I. a. Op. Geh. Nr. 3016/20. V. 1917.)

45 Az 1905. szeptember 5-én aláírt Portsmuth-i békeszerződés az alábbiakban szabályozta a hadifoglyok tartási költségeit: „... Oroszország és Japán kormányai azt követőleg, hogy a foglyok átadása befejeződött, lehetőleg leghamarább olyan számadást fognak egyás elé terjeszteni, amely okmányszerűleg igazoltan kimutatja a mindkettőjük által a foglyok gondozására és eltartására kiadott költségeket foglyulejtésük, vagy magukat megadásuk napjától elhalálozásuk vagy pedig átadásuk napjáig. Oroszország kötelezi magát, hogy ezen számadások kicserélése után a lehető leghamarabb megtéríti Japánnak, amiként a fenntebb kiköttetett, azt a különbözetet, ami Japán által ily módon kiadott tényleges pénzösszeg és az Oroszország által hasonlóképpen kiadott tényleges pénzösszeg között fennáll." Oroszország a kapitalizmus és az imperializmus korában. (Válogatott dokumentumok) Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. II. köt. Budapest, 1958. 459. o.)

Oroszországnak többször annyi katonája esett fogságba, mint Japánnak. Port-Arthur egész helyőrsége megadta magát. A foglyok eltartásának a költségeit a japán fél határozta meg, s ez volt a módja annak, hogy a cárizmus kisebb presztízsveszteséggel a területveszteségeken kívül hadisarcot is fizessen. (Lásd még G. V. Csicserin külügyi népbiztosnak a IV. összoroszországi rendkívüli kongresszuson elmondott beszámolóját. (Документы внешней политики СССР. Т I. Москва, 1957, 671. с.)

46 Мирные переговоры в Брест-Литовске. Т. I. Пленарные заседания . . . . 12 с.

December 28(15)-án a politikai bizottság ülésén a központi hatalmak békeszerződés-tervezetét a német Kriege ismertette, amelynek 12. pontja a hadifoglyok kicserélésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. A tervezet a rokkant hadifoglyok azonnali kicserélését irányozta elő, a többi fogoly kicserélését a közeljövőre időzítette, melynek határidejét a német—orosz bizottság határozza meg. Ha az érintett felek a hadifoglyok eltartásának költségeit illetően nem tudnak megállapodni, egy olyan bizottságnak adják át a kérdés elbírálását, amelynek elnöke valamely semleges hatalom képviselője.[47]

A hadifoglyok kérdésének rendezésére külön pótszerződés-tervezetet dolgoztak ki, melyet a jogi bizottság tárgyalt.[48]

A bizottság első ülésén, 1918. január 20-án a német tervezetet Kriege ismertette. Mivel ebben az időben a hadiszolgálatra alkalmatlan foglyok kicserélésének kérdésével Petrográdon egy külön bizottság foglalkozott és több konkrét megállapodást is írt alá, Breszt-Litovszkban a hadifogolykérdés általános vonatkozásait vitatták meg. Kriege tervezete előirányozta a hadifoglyok hazabocsátását, azok kivételével, akik nem kívánnak az őket fogságba ejtő állam hozzájárulásával annak területén maradni.[49] A hazabocsátott foglyok visszakapják a fogságba esésük alkalmával átvett személyi tulajdonukat, a munkabérük ki nem fizetett részét és „nem katonai tartalmú írásos dokumentumaikat".[50]

Megfogalmazták a hadifoglyok eltartási költségeinek kölcsönös megtérítéséről szóló álláspontot is. „Minden szerződő fél kötelezi magát — hangzik a tervezet —, hogy megtéríti mindazokat a költségeket, amelyeket a másik fél a fogságba esett polgárainak eltartására fordított. E tekintetben az elszámolás alapjául a tisztek és sorállományúak eltartásának átlagértékét veszik alapul, a napok és személyek számának és a hadifogság átlagos tartamának megfelelően.

A fizetés a fogságba ejtő állam valutájában történik, minden 50 000 emberként külön-külön tételben, amelyet minden esetben a szabadulást követő egy héten belül kell kiegyenlíteni."[51]

A német tervezet a béke ratifikációja után egy három tagból álló bizottság létrehozását is tervezte, mely a fenti költségek megállapításán kívül szabályozza a hadifoglyok hazaszállításának módját, határidejét stb.

A szovjet küldöttség aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy katonai szempontokra hivatkozva a hadifoglyoknak olyan dokumentumait is visszatarthatják, amelyeknek ilyen jelentőségük nincs is. Elismerte, hogy a békeszerződések általában tartalmazzák a hadifoglyok tartási költségeinek kölcsönös megtérítését, viszont egy igen fontos momentumra hívta fel a figyelmet. Az eddig lefolyt egyetlen háborúban sem használták fel olyan mértékben a hadifoglyok munkaerejét, mint ebben. Abból kiindulva, hogy a szabad dolgozó sem kapja meg fizetésével az általa megtermelt értéket, a hadifoglyokra, akik ennél jóval alacsonyabb ellenszolgáltatásért dolgoztak, fokozottabban vonatkozik. Bérük jelentősen alatta maradt a normális munkabérnek. Ezért javasolta, hogy általában tekintsenek el a foglyok tartásdíjának fizetésétől. A foglyok munka-

47 Uo. 36. o.
48 Брест-литовская конференция. Заседания экономической и правовой комиссии. Москва, 1923. 97—98. с.
49 Uo. 103. o.
50 Uo. 104. o.
51 Uo. 104. o.

erejét felhasználó állam sokkal többet nyert, mint amennyit eltartásukra fordított.[52]

Szovjet-Oroszországnak a hadifoglyok tartásdíja kérdésében elfoglalt álláspontja a Monarchia számára előnyös volt, mivel az orosz hadifoglyok száma az orosz fogságban levő osztrák-magyar katonáknak valamivel több mint a felét tette ki. A szovjet javaslat elfogadása Ausztria—Magyarországot jelentős fizetési kötelezettségektől mentesítette volna. A németek azonban konokul követelték a foglyok tartási költségeit, s hogy a nyílt szakítást elkerüljék, a német és az osztrák—magyar kormány között kompromisszumos megegyezés született. A Monarchia kötelezte magát, hogy támogatja a németek követelését a foglyok tartásdíját illetően, Németország viszont késznek mutatkozott arra, hogy az Oroszországtól részére befolyó összegek feléből fedezi Ausztria—Magyarország oroszországi fizetési kötelezettségeit, amelyek a hadifoglyok eltartási költségeiből reá hárultak.[53] Az egyezmény azonban holt betű maradt, s szerepe a pillanatnyi konfliktus elhárításában gyakorlatilag ki is merült.[54] A szovjet-orosz és osztrák—magyar gazdasági tárgyalások, amelyek ennek a kérdésnek a rendezésére is irányultak, még 1918 őszén sem fejeződtek be.

A szovjet kritikai észrevételekre Kriege a jogi bizottság január 23(10)-i ülésén válaszolt. Megelégedéssel állapította meg, hogy a szovjet küldöttség vezetője elismerte a hadifoglyok tartási költségei megtérítésének elvét, viszont nem értett egyet a költségek anullálására irányuló javaslatával és az ezt alátámasztó érveivel.[55]

Rámutatott, hogy a hadifoglyok nem minden kategóriáját használták fel munkára, így a tiszteket és tiszthelyetteseket sem, akiknek pedig az eltartási költségei viszonylag a legmagasabbak voltak. Nem dolgoztak a betegek, s a táborokban lakó egészséges foglyok munkaereje sem volt teljesen kihasználva. Vitatkozott A. Joffeval a foglyok fizetésének kérdésében, s azzal érvelt, hogy a szabad német munkás munkaképessége és munkaintenzitása magasabb az orosz hadifogoly munkás munkaintenzitásánál.[56]

A. Joffe módosította a szovjet küldöttség álláspontját és kompromisszumos javaslatot tett. Mint kiindulási alapot elfogadta a szárazföldi hadviselésről szóló 1907-es hágai konvenciót. Rámutatott azonban, hogy az említett nemzetközi egyezmény 17. cikkelye csak a tisztek eltartására fordított költségek megtérítését írja elő, a legénységi állományúak eltartási költségeire vonatkozóan nem tartalmaz intézkedéseket.[57]

Kriege kénytelen volt elismerni, hogy az eltartási költségek megtérítésére vonatkozóan a hágai konvenció csak a tisztekre nézve intézkedik, a legénységre vonatkozóan azonban nem. Ezzel kapcsolatban utalt az orosz—japán háború után kötött békeszerződésre, melyben valamennyi hadifogoly tartási költségeit rendezték.[58] Nem említi azonban, hogy az utóbbi azt jelentette, hogy Oroszország ilyen burkolt formában fizetett Japánnak hadisarcot.

52 Uo. 106. o.
53 Dr. Gustav Gratz, Dr. Richard Schüller: Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns. Mitteleuropäische Pläne, Wien. 1925. 158—159. o.
54 Uo. 160. o.
55 Брест-литовская конференция. Заседания экономической и правовой комиссии. Москва, 1923. 125. с.
56 Uo. 127. o.
57 Uo. 126—127. o.
58 Uo. 128. o.

A jogi bizottság január 24(11)-én tárgyalta a hadifoglyoknak, a polgári foglyoknak stb. adandó amnesztia kérdését. A német tervezeten határozottan meglátszott az annexió és hadisarc nélküli béke megkötését követelő ausztriai, németországi és magyarországi januári forradalmi tömegmozgalom hatása, tovább ment el, mint amennyire a német imperialista körök eredetileg tervezték. A mozgalom csökkenése és a német csapatoknak oroszországi előrenyomulása után a végleges pótszerződés szövegéből lényeges pontokat hagytak ki, amely még a tervezetben szerepelt.

Kriege tervezete előírta valamennyi hadifogoly szabadon bocsátását, akiket elkövetett cselekményeik miatt bíróilag elítéltek vagy fenyítés alatt állnak. Az amnesztia kiterjedt a haditörvények megsértéséért és politikai tevékenységért elítélt foglyokra is. A közönséges és államellenes bűncselekményeket elkövetett foglyokat kicserélésükig nem bocsátották szabadon.[59]

A hadifoglyoknak az ellenfél haditermelésében való közreműködése ténylegesen a katonai eskü megszegését jelentette, ezért a tervezet az alábbiakat írta elő: „Mindkét szerződő fél teljes büntetlenséget biztosít azon személyeknek, akik fegyveres erejének kötelékébe tartoznak, azon munkákért, melyeket a másik fél hadifoglyaként végeztek."[60]

A tervezetben szerepelt a hadműveletek alatt megszállt területek lakosainak a megszállás idején végzett politikai tevékenységét érintő amnesztia is.

Mivel a petrográdi tárgyaláson különösen élesen vetődött fel az elnyomott nemzetiségek mozgalmaiban való részvételért adandó amnesztia kérdése, a tervezet ezzel is foglalkozott, és ha formálisan is, lehetőnek tartotta az amnesztiát, de ezt az állampolgárság elvesztésével s az érintett személyek kiutasításával kötötte össze.

„Az egyik szerződő fél alattvalói, akik a másik félnek a háború folyamán katonapolitikai szolgálatokat tettek és az előzetes békefeltételek ratifikációjáig vagy annak utána ennek az országnak az alattvalóivá váltak, nyilatkozatuk alapján fel kell menteni ahhoz az országhoz való tartozás alól, amelynek eddig állampolgárai voltak, és teljesen felmentetnek a fentebb említett szolgálatokért járó büntetés alól. Ugyanakkor a helyi hatóságok követelésére ezeknek a személyeknek el kell utazniuk annak az országnak a területéről, amely eddig hazájuk volt..."[61] Továbbiakban a tervezetben az érintetteket kötelezték, hogy ingatlan vagyonukat 10 éven belül adják el.

Joffe egyetértett a tervezettel, de hiányolta, hogy az amnesztia nem terjed ki a háború folyamán üldözést szenvedetteknek egy olyan körére, akik sem egyik, sem a másik fél részére nem tettek szolgálatot, hanem tulajdonképpen saját hazájuk jól felfogott érdekében az általános békéért harcoltak. Oroszországban ezek az emberek már szabadságot élveztek, Németországban azonban még börtönben sínylődtek. Az utóbbiak közül Karl Liebknecht nevét említette meg.

Kriege abból a ki nem mondott tényből indult ki, hogy a háború folyamán mindkét fél támogatta az ellenfél fogságba esett katonái között a fennálló kormányzat ellen irányuló nemzeti és szociális mozgalmakat abban a mértékben, amennyire ez háborús célkitűzéseinek megfelelt, az

59 Uo. 136. o.
60 Uo. 136. o. (A március 3-án aláírt pótszerződésbe csak ez a pont került bele.)
61 Uo. 136—137. o.

amnesztia körét igyekezett azokra az esetekre korlátozni, amelyekben mindkét fél érdekelt volt, s elzárkózott az amnesztiának az internacionalista alapon álló forradalmi munkásmozgalom bebörtönzött tagjaira és vezetőire történő kiterjesztésétől.

A breszt-litovszki béketárgyaláson egy imperialista hatalmak által indított háborút készültek lezárni, a tárgyalóasztalnál azonban a népeket és nemzetiségeket összeuszító cárizmus helyett, a hasonló eszközöket igénybe vevő központi hatalmakkal szemben az imperialista háborúnak polgárháborúvá való változtatását, a világ dolgozóinak nemzetközi szolidaritását, az általános annexió és hadisarc nélküli demokratikus béke megvalósításának célkitűzését zászlajára író szocialista Oroszország képviselői jelentek meg, akik nemcsak az imperialista hatalmak érdekében végzett közvetlen vagy közvetett tevékenységért, hanem a nemzetközi munkásosztály forradalmi békeharcában való részvételéért bebörtönzöttek számára is amnesztiát követelt.

A központi hatalmak a breszt-litovszki tárgyalások második szakaszában, amikor agresszív terveiket már egyáltalán nem leplezték, s miután a sztrájkmozgalom és a tüntetések hevessége nem utolsósorban a szociáldemokrata jobboldal közreműködésével csökkent, Szovjet-Oroszországgal szemben az ukrán Központi Radát igyekeztek felhasználni. 1918 januárjában az ukrán nacionalisták sorozatos politikai és katonai vereséget szenvedtek. Hatalmuk egyre kisebb területre szorult össze, s a munkás- és paraszttömegek az 1917 végén megalakult ukrán-szovjet kormányt mind erőteljesebben támogatták.

A németek, de különösen a Monarchia égető gabonahiányát, ami Ausztriában szabályos éhséghez vezetett, az Ukrajnában levő tartalékokkal kívánták pótolni, s ehhez jó eszköznek mutatkozott a talaját vesztett Központi Rada.

A Monarchia vezetőit, Czernin külügyminisztert és IV. Károly környezetét félelemmel töltötte el a németek nyílt agresszivitása, mely a tárgyalások megszakadásához vezethettek. Az Ausztriában különösen súlyos élelmezési válság adott alkalmat az aggodalomra. IV. Károly január 17-én többek között ezt táviratozta Breszt-Litovszkba Czerninnek: „Újból nyomatékosan állítom, hogy a Monarchia és az egész dinasztia sorsa a mielőbbi breszt-litovszki békekötéstől függ. Ha Bresztben nem jön létre a béke, akkor itt a forradalom..."[62]

A január 22-i koronatanácson, amelyen a magyar miniszterelnök és Arz vezérkari főnök is részt vett, Czernin felhatalmazást kért, hogy a németektől függetlenül a Monarchia nevében különbékét köthessen Szovjet-Oroszországgal. A külügyminiszter szerint a békeszerződés elsősorban a Monarchia és Oroszország közötti hadiállapot megszűnését mondta volna ki. A vezérkari főnöke ennek nem látta gyakorlati értelmét, mivel a 40 osztrák—magyar hadosztály nem orosz, hanem román és ukrán csapatokkal áll szemben. — A szovjet-orosz kormányt támogató alakulatok kivonása a frontról ekkor folyamatban volt. — Célszerűbbnek tartotta, ha az ukrán nacionalistákkal és a román front parancsnokával, Scserbacsev tábornokkal tárgyalnak és nem viszik a németekkel törésre a dolgot.

A Központi Rada már a tárgyalások kezdetén felhasználta a Monarchia kritikussá vált élelmezési nehézségeit, s követelésekkel állt elő. Így követelte, hogy Chołm környékét, amely etnikailag zömmel lengyel

62 Dr. Gustav Gratz, Dr. Richard Schüller: Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns. 139—140. o.

lakosságú terület, csatolják Ukrajnához. A gabonaszállítások egyik feltételeként szerepelt a galíciai ukránok autonómiájának kérdése. Czernin a békeszerződésbe ezt nem volt hajlandó bevenni, de késznek mutatkozott egy titkos jegyzőkönyvet aláírni, melyben az osztrák kormány vállalja, hogy Bukovinának és Kelet-Galíciának koronatartománnyá nyilvánításáról 1918 júliusáig törvényjavaslatot nyújt be a képviselőházba, azzal a feltétellel, hogy addig az időpontig Ukrajnából 1 millió tonna gabonát kap.[63]

Az úgynevezett „Galíciai jegyzőkönyvet", amely a breszti békeszerződések ratifikálásának Ausztriában egyik legjelentősebb akadályát képezte, mivel a lengyeleket szembeállította a kormánnyal, majd a jegyzőkönyv végrehajtásának halogatásával a galíciai ukránokat is, február 8-án írták alá és Berlinben helyezték letétbe.

Az ukránokkal folytatott tárgyalásokon szóba kerültek a hadifoglyok is. A Rada képviselői kezdetben felhasználták a konjunkturális helyzetüket és igyekeztek elutasítani a hadifoglyok tartásdíjának kiegyenlítésére vonatkozó német igényeket.[64] Miután a nacionalisták katonai helyzete a szovjet-ukrán csapatok előrenyomulása következtében veszélyesen romlott, elfogadták a német tervezetet, de a bolsevikoknak azzal a kiegészítésével, hogy csak a nem dolgozó hadifoglyok tartásdíját egyenlítik ki.

A központi hatalmak február 9-én írták alá az ukrán nacionalista kormánnyal kötött békeszerződést, amely a hadifoglyok vonatkozásában nemigen tért el tartalmában, sőt megszövegezésében sem a Szovjet-Oroszországgal megvitatott tervezettől.[65]

A szovjet küldöttség vezetője, Trockij, miután a németek az ukránokkal aláírt szerződés birtokában még szemérmetlenebb ultimátumszerű annexiós követelésekkel léptek fel — Lenin utasítása ellenére — február 10-én félbeszakította a tárgyalásokat, s elutazott Pétervárra. Trockij nem vizsgálta olyan mélyen az ausztria—magyarországi és németországi januári tömegmozgalmak erejét és várható hatását, mint Lenin. A felszíni jelenségekből túlzott következtetéseket vont le. Arra számított, hogy ha a központi hatalmak támadásra szánnák el magukat, ez Bécsben és Berlinben a forradalom azonnali kirobbanásához vezetne.[66] Nem számolt azzal a kétségtelen ténnyel, hogy a német és osztrák—magyar csapatok fegyelme még nem bomlott fel olyan mértékben, hogy a keleti fronton a demobilizáló orosz hadsereggel szemben támadó hadműveletekre ne lett volna még alkalmas. Lenin, aki alaposan elemezte a központi hatalmak hátországában lezajlott eseményeket, s felmérte a német csapatok tényleges harcértékét, súlyos harcot vívott a német és osztrák—magyar támadás megkezdése után a párton belül a trockisták, a „baloldali" kommunisták forradalmi frázisai ellen, a Népbiztosok Tanácsában és a szovjetekben pedig az antant hatalmak felé kacsingató baloldali eszerekkel szemben. Ennek eredményeképpen sikerült az imperialista támadást a március 3-án breszt-litovszki békediktátum aláírásával elsősorban diplomáciai eszközökkel feltartóztatni, s a fiatal szovjethatalomnak bizonyos lélegzetvételi szünetet biztosítani.

63 Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. Под ред. Н. Н. Попова. 1937. 11. с.

64 Uo. 12. o.

65 HIL Első világháborús gyűjtemény 3385. cs. 31. lap. Bővebben: Hadtörténelmi Közlemények 1963. 2. sz. 132—133. o.

66 Мирные переговоры в Брест-Литовске. Пленарные заседания. Москва,1920. 209—210. с.

Szovjet-Oroszország területén a német csapatok beszüntették az előrenyomulásukat. Ukrajna területén a Központi Rada formális kérésére[67] a német és osztrák—magyar csapatok előretörése egészen április végéig folytatódott.

Az 1918. március 3-án aláírt békeszerződés VIII. cikkelye kimondta, hogy a hadifoglyokat mindkét részről hazabocsátják. A hadifoglyok kicserélését és az amnesztiát a XII. cikkely értelmében külön pótszerződés szabályozta.[68] A német—orosz pótszerződés végleges szövege tükrözte a jogi bizottságban kialakult álláspontokat. A szerződés szabályozta a hadifoglyok és polgári foglyok cseréjét. A cikkely első pontja nem hagyott kétséget a hadifogolykérdésben fennálló osztrák—magyar és német ellentéteket illetően, amelynek még az aláírás előtt március 1-én lefolyt ülésen Mérey követ a szovjet küldöttség jelenlétében is hangot adott.[69]

Ez azonban nem gátolta meg a Monarchiát, hogy a szerződést aláírja. Az 1. § előirányozta a katonai szolgálatra alkalmatlan foglyok hazaszállításának meggyorsítását. Az egészséges hadifoglyok hazaszállítását a lehető leggyorsabban, meghatározott időközökben kellet lebonyolítani.[70] Az utóbbit újabb egyezmény útján szabályozták, s ez a későbbiekben az egészséges foglyok hazaszállítását nagymértékben elhúzta.

A 3. § megfogalmazásában figyelembe vették a szovjet küldöttség kritikai megjegyzéseit és az orosz foglyok tartásdíjának megtérítését írta elő, akiknek munkája nem fedezte az erre fordított költségeket.[71]

A 4. § előírta, hogy a békeszerződés *ratifikációja után* egy vegyes bizottságot kell alakítani, melyben minden szerződő fél 4—4 tagot delegál. A bizottság feladata volt a fogolycsere részletkérdéseinek kidolgozása, a hazatérés rendjének és módjának, valamint a szabadon bocsátott foglyok eltartási költségeinek megállapítása.[72]

A német osztrák—magyar érdekellentéteket demonstrálta, hogy a békeszerződés különálló mellékletét képező orosz—osztrák—magyar pótszerződésben a hadifoglyokra vontakozó rendelkezéseket az előbb ismertetett német—orosz pótszerződéshez viszonyítva nem azonos módon fogalmazták meg. Az 1. §-ban Oroszország osztrák—magyar hadifogolygondozó misszió felállítását engedélyezte. A 2. § azonos volt a német—orosz pótszerződés szövegével. A 3. § azonban eltért az említett pótszerződés szövegétől. Nem írta elő azt, hogy a csere részleteit szabályozó vegyes bizottság csak a szerződés ratifikációja után ülhet össze, hanem lehetőséget adott arra, hogy még a ratifikálás előtt közvetlenül az aláírás után megkezdje a munkáját.[73] A hadifoglyok eltartási költségeiről a 4. § csak nagy általánosságokban emlékezett meg, amelyet a nemzetközi jog alapján kölcsönösen kellett megállapítani. E költségek megállapítása azonban 1918 őszéig, a Monarchia felbomlásáig nyitott kérdés maradt.

A breszt-litovszki békeszerződés ratifikálása komoly nehézségekbe ütközött, különösen Ausztriában. A képviselőházban várható volt, hogy a lengyel képviselők ellene szavaznak, a tömegeknek a rabló békével

67 Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. 1937. 16—17 с.
68 Szovjetunió története 1917—1926. Válogatott dokumentumok. Tankönyv Kiadó, Budapest, 1961. 212. o.
69 Мирные переговоры в Брест-Литовске. Пленарные заседания . . . Москва, 1920. 222. с.
70 Документы внешней политики СССР. Москва, 1957. Т. 1. 174—175. с.
71 Uo. 175. o.
72 Uo. 175. o.
73 Uo. 190. o.

szemben megnyilvánuló állásfoglalása a szociáldemokratákat, s számos nemzetiségi képviselőt a szerződés elvetésének álláspontjára késztetett. Magyarországon a tavaszi mezőgazdasági munkák miatt húzták-halasztották a béke ratifikálását, mert a nagybirtokosok nem akartak az orsz foglyok munkaerejéről máról holnapra lemondani. 1918. március 30-án a közös külügyminiszter átiratban értesítette a magyar minisztertanács elnökét, hogy az ukrán békeszerződés ratifikálását elhalasztják, s a Szovjet-Oroszországgal kötött szerződést előzőleg a császár fogja ratifikálni, ezzel kész helyzetet teremtenek, s csak ezután terjesztik majd a képviselőház elé,[74] hogy a kellemetlennek ígérkező vitát elkerüljék.[75]

Szovjet-Oroszország a békeszerződést március 15-én, Németország pedig 22-én ratifikálta. A német misszió már áprilisban elutazott Moszkvába. A németek helyzeti előnyüket kihasználva, mivel a Monarchia hadifogolymissziója elsősorban a békeszerződés ratifikálásának elhúzódása következtében csak két és fél hónapos késéssel érkezett meg, a csehszlovák lázadás kirobbanásáig a Svéd Vöröskereszt megbízottjának 1918. augusztus 29-én kelt jelentése szerint Távol-Keletről és Kelet-Szibériából sikerült majdnem minden német hadifoglyot kiszállítani. 1918 nyarán Irkutszkban 900, Kanszkban pedig csak 600 német tiszt maradt.[76] A német hadifoglyok gyors kivonását elősegítette az is, hogy a szovjet kormány által a hadifoglyok szállítására kijelölt vagonpark felét ők használták fel, holott a Monarchiának 15-ször több hadifoglya várt elszállításra.[77] A német bizottságnak azt a törekvését, hogy a szibériai német foglyokat mielőbb kiszállítsa, a Szociális Forradalom című lap is szóvá tette.[78] 1918 októberéig mintegy 150 000 orosz és német hadifoglyot cseréltek ki,[79] s a szovjet kormány ellenőrzése alatt álló területen német hadifogoly nemigen maradt. A hivatalos adatok szerint 1918 áprilisától novemberéig 101 000 német hadifogoly tért haza.[80]

A német hadvezetőség minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy az orosz hadifogoly munkaerőt visszatartsa. Ez a törekvése megnyilvánult az 1918. június 24-én Berlinben megkötött német—szovjet-orosz egyezményben is, amely a katonai szolgálatra alkalmas foglyok cseréjét szabályozta. Az egyezmény I. cikkelye kimondta, hogy a katonai szolgálatra alkalmas hadifoglyok „fej-fej és rang-rang ellenében" kerülnek kicserélésre.[81] Miután Németországban tízszer annyi orosz hadifogoly volt mint német Oroszországban, a hadvezetőség az orosz hadifogoly-munkaerőnek $^{9}/_{10}$ részét visszatarthatta.

A Monarchia hátrányosabb helyzetben volt. A békeszerződés osztrák—magyar részről szükséges ratifikációjának elhúzódása miatt április

74 OL. ME. 1918. 2741. res. 2. lap.

75 Uo. 11. lap. (1918. IV. 12.)

76 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. Nr. 91 197/1918. Blg. — HIL Első világháborús gyűjtemény 3389/1. cs. 72. pall. 8. i. (német nyelvű másolat).

77 Kriegsarchiv. Feldakten. AOK IG des Gstabes. Op. Abt. 1918. Nr. 130 254: KM 10/Kgf. Abt. Nr. 19 930/1918.

78 Szocialis Forradalom. 1918. 1. sz. április 3. 4. o. (Megkezdődik foglyaink kicserélése).

79 Marxizmus—leninizmus Intézetének Központi Pártarchívumai. Moszkva. 17. fond. 11. leltár, 186. ő. e. 10—11. lap. (1918. okt. 16-án Vjatkában kelt német nyelvű jelentés.)

80 A Nemzetközi Vöröskereszt adatai szerint 2082 német tiszt és 165 000 katona esett orosz fogságba. Az orosz Fővezérkar 1917. szeptember 1-én az időközben elhaltak és kicseréltek leszámításával 143 602 német hadifoglyot tartott nyilván. (Lásd HK 1961. 2. sz. 637. o.) Ezek közül 1918 áprilisáig többen a fronton keresztül hazatértek és nem kerültek bele a 101 000 fő létszámába (a Szovjet Hadsereg Központi Állami Archivuma, Moszkva. 28 361. fond. 3. leltár 466. ő. e. 9—10. lap.)

81 Документы внешней политики СССР. Т. I. Москва, 1957. 679—680. с.

17-én csak Raabl hadbiztos és Marchesetti százados, a Hadsereg-főparancsnokság felderítő osztályának egyik tisztje utazott ki[82] néhány más személy kíséretében, és Csicserin külügyi népbiztos jóindulatú elnézésével[83] a petrográdi dán követség állományában kezdtek munkához. Az első hivatalos rokkant hadifogoly-szállítmány elindításáról április 11-én értesíti a moszkvai dán főkonzul az osztrák—magyar külügyminisztériumot, hangsúlyozva, hogy Ausztria—Magyarországnak is ugyanannyi létszámú rokkant hadifogoly-szállítmányt kell Oroszországba küldenie.[84] A Monarchia a kölcsönösséget a rokkant hadifogoly-szállítmányoknál igyekezett a lehetőségekhez képest fenntartani, viszont amikor az orosz rokkant hadifogoly-kontingensek kimerültek, s Oroszországból 80—90%-ban egészséges katonai szolgálatra alkalmas hadifoglyokat kezdtek hazaszállítani, a vonatok az átvevő állomásról üresen tértek vissza.[85] Érthető módon, a németek fogolycsere gyakorlatából kiindulva, a szovjet szervek ragaszkodtak az egészséges foglyok „fej-fej" ellenében történő cseréjéhez,[86] s ez került bele az említett júniusi egyezmény szövegébe is.

IV. Károly 1918. május 15-én ratifikálta a breszt-litovszki békeszerződést,[87] amit hamarosan közöltek Csicserin külügyi népbiztossal, Csicserin nyugtázta a közlést és kifejezte reményét, hogy hamarosan sor kerül az okmányok kicserélésére is.[88] Erre azonban csak több mint másfél hónap múltán, július 4-én Berlinben került sor. A parlament megkerülése a ratifikációs eljárás alkalmával nagy vihart és tiltakozást váltott ki az osztrák képviselőházban.[89] Seidler osztrák miniszterelnök a nem éppen alkotmányos úton való eljárást a hadifoglyok hazahozatala meggyorsításának szükségességével indokolta.

Az Ukrajnával kötött szerződés ratifikálását — miután a német és osztrák—magyar csapatok az országot megszállták, majd a Rada szétkergetése után a németek bábját, Szkoropadszkij hetmant juttatták hatalomra — elejtették, s a nagy belpolitikai vihart okozó „galíciai jegyzőkönyvet" az osztrák—magyar külügyminisztérium kérésére július 16-án a Monarchia berlini követének jelenlétében elégették.[90] Kudarcot vallott az Ukrajnából való gabonaszállítás terve is, s a megszálló csapatok helyzete a sztrájkok s a kibontakozó partizánmozgalom következtében egyre ingatagabbá vált.

Az osztrák—magyar hadifogoly-misszió Kreycy Ágost vezérőrnagy vezetésével július 5-én érkezett Petrográdra. A misszió a csehszlovák hadtest lázadása következtében a tervezett 17 helyi kirendeltségből csak 10-et állíthatott fel,[91] s tevékenysége csakis a szovjet csapatok által ellenőrzött területre korlátozódott.

82 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 71. lap.

83 A Szovjetunió Külpolitikai Levéltára. Moszkva, 66. fond. 1. leltár, 1. cs. 8. ü. i. 1—2. (Dr. Raalbl hadbiztos 1918. április 30-án Petrogradon kelt Csicserinhez intézett levele.)

84 Uo.l. ü. i. 5. lap. Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 28 616.

85 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 614. lap. (1918. VIII. 22.)

86 Документы внешней политики СССР. T. I. 678—679. с.

87 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 8. lap.

88 Документы внешней политики СССР. T. I. 313. с.

89 Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates in Jahren 1917—1918, XXII. Session. Bd. III. 69—83. 3845. o.

90 Крах германской окуупации на Украине. (По документам оккупантов). Москва, 1936, 80. с.

91 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 71—73. fol.

A misszió fő feladatának tekintette, hogy kivonja a hadifoglyokat a forradalmi elemek befolyása alól, csökkentse a foglyok áramlását a Vörös Hadseregbe, s minél gyorsabban szállítsa haza a hadvezetőség számára annyira szükséges emberanyagot. 1918 közepén a Monarchia utolsó élőerő-tartalékát már csak a hazatérő hadifoglyok s a felgyógyuló sebesültek alkották. Az oroszországi hadifoglyok ellátásával kapcsolatos pénzügyi kérdéseket megvitató 1918. június 27-én összehívott minisztériumközi értekezletről kiadott tájékoztatóban többek között az alábbiakat olvashatjuk: „A *hadsereg* nemcsak a délnyugati fronton áll szemben egy lényegesen megerősödött ellenféllel, s ez minden erőgyarapodást ellensúlyoz majd, mivel Olaszország a nyugati *szövetségesek* Ausztria—Magyarország ellen irányuló megsemmisítő szándékát tapasztalta. Az Oroszországból várt hazatérők jelentik a hadsereg utolsó tartalékát. A hátország már nem bír el semmilyen erőelvonást anélkül, hogy a hadigazdaság össze ne omlana. Az évi újonckontingens csak szerény hozzájárulás, s nem fedezi a menettartalékot sem."[92] 1918 nyarára a csapatok élelmezése, ruházattal és hadianyaggal való ellátása olyan katasztrofálissá vált, hogy a fronton levő csapatok létszámának csökkentéséhez is folyamodtak. A hazatérő hadifoglyok mint váltás kerülhettek elsősorban számításba.

A magyar és az osztrák képviselőházban számos interpelláció hangzott el a hadifoglyok segélyezésének és hazaszállításának kérdésében. A Hadügyminisztérium 10. osztálya Vinzenz Molik képviselő szóbeli interpellációjára 1918. július 13-án elismerte, „hogy az októberi forradalom után a hadifoglyok szabadságot kaptak, ugyanakkor a tisztek külön ellátmánya is megszűnt. Erről a Monarchia kormányának kellett gondoskodnia." A válasz hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány jóindulatúan kezelte a hadifoglyok helyzetének megjavítását célzó lépéseket s betartotta a nemzetközi megállapodásokat.[93] Az úgynevezett tiszti „gázsi" fizetését a bécsi Hadügyminisztérium intézte. Az erre előirányzott összeget felemelték. 1917 októbere és 1918 márciusa között havonta 4 millió, 1918 április és szeptember között 15 millió rubelt irányoztak elő az oroszországi hadifoglyok részére.[94]

Az idézett dokumentum leleplezi az ellenforradalmi korszak szovjetellenes kiadványaiban és a kétkötetes Hadifogoly magyarok története című monográfiában olvasható állításokat, hogy a tisztek „gázsijának" kifizetését a szovjet szervek és a szocialista hadifoglyok gátolták volna. 1918 elején, amikor valóban sok helyen pénz nélkül maradtak a tisztek, a járandóságok elmaradása elsősorban a német csapatok balti, majd finnországi intervenciója miatt állt le néhány hónapra, mert a Svédországon át utazó futárok a pénzzel nem jutottak el Petrográdra, s a kérdéses összegek a bécsi és koppenhágai bankokban hevertek.[95]

A Monarchia rendkívül kis összeget irányzott elő a hadifogolymisszió részére. 1918. január 1-től október 31-ig a magyar és osztrák

92 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3389. cs. 27. pall. 2. i. — német nyelvű másolat.

93 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. Nr. 56 000/1918. HIL Első világháborús gyűjtemény. 3389. cs. 9. pall.

94 Uo.

95 Uo. A Hadügyminisztérium osztályának az Uralkodó Katonai Irodájához benyújtott előterjesztése alapján a magyar és osztrák pénzügyi hatóságok által 1918. január 1-től július végéig a hadifogolysegítő akcióra engedélyezett 66 millió rubelből július 13-ig csak 31 590 000 rubelt használtak fel. Vagyis még a felét sem az engedélyezett keretnek.

pénzügyminiszter összesen 106 millió rubelt biztosított a foglyok ellátására és hazaszállítására.[96] Míg a németek egy hadifoglyuk hazahozatalára 500 márkát, addig a Monarchia mindössze 132 koronát irányzott elő.[97]

Az osztrák—magyar hadifoglyok előtt világossá vált, hogy a Monarchia uralkodó körei, akik őket mozgósították és háborúba küldték, nem kívánnak róluk megfelelően gondoskodni. Kellő összehasonlítási alapjuk is volt, hisz tapasztalták, hogy a németekről a breszti béke után azonnal történik gondoskodás, hamar haza is szállítják őket, míg róluk bizony megfeledkezett a „haza". A totzkojei tábor például 10 560 osztrák—magyar és 620 német hadifogolynak nyújtott hajlékot. E. W. Lindewald dán megbízott 1918. április 12-én kelt jelentésében arról ír, hogy a táborban a németek márciusban kaptak segélyt, az osztrák—magyarok viszont semmit. A legénység egyáltalán nem kap támogatást, tartalékokat nem tudnak képezni, s az élelmezés kilátásai katasztrofálisak.[98]

A kazányi táborban a Monarchiából érkező segély elmaradása kiélezte a németek és az osztrák—magyarok közötti viszonyt. „... sajnos tapasztalnom kellett — írja Lindewald —, hogy az osztrák—magyarok és a birodalmi németek között gyakran feszült viszony uralkodik. Lépten-nyomon tapasztaltam, hogy ennek az elkeseredésnek az oka az osztrák—magyaroknak hazájukkal szemben érzett neheztelése az elégtelen segítség miatt, amelyben részesítik őket, és ezt növeli még az irigység is, amely saját és a birodalmi németek helyzetének összehasonlítása alkalmával akaratlanul is adódik."[99] Számos hasonló tartalmú jelentést lehetne még idézni. A német misszió a „szövetséges" hadifoglyok összeütközésének elkerülése végett lépéseket tett a szovjet hatóságoknál, hogy a német hadifoglyokat különítsék el az osztrák—magyaroktól, akik között a forradalmi mozgalom kedvezőbb talajra talált, s külön részlegekbe vagy táborokba összpontosítsák őket.

A szovjet kormány a breszt-litovszki tárgyalások kezdetén kész volt vállalni az orosz fogságba esett német, osztrák—magyar, török és bolgár katonák eltartását, a németek azonban a területi követelések mellett a hadifoglyok tartásdíja címén hadisarcot követeltek a fiatal munkáshatalomtól. „Ez az ultimátum a következő: vagy további háború, vagy annexiós béke, azaz béke olyan feltételekkel, hogy mi visszaadjuk az általunk elfoglalt területet, a németek megtartanak *minden* általuk elfoglalt területet és (a hadifoglyok tartásköltsége leple alatt) hadisarcot vetnek ki ránk, mintegy *3 milliárd* rubelt kitevő hadisarcot, amit néhány év alatt részletekben fizetnénk meg."[100] — írta Lenin 1918 januárjában a breszti különbékéről szóló téziseiben. A március 3-án aláírt szerződés ennél jóval súlyosabb feltételeket szabott. A német csapatok megszállták a balti köztársaságot, Belorusszia és — az osztrák—magyarokkal karöltve — Ukrajna területét, zsákmányul ejtették az orosz csapatok hadianyagának tekintélyes hányadát. A német imperialisták mohóságának ostora közvetve az osztrák—magyar hadifoglyok hátán csattant. Szovjet-Orosz-

96 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 3. lap.

97 Uo. A Közös Minisztertanács a hadifoglyok ellátására szükséges rubelkiutalási ügyet augusztus 24-én mint 3. napirendi pontot tűzte napirendre. (Staatsarchiv, Ministerium des Äussern. Politisches Archiv. Karton rot. 627. 1088. fol. — OL Filmtár W. 218.)

98 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. Nr. 36063. Blg. 10. HIL Első világháborús gyűjtemény. 3389. cs. 8. pall. 19. i.

99 Uo.

100 Lenin: Művei. Szikra, Budapest, 1952. 26. köt. 461. o.

ország kormánya, miután erőszakkal arra kötelezték, hogy viselje a központi hatalmak fogságába került saját polgárainak eltartási költségeit, s ez a lényegét tekintve az osztrák—magyar és szovjet-orosz pótszerződésből is következett, nem volt köteles vállalni tovább a hadifoglyok eltartásának finanszírozását, különösen akkor, amikor azok nagy részét kivonták a termelésből és zsúfolt táborokban várták a hazaszállítást. Erre annál is inkább nem volt kötelezhető, mivel a Monarchiának kereken 2 110 000 katonája esett orosz fogságba, Oroszországnak pedig mindössze 1 503 000 embere adta meg magát az osztrák—magyar csapatoknak. A békekötésig Oroszország 600 000-rel több osztrák—magyar hadifogoly tartási költségét fedezte. A költségek rendezése az osztrák—magyar féllel a Monarchiának 1918 őszén bekövetkezett felbomlásáig nem történt meg. Hasonlóképpen papíron maradt az osztrák—magyar—szovjet-orosz vegyes bizottság által a hadifogolycsere technikai részleteire vonatkozó 1918. október 11-én aláírt megállapodása is.[101] Miután a breszt-litovszki békeszerződés az Oroszország területén élő osztrák—magyar hadifoglyok eltartásáért a Monarchiát teszi felelőssé, nem helytálló az említett ellenforradalmi kiadványok burkolt vagy nyíltan kimondott állítása, hogy a hadifoglyok helyzetének romlásáért a felelősség a szovjethatalmat terheli. A magyar, a német és az osztrák burzsoá történetírásban mondhatni általános az a tendencia, hogy az osztrák—magyar, s közülük is elsősorban a magyar hadifoglyok belépését a Vörös Hadseregbe a foglyok élelmezésének, ruházati és más jellegű ellátásának romlásával magyarázzák, amelyet állítólag a szovjet szervek szántszándékkal idéztek volna elő. Annak ellenére, hogy a Monarchia a békeszerződés értelmében a fennálló tartozásait nem rendezte, a szovjet kormány a gazdasági bomlás, az éhség s a polgárháború körülményei között a lehetőségekhez mérten gondoskodott a hadifoglyokról, természetesen elsősorban a legénységről, akikről imperialista kormányuk különösen megfeledkezett.

A hadifogoly-szállítmányok a németek által megszállt területeken keresztül érkeztek Ausztria—Magyarországra. Ezért a hazaszállításban a német katonai hatóságoknak jelentős szerepe volt. A németek nem kívántak saját hátországukból orosz hadifogoly munkásokat a termelésből kivonni, s ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy az átvevő állomásokon mindig kellő számú orosz cserefogoly álljon készenlétben az osztrák—magyar foglyokból álló szállítmányok átvételénél.[102] Mivel a demarkációs vonalat is a németek őrizték, gyakoriak voltak az olyan esetek, amikor a tömegével szökve érkező osztrák—magyar foglyokat a forradalmi mozgalom terjedésének megakadályozása céljából feltartóztatták, vagy visszakergették. Ez csak tovább növelte a hazai kizsákmányolók elleni gyűlöletet. „Nagy volt a békevágy a hadifoglyok körében — írja Kun Béla —, de még nagyobb volt a békeillúziók tömege. Haza, haza, nem, nem kell többet fegyver — ez volt a hangulat igen széles tömegekben. Közben azonban segítségünkre sietett a császári és királyi ostobaság, amely a forradalomtól való jogos félelmében szabotálta a foglyok hazaszállítását, sőt az egyenként visszaszökő hadifoglyokat is visszakergette a lövészárkoknál még meglevő drótsövények elől."[103]

101 Szovjetunió Külügyi Levéltára, Moszkva, 66. fond. 1. leltár, 1. cs. 5. ü. i. 7—13. lap.

102 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 51 345.

103 Szamuely Tibor, Riadó, Budapest, 1927. 18—19. o. (Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra.)

A központi hatalmak által a hadifoglyok hazatérése és helyzetük javítása elé gördített akadályoknak nagy forradalmasító hatását az ellenforradalmi beállítottságú Stessel Ernő ezredes is elismeri. A krasznojarszki hadifogolytáborról szóló feljegyzéseiben erről az alábbiakat írja: „... közben májusban visszajött néhány fogoly, kik szökve eljutottak Szmolenszkig, de ott állítólag a németek nem engedték át a határon, és hogy éhen ne vesszenek, visszatértek a régi táborba. Ily eset növelte az elkeseredést. »Nem akarnak hazaengedni« — mondták az emberek, míg az internacionalisták az így háborgó kedélyeket felhasználva, saját gárdájukba való belépésre buzdították a legénységet."[104]

Hamar tudottá vált, hogy a hazatérő hadifoglyok nem kerülnek véglegesen családjukhoz, hanem a hadvezetőség a további katonai erőfeszítések érdekében ágyútöltelékként ismét a frontra dobja őket. A hazatérő és csalódott, volt hadifoglyok voltak a mozgatói az 1918 első felében kirobbantott judenburgi, rumburgi, sajószegcsői, pécsi[105] és kragujeváci[106] katonai lázadásoknak. A munkanélküliség közepette a nyomorúságos táborokban igen sok hadifogoly inkább vállalta a nélkülözést, amelyben a helyi orosz lakosságnak is része volt, mintsem hazatérve imperialista célokért az olasz és balkáni fronton vérezzen. Csak egy jellemző levélből idézünk, amelyet az ufai kormányzóságbeli zlatouszti fogolytáborból írt 1918. március 17-én Tóth Sándor és Márton Mihály a „Nemzetközi Szocialista" petrográdi szerkesztőségéhez: „... Elvtársakat még felkérjük azzal, hogy az esetleges szeparál(t) béke megkötése esetén mi, kik nem akarunk még egyszer frontra menni, mihez tartsuk magunkat, mert eltökélt szándékunk nem hazamenni..."[107] A foglyok húzódozása a hazatéréstől olyan nagyfokú volt, hogy a német és osztrák—magyar csapatok által megszállt Ukrajnában is tízezrével húzódtak meg. Hazakényszerítésük kényes jogi problémát okozott a Monarchia hadvezetőségének. Katonaszökevényeknek tekintették őket, de az Ukrajnával kötött békeszerződés, amelyet még nem is ratifikáltak, jogilag nem tette lehetővé a velük szemben alkalmazott erőszakot. A döntő azonban nem a jogi meggondolás volt, hisz ezzel a rekvirálásoknál, a sztrájkok és a partizánmozgalom elfojtásánál a megszállók egyáltalán nem számoltak, hanem a Hadügyminisztériumnak az az elvi álláspontja, hogy hazahozatalukkal nem kívánták szaporítani a politikailag elégedetlen elemeket. Azokat, akik később hazatérnek, haditörvényszék elé szándékoztak állítani, viszont a német megszálló csapatok ellen nyíltan fellépő hadifoglyokat letartóztatták. Korabeli jelentések szerint egyedül a poltavai kormányzóságban 8000 hadifoglyot végeztek ki[108] a német és

[104] Stessel (Szelényi) Ernő: Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki fogolytábor. Budapest, 1925. 160. o.

[105] Magyar Munkásmozgalom Történészek válogatott dokumentumai. Szikra, Budapest, 1956. 5. köt. 205—206. o.

[106] OL ME 1918. XVI. tétel 6570. res. — német nyelven.

[107] Marxizmus-Leninizmus Intézet Központi Pártarchivuma 17 fond. 11. leltár, ő. o. 175. lap. Meg kell említenünk, hogy éppen a zlatouszti magyar hadifoglyok közül került ki az az internacionalista osztag, amely 1918 május végén és június első napjaiban a csehszlovák és orosz ellenforradalmi csapatok első csapását felfogta, s a frontot a Podvojszkij által erre a szakaszra irányított erősítés beérkezéséig elvérezve ugyan, de tartotta.

[108] Az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltára Moszkva. 393. fond. 4. leltár, 26. ő. e. 253—257. lap. L. még: Stessel Ernő: Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki hadifogolytábor. Budapest, 1925. 191. o.

osztrák—magyar csapatok imperialistaellenes, internacionalista magatartásuk és tevékenységük miatt. Ezek a hadifoglyok kijelentették, hogy „csak egy esetben hajlandók fegyvert fogni — a burzsoázia ellen".[109]

A Penzában megjelenő Világszabadság című magyar internacionalista lap írja: „hogy az egészséges hadifoglyok mennyire sietnek a francia frontra a hazulról jövő barátságos hírek után, annak élénk bizonyítéka az a körülmény, hogy mióta a hadifoglyok kicserélését intéző bizottság Moszkvában van, Moszkva város, amelyik eddig túl volt zsúfolva hadifoglyokkal, teljesen árván maradt. Itt-ott lézeng csak egy-egy átutazó hadifogoly a moszkvai állomáson.

A nagy tömeg elvándorolt messze Szibéria közepébe, Irkutszkba és Krasznojarszkba s nemigen sietnek jelentkezni Mirbach grófnál kegyes felvételre a hazautazó transzportokba."[110]

Az osztrák—magyar hadifoglyok hazatéréstől való húzódozásának igen bonyolult okai voltak. A cseh, a szlovák és a délszláv hadifoglyok nemcsak a front tüzérségi pergőtüzétől féltek, hanem tartottak a nemzetiségek, a nemzetiségi mozgalmak elleni megtorlástól is. A csehszlovák hadtest ellenforradalmi tiszti csoportja többek között azzal ijesztgette a légionistákat, hogy a fegyverek elrendelt leadása után a bolsevikok kiszolgáltatják őket a Monarchiának, ahol hadbíróság vár rájuk.

Ehhez az is alapul szolgált, hogy a hazatérő hadifoglyok közül mintegy 10 000 ellen indítottak eljárást internacionalista tevékenység vagy az Oszták—Magyar Monarchia egysége ellen irányuló antantbarát nacionalista szervezetekben, fegyveres alakulatokban való részvétel címén.[111]

Erős visszatetszést szült a szovjet közvéleményben, hogy a Monarchia Németországhoz hasonlóan visszatartja az orosz foglyokat. Ezért a petrográdi osztrák—magyar misszió igen kényes helyzetbe került és sürgette, hogy a Hadügyminisztérium tartsa be a kölcsönösség elvét. Érvek mindig akadtak, az aratási munkák, az ukrajnai vasutassztrájk, majd az az abszurd elgondolás, hogy a hazatérő foglyok veszélyesen megnövelhetik Oroszország katonai potenciálját.[112] Végül nagy nehezen a Hadügyminisztérium augusztus 24-én elrendelte 23 000 nagyorosz hadifogoly kivonását a munkahelyekről. Az orosz hadifoglyok szökésének elkerülése végett az osztrák—magyar hatóságok eltitkolták előlük a hadifoglyok kölcsönös kicseréléséről szóló egyezményeket.

A breszt-litovszki béke aláírása idején kereken 1 millió oroszországi hadifogoly élt a Monarchia területén. Ennek csak egy kis hányada került hazaszállításra, részben Szovjet-Oroszországba, részben — főleg a tisztek és a kozákok — a Krasznov tábornok uralma alatt álló Don-vidékre, valamint Ukrajnába és Finnországba. 1918. október 27-én a polgári demokratikus forradalom előestéjén még mindig 1178 tiszti és 818 778 legénységi orosz hadifogoly várt elszállításra.[113]

109 Uo. 254. o.

110 Világszabadság. Penza, 1918. május 19.

111 Max Ronge vezérőrnagy szerint az 1918 október 21-ig hazatért 4500 tiszt és 660 000 legénység közül kb. 10 000-et minősítettek politikailag „aggályosnak" és „gyanúsnak" vagy indítottak ellene büntető eljárást. (Max Ronge: Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst. Zürich—Leipzig—Wien. 1930. 328—329. o.

112 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 70 454. (— a petrogradi hadifogolymisszió 1918. augusztus 19-én kelt távirata.)

113 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 97 717 Blg. 1. — HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 61. fol.

Kimutatás az 1918 őszéig az orosz és román fogságból hazatért osztrák-magyar katonákról*

			Február 1-ápr. 30.	Május 1-15.	Május 16-31.	Június 1-15.	Június 16-20.	Július 1-15.	Július 16-31.	Augusztus 1-15.	Augusztus 16-31	Szept. 1-15.	Szept. 16-30.	Okt. 1-15.
Osztrák-magyar közös hadsereg	Félhavonként	tisztek	?	259	325	410	348	315	336	160	210	155	114	53
		legénység	?	30 695	38 241	32 781	29 748	18 297	15 735	10 424	15 459	10 046	19 255	15 035
	Ebből gyalogság: Ausztriából besorozottak (nemzetiségekkel együtt)	tisztek	?	87	125	162	158	119	85	53	75	74	61	19
		legénység	?	15 205	18 007	13 731	13 285	6 038	6 143	4 125	7 095	5 004	8 095	6 588
	Ebből gyalogság: Magyarországról besorozottak (nemzetiségekkel együtt)	tisztek	?	120	140	177	117	129	160	58	89	59	31	13
		legénység	?	11 814	16 447	15 287	12 911	8 614	6 626	3 990	6 176	4 059	8 733	6 509
	Visszatértek összesen a jelzett időpontig	tisztek	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
		legénység	122 421	153 116	191 350	224 131	253 879	272 176	287 911	298 240	313 699	323 745	343 000	358 035
Magyar honvédség		tisztek	1918. október 15-ig: 1 328											
		legénység	1918. október 15-ig: 139 881											
Osztrák Landwehr		tisztek	1918. január 1- szeptember 15.: 2 371											
		legénység	1918. január 1- szeptember 15.: 164 792											

* (HIL. Első világháborús gyűjtemény 3389. cs. adatainak feldolgozása.)

Ezzel szemben 1918 áprilisától a Monarchia széteséséig és a breszt-litovszki szerződésnek Szovjet-Oroszország részéről november 13-án bekövetkezett felmondásáig a szovjet adatok szerint 675 718 osztrák—magyar hadifogoly[114] tért haza. Ha ehhez még hozzáadunk néhány ezret, vagyis azoknak a körülbelüli számát, akik még a német és az osztrák—magyar intervenció előtt tértek haza, akkor kitűnik, hogy az Oroszországból hazatért hadifoglyok száma 1918 november elején az egész volt Osztrák—Magyar Monarchia területén meghaladta a *700 000 főt.* A korabeli osztrák—magyar kimutatások szerint, amelyeket — mivel több ezer hazatérő hadifogoly kivonta magát a nyilvántartás alól — nem tekinthetünk teljeseknek, a közös hadsereg állományából 358 035 legénységi, a magyar honvédség állományából 142 209 fő, az osztrák Landwehr állományából szeptember 15-ig 167 163 ember tért haza, összesen 670 092 fő.[115] A mellékelt részletesebb kimutatások alapján készült táblázatból megállapítható, hogy a legtöbb hadifogoly 1918 április és június közötti időben tért haza. A csehszlovák hadtest lázadása után az antant ellenőrzése alá vette a transzszibériai vasútvonalat és meggátolta a központi hatalmak élőerő utánpótlását jelentő hadifoglyok százezreinek elszállítását. Ezekre nemcsak a Monarchia, hanem közvetve a német hadvezetőség is számított.[116] A Habsburg-Monarchia szétesésének pillanatában a likvidáló Hadügyminisztérium szerint reálisan még 650 000 osztrák—magyar hadifogoly hazatérésével lehet számolni — Ázsiai-Oroszországból 500 000-rel és Európai-Oroszországból 150 000-rel.[117] A Szibériában rekedt hadifogolytömegek hazatérésére csak Kolcsak uralmának leverése után nyílt lehetőség.

A hadifoglyok kicserélése ügyében kötött egyezmények befolyásolták az Oroszországban levő osztrák—magyar és német hadifoglyok létszámának alakulását. Jelentős részük kész volt a szovjethatalmat fegyverrel is támogatni. Számuk és a hadifoglyok összlétszámához viszonyított arányuk állandóan növekedett, különösen az OK(b)P Külföldi Csoportjai Föderációjának szervező és felvilágosító munkája nyomán, amelynek elnöke Kun Béla volt.

A hadifoglyok tömeges hazatértével viszont csökkent az a bázis, amelyből az internacionalista alakulatok és a Vörös Hadsereg azon egységei pótlást nyerhettek, amelyeknek állományában volt hadifoglyok is harcoltak. Emelkedett viszont Németországban, de különösen az Osztrák—Magyar Monarchiában azoknak a katonaruhába bújtatott munkásoknak, parasztoknak és értelmiségieknek a száma, akik szemtanúi vagy aktív részesei voltak az oroszországi forradalmi eseményeknek. Ezeknek jelentős szerep jutott az 1918-ban kibontakozó sztrájkmozgalmak, politikai tüntetések, földfoglalások, katonalázadások kezdeményezésében. Azok, akik Oroszországban elsajátították a leninizmust, hazatérve tömörítették a munkásmozgalom baloldali elemeit, hogy megteremtsék a leninista párt megalakulásának feltételeit. Az OSZD(b)MP Központi

114 A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltára. 28 361. fond. 3 leltár. 466 ő. e. 9—10. lap.

115 HIL Első világháborús gyűjtemény. 3389. cs. 44. pall. (A kimutatásba a román fogságból szabadult 10—12 000 hadifogoly is be lett számítva.)

116 Erich Ludendorff: Meine Kriegsernnerungen 1914—1918. Berlin. 1920. 527. o.

117 Kriegsarchiv. KM 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 987/7. Blg. 3. HIL Első világháborús gyűjtemény. 3385. cs. 59., 61. lap.

Bizottsága 1918. január 19-i (február 1-i) ülésén Lenin felszólalásában komoly reményeket fűzött a hadifoglyok hazatéréséhez, amelytől más fontos tényezők mellett a németországi, a magyarországi és az ausztriai forradalmi mozgalom fellendülését várta. „A béketárgyalások elhúzódásával lehetővé tesszük a lövészárok-barátkozás folytatását — hangoztatta felszólalásában Lenin —, azonnal kicserélhetjük a hadifoglyokat s ezzel óriási tömegű olyan embert dobunk át Németországba, akik a gyakorlatban látták forradalmunkat, akik okultak belőle, s ezek könnyebben dolgozhatnak a forradalom élesztésén Németországban."[118]

118 Lenin: Művei 26. köt. Szikra, Budapst, 1952. 530. o.

A NEMZETŐRSÉG ÉS A HONVÉDSÉG FELFEGYVERZÉSÉRE IRÁNYULÓ ERŐFESZÍTÉSEK 1848 NYARÁN

Urbán Aladár

Az 1848-as magyar forradalomnak első pillanattól fontos problémája a hadügyi kérdés. Ezen belül az egyik legnagyobb gond — megbízható és megfelelően képzett tisztek hiánya mellett — a haderő számára szükséges fegyverzet biztosítása. Ez a probléma nemcsak az 1848 nyarán összeült népképviseleti országgyűlésnek a 200 000 főnyi hadsereg felállításáról szóló határozata után keletkezett, hanem jóval korábban, még a pozsonyi országgyűlés időszakában. Az 1848. évi XXII. törvénycikk — amelyik a nemzetőrség felállításáról rendelkezett — már szükségszerűen hozta magával a feladatot: nemcsak fegyvergyár, de megfelelően fejlett nehézipar nélkül álló országban kellett gondoskodni többszázezer, talán félmillió nemzetőr fegyverzetéről.

A feladat tehát nem volt könnyű. Megoldására az első felelős magyar minisztériumnak — ha eltekintünk a magánosok és kereskedők kezén levő néhány, valamint a megyei fegyvertárakban porosodó nagyobb mennyiségű, de korszerűtlen fegyvertől —, a következő lehetőségek álltak rendelkezésére: a) az országban levő katonai fegyvertárakból, továbbá a bécsi központi raktárakból vagy az állami fegyvergyárakból biztosítani — a bécsi központi tüzérségi szertár útján — a szükséges fegyvereket; b) a bécsi hadügyminisztérium mellőzésével, közvetlenül kapcsolatba lépni az örökös tartományokban levő más, esetleg külföldi (angol, francia, belga, porosz) fegyvergyárakkal; c) berendezkedni a hazai fegyvergyártásra akár a fővárosban, akár a felső-magyarországi, akár a krassói nyersanyagbázis és a már meglevő nehézipari üzemek felhasználásával.

A bécsi hadügyminisztérium útján történő fegyverszerzés eleve nem ígért sok sikert. Ha el is tekintünk az osztrák kormány első pillanattól tapasztalható ellenséges politikájától, pusztán a hadseregnek háborús létszámra való emelése, az olasz háború és az osztrák nemzetőrség ugyancsak kielégítetlen fegyverigénye, ezt az utat nem tette járhatóvá. Maradt tehát a külföldi fegyvervásárlás és a hazai fegyvergyártás kísérlete. Az alábbiakban az ezzel kapcsolatos ismereteket kívánjuk rendszerezni és új levéltári anyagokkal* kiegészíteni.

* Az 1848/49-es minisztérium levéltárából felhasznált iratok jelzetének rövidítései:

Meln.	Miniszterelnökség elnöki iratok
HNI	Miniszterelnökség, hadügyi és nemzetőri iratok
ONöHt	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai
HM	Hadügyminisztérium, általános iratok

1.

A kormány az első pillanattól kezdve törekedett arra, hogy magánvállalatoktól vásároljon fegyvert, valamint arra, hogy megteremtse a hazai fegyvergyártás feltételeit. Mindehhez természetesen megfelelő szakemberre volt szükség. Addig is azonban, amíg a kormány nem találja meg a megfelelő katonai személyt, Batthyány miniszterelnök még Pozsonyban gondoskodott ideiglenes megoldásról. Április elején megbízta Pálffy Móric grófot az „országos felfegyverkezés" tisztének ideiglenes ellátásával, s azonnal kiküldte fegyverek vásárlására. A megbízatást tőle május elején Bécsben *Marziani György* alzeredes, a 48. gyalogezred 3. zászlóaljának volt parancsnoka vette át.[1]

Marzianinak azonban a minisztérium nagyobb szerepet szánt. Ezért május 5-én a Bécsben tartózkodó miniszterelnök — mivel a magyar kormány még nem rendelkezett az országban állomásozó sorkatonaság felett — arra kérte a külügyminisztert: eszközölje ki, hogy az alezredest áthelyezzék a magyar hadügyminisztériumba.[2] Eszterházy külügyminiszter megkeresésére Latour osztrák hadügyminiszter május 10-én közölte, hogy az áthelyezés ellen nincs kifogása és a megfelelő intézkedések megtételére már utasította a budai főhadparancsnokságot.[3] Batthyány, amint értesült a fejleményekről, azonnal kérte a külügyminisztertől, hogy nevezett alezredest „kire itt (ti. Pesten) a nemzetőrség részére fegyver készíttetésénél, s annak felfegyverzésénél igen nagy szükség van", utasítsa, hogy mihamarabb térjen vissza Pestre.[4] A jelek szerint Marziani alezredes május 27—28-án érkezett vissza a fővárosba, ahol rövidesen mint *fegyverfőfelügyelő* nyert a hadügyminisztériumban alkalmazást.[5]

Erdekes, hogy Marziani kikérésénél a miniszterelnök csak a nemzetőrség szükségleteit emlegeti, de megérkezése után már mint „a magyarországi nemzetőrség és hadsereg felfegyverzése tárgyában" alkalmazott személy szerepel.[6] Nyilván a feladatkör szélesedése tette indokolttá, hogy az alezredest ne a nemzetőrségi haditanácshoz (mint az eredetileg magától értetődő lett volna), hanem a hadügyminisztériumhoz osszák be. Bár Marziani itt rövidesen osztályfőnöki beosztást kapott, tevékenységének zöme tulajdonképpen a hadügyminisztériumhoz közvetlenül nem tartozó, hanem a miniszterelnök irányítása alatt álló Országos Nemzetőrségi Haditanács által szervezett nemzetőrség és hon-

HM/b.	Hadügyminisztérium, beadványok
HM bizt.	Hadügyminisztérium, biztosságos osztály iratok
BM eln.	Belügyminisztérium, elnöki osztály
BM rend. oszt. jel.	Belügyminisztérium, rendőri osztály jelentései
KüM	Külügyminisztérium, általános iratok
KüM eln.	Külügyminisztérium, elnöki iratok
PM eln.	Pénzügyminisztérium, elnöki iratok
Közl. eln.	Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, elnöki iratok
FIK ipari oszt.	Földművelésügyi-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, ipari osztály
Kossuth Miscell.	Kossuth-Miscellanen

1 Mindezt Pálffy Móric május 10-én Batthyányhoz intézett leveléből tudjuk Lásd: Meln. 1848:598.
2 KüM 1848:194.
3 KüM 1848:374., HMI 1848:242.
4 KüM eln. 1848:18.
5 HNI 1848:231., 331., 360. — Ezredesi kinevezése: Közlöny 1848: jún. 16/8/ 30. p. Lásd még: HM/b. 1848:2107., HM/k. 1948:441.; Nádori min. 1848:1510.
6 HNI 1848:360.

védség felfegyverzésére irányult. Így személye (illetve osztálya) volt az első szervezeti összekötő kapocs a nemzetőrségi haditanács és a hadügyminisztérium között. (Nyilván ez a kettősség fejeződött ki abban a gyakorlatban is, hogy a fegyverfőfelügyelő osztálya volt az egyetlen, amelynek iratai központi iktatószám nélkül, csak *osztály* iktatószámmal és „fff. oszt." betűjelzéssel kerültek kiadásra.)[7]

*

A hadügyminisztérium új munkatársának tehát — mint ez az előzményekből kitűnik —, hatáskörébe tartozott mind a fegyverbeszerzés, mind a fegyvergyártás ellenőrzése, illetve annak szakmai irányítása. A jelek azt mutatják, hogy a kormány — amely mindkét irányban tett már megfelelő lépéseket — elsősorban a *pesti fegyvergyár szervezése* és üzembehelyezése körül várt Marzianitól gyors segítséget.

A minisztérium a fegyvergyártás szervezése terén április 19-én tette az első lépéseket. A Pesti Hírlap hivatalos rovatában megjelent közlemény a nemzetőrség felfegyverzése érdekében „a Magyarországon és kapcsolt részekben bármily nemű fegyvergyártással foglalkozó gyártulajdonosok, gyárosok és kézművesek"-hez fordul, hogy minél előbb jelentkezzenek a miniszterelnöknél — „mint a nemzetőrség jelenlegi főkormányzójánál" — kardok és lőfegyverek „minta és árszabály szerinti" szállítására.[8]

A pesti fegyvergyár felállításának előzményei azonban korábbra nyúlnak vissza. Széchenyi István már április 6-án közölte Pozsonyból kelt bizalmas levelében Kovács Lajossal, hogy a hengermalom mellett működő gépgyárat tüstént fegyvergyárrá fogják átalakítani. S Fehr Vilmossal, a Pesti Hengermalom Társaság igazgatójával történt megbeszélés alapján — tudomásuk szerint Széchenyi kezdeményezésére, de a kormány hozzájárulásával — megkezdődtek az előkészítő munkálatok.[9] A minisztérium Pestre érkezése után, április 21-én a Pesti Gépgyár Társulat feljegyzést juttatott el a kormányhoz,[10] amelyben vázolta a nemzeti fegyvergyártás szükségét és előnyeit a külföldi fegyvervásárlásokkal szemben. Az emlékirat nyiltan felajánlja a jelenlegi felszerelésével is alkalmas pesti gépgyárat, s költségvetést mellékel, amely szerint az üzem 350 000 pft-os beruházással korszerű, napi (24 órás termeléssel) kb. 600 fegyvert előállító fegyvergyárrá fejleszthető. Még

7 Az Országos Levéltárban (továbbiakban OL), az 1848/49-es minisztérium levéltárában az osztály iratai önálló sorozatként nincsenek meg. Másutt fekvő tisztázatokból azonban jól megállapítható. Lásd: pl. HNI 1848:656.; ONöHt 1848:957—958., 1984., 2896—2897., 4029.; HM 1848:7084. (Időnként Mészáros Lázár is aláírt ilyen fff-jelű kiadványokat. Lásd pl. Pesti közig. 1848:156.; BM eln. 1848:676.) — Az osztály személyzetére lásd: Az első magyar ministerium . . . név- és lakkönyve. Pest, 1848. 62—63. pp.

8 Pesti Hirlap (továbbiakban PH) 1948. április 22/37/359. p.

9 Lásd Károlyi Árpád: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Budapest, 1921. I. 116. p., és Széchenyi naplójának április 5., 7., 22—23., 25-i bejegyzéseit (uo. 290—292., 301—304. pp.); Kovács Lajos: Széchenyi közéletének három utolsó éve. Budapest, 1889. II. 98—99. pp.; Bakó Imre: A magyar állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben. Budapest, 1942. 11—12. pp.; Bártfai Szabó László: Adatok Széchenyi István és kora történetéhez. Budapest, 1943. II. 670—671. pp. (Széchenyi április 22-i naplóbejegyzései egyébként meggyőznek arról is, hogy személyében is érdekelve volt a gépgyár fellendítésében.) — Időközben megjelent Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a c. munkája (Budapest, 1964.), amely szintén foglalkozik a fegyvergyártás kérdéseivel. Lásd i. m. 163—165. pp.

10 Lásd *„Jegyzetek Pesten felállítandó fegyvergyár iránt"*. PM eln. 1848:197. (Clark A., Fehr Vilmos és Dobbs Vilmos aláírásával.)

egy hétig tartó tárgyalások után — mivel a minisztérium a jelek szerint nem volt hajlandó a kért előleget maradéktalanul megadni — végül *április 29-én* Batthyány a kormány nevében aláírta a „Pesti Gép- és Vasöntőgyár Társaság"-gal a fegyvergyártásról szóló szerződést.[11]

A szerződésben a kormány vállalta, hogy hat hónapon át — havi egyenlő részletekben — 210 000 pft kamatmentes kölcsönt nyújt a gépgyárnak.[12] Egyidejűleg megrendelt a fegyvergyárnál 100 000 darab minta szerint készült és a szokásos módon kipróbált szuronyos lőfegyvert. A gépgyár igazgatósága kötelezte magát, hogy haladéktalanul felállítja a fegyvergyárat, külföldi (angol, belga, német) technikusokat és fegyvermestereket hozat, s *november 15-től* napi 500 fegyvert fog előállítani a kívánt formában és minőségben. A szerződés 2. pontja arra is kötelezte a társaságot, hogy a felszerelési munkálatokat meggyorsítva minél előbb lásson hozzá vas puskacsövek készítéséhez. A 3. pont pedig a régi, elavult fegyverek átalakítását is a szervezés alatt álló gyár kezdeti feladatául jelölte meg.

A szerződés a fegyvergyárat az ipar- és kereskedelemügyi minisztérium felügyelete alá helyezte. Így Klauzál Gábor gondja lett, hogy gondoskodjék a fegyverek formájának és átvételi árának a szerződésben előírt meghatározásáról. Ez ügyben május 21-én átiratban fordult Batthyányhoz, aki őt az akkor még Bécsben tartózkodó Marzianihoz utasította.[13] Klauzál május 26-án pedig jelentést tett a fegyvergyárban tartott vizsgálatának eredményéről.[14] Megállapítása szerint ott még semmi sem történt a régi fegyvereknek a szerződésben előírt átalakítására, mivel ezeket nem szolgáltatták ki a gyár vezetőinek. De a más irányú előkészületek is rosszul állnak — hangsúlyozza Klauzál —, egyrészt azért, mert a minisztérium által megígért mintafegyvert nem kapták meg, másrészt azért, mert a fegyver rendszerének (ti., hogy gyutacsos vagy lőkupakos zárral legyen-e ellátva) kérdése még eldöntetlen.[15] Klauzál sürgős intézkedéseket javasolt a miniszterelnöknek: 1. a pesti és budai nemzetőrség javításra szoruló fegyvereit haladéktalanul át kell adni; 2. a fegyver és a szurony formáját mielőbb döntsék el és a gyár kapja meg a mintafegyvert; 3. Batthyány, mint a nemzetőrség felfegyverzéséért felelős személy, gondoskodjék a fegyverek átvételi árának meghatározásáról.

Batthyány két nap leforgása alatt intézkedett. Utasította a hadügyminisztert a nemzetőrség javításra szoruló fegyvereinek beszedésére, Marzianit a mintafegyver benyújtására, s közölte Klauzállal, hogy a

11 A kétnyelvű szerződést lásd HNI 1848:75.; Széchenyi naplójának április 28—29-i bejegyzései szerint már majdnem felborult a szerződés, amikor váratlanul aláírták.

12 Batthyány még a szerződés napján utasította Kossuthot, hogy a nemzetőrség felfegyverzésére havi 60 000 pft-ot tartson készen. Ebből havonta 35 000 pft-ot a fegyvergyár kap, 25 000 pft felett pedig a miniszterelnök rendelkezik. Lásd HNI 1848:75.; PM eln. 1848:264.; utóbbit közli: Kossuth Lajos Összes Munkái (továbbiakban KÖM) XII. Budapest, 1957. 86—87. pp.

13 HNI 1848:231. — A jelek szerint Marziani is részt vett a fegyvergyári szerződés előkészítésében, lásd Széchenyi április 28-i naplóbejegyzését. (A Manziani név nyilván a közreadó Károlyi Árpád olvasási hibája vagy sajtóhiba.)

14 HNI 1848:331. — A kérdést az aznap tartott minisztertanács is valószínűleg megtárgyalta.

15 Állítólag már meg akartak 5000 db fegyverszerszámot rendelni Bécsben, amikor értesítést kaptak Marzianitól, hogy *lőkupakosak* (csappantyúsak) lesznek a fegyverek, s most ez újabb késedelmet jelentett. — Széchenyi május 10-én jegyezte fel naplójában, hogy Ottingen közlése szerint Marziani tiltakozott — nyilván Bécsből — a *hengeres* fegyverek (gewalzte Gewehre) ellen.

fegyvergyártól a lőfegyvereket (szuronnyal együtt) 15 ptf-ért fogják átvenni.[16] Nem tudjuk, hogy a használt fegyverek átadása milyen tempóban történt.[17] A mintafegyver mindenesetre még június elején sem került át a gyárba. Széchenyi ezért június 13-án figyelmeztette az iparügyi minisztert, hogy a gépgyár így sem a puskaágyak, sem a zárak (lakatok) ügyében nem tud intézkedni, s a felelősség a mulasztókat fogja terhelni.[18]

A húzavona az éber szemmel figyelő fővárosi közvéleménynek is szemet szúrt. A sajtó is szóvá tette az eredménytelenséget: „A pesti hengermalom 2 hónap után annyira vivé, hogy ócska fegyvereket foltozhat" — írta a *Jelenkor*. A cikk szerzője hangsúlyozza: ha ez így megy, az ott készült puskákat már a kozákok fogják használni...[19] A radikálisok véleménye szerint azért, hogy az „országos fegyvergyárban... a dolgok sok tekintetben csehül állnak", elsősorban Fehr Vilmos „műnökigazgató" a felelős.[20] Széchenyi a *Március Tizenötödike* agitációja miatt már lámpavason látja függeni kedvenc igazgatóját. A fegyvergyár ügyében azután sürgős értekezletet hívtak egybe Klauzálnál.[21] Időközben a gyár igazgatósága további előleget próbált a kormánytól kicsikarni,[22] s ekkor Klauzál újból megszemlélte az ott folyó munkálatokat. Július 19-én kelt jelentésében[23] elmondja, hogy a gyárban 400 munkás dolgozik már,[24] s érkeztek külföldi alkatrészek is. De nincs puskacső és még mindig nincs elég puskaműves sem. Mindezek alapján Batthyány nem volt hajlandó eltérni az eredeti egyezségtől, s az ország pénzügyi helyzetére hivatkozva augusztus 10-én elutasította a kérelmet.[25] (A jelek szerint azonban Kossuth — a fegyvergyárban tett látogatás után — augusztus 31-én 60 000 pft rendkívüli hitel kifizetésére adott utasítást.)[26]

16 FIK ipari oszt. 1848—2—7/a.; HNI 1848:331.

17 A Nemzeti 1848. június 21/35/136. p. közölte, hogy a pesti gépgyár megkezdte a rossz fegyverek kijavítását, valamint azt a téves hírt is, hogy a gyár augusztus 1-től napi 500 fegyvert készít.

18 Közl. eln. 1848:182.; FIK ipari oszt. 1848—2—36. (Klauzál levele mellett Trefort június 15-i válasza arról, hogy a mintafegyvert előző nap megkapta a gyár. Közli: Bártfai Szabó László: i. m. II. 693. p. — A késedelemért Marzianit terheli a felelősség, akinek — naplója szerint — június 17-én Széchenyi egyenesen feltette a kérdést: „Sie sind gegen uns?" — Batthyány vakon bízott Marzianiban (Lásd BM rend. oszt. jel. 1848. augusztus 7. — Hajnik Pál jelentése Szemeréhez), akinek ellenséges tevékenységére fény derült a fegyver államosítása után: Marczius Tizenötödike (továbbiakban MT), 1848. november 15/209/839. p.; Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. Budapest, 1951. 386., 391. pp.

19 Jelenkor (továbbiakban Jel) 1848. június 24/74/301. p.

20 Népelem (továbbiakban Nel) 1848. július 26/22/87—88. p.

21 Lásd Széchenyi július 9—10. és 12-i naplóbejegyzéseit, Széchenyi vitáját Csányival a fegyvergyár lassú javítómunkája miatt lásd a napló július 13-i bejegyzését és Bártfai Szabó: i. m. II. 701—702. pp. — A Fehr elleni felháborodás a munkások között is megmozdulásra vezetett. Lásd BM rend. oszt. jel. 1848. július 24., Nel 1848. július 26. (22), 87—88. pp. (Károlyi Árpád nagy igyekezettel védi Fehrt, de az események később igazolták a baloldal gyanúját, mert az osztrákok Pestre történt bevonulása után Fehr maga dicsekedett a szabotázzsal. Lásd Lahner 1849. május 26-án kelt jelentését, Kossuth Miscell.)

22 A július 17-én kelt beadványt lásd FIK ipari oszt. 1848—2—78.

23 HNI 1848:759. (A gyárat július 25-én Nyáry és Patay is megszemlélték — írja naplójában Széchenyi.)

24 A Radicallap (továbbiakban Rl) 1848. július 4/26/102. p. 506 főnyi munkáslétszámról tudósít.

25 FIK ipari oszt. 1848—2—78.; HNI 1848:759.

26 Széchenyi levele Fehr Vilmoshoz, 1848. augusztus 14. Lásd Bátrfai Szabó: i. m. II. 708. p.; Széchenyi naplójának augusztus 14-i bejegyzése; KÖM XII. 87. p. (Sinkovics István jegyzete a 68. sz. irathoz.) — A gyár megszemlélése után Kossuthnak az volt a véleménye, hogy „September és kivált október végével már saját gyáraink is dolgoznak..." KÖM XII. 728. p.

Ismeretes, hogy a fegyvergyár komoly tevékenységet csak a hathónapos felkészülési idő leteltével, november 14-én bekövetkezett államosítása után fejtett ki.[27] Addig — az iratok tanúbizonysága szerint — legalábbis szeptember végéig inkább csak a régi fegyverek javítása ill. átalakítása folyt.[28] Új fegyverek ezidőtájt csak a katonai fegyvertárakban talált csövek (vagy szétszedett lőfegyverek anyagának) felhasználásával készültek — amelyeknek lefoglalását Klauzál maga is ajánlotta július 19-én Batthyányhoz intézett jelentésében. Augusztus—szeptember során Eszékről 2956, a temesvári fegyvertárból kb. 12 000 puskacső került ki, amelyet tudomásunk szerint Pestre szállítottak.[29] Ez a mennyiség meghaladta a fegyvergyár kapacitását, így Marziani — a miniszterelnök felhatalmazására — Czigler Sándor pesti lakatosmesterrel is szerződést kötött 1000 darab, ezekből a csövekből készítendő szuronyos, lőkupakos fegyver előállítására.[30] A vállalkozó szeptember 20-ától kötelezte magát a munka megkezdésére, de a jelek szerint ezekben a válságos napokban elállott a szerződéstől, mert Marziani szeptember 24-én kelt jelentése szerint még hozzá sem fogott a munkához . . .[31]

Mivel az újonnan beszerzett fegyverek többsége csappantyús (lőkupakos) volt, gondoskodni kellett az ehhez szükséges *csappantyú* (lőkupak) és a katonai raktárakból kikerülő nagyszámú, továbbá a kovás fegyverekből időközben átalakított gyutacsos fegyverekhez szükséges *gyutacs* készítéséről is. Ez azonban nem volt könnyű dolog, mert az országban eddig ilyen üzem nem volt, s a birodalomban is csak két helyen gyártották: Bécsújhelyen az állami fegyvergyárban gyutacsot, Prágában, a Sellier és Bellot gyárban pedig csappantyút készítettek. Bár az osztrák hadügyminisztériummal jelentős csereakciót sikerült augusztusban lebonyolítani, a kormány (az egyre fokozódó délvidéki harctevékenység miatt) nem tehette magát ettől függővé. Ezért már június során különböző személyekkel folytatott tárgyalásokat a gyutacsgyártás megszervezéséről, végül azonban visszautasítva az ajánlatokat úgy döntött, hogy a szükséges gyárat állami erőből állítja fel.[32] Ezzel az elhatározással függ valószínűleg össze, hogy Görgey Artúr, az 5. honvédzászlóalj századosa Batthyány megbízásából július közepén Bécsbe, majd egy hónap múlva Prágába utazott, utóbbi esetben már bevallottan az ottani lőkupakgyár tanulmányozására.[33] Görgey maga is beszámol erről emlékirataiban, s elmondja, hogy hazatérése után javaslatot nyújtott be a tervezett csappantyú és gyutacsgyár felállí-

27 Lásd erre Bakó Imre idézett, kevéssé ismert tanulmányán kívül: Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. 46—47. p.; Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Budapest, (8182.) I. 275—277. p.; Mérei: Magyar iparfejlődés. 385—387., 391. pp.

28 Lásd pl. a „Pesti gyárépítészeti és vasöntői igazgatóság" *elveszett* kimutatását augusztus 17-ről „a budai fegyvertárból átvett cylinder fegyverek, karabélyok és bagnétok" számáról. HM ált. ir. ikt. kve. 1848:5215., továbbá uo. 7432.

29 *Temesvár:* BM eln. 1848:502., 829.; *Eszék:* HM 1848:5519. (Aradon is volt 600 cső, lásd HM 1848:7164.) — Marziani kimutatása szerint a Temesvárról és Eszékről felszállított 14 063 cső közül 9779 volt használható, lásd ONöHt 1848:4029.

30 ONöHt 1848:2896., 3847., 4029.; a szerződés szerint heti 50 db-ot — 12 forintjával — kellett volna szállítania.

31 HM 1848:7084.

32 FIK ipari oszt. 1848—2—31., 54., 55. — A csappantyú gyártásának szükségességére már Pálffy Móric felhívta a figyelmet, lásd Bártfai Szabó L. i. m. II. 673. p.

33 HNI 1848:641.; FIK ipari oszt. 1848—2—82. (Prágai útjára Görgeyt elkísérte Janig Károly szakértő, akinek korábban bemutatott lőkupakjait a legjobbnak találták.) — A csappantyú ügyében szakértőnek Prágába való kiküldését Baldacci javasolta még június elején: HM/b. 1848:392.

tására.[34] A jelek szerint Görgeyék a prágai gyártól elfogadható feltételek mellett kaptak ajánlatot egy magyarországi fióküzem létesítésére, s augusztus végén Kossuth is sürgősen megvalósítandónak tartotta a vállalkozást.[35] A szeptemberi fordulat azonban ezt a tervet is keresztülhúzta, s a fontos feladatot más formában kellett megoldani.

A pesti fegyvergyár működéséről szólva meg kell még említenünk a *hadi kaszák* gyártását is. A nevezetes június 6-i minisztertanács ugyanis megbízta a hadügyminisztert, hogy „100 000 kaszát védelmi fegyverré alakíttasson",[36] amelynek kivitelezésében a fegyvergyárnak is részt kellett vállalnia. A kaszákat azonban nem a gyár készítette, hanem a kormány más vasgyáraktól, illetve a kereskedők útján szerezte be. Marziani egy kimutatása szerint július hónapban a budai Pochorilla 55 000, Schopper 12 400, a pesti Jurenák vaskereskedő 1100 kaszát szállított.[37] Csupán a kaszanyelek gyártása és azok felszerelése folyt a fegyvergyárban, de abból július hónapban itt csak 8000 darab készült, míg a pest-budai céhek ugyanakkor 60 000 darabot szállítottak.[38]

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a vidéki vasgyárak vezetői is felfigyeltek a konjunktúrára, s hajlandónak mutatkoztak fegyvergyártásra. Elsőnek május végén Ung megye közölte, hogy a megyében levő felsőremetei vasgyár igazgatója, Pondelicsek Béla hajlandó 14 nap alatt átállani fegyvergyártásra, s kötelezettséget vállalni havi 600 fegyver gyártására, ha legalább 10 000 darabot rendelnek tőle.[39] Batthyány utasítására Marziani ezredes tárgyalásokat is kezdett a felsőremetei vasgyárral, de a szerződés aláírása — a gyárigazgató visszalépése miatt — végül is elmaradt, s csak az elkészült fegyverek átvételében egyeztek meg.[40]

A gömöri alispán is jelezte, hogy Schlosser Ernő gyáros — akivel a megye a nemzetőrség felfegyverzésére hat rézágyú és 8000 puska gyártására szerződött — szintén hajlandó volna rövid idő alatt napi 2—300 darab fegyver előállítására berendezkedni, ha nagyobb mennyiséget rendelnének nála.[41] Friedler és Alexis kassai fegyverművesek egy Kassán létesítendő gyárra tettek ajánlatot. Batthyány késznek mutatkozott velük 50 000 darab, *rövid idő alatt szállítandó* fegyverre szerződést kötni, de tudomásunk szerint ebből sem lett semmi.[42] A resicai vasműről is csak annyit tudunk, hogy Asbóth Adolf, a bányakerületi nemzet-

34 Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Budapest, 1911. I. 2. p. (A javaslat ismeretlen, nyilván a fegyverfőfelügyelő hiányzó irattárával veszett el.)

35 KÖM XII. 840—841., 865. pp. — A későbbi fejleményekre lásd Mérei: i. m. 388. p.; KÖM XIII. 824. p.

36 HM/b. 1848:321.; KÖM XII. 229—230. pp.

37 KüM eln. 1848:752. — Ferdinánd szász-koburg-gothai herceg vasgyárával is folytak tárgyalások 40 000 kasza szállítására: HM bizt. 1848—102—83., 84.

38 Marziani idézett kimutatása: KüM eln. 1848:752. Ebből az is kiderül, hogy a Rl 1848 július 4/26/102. p. alatti cikke, amely 20 000 elkészült és 40 000 készülő kaszáról ír, ez nem a fegyvertárak produkciójára vonatkozik.

39 HNI 1848:644; BM rend. oszt. jel. 1848—1—100

40 HNI 1848:524., 593., 637., 656. (a tárgyalások 10 000 fegyver gyártásáról folytak); lásd még Rl 1848. július 8/30/119. p. — Pondelicsek ősszel szállított fegyvereket, lásd Mérei: Magyar iparfejlődés, 389. p.

41 Közlöny 1848. július 5/26/103. p. (A levél írója szerint a gömöri vasgyárosok legalább 100 000 forint segélyt várnak a kormánytól, enélkül nem állítják át gépeiket fegyvergyártásra.)

42 FIK ipari oszt. 1848—2—44., 90.; lásd még HNI ir. ikt kve. 1848:667.; Mérei: i. m. 388. p.

őrség kapitányának utasítására hat vasúgyút és 5000 lándzsát készített a megyei nemzetőrség számára.[43]

Géczy Péter — akit áprilisban a felső-magyarországi bányavidék biztosaként küldtek ki az ottani arany- és ezüstkészletek számbavételére —, május elején felhívta a figyelmet a napóleoni háborúk alatt Liptó megyében még működött, de 1813-ban leállított hradeki fegyvergyárra.[44] A kérdéssel az iparügyi, a hadügyi és a pénzügyminisztérium is foglalkozott, s augusztusban döntés is született a gyártelep megtekintéséről, de a vállalkozásból végül semmi sem lett.[45] Nem járt — legalábbis egyelőre nem — sikerrel a Kossuth által ajánlott Tibely breznóbányai gyárossal szuronyok készítésére kötött szerződés sem.[46] A Kossuth kezdeményezésére augusztus végén — szeptember elején kibontakozó nagyvonalú szervező munka, amely *Besztercebánya és Kassa központtal* akarta a felső-magyarországi bányavidék vasműveit a fegyvergyártás szolgálatába állítani,[47] az általunk tárgyalt időszakban nem hozhatta meg gyümölcseit. Később pedig az osztrák csapatok előrenyomulása keresztezte ezeket a terveket.

2.

Miként a fegyvergyár felállításának terve, *a külföldi fegyvervásárlására tett lépések* is korábbiak a kormány hivatalba lépésénél. Ezt bizonyítja, hogy április 12-én Kossuth első pénzügyminiszteri rendelkezésével a pozsonyi kincstári felügyelőséget utasítja, hogy fizesse ki a nemzetőrség felfegyverzésére Batthyány által vásárolt 1750 darab fegyvert.[48] Ezek a fegyverek valószínűleg Bécsből származtak. S nyilván nem kell messze keresnünk annak az 5000 fegyvernek forrását sem, amelyre a kormány Batthyánynak április 19-én a nádorhoz intézett levele szerint már leszerződött.[49] Ez Pálffy Móric tevékenységének eredménye volt, aki április 29-én (a fegyvergyári szerződés aláírása napján!) az örökös tartományokban 50 000 fegyver rendelésére kapott felhatalmazást —, ha azok hat hét múltán megkezdik a szállítást, s a lekötött mennyiséget egy éven belül leszállítják.[50] Pálffy azután május 10-ig — ideiglenes megbízása

[43] ONöHt 1848:1326. (Az esetleges árugyártásról szóló tárgyalásokra lásd HM ált. ir. ikt. kve. 1848:4204., 5695.)

[44] FIK ipari oszt. 1848—2—1.

[45] A hradeki fegyvergyárral kapcsolatos jelentések és tervezetek: FIK ipari oszt. 1848—2—20., 29., 49., 56., 64., 66., 72., 81. — Hradek szerepel szeptemberben Kossuth egy tervezetében is, lásd KÖM XII. 904. p.

[46] KÖM XII. p., Mérei: i. m. 391—392. p. — Kossuth másik ajánlatát lásd KÖM XII. 457. p.

[47] KÖM XII. 904—905. pp. Trangous Lajos, a pénzügyminisztérium bányászati osztálya igazgatójának, a terv részletes kidolgozójának elképzelése szerint Diósgyőr, Munkács, Rohonc, Hradek és Mencéf is belekapcsolódtak volna ebbe a munkába. A terv alapjait az Eisenbach Gáspár szileziai gyártulajdonossal szeptember 9-én kötött szerződés adta. (Lásd i. m. jegyzeteit.) Trangous számára „egy lő- és más egyéb fegyvergyár alakítására" szeptember 23-án 25 000 pft-ot utaltak, lásd PM eln. ir. ikt. kve. 1848:1813.

[48] KÖM XII. 26. p. (A jelek szerint az eredetileg Batthyány zsebéből fizetett fegyvereket valószínűleg a pozsonyi *ideiglenes* nemzetőrség számára szerezhették be.)

[49] A levél — s a mellette levő szerződésmásolat — nem ismert. Kivonatát lásd Meln. ir. ikt. kve. 1848:62. A szerződés hírét közölte a sajtó is: PH 1848. április 26/39/368. p.; közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 62. p.

[50] Batthyány levele Pálffy Mórichoz, 1848. április 29. HNI 1848:82. Az utasítás kardszuronyos (vágószuronyos) fegyverek vásárlására szól.

lejártáig — összesen csak 440 puskát vett át véglegesen, 7000 fegyverre szerződést kötött, s újabb 13 000 darab szállítására folytatott tárgyalásokat.[51]

A kormány egyidejűleg megpróbált nagyobb mennyiségű fegyvert szerezni Angliából is. A gondolatot a nádor vetette fel még április 6-án egy Batthyányhoz írott levelében, amelyben rámutatott, hogy a katonai fegyvertárakban levő puskák vagy a sorkatonaságnak kellenek, vagy használhatatlanok, ezért külföldről, elsősorban Angliából tartaná kívánatosnak a szükséges fegyverek megszerzését.[52] A gondolat Batthyánytól sem volt idegen, s Blackwell feljegyzései szerint április 21-én Pesten tárgyalásokat is folytattak arról, hogy miként lehetne Angliából 100 000 darab fegyvert szerezni Magyarország számára.[53] Miután Blackwell tanácsaival egyidejűleg azt is közölte, hogy ő sem közvetlenül, sem közvetve nem vehet ebben az akcióban részt, egyelőre mi sem történt.[54] A miniszterelnök azonban Palmerston ismert, a független magyar kormány iránt tanúsított tartózkodó magatartásának ismeretében sem mondott le az angol segítségről. Május 16-án kelt, az előző napi minisztertanács nagyfontosságú döntéseiről tájékoztatva a külügyminisztert, egyben utasította: tegye meg a megfelelő lépéseket, „miszerint az angol kormány Magyarország jelen helyzetében, ennek számára nagyobb számú fegyvert engedjen át..."[55]

Az angol fegyverekre — legalább egyelőre — nem sok kilátás volt. Így érthető, hogy a kormány türelmetlenül várta a tudósítást Marziani bécsi küldetéséről, tárgyalásainak eredményeiről. A május 26-i minisztertanács döntést is hozott: a miniszterelnök utasítsa Pulszky Ferenc külügyi államtitkárt, hogy „adjon sietve értesítést, hogy Marziani ezredes (!) azóta, mióta Mészáros hadügyminiszter Bécsből eljött, a fegyver beszerzésére nézve mi lépéseket tett, s általában ezen ügy jelenleg mi stádiumban van?"[56] Pulszky jelentését azonban feleslegessé tette Marziani gyors hazatérése.

51 Meln. 1848:598. — Az átvett 440 puskát (à 9 pft) 1500 db-ból — amely feltehetőleg a sietve lekötött 5000 db-os szállítmány egy részlete volt — választották ki. Mivel a szállító (J. H. Hausmann, bécsi fegyverkereskedő) a részletes átvételi vizsgálat ellen tiltakozott, a szerződést Batthyány utasítására felbontották; lásd HNI 1848:153. — Az osztrák kormány részéről a fegyvervásárlás útjába támasztott akadályokra lásd Pálffy Móric levelét Széchenyihez 1848. április 18. Bártfai Szabó L.: i. m. II. 673. p.

52 Meln. ir. ikt. kve. 1848:62. — A levél elveszett, csak az iktatókönyv bőséges bejegyzéséből ismerjük tartalmát. A jelek szerint egyidejűleg kelt az ugyancsak április 6-án a miniszteri bizottmányhoz intézett levéllel, amelyben a nádor közli, hogy a nemzetőrség számára esetleg külföldön történő fegyvervásárlásokra felhívta már a miniszterelnök figyelmét.

53 Lásd Horváth Jenő: Blackwell ... Budapesti Szemle, 1929. V. 272. p. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1932. 102. p. — Blackwell jelentése Ponsonbyhoz, 1848. április 25.; lásd Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest, 1951. 297. p.

54 A sajtó már április közepén olyan hírt közölt, hogy Angliából rendeltek fegyvereket; lásd PH 1848. április 19/34/348. p.; a Márczius Tizenötödikében pedig „egy öreg nemzetőr" sürgette, hogy Angliából Fiumén keresztül (egy lovasezred fedezete alatt) szállítsanak fegyvereket, lásd MT 1848. május 16/53/213. p.

55 KüM eln. 1848:6.; közli Thim József: Az 1848/49. évi délmagyarországi szerb felkelés története. Budapest, 1930. II. 235. p. — Batthyány még augusztusban sem adta fel a reményét az angol segítségben. Augusztus 8-án utasította Pulszkyt, hogy próbáljon a külügyminisztérium az angol kormánytól röppentyűket s hozzá egy szakértő tisztet is szerezni. KüM eln. 1848:971.; Meln. 1848:481.

56 A minisztertanácsi ülés jkv-ét KÖM XII. köt. nem közli. Kivonatát lásd HM/b. 1848:319. — Batthyány levelét, Pulszky válaszát: KüM eln. 1848:92., Meln. 1848:235.

Marziani már június 2-án benyújtotta kimutatását a hadügyminiszternek arról, hogy az általa kötött szerződések alapján az év végéig milyen fegyverkészletek várhatók.[57] A szerződéseket — egy kivétellel — bécsi kereskedőkkel, illetve gépgyárosokkal kötötték meg. Ezek szerint a kimutatásban szereplő nyolc cég 25 000 fegyvert, 5300 puskaszerszámot (zárat) és 10 000 „körömvasat" (a régi kováspuskáknak gyutacsossá való átalakításához szükséges alkatrészt) kellett, hogy szállítson.

Az 1848. év végéig leszállításra kerülő tételek megoszlása a következő:

Hónap	*Frühwirt* 4000 fegyver	*Dojják* 1000 fegyver	*Schmidt* 2000 fegyver	*Specker* 12 000 fegyver	*Thyssenbarth & Bohlinger* 6000 fegyver	*Pfannkuche* 2700 szerszám	*Olbrich* 2600 szerszám	*Florianschütz (?)* 10 000 körömvas
Május	200	—	—	—	—	100	100	2000
Június	200	200	100	—	—	800	200	1000
Július	200	200	200	150	200	1000	450	1000
Augusztus	320	200	400	850	600	800	600	—
Szeptember	290	200	400	1000	600	—	750	—
Október	320	200	400	1000	500	—	500	2000
November	320	—	500	1000	500	—	—	2000
December	320	—	—	1000	500	—	—	2000

A fentiekért 1848 végéig kifizetendő összegek:

Hónap	*Frühwirth* (Bécs)	*Dojják* (Bécs)	*Schmidt* (Bécsújhely)	*Specker* (Bécs)	*Thyssenbarth & Bohlinger* (Bécs)	*Pfannkuche* (Bécs)	*Olbrich* (Steyer)	*Florianschütz* (Bécs)	Ft összeg
Máj.	2700	—	—	—	—	200	200	416	3 516
Jún:	2700	2700	1350	—	—	1600	400	208	8 958
Júl.	2700	2700	2700	2325	3100	2000	900	208	16 633
Aug.	4320	2700	5400	11475	8300	1600	1200	—	34 995
Szept.	4320	2700	5400	15500	8300	—	1700	—	37 920
Okt.	4320	2700	5400	15500	8300	—	1000	416	37 636
Nov.	4320	—	6750	15500	8300	—	—	416	35 286
Dec.	4320	—	—	15500	8300	—	—	416	28 536
						Összesen			203 480

[57] HM bizt. 1848—102—52. A kimutatás átkerült a pénzügyminisztériumba s egy másolata ismert a külügyminisztérium iratanyagában: KüM eln. 1848:661. — A br. Thyssenbarthtal kötött szerződésre lásd KüM eln. 1848:210. — A Heindorffer Dániel bécsi gépgyárossal folytatott tárgyalások nyomaira: HNI ir. ikt. kve. 1848:669.

Elég egy pillantást vetni az első kimutatásra, hogy megállapíthassuk: a 25 000 fegyverből a tervezet szerint 1848-ban csak mintegy 13 000 darab került volna átadásra, mivel *Frühwirt* a 4000-ből csak 2200-at, *Specker* a 12 000 darabból 5000-et, *Thyssenbarth & Bohlinger* pedig a 6000-ből 2900 darabot vállaltak szállítani az év végéig. — Marziani egyidejűleg azt is közölte, hogy Frühwirt, Doják, Pfannkuche és Olbrich vállalta, hogy hetenkint szállítanak. Ezért a fegyferfőfelügyelő azt javasolta, hogy ezeket, de a többi szállítót is a külügyminisztérium mellett működő bécsi illetményhivatal útján fizessék.[58]

Az átadásnak ez a szerződésben kikötött üteme azonban csak terv maradt. Marziani reklamációjára ugyanis azt közölte Zsedényi Eduárd július 22-én a pénzügyminisztériummal, hogy „a kebelbeli díjazó hivatal" még semmiféle kifizetést nem eszközölhetett, mivel a szerződött felek nem tartják magukat a megállapodáshoz, s ők (tudniillik a külügyminisztérium) még egyetlen fegyvert nem kaptak.[59] Időközökben azonban párhuzamosan tárgyalások folyhattak a határidők módosításáról, mert július 26-án a pénzügyminisztérium közölte a külügyminisztériummal, hogy a szállítók haladékot kaptak: a júliusban esedékes volt tételeket augusztusban szállítsák le.[60] Ennek megfelelően a módosult szállításokról (illetve kifizetésekről) Marziani július 31-én új kimutatást közölt a pénzügyminisztérium útján a bécsi illetményhivatallal.[61]

A kimutatásból Frühwirt 1849-re is átnyúló szállításai esetében nem lehet megállapítani, hogy a december 31-ig leszállítandó mennyiség ebben a második nyilvántartásban azért kisebb-e, mert május—júniusban szerződés szerint szállított, vagy azért, mert az 1848-ban szállítandó mennyiséget csökkentették. Az azonban világos, hogy sem Doják, sem Schmidt nem tartották be a szerződést (ami kb. 500 fegyver kiesését jelentette), Specker a szerződésnek megfelelően júliusig nem szállított, Thyssenbarth pedig újabban csak augusztusra vállalta a szállítások megkezdését. A második kimutatásban új a sziléziai Vürbenthalból Eisenbach neve, akivel az év végéig 20 000 vágószurony szállítására kötöttek szerződést, s a breznóbányai Tybely, aki az egyezség szerint annyi szuronyt ad, „amennyit lehet". Az új ütemezés megvalósulását nem tudjuk pontosan követni, mert a fegyverfőfelügyelői osztály iratai — mint ismeretes — hiányoznak, s az iktatókönyv bejegyzései alapján nehéz pontos képet nyerni az I. M. Müller szállítmányozó által Pestre továbbított fegyverekről.[62] Emellett a szállításokat zavarhatta, hogy — a jelek szerint — még a szeptemberi végleges tilalom előtt, az osztrák kormány átmenetileg augusztus végén is akadályozta a Magyarországra irányuló fegyverszállítást.[63] Viszont arról is tudunk, hogy Pfannkuche Gusztáv bécsi gépgyáros szeptemberben ajánlatot tett, hogy az általa szállított hengeres (gyutacsos) puskalakatokat

58 HM bizt. 1848—102—52. Mivel az átvétel Bécsben (tulajdonképpen a külügyminiszterium útján) történt, a továbbszállítást is meg kellett szervezni. Marziani említett jelentésében közölte is, hogy a szállítmányozást illetően az I. M. Müller bécsi *spediter* céggel egyezett meg.

59 KüM eln. 1848:661—662.

60 KüM eln. 1848:752.

61 KüM eln. 1848:752. — Az ezekkel kapcsolatos árazási, illetve kifizetési problémákra „a kebelbeli díjazó hivatal" észrevételeit lásd KüM eln. 1848:867., 1122., 1360.

62 Egyetlen feljegyzés ismeretes a HM sorozatból: HM 1848:6071.; lásd még az ikt. kv-ben pl. az 1848:6210—6212., 7431., 7435. számokat.

63 Lásd HM ált. ir. ikt. kve. 1848:5514.; PM eln. ir. ikt. kve. 1848:1780.

(fegyverzárakat) a szokott áron és minőségben nagyobb mennyiségben is hajlandó szállítani...[64]

Az örökös tartományokból való fegyverszállítók között érthetetlen módon nem szerepel Marziani egyik kimutatásában sem *A. V. Lebeda* prágai fegyvergyára (kais. könig. landesprivilegierte Gewehrfabrik), holott a jelek szerint kapcsolatban állott a magyar kormánnyal. Július 4-én ugyanis már intézkedés történik, hogy a pénzügyminisztérium utaljon Lebedának előleget, s július 16-án pedig Batthyány arra figyelmezteti Kossuthot, hogy a Prágából a napokban érkező „fegyver részletek" kifizetésére tartson készen vagy 12 000 forintot.[65] Az iktatókönyv szűkszavú bejegyzései szerint a Lebeda-gyár eddigelé nem ismert szállítmányait is Müller „küldész" továbbította Magyarországra.[66] (Itt kívánunk emlékeztetni, hogy Prágában kapcsolata volt a kormánynak a Sellier és Bellot lőkupakgyárral is, amely Görgeyék augusztusi látogatása eredményeként 20 millió csappantyú szállításáról tárgyalt.)[67]

Mindezek az erőfeszítések, bármily széles körűek is, nem biztosíthatták volna szeptemberre az önvédelmi harc fegyverszükségletét. A fenti szerződések alapján júniustól szeptember végéig a legjobb esetben (beleértve a Lebeda cég ismeretlen, de feltételezhetően nem nagy szállítmányait), kb. 5000 darab fegyvert eredményezhettek, amelyet a délvidéki „kis háború" felszívott volna — s hol volt akkor még a cséphadarós-kaszás nemzetőrség több százezres tömege? Hogy az 1848 szeptember—októberében felállított új honvédzászlóaljaknak mégis jutott fegyver, mégpedig korszerű fegyver, az jelentősen annak volt köszönhető, hogy a kormány az örökös tartományok határain túl, Belgiumban és Angliában is vásárolt fegyvereket.

Az angliai fegyverszerzés gondolata, láttuk, már igen korán felvetődött. Blackwell tájékoztatása azonban a jelek szerint nem lehetett kielégítő, mert ez irányban mi sem történt. Pázmándy Dénes és Szalay László frankfurti küldetése azután új lehetőségeket tárt fel. A küldöttek már május 27-én kelt, a minisztériumhoz intézett beszámolójukban jelezték, hogy ajánlatot kaptak: egy kereskedő hajlandó Magyarország számára két-három hónap alatt 10 000 puskát szállítani.[68] Végleges döntés azonban csak az országgyűlés megnyitására hazautazott Pázmándy megérkezése után született. Ekkor került sor *Sztankó Soma* honvéd főhadnagy (a miniszterelnök nemzetőrségi ügyekkel foglalkozó elnöki

64 KüM. eln. 1848:1475. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy bár ezt sehol sem szögezik le határozottan (s Bakó Imre idézett műve is megkerüli a kérdést), mégis valószínű, éppen ezen szállítmányok alapján, hogy a pesti fegyvergyár *gyutacsos* fegyvereket gyártott — Marziani minden tiltakozása ellenére. (A HNI 1848:785. sz. is Bécsből szállítandó „gyutacslakatok"-ról beszél. Hogy Doják és Pfannkuche gyutacsos puskákhoz „hengeres fegyverszerszámot" szállítottak, lásd KüM eln. 8148:1360.)

65 HNI ir. ikt. kve. 1848:659.; ONöHt 1848:2783.

66 Lásd pl. HM ált. ir. ikt. kve. 1848:5114., 5501., 6217. (A gyár gyalogsági fegyvereket szállított, mert ilyen árjegyzéket küldött Pestre: HM ált. ir. ikt. kve. 1848: 5510.)

67 Lásd KÖM XII. 840. p. — A jelek szerint azonban csak 2 milliót szállítottak: HM ált. ir. ikt. kve. 1848:7606. A kormány ezért szeptemberben felvásárolta a pesti fegyverkereskedőknél található csappantyú készleteket is, lásd FIK ipari oszt. 1848—2—75.; ONöHt 1848:4245.

68 BM eln. 1848:279. (A beszámoló különösen a francia minta után *Lüttichben* készült fegyverek kiválóságát hangsúlyozta.)

titkára) belgiumi küldetésére, akit Batthyány július 1-én egyelőre 10 000 fegyver vásárlásával bízott meg.[69] Sztankó főhadnagy azonnal útnak indult, tárgyalt a belga hadügyminiszterrel (aki a 10 000 puska helyett ágyúkat lett volna hajlandó átengedni), s *Lüttich*-ben talált megfelelő fegyvereket. Majd Londonba ment, és ott is tájékozódott. Gyors és eredményes útjára jellemző, hogy időközben megérkezett tudósítása alapján július 19-én Batthyány már elküldte fölhatalmazását az angol fegyverek megvételére.[70] Sztankó ez alatt visszatért Brüsszelbe, s *július 20-án* átadta az *első belga fegyverküldeményt* (1190 darab puskát) a szállítmányozónak.[71]

Sztankó főhadnagy Marziani szervezéséhez viszonyítva káprázatos eredményeket ért el. Wodianer és fia „álladalmi bankárok" számára (akiknek aviso-ja alapján a brüsszeli Trumpet bankház Sztankó rendelkezésére állott), a magyar pénzügyminisztérium július 12.—augusztus 19. között 212 000 pft-ot utalt ki (az előirányzott 160 000 helyett), s ebből az augusztus 9—16. közötti héten 94 000 pft-ot![72] Eredményeként augusztus közepéig Sztankó 9000 fegyvert vásárolt, s jelezte: még 5000 darabot vehet, ha a maradék 20 000 pft-jához kap még 40 000-et. Egyidejűleg közölte, hogy hetenként még újabb 1000 darab fegyvert küldhet, ha erre 12—12 000 pft-ot kap, továbbá vehetne 20 000 kovás fegyvert is, ha erre volna a minisztériumnak még 200 000 forintja.[73] Batthyány megkeresésére Kossuth azonnal gondoskodott mind a sürgősen szükséges 40 000, mind a heti 12 000 pft utalványozásáról.[74] Az ütem szeptemberben még fokozódott, mert — mint a pénzügyminisztérium augusztus 31-i jelentése közölte —, a Sztankó számára utalványozott összeget heti 32 000 forintra emelték.[75] Eredménye nem is maradt el. Sztankó pontos kimutatása szerint *július 20.—október 5. között* (20 al-

69 Lásd Sztankó Soma: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868. 5. p. Lásd még HNI ir. ikt. kve. 1848:600., 704.; BM eln. 1848:520.; Rl 1848. július 5/27/106. p. (A lap úgy tudja, hogy Sztankó megbizatása 40—50 000 fegyverre szól.) — Sztankó főhadnagynak valószínűleg még július 1-én útnak kellett indulnia, mert visszaemlékezései szerint útlevelét július 3-án már Bécsben láttamoztatta.

70 HNI ir. ikt. kve. 1848:671.; július 26-án a Bécsen át Innsbruckba utazó Batthyány szóbelileg utasította Pulszkyt: közölje Wodianer Mórral, a magyar kormány fegyvervásárlásait finanszírozó bankárral, hogy Sztankónak Lüttichben vagy Londonban történő fegyvervásárlásaira 80 000 pft-ig nyisson hitelt. Lásd KüM eln. 1848:707.

71 Sztankó: i. m. 6—7. pp. — A fegyverek augusztus 7-én érkeztek Pestre, lásd BM rend. oszt. jel. Hajnik Pál — Szemere Bertalanhoz, 1848. augusztus 8-án. (Lásd még HM ált. ir. ikt. kve. 1848:4502.) A *Népelem* így kiált fel; „Valahára megérkeztek a fegyverek . . . (ti. Belgiumból) . . . Omne initium durum . . ." Nel 1848. augusztus 8/33/131. p.

72 Sztankó pénzügyeire lásd Meln. 1848:498., 557.; HNI 1848:763., 811.; ONöHt 1848:3299—3301., KÖM XII. 730., 752—753. pp. — Kossuthnak a fegyvervásárlás finanszírozásához magánkölcsönök szerzésére tett lépéseit lásd KüM eln. 1848:755.; közli KÖM XII. 630—633. pp.; továbbá KüM eln. 1848:986., 1042., 1195. (Eredménye: Ferdinánd szász-koburg-gothai hercegtől 130 000 pft kamatmentes kölcsön 1848. december 15-ig, amelyből 50 000 pft-ot azonnal Sztankó számára utaltak, a többi a külügyminisztérium díjazó hivatalához került — ugyancsak a fegyvervásárlások fedezésére.)

73 Batthyány — Kossuthhoz, 1848. augusztus 14. Meln. 1848:498.; közli KÖM XII. 730. p.

74 Meln. 1848:498.; közli KÖM XII. 730. p., Meln. 1848:557.; közli KÖM XII. 752. p. (Kossuth a 200 000 pft utalványozására nem vállalkozhatott azonnal, csak három hét múltán.)

75 ONöHt 1848:3301.; PM eln. 1848:1497.

kalommal) *24 355 darab puskát* és 3 812 000 gyutacsot küldött Bécsen át haza — a kiutalt 305 208 pft ellenében.[76]

Ezek között a fegyverek között akadt angol is,[77] bár többsége Lüttichből származott. Az első belga szállítmánynak nagy volt a sikere a szakértők körében. Annál nagyobb nyugtalanságot okozott, hogy a folytatás elakadt. Batthyány augusztus 14-én jelezte is ezt Pulszkynak: „A Sztankó Soma által részünkre megvásárolt fegyverekből mindeddig az első szállítványnál több ide még nem érkezvén — felszólítom önt, hogy a dolognak miben létére szorgalmas figyelmét fordítsa, a netalán elégördített akadályokat erélyesen mozdítsa el..."[78] Augusztus 19-én pedig a gőzhajózási társaságot figyelmeztette, hogy a külföldön vásárolt fegyverek Pestre szállítása lassan folyik, ügyeljenek tehát arra, hogy ezeket ne hevertessék a bécsi raktárakban.[79] Azok, akik okozói voltak a késedelemnek, szeptemberben — a jelek szerint —tovább fokozták tevékenységüket. Így történhetett, hogy szeptember 13-án a miniszterelnöki megbízatás ismételt elvállalása után — Batthyánynak Wodianerhez kellett hasonló ügyben fordulnia. Sztankó Soma ugyanis legutóbb azt jelentette, hogy 15 000 fegyvert indított útnak Bécsbe, de abból a szállítmányból csak 10 000 darab érkezett meg Pestre.[80] Mindez nem tartott sokáig, mert szeptember végén az osztrák belügyminisztérium teljesen megtiltotta a fegyverkivitelt Magyarországra.[81] Így az időközben még Londonból és Lüttichből érkező szállítmányok már Bécsben rekedtek.[82]

Sztankó legjelentősebb szállításai augusztus legvégén, főleg azonban szeptember során érkeztek Bécsbe. Ha feltételezzük, hogy szeptember utolsó hetében már nem engedték azokat tovább, úgy valószínű — a szállítások volumenének ismeretében —, hogy legalább 7—8000 fegyvert tartóztattak fel, amelyek nem, vagy csak késve és csempészúton kerültek be az országba.[83] Így a Marziani-féle fegyvervásárlá-

[76] Így egy puska 12 forintba került (és a szállítás költségei) — jegyzi meg Sztankó: i. m. 7. p. — (Sztankó gyutacsról beszél, holott az általa szállított fegyverekhez csappantyú kellett!) — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy ezek az eredmények magukért beszélnek és bizonyítanak Sztankó becsületessége mellett, miként ezt bizonyítja szerény, katonásan rövid beszámolója is. Ezért nem értjük, hogy Farkas Lajos—Radó Géza: Kossuth és a szabadságharc hadiipara c. cikkükben mire alapozzák állításukat, hogy a Bécsből és Belgiumból vásárolt, „kifizetett fegyverek jó része elveszett a Batthyány által kiküldött áruló, szabotőr és sikkasztó tisztek kezén"? Lásd Századok, 1952. 3—4. sz. 691. p.

[77] „Az angol fegyver megérkezett, 3500 db, remélem, hogy holnap azon 1300-zal együtt, melly még itt van, le fogom Pestre küldhetni" — írta augusztus 28-án Pulszky Batthyánynak. Lásd Meln. 1848:789. — Itt említjük meg, hogy a külügyminiszterium egyik augusztus 25-én az osztrák belügyminiszteriumhoz intézett jegyzéke 10 000 db, Wodianer által Londonban rendelt fegyverről beszél — de ennek mibenlétét nem sikerült megállapítani. Lásd KÜM eln. 1848:1072., 1127.

[78] KÜM eln. 1848:956.; Meln. 1848:498. — A jelek szerint a belga fegyverek második szállítmánya augusztus 19-én érkezhetett Pestre, lásd ONöHt 1848:3897.

[79] Meln. 1848:518.

[80] Meln. 1848:605.

[81] Pulszky — Wodianernak, Bécs, 1848. október 2. KÜM. eln. 1848:1548. Pulszky kéri Wodianert, hogy értesítse Sztankó Somát és gondoskodjék az ezután befutó fegyverek elraktározásáról.

[82] A szállítások ütemére (s az október 2. után érkezett küldeményekre) lásd az OL 1526. utáni gyűjteményében a Wodianer család iratai között lévő „Provizions Rechnung..." c. Wien, 1849. január 29-én készült kimutatást, amely 1848. augusztus 5. — október 9. között 1041 láda fegyverről ad számot. (Sztankó vásárlásai szempontjából nem tekinthetjük kizárólagos forrásértékűnek, mivel pl. a Pulszky által jelzett augusztus végi angol fegyverszállítmányoknak nincs nyoma benne.)

[83] Sztankó Soma maga is részt vett később a fegyvergyár számára szükséges külföldi gépek becsempészésében. Lásd KÜM XIII. 693. p.

sokkal együtt (mai ismereteink szerint) szeptember végéig csak mintegy 20—22 000 fegyver érkezett volna, ha Kossuth — látva az események fejlődését — augusztustól a maga egyéni akcióival erőteljesen nem vesz részt a fegyverszerzésben.[84]

Kossuth kezdeti lépéseit ez ügyben nem ismerjük. Nem ismerjük a körülményeket sem, miként került kapcsolatba *Wimmer*-rel, aki vállalkozott arra, hogy fegyvervásárlásra Londonba utazik, sőt megkísérli Palmerston útján kölcsönt szerezni a magyar kormánynak.[85] Csak annyit tudunk, hogy nevezett megbízott már augusztus 6-án és 8-án Londonból küldte tudósításait Kossuthnak. A pénzügyminiszter augusztus 15-én kelt válaszából[86] tudjuk, hogy Wimmer megvett 22 000 szuronyos puskát, amelyeket — mint nehéz és alkalmatlan fegyvereket — előtte egy hónappal a szakértő Sztankó Soma nem vásárolt meg. Wimmer egyben árjegyzéket is küldött, s Kossuth ebből szeptember 1-ig történő megvételre 7300 fegyvert jelölt ki, s közölte, hogy az érte járó 110 000 forintot három nap alatt utaltatni fogja.[87] Kossuthnak csak az volt a kikötése, hogy ezek a fegyverek még október előtt megérkezzenek, mert addigra már a pesti fegyvergyár is termel... Wimmer küldetésének további eredményeit, a megvásárolt fegyverek hazakerülésének útját és idejét nem ismerjük.[87a]

Kossuth másik ismert lépése Szalay László pénzügyminiszteri titkárnak — a Hunyadi szabadcsapat későbbi parancsnokának — Bécsbe küldése, fegyverszerzés céljából. Mivel addig alig érkeztek számottevő mennyiségben fegyverek, Kossuth szükségesnek látta a biztosabb beszerzés érdekében *túlfizetni* azokat. Ezért, miután Szalay azt közölte, hogy Bécsben lehetőség volna 5000 puskát beszerezni darabonkint 18 pft-jával, Kossuth ezt is elfogadhatónak tartotta.[88] „Az ár nagy — írta augusztus 12-én Pulszkynak —, de fegyverrei szükségünk még nagyobb".[89]

Valószínűleg a Szalay által jelzett lehetőség realizálódott az augusztus 20-án *A. D. Bastler*-rel 4220 darab, részletekben szállított fegy-

[84] Kossuth már a július 9-i minisztertanácsban leszögezte: „a ministerium nem járt el erélyesen a fegyverek szerzésében". Lásd Széchenyi naplója, i. m. I. 347. p.

[85] Lásd Haraszti Éva: Az angol külpolitika, 51. p.; Sinkovics István jegyzetét: KÖM XII. 729. p.

[86] Az eredeti nem ismert; Horváth Jenő publikációja alapján közli KÖM XII. 727—729. p. Lásd még Horváth Jenő: A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849). HK 1932. 102—104. pp.

[87] Ami nem kis pénzügyi teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy a 22 000 szuronyos és 750 vadászfegyverért kb. 350 000 pft-ra volt szükség; Sztankónak ezekben a napokban 40 000 pft-ot kellett utalnia, s a miniszterelnök még 20 000, valamint további 200 000 pft-ot várt Kossuthtól fegyverekre. Lásd KÖM XII. 730. p. — Wimmer számára aug. 19-én csak 30 000 pft-ot utaltak (lásd KüM eln. 1848:1042.), a hiányzó 80 000 pft az lehetett, amiért Batthyány szemrehányást tett Pulszky útján Kossuthnak; lásd KÖM XII. 866—867. pp. — A pénzügyminiszter elnöki ir. ikt. kv-nek bejegyzése szerint Kossuth szeptember 9-én intézkedett a Fry és Trueman cég számára az angliai fegyverszállításokért kifizetendő összegről, illetve a Wodianernak utalandó 114 font 17 shillingről. PM. eln. ir. ikt. kve. 1848:2070.

[87/a.] Annyit tudunk még, hogy Wimmer augusztus végén visszaérkezett Londonból és jelentkezett Kossuthnál. Lásd PM eln. 1848:1497. Wimmer említett küldetésére, valamint 1849. évi újabb megbizatására lásd még Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848—1849. Budapest, 1962. 45., 315—318. pp.

[88] A szuronyos, gyutacsos gyalogsági fegyver ára — Marziani és Sztankó vásárlási adatai alapján — 12—13,5—15,5 pft között mozgott. — A költségvetés 1848 végéig 50 000 fegyverre 1 millió forintot, tehát darabonként 20 pft-ot irányzott elő, lásd KÖM XII. 507. p.

[89] KüM eln. 1848:906; KÖM XII. 709—710. pp. (Szalay jelentéktelen fegyvervásárlásaira lásd KüM eln. 1848:966., 1180.)

verre kötött szerződésben.[90] *Szeptember végéig ebből (41 600 pft értékben) 2425 darab került leszállításra „loco Bécs"*, amely valószínűleg még eljutott Pestre, mivel a külügyminisztérium által jelzett utolsó átadási dátum szeptember 26. volt.[91]

Kossuth lépéseit — útjaik elválása, viszonyuk elhidegülése miatt — Batthyány nem nézte jó szemmel. Ezért Szalay vállalkozásáról értesülve elhatározta, hogy sürgősen kiküldt valakit Bécsbe, aki az új lehetőségeket kihasználja s így keresztülhúzza pénzügyminisztere terveit. Nem minden él nélkül írta ezért Kossuthnak augusztus 16-án — egy nappal közismert éles levélváltásuk után — hogy „Bécsbe *biztos embert* (kiemelés a szerzőtől) kívánnék tüstént küldeni ki az ott található fegyvereket azonnal összevásárolja."[92] Mikor pedig szeptember elején bécsi útja alkalmából arról értesült, hogy Kossuth az ő tudta nélkül Angliában vásárol fegyvereket — miközben neki a kért 200 000 forintra várakoznia kell —, Pulszky útján komoly szemrehányást tett Kossuthnak...[93]

*

Áttekintésünk végére érve, meg kell még említenünk, hogy a fentieken kívül ismerünk más fegyverszerzési kísérleteket, amelyek eredménytelenek voltak, vagy amelyeknek kimenetele teljesen ismeretlen. Így pl. mind a miniszterelnöknél, mind az iparügyi miniszternél jelentkeztek ajánlkozók, megbízottak, akik fegyverszerzésre, illetve közvetítésre vállalkoztak.[94] Tudjuk Görgey emlékirataiból, hogy őt Szmirnába és Konstantinápolyba akarták küldeni fegyvervásárlásra. Tudunk arról, hogy Csányi László, a drávamenti tábor kormánybiztosa maga is próbált fegyvert szerezni és Kossuth ezt élénken támogatta.[95]

A fegyverszerzés kétségtelenül legeredetibb kísérlete Pulszky nevéhez fűződik. Nevezett augusztus végén, amikor értesült arról, hogy Lipcséből az L. G. Ottens cég egy zimonyi kereskedőnek 84 láda (2001 darab) fegyvert szállít, az osztrák belügyminisztériumtól követelte annak feltartóztatását, s készpénzfizetés mellett a magyar kormánynak történő átadását.[96] Hasonlóképpen járt el az ezzel egyidejűleg Horvátországon át a szerb felkelőknek szállítani tervezett 1800 (bécsi) mázsa kartácsgolyó esetében is.[97] Nem rajta múlott, hogy ez nem járt sikerrel...

90 KüM eln. 1848:1188. (itt a szerződés szövege is); KÖM XII. 813., 830—831. pp.

91 Október 20-ig 63 000 pft került kifizetésre, így a jelek szerint (mivel egy fegyver 17 forintba került) a szerződés nem valósult meg maradéktalanul. Lásd az egyes szállítmányokat, illetve a kifizetett összeget feltüntető iratokat: KüM eln. 1848:1188.

92 Meln. 1848:498., KÖM XII. 730. p. — A biztos ember *Piller János* nemzetőri őrnagy volt, lásd ONöHt 1848:2783. A vállalkozás sikeréről mit sem tudunk.

93 KÖM XII. 866—867. pp. Lásd még Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1880. I. 117. p.; a kérdés Batthyány perében is előkerült, lásd Károlyi Árpád: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Budapest, 1932. I. 184—185. pp. — Kossuth előző, Wimmer által eszközölt londoni fegyvervásárlásáról a kormánynak tudomása volt, lásd Széchenyi augusztus 17-i naplójegyzését, i. m. I. 376. p.

94 Lásd HNI 1848:338., HM/k. 1848:495.; Szirmai Pál pl. észak-amerikai kiküldetésre akart vállalkozni: HNI ir. ikt. kve. 1848:688.

95 PM eln. 1848:1176., 1295. Utóbbit közli KÖM XII. 411—412. pp.

96 KüM eln. 1848:1187.; Meln. 1848:568. Lásd még KüM eln. 1848:1072., 1091., 1127., 1255. (Utóbbi kettő Doblhoff belügyminiszter kitérő válasza.)

97 BM eln. 1848:817.

ADALÉKOK BETHLEN HADSEREGÉNEK ERKÖLCSI ARCULATÁHOZ

Dr. Nagy László, a történelmi tudományok kandidátusa

A háborúk története arról tanúskodik, hogy a katonák fegyverét, fizikai és szellemi erejét annál hatásosabban lehet felhasználni a harcban, minél magasabb fokú a csapatok erkölcsi állapota. A hadseregek ütőképességét meghatározó tényezők számbavételénél mindig fontos helyet foglalt el — a fegyverzeti ellátottság és a katonai képzettségi fok mellett — a hadseregek fegyelmezettségi foka, harc közben tanúsított szilárdsága, a háború terheinek elviselésével kapcsolatos készsége és felkészültsége, de különösen a hadsereg erkölcsi állapota, vagyis az: mit lehet a hadseregtől követelni, hogy ne kockáztassuk erkölcsi szétbomlását?

A hadseregek erkölcsi állapotát meghatározó tényezők között fontos helyet foglal el a katonák fegyelmezettsége és a lakossággal szemben tanúsított magatartása. A fegyelmezettséget általában a különböző szabályzatokban, utasításokban lefektetett rendelkezések végrehajtásának minőségi foka határozza meg. A fegyelmi rendelkezések előírják a katonák magatartását békében és háborúban, különböző speciális katonai feladatok végrehajtása esetén — s több-kevesebb részletességgel szabályozzák a katonáknak a polgári lakossággal szemben tanúsítandó magatartását is.

Ám a fegyelmi rendelkezések kiadása még önmagában nem biztosítja a hadsereg fegyelmezettségét, hanem párosulnia kell a rendelkezések betartásának rendszeres ellenőrzésével, s a fegyelmi vétségek következetes megtorlásával. Csakis ily módon lehet érvényt szerezni az utasításokban és szabályzatokban foglalt követelményeknek mind a speciális katonai feladatok, mind pedig a polgári lakossággal szemben tanúsított magatartás területén. Az ellenőrzés határozottsága mellett döntően rányomja bélyegét egy hadsereg fegyelmi képére az anyagi ellátottság színvonala is. Fizetetlen, éhező katonaság pl. előbb-utóbb rákényszerül a polgári lakosság fosztogatására — bármilyen szigorú utasítások tiltsák is azt. Még hamarabb bekövetkezik ez az állapot, ha a felső és alsó katonai vezetés nem lép fel kellő eréllyel és szigorral a lakosság, elsősorban az elnyomott és kiszolgáltatott néptömegek védelmében.

Egy hadsereg fegyelmezettsége és a lakossághoz fűződő viszonya tehát gazdasági, társadalmi-politikai és katonai tényezőktől függő probléma. A gazdasági alap fejlettsége és szervezettsége, az osztályviszonyok, a politikai célkitűzések, a parancsnoki kar vezetési képessége együttesen, összességükben alakítják ki bármely társadalmi rendszerben az illető

ország hadseregének fegyelmi képét, s a lakossággal szembeni magatartását.

A feudális gazdasági és társadalmi viszonyok között a hadseregek fegyelmezettsége általánosságban mindenütt alacsony színvonalú volt. A lovagi hadseregek közismert fegyelmezetlenségéhez képest egy lépést jelentett előre a zsoldosseregek megjelenése. Ez utóbbiaknál azonban a krónikus fizetetlenség, a hadsereg fenntartáshoz szükséges gazdasági alapok hiánya vagy legalábbis nagymérvű elégtelensége erősen negatív irányba hatott fegyelmi téren. A XVII. század első felében Európában a hadseregek belső berendezése, fegyelme, szelleme, élelmezése és egyéb anyagi ellátása valamennyi államban a rendetlenségnek és fejetlenségnek többé-kevésbé nagyobb vagy kisebb fokát mutatta. A seregek legtöbbjénél súlyos visszaélések, általános erkölcsi lazaság tapasztalható, s a szigorú, gyakran drákói kegyetlenségű haditörvények csak keveset segítettek a bajokon.

A XVII. századi európai hadseregek általános jellemvonásaitól természetesen nem volt mentes Bethlen Gábor hadserege sem. Történetírásunk és hadtörténetírásunk a valóságtól rugaszkodna el, ha Bethlen seregét kiragadva korának általános viszonyaiból, valamiféle mai, öntudatos szocialista fegyelmezettséggel rendelkező seregnek igyekezne beállítani. Ugyanakkor kötelességünk, hogy rámutassunk azokra a különbségekre is, amelyek Bethlen seregét megkülönböztették a harminc éves háború zsoldosseregeitől.

Egy közelmúltban megjelent tanulmány, amelynek írója nagyobb elfogultsággal mint tudományos pontossággal bírálva az egész magyar marxista hadtörténetírást, többek között meglehetősen bántó általánosítással felrója azt is, hogy tudatosan elhallgatta a Habsburgok ellen harcoló hadseregek fegyelmi negatívumait és e függetlenségi küzdelmek lakosságra rótt terheit.[1]

Ez a megállapítás így egyfelől pontatlan, másrészt olyan kérdés hangsúlyozásának hiányát kéri számon, ami magától értetődő és köztudott. Az kétségtelen, hogy volt a történetírásban a személyi kultusz idején bizonyos megszépítő tendencia haladó hagyományaink vonatkozásában, amit egyesek inkább, mások kevésbé vettek figyelembe. Ami azonban konkrétan a hajdúk magatartásának ábrázolását illeti, bőven találhatott volna adatot hadtörténetírásunk kritikusa negatívumaik bemutatására is — ha ítéletmondása előtt el is olvassa figyelmesen a hajdúk Habsburg-ellenes harcaival foglalkozó hadtörténeti irodalmat.[2]

[1] *Lásd Borus J.:* Hadtörténet és társadalomtörténet. Történelmi Szemle, 1964. 2. sz. „Történetírásunk a hajdú és a kuruc felkeléseknek ... a dogmatikus szemlélete idején, a katonaság és a hadakozás által előidézett pusztításokról *egyszerűen nem vett tudomást*, illetve csak az ellenség által elkövetett pusztításokat, vagy a saját seregek által az ellenségnek okozott károkat vette figyelembe. *Arról szó sem esett*, hogy a saját honvédő hadsereg katonái és hadműveletei is súlyos tehertételeket jelentett a lakosságnak, s hogy például, a »nemzeti ügy bajnokainak« tekintett hajdúk gyakran az ellenséggel, az idegen zsoldosokkal azonos módon kegyetlenkedtek azzal a néppel, melynek »legjobb fiai és védelmezői« voltak". stb. i. m. 487. o. (Kiemelés tőlem — NL).

[2] Így pl. „A Bocskai szabadságharc katonai története" c. munkámat (Akadémiai Kiadó, 1961.), amelynek a következő lapoldalain talált volna adatokat a hajdúk magatartásának negatívumaira: 92—96., 137—138., 163., 171—176., 201., 316., 355—358. oldalak. Ugyanígy szerepelnek hasonló adatok „A császári hadsereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604. őszén" (Hadtörténelmi Közlemények — továbbiakban HK — 1955. 3—4. sz.), valamint „A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire." (HK 1957. 3—4. sz.) c. tanulmányokban is.

Az pedig, hogy a hadseregek fenntartása nemcsak háborúban, hanem békében is „súlyos tehertételeket jelentett a lakosságnak" — annyira közismert tény, amit talán nem is szükséges külön kiemelni és kihangsúlyozni történeti és hadtörténeti munkákban.

A tanulmány írója különben kategorikus sommás elmarasztaló ítélettel elintézi Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetét, s a lakossággal szemben tanúsított magatartását is: *„Mégis ezek az állítólag fegyelmezett hadak 1619-ben kirabolták a szepesi protestáns lelkészeket, és Pozsonyban is hódító, rablósereg módján viselkedtek."*[3] Állításának bizonyítására hivatkozik *Szekfű Gyula:* Bethlen Gábor c. munkájára, *Lukinich Imre:* Bethlen Gábor és Pozsony városa c. tanulmányára, valamint *Weber Samu:* Újabb adalékok Szepes megye történetéhez című írására.

Pusztán forráskritikai szempontból nem érdektelen megnézni, hogyan támasztják alá a hivatkozott helyek a Bethlen hadseregéről kimondott negatív ítéletet.

Szekfű Gyula a szóban forgó művében a következőképpen foglalja össze Bethlen seregének fegyelmi helyzetét: *„Az is bizonyos, hogy katonáit szigorúan tartotta és rendszabásaival már a támadás előtt gondoskodott arról, hogy legalább az első hetekben élelmük és fizetésük legyen. De a katonai kihágás az akkori hadviselés lényegéhez tartozott, s még Bethlen sem volt elég erős a rendszerré vált kihágások megszüntetésére."*[4] Ugyanakkor másik helyen *Szekfű* kiemeli, hogy a fegyelem terén Bethlen a hadseregét *„... kiemelte a harmincéves háború erkölcsi fertőjéből".*[5]

Tovább vizsgálva az idézett forrásokat, *Lukinich Imre* tanulmányában ismerteti a pozsonyi polgároknak 1620. októberében Bethlenhez küldött panaszlevelét, amelyben leírják azokat a kihágásokat, amiket Bethlen katonái a fejedelem *távollétében,* Pozsony ellenséges ostroma idején elkövettek. A panaszlevél — még, ha a jellegéből eredő túlzásokat nem is számítjuk le — nem tartalmaz kirívó, konkrét fegyelmezetlenségeket, hanem olyanokat, ami kiváltképpen ellenséges ostrom idején ebben a korban mindenütt előfordult. A panaszlevél ismertetése után különben *Lukinich* a következőképpen foglal állást: *„Ismerve a fejedelem egyéniségét és szigorú felfogását a katonai fegyelemről,* kétségtelen, hogy a tanácstól felpanaszolt kihágásokra és kártételekre nézve elrendelte a vizsgálatot, sőt a polgárság óhajtásának megfelelően bizonyára külön katonai bíróságot is állított fel a város területén felmerülő panaszok haladéktalan elbírálására."[6] Más helyen így foglalja össze Bethlen csapatainak pozsonyi szereplését: „S jóllehet, különösen Bethen Gábor távollétekor, katonai kihágások még előfordultak, *egészben véve a város nyugodtabb közéletét a fejedelmi intézkedések kellően biztosították."*[7] (Kiemelés tőlem — NL.)

A harmadik idézett forrás *Weber Samu* meglehetősen alacsony tudományos értékű kompillációja. A megjelölt helyen a következő adatok olvashatók: „1619. szeptember 12-én Fejő Péter, Bethlen Gábor századosa a prépostságot Jászón kifosztotta és Majtényi püspököt fogságba ejtette, kit nagy összegen kellett kiváltani."[8] Ehhez az adathoz csupán annyit kell hozzáfűznünk, hogy az eset valójában *szeptember 1-én* történt, *ami-*

3 *Borus J.*: i. m. 487. o.
4 *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 119. o.
5 Uo. 189. o.
6 *Lukinich I.*: Bethlen Gábor és Pozsony városa. Századok, 1921—22. 191—192. o.
7 Uo. 21. o.
8 *Weber S.*: Újabb adalékok Szepes megye történetéhez. Budapest, 1905. 93—94. o.

kor Bethlen még Erdélyben volt, nem Bethlen katonái hajtották végre, hanem a Hernád melletti nemesifjak és hajdúk, az akciót nem Fejő Péter, hanem Fáy Péter vezette, aki sohasem volt Bethlen századosa.[9] Ezután megjegyzi még Weber, hogy szeptember 30-a után Bethlen katonái Ó-Lesznára is elkalandoztak, ahol *„szörnyű"* kilengéseket követtek el, mert: „Szegény Leibitzer lelkész fejéről *még a selyemsapkát is lerántották,* libáit, tyúkjait, galambjait és nagyobb házi állatait részint levágták, részint magukkal vitték a táborba."[10] Anélkül, hogy a legkisebb mértékben is helyeselnénk a selyemsapka és baromfiak elvitelét, meg kell állapítanunk, hogy Weber egy oldallal előbb részletesen ismerteti azokat a valóban súlyos rablásokat és pusztításokat, melyeket Lőcse és Késmárk városok polgárai kölcsönösen elkövettek egymás ellen, s amelyek mellett minden túlzás nélkül eltörpül Leibitzer lelkész selyemsapkájának, illetve libáinak és galambjainak elvitele —, de amelyet a Weberre támaszkodó tanulmányíró nem vett figyelembe.[11]

A megjelölt források tehát nem igazolják az idézett kategórikus ítéletet Bethlen seregének fegyelmi helyzetéről. Az ilyen és ehhez hasonló tendenciózus, egyoldalú beállítások semmiképpen sem helyeselhetők marxista igényű történeti munkában, kritikában.

Ahhoz, hogy valóban helytálló ítéletet mondhassunk Bethlen seregének fegyelmi helyzetéről, a hadseregnek a társadalomhoz fűződő kapcsolatairól, sokkal elemzőbben kell megvizsgálnunk a problémát, sokkal szélesebben kell figyelembe vennünk a korabeli forrásokat.

Elöljáróban utalni kívánunk rá, hogy hadserege fegyelmét maga Bethlen sem tartotta mintaszerűnek. Egyik levelében feleségének panaszolja: „... gondom, fáradságom, nyughatatlanságom, testem töredelme elég vagyon, mint ilyen nagy és egyenetlen, engedetlen hadnak ki csak egyedül vagyok gondviselő."[12] Szigorúan fellépett a fegyelem és rend érdekében, s noha tekintélye meglehetősen nagy volt a hadseregben is,[13] ennek ellenére a gazdasági és társadalmi körülményekből adódó alapvető hiányosságokat nem tudta megszüntetni, hanem csak mérsékelni, motiválni, ami azonban már önmagában is jelentős eredménynek számított.

A történeti és hadtörténeti irodalom általában helyesen értékelte és méltányolta Bethlen erőfeszítéseit és az ebből fakadó pozitívumokat.

9 *Lásd Sepsi Laczkó M.:* Krónikája. (Erdélyi Történelmi Adatok, III. köt. 218. o.). Bethlen éppen ez esettel kapcsolatban írta 1619. szeptember 30-án Lőcséről Illésházy Gáspárnak: „Mint viselték magokat *az Szécsy uram hadai,* kegyelmed írásából értem, kin mennyit busulok, én azt kegyelmednek meg nem irhatom, mert bizony non in eum finem vöttem vala fel ezt az expeditiót, hogy szegény Bocskai fejedelem idejében történt módok szerint dulnának az hadak szabadosan; *de az meddig én Debreczent értem, addig mindenütt való vásárok meglőttenek és oly nagy emberektől és oly nemes emberektől történtenek az nagy dulások, kin minden ember csudálkozhatik."* „Én az én hadaim felől felelek életemig, hogy nem hogy szent egyházat, de sem udvarházat, sem parasztházat shul fel nem vertek és ételen kiül semmit el nem vöttenek . . ." stb. — Kiemelés tőlem — NL — (Magyar Történelmi Tár — továbbiakban MTT —, XXVII. köt. 8. o.)

10 *Weber S.:* i. m. 93. o.

11 Lásd i. m. 92—92. o.

12 Bethlen Gábor 1621. július 26-i levele Károlyi Zsuzsannához. (Történelmi Tár, 1879. 212. o.)

13 Bethlen tekintélyére jellemző adatot közöl öccsének Bethlen Istvánnak 1621. július 6-án kelt levele a nagyszebeni tanácshoz. Ebben válaszol a szebeniek kérelmére, melyben aziránt folyamodtak, hasson oda a kormányzó, hogy a szebeni polgármesternek és a királybírónak ne kellessék kimenni Magyarországra a fejedelemhez. Bethlen István idézett levelében kifejti, hogy teljesítené a szebeniek kérelmét „. . . *ha az őfelsége haragját én is szinte úgy nem rettegném, mint akármely ő felsége szolgája."* (Román Népköztársaság, Kolozsvár, Erdélyi Nemzeti Múzeum. Oklevelek törzsgyűjteménye.)

Fraknói, Pázmány Péterről és koráról írt munkájában kiemelte, hogy Bethlennek: „Szándéka volt megkímélni a szegény kimerült népet, s mellőzni a közfölkelést, mely csekély, rosszul fegyverzett és gyakorlatlan csapatokat szolgáltatott."[14] *Angyal Dávid* rámutatott, hogy a fejedelem: „Fegyelmet tartott, amennyire akkor lehetséges volt; eléggé intette katonáit a jámbor életre."[15]

Gyalókay Bethlenről írt tanulmányában már részletesebben elemezte hadseregének fegyelmi helyzetét. Kiemelte, hogy a fejedelem a rendesen fizetett zsoldos hadakat inkább ráncba tudta szedni, mint az ímmel-ámmal kiálló, s minden kínálkozó alkalommal el is párolgó felkelőket, akik a katonai fegyelmet bizony alig-alig ismerték, s nem is igen akarták magukat annak alávetni. Bethlen pedig jól tudta, hogy fegyelmezetlen haddal semmiféle nagyobb hadivállalathoz nem foghat. Igyekezett is minden eszközzel szigorú fegyelmet teremteni. Megkívánta a tisztek példamutatását, az alárendeltek szigorú fegyelemben tartását, szabályozta a csapatok és szekerek járását, a táborbaszállás rendjét stb. Fáradozásának azonban nem volt teljes sikere, mert a fegyelem terén mindvégig nagyon sok volt a kívánnivaló. Sok volt a hivatása magaslatán nem álló tiszt, akik rossz példát mutattak, s áruló is elég akadt — fejezi be jellemzését Bethlen seregéről.[16]

Breit, noha sokszor túlzottan szigorú kritikával illeti Bethlen hadvezéri ténykedését, a hadsereg fegyelmi helyzetével kapcsolatban mégis kiemeli, hogy „... a közvélemény fölháborítása céljából az ellenfél Bethlen Gábor és hadserege ellen kígyót-békát kiáltott".[17]

Wittman Tibor Bethlen fegyelmezési ténykedésével kapcsolatban rámutatott, hogy minden kihágásért a tiszteket tette felelőssé.[18] *Benczédi László* az 1954-ben megjelent hadtörténelmi tankönyvben kiemelte, hogy Bethlen szabályzatai „... nemcsak írott betűk voltak; ha kellett, a gyakorlatban is érvényt szerzett nekik. Első hadjárata idején pl. három tisztét akasztatta fel a lakosság bántalmazása miatt. *Bethlen katonai sikereinek egyik fő oka hadseregének fegyelmezettsége volt."*[19] (Kiemelés tőlem — NL.)

Ez a néhány kiemelt példa a Bethlennel foglalkozó nagy történeti és hadtörténeti irodalomból rámutat arra, hogy Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetét általában pozitívan ítélték meg — de nem hallgatták el a negatív vonásokat sem. A történeti irodalomban néhány éve folyó vita kapcsán azonban felmerült már olyan nézet is, amely túlzottan előtérbe állítja a negatívumokat, s fegyelmezetlenebbnek, pusztítóbbnak tekinti a Habsburg-ellenes seregek katonáit a császári idegen zsoldosoknál.[20]

14 *Frankói (Frankl) V:* Pázmány Péter és kora. Pest, 1868. I. köt. 548. o.
15 *Angyal D:* A magyar nemzet története. VI. köt. Budapest, 1898. 414. o.
16 *Gyalókay J:* Bethlen Gábor mint hadvezér. HK. 1929. 298—299.o.
17 *Doberdói Bánlaky (Breit) J:* A magyar nemzet hadtörténelme. XV. köt. Budapest, 1940. 479. o.
18 *Wittman T:* Bethlen Gábor mint hadszervező. Budapest, 1952. 25. o.
19 Hadtörténelem Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. I. köt. Budapest, 1954. 233. o.
20 *R. Várkonyi Ágnes* például a következőket írja „A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején" c. tanulmányában: *„A hajduk prédaéhesebbek az idegen hadaknál; mivel kevesebb zsoldot kapnak, többet rabolnak, égetnek, pusztítanak, mint a vallon és német zsoldosok."* (A magyar nacionalizmus története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 57. o.) A hajduk Bethlen hadseregének is tekintélyes részét alkották.

Mindezek felvetik annak szükségességét, hogy a korabeli források mind szélesebb vizsgálatával vegyük elemzés alá Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetét.

Ennek keretében tekintsük át, milyen szabályzatok, rendelkezések születtek Bethlen uralkodása idején a hadsereg fegyelmezésére és milyen képet kapunk ezek eredményéről a korabeli források tükrében.

* * *

Közvetlenül Bethlen fejedelemmé választása után az erdélyi országgyűlés máris hozott fegyelmi rendelkezéseket. A hadnagyoknak és kapitányoknak szigorúan elrendelték, hogy „fejök fennállásáig kötelesek a fejedelemnek szolgálni". Ugyanakkor határozat született a székelyek katonai szolgálatával kapcsolatban is, hogy azok csakis a fejedelem parancsára kötelesek táborba szállani.[21] Ezek az intézkedések elsősorban Bethlen fejedelmi hatalmának megszilárdítását szolgálták a hadseregen belül. Ugyanakkor a szász universitás 1613. december 13-i feltételeinek katonai vonatkozásai — noha a hadsereg fegyelmi helyzetének megszilárdítása irányába is hatottak — elsősorban a szászok privilegizált helyzetét kívánták biztosítani, mikor kimondták: „Mikor az székeleknek történik az hadba, avagy másutt is, az fejedelem ő nagysága parancsolatjából való menések, akkor az magok nemzetségén, nem az szászságon menjenek." Ha mégis a szászok területén vonulnak át, saját költségeken éljenek, sehol kárt ne tegyenek, s erre a kapitányok és hadnagyok szigorúan ügyeljenek.[22]

Az 1614. évi márciusi törvények már az egész ország lakosságának védelmében intézkednek a hadak kártétele ellen. Természetesen elsősorban az uralkodó osztály védelmét szolgálják, amikor elrendelik: „Végeztük egyenlő akaratból, hogy ennek utánna semmi féle had *nemes ember és pap házára, se majorjára,* feje, jószága, tisztessége vesztése alatt ne merjen szállani, és az paraszt embertől is semmit pénz nélkül el ne vegyen."[23]

Bethlen 1614 februárjában, Szebenben bocsátotta ki első hadiszabályzatát, amelyben a legfontosabb fegyelmi tennivalókat kívánta összefoglalni. Elsősorban is minden „felső, közép és alsó renden" levő fizetett katonájának kötelességévé teszi, hogy „az mi becsületünket szemek előtt viselvén" az egymást közt való veszekedést, verekedést, szitkozódást „három pálca" büntetésének terhe alatt elkerüljék. Urakat, nemeseket, székelyeket, szászokat és senki idegen embert se szídjon, vagy fenyegessen senki, sérelmét törvény által keresse, mert különben „megpálcáztatik".

Amelyik katona bajtársára kardot ránt, a fél kezét vágják le érte, ha pedig társa vérét ontja, halállal bűnhődjék. Fejvesztés terhe alatt tilos a kijelölt szálláshely helyett önhatalmúlag másikat elfoglalni, vagy a szállásosztókat megtámadni.

Bethlen szigorúan fellépett a polgári lakossággal szemben erőszakoskodó katonák ellen, s elrendelte: „Senki Gazdgyát meg ne vagdalja, mert meghal érte, meg ne verje, mert megveretik érette, erőszakot senkin ne cselekedjék senki, mert meghal érette. Ereje felett való gazdálkodásra senki gazdáját ne erőltesse, ne itassa akarattya ellen, házát, kamráját fel ne rontsa, marháját el ne vonja, lopja, mert bizonyosan meg-

[21] Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE) VI. köt. 308. o.
[22] Uo. 387. o.
[23] Uo. 420—421. o.

büntetik érette, annak érdeme szerint." A szabályzat befejező pontjai a fejedelmi őrség rendjét határozzák meg.[24]

Az 1616-os év háborús esztendő volt, amikor is Bethlen többször rendelt el mozgósítást a bécsi udvar felbújtására támadó Homonnai Drugeth György zsoldosai ellen. Az 1616. május 5-én kelt parancsában a lakosság szigorú védelmét kiterjesztette a parasztságra is. „Az hadra penig minden rend olyan készülettel legyen — írta rendelkezésében — és éléssel jöjjön, hogy az szegénséget senki ne praedálja és semmi marhájától, élésétül meg ne fossza, mert azt senkinek meg nem engedjük, hanem megbüntetjük inkább érette, valaki az ellen cseleködik. Minden embör kereszténynyül éljen, házától rakott szekereket hozzon."[25]

Ez év májusában kiadott tábori szabályzatban a parasztok ellen elkövetett kilengések pontos büntetését is meghatározta. Elrendelte, hogy a katona „szegény paraszt ember megveréséért három pálczával büntetődjék; ha mi marháját elveszi, visszaadassék; ha penig derekas prédálást élésen kívül fehér ruháját és egyéb marháját elveszi, *az ilyen praedálásért felakasztassék;* megbizonyosodván mindazáltal, az tisztviselők azon legyenek minden úton, az szegény ember legelsőbben marhájáról contentáltassék, annak utánna büntetődjék a bűnös."[26] Ezeket a jobbágyság védelme irányába ható fegyelmi rendelkezéseket tekintve világosan kell látnunk, hogy *Bethlen, noha feudális uralkodó volt, s tevékenysége elsősorban a feudális uralkodó osztály érdekeit szolgálta,* de az abszolút monarchia kiépítésére irányuló törekvéseihez fokozottan számbavette az elnyomott osztály tagjait is, mint adóalanyt és katonaanyagot, amelyre nagy szüksége volt hatalmas távlati terveihez. Ezek az intézkedései viszont a jobbágyság helyzetére feltétlenül pozitívan hatottak és nyilvánvalóan Bethlen és politikájának támogatását eredményezték az elnyomottak részéről — ha ez a támogatás nem valamiféle idealizált romantikus lelkesedés formájában nyilvánult is meg.[27]

Tovább vizsgálva Bethlen 1616. május 20-án kelt szabályzatát, értékes adatokat találunk a hadseregében levő *hadbírói intézményre* is. E szerint ebben az időben Kemény Boldizsár fogarasi kapitány és fejedelmi tanácsos (Kemény János későbbi erdélyi fejedelem apja) töltötte be a *„fő-hadibíró"*-i tisztséget. A főhadbíró jogköréről és feladatairól kimondja a szabályzat, hogy a főhadbírónak: „„. . . arra is hatalom adatik, hogy ha valahol valami vétkeket érthet és hallhat táborunkban, és az közelebb való tisztviselők elhallgatnák, azoknak büntetését, úgymint paraszt, szolga és bizonytalan személyeket fogsággal vagy kezességgel kényszerítse törvényre állani, nemes embereket pedig citáltassák ad tertium diem; mely törvénylátásra ő kegyelme mü hírünkkel bizonyos assessorokat esküttessen és válasszon is mindjárt, a meglátott törvényt pedig annak módja szerint exequáltathassa is."

Drákói szigorúsággal, fejvesztés terhe alatt tiltja a szabályzat a paráznaságot és keményen bünteti a lopást, s a katonák közötti verekedést is.

[24] Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1815. évf. 179—180. o. (Újabban kiadva: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Budapest, 1955. I. köt. 211—212. o.)

[25] EOE VII. köt. 331. o.

[26] Történelmi Tár, (továbbiakban: TT), 1885. 441. o.

[27] A Molnár Erik szerkesztésében megjelent Magyarország története I. köt. (Bp., 1964.) 245. oldalán azt olvashatjuk: „Bethlen ereje, szervezőképessége *és a* mellette harcoló nép meggátolta, hogy a csehek sorsára kerüljön."

A szökés bűntettének elkövetése esetén a szabályzat a katonák osztályhelyzete szerinti különbséget tesz a büntetésben. Nemes embernek jószágát, marháját kell elkobozni, az egyházhelyi nemes ember, lófő, darabont „parasztá tétetik", a zsoldos darabontot pedig, ahol elfogják, fel kell akasztani.

A szabályzat módot nyújt azonban a halálos ítélet végrehajtása alóli mentesülésre is. A fejedelem ugyanis akként rendelkezett: „Ha hol penig némely bűnös ember életét ostromra, zászló felvitelére, gyújtással és egyéb szerencsepróbálással akarná megváltani, az ilyen minek előtte megöletnék, mi nékünk értésünkre adják."[28]

Bethlen a szabályzat általános rendelkezésein túlmenőleg külön is adott utasításokat az egyes parancsnokoknak a fegyelem megszilárdítására.[29] Az országgyűléseken is ismételten törvényeket hoztak a csavargó hajdúk elfogására és megbüntetésére. Ugyanakkor a nemesek követelték az elszökött és a hadseregbe állt jobbágyok kiadását, még ha azok „ő felsége gyalogi közé állottak" is.[30] Ebben a kérdésben azonban ütközött a rendek és a fejedelem érdeke, s ismerve Bethlen hatalmi helyzetét Erdélyen belül, nem valószínű, hogy a rendek érvényesíteni tudták volna törekvésüket. Ezt bizonyítja különben a hadseregbe állt jobbágyok visszakövetelésének többszöri megújítása is az országgyűlési határozatokban.

Ha már most azt vizsgáljuk, vajon milyen foganatja volt Bethlen fegyelmi szabályzatainak, rendelkezéseinek uralkodásának első, 1613-tól 1619-ig terjedő szakaszában, akkor arra eléggé szemléltető képet kapunk az erdélyi országgyűlési rendek 1619 májusi határozatából. Itt ugyanis a rendek megállapítják: „Noha nem mondhatjuk kegyelmes urunk, hogy Felségednek minden rendbéli udvara népe és minden hadai elég fennyítékben nem volnának, mindazáltal mégis kiváltképpen az hajdú vitézek régi szokásokat nem hagyhatván, az országban széllel járnak, csavarognak, tolvajolnak és praedálnak, sőt néha derekasan is jószágunkra szállván, kéméletlen dúlnak." Ennek megakadályozására elrendelik, hogy ezután egyetlen katona se járhasson az országban a fejedelem, vagy az udvari főkapitány írásbeli engedélye nélkül, s aki ilyennel nem rendelkezik, azt azonnal le kell tartóztatni.[31]

A rendek idézett határozata arra mutat, hogy Bethlen hadseregének zömét szigorú fegyelemben tudta tartani, s kifogás egyedül a hajdúk ellen merült fel. Persze ez a kifogás is csak általános, s olyan kilengésekre utal, ami meg sem közelíti pl. a magyarországi országgyűlési rendeknek az idegen zsoldos katonaság ellen sorozatosan felhozott panaszaiban foglaltakat.

S ami még nagyon lényeges e kérdéssel kapcsolatban: Bethlen minden lehető eszközzel fellépett a katonák lakossággal szembeni fegyelmi vétségei ellen, nem úgy, mint pl. Magyarországon az uralkodót képviselő és helyettesítő Mátyás főherceg, akinek az volt a válasza a császári zsoldosok ellen felhozott panaszokra: Olyan a nyomor, mint az orvosság, keserű, de hasznos, mert egészséget hozó. A legfelső katonai és politikai vezetés élesen különböző állásfoglalása a lakossággal szembeni ka-

[28] TT 1885. 439—442. o.

[29] Lásd például Bethlen 1616. december 27-én kelt Széchy Katalinnak írott levelét, melyben közli; külön parancsot adott Csukás Istvánnak, hogy a Csehiben vigyázás végett elhelyezett gyalogokat a legszigorúbb fegyelemben tartsa. (TT 1887. 311. o.)

[30] Lásd EOE VII. köt. 103. o.

[31] EOE VII. köt. 515. o.

tonai kilengések elbírálásában a hadseregek magatartását döntő mértékben befolyásolta a fegyelemsértések mennyisége és minősége terén.

Bethlen következetes szigorú fellépése a fegyelmezetlenségek ellen azt eredményezte, hogy seregének az ország lakosságával szemben elkövetett vétségei korántsem érték el azt a szintet, ami a császári hadsereg magatartását jellemezte.[32]

Sokkal nehezebbnek bizonyult azonban a hadsereg fegyelmezésének ügye Bethlen Habsburg-ellenes támadó háborúinak időszakában, amikor csapatai hatalmas területeken szóródtak szét, s új elemekkel; magyarországi főúri-, nemesi-, vármegyei csapatokkal, végvári katonákkal egészültek ki, nem beszélve a szövetségben harcoló török, tatár s német protestáns fejedelmi csapatokról. Ez az időszak új fejezetet nyitott Bethlen hadseregének fegyelmi életében is.

Amint már elöljáróban szó volt róla, mielőtt Bethlen erdélyi hadserege a királyi Magyarország területére lépett, a magyarországi protestáns főurak: Rákóczi György, Széchy György, Thurzó Imre főúri bandériumokból és zsoldba fogadott hajdúkból álló csapatai megkezdték a harccselekményeket e területen. Ezek a csapatok akkor még semmilyen vonatkozásban nem tartoztak Bethlen fennhatósága alá, úgy, hogy az általuk elkövetett kilengések — melyek közül a legsúlyosabb a kassai három jezsuita meggyilkolása volt — semmiképpen nem írhatók Bethlen seregének rovására.

Persze mindez nem jelenti azt, hogy a közvetlenül Bethlen parancsnoksága és vezetése alá tartozó több mint 10 000 főnyi hadoszlop katonái nem követtek el semmiféle fegyelmi vétséget. Háborús viszonyok a legtöbb esetben a fegyelem, s legfőképpen az ellenőrzés lazulásával járnak. A korabeli adatok ilyen fegyelemsértéseket jegyeztek fel 1619 szeptember végén Lőcse környékén, ahol Bethlen falvakban elszállásolt katonái különböző erőszakos cselekményeket műveltek.[33] Október közepéről egy geledneki birtokos nemes panaszáról tudunk, aki elmondja, hogy Bethlen elöljáró hadából a Bojti Benedek parancsnoksága alá tartozó Komáromi Gergely „... az ő alattvalóival házamra rohanván, mind lovaimat, ruháimat, fegyveremet, pénzemet, mindenemet elvivén és minden fegyveremtől megfosztván, csak egy dolmányba hagytak".[34]

32 „A német hadak rablása és dúlása miatt lehetetlen az országban maradnunk" — írták a magyarországi vármegyei rendek 1603-ban az uralkodónak. — „Virágzó városink, népes falvaink voltak. S ha most a szemünket végigjártatjuk a Duna vidékén vagy Felsőmagyarországon, kirabolt s földúlt községeken kívül mást nem látunk. S a nép, a mindenéből kifosztott nép az erdőben bujdosik, *nem a török, hanem Felséged hadserege elől.*" — Kiemelés — NL — *(Idézi Takáts S.:* Régi idők ... 270. o.) S hogy ez nem a magyar rendek túlzása volt, azt hitelt érdemlően bizonyítja a bécsi Udvari Kamara 1601. évi jelentése is, amelyben elismerték, hogy a császári idegen zsoldosok több kárt tettek az országnak, mint a törökök: „Die ausländische Nationen, als die Wallonen und sünderlich die Franzosen diesen Landten und den armen Unterthanen für undleideichen, grossen und mehrern Schaden, Übertrang, Plünder und Nembung des irigen, sambt allerhandt unsäglichen Muetwillens, ja auch Verrath und Verkaufung des Landts und der Festunk — wie man mit Papa geschehen-gethan und ernisen, als vast von dem Feindt selbst nit beschäh, und es derselb nit woll erger machen thäte." (Uo. 22—23. o.) Maga Mátyás főherceg sem tagadta az 1602. évi országgyűlésen, hogy az, amit az ország védelmére rendelt idegen katonaság elkövet; a napirenden levő rablás, dúlás, aszszonyokon tett erőszak, sírfosztogatás, templomrablás hallatlan méreteket öltött — s ezután tette meg az idézett, meglehetősen cinikus megjegyzését. (Magyar Országgyűlési Emlékek, X. köt. 41—48. o.) Vö. *R. Várkonyi Ágnes* 20. sz. jegyzetben idézett megállapításával az idegen zsoldosok és a hajdúk összehasonlításáról!

33 *Lásd Hain G.:* Lőcsei Krónika. Lőcse, 1910. 154. o.

34 Kálnay János 1619. október 16-i levele Bars megyéhez. (TT 1892. 331. o.)

Ugyane hónap végén Thurzó Szaniszló írja: egy Pozsony városában lakó Jakab Anna nevű özvegyasszony jött hozzá panaszra, elmondván, hogy amikor a pozsonyi hostátba szállottak Bethlen katonái, bizonyos számú szarvasmarhájában zsákmányt tettek. Ebből négy ökröt a nagyszombati mészárosok vásároltak meg a katonáktól annak ellenére, hogy ismerték Bethlen parancsát, miszerint: „... valahol az szegénység az ő marháját megtalálja, megadassék nékiek." Erre hivatkozva Thurzó felszólítja a nagyszombati városi tanácsot, hogy azonnal adassa meg tulajdonosának a katonáktól olcsón megvásárolt zsákmányolt ökröket.[35] Novemberben Geréb András gyalogjai közül néhányan a vásárúti és nyarasdi lakosokon 44 forint sarcot és lovakat vettek erőszakkal, amit a pozsonyi bíró azonnal Bethlen tudomására is hozott.[36]

Arról is tudunk azonban, hogy a katonák kilengései, fegyelemsértései már az első időkben sem maradtak megtorolatlanul, büntetés nélkül. Bakó Ferenc hadibiztos már október közepén utasítja Bars vármegyét, hogy mivel Léván nincs tömlöc, azonnal hordassanak oda börtönnek való „öreg fát" és készíttessenek fogdát, mert „... az sok dúló, fosztó, az falukon és az úton járó embereknek sok károkat tesznek, *azokat az ő Felsége parancsnolatjából büntetnünk kelletik érdemek szerint*, s mint most is egy néhány felé kiküttem aféléknek keresésire."[37] Pogrányi György Nagyszombat városát szólítja fel, hogy „tolvajlókat" fogassa el, s adja Bethlen odaérkező embereinek kezére.[38]

Bethlen december végén személyesen is fellépett azok ellen a katonák ellen, akik téli szállásaikon „... az falukat széljel pénzadásra erőltetnék és sok egyéb mód nélkül való dolgokkal, sarczoltatásokkal terhelnék az szegénységet." Pedig, — emlékezteti a katonák parancsnokát — „... mikor innen kibocsátánk benneteket, serio megparancsoltuk vala neked, hogy afféle teherviselésektől és sarczoltatásoktól megótalmazván az szegénységet, mireánk oly panaszokat ne bocsátanál." Éppen ezért szigorúan megparancsolja, hogy azonnal vizsgálja ki a kiküldött fejedelmi vizsgálóbíróval együtt „kik cselekedtenek afféle mód nélkül való dolgokat, sarczoltatásokat az szegénységen" s „... az akik okainak találtatnak, törvény szerint megbüntessed és mi reánk ennek utánna többször afféle panaszokat ne bocsáss, mert jó néven nem vesszük tőled."[39]

Ismerve Bethlen tekintélyét, biztosra vehetjük, hogy a szigorú felelősségrevonás nem maradt el. Azt azonban már kevésbé állíthatnánk, hogy a büntetés elejét vette minden további fegyelmezetlenségnek. Erről győznek meg különben a következő évekből származó források is.

35 Thurzó Szaniszló 1619. október 27-i levele Pozsonyból Nagyszombat város tanácsához. (Csehszlovák Szocialista Köztársaság, továbbiakban ČSSR) Trnava város lt. Bethlen kori iratok.)

36 Lásd a városúti és nyarasdi bírók 1619. novemberben kelt levelét a pozsonyi bíróhoz, s a pozsonyi bíró keltezés nélküli e tárgyban írt levelét Bethlenhez. (ČSSR, Bratislava város lt. Lad. 32. no 7 c., és 12 a.) Többrendbeli katonai fegyelmezetlenségről számol be Bethlen 1619. november 12-én írt levelében Rákóczi Györgynek, miszerint „Monaki Miklósnak 300 lovasa, Darhóczinak 132 lovasa, Matuszlai Pálnak 146 lovasa Kassán az hópénzt felvevék és Morváig jövének, s ott sokat prédáltak és visszajövén Posonhoz az prédált marhákkal épen mind elszöktenek, abban száz meg nem maradott... Ilyenek uram a mostani emberek, melyet elszenvedni nekik nagy bün volna". (*Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. — továbbiakban Bethlen pol. lev. — Budapest, 1879. 156. o.)

37 TT 1892. 330—331. o.

38 Pogrányi György 1619. október 22-i levele Érsekújvárról Nagyszombat város tanácsához. (ČSSR Trnava városi lt. Bethlen kori iratok.)

39 Bethlen 1619. december 23-án kelt parancsa valamely közelebbről meg nem nevezett alparancsnoka részére. (Bethlen pol. lev. 160. o.)

1620 első fele viszonylagos nyugalomban, fegyverszünet között telt el. Az apróbb harccselekmények persze nem hiányoztak sem Dunántúlon, sem Felső-Magyarországon, nem beszélve arról, hogy Bethlen a fegyverszünet alatt is küldött segélycsapatokat a harcoló csehek és morvák segítségére, akikkel II. Ferdinánd ígérete ellenére sem volt hajlandó fegyvernyugvásra lépni.

Katonák fegyelmezetlenségéről érkeztek panaszok ebben az időben a nyugalomban levő felső-magyarországi területről. Így pl. a körülzárt munkácsi vár császárpárti őrségének jegyzőkönyve szerint Bethlen körülzáró serege részéről „löttenek kibeszélhetetlen erőszaktételek is mind asszonyállat, mind leánzó rendeken, sőt némelyeket ugyan el is vettenek, hitvös uroktól megfosztván." [40] (Ilyen jellegű panasszal viszonylag keveset találkozunk, aminek okát nem tudni, vajon a paráznaság szigorú büntetésében, vagy valami másban kell-e keresnünk, mert azt például tudjuk, hogy Bethlen serege, a nyugat-európai zsoldosseregektől eltérően, nem rendelkezett tábori bordélyszolgálattal.)[41] Szökés bűntettének elkövetéséről is van tudomásunk. Bártfa város gyalogjai közül szöktek meg Kassáról, akiknek felkutatására és méltó megbüntetésére is intézkedés történt.[42]

A hadak zöme ebben az időben az alsó-magyarországi és dunántúli területen tartózkodott. Bethlen már április elején szigorú parancsot küldött Thurzó Szaniszló alsó-magyarországi főkapitánynak, hogy a Morva mellett táborozó katonák „... igen severum edictum alatt éljenek pénzeken, az egész népnek kárt ne tegyenek."[43]

A fegyelmi rendelkezések zöme azonban a csehek segítségére küldött seregeknek szólt, melyeknek főkapitánya Bornemissza János volt. Thurzó Imre, Bethlen egyik legtekintélyesebb magyarországi híve már május elején részletes instrukciót küldött e csapatoknak. Erősen lelkükre kötötte, hogy Csehországban úgy viseljék magukat, „hogy mind ő felségének, mind penigh az országnak böcsületire legyen". Felhívta Bornemissza figyelmét, hogy a bűncselekményeket elkövetőket „kímélés és halogatás nélkül" szigorúan megbüntesse. Mivel a szövetséges csehek, morvák stb. Bethlennel és az országgal mindenben egyetértenek, úgy kell őket oltalmazni, mint magunkat[44] — fejezte be felhívását.

A jótanácsnak azonban egyelőre nem sok foganatja volt, mert Bornemissza csapatai már itthon fegyelmi kilengéseket követtek el, sőt ki-

[40] Munkács helyőrségének 1620. május 14-én felvett jegyzőkönyve. (Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest, 1863. I. köt. 130. o.)

[41] A császári hadseregben például a táborral vonuló kéjnők felügyeletét külön katonai tisztséget viselő személy, „Hurenwebel" látta el. *Szamosközy István* a császári sereg álmosdiószegi vereségével kapcsolatban külön kiemeli, hogy „... ott mind levágták őket ... *kurvájokkal együtt, kik az gyalog németekkel az ü módjok szerint ugyan számosan voltanak.*" (Forrásmegjelöléseket lásd „A Bocskai szabadságharc katonai története" c. i. m. 76., 111. o.) A korabeli magyar haditörvények a legszigorúbban tiltották nőknek katonai táborba való bemenetelét, amelyért az azt elkövető nőszemélyt zsákbavarrottan való vízbedobással büntették. Már Báthory István hadi rendtartása kimondta például, hogy: „... valakit penig tisztátalan személlyel kapnak, mindkettő fejével éri meg." (HK 1890. 671. o.)

[42] Lásd Thököly István 1620. július 13-i levelét Kassáról Bártfa város főbírójához. (ČSSR. Bardejov városi lt.)

[43] Bethlen 1620. április 3-án kelt parancsa Thurzó Szaniszlónak. (Bethlen pol. lev. 194. o.) Április 11-én pedig parancsot adott Thurzónak, hogy mivel az egyik alparancsnok, Bakit Péter „... ilyen nyilvánvaló ellenségnek mutatja magát hazájához, kegyelmedet kérjük sőt obsestáljuk is, szép szóval hivassa magához; de ha szintén nem menne is kegyelmedhez, tehát csak kapassa el és kültön külgye hozzánk, azonképpen Kőszögi Mártont is, kinek helyében rendeljen más gondviselőt." (TT 1885. 630. o.)

[44] *Lásd Pray:* Gabrielis Bethlenii Principatus. Pest, 1816. I. köt. 137—138. o.

jelentették, hogy csak akkor vonulnak a csehek segítségére, ha előre megkapják fizetésüket. Az engedetlenség Bethlent kemény haragra gerjesztette! Szigorú edictumot küldött nekik „Mi reánk és az egész magyar nemzetre gyalázatot ne hozzatok, confoederatus országunknak szolgáljatok igaz hűséggel, az rettenetes dúlásnak békét hagyjatok, Kapitánytoktól és utána Hadnagyitoktól hallgassatok, az közönséges szolgálatra való parancsolatoknak engedelmesek legyetek, az magyar vitéz jó hírét, nevét meg viseljétek, az mi fejedelmi méltóságunkat, mint az szemetek fényét őrizzétek, ellenségünk ellen vitézek és ne oniasz emberek legyetek..." Felhívta figyelmünket, ha megváltoznak magatartásukban, fizetésüket is megkapják, de ha nem, pénzt sem kapnak s „hálállal büntetjük meg az olyanokat, valakik okot adnak arra".[45] Egy későbbi, Bornemiszához intézett parancsában okát is adja a hadak fegyelmezetlenségének: *a parancsnoki erély és példamutatás hiányát.* „Ha magad is uram úgy akarod viselni az vitézlő nép között, mint egyik közönséges katona a dolgot, úgy elhittük semmi jó rendtartás közöttetek nem lehet." Ha katonái nem változnak meg, leváltja őket, s küld helyettük más hadakat „... olyakat, kik az emberséget megértsék, s hazájukhoz való szereteteket és az magyar jó hírét nevét szemek előtt viseljék".[46]

A zászlók alól elszökő katonákra vonatkozóan külön parancsot adott Thurzó Szaniszló alsó-magyarországi főkapitánynak, hogy „azokat megfogatván, vagy az gyűlésre mi nekünk hozassa, vagy érdemek szerint megbüntesse".[47] Kassán újabb általános rendeletet bocsátott ki minden hada részére, hogy a csapatok „Úr és Nemes, Pap, Skola, házakra, földekre és rétekre erős büntetésnek alatta ne szálljanak, malmok is minden bántás nélkül maradjanak." Olyan panaszok érkeztek ugyanis, hogy a lovasok „kiváltképpen az hajdúság közül gyűjtött hadak" rávitték lovaikat a vetésekre és ott károkat okoztak.[48]

1620 augusztus végén megindultak a hadműveletek. Rögtön a hadakozás kezdetén meglehetősen súlyos fegyelmezetlenség történt; Rhédey Ferenc váradi kapitány Váradról hozott 5000 főnyi serege a Tiszánál fizetetlensége miatt megtagadta a továbbvonulást, ami miatt csak késedelmesen érkeztek meg Bethlen táborába.[49] Panaszok érkeztek a fejedelemhez a pozsonyi polgároktól is katonáik fegyelmezetlensége miatt, amiket távollétében követtek el a városban annak császári ostroma idején, mely eseménnyel már a bevezető részben foglalkoztunk.[50]

Nyilvánvalóan ezek a fegyelmezetlenségek is hozzájárultak ahhoz, hogy az erdélyi ügyek intézésével megbízott Bethlen István kormányzó 1620 december végén újabb fegyelmi rendeletet bocsátott ki a nagyrészt téli szállásra vonult hadak számára. Ebben szigorúan megparancsolta: „Senki búzát, öreg barmot és akármi névvel nevezendő házieszközt el ne

45 Uo. 139—143. o. Május 18-i levelében ezzel kapcsolatban azt írja Thurzó Szaniszlónak: „Bornemisza Jánossal fölbocsáttatott hadainknak nagy istentelenségek, vakmerőségek és gonoszságok felől mit irjon kegyelmed mi nekünk, leveléből megértettük és az miá nem kevéssé is busultunk, melyre nézve im egy igen kemény, fenyegető levelet irtunk nekiek, talám eszekben veszik, magokat, értvén levelünk continentiáit." (TT 1885. 645. o.) Május 29-én Thurzó Imrének ad parancsot Fekete Péter és Nagy Lukács katonáinak megfenyítésére. (Bethlen pol. lev. 211—212. o.)

46 Bethlen 1620. július 23-i levele Bornemisza János főkapitányhoz. (Bethlen pol. lev. 213. o.)

47 Bethlen 1620. május 12-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. (TT 1885. 643. o.)

48 Bethlen 1620. május 20-án kelt rendelete. (ČSSR. Košice város lt.-Schwartzenbachiana 5873. sz.)

49 *Dr. Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK 1894. 464. o.

50 *Lásd Lukinich I.*: Bethlen Gábor és Pozsony városa. Századok, 1921—22. 191. o.

merjen prédálni, falukat, falukon levő szentegyházakat, méhest fel ne verjen, udvarházakra, prédikátorok házára ne szálljon, szállást tűztől igen oltalmazza, vermeket fel ne bontson. Úton járó jövő-menő embereket meg ne háborgasson, lovokat el ne vonja, se semminemű marhájokat el ne fossza, se ne tolvajoljon, s ne prédáljon, hanem minden ember az feljül elimitált a éléssel contentus legyen." Külön felhívta a főkapitányok és hadnagyok figyelmét a fegyelem betartására, melynek elmulasztása esetén, akkoriban hatalmas összegű büntetést, esetenként 200 forintot (egy katona havi zsoldja 3—4 forint volt!) helyezett kilátásba. Újból kimondta a fővesztés büntetését a zászlót elhagyó katonákra.[51]

A csehek 1620. november 8-i fehérhegyi veresége következtében Bethlen és az egész Habsburg-ellenes harc ügye ugyancsak nehéz helyzetbe került. A külpolitikai helyzet nyomasztóan súlyosnak tűnt. Néhány, nem számottevő kisebb protestáns német zsoldosseregen kívül Bethlen egyedül állt a küzdőtéren a Habsburg császár és a katolikus liga csapataival szemben. A súlyos külpolitikai helyzet maga után vonta a belpolitikai viszonyok rosszabbodását is. Elpártolások, megrettenések követték egymást Bethlen legközvetlenebb hívei körében is. 1621 tavaszán a fejedelem kénytelen volt visszavonulni, s Alsó-Magyarország tekintélyes része császári kézre került.

Ilyen nehéz politikai és katonai helyzetben fokozottan lépett előtérbe a legszigorúbb fegyelmezés szükségessége. Január 28-án kelt fegyelmi rendelkezésében a Morva határon parancsnokló Thurzó Imrének szigorúan meghagyta, hogy a hadakat „jó ordinátioba" hozza „minden kapitánynak tisztsége vesztése alatt megparancsolván, hogy kiki alatta valóit zászlók alatt megtartsa, cseléddé ne csinálja senki magát..." Minden kapitány a kijelölt szálláshelyen tartózkodjon „se csatára, se kabolák hajtására, zsákmányolására, prédálására *élete vesztése alatt* hír nélkül ne menjen, hadát megoszlani ne engedje, hanem készen találtassék mindenkor a szolgálatra."[52]

Nagyon fontosnak tartotta a parancsnoki tekintély megóvását. Amikor hírt kapott arról, hogy az egyik vajda rátámadt parancsnokára, Kasza Györgyre, azonnal megparancsolta Thurzó Imrének: „... az istenért, édes öcsém, ölesse mindjárt meg kegyelmed az többieknek jelenlétében in exemplum, mert ha meg nem büntetünk az árulókban, soha tisztességet senki vélek nem vall."[53] Védelmébe vette egyik kapitányát, Kovács Pétert, akit sokan azért nem kedvelnek „mivel keményen akarná magát köztük viselni, a mint az igen kívántatnék minden kapitánytól".[54] Amikor pedig hírt kapott arról, hogy némely csapatok a fizetés meg nem érkezése miatt azonnal haza akarnak indulni, noha csak egy nap múlt el az esedékes fizetési időpont óta, haragosan üzent nekik: „... meg ne induljon senki, mert bizony megeszi az eb némelyiket!" Még főúri kapitányának, Illésházy Gáspárnak is nyomatékkal felhívta figyelmét, „ha szégyent vallani nem akar", csapatánál tartózkodjon![55]

Április végén és májusban, amikor a császári ellentámadás Buquoi tábornagy parancsnoksága alatt sikeresen halad előre s Bethlen kénytelen volt visszavonulni, a fegyelmezetlenségek nagyobb méreteket öltöttek. Előfordult olyan eset is, hogy a táborba indított 400 lovasból 100

51 EOE VII. köt. 553—554. o.
52 Lásd Bethlen pol. lev. 229. o.
53 Lásd uo. 232. o.
54 Lásd uo. 235. o.
55 Lásd uo. 254. o.

érkezett meg rendeltetési helyére, a többi elszéledt.[56] Mások elkedvetlenedve Lengyelországba mentek katonai szolgálatot vállalni, amit pedig Bethlen erősen tiltott.[57] Sőt májusban Nyitra várának fizetett őrsége fellázadt és Littasy István kapitányt kényszerítette a vár átadására, noha az ellenség a várat még nem is ostromolta.[58]

Az is igaz, hogy Érsekújváron éppen az ellenkezője történt ebben az időben. Amikor ugyanis az őrség úgy értesült, hogy parancsnokuk, Thurzó Szaniszló, a császáriak kezére akarja játszani a várat, fölzendült, megfenyegette a generálist és követeket küldött Bethlenhez, hogy fejük fennállásáig védelmezni fogják a várat, ha az ellenség családjukkal együtt halomba is vágja őket.[59]

Június végén Bethlen megindította újabb győzelmes támadását a császáriak ellen. A sikerhez elengedhetetlenül szükséges volt, hogy a katonák ne csavarogjanak hátul, hanem mind a táborba gyűljön. Írt feleségének is, hogy „az oda hátra pusztító hadakat űzzék utánnunk, édes szívem, ne csavarogjanak és írass parancsolatot mindenik vármegyére, ha valahol afféle hadgyűjtő hadnagyok vármegyékben csavarognak, tovább őket egy napig se engedjék, hanem reájuk támadjanak, öljék, foszszák s fogják s várakban vigyék őket, ha vármegyékből ki nem akarnak menni; hanem minden hadnagyot igazítsanak utánunk."[60] Bethlen a fegyelmezetlenség meggátlására és a lakosok védelmére külön oltalomleveleket is adott ki, mint például július 24-én Érsekújvárról; Berencz, Süki, Árkos és Nagyfalu helységeknek, amelyben mentesítést adott ezek lakosainak még a katonák beszállásolásától is.[61]

Mindezek ellenére fegyelmi vétségek mind a hadszíntér környékén, mind a hátországban most is előfordultak.[62] Néha nem kímélték még a pártján álló főurak birtokait sem, minden szigorú tilalom ellenére. Igaz, hogy a büntetés sem maradt el, s Bethlen „szabadságot és plena authoritást" adott a kárt szenvedett Illésházy Gáspárnak, „... hogy valakik oda általmennek praedálni, mindenütt szabadon kergethesse, fogattashassa őket, kiről minket tudósítván és bizonyítán kik legyenek, innen (ti. Magyarbródról) bizonyos commissádiusinkat bocsátván által és igaz törvény szerint megsententiáztatván őket, ugyan ott meg is büntettetjük érdemek szerint, valamit a törvény nekik hoz."[63]

Bethlen azonban nemcsak büntetéssel fegyelmezte katonáit, hanem jutalmazásokkal, s jogos, igazságos érdekeik megvédésével is. Nemcsak hibáikat látta, hanem erényeiket, nehézségeiket és áldozatkészségüket is. „Ilyen rettenetes üdőben nem reménylem, hogy járhassanak az vitézek sok orr és ajak, s kézláb megfagyása nélkül" — írta 1621 januárjában Thurzó Imrének.[64] Eperjes városától egyik katonájának ott maradt „kevés

[56] Bethlen 1621. április 28-i levele Illésházy Gáspárhoz. (TT XXVII. köt. 29. o.)

[57] Bethlen 1621. május 20-i rendelete Bártfa város tanácsához. (ČSSR. Bardejov városi lt.)

[58] *Dr. Komáromy A.*: A nyitrai árulás 1621-ben. (HK 1894. 599—612. o.)

[59] Lásd uo. 601. o.

[60] Bethlen 1621. június 24-i levele a szikszói táborból feleségéhez. (TT 1882. 126—127. o.)

[61] Az oltalomlevelet lásd TT 1892. 515. o.

[62] *Hain G.*: i. m. 157. oldalon írja a következőket. 1621. november 16-án „... ist Herr Rakotzy Georg gar spät ins Gasthaus vor dem Thor ankommen mit 150 Rosz, haben sich in die Mayerhöff einlosiret, und *pro more ipsorum* grossen Gewalt geubet."

[63] Bethlen 1621. november 8-i levele Illésházy Gáspárhoz. (MTT XXVII. köt. 50. o.) Érdekes adatot tudunk meg Bethlen 1621. augusztus 26-án kelt rendeletéből, amikor is megparancsolja Sennyey Bálintnak, a városi hadak vezérének, hogy egy már letárgyalt pert tegyen át a hadibírósághoz. (TT 1887. 721. o.)

[64] Lásd Bethlen pol. lev. 232. o.

pénzét" követeli egyik levelében.[65] Kassa város tanácsát megintette, hogy Kutra János és Magyar György nevű gyalogosoktól a kassai gazdák házbért követelnek „holott illetlen dolognak láttatik az szolgáló emberen házbért venni".[66] Tharas István kapitány Bethlen nevében inti Bártfa városát, hogy az ott törvénytelenül megfogott és lefegyverzett katonákat bocsássák szabadon, adják vissza fegyverüket, „hogy se engemet, se ő felségét ne busítsuk érette".[67] Egyik parancsában Bethlen utasítja Bártfa városát, hogy Daróczi Ferenc „vitézlő hívünknek" 400 forintot adjanak „az áruló" Akkai György Bártfán lefoglalt javaiból.[68]

Alparancsnokai is Bethlent követték a katonákhoz való kapcsolatok terén. Thurzó Szaniszló főkapitány például — noha maga is főúr volt —, amikor a Bars vármegyei nemesek követelték a lévai katonák azonnali megbüntetését, mert „... némelyek az ott lakozó nemességet rút szitkokkal illetnek" a helybeli parancsnokhoz utasította őket panaszukkal, mondván, hogy törvény nélkül csak az egyik fél kérelmére „senkit meg nem büntetünk".[69] Ormányi István kapitány pedig arra kérte Bártfa város tanácsát, hogy az ott „valami vétekért" fogságra vetett „ifjú legény" katonának bocsássák meg mostani vétkét, melyet „tudatlanságból és balgaságból" cselekedett, s tulajdonítsák azt „ifjúi ostoba bolondságnak". Hivatkozott rá, hogy a katona szolgálatban „egész télen és tavaszon mind ez ideig jámbor életben és jó erkölcsben viselte magát, senki egyebet jámborságánál nem tud hozzá mondani".[70]

Erdekes fényt vet a parasztság és a katonaság kapcsolatára, valamint Bethlen állásfoglalására e kérdéssel kapcsolatos két levele, amelyben jobbágyok és katonák összeütközésével foglalkozik.

Az egyik eset 1621 március elején történt, amikor is az északnyugati határszorosok őrzésére rendelt székely katonák szállásgsinálóira az egyik faluban „az parasztság zászlóstúl" rátámadt. Nem akarták megengedni, hogy azok szállást osszanak, „hanem kit megvagdaltanak bennek, kit megfosztottak és mindaddig csiripeltenek rajtok, míg az egész sereg utánok érkezvén és hirtelen nem tudván mire vélni az dolgot, az szállásosztókat ellenek meg köllett oltalmazni, és így lőtt az összeveszés közöttek". Bethlen elítélte a parasztok magatartását, hogy a védelemre kirendelt katonákra támadtak, de semmiféle retorziót nem alkalmazott ellenük, hanem újólag megparancsolta katonáinak, hogy csendességben legyenek, „az szegénységet semmi egyébre, sem borhozásra, sem pénzre ne erőltessenek, hanem az mit adhat az szegény ember, afféle házalékot, valami abrakot és szénát avagy szalmát, azzal elégedjenek meg". A kapitányoknak pedig szigorúan elrendelte, hogy kutassák föl a parasztoktól elvett fegyvereket és marhákat, s azokat azonnal adassák vissza tulajdonosaiknak.[71]

65 Bethlen 1622. február 22-i levele Eperjes város tanácsához. (TT 1886. 214—215. o.)

66 Bethlen 1622. április 5-i levele Kassa város tanácsához. (Uo. 222. o.)

67 Tharas István 1621. március 16-i levele Bártfa város tanácsához. (ČSSR. Bardejov városi lt.)

68 Bethlen 1623. december 14-i levele Bártfa város tanácsához. (Uo.)

69 Thurzó Szaniszló 1621. augusztus 7-i levele Bars vármegyéhez. (TT 1892. 517. o.)

70 Ormányi István 1623. augusztus 10-i levele Bártfa város tanácsához. (ČSSR. Bardejov városi lt.) Bóthy Orbán kassai kapitány 1624. augusztus 14-i levelében felhívja Bártfa főbíróját, hogy egy Csurmány Mihály nevű katonájának ellopták a lovát, amit a tolvaj ott adott el a városban. Kéri a tolvaj megfogását és a meglopott katona mindenképpeni kártalanítását. (Lásd uo.)

71 Bethlen 1621. március 5-i levele Illésházy Gáspárhoz. (MTT XXVII. köt. 25—26. o.)

Másik esetben viszont, amikor egy Putnoki Miklós nevű katonáját az Abaúj megyei Forró faluban a parasztok megölték, szigorú parancsot adott Kassa város tanácsának, hogy „... mindjárást küldjön ki és azokat az gyilkosokat megfogatván, törvény szerint absque mora kedvezés nélkül büntesse meg is".[72]

Bethlent különösen az 1623-as és 1626-os Habsburg-ellenes háborúi idején érte sok vád csapatainak fegyelmezetlensége, kártételei miatt. Olyanok is elhangoztak, hogy hadakozásaival és török segélycsapataival több mint 200 000 magyar halálát okozta, nem beszélve a hatalmas anyagi kárról.[73] Bethlen a leghatározottabban visszautasította az élő emberekben esett áldozatok ily nagy számát. Hivatkozott arra, hogy rajta: „... sohult senki ez napig harczon győzedelmet nem vett, sőt igaz lelkiismerettel hitet mernék mondani, hogy a hét esztendőtül fogván való hadakozásinkban... négyezer magyar fegyver miatt el nem veszett hadainkból." Mindkét hadjáratban a török csapatokat is fegyelmezte — amennyiben módjában állott. „Nyilván egy töröknek sem volt szabad rablani. Ha mikor penig titkon köpönyegek alatt lófaron szegény népet sajdéthatták, arra rendeltetett vigyázóink azonnal hírt adván, elvétettük tölük, magokat válogatás nélkül ölettük, vagdaltattuk, fosztattuk; de magyart egyetlen egyet sem láttunk, sem hallottuk, hogy kaptak volna."[74]

A fejedelem, különösen 1626-ban, valóban nagyon keményen megfegyelmezte a törököket, úgyannyira, hogy az őket egyáltalán nem szívlelő Kemény János leírása szerint is magyarországi téli szállásukon „... az keresztény falukon, noha mint farkasok az juhok közt oly csudáson, de oly szelídséggel quartíroztak, hogy az keresztény hadakat meghaladták".[75]

Kemény Bethlen magyar csapatainak fegyelmi képéről is közöl adatot az 1623-as hadjárat idejéből. Elmondja, hogy amikor Szomolyán városában ebédelt a fejedelem „rettenetes kegyetlen hideg üdőben: az hadaknak sem bészállani, sem kerteket, gyümölcsfákat megégetni nem engedteték..."[76] Különben még Lengenfeld szász megbízott is kiemeli 1623 novemberében írt jelentésében, hogy a császári sereg jobban garázdálkodik, mint Bethlen serege.[77]

Olyanok persze most is akadtak, akik a „hadak neve alatt" a határországban dúltak, prédáltak. „Szabadságot adtam reá kegyelmednek" — írja Bethlen Illésházy Gáspárnak —, „fogdostassa őket és rakassa trencséni tömleczekben, visszamenvén, ad supplicium hozassanak Szombatban."[78]

Bethlen az Erdélyben otthon maradt haderőt is kemény fegyelemben kívánta tartani. Megparancsolta a háromszéki főkapitánynak, hogy a székely falvakon lakó csapatok a lakosságnak kárt ne tegyenek, „mert valaki gazdájától mit hatalmasúl elveszen, bizonyosan elhigyjék, maga

72 Bethlen 1624. február 12-i levele Kassa város tanácsához. (TT 1886. 440—441. o.

73 Eszterházy Miklós 1626. november 8-i levele Bethlenhez. (*Gindely A.* — *Acsády I.*: Bethlen Gábor és udvara. Budapest, 1890. 192. o.)

74 Bethlen 1626. november 30-i levele Pázmány Péterhez. (Bethlen pol. lev. 420—421. o.)

75 *Kemény János:* Önéletírása és válogatott levelei. Budapest, 1959. 131. o. Lásd ugyanitt a törökök kemény megfegyelmezéséről is.

76 Lásd uo. 106. o.

77 Lásd. Langenfeld 1623. november 20. és december 6-i Bécsből keltezett jelentéseit. (TT 1879. 533. o.)

78 Bethlen 1623. november 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. (MTT XXVII. köt. 60—61. o.)

marhájából elégíttetem meg az károsokat".[79] Az 1625 májusi gyulafehérvári országgyűlésen külön törvényt hozott, „... hogy ezután senkinek azonkívül, az kinél Felséged levele lészen, ne tartozzanak gazdálkodni, hanem ki-ki éljen pénzén és az szegénységet semmire ne erőltesse pénz nélkül".[80]

Az 1626-os hadjárat megindulása előtt az elöljáróban küldött hadak főhadbiztosának szigorú intelmeket adott Bethlen a hadak fegyelemben tartására. „Az istenre kényszerítjük, hogy az hadaknak magok viselésére igen szolgalmatosan vigyázzon" — írta utasításában, s így folytatta: „és ha mely sereg kiváltképpen Magyarországban az *prédáláshoz kezdene,* senkinek főkapitányunk meg ne engedje, *hanem kedvezés nélkül az olyanokat megbüntesse, törvény szerint halállal.*"[81]

A hadak fegyelmezése még életének utolsó évében is élénken foglalkoztatta a fejedelmet. Nagybetegen, egyre jobban közeledve az élet határmezsgyéjéhez, még egy utolsó részletes fegyelmi utasítást bocsátott ki a hadserege részére.

A szabályzat kiadásának szükségességét azzal indokolja, hogy kiterjedt birodalmában a szállásokon szétszórt hadaira „némely szófogadatlan latrok miatt minden felől sok panasz vagyon", s ezenkívül „ő színek alatt más sok latrok is az utak állásától, tolvajkodásoktól meg nem szűnnek". Ezek ellen, s a panaszok megszüntetése végett bocsátja ki erre újabb fegyelmi szabályzatát.

Az utasításban mindenek előtt leszögezi, hogy minden kapitány és hadnagy köteles a serege között lakni, s onnan csak a fejedelem engedélyével távozhat el. A kapitány, távolléte idejére olyan hadnagyot bízzon meg helyettesítésével, „kinek emberségében, gondviselésében és kemény voltában maga leginkább megnyughatik". Amikor a kapitány engedéllyel eltávozik szálláskörletéből, azon idő alatt minden hadnagynak beosztási helyén kell tartózkodnia. A katonák csakis a kapitány vagy hadnagy írásbeli engedélyével távozhatnak el szálláskörletükből, mely „úti levél"-ben pontosan meg kell jelölni, hova megy és mikorra kell szálláshelyére visszatérnie. Visszatérése utáni az úti levelet azonnal vissza kell adni a parancsnoknak.

Szigorú fegyelmi büntetések tiltják a „szegény embernek" bárminemű megkárosítását. A parancsnok köteles a beérkezett panaszt azonnal kivizsgálni, az okozott kárt megtéríttetni, s a károkozót ezen felül két pálcával megverettetni. Aki dúl, foszt, útonáll, kedvezés nélkül karóba kell húzni. Aki nemi erőszakot követ el, vagy szállásán „tisztátalan személyt" tart, fejét veszti. Ha pedig a kapitány vagy hadnagy az ilyen bűnösöket meg nem keresi, s az előírt büntetéssel meg nem bünteti, *„maga az kapitán avagy hadnagy öletik meg érette".*

A lakosság fokozott védelmére külön elrendeli, hogy katona a kijelölt szállásán „... az szegény ember gazdáját semmire egy szóval megmondva ne erőltesse, ne szidja, ne verje, kerte veteményéhez ne nyúljon, se major házához, semmi éléséhez, holott csak szállással, meleg házzal, és a mit az katona az gazdasszony kezében ad, annak elkészítésével tartozik az gazda, egyébbel nem".

Széna, zab ellopása esetén a tiszt köteles a lopást elkövető katonát megkeresni, vele a kárt megtéríteni, s keményen megpálcáztatni.

79 Bethlen 1624. szeptember 29-i utasítása. (Bethlen pol. lev. 409. o.)
80 EOE VIII. köt. 270. o.
81 Bethlen 1626. augusztus 25-i utasítása. (Török-magyarkori államokmánytár I. köt. 468. o.)

A tisztnek halálbüntetés terhe alatt tilos seregébe idegen csavargó legényeket befogadni. Ahol ilyen található, azonnal le kell tartóztatni és minden marhájával együtt a fejedelemhez behozni.

A kapitányok kötelesek a szálláskörletükhöz közel tevékenykedő idegen „latrok" ellen is fellépni, azokat elfogni és karóba vonatni.[82]

E részletes és szigorú büntetéseket tartalmazó fegyelmi szabályzat bepillantást enged Bethlen hadseregének szállásrendjébe, fegyelmi életébe. Rávilágít a leggyakrabban előforduló fegyelmi vétségekre, bűntettekre és azok büntetésére is. Ha pontos hatását nem is tudjuk lemérni, annyit világosan látunk, hogy Bethlen még nagybetegen, élete utolsó napjaiban is mindent elkövetett, hogy katonáit rendben, fegyelemben tartsa. Valóban az volt a hadsereg számára, amit Kemény János jegyzett fel róla halálakor: *„az vitézlő rendnek jó tanítójuk, s mind tükörök, de édesatyjok is."*[83]

*

Ez az áttekintés a Bethlen hadseregében születő fegyelmi rendelkezésekről és azok hatásáról korántsem nyújthatja teljes képét a hadsereg fegyelmi helyzetének. Ehhez sokkal átfogóbban kellene bemutatni a katonák harcközbeni magatartását, harcfegyelmét, vagy például az anyagi ellátás kérdéseit, az osztályviszonyokat és osztályellentéteket a hadseregen belül, amelyek mind a fegyelmi helyzet alakulását befolyásolták. Mindezek bemutatására egy rövid tanulmány keretei nem nyújtanak módot, mindezekkel az alapvető kérdésekkel azonban foglalkozni kívánok egy készülő hosszabb munkámban.[84] Ahhoz azonban, hogy nagy vonalakban áttekintsünk és némi képet alkossunk Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetéről, talán elégséges volt ennyi adat ismertetése is. Ezek alapján fel lehet tenni a kérdést: valóban fegyelmezett hadseregnek tekinthetjük-e Bethlen seregét, vagy pedig csak „állítólag fegyelmezett hadak"-nak, amelyek a bevezetőben hivatkozott kritikai cikk írója szerint „hódító, rabló sereg módján viselkedtek"?

Véleménymondás előtt az összehasonlítási alapot kell tisztáznunk. Nyilvánvaló, Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetét és a társadalomhoz való viszonyát csakis a kortárs hadseregekével lehet összehasonlítani. A hadsereg nem nyugodott kielégítő gazdasági alapokon,[85] ami jelentős mértékben befolyásolta a fegyelmi állapotot. Úgyszintén a hadsereg meglehetősen heterogén osztály- és területi összetétele sem a fegyelmi színvonal emelése irányába hatottak.[86] Mindezek a tényezők

[82] EOE VIII. köt. 502—505. o.

[83] *Kemény J.*: i. m. 149. o.

[84] A készülő munka Bethlen Gábor háborúival és hadseregével foglalkozik, mintegy 40 ívre tervezett terjedelemben. Jelen tanulmány e munkának egyik részlete.

[85] Ha csak 20 000 fős hadsereglétszámot veszünk is alapul, zsoldellátásához kb. havi 70—80 000, évente csaknem 1 000 000 forintnyi összegre lett volna szükség. Ehhez Bethlennek semmiképpen nem volt módja, hiszen összes évi állami jövedelme a legkedvezőbb időszakban is alig haladta túl a félmillió forintot. Ezért mindenfajta szükségmegoldáshoz kellett nyúlnia, hogy a hadsereg ellátását bizonyos mértékben kielégítse.

[86] Bethlen serege udvari hadakból, erdélyi, majd később magyarországi főuri bandériumokból, nemesi felkelésből, vármegyei portális katonaságból, városok által kiállított zsoldosokból, nyugati (főként német) zsoldosokból, végvári katonaságból, székelyekből, hajdúkból tevődött össze, amihez időnként török-tatár, s német protestáns segélyerők csatlakoztak. Osztályszerkezetét tekintve a jobbágyok az udvari hadakban, a megyék által kiállított portális katonaságban teljesítettek főként szolgálatot, de feltalálhatók egyéb kontingensek keretében is.

meghatározzák, hogy Bethlen hadseregének fegyelmi helyzetét és a lakossághoz való viszonyát csakis a korabeli feudális államok hadseregével lehet összehasonlítani, párhuzamba állítani és elbírálni.

A XVII. század első felének leghíresebb hadseregei a németalföldi, a svéd, a bajor, a Wallenstein által létrehozott seregek, valamint Cromwell „ironside"-jai voltak. Ezek a hadseregek fegyverzet, felszerelés, anyagi ellátás, katonai képzettség terén általában fölülmúlták Bethlen seregét, azonban kegyetlenségük a polgári lakossággal szemben a harmincéves háborúban — kivéve Cromwell seregét, amelyik különben részt sem vett abban —, szinte leírhatatlan volt. Engels írja a harmincéves háború befejezésével kapcsolatban: „Mire eljött a béke, Németország védtelenül, eltiporva, lerongyolódva, véresen feküdt a porondon..."[87] A korabeli források még ma is elborzasztó hatású adatokat közölnek a zsoldosseregek kegyetlenségeiről, amiket legtöbb esetben vezéreik sem tiltottak, vagy tehetetlenségből, vagy pedig mert stratégiai terveikbe beletartozott egyes területek elpusztítása, lakosságának terrorizálása. Az élet- és vagyonbiztonság szinte teljes mértékben megszűnt ott, ahová a harmincéves háború zsoldosseregei betették lábukat, tőlük egyformán rettegett ellenség és szövetséges, olyan kegyetlen pusztításokat hajtottak végre.[88]

Ebben az általános európai katonai-fegyelmi légkörben tevékenykedett Bethlen Gábor hadserege, mely seregről korántsem lehet azt állítani, hogy nem követett el fegyelmi vétségeket (minthogy ezekkel bőven foglalkoztunk is e tanulmányban), azonban e fegyelemsértések mértéke eltörpül azok mellett, amiket a kortárs hadseregek saját területen is elkövettek, nem beszélve ellenséges területen tanúsított magatartásukról.

E megállapítás után önként felmerül a kérdés: mi volt, avagy mik voltak az okai annak, hogy Bethlen csapatai nem süllyedtek a korabeli, zömében zsoldosseregek fegyelmi színvonalára? Mielőtt részletes okfejtésbe bocsátkoznánk, annyit elöljáróban le kell szögeznünk, hogy semmiképpen nem etnikai, nemzeti sajátosságokban kell az okokat keresnünk, mert jó néhány idegen zsoldban harcoló magyar csapat nagyon is szomorú „hírnevet" szerzett magának ilyen téren! A „magyar katona jó híre, neve" — amire Bethlen is többször hivatkozott — elsősorban a török ellen küzdő végvári katonák hősi helytállásából táplálkozott, aminek híre az ügy egyetemleges érdekei révén szétterjedt Európában. Temesvár, Kőszeg, Eger, Szigetvár, Drégely védőinek hősi helytállása váltott ki olyan véleményt, még az eseményeket hideg tárgyilagossággal szemlélő velencei követekből is, hogy: „senki sem alkalmasabb, ki a töröknek ellenállna, a magyarnál."[89]

Bethlen hadserege fegyelmének *viszonylagosan* kedvező színvonala többféle gazdasági, társadalmi, politikai és katonai ok következménye volt. Ez a hadsereg egy viszonylagosan szilárd, rendezett gazdasági alapon nyugvó állam hadereje volt. Az élelemellátást többnyire mindig biztosítani tudták, s a zsoldellátás terén, ha voltak is időszakos nehézségek, a fizetetlenség soha nem ért el olyan magas fokot és olyan

87 *Engels:* A német parasztháboru. Budapest, 1949. 169. o.

88 „Elhigyje Nagyságod" — írta 1626. szeptember 27-én a császári Sennyey István Eszterházy Miklósnak — „úgy félek én annak az embernek [t. i. Wallenstein császári hadvezérnek] dolgaitól, mint Manszfeldtől vagy tizszer jobban. (gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. köt. 370. o.)

89 *Lásd Wertheimer E.:* Magyarország állapota a XVI—XVII. században. Századok, 1875. 663. o.

krónikus állapotot, mint például a császári seregben. Bethlen minden lehető gazdasági eszközt igénybe vett, hogy hadserege ne zülljön le fizetetlen, éhező, lerongyolódott rablóbandává, mint a harmincéves háború zsoldos seregei általában. Ez a viszonylagosan rendezett, szervezett anyagi bázis pozitívan éreztette hatását a hadsereg fegyelmi helyzetére.[90]

Társadalmi téren Bethlen serege, kiváltképpen 1619 után, meglehetősen heterogén összetételű volt, s egyáltalán nem volt mentes az antagonisztikus osztályok osztályellentéteitől. Ezek az osztályellentétek azonban Bethlen abszolutisztikus politikája, valamint a különböző osztályok érdekeinek bizonyos időleges találkozása miatt nem törtek felszínre oly erővel, amely belsőleg szétbomlasztotta volna a hadsereget. Az elnyomott osztályok hadseregben levő tagjainak antifeudális törekvései „szabad utat" nyerhettek a császári oldalon maradt birtokosok felé, ami egyben mintegy biztosító szelepként is szolgált a felhalmozott osztályellentétek bizonyos fokú levezetésére.

Jelentősen befolyásolta a hadsreg fegyelmi helyzetét a viselt háború jellege is. Korántsem kívánjuk azt állítani, hogy Bethlen katonái egytől-egyig a „nemzeti és vallásszabadság" öntudatos, lelkes harcosai lették volna! Nyilvánvalóan számosan közülük megélhetési szükségből, vagy zsákmányvágyból, illetve pusztán a kapott parancs teljesítése végett mentek a háborúba.[91] Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala és nem is döntő jelentőségű kérdés. A lényeges, az elsődleges az: mi volt a háború célkitűzése. A háború célkitűzései visszahatnak a hadsereg erkölcsi, fegyelmi magatartására. Bethlen háborúinak jellegét több tényező határozta meg: az első szakaszban védelmi jellegű, országvédő háború volt; 1619 után — ha nem is hiányzott a háborús célkitűzésekből Bethlen dinasztikus elgondolása — azonban ugyanakkor nem tagadható a háborúnak az üldözött protestantizmus védelmére irányuló jellege sem, továbbá a hazai abszolút monarchia létrehozását célzó tendenciák, amelyek jelentős tömegek érdekeit, törekvéseit fejezték ki. Az a körülmény, hogy Bethlen háborúi nem hódító, rabló jellegű, igazságtalan háborúk voltak, s döntő mértékben hazai területen folytak, mérséklőleg hatott a fegyelmi kilengésekre. Bethlen nem kirabolni, tönkretenni akarta a magyarországi területet, hanem ott saját nemzeti királyságát létrehozni, s ezért fokozott mértékben védte e terület lakosait, amennyire csak lehetett, a háborús pusztításoktól.

Szerencsésen hatott a fegyelmi helyzet alakulására maga az a körülmény is, hogy Bethlen egy személyben volt államfő és a hadsereg főparancsnoka, hadvezére is. Ily módon egyfelől teljes uralkodói tekin-

90 Bethlen például 1621. február 16-án felháborodottan írja Thurzó Imrének, hogy a hadak a fizetéssel „. . . egy-két hetet várni nem akarnak, Bocskay egész fejedelemségében 3 hópénznél többet az hadaknak idefel nem adott, ez rut dolog." A pénzzel „mihelt elérkeznek, azontól által küldöm és megfizetek én magam nekik . . ." (Bethlen pol. lev. 256. o.) Bethlen háborúit végig kísérik állandó erőfeszítései a katonák fizetéséhez szükséges pénz előteremtésére. Lásd e kérdéssel kapcsolatban még „Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben" c. tanulmányt. (HK 1962. 1. sz. 146. o.)

91 A fejedelem előbb idézett levelében elkeseredésében maga is szidja katonáit hogy „. . . minden nyereség az övék, torkig ülnek az prédában stb . . ." (Uo.) Az 1623-as hadjárat befejezésével kapcsolatban *Kemény János* is feljegyzi, hogy „. . . az magyar hadak is megunakozván, s nem anyéra megfáradván, mint megtöltezvén prédával, igen kezdenek vala zugolódni és békétlenkedni; ki miatt hallottam felette nagy búsulással szegény fejedelemnek szájából: csak az egyúttal Isten engedné boldog végét dolgának, soha többé, szidva mondotta, az ilyen s ilyen nemzetével derék dologhoz nem kezdene." (i. m. 103. o.)

tályével és súlyával tudott fellépni a fegyelem érdekében, s ugyanakkor mint az állam gazdasági javai fölött rendelkező személy, erőteljesebb intézkedéseket tudott tenni a hadsereg anyagi ellátása érdekében, ami mindig komoly meghatározója a fegyelmi állapotoknak. E kérdéshez tartozik az is, hogy a Bethlennel szövetséges magyarországi főurak birtokai rendelkeztek olyan fölhalmozott élelmiszerkészletekkel, ami elősegítette a hadsereg ellátását, továbbá, hogy a zömében könnyűlovas haderő mindig könnyebben tudott nagyobb területekről élelmiszert beszerezni, s kevésbé élt ki egy adott területet, mint a többségükben gyalogságból álló nyugati seregek.[92]

Nem hanyagolhatók el Bethlen hadseregének fegyelmi helyzete alakulásánál a szubjektív tényezők sem. Így maga az a körülmény, hogy Bethlen sűrűn szabályozta és következetesen ellenőrizte a fegyelmi állapotokat, s maga személy szerint sem szívlelte a fegyelmezetlenséget, E téren felhasználta és továbbfejlesztette azokat a tapasztalatokat, amelyeket nagy elődeinek, Báthory Istvánnak, Bocskai Istvánnak hadiszabályzatai nyújtottak.[93] Emellett a hadsereg valláserkölcsi ideológiája, ami ha nem is érte el Cromwell seregének fanatikus puritanizmusát, de némiképpen szintén bizonyos mérséklő hatással volt a fegyelmi vétségekre.[94]

Mindezek a tényezők összességükben sem mentesíthették Bethlen hadseregét a korszak hadseregeinek számos negatív vonásától. Azonban mérsékelték azokat, s erős visszatartó erőt jelentettek abba az irányba, hogy Bethlen serege ne süllyedjen le a harmincéves háború seregeinek igen alacsony erkölcsi, fegyelmi színvonalára. S ezért, ha Bethlen seregét a kortárs hadseregekhez hasonlítjuk, bátran nevezhetjük *valóban* és nemcsak *„állítólag"* fegyelmezett seregnek, noha tisztán látjuk negatívumait, s nem akarjuk idealizálni a sereg fegyelmi helyzetét és a lakossághoz fűződő kapcsolatát.

Ez a hadsereg általában és összegészében engedelmes, hajlékony eszköznek bizonyult Bethlen kezében annak a politikának szolgálatában, amely — ha nem is ellentmondástól mentesen —, a társadalmi, gazdasági haladást, fejlődést kívánta előrevinni az akkori Magyarország és Erdély területén.

92 Lásd például Wallenstein 1626. augusztus 30-i levelét Karl von Harrachhoz. (*Tadra:* Waldstein' s Briefe an Karl von Harrach. Fontes Rerum Austriacarum. XLI. 431. o.) Eszterházy Miklós Wallenstein seregével nagyon elégedetlen volt, hogy azok egyáltalán nem tudják ellátni magukat. „... ezek a hadak és a generális is Bolstan (Wallenstein) herceg azt kívánja" — írja 1626. szeptember 18-án feleségének, Nyári Krisztinának — „hogy mint a hollófiókot őket is mind csak az én gondviselésem tartsa és hogy mindenütt én legyek velek is. Látja az isten, hogy majd lépni sem tudnak mások gondviselése nélkül. Kik igen csintalan népek is. Számtalan károkat tesznek stb." (TT 1900. 32. o.)

93 A hajdúk fegyelmi kilengéseit nagyon elítélte. „... az latorságra, prédálásra oly szabadságot nekik nem engedek, mint az előtt szoktatták volt őket" — írta 1616. szeptember 17-én Rhédey Ferencnek — „... az latrot bizony én nem szeretem, nem is akarok nekik kedvezni, ha élhetek" (Bethlen pol. lev. 80—81. o.) Báthory István és Bocskai István hadiszabályzatait lásd HK 1890. 667. skk. és 116. skk. o.

94 „1621. nyarán táborában tíz prédikátor volt és minden nap huszonnyolc helyen megütötték a dobot prédikációra és könyörgésre" — írja *Angyal Dávid:* (i. m. 414. o.)

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

A SZOVJET HADMŰVÉSZET A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEKBEN*

(A 2. Ukrán Front tapasztalatai alapján)

M. Zaharov, a Szovjetunió marsallja

A német fasiszta csapatoknak Iaşi—Kisinyov körzetében történt szétverése, valamint Románia és Bulgária felszabadítása után a 2. és 3. Ukrán Front — támadó lendületét megtartva — 1944 szeptember végére elérte Magyarország és Jugoszlávia határát.

Magyarország megtartása a német fasiszta parancsnokság számára igen nagy jelentőségű volt. Elvesztése megfosztotta volna őt utolsó szövetségesétől. Ez az ország a német fasiszta hadsereg utolsó erőssége volt a szovjet—német arcvonal déli szárnyán, amely lezárta az Ausztriába és Németország déli területeihez vezető utakat.

Magyarország gazdasági jelentősége sem volt kisebb a fasiszta Németország számára. Európában ugyanis itt vannak a leggazdagabb bauxit lelőhelyek, az ország évente közel egymillió tonna bauxitércet adott a német repülőgépiparnak. A romániai olajmezők elvesztése után a nagykanizsai olajmezők szinte egyetlen nyersolajforrása, az ország pedig egyik alapvető élelmiszerszállítója volt Németországnak. Hitler 1944. július 31-én kijelentette, hogy „A magyar területek megtartása számunkra olyan életfontosságú, hogy azt nem lehet túlbecsülni".[1]

Mindezek megmagyarázzák, hogy a német fasiszta parancsnokság, miért törekedett arra, hogy Magyarországot mindenáron megtartsa. Még mielőtt csapataink elérték volna a magyar határt, a németek jelentős erőket vontak oda az ország belsejéből, és megkezdték egy új védelmi terepszakasz gyors kiépítését. Az új arcvonal létrehozására, a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétzúzása után, Németországból, Franciaországból és a Balkánról a németek Magyarországra irányítottak mintegy 22 hadosztálynyi erőt. Újabb mozgósítás révén jelentősen megnövelték a magyar hadsereg létszámát is.

A szovjet csapatokkal szemben a „Dél" hadseregcsoport — Friessner vezérezredes parancsnoksága alatt — és az „F" hadseregcsoport részei védték. Ebbe a csoportosításba összesen 32 hadosztály és 5 dandár tartozott, amely 3500 löveggel és aknavetővel, valamint 300 harckocsival rendelkezett. A „Dél" hadseregcsoportot támogató 4. légiflot-

* A tanulmányt a Voenno-isztoricseszkij zsurnal 1965. évi 2. számából vettük át.

1 Hitlers Lagebesprechungen, Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945, Stuttgart, 1962, S. 589.

tának kb. 550 repülőgépe volt. Ezenkívül az „A" hadseregcsoport, amely a Kárpátokban védekezett, mintegy 20 hadosztálynyi erő felett rendelkezett. Ezek az erők az 1. Német Páncélos és az 1. Magyar Hadsereg magasabbegységei voltak. Szükség esetén ezeket is át lehetett irányítani a 2. Ukrán Front támadási sávjába.

A német fasiszták a határ mentén és az ország belsejében több védelmi rendszert hoztak létre. Ezek közül az elsőt a határ mentén építették ki, a másodikat a Tisza nyugati partján készítették elő, míg a harmadikat a Duna jobbpartján. A harmadik védelmi rendszer lényegében Budapest hídfője volt, amely néhány védelmi övből állt. Magát a várost is előkészítették védelmi harcokra. Budapest lezárására délnyugatról és a nagykanizsai olajmezők védelmére még egy védelmi rendszert, az úgynevezett „Margit" vonalat hozták létre.

A hitlerista stratégák arra számítottak, hogy a szovjet csapatok a Romániában végrehajtott nagyarányú támadás után rövid időn belül nem tudnak előkészíteni és megkezdeni új hadászati támadó hadműveletet a déli szárnyon. Ezért október elején támadó hadműveletet szándékoztak végrehajtani abból a célból, hogy elfoglalják a Déli-Kárpátokat és ezen a szakaszon erős védelmet hozzanak létre. Az arcvonal stabilizálása esetén a német parancsnokság arra készült, hogy erőket dobjon át a szovjet—német arcvonal középső részére a varsó—berlini irány lezárására. Ilyenformán tehát a német hadvezetés ismét komoly hibát követett el a szovjet hadsereg lehetőségének értékelésében.

A szovjet parancsnokság annak érdekében, hogy keresztülhúzza a fasiszta klikknek a háború elhúzására irányuló számításait, hogy teljesen elszigetelje a hitleri Németországot, elhatározta az ellenséges csapatok szétzúzását a déli szárnyon és az utolsó csatlós kiléptetését a háborúból. A szovjet parancsnokság tehát utasítást adott a 2. Ukrán Front csapatainak, hogy késedelem nélkül kezdjenek harctevékenységet, ne engedjék az ellenséget lélegzethez jutni. A német fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon lehetőséget teremtett a támadás kifejlesztésére Bécs—Prága és Németország déli részei felé, és arra kényszerítette az ellenséget, hogy erőket dobjon át délre a szovjet—német arcvonal középső szakaszáról.

A Budapest—Bécs irányban kifejlesztendő hadművelet sikere érdekében feltétlenül biztosítani kellett a front szárnyait. Ehhez mindenekelőtt szét kellett verni azokat az ellenséges egységeket, amelyek Erdélyben és Jugoszláviában tartózkodtak. Ezért — mielőtt a budapesti irányban a támadást megkezdték volna —, a szovjet parancsnokság két hadművelet egységes hadászati elgondolás alapján való végrehajtását határozta el: egyiket Magyarország északkeleti térségében — az úgynevezett debreceni hadműveletet —, a másikat Belgrád térségében.

A Magyarország felszabadítására irányuló hadműveletekben ilyen, vagy olyan mértékben három Ukrán Front vett részt. Ebben a cikkben csak a 2. Ukrán Front — amelynek törzsfőnöke e sorok szerzője volt —, csapatai harctevékenységének legjellemzőbb vonásait vizsgáljuk.

*

A támadás megindulása előtt a 2. Ukrán Front, amelynek parancsnoka R. J. Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja volt, 40 lövészhadosztállyal, 3 harckocsi-, 2 gépesített- és 3 lovas hadtesttel rendelkezett. A front állományába 750 harckocsi és rohamlöveg, 10 200 ágyú és aknavető, valamint 1100 repülőgép tartozott. Ezenkívül a front hadműveleti alárendeltségébe utalták az 1. és a 4. Román Hadsereget is.

Ezek az erők — az ellenség Romániában szétvert egységeinek maradványait üldözve — 800 km-es arcvonalon bontakoztak szét. Abból a célból, hogy Magyarországon végrehajthassa a támadást, a front parancsnokságának új csapásmérő csoportosításokat kellett létrehoznia még a folyamatban levő hadművelet idején. Ez igen komoly nehézségekkel járt: a csapatok személyi feltöltését, a szükséges anyagi- és technikai eszközök felhalmozását ugyanis olyan körülmények között kellett megvalósítani, amikor azok már hosszabb ideje folytattak támadó hadműveletet, s a hadtáp csapatok is jelentős távolságra le voltak szakadva. Ilyen körülmények között nem lehetett megvalósítani azt — amit normális viszonyok között, azaz olyan esetben, amikor a két támadó hadművelet között hadműveleti szünet volt —, hogy teljesen feltöltött csapásmérő csoportosításokat hozzanak létre.

A front parancsnoka, Malinovszkij marsall, figyelembe véve, hogy az ellenség határmenti védelmi öve nem volt teljesen megszállva és műszaki berendezése is igen gyenge volt, elhatározta, hogy a harckocsimagasabbegységeket az első hadműveleti lépcsőben alkalmazza. A front csapásmérő csoportosításának első lépcsőjében tehát a 6. gárda-harckocsihadsereg támadott, amelynek parancsnoka Kravcsenko vezérezredes volt. Ugyancsak az első hadműveleti lépcsőben került alkalmazásra Pliev altábornagy lovas-gépesített csoportja is.

A 2. Ukrán Front csapatai október 6-án mentek át támadásba. A főcsapás irányában áttörték az ellenség védelmét és három nap alatt mintegy 100 km-t nyomultak előre. A gyorsan mozgó egységek manővereivel és azzal, hogy a frontparancsnok az adott helyzetnek megfelelően változtatta a csapások irányát, szüntelenül rákényszerítette saját akaratát az ellenségre és kellemetlen helyzet elé állította.

A támadásban a harckocsi- és a gépesített egységek játszották a döntő szerepet. Az összetartó irányba mért csapásokkal Gorskov és Plijev altábornagy lovas-gépesített csoportjai a 6. gárda-harckocsihadsereggel együttműködve betörtek Debrecenbe és október 20-án elfoglalták. A debrecenci hadműveletben aktívan részt vettek a román csapatok is. Különösen kitűnt itt a Tudor Vladimirescuról elnevezett 1. román önkéntes hadosztály, amely megkapta a „Debreceni" előnevet.

Az ellenség erdélyi csoportosításának szétzúzásával a 2. Ukrán Front október végére befejezte a debreceni hadműveletet. Eredményeképpen csapataink mintegy 275 km-t nyomultak előre, a Tisza alsó folyásánál széles arcvonalon átkeltek a folyón és kijutottak a Tisza—Duna közére. Mindez együttvéve kedvező előfeltételeket teremtett a támadás Budapest elleni kifejlesztéséhez.

Ebből kiindulva a szovjet főparancsnokság elhatározta, hogy a 2. Ukrán Front erőinek egy részével felszabadítja Budapestet. Október 28-án a 2. Ukrán Front parancsnoksága utasítást kapott, hogy másnap a 46. hadsereg erőivel — amelyet először megerősítettek egy, majd még egy gépesített hadtesttel — kezdje meg a támadást a budapesti irányba. Azt a parancsot azonban, hogy Budapestet egy délről mért csapással elfoglalják, annak ellenére, hogy a szovjet csapatok gyorsan előretörtek a városhoz, nem sikerült megvalósítani. A 46. hadsereg Slemin altábornagy parancsnoksága alatt mintegy 110 km-es arcvonalon kezdte meg a támadást, november 4-re a hadsereg arcvonalszélessége azonban már elérte a 220 km-t. Ennek következtében a hadsereg csapásmérő ereje jelentékeny mértékben meggyengült. A 46. hadsereg jobb szomszédja a 7. gárdahadsereg, amelynek parancsnoka Sumilov vezérezre-

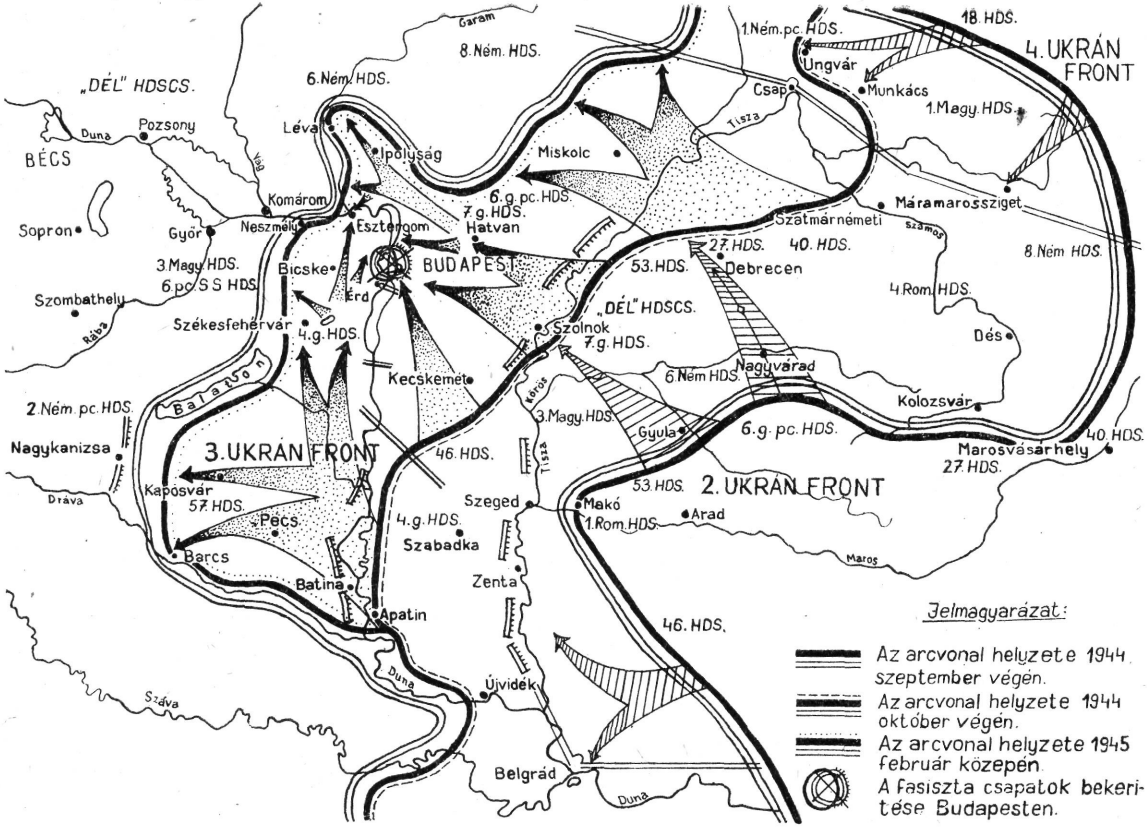

A 2. Ukrán Front hadműveleteinek lefolyása a Magyarország felszabadításáért vívott harcok idején

des volt, az ellenség erős ellenállásába ütközött és ezért előrehaladása jelentéktelen volt. A 2. és a 4. gárda gépesített hadtest harci lehetőségei szintén alacsonyak voltak, ezért sikereket ők sem tudtak elérni.

Ilyenformán tehát annak, hogy csapatainkat Budapest közvetlen térségében feltartóztatták, s ily módon a várost november elején nem tudták elfoglalni, alapvető oka abban volt, hogy az ehhez szükséges erők elégtelenek voltak. A 2. Ukrán Front ebben az időben tartalékokkal úgyszólván nem rendelkezett. A 6. gárdahadsereg feltöltés alatt állt, így a harccselekményekbe nem tudott bekapcsolódni. Az elmúlt súlyos harcok következtében a hadsereg technikája részben kiegészítés, részben pedig javítás alatt volt. A front jobbszárnyának csapatai súlyos harcokat vívtak a csehszlovák határ előterében, így onnan sem lehetett elvonni mégcsak jelentéktelen mennyiségű erőt sem.

Miután világossá vált, hogy a 46. hadsereg nem tudja sikereit továbbfejleszteni és elfoglalni Magyarország fővárosát, a frontparancsnok elhatározta, hogy a főerőkifejtést a 7. gárdahadsereg szakaszára viszi át. Rövid idő alatt ide összpontosították a 6. gárda-harckocsihadsereget, Plijev tábornok lovas-gépesített csoportját, valamint a 2. és a 4. gárda gépesített hadtestet.

A 7. gárdahadsereg csapása Szolnok térségéből Hatvan irányában, lényegében minden hadműveleti szünet nélkül indult meg. Csapataink támadása 16 napon keresztül — november 11—26. között folyt. Azonban ez alatt az idő alatt a hadsereg csak 60 km-t tudott előrenyomulni. Ennek okát abban kell keresni, hogy a támadás nehéz terep- és járhatatlan útviszonyok között bontakozott ki, valamint abban, hogy az ellenség páncélos erői jelentős ellenállást fejtettek ki a hadsereg csapásmérő csoportja tevékenységének irányában. Ezek a körülmények lehetetlenné tették, hogy gyorsan mozgó csapataink betörjenek a hadműveleti mélységbe és kifejleszthessék sikereiket. A gyorsan mozgó csapatok az egész időszak alatt szoros harcászati együttműködésben támadtak az összfegyvernemi egységekkel. A harckocsi- és gépesített egységek manőverezése korlátozott volt, mivel kizárólag csak az utak mentén tevékenykedhettek, mert azokon kívül a gépkocsiszállítás, de különösen a harckocsik mozgása, nem is beszélve a tüzérségről, lehetetlen volt. Ezenkívül a támadó csapatok személyi állományán is érződött az augusztus óta folytatott támadással járó fáradtság, és komoly nehézségeket jelentett a lőszer- és üzemanyagutánpótlás előreszállítása is.

A 2. Ukrán Front csapatainak novemberben végrehajtott támadó tevékenysége kedvező feltételeket teremtett egy átkaroló manőverhez. Északkeletről egy olyan irányú csapáshoz, amellyel el lehet szigetelni az ellenség budapesti és miskolci csoportosítását, és elvágni azokat az utakat, amelyek Budapestről északra és északkeletre vezettek.

A 2. Ukrán Front kijutása Budapest térségébe jelentős szerepet játszott abban, hogy a magyarországi demokratikus erők konszolidálódtak, aktivizálódott tevékenységük a fasiszta kormány ellen és meggyorsította a demokratikus kormány létrehozását.

December 12-én a főparancsnokság parancsot adott az ellenség budapesti csoportosításának a 2. és a 3. Ukrán Front csapataival történő bekerítésére és szétzúzására.

A 2. Ukrán Front parancsnoka elhatározta, hogy ebben a hadműveletben a főcsapást a 7. hadsereg és a 6. gárda-harckocsihadsereg erőivel méri, amelyeknek Budapestet északról megkerülve Esztergom térségében egyesülniük kellett a Dunán átkelt 3. Ukrán Front csapataival.

Tekintettel arra, hogy az ellenség Léva térségében igen jelentős csoportosítással rendelkezett, komoly gondot kellett fordítani a főcsapás biztosítására északról és északnyugatról.

Abból a célból, hogy megfossza az ellenséget a csoportosításunk szárnya elleni csapás lehetőségétől, Malinovszkij marsall elhatározta, hogy a 6. gárdahadsereggel északnyugati irányban indít támadást és elfoglalja Léva körzetét. Ez a manőver megfosztotta volna az ellenséget attól, hogy ebből a körzetből jelentős erőkkel csapást mérjen déli irányban és veszélyeztesse a csapásmérő szovjet csapatok jobbszárnyát. A harckocsihadsereg tehát — ugyanúgy, mint a debreceni hadműveletben — a front első lépcsőjébe került és a hadművelet első szakaszában biztosító feladatot látott el. Az volt az elgondolás, hogy az összfegyvernemi egységek beérkezése után a harckocsihadsereg átadja nekik az elfoglalt terepszakaszt és a továbbiakban bekapcsolódik — az erőfeszítés növelésére — a főcsapás irányában folyó harcba.

A helyzet gyors változása következtében azonban az eredeti elgondolásoktól el kellett térni. Az ellenség ugyanis erős ellenállást fejtett ki a 7. gárdahadsereg csapataival szemben, sőt ellencsapásokat is mért, ennek következtében a szovjet csapatok néhány szakaszon kénytelenek voltak visszavonulni. Ezért a frontparancsnokság elhatározta, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereget délre fordítja, még mielőtt gyalogos egységeink Léva körzetébe érkeztek volna. A csapásmérő csoport biztosítását északról a továbbiakban Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja látta el.

A 6. gárda-harckocsihadsereg részeivel jobbról biztosítva magát csapást mért az ellenség szárnyaira. Napi 30 km-es támadási ütemmel december 26-ra kijutott Esztergom térségébe és egyesült a 3. Ukrán Front csapataival, amelyek délről érkeztek ide. Így tehát december végére az ellenség 188 ezer főnyi budapesti csoportosítását északról is bekerítették.

December 28-ra az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amelyet a Debrecenben ülésező Ideiglenes Nemzetgyűlés választott meg, megszakította diplomáciai kapcsolatait a fasiszta Németországgal és hadat üzent neki. A hitleristák elvesztették utolsó csatlósukat. A német fasiszta parancsnokság azonban mindent elkövetett, hogy Budapestet megtartsa. A bekerített csapatoknak kategórikusan megtiltotta a kapitulációt. Megígérték nekik, hogy hamarosan felmentik őket. Ennek érdekében a bekerítés külső arcvonalára gyors ütemben német erőket vontak össze, amelyekben jelentős mennyiségű páncélos erők voltak. Az ellenség, miután jelentős erőket összpontosított ebben a térségben, január első napjaiban egyik ellencsapás után a másikat mérte. A szovjet csapatok kénytelenek voltak e jelentős ellencsapásokat visszaverni, aminek következtében a bekerített csoportosítás felszámolása 1945. február 13-ig elhúzódott.

Az első csapást az ellenség öt páncélos és három gyalogos hadosztály erőivel január elején mérte a 3. Ukrán Front 4. gárdahadseregének jobbszárnyára. Ezek a csapatok erre az időre még nem tudtak erősen megkapaszkodni az elért terepszakaszon. Számunkra a helyzet igen feszültté vált. Hála azonban a szovjet katonák állhatatosságának és hősiességének, valamint a tartalékokkal való ésszerű manőverezésnek, a helyzetet hamarosan sikerült visszaállítani. Ennek az ellencsapásnak meghiúsításában nagy szerepet játszott a 6. gárda-harckocsihadsereg támadása. A 2. Ukrán Front parancsnokának utasítására, a gárda-harckocsihadsereg egységei együttműködésben a 7. gárdahadsereg gyalogos

egységeivel, január 6-án tüzérségi előkészítés nélkül, az ellenség számára váratlanul, éjszakai rohammal áttörték az ellenség arcvonalát a Garamnál és a Duna balpartján gyors ütemben nyomultak Komárom felé. Harckocsi-magasabbegységeink áttörése veszélyeztette a Budapest felé előretört ellenséges csoport szárnyát és hadtápját. A 2. Ukrán Front csapatai magukra vonva az ellenség erejét, segítettek szomszédjuknak az ellenség erős páncélos csoportjának szétzúzásában.

A német fasiszta parancsnokság azonban még ezután sem mondott le arról a kísérletről, hogy felmentse Budapestet. Még két esetben tett kísérletet, hogy megoldja ezt a feladatot, törekvései azonban sikertelenek maradtak.

Az ellencsapások elhárításával egy időben a bekerítés belső arcvonalán a szovjet csapatok súlyos harcokat vívtak a bekerített csoportosítás megsemmisítéséért. A 2. Ukrán Front katonáival együtt pusztították a bekerített ellenséget a 7. román hadtest katonái és tisztjei is.

Annak érdekében, hogy elkerüljék a felesleges vérontást és megóvják Magyarország fővárosát a rombolástól, mindkét szovjet front parancsnoka december 29-én ultimátumot juttatott el a bekerített csoport parancsnokságához, amelyben javasolták a humánus feltételek melletti kapitulációt. A hitleristák azonban nemcsak, hogy visszautasították a kapitulációt, hanem aljasul meg is gyilkolták a szovjet parlamentereket. Megkezdődött a szörnyű harc a bekerített ellenséggel.

A Budapestért folyó harcokban széleskörűen alkalmazták az összetartó irányokban mért csapásokat, abból a célból, hogy részekre vágják, izolálják és megsemmisítsék az egyes házakban és háztömbökben levő ellenséges csoportokat. A szovjet katonák házról házra, utcáról utcára semmisítették meg az ellenséget. Február 13-án Magyarország fővárosa, Budapest, amely a németek számára jelentős csomópont volt Bécshez és Németország déli határaihoz vezető utakon, felszabadult. Katonáink a kanálisból emelték ki a magyar főváros utolsó „védelmezőjét, a bekerített csapatok parancsnokát, von Wildenbruch SS tábornokot.

A budapesti hadművelet eredményeképpen Magyarország kilépett a Németország oldalán viselt háborúból. Magyarország újjáalakított demokratikus kormánya csatlakozott az antihitlerista koalícióhoz, hadat üzent Németországnak. A hadművelet folyamán a német parancsnokság 37 hadosztályt és 8 dandárt dobott át erre a hadműveleti területre más arcvonalszakaszról. Ennek következtében a szovjet hadsereg 1945 telén végrehajtott hatalmas támadásáig a németek páncélos és gépesített hadosztályainak fele — amelyek ebben az időben a szovjet—német arcvonalon tartózkodtak — Budapest térségében volt lekötve. Ez jelentősen megkönnyítette a szovjet csapatok tevékenységét a varsó—berlini hadászati irányban. Az ellenség budapesti csoportosításának szétverése megnyitotta a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai előtt Ausztriába, Csehszlovákiába, Dél-Németországba vezető utakat és közelebb hozta a hitlerizmus teljes csődjének óráját.

1945 február közepére a szovjet csapatok Magyarország területének mintegy kétharmadát szabadították fel. A még német megszállás alatt maradt területek a bécsi támadó hadművelet folyamán szabadultak fel. Ezt a hadműveletet a 2. és a 3. Ukrán Front hajtotta végre a tervezettnél valamivel későbbi időpontban. Az volt a helyzet, hogy a hitlerista parancsnokság ellentámadás végrehajtására készült a Balaton térségében. Azt tervezte, hogy szétveri a szovjet csapatokat Nyugat-Magyarországon, visszaállítja helyzetét a Duna vonaláig, aztán páncé-

los erőinek döntő részét átdobja a berlini irányba. A csapásmérő csoport állománya 431 000 fő katonát és tisztet számolt, valamint ide tartozott 6000 löveg és aknavető, 877 páncélos és rohamlöveg, 900 páncélozott szállítójármű és 850 repülőgép. Az ellentámadásban a főszerepet a 6. SS páncéloshadsereg játszotta, melyet a német parancsnokság Ardenn térségéből dobott át ide.

A szovjet parancsnokság felfedte az ellenség támadó hadműveletének előkészületét és a maga idejében megtette a megfelelő intézkedéseket. A 3. Ukrán Front sávjában erős védelmet épített ki abból a célból, hogy védelmi harcokban kifárassza és elvéreztesse az ellenséges csoportosítást és ezután határozott támadásba menjen át a bécsi irányba. A feladat megvalósítására azonban egy front ereje nem volt elegendő. Ezért szükségessé vált, hogy a 3. Ukrán Frontot jelentős erőkkel erősítsék meg a 2. Ukrán Front állományából. (27. hadsereget, 6. gárda-harckocsihadsereget, 3 önálló hadtestet és néhány páncéltörő tüzér egységet.) Ugyancsak ide irányították a 2. Ukrán Front 5. légi hadseregének főerőkifejtését is. Ezek voltak tehát azok az okok, amelyek késleltették mindkét front bécsi irányú támadásának megindulását, amelyhez pedig mindketten készülődtek közvetlenül a budapesti csoportosítás szétverése után.

*

Magyarország felszabadításáért vívott harcokban a szovjet fegyveres erők néhány olyan hadműveletet hajtottak végre, amelyekben egy front csapatai vettek részt, egyet pedig két front együttes erőfeszítésével valósítottak meg. Ezek közül mindegyiknek megvannak a maga jellemző vonásai, amelyek gazdagították a szovjet hadművészetet. Ezek közül a tapasztalatok közül igen sok a mai napig sem vesztett jelentőségéből. Éppen ezért ezek tanulmányozása a jelenlegi időben is érdeklődésre tarthat számot.

A 2. Ukrán Front hadműveletei Magyarországon bonyolult katonapolitikai körülmények között valósultak meg, amelyek rugalmas manőverezést, az erők, eszközök, a helyzet és a lehetőségek mindenoldalú szigorú számbavételét követelték.

A szovjet csapatok jelentéktelen erőfölénnyel rendelkeztek, a befejező időszakban pedig harckocsikban kissé alatta is maradtak az ellenségnek. Ez azért történhetett így, mert harckocsicsapataink ebben az időben főképpen a nyugati irányban voltak csoportosítva, ahol is határozott csapásra készültek Berlin ellen. Ugyanakkor a hitleristák saját páncélos erőiket Budapest térségébe dobták át. Az elenyésző számbeli erőfölény, a helyzetek bonyolultsága a hadműveleti területen, csapataink kimerültsége és fáradtsága a hosszú támadás után, a hadtáp leszakadása, a kedvezőtlen időjárási viszonyok — mindez igen nagy erőfeszítést és hozzáértést követelt a csapatoktól és minden fokozatú parancsnoktól.

A nehézségek ellenére a 2. Ukrán Front csapatai határozott támadással teljesítették az eléjük állított feladatokat. Ennek igen fontos előfeltétele volt a szünet nélküli aktív harctevékenység, amely megfosztotta az ellenséget a lélegzetvételnyi szünetektől és lehetetlenné tette számára, hogy stabilizálja az arcvonalat, megnehezítette csapatainak átcsoportosítását és tartalékok képzését. A védelmi övek áttörését, és olyan jelentős folyókon való átkelést, mint a Tisza és a Duna, csapataink általában menetből és gyors ütemben hajtották végre.

A 2. Ukrán Front Magyarország felszabadítására irányuló hadműveleteinek előkészítése már akkor megkezdődött, amikor a szovjet csapatok még támadásban voltak Romániában. Ezért ennek a hadműveletnek az előkészítése alapvetően különbözött azoktól, amelyeket hadműveleti szünetben szerveztek meg. Az adott helyzetben a frontparancsnok és törzse kénytelen volt részenként megszervezni csapatainak támadását, olyan sorrendben, ahogy azok beérkeztek a megindulási körletbe és felkészültek a támadásra. Így például a debreceni hadműveletben a 27. és a 6. gárda-harckocsihadsereg október 2-án kezdte meg a támadást, míg Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja és az 53. hadsereg október 6-án. A gyorsan mozgó magasabbegységek azt a feladatot kapták, hogy önállóan törjék át az ellenség védelmét és fejlesszék ki a támadást a mélységben. A front csapatainak hadműveleti felépítése egylépcsős volt, a parancsnok tartalékát néhány hadosztály képezte.

A támadás ilyen formájú megszervezését és megindítását a sajátos katonapolitikai és hadászati helyzet tette lehetővé. A hadművelet kezdetén az ellenséges védelem a román—magyar határon hevenyészett és támpont jellegű volt. Azok a csapatok, amelyeket az ellenség idedobott, még nem tudtak megkapaszkodni. Ugyanakkor, mint már fentebb jeleztük, a német fasiszta parancsnokság maga is csapásokat akart mérni a 2. Ukrán Front szárnyaira. Annak érdekében, hogy megelőzzük az ellenséget támadási szándékának megvalósításában és ne adjunk időt neki erős védelem kiépítésére, szükséges volt, hogy még a folyamatban levő hadművelet idején csapásmérő csoportokat létesítsünk és új hadműveletet kezdjünk a rendelkezésre álló erőkkel, hadműveleti szünet nélkül, nem várva meg a front valamennyi magasabbegységének beérkezését. A 2. Ukrán Front parancsnoka így is cselekedett.

A budapesti hadművelet abban az időben kezdődött, amikor még Debrecentől északra folytak a harcok. A front parancsnoka, hogy megtartsa saját kezében a kezdeményezést, elhatározta, hogy a 46. hadsereg erőivel, két gépesített hadtesttel megerősítve, csapást mér Kecskemét—Budapest irányába. Határozott támadásával a hadsereg mintegy 100 km-t tört előre és kijutott Budapest előterébe. Annak oka, hogy csapatainknak ebben az időben nem sikerült elfoglalniuk a fővárost, főképpen abban van, hogy az ellenségnek sikerült átdobni ide 3 páncélos és egy gépesített hadosztályt. Ezek előre elkészített védelemre támaszkodva feltartóztatták a szovjet harcosok erőfeszítéseit. Ha a 2. Ukrán Front csapatainak nem is sikerült elfoglalniuk a várost, a 46. hadsereg és a gépesített hadtestek kijutása Budapest előterébe nagy szerepet játszott a budapesti hadművelet általános menetében. Ezeknek az eredményeknek a kiharcolása egy későbbi időpontban a hadseregektől bizonyára jelentősebb erőfeszítést és veszteséget követelt volna.

A főcsapás irányában kifejtett támadással egy időben a front csapatai aktív harctevékenységet fejtettek ki az arcvonal más szakaszain. is. A támadás szervezésének ez a bonyolultsága meghozta a hozzáfűzött reményeket. A megerősített budapesti hídfőn kívül a német fasiszta parancsnokság nem volt képes egyetlen szakaszon sem erős védelmet létrehozni még olyan jelentős természetes akadályoknál sem, mint a Tisza és a Duna. Abból adódóan, hogy a következő támadást még a folyamatban levő támadás alatt rövid időn belül kellett megszervezni a fronton belül is — sőt a 2. és a 3. Ukrán Front között is —, bizonyos erőátcsoportosításokat kellett végrehajtani. Mégpedig abból

a célból, hogy az erők és eszközök szükséges csoportosítását hozzák létre a főcsapás irányában, valamint az erők növelésére azokon a szakaszokon, ahol sikerekre volt kilátás, továbbá azért, hogy visszaverjék az ellenség ellencsapásait.

Az ellenséges parancsnokság szintén jelentős erőátcsoportosításokat hajtott végre. Ebből fakadt, hogy a helyzet a hadművelet végrehajtása során szünet nélkül változott, amely azt követelte a minden fokozatú parancsnokoktól és törzsektől, hogy legyenek szervezőképesek csapataink manővereinek biztosítása érdekében.

A 2. Ukrán Front harctevékenységét Magyarország térségében a sokoldalúság jellemezte. A támadás néhány esetben hevenyészett, néhány esetben pedig előre elkészített védelmek áttörésével kezdődött. Csapataink a hadműveleti mélységben súlyos harcokat vívtak, üldözték az ellenséget és menetből keltek át nagy folyókon. A hevenyészett védelmek áttörése menetből, vagy rövid ideig tartó tüzérségi előkészítés után kezdődött. A támadás széles arcvonalon bontakozott ki, az egységek harcrendje nem volt mély, a front és a hadsereg hadműveleti felépítése pedig egylépcsős volt. A harckocsi- és gépesített magasabbegységek az összfegyvernemi hadsereggel együttműködve az első lépcsőben támadtak. A harckocsicsapataink alkalmazásának ez a módja mint különleges módszer a Nagy Honvédő Háborúban gazdag eredményeket hozott. Ezeket a tapasztalatokat sikeresen használták fel a Bajkálon túli front hingan-mukdeni hadműveletben.

A támadó csapatok útjába kerülő folyókon az átkelés széles arcvonalon, előre vetett osztagokkal szervezettszerű szükség átkelőeszközök felhasználásával a sötétség leple alatt, tüzérségi előkészítés nélkül, váratlanul kezdődött. A folyókhoz érkezett tüzérség kész volt a tűz kiváltására. Jelentősebb részét előrevonták közvetlenül a parthoz, hogy közvetlen irányzással tudjon tüzelni. Miután az előrevetett osztag hídfőt foglalt és a pontonos egységek megérkeztek, az átkelés kompokon folytatódott. A hídfők kiszélesítése után úszóhidakat építettek, amelyek biztosították nagy erők átdobását.

Másképpen zajlott le az előre elkészített és teljesen megszállt védelmi övek áttörése. Ilyen védelemmel a 2. Ukrán Front csapatai Budapest előterében és a „Margit" vonalnál találkoztak. Ezekben az esetekben a lövészcsapatok keskeny szakaszon és mély harcrendben támadtak. A hadsereg hadműveleti felépítése kétlépcsős volt. A hevenyészett védelem áttörésénél a tüzérségi sűrűség alacsony volt (arcvonalkilométerenként 35—60 löveg és aknavető), a Budapest körzetében végrehajtott áttöréseknél viszont elérte a 200, vagy ennél több löveget és aknavetőt. A tüzérségi előkészítés általában tüzérségi tűzcsapások formájában 40—65 percig tartott, és a támpontokra, valamint a tüzérségi állásokra irányult.

A mélyen lépcsőzött védelem áttörése esetén a harckocsi, a gépesített és a lovas magasabbegységeket a siker kifejtésére az áttörésbe vetették be. Ezeket gyakran alkalmazták a harcászati mélység részbeni, vagy teljes áttörésére. Ez akkor vált szükségessé, amikor nem rendelkeztek kellő mennyiségű a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikkal. A siker kifejlesztésére a hadműveleti mélységben a páncélos és gépesített egységek mellett felhasználták a második lépcső csapatait is és azokat az erőket, amelyeket az arcvonal más szakaszairól csoportosítottak át.

A 2. Ukrán Front csapatai nagy tapasztalatra tettek szert a nagyvárosokban vívott küzdelmekhez. A Budapestért folyó harcokban ve-

zető szerepet a rohamcsapatok vitték, amelyeknek harcát minden űrméretű löveg és aknavető, közvetlen irányzású tüzével támogatták.

A Magyarország területén lezajlott hadműveletekben a szovjet csapatok jelentős tapasztalatokkal gazdagodtak az ellencsapások elhárításában. Annak érdekében, hogy megállítsák az ellenség erős páncélos csoportosításait, az összfegyvernemi csapatok gyorsan megszervezték a páncélelhárító védelmet. Ebben az esetben a tüzérség közvetlen irányzással lőtt, a harckocsi- és gépesített egységek mindenekelőtt a beékelődött csoportokra mértek csapást és az első adandó alkalommal támadásba mentek át, hogy szétverjék ezeket a csoportokat. Ebben az esetben a harctevékenység, a találkozóharc és találkozó ütközet formáját vette fel, amelyben döntő jelentőségű volt az erőkkel és eszközökkel végrehajtott gyors manőver. Ennek volt köszönhető, hogy a döntő irányokban sikerült az erőfölényt létrehozni és a hadművelet sikerét biztosítani.

A szovjet hadsereg ragyogó győzelmét a budapesti hadműveletben a fegyveres erők valamennyi fegyvernemének és fajtájának erőfeszítésével értük el. A főszerepet azonban alapvetően a harckocsi- és gépesített csapatok játszották, amelyeket mindenekelőtt a főirányban alkalmaztak, mint a siker kifejlesztésének eszközét. A mélyen felázott utak, a sűrű köd, egyáltalán nem kedvezett a csapatoknak. Ezek a körülmények arra kényszerítették a gyorsan mozgó magasabbegységeket, hogy menetoszlopban és főleg az utak mentén tevékenykedjenek szigorú álcázással. A harckocsi- és gépesített hadtestek a támadás folyamán gyakran folytattak harcot lakott helységekért és útcsomópontokért, amelyeket az áradások, az átszegdelt terep és a nagymennyiségű öntözőcsatornák miatt nem lehetett megkerülni. Ennek következtében a harckocsi-magasabbegységek napi átlagos előrehaladása — kivéve a 6. gárda-harckocsihadsereg decemberi támadását — meglehetősen alacsony volt (napi 12—20 km). A harckocsi- és gépesített hadtestek csak 10—15 km-re tudtak elszakadni az összfegyvernemi egységektől. Ez a távolság a támadás folyamán biztosította a harcászati együttműködést. Ez abban nyilvánult meg, hogy a gyorscsapatok a gyalogság előtt tevékenykedve elfoglalták az ellenség ellenállási gócait, s megtartották azt az összfegyvernemi egységek beérkezéséig, majd utána folytatták az előnyomulást. Az összfegyvernemi egységek a maguk soraiban biztosították a harckocsicsapatok utánpótlási vonalát és szükség esetén közvetlen támogatást nyújtottak számukra. A harckocsi- és gépesített hadtestek energikus tevékenységükkel az ellenség jelentős páncélos erőit kötötték le, azokat megfosztották manőverezési lehetőségétől és ezzel megkönnyítették az összfegyvernemi egységek más irányban folytatott támadását.

Nem kevéssel járult hozzá a Magyarország területén végrehajtott hadműveletek sikereihez a tüzérség sem. A 2. Ukrán Front tüzérségének tevékenységében jellemző sajátossággal bírt a nagy manőverezés és — mint már előbb rámutattunk — a különböző űrméretű lövegek széles körű alkalmazása közvetlen irányzású tüzelésre. A tüzérség ilyen formában való alkalmazása lehetőséget adott a lőszerrel való takarékoskodásra, amelynek szállítása igen nagy nehézségebe ütközött. Az esős időszak feltételei között a harc gyakran az utak mentén és a lakott helységekért folyt. Az élőerők, a tűzfegyverek megsemmisítését a páncélos ellenlökések elhárítását főképpen a kísérő tüzérség végezte, nyitott tüzelőállásból.

A támadás idején nagy figyelmet fordítottak a csapatok páncélelhárító védelmére. Erős, mozgó páncélelhárító tartalékokat hoztak létre. A hadművelet kezdetén a tüzérség irányítása általában központosított volt. A decentralizálás csak a széles arcvonal és az erősen átszegdelt terep esetében volt megengedett. A mélységben folyó harc idején a tüzérségi eszközök egy részét átalárendelték az összfegyvernemi parancsnokoknak.

A szárazföldi csapatok sikereit Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben elősegítette a légierő aktív tevékenysége is. Vadász légierőnk uralkodott a levegőben és megbízhatóan oltalmazta a földi csapatok harcrendjét. A légi ellenséggel vívott szüntelen harcban a vadászrepülők szívesen alkalmazták a járőrzést, a repülőtér feletti őrszolgálatot és a szabad „vadász" repülést az ellenséges repülőgépekre. Az 5. légi hadsereg bombavető- és csatarepülőgépei csapásokat mértek az ellenség csapatösszevonásaira és erődítményeire. A bombázók csapásokat mértek a mélységben elhelyezkedő célokra, a csatarepülők pedig szünet nélkül támogatták és kísérték a gyalogság és a harckocsik támadását. Az összfegyvernemi egységeknél állandóan tartózkodtak repülőtisztek, akik mindig tartották a rádióösszeköttetést a repülőgépekkel. Ez biztosította a csatarepülőgépek, a gyalogság és a harckocsik együttes csapásait a megnevezett célokra.

Magyarország felszabadításáért vívott harcokban lehetetlen lett volna elérni hatalmas sikereket a csapatok jól szervezett irányítása nélkül. A támadások gyorsütemű változásai, a harctevékenység manőverező jellege megfeszített tevékenységet követelt a parancsnokoktól és a törzsektől. Ilyen feltételek között az elhatározások kidolgozásának módszerei, a hadműveletek megtervezése nagy rugalmasságot követelt.

Ha a hadműveletek kezdetén elő is fordult, hogy a csapatok irányítása a parancsnoki harcálláspontról történt, a támadás folyamán a frontparancsnok a hadműveleti tisztek kis csoportjával szokás szerint a csapatoknál tartózkodott. A frontparancsnok személyesen szervezte a gyorscsapatok és a második lépcsők ütközetbevetését, pontosította a csapatok helyzetét, új feladatokat állított eléjük a váltakozó helyzeteknek megfelelően. A hadművelet továbbfejlesztésének irányát minden esetben a konkrét helyzet figyelembevételével határozták meg. Ennek tanulmányozása után adták ki a szükséges intézkedéseket, amelyek biztosították az ellenség határozott szétverését.

A front parancsnoka nagy jelentőséget tulajdonított az együttműködés megszervezésének a főcsapás irányában. Ám a tüzérség, a harckocsicsapatok és a légierő alkalmazásában meglevő központosítás semmilyen mértékben nem zárta ki az ésszerű kezdeményezés lehetőségét. Az ütközetek menetében a hadseregparancsnokoknak és minden fokozatú parancsnoknak lehetősége nyílott, hogy a harctevékenység formáit és módszereit saját elgondolása szerint válassza meg.

Miután megkapta a csapatok jelentését, a front törzse rövid idő alatt áttanulmányozta azokat és elkészítette a szükséges adatokat, amelynek alapján a frontparancsnok meghozhatta új elhatározását. A front törzsének hadműveleti dokumentációja, a szüntelenül folyó támadások feltételei között gyakran grafikus jellegű volt.

Az összeköttetés alapvető eszköze a támadásban a rádió volt. Emellett széleskörűen alkalmazták a vezetékes és a mozgó eszközöket is, főleg a Po—2-es repülőgépeket.

A szovjet fegyverek erők győzelmét Magyarországon nagyszerű harci technikánk ereje — amelyekkel a hátország dolgozói látták el hadseregünket —, továbbá tábornokaink, tisztjeink hadművészete és a szovjet harcosok hősiessége és bátorsága biztosította. Nagy érdeme van ebben a párt- és a Komszomol-szervezeteknek és a politikai szerveknek.

A kommunista párt által lelkesített szovjet csapatok tömeges hősiességről, magas fokú katonai tudásról tettek tanúbizonyságot, és valamennyi eléjük tűzött feladatot becsületesen végrehajtották.

VITA

A HÁBORÚ LÉNYEGÉRŐL ÉS RENDSZEREZÉSÉRŐL

A Hadtörténelmi Közlemények 1964. évi 1. számában Otta István elvtárs tollából „A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről" címmel vitacikk jelent meg. Bár a dolgozat alapvető mondanivalója a háború lényegére, a marxizmus—leninizmus által már régen tisztázott kérdésre vonatkozik, mégis az a meglátásom, hogy napjainkban nagyon is aktuális kérdést érint. A helyzet ugyanis az, hogy a néptömegek, de még képzettebb értelmiségi rétegek is igen keveset foglalkoznak a háború elméleti kérdéseivel. Közép- és felsőfokú tanintézeteink — nem kevésbé elméleti folyóirataink — nem foglalkoznak rendszeresen és tervszerűen a marxizmus—leninizmusnak a háborúra vonatkozó alapvető tanításaival. A tömegek viszonylagos tájékozatlansága is hozzájárul ahhoz, hogy egyes könyvekben és folyóiratokban megjelenhetnek a marxizmus—leninizmusnak a háborúra vonatkozó alapvető tételeivel ellentétes tanítások úgy, hogy a tájékozatlanok ezt nem veszik észre és így magukat marxista mezbe öltöztetett téves elméletek terjedhetnek el a tömegek között. Ez pedig megengedhetetlen korunk olyan nagyon lényeges kérdésével kapcsolatban, mint a háború.

I. A HÁBORÚ LÉNYEGÉRŐL

A háborúra vonatkozó minden polgári (burzsoá) nézetnek az az alapvető sajátossága, hogy a háborút nem osztályjellegű társadalmi jelenségnek fogja fel. A háború biológiai-, pszichológiai-, etikai stb. elméletei végső soron mind azonosak abban, hogy a háborút általános emberinek (vagy biológiainak) tüntetik fel és minden háború közös lényegét az egyszerű fizikai erőszakban látják. A burzsoá szemlélet ezzel megreked a háború látszatánál, a közvetlenül érzékelhető formánál és a forma kiragadásával akarja elleplezni a lényeget, a belső tartalmat.

A burzsoázia el akarja kendőzni, hogy mi a háborúk valódi oka, hogy a háborúk a társadalom egyes osztályainak érdekeiért folynak; hogy a háborúk alapvető okait nem biológiai, pszichológiai, illetve földrajzi tényezőkben kell keresni, hanem a társadalom osztályszerkezetében. E nézetek elleplezik, hogy a háborúk milyen társadalmi, gazdasági és politikai célokért folynak, hogy milyen érdekek mozgatják a háborúkban részt vevő erőket. A marxizmus—leninizmus éppen azért tudta meghatározni a háború lényegét, mert a háborúnak ezt a társadalmi-, osztálytartalmát tárta fel.

Otta elvtárs helyesen védelmezi a marxizmusnak a háborúra vonatkozó azon alapvető tételét, hogy a háború a politika folytatása más,

erőszakos eszközökkel. E tételben éppen a háborúnak az a tartalma fejeződik ki, hogy a háború az osztálytársadalmak jelensége, osztályok közötti viszonyt fejez ki, alapvetően politikai tevékenység. A háborúkat az uralkodó osztályok a kizsákmányolás kiterjesztése, rabszolgák, jobbágyok szerzése, a kizsákmányolásnak új munkástömegekre való kiterjesztése céljából szervezik.

A háború döntő tartalma tehát az a politika, az a gazdasági cél, amit megvalósít, az erőszak csak ennek eszköze, formája. A politikai tartalom tehát az erőszakos forma meghatározója és nem fordítva, a cél az alapvető és nem az elérésére alkalmazott eszköz.[1] Természetesen az erőszakos formát — a tartalom elsődlegességének hangsúlyozásával — nem szabad lebecsülnünk. Az eszköz, a forma is hat a tartalomra, kölcsönhatásban van azzal, de ez a hatás másodlagos. Az a szemlélet azonban, amely az erőszakot akarja a háború alapvető tartalmának bemutatni, a marxizmusnak a háborúra vonatkozó alapvető sarktételét veti el és a polgári társadalomszemlélet felszínes, formalista felfogását teszi magáévá.

Lényegét tekintve ezt, a polgári társadalom ideológiájára jellemző formalista szemléletet képviselik azok a szerzők, akiket Otta elvtárs cikkében bírál. A reakcióssá vált modern burzsoá filozófiának az a szinte általánosan elfogadott álláspontja, hogy a társadalom konkrét eredményeinek bonyolult halmazában nem lehet azonosságot felfedezni, ezért nem is lehet azokban általánost, törvényszerűt megállapítani. Ezt az álláspontot tükrözi az Otta elvtárs által idézett szerző, amikor azt írja, hogy „... aligha volt még háború, melynek okai, körülményei, megvívásának módjai, eszközei, céljai stb. azonosak lettek volna..."[2]

E felfogás tökéletesen jelzi azt a metafizikus szemléletet, amely az egyest és az általánost mereven elválasztja egymástól, amely a konkrét társadalmi jelenségek változatossága miatt nem képes azokban meglátni az általánost. Képtelen például meglátni, hogy a sok konkrét háború — változatossága, körülményeinek különbözősége ellenére is — magában hordja az okokban, a lefolyásban, a célokban, a megvívási módokban az általánost, a törvényt. Az osztálytársadalmakban a háborúk — minden változatosságuk ellenére — az azokat folytató osztályok politikai céljaiért, végső fokon a kizsákmányolás ilyen vagy olyan kiterjesztéséért vagy éppen megvédéséért, a nagyobb profitért folytak stb. Ugyanakkor a háború megvívásának módjai is társadalmi, gazdasági és politikai tényezők által meghatározott törvények szerint alakultak.

A háború alapvető tartalmának, politikai voltának elvetéséből tehát szükségszerűen fakad a háború törvényeinek a megtagadása.

A háború törvényeinek a feltárásához tartalmi elemzés szükséges, s mivel a háború osztálykategória, alapvető követelmény, hogy a háborúk vizsgálatában az osztályszemléletet érvényesítsük. A tartalmi vizsgálat és az osztályszemlélet elvetése vezet el oda, hogy az Otta elvtárs által bírált szerzők azt a felfogást teszik magukévá, hogy „minden idők minden háborújának volt egy közös tényezője: az erőszak",[3] és ebben látják a háború lényegét.

1 Lásd Engels: Válogatott katonai írásai. I. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960. 17. o.

2 Vö. Otta István: A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről. Hadtörténelmi Közlemények (HK) 1964. 1. sz. 115. o.

3 Uo. 117. o.

Otta elvtárs helyesen mutat rá, hogy a háború lenini meghatározásából a háborúknak két általános ismérve fakad: a politika folytatása és az erőszakos eszköz. Nyomatékosan alá kell azonban húznunk, hogy e két általános ismérv nem egyforma szerepet tölt be a háborúban. A politikai oldal a háború alapvető tartalma, az erőszakos eszköz csak a politikai cél elérésének formája. A politikai tartalom — tehát, hogy milyen osztályok, milyen politikai célokért folytatják a háborút — meghatározza az alkalmazott erőszakot. Vagyis az illető osztály által folytatott politika jellege dönti el, hogy ez az osztály, mikor és hogyan alkalmaz erőszakos — fegyveres — eszközöket célja elérése érdekében.

A háború lényegének taglalására azért térünk ki részletesen, mert az utóbbi időben nemcsak egyes lexikonokban és szakkönyvekben — amelyeket Otta elvtárs indokoltan bírál —, hanem számos időszakos kiadványban is jelentek meg ezzel kapcsolatban helytelen értelmezések, amelyeket viszonylagosan széles körű közönség olvas. E cikkekben egyes szerzők a tömegpusztító fegyverek, elsősorban a rakéta-nukleáris fegyverek nagyfokú mennyiségi és minőségi fejlődéséből azt a következtetést vonják le, hogy az új haditechnika hatályon kívül helyezi azt a marxista—leninista megállapítást, hogy a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel. Ezek a szerzők azzal érvelnek, hogy napjainkban a támadó kockára teszi saját létét is, mert egy új világháború az öngyilkossággal lenne egyenlő, ezért ma már a háború nem *célszerű* eszköze a politika megvalósításának. E gondolatmenetből vonják le azt a következtetést, hogy most már nem a politika határozza meg az eszközt, hanem az eszköz a politikát.

Santiago Carillo „Néhány időszerű nemzetközi problémáról" című cikkében ezt olvashatjuk: „Annak idején, amikor még nem volt termonukleáris fegyver, a háború, Clausewitz kifejezésével élve, nem volt más, mint a politika folytatása más eszközökkel, de vajon lehet-e ma is minden fenntartás nélkül annak tekinteni? Persze világháborúra gondolok.

... Kennedy és az imperialista államok néhány más vezetője ma már maga is azt vallja, hogy a háború öngyilkosság lenne számukra, s hogy ebben a háborúban nem lennének győztesek. De ha a háború nem hozza meg az imperialisták számára a világuralmat, ha csak saját pusztulásukhoz vezethet, ezáltal olyan objektív körülmények alakulnak ki, amelyek között a világháború az imperialisták számára nem lehet politikájuk folytatásának megbízható és hatékony eszköze."[4]

Mint látjuk, a szerző azt a kérdést teszi fel, hogy napjainkban lehet-e a háborút a politika erőszakos eszközökkel való folytatásának nevezni, azonban válaszában arra felel, hogy lehet-e ma a háború a politika *célszerű eszköze.*

Az a kérdés, hogy a háború erőszakos politika-e, és az, hogy ma lehet-e vagy célszerű-e háborút kirobbantani, teljesen más, nem azonos kérdés. A szerző tehát logikai hibát követett el, mert mást bizonyított, mint amit bizonyítandó kérdésként feltett. Ez a tételek felcserélésén alapuló hamis bizonyítás.

Lényegében hasonló felfogást vall Konrád György a Valóság 1963. évi 6. és 1964. évi 1. számában megjelent „A korszerű háború korszerűtlensége" című cikkében. A tanulmány egyes helyein ilyen megfogalmazásokat olvashatunk: „... minél inkább növekszik a szemben álló hatalmak rakéta-nukleáris ereje, annál inkább csökken a pusztító erő

[4] Béke és Szocializmus. 1963. május, 14. o.

hagyományos értelmében célszerű alkalmazásának lehetősége. Az eszköz szembefordul a céllal, s ha eddig a diplomácia határozta meg a fegyverkezés mértékét, most a diplomáciának kell a fegyverkezés adott szintjéhez igazodni... Cél és kockázat hagyományos arányának felbomlása következtében új dialektika van kialakulóban diplomácia és haditechnika között. Ennek a dialektikának fogalmi rendszere még kidolgozatlan, inkább csak praktikus síkon érvényesül, de tegyük hozzá, ha választani kell, pillanatnyilag a praxis összemérhetetlenül fontosabb a teóriánál. Előbb-utóbb azonban elkerülhetetlenné válik, hogy a tudományos szocializmusnak a kor új valóságából leszűrt, szabatos doktrinája legyen a nukleáris korszak adekvát külpolitikájáról, s magáról a háborúról."[5]

Az idézett sorok értelme esetleg félremagyarázható, mert az nem teljesen egyértelmű és világos. Az olyan kifejezéseket azonban, hogy „az eszköz szembefordul a céllal", „a diplomáciának kell a fegyverkezés adott szintjéhez igazodni", „új dialektika van kialakulóban diplomácia és haditechnika között", mi úgy értelmezzük, hogy szerző szerint eddig a politika volt a háború technikai, erőszak oldalának meghatározója, most pedig a technikai, az erőszak oldal határozza meg a politikát.

A fenti sorok tartalmának valóban ilyen értelmét bizonyítja Konrád György egy másik cikke, ahol felfogását már sokkal egyértelműbben fejti ki. E cikkben ilyen megállapításokat olvashatunk: „Olyan korba léptünk, amelyben a lehetséges nagy háború katonai jellege kizárólagosan uralkodó, politikai jellege pedig elenyészik. Ilyen körülmények között a számunkra idillikus ütközetekről bölcselkedő Carl von Clausewitz klasszikus tételének — a háború a politika folytatása — változatlan fenntartása éppen a benne rejlő valóságtisztelő dialektika megtagadásával egyértelmű, s csak abban az esetben jogosult, ha a politikától — melynek az atom-világháború folytatása lehetne — megvonnánk az ésszerűség minden elemét..." Majd más helyen: „Háború és politika mindinkább ellentétes fogalmakká váltak még az imperialista nagyhatalmak gondolatvilágában is."[6]

Végül annak illusztrálására, hogy az ilyen és hasonló nézetek ideológiai életünkben nem egyedülállóak, megemlítek még egy véleményt. Amikor a Művelődésügyi Minisztériumnak a marxizmus—leninizmus oktatói számára 1964 elején rendezett tudományos ülésszakán a jelen sorok írója bírálta Konrád György fenti álláspontját, Nyilas József e hozzászólásra így reagált: „...azzal a tétellel sem értek egyet, hogy a háború jelenleg is a politika folytatása katonai eszközökkel,... ugyanis a világháború ma már nem tekinthető a politika reális folytatásának az imperialista vezető körök számára sem."[7]

E megállapításokkal kapcsolatban *először* is meg kell jegyeznünk: a célszerűtlenségből nem következik az, hogy ha az új világháború mégis kirobban, akkor ez nem a politika folytatása lesz erőszakos eszközökkel. *A marxizmusnak a háborúra vonatkozó ezen alapvető tételét jelenleg sem kell felülvizsgálnunk és elvetnünk.* Vagyis a korszerű háború jellegét és minőségét az fogja meghatározni, hogy milyen politika vezet a háborúra: ez a háború a nemzetközi imperializmus politikájá-

5 Valóság, 1963. évi 6. szám. 25., 30. o.
6 Konrád György: A céljavesztett háború. Kortárs, 1964. 6. sz. 926. és 930. o.
7 Tájékoztató, 1964. 2. sz. 238. o. A Művelődésügyi Minisztérium marxizmus—leninizmus-oktatási osztályának kiadványa.

nak lesz a terméke, amely a szocialista világrendszert akarja megsemmisíteni, a kapitalizmus egyeduralmát visszaállítani.

Katonai doktrinánk egyik sarkalatos tétele, hogy az új világháború — ha azt az imperializmus mégis kirobbantja — a két rendszer közötti osztályháború lesz, amelyben élethalálharcot fognak vívni.

Ez a háború az imperializmus részéről ellenforradalmi, reakciós és igazságtalan, a szocializmus részéről pedig forradalmi, haladó, az egész emberiség érdekeit képviselő igazságos háború lesz. Ilyenformán teljességgel érthetetlen, hogyan lehet elképzelni, hogy a háború „politikai jellege elenyészik", hogy a háború nem a politika folytatása lesz? Ez a háború osztályok között fog folyni, tehát *alapvető tartalmát tekintve politikai tevékenység lesz.*

„A háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel" — a marxizmus—leninizmus háborúra vonatkozó ezen alapvető tételének elismerése, érvényességének a korszerű háborúra való kiterjesztése nem jelenti azt, hogy megengedhető e tétel dogmatikus értelmezése, megmerevített, a konkrét körülményektől független értelmezése. A mai dogmatikusok azt állítják: mivel a háború a politika folytatása, értelmetlen a háború ellen küzdeni, mert az a szocializmus részéről igazságos lesz. A valóságban a szocialista országok politikájából sem igazságtalan, sem igazságos háborúra való törekvés nem következik. A szocializmus politikája megvalósításának nem eszköze a háború. A szocialista országok csak akkor folytatnak háborút, ha azt a nemzetközi imperializmus rájuk kényszeríti.

Itt tehát két kérdés van felvetve: 1. a szocialista országok politikája vezet-e háborúra? 2. Ha a szocialista országokra az imperializmus rákényszeríti a háborút, akkor az részünkről igazságos lesz-e? A marxista—leninisták az első kérdésre nemmel, a másodikra igennel felelnek. A dogmatikusok e két kérdést összekeverik.

A háború politikai voltának elismeréséből nemcsak azt nem lehet következtetni, hogy a szocializmusnak törekednie kell az igazságos háborúra, hanem azt sem, hogy az imperializmus politikájából származó igazságtalan háború elháríthatatlan és ezért értelmetlen az ellene folyó harc.

A nemzetközi munkásosztály mindig harcolt az imperialista háború ellen. Amint Lenin írta: „A szocialisták, mint barbár, állati dolgot, mindig elítélték a népek közötti háborúkat."[8] Más kérdés természetesen, hogy a háború alatt a munkásosztály a háború szülte válságot felhasználta a burzsoázia megdöntésére. Az új világháború elleni küzdelem tehát nem a forradalomról való lemondás, hanem a szocializmus következetes békepolitikájának megvalósítása.

Másrészt a háború célszerűtlensége nemcsak ma áll fenn. A burzsoázia eddig sem tudta mindig erőszakos eszközökkel megvalósítani reakciós céljait, mégis belement a számára célszerűtlen háborúba. Jó példája ennek az első és a második világháború, amely megmutatta, hogy az imperialista burzsoázia nem tudta elérni eredeti célkitűzéseit a háborúval, azaz bebizonyosodott, hogy a háború az egyes imperialista országok burzsoáziája számára célszerűtlen volt. Az imperializmus ellentmondásait ugyanis nem lehet megoldani imperialista háborúkkal. A fiatal Szovjet-Oroszország elleni imperialista intervenciót nézve is azt látjuk, hogy ez a háború sem volt az imperializmus részére célszerű. Vagyis

[8] Művei 21. köt. 301. o.

az újat, az emberiségnek a szocializmus felé való előrehaladását nem lehet fegyveres erőszakkal megakadályozni.

A mai helyzet tehát nem az, hogy eddig a háború a burzsoázia számára mindig célszerű eszköz volt, a rakéta-nukleáris fegyver létrejöttével pedig célszerűtlenné vált. A változás abban van, hogy eddig — amíg a burzsoá társadalom meghatározó szerepet töltött be az emberiség történetében — a burzsoáziá többé-kevésbé, vagy átmenetileg stabilizálni tudta helyzetét célszerűtlen háborúi után is, ma viszont már erre nincs meg a lehetősége. Ennek alapvető oka az, hogy az emberiség jövőjét ma már egyre inkább a szocialista világrendszer határozza meg. Természetesen a világ békeszerető népei számára az imperialista tábor által esetleg kirobbantott háború még fokozottabb mértékben célszerűtlen, mert a tömegpusztító fegyverek korában ez a háború az egész emberiség számára egy nagy katasztrófát jelentene. Ezért küzdünk fokozottabb erővel a háború elkerüléséért.

Azt kell tehát látnunk, hogy az imperializmus által előkészített esetleges világháború politikai céljai lesznek megvalósíthatatlanok és alapvetően ebből fakad, hogy az e célok megvalósítására alkalmazott eszközök is célszerűtlenek.

Harmadsorban meg kell jegyeznünk, hogy bár a tömegpusztító fegyverek fokozottabban kifejezik az imperialista agresszorok háborús terveinek célszerűtlenségét, és az imperializmus politikusai alaposabban megfontolják, hogy háborút robbantsanak ki, ez nem önmagának az erőszak eszközeinek a következménye, hanem alapvetően annak, hogy ezekkel az eszközökkel a békeszerető szocialista világrendszer is rendelkezik. Amint a japán városokra ledobott két amerikai atombomba példája is mutatja, a reakciós burzsoázia felhasználta az atomfegyvert és ezzel százezreket mészárolt le, holott ez az akció katonailag nem volt indokolt és célszerű sem. Alapvetően tehát nem az eszköz határozza meg annak alkalmazását vagy nem alkalmazását, hanem a politika, hogy kinek a kezében van az a fegyver, milyen politikát folytató osztály rendelkezik vele.

A politika és az erőszak, a politika és az erőszak eszközeinek dialektikája között tehát — Konrád felfogásával ellentétesen — nem ment végbe ma sem alapvető változás. Amint Birjuzov marsall írja: „A Pentagon a nukleáris fegyver segítségével remélte végrehajtani politikai funkcióit a nemzetközi küzdőtéren. Így hozta létre az agresszív politika az agresszió rettenetes fegyvereit, az agresszív nukleáris fegyver pedig fokozta a szélsőséges jobboldali reakció eszeveszettségét. Ez a politika és a nukleáris fegyver dialektikus kapcsolata."[9]

Az erőszak és a politika viszonyát elemezve végezetül érdemes még megvizsgálni, hogy Konrád György milyen elméleti indoklással próbálja bebizonyítani a katonai tényezők elsődlegességét a politikai tényezőkkel szemben. Ezt írja: „Szkematikusan: a háború politikai tartalmát az adott társadalmak osztályszerkezete, anyagi formáját pedig az adott társadalmak termelőerőinek fejlettsége határozza meg. Katonai és politikai tényezőnek a háborúban érvényesülő dialektikája tehát egyértelmű a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájával."[10]

Az idézetből először is az tűnik ki, hogy a szerző felfogását marxistának akarja beállítani, mintha az megfelelne Marxnak a termelőerők

[9] Sz. Birjuzov, a Szovjetunió marsallja: A politika és a nukleáris fegyver. Izvesztyija, 1963. december 11.

[10] Konrád György: I. m. 926. o.

és a termelési viszonyok, valamint az alap és a felépítmény kapcsolatára vonatkozó elméletének. A valóságban ez egyáltalán nincs így. Az idézetben Konrád György teljesen összekeveri Marxnak a termelési módra, valamint az alapra és a felépítményre vonatkozó tanítását.

Konrád két tételből indul ki: 1. az osztályszerkezet meghatározza a háború politikai tartalmát; 2. a termelőerők meghatározzák a háború anyagi formáját. A két kiinduló tétel helyes, azonban ezekből helytelen következtetést von le, mert utána a termelőerőket (katonai tényezőket) közvetlen kapcsolatba hozza a felépítménnyel (a politikai tényezőkkel), mintha a termelőerők közvetlenül meghatároznák a felépítményt. Holott közismert, hogy a marxizmus éppen azt mutatta ki, hogy a termelőerők csak közvetetten, a termelési viszonyokon (az alapon) keresztül hatnak a felépítményre — így többek között a politikára. Konrád tehát a közvetettet közvetlenként fogja fel és ezzel súlyos elvi hibát vét: kikapcsolja a termelési viszonyok meghatározó szerepét a háború politikai tartalmát illetően.

Nézzük meg csak közelebbről. Marx a társadalom anyagi folyamatait vizsgálja és megalkotja történelmi felfedezését, a termelési mód fogalmát. Kimutatja, hogy történelmileg a termelési módon belül a termelőerők határozzák meg a termelési viszonyokat. Amikor azonban a társadalmi formációk fejlődését vizsgálja, kimutatja, hogy a társadalmi-gazdasági formációk alapját a termelési viszonyok összessége alkotja és ez határozza meg a társadalom felépítményét. E felfedezésével tehát azt mutatja ki, hogy az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok minőségi különbségeit alapvetően a termelési viszonyok jellege határozza meg. Amikor pl. napjainkban szembeállítjuk egymással a kapitalizmust és a szocializmust, teljesen nyilvánvaló, hogy a két társadalmi-gazdasági rendszer minőségileg közvetlenül nem a termelőerők fejlettségének más volta, hanem éppen a termelési viszonyok alapvető ellentétessége miatt különböznek egymástól.

Napjaink modern burzsoá filozófiája éppen ezt a lényeges dolgot akarja elleplezni. Azt akarja bebizonyítani, hogy a társadalmi problémák megoldásához nem a termelési viszonyokat kell átalakítani, hanem a termelőerőket kell fejleszteni. Éppen ez a lényege a burzsoá technicizmus elméletének. Véleményem szerint Konrád Györgynek az a felfogása, hogy a háború katonai tényezői (az erőszak eszközei) meghatározzák a háború politikai oldalát — lényegében e technicista elmélet átültetése a hadügy területére.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy bár Konrád a korszerű háborúra vonatkozóan állítja, hogy az elveszti politikai jellegét és egyértelműen a katonai erőszak lesz benne a domináló, de ha azt az álláspontot foglalja el, hogy a katonai és a politikai viszonya azonos a termelőerők és a termelési viszonyok Marx által megállapított kapcsolatával, akkor ezt a tételét ki kell hogy terjessze minden háborúra. A termelőerők és a termelési viszonyok Marx által feltárt kapcsolata ugyanis olyan általános törvény, amely minden társadalmi-gazdasági alakulatra érvényes. Így pedig nyilvánvaló, hogy Konrádnak a katonai tényezők meghatározó szerepére vonatkozó tétele helytelen.

Feltűnő ugyanakkor, hogy Konrád és a vele hasonló álláspontot elfoglalók meg sem említik, hogy a marxizmus—leninizmusnak a háborúra vonatkozó alapvető tétele — a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel — Lenintől származik. Közismert, hogy Lenin Clausewitz tételét vette át, de csak formailag, mert tartalmát tekintve egészen másként értelmezte azt. Lenin a politikát osztályjellegűnek fogta

fel. Mégis e tétel bírálói csak Clausewitzet bírálják, mintha ezzel hallgatólagosan Lenint is megcáfolnák.

Konrád azt írja, hogy akik más háborúk tapasztalatait „... az atomvilágháborúra is kiterjesztenék a politikai tényező elsődlegességét hangoztatva a technika fölött, azok a másfél százados tudományos-műszaki forradalom eredményeinek mellőzésével egy szablyával hadakozó porosz katonatiszt százötven éve helytálló, időközben azonban szomorúan elévült stratégiai definícióit fölébe helyezik korunk gyökeresen megváltozott, s csak új definíciókkal megközelíthető katonai valóságának."[11]

Nem gondoljuk, hogy a marxista—leninista hadtudományi szakemberek elfogadnák Konrád véleményét azért, mert a karddal hadakozó Clausewitz-cel hasonlítják őket össze. Inkább rá kell arra mutatnunk, hogy a Konrád által bírált tételt Lenin az imperializmus korában fejtette ki elég részletesen és alaposan. E tétellel Lenin a marxizmus—leninizmusnak a háborúra vonatkozó *alapvető* tételét indokolta meg tudományosan. Kötelességünk tehát rámutatni arra, hogy ez, a marxizmusnak a háborúra vonatkozó *alapvető* tétele sem avult el és Konrád sem tesz mást, mint már annyian mások is megpróbálták, hogy a „gyökeresen megváltozott" helyzetre hivatkozva akarja a marxizmusnak egy általános igazságát hatályon kívül helyezni. Ez a marxizmus—leninizmus nyílt elvetése...

A marxizmus—leninizmus mai elferdítőinek is sajátjuk, hogy a polgári ideológiát viszik be a marxizmusba. Korunk opportunistái ezt marxista mezben hajtják végre. Amint kimutattuk, Konrád György a katonai tényezőknek, a hadtechnikának a politikával szembeni elsődlegességéről szóló tételével a burzsoá technicizmus elméletét ültette át a hadügy területére. Ugyanakkor e felfogását ő is marxistának akarta feltüntetni.

El kell persze határolnunk magunkat a marxizmus—leninizmus általános tételeinek dogmatikus értelmezésétől is. Figyelembe kell vennünk, hogy a tömegpusztító fegyverek jelentős hatást gyakorolnak a politikára, a politikát folytató osztályok tevékenységére. Ha Konrád csak azt állította volna, hogy korunkban az erőszak és a politika dialektikáján belül a fegyveres erőszaknak a háború politikai oldalára gyakorolt hatása megnövekedett, egyet lehetne vele érteni. Nem lehet azonban azt helyeselni, hogy a jelen új körülmények között a politika és az eszköz viszonyában az erőszak eszközei töltik be az elsődleges, meghatározó szerepet.

2. A háború rendszerezéséről

Otta elvtárs cikkében foglalkozik a háború jellegével és ezzel kapcsolatban bizonyos szempontok szerinti csoportosítását adja a háborúknak. E kérdés — meglátásom szerint — aktuális jelentőségű. A marxista irodalomban és a katonai szakfolyóiratokban gyakran használják a háborúval kapcsolatban az olyan fogalmakat, mint a háború jellege, típusai, fajtái, sajátosságai, formái stb. E fogalmakat azonban korántsem egyértelműen alkalmazzák, ami nehezíti az elvileg kifejtett kérdések helyes megértését és egységes értelmezését. Ezt nagyrészt elősegítené, ha a háborúk rendszerezését egységesen értelmeznénk.

[11] Uo. 928. o.

A háborúk rendszerezését nem önkényes, szubjektív szempontok, hanem a háborúk objektív tulajdonságai alapján kell végrehajtanunk. A tudományos osztályozásnak (rendszerezésnek) éppen az az alapvető kritériuma, hogy egy osztályba (rendbe) az azonos tulajdonságok alapján soroljuk be a jelenségeket, folyamatokat, tárgyakat stb., illetve a különböző, eltérő tulajdonságok alapján különböztetjük meg egymástól az egyes osztályokat. Ha helyes elvek (szempontok) alapján hajtjuk végre az osztályozást, akkor az tudományos lesz. A tudományos osztályozás azonos a rendszerezéssel.[12]

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy tudományos osztályozásnak csak azt lehet elfogadnunk, amely egy lényeges szempont, tulajdonság alapján rendszerezi a háborúkat. Nem lehet pl. helyeselni Razinnak a hadművészet történetének korszakokra való beosztását, amelyek szerinte a következők:

1. A háború rabszolgatartó korszaka.
2. A háború feudális korszaka.
3. A háború manufakturális korszaka.
4. A háború gépi korszaka.

Feltűnő, hogy az első két korszakot a társadalmi-gazdasági rend szerint különbözteti meg, az utolsó két korszak pedig a hadsereg fegyverzete szerinti felosztást jelent.[13]

Hasonlóan nem lehet helyeselni azt a felfogást sem, amely korunkban háromféle háborút különböztet meg: helyi- és világháborút, valamint felszabadító háborúkat — népi felkeléseket.[14]

A háború első két fajtájának megkülönböztetési szempontja a háborúban részt vevő országok száma, tehát egy mennyiségi megkülönböztetés, míg a harmadik fajta háború megkülönböztetési szempontja politikai természetű, a harcban álló felek politikai viszonyai szerinti.

Mármost a háborúnak — mint minden jelenségnek — végtelenül sok tulajdonsága van. Természetes, hogy az egyes háborúkat nem lehet — és nem is szükséges — minden tulajdonságuk szerint osztályozni. Az a feladat tehát, hogy kiválasszuk a háború tulajdonságai közül azokat a lényegeseket, amelyek a gyakorlati katonai tevékenység számára fontosak. A felosztási alapul szolgáló tulajdonságok lehetnek tartalmiak és formaiak. A dialektikus materialista osztályozás számára természetesen elsődleges a tartalmi jegyek szerinti osztályozás.

Véleményem szerint a háborúkat a következő fő szempontok szerint kell elsősorban osztályoznunk:

1. A háborút folytató osztályok politikai célja, ennek a társadalmi haladáshoz való viszonya szerint.
2. A háborút folytató osztályok, államok, nemzetek különbözősége szerint.
3. A háborúban részt vevő országok száma szerint.
4. A fegyveres küzdelmet megvívó hadsereg fegyverzete és emberanyaga szerint.
5. A háború időtartama szerint.
6. A fegyveres erők tevékenysége, mozgása szerint.

12 Lásd Fogarasi Béla: Logika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 355. o.
13 Lásd Razin: A hadművészet története. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. I. köt. 66—67. o.
14 N. Sz. Hruscsov: A kommunista világmozgalom újabb győzelmeiért. Népszabadság, 1961. január 22.

1. A kitűzött politikai cél szerinti felosztás a háború alapvető tartalma, lényege, azaz a minőség szerinti megkülönböztetést jelenti. Ezért a háborúnak a politikai cél szerinti felosztása az osztályozás döntő szempontja. A háborút mint egészet, mint társadalmi jelenséget egyetlen minőségként kell értelmeznünk, ennek pedig alapvető meghatározója a háború politikai volta. Filozófiai értelemben a folyamatok minősége határozza meg azok jellegét. A háborúk politikai célja, az egyetemes emberi haladáshoz való viszonya szerinti vizsgálata tehát azt dönti el, hogy milyen a háború jellege. Lenin éppen e minőségi, tartalmi cél szerint osztotta fel a háborúkat igazságtalan és igazságos jellegűekre.

Ebből nyilvánvaló, hogy helyesen bírálja Otta elvtárs az olyan felfogást, amely a háború jellegét a fegyveres küzdelem módjára akarja vonatkoztatni,[15] hiszen e felfogás éppen azt az álláspontot tükrözi, amely a háború lényegének a fegyveres erőszakot akarja beállítani. Ugyanakkor nem lehet helyeselni Otta elvtárs azon felfogását, amely szerint „A jelleg szót annyiféle összefüggésben használhatjuk, ahány lényeges ismertetőjegye (felosztási alapja) van a háborúnak."[16] A tárgyak és folyamatok jellegén minőségüket értjük. Márpedig a háborúnak mint társadalmi-politikai jelenségnek a minőségét éppen a politika milyensége határozza meg, ezért a jelleg kategóriát — amint tette ezt Lenin — csak a háború politikai tartalmára helyes alkalmaznunk.

Igaz, hogy napjainkban a katonai szakirodalomban és vezető marxista politikusok beszédeiben — amint ezt Otta elvtárs is javasolja — gyakran használják a jelleg szót a korszerű háború számos tulajdonságára. Így beszélnek a háború rakéta-nukleáris, manőverező, pusztító stb. jellegéről. Teljesen világos azonban, hogy ezek a kifejezések kimondottan csak a *fegyveres küzdelemre*, tehát nem *a háborúra mint egy társadalmi-politikai* jelenség egészére vonatkoznak. Így a jelleg szó használata félreérthető, jobb lenne nem használni. A fogalom használata azonban még így sem *a háború* jellegére vonatkozik. Az én javaslatom az, hogy az itt felsorolt, eddig „jellegnek" nevezett tulajdonságokra helyesebb lenne a „sajátosság" kifejezést használni. Azt mondhatjuk pl.: a korszerű háború sajátossága, hogy benne a fegyveres küzdelem manőverező jellegű. Vagyis felfogásom szerint a háborút nem lehet azonosítani a fegyveres küzdelemmel. A fegyveres küzdelem elválaszthatatlan a háborútól, de a háború alapvető tartalma a politikai oldala. A társadalmi tevékenység három nagy területe — politikai, gazdasági és ideológiai — közül a háború alapvetően a politikai tevékenységhez tartozik. A jelenségek minőségét pedig az alapvető tartalom határozza meg. Ez lesz tehát a jelleg is.

Ha mármost a fegyveres küzdelmet vizsgáljuk, amely a politika eszköze a háborúban, a háború egészén belül ennek megvan a *viszonylagos* önállósága és ezt vizsgálhatom mint önálló minőséget. Ekkor *beszélhetek a fegyveres küzdelem jellegéről*, de ez már *nem azonos a háború jellegével.*

A fegyveres küzdelem pl. közvetlenül katonai célokért folyik, a politikai célok csak közvetetten, a közvetlen katonai célokon keresztül valósulnak meg. Ez nem jelenti azt, hogy a katonai és a politikai célokat egymástól elválaszthatjuk, de azt a hibát sem szabad elkövetnünk, hogy a kettőt azonosítjuk. A feladat az, hogy a háború politikai és ka-

15 Otta István: I. m. 115. o.
16 Uo.

tonai oldalát dialektikus egységben vizsgáljuk, de sohase feledkezzünk meg a politikai oldal meghatározó szerepéről. Ebben az értelemben létjogosult beszélni a *háború jellegéről* és a *fegyveres küzdelem jellegéről*.

2. A háborút folytató államok, osztályok milyensége alapján különböző *típusú* háborúk vannak. Otta elvtárs cikkéből úgy tűnik, mintha ő nem különböztetné meg egymástól a háborúk jellegét és típusát. Ez pedig zavarra vezethet. Lenin a háborúkat aszerint nevezte különböző típusúaknak, hogy milyen politikai viszonyok, osztályok és nemzetek között folyt a háború. Igaz, az eszerinti osztályozás is a háborúk tartalmi megkülönböztetése, de önmagában a politikai viszony még nem dönti el a háború jellegét. Szükséges tehát véleményem szerint, hogy — az államtípushoz hasonlóan — a politikai viszonyok szerint beszéljünk a háborúk különböző típusairól is. Két egyenrangú kapitalista ország közötti háború pl. a céltól és a körülményektől függően lehet az egyik fél részére igazságos, a másik számára pedig igazságtalan, holott azonos — kapitalista — típusú államok közti háború. Sőt előfordulhat olyan eset is, hogy egy elnyomott nép háborúja az elnyomók ellen nem igazságos a történelmi körülmények folytán (pl. a magyarországi nemzetiségek harcai 1848—49-ben a forradalmi Magyarország ellen). A háború típusa tehát szorosan kapcsolódik a jelleghez, de nem azonos vele.

Véleményem szerint a társadalmi formációk, azon belül a meghatározott osztály- és politikai viszonyok szerint a következőképpen célszerű a háborúk típusait megkülönböztetni:

a) A rabszolgatartó társadalom háborúi (a rabszolgatartó államok közti, a rabszolgatartó és más államok közti, a rabszolgák forradalmi háborúi);

b) a feudális társadalmi rend háborúi (a feudális államok közti, a feudális és más államok közti, a jobbágyparasztok és a polgárság forradalmi osztályháborúi);

c) a kapitalizmus háborúi (a kapitalista államok közti, kapitalista és más típusú államok közti, proletár és polgári demokratikus forradalmi háborúk, valamint a kapitalista államok, vagy a megvert burzsoáziának a szocializmus elleni osztályháborúi).

3. A háborúban részt vevő országok száma és területe (azaz mennyiség) szerint a háborúk lehetnek:

a) helyi háborúk két résztvevő között;
b) több ország közötti koalíciós, kontinentális háborúk;
c) koalíciós, interkontinentális világháborúk.

4. A fegyveres küzdelmet megvívó hadsereg fegyverzete és emberanyaga szerint a háborúkat megkülönböztethetjük a fegyverzet, a hadsereg szervezése és feltöltése, valamint a hadsereg nagysága szerint.

A háborúk fajtáit a fegyverzet szerint a termelőerők állapotának és az ezáltal meghatározott társadalmi termelés szervezete határozza meg. Ezek szerint a háborúk lehetnek:

a) Egyéni, individuális fegyverrel megvívott háborúk (egyszerű kooperáció);

b) a fegyvernemek munkamegosztása alapján megvívott háborúk (manufakturális háborúk);

c) gépi háborúk;

d) atom- és rakétafegyverrel, automatikusan irányított fegyverekkel megvívott háborúk.

A hadsereg emberanyaga és szervezete szerint a háborúk lehetnek:

a) reguláris hadseregek háborúi, amelyek emberanyagát feltölthetik: az osztály-hadkötelezettség, személyi függőség, zsoldosrendszer, általános hadkötelezettség, önkéntesség stb. alapján;

b) irreguláris hadseregek háborúi, amelyekben a hadseregek feltöltése többnyire önkéntesség alapján történik.

A hadseregek nagysága, mennyisége szerint a háborúkat megvívhatják:

a) kis, elithadseregek és

b) tömeghadseregek.

5. A háború időtartama szerint a háborúk lehetnek:

a) villámháborúk és

b) tartós, elhúzódó háborúk.

6. A fegyveres erők tevékenysége, mozgása szerint a háborúk lehetnek:

a) állóháborúk és

b) mozgó, manőverező háborúk.

A fenti osztályozási szempontok alapján, korunknak az imperialisták által esetleg kirobbantott világháborúját a következőképpen jellemezhetjük: ez a háború jellegét tekintve a szocialista és a velük esetleg együtt harcoló más országok részéről igazságos, az imperializmus részéről igazságtalan lesz. Típus szerint ez a háború a két ellentétes társadalmi rendszer közötti osztályháború lesz, amelyben a szocializmus forradalmi, az imperializmus ellenforradalmi háborút fog folytatni. A fegyverzet minőségét tekintve e háború sajátossága lesz, hogy atom-nukleáris háború, esetleg atomfegyverek nélküli gépi háború lesz, amelyben mindkét részről az általános hadkötelezettség alapján feltöltött, reguláris és nem reguláris tömeghadseregek vesznek részt. Sajátossága lesz e háborúnak a gyors lefolyás, de lehetőség van arra, hogy tartós, elhúzódó háborúvá váljék és minden körülmények között jellemezni fogja a nagy mozgékonyság.

Dr. Fórizs József

SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK, 1944—1945

Szemelvények a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története című műből

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 140 o.)

A szovjet Katonai Kiadó 1961-ben kezdte meg annak a hat kötetre tervezett munkának a kiadását, amely a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történetét tárja az olvasó elé. A sorozat egyes köteteinek anyagát az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels Intézet tudományos kollektívája — más társadalomtudományok és a hadtudomány ismertebb művelőinek bevonásával — állította össze.

Az 1964 végéig megjelent öt kötet igen értékes szintézise mindazoknak az eddig megjelent munkáknak, amelyek a Nagy Honvédő Háború politikai, gazdasági és katonai kérdéseivel foglalkoznak. Ám e munka sokkal több az egyszerű szintézisnél: olyan tudományos mű, amely a szakemberek — történészek, katonák és politikusok — mellett az egyszerű olvasó számára is érdekes, figyelmet lekötő olvasmány.

A munka nagy értékét és hasznosságát felismerve, a Zrínyi Katonai Kiadó a magyar olvasók számára is hozzáférhetővé teszi. Az elmúlt évben — a műhöz méltó kiadásban — már két kötetet közre is adott. A kiadó külön érdeme, hogy a Vörös Hadsereg hazánk felszabadításáért vívott harcának történetét, amelyet a szovjet kiadásban a kronológiai eseményeknek megfelelően két kötetben helyeztek el,[1] összevontan külön kiadásban is megjelentette.

A szovjet szerzői kollektíva a könyv első részében a Vörös Hadsereg Magyarország felszabadításáért vívott három hadműveletét közül a debrecenit és a budapestit, a második részében pedig a balatoni védelmi harcát, valamint bécsi támadó hadműveletét ismerteti.

A szerzők a katonai események sokoldalú bemutatása mellett jelentős helyet szentelnek hazánk 1944 őszi, illetve 1945 tavaszi belső helyzete elemzésének is. Bár az itt vázolt történelmi tények és azok értékelése a magyar történészek és az olvasók jelentős része előtt sem ismeretlenek, mégis örömmel kell fogadnunk, mert a Szovjetunióban és más országokban egyaránt sokan ebből fogják megismerni hazánk adott időszaka történetének marxista értékelését. (A hatkötetes munka kiadása ugyanis már több országban megkezdődött.)

A magyar történészek és az olvasók nagy tábora számára egyaránt értékesek azoknak a katonai eseményeknek a leírása és értékelése, amelyek hazánk felszabadításával kapcsolatosak. Jóllehet a könyv el-

[1] A szóban forgó Szemelvények a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja IV. köt. 13. fejezetét és az V. köt. 5. fejezetét foglalja magában.

olvasása után sokan úgy fogják érezni, hogy a mű érdeklődésüket nem elégítette ki teljesen: még több ténybeli adat és esemény érdekelné őket. Ez természetes kívánság, de figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy e kiadvány csak kiragadott része egy hatkötetes munkának, amelynek célkitűzése bemutatni és értékelni a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja és a második világháború főbb kérdéseit. Hazánk felszabadítása teljes katonai történetének megírása a magyar hadtörténészekre és történészekre vár. Azt kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy ez az első olyan szovjet történelmi munka, mely ilyen nagy teret szentel a magyarországi felszabadító harcoknak.

Az első hadművelet (1944. október 6—28.) tárgyalásánál a szerzők kiemelik, hogy a szovjet hadvezetőségnek az előkészítést igen nehéz körülmények között kellett megoldania: a 2. Ukrán Front csapatai már közel két hónapja támadó hadműveletet folytattak (a iasi—kisinyovi hadművelet megkezdésétől), a csapatok feltöltését és átcsoportosítását az új hadműveletnek menet közben hajtották végre. E hadművelet sajátossága volt még az is, hogy a 2. Ukrán Frontnak egy időben három ország — Románia, Magyarország és Jugoszlávia — területén kellett harcolnia. Ez igen bonyolult politikai előkészítő munkát követelt.

A hadművelet megkezdése után a szerzők a Plijev altábornagy parancsnoksága alatt küzdő lovas-gépesített csoport[2] harcát követik nyomon. Ez teljesen érthető, hiszen e hadművelet fő súlya ezen a csoporton nyugodott. Ezekben a harcokban a szovjet csapatok hősi helytállást tanúsítottak. Sajnos e résznél a magyar fordításba komoly hiba csúszott. A magyar szöveg ugyanis azt mondja, hogy „... a 4. német páncélos hadtest ellenlökésekkel[3] *kísérletezett* (Kiemelés tőlem — MS.) Szolnok környékén".

Az orosz *vesztyi* ige azonban nem azt jelenti, hogy kísérletezni, hanem folytatni, vívni. Hogy ez a fordítási pontatlanság mit jelent, illusztrálására csupán annyit jegyzünk meg, hogy a szóban forgó német páncélos hadtest ellencsapása nagy nehézségek elé állította a 2. Ukrán Front parancsnokságát, függetlenül attól, hogy a debreceni hadművelet sikerét *lényegében* nem befolyásolta. E fordítási hiba annál is inkább elgondolkodtatóbb, mert a következő oldalon már világosan arról van szó — az orosz szövegnek megfelelően —, hogy „Az 53. hadsereg és a 7. gárdahadsereg október 25-én Szolnok körzetében *felszámolta az ellencsapás következményeit...*" (Kiemelés tőlem — MS.)

A hadművelet katonai eredményeit és jelentőségét tárgyalva a szerzők kiemelik, hogy „A 2. Ukrán Front csapatai a támadás 23 napja alatt 130—275 km mélyen nyomultak előre, majdnem egész hosszában elérték a Tiszát, széles arcvonalon átkeltek rajta és a nyugati parton nagy hídfőt vettek birtokba." (36. o.) A hadművelet politikai kihatása többek között abban nyilvánult meg, hogy Horthy végképp belátta a háború továbbfolytatásának céltalanságát: utasította a Moszkvában tartózkodó fegyverszüneti bizottságát, hogy írja alá az előzetes fegyverszünetet. Erre október 11-én került sor. A mű írói ezt követően — Horthy felemás kiugrási kísérletét bírálva — Szálasi uralomra jutásának politikai és katonai következményeiről számolnak be.

[2] A Plijev lovas-gépesített csoport állománya két gárda lovas- és egy gépesített hadtestből állt.

[3] A Szolnok körzetében harcbalépő német erők nagyságát figyelembe véve (a IV. pc hadtest támadott) nem is ellenlökésről, hanem ellencsapásról kell beszélnünk. Ezért véleményem szerint az eredeti szöveg nem pontos, amikor ellenlökésről ad számot.

A szerzők a budapesti hadművelet (1944. október 29—1945. február 13.) bemutatása előtt összefoglalják a szovjet—német arcvonal magyarországi szakaszának helyzetét, ismertetik a szemben álló felek terveit és a hadművelet lefolyását.

Nagy teret szentelnek könyvükben Budapest bekerítéséért folytatott harcok leírásának is. A sorokat olvasva szinte megelevenedik az olvasó szeme előtt az a hősi küzdelem, amelyet a 3. Ukrán Front csapatai vívtak a német fasiszták ellen, amikor azok megkísérelték felmenteni a bekerített budapesti csoportosításukat. Ezekben a harcokban a szovjet katonák a hősi tettek sorát hajtották végre. Ezek közül néhánynak a rövid történetét is megtaláljuk a könyv lapjain.

A kiadvány értékét a szerzők azzal is növelik, hogy a szovjet csapatok budapesti felszabadító harcainak tárgyalása közben — az adott lehetőségekhez mérten — bemutatják a magyar fegyveres ellenállási mozgalom erőfeszítéseit is. A megbecsülés hangján emlékeznek meg a szovjet csapatok oldalán harcolt Budai Önkéntes Ezred harcosainak hősiességéről és azokról a magyar családokról, akik életüket kockáztatva szovjet katonákat rejtegettek.

A katonai szakemberek számára igen hasznosak és értékesek azok a tapasztalatok, amelyek bemutatják, milyen eszközöket alkalmazott a szovjet hadvezetés a hosszúra nyúlt utánpótlási vonalak közepette is a szükséges utánpótlás biztosítására. Ilyen volt például a Ploestiből több száz kilométeres csővezeték kiépítése az üzemanyag továbbítására, a Duna felett teherszállítás céljából felszerelt drótkötélpálya, illetve a Duna jegére lefektetett csővezeték az üzemanyag biztosítására.

A könyv első részében képet kapunk még a demokratikus magyar államhatalom kiépítéséről, a német fasisztákkal való szembefordulásról és az élet megindulásának körülményeiről. A szerzők az 1944 tavaszára kialakult katonapolitikai helyzet ismertetése után a német fasiszta csapatok balatoni ellentámadásának elhárítását mutatják be.

Ezekre az elhárító harcokra olyan helyzetben került sor — s katonai szempontból ez érdekes körülmény —, amikor a szovjet csapatok is támadásra készülődtek. A német fasiszták mindenáron sikereket akartak elérni ebben a térségben, s céljaik megvalósítása érdekében hatalmas erőket összpontosítottak. A 3. Ukrán Fronttal szemben 431 000 katonát, 5630 löveget és aknavetőt, 877 harckocsit és rohamlöveget, valamint 850 repülőgépet vontak össze. Az áttörési szakaszon a harckocsi sűrűségük elérte a 43-at arcvonal-kilométerenként.

A szovjet csapatok ereje ezen az arcvonalszakaszon 407 000 katona és tiszt, 6890 löveg és aknavető, 407 harckocsi és rohamlöveg, valamint 965 repülőgép volt.

A szerzők ezeknek az adatoknak a közlésével érzékeltetik azt a gigászi küzdelmet, amely a Balaton és a Duna közötti szakaszon március első felében kialakult. 1945-ben ez volt a szovjet csapatok legsúlyosabb védelmi hadművelete —, de egyben utolsó is a Nagy Honvédő Háborúban.

A szerzők részletesen ismertetik azokat az intézkedéseket, amelyeket a szovjet hadvezetés a védelmi hadművelet megszervezését illetően foganatosított, figyelembe véve az 1943-ban Kurszk térségében megvívott védelmi hadművelet tapasztalatait.

A védelmi harcok március 6-tól 16-ig tartottak. E küzdelemben a szovjet csapatok mellett részt vettek a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és az 1. Bolgár Hadsereg egységei is. Hősi helytállásukról a szerzők részletesen beszámolnak.

A 3. Ukrán Front csapatai március 16-án ellentámadásba mentek át és közel háromhetes hősi harc eredményeként kiűzték hazánk területéről a német fasiszta hordákat és magyar csatlósaikat.

A szovjet szerzői kollektíva bemutatja a 2. Ukrán Front harctevékenységét is, amely mindvégig szorosan együttműködve harcolt a 3. Ukrán Fronttal.

A Zrínyi Katonai Kiadó tehát hasznos szolgálatot tett a hatkötetes munka e két fejezetének külön kötetben való kiadásával. Lehetővé tette, hogy szélesebb körben váljon ismertté a Vörös Hadsereg hazánk felszabadításáért vívott hősi küzdelme, s ezzel tovább mélyüljön népünk hálája és megbecsülése felszabadítóink iránt.

Dr. Mucs Sándor

Tóth Sándor:

A SZOVJET HADSEREG FELSZABADÍTÓ HARCAI MAGYARORSZÁGON

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 396 o.)

Magyarországon a felszabadulás után kibontakozó marxista hadtörténetírás művelőinek élgárdájához tartozó szerző nevét a történeti irodalom kedvelőinek már nagy tábora ismeri. Nem véletlenül, hisz Tóth Sándor immár tizenhét esztendeje szenvedélyes kutatója és publikálója hazánk felszabadításáért vívott harcok történetének.

A most megjelent monográfiája a magyar nép történetének egyik legragyogóbb fejezetéről: a magyar szabadságharcot és függetlenséget, a demokratikus újjászületést eredményező fegyveres harcok történetéről szól. A szerző e művében szenvedélyes hangon szól a Vörös Hadsereg közel fél évig tartó drámai küzdelméről, amelyet 1944. október 6-tól 1945. április 4-ig a fasiszta német hadsereg és a magyar csatlós kormány fegyveres erejének szétzúzásáért hazánk területén folytatott.

Mondanivalóját gazdag tényanyag bizonyító erejével támasztja alá. Tóth Sándor első munkájának — A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban, amely 1955-ben látott napvilágot — megjelenése óta eltelt tíz esztendő során ugyanis nagy mennyiségű hazai és külföldi eredetű forrásanyagot, hadműveleti okmányokat, levéltári dokumentumokat, könyvészeti feldolgozásokat, naplójegyzeteket, tájékoztató jelentéseket, memoárokat stb. gyűjtött össze. A szerző ezt a gazdag anyagot tudományos igényességgel dolgozza fel a felszabadulásunk 20. évfordulójának tiszteletére írott művében.

Könyvével „... a névtelen tízezreknek akar szerény emléket állítani..., hogy a legszélesebb tömegek ismerjék meg, milyen hősiességgel teljesítette internacionalista, felszabadító küldetését hazánkban a szovjet hadsereg". Munkája során arra törekedett — vallja a szerző —, hogy részletes összefoglalását adja a felszabadulás katonatörténetének, megmutatva annak a háború egészében elfoglalt helyét és szerepét. Tóth Sándor törekvése megítélésem szerint sikerrel járt.

A katonaíró Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletek történetének megírásával maradandó értékű művet alkotott. Munkájával egyben méltó emléket is állított annak a hadseregnek, amely leverte népünk kezéről az idegen elnyomás zsarnoki bilincsét, megszabadítva hazánkat a náci megszállástól és a Horthy-rendszer csendőrszuronyokra épült negyedszázados uralmától.

A második világháború utolsó hónapjainak bonyolult és szerteágazó eseményeit a történelmi hűségnek megfelelően, szinte naplószerű pontossággal ábrázolja. A harccselekményeket és a velük összefüggő társa-

dalmi-politikai jelenségeket marxista szemlélettel vizsgálja. A marxizmus dialektikus módszerével mutat rá az eseményeket mozgató rugókra.

A monográfia jól felépített, megfelelően tagolt mű, ily módon könnyen áttekinthető. A fejezetek arányai mértéktartóan alakulnak, s a bennük tárgyalt kérdések logikai egységgé olvadnak össze.

A „Magyarország katonapolitikai helyzete 1944 nyarán és őszén" címet viselő első fejezetben a szerző — az Európában kialakult politikai helyzettel összefüggésben — figyelmet lekötő részletességgel mutatja be Magyarország uralkodó köreinek bizonytalan, tétovázó, de zavartságában is következetesen reakciós, szovjetellenes, nemzetáruló politikáját.

A Vörös Hadsereg 1944 nyarán győzelmesen megvívott hadműveleteinek hatására az európai csatlós kormányok politikájában alapvető változások következtek be. Augusztus második felében Románia szembefordul a náci Németországgal; szeptember 4-én a finn kormány kér fegyverszünetet a szövetségesektől; 9-én Bulgáriában a fegyveres felkelés tüzében született Hazafias Front kormánya üzen hadat a fasiszta Németországnak. „Egész Európában új erővel lángolt fel az antifasiszta ellenállási mozgalom. Szlovákiában és Lengyelországban fegyveres felkelés kezdődött, Párizst augusztus 25-én felszabadították a francia partizánok. Jugoszláviában egész partizánhadsereg harcolt a hitlerista megszállók ellen. Olaszországban és Belgiumban szintén tömegméreteket öltött a fegyveres ellenállás" — írja a szerző.

Ezek a sorsdöntő események válaszút elé állították a magyar uralkodó köröket is, akik ebben az időben utolsó csatlósként álltak a hitleri Németország oldalán.

A kérdés úgy merült fel: a háborúból való kilépés és a németekkel való szembefordulás politikájának útjára lépnek-e — és ezzel megmentik az országot a pusztulástól —, vagy tovább kitartanak a német szövetség mellett, folytatják a háborút és pusztulásba döntik az országot.

A határozott állásfoglalás és cselekvés helyett azonban tétovázás, félelemmel párosuló fejetlenség és zavart kapkodás lett úrrá soraikban. Csupán nép- és szovjetellenességükben maradtak mindvégig következetesek.

Keresték a kiutat, de éppen kommunistaellenességük és németbarátságuk akadályozta meg őket abban, hogy felismerjék a háborúból való kilépés egyetlen reális lehetőségét; fegyverszünetet kérjenek a szövetségesektől és szembefordúljanak a németekkel.

Horthy és a „felelős magyar kormány" cselekedeteit személyes érdekük és hatalmuk biztosításának hiú reménye határozta meg. Ezért eleve az angolszászokkal kötendő külön békekötés járhatatlan útján indultak el, s egyre jobban belegabalyodtak a magukszőtte hálóba.

A szerző művének első fejezetében ismerteti azokat az esztelen, minden realitást nélkülöző hiú reményeket és elképzeléseket, amelyek megvalósításával szerették volna átmenteni hatalmukat. Az események pontos és részletes leírásával hű képet fest azokról a politikai machinációkról, amelyek 1944 szeptember első napjaitól 1944. október 16-ig a hatalomnak a Szálasi kezére történt átjátszásáig végbementek.

Fellebbenti a kor politikai színpadának függönyét, ledönti a kulisszákat és megmutatja a mögöttük lejátszódó eseményeket; reflektorfény elé állítja azokat a figurákat, kiknek játéka az ország tragédiájához vezetett.

A tények sorával bizonyítja, hogy Horthy és kormánya sohasem gondolt komolyan a háborúból való kilépésre és a németekkel való szembefordulásra. Ellenkezőleg: a politikai és katonai vezetés között

mindvégig teljes egyetértés volt a háborúnak a németek oldalán való továbbfolytatása kérdésében.

Ezen a tényen nem változtatott még az október 15-i kiugrási komédia sem, amelynek történetét a szerző részletesen ismerteti.

Végül az első fejezetből megismerheti az olvasó, hogy Horthy és kormánya, melynek élén Lakatos tábornok állt, Hitler tervének és elképzelésének megfelelően a háború továbbfolytatása érdekében hogyan játszotta át a hatalmat a Szálasi nyilasbanda kezére.

A magyar uralkodó körök bűnös politikájának következtében a szovjet hadvezetés számára nem maradt más választás, minthogy fegyverrel zúzza szét a Magyarországot megszállva tartó náci hadigépezetet és a magyar csatlós kormány erőszakszervezetét.

A kötet további fejezetei — a politikai események alakulásával összefüggésben — a fegyveres harccselekmények részletes leírását tartalmazzák. A második fejezet a magyarországi hadműveletek megindulásának és a Tiszántúl felszabadításának eseményeit mutatja be. A szerző művének harmadik és negyedik fejezetében Budapest bekerítésének, a bekerített német csoportosítás felmentésére irányuló kísérletek meghiúsításának és a bekerített erők felszámolásának, valamint Budapest felszabadításának történetét vizsgálja. Az ötödik fejezet pedig a fasiszta német hadsereg dunántúli ellentámadásának, a 3. Ukrán Front balatoni védelmi hadműveleteinek és hazánk teljes felszabadításának körülményeit ismerteti.

Tóth Sándor a hadműveletek megtervezésének, megszervezésének és végrehajtásának ismertetése során mind a négy fejezetben világos logikával mutat rá a politika és a hadászat dialektikus összefüggésére és kölcsönhatására. Megismerteti az olvasóval, hogy a Szovjetunió felszabadító politikája által meghatározott célokat a katonai vezetés hogyan valósította meg a gyakorlatban, továbbá a budapesti sikerek hogyan segítették, milyen hatást gyakoroltak a politikai vezetés tevékenységére. A mű értékét csak növeli az a tény, hogy a szerző a magyarországi hadműveleteket nem kiragadva, a háború egészétől nem elvonatkoztatva, hanem a szovjet fővezérség hadászati tervébe és a harccselekmények egészének képébe állítva tárgyalja.

Ez mindjárt azt is jelzi, hogy a felszabadító hadműveletek részletes eseménytörténetének tárgyalásánál a német politikai és katonai vezetés hadászati elgondolásaiból indul ki, megmutatva annak lényeges vonásait, s benne Magyarország helyzetét és szerepét. A szerző jól ismerte fel, hogy az események menetének megértéséhez ez alapkövetelmény, mert az ellenfél hadászati célkitűzéseinek ismerete nélkül nem lehet megérteni a szovjet hadvezetés hadászati elgondolását sem. Az 1944 második felére kialakult katonapolitikai helyzet változást idézett elő a hitleri hadvezetés hadászati elgondolásában is. Az események alakulása ekkor már előrevetítette a náci Németország teljes vereségének árnyékát. De a hitleristák még mindig bíztak abban, hogy a szövetségesek antifasiszta koalíciójának felbomlasztásával számukra kedvező fordulatot tudnak elérni a háború menetében. Erre számítva erőik végső megfeszítésével folytatták a háborút. Ebből a hadászati elgondolásból kiindulva határozták meg Magyarországgal kapcsolatos politikájukat is.

A szerző rámutat azokra a társadalmi, politikai és gazdasági tényezőkre is, amelyek oly fontossá és — túlzás nélkül mondhatjuk — nélkülözhetetlenné tették Magyarországot a háborút folytatni akaró náci Németország számára.

Tények, adatok és dokumentumok bizonyító erejével mutatja meg, hogy a magyar ipar, a magyar mezőgazdaság termelése, a magyar nyersanyagforrások és az ország embertartaléka mennyire létszükségletté vált a fasiszták számára, mikor Németországot a kelet-európai szövetségeseinek elvesztése miatt a teljes gazdasági kimerülés és a teljes elszigetelődés fenyegette.

Magyarország földrajzi fekvése folytán hadászati szempontból is nélkülözhetetlenné vált a náci hadvezetés számára. Az előretörő szovjet hadsereggel szemben ekkor már csak Magyarország volt déli irányból Németország előretolt bástyája. Ezen a területen akarta megállítani, vagy legalábbis késleltetni a szovjet hadsereg csapatainak Ausztria és Dél-Németország irányába történő előrenyomulását, amelyek e területeken koncentrált hadiipar és nyersanyag-lelőhelyek létét veszélyeztették. Mint azt az események igazolták, a náci hadvezetés — Hitler akaratának megfelelően — a megszállottak esztelen makacsságával ragaszkodott Magyarország megtartásához. Ezért a szovjet hadseregnek rendkívül nagy áldozatokat követelő, mintegy fél esztendeig tartó kíméletlen harccal kellett kiűzni hazánk területéről a fasiszta fenevadat.

A Magyarország felszabadításáért folyó harcok három nagy szakaszát — a debreceni hadművelet néven ismert tiszántúli harcokat; a Közép-Magyarország és Budapest felszabadítását eredményező harctevékenységet; a balatoni és a dunántúli hadműveleteket — a szerző rendkívül gazdag forrásanyag pontos kronológiai elrendezésével ismerteti. A hadműveletek hiteles történetének leírását fémjelzik az egyes harccselekmények megtervezésének, megszervezésének és előkészítésének, továbbá anyagi és technikai biztosításának, valamint a harccselekmények lefolyásának a szakszerű bemutatása. A szerző munkájában különösen figyelemre méltó, hogy nemcsak bemutatja, leírja az eseményeket, hanem elemzi is azokat. Minden lényeges kérdésben állást foglal, levonja a következtetéseket és tanulságokat. Rámutat a magyarországi hadműveletek néhány sajátosságára is. Utal pl. arra, hogy a 2. és 3. Ukrán Front a Magyarország területén végrehajtott támadó hadműveletei során mindvégig korlátozott erőfölénnyel rendelkezett a fasiszta erőkkel szemben. Sőt harckocsi tekintetében számbelileg gyengébb volt ellenfelénél. Mindez csak bonyolította az amúgy is rendkívül nehéz és fontos feladatok megoldását.

A Magyarországon lefolyt támadó hadműveletek sajátossága volt az is, hogy azokat — az 1944—1945-ben győzelmesen megvívottak többségétől eltérően — hadműveleti szünet beiktatása nélkül hajtották végre. A debreceni hadművelet például 1944. október 28-án fejeződött be s másnap már a Duna—Tisza közén mért csapással megkezdődött a budapesti hadművelet. A dunántúli védelmi hadműveletekben a 3. Ukrán Front 10 napos szakadatlan harcban március 15-én estig megtörte a fasiszta támadók lendületét és másnap reggel már ellentámadásba ment át. A szerző rámutatott, hogy ez rendkívül magas fokú szervezői készséget és vezetői művészetet tételezett fel, hiszen a szovjet hadvezetésnek a folyamatban levő hadműveletek vezetése mellett kellett megterveznie, előkészítenie és megszerveznie — anyagi és személyi feltételeit is biztosítva — a következő hadműveleteket. Ez az emberfeletti munka viszont meghozta gyümölcsét, mert ily módon sikerült a szovjet hadvezetésnek kezdettől fogva rákényszeríteni akaratát az ellenségre, hogy az a nagy erőfeszítésekkel és óriási veszteségek árán kierőszakalt helyi eredményeit sohasem tudta hadműveleti sikerré fejleszteni. A magyarországi had-

műveletek során a szovjet hadvezetés nem adott lélegzetvételnyi időt a német hadvezetésnek arra, hogy sorait rendezze, védelmét kiépítse. Ez viszont lehetővé tette — s mint azt a szovjet csapatok magyarországi hadműveletei bizonyítják, sikerrel —, hogy az ellenség védelmének áttörésére s majd a sikernek nagy mélységben való gyors kifejlesztésére harckocsi- és gépesített magasabbegységeket alkalmazzanak.

A könyv szerzője rámutat arra is, hogy a hazánk felszabadításáért vívott hadműveletekben a széles arcvonalon folyó tevékenység és ebből eredően az alacsony sűrűség volt a jellemző. A nagy kiterjedések miatt a csapatok az esetek többségében csupán jelentéktelen erőfölényre tudtak szert tenni. Az erőfölény biztosítása érdekében mesterien oldották meg az erők és eszközök manővereztetését.

A korábbi védelmi harcoktól eltérő sajátossága volt a szovjet csapatok utolsó nagy védelmi hadműveletének, a balatoni hadműveletnek is. A balatoni védelmi hadműveletek a korábbi támadásokban veszteséget szenvedett, legyengült, fáradt csapatokkal kellett megvívni. Emiatt a nagy erőkkel támadó ellenséges páncélos csapatok ellen a védelem kezdeti időszakában viszonylag gyenge erőkkel kellett harcolni. Az erők és eszközök megfelelő sűrűségét a védelmi harccselekmények során más arcvonalszakaszokról elvont erők átcsoportosításával, a tartalékok gyors és mesteri manővereztetésével sikerült biztosítani.

Rendkívül tanulságosak a városharcok tapasztalatai is. A szovjet csapatok parancsnokai a magyarországi harcokban szinte művészi tökélyre emelték e sajátos harctevékenység megszervezésének, előkészítésének és megvívásának eljárásait.

A szovjet hadsereg hősi harcainak ismertetése során méltó módon emlékezik meg a szerző a hazánk felszabadításában részt vett bolgár, román és jugoszláv csapatok harctevékenységéről is.

Az események ismertetése során rövid összefoglaló képet nyújt a magyarországi partizáncsoportok harcának történetéről is. Bár hazánkban az 1944 végén kibontakozó partizánmozgalom közvetlen katonai eredményei nem befolyásolták különösen a hadihelyzet alakulását — jelentősége inkább politikai és erkölcsi hatásában van —, tevékenysége mégis elválaszthatatlanul összeforrt népünk felszabadulásának történetével. Tóth Sándor könyvében — a partizánakciók ismertetése mellett — meleg szavakkal emlékezik meg azokról a hősökről, akik életüket és vérüket nem kímélve vállalták a harcot a fasizmus ellen.

A felszabadító harccselekmények leírásával párhuzamosan, a szerző helyesen mutatja meg a másik fél helyzetének alakulását is. Munkájában különösen érdekes és új az, ahogyan bemutatja a magyar fasiszta hadseregben végbement bomlási folyamatot. Az e kérdésnél ismert részadatokat sok új, eddig ismeretlen adattal és tényanyaggal egészíti ki. A horthysta hadsereg felbomlásának körülményeit a társadalmi-politikai és katonai eseményekkel összefüggésben vizsgálja. Kimutatja e folyamat objektív szükségszerűségét és a háború menetére gyakorolt hatását.

A szerző a magyarországi harccselekmények — rendkívül eseménydús, tényekkel és adatokkal alátámasztva — szakszerű leírását nagyszerű hősi példákkal és társadalompolitikai helyzetképekkel teszi művét olvasmányossá.

Tóth Sándor új könyve összefoglalója annak a fél esztendeig tartó hősi küzdelemnek, amely végül is népünk szabadságát eredményezte.

Néhány szót a könyv stílusáról.

A szerző munkájának tudományos értékét jelentősen növeli a mű szép, irodalmi stílusa. A tudományos szakmai nyelv használatával az értelmi kifejezés pontosságára törekszik, miközben gondosan ügyel a stílus szépségére is. Azt nemcsak a kifejezés formai eszközeként használja, hanem árnyalt kifejezésmódjával, változatos szóhasználatával, mondanivalójának megelevenítő érzelmi és hangulati aláfestésével pontosabb megértését is szolgálja. Írásában az összhang tökéletes, nem a hangulat, hanem az értelem dominál. Kerüli a nehéz, szokványos, akadémikus kifejezéseket, ugyanakkor a dagályos, semmitmondó szóvirágok használatát is. Minden szavának, minden sorának szerepe van mondanivalója kifejezésében. Egyszerű, tiszta és világos mondatfűzésével az olvasó tudatában száraz képben élő tudományos művet színes, érdekes és élvezetes olvasmánnyá teszi.

E rövid ismertetőben csupán jellemezni lehet azt a mérhetetlen ténygazdagságot, ami a könyv lapjain feltárul. A szerző munkája során minden — ez idő szerint hozzáférhető — hazai és külföldi forrásanyagot feldolgozott, ami a második világháború történetével, ezen belül Magyarország felszabadítását eredményező hadműveletekkel foglalkozik. Úgy vélem, a szerző nem gondol arra, hogy ezzel a könyvével számára befejeződött hazánk felszabadításáért vívott hadműveletek történetének kutatása. Hiszen a történészek és a katonai szakemberek, akik az elmúlt korok háborúinak történetével és a hadtudomány fejlődésének kérdéseivel foglalkoznak, szerte a világon lankadatlan érdeklődéssel kutatják a második világháború katonapolitikai kérdéseinek, hadművészetének és nagy csatáinak történetét. Ez érthető, hiszen az eddigi eredmények mellett még számtalan probléma vár feltárásra és publikálásra.

Sztana Béla

Hajdú Tibor:

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 217 o.)

Már a könyv címe is sejteti, hogy a szerző szeretné, ha művét minél több olvasó megismerné. Pontos, tudományos címadás helyett engedményt tesz a „köztudatnak", amely az 1918 október végi forradalmat nem jellegéről és tartalmáról, hanem a véletlen szülte szimbólumáról nevezte el. S ez így jó. Annál is inkább, mivel a borítólap mögött népszerű, szépen megírt, ugyanakkor alapos felkészültségről tanúskodó tudományos művet találunk.

Hajdú Tibor nem először érint olyan témakört, amikor a történelmet arról kell vallatni: hogyan változik meg napok, sőt órák alatt az ország, egy társadalom képe. Vonzódik a drámai feszültséget magukban hordozó történelmi helyzetek kutatásához, amikor a történelem menete felgyorsul, s történelmi idővel mérve pillanatok alatt valósul meg évtizedek vágya, törekvése.

A szerző az ország életét, a társadalmi viszonyok megváltozását, az osztályok mozgását és összeütközését vizsgálva, bátran nyúl a történelmi szereplők kiemelkedő, vagy potenciális helyzetüknél fogva jelentős szerepet játszó alakjaihoz is. Ettől válik könyve élővé, a kortársak számára megfoghatóvá és élményszerűvé, az utókor és a történetírás számára pedig igazzá. Sem az osztályok, sem a személyek nem eleve — még kevésbé a szerző önkénye szerint — meghatározott szerepet játszanak. De Tisza egy cseppnyivel nem válik pozitívabb alakká azzal, hogy józanabb perceiben — a körülmények nyomása alatt — engedményre hajlamos, mint ahogy a parasztság vagy a munkásság történelmi szerepét sem a felgyújtott földesúri kastély fénye világítja meg.

Mindössze néhány nap története elevenedik meg, pár nap eseményeit éljük át, s mégis, mintha a szereplők életének szinte teljes keresztmetszete tárulna elénk. Egy-egy jól választott irodalmi jelző olykor minden magyarázatnál többet mond. A Nemzeti Tanács és a Katonatanács egymáshoz való viszonyát fejtegetve többek között a következőket írja: „A Nemzeti Tanács politikusai közül legtöbbet foglalkozott a Katonatanáccsal a tömeghangulatot jól ismerő Fényes László és Friedrich István, ez a politikai hazárdőr, akinek elszánt, gátlástalan kalandorjelleme most az egyszer hasznára vált a forradalom ügyének, valamint Kunfi, aki jobb óráiban közelebb érezte magát a forradalmárokhoz, mint a törvénytisztelő Garamihoz."

A forradalom válasz a döntésre érett kérdésekre. De ezen belül is van sorrendiség: vannak kevésbé fontos és alapvető, esetleg a forra-

dalom egészének sorsát meghatározó oldalak. A történész feladata, hogy elsősorban ezeket keresse — és meg is találja. A szerző nagy érdeme, hogy az események menetében, epizódok jelentőségében, a szereplők megnyilatkozásaiban nemcsak keresi, hanem meg is találja az előrelendítő mozzanatokat. Engels — az erkölcsi erő és tényező szerepét hangsúlyozva — egyik művében arról ír, hogy a harcban „nem a fegyvernek, hanem az embernek kell megnyernie a csatát". Mennyire áll ez egy olyan forradalomra, amely szinte vértelen, ahol a fegyver jelen van ugyan, de az egyik oldalon egyre kevésbé merik és tudják használni, a másik oldalon szükségtelenné válik elsütése, mert az erkölcsi erő, maga a tömeg akarata kényszerítő erővel dönti el a harcot. A kritikus 31-i hajnalt találóan jellemzi a Garamitól vett idézet: ha reggelig nem verik le a forradalmat, „akkor reggel a gyárakból a városba özönlő munkásság el fogja dönteni a csatát, a forradalom mellett".

Az idézet ugyanakkor élesen világít rá az októberi polgári demokratikus forradalom egyik legjellemzőbb sajátosságára: a vezető testület fékentartó, az események után kullogó magatartására. A szerző a legplasztikusabb eszközökkel érzékelteti, hogy a forradalom népforradalom volt, a munkásosztály és parasztság, a katonatömegek forradalma. Meggyőzően bizonyítja be az ellenforradalom történetírásával (és bíráival) vitázva, hogy a történtekért nem a Nemzeti Tanács, nem a leghaladóbb törekvést képviselő szociáldemokraták, a volt uralkodó osztály józan és előrelátó alakjai „felelősek", hanem a nép. A szerző ebben a kérdésben sem marad meg a memoárok sokszor szubjektív — főleg utólagos — gondolatoktól fűtött beismerő sorainál, hanem óráról órára, az események bizonyító tükrében elénk tárja, amit ugyancsak Garami, így fejezett ki: „Mi terveztünk, a tömegek, elsősorban a fegyverben álló tömegek, végeztek." De talán éppen ezen a ponton kissé igazságtalan is Hajdú Tibor. A kullogásnak a vezérek általi erős önhangsúlyozása többnyire az ellenforradalom „vádja" elleni védekezésben született, kétségkívül igaz október 30-ig, de nem fedi egészen a 30—31-i helyzetet.

A forradalomban a politika a párnázott ajtók mögül az utcára kerül, az osztályösszeütközések a nyílt színen játszódnak le: változatossá, sokszínűvé válik a küzdelem. A szerző sikeresen elkerüli az egyoldalúságot, s valóban a forradalom egészének történetét nyújtja. Pedig az uralkodó osztály ravasz manőverei, a dolgozó osztályok tömegmegmozdulásai, a fegyveres felkelés kérdései önmagukban is csábító részletei a forradalomnak. A történelem azonban megmarad összefüggéseiben és mindvégig izgalmasan lüktet.

Erős oldalként jelentkezik az uralkodó osztályon belüli politikai manőverek ábrázolása. Kétségkívül közrejátszik ebben a memoárirodalom alapos ismerete, de a szerző nüanszokra érzékeny tolla is. Az uralkodó osztály válsága október 29-én a Hadik-kormány kinevezését eredményezi. Hadik a forradalmi hullám megtörésével kísérletezik: támaszt keres a hatalomban mindeddig nem osztozó, ellenforradalmi beállítottságú, kispolgári politikusokban. S kiket talál? „Egyrészt a gazdag parasztságot — írja és jellemzi a helyzetet Hajdú —, a földművelésügyi miniszternek jelölt Nagyatádi Szabó István személyén keresztül, aki okos, elvtelen, minden, a módos gazdák számára hasznos kompromisszumot elfogadó képviselőjük volt. Másrészt a klerikális szellemű. kisebb reformokkal és jutalmakkal kielégíthető kispolgársá-

got Rakovszky néppártjának, s azon belül is a kevésbé szalonképes, de álhazafias heccek és tüntetések szervezésében annál otthonosabb Huszár Károly-féle csoportnak előtérbe állításával."

Gondosan mérlegeli a jelenségeket — megmozdulásokat, nyilatkozatokat —, az eseményekre gyakorolt tényleges befolyásukat. Nem a késve megjelent újságcikk nyomán méri a forradalom előrehaladását. Ellenkezőleg: rámutat arra, hogy a forradalminak tűnő nagyhangú frázisok mint váltak groteszk anakronizmussá a gyorsan cselekvő, a valódi hajtóerőt képviselő tömegmegmozdulások fényében. Bizarr gondolatokat kelt a késői olvasóban a forradalom győzelmének reggelén megjelenő Népszava, amely jövő időben beszél arról, hogy a reakció kimúlása rövidesen várható.

Hajdú Tibor öt fejezetbe sűríti mondanivalóját. Hosszabb lélegzetű bevezetője találóan viseli „A harag vetése" címet. Időben és témában mélyen visszanyúl: quintesszenciáját adja a forradalom okainak. Vizsgálódását kiterjeszti a gazdasági változásokra, a háborúra, az uralkodó osztály politikájára, a néptömegekben érő elhatározásokra, mindarra, ami közvetlenül vagy közvetve közrejátszik az érlelésben. Ahol szükséges, a monarchia viszonyaira függeszti tekintetét, egyes ok és okozati összefüggések megértéséhez elég a Kárpát-medencében széttekinteni, de a harag vetését — helyesen — mindvégig az egész országban nyomon követi. S talán éppen ebből fakad hiányérzetünk, amikor is a forradalmi eseményeket méltató négy fejezetben — lényegében — hiába keressük a Budapesten kívül történteket. Más szóval: az őszirózsás forradalom a főváros forradalmává szűkül. Igaz: a forradalom szíve, motorja, a csatát eldöntő események színhelye Budapest volt; október 31-re elsősorban a munkásság tett pontot. De mint ahogy a harag vetésének idején is tevékeny volt a „vidék" — munkásságával, parasztságával, egész társadalmával —, úgy a forradalomban is hallatta szavát. Egy csipetnyi — ha szabad ezzel a kifejezéssel élni — a fővárosban is jelen volt... bakaruhában. Arról nem is beszélve, hogy a forradalom teljes győzelmét — október 31-én — a vidék „csatlakozása" tetőzte be. S ez a „csatlakozás" nemcsak ünnepi szónoklatok áradatát, hanem politikai egyetértést, az új hatalom elismerését, támogatását jelentette. Hogy más volt — súlyban és mélységben —, az természetes, de súlyának és mélységének megfelelően helyet kellett volna szorítani.

1918 októbere a késve érkezett forradalmak sorába tartozott. A felgyülemlett és igazságtételre váró problémák — sok tekintetben — most terhesebbek voltak belső ellentmondásaikkal, mint korábban; a változott viszonyok — az imperializmus kora, a vesztes világháború, Oroszország szocialista forradalma stb. — rajta hagyták jegyüket a munkások szülte, mégis a burzsoáziát hatalomra segítő forradalmon. Hajdú Tibor gondosan elemzi a belső ellentmondásokat, amelyek sokféle formában jelentkeznek. Felfedésük önmagában is magyarázat számos kérdésre.

A néptömegek sokkal többet szerettek volna elérni, mint aminek kivívására az adott pillanatban képesek voltak. A forradalom vezérkara viszont még azt az ütemet is sokallta, amelyet az események diktáltak. „Az első nagy kérdés — írja erről a szerző —, mely szembeállította a forradalmi népet a forradalom kormányával, a függetlenség volt. A Nemzeti Tanács megelégedett volna azzal, hogy Magyarország és Ausztria között, a király személyében, perszonálunió álljon fenn... — majd így folytatja: — Az utca pedig a köztársaságot éltette. Már 31-én reggel „ismeretlen kezektől" kiragasztott színes plakátok virítottak a

falakon Petőfi republikánus versével: „Itt a nyilam! Mibe lőjem? Királyi szék áll előttem..." Nyilvánvaló, hogy a pillanatnyi félmegoldás tovább feszítette a húrt, s változott viszonyok között, előbb-utóbb, egész megoldásra kellett jutni.

„A forradalom Janus-arcára torz fényt vetettek a felcsapó lángok." — Találóan illik ez a fogalmazás a forradalom ellentmondásainak egy másik csoportjára. Mivel a polgári magántulajdon rendje nem változott, a „rend fenntartására" sereglett munkások a tőkés gyárának, biztonságának védelmére vállalkoztak, s „a burzsoázia fizette a költségeket, csak ne kelljen bőrét a vásárra vinni". Ugyancsak találó az egy mondatba sűrített szerzői konklúzió: „A forradalomnak rendet kellett teremtenie; de más fényben láthatnánk ezt, ha maga nyitja fel az élelmiszerraktárakat, s szembetűnő az ellentét a Lehel téri fosztogatókkal (akiket ott helyben agyonlőttek — írja korábban a szerző), s a katonaszökevényeket könyörtelenül legyilkoló Lukachichcsal való elbánás között." (Akit viszont civilben a kormány segített megszökni.)

A megoldott problémák kétségkívül segítették a burzsoá rend konszolidációját, de csakhamar előtérbe kerültek a megoldatlan, s a burzsoázia számára megoldhatatlan kérdések. Valódi konszolidációról ezért szó sem lehetett: a forradalom — és a társadalom — ellentmondásai sokkal mélyebbek voltak. Hajdú Tibor, könyvének utolsó oldalain mintegy előrevetíti a történelem várható alakulását, amikor ezeket írja: „Ahogy a szirmait elvető virágban ott duzzad már a gyümölcs húsa is, a régi feudális-polgári ellentétek feloldásával új ellentétek léptek előtérbe: a tőke és a munka ellentéte, a magyar uralkodó osztályok ellentéte az elnyomott szláv és román népekkel."

De ez már a forradalom történetének új fejezete. Reméljük, mielőbb olvassuk.

Hetés Tibor

Szentesi Ede:

TALÁLKOZÓHARCOK ÉS TALÁLKOZÓ ÜTKÖZETEK

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 228 o.)

A Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában jelent meg a közelmúltban Szentesi Ede: Találkozóharcok és találkozó ütközetek című munkája. A mű a jövő fegyveres harcának jellegzetes és gyakran ismétlődő jelenségének, a találkozó összecsapásoknak elméleti és gyakorlati kérdéseit ismerteti. A szerző a problémakört — hazai katonai irodalmunkban először — fejlődésében vizsgálja, történelmi példákkal illusztrálva, világos és logikus felépítésben foglalja össze.

Szentesi Ede abból az alapvető tételből indul ki, hogy a korszerű háborúban, a tömegpusztító eszközök alkalmazásának feltételei között, a szárazföldi erők nagyon gyakran találkozóharcok és találkozó ütközetek formájában vívják meg harcukat.

E harc sikerének egyik döntő tényezője a menetrend célszerű felépítése. Már az ókor híres hadvezérei is különös gondot fordítottak az olyan menetrend megszervezésére (biztosítás, felderítés), amely a legoptimálisabban biztosítja egy váratlan összecsapás esetén a kezdeményezés megragadását, annak megtartását és a harc győzelmes befejezését. A találkozóharc követelményeinek megfelelő menetrend különösen sokat fejlődött a X. századbeli arab, később a mongol, majd a XIV., XV. századbeli moszkvai, illetve huszita (táborita) seregek hadjárataiban. A Nagy Honvédő Háború példái is azt mutatják, hogy a menetrend célszerű felépítése nagy szerepet játszik a találkozóharc sikeres megvívásában.

A találkozó összecsapások tehát, a koroktól függően, hol gyakrabban, hol ritkábban — de mindig előfordultak a hadjáratokban. Így történelmünkben a két Hunyadi, Zrínyi és Rákóczi csapatainak tevékenysége is esetenként magán viselte a találkozóharc jellegzetes vonásait.

Különösen szép példa a sikeres találkozó ütközet megvívására a napóleoni időkből a Tidon és Trebbia folyók körzetében lezajlott ütközet, amely a Szuvorov vezette orosz—osztrák seregek győzelmével ért véget, s amelyben a menetrend okos felépítése, a csapatok helyes harcbavetése és vezetése a nagy hadvezér lángeszét dicséri.

Az elmélet kialakulása azonban sokáig váratott magára. Csak a XIX. század végén, illetve a XX. század elején kezdtek foglalkozni a katonai teoretikusok az elmélet megfogalmazásával. Schlichting porosz, Nyeznamov, Andogszkij orosz tábornokok nevéhez fűződik az elmélet alapjainak lerakása. Ez utóbbi orosz tábornok könyvét a szovjet

hadtudomány haladó hagyatékként kezelte, s felhasználta a szovjet hadművészet továbbfejlesztésében is.

A szerző könyvének II. fejezetében a két világháború közötti időszakot elemzi. Az imperialista nagyhatalmak felkészültek a háborúra. A két koalíció (a központi hatalmak és az antant) úgy vélte, hogy a felhalmozott hadianyag elegendő lesz a háború gyors befejezéséhez. Az ellenfél erőinek lebecsülése, a saját erők túlértékelése, a korszerű támadó eszközök hiánya volt az oka annak, hogy az első világháború állásjellegűvé vált, s következésképpen csak a háború kezdeti időszakában bontakoztak ki találkozóharcok. A szerző meggyőzően bizonyítja azt a tételt, mely szerint a manőverező harctevékenység velejárója a találkozóharc — illetve a manőverek hiányában az ilyen harctevékenység csak ritka jelensége a harcmezőnek.

A második világháborúban a találkozóharcok elmélete és megvívásának módszerei majdnem kizárólag a szovjet—német arcvonalon lezajlott harcok és ütközetek során fejlődött tovább. Jellegzetes példák: a jahromai, prohorovkai stb. találkozó ütközetek, s más találkozóharcok során nyomon követhetjük a fejlődést, azokat a jelentős új elveket, amelyek végső fokon a korszerű találkozó összecsapások elméletének kialakulásához vezettek.

Szentesi Ede a találkozó összecsapások korszerű elméletének legfontosabb kérdéseit a mű III. fejezetében tisztázza. Bár a katonai teoretikusok nagy többsége szerint az atom viszonyai között találkozóharcokra és találkozó ütközetekre gyakran kerül sor, mégis vannak olyan szélsőséges felfogásúak, akik ezt tagadják, vagy ellenkezőleg: „találkozó hadműveletek" láncolataként képzelik el a korszerű háborút. A szerző az ilyen nézetek tarthatatlanságát a bennük rejlő ellentmondások, logikai törések megmutatásával, világos és ésszerű érveléssel cáfolja meg. Egyúttal ismerteti azt a reális, tényekkel számoló, józan előrelátáson alapuló álláspontot, amely szerint a jövőben a hadműveletek manőverező jellegéből kiindulva a találkozó összecsapások gyakoribbak lesznek — jóllehet a fő harcmód továbbra is a támadás marad.

A korszerű viszonyok között kibontakozó találkozóharcokkal kapcsolatban a szerző részletesen elemzi — szovjet és amerikai katonai elméletek alapján — a menet megszervezése, felépítése, az erők alkalmazása, a rakétacsapatok és a tüzérség, a légierő és a légideszantok, az előrevetett osztagok problémáit. Mindezek mellett kitér a felderítés megszervezésére, az együttműködés kérdéseire, a vezetés szerepére és feladataira is.

A korszerű harc, de különösen a találkozóharc eredményes megvívásában rendkívül nagy szerepe van a jól végzett politikai nevelőmunkának, a párt- és a KISZ-szerveknek, valamint a politikai munkások tevékenységének. A szerző a végkövetkeztetésben különösen hangsúlyozza a politikai munka jelentőségét, mert elsősorban ez biztosítja a személyi állomány magas erkölcsi-politikai állapotát, s a legnagyobb áldozatvállalást a győzelem érdekében.

A könyv ismeretei alapján tisztjeink nemcsak a találkozó jellegű összecsapások, hanem a korszerű harc egyéb problémáiról is tiszta képet alkothatnak maguknak, s ez elméleti és gyakorlati tudásuk fejlesztéséhez nagy segítséget nyújt.

Csonka György

L. I. Jakovlev:

KÜLORSZÁGOK DOLGOZÓINAK INTERNACIONALISTA SZOLIDARITÁSA SZOVJET-OROSZORSZÁG NÉPEIVEL (1917—1922)

(„Nauka" Kiadó, Moszkva, 1964. 264 p., orosz nyelvű)

Korunkban, amikor a nemzetközi munkásmozgalom egysége, az internacionalizmus, a munkások, parasztok és értelmiségiek szolidaritása egyre fontosabb tényezővé válik a világpolitikában, a szociális haladás, a béke és a nemzeti függetlenség híveinek a táborában növekvő érdeklődéssel fogadnak minden olyan művet, amely a proletár internacionalizmus gyakorlati megnyilvánulásaival foglalkozik. A szerző nem elégszik meg azzal, hogy a világ dolgozóinak a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat győzelemre vivő oroszországi munkások és parasztok ügye iránt megnyilvánuló érdeklődésének, együttérzésének, az általuk nyújtott gazdasági, politikai és katonai segítségnek a példáit felsorolja, hanem műve első fejezetében végigvezeti az olvasót a proletár internacionalizmus elve és gyakorlata kialakulásának történetén — a nemzetközi munkásmozgalom kezdetétől az imperializmus korszakáig.

A könyv második fejezetében a világ dolgozóinak az egymás iránt érzett szolidaritásával foglalkozik, amely a háború elleni harc idején igen jelentős tényező volt. Külön kiemeli Leninnek és a bolsevikoknak a szerepét a II. Internacionálé megalkuvó vezetői árulásának leleplezésében. A bolsevikok a szociálsovinizmussal — a háború kezdetétől fogva — a következetes proletár internacionalizmust állították szembe. A nemzetközi munkásmozgalom forradalmi erőinek összefogásán munkálkodtak az imperialista háború ellen.

Meleg szavakkal emlékezik meg a szerző — idézve Kun Bélának 1917. április 12-én kelt levelét az OSZDMP tomszki bizottságához — azokról a külföldi állampolgárokról, volt hadifoglyokról, akik lelkesen üdvözölték az orosz forradalmat és aktívan támogatták a szocializmusért és a békéért folyó harcot az októberi forradalom barikádjain.

Jakovlev művének harmadik fejezetében a legnagyobb terjedelmet az internacionalisták szervezésének, a Vörös Hadsereg soraiban vívott harcainak szenteli. Bár nem törekszik arra, hogy a hadműveletekről és ezekben az internacionalisták szerepéről összefüggő képet rajzoljon, számos új epizóddal, hőstettel bővíti az olvasó ismeretét. Különösen a magyarokról: Varga Gyuláról, Winnermann Lajosról, Szamuely Tiborról, Kun Béláról, dr. Münnich Ferencről, Zalka Mátéról, Sziklai Sándorról, Kellner Sándorról, Gavró Lajosról emlékezik meg meleg szavakkal, tevékenységük, harcaik több, eddig ismeretlen oldalának bemutatásával teszi gazdagabbá a témáról szóló irodalmat. A számtalan

érdekes epizód a végén egy egységes egésszé forr össze, mint a polgárháború éveiben a proletárszolidaritás megnyilvánulásának naplója, példatára. Előnye a könyvnek, hogy az eddigi feldolgozások többségével szemben — amikor egyes nemzetek fiainak a tevékenységét taglalták — összefüggésben igyekszik bemutatni az angol, a cseh, a kínai, a német, a bolgár, a román, a magyar stb. internacionalisták szerepét és hősiességét.

Az említett fejezeten belül külön rész foglalkozik a világ munkásosztályának a szovjetellenes intervenció elleni harcával. Érzékelteti, hogyan lett a dolgozó tömegek harci jelszava: „El a kezekkel Oroszországtól!"

A mű befejezésében a szerző idézi Liszkai (László) volt magyar hadifogoly tisztnek kivégzése előtt tett nyilatkozatát, amely hű képet nyújt egy, a forradalmi mozgalomtól távol álló értelmiségi megtett útjáról a Vörös Hadseregig, az orosz forradalom ügyének önfeláldozó szolgálatáig.

Bevezetőjében a szerző szerényen első népszerű összefoglalásnak tekinti művét, amely az internacionalista szolidaritás témakörében alapul szolgálhat újabb és elmélyültebb feldolgozásokhoz.

Magyar nyelvű kiadása feltétlenül érdeklődésre számíthat.

Józsa Antal

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS

A Történelemtanítás az általános és középiskolai történelemtanárok módszertani lapja — először 1955 májusában látott napvilágot. Az 1956-os évfolyam első három száma „Történelem- és Földrajztanítás" címen szerepelt, majd kiadása körülbelül másfél évig szünetelt. 1958 óta rendszeresen jelenik meg, évente hatszor, két ív terjedelemben.

A folyóirat megindulásakor a szerkesztő bizottság így körvonalazta elképzeléseit: „Most már lapunk megindulásával megvan a lehetőségünk ahhoz, hogy szakcikkek révén közvetlen segítséget nyújtsunk a történelemtanítás tartalmi problémáinak megoldásához, felvessünk, véleményt mondjunk, tanácsot, javaslatot kérjünk és adjunk módszertani kérdésekben, ezeket megvitassuk... Folyóiratunk csak akkor tudja betölteni feladatát, csak akkor fog megfelelni annak a jogos igénynek, amit tanáraink vele szemben támasztanak, ha a gyakorló tanárok széles és állandóan szélesedő körére támaszkodhat."

A lap az elmúlt tíz évben teljesítette az így kitűzött feladatokat. A megjelent mintegy 427 önálló közleményből 37 a szaktudomány újabb eredményeit ismertette, 284 módszertani cikk, 106 könyv-, illetve folyóiratszemle volt. A Történelemtanítás módszertani jellegét állandó rovatai is tükrözik. Ezek: a „Módszertan", „Továbbképzés", „Vita", „Horizont", „Tapasztalatok", „Ötletek", „Szemle", „A történelemtanítás hírei", „Ifjúságunk példaképei" című rovatok.

Az 1964—65-ös tanévtől kezdve a folyóirat szerkesztését az Országos Pedagógiai Intézet Történelem Tanszékének vezetésével új szerkesztő bizottság végzi, mely fontosnak tartja, hogy a lap cikkei, közleményei „még közelebb kerüljenek a tanári gyakorlat mindennapos problémáihoz, természetesen nem az elvi, általánosító igény feladásával, hanem a gyakorlatban gyökerező és a gyakorlatért művelt elmélet megerősítésével, végképp száműzve az üres absztrakciókat, az öncélú rendszerezéseket, a meddő, skolasztikus vitákat".

Bár a Történelemtanítás, mint módszertani lap, a hadtörténészeknek közvetlen segítséget nemigen nyújthat, ismerete mégsem felesleges. A történettudomány munkája elsősorban az iskolákban realizálódik. A kutató számára tehát nem lehet közömbös, mire és hogyan használják fel eredményeit, és azt is tudnia kell, milyen újabb igényekkel lép fel a tanítási gyakorlat a tudomány irányában. Ezt a funkciót a Történelemtanítás hivatott betölteni. Összekötő kapocs lehet az elmélet és gyakorlat között.

A bemutatott folyóiratot különös haszonnal forgathatják a Hadtörténelmi Közleményeknek azok a katona olvasói, akik az oktatással közvetlenül is kapcsolatban vannak. Rendkívül fontos ugyanis, hogy a honvédség keretein belül fokozottan építsenek az általános és közép-

iskolákban kialakult nevelési-oktatási módszerekre és felhasználják azokat saját munkájukban.

Mindezek alapján a Hadtörténelmi Közlemények olvasóinak szíves figyelmébe ajánljuk lapunkat. Előfizetési díj egy évre 14,40 Ft. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni: 61 256, közületi: 61 066 (vagy átutalás az MNB—8. sz. folyószámlájára)

Dr. Szebenyi Péter,
a szerkesztő bizottság tagja

MAGYAR GEODÉZIAI IRODALOM 1498—1960. BIBLIOGRÁFIA

(Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1964. 396 o.)

A magyar geodéziai és térképészeti irodalom új színfolttal gyarapodott. A dr. Bendefy László szerkesztésében nemrég megjelent „Magyar Geodéziai Irodalom 1498—1960" című anotációs munka a magyar szakírók által hazánkban és külföldön megjelent általános és magyar vonatkozású geodéziai és kartográfiai tanulmányok részletes bibliográfiai adatait tartalmazza.

A mű szerkesztője és munkatársai sok éves munkával összegyűjtött adatanyaga 1250 szerző csaknem 4400 művének címét tartalmazza — ezek közül kb. 3400 tanulmány rövid tartalmi kivonatát is közli. Az adatgyűjtés során körülbelül 270 folyóiratot is átnéztek. Az összegyűjtött hatalmas adatanyagnak nyomdai előkészítésén, egységes stílusának kialakításán a szerkesztő még több évet dolgozott.

A könyv tartalmi felosztása a következő:

1. Bibliográfiák, 2. Régi magyar geodéziai irodalom, 3. Tan- és kézikönyvek, 4. Számítási segédeszközök, 5. Geodéziai szervek és munkálataik, 6. Földmérési törvények, utasítások, rendeletek, 7. Geodéziai kiképzés, 8. Életrajzok, munkásságméltatás, nekrológok, 9. A geodézia története, 10. Hibaelmélet, kiegyenlítőszámítás, 11. Elméleti geodézia, 12. Földrajzi helymeghatározás, 13. Földi vetületek, 14. Geodéziai műszerek, eszközök, 15. Hosszmérés, 16. Szögmérés, 17. Háromszögelés, 18. Sokszögelés, 19. Szintezés, 20. Trigonometriai és barometrikus magasságmérés, 21. Részletes felmérés, 22. Városmérés, 23. Országhatár felmérése, 24. Területszámítás, 25. Földnyilvántartás, 26. Ipari geodézia, 27. Bányászati felmérések, 28. Erdészeti felmérések, 29. Fotogrammetria, 30. Térképezés, térképsokszorosítás, térképtári szolgálat, 31. Geodézia és gazdaságosság, geodéziai munkák díjazása, geodéziai normák, 32. A magyarországi geodéziai folyóiratok. Névmutató.

A tisztek és a parancsnokok, továbbá a szakterületen dolgozó katonák térképészeti ismereteinek bővítéséhez és elmélyítéséhez ez a nagyszabású, jól átgondolt és helyesen felépített kiadvány nagyban hozzájárul. Az említett tartalmi felsorolásból bár nem tűnik ki, de lényegileg benne vannak a magyar katonai térképezéssel kapcsolatos, azt fejtegető vagy ismertető tanulmányok adatai is.

A kiadvány részletesen feltünteti a szerzők nevét, a tanulmányok címét, megjelenési helyét, évét. Ily módon az egyes témakörökhöz az olvasó számára kész forrásanyag áll rendelkezésre. Megtalálhatók itt a múlt évszázadokra vonatkozó térképezéseket, a régi felméréseket, pénzügyi-adózási és katonai célból készített térképeket ismertető tanul-

mányok mellett az új, a modern térképeinkre vonatkozó feldolgozások bibliográfiai adatai is.

A katonai térképészeti továbbképzés szempontjából is hasznosan felhasználhatjuk ezt a könyvet, mert az egyes szakcsoportoknál felsorolt tanulmányok között több ezer olyan is van, melyről csak akkor szereznénk tudomást, ha hosszú éveket töltenénk a különféle könyvtárakban és mindazt átnéznénk, amit a szerkesztő és számos munkatársa sok éven át összegyűjtött.

Szerénytelenség nélkül megállapíthatjuk, hogy egy embernek több évtizedes munkája sem tudna biztosítani annyi forrásanyagot, amit ez a könyv nyújt. Éppen ezért ezt a művet a hasonló jellegű feldolgozások között nemcsak hazai, de nemzetközi vonatkozásban is számottevőnek tekinthetjük. Az angol, francia, német, olasz és orosz nyelvű előszó és bevezetés a külföldi olvasó számára is elősegíti és megkönnyíti a könyv használatát.

Dr. Gazdag László

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1963.

III. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Bibliográfiák, kronológiák

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

A hadtörténelemírás kérdései, katonai könyvtár-, levéltár- és múzeumügy

A haditechnika története

A hadtudomány és hadművészet története

Ókori és középkori hadtörténelem

Újkori hadtörténelem

Napóleoni háborúk
Balkán-háború
...Az első világháború és előzményei

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Második világháború

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása, problémái, kronológiák, dokumentumok

A második világháború politikai és diplomáciai története
Általános és egyéb kérdések
A második világháború hadművészetének története
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete
A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban

Észak-afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
A második front
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Hadtörténelem országok szerint.*

Algéria
Amerikai Egyesült Államok
Anglia
Ausztria
Bulgária
Csehszlovákia
Egyiptom
Japán
Kongó
Korea
Kuba
Lengyelország
Magyarország
Németország
Német Demokratikus Köztársaság
Német Szövetségi Köztársaság
Olaszország
Paraguay
Portugália
Románia
Spanyolország
Svájc
Szovjetunió
Törökország

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

AHR	The American Historical Review
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
BI	Bundesheer Illustrierte
CCH	Ceskoslovensky Casopis Historicky
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Francaises
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HJ	The Historical Journal
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztorcseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
KVSZ	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
KZ	Krasznaja Zvezda
Le	Lengyelország
M	Militärwessen
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung
MR	Military Review
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NAA	Narodü Azii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
PH	Przeglad Historyczny
PKI	Panzer. Kampftruppen. Infanterie
PKw	Przeglad Kwatermistrowski

* A második világháború anyaga az egyes országoknál nem szerepel.

PWL	Przeglad Wojsk Ladowych
RAF	The Royal Air Forces Quarterly
RDN	Revue de Defense Nationale
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armee
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMG	Revue Militaire Générale
RMI	Revue Militaire d'Information
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
RUSIJ	The Royal United Service Institution Journal
S	Der Soldat
SA	Schweizer Artillerist
SH	Sbornik Historicky
SRI	Studii Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Tr	Truppendienst
Trp	Truppenpraxis
TSzSzA	Tül i Sznabzsenii Szovetszkoj Armii
VC	Vlastivedny Casopis
VD	Vojno Delo
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VF	Voproszü Filoszofii
VG	Vojni Glasnik
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
Vo	Vojenstvi
VoG	Vojnoistorijski Glasnik
VoM	Voenna Miszöl
VV	Voennüj Vesztnik
VVM	Vesnik Vojnog Muzeja Jugoslovenske Narodne Armija
VZ	Voennüe Znanija
W	Wehrkunde
WK	Der Widerstandskämpfer
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WPL	Wojskowy Przeglad Lotniczny
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift der Geschichtswissenschaft
ZM	Zeitschrift für Militärgeschichte

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Algéria

Accart: Regards sur un passé... I. Aube. — II. Méditerranée. — III. A la poursuite du Soleil. — IV. Symphonie espagnole. — V. Crépuscule. FAF, 1963. 192. sz. 733—761., 193. sz. 931—941., 194. sz. 90—110., 195. sz. 313—330., 196. sz. 475—483. p.
[Accart tábornok visszaemlékezései az 1952. évi szeptemberi algériai hadműveletekre.]

Amerikai Egyesült Államok

Kucera, Jaroslav: Historie americké armády, její tradice a vojenské dedictvi. — HV, 1963. 2. sz. 295—318. p.
[Az amerikai hadsereg története, hagyományai és katonai öröksége.]

O'Connor, Raymond G.: Force and diplomacy in american history. — MR, 1963. 3. sz. 80—89. p.
[Erőszak és diplomácia az amerikai történelemben.]

Tozzi, Michael D.—*Muehleck,* Rebecca B.: The second battle of Trenton. — MR, 1963. 1. sz. 89—96. p.
[A második trentoni csata az amerikai függetlenségi háborúban.]

Dusseigneur, F.: Les Antilles et la Guerre d'Indépendance. — RHA, 1963. 1. sz. 79—90. p.
[Az Antillák és az észak-amerikai függetlenségi háború.]

Carpenter, R. G.: The so-called Bunker Hill gun. — CMJ, 1963. 29. köt. 6—8. sz. 15—19. p.
[Az ún. Bunker Hill-i ágyú.]

Wehrli, E.: Chancellorsville 27. April bis 6. Mai 1863. — ASM, 1963. 4. sz. 184—187. p.
[Az amerikai polgárháború legnagyobb csatája Chancellarville-nél, 1863-ban.]

Schweinitz, Kurt von: Gettysburg 1863 — eine Entscheidungsschlacht der Weltgeschichte. — PKI, 1963. 4. sz. 22—23. p.
[Gettysburg 1863. A világtörténelem egyik döntő ütközete.]

Butler, P. R.: By Labrador to the Civil War. — AQ, 1963. 87. köt. 1. sz. 115—120. p.
[John Francis Campbell egykorú leírása az észak-amerikai polgárháború utolsó hónapjairól.]

Sheppard, E. W. Generals of the American Civil War. — AQ, 1963. 86. köt. 2. sz. 171—181. p. 87. köt., 1. sz. 61—76. p.
[Az észak-amerikai polgárháború tábornokai.]

Watt, D. C.: American strategic interests and anxieties in the West Indies. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 631. sz. 224—232. p.
[Amerika hadászati érdekeltségei a Nyugat-Indiai szigeteken. Történeti áttekintés.]

Beaubois, Henry: Un héros méconnu de la Grande Guerre... Frank Luke, l'indomptable. — FAF, 1963. 191. sz. 505—520. p.
[A nagy háború egy el nem ismert hőse. Frank Luke, az ellenállhatatlan amerikai harcirepülő.]

Beaubois, Henry: Billy Mitchell, apotre et prophete incompris. — FAF, 1963. 198. sz. 770—785. p.
[Billy Mitchell USA repülőtábornok katonai elméletei az amerikai légierő fejlesztéséről az első világháború után.]

Heitsch, Georg: Die Wandlungen der Militärdoktrin des amerikanischen Imperialismus nach dem zweiten Weltkrieg bis 1957. — ZM, 1962. 2. sz. 162—176. p.
[Az amerikai imperializmus katonai doktrinájának változásai a második világháború után — 1957-ig.]

Sosedrov, I. M.: Agreszszivnaja politika SzSA vo V'etname. (1945—1962 gg.) — NAA, 1963. 1. sz. 50—59. p.
[Az Amerikai Egyesült Államok agresszív politikája Vietnamban. 1945—1962.]

Anglia

Bond, Brian: Military power in modern British history. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 631. sz. 236—242. p.
[Katonai hatalom és Anglia újkori történelme.]

Hargreaves, Reginald: Promotion from the ranks. — AQ, 1963. 86. köt. 2. sz. 200—210. p.
[Magasabb katonai rendfokozatok elérésének lehetőségei az angol történelem folyamán.]

Elton, G. R.: Anglo—French relations in 1522: A Scottish prisoner of war and his interrogation. — EHR, 1963. 78. köt. 307. sz. 310—316. p.
[Angol—francia kapcsolatok 1522-ben. Egy skót hadifogoly vallatása.]

Chandler, D. G.: From the other side of the Hill Blenheim, 1704. — JSAHR, 1963. 41. köt. 166. sz. 79—93. p.
[A blenheimi (blindheimi) csata flamand oldalról nézve.]

Parker, W. M.: (George) Wade's campaign in Flanders. — AQ, 1963. 86. köt. 1. sz. 106—114. p.
[Wade tábornagy hadjárata Flandriában 1744-ben.]

Burton, I. F. — *Newman*, A. N.: Sir John Cope: promotion in the eighteenth-century army. — EHR, 1963. 78. köt. 655—668. p.
[Sir John Cope. Előléptetés a 18. sz.-i angol hadseregben.]

Collins, T. F. J.: Two early portraits of the North York Militia. — JSAHR, 1963. 41. köt. 168. sz. 215—216. p.
[Az észak-yorki milícia két tisztjének egyenruhája 1760—1770-ben.]

Innes, R. A.: Jeremy Lister, 10th regiment, 1770—1783. — JSAHR, 1963. 41. köt. 165. sz. 31—41., 166. sz. 59—73. p.
[Jeremy Lister (1770—1783) angol katonatiszt, William Fawcett rokonának levelezéséből.]

Kjölsen, F. H.: [Horatio] Nelson and Copenhagen. A letter to the Danish naval cadets after the battle. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 630. sz. 166—167. p.
[Nelson levele a dán tengerész kadétokhoz a koppenhágai csata után.]

Annand, A. McK.: Major Charles Charles Lutwidge 1st Royal Lancashire Militia, 1805. — JSAHR, 1963. 41. köt. 167. sz. 139—140. p.
[Charles Lutwidge, az 1. Lancashirei Milícia őrnagyának egyenruhája, 1805-ben.]

Carman, W. Y.: The Rocket Brigade in early 19th century. — JSAHR, 1963. 41. köt. 168. sz. 167—170. p.
[Angol rakéta dandár a 19. század elején.]

The diary of captain Neil Douglas 79th foot, 1809—1810. Ed. by Antony Brett-James. — JSAHR, 1963. 41. köt. 166. sz. 101—107. p.
[Neil Douglas angol gyalogsági kapitány naplója 1809-től 1810-ig.]

Tylden, G.: Sir Richard Church, K. C. H., and the Greek light infantry, 1810 to 1816. — JSAHR, 1963. 41. köt. 167. sz. 159—161. p.
[Richard Church és a görög könnyű gyalogság, 1810-től 1816-ig.]

Sullivan, A. E.: A French view of the post-Waterloo British army. — AQ. 1963. 85. köt. 2. sz. 188—197. p.
[Egy XIX. sz.-i francia katonatiszt véleménye a Waterloo utáni angol hadseregről.]

Annand, A. McK.: Cornet Charles Forbes, 17th lancers, c. 1825. — JSAHR, 1963. 41. köt. 166. sz. 74—76. p.
[Charles Forbes, a 17-es dzsidások zászlósának egyenruhája 1825 körül.]

Weber, Frank G.: Palmerston and Prussian liberalism, 1848. — JMH, 1963. 35. köt. 2. sz. 125—136. p.
[Palmerston és a porosz liberalizmus 1848-ban.]

Florescu, Radu R.: Stratford Canning, Palmerston, and the Wallachian revolution of 1848. — JMH, 1963. 35. köt. 3. sz. 227—244. p.
[Stratford Canning, Palmerston és az 1848-as román forradalom.]

Norman, A. V. B.: Notes for a history of the dress of the scottish yeomanry and volunteer cavalry up to 1850. — JSAHR, 1963. 41. köt 167. sz. 113—137. p.
[Jegyzetek a skót önkéntes lovasság egyenruhájának történetéhez 1850-ig.]

Tylden, G.: Sir George Cathcart and staff, Basutoland, 1852. — JSAHR, 1963. 41. köt. 168. sz. 208—209. p.
[Sir George Cathcart és törzskarának egyenruhája. 1852, Baszutoföld.]

Barnsley, R. E.: The diaries of John Hall, principal medical officer in the Crimea, 1854 to 1856. — JSAHR, 1963. 41. köt. 165. sz. 3—18. p.
[John Hall, a krími háború orvos főtisztjének naplója, 1854—1856.]

Annand, A. McK.: Pripe-major John Macdonald, 72nd Highlanders, c. 1855. — JSAHR, 1963. 41. köt. 167. sz. 111—112. p.
[John Macdonald a 72. skót ezred őrnagyának egyenruhája 1855 körül.]

Rickword, Gerald O.: Sergeant John Hopkins, 97th regiment, c. 1856. — JSAHR, 1963. 41. köt. 167. sz. 138—139. p.
[John Hopkins, a 97. ezred őrmesterének egyenruhája 1856 körül.]

Mosse, W. E.: Public opinion and foreign policy: the British public and the war-scare of November 1870. — HJ, 1963. 1. sz. 38—58. p.
[Közvélemény és külpolitika. Az angol közönség és a háborús pánik 1870 novemberében.]

Crapster, Basil L.: A. B. Richards (1820—76.): journalist in defence of Britain. — JSAHR. 1963. 41. köt. 166. sz. 94—97. p.
[A. B. Richards, az Anglia katonai biztonsága fölötti aggodalom újságírója 1859- és 1870—71-ben.]

Adolph-Auffenberg-Komarów, H.: Die Donaumonarchie handelte im Auftrage Europas. — S, 1963. 16. sz. 11. p.
[Bosznia és Hercegovina megszállása 1878-ban.]

Godfrey, Michael: The price of glory. — AQ, 1963. 86. köt. 1. sz. 51—53. p.
[Katonatiszti rangok vásárlása és ára az angol hadseregben a XIX. sz.-ban.]

Tylden, G.: The waggon laager. — JSAHR, 1963. 41. köt. 168. sz. 200—205. p.
[A szekér-tábor alkalmazása a délafrikai angol gyarmati haderőnél. A 19. sz. végétől 1902-ig.]

Tylden, G.: The West African Regiment 1898 to 1928. — JSAHR, 1963.

41. köt. 166. sz. 98—100. p.
[Az angol hadsereg nyugat-afrikai ezrede, 1898-tól 1928-ig.]

Clark, John J.: Anglo—German naval negotiations, 1898 to 1914 and 1933 to 1938. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 632. sz. 349—353. p.
[Angol—német tengerészeti tárgyalások 1898 és 1914, valamint 1933 és 1938 között.]

Bonner, R. A.: Regimental colours of an old Manchester volunteer force, 1804. — JSAHR, 1963. 41. köt. 168. sz. 206—208. p.
[Egy manchesteri önkéntes alakulat ezredzászlója 1904-ből.]

Pemberton, Frankland R.: The development of British service aviation. — AQ, 1963. 87. köt. 1. sz. 128—131. p.
[Az angol katonai repülés fejlődése.]

Bond, Brian: Richard Burdon Haldane at the War Office, 1905—1912. — AQ, 1963. 86. köt. 1. sz. 33—43. p.
[Richard Burdon Haldane, brit hadügyminiszter tevékenységéről 1905-től 1912-ig.]

Popov, V. I.: Anglijszkaja diplomatija i Vosztocsnüj pakt. — NNI, 1963. 3. sz. 49—65. p.
[Az angol diplomácia szerepe a Keleti egyezmény létrejöttének meghiúsításában.]

Davenport, T. R. H.: The South African rebellion, 1914. — EHR, 1963. 78. köt. 306. sz. 73—94. p.
[A dél-afrikai felkelés 1914-ben.]

Mirosnikov, L. I.: „Germanszkaja ugroza" Indii i anglijszkaja ékszpanszija v Irane v 1914—1920 godah. — NNA, 1963. 6. sz. 55—72. p.
[Német veszély Indiában és angol terjeszkedés Iránban 1914 és 1920 között.]

Mocsul'szkij, N. F.: Politicseszkaja bor'ba v Anglii v szvjazi sz vvedeniem vszeobscsej voinszkoj povinnoszti v 1939 godu. — VI, 1963. 10. sz. 95—103. p.
[Politikai harc Angliában az általános hadkötelezettség bevezetésével kapcsolatban, 1939-ben.]

Saunders, M. G.: Zwei grossen britischen Soldaten zum Gedächtnis. Übers. v. Joachim Röseler. — WR, 1963. 8. sz. 467—471. p.
[Két nagy brit katona emlékezetére: Lord Alanbrooke és lord Cunningham, a második világháború brit hadvezérei.]

Ausztria

Berger, Walter: Geschichte und Wehrgesinnung. — Tr, 1963. 4. sz. 272—273. p.
[Az erkölcsi tényező szerepe a haza védelmében. Ausztria történetének példája.]

Schindl, Raimund: Von der Schutzgrenze zum Grenzschutz. — S, 1963. 8. sz. 9—10. p.
[A régi osztrák katonai határőrvidék.]

Prickler, Harald: Eine Burg der Grenzwächter in Oberwart? — BH, 1963. 3. sz. 140—142. p.
[A burgenlandi határőrvidék védelmi rendszere a 13.—14. században.]

Lhotky, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. — MÖG, 1963. XIX. Erg. Bd. XII., 496 p.
[Források Ausztria középkori történetéhez.]

Literaturübersicht zur Gescichte des Prinzen Eugen und seiner Zeit. [Zgst. v.] Militärwissenschaftliche Abteilung des BMfLV. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 312—314. p.
[Jenő, szavojai herceg és kora történetéhez irodalmi áttekintés. A bibliográfiát összeáll. az osztrák honvédelmi minisztérium hadtudományi osztálya.]

Zeittafel. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 315. p.
[Időrendi tábla Jenő, szavojai herceg életére vonatkozóan.]

Eugenio von Savoy. — BI, 1963. 4. sz. [6—9. p.]
[Jenő, szavojai herceg.]

Kiszling, Rudolf: Prinz Eugen von Savoyen als Feldherr. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 253—259. p.
[Jenő, szavojai herceg, mint hadvezér.]

Hummelberger, Walter: Prinz Eugen von Savoyen. — Tr, 1963. 5. sz. 349—353. p.
[Savoyai Jenő herceg születésének 300. évfordulójára.]

Hummelberger, Walter: Das kaiserliche Heer zur Zeit Prinz Eugens. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 271—282. p.
[A császári hadsereg Jenő, szavojai herceg korában.]

Gall, Franz: Das äusserliche Bild der kaiserlichen Armee zur Zeit des Prinzen Eugen. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 282—287. p.
[Hogyan festett a császári hadsereg Jenő, szavojai herceg korában.]

Horváth Miklós: Prinz Eugen und seine Zeit in der gegenwärtigen ungarischen Auffassung. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 294—297. p.
[Jenő, szavojai herceg és kora a mai magyar történetfelfogásban.]

Braubach, Max: Die Geheimpolitik des Prinzen Eugen von Savoyen. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 259—267. p.
[Jenő, szavojai herceg titkos politikája.]

Zimmermann, Jürg: Prinz Eugen von Savoyen. (18. Október 1663 bis 20/21. April 1736). Zum 300. Geburtstage des Feldherrn und Staatsmannes. — ASM, 1963. 10. sz. 619—620. p.
[Jenő, szavojai herceg. A hadvezér és államférfi születésének 300. évfordulójára.]

Kaether, Ernst: Prinz Eugen von Savoyen (geb. am 18. Oktober 1663). — WR, 1963. 10. sz. 568—574. p.
[Jenő, szavojai herceg születésének 300. évfordulójára.]

Bücheler: Prinz Eugen von Savoyen. Ein Soldatenleben für Österreich und Europa. — PKI, 1963. 5. sz. 26—27. p.
[Jenő, szavojai herceg születésének 300. évfordulójára.]

Allmayer-Beck, Johann Christoph: Prinz Eugens Erbe. — Zu seinem 300. Geburtstag am 18. Oktober 1963. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 267—270. p.
[Jenő, szavojai herceg örökösége.]

Pebal, Kurt: Die Quellen zu Prinz Eugen im Kriegsarchiv Wien. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 300—303. p.
[Jenő, szavojai hercegre vonatkozó források a bécsi Hadilevéltárban.]

Rabensteiner, Wolf: Prinz Eugen und die Landkarten seiner Zeit. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 304—310. p.
[Jenő, szavojai herceg és korának térképei.]

Jedlicka, Ludwig: Gedächtnisstätten an Prinz Eugen in Österreich. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 287—294. p.
[Jenő, szavojai herceg emlékhelyei Ausztriában.]

Erinnerungen an Prinz Eugen in Italien. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 297—299. p.
[Emlékek Jenő, szavojai hercegre Olaszországban. Képanyag.]

Ingrim, Robert: Von Eugen zu de Gaulle. — ÖMZ, 1963. 5. sz. 270—271. p.
[Jenő, szavojai hercegtől de Gaulle-ig.]

Adolph—Auffenberg—Komarów, H.: FMLt Graf Hadiks Überfall auf Berlin (1757). — S, 1963. 21. sz. 11. p.
[Hadik András rajtaütése Berlinen 1757-ben.]

Adolph—Auffenberg—Komarów, H.: Ein bedeutender Soldat und Gelehrter: FZM Franz Ritter von Hauslaub. — S, 1963. 3. sz. 11. p.
[Franz von Hauslaub, jelentős osztrák katona és tudós. Születésének 165. évfordulója.]

Harmuth, Adolf: Die militärische Operationen 1848—49 im burgenländischen Raum. — BH, 1963. 1. sz. 15—29. p.
[Katonai hadműveletek 1848—49-ben Burgenland területén.]

Stampfer, Norbert: 1863 — das Geburtsjahr der Gebirgsartillerie Österreichs. — S, 1963. 3. sz. 9., 4. sz. 9., 5. sz. 11., 6. sz. 10. p.
[1863 — az osztrák hegyi tüzérség születésnapja.]

Adolph—Auffenberg—Komarów, H.: Radetzkys italienischer Feldzug. — S, 1963. 5. sz. 11. p.
[Radetzky itáliai hadjárata.]

Adolph—Auffenberg—Komarów, H.: Vizeadmiral Frhr. v. Tegetthoff als Marineoberkommandant. — S, 1963. 4. sz. 11. p.
[Wilhelm von Tegetthoff mint tengerész főparancsnok.]

Fellner, Fritz: Die Haltung Österreich—Ungarns während der Konferenz von Algeciras 1906. — MÖG, 1963. LXXI. köt. 462—477. p.
[Ausztria—Magyarország magatartása az algecirasi konferencia alatt.]

Urrisk, Otto: „Er liess schlagen eine Brucken . . ." — Die technischen Truppen Österreich—Ungarns. — S, 1963. 23. sz. 11., 24. sz. 11. p.
[Ausztria—Magyarország műszaki csapatai.]

Die Militärakademie Wr. Neustadt hat wieder einen General zum Kommandanten. — S, 1963. 2. sz. 9. p.
[Emlékezés a Wiener Neustadt-i osztrák katonai akadémia parancsnokaira.]

Steinböck, Erwin: Das österreichische Bundesheer 1920—1938. Teil 2.: 1933—1938. — Fg, 1962. 6. sz. 203—208., 1963. 1. sz. 26—30., 2. sz. 63—68., 3. sz. 96—103., 4. sz. 129—132., 5. sz. 164—170. p.
[Az osztrák hadsereg 1920. és 1938. között. 2. rész. 1933—1938.]

Bulgária

Matte, Robert G.: Bulgaria: unhappy satellite. — MR, 1963. 7. sz. 59—65. p.
[Bulgária küzdelmes múltja.]

Tivcsev, Petör: Za ucsasztieto na bölgari vöv bizantijszkata vojszka prez perioda na bizantijszkoto igo (1018—1185. g.) — IP, 1963. 1. sz. 79—93. p.
[Bolgárok részvétele a bizánci hadseregben a bizánci uralom idején, 1018—1185.]

Kalinkov, Aszen: Voennoto naszledsztvo na Vaszil Levszki. — VISz, 1963. 1. sz. 71—86. p.
[Vaszil Levszki katonai hagyatéka.]

Mitev, Jono: Dokumenti za vtoroto prebivane na Georgi Rakovszki v Odesza. — VISz, 1963. 1. sz. 101—107. p.
[Dokumentumok Georgi Rakovszki második odesszai látogatásáról.]

Orehov, A. M.: 85-letie oszvobozdenija Bolgarii ot tureckogo iga. — VI, 1963. 7. sz. 163—164. p.
[Bulgaria török iga alól való felszabadításának 85. évfordulója.]

Nojkov, Sztilijan: Oszemdeszet i petata godisnina ot podpiszvaneto na Szansztefanszkija miren dogover. — VISz, 1963. 1. sz. 108—118. p.
[A San Stefano-i békeszerződés aláírásának 85. évfordulója.]

Sztoimenov, Sztojan: Iz dejnosztta na BKP v zascsita i podkrepa na iszpanszkata republika (1936—1939 r.) — IP, 1963. 2. sz. 85—92. p.
[A Bolgár Kommunista Párt tevékenységéről a spanyol köztársaság megvédéséért és segítségéért (1936—1939.]

Csehszlovákia

Novy, Rostislav: Stribrské vojenstvi v dobe predhusitské. (Studie k dejinám mestského predhusitského vojenstvi.) — HV, 1963. 3. sz. 412—444. p.
[Stribro területének hadügye a huszitizmus előtti időszakban.)

Töpfer, Bernhard: Fragen der hussitischen revolutionären Bewegung. — ZG, 1963. 1. sz. 146—167. p.
[A forradalmi huszita mozgalom kérdései.]

Blaskovic, Jozef: K dejinám tureckej okupácie na Slovensku. — HS, 1963. VII. köt. 95—116. p.
[Adalék a török hódoltság történetéhez Szlovákiában, 1543—1687.]

Blaskovic, Jozef: Padli Turci na Poniky . . . — Proroda a Spolocnost, 1963. 12. sz. 36—41. p.
[Érsekújvár 1663. évi elfoglalása a törökök által.]

Pichlik, Karel: Vzpoury navrátilcu z ruského zajeti na Slovensku v kvetnu a cervnu 1918. — HC, 1963.. 4. sz. 580—598. p.
[Az orosz hadifogságból hazatérők lázongásai Szlovákiában 1918 május—júniusában.]

Hajek, Milos — *Novotny*, Josef: La politique et l'Armée de la Tchécoslovaquie devant la crise de Munich. — RHDGM, 1963. 52. sz. 1—20. p.
[Csehszlovákia politikája és hadserege a müncheni válság előtt.]

Fichelle, Alfred: La crise interne de la Tchécoslovaquie (septembre 1938 — mars 1939.) — RHDGM, 1963. 52. sz. 21—38. p.
[Csehszlovákia belső válsága 1938. szeptember 29—1939. március 15.]

Koval, Hugo: Nekolik poznámek ke knize J. Navrátila a J. Domanského „Boj KSC o lidovou armádu 1945—1948". — HV, 1963. 6. sz. 1005—1008. p.
[Néhány megjegyzés Navrátil és Domansky „A Csehszlovák Kommunista Párt harca a népi hadseregért 1945—1948" c. művéhez.]

Wiener, Fritz: Die Steitkräfte der Tschechslowakischen Sozialistischen Republik (CSSR). Historische Entwicklung und heutige Organisation. — ÖMZ, 1963. 3. sz. 148—154. p.
[A csehszlovák haderő. Történeti fejlődés és a jelenlegi szervezet.]

Vietor, Martin: Apercu de l'évolution de l'État slovaque. — RHDGM, 1963. 52. sz. 39—60. p.
[A szlovák állam fejlődésének rövid vázlata.]

Egyiptom

Lebedev, N. I.: Imperialiszticseszkaja agreszszija protiv Egipta v 1956 godu. — VI, 1963. 9. sz. 66—81. p.
[Az Egyiptom elleni imperialista agresszió 1956-ban.]

Franciaország

Bossuat, André: Le Parlement de Paris pendant l'occupation anglaise. — RH, 1963. 229. köt. 1. sz. 19—40. p.
[A párizsi parlament az angol megszállás alatt (1420—1436.)]

Tribout de Morembert, H.: Les Gouverneurs Militaires de Metz. — RHA, 1963. 3. sz. 31—38. p.
[Metz katonai kormányzói, 1564—1963.]

Clair-Louis, Jean: La Guerre des Amoureux, 7e Guerre de Religion. — RHA, 1963. 2. sz. 5—16. p.
[A 7. franciaországi vallásháború 1580-ban.]

Chabanier, J[ean]: Les régiments de Forez. — RHA, 1963. 2. sz. 109—111. p.
[Franciaország egyik régi tartományának, Forez-nek az ezredei. 17—19. század.]

Chabanier, J[ean]: Régiments d'infanterie de la Loire. — RHA, 1963. 2. sz. 111—129. p.

[Loire megye gyalogezredei, 17—20. század.]

Masson, R[oger]: Mes Mémoires, de Gonzague de Reynold. — RMS, 1963. 12. sz. 557—567. p.
[Ismertetés Gonzague de Reynold 18. századi francia író önéletrajzának 3. kötetéről. Svájci katonák francia szolgálatban.]

Laulan, Robert: Visites royales et princieres a l'École Militaire sous l'Ancien Régime. — RHA, 1963. 3. sz. 15—30. p.
[Királyi és hercegi látogatások a Katonai Iskolában 1789 előtt.]

Schneyder, Philippe: Un artiste européen. Beethoven, Napoléon Bonaparte et la France. — RHA, 1963. 3. sz. 55—72. p.
[Beethoven, Napoleon és Franciaország.]

Clair-Louis, Jean: La campagne d'Italie a l'ere atomique. — RMI, 1963. 347. sz. 78—84. p.
[Az olaszországi csata és az atomkor. Napoleon győzelme 1796. április 14-én Dego mellett.]

Langham-Carter, R. R.: Francois de Joinville, prince and admiral. — AQ, 1963. 85. köt. 2. sz. 203—211. p.
[Francois de Joinville, francia tengernagy.]

Mollot: De Brack: un chef de guerre moderne. — RMI, 1963. 348. sz. 76—82. p.
[Egy modern francia hadvezér: De Brack (1789—1850).]

Chalmin, P.: Le Sens de l'option des officiers savoisiens en 1860. — RHA, 1963. 2. sz. 17—31. p.
[A szavojai tisztek szabad állásfoglalásának iránya.]

Zaniewicki, W.: L'oeuvre de Freycinet au ministere de la guerre, 1888—1893. — RHA, 1963. 2. sz. 55—72. p.
[Freycinet francia hadügyminiszter visszaemlékezéseiről. 1888—1893.]

Rougevin-Baville, J.: Roland Garros. — RHA, 1963. 4. sz. 40—46. p.
[A francia repülés egyik úttörője, Roland Garros. 1888—1918. Részvétele az első világháborúban.]

Gil, Bernard: Pilotes de chasse. — FAF, 1963. 188. sz. 63—80. p.
[A francia vadászrepülés történetéből.]

Dites-le avec des avions... — FAF, 1963. 188. sz. 81—82. p.
[Karikatúrák a francia repülés történetéből.]

Zwengel, Otto: Jean Jaures et la Defense nationale. — RMI, 1963. 1. sz. 40—43. p.
[Jean Jaures és a nemzetvédelem problémái.]

Neltner, L.: L'École Nationale Supérieure des Mines de Saint-Etienne. — RHA, 1963. 2. sz. 146—150. p.
[A Saint-Etienne-i bányászfőiskola hallgatói az első és a második világháborúban.]

Macdonald, Charles B.: The neglected Ardennes. — MR, 1963. 4. sz. 74—89. p.
[Az Ardennek az első és a második világháborúban.]

Donat, Gerhard: General Charles de Gaulle, Soldat und Truppenführer. — ÖMZ, 1963. 6. sz. 342—345. p.
[De Gaulle tábornok, mint katona és hadvezér.]

Nemo: La Place des Antilles et de la Guyane dans l'histoire militaire. — RHA, 1963. 1. sz. 9—12. p.
[Az Antillák és Guayana helye a hadtörténelemben.]

Lyet, P. — *Dusseigneur,* F.: Regards sur trois siecles d'histoire. — RHA, 1963. 1. sz. 13—24. p., 1 térk.
[A Kis-Antillák és Guayana hadtörténetének áttekintése, 17—19. század.]

Menier, M. A.: Images des iles et documents d'histoire. — RHA, 1963. 1. sz. 39—49. p.
[A szigetek és erődök ábrázolásai, történelmi dokumentumok. Antillák.]

Laroche, Carlo: Un tragique essai de Colonisation en Guyane. L'expédition du Kourou 1763—1764. — RHA, 1963. 1. sz. 65—78. p.
[A gyarmatosítás tragikus kísérlete francia Guyanán. Expedició a Kourou folyamon. 1763—1764.]

Dubois: Le Robespierre des colonies... Victor Hugues, 1762—1826. — RHA, 1963. 1. sz. 91—100. p.
[Victor Hugues, francia Guayana helytartója.]

Le Service Militaire Adapté. — RHA, 1963. 1. sz. 163—166. p.
[Az Alkalmazott Katonai Szolgálat szervezete az Antillákon és francia Guayanán.]

Petitjean-Roget, Jacques: Au premier siecle de la colonisation, la Milice de la Martinique. — RHA, 1963. 1. sz. 25—38. p.
[Martinique hadserege a gyarmatosítás első századában.]

Chambertrand, Gilbert de: Quelques chefs guadeloupéens. — RHA, 1963. 1. sz. 136—143. p.
[Guadeloupe néhány katonai parancsnoka.]

Toussaint, A.: L'armée francaise a l'ile de France 1721—1810. — RHA, 1963. 4. sz. 51—64. p., 1 t.
[Francia haderő az Indiai-óceán francia szigetein. 18—19. század.]

Gens d'armes et gendarmerie a Bourbon. — RHA, 1963. 4 sz. 47—50. p.
[Fegyveresek és csendőrség Bourbon szigetén. 18—20. század.]

Dusseigneur, F.: La Réunion, quatre siecles d'histoire. — RHA, 1963. 4. sz. 9—25. p., 1 t.
[Réunion sziget történetének négy évszázada. Hadtörténelmi vonatkozások.]

Hervé, Jean-Claude: Enfant et défenseur des Isles de l'Océan Indien (1775—1860), l'amiral Pierre Bouvet. — RHA, 1963. 4. sz. 29—39. p.
[Az Indiai-óceánban levő francia szigetek szülötte és védelmezője: Pierre Bouvet admirális (1775—1860). Tengeri csaták az India-óceánon Franciaország és Anglia között.]

Charpentier, R.: Les troupes de marine et la campagne de Madagascar en 1895. — RHA, 1963. 4. sz. 73—84. p.
[Tengerészcsapatok és a madagaszkári hadjárat 1895-ben.]

Lyet, Pierre — *Ferry:* Trois futurs maréchaux de France a Madagascar. — I. Gallieni. II. Joffre. III. Lyautey. — RHA, 1963. 4. sz. 88—117. p.
[Franciaország három későbbi marsallja Madagaszkáron.]

Jouin: La Cote Francaise des Somalis. — I. De 1936 a juin 1940. II. Participation francaise a la Résistance éthiopienne 1936—1940, — RHA, 1963 4. sz. 149—162. p.
[Francia-Szomália 1936—1940 júniusa között. — Francia részvétel az etiópiai ellenállási mozgalomban, 1936—1940.]

Japán

Presseisen, E. L.: Le racisme et les Japonais. (Un dilemme nazi.) — RHDGM, 1963. 51. sz. 1—14. p.
[A japánok és a fajelmélet.]

Rowbotham, W. R.: The bombardment of Kagoshima, 15th august 1863. — RUSIJ, 1963. 108. köt. 631. sz. 273—278. p.
[Kagoshima angol bombázása 1863. aug. 15-én.]

Rüzsakov, A.: Proval odnoj avantjurü japonszkih militarisztov. — VIZs, 1963. 7. sz. 125—127. p.
[Japán militaristák 1938. évi kalandjának kudarca.]

Kongó

Zuszmanovics, A. Z.: O voszsztanii batatela v Bel'gijszkom Kongo XIX. veka. — NNA, 1963. 3. sz. 45—52. p.
[A batatela lázadás Belga-Kongóban a XIX. sz.-ban.]

Korea

Han, Sz.: Korejszkie partizanü v bor'be za vlaszt' szovetov na Dal'nem Vosztoke (1918—1922 gg.) — VIZs, 1963. 5. sz. 109—114. p.
[Koreai partizánok a szovjet hatalomért vívott harcban a Távol-Keleten, 1918—1922. között.]

Montfort, M. H.: Expériences américaines de la campagne de Corée. — RMS, 1963. 11. sz. 528—529. p.
[Amerikai tapasztalatok a koreai hadjáratban.]

Zum 10. Jahrestag des Waffenstillstandes in Korea. — ZM, 1963. 2. sz. 254—255. p.
[A koreai fegyverszünet 10. évfordulójára.]

Maculenko, V.: 15 let korejszkoj Narodnoj armii. — VIZs, 1963. 2. sz. 127—128. p.
[15 éves a Koreai Néphadsereg.]

Kuba

Nitoburg, É. L.: K voproszu ob intervencii SzSA na Kube v 1933. godu. — NNI, 1963. 2. sz. 108—117. p.
[Az Amerikai Egyesült Államok kubai intervenciója 1933-ban.]

Castro, Fidel: A Moncada laktanya elleni támadás terve. — Kuba, 1963. 4. sz. 7—8. p.
[Castro: A történelem fel fog menteni c. védőbeszédéből, melyet 1953. októberében mondott el.]

Guevara, Ernesto Che: Hadjárat a Sierra Maestrában. — Kuba, 1963. 3. sz. 12—13., 4. sz. 9—10., 5. sz. 6. p.

A Kubai Forradalmi Kormány és az Egyesült Forradalmi Szervezetek 1962. november 25-i nyilatkozata. — Kuba, 1962. 11. sz. 5—7. p.
[A karibi válság.]

Lemay, Curtis E.: Deterrence in action. — O, 1963. 47. köt. 257. sz. 526—528. p.
[Az elrettentés működésben. A kubai válság tanulságai.]

Mihajlov, A. — *Grekov,* A.: Kubinszkij narod v bor'be za szvobodu i nezaviszimoszt'. — VIZs, 1963. 7. sz. 33—48. p.
[A kubai nép harcban a szabadságért és a függetlenségért.]

Castro, Fidel: A kubai forradalom ügye legyőzhetetlen. — Kuba, 1963. 1. sz. 3—12. p.

A kubai zászló. A címer. — Kuba, 1963. 5. sz. 28. p.

Bozzolato, Giampiero: Fonti per la storia dei rapporti tra Italia e Polonia nella Biblioteca Czartoryski di Cracovia. — RSR, 1963. 3. sz. 407—424. p.
[Az olasz—lengyel kapcsolatok történetére vonatkozó források a krakkói Czartoryski Könyvtárban.]

Cada, Jerzy: Stosunki polsko—węgierskie przed powstaniem styczniowym (1859—1862). — PH, 1963. Tom LIV. Zeszyt 2. 297—324. p.
[Lengyel—magyar kapcsolatok a januári felkelés előtt (1859—1862).]

A januári felkelésről. — Le, 1963. 1. sz. 39—44. p.
[Idézetek forrásmunkákból.]

Wójcik, Tadeusz: A ti és a mi szabadságunkért. — Le, 1963. 1. sz. 20—22. p.
[A Lengyelország felszabadításáért vívott harcokban a közös lengyel—orosz jelszó.]

Molinski, Jan: Dzialania wojskowe w powstaniu styczniowyn. — WL, 1963. 1. sz. 34—42., 2. sz. 55—65. p.
[Harctevékenység a januári felkelés alatt.]

Kieniewicz, Stefan: A januári felkelés. — Le, 1963. 1. sz. 17—19. p.

W setna rocznice wybuchu powstania styczniowego. — PWL, 1963. 1. sz. 8—17. p.
[Az 1863. januári felkelés 100. évfordulójára.]

Orehov, A. M.: K sztoletiju voszsztanija 1863 goda. — VI, 1963. 4. sz. 157—158. p.
[Az 1863. évi felkelés 100. évfordulójakor.]

Szmirnov, A. — *Miller,* I.: Jarkaja sztranica isztorii. K 100-letiju voszsztanija 1863 goda. — K, 1963. 2. sz. 29—37. p.
[A lengyelek 1863. évi januári felkelésének 100. évfordulójára.]

Lossowski, Piotr: Przelali krew za wolnosc Polski... — WL, 1963. 1. sz. 23—33. p.
[Európa népeinek fiai Lengyelország szabadságáért.]

Halicz, Emanuel: W stolecie powstania styczniowego. — WL, 1963. 1. sz. 13—22. p.
[Az 1863 januári felkelés 100. évfordulójára.]

Halicz, Emanuel: Z perspektywy stu lat 1863—1963. — WPH,. 1963. 1. sz. I—XI. p.
[100 év távlatából, az 1863 januári felkelésről.]

Obusenkova, L. A. — *Emel'janov,* Ju. N.: K sztoletiju voszsztanija 1863 g. — ISzSzSzR, 1963. 3. sz. 231—233. p.
[A lengyel nemzeti felszabadító felkelés 100. évfordulója.]

Sulewski, Wojciech: Tradycje powstania styczniowego w ruchu oporu. — WL, 1963. 3. sz. 73—78. p.
[A januári felkelés tradíciója a lengyel ellenállási mozgalomban.]

Kosztjusko, I. I.: K sztoletiju voszsztanija 1863 g. v carsztvo, Pol'szkom, Litve, Beloruszszii i na pravoberezsnoj Ukraine. — VI, 1963. 1. sz. 86—99. p.
[Az 1863. évi felkelés 100. évfordulója Lengyelországban, Litvániában, Belorussziában és Ukrajnában.]

D'jakov, V. A.: Escse odna neizvesztnaja proklamacija Komiteta ruszszkih oficerov v Pol'se. — ISzSzSzR, 1963. 3. sz. 160—162. p.
[Az Orosz Tisztek Lengyelországi Bizottságának ismeretlen felhívása.]

D'jakov, V. A.: Neizvesztnaja proklamacija „Komiteta ruszszkih oficerov v Pol'se". — NNI, 1963. 1. sz. 119—121. p.
[Az Orosz Tisztek Lengyelországi Bizottságának ismeretlen kiáltványa.]

Ryzewski, Waclaw: Szlakiem walk powstanców Slaskich 1919—1921. r. — WPH, 1963. 3/4. sz. 656—659. p.
[Az 1919—1921. évi szileziai felkelés harcainak nyomában. A Dzierzynski Katonai Politikai Akadémia történeti osztálya hallgatóinak hadtörténeti utazásáról.]

Zielinski, Stanislaw: Fragment pamietnika „Na frontach rewolucji". — WPH, 1963. 3/4. sz. 505—540. p.
[Részlet a „Forradalom arcvonalain" c. visszaemlékezésből.]

Romeyko, Marian: Przed i po maju 1926 r. Ze wspomnien oficera sztabu generalnego. Czesc V—VI. — WPH, 1963. 1. sz. 251—283., 2. sz. 194—223. p.
[1926. májusa előtt és után. Egy vezérkari tiszt visszaemlékezéseiből. V—VI. rész.]

Ozog, Stanislaw: Sytuacja mieszkaniowa w wojsku w latach miedzywojennych. — PKw, 1963. 6. sz. 66—73. p.
[A lakáshelyzet a hadseregben a két háború közötti időben.]

Jedruszczak, Tadeusz: O polsko—niemieckiej deklaracji z 1934 r. — WPH, 1963. 2. sz. 224—228. p.
[Az 1934. évi lengyel—német deklaráció.]

Buniewicz, I.: Kolejnictwo w przygotowaniach obronnych Polski w latach 1935—1939. — MW, 1963. 9. sz. 103—115. p.
[A vasútügy Lengyelország védelmének előkészítésében, 1935—1939.]

Stawecki, Piotr: Przyczynek do historii polskiego przemyslu zbrojeniowego. Sprawozdanie zarzadu spólki akcyjnej „Sepewe" za rok 1938. — WPH, 1963. 1. sz. 284—310. p.
[Adalék a lengyel hadiipar történetéhez. A „Sepewe" részvénytársaság igazgatóságának 1938. évi jelentése.]

Duczynski, Henryk — *Krwawicz,* Marian: O wydawnictwach poswieco-

nych dziejom Ludowego Wojska Polskiego. — WPH, 1963, 3/4. sz. 561—578. p.
[A lengyel Néphadsereg történetével foglalkozó kiadványok. Áttekintés.]

Rosen-Zawadzki, Kazimierz: Z dziejów powstania i ewakuacji Wojska Polskiego w ZSRR. sierpien 1941 — sierpien 1942 r. Zakonczenie. — WPH, 1963. 2. sz. 92—124. p.
[A Lengyel Hadsereg megalakulásának és áttelepítésének történetéről a Szovjetunióban, 1941. aug. — 1942. aug. Befejező rész.]

Zbiniewicz, F[ryderik]: Rola Polskiej Partii Robotniczej w ksztaltowaniu politycznego oblicza Wojska Polskiego (druga polowa 1944 r.) — MW, 1963. 10. sz. 32—59. p.
[A Lengyel Munkáspárt szerepe a Lengyel Néphadsereg politikai arculatának kialakulásában.]

Zbiniewicz, Fryderik: Geneza zwiazku patriotów polskich w ZSRR i 1 dywizji piechoty im. Tadeuzza Kosciuszki maj 1942 — czerwiec 1943. r. — WPH, 1963. 1. sz. 3—32. p.
[A Lengyel Hazafiak Szövetségének és Kosciuszko Tádéról elnevezett 1. gyalogos hadosztálynak a megalakulása a Szovjetunióban, 1942. május —1943. június között.]

Podgórski, Cz.: 1 dywizja piechoty im. Tadeusza Kosciuszki. (Formowanie i rozwój organizacyjny — 14 maja — 11 pazdziernika 1943 r.) — MW, 1963. 7. sz. 71—89. p.
[A Kosciuszko Tádéról elnevezett 1. gy. ho. megalakulása és szervezeti fejlődése 1943. máj. 14. — okt. 11. között.]

Jurgielewicz, Waclaw: Die Entstehung und Entwicklung der Polnischen Volksarmee in der Zeit des zweiten Weltkrieges. — ZM, 1963. 4. sz. 408—422. p.
[A Lengyel Néphadsereg megalakulása és fejlődése a második világháború idején.]

Jurgielewicz, W[aclaw]: Organizacja aparatu uzupelnien Ludowego Wojska Polskiego. — MW, 1963. 8. sz. 69—86. p.
[A Lengyel Néphadsereg kiegészítési rendszerének szervezete, 1943—1945. között.]

Jurgielewicz, Waclaw: Rozbudowa Ludowego Wojska Polskiego w drugiej polowie 1944 r. — WPH, 1963. 3/4. sz. 39—68. p.
[A Lengyel Néphadsereg kiépülése 1944. második felében.]

Szulczynski, Stanislaw: Historyczna bitwa. — PWL, 1963. 10. sz. 188—195. p.
[Történelmi csata, a leninói ütközet, 1943. okt.]

Zielicz, Stefan: ... W rejonie miejscowosci Lenino. — WL, 1963. 9. sz. 12—21. p.
[Lenino körzetében.]

Wrzosek, Mieczyslaw: Odznaczenie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945. — WPH, 1963. 3/4. sz. 553—560. p.
[A Lengyel Néphadsereg egységeinek kitüntetései 1943—1945 között.]

Blum, Ignacy: O skladzie socjalno-demograficznym polskich sil zbrojnych w zwiazku Radzieckim. — Maj 1943 — lipiec 1944 r. — WPH, 1963. 2. sz. 3—34. p.
[A lengyel fegyveres erők szociális-demográfiai összetétele a Szovjetunióban, 1943. máj. — 1944. júl.]

Simanszkij, A. — *Hromov,* Sz.: Jubilejnaja szeszszija Pol'szkoj Akademii Nauk. — VIZs, 1963. 12. sz. 95—100. p.
[A Lengyel Tudományos Akadémia jubileumi ülése a Lengyel Hadsereg 20. évfordulójára.]

Stachurski, Eugeniusz: Udzial spoleczenstwa cywilnego w obchodach XX-lecia ludowego Wojska Polskiego. — WL, 1963. 8. sz. 41—43. p.
[A polgári társadalom részvétele a húszéves Lengyel Néphadsereg megünneplésében.]

Dwudziestolecie, historia i ludzie. — WPH, 1963. 3/4. sz. 5—8. p.
[A Lengyel Néphadsereg 20. évfordulójára.]

Godlewski, Piotr: Rozmowy przed XX-leciem. — WL, 1963. 3. sz. 23—30. p.
[Beszélgetés Jan Zamojskival, a Lengyel Hadtörténeti Intézet főnökével és Kazimierz Koniecznyvel, a Lengyel Katonai Múzeum igazgatójával a Lengyel Néphadsereg 20. évfordulója előtt.]

Benard, Zbigniew: Droga do Polski. — WL, 1963. 5. sz. 3—9. p.
[A Lengyel Néphadsereg 20. évfordulójára. Út Lengyelországba.]

Rawski, Tadeusz: Ludowe Wojsko Polskie. — WL, 1963. 9. sz. 38—54. p.
[A Lengyel Néphadsereg 20. évfordulójára.]

Kozlowicz, Wojciech: Felköszöntés. — Le, 1963. 10. sz. 23—25. p.
[A Lengyel Néphadsereg húszesztendős.]

Spychalski, Marian: U podstaw ksztaltowania obronnosci Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W XX-lecie Ludowego Wojska Polskiego. — WPH, 1963. 3/4. sz. 12—38. p.
[A Lengyel Népköztársaság védelmének megteremtésénél.]

Spychalski, M[arian]: U podstaw kszaltowania obronnosci Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w XX-lecie Ludowego Wojska Polskiego. — MW, 1963. 10. sz. 5—31. p.
[A Lengyel Népköztársaság védelmének megalakulásánál, a Lengyel Néphadsereg 20. évfordulójára.]

[Spychalski] Szpühal'szkij, Marian: 20-letie narodnogo Vojszka Pol'szkogo. — VM, 1963. 9. sz. 30—45. p.
[20 éves a Lengyel Néphadsereg.]

[Zwanzig] 20 Jahre Polnische Volksarmee. — ZM, 1963. 3. sz. 383. p.
[Húsz éves a Lengyel Néphadsereg.]

Puteczny, M.: Wojsko Polskie stworzyla i wychowala Partia. — WPL, 1963. 10. sz. 3—9. p.
[A Lengyel Néphadsereg 20. évfordulójára.]

Spychalski, Marian: U podstaw ksztaltowania obronnosci Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W XX-lecie Ludowego Wojska Polskiego. — PWL, 1963. 10. sz. 5—35. p.
[A Lengyel Néphadsereg megalakulásának 20. évfordulójára. A Lengyel Népköztársaság védelme megalakulásánál.]

XX-lecie Ludowego Wojska Polskiego. — WL, 1963. 10. sz. 3—16. p.
[A Lengyel Néphadsereg megalakulásának 20. évfordulójára.]

Gac, Stanislaw: Dvacet let ozbrojenych sil lidového Polska. — HV, 1963. 5. sz. 721—733. p.
[A Lengyel Népköztársaság Fegyveres Erőinek 20 éve.]

Partia — Wojsko — Rewolucja Ludowa. — WL, 1963. 9. sz. 3—11. p.
[A Párt — a hadsereg — a népi forradalom.]

Gomulka, Wladyslaw: Zolnierze, których wyróżnila historia. — WPH, 1963. 3/4. sz. 9—11. p.
[Katonák, akiket kiemelt a történelem. Gomulka 1946-ban tartott beszédéből.]

Margules, Józef: Ludzie czynu. Krótkie zyciorysy bohaterskich zolnierzy Ludowego Wojska Polskiego. — WPH, 1963. 3/4. sz. 541—552. p.
[Tevékeny emberek. A Lengyel Néphadsereg hős katonáinak rövid életrajzai.]

Jurgielewicz, Waclaw: Konferencja wojskowo-historyczna w Pomorskim okregu wojskowym z okazji XX-lecia Ludowego Wojska Polskiego. — WPH, 1963. 3/4. sz. 652—655. p.
[Hadtörténeti konferencia a tengermelléki katonai körzetben a Lengyel Néphadsereg 20. évfordulója alkalmából.]

Jurek, Marian: Trzeci front dawniej i dzis. — WL, 1963. 9. sz. 86—96. p.
[A Lengyel Néphadsereg feladatai a múltban és ma.]

Przymanowski, Janusz: Armia bez munduru. — WL, 1963. 9. sz. 97—103. p.
[A Lengyel Néphadsereg és a lakosság kapcsolata. A harci hagyományok nevelő ereje.]

Czarnogórski, Czeslaw: Z kart braterstwa. — WL, 1963. 9. sz. 55—63. p.
[A lengyel—szovjet fegyverbarátság történetéből.]

20-lecie Ludowego Lotnictwa. — WPL, 1963. 7. sz. 3—17. p.
[Húsz éves a lengyel légierő, 1943—1963.]

Martecki, M.: Z historii lotnictwa morskiego. — WPL, 1963. 6. sz. 50—56. p.
[A haditengerészeti légierő történetéből.]

Golabek, Czeslaw: Z genezy powstania i dzialalnosci Werwolfu na polskich ziemiach zachodnich. — WPH, 1963. 2. sz. 125—152. p.
[A Wehrwolf megalakulásáról és tevékenységéről Lengyelország nyugati részén 1945—1958.]

Blum, Ignacy: Z dejin Polské armády v letech 1945—1948. — HV, 1963. 2. sz. 153—181. p.
[A Lengyel Néphadsereg történetéből az 1945—1948-as években.]

Huszcza, Zygmunt—*Szydlowski,* Zbigniew: Z dziejów pomorskiego okregu wojskowego w latach 1945—1948. — WPH, 1963. 3/4. sz. 273—293. p.
[A tengermelléki katonai körzet történetéből, 1945—1948 között.]

Studzinski, Zdzislaw: Powstanie i rozwój ludowej marynarki wojennej w latach 1944—1948. — WPH, 1963. 3/4. sz. 252—272. p.
[A lengyel népi haditengerészet megalakulása és fejlődése, 1944—1948 között.]

Blum, Ignacy: Z dziejów glównego zarzadu politycznego WP, jego rola i miejsce w Ludowym Wojsku Polskim. — WPH, 1963. 3/4. sz. 206—251. p.
[A lengyel politikai főcsoport történetéről, szerepéről és helyéről a Lengyel Néphadseregben, 1944—1956 között.]

Magyarország

Pall, Fr.: Interventia lui Iancu de Hunedoara in Tara Romineasca si Moldova in anii 1447—1448. — SRI, 1963. 5. sz. 1049—1072. p.
[Hunyadi János intervenciója Havasalföld és Moldva területére 1447—1448-ban.]

Pickovă, Vera: Nuceny uver ceskych mest a války v Uhrách v 16. a na pocátku 17. století. — HV, 1963. 6. sz. 969—1004. p.
[A cseh városok kényszerkölcsöne és a magyarországi háborúk a 16. században és a 17. század elején.]

Surdy, B.: A Bánát katonai határvidékének létrehozása egy szemtanú leírásában, 1768—1773. — Anuarul Institutului de istorie din Cluj, IV. (1963.) 257—266. p.

Gavrilovic, Slavko: Verőce megye az 1848—1849. évi forradalomban. — His-

torijski Zbornik, 1961. Összevont szám, 1—73. p.

Gavrilovic, Slavko: A Szerémség az 1848—1849. évi forradalom idején. — Jugoslovenski Istorijski Casopis, 1962. 2. sz. 23—32. p.

Walter, Fr.: Miért vallott kudarcot az 1848. évi bécsi októberi forradalomnak szánt magyar fegyveres segítség. — Südostforschungen, XXII. (1963.) 377—400. p.

Felczak, W.: Slowianie wegierscy wobec sprawy rewolucji i kontrrewolucji w 1848 roku. — PH, 1963. 4. sz. 572—591. p.
[A magyarországi szlávok viszonya az 1848-as forradalomhoz és ellenforradalomhoz.]

Zdrada, Jerzy: Stosunki polsko-wegierskie przed powstaniem styczniowym (1859—1862.) — PH, 1963. Tom. LIV. Zeszyt 2. 297—324. p.
[Lengyel-magyar kapcsolatok a januári felkelés előtt (1859—1862.)]

Pichlik, Karel: Vzpoury navrátilcu z ruského zajeti na Slovensku v kvetnu a cervnu 1918. — HC, 1963. 4. sz. 580—598. p.
[Az orosz hadifogságból hazatérők lázongásai Szlovákiában 1918 május—júniusában.]

Németország

Schmidt, Albert: Landesverteidigung in alter Zeit. — PKI, 1963. 1. sz. 20—21. p.
[Honvédelem a régi időkben. Hamburg katonai múltja.]

Schubert, Karlheinz: Über die Anfänge der Militärseelsorge in der preussischen Armee. — WR, 1963. 6. sz. 343—352. p.
[A katonai lelkipásztorkodás kezdetei a porosz hadseregben.]

Schlegel, Klaus: Das XVI. Armeekorps in Metz unter Graf (Gottlieb) Haeseler — einmal anders gesehen. — Fg, 1963. 5. sz. 170—172. p.
[A XVI. metzi hadtest Haeseler alatt — egyszer más szemmel nézve.]

Mehner, Heinz: Militärkaste, Sozialdemokratie und Armee in den 70er und 80er Jahren des 19. Jahrhunderts. — ZM, 1963. 2. sz. 223—231. p.
[A katonai kaszt, a szociáldemokrácia és a hadsereg a 19. század 70-es, 80-as éveiben.]

Steinberg, Jonathan: A German plan for the invasion of Holland and Belgium, 1897. — HJ, 1963. 1. sz. 107—119. p.
[Német terv Hollandia és Belgium elözönlésére 1897-ből.]

Isenburg: „Anno dazumal". Ein Herbstmanöver 1903 in Lothringen. — St, 1963. 1. sz. 6. p.
[Az 1903-as lotharingiai őszi hadgyakorlatról.]

Schweinitz, v.: Kommentar zu einem alten Dienst-Notizbuch. — PKI, 1963. 1. sz. 14—15. p.
[Kommentár egy első világháború előtti német szolgálati jegyzőkönyvhöz.]

Donop, Kurt v.: Kurze Entwicklungsgeschichte der im Jahre 1914 bestehenden preussischen Kürassier-Regimenter. (Schluss.) — Fg, 1962. 6. sz. 187—196. p.
[Az 1914-ben fennálló porosz vértes ezredek rövid fejlődéstörténete. Befejezés.]

Klietmann, K. G.: Das Eisenbahn-Bataillon Bromberg 1919. — Fg, 1963. 5. sz. 140—144. p.
[A brombergi vasutas zászlóalj 1919-ben.]

Koch, Horst-Adalbert: Von der alten Armee zur Reichswehr. Ein Überblick über Gliederung und Standorte der vorläufigen Reichswehr. — Fg, 1963. 1. sz. 2—6., 2. sz. 56—60., 3. sz. 91—96., 4. sz. 105—112., 5. sz. 144—147. p.
[A régi hadseregtől a Reichswehrig. A Reichswehr felállítása előtti német hadsereg tagozódásának és állomáshelyeinek áttekintése.]

Schirmer, Friedrich: Die Uniforme des 200 000-Mann-Heeres 1919/1920. — Fg, 1963. 3. sz. 82., 4. sz. 132—136. p.
[A Reichswehr felállítása előtti német hadsereg egyenruhái 1919—1920-ban.]

Bidlingmaier, Gerhard: Die strategischen und operativen Überlegungen der Marine 1932—1942. — WR, 1963. 6. sz. 312—331. p.
[A német haditengerészet hadászati és hadműveleti megfontolásai 1932—1942 között.]

Leszczynski, J.: Zbrojenia lotnicze Niemiec przed II wojna swiatowa. — WPL, 1963. 9. sz. 17—26. p.
[A német légifelfegyverzés a II. világháború előtt.]

Töpelmann, Hans: Die „Deutsche Kompanie" z. b. V. — FG, 1963. 1. sz. 21—24. p.
[A „Deutsche Kompanie z. b. V.", az első német komandócsapat.]

Sontag, Raymond: The German diplomatic papers: publication after two world wars. — AHR, 1962. 68. köt. 1. sz. 57—68. p.
[A német diplomáciai iratok publikációja két világháború után.]

(Fünfzig) 50 Jahre Technische Marineschule Kiel. — SuT, 1963. 12. sz. 678—679. p.
[50 éves a kieli haditengerészeti iskola.]

Vom Reiterzug zur Fallschirm-Panzeraufklärungsabteilung. — PKI, 1963. 2. sz. 33—34. p.
[A lovas járőrtől az ejtőernyős-pán-

célos felderítő osztagig. A német felderítő egységek történetéből.]

Admiral Wilhelm Canaris 1. Januar 1887—9. April 1945. — St, 1963. 4. sz. 6. p.
[Canaris tengernagy életéről.]

Ruge, Friedrich: Nachruf für Admiral a. D. (Erich) Förste. — WR, 1963. 9. sz. 551. p.
[Erich Förste admirális emlékezetére.]

Eine Gedenkstunde für Guderian. — PKI, 1963. 4. sz. 19—21. p.
[Megemlékezés Heinz Guderian vezérezredesről születésének 75. évfordulóján.]

Giese, Fritz E.: Grossadmiral von Koester. Der Lehrmeister der deutschen Flotte. Zu seinem 35. Todestag am 21. 2. 1963. — SuT, 1963. 2. sz. 93—94. p.
[Koester nagyadmirális a német haditengerészet tanítómestere. Halálának 35. évfordulójára.]

Das Porträt: Bruno Ritter von Hauenschild in memoriam. — PKI, 1963. 2. sz. 26, p.
[Bruno von Hauenschild német tábornok halálának 10. évfordulójára.]

Zum 150. Todestag von (Gerhard Johann David von) Scharnhorst. — PKI, 1963. 3. sz. 27. p.
[Scharnhorst halálának 150. évfordulójára.]

Giese, Fritz E.: Admiral Reinhard Scheer. Der deutsche Flottenchef in der Skagerrakschlacht. Zur 100. Wiederkehr seines Geburtstages am 30. September 1963. — SuT, 1963. 9. sz. 521—522. p.
[Reinhard Scheer admirális. Német flottaparancsnok a Skagerrák melletti ütközetben. Születésének 100. évfordulójára.]

Höroldt, Dietrich: Maximilian von Spee (1861—1914). — WR, 1963. 12. sz. 707—728. p.
[Maximilian Spee admirális.]

Német Demokratikus Köztársaság

(Budennüj) Budjonny, Sz. M.: Brief an Admiral W. Verner. — ZM, 1963. 2. sz. 210—212. p.
[Budjonnij marsall levele Verner tábornokhoz a szojet-német fegyverbarátságról.]

Fischer, Karl: Zur Waffenbrüderschaft zwischen der Nationalen Volksarmee und der Sowjetarmee. — ZM, 1963. 2. sz. 180—195. p.
[A Német Nemzeti Néphadsereg és a szovjet hadsereg közti fegyverbarátságról.]

Riedel, Sigfrid: Die Nationale Volksarmee — Hüterin und Fortsetzerin der besten Traditionen des militärischen Kampfes der deutschen Arbeiter klasse und des deutschen Volkes. — ZM, 1963. 4. sz. 389—407. p.
[A Nemzeti Néphadsereg — a német munkásosztály és német nép legjobb harci hagyományainak folytatója és megőrzője.]

Német Szövetségi Köztársaság

Dalma, Alfons: Das Werk und das Erbe Konrad Adenauers. System und Grundlagen der deutschen nationalen Aussen- und Sicherheitspolitik nach der Niederlage von 1945. — W, 1963. 10. sz. 517—522., 11. sz. 573—579. p.
[Konrad Adenauer műve és öröksége. A német nemzeti kül- és biztonsági politika rendszere és alapelvei 1945. után.]

Wellner: Das Panzeraufklärungsbataillon I in Braunschweig übernimmt die Tradition des ehem. Braunschweigischen Husaren-Regiments Nr. 17. — PKI, 1963. 2. sz. 31. p.
[Az I. braunschweigi páncélos felderítő zászlóalj átveszi az egykori 17. braunschweigi huszárezred hagyományait.]

Olaszország

Centenario della morte del generale Manfredo Fanti. — RM, 1963. 6. sz. 857—858. p.
[Manfredo Fanti halálának 100. évfordulója.]

Boyer, Ferdinand: Charles Albert et la Seconde République (de juin a aout 1848). — RSR, 1963. 4. sz. 463—512. p.
[Károly Albert szárd király és a Második Köztársaság. 1848 június—augusztus.]

Dethan, Georges: Naples en 1860 d'apres une lettre d'Alexandre Bixio. — RSR, 1963. 4. sz. 545—549. p.
[Nápoly 1860-ban Alexandre Bixio egy levele szerint.]

Landi, Guido: Carteggio della colonna mobile del generale (Francesco) Landi da Palermo a Calatafimi (5—15 maggio 1860). — RSR, 1963. 4. sz. 529—534. p.
[Francesco Landi tábornok levelezése Palermótól Calatafimiig. 1860. május 5—15-ig.]

Jászay Magda: La campagna del 1860 nel carteggio di due garibaldini ungheresi. — RSR, 1963. 1. sz. 57—90. p.

[Az 1860. évi hadjárat két magyar garibaldista levelezésében.]

Rémusat, Charles de: Sur la Cour de Rome en 1860—61. — RSR, 1963. 2. sz. 191—200. p.
[A római udvarról 1860—61-ben.]

Popescu, Mircea: La battaglia di Solferino in un canto popolare romeno. — RSR, 1963. 3. sz. 389—390. p.
[A solferinoi csata egy román népdalban.]

Tamborra, Angelo: La guerra del 1866 in un colloquio tra Vittorio Emanuele II. e il gen. Möhring. — RSR, 1963. 1. sz. 91—96. p.
[Az 1866. évi háború II. Viktor Emánuel és Möhring tábornok közt lefolyt megbeszélésben.]

Papi, Giuseppe: Come fu conquistato il Fezzan. — RM, 1963. 7—8. sz. 929—939. p.
[Hogyan foglalták el az olaszok Fezzánt?]

Delzell, Charles F.: Benito Mussolini a guide to the biographical literature. — JMH, 1963. 4. sz. 339—353. p.
[Vezérfonal Benito Mussolini életrajz irodalmához.]

Paraguay

Page, Robert W.: The Paraguayan war. — MR, 1963. 9. sz. 89—96. p.
[A paraguayi háború.]

Portugália

Müller, Rudolf: Graf Wilhelm von Schaumburg-Lippe in Portugal. — WR, 1963. 4. sz. 230—238. p.
[Schaumburg-Lippe Vilmos gróf Portugáliában, a portugál hadsereg nagy reformátora a 18. században.]

Románia

Demény L[ászló]: Cu privire la caracterul rascoalei din 1655 in Tara Romineasca. — SRI, 1963. 2. sz. 307—337. p.
[Az 1655. évi havasalföldi felkelés jellegéről.]

Demény—Meskova, Lidia: Despre participarea rominilor in castea cazaceasca a lui Bogdan Hmelnitki. — SRI, 1963. 6. sz. 1381—1395. p.
[Adalékok a románok részvételéről a Bogdán Hmelnickij féle kozák hadseregben.]

Camariano, Nestor: Tudor Vladimirescu in lumina unor documente din Arhivele din Viena. — SRI, 1963. 3. sz. 643—650. p.
[Tudor Vladimirescu egy bécsi levéltári dokumentum tükrében.]

Stan, A.: Incercari de organizare a unei rezistente armate in timpul revolutiei muntene de la 1848. — SRI, 1963. 3. sz. 621—642. p.
[Kísérletek egy felkelő hadsereg megszervezésére az 1848. évi havasalföldi forradalom idején.]

Curticapeanu, V.: Documente noi despre Ariton Pescariu, luptator revolutionar si om de cultura (1890—1920.) — SRI, 1963. 2. sz. 357—372. p.
[Új dokumentumok Ariton Pescariuról, a forradalmárról és kultúrmunkásról. 1890—1920. — Részvétele az orosz polgárháborúban.]

Spanyolország

Batov, P(avel) I(vanovics): Pod znamenem internacionalizma. — KZ, 1963. 123. sz. 2—3. p.
[Visszaemlékezés a spanyol szabadságharcra.]

Bron, Michal: Udzial polaków w wojnie hiszpanskiej w latach 1936—1939. — WPH, 1963. 1. sz. 97—131. p.
[Lengyelek részvétele a spanyol polgárháborúban, 1936—1939 között.]

Svájc

Reynold, Gonzague de: Le colonel Alfred de Reynold. — RMS, 1963. 6. sz. 253—260. p.
[Alfred de Reynold svájci ezredes élete. (1833—1929.) Friburgi katonák külföldi szolgálatban a 16—19. században.]

Letter, Paul: Grenzbesetzung in Graubünden 30. Mai bis 26. Juli 1859. — ASM, 1963. 11. sz. 705—711., 12. sz. 780—787. p.
[A svájci határőrcsapatok határmegszállása Graubündenben, 1859 május 30—júl. 26. között, az olasz függetlenségi háború idején.]

Real, Theodor: Die Anfänge der schweizerischen Militäraviatik. — FT, 1963. 10. sz. 264, 269—270., 11. sz. 292, 297—299. p.
[A svájci katonai aviatika kezdetei.]

Dallfus, Walter: Die Pionierzeit der schweizerischen Luftfahrt. — FT,

1963. 2. sz. 45—47., 4. sz. 97—99. p.
[A svájci repülésügy úttörő korszaka.]

Masson, R.: Le colonel cdt. de corps Jules Borel. Nécrologie. — RMS, 1963. 4. sz. 201—203. p.
[Jules Borel svájci hadtestparancsnok halálára.]

Szovjetunió

Kudrjavecev, B. V.: Po szledam bitvü sz tataro-mongolami na reke Szit'v 1238 g. — ISzSzSzR, 1963. 4. sz. 226—227. p.
[A mongol-tatárokkal 1238-ban vívott csata nyomában a Szit folyónál.]

Karaev, G. N.: Novüe dannüe o meszte Ledovogo poboiscsa. — ISzSzSzR, 1963. 6. sz. 57—75. p.
[Új adatok a Csud-tó jegén vívott csata helyéről.]

Lanin, V.: Alexandr Nevszkij (700-letie sz dnja szmerti.) — VIZs, 1963. 11. sz. 121—122. p.
[Alekszandr Nyevszkij halálának 700. évfordulója.]

Alekszandr Nevszkij. — KZ, 1963. 268. sz. 4. p.
[Alekszandr Neyvszkij halálának 700. évfordulója.]

Bodarszkij, Ja. E.: Po povodu rabotü tureckogo isztorika o Prutszkom pohode 1711. — ISzSzSzR, 1963. 6. sz. 207—212. p.
[Észrevételek egy török történésznek (A. N. Kurat) az 1711-es Prut menti hadjáratról írott művével kapcsolatban.]

Epifanov, P.: O szosztojanii voennoj müszli v Roszszii v pervoj polovine XVIII veka. — VIZs, 1963. 11. sz. 112—117. p.
[A katonai elmélet helyezete Oroszországban a XVIII. század első felében.]

Roszszii szlavnüj szün. — KZ, 1963. 194. sz. 6. p.
[Dmitrij Nikolaevics Szenjavin orosz tengernagy születésének 200. évfordulója.]

Baszov, A.: Admiral D. N. Szenjavin. (K. 200-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 8. sz. 126—128. p.
[Dmitrij Nikolaevics Szenjavin admirális születésének 200. évfordulójára.]

Krasznikov, N.—*Surügin,* Ja.: Poszlednie dni zsizni M. I. Kutuzova. — VIZs, 1963. 4. sz. 119—121. p.
[Kutuzov életének utolsó napjai.]

Busson, Jean-Pierre: Un Antillais en Russie, Grand Amiral de la mer Noire et Ministre de la Marine: le capitaine de vaisseau de Traversay, 1754—1831. — RHA, 1963. 1. sz. 144—154. p.
[Egy Antillákról származó francia katona Oroszországban. De Traversay sorhajókapitány, a Fekete-tenger tengernagya és tengerészeti miniszter. 1754—1833.]

Murat, Ibragimbejli Hadzsi: Boevoe szodruzsesztvo ruszszkih i azerbajdzsanszkih vojnov c ruszszko-tureckoj vojne 1828—1829. gg. — VIZs, 1963. 10. sz. 116—121. p.
[Az orosz és az asszerbajdzsán harcosok fegyverbarátsága az orosz-török háborúban, 1828—1829-ben.]

Verzsbickij, V.: Antipravitel'sztvennüe vüsztuplenija v ruszszkoj armii v period krümszkoj vojnü (1853—1856 gg.) — VIZs, 1963. 8. sz. 104—108. p.
[Kormányellenes fellépés az orosz hadseregben a krimi háború időszakában (1853—1856.)]

Manszvetov, V.: Szlavnaja isztorija. — TV, 1963. 12. sz. 18. p.
[Az 1877—78. évi orosz-török háború rakéta-tüzérségének dicső története.]

Jahnovszkij, I.: Podpol'naja rabota morjaka v 1903—1904 godah. — VIZs, 1963. 11. sz. 80—83. p.
[Visszaemlékezés. A tengerészek földalatti munkája 1903—1904-ben.]

Girault, René: La révolution russe de 1905 d'apres quelques témoignages francais. — RH, 1963. 230. köt. 1. sz. 97—120. p.
[Az 1905. évi orosz forradalom, néhány francia adat megvilágításában.]

Popov, N. A.: Revoljucionnüe vüsztuplenija voennoplennüh v Roszszii v godü pervoj mirovoj vojnü. — VI, 1963. 2. sz. 76—87. p.
[A hadifoglyok forradalmi mozgalmai Oroszországban az első világháború éveiben.]

Erükaiov, E.: Dejatel'noszt' Voennoj organizacii pri CK RSZDRP(b) nakanune Oktjabr'szkogo vooruzsennogo voszsztanija. — VIZs, 1963. 11. sz. 18—31. p.
[OSzDMP KB mellett működő katonai szervezet tevékenysége az októberi fegyveres felkelés előestéjén.]

Frajman, A. L.: Vszeszojuznaja szesszija, poszjaszcsennaja 45-letiju oktjabr'szkogo vooruzsennogo voszsztanija v Petrograde. — ISzSzSzR. 1963. 1. sz. 222—227. p.
[A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának összszövetségi ülésszaka 1962 novemberében a pétervári fegyveres felkelés 45. évfordulója alkalmából.]

Szorok pjataja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VIZs, 1963. 2. sz. 3—10. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők negyvenöt éves évfordulója.]

Szorok pjataja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szl. — VM, 1963. 2. sz. 3—16. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők megalakulásának 45. évfordulójára.]

Kolesznicsenko, I.: Dejatelnoszt' Kommunisztícseszkoj partii po okrepleniju voinszkoj diszciplinü v period sztanovlenija Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VIZs, 1963. 9. sz. 3—11. p.
[A Kommunista Párt tevékenysége a katonai fegyelem megszilárdításáért, a Szovjet Hadsereg megalakulása idején.]

Dmitriev, P.: Kommunisztícseszkaja partija — organizator vszeobscsego voennogo obucsenija trudjasihszja v period grazsdanszkoj vojnü v SzSzSzR. — VIZs, 1963. 4. sz. 3—13. p.
[A Kommunista Párt, mint a dolgozók általános katonai kiképzésének szervezője a polgárháború időszakában.]

Szofronov, G.: Beszeda sz Vladimirom Il'icsem. — VIZs, 1963. 4. sz. 52—55. p.
[Beszélgetés Leninnel 1918-ban a Vörös Hadsereg megerősítéséről.]

Mal'cev, M.: Szlavnaja nagrada rodinü. — KZ, 1963. 219. sz. 4. p.
[A „Vörös Zászló" katonai érdemrend alapításának 45. évfordulója.]

Mal'cev, M.: Pervüj szovetszkij boevoj orden. (K 45-letiju ucsreszdenija ordena Krasznogo Znamena). — VIZs, 1963. 9. sz. 119—125. p.
[Az első szovjet katonai érdemrend. A Vörös Zászló érdemrend megalapításának 45. évfordulójára.]

Mackintosh, Malcolm: Soldiers of the party. — MR, 1963. 5. sz. 27—31. p.
[A SzKP és a szovjet hadsereg viszonya. Történeti áttekintés.]

Winbauer, Alois: Die Rote Arme und die bolschewistische Partie. — WR, 1963. 3. sz. 131—136. p.
[A Vörös Hadsereg és a bolsevista párt. Történeti áttekintés.]

Polikarpov, V.: Razgrom belogvardejszkih udarnüh batal'onov pod Belgorodom v 1917 godu. — VIZs, 1963. 1. sz. 103—109. p.
[Fehérgárdista rohamzászlóaljak szétverése Belgorod alatt. 1917-ben.]

Vidjaszov, F. I.: Kontrrevoljucionnüe zamüszlü inosztrannüh imperialisztov i kornilovscsina. — VI, 1963. 5. sz. 51—66. p.
[A külföldi imperialisták és a kornyilovisták ellenforradalmi tervei.]

Iszszerszon, G.: Nacsalo boevogo puti. — VIZs, 1963. 2. sz. 71—75. p.
[Visszaemlékezés a polgárháború első éveire, 1918.]

Cserednicsenko, V.: Pobedü Krasznoj Armii v godü grazsdanszkoj vojnü. — KVSz, 1963. 21. sz. 72—78. p.
[A Vörös Hadsereg győzelmei a polgárháború éveiben.]

Vávra, Vlastimil: Priprava protisovetské intervence na severu Ruska v r. 1918. — HV, 1963. 1. sz. 61—90. p.
[A szovjetellenes intervenció előkészületei Észak-Oroszország területén 1918-ban.]

Siskin, Sz.: O planah bor'bü sz armiej Denikina. — VIZs, 1963. 2. sz. 21—36. p.
[Denikin fehérgárdista hadseregével vívott harc terveiről.]

Gimpel'szon, E. G.: O politike „voennogo kommunizma" (1918—1920 gg.) — VI, 1963. 5. sz. 36—50. p.
[„A hadikommunizmus" politikájáról, 1918—1920 között.]

Budennüj, Sz.: Geroi prorüva vrazseszkogo fronta. — VIZs, 1963. 4. sz. 55—63. p.
[Bugyonnij marsall visszaemlékezése az 1. lovas hadsereg 1920-as áttörésére a lengyel fronton.]

K isztorii szozdanija 1-j i 2-j Ukrainszkih divizij. — VIZs, 1963. 9. sz. 125—128. p.
[Az 1. és 2. Ukrán divizió megalakulásának történetéhez, 1918—1920.]

Szelivanov, P.: Komszomolcü na frontah grazsdanszkoj vojnü. — VIZs, 1963. 9. sz. 94—98. p.
[Komszomolisták a polgárháború arcvonalain.]

Dzidzarija, G. A:. „Kiaraz" (Abhazszkaja revoljucionnaja kreszt'janszkaja druzsina 1917—1921 gg.) — ISzSzSzR, 1963. 5. sz. 128—139. p.
[„Kiaraz". Abház parasztok önkéntes forradalmi csapata 1917—1921-ben.]

Trifonov, I.: O likvidacii kontrrevoljucionnoj avantjuru Enver-Pasi v Buhare i Turkeszane v 1921—1922 godah. — VIZs, 1963. 6. sz. 110—115. p.
[Enver pasa ellenforradalmi kalandjának likvidációjáról Buharában és Turkesztánban, 1921—1922-ben.]

Zevelev, A. I.: Grazsdanszkaja vojna v Turkesztane v szovetszkoj isztoricseszkoj literature. — ISzSzSzR, 1963. 3. sz. 61—79. p.
[A polgárháború Turkesztánban a szovjet történeti irodalomban.]

Lagutin, E. Sz.: Poszlednie verszii burzsuaznoj nauki o grazsdanszkoj vojne v Roszszii. — ISzSzSzR, 1963. 4. sz. 206—211. p.
[A burzsoá történetírás legújabb változatai az orosz polgárháborúról.]

Rejhberg, G. E.—*Sapik*, B. Sz.: Amerikanszkie szenatorü szudjat szovetszkogo predsztavitelja. (Iz isztorii pervoj Szoveszkoj miszszii v SzSA v 1919—1921 gg.) — ISzSzSzR, 1963. 2. sz. 81—89. p.
[Az első szovjet küldöttség történetéből az Egyesült Államokban 1919—1921-ben.]

Vávra, Vlastimil: Francouzské dokumenty k priprave protisovetského

vystoupeni cs. legii. — HV, 1963. 3. sz. 476—498. p.
[Francia okmányok a csehszlovák légiók szovjetellenes intervenciójának előkészítéséről.]

Homcsik, N.—*Bel'csenko*, K.: Sztrannicü voenno-morszkoj isztorii. — VIZs. 1963. 2. sz. 120—125. p.
[A haditengerészet történetéből, 1918-ban.]

Beljavcev, I.: Voszsztanovlenie voenno-morszkogo flota SzSzSzR v 1921—1928 godah. — VIZs. 1963. 3. sz. 106—110. p.
[A szovjet haditengerészeti flotta újraszervezése 1921—1928 között.]

Konovalov, V.: Iz isztorii szevernogo flota. — VIZs, 1963. 6. sz. 102—110. p.
[Az északi flotta történetéből.]

Saturnüj, A.: Vooruzsennüe Szilü SzSzSzR v godü mirnogo szocialisztícseszkogo sztroitel'sztva. (1921—1941 gg.) — KVSz. 1963. 21. sz. 79—85 p.
[A Szovjetunió fegyveres erői a békés, szocialista építés éveiben. 1921—1941.]

Petrov, Ju.: Dejatelnoszt' Kommunisztícseszkoj partii po provedeniju edinonacsalija v Vooruzsennüh Szilah (1925—1931 godü.) — VIZs, 1963. 5. sz. 12—23. p.
[A kommunista párt tevékenysége az egyszemélyi vezetés megszervezéséért a hadseregben, 1925—1931 között.]

Egorov, A. I.: Taktika i operativnoe iszkuszsztvo RKKA na novom etape. — VIZs, 1963. 10. sz. 30. p.
[A Munkás Paraszt Vörös Hadsereg harcászata és hadműveleti művészete az új szakaszban, 1933.]

Zak, L. M.: Bor'ba szovetszkoj intelligencii protiv fasizma i vojnü (1933—1937). — ISzSzSzR. 1963. 3. sz. 144—160. p.
[A szovjet értelmiség harca a fasizmus és a háború ellen. 1933—1937.]

Leszczynski, J.: Miejsce lotnictwa w przygotowaniach obronnych ZSRR przed II wojna swiatowa. — WPL, 1963. 11. sz. 45—56. p.
[A légierő helye a Szovjetunió védelmi előkészületeiben a második világháború előtt.]

Codo, Henrique Martinez: La guérilla en Ukraine. — RMG, 1963. 5. sz. 570—592. p.
[Ellenforradalmi partizánháború Ukrajnában. Az UPA története.]

Rathaus, Alexandre: La résistance actuelle en URSS. — RMG, 1963. 10. sz. 665—682. p.
[Ukrán nacionalista mozgalmak a második világháború alatt és után. Az UPA bandák tevékenysége.]

Szota, Wieslaw: Zarys rozwoju organizacji ukrainskich nacjonalistów i Ukrainskiej Powstanczej Armii. — WPH, 1963. 1. sz. 163—218. p.
[Az ukrán nacionalisták szervezetének és az Ukrán Felkelő Hadsereg keletkezésének története.]

M[asson], R[oger]: Ce sacré culte de la personnalité! — RMS, 1963. 2. sz. 63—74. p.
[A sztálini személyi kultusz katonai kihatásai.]

Makarov, Alekszandr: Poét revoljucii. — KZ, 1963. 88. sz. 4. p.
[A forradalom költője. Dem'jan Bednüj 80. születésnapjára.]

Kuc, I.: Komandarm I(van) P(anfilovics) Belov. — KZ, 1963. 140. sz. 6. p.
[Belov hadseregparancsnok születésének 70. évfordulója.]

Revoljuciej prizvannüj. (K 70-letiju szo dnja rozsdenija komandarma 1 ranga I. P. Belova. ([Avtorü:] G. Vorozsejkin, L. Szandalov itd. — VIZs, 1963. 6. sz. 67—76. p.
[Visszaemlékezés I. P. Belov születésének 70. évfordulója alkalmából.]

Aralov, Sz.—*Szmirnova*, G.: R. I. Berzin (k 75-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 8. sz. 123—124. p.
[Reingold Joszifovics Berzin születésének 75. évfordulójára.]

Nas pervüj radiofikator. (K 75-letiju szo dnja rozsdenija M. A. Boncs-Bruevicsa.) — TV, 1963. 2. sz. 88. p.
[A mi első rádióhálózat építőnk. Boncs-Bruevics születésének 75. évfordulójára.]

Binevics, A.—*Szerebrjanszkij*, Z.: Szlavnüj szün Kommunisztícseszkoj Partii (k 80-letiju szo dnja rozsdenija A. Sz. Bubnova.) — VIZs, 1963. 3. sz. 35—48. p.
[A Kommunista Párt derék fia: Andrej Szergeevics Bubnov 80. születésnapjára.]

Lunin, V.: A. Sz. Bulin. (K 60-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 12. sz. 119—122. p.
[Bulin születésének 70. évfordulójára.]

Kuz'min, G.: General A. A. Bruszilov. — VV, 1963. 3. sz. 124—127. p.
[Bruszilov tábornok.]

Katanjan, P.: Boec leninszkoj gvardii. — KZ, 1963. 241. sz. 2. p.
[A lenini gárda harcosa. Megemlékezés T. Deribasz születésének 80. évfordulóján.]

Popov, F.: Szoldat, polkovodec. — KZ, 1963. 5. sz. 4. p.
[Megemlékezés Alekszandr Il'ics Efimovról.]

Zavalisin, N.: Vsztrecsi sz marsalom A. I. Egorovüm. — VIZs, 1963. 11. sz. 72—76. p.
[Találkozás Alekszand Il'ics Egorov marsallal. Visszaemlékezés.]

Pankov, D.: Krupnüj voenacsal'nik Krasznoj Armii. — VIZs, 1963. 7. sz. 49—61. p.
[A Vörös Hadsereg kiváló hadvezére: Robert Petrovics Ejdeman.]

Kuznecov, N.: Vszja zsizn flotu. — VIZs, 1963. 3. sz. 68—76. p.
[Lev Mihajlovics Galler admirális emlékére: egész életét a haditengerészetnek áldozta.]

Bücsevszkij, B.: I. A. Govorov. — VIZs, 1963. 9. sz. 66—77. p.
[Leonid Alekszandrovics Govorov, a Nagy Honvédő Háború kiváló hadvezére. Visszaemlékezés.]

Voronov, N.: Vüdajuscsijszja szovetszkij artilleriszt. — VIZs, 1963. 12. sz. 57—64. p.
[V. D. Grendal', kiváló szovjet tüzér.]

Kuznecov, I.—*Polonszkij*, I.: Komkor I. K. Grjaznov. — VIZs, 1963. 2. sz. 55—59. p.
[vIan Kenszorinovics Grjaznov hadtestparancsnok emlékére. A polgárháború tehetséges hadvezére és a Szovjet Hadsereg építője volt.]

Lebedev, I. A.: Vüdajuscsijszja voenacsal'nik. — KZ, 1963. 154. sz. 2. p.
[I. A. Halenszkij születésének 70. évfordulója.]

Nikolaevics, A.: Komandarm (Iona Emmanuilovics) Jakir. — KZ, 1963. 17. sz. 4. p.
[Megemlékezés Jakir hadseregparancsnokról.]

Eremenko, A.: Pravda o gibeli generala V. Kacsalova. — KZ, 1963. 252. sz. 4. p
[Az igazság V. Kacsalov tábornok halálával kapcsolatban.]

Kalinovszkij, P.—*Scvcsenko*, I.: N. V. *Kujbüsev*. (K 75-letiju sz dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 12. sz. 115—117. p.
[Kujbüsev születésének 75. évfordulójára.]

Vahitov, F.: Valerian Vladimirovics Kujbüsev. (K 75-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 6. sz. 125—126. p.
[Kujbüsev születésének 75. évfordulójára.]

Dobükin, D.—*Naumov*, V.: Komandarm A. D. Loktionov. (K 70-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 8. sz. 125—126. p.
[Alekszandr Dmitrievics Loktionov a polgárháború harseregparancsnoka, születésének 70. évfordulójára.]

Boriszov, E.: Armejszkij komiszszar 2 ranga G. A. Oszepjan. — VIZs, 1963. 7. sz. 120—122. p.
[Oszepjan hadseregkomisszár a polgárháború éveiben. Visszaemlékezés.]

Lobacsev, A:. Muzsesztvo, otvaga. K 70-letiju szo dnja rozsdenija I[vana] V[aszil'evicsa] Panfilova. — KZ, 1963. 4. sz. 3. p.
[V. I. Panfilov születésének 70. évfordulója.]

Dasicsev, I.: Komkor V. K. Putna. — VIZs, 1963. 4. sz. 127—128. p.
[Vitovta Kazimirovics Putna, a litván nép hős fia, a polgárháború kiváló katonája.]

Pocsitalin, G.: Komdiv H. M. Rogovszkij (k 65-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 11. sz. 126—128. p.
[Rogovszkij hadosztályparancsnok születésének 65. évfordulójára.]

Komandarm 2 ranga A. I. Szedjakin. (K 70-letiju szo dnja rozsdenija.) — VIZs, 1963. 11. sz. 123—126. p.
[Szedjakin polgárháborús hadvezér születésének 70. évfordulójára.]

Todorszkij, A.: Geroicseszkij komandarm. —KZ, 1963. 280. sz. 4. p.
[A hős hadseregparancsnok. Megemlékezés A. I. Szedjakinról.]

Simanov, N.: Geroicseszkaja zsizn'. — KZ, 1963. 35. sz. 4. p.
[Megemlékezés Jakov Vladimirovics Szmuskevicsről.]

Pologrudov, N.: Geroj Jakutii. — VIZs, 1963. 4. sz. 106—108. p.
[Iván Jakovlevics Sztrod katonai tevékenysége a polgárháború éveiben a Jakut SzSzK-ban.]

Vidnüj partijnüj i voennüj rabotnik. — [Avtorü] E. Sztaszova, Sz. Uralov, etc. — KZ, 1963. 296. sz. 2. p.
[Egy kiváló pártmunkás és katona. Megemlékezés V. A. Trifonovról.]

Gorelik, Ja.: Mihail Nikolaevics Tuhacsevszkij. — TV, 1963. 2. sz. 86—87. p.
[Tuhacsevszkij születésének 70. évfordulójára.]

Todorszkij, A.: Vüdajuscsijszja polkovodec Szovetszkoj Armii. (K 70-letiju szo dnja rozsdenija marsala Szovetszkogo Szojuza M[ihaila] N[ikolaevicsa] Tuhacsevszkogo. — KVSz, 1963. 3. sz. 84—86. p.
[Tuhacsevszkij születésének 70. évfordulója.]

Korickij, N.: Nacsal'nik akademii. — VIZs, 1963. 12. sz. 51—56. p.
[Az akadémia parancsnoka: Mihail Vaszilevics Tuhacsevszkij. Visszaemlékezés.]

Isszerszon, G.: Zapiszki szovremennika o M. N. Tuhacsevszkom. — VIZs, 1963. 4. sz. 64—78. p.
[Egy kortárs visszaemlékezése Tuhacsevszkijre.]

Obertasz, I.: Talantlivüj voenacsal'nik. — KZ, 1963. 275. sz. 2. p.
[Egy tehetséges parancsnok. Megemlékezés M. D. Velikanovról.]

Pankov, D.: Sz. Sz. Vosztrecov. — VIZs, 1963. 12. sz. 118—119. p.
[Vosztrecov születésének 80. évfordulójára. A polgárháború kiváló hadvezére volt.]

Fokeev, K.: Kak mü vedem kalendar' boevoj szlavü. — VIZs, 1963. 12. sz. 100—101. p.
[Hogyan vezetjük a harci dicsőség naptárát.]

Kazakov, K. P.: Szlavnüe tradicii. — VV, 1963. 11. sz. 7—10. p.
[A szovjet tüzérség napjára. Dicső hagyományok.]

Kolcsigin, B.: Iz isztorii Szovetszkogo Litovszkogo polka. — VIZs, 1963. 11. sz. 76—80. p.
[A szovjet litván ezred történetéből. Visszaemlékezés.]

Ivaszik, A.—*Tret'jakov*, A.: Szumszkomu artillerijszko-tehnicseszkomu — 45 let. — TV, 1963. 12. sz. 16—17. p.
[Tüzér-technikai káderek képzése a Szovjetunióban — 45 éve.]

Kurocskin, P.: Szorok pjat' let Voennoj akademii imeni M. V. Frunze. — VIZs, 1963. 12. sz. 111—115. p.
[45 éves a Frunze Katonai Akadémia.]

Averin, A.—*Bucsenkov*, P.: Szuvorovszkim voennüm ucsiliscsam 20 let. — VIZs, 1963. 8. sz. 118—122. p.
[20 éves a Szuvorov Katonai Iskola.]

Saten, A.: Geroicseszkie podvigi ruszszkogo naroda v proizvedenijah medal'ernogo iszkuszsztva. — VIZs, 1963. 4. sz. 109—112. p.
[Az orosz nép hőstettei az éremművészet alkotásaiban.]

Törökország

[*Meyer*, M. S.] Mejer, M. Sz.: Voszsztanie gorodszkih nizov Sztambula v 1730 g. — NAA, 1963. 4. sz. 77—89. p.
[Forradalom Isztambulban 1730-ban, katonák részvételével.]

Összeállították: *Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.*

TARTALOM

Tanulmányok

ÖLVEDI IGNÁC	Harccselekmények Debrecen felszabadítása után	219
SZABÓ LÁSZLÓ	Caporetto 1917. (Áttörés erdős-hegyes terepen) —	239
JÓZSA ANTAL	A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycsere — — — — — — — — — —	256
URBÁN ALADÁR	A nemzetőrség és a honvédség felfegyverzésére irányuló erőfeszítések 1848 nyarán — — — —	283
DR. NAGY LÁSZLÓ	Adalékok Bethlen hadseregének erkölcsi arculatához — — — — — — — — — — — —	299

Külföld hadtörténelmi irodalmából

M. ZAHAROV, a Szovjetunió marsallja	A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben — — — — — — —	320

Vita

DR. FÓRIZS JÓZSEF	A háború lényegéről és rendszerezéséről. (Hozzászólás Otta István „A háború fogalmának és jellegének néhány kérdése" című cikkéhez) —	333

Szemle

DR. MUCS SÁNDOR	A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Szemelvények: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története című műből — —	345
SZTANA BÉLA	Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon — — — — — — —	349
HETÉS TIBOR	Hajdu Tibor: Az őszirózsás forradalom — — —	355
CSONKA GYÖRGY	Szentesi Ede: Találkozóharcok és találkozó ütközetek — — — — — — — — — —	359
JÓZSA ANTAL	L. I. Jakovlev: Külországok dolgozóinak internacionalista szolidaritása Szovjet-Oroszország népeivel (1917—1922) — — — — — — — —	361

DR. SZEBENYI PÉTER — Történelemtanítás — — — — — — — — — — 363

DR. GAZDAG LÁSZLÓ — Magyar geodéziai irodalom 1498—1960. Bibliográfia — — — — — — — — — — — — 365

Bibliográfia

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1963, III. rész — — — — — — — — — — — 367

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Игнац ЕЛВЕДИ — Военные действия после освобождения Дебрецена — — 219

Ласло САБО — Капоретто 1917. (Прорыв в лесисто-гористой местности) 239

Антал ЙОЖА — Мирные переговоры в Брест-Литовске и обмен военнопленными — — — — — — — — — — — — 256

Аладар УРБАН — Усилия, направленные на вооружение национальной гвардии и хонведшэг летом 1848 года — — — — — — 283

Д-р Ласло НАДЬ — К моральному облику армии трансильванского князя Бетлена — — — — — — — — — — — — 299

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖОМ

Маршал Советского Союза, М. ЗАХАРОВ — Советское военное искусство в операциях по освобождению Венгрии — — — — — — — — — — — 320

ДИСКУССИЯ

Д-р Йожеф ФОРИЖ — О сущности войны и о ее классификации. (Замечания к статье Ищтвана Отта «Некоторые вопросы сущности и характера войны») — — — — — — — — — — 333

РЕЦЕНЗИИ

Д-р Шандор МУЧ — Освободительные военные действия в Венгрии в 1944—1945 гг. Выдержки из книги «Великая Отечественная война Советского Союза — — — — — — — — — — — 345

Бела СТАНА — Шандор Тот: Освободительная борьба Советской Армии на территории Венгрии — — — — — — — — — — 349

Тибор ХЕТЭШ — Тибор Хайду: *Революция осенних роз* — — — — — 355

Дьердь ЧОНКА — Эде Сентеши: Встречные бои и встречные битвы — — 359

Антал ЙОЖА — Л. И. Яковлев: Интернациональная солидарность трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922) — — — — — — — — — — — 361

Д-р Петер СЕБЕНИ — Преподавание истории — — — — — — — — — — 363

Д-р Ласло ГАЗДАГ — Венгерская литература по геодезии 1948—1960 гг. Библиография — — — — — — — — — — — — — 365

БИБЛИОГРАФИЯ

Ева МОЛЬНАР, Иштван ВИНИЦАИ, Аладарнэ ВИНДИШ — Военноисторический репертуар иностранных журналов III. часть 1963 — — — — — — — — — — — 367

INHALTVERZEICHNIS

Studien

IGNÁC ÖLVEDI — Die Gefechtsaktionen nach der Befreiung von Debrecen — — — — — — — — — — — — 219

LÁSZLÓ SZABÓ — Caporetto 1917. (Durchbruch über Gebirgs- und Waldgälende) — — — — — — — — — — — 239

ANTAL JÓZSA — Die Friedensverhandlungen von Brest-Litovsk und der Kriegsgefangenenaustausch — — — — 256

ALADÁR URBÁN — Die Kraftanstrengungen im Sommer des Jahres 1848 um die Bewaffung der Nationalgarde und Landwehr — — — — — — — — — — 283

DR. LÁSZLÓ NAGY — Beiträge zu dem moralischen Charakter der Armee Bethlens — — — — — — — — — 299

Aus Der Kriegshistorischen Literatur des Auslands

M. ZAHAROV, Marschall der Sowjetunion — Die sowjetische Kriegskunst in den Befreiungsoperationen von Ungarn — — — — — — 320

Diskussion

DR. JÓZSEF FÓRIZS — Von dem Wesen und von der Systematisierung des Krieges (Bemerkungen zu dem Aufsatz: „Einige Fragen zum Begriff und Charakter des Krieges" von István Otta) — — — — — 333

Rundschau

DR. SÁNDOR MUCS — Die Befreiungsoperationen in Ungarn in den Jahren 1944—1945. Auswahl aus dem Werke: Die Geschichte des Grossen Verteidigungskrieges der Sowjetunion — — — — — — 345

BÉLA SZTANA — Sándor Tóth: Die Befreiungskämpfe der Sowjetarmee in Ungarn — — — — — — — — — 349

TIBOR HETÉS — Tibor Hajdú: Die Herbstrosen-Revolution — — 355

GYÖRGY CSONKA — Ede Szentesi: Begegnungskämpfe und Begegnungsschlachten — — — — — — — — — — 359

ANTAL JÓZSA — L. I. Jakovlev: Internationalistische Solidarität der Arbeiter der Welt mit den Völkern Sowjetrusslands. (1917—1922) — — — — — — — 361

DR. PÉTER SZEBENYI — Der Geschichtsunterricht — — — — — — — 363

DR. LÁSZLÓ GAZDAG — Ungarische geodätische Literatur 1498—1960 — — 365

Bibliographie

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICAI, Frau ELEONORA WINDISCH — Kriegsgeschichtliches Repertorium der ausländischen Zeitschriften 1963. III. Teil — — — — 367

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díja egész évre 32 Ft.

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 316—173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp., MNB—8 sz. folyószámlájára.

INDEX: 25—371

65.1452/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár I.

Harc a Déli pályaudvarért — 1945.

Kálvin téri harcok — 1945.

(Tüske István szénrajzai)

Ára 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó második negyedévi kiadványaiból

Szovjet szerzői munkaközösség:
HÁBORÚ, HADSEREG, HADTUDOMÁNY

MEGJELENT:
félvászon-kötésben
496 oldal terjedelemben
Ára: 39,— Ft

Harmath Ádám: ***HARC A HEGYEKBEN***

MEGJELENIK:
félvászon-kötésben
156 oldal terjedelemben
Ára: 14,— Ft

Nagibin: ***PAVLIK***

MEGJELENT:
félvászon-kötésben
208 oldal terjedelemben
Ára: 15,50 Ft

Németh Ottó:
HARCTEVÉKENYSÉG HELYSÉGEKBEN

MEGJELENIK:
félvászon-kötésben
160 oldal terjedelemben
Ára: kb. 14,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusa

Népidemokratikus forradalmunk és a hadsereg

Dr. Gazsi József

A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban

Hetés Tibor

Stromfeld Aurél világháborús portréjához

3

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

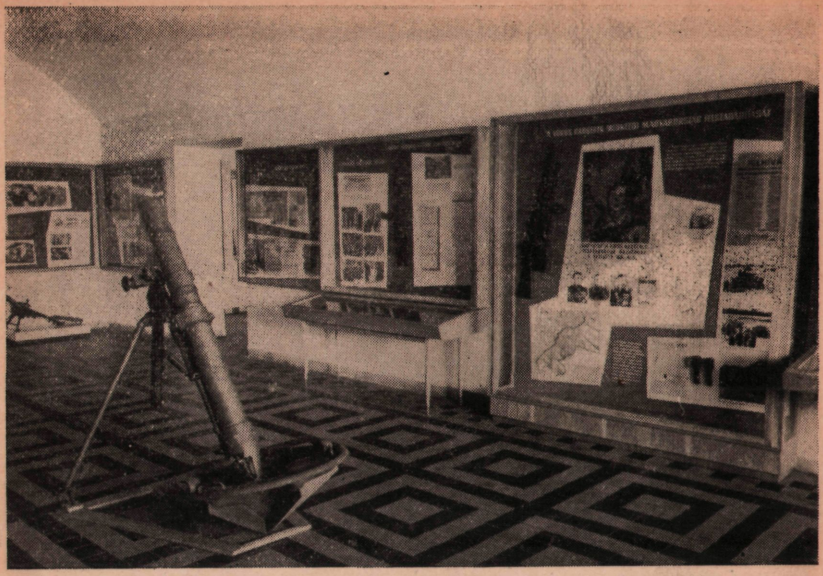

Részlet a „Magyarország felszabadítása" c. kiállításról

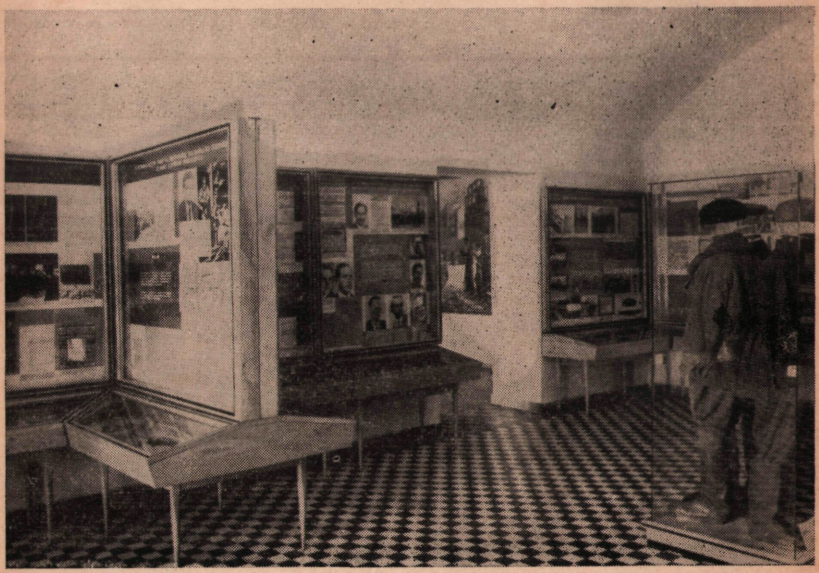

Részlet a „Magyar antifasiszta ellenállás" c. kiállításról

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

SZIMONIDESZ LAJOS

ny. vezérőrnagy

a történelemtudományok kandidátusa

1884—1965

Szimonidesz Lajos elvtárs, a Magyar Néphadsereg nyugállományú vezérőrnagya, a történelemtudományok kandidátusa, hosszas betegség után elhúnyt. Halála egy sokoldalú személyiségtől fosztotta meg társadalmunkat.

1884-ben született Pusztaföldváron, szűrszabómester fiaként. Még egész fiatal volt, amikor a tudás utáni vágy arra ösztönözte, hogy búcsút vegyen falujától: Aradon, Lugoson, Késmárkon, Pozsonyban és Budapesten tanult, majd a Hont megyei Nagybörzsöny községbe nevezték ki evangélikus lelkésznek.

Szimonidesz Lajos méltó utóda volt a magyar történelem során nagy szerepet betöltő, néphez hű, haladó szellemű papoknak. Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején hitet tett a társadalmi haladás mellett: szívvel és lélekkel támogatta az első magyar proletárdiktatúrát. A falu népe — szeretete és hálája jeléül — őt választotta meg a helyi direktórium elnökének. A történelem tanúsága szerint, méltó is volt a bizalomra. Az ellenforradalom, hatalomrajutása után, nem is irgalmazott a nép mellé állt papnak: börtönbe vetette, majd kiszabadulása után, az egyházi legfelsőbb törvényszék megfosztotta állásától. Szimonidesz Lajos ezt követően még hűségesebb fia lett népének.

Budapestre költözött és — banktisztviselősködés mellett — a tudományos kutatómunkára fordította minden idejét: írt és előadásokat tartott a munkásoknak; közel 30 ezer kötetet számláló könyvtárat gyűjtött össze, dolgozott megfeszített erővel, hogy feltárja a magyar történelem haladó és forradalmi hagyományait, Bethlen Gábor korától a XX. századig. Nagy lexikális tudása, szerteágazó, eredményes tudományos kutatómunkája a történelemtudományok jeles magyar művelőinek sorába emelte őt.

A felszabadulás után, a népi demokratikus rend rehabilitálta. 1948-ban ezredessé nevezték ki és megbízták a protestáns lelkészet vezetésével. Egy év múlva már vezérőrnagy és tábori püspök. Ez időtől kezdve lehetővé vált számára a nyugodt, tudományos feltáró munka, és Szimonidesz Lajos örömmel dolgozott. Munkájának elismeréséül hatszor tüntették ki, és elnyerte a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot is.

Szimonidesz Lajos vezérőrnagy elvárs több éven keresztül a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézetében is dolgozott, mint a hadtörténelmi osztály vezetője. Az intézetben ebben az időben szinte kizárólag olyan fiatal tudományos kutatók dolgoztak, akik akkor indultak el pályájukon és igen nagy szükségük volt segítségre, támogatásra. Ezt Szimonidesz Lajos vezérőrnagy elvtárstól, az idősebb, tapasztalt tudományos vezetőtől a legmesszebbmenően meg is kapták.

Szimonidesz Lajos személyében a sokoldalú, fáradhatatlan, tudós-katonát gyászoljuk, s emlékét híven megőrizzük.

TANULMÁNYOK

A HORTHYSTA KLIKK 1944. OKTÓBER 15-I KIUGRÁSI KÍSÉRLETÉRŐL

Tóth Sándor

Az 1944 őszére Magyarországon kialakult helyzet bonyolult ellentmondásossága az utóbbi években egyre több szakember érdeklődését kelti fel és ösztönzi a problémák vizsgálatára. Ez a tanulmány az általános katonapolitikai helyzetet felvázolva, néhány olyan sajátosság kiemelésére törekszik, amelyek beható elemzése feltétlenül szükséges a horthysta klikk 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletének szélesebb alapokon való értékeléséhez.[1]

1944 nyarutón a katonai helyzet alakulása és a nemzetközi politika fejleményei a magyar uralkodó köröknek is feltették a kérdést: hogyan tovább? A válasz nem tűrt halasztást, hiszen ekkorra a Wehrmacht súlyos vereségei világosan felismerhetővé tették, hogy a fasiszta Németország katonai összeomlása belátható közelségbe került.

A belorussziai hadművelet során — melyet a szövetségesek partraszállásának támogatására indított a szovjet főparancsnokság — az 1. Balti, a 2. és a 3. Belorussz Front csapatai június 23-tól július közepéig Bobrujszknál, Vityebszknél és Minszktől keletre bekerítették, majd megsemmisítették a német „Közép" hadseregcsoport több mint 30 hadosztályát. A három szovjet front a támadást mintegy 1300 km-es arcvonalon folytatva, 550—600 km-t nyomult előre. Eközben teljesen felszabadította Belorussziát, Litvánia nagy részét és a Nyeman folyón átkelve, Németország határához ért. Június 18-án a Koveltől nyugatra eső körzetből megindultak az 1. Belorussz Front csapatai is, amelyek június 22-én átlépték a szovjet—lengyel határt és két nap múlva felszabadították Lublint. Július—augusztus folyamán az 1. Ukrán Front lvov—sandomierzi hadműveletében megsemmisítő csapás érte az „Észak-Ukrajna" hadseregcsoportot is. Ennek során a szovjet csapatok átkeltek a Visztulán és Sandomierznél hídfőt foglaltak a folyó nyugati partján. Lvovtól délre ugyanakkor súlyos veszteségeket okoztak az 1. Magyar Hadseregnek, s maradványait visszaszorították az Északkeleti-Kárpátokba.

[1] A kiugrási kísérlettel — valamilyen módon és mértékben — szinte valamennyi, Magyarország második világháborús szerepét tárgyaló munka foglalkozik. Részletes összefoglalására Rozsnyói Ágnes vállalkozott a Századok 1959. évfolyamában közzétett tanulmányában. Ez a munka — minden erénye és hasznossága mellett — nem tekinthető a bonyolult problematika lezárásának. A Közgazdasági Egyetemen a közelmúltban rendezett vita is arra hívta fel a figyelmet, hogy számos kérdés még nem eléggé kimunkált és több problémához új módon kell közeledni. Néhány gondolat felvetésével erre törekszik e rövid lélegzetű tanulmány is.

1944. augusztus 20-án kezdődött meg a magyarországi helyzetre is döntően kiható iași—kisinyovi hadművelet a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport ellen. E hadműveletben a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai bekerítettek és szétzúztak 22 német és román hadosztályt. A győzelem jeladásként hatott a Román Kommunista Párt vezette hazafias erőkre. Augusztus 23-án Bukarestben fegyveres felkelés megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját. Hatalmának átmentése érdekében az uralkodó osztály — a királlyal az élen — bekapcsolódott a fordulat előkészítésébe és végrehajtásába, s átállította a hadsereget is. A iași—kisinyovi hadművelet befejezése után a 3. Ukrán Front a román—bolgár határ felé tört előre. A szovjet kormány — tényekre alapozva — több jegyzékében már korábban úgy értékelte a bolgár monarcho-fasiszták politikáját, hogy az közvetlenül segíti a hitleri Németországot és ténylegesen hadviselést jelent a Szovjetunió ellen. E politikára válaszul, szeptember 5-i jegyzékében bejelentette: a Szovjetunió is hadiállapotban levőnek tekinti magát Bulgáriával. A 3. Ukrán Front csapatai szeptember 8-án Bulgária területére léptek. A Bolgár Kommunista Párt vezette Hazafias Front, amely évek óta szervezte az ellenállást a megszállókkal és bolgár cinkosaikkal szemben, kiadta az általános fegyveres felkelés jelszavát. A jeladásra a hadsereg csatlakozott a partizáncsoportokhoz és szeptember 9-re virradóra a nép aktív részvételével megdöntötték a reakció uralmát, szétzúzták a monarcho-fasiszta rendszert. A szovjet csapatok szeptember 9-én beszüntették a harcot Bulgária területén.

Jelentős győzelmet aratott a szovjet hadsereg a baltikumi hadműveletben is. Augusztus végén egy hatalmas csapással mélyen visszavetette az „Észak" hadseregcsoportot, s ennek hatására a finn kormány is belátta a további harc céltalanságát. Szeptember 4-én Finnország elfogadta a Szovjetunió már korábban közölt fegyverszüneti feltételeit és kilépett a háborúból. Ezt követően a szovjet csapatok folytatták a Baltikum felszabadítását. Ennek során 400 km-es arcvonalon áttörték az „Észak" hadseregcsoport védelmét, kiűzték az ellenséget Észtországból, Lettország nagy részéből, majd Tukums és Libava között a tengerbe szorították a német hadseregcsoport 35 hadosztályának maradványait.

Az 1944. június 6-i normandiai partraszállással létrejött a nyugati szövetségesek által évek óta ígért „második front" is a fasiszta Németország ellen. Az amerikai—angol főparancsnokság partraszállt csapatai Franciaországban nyomultak előre és szeptember végén elérték a „Siegfried" vonalat. Olaszországban — Kesselring altábornagy hadseregcsoportjának szívós halogató harcai ellenére — szintén sikeresen haladt a szövetségesek támadása.

A hadászati, valamint a katonapolitikai helyzet kedvező alakulása egész Európában lendítőleg hatott az antifasiszta ellenállási mozgalomra. Mint arról már szó volt, Romániában és Bulgáriában a szovjet hadsereg győzelmeinek hatására fegyveres felkelés tört ki. Jugoszláviában, Görögországban és Albániában újult erővel harcoltak a partizánhadseregek a hitlerista megszállókkal. Szlovákiában és Lengyelországban fegyveres felkelés tört ki. Olaszországban és Belgiumban, Norvégiában és Hollandiában is egyre szélesedett a fegyveres ellenállás. A franciaországi antifasiszta harc méreteit mutatja, hogy Párizst a partizánok augusztus 25-én saját erejükből szabadították fel.

Az események puszta felsorolása is világosan érzékelteti, milyen válságos helyzetbe került 1944 őszére a náci III. Birodalom. A harccselekmények a Szovjetunió területéről a vele szomszédos országokba tevődtek át és a szövetségesek Európában Németországot kétarcvonalas harcra

kényszerítették. A megszállt országok népe nem várta tétlenül a felszabadulást, fegyvert fogott a hitleristák és hazai cinkosaik ellen. Ily módon az arcvonalon elszenvedett súlyos csapásokat tetézte, hogy a német csapatok hadtápterületének és hátországi összeköttetésének biztosítása is egyre nagyobb erőket kötött le.

Horthy-Magyarországhoz is nap mint nap közeledett a háború. A magyar uralkodó osztályoknak tehát dönteniük kellett: kitartanak-e továbbra is Hitler mellett, avagy a szakítás útjára lépnek. A nemzet érdekei azonnali, határozott szakítást és fegyveres szembefordulást követeltek a fasiszta Németországgal. Ezt diktálta a reálpolitika, ez volt az egyetlen mód arra, hogy az ország területén gyorsan végigvonuljon a háború és a nemzet megmeneküljön történelme legsúlyosabb katasztrófájától.

A magyar uralkodó osztályok jelentős része — Horthyval az élén — erre az időre felismerte már, hogy a hitleri Németország katonai veresége elkerülhetetlen, s nem akart vele együtt elpusztulni. A német győzelemben csupán egy elenyésző kisebbség hitt és volt a feltétlen kitartás híve. Mégsem a németekkel való szakítás és szembefordulás következett be, hanem e kisebbség hatalomrajutása és az ország hadszíntérré válása, a nemzeti vagyon jelentős részének elpusztulása, a lakosság szenvedésének fél évvel történt meghosszabbodása.

Az ide vezető katasztrófa-politika mozgatórugóinak jobb megismerése, szerepének megfelelő értékelése megköveteli, hogy néhány körülményt és tényezőt az eddiginél alaposabban, mélyrehatóbban vizsgáljunk meg.

Mint a tények bizonyítják, 1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetőkörök egyáltalán nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szovjet hadsereg rövid időn belül Magyarország területére léphet. Abban bíztak, hogy a Kárpátok leküzdése olyan nehéz próba elé állítja a szovjet hadsereget, amely időt ad egy német—angolszász különbéke megkötésére, illetve Churchill balkáni partraszállási tervének realizálására. Éppen ezért Horthy már augusztus elején javasolta Weesenmayer követnek, hogy német csapatok szállják meg a Kárpátok erdélyi hágóit. A németek súlyos veresége a iaşi—kisinyovi csatában, Románia ezt követő gyors kiugrása és hadüzenete Németországnak — bár voltak korábban bizonyos értesüléseik — teljesen váratlanul és felkészületlenül érte őket. A Sztójay-kormány augusztus 25-i minisztertanácsi ülésén[2] felmerült ugyan a gondolat, hogy itt az utolsó kedvező alkalom Magyarország kiugrására, ezt azonban a részvevők egyöntetűen elvetették. Azt is világosan látták, hogy a magyar haderő képtelen lesz feltartóztatni a szovjet—román támadást, s kitartani csupán jelentős német segítséggel lehet. Ám ez sem a fegyverszünet irányában teendő lépésekre ösztönözte a kormányt. Az első katonai intézkedések a román határ lezárására irányultak, s ezt szeptember 5-én a 2. Magyar Hadsereg dél-erdélyi támadása követte. Közben kérték a német főparancsnokságot, járuljon hozzá a Varsó térségében harcoló magyar csapatok átcsoportosításához a Kárpátokban. Ez is a szovjet csapatokkal szembeni ellenállás hatékonyságát szolgálta. A magyar uralkodó körök tehát augusztus végén, szeptember elején nem ragadták meg az alkalmat a román példa követésére, pedig objektíve számukra is kedvező volt a helyzet.

A 2. Ukrán Front csapatai szeptember közepére meghiúsították az

2 A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959. 467—472. o.

ellenség Déli-Kárpátok hágóinak lezárására irányuló erőfeszítéseit és kijutottak a Kimpulung—Moldovenszk—Szászrégen—Marosvásárhely—Torda—Bród—Karánsebes—Turnu-Severin vonalra. A német „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport leharcolt, meggyengült hadosztályai az akkori román—magyar határ mentén foglaltak hevenyészett védelmet, harcbavetésükről csupán rendezés és feltöltés után lehetett szó.[3] Friessner vezérezredes hadseregcsoport-parancsnok kezdetben azt tervezte, hogy harc nélkül feladja az úgynevezett „Székely-kiszögellést" — amelyhez megszerezte Horthy írásbeli jóváhagyását is — majd Jocobeni—Régen—Tirgu Mures—Cluj—Oradea terepszakaszon alakítja ki az új arcvonalat. Innen szándékozott október közepén támadást indítani és megsemmisíteni a Dél-Erdélyben felvonult szovjet csapatokat. Tervének előadására szeptember 11-én a főhadiszállásra repült és hivatkozva Horthy beleegyezésére, kérte Hitlert: engedélyezze az arcvonalrövidítés végrehajtását. Hitler a terület harc nélküli kiürítéséhez nem járult hozzá.[4] Amennyiben ekkor az 1. és a 2. Magyar Hadsereg megnyitja az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport menthetetlenül bekerítésbe kerül a Tiszántúlon. A német parancsnokságnak egyáltalán nem lett volna ideje és módja főerőit kivonni a Tisza mögé. A két magyar hadsereg átállítása esetén létrejövő erőviszonyok cáfolhatatlanul emellett bizonyítanak.

Friessner adatai szerint 1944. szeptember 19-én a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport hadrendje nyolc német hadosztályból és egy dandárból állt. Ebből egy hadosztály feltöltés alatt volt, négy pedig még nem érkezett be teljesen a hadseregcsoporthoz.[5] Ezzel szemben a 2. Magyar Hadsereg öt hadosztályból és két dandárból állt, az 1. Magyar Hadseregbe pedig hét hadosztály és két dandár tartozott.[6] Teljesen reális tehát az a következtetés, hogy a két hadsereg arcvonalának megnyitása olyan kedvező helyzetet teremtett volna a 2. és a 4. Ukrán Front átkaroló hadmozdulata számára, amelyet a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport a rendelkezésre álló erőkkel nem tudott volna meghiúsítani. Nem véletlen, hogy Guderian vezérezredes, vezérkari főnök, szeptember 24-én elrendelte Friessnernek: azonnal kezdje meg az előkészületeket a hadseregcsoport visszavonására a Szeged—Debrecen—Uzsgorod vonalra, majd a Tisza mögé. Hitler most sem járult hozzá az arcvonal visszavételéhez, pedig Friessner szeptember 27-i helyzetjelentése is ennek szükségességét hangsúlyozta. A hadseregcsoport-parancsnok ugyanis a kialakult hadműveleti helyzetből levonta azt a következtetést, hogy az Arad északnyugati körzetéből Debrecen felé irányuló szovjet támadás elvághatja a német csapatok hátsó közlekedési vonalait.[7]

A szakításra objektíve kedvező hadműveleti helyzet azonban kihasználatlan maradt. A magyar kormánykörök nem ragadták meg a kínálkozó alkalmat, sőt politikájuk mindvégig a németek helyzetének megkönnyítése és saját helyzetük nehezítése irányába hatott. *A fordulat végrehajtására objektíve kedvező helyzet kihasználásának döntő feltétele volt ugyanis a szakítás szükségességét felismerő uralkodó körök és a Ma-*

3 *Hans Friessner:* Verrantene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, 1959. 107. o.

4 Uo. 119—122. o.

5 Uo. 259. o. melléklet.

6 *Dr. Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 239. o. 73. sz. vázlat.

7 Friessner szeptember 27-i helyzetjelentését közli: *Hans Kissel:* Die Panzerschlachten in der Puszta im október 1944. Vowinckel, Nekargemünd, 1960. 156—158. o.

gyar Front vezette antifasiszta, demokratikus erők összefogása. Kizárólag egy ilyen összefogás teremthetett volna megfelelő politikai és tömegbázist a kiugrásra, s biztosíthatta volna a hadsereg szembefordítását a németekkel. Az uralkodó osztályok válságának adott fokán és a német megszállás viszonyai közöt létrejött Lakatos-kormányra ugyanis nem lehetett számítani a fordulat előkészítésében és végrehajtásában.[8] A katonai vezetők sem álltak egységesen Horthy kormányzó mögött. Ismeretes például, hogy Heszlényi József vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka kifejezetten Szálasi híve volt. A felső parancsnoki karban szükséges személycserék végrehajtásához és az ingadozók kényszerítéséhez kellő demokratikus bázist csak a Magyar Front biztosíthatott volna.

Horthy és környezete azonban 1944 augusztus végén, szeptember elején — tehát a szakításra objektíve legkedvezőbb időben — egyáltalán nem gondolt a németekkel való fegyveres szembefordulásra, s nem is történt semmi a feltételek megteremtése érdekében. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az uralkodó osztályok úgy vélték: a szakítás nem felel meg imperialista érdekeiknek, ellenkezik a rendszer átmentésére és uralmunk fenntartására irányuló törekvéseikkel.

A magyar uralkodó osztályok politikai fejlettségéről, felelősségtudatáról az *elégtelen* bizonyítványt már kiállította a történelem. Az ellenforradalmi, fasiszta érában a kormánykörök féktelen kommunistaellenessége, szovjetgyűlölete és a forradalomtól való félelme mindenkor a legerősebb gátló tényezőként érvényesült a reálpolitika követelményeinek felismerésében. A magyar reakció rettegett 1919 megismétlődésétől, a forradalomtól. Egy negyedszázadon át minden haladó megmozdulás mögött a kommunisták tevékenységét és a Szovjetunió hatását kutatta. Módszeresen irtotta a kommunistákat és mereven ellenszegült a reformoknak, elfojtott vagy igyekezett a maga szekerébe fogni minden haladó mozgalmat. A kommunistaellenesség és a forradalomtól való félelem a legfőbb oka, hogy az uralkodó körök a végsőkig húzódoztak a Szovjetunióval kötendő fegyverszünet gondolatától. Horthyék Románia kiugrása után — és később sem — nem mertek és nem akartak a dolgozó tömegekre, a Magyar Front vezette antifasiszta ellenállási mozgalomra támaszkodva kiugrani a háborúból és szembefordulni a németekkel, mert féltek, hogy nem fogják tudni az események forradalmi fejlődését megállítani, elvesztik hatalmukat. Jelentős visszahúzó erőként hatott az a körülmény is, hogy úgy látták, nem számíthatnak a Hitlertől kapott területek megtartására másként, mint német győzelem, illetve német—angolszász különbéke esetén. Románia kiugrása után különösen Észak-Erdély helyzete foglalkoztatta őket és befolyásolta a kormány állásfoglalását. Bár a Romániával kötött fegyverszüneti szerződés ebben a kérdésben nyitva hagyott bizonyos lehetőségeket, ebből nem a szakítás szükségességére következtettek. Ellenkezőleg, ez is arra ösztönözte őket, hogy számukra kedvező fordulatot várva, továbbra is kitartsanak a németek mellett. Ezt a következtetést vonták le a varsói és szlovákiai felkelés tanulságaiból is. Ebben a két jelentős fegyveres megmozdulásban nem a fasiszta Németország fokozódó katonai gyengülését, a közelgő összeomlást és a követendő példát látták meg. Ellenkezőleg, fokozódott az a meggyőződésük, hogy a hitleri hadigépezet még *elég erős* ahhoz, hogy vérbe tudja fojtani a fegyveres ellenállást az olyan országokban, ahol *előzőleg nem szenvedett*

8 Mint ismeretes, Horthy csakhamar maga is kénytelen volt erről meggyőződni. Ezért bízta az előkészületeket a fia vezetésével működő „kiugrási irodára", s a tennivalókat csupán néhány bizalmasával beszélte meg.

katonai vereséget, illetve *nem fenyegeti a szovjet csapatok közvetlen támadásának a veszélye.*[9]

Mindezek következtében, amikor a magyar uralkodó körök választ elé kerültek, olyan megoldást kerestek, amely a néptömegek bevonása, a németekkel való fegyveres szembefordulás és a szovjet hadsereggel történő együttműködés nélkül teszi lehetővé a kiválást a háborúból. Ily módon szerették volna átvészelni azt a katasztrófát, amelybe ők taszították az országot, s átmenteni osztályuralmukat. Tervüket angolszász megszállás segítségével vélték megvalósíthatónak, s annak bekövetkezéséig készek voltak kitartani a fasiszta szövetségben. Ez felelt meg imperialista céljaiknak és reakciós osztályérdekeiknek. Úgy vélték, az angolszász oldalra végrehajtott kiugrással nagyobb érdemeket szerezhetnek a béketárgyalásokon, mint a Szovjetunióval fegyverszünetet kötött románok.

Az uralkodó osztályoknak ezt a koncepcióját világosan megfogalmazza Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, az 1944. szeptember 4-i memorandumában, amelyet a kormány tájékoztatására készített. Ebben — az egyes arcvonalak helyzetének és erőviszonyainak beható elemzése után — az alábbi következtetésre kényszerült: „Teljes tárgyilagossággal nézve az eseményeket, nem tartom kizártnak, hogy az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó túlsúly következtében a további harc feladására kényszerülve, fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem, hogy Németország ellenállása esetleg máról-holnapra összeomlik."[10] Jellemző módon, e teljesen helytálló következtetések után azt állapítja meg, hogy a magyar vezetésnek a legrosszabbakra is fel kell készülnie, s mindent el kell követnie a belső rend és a fegyveres erő ütőképességének megőrzésére. Szerinte ugyanis csak ez biztosíthatja a szomszédos népek fékentartását és egyetlen kihasználható tényező lehet a fegyverszüneti vagy béketárgyalásokon. Ennek legfőbb feltételét abban látja: „... hogy a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal továbbfolytatjuk a harcot, mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is. Mikor ez már nem áll fenn, akkor feltétlenül keresnünk kell becsületes, de nem áruló módon a kiegyezést, mert nem dobhatjuk oda a nemzetet a német érdekekért."[11]

Vörös tehát a katonai helyzet teljesen reális felmérése után nem az egyetlen célravezető és a nemzet érdekeinek mindenben megfelelő megoldást: a fegyverszünet azonnali megkötését javasolta, hanem a további harc mellett vetette latba befolyását. Nemcsak megfogalmazta ezzel az uralkodó osztályok érdekeit, hanem megadta azok katonai alátámasztását és a követendő módszert is. Indokolásának további része bizonyítja, menynyire nem állt a valóság talaján, s milyen megalapozatlan reményeket fűzött a további kitartáshoz: „Ebben az esetben viszont számíthatunk arra, hogy hadianyag terén nemcsak jelenlegi erőinket tarthatjuk fenn, hanem azt még a rendelkezésre álló kihasználatlan emberanyagunk fel-

9 Horthyék feszült figyelemmel kísérték mindkét felkelést. A vezérkari főnökség tájékoztató jelentése naponta részletesen foglalkozott a két felkelés alakulásával és a német főparancsnokság intézkedéseivel. Különösen nyugtalanították őket a Szlovákiában történtek, mert attól tartottak, hogy az események átcsapnak az ország területére is. A varsói felkelés időszakában Bor-Komorovsky megbízottai hivatalosan is keresték a kapcsolatot a magyar kormányhoz.

10 A memorandumot közli *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938—1945. Körmendy Kiadó, Budapest, 1946. Idézet a 208. o.

11 Uo. 208—209. o.

töltésével és új egységek felállításával még bizonyos mértékben fokozhatjuk is."[12]

Ez nem volt más, mint mézesmadzag, mert a kormány nagyon jól tudta, milyen gyengén, korszerűtlenül van felszerelve és felfegyverezve a magyar haderő. A német fegyverzet és felszerelés kilátásba helyezése azt a reményt keltette a politikai vezetésben, hogy a hadsereg a németek oldalán még huzamosabb ideig képes lesz állni a harcot és feltartóztatni a szovjet csapatokat. Ám ez bűnös könnyelműség, felelőtlenség és légvárépítés volt a legmagasabb katonai vezető részéről. Neki ugyanis mindenkinél jobban kellett tudnia, hogy a németek soha nem adtak különösebben számottevő segítséget a magyar hadsereg korszerűsítéséhez és megfelelő felfegyverzéséhez. Sőt, a saját céljaikra vették igénybe a magyar haditermelés jelentős hányadát is. Teljesen irreális volt tehát azt feltételezni, méginkább határozottan állítani, hogy az adott helyzetben megváltozik a németek magatartása.

Vörös indokolásának másik fele a legvilágosabban tükrözi az uralkodó osztályok imperialista céljait. Mint írja: „De feltétlenül megköveteli a németek melletti ésszerű kitartást az is, hogy csak így vagyunk és leszünk képesek a háború befejezésének pillanatáig a jelenlegi magyar területeket integritásukban megtartani, azaz, az ellenséget határainkon megállítani."[13] Vagyis félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy a Hitlertől kapott területeket csakis mellette harcolva lehet megtartani. Végezetül nyomatékosan leszögezi: „... minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika reálisan mérlegeli a helyzetet... és ha békeajánlatra kényszerülnénk, úgy a politikai kibontakozást *csakis az angolszász oldal felé fogja keresni.*"[14]

Röviden összegezve tehát a memorandum mondanivalójának lényegét: Vörös János álláspontja — amely egészében tükrözte az uralkodó körök nézeteit és vágyait — az volt, hogy német segítséggel mindaddig kitartani a szovjet hadsereggel szemben, amíg az angolszász csapatok meg nem szállhatják az országot. Figyelemreméltó a memorandum abból a szempontból is, hogy mutatja azt a jelentős befolyást, amelyet a katonai vezetők gyakoroltak a kormányzat politikájának alakulására. Jellemző egyébként a politikai és katonai vezetés irreális látásmódjára, hogy bár legfőképpen a katonai helyzet alakulása, a szovjet hadsereg gyors közeledése kényszerítette őket kiút keresésére, a kialakult katonai helyzettel képtelenek voltak megfelelő módon számolni, s mindvégig úgy politizáltak, hogy a szovjet hadsereget csak negatíve vették figyelembe. Kizárólag olybá tekintették, mint amely akadályozza terveik megvalósítását, tekintetbe sem vették, mint a kiugrás megkönnyítő tényezőt.

Horthy már augusztus 24-én — a román kiugrást követő napon — arra kérte Weesenmayer követet, hogy a német csapatok vonuljanak a Kárpátokhoz, mert a magyar hadseregnek nincs elég ereje azt megvédeni.[15] Szeptember 7-én pedig a koronatanács hozott olyanértelmű határozatot, amely öt páncélos hadosztály Magyarországra küldéséhez kötötte a harc folytatását.[16] A kormányköröket mindkét esetben az a

12 Uo. 209. o.
13 Uo.
14 Uo. 211. o.
15 C. *A Macartney:* October fifteorld War. Vol. VI. Houghton Mifflin Co. 1945. vol. II. Univ. Press, Edinburgh, 1961. 320. o.
16 Ítél a történelem.. .A Szálasi-per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1946. 129. o.

törekvés vezette, hogy német segítséggel kihúzzák az időt az angolszász megszállás bekövetkeztéig. Ezzel azonban önmaguk tették lehetővé, hogy a németek jelentős erőt vonjanak össze Magyarországon és könnyűszerrel meghiúsítsák a lényegében előkészítetlen kiugrási kísérletet.

A magyar uralkodó osztályok 1944. augusztus végén, szeptember elején képtelenek voltak a realitások felismerésére, és imperialista osztályérdekeiktől vezetve légvárakat építettek. Azzal ugyanis, hogy a szövetségesek 1944. június 6-án Franciaországban hozták létre a második frontot és nem a Balkánon szálltak partra, illuzórikussá vált minden olyan számítás Magyarországon, amely a németekkel való szakítást angolszász megszállásra alapozva, és a szovjet hadsereg nélkül képzelte el.

Igaz, Churchill angol miniszterelnök szerette volna meggátolni a szovjet hadsereg előnyomulását Közép- és Délkelet-Európában, s még 1944 őszén is melengette egy zárt szovjetellenes tömb létrehozásának gondolatát ebben a térségben. Augusztusban a pápával is beszélt ilyen irányú terveiről. A második quebeci konferencia összeülésének idején, 1944. szeptember 12-én így ír erről a Washington Post: „Nem titok, hogy Churchillt egyre jobban nyugtalanítja a balkáni orosz befolyás. Azért keresett segítséget a pápánál, hogy megszüntesse ezt a befolyást. Churchill nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a Vörös Hadseregnek Jugoszláviában és az Adriai-tengerparton való megjelenése a Vatikánt is aggasztja. Értesüléseink szerint javasolta, hogy a Földközi-tengeren katolikus államok csoportja legyen Oroszországgal szemben. Ennek tagjai Horvátország, Szlovénia, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és később esetleg Franciaország."[17] Churchill az angol imperialista körök földközi-tengeri érdekeit képviselve, a második front létrehozása után sem mondott le véglegesen az olaszországi hadműveleteknek Balkán felé irányuló kiterjesztéséről, és törekedett, hogy az helyet kapjon az angolszász hadászati célkitűzésekben. Erre enged következtetni a második quebeci konferenciára történő elutazása előtt tett nyilatkozata is: „Nagyon szeretném, ha Közép-Európa néhány körzetében megelőznénk az oroszokat. A magyarok például kijelentették, hogy ellenállnak a szovjet előnyomulással szemben, de leteszik a fegyvert az angolok előtt, ha azok időben odaérhetnek. Nagyon szeretném, hogy amennyiben a németek kivonulnak Olaszországból, vagy visszavonulnak az Alpokig, Alexander[18] az Adriai-tenger partja mentén mért kombinált csapásokkal elfoglalná és megszállná Isztria-félszigetet és megkísérelné, hogy előbb eljusson Bécsbe, mint az oroszok."[19] Az angol miniszterelnök és tanácsadói úgy vélték, hogy a Balkánra kiterjesztett harctevékenység a legalkalmasabb a szovjet hadsereg előnyomulásának korlátozására, illetve megelőzésére a számukra legfontosabb körzetekben. Arra számítottak, hogy a Balkánról könnyen elérhetik Magyarországot és Ausztriát, majd Prágán keresztül Berlint, Münchenen át pedig Dél-Németországot.[20]

Churchill a konferencián hangot is adott nézeteinek, de csupán részleges eredményt tudott elérni. Abban ugyanis teljesen egyetértettek az

17 Idézi *Gyeborin:* A második világháború. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961. 401—402. o.

18 Tábornagy, az olaszországi szövetséges csapatok főparancsnoka.

19 *W. S. Churchill:* The Second Wenth. History of modern Hungary 1929—Boston, 1953. 148. o.

20 Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945. Tom. IV. Moszkva, Voenizdat, 1962. 307. o.

amerikai—angol partnerek, hogy a szovjet hadsereg előnyomulását jó lenne minél kisebb területre korlátozni Európában, ám a megvalósítást mindketten saját imperialista érdekeiknek megfelelően képzelték el. Az angol miniszterelnökkel szemben — aki az olaszországi hadműveletek kiterjesztésével a Balkánon, Magyarországon és Ausztriában szerette volna útját állni a szovjet hadseregnek — Roosevelt a ruhr-vidéki ipartelepek megszerzésére törekedett. Ezek lehető leggyorsabb elfoglalásával akarta térdre kényszeríteni Németországot, s ekképpen megelőzni a szovjet hadsereget. Ebből kiindulva ragaszkodott hozzá, hogy a nyugati arcvonalat tekintsék elsőrendűnek; nem engedte meggyengíteni az ott harcoló csapatokat, az olaszországi hadművelet kiterjesztését pedig a harcok eredményeitől tette függővé. Az imperialista ellentétek összeütközésekor Churchill — mint annyiszor — engedni kényszerült. Tudomásul kellett vennie, hogy az angolszász főparancsnokságnak nincs kellő ereje egy új hadászati irány létrehozására, a franciaországi irányt pedig nem lehet meggyengíteni. Végül megelégedett vele, hogy két angol dandárt kijelöltek Athén körzetének megszállására, a görög népi felszabadító mozgalom letörésére.[21] Bármennyire is szimpatikus volt tehát az angol imperialista körök számára a Horthy-Magyaországgal kötendő különbéke és az ország megszállásának gondolata, annak realizálása érdekében mitsem tehettek.[22]

Ám Horthy semmiképp sem akarta tudomásul venni a számára oly keserves tényeket. Hiába üzenték meg az angolszászok Bakách-Bessenyei György, volt berni követen keresztül, hogy fegyverszünetről csak a Szovjetunió bevonásával lehet tárgyalásokat kezdeni, Horthy szeptember 1-i válaszában kategórikusan leszögezte: kizárólag a nyugati hatalmakkal kíván tárgyalni.[23] Szeptember 9-én ismét csak azt üzente Bakách-Bessenyeivel, hogy kiugrásról csak abban az esetben lehet szó, ha légi úton legalább két-három hadosztály érkezik az országba.[24] Bár kénytelen volt belátni, hogy az események nem az ő vágyai szerint alakulnak, mielőtt fegyverszüneti delegációt indított volna Moszkvába, az olaszországi szövetséges főparancsnokságra is megbízottat küldött. Jellemző módon arra kérte az angolszász hatalmakat, hogy ne engedjék a szovjet csapatokat Magyarország területére, vagy legalább néhány hadosztállyal az angolok is lépjék át a határt a Dunántúlon. Leszögezte, hogy amennyiben csak a szovjet csapatok vonulnak be az országba, a magyar hadsereg folytatni fogja a harcot ellenük. Mint ismeretes, a küldetés eredménytelen maradt. Az amerikai-angol kormány nem tudott kedvező választ adni Horthynak. Kérelmével a Szovjetunióhoz utasí-

21 *Churchill:* i. m. 141. o.

22 Ölvedi Ignác a Hadtörténelmi Közlemények 1964. 3. számában közölt tanulmányában (454—455. o.) kimutatja, hogy a balkáni partraszállás nem azért maradt el, mert a nyugati szövetségesek kénytelenek voltak a Szovjetunióval kötött megállapodáshoz tartani magukat. Ilyen megállapodás nem volt. Ez igaz, de véleményem szerint nem ebben van a probléma lényege. A Szovjetunió és a nyugati szövetségesei között egy olyan megállapodás volt, mely szerint *nem kötnek különbékét egymás háta mögött. Ehhez voltak kénytelenek tartani magukat az angolszászok, mivel nem rendelkeztek elegendő erővel, hogy partraszálljanak a Balkánon is.* Ez a probléma lényege, ezért voltak irreálisak Horthyék reményei. Az adott körülmények között a nyugati hatalmak nem kockáztathatták meg az ellentétek túlfeszítését és a Szovjetunióval való szakítást, hiszen annak erejére feltétlenül szükségük volt a győzelemhez. Ez az összekötő erő tartósabbnak és szilárdabbnak bizonyult az imperialista terveknél és érdekeknél.

23 *Macartney:* i. m. 335—336. o.

24 Uo. 339. o.

totta, s ugyanakkor Bakách-Bessenyeitől is hasonló értesítés érkezett.[25] Ezt követően indult el, annyi tétovázás és huzavona után, a Faragho altábornagy vezette küldöttség szeptember 28-án Moszkvába.

Bár a fegyverszünet kérésére Horthy végül is elszánta magát, a kiugrást kezdettől a hadsereg németek ellen fordítása nélkül képzelte el. Az ő szeme előtt „... mindig a finn és nem a román példa lebegett."[26] Éppen ezért a szeptember 7-i külön tanácskozáson[27] a fegyverszünet egyik feltételeként jelölték meg, hogy a német csapatok szabadon kivonulhassanak az országból.[28] Ugyanezt kérte Horthy a fegyverszüneti delegációval Sztálinnak küldött levelében is.[29] Arra számított, hogy fegyverszünet esetén a német csapatok harc nélkül fel fogják adni Magyarországot. Október 14-én este vezérkar főnökének a katonai előkészületek elégtelenségére vonatkozó aggályait így hárította el: „Bízom abban, hogyha a német követet felkérem, hogy a német csapatok hagyják el az állam területét, úgy Magyarországon is az lesz a helyzet, mint volt Finnországban, ahol a német csapatok nyomban elhagyták Finnország területét."[30]

Horthy ebbéli reményei minden alapot nélkülöztek. Finnország és Magyarország hadászati helyzete jelentősen különbözött, s ez eleve kizárta a finn megoldás alkalmazhatóságát Magyarországon. A németek számára igen kedvező volt a harc nélküli visszavonulás lehetőségének biztosítása Finnországból. Hadászati helyzetüket nem nehezítette különösebben az ország feladása, ellenben jelentős erőt kötött volna le, ha megpróbálják azt még ideig-óráig tartani. Ezzel szemben Magyarország sokkal fontosabb helyet foglalt el Hitler terveiben, mondhatni létfontosságú volt a háború elhúzására irányuló erőfeszítések hatékonyságához. Mindenekelőtt a teljesen elszigetelt náci Németország nem nélkülözhette a magyar mezőgazdaság és hadiipar termelését.[31] Románia kiugrása után Hitler különösen fontosnak tartotta, hogy a zalai olajat a lehető legtovább tartsa birtokában.[32] De igen jelentős volt Magyarország szerepe földrajzi helyzete miatt is. Rajta keresztül vezetnek ugyanis a legrövidebb útvonalak Ausztriába és Dél-Németországba. Magyarország kézbentartása tehát az osztrák és dél-német iparvidéket biztosította, valamint a német főparancsnokság összeköttetését a Balkánon és Csehszlovákiában harcoló erőivel. Ennélfogva Magyarországon homokra épült minden olyan elképzelés, amely a németekkel történő szakítást nem kapcsolta össze az ellenük irányuló fegyveres fellépéssel.

Ismeretes, hogy Horthy csupán akkor szánta rá magát, hogy fegy-

25 Lásd *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Alberdi, Buenos Aires, 1953. 266. o. és *Macartney:* i. m. 354. o.

26 *Horthy:* i. m. 273. o.

27 Részvevői Horthyn kívül: Lakatos Géza miniszterelnök, Csatay Lajos honvédelmi miniszter, Hennyey Gusztáv külügyminiszter, Vörös János vezérkari főnök, Vattay Antal főhadsegéd és Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke.

28 *Macartney:* i. m. 337. o.

29 Uo. 354. o.

30 *Paál Jób—Radó Antal:* A debreceni feltámadás. Tiszántúli Nyomda. Debrecen, 1947. 45. o.

31 A magyar hadiipar termelésre adatok. *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában, 1933—1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 418., 428. és 481. o.

32 Hitlernek a magyarországi olajmezők kézbentartására vonatkozó elhatározására lásd például *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Vowinckel, Heidelberg, 1951. 357. o. Magyarország hadászati jelentőségére Hitler 1944. július 31-i véleményét Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen. Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1962. 589. o.

verszüneti delegációt küldjön Moszkvába, amikor kénytelen volt belátni a nyugatiakkal kötendő különbékére, illetve az országnak angolszász megszállására irányuló reményei csődjét. Ám ekkor a szovjet csapatok még nem kezdték meg magyarországi hadműveletüket. A kormányzó ezt ismét csak időhúzásra, taktikázásra használta fel. Megpróbált feltételeket szabni, késlekedett a fegyverszünet aláírására jogosító felhatalmazás elküldésével, s nem túlzás megállapítani, hogy a fegyverszünet elfogadására kizárólag a szovjet csapatok sikerei kényszerítették. A 2. Ukrán Front október 6-án megindított támadása ugyanis napok alatt jelentős eredménnyel járt a Tiszántúlon. A front főcsapásának irányában tevékenykedő erők október 8-án estig mélyen előretörtek a Tiszántúlon, s csapásaik elvágták az Oradea és Debrecen körzetében védekező német csoportosításokat a tiszai átkelőhelyeket biztosító csapatoktól. A szovjet gyorsan mozgó magasabbegységek erre az időre több ponton átkeltek a Sebes-Körösön, s annak északi partján, majd tovább Nagyrábé—Püspökladány—Karcag Ény—Túrkeve—Mezőtúr—Szarvas—Öcsöd vonalában húzódó terepszakaszt érték el. Október 8-án estig Plijev altábornagy lovas-gépesített csoportjának egy lovas hadteste felszabadította Hajdúszoboszlót és Nádudvart. Két nappal később a Tiszán átkelt 18. harckocsihadtest előrevetett osztagai betörtek Kecskemétre, október 11-én pedig a 46. hadsereg csapatai felszabadították Szegedet. Ezeknek az eseményeknek van döntő szerepük abban, hogy Horthy végül is október 11-én elfogadta a fegyverszüneti feltételeket. Ám ugyanakkor azt is kérte, hogy a szovjet hadvezetés állítsa le a Tiszán átkelt csapatok további előnyomulását Budapest felé. Kérését azzal indokolta, hogy azt a magyar csapatok elrendelt visszavonásának biztosítása teszi szükségessé.

A fegyverszünet aláírása tehát annyi tétovázás és huzavona után végre megtörtént. Horthy elfogadta a feltételeket, melyek a többi között azt is előírták, hogy a hadsereget a németek ellen kell fordítani. Ennek ellenére Horthy és környezete bűnös könnyelműséget és felelőtlenséget tanúsított a kiugrási kísérlet előkészítése során. Az október közepére kialakult helyzet még a korábbinál is világosabban mutatta és sürgetően követelte az ellenállási mozgalom erőivel való összefogást, s a hadsereg németek ellen fordításának szükségességét. A szélsőjobboldal egységfrontjának létrejötte, a Nemzeti Szövetség megalakulása és fellépése, Bakay altábornagy, budapesti hadtestparancsnok elrablása, Szálasi német védelem alá helyezése és más események a készülő nyilas puccs figyelmeztető jelei voltak. Ezek határozott cselekvést követeltek. Ugyanígy Ribentropp külügyminiszter szeptember 8-i üzenete[33] már elég korán nem hagyott semmi kétséget aziránt, hogy a németek minden rendelkezésre álló erővel igyekezni fognak megakadályozni a kiugrást. Márpedig október közepére ez a rendelkezésre álló erő egyáltalán nem volt lebecsülendő. Az eddig ismert adatok szerint Bach-Zelewsky Budapesten egy SS lovas hadosztállyal, egy harckocsiszázlóaljjal, négy darab 38 mm-es „Siegfried" vasúti ágyúval rendelkezett,[34] és szükség esetén felhasználhatta a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezett részeit

33 Országos Levéltár. Minisztertanács jegyzőkönyve 1944. szeptember 8. Közli: Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959. 473—483. o.

34 Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941—1945. Band IV. Erste Halbband. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961. 864. o. és. Hitlers Lagebesprechungen. 709. o.

is.[35] A szintén Budapestre küldött Skorzeny parancsnoksága alá két ejtőernyős vadászszázlóalj, egy gépesített gyalogzászlóalj, egy megerősített „Jagdverband", egy harckocsiszázad és egy különleges század tartozott.[36] Ugyanakkor Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának az ország különböző részein állomásozó négy SS hadosztály, egy SS dandár és három egyéb hadosztály volt alárendelve.[37]

E jelentős erővel szemben a *kiugrás csak a felfegyverzett munkásságra támaszkodva és a hadsereg bevonásával lett volna végrehajtható.* Ám mindettől a döntő pillanatban visszariadtak Horthyék. Bár a Magyar Front vezetőivel megállapodtak az együttműködést illetően, a megállapodást nem tartották be. Nem adtak fegyvereket a munkásság felfegyverzéséhez, nem értesítették a Magyar Frontot a kormányzói proklamáció nyilvánosságra hozatalának időpontjáról. Ily módon az antifasiszta, demokratikus erőknek, amelyek napokkal később várták az események bekövetkezését, nem volt idejük felkészülni. A felfegyverzetlen budapesti munkásság így akcióképtelen volt a kritikus időben, s nem lépett fel, hogy megfordítsa az események menetét. A Magyar Front szervezetei gyengék voltak ahhoz, hogy a fordulatot *az uralkodó osztály és a hadsereg nélkül véghez vigyék* a német túlerővel, a felfegyverzett nyilasokkal és az átállt karhatalommal szemben.

A kiugrás katonai biztosítására tett előkészületek azt mutatják, hogy azok csupán a látszat kedvéért folytak. Az előkészületek kapcsán egyáltalán nem mérték fel a helyzet komolyságát, a várható nehézségeket, s tulajdonképpen nem számoltak fegyveres összecsapás lehetőségével. Pedig a legfelső katonai vezetés Románia kiugrását követően több jelzést kapott. Így például a sztrijii hadifogolytáborban mintegy 40 magyar tiszt memorandumot készített, amelyben az ország megmentése érdekében felszólította Miklós Béla vezérezredest, az 1. Magyar Hadsereg parancsnokát: kössön fegyverszünetet a Vörös Hadsereggel és kezdjen harcot a német megszállók ellen.[38] A Hadiakadémiára beosztott vezérkari tisztek között is kialakult egy csoport, amely a katonai helyzet hatására belátta a németekkel való szakítás halaszthatatlan szükségességét, s különböző elképzeléseket alakított ki ennek végrehajtására. Közöttük szerepelt az 1. hadsereg átállításának terve, és elkészítették a leváltandó németbérenc katonai vezetők, s a helyükre kinevezendők névjegyzékét is. Ezt eljuttatták a vezérkar főnökéhez azzal a javaslattal együtt, hogy a kormányzó szemle ürügyén utazzon Husztra és ott, az 1. hadsereg parancsnokságán jelentse be a fegyverszünetet.[39]

Egyik javaslat sem valósult meg. Miklós Béla a neki átadott memorandumot Horthyhoz továbbította, ő maga semmi katonai előkészületet nem foganatosított. Vörös János sem tett lépéseket a megbízhatatlan katonai vezetők felváltására, még saját legszűkebb környezetét sem tisztította meg a németbérenc elemektől.[40] Október 14-én este — nem ko-

35 Ferdinand von Senger und Etterlin: Die 24. Panzer-Division vormals 1. Kawalliere-Division 1939—1945. Vowinckel Verlag. Neckargemünd, 1962. 265—266. o.

36 *Otto Skorzeny:* Geheimkommando Skorzeny. Hamburg, 1950. 203—204. o.

37 *Borus József:* A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz.

38 A memorandum szövegét közli a Magyar Ujság 1944. szeptember 26-i száma.

39 A névsort és a javaslatot Lajtos Árpád vk. őrnagy adta át Vörös vezérezredesnek. *Lajtos Árpád* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. Kézirattár.

40 Mint ismeretes, a hadsereg magatartására intézkedő titkos parancs továbbítását éppen Kapitánfy Albin vk. őrnagy, Vörös János parancsőrtisztje szabotálta el.

rábban — javasolta Horthynak: Huszton jelentse be a fegyverszünetet, de ezzel már nem ért célt. A kormányzó fölöslegesnek vélte az aggályoskodást és nem volt hajlandó elhagyni a fővárost.[41]

A kiugrás katonai biztosításának terve látszatra megfelelőnek s a végrehajtásra tett intézkedések elegendőnek tűnnek. A terv magában foglalta Budapest védelmének megszervezését, valamint az 1. és a 2. hadsereg együttműködését a szovjet csapatokkal. Az I. hadtestnek a fővárosban állomásozó csekély erőit[42] az 1. lovas, az 1. páncélos és a 10. gyaloghadosztály összpontosításával szándékoztak kiegészíteni, az 1. és a 2. hadseregnek pedig elrendelték: kezdje meg a visszavonulást a Tisza—Bodrog, illetve Meszes-hegység vonalára.[43] Horthy október 11-én Vattay Antal altábornagy, főhadsegéd jelenlétében — akire a katonai előkészületek szervezését bízta — fogadta Miklós Béla és Veress Lajos vezérezredes, hadseregparancsnokokat s közölte velük: „Az 1920. március 1-i rendeletem végrehajtandó" szövegű parancsának vétele után haladéktalanul lépjenek érintkezésbe a szovjet csapatokkal és kezdjék meg a harcot a németek ellen.[44]

A látszatra mindennel számoló terv azonban nem nyugodott reális alapokon. Budapest megerősítésére az intézkedést későn adták ki. A kormányzói kiáltvány nyilvánosságra hozatalának időpontjában a várt csapatok még nem érkeztek be, s mivel a munkásságot sem fegyverezték fel, a német túlerő Budapesten biztosította a nyilasok hatalomra jutását. A német túlerő érvényesülését megkönnyítette, hogy Horthyék semmit sem tettek a katonai előkészületek személyi feltételeinek megteremtése érdekében. Így a fővárosban a katonai és karhatalmi egységek órák alatt a nyilas és németbarát tisztek befolyása alá kerültek. Mint már szó volt róla, a kiugrás megakadályozására a németeknek Budapesten és környékén rendelkezésre állt egy SS lovas hadosztály, egy harckocsizászlóalj, két ejtőernyős vadászzászlóalj, egy gépesített gyalogzászlóalj, egy megerősített „Jagdverband", egy harckocsiszázad, egy különleges század és négy db 38 mm-es „Siegfried" vasúti ágyú. Szükség esetén felhasználhatták a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezet részeit is. Egyelőre még kiderítetlen, hogy Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának alárendeltségébe tartozó négy SS hadosztályból, egy SS dandárból és három egyéb hadosztályból mennyi állomásozott a fővárosban és környékén. Ezzel szemben Budapesten nem volt számottevő katonai erő. Egy pót-gyalogezred, egy gyalogzászlóalj, két — kiképző harckocsikkal felszerelt — páncélos zászlóalj, egy gépkocsizó zászlóalj, egy karhatalmi zászlóalj, egy folyamőrosztály, néhány légvédelmi üteg és a testőrség jelentette a fővárosban rendelkezésre álló erőt. A lovas hadosztály Kecskemét körzetében volt, a vasúti szállítással Budapestre tartó 10. gyaloghadosztály pedig éleivel még csupán Hatvant érte el. A katonai erőviszonyok tehát nem kedveztek a kiugrásnak, s ezt még tetézte, hogy a csapatok vezetése nem volt

41 *Paál—Radó:* i. m. 45. o.

42 Az I. hadtestnek egy pót-gyalogezrede, egy gépkocsizó zászlóalja, két páncélos zászlóalja (kiképzési célokat szolgáló harckocsikkal), két légvédelmi ütege volt. Alárendeltségébe került még az időközben Szegedről felrendelt 9./II. zászlóalj és számolt a folyamőrség Budán elhelyezett egy osztályával is. A kormányzói testőrség, beleértve a testőr lövészzászlóaljat is, egészen gyengén volt felfegyverezve, nem jelentett számottevően harcképes erőt.

43 Az intézkedésekről Vörös vezérezredes tájékoztatta az október 15-i koronatanács részvevőit. A koronatanács jegyzőkönyvét lásd Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, Budapest, 1955. 41—44. o.

44 *Macartney:* i. m. 382. o.

megbízható kézben. Ilyen körülmények között végzetessé vált, hogy a budapesti munkásság nem volt előkészítve és felfegyverezve, így nem érvényesülhetett kényszerítő ereje, nem befolyásolhatta a katonatömegek magatartását, s azok ki voltak szolgáltatva németbérenc nyilas parancsnokaiknak.[45]

Végzetes hibának bizonyult egyébként, hogy a hadsereg magatartását titkos paranccsal tervezték szabályozni. Ez egyben kétségeket támaszt a szándék komolyságát illetően is. Egyáltalán nem számoltak azzal, hogy a parancs továbbítása esetleg késedelmet szenvedhet vagy lehetetlenné válik s így az átállás meghiúsulhat. A kiugrás sikeres végrehajtása minimálisan azt követelte volna, hogy a kormányzói proklamáció, illetve a hadparancs határozott utasítást tartalmazzon a csapatok magatartására, teendőire.[46] Ezzel szemben még a proklamációból is kihagyták az alábbi mondatot: „a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban lévőnek tekinti magát."[47] — pedig ez legalább valamelyes támpontot adott volna a határozott cselekvéshez.

Ily módon a kormányzói proklamáció teljesen váratlanul s egyben felkészületlenül érte a hadsereget. A hadparancs nem tartalmazott határozott útmutatást, Vörös vezérkari főnök parancsőrtisztje elszabotálta a titkos parancs továbbítását, a hadműveleti osztály vezetője olyan értelmű utasítást küldött a csapatoknak, hogy a proklamáció nem jelenti a fegyverszünet megkötését, ezért a további parancsig harcolniuk kell. Ez utóbbi parancsot Vörös vezérkari főnök is jóváhagyta a németbarát katonai vezetők nyomása alatt. A kritikus órákban Vörös János gyáván és kétszínűen viselkedett. Egyetértett azzal, hogy ki kell lépni a Hitler oldalán viselt háborúból, tudott a fegyverszünet megkötéséről s arról a megállapodásról, mely szerint a hadsereget a németek ellen kell fordítani, mégis aláírt egy olyan parancsot, amely bizonytalan kimenetelű fegyverszüneti tárgyalásokról beszélt. A későbbiek során számtalanszor arra hivatkozott, hogy október 15-én a vezérkar ellen semmit sem tehetett. Ez igaz, de a súlyos mulasztást éppen azzal követte el, hogy bár a romániai fordulat után fokozatosan felismerte a fegyverszünet elkerülhetetlenségét, semmit sem tett a vezérkar megtisztítása érdekében. Ahogyan Szálasi már szeptemberben „... megtette az intézkedést Beregfy révén arra, hogy adott jelre a magyar parancsnokságot leváltassa,

45 Borus József az október 15-i erőviszonyokat vizsgálva (Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. szám, 431. o.) arra a megállapításra jut, hogy a kiugrási kísérlet már csak a németek jelentős túlereje miatt sem sikerülhetett. Megállapítása nem fedi pontosan a tényeket, egyben csökkenti Horthyék felelősségét. Éppen azt homályosítja el ugyanis, hogy a helyzet ilyetén való alakulásáért maguk a kormánykörök felelősek, huzavonájukkal, tétovázásukkal idézték, illetve segítették elő. A német túlerő az adott esetben kizárólag azért érvényesülhetett, mert nem szervezték meg kellően a katonai előkészületeket és megszegték a Magyar Fronttal kötött megállapodást. A Magyar Front pedig egyáltalán nem volt felkészülve az eseményekre és szervezeti gyengesége folytán nem tudta kikényszeríteni a fordulatot.

46 Teljes mértékben reális és érthető Kéry Kálmánnak, az 1. hadsereg vezérkari főnökének a visszaemlékezésében elfoglalt álláspontja a titkos parancsról. Mint írja: „Ez a távirat soha nem érkezett le Husztra és miután céljáról tájékoztatva nem voltam, elképzelem, hogy mit tettem volna vele. E kritikus órákban aligha szenteltem volna neki egy perc figyelmet is, gondolván, hogy majd nyugodtabb körülmények között ráérek vele foglalkozni, mely talán a sarkantyúviselés régi rendjét hivatott szabályozni". Lásd: *Kéry Kálmán* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. Kézirattár.

47 A Szálasi-per. Lakatos tanúvallomása 1946. február 17. Országos Levéltár. Filmtára. 7886. doboz.

elsősorban ezredesig lemenően"[48] lehetősége volt rá a vezérkar főnökének is, de nem élt vele. Határozatlansága, kétszínűsége és gyávasága a németek és nyilasok kezére játszott s nagyban megkönnyítette, hogy azok minden különösebb nehézség nélkül átvegyék a hatalmat.

A kormányzói kiáltvány elhangzása után röviddel a hadseregparancsnokságok sorra kapcsolatot találtak a kormányzóság katonai irodájával. A 2. hadsereg parancsnoka Pogány ezredessel, Vattay altábornagy helyettesével beszélt, s megkérdezte: hogyan értelmezze a kormányzói proklamációt a Vörös-féle hadparancs után? Pogány megismételte a titkos parancsot, amelynek értelmében a németek ellen kellett fordulni. Veress vezérezredes ki is adta az erre vonatkozó utasításokat, de végrehajtásukból nem lett semmi, mert saját vezérkari főnöke letartóztatta és átadta a németeknek. Október 16-án kora reggel Kozár ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke már közölte a csapatokkal Friessner vezérezredes alábbi parancsát: „Mostantól kezdve a *magyar vezérkar parancsai csak abban az esetben érvényesek,* ha azt a HGR Süd vagy a saját parancsnoklási körzetében az AGR Wöhler, vagy a 6. né. hads. pság. jóváhagyta. Minden magyar parancsnokot, *aki közvetlenül vesz át magyar vezérkartól parancsokat,* melyeket a HGR Süd nem hagyott jóvá, *mint árulót letartóztatom.*"[49] Így tehát a 2. hadseregnél a németeknek azonnal sikerült úrrá lennük a helyzeten. A hadseregparancsnokságon lévő árulók nem tétováztak. Nagyon határozottan magukhoz ragadták a kezdeményezést és megakadályozták, hogy a csapatok bármit tehessenek a németek ellen. Veress Lajos esete is mutatja, mennyire nem készültek fel a legmagasabb katonai vezetők a várható fejleményekre. Ő is hosszabb ideje tudott a készülő eseményekről, mégsem gondolt rá, hogy az átállás személyi feltételeit legalább legszűkebb környezetében biztosítsa.

Meglepetésszerűen hatottak az események az 1. hadsereg parancsnokságán is. Miklós Bélával és vezérkari főnökével még október 13-án este táviratilag közölték, hogy másnap este Szatmárnémetiben részt kell venniük Vörös János eligazításán. Erre utasították a 2. hadsereg parancsnokát is. Október 14-én délután azonban értesítették őket, hogy a tervezett eligazítás elmarad. Horthy ugyanis úgy vélekedett, hogy Vattay főhadsegéd már tájékoztatta a két hadseregparancsnokot a fegyverszünettel kapcsolatos teendőkről, tehát szükségtelen az újabb eligazítás. Így október 15-én reggel az 1. hadseregnél mitsem sejtettek a készülő eseményekről, sőt a hadseregparancsnokság éppen áttelepülőben volt Husztról Beregszászra.[50] Kéry Kálmán vk. ezredes, az 1. hadsereg vezérkari főnöke Husztról jelentéstételre a Beregszászon berendezkedő hadseregparancsnokhoz érkezett, amikor a rádióban felhangzott a proklamáció. Kéry azonnal visszaindult Husztra, hogy jelen legyen a csapatok magatartására intézkedő hadparancs megérkeztekor. Miklós Béla ugyanakkor elrendelte a Beregszászon állomásozó német alakulatok lefegyverzését és az összekötő törzs bevonultatását. A hadseregparancsnok tehát az első percekben nem volt híján a határozottságnak. Kérynek Huszton átadták a vezérkar táviratát, mely szerint nincs szó fegyverletételről. Erre ő elrendelte, hogy a csapatok tartsák állásaikat, legyenek készen bármely irányú támadás visszaverésére és ne provokálják a szovjet csapatokat.

48 Uo. Beregfy vallomása. 1946. február 12.
49 Hadtörténelmi Levéltár. Békeelőkészítő Bizottság katonai iratai. VII/52.
50 *Kéry Kálmán* visszaemlékezése.

A német összekötő tiszteket felszólította, ne hagyják el elhelyezési körleteiket és intézkedett összeköttetéseik megszakítására. Megkísérelte, hogy kapcsolatba lépjen Vörös vezérkari főnökkel, de csupán Kapitánffy őrnagy, parancsőrtiszttel tudott beszélni, akitől semmi felvilágosítást nem kapott. Késő délután sikerült végre beszélnie Vattay altábornagygyal, aki közölte vele: „... a kormányzói szózat hiteles és érvényben van, a németekkel az érintkezést meg kell szakítani, az oroszokkal pedig felvenni. Arról azonban, hogy a fegyverszünet meg van-e kötve és mi annak feltétele, hogy melyek a hadsereg további hadműveleti feladatai, nem nyilatkozott, és a további beszélgetést elhárította azzal »nincs időm veled beszélni, mert itt az események zajlanak«."[51]

Bár Vattay tájékoztatása kétségkívül sok kívánnivalót hagyott maga után, az alapvető tennivalókat mégis megszabta. Kéry Kálmán, nagyon helyesen, le is vonta belőle azt a következtetést, hogy másnap korán reggel átmegy a szovjet csapatokhoz és tisztázza a további teendőket. Az éjfél előtt Husztra visszaérkező Miklós Béla egyetértett ezzel és jóváhagyta Kéry összes intézkedését. *Ő maga azonban nem azt tette, amit a kritikus helyzetben a kiugrás sikere érdekében tennie kellett volna.* Számos meddő próbálkozás után, 16-án hajnalban sikerült beszélnie Vörös vezérezredessel, aki közölte vele, hogy fogoly a saját irodájában, majd megparancsolta, hogy a hadsereg folytassa a harcot a németek oldalán. Felhívta Miklós Béla figyelmét: ügyeljenek a balszárnyra, hogy az 1. Német Páncélos Hadseregnek a duklai horpadásban harcoló részei ne kerüljenek veszélyes helyzetbe.[52] Miklós Bélát a Vörössel folytatott beszélgetés teljesen kihozta sodrából és közölte Kéryvel: ő is átmegy a szovjet csapatokhoz. A parancsnokságot átadta az éppen ott tartózkodó Vasváry vezérőrnagynak, a 16. hadosztály parancsnokának. Kéry Miklós Béla utasítására fogalmazott egy parancsot: „Ennek lényege az volt, hogy az 1. hadseregnek a rádión közölt részletintézkedések alapján a Vörös Hadsereggel együttműködve a németek ellen kell fordulnia."[53] Abban állapodtak meg, hogy Vasváry a parancsot a Miklós Béláéktól érkező rádióutasításra hirdeti ki.

Október 16-án reggel indult el Miklós Béla, vezérkari főnöke és segédtisztje társaságában, mintha Heinriczi vezérezredes, az elöljáró német parancsnok Szobráncra szóló meghívásának tenne eleget. Az esti órákban beérkeztek a Volócon települt szovjet hadosztályparancsnokságra, ahol a fegyverszüneti feltételekről nem tudtak semmit, de leállították a másnapi támadás előkészületeit. A rövidesen megérkező hadtestparancsnok azt az utasítást kapta a 4. Ukrán Front parancsnokától, hogy október 17-én reggel kísértesse a küldöttséget a frontparancsnokság főhadiszállására, Liskóra. Ott Petrov vezérezredes, frontparancsnok és Miklós Béla közti megegyezés alapján Kéry Kálmán fogalmazott egy kiáltványt, és intézkedést dolgozott ki az 1. hadsereg visszavonulására Nagyszőllős—Munkács—Ungvár vonalára. A csapatoknak a megadott körzetekben kellett volna gyülekezniük, s készen lenni a további alkalmazásra. Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai osztályvezetőjének határozata értelmében a kiáltványt és a visszavonulást elrendelő parancsokat önként jelentkező hadifogoly tisztek vitték át az arcvonalon. Október 18-án hajnalban igazította el Kéry a megbízatást vállaló 14 magyar tisztet.[54]

51 Uo.
52 Uo.
53 Uo.
54 Uo.

Mehlisz vezérezredes döntése nem volt helyes, nem számolt a körülményekkel. Az akció nem érte el célját. A vállalkozók legtöbbje a nyilasok kezébe került és teljesen értelmetlenül, hiábavalóan áldozta életét.

Az 1. hadseregnél Miklós Béláék átállása után lényegében semmi sem történt a németekkel való szembefordulás érdekében. Vasváry vezérőrnagy még 15-én az esti órákban elrendelte a 24. gyaloghadosztály visszavonulását Máramarossziget vonalába, s ez meg is kezdődött. Mivel azonban a megbeszélt rádióparancs nem érkezett meg, Vasváry és a csapatok tulajdonképpen tétlenül vártak. Nem így Beregfy, Szálasi honvédelmi minisztere. Október 16-án Vasváryt táviratilag felváltotta a III. hadtest parancsnokával, másnap pedig már megérkezett a kinevezett új hadseregparancsnok: László Dezső vezérezredes.

Az 1. hadsereg tehát éppúgy, mint a 2. hadsereg elveszett a fegyverszünet végrehajtása számára. *Minden más körülmény mellett, ebben döntően közrejátszott Miklós Béla hadseregparancsnok átállása.* Amennyire helyes volt Kéry ezredes elhatározása, hogy személyesen veszi fel a kapcsolatot a szovjet frontparancsnoksággal, annyira helytelen és szükségtelen volt a hadseregparancsnoknak a legválságosabb időben otthagynia csapatait. Mivel az 1. hadsereg arcvonalszakaszán nem volt számottevő közbeékelt, vagy mögöttes német erő, a hadseregparancsnok eléggé széles körű cselekvési szabadsággal rendelkezett ahhoz, hogy megnyissa az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, és hadseregével meginduljon Budapest felé. Ehhez azonban a helyén kellett volna maradnia, nyomban kidolgoztatnia és elrendelnie a szükséges hadmozdulatokat, s intézkednie a megbízhatatlan tisztek letartóztatására. Ehelyett Miklós Béla a könnyebb megoldást választotta. Látva a kiugrást előkészítő erők tétovázását és határozatlanságát, lényegében megfutott a reá háruló történelmi szerep és a vele járó felelősség elől. A 4. Ukrán Front főhadiszállásán kiadott parancsainak és felhívásainak természetszerűleg nem lehetett olyan foganatja, mintha azokat a helyén maradva és késedelem nélkül adta volna ki. Tagadhatatlan, hogy személyes átállásának így is volt pozitív hatása: hozzájárult a magyar csapatok erkölcsi- és harcértékének rohamos csökkenéséhez. Átállását követő három nap alatt mintegy 6000 katona és tiszt ment át a szovjet csapatokhoz. November elejéig az 1. hadseregből átállók száma mintegy 20 000-re emelkedett.[55] Ez azonban az adott helyzetben nem volt elegendő, és Miklós Béla saját hadseregét illetően a lehetőség valóraváltásának elmulasztásáért személyesen felelős. Ezt a felelősséget nem menti a vezérkar átállása, Vörös János ingadozása, Horthy és a kormánykörök felemás, megalkuvó magatartása. *A legkritikusabb időpontban Miklós Bélának módja volt pozitív irányban lendíteni az eseményeket, de ezzel nem élt, csupán saját személyére vonta le a következtetéseket.* Nyíltan szembefordult a nyilas uralommal, de *arra már nem futotta erejéből, hogy hadserege élén tegye ezt.* A nagy történelmi pillanat pedig elmúlt, a lehetőség nem tért vissza többé. Miklós Bélával a születő magyar demokrácia nyert egy miniszterelnököt, de átállásával elveszett egy 300 000 fős hadsereg a felszabadító harc számára.

1944. október 15-én és másnap a magyar kormánykörök eljátszották a legdicstelenebb szerepet, amelyet uralkodó osztály valaha is betöltött a történelem színpadán. Amilyen nehezen szánták el magukat a kiugrási kísérletre, olyan könnyen és gyorsan táncoltak visszafelé. Horthy a ki-

[55] Felszabadulás. Szikra, Budapest, 1955. 105—106. o.

ugrás időpontjáról nemcsak a Magyar Frontot, a szovjet főparancsnokságot sem értesítette. Ugyanakkor még el sem hangzott a rádióban a kiáltvány teljes szövege, amikor Rahn nagykövettel tárgyalva már beleegyezett „annak megbeszélésébe, hogy miként lenne megakadályozható, hogy az oroszok a németek háta mögé kerülhessenek."[56] Hívei készségesen követték őt az árulás útján. Vörös János a Miklós Bélával folytatott telefonbeszélgetés során az utóbbinak a figyelmét már a németek parancsainak teljesítésére hívta fel. Vattay Antal főhadsegéd, Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök, Lakatos Géza miniszterelnök teljesen felkészületlenül és tehetetlenül álltak a felidézett események sodrában, melynek irányítását kiengedték a kezükből. Horthyval az élen az első akadály láttán — amely az előkészületek során elkövetett saját hibáik miatt következett be — megtorpantak és *jobbra hátrálva* találták meg a megoldást.

1944 őszén a magyar uralkodó osztályok helyzete és lehetőségei több szempontból sajátosan különböztek a környező országok — mindenekelőtt Románia és Bulgária — uralkodó osztályainak helyzetétől. Romániában és Bulgáriában a fordulat végrehajtásáig a legszélsőségesebb fasiszta csoportok tartották kezükben a hatalmat. Ez önmagában is kedvezett a válság demokratikus megoldásának, hiszen a *jobboldali megoldást már kijátszották*. Romániában a iași—kisinyovi csata után az uralkodó osztály kizárólag attól remélhette a hatalom megtartását, ha összefog az ellenállási mozgalommal, ez pedig ugyanakkor lehetővé tette a hadsereg átállítását is. Az összefogást megkönnyítette, hogy annak eredményétől, az átállástól várhatták Észak-Erdély hovatartozásának számukra kedvező megoldását. Bulgáriában a németeket kiszolgáló monarcho-fasiszta uralommal szemben a Hazafias Arcvonal minden nemzeti, antifasiszta és demokratikus erőt tömöríteni tudott. Ez a legszélesebb körű nemzeti összefogás építhetett a hadseregre is, és *kizárta egy jobboldali fordulat lehetőségét.* Ily módon a szeptember 9-i felkelés szinte gombnyomásra söpörte el a hitleri megszállók kiszolgálóit.

Ezzel szemben Magyarországon a fasiszta kormányzatnak volt egy még szélsőségesebben fasiszta ellenzéke, így az uralkodó osztályok, hatalmuk kézbentartása céljából *kijátszhatták a válság megoldásának jobboldali változatát is.* Erre ösztönözte őket, hogy egy demokratikus megoldástól 1919 tapasztalatai alapján és a szovjet hadsereg jelenlétével számolva, semmi jót nem vártak a maguk számára. Ez a döntő oka, hogy fél szívvel, ingadozva és határozatlanul léptek a szakítás útjára; az első akadály pedig szándékukról való lemondásra, a nyilas hatalomátvétel egyengetésére, majd törvényesítésére késztette őket. *Az ellenállási mozgalom,* eltérően Romániától és Bulgáriától, *az összefogást és a hadseregnek a németek elleni fordítását nem tudta kikényszeríteni,* enélkül pedig nem volt elég ereje az események alakulását megváltoztatni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Horthyék tétovázása következtében, Magyarországon Hitlernek volt is ideje felkészülni, nem úgy mint Romániában és Bulgáriában. Ez aztán végzetesen hatott október 15-én a gyenge előkészületek miatt, s kizárta, hogy a felfegyverzetlen munkásság a siker reményével léphessen fel.

Az antifasiszta, demokratikus, függetlenségi mozgalom Magyarországon rendkívül nehéz és kedvezőtlen viszonyok között fejlődött. Az ellenforradalmi, fasiszta Horthy rendszer fennállásának egész ideje alatt

[56] *Horthy:* i. m. 273—274. o.

kíméletlen terrort alkalmazott a munkásosztállyal és a szegényparasztsággal szemben. Elnyomott minden haladó mozgalmat, szétforgácsolta a demokratikus erőket. A kegyetlen elnyomást a legraffináltabb ideológiai fertőzés egészítette ki, amelyben igen nagy gyakorlatot szereztek az uralkodó osztályok. Sikerrel használták fel mindenekelőtt a nacionalizmust, amelynek történelmileg kialakult mély gyökerei voltak Magyarországon. Ezért tudták hosszú ideig elhitetni a dolgozó tömegekkel, hogy a nyomor oka a trianoni békeszerződés, azt pedig a forradalmak idézték elő. Erre és a Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákra alapozták kommunista- és szovjetellenes propagandájukat is, amely különösen a középrétegekre volt nagy hatással. A középrétegek történelmileg kialakult németbarátsága, a klerikális nevelés és az antiszemitizmus felszítása, mind az osztályérdekek elhomályosításának irányában hatott. Az ideológiai fertőzés számára kedvezővé tették a talajt a terület visszacsatolások és a velük azonos időben jelentkező hadikonjunktúra, mely megszüntette a munkanélküliséget. A terror és az ideológiai mételyezés megfélemlített, megtévesztett és korrumpált széles dolgozó tömegeket, akadályozta őket valódi helyzetük és érdekeik felismerésében. Az ily módon kialakult helyzet már önmagában is számottevően megnehezítette a németellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását.

De még ennél is súlyosabb következményekkel jártak az ellenforradalmi, fasiszta rendszerhez fűzött illúziók viszonylag jelentős dolgozó rétegek és a nem fasiszta ellenzéki pártok részéről. Kétségtelen tény, hogy a német és olasz fasizmustól eltérő formai, felszíni különbségek tartósan hatottak a Horthy-rendszer erősítésének irányában. A rendszer fasiszta diktatúra jellegének felismerését a polgári ellenzéki pártok és tömegeik részéről megnehezítette a parlamenti forma, a többpártrendszer és az a körülmény, hogy a kormányzatnak volt egy szélsőséges fasiszta ellenzéke is. Ezek a polgári ellenzéki pártok — beleértve a szociáldemokrata párt jobbszárnyát is — a proletárdiktatúrától ugyanúgy féltek, mint a nyílt, leplezetlen fasiszta diktatúrától, ezért a végsőkig húzódoztak a kommunistákkal való együttműködéstől. Ragaszkodtak a legalitáshoz és a parlamenti képviselethez, feladatukat abban látták, hogy a két szélsőség között támogassák a kormányzat politikáját. Az egységes szovjetellenes platform és az a tény, hogy a polgári ellenzék, sőt a szociáldemokrata pártvezetők és parlamenti képviselők is egyetértettek a rendszer „országgyarapító" külpolitikájával s a Hitlertől kapott területek megtartására irányuló törekvéssel, úgyszintén nehezítette a háborúellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását. Az ország látszatfüggetlenségének fennmaradása és az uralkodó osztályok részleges szembenállása a német fasizmussal, azt a reményt ébresztette a polgári ellenzéki pártokban, a jobboldali szociáldemokrata vezetőkben és a befolyásuk alatt levő rétegekben, hogy Horthyék a németekkel való éles szembefordulás és a Szovjetunióhoz történő közeledés nélkül ki tudják vezetni az országot a katasztrófából. Bíztak az uralkodó osztályok hintapolitikájában, ők is eltúlozták a Szovjetunió és nyugati szövetségesek közti ellentéteket, irreálisan értékelték az angolszászok katonai lehetőségeit. Mindebből arra következtettek, hogy a kormányzat erősebb megrázkódtatások nélkül, a rendszert fenntartva el tudja vágni a fasiszta szövetség egyre terhesebbé váló kötelékeit.

A kormányzat féktelen kommunistaellenes irtóhadjárata is megfélemlítette a polgári ellenzéki pártokat, visszatartotta őket attól, hogy együttműködjenek a törvényen kívül helyezett kommunista párttal.

Együttműködésre tulajdonképpen csak a német megszállás után került sor, amikor valamennyi baloldali ellenzéki párt illegalitásba kényszerült. Csupán ekkor, több éves késéssel jött létre a Magyar Front, ám abban tovább éltek a rendszerrel kapcsolatos illúziók. A baloldali polgári ellenzéki pártok hajlandók voltak ugyan összefogni a kommunista párttal a német megszállók és a nyilasok ellen, de húzódoztak a fegyveres harc vállalásától, mert abban a rendszer gyengítését, a kormányzat kiugrási manővereinek nehezítését látták. Álláspontjuk gátolta az ellenállási mozgalom fejlődését, a német megszállók és hazai cinkosaik elleni fegyveres harc kibontakozását. Ennélfogva *hazánkban a baloldali polgári ellenzék — beleértve a szociáldemokrata pártot — nem töltötte be azt a szerepet az ellenállási mozgalomban, mint más európai országokban, ahol egy idő után már nem a fegyveres harc kibontakozását akadályozták, hanem a rendszer átmentése, illetve befolyásuk megtartása érdekében igyekeztek kézbe venni a fegyveres harc vezetését.* A kommunista párt partnerei Magyarországon döntően a kivárásra építették politikájukat, s legfőbb feladatukat a kormányzat rendszermentő kísérleteinek támogatásában látták. Ezért nem készítették fel tömegeiket a fegyveres ellenállásra, ehelyett gátolták forradalmasodását, a szubjektív tényező erőteljesebb fejlődését. Egyebek között ez is sajátosan eltérő helyzetet teremtett hazánkban a többi megszállt országhoz képest, és legfőképpen akadályozta, hogy 1944. október 15-én az ellenállási mozgalom olyan erőként jelentkezzék, amely ki tudta volna kényszeríteni a határozott fordulatot. A kommunista párt partnereinek illúziói és határozatlansága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a dolgozó tömegeknek a fokozódó gazdasági terhek és terror következtében erősödő háború- és németellenessége viszonylag lassan és nem eléggé széles mérvűen formálódott antifasiszta tudattá. Elsősorban ők az okai, hogy a tömegek magatartását egyre inkább befolyásoló háborúellenesség és németellenesség mellett gátló tényezőként hatott viszonylag széles rétegekre az uralkodó osztályok propagandája következtében meglevő félelem a Szovjetuniótól.

A demokratikus nemzeti összefogásért, a háborúból való kiválásért és az ország függetlenségéért egyedül a kommunisták küzdöttek következetesen, ők voltak a fegyveres harc szószólói és szervezői is. A párt minden erejét a nagy, nemzetmentő célok szolgálatába állította és ért is el jelentős eredményeket. Ezekre válaszul a kormányzat féktelen terrorhadjáratot indított a kommunisták ellen, akikben rendszermentő politikájának legfőbb akadályát látta. A pártnak az egymást követő letartóztatások rendkívül súlyos vérveszteséget okoztak, amelyeket egészen a felszabadulásig nem bírt kiheverni. Nem segített ezen az 1943 tavaszi formális feloszlatás sem, sőt átmenetileg zavart okozott a kommunisták soraiban. A párt felvilágosító munkája és eszmei befolyása viszonylag széles rétegekhez talált utat, ebben jelentős szerepe van a Külföldi Bizottság és a Kossuth rádió tevékenységének is. Tragikus tény azonban, hogy a kegyetlenül megtizedelt kommunisták nem tudtak megfelelő szervezeti erővel fellépni a kivárási politika ellen, a *kétfrontos harc* bonyolult és nehéz viszonyai között. Igaz, a párt szervezeti ereje — döntő mértékben önhibáján kívül — messze elmaradt az előtte álló feladatoktól. A kommunistákra Magyarországon nem csupán a német megszállók és nyilas cinkosaik elleni harc szervezése és vezetése várt. Le kellett leplezniük a kormányzat rendszermentő manővereit, s fontos feladatuk volt, hogy kivonják a demokratikus tömegeket és pártjaikat a kivárási politika bűvköréből. Sajnos, a párt — alapvetően helyes politikája

mellett — elsősorban szervezeti erőinek elégtelensége miatt, nem tudta széttépni a rendszerhez fűzött illúziókat, nem tudott határozott fordulatot előidézni partnerei politikai magatartásában. Ennek következtében a Magyar Front október 15-ét nem tudta kihasználni. A kommunista párt már előbb megkezdte ugyan a fegyveres harc szervezését, *de egyedül képtelen volt széles körű fegyveres felkelést szervezni és vezetni, olyan körülmények között, amikor az országban jelentős erőt képviselő megszálló csapatok voltak és a magyar hadsereg a németek oldalán maradt.*

Következésképp 1944 őszén számos objektív és szubjektív tényező együtthatása olyan sajátos helyzetet alakított ki Magyarországon, hogy az uralkodó osztályoknak a szakítás szükségességét felismerő csoportjai visszariadtak a határozott cselekvéstől; az ellenállási mozgalom pedig nem volt elég erős, hogy kikényszerítse a fordulatot vagy véghezvigye az uralkodó osztályok és a hadsereg nélkül.

Mivel október 15-e — döntő mértékben Horthyék hibájából — felkészületlenül érte az antifasiszta, demokratikus erőket, ezt az elvetélt, s még palotaforradalomként is rosszul előkészített kiugrási kísérletet nem lehet a németellenes harc számára kedvező lépésnek tekinteni.[57] Kétségtelen, október 15-e tényleges alkalom volt egy felkelés kirobbantására, *de egyáltalán nem volt objektíve kedvező.* A munkásságnak nem volt például fegyvere, nem készítették elő és nem szervezték meg fellépését, a hadsereg átállása pedig elmaradt. Az adott körülmények között a budapesti munkásság előkészítetlen megmozdulása a túlerőben levő németekkel, a felfegyverzett nyilasokkal és a karhatalommal szemben *kizárólag vérfürdőt eredményezhetett volna,* minden pozitív hatás és eredmény nélkül. Október 15-én néhány óra alatt dőlt el minden. Ezt az időt az előre felkészült, tervszerűen cselekvő németek és nyilasok maximálisan kihasználták, ugyanakkor a kormányzat megbénult, semmit sem tett a katasztrófa elhárítására. Ennek következtében a fővárosban levő katonai erő és karhatalom kezdetben passzív maradt, majd nyilas vezetői átállították. Az eseményektől meglepett és felkészületlen munkásság ilyen körülmények között nem volt akcióképes állapotban, megszervezésére ekkor már nem volt idő, így fellépése mit sem változtatott volna a helyzeten. Ám az is kétségtelen — s nem mond ellent az előző megállapításnak —, hogy a Magyar Front *előzetes megállapodás nélkül is* támogatott és jelentős tömegmozgalommal támogathatott volna egy *kellően előkészített, jól megszervezett kiugrást* az ellene fellépést megkísérlő fasiszta erőkkel szemben.

Miután Horthyék a hadsereg szervezett átállítására — eltérőleg Romániától és Bulgáriától — alig fordítottak gondot, a fegyveres erő lényegében az események passzív szemlélője maradt, s mint ilyen, objektíve a nyilas hatalomátvételt segítette elő.

A Magyar Front megalakulása óta igyekezett kiterjeszteni befolyását a hadseregre, mindenekelőtt a tisztikar megnyerésére törekedett. Ez teljesen érthető és helyes célkitűzés volt, hiszen a parancsnoki kar állásfoglalása döntően meghatározza a fegyveres erő magatartását. 1944 nyarán és őszén a Magyar Front a hadsereg számára készített röpira-

57 A kommunista pártnak az október 15-i eseményeket értékelő Nyílt Levele tartalmazza azt a megállapodást, mely szerint ez a nap az antifasiszta harc számára objektíve kedvező volt. Ezt az álláspontot vallja Kállai elvtárs is a magyar függetlenségi mozgalomról írott alapvető jelentőségű munkájában, ennek nyomán vált elfogadottá a korszakkal foglalkozó szakemberek között.

taiban és felhívásaiban elemezte az ország helyzetét és rámutatott, hogy a vészesen közelgő katasztrófát kizárólag a nép és a hadsereg együttes németek elleni fellépése háríthatja el. Erre szólították fel a katonákat és tiszteket a Kossuth rádió adásai is. A felvilágosító munkának volt hatása a hosszú és keserves háborús tapasztalatokat szerzett hadseregben. Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a szovjet csapatokkal harcérintkezésbe kerülő magyar egységekben azonnal tömegessé vált a szökés, átállás, öncsonkítás és megmutatkozott a harckészség hiánya. Az 1. hadseregből csupán júliusban *hatezer katona és tiszt ment át önként* a 4. Ukrán Front 18. hadseregéhez.[58] Egy másik adat szerint az 1. hadseregben „partizánszervezkedés indult meg a magyar katonák között, akik készen állottak arra, hogy csapataikat elhagyva, a német alakulatok mögött partizáncsoportokat szervezzenek, hogy ezzel lehetetlenné tegyék a német ellenállást a magyar területeken.[59] Friessner vezérezredes, többször idézett könyvében számos alkalommal megemlíti, hogy a 2. hadsereg csapatai az első szovjet nyomásra visszavonultak, s szeptember közepétől mindvégig jelentős mértékben ennek tulajdonítja saját csapatai egyre nehezebbé vált helyzetét. A bácskai helyőrségekben állomásozó csapatoktól sok katona csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz. Erre utal az augusztus 16-i „Baloldali összesítő" egyik megállapítása, mely szerint „a horvátországi partizánezredekben több száz magyar katonai egyenruhás partizán van".[60] Mint már korábban említettük, a Hadiakadémián is kialakult egy vezérkari tiszti csoport, amely vezetőin keresztül az ellenállási mozgalom polgári szárnyával volt kapcsolatban. Ezek a töredékes adatok is lehetővé teszik annak a következtetésnek a levonását, hogy az ellenállási mozgalom felvilágosító munkája, a háborús tapasztalatokkal párosulva, a katonatömegek között megteremtette a hadsereg németek ellen fordításának lehetőségét az uralkodó osztály számára. Ehhez csupán szilárd elhatározásra, a lehetőség kihasználására volt szükség, hiszen a megbízhatatlan vezetők leváltásának is adva voltak a feltételei. Tragikus tény azonban, hogy a Magyar Frontnak — az előzőekben vázolt okok és körülmények miatt — nem volt ereje kényszeríteni a kormányköröket, hogy éljenek az adott lehetőségekkel, s nem tudta a maga oldalára állítani a hadsereget az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére.

Október 15-én kihasználatlanul múlt el az utolsó lehetőség a hadsereg szervezett átállítására. Mint a történelmi tapasztatlatok bizonyítják, a második világháború során németek által megszállt, csatlós országokban a hadsereg minden esetben kizárólag az uralkodó osztály egy része és az ellenállási mozgalom erőinek összefogása esetén állt át és fordult a németek ellen. Az ellenállási mozgalom szerepe abban állt, hogy előkészítette hozzá a talajt. Széles hazafias, demokratikus, antifasiszta egységfrontot hozott létre, s ebbe bekapcsolódtak az uralkodó osztály ama csoportjai és a hadsereg olyan vezetői, melyek imperialista osztályérdekeit sértette a német alárendelés. Az ellenállási mozgalom alapvetően nemzeti függetlenségi, demokratikus feladatok megoldására volt hivatott, s ha programjában szerepeltek is antifeudális, antiimperialista

58 *Andrej Puskás:* Magyarország a második világháború éveiben. Kézirat, (oroszul).

59 *Nagy Vilmos:* i. m. 239. o.

60 A jelentést idézi *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1961. 195. o.

feladatok, mégsem a társadalmi forma megváltoztatásáért küzdött. Ez tette lehetővé és szükségessé időleges összefogását az uralkodó osztály egyes csoportjaival, melyek osztályérdekeik védelmében, uralmuk fenntartása céljából csatlakoztak s átállították a hadsereget is. Az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyetlen országban se volt képes az uralkodó osztály fegyveres erejét szervezetten és egységesen a maga oldalára állítani, ehhez legalább az uralkodó körök egy részének csatlakozására volt szükség. Ismeretes, hogy Romániában a hadsereg az uralkodó osztály akaratából és vele együtt fordult a korábbi szövetséges, a fasiszta Németország ellen. Bulgáriában a németellenes burzsoázia, polgárság és kulákság bekapcsolódott a Hazafias Arcvonalba, amely szervezte és vezette az ellenállást a megszállók és cinkosaik ellen, s a fordulat végrehajtásába velük együtt kapcsolódott be a hadsereg is. Következésképp *e két országban a fegyveres erő nem az uralkodó osztály nélkül és ellenére, hanem vele együtt és annak akaratából fordult a megszállók ellen.* Tehát ez is amellett bizonyít, hogy *a hadsereget átállítani csakis az őt létrehozó uralkodó osztály képes, amennyiben erre elhatározza magát. A forradalmi mozgalom — az adott esetben az antifasiszta függetlenségi front — szerepe abban állt, hogy ezt előkészítette és kedvező időpontban kikényszerítette a lépést az uralkodó osztálytól.* Romániában és Bulgáriában a kommunista párt vezette hazafias, demokratikus erők jelentős befolyásra tettek szert a hadseregben és előkészítették a fordulat végrehajtását. Romániában, mint már szó volt róla, az uralkodó osztály és az ellenállási mozgalom időleges összefogását megkönnyítette egyebek között az a körülmény is, hogy az uralkodó osztály csakis egy *balra* végrehajtott fordulattól remélhette a hatalom megtartását, továbbá, hogy az ország *jelentős területet vesztett* a fasiszta szövetségben, s az átállástól egy részük *visszaszerzését* várhatta. Az átállásnak olyan külső tényező is kedvezett, mint a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport rendkívül súlyos veresége a iași—kisinyovi csatában, melynek következtében a németeknek nem volt sem erejük, sem idejük az eseményeket megakadályozni. Bulgária esetében is figyelembe kell venni, hogy az országban nem állomásoztak jelentős erőt képviselő német csapatok, amelyek a 3. Ukrán Front előnyomulását feltartóztathatták volna. Ugyancsak kedvezőleg hatott a társadalom minden dolgozó rétegére kiterjedő, mély gyökerekkel rendelkező oroszbarátság és a demokratikus hagyományok.

Ezzel szemben Magyarországon a jelentős számú megszálló, rendőri és különleges csapatokon kívül egy már feltöltött és rendezett német hadseregcsoport harcolt az arcvonalon a kiugrási kísérlet idején, s ez is bénítólag hatott az uralkodó körökre. Ezek, mint ismeretes, legfőképpen attól féltek, hogy a fordulat végrehajtása forradalomhoz és hatalmuk elvesztéséhez vezet. Az összefogást fékező tényezők erősebbeknek bizonyultak, s lehetővé tették, hogy az uralkodó osztály a válság megoldása érdekében ne balra, hanem jobbra forduljon. Ilyen körülmények között, mivel az ellenállási mozgalom sem volt elég erős, hogy a szakítást kikényszerítse, a hadsereg az uralkodó osztállyal együtt a németek oldalán maradt. *A magyar fegyveres erő az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére, nem fordította fegyverét az igazi ellenség ellen.* Október 15-e után a kommunista párt és az egész Magyar Front csupán bomlaszthatta a hadsereget, amelynek egyedeit és kisebb egységeit a maga oldalára vonta. Ám munkája törvényszerűen nem eredményezhetett mást, mint a hadsereg erkölcsi-harci értékének egyre gyorsuló csökkenését. Ily módon a magyar csapatok nem jelentettek számottevő

erőt a németek mellett, s elvesztek az ország felszabadításáért folyó harc számára is.

1944. október 15-e után hazánkban a hitlerista megszállók és nyilas cinkosaik elleni fegyveres harc már nem fejlődhetett másként, mint kisebb csoportok akciói útján, amelyek egyre szélesebb rétegekre terjesztik ki hatósugarukat. Ez azonban hosszadalmas folyamat, s gyorsabb fejlődését, eredményességét az eddigiekben érintett okokon és körülményeken kívül olyan tényezők is hátráltatták, mint a tömegek háborús fásultsága és a terrortól való félelem. Mindezek vezettek oda, hogy a néptömegek részvétele hazánk felszabadításában jóval gyengébb volt, mint más országokban: a fegyveres harcnak szinte minden terhét és áldozatát a szovjet hadsereg viselte.

A KOVPAK-PARTIZÁNCSOPORT PORTYÁJA A KÁRPÁTOKBAN

(1943. július 15.—augusztus 6.)

Dr. Gazsi József

„Ezek az emberek egyre csak mennek, mennek... Már két év óta nincs tető, hajlék a fejük fölött. Egyre csak mennek előre. Vajon kik ezek az emberek?..."

Rudnyev osztagkomisszár naplójából.

A Horthy-hadsereg Vezérkari Főnökségének 4. osztálya 1942 áprilisában több tanulmányban foglalta össze a Szovjetunió ellen folyó háború első 10 hónapjának tapasztalatait. Az egyik feldolgozás a partizánokkal folytatott harcok tanulságait elemzi. A munka bevezető részében a következők olvashatók: „A szovjet ellen vívott harc a hadviselés egy különleges eszközével ismertetett meg közelebbről bennünket: a »partizán« mozgalommal.... Meglepő volt a fanatikus halálmegvetés és szívósság, amelyyel eme harcmodor keretén belül az orosz népnél találkoztunk, és megdöbbentett bennünket az az óriási méret, amelyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazták."[1]

Úgy gondolom, hogy ezek a szavak, bár szerzői nem dicséretnek szánták, mégis sokatmondóak. A horthysta hadvezetés a háború első hónapjai után kénytelen volt tudomásul venni, hogy a könnyűnek vélt ukrajnai megszálló feladat valójában véres, szakadatlan harcok sokaságából áll. A Szovjetunió területén nem volt különbség hátországi és arcvonalszolgálat között. A leigázott területek lakossága kíméletlen harcra, népi partizánháborúra kelt a fasiszták képviselte „új rend"-del szembe. Az előbb idézett írás is kénytelen beismerni, hogy a „partizánmozgalom immár népmozgalom jellegét öltötte".

A háború alatt a magyar honvédek közül igen sokan szolgáltak a Keleti Megszálló Csoport alárendeltségében a brjanszki körzetben. Ez a Dunántúl nagyságú, erdős, mocsaras, vizekben gazdag, nehezen járható terület az ukrán partizánmozgalom legfontosabb bázisa volt. 1942 nyarán már 72 partizánosztag és 90 csoport működött ezen a részen. A partizánegységeket a brjanszki erdő partizántörzse irányította.[2]

1 A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. füzet. Attila Nyomda R. T., Budapest. 5. o.

2 *Gyeborin:* A második világháború. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 304. o.

Az itt tevékenykedő osztagok egyikét Kovpak,[3] a putyivli tanács 55 éves elnöke vezette. Politikai biztosa Rudnyev, a Vörös Hadsereg egykori határőrtisztje volt. A háború vihara 1941. szeptember 10-én érte el Putyivl városkát. Kovpak és 40 embere ekkor az erdőbe vonult, s megkezdték a harcot a fasiszták ellen.

A csoport lassan összeforrott, kiegészült, az emberek megtanulták a partizánháború harceljárásait. Nem kis része volt ebben a csavaros eszű Kovpaknak, aki saját józan logikáját követve próbálta kiokoskodni és megvalósítani a kis létszámú csoportokkal, nagy erejű fasiszta alakulatok elleni hátországi népi háború taktikáját.

A brjanszki erdőbe küldött német és magyar csapatok nemegyszer szenvedtek súlyos veréseget a szovjet partizánoktól. Kovpak harcosai 1942 augusztusáig 20 kisebb-nagyobb csatát vívtak és az ellenségnek mintegy 4000 fő veszteséget okoztak. Az egykori kis csoport egy év alatt 1300 fős osztaggá növekedett.[4]

1942. július 17-én a németek megkezdték a Sztálingrád (Volgográd) elfoglalásáért indított hadműveletet. Ebben a kritikus időszakban a Vörös Hadsereg parancsnoksága több brjanszki partizáncsoportot utasított, hogy vonuljon az ellenség mögöttes területeire, a Dnyeper folyó mentére, és ott kezdjen harcot. „A parancsban... közölték, hogy ezek a jobbparti ukrajnai kerületek, szétágazó vasúti és országút-hálózatukkal, a folyók sok átkelőhelyével jelenleg a legfontosabb stratégiai utak. Fő feladatunk az, hogy ezeken az utakon, amelyeken Németországból csapatokat és hadianyagot szállítanak a Volgához és a Kaukázus előhegységéhez, romboló tevékenységet folytassunk." — írja visszaemlékezésében Kovpak, akit a portya előtt vezérőrnaggyá léptettek elő.[5]

1942. október 25-én, a Volgográdban tomboló csata napjaiban indult el Kovpak osztaga nyugat felé. Nem tartom feladatomnak, hogy a nagy vállalkozás részleteiről is beszámoljak. Röviden azonban meg kell emlékezni róla, mert ez a Kárpátok felé való menetelés első szakasza volt.

Az osztag Sztaraja Gutából, a „partizánfővárosból" kiindulva dél felé hagyta el a brjanszki erdő területét, majd nyugatnak fordulva átkelt a Gyeszna, Dnyeper és Pripjaty folyókon. Az ezután következő 6 hónapban nagyjából a Mozir—Pinszk—Rovno—Zsitomir—Mozir négyszög oldalai mentén tevékenykedett. Hatalmas hurokszerű útvonalat írt le, majd visszatért a pripjatyi átkelés körzetébe, Mozir vidékére.[6]

Kovpak osztaga 1942. októberétől 1943 májusáig — a kitérőket, kerülőket is beleszámítva — 6400 kilométeres utat tett meg az ellenség hátában. Eközben megsemmisített 14 vasúti és 28 közúti hidat, kisiklatott 14 katonai szerelvényt, elsüllyesztett 15 folyami hajót, szétrombolt 6 vasúti állomást, 7 telefon- és távíróközpontot és megsemmisített 6000 fasisztát.[7]

A partizáncsoport rövid pihenő után újabb feladatot kapott. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága azzal bízta meg, hogy vonuljon a Kárpátok lábainál fekvő Drohobicsba, s itt semmisítse meg a németek hegyi olajtelepeit.[8] A feladat nem volt könnyű, hiszen az elérendő

3 Kovpak életrajzát lásd: Nagy Szovjet Enciklopédia. 21. köt. 514. o.

4 *Kovpak:* A brjanszki erdőtől a Kárpátokig. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951. 92. o.

5 Uo. 100. o.

6 История великой отечественной войны. Военное издательство, Москва, 1961. 456. o. 18. térkép.

7 *Kovpak:* i. m. 131—132. o.

8 Uo. 132. o.

Kovpak, a legendás hírű partizántábornok

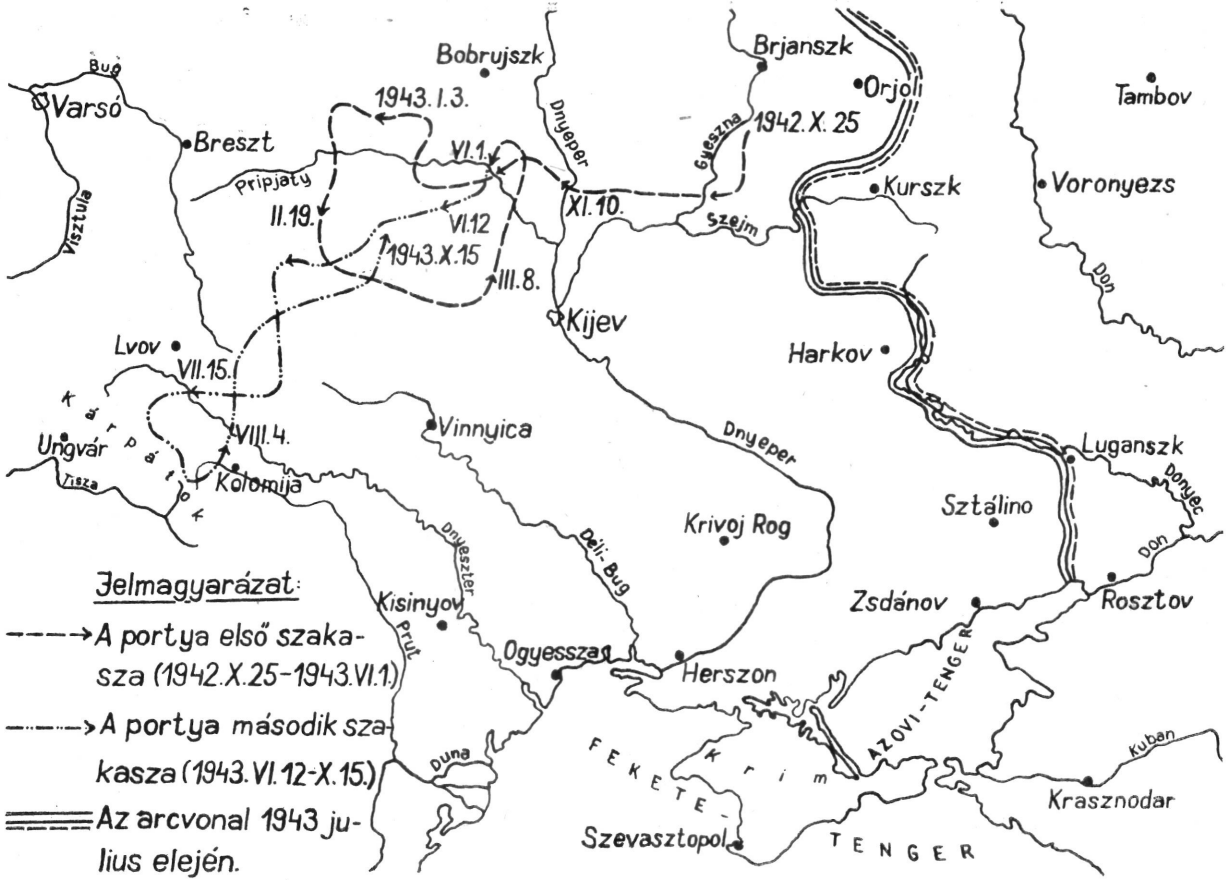

A Kovpak-csoport útja a brjanszki erdőtől a Kárpátokig

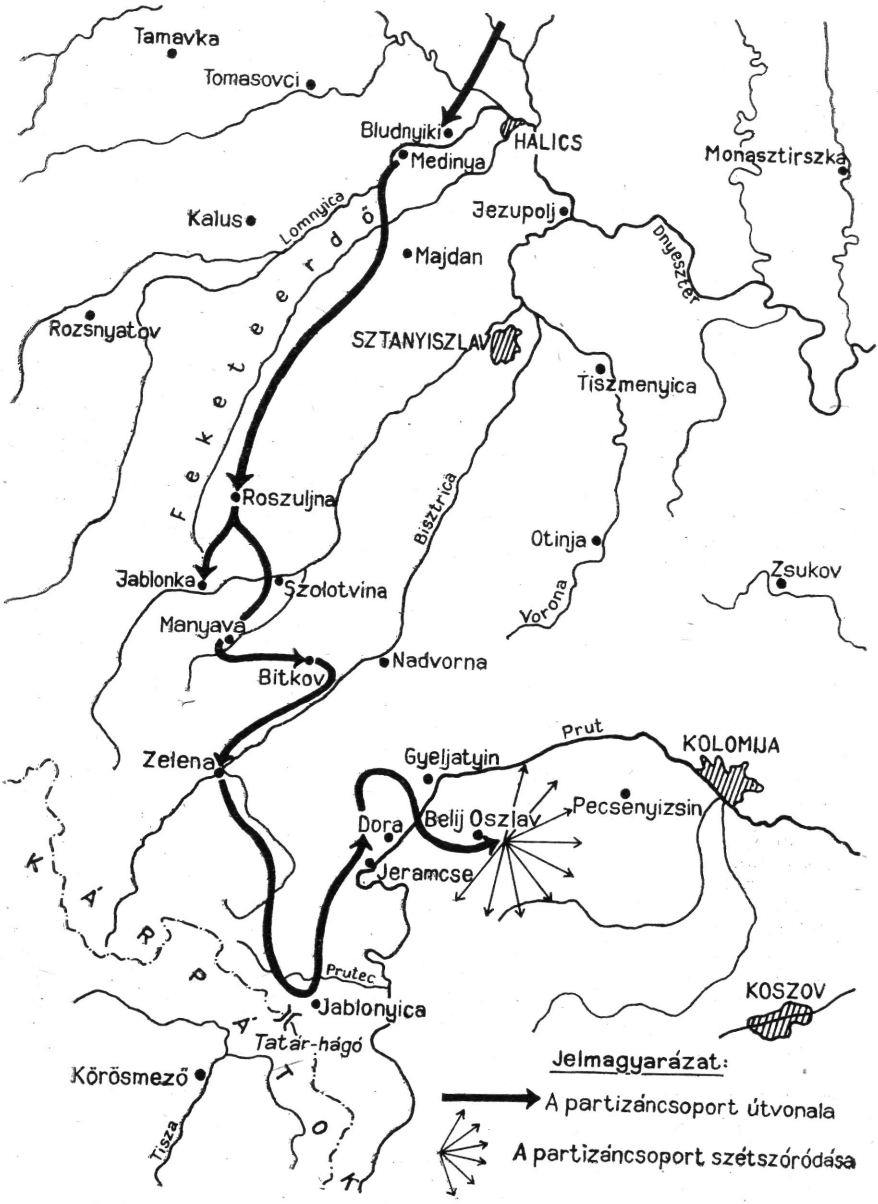

A Kovpak-csoport portyája a Kárpátokban

cél légvonalban is 500 km távolságra volt tőle. Útközben folyókon, 9 nagyforgalmú vasútvonalon kellett átkelnie és több erős helyőrséggel ellátott város közelében kellett elvonulnia. Nehezítette a feladat megoldását, hogy az útvonalul kiszemelt galíciai rész még teljesen ismeretlen volt számára, s ezen a vidéken korábban nem volt számottevő partizántevékenység sem.

A brjanszki partizánok június 12-én indultak útnak. Mozirtől kiindulva Rovno fölé értek, majd innen délnek fordultak Tarnopol felé. Innen egyenesen Drohobics felé vették az irányt. Útközben 12 vasúti szerelvényt és 13 hidat robbantottak fel.[9]

A Kárpátok felé vonuló partizánok 1943. július 15-én az ősi Halics fölött egy huszáros lovasrohammal birtokba vették a Dnyeszteren átvezető hidat. Ezzel a fegyverténnyel kezdődik meg annak a 22 hősi napnak leírása, amely tanulmányom tárgyául szolgált.

1736 partizán, 2 db 75 mm-es hegyiágyú, több mint 300 málhás szekér és 5 db 45 mm-es páncéltörőágyú vonult át a folyó túlsó partjára. A csoport fegyverzetéhez tartozott még 32 páncéltörő puska, 10 aknavető, 42 gránátvető, 200 géppuska és 470 géppisztoly. Az elszánt partizánosztag tehát a körülményekhez képest kiválóan fel volt fegyverezve és félelmetes tűzerőt képviselt.[10] Ezzel az erővel szembe — mint ahogyan azt a partizánfelderítők később tisztázták — a harcok teljes időtartamát figyelembe véve, a németek és magyarok a következő alakulatokat sorakoztatták fel: a 4., 6., 21., 13., 16., 24., 32., 26. SS őrezredeket, a lengyelországi és galíciai megszálló alakulatok állományából, a 273. német hegyivadász ezredet, a „Galícia" elnevezésű SS hadosztály egyes részeit, az egyetlen magyar hegyi dandárt, a német és magyar határvédelem alakulatait. A csoportosítás összlétszáma hozzávetőlegesen 26 000 főt tett ki.[11]

Az előerők aránya 1:15-höz volt. Bár a németek nem tudatosan hozták létre ezt az arányt — nem ismerték ugyanis a partizánok létszámát —, de mégis érdekes, hogy pontosan megfelelt annak a mérlegnek, amely az amerikai katonai szakemberek szerint optimálisan szükséges a partizán és gerilla harcosok leküzdéséhez.

A Dnyeszteren átkelt partizánok Medinya és Bludnyiki falvak között a Lomnyicán újra erőszakos átkelést hajtottak végre. A mintegy 8 km hosszú menetoszlop ezután a hegyek felé fordult, míg csak el nem érte a kalus—sztanyiszlavi műutat. Rövid ideig ezen haladt, majd behatolt a biztos menedéket nyújtó Fekete-erdőbe, a Csornij ljeszbe, ahol végre kipihenhette magát a több száz kilométeres menet után.[12]

Kovpak partizánjai a Fekete-erdőben Roszuljna irányába folytatták az előnyomulást. Úttalan, nehéz hegyi terepen, ember és állat erejét felőrlő hallatlan nehézségek között nyomultak előre. Felderítőik minden irányba kirajzva tapogatták az ellenség erejét, ismerkedtek a tereppel, hozták a híreket. A Kovpak-osztag eddigi sikereit kiváló felderítésének köszönhette. Értesülései révén mindig ki tudott térni a számára hátrányos harchelyzetek elől, s mindig le tudott csapni, ha sikerre nyílt kilátás.

Nyilván ilyen felderítő csoport volt az is, amelyik július 19-én este a Roszulnja alatt levő főerőktől mintegy 50 km-re eltávolodva, a Ploszka

9 Uo. 135. o.
10 *Versigora:* Nyugati portya. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1962. 10. o.
11 Uo. 12. o.
12 A kárpáti portya eseményeinek és útvonalának tisztázásához *Versigora:* Tiszta lelkiismeretű emberek (Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1953.) című kétkötetes könyvét vettem igénybe. A rendelkezésemre álló magyar iratanyagot csakis ezekkel való összevetés után tudtam eredményesen felhasználni.

1355 magassági pont közelében — a magyar határtól 3 km-re — rajtaütött a németeken. A megrémült fasiszták elhagyták helyüket, s a klausura-dovzsinai magyar őrsre futottak. Jellemző, hogy a 8. honvéd kerület annyira hihetetlennek találta a partizánok feltűnését a Kárpátokban, hogy utasításaiban szüntelenül ejtőernyősökről beszél. Ez a hiedelem mind a németek, mind a magyarok körében általános volt.[13]

Ezzel egyidejűleg elmenekült a rafajlovai és pantyri német határőrség is. „Azzal jöttek át, hogy őket nagy partizánerők szorongatták. Valószínűtlenül nagy számokat mondtak a Rafajlova és környékén táborozó és fosztogató bandákról . . .[14] A Pantyr hágónál átjött emberek nem mertek visszatérni. A rafajlovai német őrsből „csak a parancsnok maradt vissza. Legénység a járőreinkkel átjött, mert bizonytalanságban érezte magát" — jelentette a munkácsi állomásparancsnok a vezérkar I. osztályához.[15]

1943. július 25-én a Tatár-hágó előtt levő németek közölték, hogy szomszédjukat a partizánok megtámadták, s az ő laktanyájukat is lövik. Jelentették, hogy visszavonulnak a hágóra. A segítségükre sietŏ magyar járőrök „a szétszéledt német őrsöt összeszedték és visszavezették" őrhelyére. A lefolyt vizsgálat megállapította, hogy valójában nem is tüzeltek rájuk, csupán néhány gyanús alakot láttak, s attól szállt inukba a bátorság.[16] Ez a kis eset is példázza, hogy a partizánok híre megelőzte jövetelüket.

A határmenti magyar alakulatok parancsnokai nem hitték el a partizánok nagy számáról terjesztett mendemondát. Bata ezredes, aki a későbbi harcokat vezette, azt mondta, hogy „az ellenségről terjesztett hírek túlzottak. A határőrizetre rendelt német egységek, kis létszámuk miatt, részben elvesztették a szívüket." Szerinte a partizánokkal tartó lakosság örömében, a másik rész pedig félelmében terjeszti tovább a nagy létszámról szóló álhíreket.[17]

A megrémült, menekülő németek arról beszéltek, hogy Kolomia és Sztanyiszlav között 3000—4000 partizán tűnt fel. Szerintük ezek a hegyi lakosságból verődtek össze. Ezt a nagy létszámú csoportosítást a korábban mondott „ejtőernyősök érkeztek" mesével már nem lehetett megmagyarázni. Az új elképzelés szerint tehát a partizánok a vidék lakosságából szerveződtek, s ehhez csatlakoztak a már említett ejtőernyősök. Július 22-én a kassai csendőr kerület már 3000—4000 főnyi ukrán partizánról beszélt, akik „kevés ejtőernyőssel" vannak megerősítve. Szerinte ezek az erők Sztanyiszlav, Gyeljatin, Kolomija területén tartózkodnak, holott valójában ezek ettől a háromszögtől balra táboroztak.[18] A magyar szervek tehát mind az erőviszonyokat, mind a helyet illetően tévesen voltak tájékozódva.

Valamivel pontosabb volt az a szám, amelyet 8. honvéd kerület jú-

13 HIL VKF 1943. július 21. Eln. 1. oszt. 5451. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez. Július hó 19-én este partizántámadás érte a conkói német őrsöt is, amely ugyancsak magyar területre vonult vissza.

A tanulmányomban felhasznált VKF iratok a VKF 1943. évi Eln. 1. osztályának anyagából valók. A jelentések a VKF-hez íródtak. A továbbiakban ezeket az adatokat csak eltérés esetén tüntetem fel.

14 A magyar katonai vezetés ilyen lealacsonyító szavakkal is lejáratni igyekezett a partizánmozgalmat.

15 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi állomásparancsnok (a továbbiakban: — ápk. —) jelentése.

16 Uo.

17 Uo.

18 HIL HM 1943. július 22. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez.

lius 22-én délután a sztanyiszlavi német parancsnokságtól kapott. Ezek közölték velük, hogy Rafajlova körzetében mintegy 1000 partizán gyülekezik.[19] Másnapra a magyarok már 1000—1500-ra becsülték a Kárpátok előterében harcoló partizánok számát. Ez az adat már nagyjából megközelítette a valóságot.[20] Mindezek ellenére a későbbi jelentések is sokszor tartalmaznak teljesen irreális adatokat.

Nehezítette a helyzet tisztázását, hogy a később elfogott partizánok is 3000 harcosról beszéltek, s így alaposan félrevezették ellenfeleiket.[21] Tényként fogadhatjuk el, hogy a fasisztáknak végső soron nem sikerült tisztázni a partizánok pontos létszámát, s így a róluk keringő hírek eleve megsokszorozták számukat.

A légi és földi felderítés, a foglyok vallomásai és a lakosságtól kapott értesülések nyomán a következő hiteles vagy nem hiteles adatokat derítették még ki Kovpak partizánjairól:

— Állítólag a brjanszki erdőből jönnek.
— Német, magyar, szovjet katonai és ukrán polgári ruhát viselnek.
— 900 lovas van velük.
— A vonat 250 járműből áll.
— Fegyverzetükhöz 6 db kisméretű páncéltörőágyú is tartozik.
— 2 db 7 cm-es tarackkal rendelkeznek.
— Sok kisebb-nagyobb aknavető, gránátvető is van náluk.
— 60 db géppuskával, 300 golyószóróval rendelkeznek.
— Minden második embernél géppisztoly van. A kocsin szállított készlettel együtt 2000 ilyen fegyverük lehet.[22]

Az egyik jelentés a felderítés adatai alapján a következőket közli még a csoportról. „A géppuska és golyószórókezelők géppisztollyal felszerelve. Elöl ment a lovasszázad, mely az oldalbiztosítást is végezte. Utána a gyalogság az országos járművekkel, ezeket követte a tüzérség, utána az esetleg harácsolók, a harácsolt állatállomány, azután rendszerint az 1 századból álló utóvéd. Ezen partizáncsoportnak egy harmad része szovjet katonákból áll, a többiek kényszer miatt hozzácsatlakozott ukránok."[23]

Ezek voltak tehát az első értesülések, amelyek Kovpak osztagáról a horthysta vezérkarhoz befutottak. A jelentéseknek nem tulajdonítottak különösebb fontosságot, mert úgy tudták, hogy a partizánoknak nincs támadó szándékuk, nem saját terveik alapján vonulnak dél felé, hanem 2 német zászlóalj, határőr alakulatok és egy kisebb páncélos csoport szorítja őket a magyar—román határ irányába. Megnyugtatta őket az is, hogy a főerők ekkor (július 19-én) még 40 km-re, Roszuljna alatt álltak. Közöttük pedig ott feküdt a Kárpátok irdatlan rengetege. A biztonság kedvéért első intézkedésként elrendelték az együtt tartást a 3. határvadász és a 3. hegyi zászlóaljnál. Két nappal később pedig megerősítették a határőrsöket és nyomozókat vezényeltek a határvidékre. Nagyobb és je-

19 HIL VKF július 22. 5458. A 8. honv. ker. jelentése.
20 HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak.
21 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.
22 HIL VKF július 22. 5458. A 2. honv. ker. jelentése és július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése, valamint az augusztus 9. 5641. Ekkor még csupán ennyit tudtak meg a német és magyar felderítők. Részletesebb adatok csak a csoport felszámolása után készült összefoglaló jelentésbe kerültek be.
23 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése. A horthysta katonai vezetők sohasem tudták megérteni a partizán hadviselés lényegét. Ez a harci forma kizárólag az önkéntesek alkalmazását engedi meg.

lentősebb biztonsági intézkedéseket azonban ekkor még nem foganatosítottak.[24]

A partizánok július 20-án éjjel Roszuljnat bekerítve szétverték a 4. SS ezredet és tovább vonultak Szolotvinába. Ezen a részen feküdt a németek kárpáti olajtelepeinek néhány fontos telepe és üzeme. A szolotvinai, bitkovi, jablonkai olajmezők termelése nem volt ugyan nagyon jelentős, de kiváló minőségű anyag került itt ki a föld mélyéből. A partizánok robbantókülönítményei rajtaütöttek az olajkutakon, vezetékeken, tartályokon, finomítókon és más üzemeken, s hamarosan vöröses tüzek fénye világította meg a kárpáti éjszakákat. Egy partizánzászlóalj módszeres pusztítással lerombolta a jablonkai olajtelepet. Felrobbantott többek között egy 750 t finomított olajat tartalmazó tartályt is. Az égő olaj füstje 30—40 km-re, Sztanyiszlavig és Kolomijáig látszott. A Kovpak-csoport július 19-től 24-ig 41 olajkutat, 13 üzemanyagraktárt, 3 finomítót és 1 ozakerit üzemet robbantott fel.[25] Az olajtelepek elpusztításáról Budapesten is tudomást szereztek. A VKF részére küldött jelentésben július 27-én közli a munkácsi állomásparancsnok, hogy „Bitkovnál az olajkutakat felgyújtották."[26] Ezekkel a sikeres akciókkal Kovpak partizáncsoportja teljesítette portyája egyik célkitűzését.

A brjanszki partizánok határtalan erőfeszítések közepette folytatták az utat a két Bisztrica között a hegyek ölén fekvő Manyava felé. Ezen a részen az utak, folyók, hegyvonulatok zöme északkeletre, a Dnyeszter felé tart. Az osztag ezt a természetes menetvonalat többször keresztezte, s ez újabb fáradsággal járt. A partizáncsoport fő erőssége a gyors manőverezési készség volt. Váratlanul megjelenni, lecsapni, aztán az ellentámadás elől ügyesen kitérni — ebben foglalható össze taktikájának lényege. Ezek a harceljárások itt nem voltak alkalmazhatók. A szűk, meredek utakon, az úttalan hegyoldalakon, a hosszú osztag csak lassan, nagy fáradsággal haladhatott előre. Kiderült, hogy az ukrán síkságon jól bevált trénoszlop a hegyekben folytatott menetekhez nem felel meg.

A német repülőgépek Manyava faluban felfedezték az oszlopot, s tűzzel árasztották el a menekülni képtelen partizánokat. A Kovpak-csoport súlyos veszteségeket szenvedett. „A harcokban német bombázó és magyar felderítő repülőgépek is részt vesznek" — jelentette a HM felé a 8/1-es határmenti nyomozó alosztály.[27]

A csoport a manyavai bombázás után védelmet keresve a hegyekbe húzódott. Csaknem 1000 méteres bércek között haladva hallatlan erőfeszítés és fáradság árán Bitkov községbe ért. Lassan rájött a hegyi menetelés fortélyára is. Nem a hegyről a völgybe, hanem a gerinc mentén igyekezett továbbhaladni. Ez kevésbé volt fárasztó, s megvolt az az előnye is, hogy a fontos magaslatokat mindig kézben tudta tartani. A hegyekből Bitkovnál leereszkedett a Bisztrica folyócska völgyébe. Ezzel egyenes út nyílt előtte a magyar határ irányába.

A Kárpátok belső vonulata felé tartó partizánokról most már riasztó hírek futottak be a HM-hez. 1943. július 22-én a kassai 8. csendőr kerület pl. a következőket jelentette Budapestre: Az osztag „német csapatok által nagyjából szétugrasztva, déli és délnyugati irányban vonulva, a Kárpá-

[24] HIL HM 1943. július 21. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak és VKF 1943. július 21. Eln. 1. oszt. 5451. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez.

[25] *Versigora:* i. m. 2. köt. 159. o. és *Gyeborin:* i. m. 337. o.

[26] HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.

[27] A veszteségekre lásd *Versigora:* i. m. 2. köt. 157. o. Az idézett jelentés HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. alatt található. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak.

tok felé húzódik és feltehető, hogy Magyarország határát is átlépi. Számolni kell további kisebb partizán ejtőernyős egységek Magyarország területén való alkalmazásával is."[28] Az irat végezetül közli, hogy a partizánoknak az Északi-Kárpátokban való megjelenésére tekintettel katonai vonalon „bizonyos intézkedések" történtek. Július 22-ig azonban Kovpak emberei sehol sem lépték át a magyar határt.

A 8. honvéd kerület a következő sürgős rendelkezéseket adta ki a partizánveszéllyel kapcsolatban:

— Bevezették a felderítést a határon túlra.
— A határvadász-őrsök létszámát 50 főre emelték fel.
— Az őrsöket 1—1 golyószórós rajjal erősítették meg.
— Mindenhová tiszti őrsparancsnokot küldtek.
— Körösmezőn, Ökörmezőn, Volócon, Vezérszálláson 1—1 határvadász szakaszt és 1 géppuskás szakaszt helyeztek el tartalékként.
— Fokozták a járőrtevékenységet.
— Az erőd századoknál készültséget vezettek be.
— Elrendelték a polgári lakosság fokozott figyelését.
— A csendőrséget, rendőrséget utasították az ellenőrzés kibővítésére. Megerősítették az őrsöket, nyomozókat vezényeltek a határmenti falvakba.
— Vasúti anyagot készítettek elő a tartalékok mozgatására.
— Leállították az aratási szabadságok kiadását.
— Előkészítették a határvadász dandár törzsének áthelyezését Máramarosszigetre.[29]

Itt látszik célszerűnek számbavenni, hogy a partizáncsoport ellen milyen erőket vonultatott fel a német és magyar hadvezetés. Mindenekelőtt felhasználták a teljes német határvédelmet, amely tekintettel az itt futó utak és vasutak stratégiai fontosságára, meglehetősen erős volt. Lembergből egy SS páncélos ezredet és „nagyobb létszámú gyalogságot" vontak össze. Július 27-én már 5, a partizánok ellen közvetlenül *harcoló* zászlóaljról van tudomásunk. Magyar részről a 8. határvadász dandár állt szembe Kovpak osztagával. Alárendeltségébe tartozott még a 3., a 4. és a **12.** hegyi zászlóalj, valamint a 24/II—VII. kerékpáros zászlóaljak. A honvédség erőiről szólva, figyelembe kell vennünk, hogy a magyar csapatok a megszállt kárpátaljai területeken jelentős tartalékokkal is rendelkeztek.[30]

A magyar katonai vezetés július 24-től kezdve már számolt azzal, hogy a partizánok 100—1000 fő erőben, súllyal Rafajlova, részekkel Tataren, Vuszkov, Lavoczne területéről az országhatárt átlépik. Különösen a királymezői és németmokrai körletekben vártak támadást. A 8. honvéd kerület parancsnoka közölte a vezérkarral, hogy a 8. határvadász dandár feladata lesz „a betört partizán egységeket megsemmisíteni".[31]

A Bisztrica völgyébe leereszkedett partizánok zöme valóban a magyar határ felé vonult. A folyó mentén haladva elérték Zelenát, ahol szét-

[28] HIL HM 1943. július 22. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez. Téves a jelentésnek az az állítása, hogy a németek a partizánosztagot szétugrasztották. A csoport ereje ekkor még töretlen volt.

[29] HIL VKF július 22. 5458. és a július 24-i 5475. A 8. honv. ker. jelentései.

[30] Az itt közölt létszámadatok a július 23-a és 27-e közötti időszakra és csakis a beérkezett alakulatokra vonatkoznak. A németek tartalékerőit nem ismerjük. az idézett adatok találhatók: HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt-hoz és VKF 1943. július 24. Eln. 1. oszt. 5475. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez. A kárpátaljai területen levő honvéd csapatok díszlokációját lásd *Dr. Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár kiadása, Budapest, 1961. II. köt. 59. vázlat.

[31] HIL VKF július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.

verték a német őrséget. A magyarok időben tájékozódni akartak a határ előtt lezajló eseményekről, s ezért járőröket küldtek ki. 23-án pl. földi felderítést végeztek a Rafajlovon jelzett partizánok ellen.[32] Hasonló vállalkozások a határ más részein is voltak. A felderítők általában 10—15 kilométerre távolodtak el bázisaiktól. Ezeknek a portyáknak olyan célja is volt, hogy helyreállítsák a kapcsolatot a szétzilált német határőrizeti szervekkel. A magyarok igyekeztek minden segítséget megadni a németeknek, hogy eredményesen szállhassanak szembe a partizánokkal. Bizonyára úgy vélték, hogy ezáltal csökken a rájuk nehezedő nyomás, az őket fenyegető veszély.

Ilyen felderítő vállalkozást hajtott végre egy magyar csendőrökből, határvadászokból és német határőrökből álló csoport 22-én éjjel és 23-án Rafajlova ellen. A helységet üresen találták, ezért tovább akartak menni Zelenára. A község kijáratánál azonban 25 főnyi fegyveres csoportba ütköztek, akikkel tűzharcba bocsátkoztak. A partizánok a „tüzet viszonozva" elmenekültek, magukkal vive 1 halottat és 3 sebesültet.[33] Ez volt az első eset, hogy Kovpak harcosai és egy magyar alakulat megütközött a határ előterében.

Július 24-én tovább fokozódott a járőrtevékenység. Körösmezőről 4, Királymezőről 3, Ökörmezőről 2 csoport ment át Galíciába. Egy különítmény egészen Zelenáig hatolt előre. Ez időben itt voltak a partizánok főerői. A járőr a község délnyugati szegélyén tábori őrsszerű biztosításba ütközött. A felderítés azt állapította meg, hogy a községtől délkelet és északnyugat felé elágazó völgyekben nagyobb partizántömegek vannak.

Két nappal később, július 26-án, Királymezőről kiindulva megismételték a rafajlovai felderítést. A csoportnak az volt a feladata, hogy keresse az összeköttetést a határral szemben levő német egységgel. A járőr azonban csak azt tudta megállapítani, hogy mintegy 400 partizán előttük járva, elfoglalta Rafajlovát. „A német csendőrlaktanya felszerelését is magukkal vitték. A partizánok Zelenára vonultak vissza, ahol akkor 1500—2000 partizán táborozott" — olvashatjuk a vezérkar részére készített összefoglaló jelentésben.[34]

A Zelenán táborozó partizánerők, mint az előző jelentésekből is látható, eljutottak Rafajlováig, s azt el is foglalták. Innen már csak 8 km-re volt a határ. Aki megmászta a Barátka hegy 1800 m körüli csúcsait, máris magyar területen volt. A hegy lábától, mint egy szétterpesztett kéz ujjai, számtalan vízmosás, patakmeder fut fel a hegyoldalba. A Bisztrica egyik ága egyenesen a határról ered. Aki tehát valamely víz mentén elindult a völgyből a hegyre, az feltétlenül átjutott Magyarországra.

A partizántörzsben felmerült egy határon túli portya lehetősége is. Felderítőik révén híreket kaptak, hogy a körülöttük fekvő völgyekben jelentős német erők gyülekeznek, s a gyűrű maholnap bezárul mögöttük. Dönteniük kellett tehát, hogy melyik irányba, délre Rafajlova felé, keletre Gyeljatin Kolomija térségébe, vagy Jablonyicán át Magyarországra akarnak-e menni.

A partizáncsoportban nem volt egységes a vélemény a tekintetben, hogy célszerű-e átmenni a határon. „Ezzel nemcsak holmi kis polgármester vagy Gebiets-komisszár figyelmét vonjuk magunkra, hanem néhány perc múlva már Budapesten is tudni fognak a határsértésről" — mondta az egyik felderítő, s szavaiban sok igazság rejlik.[35] A csoportnak

32 HIL VKF augusztus 9. 5641. és július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.
33 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi ápk. jelentése.
34 Uo. és VKF augusztus 9. 5641.
35 *Versigora:* i. m. 2. köt. 167. o.

ebben a helyzetben — amikor a magyarok már felkészülve várták őket — nem lett volna célszerű kihívni az újabb ellenállást. Egy másik körülmény is figyelmet érdemelt. A magyarok részéről olyan törekvés mutatkozott meg, hogy csapataikkal nem avatkoznak be a határon túl folyó harcokba.

1943. július 27-én a határ közelében táborozó partizáncsoportnál kedves kis ünnepség volt. Még az előző év nyarán történt, hogy a brjanszki erdőben több magyar katona a partizánok fogságába esett. A honvédek részt vettek a nyugat felé vonuló csoport izgalmas portyáiban, s most eljutottak a szülőföld kapujába. Kovpak tábornok emlékirataiban így ír róluk: „Még a brjanszki erdőben nyolc ruszin[36] katonaszökevény jelentkezett nálunk a 47. magyar gyalogezredből... Arra kértek bennünket, hogy vegyük fel őket osztagunkba és mi teljesítettük kérésüket. Az utat Sztaraja Gutától a Kárpátokig velünk együtt tették meg és jó bajtársaknak, bátor harcosoknak bizonyultak. Most, hogy a csehszlovák határhoz értünk, az a gondolatunk támadt, hogy hazaküldjük őket szülőföldjükre, hogy legyenek segítségére földijeiknek... és adják át nekik a partizánok harci tapasztalatait. Ez volt a kérdés, amit most ezen a gyűlésen, meg akartunk tárgyalni. A gyűlés tulajdonképpen nem is volt gyűlés, hanem harcos bajtársaink búcsúztatója. Mielőtt útnak indultak, jókívánságainkat fejeztük ki, tanácsokkal, fegyverekkel és élelemmel láttuk el őket és még egyszer melegen kezet szorítottunk velük."[37]

Kovpak nem ír a harcosok további sorsáról. Erről neki nincsen tudomása. A 8 partizán nem tudott átjutni a magyar határ köré vont szoros biztosítógyűrűn. A 3/6. határvadász őrs apsineci kisőrse július 27-én este foglyul ejtette őket. Az esetet hírül adó jelentés adatai szerint eltávozásuk előtt felszólították őket, hogy lakóhelyükön kezdjenek partizán szervezkedést „és keltsenek rokonszenvet az oroszok mellett..." „1—1 önműködő puskát, 50—50 db töltényt, 3—4 kézigránátot kaptak és a határig 2 partizán kísérte őket, hogy megmutassák az utat. Utasították őket, hogy csak német egyenruhában levő személyekre tüzeljenek."[38] — olvashatjuk a róluk szóló iratban.

Az elfogott partizánokat előbb Körösmezőre vitték, majd Kassára szállították a defenzív osztályhoz. Itt nyomban megkezdődött a kihallgatásuk. Ismerve a katonai nyomozók vallatási módszereit, nem csodálkozhatunk, hogy a foglyok szólásra kényszerültek.

A kémelhárítót mindenekelőtt a további előnyomulás iránya érdekelte. Az elfogott személyek ezt Turbaczil, Brusztura, Királymező irányába adták meg. Mint látni fogjuk, ez félrevezető adatnak bizonyult. Most első alkalommal sikerült megtudnia a magyar katonai vezetésnek, hogy honnan, s milyen útvonalon jöttek a partizánok, útközben milyen harcokat vívtak, milyen feladatokat oldottak meg. „Parancsnokuk egy »komisszár«, akinek nevét nem tudják. A parancsnokuknak azonban igen nagy a hatásköre, mert a német vonalak mögött harcoló partizán erőket vezényli. Ebből a célból 3 rádió adó-vevőkészülékkel rendelkezik."[39] — vallották a foglyok, s így lett Kovpak tábornok a horthysták szemében a legfőbb partizánparancsnokká.

36 Az iratok tanúsága szerint a 8 honvéd közül 3 magyar, 4 ruszin és 1 zsidó egyén volt.

37 *Kovpak:* i. m. 142. o.

38 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése és az augusztus 9-i 5641. sz. jelentés.

39 Uo.

Elmondták azt is, hogy a csoport 3000 fővel rendelkezik, s ennek harmada a Vörös Hadsereg állományából való. Bevallották, hogy az egység 3 zászlóaljból, 1 ütegből, 1 lovasszázadból és híradórészlegből áll. Új adat volt még az általuk jelzett 900 országos jármű is. A fegyverzetről közölték, hogy rendkívül vegyes összetételű, orosz, magyar, német eredetű, sőt francia is van benne. „A csoportnál jelenleg 200—300 fő sebesült van. A partizánmozgalom célja a szökevények egybehangzó előadása szerint részben Magyarországba, részben Romániába betörni. Útközben vasúti hidakat és egyéb műtárgyakat szétrombolni" — olvasható a foglyok vallomásáról készített feljegyzésben.[40]

A magyar szervek tehát valószínűnek fogadták el a partizánok által emlegetett délirányú támadást. A munkácsi állomásparancsnok a vezérkarhoz küldött jelentésében annak a véleményének adott kifejezést, hogy Kovpak osztaga a német gyűrűből Brusztura—Királymező irányába szándékozik kitörni. „Ezt megerősíti a felderítés eredményén kívül az a körülmény is, hogy mind a 8 partizán elfogása az ugyanabban az irányban fekvő dovzsinai kisörsön történt" — olvasható a jelentésben. Hasonló információt kaptak egy határon túli magyar kémtől is.[41]

Mintha csak ezt a feltevést kívánta volna valószínűsíteni a következő esemény is. 1943. július 27-én a partizánok egy kisebb csoportja első ízben behatolt magyar területre. Körösmező határában, a dovzsinai réten megtámadták a határvadász őrs járőrét. A járőr viszonozta a tüzet, mire a partizánok a sötétség leple alatt visszavonultak.[42]

A Kovpak-osztag élénk határmenti tevékenysége láttán a 8. honvéd kerület néhány sürgős intézkedést hozott az eddig elrendelteken kívül.

1. A rendelkezésre álló erőkből megalakították a tiszavölgyi—körösmezői és a taracvölgyi—királymező harccsoportokat.
2. A 3. és 4. hegyi zászlóaljakat készenlétbe helyezték.
3. A tiszavölgyi elhagyott német őrsök őrházait megszállották a magyar határvadászok.
4. A portyázó őrsök állományát feltöltötték.
5. A csapatok július 27-én megszállták a völgyzárakat és erődöket.
6. Körösmezőn indulásra készen állt a 3. határvadász zászlóalj, Rahón a 3. hegyi zlj. másfél százada.
7. Királymezőre bevonult a 10/3. határvadász század, mögé tartalékként a 24/2. zlj. egy megerősített százada került.[43]
8. 2 lövészszázad felvonult a Douha 1368-as és az 1373-as magassági pontokra a határvédelem megerősítésére.
9. A Tatár-hágóra egy német század érkezett be.
10. Magyar repülőerők bevetését készítették elő.[44]

Az eddig tett, s az itt felsorolt intézkedések sem mutatnak a magyarok részéről támadó jellegű fellépésre. A tiszavölgyi harccsoport vezetőjének írásos parancsnoki elhatározása is csak az országhatár feltétlen megtartásáról, s a beszivárgott partizánok megsemmisítéséről beszélt, de nem szólt a honvédek Kárpátokon túli alkalmazásáról.

A Zelenán táborozó partizánoknak július 25—27. körül néhány nyu-

40 Uo. A korábbi adatokkal összevetve látható, hogy a foglyok számos félrevezető adatot közöltek.

41 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.

42 HIL VKF július 27. 5501/4. A 8/1. nyomozó alosztály távmondata a Központi Nyomozó Parancsnoksághoz.

43 A 24/2. zászlóaljnál sok ruszin szolgált. Jellemző, hogy az egységet nem merték közvetlenül alkalmazni a partizánok ellen, s ezért hátsó szolgálatra a csendőrségnek rendelték alá.

44 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése.

godt nap jutott. Nagyobb harcok itt nem voltak. A német csapatok még csak felvonulóban voltak a Bisztrica völgyéhez, a gyűrű még nem zárult be Kovpakék körül. A pihenő csapattól robbantó rajok mentek ki, hogy a drohobicsi olajtelepeket egy kicsit „megcsipkedjék". Az emberek egy része a pihenőt biztosította, a lovasok felderítéseket hajtottak végre. A zöm azon dolgozott, hogy a hegyi terepen használhatatlannak bizonyult, s jórészt tönkrement trén kocsijait kétkerekű kordékká alakítsa át. Érdekes, hogy a magyar légifelderítés még ezt az aprómunkát is ki tudta fürkészni. Az egyik jelentésben július 25-re vonatkozóan a következők olvashatók. „Hozzákezdtek, hogy az összes országos járműveket kétkerekű kordékká alakítsák át, hogy a hegyes terepen jobban tudjanak mozogni."[45]

A partizánok azonban hosszabb ott-tartózkodásra nem akartak berendezkedni. A hegyek között máris élelmezési nehézségek mutatkoztak. Tudomásuk volt ezenkívül arról is, hogy jelentős német erők készülnek támadásra ellenük. A Siemczuk—Douha—Rafajlova vonalon egy német rendőri ezred vonult fel, hogy az északról, Zelena irányába 3 zászlóaljjal meginduló támadásnál az ülő szerepét töltse be, s a „visszavonulni akaró partizánokat" elfogja. Nyugatról a Statruk patak völgyéből 1 zászlóaljnyi erő közeledett feléjük. Fleckner német őrnagy, a tatarovi német erők parancsnoka úgy nyilatkozott, hogy céljuk a partizánokat délkelet felé a nyílt területre kiszorítani, s ott megsemmisíteni.[46] A csoport előtt csupán a kelet felé eső úttalan hegyekben nem volt ellenség. Elhatározták, hogy ebbe az irányba fognak kitörni.

Az összefogott hadművelet július 27-én reggel indult meg Kovpak partizánjai ellen. A támadásról Bata ezredes harccsoportparancsnok nyomban értesítést küldött Budapestre. Ő is azt közölte, hogy az akció célja a partizánok kiszorítása a lapályos területekre.[47] A német támadást látva, a magyarok úgy döntöttek, hogy abban nem vesznek részt, csupán a határbiztosítást fogják ellátni.

A Kovpak-partizáncsoport Zelena körzetéből a Bisztrica egyik mellékfolyócskája, a Zelenicska völgyébe, délkelet felé indulut el. Nehéz hegyi út állt előtte. Fokozta a gondokat, hogy a dél felől elhelyezkedő német erőkkel szüntelenül harcba kellett állnia. A magyarok egy határon túli kéme VII. 27-én már jelezte, hogy a partizánok egy csoportja a Sennik és Gorgan havasokon tartózkodik, s a Jaremcse felé vezető út iránt érdeklődik. Ezek nyilván felderítők lehettek, mert a zöm később valóban abba az irányba fordult.[48]

A német csoportok dél felől indított támadása azonban nem tudta eltéríteni a partizánokat útirányuktól. Július 28-án Fehér vezérőrnagy, a 8. határvadász dandár parancsnoka azt jelentette a vezérkarhoz, hogy a „Körösmező kelet és általában Rafajlova közti területen felvonult német rendőrezredet a partizánok kelet felé elszorították". Hasonló tudósítást adott a lembergi magyar vasúti összekötőtiszt is. Július 28-án azt közli, hogy a partizánok Jablonyica községtől északnyugatra, a magyar határtól 2 km-re vannak. „A partizánok orosz vezetés alatt, jól felszerelve, nyomják a németeket a határ felé."[49]

45 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.
46 Uo.
47 Uo.
48 Uo.
49 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése és a 5501/3/. sz. irat. A lembergi vasúti összekötő tiszt jelentése.
Az „orosz vezetés" hangsúlyozása arra enged következtetni, hogy a németek véleménye szerint a partizánok a helyi lakosságból toborzódtak.

Ennek a határmenti portyának volt a következménye, hogy július 28-án délelőtt újabb összecsapás történt a partizánok és a magyar erők között. A Ploszka 1355-ös magassági ponttól délkeletre húzódó völgyben a határvadászok nagyobb csoporttal ütköztek meg és 8 foglyot ejtettek. A partizánok — bár valójában nem ismerhették a csoport úticélját — azt vallották, hogy Magyarországra akarnak jönni. Néhány órával később Körösmezőtől északra 5 km-re, Mohelki általános területén, egy 500 fős csoport jött át, s a 3. határvadász zászlóaljjal harcba bocsátkozott. Az összecsapás részleteiről nincsen tudomásunk, de egy ugyanazon a napon kelt csendőrségi jelentés szerint a partizánokat szétszórták. A dokumentumok azt tükrözik, hogy a magyar csapatok a Kárpátok túlsó felén folyó harcokba nem avatkoztak be.[50]

Ezekről a határmenti összecsapásokról Versigora már idézett könyve részletesen beszámol. Leírja fáradságos, harcokkal teli előretörésüket a Tatár-hágó irányába, a Prutecen át. Itt újra magyar és német erőkkel ütköztek meg. A zsákmányolt iratokból kiderült, hogy Hitler személyes utasítására Himmler 6 ezredet és 5 zászlóaljat irányított a maroknyi partizán ellen. Krüger SS tábornok parancsnoksága alatt egy különleges csoportot hoztak létre, hogy mielőbb rendet teremtsenek Galíciában. A Kovpak-osztag volt az a kis tüske, amely érzékeny felén bökte meg a nagy náci birodalmat, s ez elég volt ahhoz, hogy a hódítók ne tudjanak kényelmesen elterpeszkedni Ukrajna terített asztalánál.

Kovpak tábornok határmenti portyája a HM mellett nem kis gondot okozott a csendőrségnek, rendőrségnek, az Államvédelmi Központnak és a belügyminisztériumnak is. A megszállt Kárpátalja a Délvidék mellett a másik nyugtalansági góc volt az országban. Emlékezetes, hogy Borkanyuk Elek partizáncsoportját milyen drasztikus kegyetlenséggel számolták fel a magyar hatóságok. 1942-ben Ungvárról, Munkácsról, s e városok környékéről hűtlenség címén 276 polgári személyt ítélt el a vezérkari főnök különbírósága. 1943 nyarán újabb perek voltak a máramarosszigeti, szaploncai és borsai kommunisták ellen. Az ítéletek tanúsága szerint a letartóztatottak „forradalmi cselekmények elkövetésére, az orosz ejtőernyős csapatok leszállás esetén való támogatására, partizáncsoportok alakítására és ezekben a magyar fegyveres erő elleni harcra vállalkoztak".[51]

Nincs módunk arra, hogy részletesebben szóljunk Kárpátalja ukrán és magyar lakosságának az 1941—43-as években folytatott antifasiszta harcáról.[52] Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a kíméletlen terror, a bebörtönzések és internálások ellenére a hegyvidék szabadságszerető lakossága szüntelenül ébren tartotta az ellenállás tüzét, s számtalan akcióban bizonyította be, hogy felszabadulásához kész tevékeny

50 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. és a 8. honv. ker. jelentése, valamint a HM 1943. július 28. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a BM-hez.

51 A letartóztatásokra lásd HIL HM 1942. szeptember 2. Eln. 13. oszt. 12881. a. sz., 55181 i. sz. A perekre sok más irat mellett a HM 1942. Eln. 13. oszt. 54718 és 1943. Eln. 13. oszt. 21317. sz. dokumentumokat.

52 A rendelkezésre álló gazdag irodalomból idézem a következő tanulmányokat: *I. M. Groncsak:* A partizánmozgalom Kárpát-Ukrajnában 1943—44-ben. Nauki Zapinszki, Uzsgorodszkij Derzs. Univ. XXXVI. 1958. és *Vaszilij Ruszin:* Partizánmozgalom a Kárpátalján a második világháború idején. Duklja Almanach 1955/2. sz., valamint Евсеев: Народные комитеты закарпатской украины органы государственной власти. Государственное издательство юридической литературы. Москва, 1954.

Lásd Kárpát-Ukrajna dolgozóinak felszabadító harca a fasiszta hódítók ellen című fejezetet.

segítséget nyújtani a Vörös Hadseregnek. A horthysta hatóságok nagyon féltek, hogy a vihar átcsap a hegyeken és a kárpátukrán nép messziről jött testvérei segítségére siet. Nyugtalanította őket a hazaküldött 8 partizán esete is. Különösen idegessé váltak, amikor olyan hírek futottak be, hogy Kovpaknál még a háború előtt a Szovjetunióba szökött ruszinok is vannak.[53]

Aggodalommal töltötte el őket az a körülmény is, hogy a hírek szerint a Kárpátokon túli lakosságnak a legjobb kapcsolatai voltak Kovpak harcosaival. Íme erre néhány példa. A magyar felderítés igyekezett értesüléseket szerezni a partizánokról, a galíciai részeken is. Itt pedig érdekes hírek keltek szárnyra róluk. A néphit felnagyította erejüket, azt beszélve róluk, hogy mindennap orosz repülőgépek jelennek meg a csoport felett, s lőszert, egyenruhát és röpiratokat dobnak le, holott a partizánoknak már régen nem volt kapcsolatuk a „Nagy földdel".

„A lakosságnak azt mondják, hogy céljuk felszabadítani őket a német iga alól. Nem kommunizmust hoznak, céljuk visszaállítani a magántulajdont. Mondják azt is a lakosságnak, hogy rövid időn belül európai forradalom lesz és rövidesen leverik Németországot" — jelentette a munkácsi állomásparancsnok a partizánok politikai tevékenységéről. Végezetül azt a keserű beismerést teszi, hogy a lakosság „mindenben támogatja őket". Jól példázza a harcosok és a nép szoros kapcsolatát, hogy senki sem akadt, aki a partizánok nyomára vezette volna a fasisztákat. Pedig a németek tízezerszám dobáltak le röpcédulákat Kovpak személyleírásával, 100 000 zlotyi jutalmat ígérve kézrekerítőjének.[54]

A magyar belügyi-közbiztonsági és katonai szervek nem bíztak eléggé a határzár sikerében, ezért szigorú intézkedéseket rendeltek el. Nyugtalanította őket, hogy ez időben sorra kapták a híreket vélt vagy valódi adatokkal szovjet ejtőernyősök érkezéséről. Július 28-án Körösmezőtől északra, Mohelki környékén, két alkalommal 8 ejtőernyős földreszállását figyelték meg. Másnap ugyancsak Körösmező környékén vettek észre 3 ejtőernyőst. Elképzelésük szerint ezek a partizánmozgalom leendő vezetői voltak.[55]

A 8. határvadász dandár azt a kérést terjesztette elő, hogy a körösmezői és ökörmezői részeken az összes megbízhatatlan egyént „tegyék ártalmatlanná", s Munkács területén szigorítsák meg az ellenőrzést. Nyomozókat és csendőröket vezényeltek a határmenti körzetekbe. A csendőrséget felruházták a golyószórók használatának jogával. Megengedték, hogy karhatalmi erők szállítására minden járművet igénybe lehessen venni. Csendőrségi összekötő tiszteket küldtek a honvéd és határvadász erőkhöz. Intézkedést adtak ki a völgyek és utak elzárására, a helységek razziázására, az idegenek szigorú ellenőrzésére. A belügyminisztérium elrendelte, hogy a kassai csendőr kerület Ághy Zoltán csendőr alezredes személyében egy magas rangú tisztet bízzon meg a „szétszórt ellenséges erők és személyek gyülekezése, szivárgása és kézrekerítése" érdekében teendő intézkedések foganatosításával. Ághy alezredesnek rendelték alá az összes érintett csendőrőrsöket, és az ungvári csendőr tanászlóaljat. A hozott intézkedések indoklása a következő: „A Körösmező környékén felbukkant orosz partizán egységeket a honvéd

53 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi ápk. jelentése.
54 Uo.
55 HIL VKF július 28. 5501. A 8. honv. ker. és a 8. hv. ddr. július 29-én kelt jelentése.

csapatok szétszórták. Számolni kell azonban azzal, hogy a szetszórt erők beljebb szivárognak és szabotázs cselekményeket követnek el."[56]

A már említetteken kívül jelentősebb intézkedés volt még az, hogy az ungvári csendőr tanzászlóaljat a Tisza és Tarac völgyébe rendelték. Ez ott a határ és az erődvonal közötti területen portyázó, felderítő és idegen ellenőrző feladatokat látott el. A partizánokkal szembeni akciókra igénybe vették az állami erdők tisztviselőit és őreit is. Sőt még az az eset is előfordult, hogy Királymező, Magyar- és Németmokra „megbízható magyar- és németajkú férfi lakosságát" is felhasználták karhatalmi célokra. Királymezőn pl. 40 fős fegyveres polgárőrséget szerveztek.[57]

Az első benyomásunk az, hogy a határon túl felbukkant partizánveszélynek idehaza nagyobb volt a füstje mint a lángja. A riadalom okát csakis akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük a bizonytalan kárpátaljai viszonyokat. Az uralkodó osztályok kénytelenek voltak beismerni, hogy „a lakosság egy része a partizánokkal esetleg rokonszenvez",[58] s ezért mindent megtettek, nehogy itt is a bácskaihoz hasonló helyzet alakuljon ki.

A július 29-től augusztus 3-ig terjedő időszak volt a legkritikusabb a Kárpátokban portyázól osztag számára. Minden irányból német gyűrű vette őket körül. A járhatatlan utakon az állatok lesoványodtak, tönkrementek. Az osztag vonatát kénytelenek voltak hátrahagyni, ágyúikat felrobbantani. Élelmük elfogyott, harmadnapja nem ettek. A németek és magyarok a pásztorokat állataikkal együtt leparancsolták a hegyekből. Fejük felett repülőgépek keringtek, bombázták soraikat, táborhelyüket. Ha a gyűrűből kitörtek, újabb ellenséggel találták szembe magukat. Erről a néhány kritikus napról meglehetősen bő adatok találhatók a Vezérkari Főnökség irataiban. Tekintsük át most röviden ezeket a harcokat

1943. július 29-én Kovpak partizáncsoportja nagyjából a Dobo-szanka—Dovha hegységeket Jaremcse és Mikulicsin falvakkal összekötő 7 x 17 km-es téglalap területen belül tartózkodott. A főerőket — helyesen — a Dovhától délkeletre 2—3 km-re, a Prutec mentén gyanították. Útjukat délről a Tatár-hágónál levő német század és a hágó előterében 5—8 km-re elhelyezkedő zászlóalj keresztezte. Nyugatról Rafajlova felől egy német zászlóalj követte a faluból távozó osztagot, majd délkelet felé, a Ploszka irányába húzódott.[59] Keleten Jaremcsébe hegyivadászok érkeztek be. A gyűrű tehát csupán északról volt nyitott, bár azt a 20 km-rel feljebb fekvő Nadvorna—Gyeljatin műúton bármikor lezárhatták. Mindkét községben gépesített alakulatokat helyeztek el, amelyek a folyóvölgyekben, s a műutakon könnyen mozogtak. Mire a partizánok nagy fáradsággal átvergődtek a hegyeken, a németek máris elébük kerültek. A kárpáti harcokban a gépkocsizó alakulatok egyes területrészek lezárására hatásosnak bizonyultak. A német gyűrű déli részen, a Tatár-hágó és a Ploszka csúcs között a 3. magyar hegyi- és a 3. határvadász zászlóaljak

56 HIL HM 1943. július 28. Eln. 20. oszt. 114546. A BM utasítása a kassai csendőrkerülethez és VKF 1943. július 28. Eln. 1. oszt. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése a VKF-hez.

57 HIL VKF július 29. 5501 és július 30-án a 8. hv. ddr. jelentése.

58 HIL VKF július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.

59 A zászlóalj menetvonalát később a Dovhától 1 km-re északkeletre fekvő 1164-es magassági pont felé módosították. Ezt azonban csak később tudták elfoglalni. Az osztag egyes részei élénk csatározás közben, a németekkel a harcérintkezést szüntelenül fenntartva, Dovha környékéről később az erdőkbe vonultak vissza. Lásd HL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése, 11.45-kor és 19.45-kor.

foglaltak állást. Mögöttük a 4. hegyi zlj. képezte a tartalékot. A harccsoport parancsnoka Batta ezredes volt.[60]

A németek a partizáncsoport végleges bekerítését és felszámolását tűzték ki célul. A 8. határvadász dandár július 30-án már ilyen jelentést küldött a vezérkarhoz: „A felső-tiszai harccsoporttal szemben levő partizánegységek német gyűrű által körülzárva."[61] A magyar katonai vezetés számot vetett azzal, hogy Kovpak osztaga valamerre megkísérli a kordon átszakítását. A foglyok arról beszéltek, hogy Mikulicsin felé, vagy déli irányba, a magyar határ felé lesz kitörés. A 8. határvadász dandár előkészületeket tett, hogy a Dovha—Preluki között esetleg áttörni készülő partizánokat feltartóztassa. Ennek megakadályozására a dandár bizonyos csapatmozgásokat is végzett, súllyal az említett területre. A fogolyvallomások szerint azzal is számolni lehetett, hogy a partizánok 8—10 fős csoportokra osztva kísérlik meg a gyűrün való átszivárgást, s tevékenységüket átmenetileg így fogják folytatni.[62] Az 1943. július 30-án kelt jelentések arra utalnak, hogy a partizánok egy kis része az egyre szorosabbá váló bekerítésből Vyskov felé ügyesen kibújt. A magyarok úgy vélték, hogy ez a csoport a Toronyi-hágó környékén fogja megkísérelni a határátlépést is ezért a Felső-Tarac völgyi harccsoportot fokozott biztosításra hívták fel.[63]

A Prutec völgyében levő partizánok július 29-én este Sumarem és a Tatár-hágó felé kitörést kíséreltek meg, de a vállalkozást a németek visszaverték. Éjjel és a hajnali órákban Kovpak harcosai új rohamra mentek, de ez a harc sem járt eredménnyel, „heves tűzzel" sikerült elhárítani.[64]

A helyzet óráról órára rosszabbodott a partizánok számára. A németek elfoglalták a Bukovica 1139-es és a Dovhától északkeletre levő 1164-es magassági pontokat. Délről újabb erők érkeztek be, és felvették az érintkezést a már ottlevő csapatokkal.[65] Világossá vált, hogy az osztag megmentése érdekében gyors cselekvésre van szükség. Még legkevesebb kockázatot az észak felé való elvonulás ígért.

Ezekben a harcokban a magyar csapatok nem vettek részt. A katonai vezetésnek az lehetett a véleménye, hogy ez az akció kizárólag a galíciai közigazgatást gyakorló németek ügye, s a honvédség felhasználása csak felesleges veszteségekhez vezetne. A határmenti alakulatok parancsnokai pedig szívesen részt vettek volna az új kitüntetéseket ígérő vállalkozásban. Többször kérték pl. a beavatkozás engedélyezését. A 8. határvadász dandár július 30-án ilyen jelentést küldött felettes szerveinek. „A csapatok hangulata kiváló. Az előtörési vágy alig fékezhető." A határvadászok parancsnoka másnap újra előhozakodott óhajával: „Kérem megfontolás tárgyává tenni azon javaslatomat, hogy a felső-tiszai

[60] A felvonuló német alakulatokra vonatkozóan lásd HIL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése és a 11.45-kor kelt másik jelentést.

[61] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése. Az erős biztosítás ellenére előfordult, hogy a partizánok magyar területre jöttek át. Július 29-én pl. egy 100—150 főnyi német oszloppal harcolva, a partizánok a fasisztákat átszorították a határon, s ők is átjöttek. Ellenük egy megerősített századot vetettek be, amely visszaszorította őket a határon túlra.

[62] HIL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése és a július 30-i jelentés.

[63] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése. Az irat arról is említést tesz, hogy a kitört csoport feladata a „német őrslaktanyákat felrobbantani". Tanulmányomban a királymezői harccsoport tevékenységével nem foglalkozom, mert ez a helyzet tisztázódása után már nem játszott jelentős szerepet. Egyetlen esetről tudunk csupán, amikor védelmi körzetében partizánerők jelentek meg.

[64] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor.

[65] Uo.

csoporttal a határt átléphessem, és a német parancsnoksaggal történendő megállapodás szerint a partizánok zömét nyugat felől megtámadjam és velük karöltve megsemmisítsem a határ egyidejű lezárása mellett." Batta ezredes mind a határbiztosításra, mind a partizánok elleni vállalkozásra részletes terveket dolgozott ki.[66] A felsőbb szervek azonban megtiltották a beavatkozást. A magyar csapatok csekély aktivitását mutatja, hogy a harcok csúcspontjáig, augusztus 1-ig, csupán 4 sebesülésről és 1 sérülésről adtak hírt.

A hegyi alakulatok és határvadászok oldalán a Luftwaffe erőit támogatva a honvédség csekély repülőkötelékkel is részt vett a Kovpak-csoport elleni hadműveletekben. A harcok addigi tapasztalatai szerint a légierő kiválóan alkalmazható volt a hegyekben levő partizánok ellen. Versigora, a csoport felderítőinek parancsnoka és Kovpak tábornok emlékirataikban gyakran emlegetik, hogy a repülők mennyi sok gondot-bajt okoztak nekik. A szüntelenül megjelenő gépek kifárasztották és demoralizálták a csapatokat. A bombázások során különösen a partizán-csoport vonat része szenvedett érzékeny veszteségeket. Súlyosbította a helyzetet, hogy az osztagok nem rendelkeztek megfelelő légvédelmi fegyverekkel, hogy a támadásokat hatékonyan el tudják hárítani.

A honvéd légierők egységeit főleg felderítésre használták fel mind a magyar, mind a német csapatok. A magyar repülők parancsnoka, Rákosi altábornagy, a földi harcokba való bárminemű beavatkozást a vezérkari főnök engedélyétől tette függővé.[67] Bizonyos előkészületek azonban mégis történtek a hatékonyabb alkalmazásra. 1943. július 29-én a következő utasítások láttak napvilágot.

— Egy Sólyom típusú közelfelderítő raj Ungvárról Aknaszlatinára települt át és ott „szigorú készültségben várja a bevetési parancsot".

— Debrecenben 5 Ca 135-ös és 1 Ju 86-os bombázót 100 kg-os bombákkal szerelték fel és „bevetésre kész" állapotba hoztak.

— Előkészületeket tettek, hogy a kecskeméti közelfelderítő osztály Aknaszlatinára települjön át. Megkezdték a szükséges anyagok szállítását.

— A határvadászokhoz repülő összekötő tisztet rendeltek ki, aki a német erőkkel is szorosan együttműködött.[68]

A szovjet—német arcvonalon ezekben a napokban gigászi hadművelet, a kurszki csata tombolt. A németek minden tartalékerőt ide irányítottak. Ismételten előterjesztették tehát kérelmüket magyar bombázó kötelékek alkalmazására a Kovpak-osztag ellen. „A magyar csapatokban való bizalmuk fenntartása céljából igen nagy szolgálatot tenne kérelmük teljesítése, melytől eltekintve szükségük is van reá" — így támogatta a kérést a 8. határvadász dandár parancsnoka.[69]

1943. augusztus 2-án újra előadták nyomatékos óhajukat, hogy a magyar légierők bombázzák a Czornohorec, Pogur, Sevka hegységek területén tartózkodó partizánokat. Az előkészület után a támadást augusztus 2-án 18 órakor szándékoztak megindítani. A vezérkari főnök azonban az utolsó pillanatban leállította a vállalkozást. „A bombázást megindítani tilos" — ment az utasítás a légierőkhöz.[70] Az ezt követő

66 Uo. Lásd a 12.15 órai jelentést és a HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor.

67 HIL VKF július 29. 5501/7. A légierők parancsnokának jelentése.

68 Uo. Lásd még a légierők parancsnokának utasítását az 1. repülő ddr-hoz.

69 HIL VKF augusztus 2. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 12 órakor.

70 Uo. Lásd itt a felső-tiszai harccsoportnak a VKF-hez 12 és 18 órakor írott jelentését is.

napokban sajnálatosan mégis megengedték a magyar repülők harci felhasználását.

A Kovpak-csoport históriáját ott szakítottuk félbe, hogy július 30-án a Prutec és a Hnilica patakok mentén kemény harcot vívott a németekkel. A partizánok, hogy mozgásukon könnyítsenek, hátrahagyták országos járműveiket és észak felé visszavonultak. A jelentések nagy diadallal arról számoltak be, hogy a fasiszták 180 járművet kerítettek kézre, nagy mennyiségű élelmet, ruhát, 270 puskát, 200 könnyű és 13 nehézfegyvert, 250 aknagránátot, rádió, távbeszélő, egészségügyi, valamint nagyobb mennyiségű propagandaanyagot zsákmányoltak. A németek szerint a partizánok 155 halottat és 50 sebesültet veszítettek.[71]

Az adatok elemzése arról győz meg bennünket, hogy a Kovpak-csoport felszámolása mégsem sikerült. Bár érzékeny veszteségeket szenvedtek, a hátrahagyott nehéz harcanyag és járművek nagyon hiányoztak, a főerők kivonták magukat a bekerítésből. A németek — most, hogy az osztag vonatanyaga kezükbe került — azt jelentették ki, hogy a fő céljuk eredetileg is a partizánok járműveinek és nehéz fegyvereinek megszerzése volt. A fasiszták megelégedtek ezzel a látszatsikerrel, s óvakodtak attól, hogy a visszavonuló osztagot az erdőbe is kövessék. „A szétvert partizánok megsemmisítésére nem vetnek külön súlyt" — írja az egyik magyar jelentés. Egy másik irat azt teszi szóvá, hogy a német támadás „lassú és nem elég erélyes, így a gyűrűből kiszabaduló partizánok újra csoportosulnak".[72]

Kovpak harcosai a nagy német nyomás elől észak felé, Babina—Jama irányába tértek ki. Augusztus 1-én a légi felderítés az erők zömét a Zonha vögytől északra, a Czornohorec gerince mentén találta. Kisebb csoportok voltak még a Czepeli 798-as magassági ponttól délre és Pod—Doboczanka körzetében.[73]

A magyar katonai vezetésnek gondot okozott az is, hogy a harcok során szétszóródott kisebb partizáncsoportok a zöm erőit keresve magyar területre léptek. Július 31-én a Rafajlovát környező erdőkben bukkant fel egy ilyen csoport, amely a 3. hegyi és a 3. határvadász zászlóaljak körzetében átszivárgott a határon. Másnap éjjel ugyancsak a 3. hegyi zászlóalj egy szakasza ütközött meg egy „erősebb támadó partizánegységgel", s azokat „heves tűz- és közelharcban" visszadobta. A magyar határon ettől eltekintve csend és békesség volt. A jelentésekben egyre gyakrabban térnek vissza a sokatmondó „helyzet enyhült, az arcvonalon nyugalom van" mondatok.[74]

Kovpak partizánosztaga augusztus elején mintegy 15—20 km-re eltávolodott a magyar határtól és a Javornik bérceiről a Sevka hegység vidékére vonult. Innen a Szinyicska hegyre folytatta az előrenyomulást. Jaremcse mellett súlyos és győzelmes harcot vívott a 26. SS ezred részeivel és egy német hegyivadász alakulattal. Krüger náci tábornok azonban egyre követte az osztagot, nem akarta elengedni a zsákmányt.

71 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor és augusztus 1-én 13 órakor. Itt jegyzem meg, hogy a németeket felkérték a propagandaanyag magyar vonatkozású részének kiadására.

72 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentései 9.15 és 18 órakor.

73 HIL VKF augusztus 1. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor. Egy másik jelentés szerint a partizánok zöme a Javornik 1467-es és 1367-es magassági pontok területén volt.

74 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor és augusztus 1-i 8 órai jelentés.

A német generális erőssége a hegyi harc ismerete volt, Kovpak viszont a partizánháború taktikájában volt felülmúlhatatlan.

Az erőviszonyok és a körülmények a németeknek kedveztek. A fasiszták eddig csapataiknak harmadát vagy negyedét vetették be a harcokba, s nagy tartalékokkal rendelkeztek. Gépesített alakulataikat mindig a várható veszély irányába mozgatták. Katonáik frissek, pihentek voltak. Felderítésük révén meggyőződtek a partizánok erejéről, a hegyi terepen eleve következtettek mozgásuk irányára, terveikre, szándékaikra. Így a katonáikat időben át tudták csoportosítani, gyűrűt gyűrű után képezve. A partizánoknak 13 alkalommal kellett kitörni a bekerítésből. A németek ügyesen kihasználták azt a lehetőséget, hogy ők voltak az utak birtokában. Krüger joggal gondolta, hogy Kovpak osztagának előbb-utóbb ki kell jönnie a hegyekből, s ennek megfelelően nagy erőket hagyott a későbbi összecsapásra. A Kovpak-osztagot mozgó partizánegységnek ismertük meg. Taktikájuk lényege a szabad, maguk választotta mozgó manőverező harcmodor volt. Ezt viszont a Kárpátok magas hegyei és szűk völgyei kedvezőtlenül befolyásolták. A mozgás szempontjából fontos utak, vasutak, városok, magaslatok azonban német kézen voltak. Egy csomó természeti feltétel tehát eleve korlátot szabott tevékenységüknek. A parancsnokok látták, hogy a harcosok ereje kimerült, s ha nem igyekeznek szabadulni a számukra hátrányos körülményekből, a pusztulás veszélyének teszik ki az osztagot.

Az észak felé húzódó partizánok hamarosan új gyűrűben találták magukat. Balra tőlük a Bisztrica völgyében a Rafajlova Nadvorna szakaszon erős német csoportosítás állt. Délről Dovha—Babiny Pohár—Gorgan—Sennik—Prutec völgy—Tartarov vonalat érték el az üldöző erők. Keletről a Tartarov—Prut völgy—Dora vonalon sorakozott fel az ellenség.[75]

Minden jel arra mutatott, hogy a partizánokat az északkeleti síkságra akarják kiszorítani. A partizáncsoport vezetői sokat gondolkodtak azon, hogyan mentsék ki embereiket a nehéz helyzetből. Végül elfogadták azt a javaslatot, hogy az egységet 6—8 részre osztva a szélrózsa minden irányába útnak kell indítani. A csoportoknak jóval távolabb, egy meghatározott időben és helyen újra egyesülniük kellett. A terv megvalósítását most azonban még korainak tartották.

A partizánosztag a Szinyicska hegy elhagyása után egyre nagyobb nehézségek között folytatta útját. A sebesültek hordágyait bajtársaik cipelték. Az emberek háton vitték a fegyvert, lőszert, robbanóanyagot és más felszerelést. A csoport mozgása rendkívül megnehezedett, lelassult. Ezekben a kritikus órákban végre sikerült rádiókapcsolatot teremteniük Moszkvával, s jelentették a feladat végrehajtását. Nehéz helyzetüket látva, a felsőbb parancsnokság teljesen szabad kezet adott számukra a cselekvésre.

Kovpak tábornok ekkor merész elhatározásra jutott. Az augusztus 2-ról 3-ra virradó éjjel osztagát a legnagyobb csendben kivonta a Sevkától északra eső területről. A németek másnap sehol sem tudták felfedezni a csoportot. A zöm 4-én éjszaka megközelítette a hegyek alján fekvő Gyeljatin városát, s mint a tomboló nyári zivatar alázúdult a hegyről a völgybe. A támadás hajnali 3 órakor indult meg, s a harc több órán át tartott. A partizánok kézbekerítették a Prut hidat, s megkezdték az átkelést a folyó keleti partjára. A harcok során felrobban-

[75] HIL VKF augusztus 1. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 13 órakor.

tották a viaduktot és a város két másik hídját, köztük azt is, amelyen átvonultak a túlsó oldalra.[76] Szétverték Krüger tábornok vezérkari törzsét és az azt védő századot. A náci generális éjszaka, gépkocsin futott el a városból.

Az egykori magyar jelentések is arról tesznek számot, hogy „a németek súlyos veszteséget szenvedtek" a gyeljatini harcok során. Egy magyar felderítőgép pilótája, aki augusztus 4-én 9 óra 40 perckor a harcterület fölött elrepült, a következőket látta. „Gyeljatin délkeleti és északkeleti kijáratánál emberi és állati hullák és országos jármű roncsok hevernek. Gyeljatinban, és annak északi kijárata környékén erős utcai harcok folynak. A repülőgépre 2 cm-es légvédelmi gépágyúval lőttek."[77]

A Gyeljatint rohammal elfoglaló partizánoknak — a portya során talán most először — nem volt lehetőségük arra, hogy felderítést végezzenek, hogy a támadást megelőzően átjussanak a Prut túlsó felére. Eddig sohasem érhette őket váratlan meglepetés, hiszen portyázó embereik kirajzottak minden irányba, s 15—20 km-es körzetben pontosan kitapogatták az ellenség erőit, megfigyelték mozgását, jelentették szándékait. Gyeljatinnál erre nem volt mód, s ezért a csoportnak súlyos árat kellett fizetnie. Most harcból nyomban harcba kellett menniük. A véletlen szeszélye folytán éppen az időben volt úton egy 100 gépkocsival szállított német ezred Kolomijából Gyeljatin felé, amikor ott megkezdődött a küzdelem. A harcizajra a város előtt 3 km-re megálltak, és rejtetten tüzelőállásba vonultak.[78]

A partizánok közül Rudnyev tábornok vonult át elsőnek egy kisebb csoport élén a hídon, s anélkül, hogy harchoz készültek, vagy felfejlődtek volna, elérték az elhagyott gépkocsioszlopot. Mikor a németek felocsúdtak meglepetésükből, gyilkos tüzet zúdítottak a partizánokra. Az ott levők egy része elpusztult, másik része kitért a harc elől.

Mint említettem, Gyeljatinban több órán át tombolt a küzdelem. A partizánok zúzva-pusztítva verekedték át magukat a palack nyakát jelentő Prut hídhoz. A túlsó partot rendezetlenül, fáradtan, kisebb csoportokra szakadva érték el. Az utolsó kötelék 10 órakor vonult át a hídon, s azt csak ezután lehetett felrobbantani. A Prut túlsó partjára átkelt partizánok arra kényszerültek, hogy egy számukra hátrányos és áttekinthetetlen helyzetben, kisebb csoportokban, menetből ütközzenek meg egy védőállást foglalt erős német ezreddel. „Az ezáltal előállott helyzet osztagunk parancsnokságát teljesen váratlanul érte" — olvasható a partizáncsoport naplójában.[79]

Amikor a Kovpakkal tartó csoport átvonult a folyón és elérte a harc színhelyét, géppuska és aknavető tüzet kapott. Ez elől balfelé, a Rahuv hegy irányába tértek ki. Rudnyev közben emberei egy részével elfoglalta Bjelij-Oszlav falut. A pruti átvonulást fedező Versigora mintegy 400 fővel súlyos harcok után teljesen elszakadt a főerőktől.

A kuszált helyzetet nemcsak a partizánok, a németek se tudták áttekinteni. Jól példázza ezt az a jelentés, amelyet az arcvonalban levő Krüger rendőr tábornok „helyett és annak nevében" egy Nadvornán levő alezredes adott a magyar parancsnokságnak. „A német erők súlyos

[76] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 12.30-kor és a 8. hv. ddr. jelentése 8 órakor.
[77] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentései és a 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor.
[78] *Versigora:* i. m. 2. köt. 258. o. A továbbiakat is Versigora nyomán idézem.
[79] Uo. 272. o.

harcokban kiszorították a partizánokat Gyeljatinból délkeleti irányba, Bjelij-Oszlav felé. Jelenleg is harcban vannak velük, azonban pontos és hivatalos jelentések a harcok állásáról nincsenek. Tény az, hogy Gyeljatinból Bjelij-Oszlavba vezető út mindkét oldala német csapatokkal van megszállva, és a partizánok a nyomás elől a német csapatoktól délkeletre, az út mindkét oldalán levő erdőségekbe igyekeznek kitérni"[80] — hangzott a jelentés.

A fasiszták úgy vélték, hogy a szétvert osztag maradványai a kolomijai olajkutak felé, vagy délkeletnek, a román határ irányába fognak húzódni. A kolomijai részeken máris intézkedtek egy újabb gyűrű létrehozására. „Kolomija irányába megkerülve, a partizánokat ismét körülzárják." „A németek a partizánok körül több záróvonalat alkottak" — idézek egy-egy mondatot az e napokban kelt jelentésekből.[81]

A magyarok részéről az augusztus 3-án és 4-én lezajlott eseményekbe csak a légierő avatkozott be. 3-án repülői több hullámban rajnyi erőkkel támadást intéztek a Sevka hegy ellen. Erről az akcióról a következő tájékoztatást adta a felső-tiszai harccsoport. „Ma reggel a 4. közelfelderítő század hajtott végre igen eredményes bombatámadást a ... partizán zömre. A partizán parancsnokság harcálláspontját is szétrombolták. A tegnapi és mai bombázás következtében a partizánok észak felé visszavonulnak" — olvasható a jelentésben.[82] Erről az „igen eredményes" bombázásról elmondhatjuk, hogy a partizánok által éjszaka elhagyott Sevka hegyet érte. Kovpak leírja, hogy a partizánok „jót nevettek, amikor augusztus 3-án látták, hogy szórják a bombákat az üres Sevkára".[83] Nos, így fest a háború a valóságban és a jelentésekben.

A magyar repülők a gyeljatini harcok idején rendszeres felderítéseket végeztek. Tapasztalataikat a németekkel is közölték. A nácik bombázási feladatokat, pontos célok ismerete hiányában, nem tudtak adni számukra. Az augusztus 4-i esti légi felderítés pl. a következőket tartalmazta: „Gyeljatin és Bjelij-Oszlav közötti úton 2 db elégett gépkocsi. Az úttól északkeletre sok állati hulla fekszik. Bjelij-Oszlav községben kb. 400 fő szétszórtan fekszik, valószínűleg pihenőben táborozik. Az észlelt csapat nagyobb részének öltözete szürke nadrág és fehér ing. Kb. egyharmad részének német egyenruhája volt."[84] A felderítés Gyeljatin környékén jelentősebb német csapatmozgást is észlelt.

A harcok befejeződését mutatja, hogy a gyeljatini ütközet után megkezdték a mozgósított magyar alakulatok visszaszállítását helyőrségeikbe. Augusztus 6-án már a repülőerők is befejezték tevékenységüket. Visszatért állomáshelyére az ungvári csendőr tanzászlóalj is. Csupán a határvadász őrsöket hagyták meg feltöltött állományon.[85]

A gyeljatini harcok során súlyos veszteségek érték Kovpak partizáncsoportját. Elveszett az 1200 fős osztag mintegy egyharmada, nehézfegy-

[80] HIL VKF augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor. Az itt említettekkel ellentétben a partizánok zöme észak felé húzódott.

[81] HIL VKF augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor és az 1. rep. ho. jelentése uo. augusztus 5-én 11.40-kor.

[82] HIL VKF augusztus 3. 5501. A hv. ddr. jelentése 12 órakor és uo. augusztus 4-én az 1. rep. ho. jelentése.

[83] *Kovpak:* i. m. 145. o.

[84] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 12.30-kor. A körülmények arra utalnak, hogy a jelentésben leírt kb. 400 fő a partizánokhoz tartozott.

[85] Uo. és augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 8 órakor, valamint HM 1943. augusztus 10. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez.

verei, maradék járművei. Mintha csak végzetszerűen beteljesedett volna a dal, amelyet a partizánok a nehéz kárpáti harcok alatt Kovpakról költöttek.

„Ahol a Pripjaty, s Prut vize szalad
Vezette át sztyeppén csapatát,
Hogy a Kárpátok két bérce alatt
Megvívja majd az utolsó csatát."

Az ütközet után a németek egy partizántábornok holttestét is megtalálták. Erről a következő jelentést adták ki. „A gyeljatini harcokban tegnap elesett a partizáncsoport parancsnoka, Kovpak vezérőrnagy is. Személyazonosságát kétségtelenül megállapították." A fasiszták kezei közé került tábornok holtteste azonban nem Kovpaké, hanem Rudnyev komisszáré volt, aki hősi halált halt az egyenlőtlen küzdelemben. A németek azonban hamarosan rájöttek a tévedésre és megcáfolták a csoportparancsnok halálhírét.[86]

A harcok során súlyos veszteségeket szenvedtek a német fasiszták is. A partizáncsoport — utólagos számítás szerint — a gyeljatini ütközetben megsemmisített 502 ellenséges katonát, 85 gépkocsit, 2 harckocsit, 3 motorkerékpárt, 2 kerékpárt, 2 katonai raktárt, 1 garázst, 1 vasútállomást, 1 vasúti szerelvényt és 5 hidat. Ezenkívül nagy mennyiségű fegyvert és lőszert is zsákmányolt.[87]

A németek Bjelij-Oszlav és Luczki községek között még augusztus 5-én is harcot folytattak egy kisebb partizáncsoporttal. A főerőket a Lucki—Jablonov műúttól északra, a 688-as magassági pont környékén vélték. A gyülekező partizánok zöme azonban ettől jó néhány kilométerre északabbra volt. A Bjelij-Oszlav környéki útvonalon 5 zászlóalj leste a partizánok felbukkanását. Valójában a fasiszták is bizonytalanságban voltak. „A helyzetről a németek sincsenek teljesen tájékozva, egyelőre további felderítést kérnek" — közölte a magyar repülőhadosztály a vezérkarral.[88]

A szétszórt partizánegység egyes részei a helyi lakosság segítségével keresték az utat egymáshoz. A Potok Czarnyban, a Fekete patak nevű dűlőrészben, Bjelij-Oszlavtól északkeletre 5 km-re, Kovpak vezetése alatt egy nagyobb csoport verődött össze. A partizánok két napig csendben lapulva próbálták félrevezetni a fasisztákat. Egy augusztus 6-i magyar jelentés arról ír, hogy a „partizánok pontos helye a németek által ismeretlen. A Gyeljatin ellen intézett támadás után kb. 800 partizán bizonytalan irányba menekült el. Felkutatásuk folyamatban, eddig eredmény nélkül"[89] — jelentette a határvadász dandár.

A partizánosztag vezetői elfogadták azt a javaslatot, hogy a sokszoros német gyűrűből kisebb csoportokra oszolva próbáljanak kitörni. Felosztották a készleteket, a törzs kidolgozta az egyes részek útvonalait, megadta a feladatokat, az újra egyesülés helyét és időpontját. A sebesülteket — megfelelő egészségügyi személyzet hátrahagyásával — a környező falvakban helyezték el. Így érkezett el augusztus 6-a, amikor a

86 HIL VKF augusztus 6. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.50-kor.
87 *Versigora:* i. m. 2. köt. 272. o.
88 HIL VKF augusztus 5. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 11.40-kor.
89 HIL VKF augusztus 6. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.50-kor.

6 csoport búcsút vett egymástól, s elindult, hogy teljesítse a kapott parancsokat.[90]

Könnyen megérthetjük, hogy a száz csatát látott, másfél-két éve együtt harcoló, az elvtársi és baráti kapcsolatok ezernyi szálával összefűzött partizánok nehéz szívvel köszöntek el egymástól. Bár nem mondták ki, de egy kicsit a Kovpak-osztagtól is búcsúztak, amely oly közel állt hozzájuk, amely annyira a szívükhöz nőtt. Ez a partizáncsoport az ellenség megszállta területen tett 10 000 km-es portyájával örökre beírta nevét nemcsak a szovjet nép felszabadító háborújának történetébe, hanem az egyetemes hadtörténetbe is. A Kovpak-osztag a harcokkal teli 26 hónap alatt megsemmisített 18 000 hitleristát, kisiklatott 62 vasúti szerelvényt, felrobbantott 256 hidat, tönkretett 96 raktárt, 50 000 tonna ásványolajat, 200 km-nyi távíró- és távbeszélő-vezetéket, 50 hírközpontot. Megsemmisített 500 gépkocsit, 20 harckocsit és páncélgépkocsit és még sok-sok más harci eszközt.[91]

Amit tettek, az maga a történelem volt. Mindeddig nem volt példa arra, hogy egy partizánosztag ilyen hosszú ideig, s ilyen mélyen hatolt volna be az ellenséges front mögé. Mikor a Kárpátokban tevékenykedtek, az arcvonal 1000 km-re volt tőlük. Ezt a számot talán a Budapest—Köln távolság említése szemléletesebbé teszi.

Kovpak tábornok két alkalommal kapta meg a Szovjetunió Hőse címet. Rudnyev vezérőrnagyot ez a magas kitüntetés csak halálában tisztelhette meg. Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy a hősi megnevezést nemcsak a parancsnokok, hanem az osztag minden tagja megérdemli.

A kárpáti portya napjaiban folyt a második világháború történetében oly fontos szerepet játszó kurszki csata. A szovjet partizánok a harcok idején nagy segítséget adtak a fronton küzdő testvéreiknek. Főparancsnokságuk utasításai nyomán pl. egyetlen éjszaka, augusztus 4-én, a gyeljatini csata idején, a leningrádi, belorusz és ukrán partizánok 36 000 robbantást hajtottak végre a németek vasútvonalain.[92] A Kovpak-csoport akciói is beillettek ezekbe a központi tervekbe.

Nem lehet eléggé értékelni annak a ténynek erkölcsi, politikai erejét, hogy a fasiszták a küzdő csapatok mögött 1000 kilométerre a válogatott SS ezredek sorát voltak kénytelenek bevetni másfélezer hazafi ellen. Hát elveszthette-e a hitét a győzelemben az az ukrán paraszt, akinek faluján órákon át vonultak át a partizánok osztagai? Vajon mit gondolhatott a győzelemről az a német tiszt és tábornok, akinek a magyar határ mentén, a „békés hátországban" is százszámra hullottak a katonái? Az ember nehezen talál szavakat, hogy a brjanszki partizánok teljesítményeit megfelelően értékelni tudja.

A kárpáti portya során azonban történtek hibák is. Hiba volt mindenekelőtt az osztag alkalmazása ezen a terepen. Bebizonyosodott, hogy a sztyeppei harcra kiválóan alkalmas, gyorsan mozgó különítmények nem használhatók eredményesen az úttalan hegyes-erdős terepen.[93] Itt

90 *Versigora:* i. m. 2. köt. 273. o. Itt kell megjegyeznünk, hogy az osztag zöme 1943. október 15-ig szerencsésen megérkezett a zsitomiri területre, a gyülekezés helyéül kiszemelt Kis-Gorodnyica nevű helységbe.

91 *Gyeborin:* i. m. 338. o.

92 Uo. 336. o.

93 *Vesigora:* i. m. 2. köt. 231. oldalán írja: Az ellenség „nem minden ok nélkül vélte úgy, hogy ez a jól felkészült, és a sztyeppei-erdei harcokban nagy gyakorlattal rendelkező osztag, a hegyek között elveszti harci lehetőségeinek nagy részét".

pl. a helyi erőforrások nem fedezték ezrekre menő tömegek ellátását. A hegyekben az utak, folyók, hágók és völgyek mindannyi reteszállást képeznek. Fontos terepszakaszok könnyen lezárhatók, s a természet támasztotta akadályok megkerülése nehéz, vagy egyenesen lehetetlen. Aki egyszer besétál ebbe a csapdába, nem játszhat kedvére az idő és tér tényezőjével. Számításba kellett vennie, hogy az ellenfél is adhat fel olyan lépést, amelyek számukra kedvezőtlenek, s mégis kikerülhetetlenek.

A Kárpátok bércei között kiömlött vér mégsem hullt hiába, a hozott áldozatok nem voltak feleslegesek. Ahol a partizánok elvonultak, harcoltak, tevékenykedtek, ott tömegesen keltek fel a nép fiai.

1943 augusztus végén pl. arról panaszkodik a magyar Államvédelmi Központ, hogy az itt élő lengyel és ukrán lakosság „dacára a velük szemben életbe léptetett igen szigorú német rendszabályoknak", állandóan újabb és újabb partizáncsoportokat képez. „Kelet-Galíciában a partizánmozgalmak Kovpakkal lezárva nincsenek"[94] — olvasható a jelentésben, s talán ebben foglalható össze a 22 hősi nap harcainak lényege. A mag, amelyet a brjanszki hősök vére és verejtéke öntözött, a későbbiek során dús termést hozott. A felszabadulásig hátra levő egy esztendő alatt a Kárpátok vidékének népe — ukránok, huculok, magyarok, ruszinok és lengyelek — hősi harcok során bizonyította be, hogy méltó követőivé vált a legendás hírű Kovpak-osztagnak

[94] HIL VKF augusztus 30. 5777. Az Államvédelmi Központ átirata.

„NEMZETNEVELÉS" ÉS „NEMZETVÉDELEM"

Godó Ágnes — Sztana Béla

Horthysta törekvések a nemzet háborús felkészítésének erkölcsi-politikai biztosítására

Amikor az egyik, vagy másik állam uralkodó körei politikai céljaik megvalósításáért fegyverhez nyúltak, több-kevesebb realitással, de mindig számba vették az ellenfél megsemmisítéséhez, illetve térdrekényszerítéséhez szükséges *anyagi* és *szellemi erők* nagyságát. A történelmi események tapasztalataiból okulva, a háborúban szembenálló felek arra törekedtek, hogy még a fegyveres összecsapást megelőző békeidőben biztosítsák a háború győzelmes megvívásának összes feltételeit.

A politikai és katonai vezetés mindenkor nagy jelentőséget tulajdonított a háború terheit viselő néptömegek, valamint a fegyveres harcot megvívó hadseregek erkölcsi és politikai arculatának, az uralkodó osztályok politikai érdekeinek megfelelő kialakítására. Már a legkorábbi háborúk tapasztalatai is megmutatták, hogy a harc kimenetele szempontjából milyen nagy — nem egy esetben döntő — szerepe van a csatamezőn harcoló katonák politikai állásfoglalásának és erkölcsi szilárdságának.

A háború gépi korszakában, amikor hatalmas mennyiségű korszerű haditechnikai eszközökkel felszerelt hadseregek kerültek szembe egymással, az erkölcsi-politikai állapot jelentősége még inkább megnövekedett. A technika és az ember viszonyában az ember maradt a fő tényező. A technika, a modern fegyverek alkalmazása és hatékonysága alapvetően az ember akaratától függ. Még döntőbbé válik a katonák hozzáállása az adott háborúhoz, magukénak érzik-e és képesek-e a legnagyobb áldozatokra is a háborús törekvések megvalósításáért vagy sem? Mert hiába rendelkezik a hadvezetés a legkiválóbb haditechnikai eszközökkel, ha az ember — *aki* mozgásba, működésbe hozza a háború e nélkülözhetetlen, de önmagában mégis csak holt eszközeit — *erkölcsileg, ideológiailag nincs előkészítve a háború megvívására*, a háborút éppen úgy elveszítheti, mintha azt gazdaságilag és katonailag nem készítené elő.

A háború gépi korszakában a hadviselés azonban már nem korlátozódik a hadseregek közvetlen összecsapásaira. E korszak egyik fő jellemzője, hogy a nagytömegű korszerű haditechnikai eszközöket *tömeghadseregek* alkalmazzák. A háború kiterjed a hadviselő államok egész területére, az ország összerejét veszi igénybe gazdasági, politikai és erkölcsi vonatkozásban egyaránt. A háború megvívása szempontjából tehát már nemcsak a hadseregek erkölcsi-politikai állapota, hanem a hadviselő *ország egész lakossága erkölcsi-politikai szilárdsága is döntő fontosságú tényező*. Vagyis a háború előkészítéséhez és megvívásához szük-

séges *erkölcsi tényező nemcsak a csapatok erkölcsi szellemét foglalja magában, hanem az egész ország lakosságának, az összes társadalmi osztályok erkölcsi-politikai állapotát is.*

Az erkölcsi tényezőnek e két összetevője kölcsönösen hat egymásra. A hadsereg erkölcsi állapota lényegében a hátország erkölcsi állapotának vetülete a hadseregben. Ugyanakkor a hadsereg erkölcsi szelleme — ennek kihatásai a harctevékenység sikerességére, illetve kudarcára — visszahat a hátország erkölcsi-politikai állapotának erősödésére, illetve gyengülésére.

Egy ország erkölcsi-politikai állapotát a háborút viselő osztály és állam politikája, az osztályok egymáshoz való viszonya, az osztályharc állapota, az osztályok gazdasági helyzete, az osztályok erőviszonyai stb. határozzák meg. Mindebből következik, hogy a lakosság viszonya az adott háborúhoz, annak támogatása vagy ellenzése nem csupán erkölcsi kérdés, hanem elsősorban *politikai állásfoglalás*, ami alapvetően meghatározza az erkölcsi állásfoglalást is.

Tehát, ha azt mondjuk: az erkölcsi tényező a háború viseléséhez szükséges *szellemi ösztönzők összessége*, akkor ezeken a szellemi ösztönzőkön tulajdonképpen három fő területet értünk:

1. Politikai jellegű ösztönzőket: az emberek politikai nézeteit, politikai meggyőződésüket.

2. Ideológiai jellegű ösztönzőket: világnézetüket, társadalmi érzelmeiket (például a hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, az osztálytudat, a kulturáltság foka stb.).

3. Tisztán erkölcsi ösztönzőket: az emberek erkölcsi tulajdonságait — akarat, félelem, szokások, harag, vallásosság, áldozatkészség stb.

Ezek közül az első alapvetően meghatározza a másodikat és befolyásolja a harmadikat. Mindhárom típusú ösztönzők külön-külön is hatnak egymásra, és együtthatásuk adja azt az erkölcsi-politikai alapot, amelyet erkölcsi tényezőnek nevezünk.

Az erkölcsi tényező objektív alapja maga a társadalmi rend. Ennek jellege nemcsak az erkölcsi tényező állapotát befolyásolja, hanem fejlődésének irányát is. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista társadalmi rendben az egységes erkölcsi-politikai állapot megteremtésének objektív feltételei adva vannak — kialakítása azonban itt sem ösztönös folyamat, hanem elsősorban a szocialista társadalmi rendet megteremtő osztályok politikájának, az ország gazdasági fejlődésének, az alap és felépítmény egymásra való kölcsönhatásának és mindezen túlmenően a céltudatos felvilágosító és nevelő munkának az eredménye.

A termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi rendben *az egység* objektív feltételei nincsenek meg, hiszen a társadalom kibékíthetetlen osztályellentétekkel terhes és magát a társadalom erkölcsi-politikai állapotát is annak fő törvényszerűségei határozzák meg. Ezek a következők:

1. Az uralkodó osztály (osztályok) kül- és belpolitikája és ennek lényegét tükröző katonapolitikai céljai.

2. Az osztályok erőviszonyai, az osztályok gazdasági helyzete, az osztályharc állapota — és ez utóbbiból adódik, hogy a kormány politikájának népellenes lényege mennyire lepleződött le a néptömegek előtt.

3. A hadsereg és a hátország egymásra való kölcsönös ráhatásának foka és jellege.

Mindebből azonban mégsem vonható le, hogy osztályellentétekkel terhes társadalomban nem jöhet létre a társadalom nagy részét át-

fogó egységes erkölcsi-politikai állásfoglalás. Ellenkezőleg. A kizsákmányoló politikai hatalom is létre tudja hozni az érdekeit támogató erkölcsi egységet. A terror és az ideológiai megtévesztés körmönfont eszközeivel és változatos módszereivel, elsősorban az emberek *érzelmeire,* nemzeti büszkeségre, *„faji* tulajdonságokra": bátorság, merészség stb. építve el tudja nyerni céljainak az ország lakosságának támogatását. Bár ez az erkölcsi támogatás előbb-utóbb — főleg a kedvezőtlen hadihelyzet következtében — felbomlik, létrejöttének tényéből és jelentőségéből nem von le semmit. Létrejöhet és létre is jön a nemzet erkölcsi egysége *valóban* hazafias, honvédelmi célból is. Például a második világháború előtt és alatt számos kapitalista országban a legszélesebb társadalmi rétegeket egyesítő népfrontok fejezték ki a nemzet túlnyomó többségének egységes erkölcsi-politikai állásfoglalását a fasizmussal szemben. A legkülönbözőbb osztályokhoz tartozó, sokszor ellentétes világnézetű emberek egymás mellett harcoltak és áldozták életüket a nemzeti létet és függetlenséget veszélyeztető agresszió ellen.

Az elöljáróban felvetett kérdések azt a célt szolgálták, hogy a teljességre való törekvés nélkül körvonalazzuk az erkölcsi tényező tartalmát és e tényező megteremtésének lehetőségét az antagonisztikus osztálytársadalomban.

A horthysta katonai teoretikusok alapjában véve helyesen értékelték az erkölcsi tényező szerepét, és tisztán látták azt a kölcsönhatást is, amely a modern háború korszakában a hátország és a hadsereg viszonyában érvényesül.

„Miután a hadsereg a népben gyökerezik — írta e kérdéssel kapcsolatban Bán és Rakolcai —, nyilvánvaló, hogy amilyen a nép erkölcsi ereje a háború kezdetén, olyan lesz nagyban a haderőé is."[1] Ez valóban igaz, mert békében a hadsereg csak *keret,* amelyet a háborúban a mozgósítások során a lakosság tömegeivel töltenek fel.

A horthysta hadvezetés az erkölcsi tényezőnek olyan nagy fontosságot tulajdonított, hogy az ország erkölcsi felkészítését *egyenrangúnak* tekintette a háborúnak gazdasági és katonai téren való előkészítésével. Világosan látták tehát, hogy a tömegek erkölcsi „megnyerése" döntően befolyásolja a külpolitikai célkitűzések valóraváltását. A tömegek „megnyerése" azonban rendkívül bonyolult problémát is jelentett a horthysta politikai és katonai vezetés számára. Ez a probléma a Horthy-rendszer lényegéből fakadt.

A Horthy-rendszer bel- és külpolitikájának lényegét az alábbiakban foglalhatnánk össze:

minden eszközzel biztosítani a reakció uralmát az országon belül és felkészülni a rablóháborúra az ország határain kívül, elsősorban a szomszédos államok elleni háborúra a trianoni békeszerződés következtében elvesztett földbirtokok és piacok visszaszerzése céljából. Ez a két alapvető politikai cél adta meg a horthysta reakció számára az erkölcsi tényező biztosításának gyakorlati feladatait és irányát is.

[1] *Dr. Bán Mihály* és *Dr. Rakolcai László:* Korszerű honvédelem. Attila Nyomda, Budapest, 1941. 56. o. A szerzők könyvük megjelenésének idején a Ludovika Akadémia vezető tanáraként a művükben foglalt elvek alapján nevelték a Horthy-hadsereg hivatásos tiszti állományának fiatal utánpótlását. Mindketten vezérkari tisztek a K. u. K.-hadsereg neveltjei voltak. Dr. Bán Mihály 1920. augusztus 20-án állt a Horthy-hadsereg szolgálatába. Hűséges szolgálatáért 1942. szeptember 30-án ezredessé léptették elő. Dr. Rakolcai László egy évvel később, 1921. augusztus 20-án jelentkezett szolgálattételre, és ettől kezdve teljes szívvel és tudásával szolgálta a fasiszta rendszert. Érdemei elismeréséül 1942. október 29-én ezredessé léptették elő.

A horthysta teoretikusoknak az erkölcsi tényezőt tehát úgy kellett meghatározniuk, hogy mindenképpen leplezzék annak lényegét: a Horthy-Magyarország társadalmi rendjének kizsákmányoló, népellenes és népelnyomó jellegét és az ebből eredő politika reakciós voltát. Ezért hangsúlyozták, hogy a háborúhoz szükséges erkölcsi-szellemi feltételek a nemzet *biológiai* és *lelki* tulajdonságaiból erednek.

A nevelési rendszer alapvető feladatát is ebből kiindulva határozták meg, célul tűzve, hogy a magyar nemzet minden egyes tagjából vérbeli nacionalistát kell formálni. Olyan embert, aki „tudatában van faji felsőbbrendűségének, különleges, más népektől eltérő lelki nagyságának, mindezek alapján magyarságának, a magyar nemzet elhivatottságának".

A nacionalista szellemű nevelési rendszer segítségével egyrészt olyan hátországot akartak biztosítani, amely erkölcsileg és politikailag fenntartás nélkül támogatja a fasiszta kormányt.

Másrészt a hadseregben olyan erkölcsi-politikai állapotot kívántak kialakítani, melynek birtokában a hadsereg a kizsákmányoló osztályok szilárd támasza legyen a hatalom biztosításában, a dolgozó tömegek fizikai elnyomásában és ideológiai félrevezetésében, és nem utolsó sorban megbízható eszköze legyen az imperialista politika végrehajtásában.[2]

Az elsődleges cél természetesen az egész ország lakossága erkölcsi-politikai arculatának — a Horthy-reakció érdekeinek megfelelő kialakítása volt. Két katona, Bán és Rakolcai így fogalmazta meg ezt a feladatot: *„Meg kell teremteni a nemzet szellemi egységét,* abból a célból, hogy a *nemzeti célkitűzés megvalósítását magában hordozó háború elkerülhetetlenül szükséges voltát az összes* társadalmi rétegek megértsék."[3] Ez a nemzeti színű köntösbe öltöztetett *imperialista cél* és megvalósításának *módja,* a háború szükségességének az elfogadtatása jelentette a horthysta vezetés számára a legnagyobb problémát. A magyar reakciónak le kellett küzdenie először is azt az ellentmondást, miszerint az igazságtalan rablóháborút a nép érdeke és akarata ellenére, a munkások és a parasztok erejével és vérével kell viselniük.

A Horthy-rendszer létrejöttét a nemzetközi reakció fegyveres támogatásának köszönhette. A nagy hangon hirdetett szegedi ellenforradalom maroknyi földesúr, arisztokrata és katonatiszt összeesküvése volt a magyar nép ellen. Tömegbázisa nem volt. A lakosság köréből a magyar reakció egyedül csak az úgynevezett középosztályra számíthatott. De kik tartoztak Horthyék szerint a középosztályhoz? Elsősorban a dzsentri, a hivatalnoki és tisztikar, az értelmiség, a városi kispolgárság stb. E rétegek nagy többsége valóban összekapcsolta sorsát a rendszerrel. A nemzet szellemi egységének megteremtéséhez azonban kevésnek bizonyultak. De mivel a Horthy-rendszer uralkodó osztályai számára a „nemzet támogatása" *létkérdés* volt, uralmuk fenntartása érdekében a fizikai terror, a megfélemlítés, a haladó erők kiméletlen üldözésétől az eszmei félrevezetés, a demagógia minden változatáig kiterjedő elnyomásnak Európában mindaddig ismeretlen egységes rendszerét dolgozták ki.

2 Tanulmányunkban csakis a horthysta vezetésnek az *ország erkölcsi-politikai felkészítésére,* a tömegek ideológiai nevelésére, fizikai és szellemi elnyomásának és fékentartásának elvi, valamint gyakorlati kérdéseire vonatkozó problémákkal kívánunk foglalkozni, ezen belül is elsősorban a Horthy-hadsereg *belső funkciójának* tartalmával és gyakorlatával. A téma nagy terjedelmére való tekintettel, nem térünk ki az erkölcsi tényező másik összetevőjére: a hadsereg erkölcsi szellemére.

3 *Bán—Rakolcai:* i. m. 56. o.

A fő cél, az úgynevezett „nemzet-szellemi egység" megteremtésének feladatait és módszereit két csoportra osztották: a *„nemzetnevelésre"* és a *„nemzetvédelemre"*. *„A nemzetnevelés feladata a nép szellemi egységének megteremtése — a nemzetvédelme pedig e szellemi egység megvédése"*[4] volt.

Mit értettek tulajdonképpen a „nemzet-szellemi egységének" megteremtésén? A nemzetté való nevelést egy egységes ideológiai alapon. „Nemzet ugyanis csak ott van, ahol az együtt élők lelki egységet alkotnak..., mivel a nemzet: tudásbeli, érzelmi és akarati egységet jelent."[5] Nálunk a lelki egység alapját képező világnézet a *nacionalizmus* volt. Rakovszky Tibor egyik előadásában így határozta meg a nacionalizmust. mint a nemzeti gondolatnak a szerepét:

„Belpolitikában a nacionalizmus jelenti azt a rugót, amely minden berendezésünket kell hogy irányítsa, azt a belső összetartóerőt, mely minden társadalmi, gazdasági és pártkülönbségen keresztül a közös nemzeti ideálok megvalósításában minden magyart összefűz.

Külpolitikában... a nemzeti gondolatot — ha lehetséges — még következetesebben és céltudatosabban kell érvényesíteni, mint a belpolitikában... Vérré kell válnia bennünk annak a tudatnak, hogy az ország gazdasági helyzete és így az összes társadalmi osztályok helyzete is csak akkor válik ismét elviselhetővé, ha az ország visszanyeri régi határait."[6]

A nacionalizmus volt tehát az a világnézet, amelynek segítségével a nemzetté nevelést, a „tudásbeli, érzelmi és akarati egységet" meg kellett valósítani.

Vegyük sorra ezeket a „nemzeti" ismérveket.

Tudásbeli egység. Lényege szerintünk az volt, hogy az ország területén élő lakosság minden egyes tagja külön-külön és együttesen is ismerje a nemzet feladatait és azok elérésén tudatosan fáradozzon. Tehát a nemzet feladatait kell megismerni és megvalósulásukat, mint „egyetemes célok elérését" kell elősegíteni. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy mindenki tudatában legyen *magyarságának.*

„A magyar embernél természetes dolog kell az legyen, hogy a világgal szemben elfoglalt álláspontját elsősorban az határozza meg, hogy ő magyar" — írta Bencs Zoltán könyvében, amely a magyar nacionalizmus kiskátéjának mondható. „Éppen ilyen természetes dolog kell az is legyen — folytatta —, hogy ennek következtében minden egyes magyar ember világnézetében vannak közös vonások, azonos tulajdonságok, azaz, hogy a magyar világnézet, az az állásfoglalás, amelyet a magyar élet kérdéseivel szemben minden magyar ember elfoglal, csakis egységes lehet."[7]

Az egységes állásfoglalás alapján a magyar nemzet *történelmi elhivatottságát* jelölték meg.

„Minden nemzetet eltölt egy szinte vallásos mélységű hit, hit a saját küldetésében. A magyar nemzetnek is van hivatástudata. Tudja azt, hogy neki a népek családjában külön szerepe, saját nagyszerű hivatása van..., melyet földrajzi elhelyezkedése, hazájának helyzete határoz meg."[8]

4 Uo.
5 Hadsereg és nemzetnevelés. Budapest, 1920. 9. o.
6 *Rakovszky Tibor:* A nemzeti gondolat érvényesítése. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga (előadássorozat). Kísérleti Nyomda, Budapest, 1923.
7 *Bencs Zoltán:* Magyar világnézet. Stádium, Budapest, 1939. 1. o.
8 Uo. 2. o.

„A magyarságnak az a hivatása — folytatta a szerző —, hogy mindig nyugati maradjon, s a nyugti művelődésnek keletre nézve messze világító fáklyája legyen. És az a hivatása, hogy Közép-Európában összefogja, s mint legerősebb, a békés és boldog élet révébe vezesse a történelem folyamán egymás mellé került, sőt egymással szétválaszthatatlanul összekeveredett, különböző fajú és nyelvű, kisebb-nagyobb népcsoportokat."[9]

A horthysta teoretikusok véleménye szerint e hivatástudat megértésén alapul a nemzet másik fontos ismérve: *az érzelmi egység*. Aki felismeri a nemzet elhivatottságát és kész érte áldozatot is hozni, az a nemzet tagja, beszéljen bármilyen nyelven, tartozzék bármely társadalmi osztályhoz.

„Egyedül csak azt tekinthetjük igazán magyarnak — írta Bencs —, aki ezt a nemzeti hivatást át is érzi."[10]

Ugyanakkor: „Magyar alatt értjük mindazokat, akik a magyar nemzetnek tagjai anyanyelvre, faji hovatartozandóságra való tekintet nélkül, mert azt, hogy valaki magyar, nem az dönti el, hogy az illető magyar anyanyelvű-e, vagy a magyar fajhoz tartozik-e, hanem az, hogy érzi-e a magyar nemzethez való tartozását, vállalja-e önként azt a sorsot, amelyet a Mindenható bölcs rendelkezése a magyar nemzetnek kijelölt."[11]

Ehhez már csak az szükséges, hogy létrejöjjön az *akarati egység* is, amely a horthysta teoretikusok szerint a nemzetté válás beteljesülését szolgálja. Mert: „... nem elég csak érezni a nemzethez való tartozást, nem elég csak tudni a nemzet hivatását, hanem akarni is kell annak megvalósítását. A néptömeg minden egyes tagjának tenni kell azért, hogy a nemzeti célok megvalósuljanak. Minden egyes embernek el kell végezni a közös munkából reá háruló részt. Cselekvően akarni kell a nemzet megmaradását, megerősödését és felemelkedését. A nemzeti célra vezető törekvés érdekében a tömegnek a cselekvés egységében kell összeforrnia. Ha a nemzet egésze akarja céljainak megvalósulását és egységes erővel küzd annak valóraváltásáért, el tudja érni célját és egységes nemzetté lesz."[12]

A horthysta teoretikusok e három pontban határozták meg a nemzet legfontosabb ismérveit és egyben a nemzeti egység tartalmát is. A nemzethez való tartozás *külső* jegyeiként az azonos nyelvet és az azonos szokásokat említették meg.

Ez a nemzetmeghatározás természetesen nem tükrözi az objektív valóságot. A nemzet ismérvei közül éppen a leglényegesebbet hallgatja el, éppen azt a tényt kerüli meg, ami a nemzetet nemzetté teszi, azt, hogy a nemzet *társadalmi kategória*, nem biológiai kategória; és *történelmi kategória*, nem etnográfiai kategória. A nemzetet tehát nem faji együvétartozás teszi nemzetté, hanem a nyelv, a terület, a gazdasági élet és kulturális élet közössége. Ugyanakkor nem lehet beszélni „ezeréves nemzetről" sem, mert a magyar nemzet éppúgy a kapitalista társadalom kialakulásával jött létre, mint a többi nemzet, és a nemzetté válás döntő tényezője nem a „közös tudat, érzelem és akarat" volt, hanem a gazdasági élet közösségének kialakulása.

Mindaz, amit a horthysta ideológusok a nemzet fogalmáról kifej-

[9] Uo. 3. o.

[10] Uo.

[11] Uo. 1. o.

[12] *Dr. Imre Sándor* beszéde a „védelmi tanfolyamon". Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1920.

tettek, a „politikai nemzet" fogalmaként már a XIX. században megszületett és éppen a nemzetiségi kérdés reakciós „megoldása" érdekében.

A horthysta Magyarország „magyar nemzete" *burzsoá nemzet* volt, lényegét, fejlődési irányát a magyar társadalmi és politikai rend antagonisztikus ellentmondásai határozták meg. Ezeket a kibékíthetetlen ellentmondásokat a horthysta ideológusok világosan látták és nemzetelméletükben *tudatosan* helyezték az első helyre az *érzelmi* vonatkozású jellemzőket. Tudatosan beszéltek arról, hogy elsődleges ismérv a *terület*, azaz Nagy-Magyarország területe, továbbá a *nemzeti ideák*, a Duna-völgyi hivatás, a militarizmus, a faji öntudat és a kultúrfölény eszméi és minden más ismérv csupán ezeknek alárendeltje, következménye.

A nemzetnek erre a meghatározására épült fel az egész *nemzetnevelés* gyakorlata. Ezeket az eszméket kellett széleskörű propagandával elhitetni a dolgozó tömegekkel, ezek alapján kellett kialakítani és formálni a közvéleményt.

„Azt a közvéleményt kell kialakítani, mely felette áll minden pártoknak és kormányoknak, mely uralkodik és irányít, él és parancsol az intézményekben, melynek szelleme világít a közélet minden szögletén, az országgyűlésen éppúgy, mint a sajtóban és az irodalomban — s amely ellen büntetlenül nem lehet vétení."[13]

Ez a közvélemény szigorúan csakis az „ezeréves nemzeti eszmén" és a „faji öntudaton" alapulhat. Ezek határozzák meg a közvélemény hozzáállását minden más, jogi, vallási, szociális, faji, gazdasági stb. problémához. Íme a két alapvető álláspont:

„1. A magyar ember elsősorban magyar és nacionalista. Ez kell hogy összetartsa a magyar nemzetet Nagy-Magyarország visszaállítása érdekében.

2. Ezeréves történelmi küldetése van a magyar nemzetnek, ehhez egységes nemzet kell.

Következésképpen: magyar ember nem harcolhat a világ munkásaiért, hanem egyedül és kizárólag csak a magyar munkásokért, de ezért kulturális, gazdasági és szociális téren egyaránt."[14]

A magyar munkás nem lehet internacionalista, mert „az internacionalizmus gyöngíti a nemzet ellenálló erőit és képtelenné tesz bennünket arra, hogy minden erőnkkel az integritásért vívandó küzdelemre készüljünk."[15] Márpedig „tartozzék bárki bármely párt kötelékébe, bármelyik templomban is imádja az Istent, a magyar embert minden lépésénél, minden cselekedeténél csak a közös és mindennél szentebb, mindent átfogó gondolat, a revizió és a magyar integritás gondolata vezérelheti."[16]

Ennek érdekében minden magyarnak össze kell fognia és „fel kell függesztenie" minden osztályellentétet.

„Magyar ember nem láthat és nem engedhet különbséget tenni munkás és polgár között a nemzet kebelében. A nemzet sokféle osztályból és rendből állhat a vagyon, birtok és foglalkozás differenciáló hatása folytán, de egyik osztály vagy rend sem a nemzet, hanem együttvéve valamennyien."[17]

„Az osztálykülönbségek megszüntetése... soha, semmiféle rendszer-

13 *Bencs:* i. m. 5—6. o.
14 Uo. 15. o.
15 *Rakovszky:* Idézett előadássorozat.
16 Magyar Külpolitika, 1929. 26. sz.
17 *Bencs:* i. m. 15. o.

nek sem fog sikerülni, mert minden életképes társadalom különböző osztályokra tagozódik és a társadalom és az állam életében mindegyik osztálynak megvan a maga hivatása"[18] írja Okolicsányi, az egyik horthysta politikus.

A munkásosztálynak az a „hazafias" hivatása, hogy szolgálja a tőkét, ne sztrájkoljon, ne tüntessen, ne zúgolódjon, mert ezek az államellenes rendbontások akadályozzák a magyar nemzet „történelmi hivatásának" betöltését. Mert „... a magyar nemzetet nem a tőke és a munka, hanem a magyar tőkés és a magyar munkás jó vagy rossz sorsa, gyarapodása vagy megsemmisülése érdekli ebben a világrengető kérdésben."[19]

A nemzet meghatározásából kiviláglik a lényeg: a revízió igenlésének elfogadtatása. Annak hangoztatása, hogy amíg a „trianoni probléma" meg nem oldódik, addig sem a magyar munkásnak, sem a magyar tőkésnek jó dolga az országban nem lesz. „Az osztályok érdekvitáiban a mindegyiknél egyformán érdekelt, tehát szükségképp pártatlan nemzet lehet csupán az igazságos bíró."[20] Ez a „pártatlan nemzet" elsősorban akarategység, amely — mint lelki kapcsolat — magasabbrendű a faji, nyelvi, gazdasági, vallási, történelmi stb. kapcsolatokhoz viszonyítva. „Ez az akarategység a magyar nemzeti eszmében a Szent Korona területének megtartására összpontosul."[21]

A pártatlan nemzet tehát csak akkor „dönthet az osztályok érdekvitáiban", ha a történelmi küldetését betöltötte, addig „nem térhet le a magyar élet talajáról", nem foglalkozhat belpolitikai problémák megoldásával, csak ezirányú jövendő célkitűzéseivel, amelyek a „történelmi Magyarországra" kell vonatkozzanak. Erről Okolicsányi így írt: ... amikor én Magyarország jövendőbeli belpolitikájának irányáról és feladatairól beszélek, akkor mindig a történelmi határait visszaszerzett, csonkítatlan területű Magyarországra gondolok, arra a Magyarországra, amely a Kárpátoktól az Adriáig, Dévénytől Brassóig terjed, mert csakis ez a Magyarország lehet képes arra, hogy a saját érdekeinek és céljainak megfelelő politikát csináljon." Míg a külpolitikai álmok valóra nem válnak, nem lehet „... más politikai programunk — folytatja a szerző —, mint az, hogy a tőlünk elrabolt területeket minden úton és módon és minden eszközzel visszaszerezzük. Csak amikor egyszer ez a program megvalósul, akkor kerülhet sor az országnak .. az állandó belső berendezkedésére ..."[22]

A magyar ideológusok a Horthy-rendszer agresszív külpolitikájának igazolása érdekében ugyanarra a következtetésre jutottak, mint a német militarista-nacionalista kollégáik: hogy az állam politikáját a külpolitika határozza meg.

A külpolitika primátusának elve rendkívül megtévesztő elmélet volt, mert ezzel a magyar reakció azt hirdette, hogy az állam belpolitikáját nem a belső, hanem a külső körülmény határozza meg: Magyarország földrajzi elhelyezkedése és a szomszéd országok „nacionalizmusa", amely állandó háborús veszéllyel fenyegeti az országot. Ezek a külső körülmények kényszerítik a Horthy-kormányzatot arra, hogy „erélyes" belpolitikát (vagyis fasiszta diktatúrát) gyakoroljon. Azzal

18 *Dr. Okolicsányi László:* A magyar belpolitika jövője. Pfeifer, Budapest 1920. 22—23. o.
19 *Bencs:* i. m. 17. o.
20 Uo. 18. o.
21 Uo. 20. o.
22 *Okolicsányi:* i. m. 2. o.

hitegette a tömegeket, hogyha megváltoznak a „külső feltételek", ha ismét visszaszerzik az ország „természetes határait", akkor a belpolitika, az ország belső helyzete is megváltozik és akkor Magyarország igazi Kánaán lesz.[23]

A külpolitika elsődlegességének hangoztatásával a magyar reakciós ideológusok szentesítettek minden agresszív tevékenységet, a háborús előkészületeket, indokolták a haladó erők elleni terrorhadjáratok szükségességét. Ezzel az elvvel minden polgári ellenzék, de még a szociáldemokrata vezetés is annyira egyetértett, hogy minden egymás közötti és a mindenkori kormányokkal szembeni nézeteltérésüket elnapolták, ha a kormánynak külpolitikai nehézségei voltak. Minden polgári párt *egyetértett* a magyar kormány külpolitikájával, azt soha nem bírálták, sőt, fennhangon hirdették, hogy külpolitikai kérdésekben nincs és nem is lehet különbség magyar és magyar között.

Az „egységes nemzet" megteremtését szolgálta a *kultúrfölény* hamis eszméje is. A horthysta ideológusok azt hirdették, hogy a magyar nemzet azért hivatott a Duna-völgyi népek vezetésére, azért lehetett ezer éven át a nyugati kultúra védőbástyája kelet ellen, mert kultúrfölénnyel rendelkezett összes szomszédaival szemben. Makkai János „A háború utáni Magyarország" című munkájában a következőképpen írt a „kultúrfölény" kérdéséről:

„A mai trianoni ország népének, társadalmának általános civilizációs színvonala tekintetében kétségtelenül fölötte áll a régi történelmi Magyarországnak... általános polgári szempontból a magyar nép szellemi színvonala ma már tehát jóval európaibb, mint a háború előtti ország átlagában volt. Ebből a felismerésből született meg a trianoni Magyarország első szellemi jelszava, a »kultúrfölény« gondolata, amely abból az igazságból indul ki, hogy a történelmi Magyarország alacsonyabb kultúrájú népek prédája lett, a magyarság Duna-völgyi szerepének visszaszerzéséhez legjobb és legillőbb eszköz tehát: a kultúránk, amelynek erejét az alacsonyabbrendű népekkel szemben előbb-utóbb érvényesíteni fogjuk. A kultúrfölény gondolata alapjában véve szerves kiegészítője a politikai és gazdasági konszolidáció és a revízió eszméjének — egyenesen azoknak szellemi ikertestvére."[24]

Makkai feltárta, hogy az egész „kultúrfölény" eszméje *azonos* talajból fakad: a területszerzés jogosságának hangsúlyozásából.

Ezzel az eszmével egyetértett. Csupán azt kifogásolta, hogy a „kultúrfölény" politikájának alapvető hibája az, hogy nem párosult vele a gazdasági és szociális fölény, vagy akárcsak a szigorúbb gazdasági és szociális lelkiismeretesség politikája".[25]

A „kultúrfölény" kérdésével úgyszólván minden társadalmi réteg foglalkozott — érdekeinek és világnézetének megfelelően. Élénken reagált rá a klérus is. Idézzük a Nemzetnevelés című klerikális lap egyik cikkében közölt beismerő adatokat:

„Művelődési fölénnyel dicsekedünk — írja a cikkíró —, de nem gondoljuk meg, hogy csonka hazánk egész népességének úgyszólván 23,6%-a nem ismeri a betűt, hogy 6 éven felüli lakosságának 15,7%-a

[23] A magyar népnek a történelem keserű tanulsága bizonyította be Horthyék demagógiájának hazug voltát. A négyszeres „országgyarapítás" nemhogy Kánaánt, hanem a nyomorúságot hozta el számára — és ráadásul a nagy „országgyarapításért szörnyű árat kellett fizetnie.

[24] *Makkai János:* A háború utáni Magyarország. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937. 189—190. o.

[25] Uo. 192. o.

botorkál szellemi sötétségben és hogy az iskolát elhagyott, 12. életévét betöltött magyarságból 13,2% írástudatlan."[26]

Ehhez csupán annyit fűzünk, hogy Magyarországon évente mindössze háromezer főiskolai és egyetemi hallgató kapott diplomát, ezek közül kb. 1500 jogász volt. Ha emellett figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy Horthy-Magyarország mind gazdasági, mind közegészségügyi téren mélyen alatta volt az európai átlagos színvonalnak és úgy vizsgáljuk meg, hogy évente 100 végzett egyetemista, illetve főiskolás közül 60 jogász és pap, 15 mérnök, 10 orvos, 10 tanár és 5 közgazdász volt, hozzávetőleges képet kapunk a „kultúrfölény" minőségéről. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy minden 100 értelmiségi közül kb. 60—70 volt alkalmazásban, 30—40 csak a téli időszakban, a hólapátolások idején jutott „állandó munkához". Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar királyi állam hivatalos közgazdásza, vitéz Surányi-Unger Tivadar is kénytelen volt elismerni: Magyarországon „főleg szellemi munkaerőfelesleg van"[27] — még világosabbá válik a szellemi élet képviselőinek megbecsülése a horthysta világban.

A „kultúrfölény" eszméje kulturális területen szolgálta az agresszív háborús készülődést. A horthysta ideológusok abból indultak ki, hogy az egyes nemzetek kulturális élete nem egyenlően fejlődik, ennek következtében „a nemzeti kultúra sikere már békében egyenlőtlenséget teremt a nemzetek között s az állami akaratot hatalmi terjeszkedésre indítja".

Így „... az egyik nemzet kultúrájának a másik fölé való kerekedése és szellemi fölénye természetszerűen új politikai igényt támaszt, háborús előkészületekre ingerel, az állam hatalmi aspirációit növeli. Ezek azonban megint visszahatnak magának a kultúrának fokozására: a gazdasági életnek, iparnak, mezőgazdaságnak, tudománynak, technikának, nevelésnek fejlesztésére. Az állami hatalom elernyedésével a nemzet politikai erejének hanyatlásával a kultúra is számos indítékát és tápláló eszközét elveszti s lendület helyett pangani kezd.

Amíg fejlődő nemzeti kultúrák lesznek, háborúk is lesznek, amelyekben amazok erői küzdenek."[28]

Ebből következően: „a háború a nemzetek nagy értékelője, csak a nemesebb fajú és lelkű s igazibb kultúrájú nép győzedelmeskedhetik."[29]

Ezekkel a megállapításokkal annak bizonyítására törekedtek, hogy a kulturáltabb nemzetnek nemcsak joga van a terjeszkedésre, hanem ilyen irányú politika folytatása kötelessége is, mert csak így biztosíthatja a maga számára a további fejlődést. A háborúban tulajdonképpen a nemzeti kultúrák erői küzdenek, a fejlettebb kultúrájú nemzetnek kell győznie, mivel a háború szükségszerűen „értékeli" ezeket az erőviszonyokat. Ebből viszont logikusan következik, hogy az ezeréves magyar nemzetnek, amely ráadásul „kultúrfölénnyel" is rendelkezik, *történelmileg* joga van a hódításokra és a szomszédos, kevésbé „kulturált" nemzetekkel vívott harcában feltétlenül fölül fog kerekedni, győzni fog.

Röviden áttekintve ezek képezték a nemzetnevelés *ideológiai tartalmát.*

Ez az ideológia tartalom igazolta a nemzet háborús, militarista nevelésének szükségességét is.

[26] Nemzetnevelés, 1924. augusztus 8. sz.
[27] v. *Surányi-Unger Tivadar:* Magyar nemzetgazdaság és pénzügy. Állami Nyomda, Budapest, 1944. II. köt. 288. o.
[28] A mai világ képe. I. köt. Szellemi élet, 27. o.
[29] Uo. 28. o.

A horthysta katonai teoretikusok hangsúlyozták, hogy „a nemzeti egység megteremtésére irányuló nevelés jellegzetességeinél fogva katonai szellemben való nevelést jelent, nemcsak ifjúsági, hanem az egész nemzetre kiterjedő vonatkozásban."[30]

„Számunkra, magyarok számára egyesegyedül a katonás szellem, a militarista berendezkedés adja meg az élet lehetőségét."[31] És „ha kicsi hadseregünk, neveljünk az egész magyar nemzetből *legalább* lélekben egyetlen nagy hadsereget és építsünk országunkból modern Spártát, vagy ha jobban tetszik, magyar Poroszországot."[32]

Ennek a militarista Magyarországnak, a „magyar Spártá"-nak a megteremtése volt a különböző titkos és nyílt nacionalista-militarista szervezetek, a cserkész- és levente-mozgalom, a vitézi rend, az ellenforradalmi bajtársi egyesületek, stb. legfontosabb feladata. Jelentős szerep hárult a *hadseregre* is. A Horthy-rendszer katonai ideológusai igyekeztek leplezni azt a mély szakadékot, ami a Horthy-hadsereg és a magyar nép között volt. Tisztában voltak azzal, hogy a hadsereg mint erőszakszerv nemcsak hat a tömegekre a lelki és fizikai kényszer eszközeivel, hanem a tömegek hangulata, politikai és erkölcsi állásfoglalása nagymértékben visszahat a haderő erkölcsi állapotára, politikai hangulatára is. Éppen ezért a nemzet militarista nevelését elsősorban ebből a szempontból tartották rendkívül fontosnak. A militarizmus szinte áthatotta az egész magyar társadalmat. Ez nem volt véletlen. A militarizmus függvénye a nacionalizmusnak. A nacionalista-soviniszta eszme a militarizmus melegágya. Ugyanakkor azonban a militarizmus vissza is hat a nacionalizmus erősödésére azáltal, hogy hallatlan mértékben képes felfokozni a nép elmaradott rétegeinek nacionalista érzelmeit. Horthyék népünk őszinte hazaszeretetét, történelmünk szabadságharcos hagyományait, igazságos háborúink apáról fiúra szálló emlékeit használták fel az igazságtalan rablóháborúra való felkészüléshez. Magas fokra emelték a magyar „katonaeszményt", szünet nélkül hangoztatták, hogy a magyar *Katonanemzet* és a magyar katonának az egész világon jó híre van. Ez igaz is volt. De a magyar katona jó hírének alapja az az évszázados harc volt, amelyet népünk a haladásért és igazságos célokért viselt a különböző hódítási törekvések ellen. Ennek emléke mélyen élt a népben. Ezzel a háborús tradícióval éltek vissza Horthyék, amikor az 1848-as szabadságharcra, meg az ezeréves küzdelmekre hivatkozva a magyar katonákat az igazságtalan, népellenes háború örvényébe szédítették. Huszonöt éven át az egyszerű emberek másról nem hallottak, csak „a haza védelméről", meg a „honvédelemről". Arról, hogy az országnak nincsenek természetes határai, ennek következtében hadászati helyzete rendkívül kedvezőtlen. Hogy ez megszűnjön, vissza kell állítani a régi határokat. Nem szabad hinni a „békés revízió lehetőségében",[33] vagyis *erőszakkal* kell visszaszerezni a Trianon által elszakított területeket.

A „nemzetnevelés" ilyen „össznemzeti" célokká emelte a magyar reakciós osztályok imperialista agresszív célkitűzéseit és a horthysta propaganda jól megszervezett és jól működő hálózata a sajtótól a színházakig, az egyházaktól az egyetemekig, a családi otthontól a legszélső-

30 *Bán—Rakolcai:* i. m. 57. o.

31 Hadsereg és nemzetnevelés. 29. o.

32 Uo. 44. o.

33 *Hubay Kálmán:* Magyar nacionalista külpolitika. Nemzeti Figyelő, Budapest, 1938. 44. o.

ségesebb társadalmi szervezetekig — valóban a bölcsőtől a koporsóig e célok elfogadtatására törekedett.

„A történelmi Nagy-Magyarország visszaállítására való nevelés és ebben az államban való élés mindenkire egyformán hatott" — írta vallomásában *László Dezső* horthysta vezérezredes, volt hadműveleti csoportfőnök.

„Szegedről kiindulva két sarkalatos pontja volt a magyar politikának: Nagy-Magyarországnak minden eszközzel való visszaállítása és a bolsevizmus elleni védekezés minden eszköz igénybevételével. Óvodától kezdve felfelé mindenki ilyen nevelésben részesült."[34] A nevelés valóban a bölcsőben kezdődött. A beszélni kezdő gyermek „Nagy-Magyarországról" mondott együgyű versikéket. Az iskolában a tanítás nacionalista-soviniszta imával kezdődött: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek Magyarország *feltámadásában.*" Vagy: „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország — mennyország" stb.

Különösen a történelem és a földrajz órák adtak sokoldalú lehetőséget a soviniszta uszításra és a szomszédos népek gyűlöletére való nevelésnek. Az „ezeréves magyar hazát" *reális valóságnak* tartották a serdülő fiatalok is, akiknek tudatformálásáról, ideológiai meggyúrásáról — a hivatalos militarista és fasiszta nevelésen kívül — a cserkész- és a levente-mozgalom is gondoskodott.

Mind a „nemzetnevelésben", amely tehát a nemzet erkölcsi egységének megteremtését tűzte ki célul, mind a „nemzetvédelemben", amely ezt az egységet volt hivatott megvédeni, jelentős szerep hárult a *hadseregre* is.

A horthysta „nemzeti hadsereg" külső és belső funkcióit a magyar reakciós politikai hatalom kül- és belpolitikája határozta meg. A hadsereg külső feladata az igazságtalan, hódító célok megvalósítása volt. Belső funkciója kettős, de összefonódó feladatot tartalmazott: egyrészt részt venni a „nemzetnevelésben", másrészt ellátni a „nemzetvédelem" feladatát. Fő funkciója a *belső* volt. Bár a harmincas évek végétől az agresszív háborúra való konkrét felkészüléssel, a *külső* funkció is nagyobb szerepet kapott, nem csökkent a Horthy-hadsereg belső, a népmozgalmakat letörő és elfojtó funkciójának jelentősége sem.

„Csonka hazánk kezében a hadsereg az a fizikai hatalom, mely a kettős forradalom és a kommün erkölcsrontó, tekintélyt és törvényt nem ismerő hatását ellensúlyozni képes azáltal, hogy biztosítja a jogrendet és a törvények tiszteletét szükség esetén erővel is kikényszeríti."[35]

A magyar uralkodó osztályok ideológusai szerint a „hadseregnek, mint nemzetnevelői intézménynek fő feladata, hogy valamennyi nemzetnevelő intézménnyel együttműködve a nemzetet küzdőszellemben nevelje".[36] Legyen a militarista szellem hordozója és terjesztője, a hadseregen belül teremtsen egységes és oszthatatlan harci szellemet; a hadsereg keretein kívül pedig hozzon létre olyan katonai jellegű szervezeteket, amelyeken keresztül az egész fegyverfogható lakosság kiképzését és harci szellemét irányítani és befolyásolni tudja. Úgy vélték, hogy a hadsereg szervezettségénél és centralizált vezetésénél fogva az egyik

[34] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára (továbbiakban HIL), Béketárgyalások anyaga. 1946. VII. dob. 2. sz.

[35] *Székely Ákos:* A legénység erkölcsi nevelése. Mars Grafikai Műintézet, Szeged, 1922. 9. o.

[36] *Larx Viktor* vk. ezredes: Milyen legyen a magyar hadsereg tisztikara? című, a „védelmi tanfolyam"-on elhangzott előadása 1920-ban.

legilletékesebb szervezet arra, hogy az egész népet a testi és lelki fegyelmezettség, a kötelességtudás és a győzelembe vetett hit szellemében nevelje.

Ezért volt az, hogy a hadseregre kettős szerepet osztottak ki a „nemzetvédelem" kegyetlen drámájának megrendezésében.

Az egyik szerep volt a fasiszta rendszer kiépítésének és fenntartásának a biztosítása, másik a hadsereg szervezetének védelme a számukra oly nagy „lelki veszedelmet" jelentő forradalmi eszmék és mozgalmak hatásától.

A „nemzetvédelmi" szervezet kiépítése és tevékenysége

Horthy hadseregének „nemzetvédelmi" tevékenysége a szegedi ellenforradalmi bandák Szeged környéki és dunántúli terrorakcióival kezdődött. Majd a Tanácsköztársaság vérbefojtása után a forradalmi mozgalom példátlan üldözésével, a kommunisták és más haladó elemek barbár legyilkolásával folytatódott.

A hadsereg „nemzetvédelmi" szerepének és tevékenységének jobb megértése céljából vessünk néhány pillantást e feladat ellátására életrehívott „nemzetvédelmi" szervezet kialakulásának körülményeire és tevékenységének kezdetére.

1919 augusztus második felében, miután a Szegeden szervezett „nemzeti hadsereg" egységei Bernátsky Kornél tábornok vezényletével megszállták Dunántúl déli megyéit — a hadseregszervezéssel egyidejűleg —, a fővezérség legfontosabb ténykedései közé tartozott a forradalmi mozgalom, a „kommunista veszedelem" gyors és végleges felszámolása.

Horthy, a „nemzeti hadsereg" és a Dunántúlon alakult ellenforradalmi bandák fővezére a siófoki főhadiszállásról e feladat végrehajtására indította útnak az ún. propaganda-járőreit.

A különleges missziót teljesítő járőrök (tíz-tizenöt főből álló terrorcsoportok (fáradhatatlan szorgalommal járták Dunántúl falvait és városait. Egy-egy állomásuk alkalmával, megérkezésük után felkeresték a falu papját, jegyzőjét, földesurát, vagy kulákját, de még jobban örültek, ha csendőr-, rendőr-, vagy katonatisztekre bukkantak. S nyomban kíváncsiskodni kezdtek. Nagyon érdekelte őket, hogy kik voltak a falu direktóriumának tagjai? Kik kommunisták vagy szocialisták? Kik akartak földet osztani? Kik izgattak a háború ellen? Kik szidják a nemzeti hadsereget? stb. A hallottakat jól megjegyezték. A neveket felírták, és felkészültek a leszámolásra. Késő éjszaka pedig megkezdte „propagandamunkáját" a járőr. A lakásukról elhurcolt embereket — akik között voltak kommunisták, de voltak olyanok is, akikre csak valamilyen haragosuk fogta rá, hogy bolsevik — válogatott módszerekkel kínozták és verték félholtra a tiszt urak.

Amikor a nap ismét felkelt, a falu apraját-nagyját népgyűlésre terelték össze — még az ágyban fekvő betegeket is kikergették —, hogy ítélkezzenek a „hazaáruló vörös gazemberek felett, akiket mind egy szálig ki kell irtani." Szónokoltak a hazáról, a szabadságról, a keresztény nemzeti eszme humanizmusáról, s aztán szadista kéjjel egyenként felhúzták megkínzott áldozataikat. Az egyik faluban hármat, a másikban tizet, a harmadikban ki tudja mennyit...

Szorgalmasan dolgoztak Horthy járőrei... S meg kell hagyni, mindent pontosan a fővezérség parancsa értelmében cselekedtek.

A fővezérség titkos rendeletben arra buzdítja propaganda-járőreit,

hogy tevékenységük ne merüljön ki a „kommunizmus általános szidásában", hanem „pozitív dolgokkal kell jönniök, hogy a hatás tartós legyen". A buzdító szóra a járőrök valóban „pozitív" tettekkel válaszoltak. A „magyar faj és a keresztény nemzeti eszme" szolgálatának „katonái" válogatás nélkül hallatlan kegyetlenséggel gyilkolták halomra a magyar proletariátus felszabadulásáért küzdő munkásokat és parasztokat.[37]

A fékevesztett terror eredménye nem is maradt el. A megfélemlítés tökéletesen sikerült. A hatás pedig igazán tartós lett. A magyar nép sohasem fogja elfeledni Horthy pribékjeinek gaztetteit.

A fővezérség a hadsereg kiépítésével párhuzamosan a hadsereg „propagandaszervezeteinek" tökéletesítésére is törekedett. Eddigi munkájuk lényegének és tartalmának érintése nélkül először is a „propagandaszervek" elnevezését változtatta meg. Majd ezt követően a „nemzetvédelmi akció" és „vörösvédelmi szolgálatnak" nevezett katonai kémhálózat egyesítését és hálózatának országos kiépítését rendelte el.

A Siófokon állomásozó fővezérség 1919. november 4-én kelt 2250/II. B. számú „szigorúan bizalmas" rendeletében utasította a meglevő és szervezés alatt álló katonai körletparancsnokságokat, hogy haladéktalanul szervezzenek a körletük egész területére kiterjedő fasiszta propaganda- és besúgószolgálatot. Az utasítás a besúgószolgálatot „vörös defenzív szolgálatnak", a fasiszta propagandaszolgálatot pedig „nemzetvédelmi szolgálatnak" nevezte. Mivel mind a besúgó, mind a propagandaszervezet azonos célt szolgált, az egységes működés, az egységes irányítás és nem utolsósorban a tömegek megtévesztése céljából „nemzetvédelmi" szervezet elnevezés alatt egy szervezet kiépítését rendelte el. Ebben az utasításban a fővezérség a szervezet kiépítésére az alábbiak szerint intézkedett:

„Hogy a közös defenzív szolgálat és a nemzetvédelmi akció mielőbb és minél hatásosabb módon működhessék, a címzett katonai körlet parságok[38] mindegyikénél egy ezen célra kiválóan alkalmas és agilis tiszt vezetése alatt egy a vörös defenzív szolgálatot ellátó és a nemzetvédelmét vezető osztály létesítendő, mely osztály a Fővezérség II/b. osztályával állandó összeköttetést tart fenn és az utóbbitól általános irá-

[37] A fővezérség „propaganda-járőrei" ez irányú „áldásos" tevékenysége és a tiszti különítményes bandák mérhetetlen gaztettei a magyar olvasóközönség előtt már eléggé ismertek. Ezért úgy gondoljuk, annak dokumentációs bizonyítását e helyen eltekinthetünk. Emlékeztetésül azonban utalunk itt néhány olyan dokumentációs kiadványra, amelyekből az érdeklődő alaposabban megismerheti azokat a vérlázító bűnöket, amelyeket a szóban forgó terrorbandák elkövettek:

Nemes Dezső: Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921. Szikra, Budapest, 1953. A Fővezérség tisztikülönítményes bandáinak dunántúli vérengzéseivel kapcsolatban lásd a 39—52. sz. dokumentumokat.

Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Pamlényi Ervin—Karsai Elek: Iratok az ellenforradalom történetéhez I—II. köt. Szikra, Budapest, 1956. 2. kiadás.

Balázs Béla: A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomrajutásában és konszolidálásában. Kossuth Kiadó, Budapest, 1960. 2. kiadás.

Gábor Andor: Véres augusztus. (Válogatott politikai cikkek 1920—1926.) Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1959.

Szabó Ágnes—Pamlényi Ervin szerkesztésében: A határban a Halál kaszál... fejezetek Prónai Pál feljegyzéseiből. Kossuth Kiadó, Budapest, 1963.

[38] A fővezérség a 2250/II. B. számú rendeletét az ekkor már működő budapesti, szegedi és miskolci katonai körletparancsnokságnak küldte meg.

nyítást nyer... Minden vármegyei katonai parancsnokság... egy tisztet bíz meg, aki... a vármegyei katonai parancsnok szakközege, ezen védelmi tiszt összeköttetést tart és irányítást nyer az illetékes katonai parancsnokság vörös defenzív és nemzetvédelmi osztálytól.

A vármegyei katonai parancsnokság védelmi tisztje adatait az általa felállítandó járási kirendeltségektől szerezze be. A járási kirendeltségek ezen célra minden körletükben levő községben tartsanak bizalmasakat... A községi bizalmasak tartalékos tisztek, csendőraltisztek, papok, tanítók, jegyzők és egyéb megbízható polgárok legyenek..."[39]

E szervezet konkrét és részletes feladatát az úgynevezett „működési program"-ban rögzítették. A működési programból világosan és félreérthetetlenül elénk tárul a „nemzetvédő" szervezet fasiszta, népellenes célja. Eszerint a „vörös defenzív szolgálat" feladata „... a kommunista mozgalmak folytonos figyelése, a statárium szigorú betartására való ügyelés, veszedelmes kommunista agitátorok kinyomozása, polgári hatóságok megfigyelése politikai megbízhatóságukra vonatkozólag, a lakosságnak nemzeti ellenes, »zsidó« szocialista befolyástóli lehetőséges megóvása, a nemzeti hadsereg elleni esetleges izgató aknamunka megfigyelése és megtorlása..."[40] volt.

A fővezérség a szervezet szellemi tevékenységének irányát, propagandafeladatait a következőkben határozta meg: „A nemzetvédelmi szolgálat propaganda célja... erős nemzeti propaganda úgy az új nemzeti irányzat, mint a nemzeti hadsereg mellett, jó plakátok,[41] újságok terjesztése és terjesztésének előmozdítása... Jó irányú népgyűlések, mulatságok rendezése, amelyeken személyes érintkezés alapján — a falusi bizalmasak megmagyarázzák a vidéki atyafiaknak a nemzeti irányzat szükségességét és áldásos voltát... Fődolog: a magyar nép bizalmának a megnyerése!" E cél szolgálatába állították a „nemzetvédelmi" szervezet sajtószolgálatát is, amikor annak legfőbb feladatává a vidéki lapok szellemi irányítását, új „keresztény" felekezeti folyóiratok életrehozásának segítését határozták meg.[42]

Végeredményben a „nemzetvédelmi" szervezetre háruló propagandamunka alapvető célja a „keresztény nemzeti eszme" egyedül üdvözítő voltának hirdetése, a fasiszta rendszer ideológiájának terjesztése, féktelen demagógia és hamis propaganda útján a nép bizalmának a megnyerése volt.

A fővezérség utasítása alapján a katonai körletparancsnokságok nyomban hozzáláttak a „nemzetvédelmi" szervezet kiépítéséhez. A szervezés során azonban csakhamar megmutatkozott a fővezérség átfogó rendelkezésének a fogyatékossága is. Mivel a rendelet a szervezet kiépítésének és irányításának mechanizmusára nem adott pontos és részletes útmutatásokat, azt a katonai körletparancsnokok más-más módon értelmezték. A hiba kiküszöbölése, valamint a szervező és irányító munka egységes alapokra helyezése céljából a fővezérség 1919. november 27—28-án kétnapos tanácskozást hívott egybe. A konferenciára — melyen

39 HIL Budapesti katonai körletparancsnokság. 187/eln. 1919.

40 HIL Hírszerző szolgálatra részletek, direktívák kiadása. 653/eln. 1919.

41 E program keretén belül javasolták az olyan plakátok kiadását, amelyeken először jelentek meg a „Most vagy soha!", vagy a „Nem, nem, soha!" jelszavak, amelyeket aztán hitvallásként szajkóztak 25 esztendőn át.

42 HIL 653/eln. 1919.

Sztojákovits[43] őrnagy, a fővezérség II. (hírszerző) osztályának a vezetője elnökölt — a fővezérség II. (hírszerző) és a VI/1. (sajtó- és propaganda) osztály vezetőin kívül meghívták az akkor működő katonai körlet- és vármegyei katonai parancsnokságok hírszerző szerveinek vezetőit is. A budapesti Gellért Szállóban lefolyt tanácskozáson megvitatták a defenzív és offenzív szolgálat egységes szervezetben történő összevonásának, egy egységes „nemzetvédelmi" szervezet kialakításának problémáit. A tanácskozáson elhangzott viták, vélemények és javaslatok alapján a fővezérség újabb rendeletet adott ki.[44] Ebben az utasításban már pontosabban meghatározta a „nemzetvédelmi" szervezet kiépítésének és irányításának mechanizmusát, a szervezet célját és feladatát, valamint a működési területét, hatáskörét.

Az utasítás rendelkezései szerint a „nemzetvédelmi" szervezet az alábbiak szerint épült fel. A fővezérség mellett, annak közvetlen alárendeltségében és állomáshelyén „nemzetvédelmi" osztályt hoztak létre. Ennek irányításával minden vármegyei katonai parancsnokságon „nemzetvédelmi" alosztályt szerveztek.

A fővezérségen működő „nemzetvédelmi" osztály és a vármegyei katonai parancsnokság „nemzetvédelmi" alosztályai között a katonai körletparancsnokságoknál egy-egy összekötő állomást állítottak fel.

A vármegyei katonai parancsnokságokon működő alosztályok járásonként „nemzetvédelmi" tiszteket neveztek ki, akik a járás valamennyi községében megszervezték és irányították a „nemzetvédelmi" bizalmiak hálózatát. Az utasítás nyomatékosan felhívta a „nemzetvédelmi" tisztek figyelmét, hogy a „nemzetvédelmi" bizalmiak kiválasztásánál gondosan ügyeljenek arra, hogy azok olyan személyek legyenek, akik feltétlen hívei és támogatói az „új keresztény szellemben épülő rendnek". Ezért elsősorban a papokat, jegyzőket, volt katonatiszteket, csendőröket és rendőröket, a falu intelligenciájához tartozó egyéb elemeket, valamint a gazdag parasztokat bízzák meg e feladattal.

A hálózat kiépítése után a járási „nemzetvédelmi" tisztek ezeknek a bizalmi személyeknek az aktív közreműködésével érvényesítették a fővezérség befolyását a falu népére. Ezeknek a bizalmiaknak a besúgó tevékenysége alapján szereztek tudomást minden olyan dologról, ami a „nemzetvédelmi" szervezet irányító központját érdekelte.

A szóban forgó utasítás már félreérthetetlenül kimondta, hogy a „nemzetvédelmi" szervezet alapvető célja: „...a magyar nemzeti keresztény eszmének a fejlesztése és istápolása, a független Magyarország nemzeti és keresztény valláserkölcsi alapon való kiépítése, a betolakodott idegen nemzetközi destruktív irányzat végleges letörése, az összes népi és társadalmi mozgalmak megfigyelése, nyilvántartása és a szükséges szervezetek kiépítése..."[45] Az általános feladatok megjelölése mellett

43 Sztojákovics (Sztójai) Döme őrnagy ekkor a „nemzeti hadsereg" hírszerző osztályának a vezetője volt. Hűséges szolgálata eredményeként karrierje gyorsan emelkedett. 1925—1933-ig a berlini magyar követség katonai attaséja, később felvette a „Sztójai" nevet. 1936-tól 1944-ig berlini követ, Hitler kegyeltje, akit Horthy az 1944. március 19-i német megszállás után — Hitler követelésére — miniszterelnökké nevezett ki. (1944. március 22—augusztus 24.) Sztójai szolgai módon teljesítette a német fasiszták követeléseit katonai, gazdasági és politikai téren egyaránt. Segítette a Gestapo jogellenes embertelen garázdálkodását a magyar zsidó lakosság gettóba hurcolását, s a mintegy 450 000 főnyi vidéki zsidó lakosság német haláltáborokba való deportálását. Mint háborús főbűnöst 1946-ban a Népbíróság halálra ítélte — kivégezték.

44 HIL 1489/eln. 1919.

45 Utasítás a nemzetvédelmi szervezetek kiépítésére. HIL 1489/eln. 1919.

szinte aprólékos részletességgel határozták meg a különböző szinten tevékenykedő „nemzetvédelmi" szervek gyakorlati tennivalóit. Az utasításnak ezt a részletét érdemes szószerint idézni.

A járási tiszt feladatát és hatáskörét például az alábbi tizenhárom pontban rögzítették:

„1. Állandóan a járásban tartózkodik, ismételten lejárja a járás összes községeit, ahol a szükség kívánja, megfelelő ideig marad.

2. Kiválasztja a megbízható embereket, instruálja őket, és a fenti falusi bizottságot megalakítja belőlük.

3. Közvetlenül érintkezik a néppel (vacsorák, társaskörök, gazdakör stb.), személyes érintkezés és együttműködés minden befolyásos emberrel.

4. Felveszi a közérdekű panaszokat és azokat rögtön jelenti.

5. Megfigyeli a vezető állásban levő tisztviselőket, hivatalok működését (bíróság, csendőrség, rendőrség, jegyző, pap, tanító, bankok), ha tisztségüket nem töltik be tökéletesen, jelenti.

6. Elsimítja az uradalom és a cselédség között felmerülő ellentéteket...

7. Segédkezik a keresztény gazdasági szervezetek megalakításánál.

8. Minden erővel támogatja a helybeli és pesti keresztény sajtót, gátat vet bármely bomlasztó sajtótörekvéssel szemben, figyeli a cenzur működését, ha enyhe, jelentést tesz. Lázító tartalmú termékeket elkoboztat, megbízottai útján terjeszti a keresztény sajtótermékeket... Intézkedik, hogy közérdekű cikkek a helybeli és a pesti sajtóban elhelyeztessenek. Ha nem lenne helybeli keresztény sajtó, ennek létrehozatalát megkísérli és terjesztéséről gondoskodik.

9. Nyomoz. Nyomoztat kommunista ügyekben, a még szabadon levő — kommunisták — letartóztatása irányában intézkedik.

10. Intézkedik, hogy jogtalanul felhalmozott árukészletek elkoboztassanak...

11. Megszervezi a MOVE-t, segédkezet nyújt minden keresztény nemzeti irányú egyesület megalakításához.

12. Fenntartja a kapcsolatot a helyi keresztény nemzeti sajtóval, egyesületekkel és propagandával.

13. Működésének minden fázisáról jelentést tesz.

E feladatok közül... a legfontosabb — mondja az utasítás — a 2., 4. és az 5. pont. A 4. pont elsőrendű agitatórikus eszköz, az 5. pont a népszervezés és népnevelés része... A 2. a rendszer tulajdonképpeni gerince. A járási tiszt valamennyi feladata arra irányul egyébként is, hogy a keresztény nemzeti eszme érvényrejuttatása mellett a nép bizalmát megnyerje, a nép vezetése az ő — ne a kommunisták — kezébe kerüljön. Ez keresztény nemzeti állam szempontjából mérhetetlenül fontos feladat s azáltal érhető el, hogy a járási tiszt kiválogatja a községek, a járás legfontosabb embereit, s ha megbízhatónak találja őket, megbízza saját szűkebb körükben való agitálással. A néptömegek végső szervezését ezek végeznék úgy, hogy az irányítás mindig a járási tiszt, illetve végső fokon a fővezérség kezében maradjon. Ezek, miként a külföldi államokban levő bosscok[46] minden komoly cél érdekében nagy néptömegeket tudnak mozgósítani. A járási tiszttel együtt felvilágosítással szolgálnak egyrészről a nemzetvédelmi osztálynak a lakosság hangulatát illetőleg, másrészről a népnek sorozások, rekvirálások szükségességéről, a különféle politikai irányokról terjesztik a nemzeti eszméket szavazásoknál,

[46] Amerikai politikai gengszterek.

memorandum-aláírásoknál kész, megdolgozott tömeg felett rendelkeznek. Ők alkotják a kapcsolatot a központi hatalom és a nép között..."[47]

A fővezérségen működő „nemzetvédelmi" osztály legfontosabb feladatát az utasítás a „nemzetvédelmi akció irányításában", a jelentések összegyűjtésében, nyilvántartásában és a fővezér felé készítendő jelentések összeállításában jelölte meg.

A vármegyei alosztályok feladatául a járási tisztek jelentéseinek összegyűjtését, ezek alapján értékelő jelentések összeállítását és továbbítását határozta meg.

A katonai körletparancsnokság mellett működő összekötő állomások összegyűjtötték az alosztályok jelenteseit, nyilvántartották és továbbították a fővezérséghez. Intézkedési joggal ezek nem rendelkeztek.

Ez volt tehát a Horthy-féle „nemzeti hadsereg" „nemzetvédelmi" szervezetének politikai tartalma és feladata.

A fasiszta diktatúra kiépítésében Horthy erre a szervezetre támaszkodva igyekezett elhárítani útjából minden akadályt. Hozzátehetjük: nem eredménytelenül. Majd később az ellenforradalmi rendszer konszolidálódásának előrehaladásával és a fasiszta államgépezet kiépítésével párhuzamosan a „nemzeti hadsereg" egyes funkcióit — a felderítő és besúgó szolgálat ellátását, a kommunisták üldözését — fokozatosan a belügyminisztérium által létrehozott hírhedt „nemzeti munkavédelmi" szervezet vette át.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ezzel a fővezérség által életrehívott „nemzetvédelmi" szervezet befejezte küldetését. Csupán arról volt szó, hogy az új helyzetben, amikor — a „nemzeti hadsereg" bábáskodása mellett — kiépültek és megerősödtek a fasiszta állam más erőszakszervei: az egész országot behálózó csendőr kerületek, az államrendőrségi kerületi kapitányságok, a „nemzeti munkavédelem" kerületi szervei, a bírósági szervek stb., a hadsereg „nemzetvédelmi" feladata bizonyos mértékben módosult. Amíg kezdetben a kommunista mozgalom teljes felszámolását,[48] a kapitalizmus restaurálását, a hatalom meghódítását, a fasiszta államgépezet kiépítését és a nép fizikai fékentartását és ideológiai félrevezetését kellett biztosítania és gyakorlatilag végrehajtania, addig a hatalom megszilárdulásával e feladatok egy része megoldódott. Az államgépezet kiépítése után a hadsereg mellett már jelentős erőt képviselő erőszakszervezetek és rendkívül kiterjedt propagandaszervek működtek, amelyek alkalmasak voltak az uralkodó osztályok további céljainak megvalósítására. Most az volt a feladat, hogy e szervek és a hadsereg közötti együttműködést összehangolják. Így került sor a „közigazgatási hatóságok"-kal[49] együttműködésben a hadsereg *karhatalmi* feladatainak — mint „nemzetvédelmi" feladatnak — a kidolgozására.

[47] Utasítás a nemzetvédelmi szervezetek kiépítésére. HIL 1489/eln. 1919.

[48] Horthy 1919. szeptember 12-én a miniszterelnökhöz a statárium kihirdetéséről és a kommunisták elleni „kivételes törvényrendelet" alkotásáról szóló átiratának első fogalmazványában a következőkben határozta meg a hadsereg feladatát: „A hadseregfővezérség a nemzeti hadsereg egyik fő feladatát abban látja, hogy az országot a bolsevizmustól teljesen megtisztítsa". Lásd *Nemes Dezső:* Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921. Budapest, Szikra, 1953. 45. dokumentum első jelzete. 183—184. o.

[49] A „közigazgatási hatóságok" fogalmán nemcsak a szorosan vett közigazgatási szerveket értették, hanem a biztonsági és rendészeti szolgálat ellátására hivatott alakulatokat, a csendőrséget, az állami rendőrséget és a folyamőrséget is. Ezenkívül ide sorolták még a pénzügyminiszter felügyelete alatt álló vámőrséget és pénzügyőrséget. Tágabb értelemben a rendészeti alakulatokhoz sorolták a közigazgatási hatóságok alá rendelt olyan felfegyverzett szervezeteket is, mint például az erdőőrség, a mezőőrség, a fogházőrség stb.

A hadsereg karhatalmi feladatát az 1923-ban kiadott Karhatalmi Szabályzatban rögzítették. A szabályzat a hadsereg országon belüli fő feladatául a fasiszta rendszer védelmét jelölték meg, elsősorban a munkásmozgalommal szemben.

A karhatalmi szolgálat megszervezésének a célja és rendeltetése az — mondja a szabályzat[50] — „... hogy a polgári hatóságokat törvényes feladataik végrehajtásában, különösen pedig az állami és társadalmi rend és a közbiztonság fenntartására, illetőleg helyreállítására irányuló működésben támogassa olyan esetekben, amikor a polgári hatóságok erre a célra nem elegendők."[51]

Horthyék annyira féltek a munkásosztály forradalmi mozgalmától, hogy ellene — az Európa szerte szinte példa nélkül álló erős csendőri és rendőri terrorszervezeteken kívül — a hadsereget is állandó készenlétben tartották. Ezért volt az, hogy a katonai karhatalmi szolgálat ellátására vonatkozó szabályzatuk is alapvető feladatként a munkásosztály forradalmi mozgalmának a megakadályozását, illetve letörését határozta meg. Sőt mi több, nagyon konkréten és részletesen meghatározta a katonai parancsnokságok számára azt is, milyen előzetes intézkedéseket kell foganatosítaniuk „fenyegető tömegmozgalmak esetére".

„Különleges katonai határozványok" címet viselő fejezetben az alábbi előzetes intézkedések megtételét teszik kötelezővé:

„Felkelés, lázongás vagy forradalmi mozgalmak megelőzésére az összes honvédparancsnokságok és hatóságok a közigazgatási hatóságokkal együttműködve, már idejekorán oly intézkedéseket tegyenek, melyek egyfelől a honvédség erkölcsi és anyagi erőit megóvják, másfelől a csapatoknak a készülő mozgalom elfojtására a határozott fegyveres közbelépést bármikor lehetővé teszik.

Ha a közigazgatási (rendőri) hatóságok közléseiből, vagy a honvéd parancsnokság tudomására jutó törvényellenes cselekedetekből, vagy a közélet izgatott jelenségeiből zendülő vagy forradalmi mozgalom kifejlődésére lehet következtetni, a helyi viszonyokhoz képest az alábbi előkészítő intézkedéseket kell megtenni:

1. a) A katonai fegyelem fenntartására éberen kell ügyelni és az ennek előmozdítására szolgáló összes szolgálati rendelkezéseket, továbbá a fegyelmi fenyítő hatalmat a legszigorúbban kell alkalmazni.

Állandó oktatással, felvilágosítással és előadások rendezésével az ártalmas propaganda érvényesülését meg kell akadályozni.

Az esetleg életbeléptetett kivételes rendszabályokat és az érvénybe lépett rögtönítélő eljárást behatóan kell ismertetni s kellő szigorral végrehajtani;

b) a politkát a honvédség alakulataitól fokozottabb ellenőrzés alkalmazásával feltétlenül távol kell tartani;

c) a legénység ellenőrzését szigorúbban kell kezelni, izgató sajtótermékek, valamint ellenséges (lázító) propaganda terjesztését a legénység körében minden eszközzel meg kell akadályozni s a levelezést a szükséghez képest ellenőrzésnek kell alávetni;

50 A HM 25050/eln. 1.—1923. számú rendeletével adta ki az A—15. „Tervezet. Szabályzat a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára" című karhatalmi utasítást. Majd 1942-ben a 9301/eln. 1/a. számú rendelet alapján jelent meg a szabályzatnak a módosított példánya. A módosítás nem érintette a tartalom lényegét. Csupán stilisztikai változásról volt benne szó.

51 A—15. „Szabályzat Tervezet a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára." 1. §.

d) a laktanyába való belépést a polgári egyéneknek csakis igazoltatás és laktanyaparancsnok írásbeli engedélye alapján, a katonai személyeknek pedig csak személyazonosságuk igazolása után szabad megengedni;

e) a csapatok érintkezését a lakossággal ellenőrizni kell, a legénység kijárását, nyilvános helyek (kocsmák stb.) látogatását pedig korlátozni kell vagy csak nagyobb csoportokban, megbízható tiszthelyettes (tisztes) vezetése alatt szabad megengedni, esetleg ideiglenesen egészen be kell szüntetni;

f) a csapatok ellátásának javítását és jólétének emelését minden rendelkezésre álló eszközzel elő kell segíteni. Ha a közforgalom fennakadásától kell tartani, járóművekről és elegendő élelmiszerkészletekről előre gondoskodni kell."[52]

A katonai karhatalom megszervezésénél nagyon fontos szempontnak tartották a hadsereg — de elsősorban a karhatalmi feladatra kijelölt alakulatok — állandó harckészültségének biztosítását, abból a célból, hogy a karhatalom bármely percben készen álljon a „közigazgatási szervek" támogatására, ha „... zendülési mozgalmak kitörésétől kell tartani".[53] Mert ilyen esetben — olvashatjuk a szabályzatból — „a kívánt eredmény elérését nem annyira a karhatalom nagysága, mint inkább a gyorsan megjelenő együtt tartott karhatalmi osztagok határozott és ha szükséges, kíméletlen fellépése"[54] teszi lehetővé.

Mint a Karhatalmi Szabályzat idézett szövegéből is kiderül, Horthy vezérkara jól tudta, hogy a hadsereget ilyen népellenes feladatok végrehajtására csak akkor alkalmazhatja, ha annak állományát — a terror és az ideológiai megdolgozás együttes alkalmazásával — sikerül a fasiszta rendszer urainak engedelmes kiszolgálójává tenni. A hatalom birtokában aztán — a parancsnoki apparátus mellett — e feladat megoldásának lett a szerve és irányító központja az a „nemzetvédelmi" szervezet, amely korábban a hatalom megszervezésének elősegítése, a kommunisták üldözése s a fasiszta ideológia terjesztése az ország egész lakosságára kiterjedő feladatokat oldott meg. A fasiszta rendszer konszolidálása után a „nemzetvédelmi" szervezet fő feladata a hadsereg erkölcsi-politikai állapotának megfelelő biztosítása lett, ily módon tevékenysége a hadsereg személyi állományának nevelésére irányult. Bár a szervezet működési területe módosult, illetve szűkült, célja nem változott — fő feladata továbbra is a fasiszta ideológia terjesztése és a kommunista mozgalom üldözése maradt. E változásnak megfelelően a „nemzetvédelmi" szolgálat ellátására kiadott utasítás az eddig érvényben levő rendelkezésket úgy módosította, hogy a „nemzetvédelmi szolgálat fő célját a fegyveres erők erkölcsi erejének megóvásában és fejlesztésében jelölte meg."

A „nemzetvédelem" tehát nem az országnak külső támadástól való megvédését jelentette, hanem a kizsákmányoló osztályuralom hatalmának megvédését a „külső és belső lelki veszedelemtől", a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus, az osztlyharc eszméitől, a magyar

52 „Szabályzat a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára." 10. §. (A módosított szab. 11. §.)

Továbbá a szabályzat az idézett fejezetben részletesen meghatározza a parancsnokok feladatait a harckészültség emelése, a riadóintézkedések kiegészítése és teljessé tétele, a csapatok készültségeinek megerősítése és a lakosság körében folytatandó propagandamunka elvégzése érdekében.

53 Uo. 1. §.

54 Uo.

munkásmozgalom fenyegető veszedelmétől. Vagyis a „nemzetvédelem" lényegében *támadást* jelentett az ellenforradalmi rendszer elleni mindennemű eszmei és szervezeti fellépésével szemben. Az a rettegés és félelem, ami a magyar reakciót eltöltötte saját dolgozó tömegeivel szemben, nem volt indokolatlan. Az általa meghatározott „lelki veszedelem" igenis létezett, mert a Magyar Tanácsköztársaság kitörölhetetlen nyomokat hagyott a magyar dolgozó emberek millióinak szívében.

E nagy „lelki veszedelem"-nek nevezett eszme hatására söpörték el a magyar munkások és parasztok 1919 tavaszán a földseurak és a burzsoázia uralmát és teremtették meg a munkások hatalmát. A nép tulajdonába adták jogos örökségét, a gyárakat, a bányákat, a bankokat és a nagybirtokokat. A dolgozó emberek előtt szélesre tárták a szabadság, a jog, a tudomány, a kultúra és az emberibb élet kapuit. A nemzetiségi kérdés egyedül helyes marxista megoldásával megkezdték a magyar uralkodó osztályok bűnös nemzetiségi politikájának felszámolását. A proletár internacionalizmus szellemében hozzáfogtak az emberi méltóságot megalázó burzsoá nacionalizmus és sovinizmus gyökeres felszámolásához.

Bár a belső ellenforradalmi erők támogatásával a külső intervenció megdöntötte a dolgozó nép államát, a Tanácsköztársaságot, annak szellemi hagyatékát nem tudta megölni. Az első munkáshatalom négy és fél hónapjának emléke tovább élt a magyar nép, elsősorban a magyar munkásosztály szívében és tudatában. A munkáshatalom rövid fennállásának ténye a magyar nép nagy tömegeivel értette meg, hogy a kizsákmányoló rendszer nem örökéletű, hanem nagyon is ingatag alapokon nyugvó rendszer, amelyet a nép forradalmi harccal meg tud dönteni.

Természetes, hogy az ellenforradalmi osztályok számára létkérdés volt a Tanácsköztársaság emlékének kiirtása, a haladó erők féktelen üldözése, fizikai megsemmisítése és a tömegek ideológiai félrevezetése. Az ellenforradalom bérgyilkos bandái: a tiszti különítmények, a kakastollas csendőrök, a rendőrök és a darutollas „nemzeti hadsereg" fegyveres erői mellett csatasorba állították az egyházakat, az iskolákat, a különböző társadalmi és politikai szervezeteket, hogy „megvédjék" a nemzetet a „lelki veszedelemtől".

Ezért rettegtek Horthy-Magyarország urai a Tanácsköztársaság szellemi hagyatékától. Ezért szólították harcba a társadalmi haladás eszméjének kiirtására, a magyar munkásmozgalom újbóli kibontakozásának megakadályozására a reakció minden rendű és rangú képviselőjét.

A Tanácsköztársaság elleni harc tapasztalatai alapján Horthyék arra a következtetésre jutottak, hogy uralmuk fenntartásának biztosítására már nem elegendőek a régi módszerek, ezek mellett az elnyomás minden eddiginél kegyetlenebb, terrorisztikusabb módjait kell alkalmazniuk. S mivel hatalmuk fenntartásáról volt szó, nem is késlekedtek. A kommunizmus eszméi, a forradalmi munkásmozgalom elleni harc céljából a legkülönbözőbb szervezetekbe és egyesületekbe tömörítették a reakció erőit, sok esetben a legagyafurtabb módszerekkel sikerült ezekbe belépésre kényszeríteni a hiszékeny és megtévesztett emberek ezreit. Olyan elnyomó apparátust hoztak létre és olyan spicli rendszert építettek ki, mely akkor Európában szinte példa nélkül állott. A fasiszta államhatalom nyílt fegyveres erői — a „nemzeti hadsereg", a rendőrség és a csendőrség — mellett a különböző megtévesztő elnevezések alatt egy sor titkos vagy rejtett fasiszta szervezetet hoztak létre. Ezek mindegyikének legfőbb feladata a sztrájktörés, a besúgás, az antikommunista, antiszemita ellenforradalmi propaganda terjesztése, a keresztény világfelfogás hirdetése stb. — egyszóval a fasiszta

rendszer védelme volt. Nem célunk, hogy e szervezetek teljes és részletes ismertetésére kitérjünk. Csupán a szervezetek igazi arcát, lényegét kívánjuk bemutatni.

Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete

Az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete elnevezésű titkos segédrendőri kémszervezetet 1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság vérbefojtása után, Mattyasovszky, volt rendőrkapitány hívta életre Budapesten. A főváros minden házában és utcájában kijelöltek egy-egy személyt, legtöbbször a háziurat vagy a házmestert, mint „állambiztonsági megbízottat", hogy a Tanácsköztársaságot tevékenységükkel segítő „egyéneket az államrendőrségnek bejelentsék". Ezt a feladatot az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezetének tagjai maradéktalanul teljesítették. De a tökéletesen szervezett és működő besúgó szolgálat ellenére e szervezet nem képviselt olyan erőt, amelyet szükség esetén a kommunisták elleni akcióba is be lehetett volna vetni. Ezért a belügyminiszter hozzájárulásával átalakították és addigi hatáskörét kiszélesítették. Az újjáalakított szervezet legfontosabb feladatait:

— a kommunizmus elleni megfigyelő és hírszerző szolgálat ellátásában;
— általános sztrájk esetén a közüzemek átvételében;
— esetleges forradalmi megmozdulások fegyveres letörésében határozták meg.[55]

Mivel ennek a terrorszervezetnek a hatásköre és gyakorlati tevékenysége csak Budapest területére terjedt ki, a fehérterrort irányító és a fasiszta diktatúrát építő fővezérség 1919 decemberében elrendelte az egész ország területére kiterjedő „nemzetvédelmi" szolgálat felállítását.[56]

A „Nemzeti Munkavédelem" szervezete

Ezek után került sor Horthyék egyik legveszedelmesebb besúgó hálózatának, a *„Nemzeti Munkavédelem"* szervezetének a kiépítésére. Ezt a szervezetet a Minisztertanács 1921. október 28-i határozata alapján a belügyminisztérium hívta életre.[57] A belügyminisztérium rendelkezése szerint a „Nemzeti Munkavédelem" szervezeteit szükség esetén *osztagokba* tömöríthető — a fasiszta rendszer számára megbízható állami alkalmazottak és egyetemi hallgatók soraiból (verbuvált) — egységekbe szervezték. Az egész országra kiterjedő „Nemzeti Munkavédelem" szervezetek kiépítésénél különösen nagy gondot fordítottak arra, hogy városokban és ipari központokban vagy bányatelepeken — ahol a munkásság tömegei koncentrálódtak — erős, jól kiépített szervezeteik legyenek. Fontos volt ez számukra, mert e szervezetet éppen a munkásosztály

55 Lásd: „Az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete ... vezetőinek memoranduma a belügyminiszterhez ..." című dokumentumot.

A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921—1924. II. köt. Szikra, Budapest, 1956. 185. o.

56 A fővezérség 5157. sz. utasítása a nemzetvédelmi szervezet kiépítésére. HIL Katonai körletparancsnokság, 1919.

57 Párttörténeti Intézet Archívuma, XXII. 419—1921/i. Bm. bizalmas rendelet.

fékentartása, a fasiszta diktatúra védelme céljából hozták létre.[58] Lépold kanonok egyik munkájában leplezetlen nyíltsággal így ír a nemzeti munkavédelem céljáról. „A nemzeti munkavédelem védekezés az osztályharc ellen. Célja az örök erkölcsi és a magyar állami törvények, nemzeti együttérzés, társadalmi igazságosság és szeretet alapján élő magyar állampolgárok belső békéjét, munkaszabadságát és boldogulását megvédeni azok ellen, akik az erkölcsi és állami törvények megszegésével vagy kijátszásával, a nemzeti együttérzés megbontásával, a társadalmi igazságosság és szeretet megtagadásával az erőszakos osztályharcot hirdetik."[59]

Ez a fasiszta szervezet az ügynökök százait építette be a munkásmozgalom soraiba, hogy felderítsék a munkásság szervezkedéseit, sztrájkelőkészületeit és állandóan figyeljék a nép hangulatát. A felderített adatokat jelentették a fasiszta rendszer „kommunista tevékenységet nyomozó" osztályának , vagy a nyomozó osztály összekötő tisztjeinek. Ilyenirányú tevékenységükkel a „Nemzeti Munkavédelem" szervezete a magyar nép legjobb fiait, a kommunisták százait juttatták Horthy rendőrpribékeinek kezére. A szervezet nem egy esetben a munkásosztály sztrájkmozgalmainak a letörésében is tevékenyen részt vett.

Bár e fasiszta szervezet tevékenységének éle elsősorban a forradalmi munkásosztály ellen irányult, nem hanyagolták el a falu lakosságának fékentartását sem, és a „Nemzeti Munkavédelem" szervezetének ügynöki hálózatát falura is kiterjesztették. Jól tudták, hogy a falu — többnyire vallásos — lakossága között folytatandó felderítő munka végzésére a hívők bizalmát élvező „lelkipásztor" a legalkalmasabb, mert ő érintkezik legtöbbet a falu népével, szavát a nép mindenkor meghallgatja és legféltettebb titkaiba is beavatja. Ezért falun elsősorban a „lelkek pásztorának" támogatását kérték „nemes" munkájukhoz. Hogy a papoktól milyen segítséget vártak, azt pontosan meghatározta Bloss ezredes, a „Nemzeti Munkavédelem" vezetője, a klerikális reakció magyarországi fejéhez, Csernoch esztergomi hercegprímáshoz írott levelében. „Kívánatos volna — írja Bloss ezredes —, hogy a községi plébános urak figyelme, megfigyelése és közlése az alábbi pontokra terjedne ki:

a) A munkásság (mezőgazdasági, bánya, gyári, ipari és kereskedelmi munkások), a köztisztviselők, iparosok, kereskedők, magánzók, földművesek magatartása, hangulata, nézete, kívánsága, panasza, terve úgy politikai, mint szociális és hazafias szempontból ítélve meg. Miről tárgyalnak és vitatkoznak munka közben és egyéb összejöveteleiknél.
b) Egyes tekintélyes emberek nézetei, felfogása ...
c) A községekben levő egyesületek működéséről, céljáról és terveiről való tájékoztatás.
d) A községekben szakszervezeti központokból kiküldött munkásvezetők megérkezése és tevékenysége.

Tekintettel a nemzeti munkavédelmi szervezet bizalmas jellegére és különösen a megfigyelések kényes voltára, *kérem a plébános urakat kötelezni, hogy a nemzeti munkavédelmi szervezettel való együttműkö-*

58 A belügyminisztériumban készült vázlatos tájékoztató tervezet a „Nemzeti Munkavédelem" szervezetéről. Lásd: A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921—1924. III. köt. Szikra, Budapest, 1956. 182. o.
59 *Dr. Lépold Antal:* Az osztályharc erkölcstelensége.

désüket szigorúan bizalmasan kezeljék s őket is arról biztosítani, hogy a bizalmas közlések legtitkosabban lesznek őrizve.

Írásbeli közléseiknél kérem a plébános urakat, hogy névaláírásuk helyett mint jelzést, a község nevének első és utolsó betűjét használják."[60]

Csernoch hercegprímás ezenkívül körlevélben fordult a kerületi esperesekhez és utasította őket, hogy adjanak meg minden támogatást a „nemzeti munkavédelmi szervezetnek". Sőt, hogy biztos legyen a papság közreműködésében, még körlevele köröztetését is ajánlja az espereseknek, „A szóban levő intézmény — írja Csernoch körlevelében — fontos célt kíván szolgálni és ezért támogatásra érdemes és méltó... *Szíveskedjék tehát az ügyet felkarolni és annak támogatására a ker. oltártestvéreket alkalmas és bizalmas módon, esetleg ezen iraton köröztetése révén felhívni.*"[61]

A klerikális reakció képviselői, a püspökök, esperesek, főtisztelendők, káplánok és jezsuiták vállalták a spicli szerepét. Most is, mint már annyiszor szabadságharcaink korában, a reakció sötét erőinek első sorában a klerikális reakció lépett harcba a haladás eszméi és erői ellen. A nagytőkés és nagybirtokos osztály uralmának fenntartásában annyira érdekelt klerikális reakció, a főpapi latifundiumok, a részvények és a „lelkek" feletti hatalmának biztosítása és megtartása céljából minden támogatást megadott az ellenforradalmi rendszernek. Tevékenyen közreműködött a Horthy-fasizmus erőszakszervezeteinek kiépítésében. A „keresztény szocializmus" eszméjének hirdetésével pedig ideológiai támasza volt a munkásosztály forradalmi eszméje elleni harcban.

Az egyházak és a katolikus reakció rendkívül kiterjedt tömegszervezetei (a Központi Katolikus Kör, az Országos Katolikus Szövetség, a Katolikus Legényegylet, a Katolikus Népszövetség, a Katolikus Leányok Országos Szövetsége, a Szent Gellért Társulat, a Rózsafüzér Társulat, a Jézus Szíve Népleányai Társulat, a Szociális Misszió Társulat, a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, a Szent Zita cselédkörök, az Országos Katolikus Nőszövetség és a különböző vallási szervezetek, valamint a jezsuita rendek által életre hívott kongregációk, szívgárdák és lovagrendek) mind egy-egy ellenforradalmi gyűjtőtáborként álltak a Horthy-fasizmus szolgálatában és annak utasításait hajtották végre.[62]

Az egyházak vezetői becstelenül visszaélve az emberek vallásos hitével, az egyházak és az egyházi személyek iránti bizalmával, a nyilvános politikai gyűlések dobogóin éppúgy, mint a templomok szószékeiről és az iskolák, egyetemek katedráiról a keresztény hit, a keresztény erkölcs és a keresztény Magyarország jelszava alatt uszítottak a forradalmi eszmék, a materialista világnézet ellen. Gyalázták a marxizmust, ócsárolták a kommunistákat és becsméreltek minden haladó gondolatot.

„Magyar Nemzeti Munkaszolgálat" szervezete

Az erkölcsi tényező kialakítására való törekvés rendkívül szerteágazó tevékenység volt. Külön kell foglalkozni még az úgynevezett *„Magyar Nemzeti Munkaszolgálat"* szervezetével. Az 1931/32-es gazdasági válság

[60] *Balázs Béla:* A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Művelt Nép, Budapest, 1953. 57. o.

[61] Uo. 57—58. o.

[62] E tömegszervezetek ténykedésére vonatkozó részletes ismertetést lásd: *Balázs Béla:* i. m. 408. o.

különösen megnövelte az amúgy is magas munkanélküli értelmiség számát. A fiatal diplomások között forrongó volt a hangulat, lejárogattak a falvakba és kapcsolatokat teremtettek a nyomorgó parasztsággal. Ez a tény rendkívül veszélyes volt Horthyék számára, ezért munkatáborok felállítását határozták el.

„Az első magyar munkatáborok megszületésében tehát lelki okok játszottak közre, lelki kényszerből fakadtak" — vallotta be vitéz Szinay Béla.[63]

A „nemzeti munkaszolgálat" tartalmát az író a következőben határozta meg: „A munkaszolgálat, a munkaszolgáltatásnak magasabb nemzeti célok és erkölcsi szempontok érdekében megszervezett, a köz javát szolgáló formája, amelyben a résztvevők nem munkabér ellenében foglalkoznak".[64]

Melyek voltak ezek a „magasabb nemzeti célok és erkölcsi szempontok"?

1. Megteremteni német mintára az általános munkaszolgálatot.[65]

2. A leventeintézmény mellett hathatósabb erkölcsi nevelést adni az értelmiségi fiataloknak, megakadályozni, hogy anyagi helyzetükből eredően a dolgozó tömegekhez, esetleg a forradalmi munkásokhoz közelebb kerüljenek.

3. Időszaki foglalkoztatottságot biztosítani számukra ellátásért.

4. Fontos közmunkákat lényegében ingyenes munkaerővel elvégeztetni.

Az első munkatáborok 1935-ben jöttek létre. A „Turul Szövetség" szervezte a Maros menti munkatábort, a másikat Sárospatak mellett a sárospataki főiskola hozta létre. A „Turul"-tábor 60, a pataki 37 fős volt 4—4 hét időtartamra szervezve. 1936-tól a táborok szervezése már sokkal szélesebb körű 1935/36-ban 8 munkatábor volt, összesen 373 fővel. Maga Hóman kultuszminiszter vette kezébe az ügyet, felismerve a munkatáborok erkölcsi értékét a magyar reakció szempontjából.

1936 őszén a probléma a Minisztertanács elé került és 1937 tavaszán központi irányítás mellett már szervezettebb ütemben folyt a munkaszolgálat megszervezése. A kormány 4400/1937. VK. M. számú rendeletével létrehozta az „Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkatáborainak Szervezetét". Ennek keretében nyáron 4 hétre csakis a diákszövetség keretébe tartozó ifjúság egyesületének és Emericana-nak tagjai számára közmunkák elvégzésére táborokat állítottak fel. Vezetőik csakis olyan főiskolai hallgatók lehettek, akik 1 éves katonai szolgálatot teljesítettek, emléklapos tiszti vizsgát sikerrel letették és legalábbis karpaszományos őrmesterek voltak.

A kormány célja ezzel Szinay szerint az volt, hogy:[66]

1. az elhelyezkedni nem tudó munkanélküliek egy részét ideiglenesen munkatáborokba tömörítsék és hasznot hajtóan foglalkoztassák;

2. a munkatáborokban résztvevők nemzeti irányú nevelését kiegészítsék és őket a honvédelem érdekében elő- vagy utóképzésben részesítsék;

3. szociálpolitikai szempontokat vett figyelembe, amik a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből származó egyének együttéléséből és megértő együttműködéséből fakadnak a magyar jövő számára.

63 Magyar nemzeti munkaszolgálat. Vitéz *Szinay Béla* előadása 1939-ben. 11. o.
64 Uo. 3. o.
65 A hitleri Németországban az 1935. június 26-i törvény rendelte el az általános munkaszolgálati kötelezettséget. A munkaszolgálat időtartamát 6 hónapban állapították meg. Kötelező munkaszolgálat volt Németországon kívül: Bulgáriában (1920-tól), Lengyelországban, Romániában (1937-től) és Spanyolországban. Több kapitalista országban az ún. „önkéntes munkaszolgálat" volt érvényben.
66 *Szinay:* Idézett előadás 14. o.

A célokat tehát nyíltan meg is mondták.

1937-ben — a tervezett 18 férfi és 2 női munkatábor helyett — 14 férfi és 2 női tábort állítottak fel. Lényegesen többet, mint a megelőző években együttvéve. A táborok létszáma összesen 588 fő volt.

1939-ben az úgynevezett honvédelmi törvény már az általános kötelező munkaszolgálat bevezetésére irányult. Imrédy Béla programbeszédében 1938 tavaszán ezeket mondta:

„A népi egység gondolatban és lélekben való összeforrást jelent. Ezt az összeforrást olyan intézkedésekkel is elő kell mozdítanunk, amelyek a nemzeti társadalom egyes rétegeit egymás kölcsönös megismerésére, és bízom benne: megszeretésére fogják vezetni. Éppen ezért programunk a kötelező munkaszolgálat bevezetése."

Nos, ez a program a fasiszta háborús készülődés részeként 1939-ben a megvalósulás útjára lépett a „Magyar Nemzeti Munkaszolgálat"-tal (a továbbiakban MNM).

Az 1939. II. tc. 230. §-a a „Közérdekű munkaszolgálatról"[67] meghatározta, hogy 21—24 éves korig évi 3 hónap (ha katonai szolgálatra alkalmatlan) minden 18 éves korú értelmiségi férfinak részleges kötelezettséggel, mintegy a katonai szolgálat helyettesítéseképpen közmunkát kell végeznie. Már a 4. polgári elvégzése után, 17 éves korukban önkéntes alapon ugyancsak munkatáborokban vehetnek részt. 1939-ben nagyarányú előkészítések folytak az MNM további kiépítésére: vezetői tanfolyamokat szerveztek, szabályzatokat, kiképzési tervezeteket szerkesztettek, anyagi beruházások terveit és a személyi előkészítés munkálatait végezték.

Érdekes a személyi előkészítés jellege:

Parancsnokságokat és körzetparancsnokságokat állítottak fel.

A személyzet három csoportból tevődött össze:

1. *törzsszemélyzet,* amely állami tisztviselőkből, nyugállományú tisztekből és altisztekből állt. Ezeket kinevezték és havi illetményt kaptak rang és fizetési osztály szerint.
2. *önkéntes továbbszolgálók,*
3. *kötelezettek.*

Ez a két csoport teljes ellátást és katonai zsoldot kapott.

Az egész MNM tehát katonai szervezésű, katonai fegyelmen épülő intézmény volt, amelynek az volt a szerepe és „fő feladata, hogy a honvédség mellett a második legnagyobb nevelőiskolája legyen a nemzetnek".[68] Ezenkívül azt a szerepet is szánták, hogy a hadsereg felriasztható kerete is legyen, pontosabban annak műszaki segédszolgálata. Az évi 3 hónapos munkatábor egyenértékű volt a hadseregben folyó póttartalékos kiképzéssel.

A munkatáborok programja is jellemző volt:

A férfitáborok napirendje:

1. Effektív munka — $6\frac{1}{2}$ óra (öntözés, csatornázás, útépítés, vízszabályozás stb.).
2. Vallásos foglalkozás, ima napi 1 óra, vasárnap istentisztelet és vallásfelekezeti elmélkedés.
3. Nemzetvédelmi kiképzés szombat-vasárnap kivételével napi 1 óra.
4. Nemzetvédelmi előadás napi 1 óra.

A nemzetvédelmi előadásra — a célt ismerve — természetesen nagy súlyt helyeztek. Ezeknek az előadásoknak volt a feladata az a bizonyos

67 Ez a cikkely nem azonos a honvédelmi törvény 1939. II. tc. 87. §-ával, a „Honvédelmi munkakötelezettség"-ről szóló rendelettel, amely 14—70 éves korig terjedt.

68 *Szinay:* Idézett előadás 33. o.

erkölcsi megdolgozás, amire Horthyéknak az ifjúság körében különösen nagy szükségük volt.

Ismét Szinayt idézve:

„A MNM az új magyarságot formálja, mert a munkaszolgálatosaiban a hazaszeretetet és a nemzeti érzelmet fokozza, a közösségi érzést kialakítja, ... a magyar sorsproblémákat ismerteti, új életbölcseletet és világnézet kifejlődését elősegíti, ápolja a faji eszmét és a népi jelleget."[69]

Mindezzel elősegíti a honvédség szellemének feljavítását és főleg az a nagy jelentősége, hogy a MNM-ben kapott „állampolgári nevelés által a fiatalság nem egykönnyen sodródik felelőtlen politikai tényezők ölébe. A katonai szolgálatot megelőzőleg az állam utolsó alkalma arra, hogy a hatékony szervezet keretében az esetleges hibákat kijavítsa."[70]

A horthysta katonai vezetés a MNM-ot többek között a sorozás előtti „szűrés"-nek is szánta, melynek során felderíthette az „esetleges hibákat", azaz az illető fiatal netán demokratikus, haladó világnézeti beállítottságát, és így megakadályozta a „lélekfertőző" eszmék bejutását a hadseregbe.

A várható ellenséges ország lakossága felé irányuló propaganda tartalma és módszerei

A háború megvívásához — azaz igazságtalan, rablóháborúk sikeréhez — szükséges erkölcsi-poltikai feltételek biztosítására törekedve, a magyar ellenforradalmi vezetők nem korlátozták azokat *csak* a magyar belviszonyokra. Hangsúlyozták, hogy a háború szellemi előkészítéséhez tartozik *a világ közvéleményének a megnyerése* is, amely „hatalmas erkölcsi támaszt, hátvédet és esetleg háború esetén valóságos segítséget nyújthat".[71] Ezért szükségesnek tartották az aktív tevékenység kifejtését a meglevő vagy várható szövetségesek és a semlegesek felé. Ez az aktivitás szerintük „az ország életének, kultúrájának, művészetének megismertetésével kezdődik. A nemzeti célkitűzés iránti rokonszenv keltésével kezdődik. A nemzeti célkitűzés iránti rokonszenv keltésén át annak elismertetéséhez, illetőleg támogatásához vezet."[72]

A kifelé irányuló erkölcsi előkészítés másik fontos feladatául „a várható ellenfél erkölcsi erejének gyengítését" jelölték meg. „A várható ellenfél gyenge pontjait már békében ki lehet használni arra, hogy állami célkitűzéseinek indokolatlan, igazságtalan és jogtalan volta kimutatható legyen, erkölcsi hitele csorbát szenvedjen. Politikai és gazdasági terveit keresztezni lehet, meggátolván ezzel erkölcsi és anyagi megerősödését, fejlődését"[73] — írtak erről a már említett szerzők. Mindez a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy elsősorban a szomszédos államok politikai és gazdasági helyzetének állandó felderítését kulcskérdésnek tekintették és meglehetősen erős kémhálózatot építettek itt ki. De nemcsak felderítettek ezekben az országokban, hanem aktívan támogattak is minden olyan erőt, amelyek ezeket az országokat belülről igyekeztek bomlasztani. Sőt, nyíltan is hangoztatták, hogy az úgynevezett kisantant államokban élő „magyar kisebbségnek" az a feladata, hogy élesztője, kovásza legyen az illető állam belső szétzüllesztésének.

Magyarországon sok millió koldus élt, de a hazai reakció semmi pénzt nem sajnált a külföldi diverziós célokra. A jugoszláv terroristákat Magyar-

69 Uo. 27. o.
70 Uo. 28. o.
71 *Bán—Rakolcai:* i. m. 58. o.
72 Uo.
73 Uo.

országon képezték ki és rejtegették, az úgynevezett „erdélyi lázadást" Homlok Sándor vezette, aki azután „híven képviselte" hazáját, mint berlini katonai attasé, 1944-ig! Kozma Miklós, a későbbi belügyminiszter a lengyel fasisztákkal együttműködve fejtett ki diverziós tevékenységet Kárpát-Ukrajnában. A harmincas évek közepétől főleg Csehszlovákia déli részein, szlovák és magyar nacionalista elemekből szabadcsapatokat szerveztek különleges harci feladatokra, hogy „ne legyen olyan nagy a csend a Felvidéken".

Ily módon a háború erkölcsi előkészítése a várható ellenséges országokon *belül* Horthyék részéről lényegében azonos módszerekkel folyt, mint *Magyarországon belül.* Hallatlan energiát fordítottak a külső-belső közvélemény formálására, mint a háború előkészítésének egyik döntő frontjára. A háború előkészítése két fronton történik — hangoztatták: a fegyveres fronton és a lélek frontján. A magyarság nagy nemzeti célját csak küzdelemmel érheti el és ez a „küzdelmünk két fronton történik, melyekből mindegyiket halálosan komolyan kell vennünk"[74] — írta könyvében vitéz Csikós Jenő, magyar királyi honvéd őrnagy. Ez a másik front a propaganda frontja, melynek — a szerző véleménye szerint — elsősorban a következő lélektani motívumokra kell épülnie:

— a riadalomra. Ez könnyen biztosítható, mivel a „bizonytalanság érzete mai életünkhöz szinte hozzátartozik";[75]
— a nyomorra;
— a gonoszságra (ezen elsősorban a forradalmi mozgalom rágalmazására fordítja a figyelmet);
— a közömbösségre (itt arra épít, hogy az emberek végül is rádöbbennek az ellenállás reménytelenségére);
— a vagyonszerző vágy kihasználására;
— a politikai és nemzeti sérelmekre és vágyakra;
— a pletyka-ösztönre;
— a nevető-ösztönre (bomlasztó tréfák);
— a családi érzésre;
— az igazságszeretetre (igaznak tetsző jelszavak hatását);
— a vallásos érzésre stb.

Mindezeket az érzelmi motívumokat figyelembe véve dolgozták ki Horthyék a propagandatevékenység átfogó hálózatát, amely mind az ország erkölcsi-politikai felkészítésében, mind a világ közvéleményének megnyerésében, mind pedig az ellenséges hátország erkölcsi züllesztésében döntő fontosságú tényező volt.

Horthyék propagandahálózatának eszközeit és módjait Csikós az alábbi sémában vázolta:[76]

Ha szemügyre vesszük, hogy ezek az eszközök és módok ténylegesen léteztek, valóban áthatották az egész társadalmi életet és valamilyen formában mindenhová — a legeldugotabb tanyákra is — eljuttatták az ellenforradalmi agitációt, s elgondolkozunk ezeknek az eszközöknek és módoknak a lényegén, belső tartalmán, azaz a horthysta propagandán — nem túlzás az a következtetés: a horthysta reakciós ideológia mindenhová, minden egyes emberhez eljutott és valamilyen fokon hatással volt rájuk. A magyar ellenforradalom politikai és katonai vezetésének — a széles körű terrorra és a hatásos ideológiai megtévesztésre támaszkodva — sikerült biztosítania a lakosság olyan erkölcsi-politikai állapotát, amely kedvező

[74] vitéz *Csikós Jenő:* A másik front. Singer és Wolfner Kiadó, Budapest, 1940. 110. o.
[75] Uo. 68. o.
[76] Uo.

A propaganda eszközei és módjai		
Rádió	Sajtó	Film
Röplap	Kép	Hirkiáltó gépek
Firkálás	Szinház	Suttogás
Agitativ utcai jelenet	Utcai tömegtüntetések	Irodalom, zene, képzőművészet

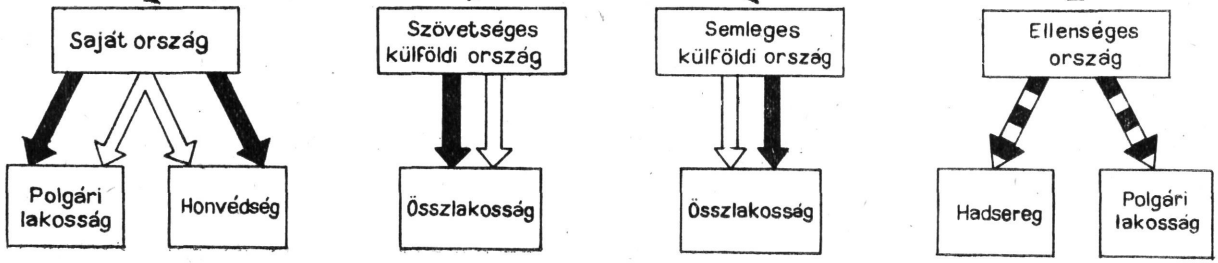

Jelmagyarázat:

1. Elhárító művelet
2. Erősítő művelet
3. Romboló művelet

volt az uralkodó osztályoknak, sikerült a hátországot és a hadsereget a reakciós célok megvalósítása irányába ható eszmék, érzelmek és akarat befolyása alá vonni és tartani. A raffinált, mindenre kiterjedő, főleg érzelmekre összpontosuló ideológiai nevelés a nacionalista uszításon, a zsidó-kérdés állandó napirenden tartásán, a soviniszta nóták, imák, versek betanításán, a legvadabb szovjetellenességen keresztül, a spicli-rendszer körültekintő kiépítésével és a nyílt terror alkalmazásával sikerült olyan hátországot teremteniük, amely lényegében az ország felszabadításáig *nem* omlott össze. Nagyon sok becsületes embert sikerült megszédíteniük, akik közül a többség igazságosnak és jogosnak tartotta a müncheni és a bécsi döntéseket — mint közeledést a „magyar birodalmi eszme" megvalósulásához. Elhitte a háború szükségességét, mint a trianoni területcsonkítás teljes felszámolásának egyetlen eszközét. Viszont a Szovjetunió elleni hadbalépés, azaz a háború konkrét valósággá válása sokakat rövid idő alatt ki is józanított. A soviniszta métely hatása fokozatosan csökkent és már a háború első hónapjaiban előtérbe került szociálisgazdasági problémák és a több mint két évtizeden át táplált nacionalista-militarista szellem eszmeileg nem bizonyult olyan erősnek, hogy le bírta volna gyűrni a háborús célokkal szembeni közömbösséget és ellenszenvet. A horthysta vezetésnek a megfélemlítés és sakkbantartás jól bevált eszközeihez kellett elsősorban folyamodnia, hogy az „ezeréves militarista hagyományok", „a magyar hősi erények" hordozói: a magyar katonák, az agresszív népellenes háborúban cserben ne hagyják a „Legfelsőbb Hadurat" és egész politikai és katonai vezérkarát.

És ez a terror a második világháborúban még szervezettebb és mélyrehatóbb volt, mint annak előtte.

Ebben a munkában a klérus mellett aktívan tevékenykedtek a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői is, akik már a Tanácsköztársaság alatt elárulták a magyar munkásosztályt, majd pedig szabályos paktumot kötöttek Bethlen István miniszterelnökkel, kötelezve magukat a munkásegység megbontására, a dolgozó nép mozgalmainak elárulására, a haladó gondolkozású emberek kiszolgáltatására. A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői demagógiájukkal ugyanazon cél érdekében befolyásolták a tömegeket, mint a klérus, a fehérterror különítményes tisztjei és a Horthy-rendszer egész népellenes, reakciós vezetése.

A terror eszközével teremtett „rendet" azonban a mélyben izzó megmozdulások minduntalan megbolygatták. A társadalmi ellentéteket Horthyéknak nem sikerült „kiküszöbölni". Az illegalitásba üldözött magyar kommunistákat nem tévesztette meg a fasiszta demagógia, de nem félemlítette meg a legszélsőségesebb terror sem. A Magyar Kommunista Párt volt az egyetlen politikai tényező, amely reális képet adott Horthy-Magyarországról, és szervezte a munkásosztály és dolgozó parasztság legöntudatosabb tagjainak mozgalmát, harcát az ellenforradalmi reakció ellen. A kommunisták felvilágosító munkájának hatására ismerték fel fokozatosan a dolgozó emberek a valóságot és mentek velük együtt sztrájkolni, tüntetni. A valóságos helyzet felismerése indította el Böszörmény „kaszáskeresztes" mozgalmát, a sok ezer éhező parasztot megmozgató felvonulást Pest ellen. Egyedül a magyar kommunisták voltak ebben az országban azok, akik a dolgozó nép boldogulásáért és felvilágosításáért a kínzásoktól, a haláltól sem rettentek vissza.

Ha a „nemzetnevelés" és „nemzetvédelem" szörnyű társadalmi kihatásait figyelembe vesszük, megközelítően reálisan tudjuk értékelni annak jelentőségét, hogy a terror és megfélemlítés legbrutálisabb alkalmazása

ellenére is voltak Magyarországon sztrájkok, tüntetések és partizánharcok a rendszer ellen.

Magyarország Hitler utolsó csatlósa volt az agresszív háborúban. És ebben a „végső kitartás" dicstelen tényében a negyedszázados erkölcsi-politikai „nevelőmunkáé" a főszerep.

Sőt, a „nevelőmunka" oly szerteágazó és oly mély volt, hogy nemcsak a felszabadulás utáni években, de még az 1956. évi ellenforradalomban is hatott. A felszabadulás után elmulasztottuk felmérni a nacionalizmus hatását és ez súlyos következményekkel járt. Az 1953 után előretörő nacionalista, revizionista támadást így meg sem tudtuk állítani. Politikai tömegmunkánk, ideológiai frontunk nem bírálta alaposan ezeket az eszméket. A szocializmus építésében elkövetett minden hiba viszont közvetve vagy közvetlenül a nacionalista propagandának kedvezett. E hibák és mulasztások könnyítették meg a nacionalizmus előretörését 1956-ban.

Az 1956. évi ellenforradalom egyik legfontosabb ideológiai fegyvere a nacionalizmus volt. A nemzetközi imperializmus, a magyar reakciós erők itthoni és nyugaton élő maradványai és a külső-belső reakcióval szövetségre lépő revizionista csoport a nacionalizmus eszméjét használta fel a proletárdiktatúra elleni támadásban.

A burzsoá nacionalizmus fő jelszavai voltak Magyarországon:

— a *„nemzeti kommunizmus"*, amely nemzeti sajátosságok hangoztatásával elveti a szocialista építés általános érvényű törvényeit, a szocialista országok egységének megbontására tör és a proletárdiktatúra feladásához vezet.

— „Egyenlőségen alapuló magyar—szovjet barátság" követelése, amely a külpolitikában a „semlegességgel" takarózott. A magyar ellenforradalmárok célja az volt, hogy Magyarországot először elszakítsák a szocialista tábortól, majd szembeállítsák vele, végül az imperialisták táborába vonják. Ez a „semlegesség" a szocialista tábor ellen irányult és a haladás erőit gyengítette nemzetközi és hazai méretekben egyaránt.

A jelszavak „nacionalista nemzeti egységet", „független Magyarországot" és az ezeréves határokat követelték vissza, akárcsak Horthyék! De már nem *más* népektől, hanem a magyar urak részére az uralomra jutott *magyar dolgozó tömegektől!* A nacionalista, soviniszta, de főleg a szovjetellenes úszításban az 56-os ellenforradalom „követelései" nem voltak újak. Némileg módosított, de egyazon lényeget tartalmazó változatai voltak annak a nemzetellenes, hazaáruló ideológiai propagandaanyagnak, amit a Horthy-rendszer ideológusai és politikusai két évtizeden át *hivatalosan* vallottak és terjesztettek.

STROMFELD AURÉL VILÁGHÁBORÚS PORTRÉJÁHOZ*

Hetés Tibor

„Por és hamu lett a hadsereg, amelynek évtizedeken át tagja voltam" — írja naplójában Stromfeld, s ezzel önmaga is jelzi azt a választóvonalat, amelyet a világháború jelöl életében. Porrá s hamuvá vált a hadsereg, alkotóelemeire bomlott az az állam, amelyet védelmezett, és ez a négy háborús esztendő Európa térképén is maradandó változást okozva nem múlt el nyomtalanul azok felett sem, akik részesei és szenvedői voltak a tragikus éveknek. Másként indultak és másként tértek meg.

Stromfeld színes és gazdag katonai tapasztalatokkal teli pályán haladt. A világháború kitörése számára legérdekesebb, a legteljesebb szakmai elismerést jelentő beosztásban érte. A Monarchia legmagasabb katonai iskolájában, a wieni Kriegsschuleban — elsőként és egyetlen honvédtisztként — tanított. Életpályája, minden szubjektív nehézsége ellenére is, töretlenül ívelt felfelé. Gyermekkori vonzalma a katonatiszti pálya iránt minden mást háttérbe szorított, de továbbtanulásának tulajdonképpen ez volt egyedüli módja. E vonzalmon belül azután mindjobban megerősödött a pedagógiai elhivatottság, és ez szerencsésen párosult a tudományos tevékenység iránti vággyal. Családi körülményei, az emberek — katonái — iránt lépten-nyomon megnyilvánuló, belső énjéből fakadó humánus gondolkodás és felfogás, fogékonysága a társadalmi problémák iránt, s ezek napirenden tartása írói ténykedésében, mindmegannyi jellemző mozzanat, eredője, szülője annak a roppant nagy életszemlélet-változásnak, amely Stromfeldben bekövetkezik. A világháború négy esztendeje az érés ideje. A takargatott társadalmi és politikai ellentmondások a maguk nyerseségükben kibontakoznak és óhatatlanul nagy hatással — nagyon ellentmondásos hatással — jelentkeznek Stromfeldben, ugyanakkor, amikor meggyőződéstől vezettetve, katonai képességeinek maximumát nyújtja a bensejében élő haza érdekében. Ennek részleteit idézi az alant közölt fejezet.

Stromfeld katonai pályafutásának csúcsát jelzi a Magyar Tanácsköztársaságban játszott szerepe. Ezt megelőzte a magyar polgári demokratikus forradalom néhány hónapja, mely az aktív politikai életbe való bekapcsolódás ideje. A háborús évek és a forradalmak együttvéve jelentik azt az időszakot, amelyben végleg gyökeret eresztenek benne a szocializmus eszméi. Az ellenforradalom brutálisan leszámol a Tanácsköztársasággal, vezetőivel, köztük Stromfelddel. Elítélik. Elítélése és bebör-

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

tönzése teljessé teszi szembefordulását az ellenforradalommal, uralkodó osztályaival, egykori idealista világnézetével. Korai halála azonban bimbójában sorvasztja el annak lehetőségét, hogy a szocialista Magyarországért elkezdett politikai küzdelme a maga teljességében és hatékonyságában kibontakozzék. Elismert vezetője lesz a szociáldemokrata baloldalnak, tagja a kommunisták illegális pártjának, de már nem érheti meg annak a politikai célkitűzésnek megvalósítását, amelyet ő a szociáldemokrata párt 1926. évi kongresszusán ekként fogalmazott meg:

„A kíméletlen osztályuralom és a gazdasági válság által legjobban sújtott társadalmi rétegek: a fizikai és szellemi munkásság, valamint a földmunkások és a kisbirtokosok panaszait az államhatalom minden rendelkezésre álló eszközzel elnyomja. Ezen társadalmi rétegek pusztulása az ország pusztulását jelenti. Az ellenforradalmi diktatúra megbuktatása tehát létérdeke az országnak."

* * *

Annyi vészterhes és előjátékkal teli év után kitört a világháború. A Monarchia Szerbiának szóló hadüzenetét követte Németország és Oroszország hadbalépése, majd a láncreakció folytatódott: Franciaország, Anglia kapcsolódott be a háborúba. A nagyhatalmak államférfiai gonosz szemforgatással mosták kezeiket. Mindegyik a békének kívánt élni, népét a háború áldozatától akarta megmenteni, de az „ellenség üzelmei" és a „gondviselés másképp határozott"! Az egyetlen erő, amely a háborúval szembefordulhatott volna, a nemzetközi munkásmozgalom volt: opportunista vezérei azonban megszavazták a „hon védelmét". S amíg a leigázott és kiszolgáltatott népmilliók egymást irtják, addig a „tőkésosztály jól megszedi magát minden országban".

Lenin jóval a háború előtt megmásíthatatlan tényként beszélt arról, hogy „az európai háború elkerülhetetlen". A háború kitörésekor — éppen egy ausztriai börtönben, ahová néhány napra elzárták az osztrák hatóságok — a háború jellegére is rámutatott: „Az európai és világháború világosan és határozottan burzsoá, imperialista, dinasztikus jellegű háború. Harc a piacokért és idegen országok kifosztásáért, az a törekvés, hogy elfojtsák a proletariátus forradalmi mozgalmát és az országokon belül megsemmisítsék a demokráciát, az a törekvés, hogy a világ proletárjait félrevezessék, egymással szembeállítsák és legyilkolják oly módon, hogy az egyik nemzet bérrabszolgáit a másik nemzet bérrabszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében — ez a háború egyetlen reális tartalma és jelentősége."[1] Lenin éleslátóan és optimista módon jegyezte meg, hogy „végül is a munkásosztály győzelmet arat".

Stromfeld, az „ízig-vérig katona", titkon és egy kicsit talán naivul, de bízott a háború elkerülhetőségében. A hadüzenet azután pontot tett a remények végére: az évek óta villódzó képet ágyúk torkolattüzének fénye világította be. Nem lelkendezett, sőt már néhány hét után hangulata letargikussá, pesszimisztikussá vált. Nem pacifista érzelmei, hanem humanista gondolkodása akadályozták a való helyzet alakulásának felismerésében. Figyelemmel kísérte a nemzetközi helyzetet, tisztában volt a gazdasági érdekellentétekkel, tudta, hogy a háború előkészítése folyik — de a kényszerítő erők és törvényszerűségek meghatározó szerepénél többre értékelte az „államférfiúi bölcseséget", amelyet ő ekként fogalmazott meg: „tudatában vannak a vezető körök, hogy milyen megrázkódtatásoknak

[1] *Lenin* Művei 21. köt. Szikra, Budapest, 1951. 1. o.

teszik ki államaikat egy háború esetén". Saját emberi humanitásából indult ki — s tévedett! De nem is lehetett másként. Aki a háborút elvileg a társadalom egésze, a „köz" érdekeként látta, annak a gyakorlatban, a háború kitörésének pillanatában csupán annyi magyarázata lehetett: a haza érdeke így kívánta. Nem tehetett mást, minthogy teljesítette kötelességét a „köz"-zel szemben.

Stromfeld azonban nemcsak reménykedett a háború elkerülhetőségében, hanem ellenezte is azt. Nem elvi-politikai alapon, nem a hódító, imperialista háborút ítélte el, hanem kifejezetten gazdasági, katonai természetű ellenvetései voltak. Éveken keresztül közel állt a boszorkánykonyha üstjéhez: tisztában volt az erőviszonyokkal, s a megelőző évek tapasztalatai tisztán látóvá tették.

A Monarchia hadserege számban, felszerelésben és kiképzésben is mélyen alatta maradt a helyzet követelte mértéknek. Az antant 5 700 000 katonát sorakoztatott fel, s ezzel szembeállítani a központi hatalmak csak 3 500 000-et tudtak — amiből a Monarchia mindössze 1 400 000-et adott.

Kétséges volt előtte a háború kimenetele. Eleinte gyors befejezésben látta a gyengeség ellenszerét. Amikor ennek lehetetlensége előtte is nyilvánvalóvá vált — nagyon hamar felmérte az új helyzetet —, kétségei hazája sorsa iránti aggódássá alakultak. A háborúba induló Stromfeld lelkivilága merőben ellentétes érzésekkel volt tele.

A mozgósítással megindult hadigépezet az előre kidolgozott haditervek alapján kezdte meg felvonulását.

Miután a Monarchia és Németország Oroszországgal és Franciaországgal szemben megkezdte a hadműveleteket, az eredetileg Szerbia—Montenegro ellen indult háború, a balkáni hadszíntér, másodrendűvé zsugorodott. Ezért a hadvezetés augusztus 6-i parancsa módosította a szerb hadszíntérre felvonult erők feladatát: „A Balkán-haderők feladata, hogy legalábbis az ellenségnek a Monarchia területére, főképpen Bécs, vagy Budapest felé irányuló betörését megakadályozza."[2]

A szerbiai hadszíntérre az 5. és a 6. hadsereg vonult fel — illetőleg még a 2. is, amelyet azonban két héttel az oroszországi mozgósítás után kivontak és északra szállítottak.

A balkáni haderő főparancsnokává a 6. hadsereg parancsnokát, Potiorek Oszkár táborszernagyot nevezték ki, aki a hadműveleti tervek kidolgozásában teljesen szabad kezet kapott. Terveit sokan már a háború előtt bírálták, így Krauss tábornok is, aki kijelentette, hogy „ez a támadási irány nélkülözi a sikernek minden előkészületét és feltételét".[3]

A hadműveleti tervből kitűnik, hogy a hadjárat súlyát az 5. hadsereg viselte. A hadműveleti tervvel Frank tábornok nem értett egyet, azt az 5. hadseregre nézve túl kockázatosnak tartotta. Emellett a hadseregnek olyan területen — erdős-hegyes — kellett harcba lépnie, ahol a kellő felszerelés híján csökkent a mozgékonysága. Mind emellett tüzérsége is csak részben volt használható.

Stromfeld hadibeosztása a XIII. (zágrábi) hadtesthez szólt, amely a támadás súlyát viselő 5. hadsereg kötelékébe tartozott. Egy nappal azután, hogy visszatért kalandos balkáni útjáról, jelentkezett a hadtestparancsnokságon, ahol a hadtest vezérkari hivatalának főnökeként (Kanzleidirektor), valamint az első offenzíva idején, mint az anyagi ellátás vezetőjét a szállásmesteri (Quartirmeister) teendők ellátásával bízták meg. A második

[2] A parancsot idézi vitéz *Nagy Vilmos:* Az 1914. évi szerbiai hadjárat. III. Hadműveletek. Szerző, Budapest, 1934. 39. o.

[3] General der Infanterie Krauss: Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg. Lahman, München, 1920. 123. o.

offenzíva alatt a vezérkari főnök helyetteseként dolgozott. A támadás megkezdéséig energiáját nem kímélve végezte, elsősorban a szállásmesteri, anyagi, ellátási teendőit. Kiderült, hogy az évek óta tartó készülődés ellenére a legtöbb helyen elégtelen, mondhatni silány az anyagi ellátás, a csapatok számos problémával küzdenek. A hadszíntér újabb és újabb megoldására váró feladatokat rótt nemcsak a hadműveleti, hanem az anyagi ellátás vezetőire is. Folyamakadályok, amelyek a korszerűtlen átkelési eszközök miatt még nagyobbakká váltak, északnyugat-délkeleti irányú hegyláncok, sok és gondozatlan erdő, az oly sokszor átkozódva emlegetett kukoricás, amelyben a katonák „elvesztek", gyér lakosság, ritka és kicsi falvak, nagyon gyenge útviszonyok, túlnyomórészt keskenyvágányú vasútak, vízszegény karsztos területek — egyszóval: nehéz hadműveleti és még nehezebb hadtápterületek.

A támadásra és a Drinán való átkelésre augusztus 11-én hajnalban jelent meg a XIII. hadtest parancsnokának a parancsa: „A XIII. hadtest (36. ho., 13. gy. dd., 11. hgy. dd.) VIII. 12-én Batarnál a Drinán át fog kelni... Szándékom VIII/12-én, hajnalban mindenekelőtt a hídépítés helyét biztosítani, hidat veretni... 5. vonatok: készültségi helyzetükbe a csapatok csupán a lőszer- és egészségügyi málhásállatokat vigyék magukkal... 6. Élelmezés: VIII/11-én a csapatok még indulás előtt étkezzenek. Pótlékként minden ember sűlthúst vigyen magával. VIII. 12-én egy tartalék adag fogyasztandó el..."[4]

A XIII. hadtest csapatai 12-én hajnalban sikerrel átkeltek a Drinán.

Az első háborús epizódra a hadtestparancsnokság egyik távirász a, Smelkó Pál emlékezik vissza: „1914. augusztus 12-én a Drina mentén megkezdődött a támadás... Mi néhányan elég közel álltunk a Stromfeld, Casinelli, Pfeiffer Hauptmann távíróreferens és még egy-két más vezérkari tisztből álló csoporthoz... Tőlünk jobbra a 150 mm-es haubitzok szórták a gránátot a velünk majdnem szemben levő Jerebicka, Crkva nevű falu mellett levő kolostor ódon falaira. Mindnyájan nagy érdeklődéssel bámultuk ezt az 1914-es első háborús élményt. Báró Pfeiffer, egy osztrák arisztokrata, elkezdett áradozni a robbanások láttán, hogy »ach wie schön ist das, wie grossartig«. Erre Stromfeld mintha egy kicsit végigmérte volna Pfeiffert és Casinellire nézve azt mondja: »Ist das schön herr Hauptmann?« Erre mi is összenéztünk egy kicsit."[5]

A XIII. hadtest támadása 16-án és 17-én is folytatódott. A hadtest hovatovább annyira előretört, hogy 18-án támadása — elszakadva a többi erőtől — ék alakban messze előrenyúlt. Ez azonban mit sem változtatott az általános helyzeten. Bekövetkezett az első vereség, amelynek okait a haditerv elhibázott voltában, a vezetésben és nem utolsó sorban az utánpótlás csődjében kell keresni. Amint arról a jelentések is beszámoltak, ez alól a XIII. hadtest sem volt teljesen kivétel. „Most a szilva és kukorica megmentettek, de nemsokára már az sem lesz. Mit csináljunk akkor?" — írta a 42. hadosztály parancsnoka jelentésében a visszavonulás után.

Úgy tűnik, mintha a fentiekkel Stromfeld tevékenységéről is rövid, de megfellebbezhetetlen bírálatot mondtunk volna. Nem így van. Beosztása folytán ugyanis — csak a XIII. hadtest ügyei tartoztak rá — nem rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy önállóan segíthetett volna a bajokon.

[4] A parancs szövegét közli: A világháború 1914—1918. VI. köt. Szerkeszti és kiadja: A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929. 74—75. o.

[5] *Smelkó Pál* visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. Smelkó Pál a háború és a forradalmi események után sem szakadt el Stromfeldtől. A húszas években együtt dolgoztak a Magyar Szociáldemokrata Párt XIV. kerületi alapszervében.

Ha az 5. hadsereg nem kapott utánpótlást, ő sem adhatott. Ami elfogyott, pótolhatatlan maradt. De a XIII. hadtest a sikeres átkelést és a viszonylag zavartalan előnyomulást, az egészhez mért legjobb eredményt — a jelentések kivétel nélkül a XIII. hadtest teljesítményét emelik ki — az elfogadhatóan működő, többnyire időben érkező utánpótlásnak is köszönhette.

Milyen tapasztalatokat nyújtott Stromfeld számára az első támadás és kudarc? Az *utánpótlást* már említettük. A *veszteségek* igen nagyok voltak — a harcoló erők 25%-a! Ez azt jelentette, hogy 100 000 gyalogosból 25 000 — és ebből kb. 15 000 magyar volt. Stromfeldet mérhetetlenül lehangolta a vérveszteség, hiszen még csak néhány nap telt el a háború kezdete óta. Ez a nagy véráldozat természetesen elsősorban a vezetés hibáiból következett be. Gyalogságunk a megerősített állásokban levő ellenséget rendszerint arcban és nem kellő erejű tüzérségi tűzzel támogatva támadta. Vajon mit gondolhatott erről Stromfeld, aki egyik elkészítője volt az 1912. évi kiadású gyalogsági szabályzatnak? Ezek a *harcászati* tapasztalatok pedig éppen a legnagyobb teljesítményt felmutató XIII. hadtestnél jelentkeztek a legkirívóbban!

„A monarchia első csatája a cerplaninai, vagy első Drina menti csata az egész vonalon kudarccal végződött. A szerb sereg pedig a mi hadvezéri hibánkból győzelemhez jutott. A kudarcot Conrad és Potiorek terhére kell írnunk."[6] — foglalta össze véleményét a polgári hadtörténetírás.

A központi hatalmak legfelső vezetésének figyelme elsősorban az orosz hadszintér felé fordult, ahol a hadműveletek ugyancsak kedvezőtlenül alakultak. A Balkánon elszenvedett vereség nyomán egymást érték a vádaskodások, amelytől a külügy sem maradt távol. Érthető, hiszen a szerbiai hadművelettől várt külpolitikai siker elmaradt. Potiorek, aki a kudarcot illetően nem megfelelő következtetésre jutott, ismét előtérbe helyezte a szerbiai támadó hadműveletekre való felkészülést. A hadseregfőparancsnokságot valósággal bombázta elképzeléseivel, míg végül is a szeptember 4-én kézhez kapott táviratból értesült, hogy a hadsereg-főparancsnokság „a támadáshoz hozzájárul és végrehajtását Nagy méltóságodra bízza". Teljesült a „csapatok kívánsága", melyek „attól a forró óhajtól vannak áthatva, hogy előrevezettessenek" (Potiorek). Az új tervben az 5. hadseregre az a feladat hárult, hogy szeptember 8-án átkelve a Drinán és a Száván, támadó előnyomulását délkelet irányban megkezdje.

Tüzérségi előkészítő tűz után a XIII. hadtest 8-án kísérletet tett az átkelésre, de a szerb hadsereg katonai vezetése a hadműveleti szünetet kihasználta és kiépítette védelmi rendszerét, minden átkelési kísérletet gyalogsági és tüzérségi tűzzel visszavert. A medasi fő átkelési helynél — a hadtest legészakibb pontján — a 36. hadosztály 79. gyalogezredének áthajózott öt százada közelharcban elvérzett. A hadtest — különösen a 42. és a 36. hadosztály — emberfeletti küzdelmet vívott, hogy az átkelési parancsot végrehajtsa, a részleges kudarc azonban ismét bekövetkezett.

Stromfeld a szó legszorosabb értelmében „végignézte" ezt a pokoli színjátékot. A nap „legnagyobb részét egy minaret legmagasabb pontján megfigyelésen töltöttem" — írta feleségének szeptember 15-i levelében, amelyben születésnapi szerencsekívánatait köszönte meg. „Nem tudom, hogy tegnap írtam-e neked, szerelmem, *nagyon nehéz nap volt*..." A levél folytatása aggódással teli optimizmusról árulkodik: „Mi az esemé-

[6] *Julier Ferenc:* 1914—18. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 32—33. o.

nyek olyan időszakát éljük újra, amely a felőrlődésnél is több. Itt majdnem »lét vagy nemlét«-ről van szó. A honvédek hősök és állíthatom, a hadsereg magja! Amit itt teljesítenek, hihetetlen." Végül azzal az óhajjal búcsúzott, hogy a „sok vér ellenében, amely itt elfolyt, végleges eredményünk legyen. É. (Észak, az orosz front — H. T.) úgyis rosszul áll!"[7]

Tizennegyedike valóban „nehéz nap volt", és az új támadás sikerétől is sok függött, ha az nem is a „lét vagy nemlét" kérdéseként merült fel. Amit a honvédekből kipréseltek, szintén emberfeletti volt, bár az is igaz, hogy a katonák zöme ekkor még kitartóan harcolt. Az 5. hadsereg alárendeltségébe tartozó 21. Landwehr-hadosztálynál azonban már jelentkeztek különféle problémák. A hadosztály cseh katonái közül sokan felismerték az öldöklés szörnyű hátterét és nem akartak szláv testvéreikre tüzelni. A „végleges eredmény" is váratott magára. Egyelőre a szerb hadsereg ellentámadásba ment át, majd a szeptember végi kisebb fellángolástól eltekintve, a hadműveletek súlya áttolódott a 6. hadsereg arcvonalára. Egy hónapon keresztül állóharc fejlődött ki a Drina mentén. A véres színjáték tovább folyt, mégis több idő jutott töprengésre.

Stromfeld gondolat- és érzésvilágában is megjelentek az első *háborúszülte* „válságtünetek". Most még csak elgondolkoztató probléma formájában, hellyel-közzel bírálatként. Türelmetlenné vált, mint az operáció előtt álló beteg, aki érzi, hogy a műtét szükséges, és biztatja önmagát: gyerünk, gyorsan, legyünk mihamarabb túl rajta. Mély humanista gondolkodásával nehezen tudta összeegyeztetni az átélt és látott borzalmakat, amelyek mindenekelőtt az első vonalban fekvő katonát sújtották.

Sok mindent elárul október 10-i levele, amelynek bevezetőjében lírai, kissé melankólikus hangulatú sorokba sűrítette érzéseit: „Őszi eső, nedves hideg — írta feleségének —, a hegyek, ahol annyi vér folyt, látszólag már nem bírják; ormuk, a legfelső rész megőszült, hótól födve, s így talán mindnyájan el lesznek takarva, akik ott most már *kibékülten* (Kiemelés tőlem — H. T.) egymás mellett feküsznek... Parancsnokságunk egy iskolában székel, mi egy helyiségben, ahol háromnak volna helye, kilencen! És mégis, mi ez ahhoz képest, akik előttünk 1000—2000 lépésre feküsznek és harcolnak!"

„De hogyan fog ez végződni? Mikor lesz végre döntés?" — kérdezte, s a választ önmagától, semmint feleségétől várta, majd a németül írt levelében magyarul így folytatta: „Előre, előre akarok jutni! Miért nem vezethetek én, ezekkel a csapatokkal mindent meg lehet oldani, csak vezetni kell." A felső vezetésnek szóló, mélységes csalódottságot árasztó megjegyzés így folytatódott: „Abban bízom, hogy erről veled egyszer kibeszélhetem magam. Mikor lesz ez? Efelől az áttekintést elvesztettem; e hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanság hangzik el minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt és ezért lehetetlen tiszta képet alkotni a jövőről. Lehetséges, hogy ez a módszer helyes, én nem tenném..." Aztán hangot vált, s mint mindig, úgy ebben a levelében is rajongó szerelemmel búcsúzik: „Mindenekelőtt: a távolban még jobban szeretlek — ha ez lehetséges —, mint azelőtt. Gondolataim — ha csak lehet — Nálad időznek, Kincsem, és akkor, ha — nem egyszer — egész életemet áttekintem, akkor érzem igazán, hogy Te, mit jelentesz nekem."[8]

Október végén a harctevékenység felélénkült, sőt a szerb haderőt sikerült Drina menti állásaiból kivetni. Ismét hurrá hangulat lett úrrá.

[7] Stromfeld levele feleségéhez 1914. szeptember 15-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

[8] Stromfeld levele feleségéhez 1914. október 10-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

November 16-ra a csapatok elhagyták Valjevót és elérték a Kolubarat. Valjevo az egyik legfontosabb közlekedési csomópont volt, ahonnan vasútvonal vezetett a Kolubara völgyében a Száváig. Ennek birtokbavétele rendkívül fontos volt az utánpótlás fenntartásához. Abban, hogy a Kolubara mentén hadműveleti siker született, a szerb hadsereg erőit visszanyomták Arangjelovac körzetébe — és kikényszerítették Belgrád kiürítését —, fontos szerepe volt Stromfeldnek is, aki a körülményekhez mérten biztosítani tudta csapatai ellátását. A III. osztályú Vaskoronarend hadiékítményes fokozatát éppen itteni tevékenységének elismeréséül kapta. „Igen jelentős szerepe volt — olvasható kitüntetési felterjesztésében — a trén újjászervezésében, a XIII. hadtest anyagi ellátásában, a kolubarai, rendkívül körülményes trénmozdulatoknál... Kiváló vezérkari tiszt, akinek fáradhatatlan alkotókedve a hadtest hadműveleit eredményesen megalapozta."[9]

A hóborította hegyek, a téli időjárás, a fokozódó utánpótlási nehézségek, az egyre hosszabban elnyúló arcvonal nem befolyásolta Potioreket. „Pihennünk... még nem szabad..." — mondotta, s tovább hajszolta csapatait, holott már ő is tudta, hogy az arcvonal áttörésére irányuló szándéka nem járt döntő eredménnyel, és a további üldözés anyagi feltételei sincsenek biztosítva. A december 7-i jelentések már ijesztő képet mutattak: a „legénység nagyon fáradt", az „erők elégtelenek", a „XIII. hadtest... kénytelen lesz a Kolubara mögé visszavonulni", a „zlj-ak állományai ijesztőek" — mire Potiorek is kényszerűséggel megállapította: „Az ellenség e pillanatban kétségkívül felülkerekedett..." Álláspontján ennek ellenére sem változtatott, ám a túlfeszített húr elpattant! A szerb hadsereg, amely a visszavonulás során is megőrizte erőit, hatalmas erőfeszítés árán ugyan, de ellentámadásba ment át, és ezzel megkezdődött a dicstelen kivonulás Szerbiából.

Stromfeldnek — mint a vezérkari főnök helyettesének — „igen jelentős szerepe volt... a XIII. hadtestnek a belgrádi állásokba való körülményes visszavonulásnál, a Száván történő átvonulás szervezésénél, ahol a visszavonulás vezetőjeként ritka körültekintésről tett tanúságot".[10] Végre „vezethetett" — bár ezt a szerepet nem így képzelte el. December 14-én Belgrád kiürítésének szükségessége ténnyé vált. Frank tábornok parancsában közölte, hogy a VII. és XIII. hadtest átszállítására rendelkezésre áll a hadihíd és a vasúti híd. Az utóbbi a gyalogság részére. A közelebbi szabályozást, valamint a hídrobbantást Rhemen tábornokra, illetőleg Rhemen Stromfeldre bízta.

Stromfeld a zavartalan átvonulás érdekében tiszteket és lovasjárőröket állított a hidakhoz. Mindez azonban nem sokat használt, mert a csapatok hirtelen és nagy számban gyűltek össze, a hidak és pontonok áteresztő képessége viszont kicsi volt. Ekkor elrendelte egyes vonatrészek félrevonását. Tizenegy órakor a környező magaslatokon már megjelent a szerb gyalogság. Az átkelést gyorsítani kellett. A rendőrök és gyalogosztagok parancsot kaptak, hogy az emberek megmentése érdekében minden felesleges terhet, vonatot állítsanak félre.

Késő délután a hadtestparancsnokság elrendelte a hadihíd lebontását és a vasúti híd felrobbantását.

A polgári hadtörténetírás az alábbi mérleget készítette a szerbiai hadjáratról: „Ez a második szerbiai hadjárat sok veszteséggel járt. Vesztettünk elsősorban betegekben, azután halottakban és sebesültekben össze-

9 Rhemen tábornok kitüntetési felterjesztése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. I. világháborús kitüntetési javaslatok, 2772. sz.

10 Előző kitüntetési javaslatból.

sen 200 000 főt. Ezenkívül 70 000 emberünk fogságba került. Mintegy 80 ágyút és 120 lőszeres kocsit kellett a feneketlen utakon elhagynunk, minthogy azokat a kimerült lovak nem bírták elvonszolni. Nem csekélyebb jelentőségű volt az erkölcsi veszteség. A Monarchia tekintélye a Balkánon a legmélyebbre csökkent. Bulgáriának elment a kedve az oldalunkon való beavatkozástól. A két bűnbak, Potiorek és Frank a vezetéstől elmozdíttatott."[11]

„Wie anders war es, als vor wenig Zeiten die Stolze Truppe auszog aus Paris... man trägt, was man nicht ändern kann." Stromfeld emlékezik a „Goldenes Kreuz" című operett szövegének e néhány sorával az első háborús karácsonyra, a horvátországi Ruma községre, ahová a hadtestparancsnokság törzse visszavonulás után beérkezett. Ugyanezen a napon kelt a parancsnokság összefoglaló jelentése is a hadtest pillanatnyi állapotáról: „Saját benyomásaim — olvashatjuk a dokumentumban —, valamint az összes csapat- és magasabb parancsnokok jelentései alapján kötelességszerűen jelentem, hogy az alapos rendezkedéshez — és ez mind erkölcsileg, mind anyagilag okvetlen szükséges — feltétlen egy hónap szükséges."[12]

Hogy a szürke mondat és az operett néhány sora mögött valójában mi rejtőzött, arról Stromfeld csak önmagának beszélt: „Egy vert hadsereg hadtestparancsnoksága. Augusztus elején vonultunk háborúba. Én férfikorom delén fanatikusan híve abban az erőben, melynek egyik kis pontja magam is valék... A hadműveletek alatt ugyan eléggé láttam az első idők után, hogy sok az árnyékoldal. Láttam, midőn egyes osztagok a fehér zsebkendővel dolgoztak golyó helyett, de seregünk zöme az igazán »Katona« volt, a szó legnemesebb értelmében. S éppen a »szeretet« ünnepére fejeztük be ezt a hadjárati ciklust, elveszítve 280 000 embert, leverve, kiűzve."[13] Ez került végül is mérlegének egyik serpenyőjébe. De ő is „igazán katona" volt! „Nyomott hangulat — helyezte el a súlyokat a másik serpenyőben —, csalódás érzete, a családi kör hiánya, a fájdalom, hogy az ember szerettei közt nem lehet, ül az egész parancsnokságon... Engem is elővesz, de... átérzem, hogy az embernek nem szabad ölbe tett kezekkel állni, ha nagy csalódások érik... Ez a szomorú karácsonyi est acélozott, meghozta azt a jellemvonást, hogy »ne csüggedj«!"[14]

Talán a leglényegesebb ezúttal el is maradt. Mert ha le is tört, és le is gyűrte a letörtség érzését, azért a háború tartamáról alaposan megváltozott a nézete. „Mikor lesz végre döntés?" — kérdezte türelmetlenül október közepén. Az új év részben megadta rá a feleletet. Barátjának, Franz Beyernek azt írta, hogy 1918-ban, mire barátja így válaszolt: „... ha 1918-ig tart — ahogy Te gondolod — akkorra már csak egy brigáddal játszogathatunk."[15]

Az elégtelen felkészülés jelei is kézzelfoghatóan jelentkeztek, nemcsak ruházat és fegyverzet dolgában, hanem a gyenge minőségű tüzérségi felszerelésben is. Fel kellett figyelni azokra a hibákra is, amelyek abból fakadtak, hogy sem a tisztek, sem a legénység nem volt harcszerűen kiképezve. Ez is az árnyékoldalhoz tartozott. Mint „igaz katona" elítélte

11 *Julier:* i. m. 80. o.

12 A világháború, 1914—1918. V. köt. Budapest, 1929. 662. o.

13 Börtönnapló. *Stromfeld Aurél* válogatott írásai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 266. o.

14 Uo. 266—267. o.

15 *Franz Beyer* levele Stromfeldhez, 1915. február 24. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

a „fehér zsebkendővel" „dolgozókat". Ezek azonban nemcsak „gyáva" emberek voltak, hanem felvilágosult, rokonnemzetiségű katonák is, és Stromfeld erre is felfigyelt. A katonák átlag hangulatáról a valóságnál pozitívabb képet alkotott, de ennek magyarázatát nemcsak abban kell keresni, hogy ő mégiscsak a vezérkari tiszt szemével nézte a háborút, hanem abban is, hogy a XIII. hadtest az átlagosnál többet nyújtott. Arra hivatkozott, hogy látta a „sok árnyékoldalt". Nagyon enyhe kifejezés, ami ebből a vezetésre vonatkozott. Stromfeld annyira kiábrándult volt, hogy „szökni" akart. „Kérem beosztásomat csapatszolgálatra — írta 1915. február 3-án kelt és a cs. és kir. Vezérkari Főnökének címzett levelében —, mint zászlóaljparancsnok, oly csapattesthez, melynek legénysége német, vagy magyar nemzetiségű", mert „az a meggyőződésem, hogy az osztály, vagy csapatparancsnok csak akkor tudja a csapattestre a szükséges erkölcsi befolyást gyakorolni, ha a legénység anyanyelvét tökéletesen bírja".[16] Irónia nélkül arra hivatkozott, hogy mint beosztott törzstiszt „eléggé megismertem ezt a szolgálatot". Valóban, és amíg ez ambícióit nem elégítette ki — mert most erről is szó volt —, addig egész beállítottságával ellenkezőnek érzett sok mindent, ami és ahogyan ott történt.

A kérés végighaladt a maga útján, egészen Pflanzer-Baltin hadseregcsoport-parancsnokig. Volt, aki egyetértett vele, és volt, aki elutasította, de alapjában véve nem tudtak mit kezdeni vele. Ismét aláhúzták Stromfeld „különös teljesítőképességét", az „erélyt" és másokat „befolyásolni tudó" képességét, akiben „egy jövendőbeli magasabb vezető tulajdonságai is megvannak". A hadseregcsoport vezérkari főnöke pedig — Soós ezredes — kívánatosnak tartotta, hogy „kimagasló tulajdonságait vezető állásban, a vezérkarban" értékesítse. Az ügy „evidenciában" maradt...

A szerbiai hadműveletekből kivont XIII. hadtest újjászervezése és kiegészítése gyors ütemben folyt — másfél hónap alatt be is fejeződött. A hadtestre a továbbiakban Conrad tartott igényt. Számításba vette az északi hadszintér új hadműveleti tervében, amely viszont a központi hatalmaknak az 1915. évre tervezett hadicélpontjaival állt összefüggésben. 1915-ben ugyanis a háború súlypontja keletre tolódott át: az orosz hadsereg térdrekényszerítése lebegett a hadvezetés előtt. Ehhez — Falkenhayn egyet nem értése és huzavona után — Conrad a németek közreműködését is megnyerte, a támadás tervét ennek figyelembevételével dolgozta ki.

A Kárpátokban álló erők — Boroevic, Pflanzer-Baltin és Linsingen hadseregcsoportja — előtt az a feladat állt, hogy a szembenálló orosz haderő szárnyára mért csapással Prsemysl, illetve ettől keletre irányuló hadműveletekkel törjenek előre. A jobbszárnyon a Pflanzer-Baltin csoportnak kellett a támadást a Tisza völgyéből a Tatár-hágón keresztül Stanislau felé és Bukovinán át észak felé támogatni.

A XIII. hadtestet a Pflanzer-Baltin hadseregcsoportnak rendelték alá.

Stromfeld — a véletlenek közjátéka folytán — hatáskörén és beosztásán felüli szerephez jutott. A hadtest törzse ugyanis az átcsoportosítás közben lemaradt, s ő, akit szállásmesterként előreküldtek, az anyagi előkészületeken kívül az első operatív rendelkezéseket is kiadni kényszerült. Éppen e kiválóan végrehajtott munkája miatt nem járult hozzá áthelyezéséhez Soós ezredes, a hadseregcsoport vezérkari főnöke, aki elutasító magatartását ekként indokolta: „Minthogy a XIII. hadtest hadtesttörzse elkésve érkezett meg, Stromfeld őrnagy majdnem egyedül gondoskodott

[16] Kriegsarchiv, Wien. Fasc. 2880. (Stromfeld Aurél minősítési iratai.) — Másolatban: HIL Stromfeld-gyűjteményben.

a hadműveleti előkészületekről a hadseregcsoport nyugati csoportjának támadására."[17]

1915. január 23-án kezdődött el a világháború egyik legnagyobb, rettenetes szenvedésekkel teli hadjárata, mely végül is a pusztulás szélére sodorta a hadsereget. Az egyetlen jelentős katonai sikert a jobbszárnyon harcoló Pflanzer-Baltin hadseregcsoport érte el. Átkelt a Kárpátokon, elfoglalta Bukovinát, Kolomeát és Stanislaut. Stanislaut ugyan később feladni kényszerült, mert a frissen bevetett 9. orosz hadsereggel ütközött meg, de az arcvonal — kelet felé — elérte a Dnyesztert. A hadműveletek során Stromfeld ismét tanúságot tett kitűnő szervezőkészségéről. „Nem ismer akadályt — írták róla —, példa erre a terep legyőzése a hadtápvonal kiépítésekor... A vezérkari főnök helyetteseként állandóan a helyén van..."

Május végén fényképet küldött feleségének, hátlapján ezzel a szöveggel: „Ma ismét egyszer röviden. Testileg jól vagyok. Tehát háború Olaszországgal; majd fog ez menni. Fejet fel!"[18] Vajon a szörnyű kárpáti csaták után pesszimista gondolatok közt egy optimista megjegyzés volt ez, vagy ellenkezőleg?

Stromfeld — a háború kitörése óta először — 1915 júliusában elment szabadságra, majd két, számára elsőrendű fontos eseménytől kísérve tért vissza a frontra. Kinevezték a von Henriquez csoportparancsnokság (hadtestnyi erő) vezérkari főnökévé, amelynek „felállításánál gyors és energikus tevékenységével elérte, hogy 48 óra után a szolgálat akadálytalanul működött". Ugyanakkor tervezés alatt állt a „rownói hadjárat", amelyben az ő csoportja is szerepet kapott.

Conrad az orosz erőket szerette volna a határ mögé visszavetni és elfoglalni a Luck—Dubnó—Rownó háromszöget. Hadseregeit ehhez csoportosította, a támadáshoz a déli szárnyon a Pflanzer-Baltin hadseregcsoportnak is csatlakozni kellett.

A hadműveletek eleinte sikerrel jártak. — a Henriquez csoport Stromfeld vezetésével átkelt a Dnyeszteren, majd délnek fordult és a Szereth folyó irányában támadott „A Dnyeszteren való átkeléskor és az azt követő előnyomuláskor a Szerethhez — jellemzi Stromfeld vezetését von Henriquez altábornagy —, amely valamennyi csapat jobboldali irányváltoztatásával volt egybekötve, Stromfeld alezredes kiváló képességről, energikus tényked ésről, gyors és világos parancsküldésről tett bizonyságot."[19]

Szeptember elején a hadműveleti helyzet válságosra fordult, a hadseregcsoport kénytelen volt visszavonulni. Ez a „rownói hadjárat" általános kudarca közepette történt. Conrad szeptember 12-i parancsa pontot tett a hadműveleti vereség végére, elrendelte, hogy a csapatok a Strypa mögött védelemre rendezkedjenek be. „A rownói kaland 230 000 főbe került és ebből 100 000 fő volt a fogoly."[20]

Stromfeld a sikeresen vezetett előnyomulás után a visszavonulás vezetésében és a megmerevedett front állásharcaiban csillogtatta képességeit. Zalescyki, Usciesko neve először került a jelentésekbe, újsághírekbe, hogy azután hónapokon keresztül szerepeljen. A csoport parancsnoka ki-

17 Uo. — Egyébként az előzőek során idézett kitüntetési javaslatban Rhemen tábornok is hivatkozott erre.

18 Stromfeld levele feleségéhez 1915. május 25-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

19 v. Henziquez altábornagy kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 21.434. sz.

20 *Julier:* i. m. 135. o.

emelkedő teljesítményéért a Lipót rend lovagkeresztjére terjesztette fel... a kitüntetés azonban egyelőre váratott magára! Pedig Henriquez áradozott vezérkari főnökéről: „A Szereth vonal és Zalescyki térségében lezajlott csatákban nyugodtságával, hidegvérűségével és bátorságával tűnt ki; kritikus helyzetekben sem vesztette el bátorságát, világos és érthető tanácsokat adott, rendkívül gyorsan juttatta el parancsait valamennyi csapathoz, ezeknek anyagi szükségleteiről is gondoskodott. Javaslatait tapintatosan, szerényen adja elő és a csapatokkal is igen tapintatosan érintkezik."[21]

1915. szeptember 25-én a csoportparancsnokságot Hadfy altábornagy, Stromfeld egykori kedvelt ludovikai tanára vette át. Együttműködésük 1918. januárig, vagyis Stromfeldnek az orosz harctéren való tartózkodásáig tartott. Kapcsolatukat, közös tevékenységüket rögtön az első tél próbára tette. A korán beköszöntött hideg maximális erőfeszítéseket követelt, majd december elején fellángolt az uscieskói hídfő, másképpen: a mihalczei hídsánc körüli harc.

Kegyetlen és embertelen presztízs cirkusz volt...

Stromfeld még az augusztus végi előnyomuláskor jelentette: „Személyes felderítésem alapján jelenthetem, hogy Uscieskónál a helyi viszonyok rendkívül nehezek ahhoz, hogy viszonylag kis erőkkel forszírozni lehessen." (tudniillik az átkelést — H. T.)[22] A visszavonulás után sehol a Dnyeszter keleti partján nem maradt hídfő — sokkal kedvezőbb helyen sem —, csupán Uscieskónál, amely egymagában azonban — mivel nagyobb támadás megkezdésére nem volt alkalmas — semmiféle komolyabb jelentőséggel nem bírhatott, mint ahogy nem is bírt. 1915 őszén kiépítették a hídfőt azért, hogy a „Dnyester északi partján levő fő és tábori őrseinknek támaszpontul szolgáljon és az egyedüli fából készült híd védelmét biztosítsa".[23] Ezt a hidat azonban december 5-én a jégzajlás elsodorta, s ily módon „a túlsó parttól az összeköttetést csak egy drótkötélpálya tette lehetővé". Ezekután minden tekintetben értelmetlenné vált a hídfő védelme.

December elején az orosz erők tervszerűen körülzárták a hídfőt, majd a hó végétől szünet nélküli éjjel-nappali támadások sorozata következett. Január elején — okulva a véres veszteségeken — kezdetét vette a várharc, árkásztámadások, majd később az aknaharc. Egyes helyeken az orosz árkászok 30 méterre (!) közelítették meg a magyar állásokat.

A cár melegen érdeklődött az uscieskói harcok iránt és a támadó hadosztálynak áldását küldte. Ferenc József még hallgatott, de a magasabb parancsnokságok kitartásra buzdították a védőket. Az orosz tüzérség amerikai lőszerrel lőtte az állásokat, francia gáz- és belga bűzbombákkal akarta állásaiból kivetni a katonákat. Szinte naponként nőtt a hídfő keletje, s hovatovább, mint hadászati jelentőségű kulcspontot kezdték emlegetni, ahol a „mesterien elsáncolt hídfő oltalma alatt meglepetésszerűen koncentrálhatunk". A sajtó elszánt és hősi küzdelemmé avatta ezt az öldöklést, miközben szidta az orosz hadvezetést: „a szünni nem akaró orosz támadás a bizonyítéka, hogy a háborút mégsem gépek vívják és mérnökök tervezik, hanem oly gyakran emberi vágyak, kívánságok, céltalanságok, konokság, őrület, gyűlölet, düh, beteg fantázia."[24] Mélyen és konokul hall-

[21] Henriquez idézett kitüntetési javaslata.

[22] HIL I. világháború iratai. 408. fasc. K. u. K. Gruppenkommandó Henriquez Op. Nr. 18/3., 1915. augusztus 30.

[23] *Suhay Imre:* Tüzérségünk szerepe az uscieskói hídsánc védelmében. Hadtörténelmi Közlemények, 1941. évf. 94. o.

[24] Pesti Napló, 1916. március 14.

gattak azonban arról, hogy Hadfy — és elsősorban vezérkari főnöke, Stromfeld — céltalannak, hiábavalónak tartotta a harcot, és ezt többször, nyomatékosan jelentette. Egy újságíró látogatást tett a csoportparancsnokságon, majd megtekintette a hídfőt. „Horodenka alatt — írta megjelent újságcikkében — másfél métert süpped alattunk a hófúvás és szánkóstól, lovastól szakadékba zuhanunk. Amikor eszméletre térek, két férfit látok az ágyam előtt. Az egyik magas, karcsú, sugárzóan elegáns altábornagy, panyókára vetett pirosbélésű bundában; a másik egy óriás, közlegény uniformisban, a vállán karabély. Hadfy altábornagy, vezérkari főnökével, Stromfeld alezredessel." — majd a cikket így folytatta: „Alattunk a Dnyeszter zajlik... A túlsó parton, a tél ártatlanságába öltözve Uscieskó. Vagy nyolcvan viskó, a hadvezetőség jelentései folytán világhíres Uscieskó... Stromfeld a földön fekszik és fülét szinte bevájja a fogas göröngyökbe. Egészen jól hallani az orosz árkászokat... Hajnalban térünk vissza Horodenkára. A négyórás úton egy szót sem szóltunk. Stromfeld dörmögött olykor és zseblámpája fényénél vázlatokat rajzolt... bakasapkáját gyulladt szemébe húzta, óriás válla megrándult, azután gépiesen ismételte: céltalan, tarthatatlan... A déli szakasz alá van aknázva..."[25]

Az előre látott befejezésről aztán a március 20-i hadijelentés számolt be: „Hősies védelmezés után kivonultunk az Uscieskótól északnyugatra levő romhalmazzá összelőtt hídsáncból... Az uscieskói hídsáncok körüli harcok emléke véderőnk történetének egyik dicső lapján fog örök időkig élni."[26] Most már megszólalt a császár is: „Szívből jövő szükségét érzem annak, hogy a hevesen támadott létesítmény védőrségének... tudomására adjam, mennyire méltányolom teljesítményüket..."[27]

A babért minderre a Pesti Napló 1916. március 28-i száma tette fel. Közölte azt a hírt, hogy a király elrendelte a legfelsőbb elismerés tudtuladását Stromfeld alezredesnek, akit egyébként a cikk az „osztrák—magyar hadsereg legképzettebb és legtehetségesebb tisztjei" egyikének nevez. A lapnak *ugyanebben a számában* — másutt — szükségét érezték, hogy az olvasókat a galíciai helyzetről tájékoztassák, mivel egyes jelentések orosz sikerekről tettek említést. Ennek ellenére — írták — „hangsúlyozni kell, hogy az Uscieskótól északnyugatra levő mihalczei sánccal... semmiféle híd nem volt védelmezve és az említett sáncnak *csak* az volt a célja, hogy a Dnyeszter északi partján levő földerítő osztagoknak... támaszpontot nyújtson..."

...Mégis csak jogosan írta Stromfeld a feleségének: „E hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanságot mondanak minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt."

Stromfeld az uscieskói katasztrófát követően a 20. népfölkelő gyalogezrednél „pihente ki" fáradalmait. Április 20-a és május 20-a között, mint ezredparancsnok „az ezred parancsnokság körültekintő és erélyes gyakorlásában" tűnt ki, amelyért az 51. hadosztály parancsnoka teljes elismerését fejezte ki.[28] Egy visszaemlékezés, a maga érthető pontatlanságában,

25 A Reggel, 1936. április 6. *Lázár Miklós:* Búcsú a generálistól. — A cikk Hadfy halála alkalmával jelent meg.

26 A világháború naplója. XII. Az 1916 március-áprilisi események. Lampel, Budapest, 1916. 4—5. o.

27 HIL I. világháború iratai. 408. fasc. K. u. K. Gruppenkommando Fml. v. Hadfy. Res. Nr. 476.

28 Uo. M. kir. 51. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság 56. sz. Eligazítás, 1916. május 27.

nagyon hihető és érdekes hangulati képet fest éppen erről a hat heti „kiruccanásról". „1916-ban a zalescyki hídfőnél ismeredtem meg Stromfelddel — írta George Avramescu. — Látogatást tettem nála és ebédre hívott meg... Ebéd után hazatérve kérdeztem magamtól, hogy mit csinálhatott Stromfeld, hogy vezérkari alezredes létére zászlóaljparancsnok lett? Csöndes állás volt. Stromfeld és az én alantos tisztjeim összejártak és kiderült, hogy Stromfeld összeveszett egy főherceggel és akkor jelentkezett a frontra... Lehet, hogy mese volt az egész, én sokkal nagyobb respektussal viseltettem iránta, semhogy megkérdeztem volna... Igen vitéz ember volt. A legénység és a tisztek úgy szerették, mint az apjukat. Tanúja voltam egy jelenetnek. Ebéd után egy tizedes jött be a fedezékbe és jelentette, hogy panasza van. Elmondta, hogy a feleségének nem fizetik ki a hadisegélyt és a jegyző »legelni« küldte. A segédtisztjét behívta és diktált egy éleshangú feljelentést. Azt fejtette ki, hogy hogyan küldje ő rohamra a legénységet, hogy tartsa ő a legénység harci kedvét, ha ilyen dolgok történnek odahaza."[29]

Május 25-e után visszatért a csoportparancsnokságra, akkor, amikor a szembenálló orosz arcvonalszakaszon már befejeződött az újabb támadó hadműveletek előkészítése. Bruszilov, aki március óta átvette az egész arcvonalszakasz felett a parancsnokságot, félmilliós seregével június 4-én kezdte meg hadműveleteit. Megkezdődött a Monarchia legveszteségteljesebb és az orosz haderő legnagyobb győzelmet jelentő csatája. Bruszilov négy ponton támadott: Luck, Lemberg, Buczacz és délen Oknán át Stanislau felé. Ez utóbbi ponton állt Pflanzer-Baltin serege — s a legkritikusabb pontok egyikén Hadfy csoportja. Bruszilov a tervezett pontokon, Pflanzer-Baltin előtt Buczacznál és Oknánál, június 8-án és 9-én áttörte az állásokat. Elkerülhetetlenné vált a visszavonulás.

A Hadfy-csoport a balszárnyon Stanislau irányában vonult vissza. „Stanislaunál — mondotta Stromfeld — igen súlyos vereséget szenvedett a hadtest; valószínűleg hibáztam én is — rá is jöttem hol —, hanem van-e valaki, aki künn volt, hogy egy csatát el nem veszített?"[30] E visszavonulás — az általános vereség és vezérkari főnök elhibázott hadműveleti lépése ellenére is — relatív sikert és fontos harcászati tapasztalatokat jelentett. Ilyen nagyerejű támadás kivédése a legjobb felkészülés mellett is problémák egész sorát veti fel, s ha a visszavonulás elkerülhetetlenné válik, korántsem mindegy, hogy az hogyan történik. Az ellenségtől való elszakadás, sikeres éjjeli manőverek, hátul jól előkészített állások csökkenthetik az ellenséges támadás sikerét, hatékonyságát és elkerülhetővé teszik a súlyos veszteségeket. A jó vezér higgadtsága különösen szükséges ilyenkor — és Stromfeld ilyennek bizonyult. Az „ellenségtől mindig éjszaka történő elszakadás — hála a körültekintően előrelátó rendelkezéseknek — mindig a legteljesebb sikerrel valósulhattak meg; mindig talált a csapat előre kiépített erős állásokat, amelyekből a védelmet fel lehetett venni. Külön ki kell emelnem Stromfeld ténykedését, amikor felsőbb parancs nélkül átvettem a déli csoportban visszavonulásban levő 42. és 51. (hadosztályok) parancsnokságát, amelyek elveszítették az összeköttetést elöl-

[29] HIL Stromfeld-gyűjtemény, *George Avramescu* visszaemlékezése. Avramescu részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban. Amikor a proletár állam bukása után Stromfeldet Szegedre szállították a Tabódy-per tanújaként, a fogházban találkozott Avramescuval, aki vizsgálati fogoly volt. G. Avramescu 1964-ben halt meg a Román Népköztársaságban.

[30] HIL Stromfeld-gyűjtemény. Stromfeld Aurél 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13.

járó parancsnokukkal. Rövid idő alatt helyreállította a harcvezetés egységét..."[31]

Mindezt persze csak nagyon is relatív sikerként könyvelhette el a csoport és Stromfeld is — mint ahogy elejtett megjegyzése is inkább a vereség, semmint a benne található pozitívumra utalt. A reális valóság az volt, hogy a német segítség ellenére Bruszilov támadása több mint félmilliós veszteséget jelentett.

Azért a kitüntetések és előléptetések is potyogtak, immár Stromfeld is ezredes, s a Lipót rend lovagkeresztjének tulajdonosa. Hulltak az elismerő szavak, dicsérték kiváló hadvezéri tulajdonságait, amelyeknek ő kétségkívül a legteljesebb mértékben meg kívánt felelni. De, hogy belül milyen gondolatok kínozták, senki számára nem volt érdekes — tudni legfeljebb az tudott róla, akit bizalmával megajándékozott. Mindenekelőtt felesége, akivel levélben „kicseveghette" magát. A sorok közül aztán kibuggyantak a fájó gondolatok, a félmondatba sűrített hangulatképek „a júniusi hónap eseményei"-ről, amelyek „lidércként fekszenek az összes, harcképes lelkeken".[32] És nem ez volt az egyetlen! „Ehhez társul az a tény, hogy minket már teljesen német védelem és parancs alá helyeztek, és ha a nagy dolgot szem előtt tartjuk, és ezt helyesnek találjuk, úgy mégis 20 évi szolgálati idő után csapás az érzelmekre, amelyeket nem szabad mindig teljesen figyelmen kívül hagyni. Itt és ott ezen »érzelmi momentumok« összegeződnek olyannyira, hogy alig lehet őket leküzdeni." A levél így folytatódik: „Ameddig lehet, addig csinálom; ha érzem, hogy már nem tudom magam összeszedni, úgy innen lelépek és átadom valakinek, aki talán nagyobb bizodalommal tudja a dolgot megfogni."[33]

Körülbelül ez volt az az időpont, amikortól Stromfeld az egyes jelenségeket már összegezte és általánosította. A hibák tendenciákká, összefüggő jelenségekké váltak, ok és okozati viszony derült ki a békeévek és a háborúban tapasztalt jelenségek között. Baj, és szörnyű nehézségek közt nyilvánvalóbbá váltak a takargatott ellentmondások, amelyek ebben a miliőben politikai színezetet kaptak. Érezte, hogy a háború milliókra nehezedő terhe nem múlhat el nyomtalanul. Stromfeld egyik volt tisztikartársa írta visszaemlékezésében az 1916-os évről: „Rövid ideig beszélgettem vele a háború esélyeiről... Az aggálya az volt, hogy ha komolyabb idők következnek — melyek szerinte bizonnyal elkövetkeznek —, akkor a tisztek nem fogják tudni helyüket helyesen megválasztani. Én csak néztem, néztem és ő megértette, hogy én a beszédből semmit sem értek."[34]

Az 1916—17-es tél „a kétségek tele volt" — ahogy Stromfeld mondotta —, „minden ajkon az a kérdés lebegett, vajon képesek leszünk-e még egy hadjárati évet kibírni?"[35]

A hónapokig tartó állásharcok ideg- és anyagőrlő csatározásaiban kifáradt katonákat és tiszteket azután az oroszországi forradalmi események hírei és tapasztalatai rázták fel. A hadvezetés új problémákkal találta magát szembe: a politika kötelező tantárgy lett, a politikai eszméket, a gondolkodó katonát mindjobban számításba kellett venni. A katonák más szemmel és érzésekkel nézték a háborút, s ennek fokozódó mértékben hangot is adtak.

31 Hadfy kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 23.728. sz.

32 Stromfeld levele feleségéhez, 1916. július 16-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

33 Uo.

34 *Nyiri László* visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény.

35 *Stromfeld Aurél* válogatott írásai, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 281. o.

Az osztrák—magyar hadvezetés természetesen szerette volna megakadályozni a „romboló eszmék" terjedését, és ennek érdekében drákói rendelkezéseket bocsátott ki. E rendelkezések között olyanok is akadtak, amelyek kémek, szökevények, hadifoglyok, röplapok, sajtótermékek és más források felhasználásával az oroszországi események *katonai* hatását reálisabban elemezték, és a tapasztalatokat általánosított formában juttatták el a parancsnokságokhoz. Egyik-másik hallatlanul érdekes és Hadfy, valamint Stromfeld meglátásain túl arra is rávilágítanak, hogy *hogyan* szemlélték a forradalmi eseményeket. A következő részlet egy május 22-i tájékoztatóból való, amelynek címe: „Az ellenséges gyalogság harci értéke." Többek közt az alábbiakat tartalmazta: „Az a remény, hogy az orosz forradalom romboló hatással lesz a hadseregre, nem teljesült be. Bármennyire radikális és internacionális szocialista lett az orosz katona . . . fegyelmezetlenségről nem lehet beszélni az orosz hadseregben." Összefoglalták nézeteiket arról is, hogy a vezetés valamely határozatát, hogyan hajtják végre, majd következtetéseiket így összegezték: „Mármost, hogy az orosz katona az így létrejött határozatokat nagyobb ambícióval és energiával fogja-e végrehajtani, mint korábban a parancsokat, azt majd a jövő fogja megmutatni . . . Az önrendelkezésnek ez a módja nagyban emelte az orosz katonák öntudatát, s ezt nem lehet a forradalomnak a hadsereget érintő hátrányos következményei közé számítani."[36]

A tájékoztató kiadásának időpontjában az orosz front bomlásáról még nem lehetett beszélni, a választott katonatanácsok a fegyelmet fenntartották. Figyelemre méltó a forradalom „öntudat-ébresztő" voltára tett megjegyzés, amely arra utal, hogy imponáló hatása alól még ők sem tudták kivonni magukat.

A leszűrt tapasztalatok óhatatlanul befolyást gyakoroltak a saját hadseregre is, mégpedig elsősorban az új hadműveletek előkészületeiben. Stromfeld június elején általános tájékoztatót adott ki a hadtest helyzetéről,[37] majd június 29-én az orosz előmunkálatok reakciójaként meghatározta az *aktív védelem* feladatait.[38]

Tersztyánszky hadseregcsoportja, amelynek kötelékében a XXVI. hadtest is harcolt, a Kerenszkij-offenzíva centrumába, az orosz haderő főcsapási irányába került. Az orosz erőket Kornyilov vezényelte és háromnapos csatában áttörte az osztrák—magyar hadsereg állásait, elfoglalta Stanislaut és Kaluszt. E sikerek után azonban ereje megtört, további támadásait nem kísérte hadiszerencse. Néhány nappal később az osztrák—magyar erők a feladott területek egy részét visszafoglalták. Stromfeld ezekben a hadműveletekben, különösen az első három nap csatájában, annak köszönhette eredményeit, hogy az ellenség támadása az általa kitűnően kiépíttetett védelmi állásokba ütközött. „Az ezt követő körülményes visszavonulási harcokban Stanislaunál és Kalusznál a legdicséretesebb módon vált be a mozdulatok és a csaták irányításánál.[39] Stromfeld 1920. évi perében az egyik kihallgatott tanú megemlítette Kornyilov vereségét (tudniillik, ha az egész Kerenszkij-offenzíva sikertelenségét és Kornyilov visszavonulását vesszük alapul — H. T.), és arról beszélt, hogy „ezt a vereséget a hadtest vezérkari főnökének tulajdonítják".[40]

[36] HIL I. világháború iratai, 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando Na. Nr. 384.
[37] KA, Wien K. u. K. XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 151/14—IV. Fasc. 179.
[38] Uo. Op. Nr. 180/6. Fasc. 181.
[39] Hadfy kitüntetési javaslatából. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok. 35.850. sz.
[40] HIL Stromfeld gyűjtemény, Stromfeld 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13. *Molnár Dezső*, altábornagy vallomása.

Az év utolsó hónapjaiban ismét az oroszországi forradalom eseményei tartották izgalomban a katonákat, majd a novemberben aláírt fegyverszünet teremtett termékeny talajt a politizáláshoz.

Stromfeld heves politikai érdeklődését is figyelemmel követhetjük. Részint ő maga szorgalmazta azt a propagandatevékenységet, amellyel az orosz katonákra kívánt hatást gyakorolni. Utasításai szerint az „elvonuló, illetőleg újonnan állásba érkező csapattal parlamenterek, vagy a propagandaszolgálat megbízott szervei útján kell az érintkezést felvenni... figyelembe kell venni azt a célt, hogy a front mögötti viszonyokat tisztázni tudják".[41] Másrészt élénken érdeklődött a politikai kérdések iránt, főként az olyanok iránt, amelyek a háborút és a békét, az egyes országok magatartását, az orosz forradalom hatását, vagy visszahatását érintették. Két, egészen más természetű eset ebből az időből:

Az „Armia i Flot" című szovjet lap december 15-i száma cikket közölt arról a problémáról, hogy a hazájukba visszatérő hadifoglyok milyen kultúrbefolyást gyakorolnak az oroszországi viszonyokra annak révén, hogy idegenben fejlett mezőgazdasággal és technikával ismerkedtek meg. Stromfeld felhívta a figyelmet arra, hogy ezt „érintkezésnél értékesíteni kell".[42]

Még érdekesebb az alábbi. A genfi „Nation" című lap 31. számában megjelent Lenin nyílt levele, amely Herman Fernauhoz, a „Freie Zeitung" kiadójának szólt. Lenin e levélben kifejtette, hogy hiába keresnek ellentmondást „az orosz népbiztosoknak a hadviselő államok munkástömegeihez intézett felhívása és azoknak a német és osztrák kormányokkal, vagy katonai hatóságaikkal folytatott tárgyalásai közt", és többek között ezeket írta: „Kioktat engem, hogy nem a német nép, hanem császárja dönt a háború és béke ügyében. Ilyen ügyekben a német nép nem számít... Vegyük szemügyre ezt a tényt. Mindenekelőtt békére van szükségünk. Felszólítottuk az egész világot, hogy kössük meg a békét. Két kormány beleegyezik. Gondolja, hogy ez népeik kívánsága ellenére történik? És ha a többi kormányok nem akarnak belemenni, mit tehetünk?... Mások pedig majd megteszik ugyanazt, amit mi, lassanként, egyik a másik után, Románia, Portugália és aztán ki?"[43] Stromfeld a cikkrészletet Lenin nyílt leveleként ajánlotta a tisztek figyelmébe, azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz katonákkal való érintkezésnél használják fel.

Ezekben és más hasonló esetekben felismerhető a béke gondolatának, a háború befejezésének előtérbe nyomulása, egy ösztönös gondolati törekvés, amely végső soron sürgető hatással volt a tisztekre. 1917—18 telén egyféle „belső-összeomlás" következett be Stromfeldnél, amelynek az a lényege, hogy ő, aki eddig vezetett, irányítója volt eseményeknek, most az erők vak sodrába került. Később — visszatekintve — ő is utalt a bekövetkezett állapotra, amikor ezeket írta: „Ilyen kétségek között természetes is, hogy azok a vezetők, akiket a hosszú háború szintén évek óta őrölt, az események tétlen szemlélőivé váltak, nem vezettek, hanem vezettettek."[44] A „ferde sík" elmélete — Stromfeld használta ezt a kifejezést feleségével való levelezésében és a lejtőre jutást akarta kifejezni — kezdte hatását éreztetni.

Amikor Stromfeld december végén hivatalos ügyben a hadseregfőparancsnokságon járt és az 1918. évi tervekről érdeklődött, minden

41 HIL Első világháború iratai, 408. Fasc. Gruppenkommando v. Heimerich, Na. Nr. 124.
42 Uo., 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando, Na. Nr. 1776.
43 Uo., Na. Nr. 1791. — A levél nem szerepel Lenin Összes Műveiben.
44 *Stromfeld:* i. m. 285. o.

felelős személytől ezt a választ kapta: „nem tudjuk"! „A hadvezetőség azzal már tisztában volt — emlékezett Stromfeld —, hogy az összeomlás előbb-utóbb bekövetkezik. Az egyetlen reménysugár csak az volt, hátha ez az összeomlás az antantnál következik be öt perccel hamarább, mint nálunk."[45] 1914, a szerbiai „kiűzetés" karácsonya után 1917 karácsonya már a végleges vereség gondolataival volt terhes. 1914 karácsonya után a „Ne csüggedj!" önbátorító jelszó dominált. Most csikorgó fogak közül tört elő a „Kitartani!"

Az új, s egyben a Stromfeld által megjósolt utolsó esztendő, mind a hadtest, mind Stromfeld életében jelentős változással köszöntött be. A legfelső hadvezetés igyekezett gyorsan kihasználni az orosz összeomlás katonai előnyeit, s erről a frontról kivonta nélkülözhető erőit. A XXVI. hadtestet is az olasz frontra szállították. A hadtest vezérkari főnöke továbbra is Stromfeld maradt, míg parancsnokká Ernst Horsetzky gyalogsági tábornokot nevezték ki, akivel együttműködése mindvégig kifogástalan volt.

A hadtest a Monte Grappától nyugatra fekvő hegylánc, a Brenta folyó két oldalán és a mögöttes részeken vonult állásba. Hadtápterülete messze hátra, Fonzason túl nyúlt, ahol a hadtestparancsnokság is székelt. Hónapokon keresztül megfeszített munka folyt azért, hogy a hadtest a júniusra tervezett újabb támadó hadműveletek megkezdéséig felkészüljön. E munka szervezője elsősorban Stromfeld volt. Furcsa, de a háborúnak ebben a szakaszában, ezen a terepen nagyobb és megoldhatatlanabb feladatot jelentett a természeti erők elleni küzdelem, mint az olasz hadsereggel folytatott állásharc. Ahhoz, hogy képet alkossunk erről, ismerni kell néhány adatot.

A hadtest fő állásai az Asolonen és Bassanóban voltak. Előbbihez egy ellenséges tüzérség által belőtt és felszaggatott út vezetett, míg az utóbbi helyre egy gyalogösvény. Naponta 1300 métert kellett megmászni embernek és állatnak, hogy az első vonalba jusson.

Stromfeld megpróbálta a kötélpálya kiépítését legalább a lőszerszállítás megkönnyítésére. A pálya működött is, de *naponta* tüzérségi tűz érte. Pedig a hadtest lőszerszükséglete egyetlen harci napra 2 200 000 kg volt. Ugyanakkor egy-egy ember élelme és vízszükséglete 2, lőszer- és erődítési anyag szükséglete 10 kilogrammot tett ki; egy ember 25 kg-ot, egy ló pedig 75 kg-ot tudott naponta egyszer felvinni! A júniusi offenzíva előtt két héten keresztül egész dandárok hordták éjjel-nappal az anyagi eszközöket.

A katonák elhelyezése, pihentetése még ennél is nagyobb nehézséget jelentett. Őszig 5300 m^2 tűzbiztos sziklabarlang — kaverna — készült el, amelyből 4000 m^2 állt a legénység rendelkezésére. Ez azt jelentette, hogy állva, néhány órára 12 000 ember, fekve kb. 3000 ember jutott pihenőhöz.

Az utánpótlás Vaniniből történt. „Itt — Horsetzky szavaival — a vezérkari főnök (Stromfeld ezredes) ... a Cismon torkolattól feljebb a szakadékban egész várost alakított ki sziklabarlangokból, amelyekben az élelmiszert és a lőszert gyűjtötték össze, kenyeret sütöttek és a frontcsapatok számára való szállítmányok berakodása folyt."[46] A csapatok ellátása ennek ellenére akadozott, bár az offenzíva előtt feljavították a kosztot, s valamelyest a ruházatot is.

Szinte elképesztő, hogy a negyedik háborús esztendő végén — kényszerű kötelességérzetből — ennyi energiával, leleményességgel végre tud-

45 Uo.

46 *Ernst Horsetzky:* Die vier letzten Kriegswochen. Verl. Harbaner. Wien u. Leipzig, 1920. 11. o.

jon hajtani egy olyan feladatot, amelyben már sem ő, sem a legfelső vezetés nem bízott. Horsetzky tábornok állapította meg kitüntetési javaslatában: „Az előkészítésben részt vevő parancsnokságokra, szervezetekre és alakulatokra gyakorolt személyes hatásának köszönhető elsősorban az a senkitől sem várt tény, hogy a XXVI. hadtest — az elgondolható legkedvezőtlenebb utánpótlási és megközelíthetőségi körülmények mellett — június 15-én teljesen készen állott a támadás megkezdésére."[47]

A nagy és valóban rendkívüli erőfeszítések mögött az utolsó kétségbeesett terv állt. A támadás gondolatát Conrad vetette fel, de a hadászati jelentőségű fellépés eszméje a német vezérkartól származott. Báró Arz, a Monarchia haderejének vezérkari főnöke pedig Hindenburgot már arról értesítette, hogy a „hadműveletektől, melyeknek az Etschig kell vezetniük, Olaszország katonai letörését várom"! De a Monarchiának az olasz fronton végrehajtott utolsó támadását sem kísérte szerencse és a vereség lényegében már az első napon bekövetkezett: „A visszavonulás, tekintettel arra, hogy az olaszok 20-a után támadásaikat beszüntették és csak tüzérségük működött tovább, simán ment... Ezzel ért véget a nagy támadás, amelyhez annyi reményt fűztünk... összesen 132 700 főt vesztettünk..."[48]

Az Asolonera vezető utat egy majdnem összefüggő sírkereszt- és tömegsírlánc szegélyezte, amelynek hatása alól senki sem tudta kivonni magát. Ez a lánc a júniusi offenzíva után még jobban megnyúlt. Ami pedig ezután következett, azt Stromfeld jogosan nevezte „agonizációnak", mert „a hadsereg felett meghúzták a lélekharangot és csak arról volt szó, mikor és milyen közvetlen ok váltja ki a külsőleg is látható összeomlást".[49] Az agonizáció látható jelei az offenzíva sikertelensége után mindinkább szembetűnőkké váltak. Érintette a hadsereg anyagi helyzetét, katonái és tisztjei morális arculatát, felszínre hozta az erőszakkal elnyomott szociális és nemzetiségi ellentéteket.

Stromfeld, több ízben kiújult fül- és torokbántalmaival a nyár folyamán hazautazott. Operációja nagyon elhúzódott, ezért négy hétig betegszabadságon volt. Horsetzky levélben érdeklődött hogyléte felől, mire ő így válaszolt: „Most lettem 40 éves, most már nyitott fejjel járok."[50] A „nyitott fej" persze korántsem a füloperációra vonatkozott, sokkal inkább visszaidézte a kriegsschulei éveket, ahol annyiszor hangzott el a „nyitott fej", mint a hallgatókkal szemben támasztott nevelési vezérelv. Nyitott fejjel járt ő, jól látta a helyzet alakulását, csak éppen az előtte zajló események *alapvető okainak* magyarázata hiányzott még.

Keserves tapasztalatokkal tért vissza a hadtesthez, hiszen érezte az otthoni helyzet ziláltságát, a gazdasági-politikai feszültséget, katonái családjának mérhetetlen nyomorúságát. „Mikor néha-néha a harctérről hazajöttem — emlékezett vissza —, csodálkoztam azon, mennyire romlott fél évről fél évre, vagy évről évre az emberiség. Önzés és önzés, a pénz után való vágy, ez töltötte be az embereket... Mi, kik a harctéren voltunk, ezt megérteni nem tudtuk..."[51]

A fronton a panaszok áradata jutott el füléhez, a hadtestparancsnokságon pedig végrehajtásra váró parancsok sora várta. Érezte, hogy malomkövek közé került. Hol az igazság, mit kell tenni, mit kíván a be-

47 *E. Horsetzky* kitüntetési felterjesztése 1918. június 28-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény, Első világháborús kitüntetési javaslatok 42.023. sz.

48 *Zsedényi Zoltán:* 1918. június 15. Magyar Katonai Szemle, 1931. 6. sz. 45—47. o.

49 *Stromfeld:* i. m. 285—286. o.

50 A levél Stromfeld Aurélné birtokában.

51 *Stromfeld:* i. m. 202. o.

csület? Kérdések szakadatlan áradata, családi bajokkal tetézve, miközben a Monte Grappa felől vésztjóslóan meredtek az ágyúk csövei. „Most e pillanatban nem tudok elmenni — írta feleségének október 20-án —, mi talán e háború utolsó csatamenete előtt állunk és legalább a becsületet akarjuk megmenteni. Ha jönni tudnék, repülnék... Milyen vágy fog el, azt nem tudom leírni. E lelkiállapotban több száz kilométerre tőled elválasztva kell ülnöm..."

A zilált hangulatú levélben kuszán kavarogtak a gondolatok, egymást váltogatták a legszemélyesebb érzések és a politikai észrevételek. „Mindenki étkezésnél ül, mondtam fáradt vagyok, s most itt ülök és nem tudom, milyen gondolatokat közöljek veled, Szerelmem...", majd egy sortávolság után: „A kötelességérzet kényszerít, hogy összeszedjem magamat; mint egy álomban végeztem munkámat délután 8 óráig." Aztán egy választóvonal a levélben és a továbbiakban felesége kérdéseire válaszol: „Te helyzetünk felől kérdezel. »Fejet fel!« Igazad van. De ebben a zür-zavarban, ahol az események egymást üldözik, lehet is »fejet fel« tartani! Kellemetlen érzés, hogy mindent előre látni. Ami most bekövetkezett — emlékezz Szerelmem — évekkel ezelőtt megjósoltam. Naponta egy újabb erkölcsi vereség. Nem mondtam, hogy a második békeajánlatot egy harmadik fogja követni és a »ferde sík« elmélete igaznak bizonyul... A legközelebbi, ami következik, a N...-tól (Németországtól — H. T.) való leválás; mi nem húzzuk ki náluk a talyigát a sárból."[52]

A háború elvesztése, mikénti befejezése felől nem hagyott kétséget. A „háború utolsó csatamenete" négy nappal később úgyszintén bekövetkezett, s nem sokkal később a németektől való „leválás" is. A „ferde sík" a teljes lezüllés elmélete „igaznak bizonyult"! Stromfeld levele egyértelmű volt abban is, hogy őt a „kötelességérzet kényszere" hajtotta feladata teljesítésében. Még meg is magyarázta: „akinek egy evezőn húznia kell, annak az utolsó pillanatig a hajón kell kitartania, ha az el is süllyed. Akkor mint férfi merült el! Én mint férfi, mint becsületes ember akarok cselekedni és élni, vagy ha szükséges, meghalni."

Ez erkölcsi állásfoglalás, amelyet a „kötelességérzet kényszere" alatt ugyan, de vállalnia kell... és természetesen mindenekire kötelező. Nagyon nehéz körülmények közt született vallomás, amelynek szubjektív, morális értéke is igen nagy. De nem ugyanarról a tőről fakad, mint azoknak a katonatömegeknek, akik épp ezekben a napokban sokféle módon nyilvánították ki akaratukat. Stromfeld meglátása, felháborodása, kiábrándultsága nem változott szembefordulássá, de a katonatömegek hasonló érzései — különböző erővel és az öntudat különböző fokán — lángra lobbantották a lázadás szellemét. „Wir wollen nicht mehr an die Front!" — terjedt tova a jelszó, amint arról Horsetzky idézett könyvében is beszámol — „a főkolomposokat kivégezték, kb. 200 főt, akik tisztjeikkel szemben a parancsot megtagadták, rögtönítélő bíróság elé állították."[53] — mondja másutt. A katonák szembefordultak, mert nem akarták lemészároltatni magukat az utolsó pillanatban. Szembefordultak a különböző nemzetiségi ezredek katonái is, mint pl. a 26-os horvát honvéd gyalogezred, amely „önhatalmúan" elvonult a Primieróról észak

52 Stromfeld levele feleségéhez, 1918. október 20. HIL Stromfeld-gyűjtemény, (filmen).

53 *Horsetky:* i. m. 18., ill. 16. o. — Horsetzky az első lázadások kirobbanásakor nem volt a hadtestnél. Az erőszakos fellépést és kivégzést Le Beau altábornagy rendelte el.

felé, „hogy saját hazájukba jussanak". Ez 28-án történt és Horsetzky már más hangvételű megjegyzést fűzött hozzá: „Legalább utánuk küldtük hátrahagyott tisztjeiket, hogy a lehetőséghez mérten akadályozzák meg a kihágásokat."[54]

Stromfeld, mint katona elítélte a háború befejezésének ezt a módját. Mint ember megértette azokat, akik már csak egyet akartak: hazamenni. A haza iránti szeretet a katonák tudatában azzá zsugorodott, amit valójában jelentett: a családi tűzhely szeretetévé, az érte való aggódássá, legjobb esetben: Magyarország határainak védelmévé. Horsetzky értetlenül állt szemben azzal, ami történt — mert osztrák volt. „Az ember képtelen volt elhinni, hogy ez lehetséges." — kiált fel könyvében. Stromfeld megértette — mert magyar volt! — és néhány nap múlva ő maga is azzal indokolta távozását, hogy „Ő köteles erőit, veszedelemben forgó, szűkebb hazája rendelkezésére bocsátani." De közben az Osztrák—Magyar Monarchia szétesett és Stromfeld a legyőzöttek között maradt! Ami elválasztotta Horsetzkytől, az közelebb hozta katonáihoz; ami Horsetzky szemében szűklátókörűség, az Stromfeld előtt már egy újabb, magasabb összefüggés: keresztüllépés a kimúlt Monarchián és a jövendő Magyarország felé tekintés.

Közelről vizsgálva a helyzetet, az még ennél is bonyolultabb volt, mert Stromfeld ott állt 70 000 emberrel, akiken segíteni kellett. A háború folyt: néhány napos ellenállás után október 30-án azután megkezdődött a visszavonulás. Október 29-én adta ki irányelveit a további magatartásra,[55] majd ezt naponkint újabb rendelkezés követte.[56] „Erőteljes, fáradhatatlan, kitartó munkásságával a XXVI. hadtest visszavonulása közben, Asolonetól Fonzason, Primieron Rollehágón és a Pordoj nyergen át Bruneckbe, katonai képességeinek és tehetségének legragyogóbb emlékét állította. Célszerű és átfogó rendelkezéseinek sok ezer ember köszönheti a fogságból, vagy a biztos pusztulásból való megmenekülést. Ezeknek a nehéz heteknek zűrzavarában szilárd bástya volt."[57]

A háborút egy nagyszabású visszavonulás vezetésével, felbomlással befejezni nem volt dicsőség. De ebben a háborúban éppoly dicstelen lett volna, ha győztes katonák élén az ellenség fővárosába vonul be. Ebben a háborúban erénnyé vált a szembefordulás, s ami még elbírja az utókor ítéletét: ha valaki humanitásból, emberségből jól vizsgázott. Ez utóbbi magatartás jellemezte Stromfeld egész háborús működését, s utolsó három heti tevékenységével csak megerősítette azt.

Amikor a csapatok Lienzbe értek, biztonságba jutottak. Stromfeld és magyar katonái számára még egy lépés volt hátra: Magyarországra jutni!

54 Uo. 18. o.
55 KA, Wien, XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 275/11.
56 Uo., Op. Nr. 279/3., 279/4., 284/3. Lásd még: Österreich—Ungarns Letzter Krieg 1914—1918. (Siebenter Band das Kriegsjahr 1918) Verl. der Mittärwissenschaftliche Mitteilungen, Wien, 1938. 745—746. o.
57 HIL Stromfeld-gyűjtemény, Stromfeld minősítési iratai.

ADALÉKOK A MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉGIEREJÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Gellért Tibor

A magyar repülésügy az Osztrák—Magyar Monarchia keretei között jött létre, ily módon annak nemcsak eredményeit, hanem fogyatékosságait is magán viselte. A repülőgépek katonai alkalmazása az első világháború idején kezdődött. A háború alatt egyetlen fegyvernem sem fejlődött olyan gyors ütemben, mint a légierő, nem véletlenül, a hadviselő országok ugyanis hamar felismerték a repülőgépek nagy katonai jelentőségét.

A háború idején minden számottevőbb ország igyekezett korszerűsíteni s egyben növelni légierejét. Az Osztrák—Magyar Monarchia légiereje 1914-ben 65 db repülőgép volt, amellyel a háborúban részt vett országok között a negyedik helyet foglalta el...

1918-ban a központi hatalmak vereségével véget ért az első világháború. A Monarchia november 3-án feltétel nélkül letette a fegyvert — s széthullott alkotó elemeire. Magyarország közel négyszáz év után ismét önálló, független állammá vált.

Magyarországon új politikai helyzet alakult ki. A vesztes háború és a nemzetközi viszonyok hatására egyre forradalmibb lett a tömegek hangulata. A magyar nép október 31-én — vérontás nélkül — győzelemre vitte a polgári demokratikus forradalmat.

A polgári demokratikus forradalom légiereje

A győzelem kivívása után a forradalom vezetői nyomban megkezdték a független Magyarország közigazgatási és katonai újjászervezését. Az új hadsereg létrehozásával biztosítani kívánták a győztes polgári forradalom által létrehozott burzsoá rend belső megszilárdítását. Ez a katonai erő nem nyújtott kellő biztonságot külső támadással szemben — közvetlenül a forradalom győzelme után azonban ezzel nem is kellett számolni. A szervezés során egy időben két folyamat játszódott le: a régi hadsereg leszerelése és az új fegyveres erő megteremtése. Ez utóbbi keretében zajlott le a légierő újjászervezése is.

A légierő újjászervezését komoly nehézségek hátráltatták. Többek között a fegyverszünet értelmében az antant a központi hatalmakhoz tartozó államokban megtiltotta a katonai repülést. Ugyanakkor a Monarchia repülőgépeinek nagy része az olaszok birtokába került. A

Magyarországon visszamaradt 650 repülőgép[1] egy része a Monarchia repülőgép állományából, más része pedig a leszerelt Mackensen-hadseregtől[2] származott. Ezenkívül volt néhány zsákmányolt gép is. A gépállomány tehát különböző típusokból állt. Ezek közül csak a Monarchia légierejéből visszamaradt „Brandenburg" felderítő és a „Fokker D VII." típusú német vadászgépek voltak korszerűek. Adataikat az alábbi táblázat táblázat szemlélteti.

		Fokker D. VII.	Brandenburg Br. C. I.	Lloyd Ll. C. I.	Lloyd Ll. C. V.
Rendeltetés		vadász	feld.	feld.	feld.
Motor	darabszám	1	1	1	1
	lóerő	185	230	145	185
Ülések száma		1	2	2	2
Szárnyak (fedelek) száma		2	2	2	2
A gép méretei (m)	szárny	8,9	12,3	14,4	11,9
	hossza	6,9	8,25	8,9	7,22
	magassága	2,9	3,0	3,15	3,0
Sebessége km/ó		200	160	140	165
Emelkedése (1000 m/perc)		1,75'	3,75'	6'	4,1'
Repülési időtartama (óra)		1,5	5	4	3
Súlya (kg)	üres	688	880	720	741
	hasznos terhelés	218	240	220	220
Gyártási éve		1917	1918	1915	1917

A fegyverszüneti tárgyalások során létrehozott Ellenőrző bizottság korlátozó tevékenysége és a repülés anyagi követelményeinek elégtelensége kedvezőtlenül hatott a légierő újjászervezésére.

A forradalom vezetői 1918. november 18-án — első lépésként — felállították a Magyar Légügyi Kormánybiztosságot,[3] amely azonnal megkezdte munkáját. A Légügyi Kormánybiztosságot, a fegyverszüneti szerződés rendelkezéseinek és az Ellenőrző bizottság tilalmának kijátszása érdekében, kettős alárendeltségbe helyezték. (A Hadügy- és a Ke-

1 *Janner Ernő:* Adatok a repülőipar történetéhez. „Élet" Nyomda, Budapest, 1922. 26. o.

2 Az összeomláskor a Balkán félszigetről hazánkon keresztül vonuló Mackensen-hadsereget az antant követelésére a Károlyi-kormány részben lefegyverezte. A német eredetű hadianyag legnagyobbrészt innen származott.
Dömötör Gergely: A fegyvernemek szerepe a Tanácsköztársaság harcaiban. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1954 3—4. sz. 350. o.

3 HIL Polgári demokratikus forradalom (továbbiakban PDF) iratai, 59/bk. sz. parancs. 22. csomó.

reskedelemügyi Minisztérium.) Ezzel akarták biztosítani a katonai repülés további fenntartását. Légügyi kormánybiztossá Hangay Sándort, titkárrá pedig dr. Varju Vilmost nevezték ki.

A Légügyi Kormánybiztosság a következő 4 osztályból állt:[4]

1. *Elnöki ügyosztály*
2. *Kísérleti- és fejlesztési ügyosztály*
   a) Aerodinamikai ügyosztály
   b) Aerológiai ügyosztály
   c) Rádiókísérleti- és üzemi ügyosztály
   d) Elméleti és oktatási ügyosztály
3. *Műszaki osztály*
   a) Ipari osztály
   b) Posta- és személyszállítási ügyosztály
   c) Építési ügyosztály
   d) Anyagbeszerzési ügyosztály
   e) Határrendőri ügyosztály
   f) Térképészeti ügyosztály
   g) Pilóta- és monitörképzés
4. *Számvivőség*

A Légügyi Kormánybiztosság a légügy területén dolgozó polgári szervekkel összekötő közegei útján kívánta a kapcsolatot fenntartani.[5] A kormánybiztosság közvetlen alárendeltségébe utalták a Légügyi osztályt, a Likvidáló bizottságot,[6] az 5. L. osztályt[7] és a három magyar repülőgépgyárat.[8] Közvetlenül a Légügyi osztályhoz tartoztak a vizirepülők, a Légi Csapatparancsnokság és a Repülő-anyagraktár.

A Légügyi osztály vezetője Thomka Zoltán alezredes, helyettese pedig Lukáts Károly százados volt. Az osztály négy csoportból állt:

1. Forgalmi csoport
   Vezetője: Pál Andor százados
2. Személyi csoport
   Vezetője: Csenkey Géza százados
3. Műszaki csoport
4. Gazdasági csoport

A Légügyi Kormánybiztosság által kiadott egyetlen átfogó szervezési rendelet[9] a magyar légi ügyek ideiglenes beosztását tartalmazta.

[4] HIL PDF iratai. 190/bk. sz. 22. csomó.

[5] Összekötők útján a következő polgári szervekkel tartották volna a kapcsolatot: a kereskedelem szerveivel, a Belügy- és Külügyminisztériummal, továbbá a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséggel, a Posta és Távirdával, az Országos Meteorológiai Intézettel.

[6] A bizottság székhelye Bécs. Feladata: a közös hadsereg maradványainak felszámolásánál a magyar érdekek képviselete. Tevékenységét gyakorlatilag 1919. április 23-ig folytatta, amikor „A Bécsben időző Likvidáló bizottság több tagját kommunista propaganda miatt letartóztatták. A letartóztatás alatt a gyűjtőfogházba zárták és kihallgatás után négyet Ausztriából kitiltottak, anélkül, hogy otthonukba visszamehettek volna és holmiaikból a legszükségesebb ruházati cikkeket elhozhatták volna". HIL Tanácsköztársaság (továbbiakban TK) iratai. 1037/bk. —37. o. 22. doboz.

[7] A Hadügyminisztérium bécsi kirendeltsége, a magyar kincstár érdekeinek képviseletében. Feladatát a Likvidáló bizottsággal szoros együttműködésben végezte.

[8] A repülőgépgyárak ismertetésére később részletesen kitérek.

[9] HIL PDF iratai. 1918. november 20. 94/bk. sz. rendelet 22. csomó.

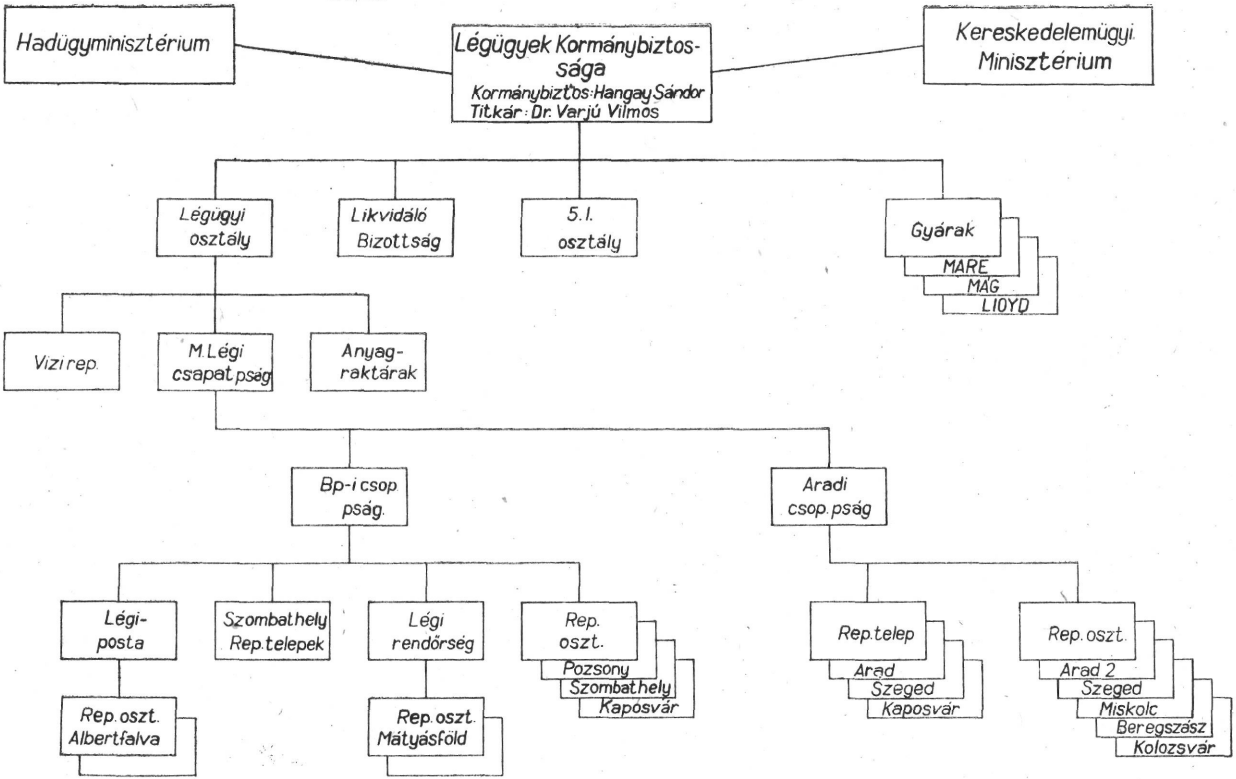
Hadügyminisztérium
Légügyek Kormánybiztossága
Kormánybiztos: Hangay Sándor
Titkár: Dr. Varjú Vilmos
Kereskedelemügyi Minisztérium
Légügyi osztály
Likvidáló Bizottság
5. I. osztály
Gyárak
MARE
MAG
LIOYD
Vizi rep.
M. Légi csapatpság
Anyag-raktárak
Bp-i csop. ság.
Aradi csop. ság
Légi-posta
Szombathely Rep. telepek
Légi rendőrség
Rep. oszt.
Pozsony
Szombathely
Kaposvár
Rep. oszt. Albertfalva
Rep. oszt. Mátyásföld
Rep. telep
Arad
Szeged
Kaposvár
Rep. oszt.
Arad 2
Szeged
Miskolc
Beregszász
Kolozsvár

A dokumentum szerint a Légi Csapatparancsnokság alárendeltségében két csoportparancsnokságot hoztak létre:

1. Csoportparancsnokság. Budapest.

Alárendeltségébe tartozott: a Budapesti Légi Rendőrség (Mátyásföld), a Budapesti Légiposta két repülőszázad erőben, a szombathelyi repülőtelep, valamint a pozsonyi és a kaposvári repülőosztályok. Ezenkívül még egy repülőosztályt terveztek felállítani Szombathelyen.[10]

2. Csoportparancsnokság. Arad.

Alárendeltségébe tartozott: Az aradi, a kaposvári és a szegedi repülőtelep. A rendelet idevonatkozó részéből kitűnik, hogy kisebb kirendeltségek létrehozását tervezték még Pozsonyban, Kolozsvárott és Beregszászon.[11]

Az aradi csoportparancsnokságot erősítette az alárendeltségébe helyezett 6 repülőosztály (Aradon 2, Szegeden, Miskolcon, Beregszászon és Kolozsvárott 1—1).

A rendelet 13 repülőosztályról tesz említést, amelyből a valóságban — 1918 novemberében — 8 állt fenn. A többi létrehozását csak tervezték. A 13 repülőosztály felállításának tervbevétele irreális volt, a gazdasági helyezet és a meglevő repülőgép állomány ugyanis kevés lett volna ennyi repülőalakulat szervezéséhez. Ily módon a tervben szereplő további 5 repülőosztály létrehozása nem is valósulhatott meg.

A vezetők gondoskodni kívántak a repülőalakulatok személyi feltöltéséről is. Ennek érdekében az általános leszerelési rendeletet a repülőalakulatoknál szolgálatot teljesítő tisztekre és legénységre nem terjesztették ki — ezek a hadügyminiszter parancsa értelmében „tovább szolgálatban maradtak".[12] Ezt a parancsot egészítette ki részletes utasítással az 1918. november 9-én kelt, a Légi Csapatok Kormánybiztosának szóló hadügyminiszteri rendelet, amelyben a hadsereg vezetője többek között a következőket írja: „... kiegészítésképpen elrendelem, hogy a légjáró csapatok kötelékében szolgálatot teljesítő, az 1895 és ennél idősebb születésű évfolyambeli nem tényleges havidíjasok, havidíjas jelöltek ... és a legénység továbbszolgálatra visszatartható."[13]

A fenti utasítások és parancsok eredményeként, 1918. december 2-ig a repülőalakulatok személyi állományát teljesen feltöltötték, szolgálatban tartásuk azonban nagy anyagi gondot jelentett. Ezt a Légügyi osztály külön átiratban[14] jelentette a Hadügyminisztériumnak. Eszerint a légi csapatok személyi állományának — kb. 300 tiszt, 1000 altiszt és katona — egyhavi fizetése másfél millió koronát tett ki, amely komoly anyagi terhet rótt a hadügyi tárcára.

Ezt az összeget növelték az 1918. november 13-án kiadott rendeletben szabályozott tiszti és legénységi pótdíjak. A rendelet november hó 1-től a következő pótdíjak havonkénti kifizetését engedélyezte:

Pilóták:	500 korona
Megfigyelők:	400 korona
Műszaki tisztek:	400 korona
Gépszerelők:	300 korona
Segédmunkások:	100 korona

10 Egy repülőosztály megfelelt a volt repülőszázadnak. Állományába 6 db repülőgép tartozott.

11 HIL PDF iratai. 190/bk. 22. csomó.

12 HIL PDF iratai. 40/bk. — 1918. november 9. 22. csomó.

13 HIL PDF iratai. 29.601/eln. 1/a. 22. csomó.

14 HIL PDF iratai. 729.754/10. 22. csomó.

Ezenkívül a repülőgép-vezetők és megfigyelők részére minden nagyobb repülés után — 200 km-en felül — 50—50 korona, kisebb repülés után pedig 30—30 korona pótdíj járt. Havonta 100 korona jutalomban részesítették azokat a pilótákat, akik amellett, hogy gyakran repültek, gépet nem törtek, továbbá a gépszerelőket, akik állandóan jó karban tartották gépeiket.[15]

A polgári demokratikus forradalom idején kiadott valamennyi katonai utasításból és szervezési okmányból kitűnik, hogy a hadsereget — ezen belül a légierőt is — elsősorban belső karhatalmi feladatok ellátására kívánták felhasználni. Ezt a burzsoá rend megszilárdításának szükségessége diktálta. A hadsereg felhasználásával kapcsolatos célkitűzéseket bizonyítja többek közt a Budapesti Légi Rendőrségnek 2 repülőosztály erőben — osztályonként 6 db repülőgép — való felállítása, továbbá a korabeli iratok közt található nagyszámú távirat, amelyekben a „rendzavarások elfojtására", illetve a forradalmi megmozdulások letörésére katonai erőt kérnek. Így például a marosvásárhelyi katonai készültség parancsnoksága két repülőgépet kért a Hadügyminisztériumtól „a környékbeli rendzavarások és fosztogatások meggátlására".[16]

A repülőjelentések bőséges adatokat szolgáltatnak annak igazolására, hogy a légi rendőrséget — feladatának megfelelően — gyakran vették igénybe karhatalmi repülés céljából. 1918. november 8-án végzett karhatalmi repülésekről a következő összefoglaló jelentés készült:

„A légi rendőrség a mai napon öt ízben végzett karhatalmi szolgálatot. Délelőtt 3, délután 2 együléses gép repült. A délelőtti cél Tápiószecső, a délutáni Örkény volt, ahová Pest vármegye főispánja kért repülőtámogatást. A megfigyelő tiszt, úgy Tápiószecsőn, mint Örkényen relatív nyugalmat észlelt."[17] Említést érdemel a Kecskeméti Városi Tanácsnak november 18-án a Hadügyminisztériumhoz írt kérelme, amelyben karhatalmi szolgálatra 2 db repülőgépet igényel, arra hivatkozva, hogy a közbiztonsági állapotok megvédésére és a környékkel való gyors összeköttetés biztosítására ez feltétlenül szükséges.[18]

A magyarországi repülés fejlesztését célozta a *légiforgalmi hálózat* megtervezése is. Az ezzel kapcsolatban készített terv pozitív vonása, hogy a légi-útvonalak kijelölésén kívül ésszerű elosztásban tartalmazták a különböző repülőalakulatok helyét is.

A légiforgalmi hálózat tervezetének alkotóit sűrűn érték jogos — és olykor jogtalan kritikák. Bírálták őket azért, hogy a tervezésnél nem vették figyelembe a nemzetközi helyzet és az ország védelmi szükségleteit. A Fővárosi Tanács polgármesteri átiratában hiányolja, hogy sem a Légügyi osztály szervezetéből, sem a légiforgalmi hálózat vázlatából nem tűnik ki, „vajon katonai szempontok, vagy polgári közérdek szolgálatában van tervezve".[19]

A dokumentumok tanulmányozása után minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy azt tulajdonképpen — ha burkoltan is — katonai s nem polgári felhasználásra készítették. Például a tervezet Hajmáskért elsőrangú közlekedési gócpontként jelöli. A légiforgalmi hálózat kidolgozása korai volt, az ország határai ugyanis még nem voltak véglegesen megállapítva. A tervezet gyakorlati használhatósága és légi

15 HIL PDF iratai. 30.202/eln. 10. 22. csomó.
16 HIL PDF iratai. 1918. november 8. 39/1ü. 22. csomó.
17 HIL PDF iratai. 30/10. 22. csomó.
18 HIL PDF iratai. 195/bk. 22. csomó.
19 Lásd a 9-es sz. jegyzetet.

közlekedésünk jövője a nemzetközi légiforgalomba való bekapcsolódástól is függött. A tervezet ezt az alapvető tényt nem tükrözi, illetőleg hallgatással mellőzi. Meglevő gazdasági és politikai problémáink fokozott mértékben akadályozták egy reális terv létrehozását és gyakorlati megvalósítását. Ilyen akadálynak tekinthető például, hogy a fegyverszüneti szerződés a magyar állam számára nem engedélyezte a katonai repülés fejlesztését. A nemzetközi polgári légiforgalomba való bekapcsolódást pedig gátolta, hogy az új magyar állam még nem építette ki diplomáciai és gazdasági kapcsolatait a környező országokkal.

A Légügyi Kormánybiztosságon 1919. január 18-án — a katonai légijáratokról tartott ankéton — ismertették a légiforgalom lebonyolításához rendelkezésre álló gépek adatait. A Légügyi osztály képviseletében Kenese Waldemár százados elmondta, hogy a légiforgalom megvalósításához 100 db kétüléses repülőgéppel rendelkeznek. Ezek a repülőgépek a volt császári és királyi hadseregnél használt típusú gépek voltak. Teherbíró képességük 160 kg, működési sugaruk 400 km, gyorsaságuk átlag 140/km óránként.[20] Nyilvánvaló, hogy ilyen teljesítményű gépeket gazdasági feladatok végrehajtásához csak igen korlátozott méretekben lehet felhasználni, tehát az ország rendelkezésére álló repülőgépparkot nem polgári, hanem elsősorban katonai célokra lehetett igénybe venni.

Külön problémát okozott a már fentebb említett ideiglenes határviszony, mivel a polgári demokratikus forradalom — a vesztes háborút, a nemzetközi helyzetet és más tényezőket figyelmen kívül hagyva — a területi integritás álláspontját képviselte.

Ma már látjuk, hogy a fegyverszüneti egyezmény sem adott jogot az akkori magyar kormánynak arra, hogy a demarkációs vonalon túl katonai erőket tartson — ehhez az említett országok sem járulhattak hozzá.

A polgári demokratikus forradalom nem volt képes sem a bel-, sem a külpolitikai problémákat megnyugtató módon megoldani. Ez volt az oka, hogy 1919 március közepére a koalíciós kormány hatalma már szétesőben volt. Az antantbarát külpolitika csődöt mondott. Március 21-én a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesüléséből létrejött az Egyesült Magyarországi Szocialista Párt, amely megalakította a Forradalmi Kormányzó Tanácsot. A Kormányzó Tanács elnöke a szociáldemokraták centrista csoportjához tartozó Garbai Sándor, tényleges vezetője Kun Béla külügyi népbiztos lett. A közigazgatás irányítását a munkástanácsok vették kezükbe.

A Magyar Tanácsköztársaság légügyi szervezete

A proletárforradalom győzelme után a repülésügy szervezésével, a Hadügyminisztérium helyébe lépett Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztálya foglalkozott. A Légyügyi osztály egyetlen pillanatig sem tétlenkedett, s már 1919. március 24-én tájékoztató rendeletet[21] adott ki, melyben ismertette a politikai helyzetet és utasítást adott a Vörös Hadsereghez tartozó magyar repülőalakulatok beosztására és hadihasználatra való felkészítésére.

A rendelet első pontjában a következőket olvashatjuk: „A párizsi békekonferencia Vyx ezredes útján folyó hó 20-án a Magyar Népköztársaság elnökének átnyújtott jegyzékében olyan követelésekkel lépett fel,

20 HIL PDF iratai. 74/bk. 22. csomó.
21 HIL TK iratai. 737/37. sz. 22. doboz.

hogy a Magyar Népköztársaság kormánya azokat nem teljesíthette és Károlyival az élen lemondott. Az uralmat Magyarországon a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyesüléséből keletkezett Magyarországi Szocialista Párt vette át. Az új párt folyó hó 21-én proklamálta a Magyar Tanácsköztársaságot, s a kinevezett Népbiztosok Tanácsa szövetséget kötött az orosz-szovjet kormánnyal.

Az összes repülőalakulatok mostantól kezdve az új Vörös Hadsereg szolgálatába állnak, s hadiállapotba helyezettnek tekintetnek."[22]

Amint a rendeletből kitűnik, a légierőnek a polgári forradalom ideje alatti kettős alárendeltsége megszűnt, egységes katonai vezetés alá került. Szervezésileg azonban komoly változások még nem következtek be.

A Tanácsköztársaság ideje alatt egyetlen szervezési utasítás sem tesz említést a légi rendőrségről. A proletárdiktatúra a hadsereget már nem elsősorban karhatalmi feladatok megoldására, hanem a forradalom vívmányainak és az ország megvédésére szervezte.

A repülőalakulatok gyors feállítása azt a célt szolgálta, hogy egy esetleges katonai támadással szemben (amire az akkori nemzetközi viszonyok között már lehetett számítani) a légierő azonnal bevethető legyen. A külpolitikai helyzetet értékelve, a rendelet 3. pontja[23] megállapította, hogy a délvidéki területekről repülőtámadás várható Budapest nagyobb üzemei ellen. Ez arra kényszerítette a Hadügyi Népbiztosságot, hogy már március 22-én parancsot adjon a katonai hatóságoknak, hogy Budapesttől 90 km-re délre, félkörben, Székesfehérvártól Kecskeméten át Szolnokig repülőmegfigyelő állomásokat állítsanak fel. A megfigyelő állomások észleléseiket a Légügyi osztálynak jelentették, amely szükség esetén riasztotta a budapesti repülőosztályokat a légitámadás elhárítására. A hajózó repülőegységeknél naponta reggel 7 órától alkonyatig egy repülőgéppel állandó riadókészültséget rendeltek el, hogy a gép a parancs vételétől számított fél órán belül felszállhasson. A rendelet utasította az összes repülőosztályokat, hogy mielőtt Budapestre repülőgépet indítanak, akkor ezt — a vakriadók elkerülése érdekében — a szándékukat előzőleg jelentsék. Ezt a célt szolgálta az a rendelet is, amely utasította az illetékeseket, hogy az összes repülőgépeket jól látható felségjelzéssel lássák el.[24]

A szóban forgó rendeletből megállapíthatjuk azt is, hogy a légierőn belül milyen alakulatok álltak fenn. (Lásd az 510. oldalon levő táblázatot.)

1919. április 8-án rendelet jelent meg a toborzás végrehajtására.[25] A toborzás vezetésével Fekete Örs tábori pilótát, a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztályának vezetőhelyettesét bízták meg. A toborzási feladatok végrehajtására minden repülőalakulatnál toborzó bizottságot választottak.

Egy későbbi rendelet változtatott a repülőcsapatok fenti tagozódásán is. A repülőosztályok helyett — ugyanabban az erőben — repülőszázadokat hoztak létre. Az 1—6. századot alárendelték az azonos számot viselő gyaloghadosztálynak, a 7. századot a Székely különítménynek, a 8. századot a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztályának, a 9. (vízi) repülő-

22 Uo.
23 Uo.
24 Uo.
25 HIL TK iratai. 7848/eln. 37. o. 22. doboz.

Repülőalakulat	Parancsnok	Elhelyezés
Magyar repülőcsoport-parancsnokság	Steiner József	Budapest
Magyar repülő-anyagszertár	Majtényi Gyula	Cinkota
1. Magyar repülőosztály	Háry László	Mátyásföld
2. Magyar repülőosztály	Csenkey Géza	Albertfalva
3. Magyar repülőosztály	Endresz György	Győr
4. Magyar repülőosztály	Kammerer Andor	Kaposvár
4. Különleges magyar repülőkülönítmény	Albrecht Alfréd	Szombathely
5. Magyar repülőosztály	Martinek Lajos	Szeged
5. Különleges magyar repülőkülönítmény	Haag Ágoston	Kecskemét
6. Magyar repülőosztály	Korbuly László	Békéscsaba
7. Magyar repülőosztály	Alexay András	Debrecen
8. Magyar repülőosztály	Hartzer Sándor	Rákos
Magyar repülőkiképző osztály	Horváth István	Szeged
Magyar repülőgépjavító-műhely	Fabinyi Árpád	Szeged
Magyar léghajós különítmény	Allersdorfer Ferenc	Székesfehérvár
Magyar repülő-anyagszertár	Ehlers Oszkár	Csót

századot a Hadihajós Főparancsnokságnak. Ezeket a repülőalakulatokat tábori alakulatoknak minősítették. Az 1—7. repülőszázadok csak hadi alkalmazási, fegyelmi és gazdászat-közigazgatási tekintetben voltak a hadosztályok és a Székely különítmény parancsnokságának alárendelve. Minden egyéb vonatkozásban (személyi, beosztási, anyagutánpótlási, kiképzési stb.) a Repülő-csapatparancsnokság útján a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztály alárendeltségébe tartoztak.[26] A repülőszázadoknak a hadosztályok alá való rendelése azt a célt szolgálta, hogy a repülők tevékenységükkel közvetlenül a harcoló csapatokat támogassák.

A tábori repülőalakulatokon kívül a következő hátországbeli repülőalakulatok álltak fenn, illetve tervezték felállítását:

1. *Cinkotai repülő-anyagszertár.*

Személyi, fegyelmi és közigazgatási szempontból közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának rendelték alá.

[26] Uo.

2. *Székesfehérvári repülő- és léghajós anyagraktár.*

Az eddigi székesfehérvári anyagraktárból és a léghajós különítményből alakult.

A repülő-anyagszertár útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának rendelték alá.

3. *Csóti repülő-anyagraktár.*

Alárendeltsége megegyezett a székesfehérvári anyagraktár alárendeltségével.

Szegednek francia megszállás alól való felszabadulása esetén tervbe vették a

4. *Szegedi repülőkiképző osztály* felállítását, amely a Repülőcsapatparancsnokság útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztály alárendeltségébe tartozott volna.

5. *Szeged-Rókus repülő- és gépjavító műhely.*

A repülő-anyagszertár útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának alárendeltségébe utalták.

Abban az esetben, ha Szeged felszabadítása és a két utóbbi alakulat felállítása rövid időn belül nem valósítható meg, úgy a repülőkiképző osztályt — a tervnek megfelelően — Szombathelyen kívánták megszervezni. Ugyanakkor előirányozták a cinkotai repülő-anyagszertárnak egy repülőgépjavító-műhellyel való kibővítését is.[27]

Intézkedtek a tekintetben is, hogy a repülőalakulatok személyi állománya csak szakképzett katonákból álljon. Ennek érdekében a sorra kerülő toborzás végrehajtását illetően a következő alapelveket rögzítették:

1. Azok a tényleges katonai szolgálatot teljesítő személyek, akik repülő szakképzettséggel rendelkeztek, kötelesek voltak a Vörös Hadsereg repülőcsapataiba átlépni.

2. Az újságok útján felhívták azokat a katonaköteles férfaikat, akik a fegyverszünet megkötése óta leszereltek, de előzőleg a repülőcsapatoknál hosszú időn át mint pilóták, megfigyelők, szerelők stb. teljesítettek szolgálatot, hogy jelentkezzenek valamelyik toborzó bizottságnál.

A toborzás eredményesen zárult: a repülőcsapatok személyi állományát feltöltötték, s ily módon lehetővé vált a légierőnek a tervezett módon való átszervezése.

A légierő átszervezésére az 1919. május 28-án kiadott rendelet[28] intézkedett.

Az okmányból kitűnik, hogy az 1—6. repülőszázad „1—6. vörös repülőszázad", a volt 7. székely repülőszázad a „7. vörös repülőszázad" elnevezést kapta. Az együléses 8. repülőszázad új elnevezése „8. vörös harci repülőszázad", a vízi repülőszázad pedig a „9. vörös vízi repülőszázad" lett.[29]

A repülőszázadokat — eltérően az eddigiektől — már nem a hadosztályokhoz szervezték, hanem közvetlenül a Repülő-csapatparancsnokság alá, melynek hatásköre megfelelt egy csapattest-parancsnokságának.

27 Uo.

28 HIL TK iratai. 10.756/eln. 37. o. 22. doboz.

29 Uo.

Vörös Repülőcsapat Parancsnokság
Hünb. 37.o.
1.v.rep. szd.
2.v.rep. szd.
3.v.rep. szd.
4.v.rep. szd.
5.v.rep. szd.
6.v.rep. szd.
7.v.rep. szd.
8.v.rep. szd.
9.v.vizi-rep.szd.
Repülőkeret
Repülő-anyagszertár
Repülőpótkeret-parancsnokság
Repülő-pótalosztály
Repülő-kiképző szd.
Repülő gépjav. műhely
Repülő és légi-hajós műhely
Repülő-anyagraktár
Repülő-telepek
Zalaegerszeg
Pándorfalu
Hajmáskér

A Repülő-csapatparancsnokság feladatát az alábbiakban jelölték meg: „... az összes alárendelt tábori repülőalakulatoknak személyi és anyagi tekintetben való nyilvántartása, központi vezetése és irányítása s azok harcképességéről való gondoskodás."[30] Ezt egészítette ki a Hadsereg-főparancsnokság 52/1201. sz. távirati rendelete, mely szerint a repülőszázadok taktikai vezetését a Hadseregparancsnokság utasításai alapján a Repülő-csapatparancsnokság vette át.[31]

A hátországi alakulatok — két csoportra osztva — a Hadügyi Népbiztosság alárendeltségébe tartoztak:[32]

I. Repülőpótkeret és

II. Repülő-anyagszertár.

I. A Repülőpótkeret-parancsnokság a Repülő-csapatparancsnokságból vált ki. Feladata volt:

1. Az összes repülőalakulatok személyi ügyeinek nyilvántartása.

2. A gazdasági-közigazgatási ügyek központi vezetése, személyi, felszerelési és anyagi — nem műszaki — pótlások eszközlése.

3. A kiképzés vezetése.

A Repülőpótkeret-parancsnokság székhelye Budapest volt, és közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. osztályának volt alárendelve. Hatásköre megfelelt egy kikülönített osztály parancsnokságának.

Repülőpótalosztály Budapest székhellyel a Repülő-csapatparancsnokság korábbi parancsnoksági alosztályából alakult. Közvetlenül a Repülőpótkeret-parancsnokságnak rendelték alá. Állományába tartoztak a tábori alakulatokhoz pótlásként vezényelt katonák és azok a személyek, akik kiképzés céljából a kiképzőszázadhoz való beosztásukra vártak.

Repülőkiképző század. Szombathelyen állították fel. (Ezzel egyidejűleg a szombathelyi 4. Különleges repülőkülönítmény megszűnt.) Feladata:

1. Gyakorlatlan pilóták és megfigyelők utóképzése és

2. szükség szerint mindenfajta repülő szakmabeli kiképzése.

II. *Repülő-anyagszertár.* A repülőcsapatok központi műszaki anyagintézeteként jött létre azzal a feladattal, hogy:

1. Az összes repülőalakulatok részére kiadott műszaki anyagokat nyilvántartsa.

2. A műszaki anyagok javítását és pótlását biztosítsa.

A Repülő-anyagszertár közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. osztályának volt alárendelve. Hatásköre megfelelt egy kikülönített osztályparancsnokságénak. Állandó székhelye Cinkota—Nagyitce volt.

A repülőgépek javítását a neki alárendelt cikotai repülőgépjavító-műhellyel végeztette, melyet időközben már felállítottak. A Repülő-anyagszertár alárendeltségébe tartozott még:

a) Csóti repülő-anyagszertár

b) Három repülőtelep:

1. Zalaegerszegen,

2. Pándorfalun és

3. Hajmáskéren.

30 Uo.
31 HIL TK iratai. 52/1201. sz. távirat. 22. doboz.
32 Lásd a 28-as sz. jegyzetet.

A repülőtelepeket nem helyezték üzembe. Őrzésükre telepgondoksá-gokat állítottak fel.

A rendelet III. részében részletesen kitért a *pilótakiképzés* rendsze-rére. Mivel a repülőszázadok személyi feltöltése befejeződött, a toborzó bizottságok működését május 28-i hatállyal megszüntették. A beosztott pilóták egy része azonban még nem szerezte meg a kellő gyakorlatot; szükségük volt néhány iskolafelszállásra. Ezek a pilóták mindaddig nem ülhettek hadirepülőgépre, amíg a kiképzőszázadnál a szükséges gya-korló repülést nem végezték el.[33]

A szakképzettség tekintetében meg nem felelő repülőkatonák név-sorát június 15-ig fel kellett terjeszteni a Repülő-csapatparancsnokság-nak. Ezeket az embereket más fegyvernemekhez helyezték át és helyükre máshol szolgálatot teljesítő, jobb képzettségű katonákat állítottak.

Hatályon kívül helyezték a 7848/eln. 37. sz. rendelet 14. és 15. pont-jait, amelyek a repülőcsapatoknál levő bizalmi rendszert szabályozták. Ugyanakkor elrendelték, hogy valamennyi repülőalakulathoz egy-egy po-litikai megbízottat kell kinevezni.[34]

Az intervenciós csapatok hazánk elleni támadása után ismét szük-ségessé vált a légierő tábori alakulatainak átszervezése és megerősítése. Tervbe vették egy új repülőszázad létrehozását. A Hadseregparancsnok-ság Légügyi osztálya táviratilag utasította a vörösrepülő-csapatparancs-nokságot, hogy Budapest védelmére sürgősen állítsa fel Mátyásföldön a 10. harci repülőszázadot. Ezt az alegységet — harcászati alkalmazását tekintve — a IV. hadtestnek rendelték alá.[35] Különben — mint a többi repülőszázad — a Repülő-parancsnokság útján a Hadseregparancsnokság alárendeltségében maradt.[36] Az idő rövidsége és technikai akadályok miatt azonban a 10. repülőszázad felállítása csak terv maradt.

A harci követelményeknek megfelelően, az 1919. július 18-i hadrend[37] a következőképpen szabályozta a repülőszázadok alárendeltségét:

A legnagyobb megerősítést (4 repülőszázad) az I. hadtest kapta, mi-vel ebben az időben a júliusi tiszai offenzívára készült. Három repülő-század közvetlenül a Hadsereg-főparancsnokság alárendeltségébe került. A 3. repülőszázad a 80. dandár kötelékében, a 6. repülőszázad pedig a II. hadtest kötelékében harcolt. A hadvezetőség a csapatok hadrendjét — a katonai helyzettől és a feladattól függően — többször változtatta. Mindig azokat a hadosztályokat erősítették meg repülőszázadokkal, ame-lyeknek a legnagyobb szükségük volt repülőtámogatásra.

A Hadsereg-főparancsnokság a támadó gyaloghadosztályok támoga-tására összevonta a repülőszázadok jelentős részét. Például az északi hadjárat kezdeti szakaszán a III. hadtestnek rendelték alá a 6. és a 8. századot, majd a főcsapás irányának megváltoztatásakor az V. hadtestet megerősítették a 2., a 4., később a 8. repülőszázaddal is.[38]

Az 515. oldalon látható táblázat szerint a harci repülőállomány jú-liusban 35 db gépből állt. Ebben nincs benne a kiképző alakulat gép-állománya, mely szintén állandóan változott.[39]

33 Uo.

34 A repülőcsapatoknál a bizalmi testület választás útján jött létre. A poli-tikai megbízottakat a Hadügyi Népbiztosság nevezte ki.

35 Későbbi terv szerint közvetlenül a Hadseregparancsnokság alárendeltsé-géhez akarták helyezni.

36 HIL TK iratai. 627/8. ikt. sz. 1537. 22. doboz.

37 HIL TK iratai. 718/209. sz. 22. doboz.

38 *Dömötör G.*: i. m. 351. o.

39 Május 15-én kiadott hadrend szerint 37, május 30-án 23 üzemképes repülő-gép volt. *Dömötör G.*: i. m. 350. o.

A század megnevezése	Parancsnokság, amelynek alá van rendelve	Állomáshely	Akcióképes gépek száma
1. repülőszázad	I. hadtest	Kecskemét	2
2. repülőszázad	I. hadtest	Cegléd	2
3. repülőszázad	80. dandár	Mezőtárkány + egy különítménye Rákoson	4
4. repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Győr	6
5. repülőszázad	I. hadtest	Kecskemét	2
6. repülőszázad	III. hadtest	Onga	4
7. repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Rákos	3
8. harci repülőszázad	I. hadtest	Újszász	9
9. vízi repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Csepel	3
10. harci repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Felállítás alatt	

A repülőszázadok 2—8 repülőgépből álltak, és bizonyos mennyiségű üzemanyag- és bombakészlettel rendelkeztek. A repülőterek védelmére, az alacsonyan támadó ellenséges repülők akcióinak elhárítására a repülőszázadok állományába 1—3 gyalogsági géppuska tartozott.

A repülőszázadokat a helyzettől függően több irányú feladatok végrehajtására használták fel. Harcászati alkalmazásuk központi irányítására a Hadsereg-főparancsnokságon belül repülő hadműveleti tiszti helyet rendszeresítettek.

A légierő legfontosabb feladata a *felderítés* volt. A Hadseregparancsnokság a rendszeres légi felderítés[40] május 8-án szervezte meg. A felderítő repülések átlagos időtartama 1—3 óra, az útvonal hossza 150—500 km, az átlagos magasság pedig 1000—1500 m volt.[41] 1919-ben a technika akkori állapotához viszonyítva ez komoly teljesítménynek számított.

Május hónapban kb. 120 alkalommal startolt repülőgép, s ebből 98 esetben felderítést végzett.[42] Az egyes repülőgépek pilótái és megfigyelői

40 HIL TK iratai. 508/206. lü. 51. doboz.
41 *Dömötör G.*: i. m. 351. o.
42 A repülőszázadok jelentései alapján a repülések eredményeiről a Légügyi osztályon összesítő nyilvántartás készült. Ezt azonban nem lehet teljesnek tekinteni. HIL TK iratai. 201.985/37. o. 22. doboz.

a felderítés eredményét írásban jelentették századparancsnokuknak, aki táviratilag vagy telefonon továbbította a Hadügyi Népbiztosságnak. A Hadsereg-főparancsnokság a felderítés eredményeit figyelembe véve készítette el, illetve módosította hadműveleti terveit.

A repülőszázadokat a gépek startolására a Hadsereg-főparancsnokság — a 37. osztályon keresztül — utasította, minden esetben megjelölve a repülés útvonalát, célját és időpontját.

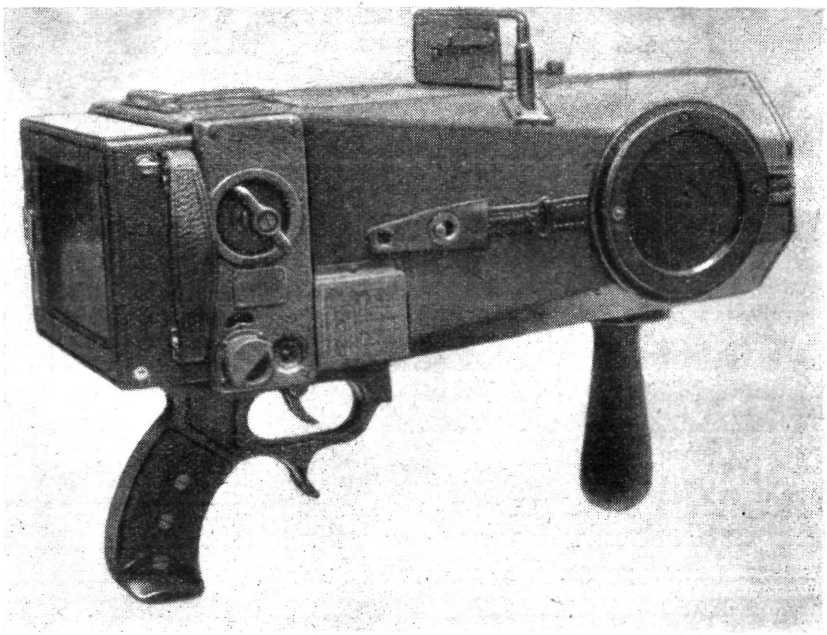

Az első világháború idején a repülőcsapatok által használt légi fényképezőgép

A felderítő repülőgépek az ellenség által megszállt területekről több esetben légi felvételeket is készítettek. Ezeket a fényképeket azonban hozzá nem értés miatt kezdetben nem tudták felhasználni. A Magyar Katonai Térképező Csoport behatóan tanulmányozta a légi fényképezés technikáját és a 37. osztály részére írt jelentésében feltárta a korábban elkövetett hibák okait és javaslatokat tett azok kijavítására.[43] A fennmaradt felvételek tanúsága szerint a szakszerű irányítás meghozta az eredményt.

A repülőalakulatok feladata nem merült ki a pusztán katonai jellegű harci repülések végrehajtásában, a felderítéssel egy időben ugyanis sokszor propaganda jellegű feladatokat is végeztek. Gyakran kaptak *propaganda célú repülést* önálló feladatként is. A repülőgépek ilyen irányú felhasználása lehetővé tette a Tanácsköztársaság politikájának nép-

43 HIL TK iratai. 237/Tcs. ikt. sz. 1378/bk.—1919. június 5. 22. doboz.

szerűsítését, az ország lakosságának felvilágosítását, elősegítette a szociális és egyéb intézkedések, továbbá a kül- és belpolitikai események széles körű ismertetését. A harcok megindulása után propagandatevékenységet kellett folytatni az intervenciós hadseregek katonái körében is. Ehhez a legbiztosabb lehetőséget a repülőgépekről az ellenség állásaira szórt röpcédulák nyújtották. A 3. repülőszázad áprilisban kb. 10 alkalommal végzett propaganda repülést. A 4. repülőszázad április 23-án Győr—

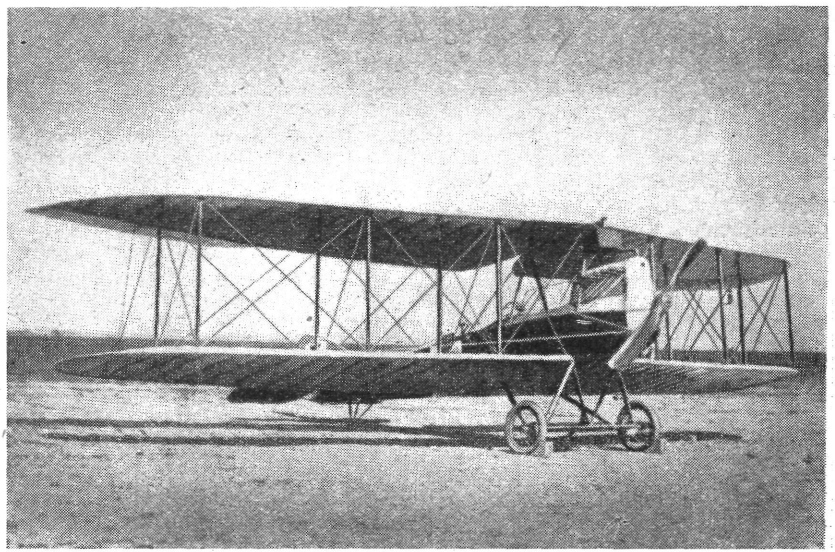

Fokker D—VII. típusú felderítő repülőgép

Komárom—Érsekújvár—Párkánynána útvonalon egyetlen repülés alkalmával 20 000 röpcédulát szórt le a városok, illetve a falvak felett.[44]

A légi felderítést időnként összekötötték *harci repülés*ekkel is. A 7. repülőszázad július 30-án kelt 51. számú repülőjelentéséből kitűnik, hogy Sandy Endre pilóta és Weisz László megfigyelő, repülőgépükkel 5—800 m magasságban felderítő repülést hajtottak végre Szolnok környékén, s a szerzett tapasztalatokról szóló jelentésben közölték az ellenség hadmozdulatait és a saját helyzetet.

A jelentés szerint az ellenség Fegyverneknél a Tiszán hidat épített, amelyen nagy tüzérségi és gyalogsági erők vonultak át. Tiszától Besenyszögig az összes utakon ellenséges csapatok haladtak és saját csapataink Besenyőtől nyugatra, Szolnok és Újszász felé visszavonulóban voltak.

A Hadseregparancsnokság a jelentésre gyorsan reagált: Sandy pilóta gépe még azon a napon újból startolt és az újabb jelentés már arról számolt be, hogy: „4 db 20 kilós bomba lett a fegyverneki hídra ledobva . . .”[45]

44 HIL TK iratai. Sz. n. 1919. április 23. 93. doboz.
45 HIL TK iratai. 730/205. 93. doboz.

A felderítő repülést tehát esetenként harci repülés, a fenti példa szerint *bombázás* céljából történő repülés követte. A Tanácsköztársaság honvédő harca során a leghasználtabb bombatípus a 12 kg-os volt, de többször alkalmaztak 20—50 kg-osokat is. A bombákat általában 6—800 m-ről dobták le az ellenséges ütegekre, csapatgyülekezésekre, vasútállomásokra. A légierő a bombázás mellett géppuska tűzzel is támogatta a harcoló gyalogságot. A géppuskázást kis magasságból (50—400 m) végrehajtott támadás során alkalmazták. A légierő harci alkalmazása jelentősen támogatta a saját földi csapatok harcát. Az ellenség gyenge légvédelme ezt nem tudta megakadályozni.

Repülőgépeink csak véletlenül találkoztak ellenséges gépekkel. Az ellenség légi tevékenysége hosszú ideig meglehetősen gyér volt, csak június és július hónapokban, az északi hadjárat idején élénkült meg, különösen a III. hadtest területe felett. Ekkor a Hadseregparancsnokság utasításának megfelelően a hadtest légvédelmének ellátására a 8. harci vadászrepülőszázadot osztotta be,[46] és június 10-én a hadtestparancsnok elrendelte, hogy a század két gépe állandó ügyeletként startrakész állapotban legyen.[47] Az ügyeletes gépek riasztásának meggyorsítására utasították a távbeszélő központokat, hogy a légiriadó jelzésre minden távíró és távbeszélő beszélgetést félbe kell szakítani.[48] A légvédelem jó megszervezésének az lett a következménye, hogy a 8. harci repülőszázad egyik jelentésében a következőképpen számolhatott be a győzelmes légiharcról:

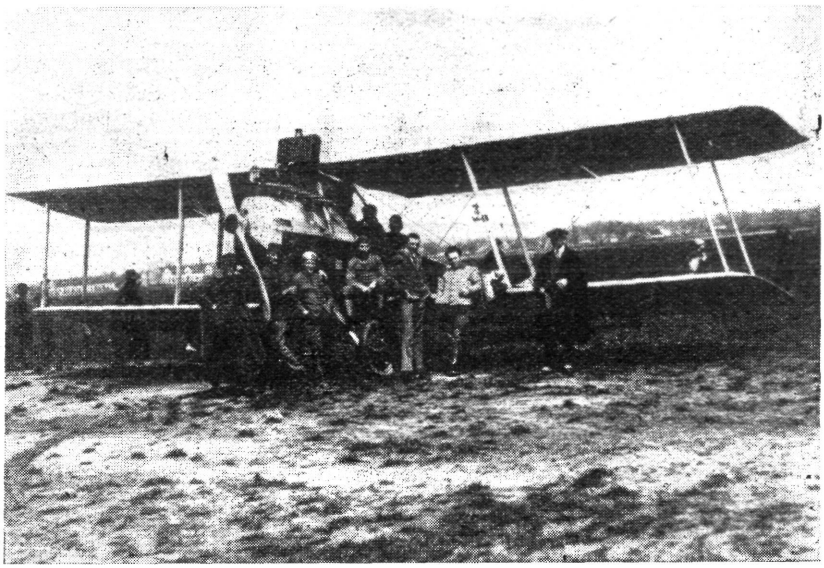

Brandenburg" Br—CI. típusú kétüléses felderítő repülőgép

[46] HIL TK iratai. 527/2. 47. doboz.
[47] HIL TK iratai. 610/13. 62. doboz.
[48] HIL TK iratai. 611/12.—1919. június 11. 62. doboz.

„VI. 12-én délelőtt 9 órakor Miskolc felett román repülő észleltetett. A 8. repülőszázad azonnal két harci géppel szállt fel. Ujvári László és Kreisz Géza pilóták a román gépet üldözőbe vették és lelőtték. Az ellenséges gép (kétüléses) Sajószöged (Sajó torkolat előtt) községbe zuhant le."[49]

A Tanácsköztársaság honvédő küzdelmei idején több légiharcra nem került sor. Az ellenség repülői többször behatoltak ugyan az ország légterébe, de a magyar repülők általában biztosították légi fölényünket. Például június 29-én a 6. repülőszázad egyik gépe üldözőbe vett egy 3 motoros repülőgépet, de nem érte utol.[50] Ilyen eset azonban fordítva is előfordult. Július 24-én a 2. század felderítő repülőgépét két ellenséges gép támadta meg. A pilóta kénytelen volt visszafordulni, s így feladatát nem oldotta meg.[51] Ebből okulva, a későbbiekben a repülőgépeket már nem egyesével, hanem kettes csoportokban vetették be.

Repülőink június hónapban 134 alkalommal startoltak, ebből 36 esetben harci feladatok végrehajtására.[52]

A Vörös Hadsereg harcai során légierőnk mindig fölényben volt az ellenség légierejével szemben. Ám az is tény, hogy a Vörös Hadseregnek csak a légiereje volt az egyetlen állandó túlerejű fegyverneme.

Az ellenség légi tevékenysége általában akkor élénkült fel, ha a Vörös Hadsereg jelentősebb hadműveletre készült. Így például nagyobb aktivitást az északi hadjárat megindulásakor a III. hadtest főcsoportosítása ellen, az V. hadtest felvonulásakor, valamint a tiszai támadás során tanúsított. A cseh repülők kísérletet tettek az ország haditermelésének megzavarására is. Budapest ellen ugyan nem mertek támadni, de a győri ágyúgyárat és az almásfüzitői olajfinomítót többször bombázták — lényeges kárt azonban nem okoztak.[53]

A Vörös Hadsereg légi fölényét annak köszönhette, hogy Magyarország — az akkori viszonyokhoz képest — erős harci repülőegységekkel rendelkezett, amelyeknek utánpótlását a magyarországi repülőgépgyártás, ha nem is teljes egészében, de biztosította. Az intervenciós csapatok légierő tekintetében közel sem rendelkeztek ilyen adottságokkal.

A légi fölény biztosításában és az ellenség repülőtevékenységének akadályozásában jelentős szerepet játszott a jól megszervezett légvédelem is.[54]

Repülőgépgyártás

A magyar katonai repülés szervezésénél figyelembe kellett venni a repülőgépek utánpótlásának és javításának, illetve a repülőgépipar kapacitásának lehetőségeit. Csak olyan méretekben lehetett reális alapon nyugvó repülőcsapatokat felállítani, amilyen mértékben az ipar biztosítani tudta a szükséges repülőgépeket. Önálló repülőipar nélkül — más államok termelésére utalva — rendszeres utánpótlás nagyon nehéz. A szomszédos államok ilyen támogatására nem is számíthattunk. A magyar repülés számára utánpótlásról a magyar iparnak kellett gondoskodnia.

49 HIL TK iratai. 612/11. 62. doboz.
50 HIL TK iratai. A 6. repülőszázad jelentése sz. n. 93. doboz.
51 HIL TK. iratai. A 2. repülőszázad jelentése sz. n. 93. doboz.
52 Június hónapban az 5. és a 7. repülőszázad tevékenységéről nincs összefoglaló adat.
53 *Dömötör G.*: i. m. 354. o.
54 *Dömötör G.*: idézett munkájában részletesen leírja a Tanácsköztársaság légvédelmét. Ezért e kérdéssel jelen tanulmányban nem foglalkozom.

A magyar repülőgépipar közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt az Osztrák—Magyar Monarchia keretén belül fejlődött ki. A Monarchiának a mozgósítás időpontjában 7 repülőgépgyára volt, ebből kettő Magyarországon működött.[55]

Ezek az üzemek a háború idején — a megnövekedett szükséglet hatására — gyorsan fejlődtek, és új gyárak is alakultak. 1918 októberében a Monarchiának 8 osztrák, 3 magyar és egy orosz — összesen 12 repülőgépgyára és 11 repülőgépmotor-gyára volt (ebből 3 magyar).[56] A repülőgépipar 1914—18 közötti fejlődését világosan tükrözi a gyártott repülőgépek és motorok mennyiségének növekedése. A magyarországi repülőgépipar 1914-ben 30, 1918-ban már 778 repülőgépvázat gyártott. Ugyanezen idő alatt a repülőgépmotor-termelés 22-ről 450-re emelkedett.[57]

Ez a fejlődés a többi országokhoz viszonyítva mégsem volt kielégítő, Ausztria és Magyarország közös termelése ugyanis 1915-ben alig egytizenharmada, 1917-ben egy-tizennegyede, 1918-ban egyhatoda volt a németekének, és 1918-ban sem érte el az 1915-ös francia produkció háromnegyed részét. A gyengébben fejlett ipar magyarázata annak, hogy a teljesítmények állandó növekedése ellenére is a Monarchia csak az utolsó előtti helyet tudta elérni a hét nagyhatalom mérkőzésében.[58]

A háború után Magyarországon kb. 650 repülőgép maradt. Ezzel szemben a Tanácshatalomnak csak mintegy 300 db különféle típusú repülőgépe volt, vagyis nem egészen fele annak, amivel a Károlyi-kormány rendelkezett. Ez a különbség egyrészt abból adódott, hogy a polgári demokratikus forradalom ideje alatt a demarkációs vonal többször eltolódott, s ily módon a határhoz közel eső repülőterek gépállománya az egyes környező országok tulajdonába került, másrészt a fenti időszak alatt minimálisra csökkent a repülőgép-termelés, amely a gépfogyasztást nem tudta pótolni. A repülőgépek zöme 25—100%-os javításra szorult. A legtöbb ilyen repülőgép az Albertfalvai Repülő-anyagszertárban volt. A május 31-én kelt jelentés szerint 257 repülőgépet tartottak nyilván, ezek közül 87 hadihasználható, 127 gyengén, 43 erősen sérült.[59]

A helyzet ilyen alakulásának okait értékeli a Légügyi osztály a Minisztertanácshoz küldött felterjesztésében. A dokumentum szerint a magyar kincstár repülőgép-állománya volt cs. és kir. hadsereg tulajdonában levő, a forradalom napján Magyarország területén maradt repülőgépekből állt. Ez össze sem hasonlítható azzal a repülőgépparkkal, amellyel ugyanebben az időben Ausztria rendelkezett. Ennek az a magyarázata, hogy Bécs körül koncentráltak mindent, ami az aviatikához fontos és értékes volt. Ez az összpontosítás előkészítette Bécsnek a majd meginduló világközi légiforgalomba való azonnali bekapcsolását.[60]

A polgári kormány államtitkári utasítást adott ki a katonai felügyelet alatt levő üzemek összeírására.[61] Ebből kitűnik, hogy repülőgép-, illetve repülőgépmotor-gyártással a következő üzemek foglalkoztak:

55 Ausztriában a következő repülőgépgyárak voltak: 1. Lohner, 2. Weiser-Aviatik, 3. Albatros, 4. Thöne—Fiala, 5. Fischamend és két motorgyár (Daimler, Hieró) magyarországi repülőgyárak: 1. Mare, 2. Lloyd. *Janner* E.: i. m. 14. o.

56 Uo.

57 Uo.

58 Uo.

59 HIL TK iratai. sz. n. 93. doboz.

60 HIL PDF iratai. 361/37. 22. csomó.

61 HIL PDF iratai. 14/bk. 22. csomó.

Üzem megnevezése	Helye	Munkáslétszám
Magyar Repülőgépgyár	Albertfalva	1700
Magyar Általános Gépgyár	Mátyásföld	1100
Magyar Lloyd	Aszód	400
Magyar Automobil Rt.	Arad	680
Ganz—Fiat	Budapest	400
Első Magyar Légcsavargyár	Budapest	80
Automobil Hűtőgyár	Budapest	120

Ezek a gyárak — a Légügyi Kormánybiztosság alárendeltségében — közvetlenül a repülőcsapatok részére dolgoztak. A fentieken kívül még kb. 30—35 olyan gyár, illetve üzem volt, amelyek repülőgépalkatrészeket készítettek. Ezek nem tartoztak katonai felügyelet alá.[62]

A fenti üzemek 1918. november 8-án a repülőgépgyártás csökkentésére vonatkozóan rendeletet kaptak a Légügyi osztálytól. „A beállott békés időkben — olvashatjuk a dokumentumban — a repülőgépek és aeromotorok gyártása természetszerűleg lényegesen csökkentendő, addig is amíg a repülőgépek, mint légi közlekedési eszközök a normális viszonyok beköszöntésével újból szélesebb körű alkalmazást nyerhetnek... a repülőgépek és aeromotorok gyártását fokozatosan, de lehetőleg minél hamarabb legalábbis 75%-kal redukálja, s üzemének csak 25%-át fordítsa repülőgép, illetőleg aeromotor gyártására."[63]

Ezután a repülőgéptermelés gyors csökkenése következett be. Repülőgépgyáraink különböző mezőgazdasági gépek, karosszériák, bútorok stb. gyártására tértek át. Az aradi motorgyár a nemzetiségi területek elszakadásával elveszett. A polgári demokratikus forradalom ideje alatt repülőgépgyártásunk erősen lecsökkent, „1/10-re, sőt helyenként még alább süllyedt."[64] A termelés csökkenéséhez hozzájárult az is, hogy a repülőgépgyárakban nagy számban alkalmaztak idegen honos személyeket, akik szabotázsokat szerveztek.[65]

Lányi Antal „Az aviatika szociális kérdései"-ről írt cikkében kissé felmagasztalja a repülőgépiparunk fejlettségét, de ugyanakkor jogosan bírálja a hibákat és a polgári kormány repüléssel kapcsolatos politikáját. Azt mondja, hogy „olyan aeró iparunk van, amely bármely külföldi aeró iparral fölveheti a versenyt... ezt az aeróipart visszafejleszteni nagy bűn."[66] Jogosan bírálta azt is, hogy Nagyitcénél vagonokban rozsdásodtak a milliókat érő repülőgépek.

A Tanácsköztársaság győzelme után a proletárhatalom — a lehetőségek szerint — mindent megtett, hogy a repülőgépgyáraink biztosítani tudják a szükséges utánpótlást és a meghibásodott gépek javítását. Az üzemek vezetését munkástanácsok vették át, amelyek elsőrendű felada-

62 HIL PDF iratai. 149/bk. 22. csomó.
63 HIL PDF iratai. 82/bk.—10. — 1918. 22. csomó.
64 *Janner E.*: i. m. 26. o.
65 A Műszaki osztály 1918. november 7-én kelt jelentésében kérte a 37. (Légügyi) osztályt, hogy „... ezen nem kívánatos elemeket a gyárakból eltávolítsák". HIL PDF iratai. 81/10. 22. csomó.
66 Népszava, 1919. január 1. szám.

tuknak tartották a Vörös Hadsereg anyagi szükségletének zavartalan kielégítését. A katonai üzemekbe a munka ésszerű szervezésének és központi irányításának biztosítására kormánybiztosokat neveztek ki.

A Hadügyi Népbiztosság — felismerve a repülés fejlesztésének szükségességét — rendeletet adott ki, amelyben utasította a repülőgépgyárakat, hogy a repülőgépgyártás és javítás ütemét fokozzák. Március 26-án az Aszódi Repülőgépgyár Direktóriumának elrendelte, hogy a repülőgépgyár birtokában levő, addig még fel nem szerelt repülőgépeket, valamint a félkész gépeket azonnal vegyék munkába. A kész gépeket pontos leírással és leltárral kötelesek voltak bejelenteni.[67]

A határozott utasítások meg is hozták a kívánt eredményt. A Lloyd Repülőgépgyár már április 3-án jelentette, hogy elkészített és a Hadügyi Népbiztosság által kijelölt repülőgépátvevőnek átadott[68] 10 db. „Berg"-típusú együléses repülőgépet.

Miután a repülőgépgyárakban levő anyagot feldolgozták, a repülőanyagraktár anyagának a felhasználására került sor. A Légügyi osztály a repülőgépgyár munkástanácsából és a légügyi csoportok végrehajtó bizottságából csoportot szervezett annak megállapítására, hogy a cinkotai anyagraktárban melyek azok az anyagok, amelyeket a repülőszázadok minden további nehézség nélkül a sürgős javításoknál felhasználhatnak. A bizottságnak feladata volt továbbá megállapítani, hogy melyek azok a megsérült vagy átalakításra szoruló alkatrészek, illetőleg nyersanyagok, amelyek felhasználása csakis repülőgépgyárban oldható meg.[69]

A repülőgépek javítási munkálatait úgy osztották meg, hogy a motorjavítást a Ganz—Fiat, a gépjavításokat a Mátyásföldi Repülőgépgyár és az Aszódi Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár, a motorok beépítését pedig az albertfalvai javító üzem végezte. A századoknál levő repülőgépeken a kisebb javításokat helyben, saját erővel végezték el. A polgári demokratikus és a proletárforradalom ideje alatt a magyarországi gyárak kb. 123 gépet gyártottak.[70]

A repülőcsapatok szervezésénél nem kellően vették figyelembe a repülőgépgyárak termelékenységét. Repülőiparunk nem tudott kielégítően 9 repülőszázadot és egy repülőkiképző osztályt géppel ellátni és utánpótlásukat biztosítani. Ezt a tényt a Légügyi osztály felismerte és a szervezési főcsoportnak május 24-én jelentette. A jelentést adatokkal támasztotta alá, hogy az üzemben levő repülőgépgyárak csak 5 repülőszázad repülőgép-ellátását tudják biztosítani. Ezért a Műszaki osztály javasolta, hogy a repülőcsapatok nagyságának meghatározásánál a gyárak termelőképességét, illetve egy repülőszázad $^1/_4$-évi repülőgép elhasználását kell alapul venni. A gyárak havi termelése a következőképpen alakult:

Magyar Általános Gépgyár (Mag.)	havonta 6 repülőgépet
Magyar Repülőgépgyár (Máre)	havonta 10 repülőgépet
Lloyd Repülőgépgyár (Lloyd)	havonta 4 repülőgépet,

összesen 20 db repülőgépet gyártott. Negyedévenként tehát 60 db-ot. Egy 10 repülőgépből álló század átlag $^1/_4$ év alatt használja el teljes repülőgépállományát. A fenti 60 db-ból iskolai és biztonsági célokra 10 gépet kell levonni. Tehát az akkor üzemben levő repülőgépgyárak csak 5 század repülőgép-ellátását tudták biztosítani.[71]

67 HIL TK iratai. 647/1919. sz. 22. doboz.
68 HIL TK iratai. 847/bk.—37. 22. doboz.
69 HIL TK iratai. 191/III. 1919. április 16. 22. doboz.
70 *Janner E.*: i. m. 26. o.
71 HIL TK iratai. 1257/bk. 37. 22. doboz.

Így adódott, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt egyetlen repülőszázadnál sem tudták elérni a teljes feltöltöttséget. A repülőszázadok közül nyolc géppel csak a 8. század rendelkezett, a többi századnak legfeljebb 1—4 üzemképes repülőgépe volt. Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a repülőalakulatok szervezése és a repülőgépgyártás nem egymástól elkülönülő kérdés, hanem szorosan összefüggő, egymást befolyásoló tényezők. Ugyanakkor az is tény, hogy a repülőcsapatok jó vagy rossz szervezése, a repülőgépgyártás termelékenysége, erősen kihat a repülők harctevékenységére.

A Magyar Tanácsköztársaság egy időre megakadályozta, hogy az antant megsemmisítse a magyar repülést. A proletárállam bukása után az antant arra törekedett, hogy a fennmaradt katonai eszközeinket, ezenbelül a légierőt felszámolja.

A Vörös Hadsereg kb. 750 db repülőgépéből 640 db-ot a megszálló csapatok elhurcoltak vagy elpusztítottak, a fennmaradó 110 db-ot pedig a légügyi Ellenőrző bizottság parancsára romboltak szét.[72]

Ezzel a magyarországi repülés hosszú időre lehanyatlott.

72 *Janner E.*: i. m. 26. o.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

LENIN SZEREPE A SZOVJET PARANCSNOKI ÁLLOMÁNY MEGTEREMTÉSÉBEN*

L. Szpirin,
a történelemtudományok kandidátusa

A szovjet állam a forradalom védelmére tervbe vett saját fegyveres erő megszervezése során eredményesen megoldotta a hadseregépítés egyik fontos problémáját, a parancsnoki állomány megteremtését is. E jelentős feladat megoldásával kapcsolatos tapasztalatok — ugyanúgy mint a fegyveres erők szervezése terén — nem álltak rendelkezésre.

A szovjet történészek erre a problémára nagy figyelmet fordítottak[1] a Vörös Hadsereg fejlesztésével foglalkozó általános és speciális műveiben. Mindezek ellenére a téma néhány fontos oldala még mindig nincs megfelelően feltárva. A legtöbb munkának alapvető hiányossága az, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának megteremtésére vonatkozó lenini gondolatokon kívül csak korlátozott mértékben támaszkodnak tényanyagokra.

A jelen cikk szerzője azt a célt tűzi maga elé, hogy új levéltári anyagok alapján — amennyire ezt a tanulmány és a dokumentumok kerete megengedi — bemutassa Lenin katonapolitikai tevékenységének egyik kiemelkedő oldalát, a lenini eszmék megvalósulását és a parancsnoki állomány problémájának megoldását az 1918—20-as években.

Az októberi forradalom utáni első években a Szovjet Fegyveres Erők parancsnoki állományának megteremtése három úton valósult meg:

— szovjet parancsnokok képzése katonai tanintézetekben;

— a régi hadseregben szolgált, háborús tapasztalatokkal és vezetői ké-

* A cikket a Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 4. számából vettük át.

1 *Мовчин Н.:* Комплектование Красной Армии (исторический очерк.). М., 1926, стр. 54—55; Статья Ефимова Н. Командный состав Красной Армии. Гражданская война 1918—1921, том 2. М., «Военный вестник», 1928. стр. 91—109; Мурахвер Н. Подготовка командных кадров Красной Армии в годы гражданской войны. «Военно-исторический журнал» № 6 (11), 1940, стр. 72—88; Шатагин Н. И. Организация и строительство Советской Армии в период иностранной военной интервенции и гражданской войны, 1918—1920 гг. М., Воениздат, 1954. стр. 220—226; История гражданской войны в СССР, т. 3. М. Госполитиздат, 1957. стр. 219—227; 320—326; т. 4. 1959. стр. 394—399; Кузьмин Н. Ф. В. И. Ленин во главе обороны Советской страны (1918—1920 гг.). М. 1958, стр. 73—88; Найда С. Ф. О некоторых вопросах истории гражданской войны в СССР. М. Воениздат, 1958. Кляцкин С. М. Из истории строительства Красной Армии в 1919 году. «Военно-исторический журнал» № 3. 1959; Воропаев Д. А. Иовлев А. М. Борьба КПСС за создание военных кадров, изд. 2. М. Воениздат, 1960, стр. 11—60; Лобова В. Ф. Командные кадры и их законодательство о кадрах в развитии Вооруженных Сил СССР. М. Воениздат, 1960, 12—39; Гринишин Д. М. Военная деятельность В. И. Ленина, изд. 2. М. Воениздат, 1960: Петров Ю. П. КПСС — руководитель и воспитатель Красной Армии (1918—1920 гг.). М. 1961, стр. 37—60, 265—306: Федюкин С. Об использовании военных специалистов в Красной Армии. «Военно-исторический журнал» № 6, 1962, стр. 32—44: КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил 1917—1964. М. Воениздат 1965.
Lásd: Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 96.)

pességekkel rendelkező katonáknak és tiszthelyetteseknek parancsnoki beosztásba való helyezése;

— régi tisztek és katonai hivatalnokok alkalmazása a politikai biztosok ellenőrzése mellett.

A forradalmi hadsereg létrehozása — tanítja Lenin — azt követeli, hogy a parancsnoki állomány a nép közül kerüljön ki. „Csak a vöröstiszteknek lesz tekintélyük a katonák között — mondotta — és csak ők tudják majd megszilárdítani hadseregünkben a szocializmust. Az ilyen hadsereg legyőzhetetlen lesz."[2]

Lenin különös figyelmet fordított arra, hogy a szovjet tiszteket mindenek előtt munkásokból és dolgozó parasztokból neveljék ki. A Vörös Hadsereg parancsnokképző tanfolyamát 1918 őszén elsőként elvégző leningrádi munkásokhoz küldött üdvözletében ezt írta: „Az oroszországi szocialista forradalom és a szocialista világforradalom azon áll vagy bukik, hogy a munkások milyen erélyesen látnak hozzá az állam igazgatásához, és a tőke jármának megdöntéséért harcoló dolgozók és kizsákmányoltak hadseregének vezetéséhez."[3] Lenin kifejezte mély meggyőződését, hogy ilyen „parancsnokokkal a kommunizmus győzelme biztosítva lesz."

A lenini eszmének az a tétele, hogy a parancsnokokat a nép közül kell kiválasztani, tükröződik a párt programjában is, amelyet 1919 márciusában a VIII. kongresszuson fogadtak el. A dokumentum kimondja: „A zömében munkások és élenjáró parasztok köréből létrehozandó új tiszti állomány kiképzése és nevelése a hadsereg létrehozásának egyik legfontosabb feladatát alkotja."[4]

A lenini útmutatást és a kommunista párt határozatait követve, a szovjethatalom évről-évre bővítette a katonai tanintézetek — tanfolyamok, katonai főiskolák, akadémiák — hálózatát, ahol a polgárháború éveiben a szovjet parancsnokokat képezték ki. Az első években mindenek előtt a tanfolyamokat fejlesztették, amelyek a Vörös Hadsereg vörösparancsnokainak mintegy 97%-át adták. Az első tíz tanfolyam — ebből hét Petrográdon működött — 1918 februárjában nyílt meg. 1919. január 1-én a Hadügyi Népbiztosság Katonai Tanintézetei Főcsoportfőnökségének alárendeltségében már 63 ilyen tanfolyam volt, 1919. szeptember 1-én 107, 1920 októberében pedig 153.[5]

A Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnökségének (GUVUZ) parancsnoki tanfolyamain kívül a frontok és a hadseregek törzsei mellett is működtek tanfolyamok, amelyeken mintegy 20—25 000 parancsnokot képeztek ki.[6] A polgárháború végéig ezek több parancsnokot bocsátottak ki, mint a Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnöksége alá tartozó tanfolyamok. Így például a 3922 vörösparancsnok közül, amit a Vörös Hadsereg 1920 októberében és novemberében kapott a front és a hadsereg törzseitől, 2583 főt képeztek ki.[7]

A tanfolyamokra mindenek előtt azokat a munkásokat és parasztokat irányították, akik már a régi hadseregben részesültek katonai kiképzés-

2 *Lenin:* Válogatott Művei II. köt. Szikra, Budapest, 1949. 414. o.

3 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 115. o.

4 Az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusa, 1919 március. Jegyzőkönyvek. Moszkva, 1959. 418—419. o. (oroszul)

5 A polgárháború évei alatt a tanfolyamok 38 017 parancsnokot adtak a Vörös Hadseregnek. Ebből 1918-ban 1773, 1919-ben 10 918 és 1920-ban 25 326 főt. A 38 017 parancsnok közül kb. 17 780 (46,8%) fő a gyalogsági, 3842 (10,1%) fő a tüzérségi, 3021 (7,9%) fő a géppuskás, 3224 (8,5%) fő a lovassági, 1444 (3,8%) fő a mérnöki és 9706 (22,9%) fő pedig a speciális tanfolyamon végzett.

6 Шатагин Н. И. Организация и строительство Советской Армии в период иностранной интервенции и гражданской войны (1918—1920 гг.), стр. 220.

7 A Szovjet Hadsereg Állami Központi Levéltára (a továbbiakban SZHAKL) fond (f.) 11, leltár (lt.) 6, őrzési egység (őe.) 393, lap (l.) 10; őe. 406, l. 38—39.

ben és alapfokú ismeretekkel rendelkeztek. A tanfolyamok ilyen hallgatóinak létszáma egész idő alatt nőtt. Számuk 1918-ban 59,5%, 1919-ben pedig már mintegy 79% volt.[8]

A tanfolyamhallgatók többsége munkások és parasztok soraiból került ki. A petrográdi körzet katonai megbízottjának adatai szerint 1918 decemberében a parancsnoki tanfolyamok személyi állományának 70—80%-a munkás volt. A 20—30% pedig megoszlott — körülbelül egyenlő arányban — a parasztok és az értelmiségiek között.[9] Moszkvában 1919 őszén a hallgatók 41%-a munkás, 47%-a paraszt és 12%-a alkalmazott és értelmiségi volt.[10]

A munkások és parasztok megoszlása tanfolyamonként és tanintézetenként különbözött. Arányuk — különösen a munkásoké — a géppuskás, a tüzér és a páncélgépkocsi parancsnokok tanfolyamain, vagyis az elsőrendű katonai jelentőségű iskolákban volt a legnagyobb. Az 1. Moszkvai Géppuskás-parancsnokképző tanfolyamon például 1920. december 1-én a munkások és parasztok aránya 85% volt, míg a páncélgépkocsi-parancsnokképző iskolán kb. 80%.[11]

A hallgatók között jelentős százalékban voltak párttagok és szimpatizánsok. Ez látható az alábbi táblázatból.[12]

A géppuskás, tüzér és más speciális tanfolyamokon a kommunisták aránya jóval nagyobb volt. Az 1. Moszkvai Géppuskás-parancsnokképző

	1918. október 1-én	1919-ben	1920. dec. 1-én
	(százalékban)		
Kommunisták	29,3	22,4	28,4
Tagjelöltek és szimpatizánsok	25,4	63,9	12,9
Komszomolisták	—	—	2,2
A szovjetek platformján állók	20,7	—	—
Baloldali eszerek	2,8	—	—
Egyéb kispolgári pártok, illetve velük szimpatizálók	0,6	0,7	—
Pártonkívüliek	21,2	13,0	56,5

8 SZHKÁL f. 33 987. lt. őe. 332. 1, 9. Érdemes megfigyelni a tanfolyamra menők katonai előképzettségét. 1919-ben 5144 hallgató közül — akik már korábban is szolgáltak a hadseregben, s ily módon a róluk szóló feljegyzések megmaradtak — 217 (4,2%) fő régi tiszt, 36 (0,7%) régi katonai hivatalnok és 2017 (39,0%) tiszthelyettes, 1727 (33%) fő pedig sorkatona volt a régi hadseregben. 1129 (22,0%) fő vöröskatona volt és csak 18 (0,5%) fő teljesített előzőleg szolgálatot parancsnoki beosztásban a Vörös Hadseregben.

9 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 939, l. 200.

10 SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 158. l. 111.

11 SZHÁKL f. 62. lt. 1, őe. 138, l. 36—64.

12 1918. október 1-én 3239, 1919-ben 31 285, 1920. december 1-én pedig 12 782 hallgatóról van jelentés. Lásd: SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 332, l. 42, 45; f. 62, lt. 1, őe. 138, l. 1, 11, 17, 22, 28, 30, 36, 47, 64, 72.

tanfolyamán 1920 végén a párttagok és tagjelöltek aránya elérte a 87%-ot, az 1. Moszkvai Tüzér-parancsnokképző tanfolyamon pedig 48%-ot.[13] A párt és vezére gondoskodott arról, hogy minél több olyan proletárparancsnok legyen — és köztük minél több kommunista —, akik elsajátították azoknak a fegyvereknek a kezelését, amelyeknek a harcban nagy jelentőségük volt. „A kommunistáknak különösen a géppuskák, ágyúk, páncélosok stb. kezelésében kell buzgalommal képezniök magukat — írta Lenin 1919 nyarán —, mert ezen a téren elmaradottságuk érezhetőbb, az ellenség fölénye a tisztek nagy létszámánál fogva jelentősebb, a megbízhatatlan katonai szakember ezen a téren nagy kárt okozhat, itt rendkívül nagy szerepe van a kommunistáknak."[14]

Lenin nemcsak megjelölte a szovjet parancsnokok kiképzésének fő irányát, hanem figyelemmel is kísérte a Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnökségének gyakorlati munkáját. Tájékoztatást kapott a katonai tanintézetek mennyiségéről, a hallgatók számáról, szociális megoszlásáról, a kibocsátottak létszámáról stb., és ő maga közvetlenül is részt vett annak vezetésében. Meglátogatta a tanintézeteket és ott politikai előadásokat tartott. 1919. április 15-én Lenin Kalinyinnal együtt megjelent az 1. Moszkvai Nehéztüzérségi Parancsnokképző tanfolyam ünnepi ülésén. Az itt tartott beszédében kijelentette, hogy a Vörös Hadsereg ereje a munkások és parasztok saját céljaikba vetett mélységes hitében gyökeredzik, és kifejezte azt a reményét, hogy a vöröstisztek minden tudásukat latbavetik Kolcsak szétverése érdekében, aki ebben az időben az Uraltól a Volgáig nyomult előre.[15] Lenin egy hónap múlva már az 1. Moszkvai Lovas-parancsnokképző tanfolyam hallgatóinak kibocsátásán vett részt.

1919. szeptember 3-án pedig felszólalt a pártonkívüliek konferenciáján, ahol a munkásokkal és a vöröskatonákkal együtt részt vettek a tüzértanfolyamok végzős hallgatói is. 1920. május 12-én jelen volt az első moszkvai géppuskás vörösparancsnokok kibocsátásán és búcsúbeszédet intézett a Nyugati Frontra irányított tisztekhez.[16]

A kommunista párt és Lenin nagy figyelmet fordítottak a dolgozó tömegek közötti széles propagandára. Igyekeztek megértetni, hogy a saját katonai kádereiket nekik kell megteremteni, valamint azt, hogy a párt- és szovjet szervek gondoskodjanak a szovjet tisztek kiképzésének erősítéséről. Ezért 1918. november 24-ét a „Vöröstiszt Napjává" nyilvánították. A Vörös téren megrendezték a hallgatók díszszemléjét. A demonstráció után a katonai tanfolyamok hallgatóit a Moszkvai Szovjetek épületéhez irányították, amelynek erkélyéről Lenin beszédet intézett hozzájuk.[17] A párt fokozta a vörösparancsnokok politikai nevelését. 1919. február 7-én a Pravda közölte a Központi Bizottságnak a pártszervezetekhez intézett körlevelét. Ebben a Központi Bizottság a bolsevikok helyi bizottságaitól követelte, hogy a legjobb előadóikat küldjék a parancsnoki tanfolyamokra és ott azonnal kezdjék meg a kommunista sejtek létrehozását. „A Vörös Hadsereg politikai nevelése, az öntudatos kommunista parancsnokok kiképzése — mutatott rá a párt Központi Bizottsága — elsőrendűen fontos ügy."[18] A tanfolyamokon a katonai tantárgyak mellé bevezették a társadalompolitikai kérdések oktatását is. A hallgatóknak magasbeosztású párt- és állami funkcionáriusok tartottak előadásokat. 1919-ben az összes katonai tanintézetekben megalakultak a pártsejtek.

13 SZHÁKL f. 62, lt. 1, őe. 138, l. 28, 36.
14 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 279. o.
15 *Lenin:* Művei 38. köt. 299—300. o. (oroszul)
16 К новой армии, 6. sz. 1920. június 1.
17 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 464. o.
18 Pravda, 1919. február 7.

Politikailag a munkások közül kikerült hallgatók voltak a legerősebbek. A petrográdi körzet megbízottjának 1918-ban készült jelentésében ez áll: „A munkásokból kikerült hallgatók azok, akik a tanfolyamokon a legjobban megfelelnek mind politikai, mind az általános fejlődés és a fegyelem tekintetében is. Öntudatosan megbékélnek — az elégtelen ellátás mellett is — a megfeszített munka nehéz körülményeivel. A parasztthallgatók ezen a téren jelentősen alattuk maradnak."[19]

Sok hallgatónak nem sikerült befejezni a tanfolyamot. Az arcvonalon kialakult nehéz helyzet ugyanis arra kényszerítette az illetékeseket, hogy elszakítsák őket a tanulástól és vöröskatonákként az arcvonal legveszélyesebb szakaszaira irányítsák őket, 1919 szeptemberében a tanfolyamhallgatók közül 12 755 fő harcolt az arcvonalon, mint sorkatona.[20] Guszev írta: „Egyhangú vélemény, hogy a hallgatókból sebtében összeállított dandárok és hadosztályok, a harcképesség és a hősiesség szempontjából, a legjobb hadosztályainkkal — a 21., a 28., a 30. és az 51.-el voltak egyenlőek . . ."[21]

A tanfolyamok közepes felkészültségű embereket adtak, a Vörös Hadsereg azonban egyre több, magasabb beosztás ellátására is alkalmas, jól képzett parancsnoki állományt követelt. E nélkül ugyanis nem lehetett befejezni a több millió fős állandó hadsereg szervezését. Lenin nagy figyelmet tanúsított az ilyen szakemberek kiképzése iránt is. Amikor 1918 márciusában tudomást szerzett arról, hogy meg akarják szüntetni a Nyikolajevi Vezérkari Akadémiát, azonnal átiratot küldött a katonai tanintézetek főbiztosához, amelyben a következőket írta. „Mivel a Katonai Akadémia megszüntetése, illetve civil típusú főiskolává való átalakítása egyáltalán nem felel meg sem a kormány terveinek, sem az idő szükségleteinek, javaslom Önnek, hogy haladéktalanul vonja vissza a Nyikolajevi Katonai Akadémia parancsnokának 2735 szám alatt folyó év március 9-én adott rendeletét, s előzetesen nyújtsa be a Népbiztosok Tanácsához a Nyikolajevi Katonai Akadémia átszervezésére vonatkozó javaslatát. Ennek végrehajtását jelentse a Népbiztosok Tanácsa elnökének."[22]

1918 őszén hirdették meg a Vörös Vezérkari Akadémiára való felvételt. Ugyanez év decemberében 183 hallgató meg is kezdte a tanulást a nyolchónapos alaptanfolyamon, később azonban egy részüket eltávolították. 1919 nyarán és őszén az alaptanfolyam 135 hallgatóját, 1919 őszén pedig a paralel tanfolyam hallgatóit is az arcvonalra irányították. Az alaptanfolyamról 47 fő a Keleti, 60 a Déli, 20 a Nyugati, 2 pedig az Északi Frontnál tartózkodott.[23] Többségükben operatív csapatokat vezettek, illetve dandárok és hadosztályok törzseiben dolgoztak. Lenin nagy érdeklődést tanúsított az akadémia tanulmányi terve, a politikai tantárgyak tanítása és a pártmunka menete iránt. 1919. április 19-én Kalinyinnal és Dzerzsinszkijjel együtt részt vett a Keleti Fronthoz irányított akadémiai hallgatók búcsúztatásán. Lenin keresetlen szavakkal fordult a harcoló hadseregekhez induló elvtársakhoz.[24] Május 20-án, amikor a Déli Fronthoz induló hallgatókat búcsúztatták, Lenin újból meglátogatta az akadémiát. Beszélgetett az előadókkal és felszólalt a gyűlésen. 1920 elején a hallgatók döntő többsége ismét visszatért az akadémiára, s egy haladóbb csoportban még egy fél évet tanultak. 1920 nyarán megkapták az akadémia elvégzését

19 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 939. l. 200—201.
20 SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 332, l. 8.
21 Гусев С. И. Гражданская война и Красная Армия, M. Воениздат. 1958, стр. 100.
22 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 46—47. o.
23 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 123, l. 73—74.
24 *Lenin:* Művei 38. köt. 539. o. (oroszul)

tanúsító okmányt és beosztásukat. 1919 februárjában megkezdődött a hallgatók második kiválogatása, ősszel a harmadik, egy év múlva pedig a negyedik, amely egyben az utolsó is volt a polgárháború éveiben.

A Vezérkari Akadémia hallgatói között alacsonyabb volt a munkások és parasztok aránya, mint a többi katonai tanintézetekben.[25] Ennek az a magyarázata, hogy azok az akadémián való tanuláshoz nem rendelkeztek megfelelő általános előképzettséggel.

A hallgatók többsége az értelmiség soraiból került ki. Sokan közülük az első világháború alatt elvégezték a katonai iskolát és zászlósokká, valamint hadnagyokká nevezték ki őket. A Vörös Hadsereg szervezésének első napjaiban azonban önként léptek annak soraiba és részt vettek a polgárháborúban. Jelentős részük a bolsevik párt tagja lett. Az első kiválogatásnál a kommunisták aránya 60%-ot, a szimpatizánsoké 20%-ot, míg a többi pártok képviselői 6%-ot tettek ki. A hallgatói állomány 65%-a régi tiszt, 5% vörösparancsnok, 18%-a katona, 12%-a pedig olyan személyek voltak, akiket a polgári életből küldtek az akadémiára.[26] A Vezérkari Akadémia elsőként kibocsátott hallgatói között volt Triandafillov, aki később jelentős katonai szakember és teoretikus lett, továbbá Mereckov, Szokolovszkij, Tjulenyev és mások.

Az akadémia kibocsátott hallgatóinak 57%-a az arcvonalon dandár- és hadosztálytörzsekben, 30%-a a hadseregek és 6%-a a frontok törzseiben dolgozott.[27]

A Vezérkari Akadémián kívül magas képzettségű tiszteket képeztek ki a Vörös Hadsereg számára a tüzér, a mérnöki, az egészségügyi, a hadsereg-gazdálkodási akadémiákon, valamint a tüzérségi, a lovassági, a lövész, a páncélgépkocsizó, elektrotechnikusi főiskolákon és a katonapedagógiai tanfolyamokon is.

Az 1918—1920-as években a Vörös Hadsereg kb. 60 000 olyan vörösparancsnokot kapott, akiket katonai tanintézetekben képeztek ki. Ezek voltak a szovjetállam első proletár katonai káderei, állhatatos, őszinte hívei a szocialista forradalomnak. Ők voltak a Vörös Hadsereg fő támaszai és a továbbiakban ők viselték vállaikon a Szovjet Fegyveres Erők megerősítéséért vívott harc fő nehézségeit.

A szovjet parancsnokok előkészítésének másik útja a tömeges kiegészítés volt.

A régi hadseregben az imperialista háború végén több százezer tiszthelyettes szolgált. Ily módon a szovjethatalom 1919. október elsején mozgósítani tudott 180 500 volt zászlóst és tiszthelyettest.[28] 1920. augusztus 15-én pedig 215 000-et.[29] Közülük 1919. október 1-én csak a katonai körzetek 32 507 főt neveztek ki parancsnoki (szakaszparancsnoki) beosztásba.[30] Az arcvonalban több tízezer zászlós és tiszthelyettes látott el parancsnoki beosztást. Ez a forrás adta a Vörös Hadseregnek az alsó- és középfokozatú parancsnoki állományt. Az egyszerű katonák közül is — akik nem végeztek ugyan semmilyen katonai iskolát, illetve tanfolyamot, de volt katonai tapasztalatuk — szintén sok szovjet parancsnok került ki.

25 A négy kiválogatás közül az elsőn és az utolsón a munkások és a parasztok százalékban az állomány felét tették ki, a másodikon és a harmadikon számuk nem volt jelentős.

26 Два года Красной академии Генерального штаба (1918 г.—сентябрь 1920 г.), Госиздат 1921, стр. 31.

Lásd még: Мурахвер Н. Подготовка командных кадров Красной Армии в годы гражданской войны. «Военно-исторический журнал» № 6. 1940, стр. 85.

27 Два года Красной академии Генерального штаба (1918 г.—сентябрь 1920 г.) стр. 48.

28 SZHÁKL f. 11, lt. 6, őe. 223, l. 16.

29 Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 95.

30 SZHÁKL f. 11, lt. 6, őe. 223, l. 55.

Lenin igen magasra értékelte a katonából lett parancsnokokat, különösen kiemelte politikai állhatatosságukat és nagy befolyásukat a vöröskatonákra. A Vörös Hadsereg megerősítésének útját abban látta, hogy a szovjet tisztképzéssel párhuzamosan a parancsnoki beosztásokba a régi hadsereg katonáit és tiszthelyetteseit a legszélesebb körben alkalmazni kell. 1918 őszén, a szovjet csapatok első győzelmeiről megemlékezve, Lenin kijelentette: „Tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg öntudatában beállott a fordulat, már elkezdődtek győzelmei, soraiból ezrével kerülnek ki a tisztek, akik az új, a proletár katonai iskolákban végezték tanulmányaikat, és ezrével kerülnek ki más tisztek, akik a háború kegyetlen iskoláján kívül semmiféle iskolát nem jártak ki."[31]

A parancsnoki állomány kiegészítésének harmadik útja — a régi hadsereg katonai szakembereinek igénybevétele. Lenin szerepe e probléma megoldásában igen jelentős volt. Korábban ezt a kérdést a marxisták nem vizsgálták. „Nem emlékszem — mondotta Lenin 1919-ben —, hogy a szocializmus korábbi tanítómesterei, akik igen sokat előreláttak a közelgő szocialista forradalomból és sok mindenre rámutattak ezzel a forradalommal kapcsolatban, nem emlékszem, hogy nyilatkoztak volna ebben a kérdésben."[32]

A régi szakemberek igénybevételének problémája az októberi forradalom után került előtérbe, amikor a szovjetállam hozzáfogott a szocializmus építéséhez és a Vörös Hadsereg szervezéséhez. Lenin azt tanította, hogy a szocializmust és a kommunizmust csak azon tudomány, technika és kultúra széleskörű felhasználása alapján lehet felépíteni, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk. Mivel ezeknek az ismereteknek és tapasztalatoknak a hordozói a régi szakemberek — ilyen tapasztalatokkal ugyanis a munkások és parasztok nem rendelkeztek —, elkerülhetetlen a burzsoá szakemberek alkalmazása. Ez a kérdés ugyanúgy vonatkozott a Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésére is. „Természetes, hogy ez a kérdés a Vörös Hadsereg fejlesztésénél — mutatott rá Lenin — alapvető jelentőségű, és a helyes felvetése meghatározza a hadseregfejlesztés sikerét."[33] A Vörös Hadsereget katonai ismeretek nélkül nem lehet megteremteni. A hadtudományt pedig — húzta alá Lenin — csak a régi hadseregből visszamaradt tisztek — az ezredesek és tábornokok — ismerik. Igénybe kell venni őket, hogy megtanítsák a munkásokat és a parasztokat a hadművészetre.

Lenin arra is rámutatott, hogyan kell ezeket a proletariátustól többségükben idegen, vele ellenséges osztályokból származó szakembereket alkalmazni. Többek között ezt írta: „... a proletariátus ellenőrzése alá vonva meghatározott keretek közé kell őket állítani. Meg kell őket bízni munkával, ezzel együtt azonban nyomon kell őket követni, biztosokat kell mögéjük állítani, lehetetlenné téve ellenforradalmi elképzeléseiket."[34]

Lenin azt tartotta, hogy a politikai biztosoknak a katonai szakemberek fölötti ellenőrző tevékenysége csak az egyik, bár igen nagyon fontos oldala a munkának. Ő azonban a dolog másik oldalára is ráirányította a figyelmet, amely ettől az időtől kezdve egyre nagyobb és nagyobb jelentőséget kapott. „Körül kell őket venni elvtársi légkörrel — mondotta Lenin —, a kommunista munka szellemével, és elérni azt, hogy ők is a munkás-paraszt hatalom soraiba meneteljenek."[35]

31 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 458. o.
32 Uo. 514—515. o.
33 *Lenin:* Művei 38. köt. 6. o. (oroszul)
34 Uo. 7. o.
35 Uo. 314. o.

A kommunista párt sokat tett azért, hogy ezeket a katonai szakembereket átneveljék.

A régi tisztek igénybevételének lenini gondolatát a szovjetek V. összoroszországi kongresszusának határozataiban (1918 július), valamint a kommunista párt dokumentumaiban megerősítették. A régi katonai szakemberek alkalmazása annyira új és bonyolult probléma volt, hogy nem minden kommunista értette meg azonnal. A hadseregben dolgozó néhány bolsevik párttag lebecsülte a régi tisztek jelentőségét a Vörös Hadsereg fejlesztésében. Ezért keveset vontak be közülük a szovjetállam szolgálatába. A „katonai ellenzék" a bolsevik párt VIII. kongresszusán bírálta a pártnak a régi katonai szakemberek irányában folytatott politikáját: fellépett a vasfegyelem megteremtése ellen, védelmezte a partizánkodást.

Abból a célból, hogy bebizonyítsa az ellenzék mélységesen hibás nézeteit, Lenin felszólalt a kongresszus katonai szekciójának ülésén. A küldöttek támogatták a Központi Bizottság politikáját, jóváhagyták a Vörös Hadsereg fejlesztésének lenini elveit. A párt programja hangsúlyozta a katonai szakemberek igénybevételének szükségességét.

A régi hadsereg tisztikarának többségét a földesurak alkották.[36] A tisztikar összetétele azonban az imperialista háború alatt mennyiségileg és minőségileg egyaránt változott, főleg a tisztikar alsóbb rétegeiben (1915—1917-es években mintegy 220 000 zászlóst képeztek ki). Lenin rámutatott arra, hogy az első világháború alatt a tisztikar bizonyos demokratizálódási folyamaton ment keresztül, mivel soraiba léptek a kispolgárság és az értelmiség alsóbb tagjai közül is. Ez a körülmény a továbbiakban nagyon megkönnyítette a szovjethatalom számára a régi katonai szakemberek alkalmazását. A tisztikar felső rétege azonban — a tábornoki kar és a vezérkari tisztek — szociális helyzetükből adódóan a régi maradt.[37]

36 1912-ben a cári hadseregben 43 582 tiszt volt. Ebből 968 tábornok, 6725 törzstiszt és 35 889 főtiszt volt. A tiszteken kívül a katonai hivatalnokok száma megközelítette a 10 000-et. A tábornokok közül 840 (85%) földesúr volt, 75 fő, akik régi származásukból eredően örökölték a tábornoki rendfokozatot, 13 egyházi méltóságoktól, 8 kereskedő, 32 pedig városi kispolgár és paraszti családból származott. A törzstisztek, azaz ezredesek, alezredesek és kiemelt katonai települések parancsnokai közül a földesurak aránya 71%, a burzsoázia aránya 17%, a főtisztek között (azaz alezredesnél alacsonybb rendfokozatúak) a földesurak aránya 50%, a burzsoáziáé pedig 22% volt. (Hadsereg-statisztikai évkönyv 1912. év, a Vezérkar kiadása, Szt. Pétervár, 1914. 228—229. o.) (oroszul)

37 Az 1914. évi nyári mozgósítás és a tartalékos tisztek behívása következtében a tisztek és katonai tisztviselők létszáma elérte a 98 900 főt. [A tisztek száma meghaladta a 8000 főt.] (Központi Állami Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban KÁHL — f. 2000, lt. 2, őe. 6, l. 132.) A hadsereg szétbontakozása és az arcvonalon elszenvedett veszteségek egyre több tisztet követeltek. A szükséges pótlások miatt a tiszti iskolák kiképzési idejét lerövidítették, új katonai tanintézeteket állítottak fel, a zászlósok képzésére sok 4 hónapos tanfolyamokat szerveztek. 1914 végén 14, 1917 elején pedig már 38 ilyen iskola volt. A háború alatt ezekben mintegy 130 000 zászlóst képeztek ki; 1915-ben 38 828 főt. Lásd: KÁHL f. 2003, lt. 2, őe. 115, l. 6.); 1916-ban 50 350 főt (KÁHL f. 1, lt. 2, őe. 179, l. 10.) bocsátottak ki, 1917-ről nincs adat Az 1916. évi adatokat figyelembe véve, szinte pontosan megállapíthatjuk, hogy 1917. év 10 hónapja alatt iskolára 40 000 főnél kevesebb nem ment. A zászlósok zöme a közép- és kisburzsoázia, a tanítók és hivatalnokok közül került ki. Voltak közöttük parasztok és munkások is, bár az utóbbiak igen kevesen. A zászlósok jelentős része a háború végéig elérte az alhadnagyi, hadnagyi, sőt a stabsz-kapitán — a százados és főhadnagy között volt — rendfokozatot is.

A katonai iskolák — a lerövidített tanév eredménye képpen — a háború ideje alatt mintegy 90 000 tisztet képeztek ki. Ilyenformán az 1915—1917-es években a hadsereg tiszti állománya mintegy 220 000 fővel emelkedett. (A háború kitörésével az összes akadémiák — a katonaorvosi akadémia és a tisztiiskolák kivételével — beszüntették munkájukat. Csak 1916-ban indítottak néhány akadémián tanfolyamokat.) Ha úgy számolunk, hogy a háború kezdetén a tisztek létszáma

A februári forradalom a tisztikarban szakadást idézett elő. A tábornokok és a törzstisztek ellenségesen fogadták a cárizmus megdöntését. Velük tartott sok hivatásos főtiszt — a háború előtti is. A háborús évek tisztjeinek túlnyomó többsége — mindenekelőtt a zászlósok — támogatták az ideiglenes kormányt.

Az októberi forradalom tovább mélyítette a tisztikar rétegeződését. A földesurakhoz és a burzsoáziához tartozó hivatásos tisztek többsége — mint ahogy várni lehetett — a szovjethatalom ellen fordult. Ezek a tisztek a polgárháborúban a fehérek hadseregének gerincét alkották. Nincsenek teljes ismereteink a szovjetellenes csapatokban résztvevő tisztek mennyiségéről. A rendelkezésre álló adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a hivatásos tisztek többsége — mindenek előtt a tábornokok és törzstisztek — Gyenyikinnél, majd Vrangelnél szolgált. A vrangelisták likvidálása után egy évvel, 1921 őszén, külföldön számba vették a menekült tiszteket. Nyugaton több mint 10 000 emigráns tiszt került nyilvántartásba, akik közül mintegy 600 tábornok volt.

1920 őszén azonban a krimből annak a hadseregnek — köztük a tiszteknek is —, amelyet Vrangel kapott Gyenyikintől, csak egy részét evakuálták. Sokat a Vörös Hadsereg foglyul ejtett, bizonyos részük pedig szétszóródott. Elég talán annyit mondani erről, hogy 1920 márciusában, amikor a gyenyikinisták menekültek Novorosszijszkból, a Vörös Hadsereg kb. 10 000 tisztet ejtett fogságba.

A Kolcsak-féle hadsereg tiszti állománya soha nem haladta meg a háromezer főt.[38] Kolcsakék egész idő alatt azon bánkódtak, hogy kevés hivatásos, mindenekelőtt kevés tábornokuk és törzstisztjük van. A többi fehér hadseregben a régi tisztek létszáma elérte a 10 000 főt.

Az önkéntesség alapján történő kiegészítés időszakában a Vörös Hadseregbe mintegy 8000 régi tiszt jelentkezett,[39] főképpen zászlóstól századosig. Ez azt jelenti, hogy a szovjethatalom felhívására a régi hadsereg tisztikarából mindenek előtt azok léptek be a Vörös Hadseregbe, akik szociális helyzetüket tekintve közelebb álltak a néphez.

A katonai szakemberek — régi tisztek, hivatalnokok és egészségügyi dolgozók — igénybevételéről szóló első dekrétumot Lenin 1918. július 22-én írta alá. A súlyos katonai helyzetből kifolyólag elrendelték a behívásukat. Ennek alapján 1918 őszén a Vörös Hadseregbe mintegy 10 000 régi tisztet hívtak be.[40] A tömeges mozgósítás az év őszén kezdődött,

elérte a 80 000 főt, a háború során pedig a veszteség kb. 60 000 ember, akkor a hadseregben 1917 őszén 240 000 tiszt volt. A katonai hivatalnoki kar létszáma megközelítette a 60 000 főt. A Honvédelmi Minisztérium adatai szerint a háború kezdetétől 1917. április 1-ig a tisztikar vesztesége 62 847, a katonai hivatalnokoké pedig 1683 fő volt. 1917. január 1-vel 16 126 tiszt tért vissza a csapatokhoz (KAHL f. 1, lt. 2. őe. 179, l. 11). A tisztikar 1916. évi kb. 19 000 fős veszteségét számításba véve, feltételezhető, hogy az 1917-ben elérte a 14—15 000-et. Ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk a tisztek és a katonai hivatalnokok arányáról, az alábbiakban közöljük az 1917. január 1-i adatokat, amelyek szerint a működő hadseregben a rendszeresített állomány 145 916 tiszt és 48 047 tisztviselő és alkalmazott (altiszt) volt. (SZHÁKL f. 1, lt. 2, őe. 179, l. 4.)

A háború alatt a tiszti állomány vesztesége 208 tábornok és 368 törzstiszt volt. A többi veszteség a középfokozatú parancsnokokból adódott. Abból, hogy a tábornokok és törzstisztek a háború előtti tisztek sorából, azaz azokból kerültek ki, akik befejezték a katonai tanintézetek teljes tanfolyamát, láthatjuk, hogy a tábornoki kar létszáma nagyon keveset változott, a törzstisztek között pedig megnövekedett a burzsoázia aránya. Ez azt jelenti, hogy a tisztikar felső rétege a háború végéig elsősorban földesúri maradt. A tisztikar alsóbb rétegeit illetően — mint már utaltunk rá — nagyobb változások történtek.

38 A régi hadsereg tisztjeiről van szó. Kolcsak alatt mintegy 5000 tisztet képeztek ki.

39 История гражданской войны в СССР, т. 3. М., Госполитиздат, 1957, стр. 226.

40 *Мовчин Н.* Комплектование Красной Армии, стр. 54—55.

amikor a kispolgárok és az értelmiség alsó rétegeinek nagy részében a szovjethatalom iránti viszonyt illetően fordulat következett be. 1918 nyarától őszéig a Vörös Hadseregbe behívott régi tisztek száma 22 315, 1919. október 1-ig 35 502, 1920. augusztus 15-ig pedig 48 409. Ezenkívül ugyanez alatt az idő alatt mozgósítottak 10 339 katonai hivatalnokot, 13 949 orvost — általános és állatorvost —, valamint 26 766 alsóbbfokú képzettséggel rendelkező egészségügyi dolgozót.[41]

1919 őszén a Vörös Hadseregben mintegy 200 régi tábornok és kb. 400 régi ezredes és alezredes volt.[42] Ez azt jelentette, hogy a régi tábornoki karnak kb. egyötöde, a törzstiszteknek pedig mintegy tizenötöd része a szovjethatalmat szolgálta. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy néhány történésznek az az állítása, hogy a polgárháború idején mintegy 1000 régi tábornok szolgált a Vörös Hadseregben, nem felel meg a valóságnak.[43]

A Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot a cári hadsereg vezérkarához tartozó tisztek nagy létszámú csoportja is. Ezek a régi tiszti állomány legnagyobb képzettségű, legértékesebb részét alkották. Számuk a csapatoknál igen jelentős volt. A régi vezérkari tisztek példáján lehet leginkább megfigyelni, hogy a kommunista párt és a szovjethatalom, hogyan követte Lenin útmutatását — harcolva a régi katonai szakembereknek a Vörös Hadseregbe való bevonásáért. A vezérkariak között századosnál alacsonyabb rendfokozatú tiszt nem teljesített szolgálatot. Többségükben tábornokok, ezredesek és alezredesek voltak.

1917 őszén a régi hadseregben a vezérkari tisztek száma elérte az 1350 főt. Köztük 500 tábornok, 580 ezredes és alezredes, 270 százados volt.[44] 1918 elején még vagy száz fő fejezte be az akadémia tanfolyamait. Ilyenformán a vezérkari tisztek létszáma megközelítette az 1450 főt.

1918 nyarán 98 vezérkari tiszt vetette nyilvántartásba magát a szovjet szerveknél, kifejezve óhajukat, hogy a Vörös Hadseregbe kívánnak szolgálni.[45] Számuk június 30-án 232-re nőtt. 1918 őszére a Szovjet Fegyveres Erőknél a vezérkar tagjainak száma elérte az 526 főt,[46] s ebből 160 tábornok, 200 ezredes és alezredes, a többi százados és hozzájuk hasonló beosztású személy volt.

1919 közepére a vezérkariak száma a Szovjet Fegyveres Erőknél csökkent. Egy részük egészségi állapotukra való tekintettel vagy más okból önként távozott, másokat ellenforradalmi tevékenységük miatt eltávolítottak, illetve megtorlást alkalmaztak ellenük, többen átálltak a fehér hadseregek oldalára. Az Összoroszországi Főtörzs közlése szerint 1919. július 15-én a Vörös Hadseregben kb. 417 régi vezérkari tiszt szolgált, köztük 178 tábornok, 130 ezredes és alezredes, 109 százados, illetve velük egyenlő rendfokozatú személy.[47] 1920. augusztus 7-én a vezérkariak létszáma 407 fő volt.[48]

A vezérkariak között voltak sokan olyanok, akik önként léptek a Vörös Hadseregbe. Nagy részük kezdetben kijelentete, hogy csak a németek

41 Гражданская война 1918—1921, т. 2, стр. 93, 95.

42 SZHÁKL f. 1, lt. 3, őe. 439, l. 1—133; őe. 440, l. 1—219; őe. 441, l. 1—194; őe. 442, l. 1—218; őe. 443, l. 1—177.

43 Ez a hiba mágtalálható *Fedjukin*-nak a „Katonai szakemberek felhasználásáról a Vörös Hadseregben" című cikkében is. „Hadtörténelmi folyóirat" 6. szám. 1962. 39. o. (oroszul).

44 Список Генерального штаба. Петроград, 1917, стр. 1—158.

45 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 122, l. 102.

46 Uo. l. 1—300.

47 SZHÁKL f. 4, lt. 3, őe. 1609, l. 1—48. A 178 tábornok közül 9 gyalogsági tábornok, 42 altábornagy és 127 vezérőrnagy volt.

48 Uo. őe. 1659, l. 1—54.

ellen hajlandó harcolni, a polgárháborúban viszont semmilyen mértékben nem vesz részt. Szemléltető példája ennek a felfogásnak Grigorjev, volt százados távirata, amelyet Vlagyimirból küldött a katonai hatóságoknak. „Ha a most alakuló állandó hadseregnek a külső ellenség elleni harcra vezérkari tisztre van szüksége, kérem állományba vételemet a vezérkarhoz bármilyen beosztásba."[49] Parszkij altábornagy 1918 őszén a németek ellen szintén felajánlotta szolgálatait a haza védelmére. Később a tábornok parancsnoka lett az Északi Front szovjet alakulatainak, amelyek az intervenciós antant csapatok és az orosz fehérgárdisták ellen harcoltak. Hasonló történt több régi tiszttel is.

A régi hadsereg sok hivatásos tisztje összekötötte egész életét a szovjethatalommal és végig becsületesen szolgálta azt. Ilyenek voltak: Boncs-Brujevics, Novickij, Saposnyikov, Karbisen, Taube, Sztankevics, Kamenyev és mások.

Természetesen voltak közöttük olyanok is, akik azért léptek a Vörös Hadseregbe, hogy elárulják azt és adandó alkalommal átálljanak a fehérekhez. Sztogov ezredes például, akit kineveztek az Összoroszországi Főtörzs Főnökének, átállt a fehérekhez. Mahin ezredes, aki 1918 nyarán az Ufa körzetében levő szovjet csapatokat vezette, szintén elárulta a szovjethatalmat. Jaroszlávban hasonló eset történt. Több tiszt, akik önként léptek a szovjet csapatok soraiba, átálltak a lázadók oldalára. Cseljabinszkban a fehércsehek lázadása idején a szovjet csapatoknál szolgáló 120 tisztből csak 8 maradt hű a szovjethatalomhoz, 112 átment az ellenséghez.[50] 1919-ben Leningrád alatt a Krasznaja Gorka-i erődben követtek el árulást a tisztek. Bár ebben az évben a tisztek árulása jóval ritkább, 1920-ban pedig már egészen kevés volt. Azoknak a tiszteknek a száma, akik becsületesen szolgálták a szovjethatalmat és tudásukat a nép rendelkezésére bocsátották, évről évre nőtt. Lenin 1919 őszén azt mondotta: „A szakemberek közül sokan váltak árulókká, ezeket kidobtuk a Vörös Hadsereg sorai közül. A katonai szakemberek ezrei, tízezrei azonban becsületesen teljesítették vállalt kötelezettségüket s megmaradtak a munkások és parasztok Vörös Hadseregében."[51]

1919 júliusában a katonai szakemberek igénybevételének tapasztalatait összegezve, az OKP(b) Központi Bizottsága a párt tagjaihoz intézett körlevelében a következőket írta: „Másfél év alatt a tisztek közül egyéni kiválogatás alapján kialakult a katonai szakemberek egy olyan csoportja, melynek nagy része odaadóan és felelősségteljesen szolgálja a munkás-paraszt Oroszország ügyét. Ezek közül a tisztek közül százak és százak haltak meg az első sorokban, velünk együtt váll-vállvetve harcoltak a fehérgárdisták ellen. Száz és száz ilyen tiszt maradt meg a Vörös Hadsereg soraiban és szolgálja azt igaz hűséggel. Magától értetődik, hogy a tiszteknek ez a része megérdemli a munkások legmagasabb elismerését és azt, hogy részükre olyan életfeltételeket teremtsünk, ahol minden lehetőség megvan a proletár hadsereg fejlesztésére szolgáló képességeik kibontakoztatására."[52]

A régi tisztek jelentős számának megnyerésében nagy szerepet játszottak a politikai megbízottak, akik ingadozás nélkül valósították meg Lenin útmutatását és a kommunista párt politikáját a katonai szakemberek vonatkozásában. Tekintélyüket a csapatoknál erősítve arra nevelték a vöröskatonákat, hogy bízzanak bennük.

49 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 122, l. 62.
50 „Az Uralterületi Szovjet Hírei", 1918. június 22. (oroszul)
51 *Lenin:* Művei 39. köt. 178. o. (oroszul)
52 Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов, т. 2. М., «Советская Россия», 1961, стр. 794.

Lenin nagyra értékelte a régi hadsereg tisztjeinek szerepét a Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésében, a munkások és parasztok nagylétszámú ellensége fölötti győzelemben. „Önök a Vörös Hadsereg egy sor dicső győzelméről hallottak — mondotta 1919 végén. — A Vörös Hadseregben sok tízezer régi tiszt és ezredes dolgozik. Ha mi nem vontuk volna be őket a munkába és nem szolgáltak volna nekünk, nem tudtunk volna hadsereget teremteni."[53] Lenin főképpen azt húzta alá, hogy a kommunista pártnak sikerült meggyőzni sok katonai szakembert a szovjethatalom politikájának igazságos voltáról, és megtartani őket szilárdan a proletariátus oldalán. „Abban az időben, amikor a fehértisztek, régi cári tisztek — jegyezte meg Lenin 1920 tavaszán — harcoltak ellenünk az ellenségeink oldalán, e szakemberek tízeit és százait vontuk be a saját munkánkba. Ők segítettek nekünk dolgozni a komisszárokkal együtt. Ők maguk is tanultak a mi munkánkból és cserébe adták technikai ismereteiket. A Vörös Hadsereg csak az ő segítségükkel tudta kiharcolni azokat a győzelmeket, amelyeket kivívott."[54]

Lenin nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a parancsnoki állomány egyes rétegei között, milyen az egymáshoz való viszony, hogy az egyes rétegek, milyen helyet foglalnak el a Vörös Hadseregben. E fontos probléma megoldásától függött a hadsereg erőssége, harckészültsége és erkölcsi állapota. Vlagyimir Iljics érdeklődött az iránt is, milyen a vörösparancsnokok minősége, milyen beosztásokban vannak és hogyan alkalmazzák a katonai szakembereket.

Az első szovjet tisztek csak 1918 őszén jelentek meg a hadseregben — de ekkor még nagyon kevesen voltak. S habár 1919-ben már jelentős szerepet játszottak, létszámuk még mindig elmarad a tiszthelyettesekből, katonákból és a régi tisztekből lett parancsnokok mögött. A polgárháború végére a vörösparancsnokok száma az arcvonalakon 1919 őszéhez viszonyítva megkétszereződött. Az esetek többségében szakasz- és századparancsnokok voltak. A szovjethatalom iránti odaadásuk és a harcban tanúsított hősiességük minden dicséretet megérdemel. Ez sok esetben meghatározza a Vörös Hadsereg alegységeinek állhatatosságát a küzdelemben. Az ellenség nem ejtett fogságba vörösparancsnokokat. Később Gyenyikin ezt írta: „Ami a fiatal vörösparancsnokokat, azaz a vöröstanfolyamistákból lett parancsnokot illeti — féltek a fogságbaeséstől, mert tudták, hogy mi vár rájuk, ezért inkább vállalták az elkeseredett, az utolsó töltényig menő harcot, vagy az öngyilkosságot."[55]

A régi hadsereg tiszthelyetteseit és katonáit a Vörös Hadsereg megalakulásának első napjától bevonták a parancsnoki beosztásokba. A polgárháború kezdetén, amikor még nem voltak vörösparancsnokok és kevésbé alkalmazták a régi katonai szakembereket, az arcvonalakon a parancsnoki beosztások többségébe tiszthelyetteseket és katonákat neveztek ki. Ezek a parancsnokok osztagokat, majd — miután az osztagokat reguláris alegységekbe és egységekbe vonták össze — szakaszokat, századokat, ezredeket és egy sor esetben hadosztályokat és hadseregeket is vezettek. Ez volt a helyzet 1918 őszéig. Ettől az időtől kezdett jelentősen csökkenni a parancsnokok eme kategóriájának létszáma. 1919-ben a tiszthelyetteseket és katonákat általában már csak közép- és alsófokozatú parancsnokká nevezték ki. Ezredek és zászlóaljak élére egyre kevesebben kerültek. Ezeket a beosztásokat régi tisztekkel töltötték be. Ennek ellenére a tiszthe-

53 *Lenin*: Művei 39. köt. 313. o. (oroszul)
54 Uo. 40. köt. 199. o. (oroszul)
55 *Деникин А. И.* Очерки русской смуты, т. 4. Берлин, 1925, стр. 92—93. Lásd: Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 96.)

lyettesekből és katonákból lett parancsnokok — 1920 végén — a parancsnoki állománynak több mint a felét tették ki.

A polgárháborúban a régi hadsereg tiszthelyetteseiből és katonáiból sok kiváló hadvezér és parancsnok formálódott ki, olyanok mint Bjelov, Bljuher, Bugyonnij, Gorodovikov, Fabriciusz, Csapajev, Dumenko és mások.

1918 nyarán az arcvonalon alig voltak régi katonai szakemberek, és nagyon korlátozott mennyiségben vettek részt a fehérgárdisták elleni harcban a háborús idők tisztjei. A régi katonai szakemberek nagyobb számban csak 1918 nyarán kezdtek megjelenni az arcvonalakon. A magasabb rendfokozatúak többségükben a hátországban maradtak, a különböző katonai intézményeknél általános katonai kiképzés rendszerében dolgoztak. A Keleti Front 3. hadseregének példáján látható, hogy milyen volt a parancsnoki állomány összetétele. Meg kívánjuk jegyezni, hogy e hadsereg iránt Lenin igen nagy érdeklődést tanúsított, mivel ez főirányban tevékenykedett, ezért minden segítséget megadott részére. A hadsereg 61 fős parancsnoki állományából — a hadseregparancsnoktól a zászlóaljparancsnokig bezárólag — 3 ezredes volt, 10 százados, kozákkapitány, alkozákkapitány, 34 hadnagy, alhadnagy, zászlós, 10 tiszthelyettes, 3 közkatona és 1, aki ezelőtt nem szolgált a hadseregben. A hadsereg parancsnoka, Lasevics, régi tiszthelyettes volt; az októberi forradalom előtt lépett be a bolsevik pártba. A hadsereg törzsfőnöke, Alafuzo hadnagy pedig a Verzérkari Akadémia hallgatója volt. A 30. lövészhadosztály parancsnoki teendőit Kasirin kozákkapitány látta el, tagja volt a pártnak is. A hadosztály törzsfőnöki beosztásába Leontyev alkozákkapitányt nevezték ki. A 29. lövészhadosztályt Vasziljev zászlós vezette, törzsét pedig Macjuk vezérkari ezredes. A nyolc dandárparancsnok közül egy alkozákkapitány (Kasirin), egy stabsz-kapitány, két zászlós (Grjaznov és Akulov), három alhadnagy és egy lovassági őrmester volt. Az ezredparancsnokok pedig zászlósok, tiszthelyettesek és katonák voltak.[56] A hadseregtörzs valamennyi fontos beosztásában régi tisztek szolgáltak.

1919-ben a fronton levő régi katonai szakemberek száma megnőtt. Általában valamennyien a hadsereg- és dandártörzsekben kaptak beosztást. Sok tiszt szolgált csapatbeosztásban is.

Érdekes nyomon követni a vezérkari tisztek igénybevételét. 1919 nyarán 178 tábornokból 37 (21%) az arcvonalon volt, a többi hátországi csapatoknál és intézményeknél teljesített szolgálatot. A 130 ezredes és alezredes közül az arcvonalon harcoló csapatoknál 54 (41%), 109 százados közül pedig 65 (60%) tevékenykedett.[57] Ebből látható, hogy az arcvonalon az alacsonyabb rendfokozatúaknak, a fiatalabb korosztályba tartozóknak nagyobb volt a számuk.

Mint már mondottuk, az idősebb korosztályhoz tartozó régi katonai szakemberek száma — a hátország parancsnoki és az adminisztratív állományban lényegesen nagyobb volt, mint az arcvonalon. A nagy létszámú központi és helyi intézményekben dolgozó katonák többségükben tisztek és katonai hivatalnokok voltak. Létszámukról a következő adatok beszélnek. A Vörös Hadsereg Tüzérségi Főcsoportfőnökségén 1919 májusában 184 katonai szakember szolgált, köztük 29 tábornok, 66 ezredes és alezredes, 35 százados, 54 hadnagy, alhadnagy és zászlós volt.[58] A Katonai

[56] SZHÁKL f. 176, lt. 3, őe. 562, l. 136—137.
A feljegyzésben foglaltak nem vonatkoznak minden ezred- és zászlóaljparancsnokra.
[57] SZHÁKL f. 4, lt. 3, őe. 1069, l. 1—48.
[58] Uo. f. 4. lt. 10, őe. 265, l. 107—116.

Főtanácsban 86 tiszt, köztük 10 tábornok, 26 ezredes és alezredes, 22 százados és 30 hadnagytól alacsonyabb rendfokozatú személy tevékenykedett.[59] A katonai szakemberek nagy szerepet játszottak a Vörös Hadsereg mozgósításában, kiképzésében és felkészítésében. A helyi katonai biztosságban, a tartalékcsapatoknál az új egységek és alegységek szervezésén dolgoztak.

A polgárháború végén (1920 vége) a Vörös Hadsereg parancsnoki állománya a következő képet mutatta: 31%-át a vörösparancsnokok és a régi hadsereg katonai szakemberei alkották (kb. fele-fele arányban), 22%-a régi tiszthelyettes, ebből 35% katonákból és azokból a személyekből került ki, akik nem végeztek katonai iskolát vagy tanfolyamot, 12%-át régi katonai hivatalnokok adták. Általános műveltség tekintetében a parancsnoki állomány 39%-a felső és közép, 61%-a pedig alsó fokú végzettséggel rendelkezett. Szociális megoszlás: 67,3%-a paraszt, 12%-a munkás, 20,7%-a értelmiségi származású volt. Az állomány 20%-a volt kommunista.[60] A parancsnoki állomány magas paraszti származását az magyarázza, hogy a régi tiszthelyettesek és katonák vezető tömegei a falusi lakosság közül kerültek ki.

Ilyenformán tehát a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának minden negyedik-ötödik tagja munkás vagy paraszt volt. Soha a világ egyetlen hadserege sem rendelkezett ilyen osztályösszetételű parancsnoki gárdával. A vöröskatonákat a harcban ugyanolyan parancsnokok irányították, mint amilyenek ők maguk voltak. A szakasz- és századparancsnokok (de még a zászlóaljparancsnokok között is) vörösparancsnokok, a régi hadsereg tiszthelyettesei és katonái voltak. Ez volt a Vörös Hadsereg erősségének egyik tényezője. Ugyanakkor a parancsnoki karban helyet kaptak a régi hadsereg tisztjei is, akik a politikai tisztek ellenőrzése alatt jelentős szerepet játszottak a reguláris fegyveres erők fejlesztésében.

Így hozta létre a kommunista párt és a szovjet kormány a világ első szocialista állama fegyveres erőinek parancsnoki karát. Ezt azért sikerült megvalósítani, mert helyesen használták ki e bonyolult probléma megoldásának az összes lehetséges útjait. Leninnek hatalmas érdeme van e nagy feladat megoldásában.

59 Uo. őe. 216, l. 1—11.

60 Az SZKP KB mellett működő Marxizmus—leninizmus Intézete Archívumának polgárháborús szektora, f. 1—2, lt. 5, őe. 16, l. 3.

VITA

NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALMUNK ÉS A HADSEREG

Dr. Mucs Sándor,
a történelemtudományok kandidátusa

Népi demokratikus forradalmunk feltételei érlelődésének, majd e forradalom kibontakozásának és végbemenetelének kérdéseiről az utóbbi időben széles körű vita bontakozott ki a különböző folyóiratok hasábjain. A felsőoktatási intézmények marxizmus—leninizmus tanszékei és a Magyar Történelmi Társulat pedig április hónapban háromnapos vitaülést szenteltek e kérdésnek. Bár a vitának még nincs vége, de az eddigiekről is elmondhatjuk, hogy a vitapartnerek többségükben igényesen, mély tudományos felelősséggel elemezték Magyarország 1944 végi belső helyzetét, a felszabadult országban kibontakozó népi demokratikus forradalom fejlődésének problémáit s alakították ki véleményüket. Mégis azt kell mondanom, hogy az eddigi vita — minden erénye és sokoldalúsága mellett is — komoly hiányérzetet kelt bennem. Ha figyelemmel kísérjük a vita alakulását, szembetűnő hiányosságként tapasztaljuk, hogy a vitatkozó felek nagy többsége egyáltalán nem, vagy csak igen felszínesen vizsgálta a fegyveres erők, ezen belül a hadsereg helyzetét a forradalom menetében. Sipos János például megemlíti a hadsereget, hiszen érzi: a forradalomban azzal számolni kell. „Megkezdődött a hadsereg felbomlása is — írja —, nagy méretűvé vált a fegyverek eldobása, a szökés..."[1] de ő sem lép tovább, nem vizsgálja ennek szerepét, jelentőségét, ilyen vagy olyan hatását, befolyását a forradalmi helyzet alakulására. Ságvári Ágnes—Balogh Sándor tanulmányukban az uralkodó osztály válságáról szólva a következőket írják: „A háborús vereség az uralkodó osztályokat is mind gyorsabban sodorta a válság felé. Ennek kifejezői a Kállai-kormány hintapolitikája, az uralkodó osztályok politikai egységének mind szemmelláthatóbb bomlása. Horthy és a mögötte felsorakozó csoportok felemás kiugrási kísérletei és azok csődje csak növelte a válságjelenségeket. A végső vereség küszöbén a hitleri Németország legszélsőségesebb nyílt ügynökének, Szálasi csoportjának uralomra jutása, a nyilas hordák leplezetlen terrorja az uralkodó körök gyengeségét is érzékeltette; az uralkodó osztályok képtelenek voltak a régi eszközökkel, a régi módon a hatalmat gyakorolni."[2] A szerzők tehát sokoldalúan érzékeltetik az uralkodó osztály válságát, ám a hadseregről, amely az uralkodó osztály egyik legjelentősebb fegyveres szerve — ők sem szólnak. A forradalmi helyzet, vagy a forradalom vizsgálatánál a hadsereg helyének és szerepének figyelmen kívül hagyása — úgy

[1] *Sipos János:* A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. (Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 1. sz.) 24—25. o.
[2] *Ságvári Ágnes—Balogh Sándor:* A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, 1963. 6. sz. 1325. o.

vélem — a teljes kép kialakításának és a helyes következtetések levonásának rovására megy. Erről beszéltem az említett vitaülésen, s a jelen fejtegetésemmel a felszólalásomban felvetett gondolatokat szeretném tényekkel kiegészítve bizonyítani.

*

I.

Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus milyen nagy jelentőséget tulajdonít a fegyveres erők magatartásának a forradalom érlelődése idején, majd a forradalom egész menetében. A kommunisták számára e tekintetben is — mint sok más kérdésben — az első tapasztalatot a Párizsi Kommün adta, amit Marx tömören úgy fogalmazott meg, hogy a proletariátus nem veheti át a kész burzsoá államgépezetet, hanem azt össze kell törnie. Marxnak ez a megállapítása nyilván nem egyedül a hivatalnoki gépezetre, hanem elsősorban az államgépezet erőszakszerveire — rendőrség, hadsereg — vonatkozott.

A bolsevikok pártja nyilván a marxizmus eme tanításából indult ki, amikor az 1905-ös és az 1917-es forradalmak előkészítése idején a cári hadseregben folyó politikai felvilágosító munkát egyik alapkérdésnek tekintette. Ez a munka arra irányult, hogy a katonaruhába bújtatott munkás és paraszt tömegekkel megismertessék az uralkodó osztály népellenes politikáját, elfogadtassák a bolsevikok programját, s ezáltal az uralkodó osztály számára lehetetlenné tegyék, hogy a hadsereget — vagy annak nagy részét — felhasználhassák a munkások és parasztok ellen. A cél természetesen nemcsak a hadsereg ilyen passzív magatartásának az elérése volt, hanem az is, hogy annak jelentős részét megnyerjék a forradalmi erők aktív — tehát fgyveres — támogatására. Idézzük Lenin néhány útmutatását ebben a kérdésben. Az 1917. március 4-i tézisek fogalmazványában kifejti: „A falu és város dolgozó tömegeinek, valamint a *katonaságnak* (kiemelés tőlem — M. S.) feltétlenül meg kell tudnia az igazságot a jelenlegi kormányról és a lényeges kérdésekben elfoglalt igazi álláspontjáról... a proletárszervezeteket ki kell terjeszteni a hadseregre".[3] „A válság megérett" című cikkében ugyancsak visszatér erre a gondolatra: „...a *hadseregben* pedig olyan agitáció fog folyni, hogy *nem* lehet majd harcolni az ellen a kormány ellen, amely meghozza a békét, a parasztoknak odaadja a földet stb."[4] S még egy gondolat: „Minden erőt mozgósítanunk kell, hogy a munkásokba és a *katonákba* (kiemelés tőlem — M. S.) beolthassuk a Kerenszkij-kormány megdöntéséért való elkeseredett, végső, döntő harc feltétlen szükségességének gondolatát."[5] A forradalmi erők számára a hadsereg magatartása soha nem volt másodrangú kérdés, s nem lehetett az különösen az imperializmus korában, amikor a hadseregek tömeghadsereggé váltak.

Történelemtudományunk még adós annak mélyreható vizsgálatával, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának programjaiban és gyakorlati tevékenységében, milyen helyet foglalt el a hadseregben folytatott munka az ellenforradalom huszonöt éve alatt.

Az azonban megállapítható, hogy e tekintetben a párt igen nehéz helyzetben volt. Közvetlenül a hadseregben végzendő munkát két tényező szinte lehetetlenné tette. Az egyik az volt, hogy az illegális pártot időről-

3 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 4. o.
4 Uo. 230. o.
5 Uo. 242. o.

időre nagyon érzékeny veszteségek érték, így erőket erre a munkára nem tudott csoportosítani. A másik tényező maga hadsereg zártsága s az a szellem, amely ezt a hadsereget jellemezte. Az uralkodó osztály mindenkor megkülönböztetett figyelemmel vigyázott fegyveres erejének — különösen a tisztikar — egységére, s a legdrasztikusabb eszközökkel számolt fel minden olyan jelenséget, amely a számukra szükséges erkölcsi-politikai állapotot veszélyeztethette. S ha a legénység egy bizonyos része hozott is magával otthonról demokratikus eszméket, amelyek a szolgálati idő alatt továbbra is éltek benne, a hivatásos tisztikar nevelése és osztályhelyzete következtében ellenségesen viseltetett az ilyen eszmék iránt.

A párt valószínűleg számolt ezzel a helyzettel, s véleményem szerint a hadsereg felé a munkát a háborút megelőző, majd annak első éveiben inkább indirekt módon végezte.

Ezt látszik megerősíteni az, hogy a háború előkészítése idején, majd a háború első éveiben a párt dokumentumaiban és röplapjain központi helyet foglaltak el a tömegek háború elleni mozgósításának gondolatai. Az ilyen jelszavak, mint: „Egy katonát sem Hitlernek!" „Hozzák haza honvédeinket!" „Azonnali különbékét!" a legszélesebb tömegek érdekeit fejezték ki. Ezek a jelszavak ugyanakkor nemcsak a dolgozó tömegek háborúellenes mozgósítását szolgálták, hanem közvetve a katonatömegek demoralizálását is elősegítették.

Úgy vélem nem követünk el hibát, ha a párt háborúellenes propagandájáról szót ejtve itt beszélünk a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg irányában végzett politikai felvilágosító munkájáról is. Annál is inkább nem, mert mindkét tevékenység egy tőről fakadt, s a Vörös Hadsereg szava olyan helyekre jutott el, ahová az illegális kommunista párté képtelen volt eljutni.

A Vörös Hadsereg részéről folytatott propagandamunka tartalmának meghatározásánál mindenek előtt figyelembe kellett venni a Horthy-rezsim kegyetlen és hamis szovjetellenes propagandájának célját, tartalmát és hatását. Ezért a Vörös Hadsereg röplapjainak mondanivalói az első időszakban főképpen arra irányultak, hogy megmagyarázzák a magyar katonáknak a szovjet társadalmi rendszer lényegét, hangoztassák a két nép közötti barátságot és felszítsák a magyar katonák hazafiságát és a német fasiszták elleni gyűlöletét. Az egyik ilyen röplapon ez olvasható: „A Szovjetunióban a föld, a gyár, az üzem és a bánya, minden a dolgozó nép tulajdona... Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút."[6] Röplapon magyarázták a magyar katonáknak azt is, hogy; „A szovjet partizánok éppoly hősiesen küzdenek a német elnyomók ellen, mint ahogy Rákóczi kurucai, vagy mint az 1848-as magyar szabadságharc dicsőséges harcosai küzdöttek."[7]

Felmerülhet a kérdés: vajon a párt követeléseinek és a Vörös Had-

6 *Árokay Lajos:* Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. — Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 2. sz. 106—111. o. A szerző munkájában végigkíséri a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg felé végzett politikai felvilágosító munkájának történetét a háború kezdetétől a felszabadító harcok megindulásáig.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a cikkemben szereplő idézeteket csupán szemléltetésként használom, mivel az általam említett forrásokban nagyon sok hasonló jellegű tényanyag van. Cikkem terjedelmének korlátai nem engedték, hogy azokból többet használjak fel.

7 Uo.

sereg felvilágosító munkájának milyen eredményével lehetett számolni. Az 1941—1942-ben még intakt hadsereg képes volt-e befogadni ezen igazságoknak legalább egy kis részét? Volt-e erre a hadseregben megfelelő talaj?

Véleményem szerint a hadsereg a háború kezdetén még nem volt „megfertőzve" háborúellenes gondolatokkal. A visszacsatolások virágos bevonulásai, a német fasiszta hadsereg addigi gyors győzelmei a Szovjetunió elleni háború kimenetelével kapcsolatban is táplálták az illúziót. Bár a hadseregnek háborús létszámra való feltöltése is járt bizonyos belső változásokkal — ti. a tömeges behívások nyomán egyre több demokratikus eszmét valló egyén került a hadseregbe, azonban a háború első két évében a hadseregben mutatkozó ellentétek nem voltak nagyobbak, mint a társadalom egészében. A katonatömegek még messze voltak az adott háború tudatos tagadásától, különösen messze attól, hogy a háború elleni fellépését összekapcsolják az adott rendszer megdöntésével. Ebben az időben még az egyéni elégedetlenség dominált, nem látták, hogy e személyes elégedetlenségük gyökere a rendszer lényegében van. Minden esetre azok az ellentétek, amelyek a hadseregben — annak osztályjellegéből adódóan — megvoltak, jó alapul szolgáltak a politikai felvilágosító munka számára. Néhány adat annak a szemléltetésére, hogy *volt mire építeni* ezt a munkát. Már 1941-ben a gyorshadtest 2. gépkocsizó dandár parancsnoka a következőket jelentette: „A 12. kp. zlj-tól jött egy olyan helyzet- és hangulatjelentés, amely meglehetősen szomorú fényt vet úgy az erkölcsi, mint az anyagi helyzetre... A legénység átoknak tartja, hogy a gys. hdt-hez tartozik, mert az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az ez év tavaszi—nyári és őszi kereseti lehetőségeit, míg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar nem tud kézzelfogható érvekkel ellenkező irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza. Végeredményben leszögezi, hogy a zlj. nem ütőképes és javasolja hazavitelét."[8] Ugyancsak ez év őszén már mutatkoznak jelek arra is, hogy hadműveleti területről hazatérő katonák körében szimpátia nyilvánul meg a szovjet nép iránt. Erre a belügyminiszter egyik körrendelete utal, amelyben arra hívja fel a hatóságok figyelmét, hogy a hadműveleti területről hazatérő katonák propaganda-szerűen különféle szovjet jelvényeket osztogatnak. Utasítja a hatóságokat, hogy „...a jelvények viselőivel, valamint azok propagandaszerű terjesztőivel szemben a vonatkozó jogszabályok teljes szigorát alkalmazza."[9] 1942-ben ezek a jelenségek már határozottabban jelentkeznek a hadseregen belül. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy azoknak az illúzióknak egy része, amelyek a háborúba lépésnél még megvoltak, már megkopott, vagy egyszerűen semmivé lett. A Szovjetunió elleni háború nem fejeződött be hat hét alatt, a szovjet rendszer a súlyos katonai csapások ellenére sem omlott össze, s a német fasiszta hadsereg 1941—42 telén a második világháború első nagy vereségét szenvedte el. Ha a magyar katonák megingott hitén valamit erősítettek is az 1942. évi nyári német sikerek, katonai nyelven szólva, az eredeti helyzetet már nem sikerült visszaállítani. Erre utalnak az alábbiak. Az 1942. szeptember 3-án megtartott sajtóértekezleten részt vett Kovács ezredes, a 2. Magyar Hadsereg vezérkari főnöke is, aki felszólalásában kijelentette:

8 *Tóth Sándor:* Magyar katonák a német fasizmus ellen. HK 1957. 1—2. sz. 97. o.

9 Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához V. 1939. szeptemberétől 1945. áprilisáig. 72. o. (A továbbiakban Dokumentumok) Szikra, Budapest, 1955.

„Meg kell szerveznünk a gyűlölet propagandáját, mert a magyar nép — sajnos — nem gyűlöli eléggé az oroszokat."[10] Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy Kovács ezredes nem a hátország, hanem az arcvonalon tapasztalt jelenségekből vonta le ezt a következtetést. A csapatoktól befutott jelentésekben ugyanis ilyen sorok olvashatók: „A legénység között igen sok szóbeszéd tárgyát képezi az is, hogy miért éppen nekik kell a harctéren lenni, amikor a saját falujából barátainak nagy része otthon van." „Hiába volt minden meggyőzés a parancsnok részéről, hiába akartak lelkes hangulatot, harcos szellemet, a legénység csak fagyott ujjait mutogatta és a lelkesedésnek semmi jelét sem adta."[11] A katonáknak a lakossághoz való viszonyát szemlélteti olyan tény is például, hogy a VIII. kerékpáros zászlóalj, miután elfoglalta várakozási körletét Melachinón — 1942. augusztus 2-án —, még aznap kijavítottak egy megrongált kombájnt és egy arra alkalmassá tett Botond gépkocsival elkezdték csépelni a lakosság gabonáját. Másnap megjavították a szélmalmokat és segítettek a gabona őrlésénél.[12] De ismeretesek előttünk olyan esetek is, hogy magyar alegységek megtagadták a partizánok elleni harcot, s ezért a német fasiszták tüzérséggel lőtték és repülőkkel bombázták a magyar zászlóaljat.[13] Ugyancsak tudunk arról is, hogy 1942-ben már harcoltak — átállt, vagy fogságba esett — magyar katonák szovjet partizánosztagokban.[14] Kovács ezredesnek tehát volt bőven miből meríteni tapasztalatait. Ezek a jelenségek azonban — bár számuk egyre szaporodott — még mindig messze voltak az általánostól. A magyar kommunisták,[15] a Vörös Hadsereg felvilágosító munkája, de főképpen a Vörös Hadsereg 1943 januárjában a 2. Magyar Hadsereg ellen indított támadása csak tovább mélyítette a hadsereg egésze hitének megingását a háború győztes befejezésében. Loskay ezredes a katonák hangulatát a Vörös Hadsereg támadása után így jellemezte: „...a doni összeomlás után a magyar katona felszerelését eldobta, botot vett a kezébe, és ment, ment nyugatnak, gondolván, tavaszra csak eléri a Kárpátokat! Ha a doni vereség minket a Dnyeszteren ér, akkor az emberek fellázadnak és fegyveresen fordulnak ama pár tiszt ellen, aki útjukat merte állni."[16] Jóllehet, ez az értékelés még ebben az időben eltúlzott, azért mutat valamit abból a változásból, ami a katonák gondolatában a háború kezdete óta végbement. Ahhoz, hogy a katonák gondolatában ez a változás bekövetkezzék, a Vörös Hadsereg győzelmei, a politikai felvilágosító munka mellett szükség volt arra is, hogy a német fasiszták „szövetsége" is a maga meztelenségében mutatkozzon meg a katonák előtt. Erre is 1943 első hónapjai szolgáltak példával. Néhány adalék ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg csapásai alatt visszavonulni kényszerülő csapatok milyen segítséget kaptak a „szö-

10 *Gindert Károly:* Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. Magyar Hadsereg doni hídfőcsatáiban. 1942. július—október. HK 1961. 2. sz. 494. o. — Kovács ezredest később vezérőrnaggyá léptették elő.

11 *Tóth Sándor:* i. m. 100—101. o.

12 Közli *Gindert Károly:* i. m. 495. o.

13—14 Az erre vonatkozó dokumentumokat közli *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen című dokumentumkötetében. A kötet jelenelg sajtó alatt van.

15 Az illegális kommunista párt a kegyetlen terror és az arcvonal nagy távolsága miatt a katonák között nem tudott *közvetlenül* munkát végezni. A kommunista párt Külföldi Bizottsága viszont helyzeténél fogva képes volt erre, és igen jelentős eredményeket ért el, közvetlenül az arcvonalon is, de különösen a hadifoglyok körében. E munka eredményének egyik mutatója, hogy már 1942. januárjában megtartották a hadifoglyok első konferenciáját, amely felhívással fordult a harcoló katonákhoz, hogy szüntessék be a harcot, menjenek haza, vagy álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára.

16 *Tóth Sándor:* i. m. 101. o.

vetségestől". Martsa Sándor ezredes jelentésében a következőket olvashatjuk: „A németek egyelőre hallani sem akarnak arról, hogy D felé menjünk, pedig látom, hogy ők arra mennek, tehát valószínű arrafelé volna a kivezető út. A németek túlkapásai mind aggasztóbb méreteket öltenek. Ez ellen csak úgy tudok védekezni, hogy 3—400 méterrel arrább megyek a házaktól... február 2-án virradó éjszakát Udobnojeban a házak mellett töltöttük a szörnyű hidegben. A legénység sírt és jajgatott a hidegtől. Ismét többen megőrültek."[17] „Az Orlovkára 1943. február 1-én, elővédként beérkezett 22. gyalogezred nem tudott beszállásolni, mert azt a helyi német állomásparancsnok nem engedélyezte. Ezen az éjszakán magának a III. magyar hadtest parancsnokának, gróf Stomm altábornagynak is a szabadban kellett éjjeleznie, mert a német csapatok Krasznoje-Olymban, ahol a német Siebert tábornok is tartózkodott, nem adtak át egyetlen házat sem részére."[18] Hozzá kell tennem, hogy az idézett adatok csak a magasabb parancsnokok jelentéseiből valók. Elképzelhető, hogy ha a parancsnokok ilyen élesen tették szóvá ezeket az atrocitásokat, milyen mélyen érintették azok a katonatömegeket.

Igaz, a bomlási folyamat ekkor még csak az arcvonalon levő csapatok között mutatkozik, a hátországi alakulatok e tekintetben még szinte teljesen érintetlenek, csupán az arcvonalról hazakerültek „sugdolózásai" nyomán kezd a pesszimizmus elterjedni. A következő időszakban (1943 eleje — 1944 vége) a hadseregben is viszonylagos egyhelyben topogás van az addig tapasztalt erjedéshez képest. Ennek magyarázata nemcsak abban van, hogy a forradalmi fellendülés az országon belül is alábanyatlott, hanem abban is, hogy ezen időszak alatt magyar egységek és magasabbegységek nem tartózkodnak *közvetlenül* az arcvonalon. Miután 1943 április első hetében a 2. Magyar Hadsereg megmaradt részeit hazahozták, 1944 április első feléig magyar erők csak megszállókként tartózkodtak a Szovjetunió területén.

Úgy gondolom, nem szükséges ecsetelni, hogy a katonák hangulata szempontjából mit jelentett az a különbség, hogy a hadsereg csupán megszállási feladatokat kapott, s nem került arcvonalbeli alkalmazásra. Ezt még többé-kevésbé elviselhetőnek tartották. Itt csak a partizánok tevékenységétől kellett tartani, azonban okos politikával azt is el lehetett hárítani. Jó néhány adat mutat arra, hogy esetenként a megszálló erők csapatparancsnokai is megegyeztek a partizánokkal a „békés egymás mellett élés"-ben. A 19. gyalogezred parancsnoka például rendszeresen tárgyalt partizánokkal, írásbeli engedélyt adott nekik halászatra, viszont megegyezett velük, hogy az ezrede által használt utakra nem raknak aknát.[19] Ugyancsak ezen időszak eseményei közé tartozik, hogy a Kommunista Párt Külföldi Bizottságának munkája nyomán a hadifoglyok között egyre szélesedik az antifasiszta mozgalom, megindulnak a partizániskolák, egyre több magyar katona harcol szovjet partizánosztagokban és 1944 második felében megkezdődik a magyar partizáncsoportok bevetése az itthoni fegyveres partizánharc bázisainak létrehozása érdekében.

A fentiekből, úgy gondolom, levonhatók az alábbi következtetések. A párt tevékenységében helyesen számolt, hogy a hadseregben is megvan a talaj a háborúellenes propaganda kifejlesztéséhez. A Vörös Hadsereg

17 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára (Továbbiakban HIL) VKF 4. oszt. anyaga. 1942. *Martsa Sándor* ezredes jelentése. 23—24. o.

18 *Adonyi Ferenc:* Magyar katona a második világháborúban. Kleinmayer, Klagenfurt, 1954. 114. o.

19 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945). — A továbbiakban: Adalékok. — Összeállította: *Dr. Csima János,* Honvédelmi Minisztérium, Központi Irattár, Budapest, 1961. 146. o.

sorozatos győzelmei 1943 januárjától, a politikai felvilágosító munka, valamint a német szövetség tekintélyének megtépázódása 1944 közepére a hadseregben, a katonatömegek között olyan helyzetet teremtettek, amely még inkább lehetővé tette az addig végzett munkának nagyobb hatásfokkal való folytatását.

1944-ben a Vörös Hadsereg sorozatos győzelmei és a kommunista párt felvilágosító munkája mellett még két igen jelentős tény szélesítette tovább a hadsereg bomlási folyamatát. Az egyik, a március 19-én bekövetkezett német megszállás, amely az egész ország közvéleményét és a hadsereget is mélyen érintette. Az 1944-ben bekövetkezett események — a fegyveres ellenállás megindulása, s ebbe a hadsereg vezető tisztjeinek és alegységeinek közvetett, vagy közvetlen bekapcsolódása — arra engednek következtetni, hogy az év végén nemzeti alapon a hadsereg tekintélyes részét szembe lehetett volna állítani a német megszállókkal. A másik tény pedig az volt, hogy a magyar uralkodó osztály prominens képviselői, Horthyval az élükön, beismerték, hogy a fasiszta Németország az adott háborút elvesztette. Ismeretes, hogy e tény első hivatalos elismerése az október 15-i kormányzói szózatban hangzott el, majd követte ezt Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. Magyar Hadsereg volt parancsnokának a hadsereg katonáihoz, és Vörös János vezérezredesnek, a vezérkar volt főnökének felhívása a hadseregheZ. Ezek a felhívások, amelyeket tízezer számra szórtak le a magyarok által megszállt arcvonalszakaszok és a német megszállás alatt levő magyar területek fölött, nemcsak a legénységre voltak nagy hatással, hanem a tisztikarra általában, s ezen belül a hivatásos tisztekre is. A vezető katonai személyiségek átállása a Vörös Hadsereg oldalára, tovább differenciálta a tisztikart is, sokukban megerősítette a már korábban is érzett, de még ki nem mondott tényt, hogy a háborút elvesztették.

E kérdés kapcsán még egy jelentős tényt kell figyelembe vennünk. Azt, hogy 1944 őszén az arcvonal elérte hazánk akkori határait, a kommunista párt újjáalakult, s az általa vezetett ellenállási mozgalom megerősödött, igen aktív politikai felvilágosító munkát fejtett ki a hadsereg felé. Lássunk erre vonatkozóan is néhány példát.

A kommunista párt újjáalakulását bejelentő röplap már harci felhívással fordult a hadseregheZ. „Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! Fordítsátok fegyvereiteket a németek ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat!"[20]

Hasonlóképpen fokozták a felvilágosító munkát a Vörös Hadsereg alakulatai és a partizáncsoportok is.

Nincs teljes képünk még a mai napig sem, hogy e felhívásoknak milyen konkrét eredményük volt, hatásukra hány magyar katona állt át a Vörös Hadsereg oldalára.[21] Annyi bizonyos, hogy számuk tetemes volt. Miklós Béla átállása utáni néhány nap alatt több ezer magyar katona és tiszt ment át a Vörös Hadsereg oldalára, s igen tekintélyes létszámban csatlakoztak a szlovákiai partizánokhoz is.

A nyilas fővezérség már október 29-én kénytelen rendeletet kiadni a „harcos szellem megóvására", amelyben többek között ez olvasható: „Egyes csapatok igen gyenge helytállást tanúsítottak. Könyörtelen rendszabályokkal is biztosítani fogjuk, hogy a honvédség minden tagja meg-

20 Dokumentumok, 203. o.

21 Erre vonatkozó korántsem teljes adatokat találunk *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása, *Tóth Sándor:* A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban, *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése című monográfiákban, továbbá *Pintér István:* Magyar antifasisták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz.

tegye kötelességét... Kik beosztásukban nem a súlyos helyzetben megkívánt eréllyel vezetnek és nem tudják megakadályozni, hogy csapatuk szét ne essék, azonnal fel kell váltani és ellenük hadbírói eljárást meg kell indítani."[22] Erre a rendeletre mindenekelőtt azért is érdemes felfigyelni, mert a harcos szellemet nemcsak a katonáknál hiányolja, hanem a parancsnokoknál is. Csak a hadsereg nagyfokú dezorganizálódásával magyarázható Friessnernek, a német „Dél Hadseregcsoport" parancsnokának parancsa is, amelyet a magyar egységek számára Hindy altábornagy 1944. december 2-án továbbított. A parancsban többek között a következők olvashatók: „Aki a harcban gyávának mutatkozik, akár német, akár magyar az illető, az rendfokozatára, vagy szolgálati állására való tekintet nélkül eljátszotta életét és ezeket *azonnal a helyszínen,* rögtönítélő bíróság által el kell ítélni. Az ítéletet *azonnal* végre kell hajtani..."

„Az a benyomásom, hogy nem minden alsó és felső vezetőben és a katonák zömében van meg az a meggyőződés, hogy állásainkat okvetlenül tartanunk kell."[23]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása, amelynek kiáltványát és szózatát szintén több százezer példányban szórták le a magyar állások és a még németek által megszállt országrészek fölött, szintén nem volt hatástalan a magyar katonákra. Tudjuk például, hogy a Budai Önkéntes Ezred megalakulásában e felhívásoknak alapvető szerepük volt. Nem véletlen dolog az sem, hogy Vajna nyilas belügyminiszternek 1945. február 2-án kelt, Szálasihoz írott jelentésében kénytelen beismerni, hogy csupán egyetlen napon 7643 olyan egyént állítottak elő a nyilas belső szervek, akik valamilyen formában ki akarták vonni magukat a katonai szolgálat alól. E jelentés beszámol arról is, hogy az említett napon 150 ilyen egyént koncoltak fel.[24]

A hadseregnek ezt az állapotát figyelembe véve, úgy vélem, jogos az a következtetés, hogy *ezzel a hadsereggel 1944 végén az uralkodó osztály már nem tudott volna fellépni egy szervezett forradalmi mozgalommal szemben.* Ez a tény pedig a forradalmi helyzet elemzése szempontjából egyáltalán nem másodrangú kérdés.

A forradalmi erők, több más tényező segítségével együtt (ezek közül a Vörös Hadsereg győzelmeit emelném ki elsősorban) a hadseregben megtették a forradalom előkészítése érdekében az *első lépést,* azaz lehetetlenné tették, hogy az uralkodó osztály annak többségét saját osztályérdekei védelmében a siker legkisebb reményében is felhasználhassa. A *második lépéshez,* azaz a hadsereg többsége aktív támogatásának megszerzéséhez a forradalmi erők tevékenysége kevésnek bizonyult. Ez a kérdés azonban már nem a forradalmi helyzet meglétének vagy hiányának a kérdése, hanem a forradalom *győzelmének* a feltétele.

A hadseregnek a fentiekben vázolt állapota tehát, véleményem szerint, a forradalmi helyzet egyik ismérve!

Abban, hogy a hadsereg felbomlása az ismertetett helyzet ellenére mégsem volt gyorsabb ütemű, *mindenekelőtt a német fasiszták és nyilas*

22 Adalékok... 295. o.

23 *Gazsi József:* Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. HK 1960. 2. sz. 237. o.

24 *Gazsi József:* Uo. 228. o. A hadsereg 1944. végi, 1945. eleji erkölcsi állapotára vonatkozó adatokat lásd még: *Tóth Sándor:* Magyar katonák a német fasizmus ellen, HK 1957. 1—2. sz. *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. *Pintér István:* i. m. *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon, *Tóth Sándor:* A Budai Önkéntesek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963.

kiszolgálóik által alkalmazott kegyetlen terror és a még hellyel-közzel mindig ható demagógia játszottak meghatározó szerepet.

Itt is csupán szemléltetésként idézünk Friessner december 15-én kiadott parancsából. Ebből ugyanis kitűnik, hogy a német parancsnokság már ekkor számolt azzal, hogy magyar egységek harcolni fognak a német és magyar fasiszták ellen. A parancs, amelyet alosztályig bezárólag minden parancsnokságnak kihirdetés kötelezettsége mellett megküldtek, el akarta rettenteni a magyar katonákat attól a lépéstől, amitől a német parancsnokság félt. „Egy magyar katona — hangzik a parancs —, aki fegyverét hazája ellen fordítja, az mint hazaáruló eljátszotta életét és nem remélhet kegyelmet. Akit fegyverrel a kézben, vagy harcban elfognak, árulóként kivégzendő.

Ugyanez vonatkozik mindazokra, akik az ellenséghez átszöknek, hogy a hazájukért vívott harcból kivonják magukat... Az általuk végrehajtott nagyobb támadások alkalmával az ellenség oldalán talált magyar katonák, amennyiben beigazolódik, hogy átszöktek, agyon lesznek lőve, vagy felakasztva."[25] Úgy vélem, e parancsrészletben is egészen világosan kirajzolódik mind a demagógia, mind a terror. A német fasiszták terrorját bizonyítja továbbá az is, hogy a hadsereg csapatainak éléről eltávolították még azokat is, akik a Horthy-féle proklamáció eredményeképpen némi ingadozást tanúsítottak. A nyilas Számonkérő Szék teljhatalmat kapott a hadsereg felett.

Azt, hogy valóban a terror akadályozta elsősorban a katonatömegek valódi érzelmeinek a felszínre törését, igazolja az a korántsem mellékes jelenség, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának megjelenése után — amelyben szó van a német és a magyar fasiszta csapatok elleni harcról és egy új hadsereg szervezéséről — egyrészt a hadifogolytáborokban tömegessé vált az önkéntes jelentkezés az új hadseregbe, másrészt, egyes csapatok az átállásuknál feltételként szabták, hogy azonnal harcba vessék őket a német fasiszták ellen. Úgy vélem e jelenség egyik alapvető oka az, hogy a katonatömegek a hadifogságban megszabadultak a kegyetlen terrortól, s szertefoszlott a demagógia addigi hatása, felszínre törhettek az emberek valódi érzelmei. Ezen érzelmek kibontakozását és megerősödését természetesen elősegítette az, hogy az Ideiglenes Kormány programja világos választ adott a katonatömegek addig nem teljesen tisztázott kérdéseire is.

Az utóbbi időben végzett kutatások során vált ismertté, hogy a Budai Önkéntes Ezreddel párhuzamosan (sőt, alakulását tekintve még előbb) egy vasútépítő hadosztály működött együtt a szovjet csapatokkal, később alakult még egy vasútépítő dandár és egy híradó építő zászlóalj is.[26] Ezek az alakulatok *önkéntes* jelentkezés alapján szerveződtek meg.

Önkéntes jelentkezés alapján szerveződött az a négy hadosztály is, amelyből kettő 1945 áprilisában el is vonult a hadműveleti területre.

1945 első negyedében tehát a következő alakulatok szerveződtek önkéntes jelentkezés alapján:

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály	4000 fő
A Budai Önkéntes Ezred	2500 fő
A 3. magyar vasútépítő dandár	4000 fő
Az 1. magyar híradóépítő zászlóalj	400 fő
Az 1—4. magyar gyaloghadosztály kb.	50 000 fő
Összesen:	60 900 fő

[25] Adalékok... 301. o.

[26] *Dr. Mucs Sándor:* Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. HK 1964. 4. sz., 1965. 1. sz.

Ezt az adatot véleményem szerint nagyon komolyan kell vennünk, amikor a régi hadsereg 1944 végi erkölcsi állapotát vizsgáljuk. Az emberek ugyanis nem egyik napról a másikra jutottak el arra a gondolatra, hogy a német fasizmus ellen harcoljanak. Ez hosszabb folyamat volt, amelynek gyökerei 1944 végére vagy még előbbre nyúlnak vissza, s ezért kijelenthetjük: az önként jelentkezés ezeknek az embereknek a többségénél *politikai állásfoglalás volt.*

Az ilyen jellegű vitában sokszor elhangzott már az az ellenvetés, hogy az önkéntes jelentkezést nem politikai okok, hanem mindenekelőtt a hadifogolytáborból való szabadulni akarás vágyai diktálták.

Az érzelmi indítékokat nem lehet pontosan felmérni. Nem tagadom, hogy emberek csoportjánál a hadifogságból való szabadulás is jelentős szerepet játszott, de véleményem szerint nem ez volt a döntő! Álláspontom bizonyítására néhány megjegyzést feltétlenül meg kell tenni. Először: korántsem *minden* hadifogoly jelentkezett az arcvonalra, másodszor: azok, akik önként jelentkeztek, nagyon jól tudták, hogy mi az arcvonal és mi a hadifogság. Nehezen hihető, hogy a többség politikai meggyőződés nélkül vállalta volna az arcvonalszolgálatot a többé-kevésbé veszélytelen hadifogság helyett, harmadszor: jelentős volt azok száma is, akik nem a hadifogolytáborokból jelentkeztek az új demokratikus hadseregbe.

Az eddigiek során a tisztek megítélésénél is figyelmen kívül hagytunk egy momentumot. Azt, hogy a háború folyamán a tisztikar bizonyos demokratizálódási folyamaton megy keresztül. Ez pedig abban áll, hogy a háborús létszámú hadsereg parancsnoki szükségleteit, valamint az arcvonalon elszenvedett tiszti veszteségeket az uralkodó osztály képtelen hivatásos tisztekkel — azaz olyan emberekkel, akiket a legszigorúbb osztályérdekei védelmezőinek nevelt — pótolni. A háborús évek során az uralkodó osztály kénytelen a tisztikarba bevonni a középrétegek, de a munkások és parasztok azon elemeit is, akik iskolai végzettségüknél fogva már előbb is tartalékos tisztek voltak. Az ügyvédek, hivatalnokok, tanítók stb. munkakörüknél fogva ténylegesen ismerték a néptömegek valóságos helyzetét, s ezért fogékonyabbak is voltak a demokratikus eszmék iránt. Másrészt a tartalékos tisztek zöme osztályhelyzeténél fogva sem volt annyira érdekelt az adott háborúban, mint a hivatásos tisztek. Ezért hamarabb fel is ismerték a háború osztályjellegét. E tény, úgy gondolom, szintén figyelmet érdemlő momentum, amikor a hadsereg helyét vizsgáljuk a forradalmi folyamatban.

Történelemtudományunk még adós azzal, hogy megmutassa a Horthy-tisztikar ilyen irányú polarizálódását a második világháború éveiben. Én csupán ízelítőül mutatok be néhány erre vonatkozó adatot. A tisztikar összlétszáma 1944 áprilisában 36 604 fő. Ebből 16 602 a hivatásos, és 20 002 a tartalékos tiszt. Ugyanez év decemberében az arányok a következőképpen alakulnak: össztiszti létszáma 57 030 fő, ebből 19 735 a hivatásos és 37 295 a tartalékos. Ezek magukban is figyelemre méltó adatok az említett kérdés szempontjából. Még érdekesebbek azonban az arányok, ha azt nézzük, hogy a hadsereg egyes területein milyen volt a megoszlás. Erre csupán a decemberi számokat idézzük. A záróvonalon túl (azaz a hadműveleti területen — M. S.) alkalmazott alakulatoknál 7754 fő a hivatásos és 26 959 fő a tartalékos tiszt. Hátországi „M" alakulatoknál 1804 fő a hivatásos, 4923 fő a tartalékos. Pót- és békealakulatoknál 10 177 fő a hivatásos és 5413 fő a tartalékos.[27] Ezek az adatok világosan mutatják, hogy

27 HIL HM — 1945 — t. K/6313/eln.; HM 1944. — 6. K. szám nélkül. A csapatoknál levő megoszlás tekintetében áprilisban is kb. hasonlóak az arányok.

az arcvonalon levő vagy oda irányítandó alakulatoknál a tartalékos tisztek aránya messze meghaladja a hivatásosokét és fordítva. Ennek van bizonyos katonai magyarázata is, amelynek vizsgálata a jelenleg felvetett kérdés szempontjából nem jelentős kérdés.

A tartalékos tisztek ilyen nagy arányával, illetve a náluk fokozottabban jelentkező demokratikus, antifasiszta vagy egyszerűen németellenes állásfoglalásokkal magyarázható, véleményem szerint, elsősorban, hogy amikor 1945 tavaszán az önkéntes jelentkezések az előbb említett egységek, magasabbegységek létrehozására a szervezési munkák megindulnak, *a tisztikar igen tekintélyes része az ún. tartalékosokból adódik.* Itt csupán egy tényre hivatkozom, arra, hogy az 1. Vasútépítő Hadosztály törzsében mindössze két hivatásos tiszt volt (egy százados és egy főhadnagy), a többi pedig, a parancsnokot is beleértve (az is százados volt) tartalékos tiszt, vagy csak hadapród őrmester volt.

Úgy vélem, hogy az önkéntes jelentkezésről elmondott tények és gondolatok tovább erősítik azt a megállapítást, hogy a hadsereg állapota 1944 végén a forradalmi helyzet meglétére utal hazánkban.

II.

A vita másik fő kérdése népi demokratikus forradalmunk szakaszossága, illetve az a kérdés: lehet-e és kell-e egyáltalán 1945—1948 között olyan csomópontról — esetleg többről is — beszélni, amely arra mutat, hogy a kommunista párt politikájában új formában vetődnek fel kérdések, olyan új elemek kerülnek felszínre, amelyek a stratégiai cél, a szocialista forradalom elérése érdekében megváltoztatják a párt taktikáját. Ismereteim szerint a vitában két ellentétes álláspont van. Az egyik, amely az 1945—48 között lezajlott forradalmi folyamatot egységes egésznek tekinti, a másik pedig az, hogy ezalatt a három év alatt van bizonyos fordulópont a párt taktikájában. Ez az utóbbi nézet még azzal bonyolódik, hogy a vitapartnerek egy része 1945 nyarára, a másik része 1946 tavaszára teszi ezt a fordulópontot.

Mind a két álláspont képviselői azonban szintén elkövetik azt a hibát, hogy vizsgálódásaik során figyelmen kívül hagyják a hadsereget, amely véleményem szerint ebben az esetben sem engedhető meg.

A hadsereg vizsgálatának ez a fél kézzel való kezelése a személyi kultusz idejéből maradt ránk. Rákosi Mátyás is, de különösen Farkas Mihály az 1945—1948 közötti hadseregről, annak egyes problémáiról mindig lekicsinylően nyilatkoztak. Rákosi állásfoglalása ebben a kérdésben egyébként is ellentmondásos. A Pártfőiskolán 1952. február 29-én megtartott „Népi demokráciánk útja" c. előadásában egyik helyen pl. a következőket mondotta: „Amíg mindkét kezünk el volt foglalva a munkás és paraszt tömegek megnyerésével ... addig a honvédség megnyeréséért folyó harcot úgyszólván elnapoltuk." Ezt követően pedig kifejti: „De ebben a kis hadseregben is késhegyig menő harc folyt minden parancsnoki helyért, kezdve a tisztektől fel a tábornokig."[28] Ebből a részből viszont az derül ki, hogy a párt mégsem „napolta el" a hadseregért folyó harcot. Farkas Mihály az MDP II. kongresszusán tartott beszédében a fő gondolat az, hogy a párt 1945—1948 között azért nem volt a hadsereg fejlesztése mellett, mert „... a hadsereg, ha kicsi is volt és azokban az időkben lényegében szervezett hadsereggel nem is rendelkeztünk, az csaknem teljesen

[28] *Rákosi Mátyás:* Népi demokráciánk útja. Előadás a Pártfőiskolán, 1952. február 29-én. Szikra, Budapest, 52—53. o.

a reakciós, az imperialisták szolgálatában álló tábornokok és tisztek kezében volt".[29]

Ma már világos, hogy ezt azért tették, hogy szerepük a Magyar Néphadsereg létrehozásában szinte kizárólagosnak lássék. Megtagadtak jóformán minden közösséget az 1948 előtti hadsereg tevékenységével és problémáival.

Egyszerűen ferde beállítás az, hogy a párt politikája a hadsereg felé csak abban merült ki, hogy minimumra csökkentsék annak létszámát. Nem fogadható el egyedüli magyarázatként az sem, hogy a fegyverszüneti szerződés alapján hazánkban tartózkodó Vörös Hadsereg lehetetlenné tette az ellenforradalmi erők számára a fegyveres felkelésnek még a gondolatát is.

Ez utóbbi csak részben igaz! Adott esetben a Vörös Hadseregre ugyanis csak a népi baloldal támaszkodhatott volna, a reakció erői pedig elsősorban a magyar hadseregre számíthattak terveik keresztülvitelében. Éppen ezért nem lehetett és nem is volt mindegy a párt és a népi baloldal számára, hogy a hadsereg, a maga csekély létszámával is, milyen álláspontot foglal el a forradalmi fejlődést illetően. A nagy politikai harcban a párt és a népi baloldal megfelelő lépéseket tett, hogy a hadsereg ne váljék a reakció eszközévé. Nézzük a tényeket, s ezek vizsgálata során választ kapunk arra is, hogy a hadsereg története a forradalom menetének vitatott kérdésében, melyik állásfoglalást támasztja alá.

A kommunista párt a hadsereg szervezésénél, helyesen, a népfrontpolitika alapkérdéséből indult ki, abból, hogy lehetőleg bevonni minden erőt, amely hajlandó a német fasizmus elleni fegyveres harcra. A párt határozottan fellépett az olyan nézetekkel szemben, amelyek a magyar Vörös Hadsereg létrehozását sürgették. Révai József a szegedi pártszervezet taggyűlésén 1944. november 19-én az ilyen hangok ellen a következőket mondotta: „Ha mi most magyar Vörös Hadsereget szerveznénk, akkor nem nemzeti szabadságharcot indítanánk, hanem felidéznénk a polgárháborút, és a német fasizmus malmára hajtanánk a vizet. Ma nem a vörös, hanem a nemzeti hadsereg szervezése van napirenden. Ezt mi hirdetjük, akik részt vettünk az 1919-es Vörös Hadseregben. Dálnoki Miklós Béla és Vörös János vezérezredes, ha későn ugyan, de belátták, hogy mit kell csinálni. Mi, kommunisták, igen sokban nem értünk velük egyet, de szem elől tévesztenénk a németek elleni harc mindenekfelett való fontosságát, ha nem állnánk szóba velük."[30]

A párt határozottan fellépett az ellen is, hogy a népfront elvei alapján szerveződő hadseregben bárki, bármilyen formában is egyenetlenséget szítson. 1945 március elején, amikor néhány tiszt különböző okok miatt Vörös János elmozdítására lépéseket kívánt tenni, a párt elítélte ezt a fellépést. Erre utal Révai József, Vörös Jánoshoz írott levele, amelyet szó szerint idézünk.[31]

„Igen tisztelt vezérezredes úr!

Engedje meg, hogy a mai események ügyében forduljak Önhöz. A dolog fontossága indokolja, hogy ilyen későn még zavarom.

Ne vegye rossznéven, ha azt a tanácsot merészelem adni, hogy az egész ügyet a lehető legsürgősebben jelenteni kellene a Nemzetközi Ellenőrző Bizottságnak. Ha ez a dolog kipattan, anélkül, hogy az illetékes tényezők jelentették volna az Ellenőrző Bizottságnak, meg merem jósolni,

29 A szocializmus építésének útján. A MDP II. kongresszusának anyaga. Szikra, Budapest, 1951. 83. o.

30 Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok 176—177 o. Szikra, Budapest, 1955.

31 A levél eredetije Vörös János személyi naplójában van. HIL.

hogy a benyomás több lenne, mint kínos és a Miniszter Úr személyes presztízsének is ártana az oroszoknál. Ennek pedig nem szabad megtörténnie, miután Miniszter Úr személyes presztízse ma közérdek.

Ezért megismétlem tanácsomat és kérésemet: szíveskedjék Miniszter Úr, ha érveimet helytállónak tartja, a dolgot jelenteni az Ellenőrző Bizottságnak.

Kiváló tisztelettel

Révai József"

A párt ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a hadseregben a demokratikus fejlődést a népfrontpolitika egyszerű hangoztatása egyedül nem biztosítja. Ennek tényleges megvalósításához az is szükséges volt, hogy a hadseregen belül a népi baloldal olyan pozíciókat birtokoljon, amelyeken keresztül biztosítani tudja e politika következetes végrehajtását. Ilyen helyek elsősorban a katonapolitikai osztály és a kulturális nevelő osztályok voltak. Ezeket viszont a párt a hadseregszervezés kezdetétől a kezében tartotta. A katonapolitikai osztály feladata a reakciós erők elleni adminisztratív harc, míg a kulturális nevelő osztály feladata pedig a hadsereg állományának demokratikus szellemben való nevelése, a nevelőtiszti intézmény munkájának összefogása és irányítása volt. Hozzá kell tenni, hogy ennek az osztálynak nemcsak a felső — tehát a HM-ben levő vezetése —, hanem a hadosztályoknál is a vezetés a kommunista párt kezében volt. Sőt, tovább megyek, a nevelő tisztek zöme is a kommunista pártnak volt a tagja. Igaz, hogy a népi baloldal kezdetben a parancsnoki posztokra nem tudott saját politikájának megfelelő tiszteket állítani. Azonban a nevelő tisztek — és ezt végre ki kell mondanunk — *nevelőmunkájuk mellett elvégezték a régi katonai szakemberek ellenőrzésének feladatát is.* Így azok nyílt ellenséges munkája szinte lehetetlenné vált, s a legénységre gyakorolt befolyásuk a minimumra csökkent.

Egy hadsereg jellege tükröződik annak szabályzataiban. 1945 elején, amikor a legfontosabb feladat a hadsereg gyors megszervezése volt, nem volt idő alapvetően új szabályzatok kidolgozására. Ebben a vonatkozásban csak azt lehetett csinálni, hogy a régi szabályzatokat alkalmassá kellett tenni az új hadsereg számára, azaz meg kellett fosztani reakciós jellegétől. A két munkáspárt erre is közösen tette meg javaslatát, meghatározva ebben az új hadsereg jellegét is.[32] Ezzel kapcsolatban a közös javaslat többek között ezeket mondotta: „A honvédség néphadsereg, amelyet a nemzet akarata hív életre... A honvédség hivatása tehát a Németország elleni szabadságharc folytatása a végső győzelemig, az ország határának megvédése a külső támadással szemben és a *belső demokratikus rend* biztosítása." (Kiemelés tőlem — M. S.) Nyilvánvaló, hogy ezek az elvek meghatározták a hadsereg fejlesztésének az irányát és a nevelők számára pedig a politikai felvilágosító munka alapelveit jelentették. Egy sor változtatást hajtottak végre a szabályzat egyes pontjain is.[33]

A fenti intézkedések még a háború befejezése előtti időszakra esnek. Hozzá kell tenni, hogy ezek még csak az első lépések voltak a hadsereg demokratikus fejlődésének biztosítása érdekében. A fő kérdés még ebben az időben az volt, hogy egyáltalán megszerveződjenek-e azok a magasabbegységek, amelyeket el lehet küldeni a hadműveleti területre, hogy ott még bekapcsolódhassanak a német fasizmus elleni harcba.

A két politikai pólus, a reakció és a demokratikus erők között a harc

32 MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma 1/13. 216. öe.

33 Az erre vonatkozó részletesebb feldolgozást lásd: *dr. Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948.

a hadseregért a háború befejezése után bontakozott ki teljes erővel. E harc, véleményem szerint, azonban nem akörül a kérdés körül forgott, hogy milyen létszámú legyen a hadsereg. Az adott nemzetközi helyzet, de különösen az ország belső helyzete ugyanis szükségtelenné, de egyben lehetetlenné is tette, hogy nagy létszámú hadsereget tartsunk fegyverben. De a létszámkérdés fel sem merülhetett sem a népi baloldal, sem a reakciós erők részéről, hiszen a fegyverszüneti szerződés világosan kimondta: „A Németország elleni hadműveletek beszüntetésével a magyar fegyveres erők leszerelendők, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők."[34] A fegyverszüneti szerződés nem határozott meg békelétszámot, így annak nagysága a Szövetséges Ellenőrző Bizottság határozatától függött. Nem helytálló tehát az, a még ma is elfogadott nézet, mi szerint a hadsereg létszáma egyik vagy másik politikai erő törekvésétől függött volna. A hadsereg kisebb vagy nagyobb létszáma azonban jelenthetett kedvező, vagy kevésbé kedvező feltételeket egyik vagy másik politikai erő számára.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság két ízben élt a fegyverszüneti szerződésben biztosított jogával. Először 1945 nyarán, amikor a két szervezés alatt levő hadosztály (az 5. és 7. hadosztály) feloszlatására adott utasítást. Ugyanakkor 1945 őszén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyt adott a műszaki hadosztály megszervezésére, s ez azt jelentette, hogy a létszámban lényeges változás nem következett be. A második nagyobb arányú csökkentésre 1946 tavaszán került sor, amikor is az addigi 35 658 főről 20 000 főre csökkentették a hadsereg létszámát.[35]

Ez a létszámcsökkentés ugyanakkor jelentős minőségi változással is együttjárt. Ez elsősorban abban állt, hogy a határőrséget, amely eddig alegységenként az egyes kerületi parancsnokságok alárendeltségébe volt utalva, most egységes parancsnokság alá vonták, s parancsnokává Pálffy Györgyöt, a kommunista párt tagját, a tehetséges katonai vezetőt nevezték ki. Ugyanakkor felemelték a határőrség létszámát, s ez azt jelentette, hogy a hadsereg egészének felét a határőrség állománya tette ki. Megszervezték a határőrség nevelőtiszti rendszerét és megalakult a pártbizottság is. *Ennek következményeként a hadsereg állományának a fele közvetlenül a kommunista vezetés alá került.*

A hadseregben végbement minőségi változásnak ezenkívül még egyéb mutatója is volt. Ez abban nyilvánult meg, hogy 1946 tavaszán került sor a tisztikar felülvizsgálására és a „B" listázás végrehajtására. E két intézkedés során 1947. augusztus 31-ig a hadseregből kizártak 64 tábornokot, 5990 tisztet (hadnagytól ezredesig) és 824 tiszthelyettest.[36] Kétségtelen, hogy nem minden „B" listázottat politikai magatartása miatt zártak ki a honvédségből, de az is bizonyos, hogy ezen intézkedés végrehajtása során a reakció legexponáltabb képviselői előtt is elzárult az út a hadseregbe.

A kommunista párt ugyanakkor saját vonalán is egyre határozottabb lépéseket tett a hadsereg *politikai megnyerése és megtartása* érdekében. E lépések zömére 1946 tavasza és nyara között került sor.

A Politikai Bizottság határozata értelmében életre hívták a párt Katonai Bizottságát, amely mint tanácsadó szerv tett javaslatokat a Politikai Bizottság felé a katonapolitika helyes kialakítására, melyek egyaránt érintettek szervezeti és politikai kérdéseket is. A Politikai Bizottság ilyen

34 Felszabadulás . . . 222. o.
35 Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 14.
36 A létszámban azok is bennfoglaltatnak, akik ugyan a demokratikus hadseregben nem teljesítettek tényleges szolgálatot, de mint hivatásos tisztek és tábornokok a HM nyilvántartásában szerepeltek.

jellegű határozatait viszont a Katonai Bizottság a lehetőségekhez képest igyekezett meg is valósítani, s erre az adott lehetőséget, hogy tagjai a hadseregben kulcsbeosztásban levő elvtársak voltak.

Ugyancsak 1946 tavaszán került sor a kommunista párt honvédségi szervezeteinek megalakítására is. Erre az időre már a kommunista párttagok száma annyira megnőtt, hogy a területi pártszervezetek nem tudták összefogni munkájukat. De a hadsereg teljes megnyeréséért folytatott politikai harc követelte is az önálló honvédségi pártszervezetek megalakítását. A pártszervezetek irányítására megalakultak a hadosztály-pártbizottságok is.

A honvédségi pártszervezetek megerősödését és általában a kommunistáknak a hadseregben elért nagy befolyását tükrözte a párt 1946 júniusában megtartott II. katonai konferenciája, amely az adott helyzetnek megfelelően megszabta a kommunista pártszervezetek és a párttagok munkájának további irányvonalát.[37]

A népi baloldal nyomására 1946 nyarán, több mint egy éves huzavona után törvényesítették a nevelőtiszti intézményt is, amely ez ideig csak ideiglenes szervi határozvánnyal dolgozott. E tény jelentősége abban mutatkozott meg, hogy a reakció kénytelen volt elismerni: a hadseregből már nem lehet száműzni a politikai nevelőmunkát, hogy ez a hadsereg pedig politizálni fog. Az, hogy ez a politizálás milyen irányú lesz, arra a reakció a nevelőtisztek összetételéből, pártállásából minden nehézség nélkül következtethetett.

Ez ideig csak a kommunista párt és a népi baloldal erőfeszítéséről szóltunk, amelyek a hadsereg politikai megnyerésére irányultak.

De a hadsereg története azt is megmutatja: a reakciós erők sem tétlenkedtek, hogy a hadseregben állami funkcióban levő embereiken keresztül ők is kiterjesszék befolyásukat a hadseregre, s legalább annyira kézben tartsák, hogy a békeszerződés után alkalmas legyen restaurációs terveiknek erőszakkal való alátámasztására.

Jelen cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a reakciónak a hadsereggel kapcsolatos terveit részleteiben ismertessem. Annyit azonban el kell itt is mondani, hogy a reakció, a párt népfrontpolitikai célkitűzéseit kihasználva, a hadsereg szervezésének kezdetétől igyekezett kulcspozíciókra szert tenni. Erre a parancsnoki és a katonai közigazgatás vezető posztjait tudták elsősorban felhasználni. Ehhez a népfrontpolitika mellett az adott reális alapot, hogy a népi baloldal ezekre a posztokra jóformán nem tudott megfelelő embereket javasolni a saját soraiból.

Ez az objektív helyzet aztán egy sor lehetőséget adott a reakciós elemeknek ahhoz, hogy a hadsereggel kapcsolatos elképzeléseiknek megpróbáljanak érvényt szerezni. Ez olyan jelenségekben nyilvánult meg, mint a nyugatosok visszavétele a hadseregbe, az infláció adta objektív gazdasági nehézségek elleni semmittevés, ami a hadsereg amúgyis nehéz anyagi helyzetét tovább mélyítette, a hadsereg demokratikus szellemű nevelése elé számtalan akadály emelése stb.

Amikor pedig kénytelen volt azt tapasztalni, hogy a népi baloldal említett tevékenysége eredményeként bűnös terveik nem valósulhatnak meg a kívánt mértékben, az illegális szervezkedés módszeréhez folyamodtak.

Az összeesküvők okmányaiban a hadsereggel kapcsolatos terveket már egészen világosan megfogalmazták. „... a magyar földalatti fegyveres erők

37 Erről a kérdésről bővebben szól *dr. Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig című munkájában. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 135—140. o.

fővezérsége megalakult, a parancsnokságot a mai napon átvettem. A földalatti fegyveres erők részei: a *jelenlegi honvédség és rendőrség* (kiemelés tőlem — M. S.), a volt honvédség és rendőrség, a csendőrség tagjai, a honvédség még nyugaton levő részei..."[38] A földalatti fővezérség tehát számolt a honvédség alakulataival, s e számítást mindenekelőtt a reakciós erőknek a hadseregben levő embereire építette.

A reakció tevékenységének e néhány gondolati felelevenítése is, úgy vélem, igazolja azt az állítást, hogy a hadseregért folyó harcban elsősorban nem a hadsereg mennyisége dominált, hanem az, hogy *az adott létszámú hadsereget politikailag kell megnyerni.*

Az előbbiekben a népi baloldal befolyásának megerősödéséről elmondott tények pedig igazolják, hogy *népi demokráciánk 1945—1948 közötti történetében egy fordulópont világosan megfigyelhető, s ez az 1946 tavasza — nyár eleje időszakára esik.*

A hadseregben ez az eredmény, ti., hogy a népi baloldal döntő fölényre tesz szert, nem választható el a népi demokratikus forradalom általános menetétől. A Baloldali Blokk megalakulása és fellépése 1946 tavaszán meghozta a népi baloldal első nyilvános győzelmét a reakciós erők fölött. Ez a tény jelentősen megkönnyítette a hadsereg további demokratizálásáért folyó harcot is.

Dinnyés Lajos kinevezése honvédelmi miniszterré 1947. március 14-én már nem egyszerűen személycserét jelentett a hadsereg vezetésében, hanem Vörös, Tombor és Bartha miniszterségéhez képest minőségi változást. Minisztersége alatt indult meg többek között az új tisztikar kiképzése munkás, paraszt és értelmiségi fiatalokból.

1948 tavaszára pedig a népi baloldal megerősödését világosan szemlélteti a hadsereg párttagság szerinti megoszlása. Íme az adatok. A hadsereg összlétszáma 1948 áprilisában 14 272 fő.

Ebből:	MKP tag	7727 fő = 53,1%
	SZDP tag	1149 fő = 7,9%
	NPP tag	637 fő = 4,4%
	KGP tag	328 fő = 2,3%
	Pártonkívüli	4431 fő = 32,3%[39]

Erre az időre a népi baloldal betör a tábornoki és a tisztikarba is. A kommunista párt tagjai voltak a tábornoki karban többek között: Pálffy György, Sólyom László, Illy Gusztáv, Szalvai Mihály. Jelentősen megnőtt a párttagok aránya a tisztikarban is. Erre világosan mutat az a tény, hogy a nevelőtisztek, akik 1945-ben még zömmel tisztesek és tiszthelyettesek voltak, 1948-ban már valamennyiüknek tiszti, sőt néhánynak már főtiszti (őrnagy, ezredes) rendfokozatuk volt.

Mindezek a tények arról tanúskodnak, hogy a hadsereg megnyeréséért folytatott küzdelem végül is a népi baloldal ragyogó győzelmét hozta. Ez a harc 1945—1948 között nem öltött olyan impozáns méreteket, mint a földreform megvédéséért, a bányák államosításáért folyó küzdelem. A hadseregért folyó harc része volt az egésznek, s nem foglalt el központi helyet ebben az egészben. *De nem is volt mindegy egyik politikai centrum számára sem, hogy a hadsereg milyen irányban fejlődik.* Éppen ezért népi demokratikus forradalmunk fejlődésének elemzése során a hadseregért folyó küzdelem vizsgálatának az elhanyagolása, ha akaratlanul is, de bizonyos torzulást okoz a megrajzolt képen.

[38] Fehér könyv, a Magyar Köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai. II. kiadás, 22—23. o.

[39] HIL a Honvédség Felügyelőjének okmányai 1946—1948. Az április 26-i jegyzőkönyv melléklete.

NÉHÁNY GONDOLAT A HADÁSZATI HADMŰVELETEK POLITIKAI CÉLJÁRÓL*

Ölvedi Ignác,
a hadtudományok kandidátusa

Aradi elvtárs opponensi véleményében bírálta a iași-kisinyovi hadművelettel kapcsolatban tett ama megállapításomat, hogy annak politikai célja Romániának a háborúból való kiléptetése volt. Idézem véleményét: „A iași-kisinyovi hadművelet egyik célkitűzéseként Ölvedi elvtárs Romániának a háborúból történő kiléptetését jelöli meg. Ez a megállapítás véleményem szerint hibás, mert egy hadművelet céljaként nem lehet egy ország kiléptetését meghatározni".[1] A következő mondatában azonban már beismerte, hogy ez igenis lehetséges. „A háború célkitűzése, ezen belül egy-egy hadművelet célkitűzése lehet egy-egy ország kikapcsolása a háborúból. Ilyen a második világháborúig és a második világháborúban is csak úgy volt elérhető, hogy az adott ország fegyveres erőire olyan döntő katonai vereséget mértek, amelynek következtében azok képtelenné váltak a további jelentős, szervezett harccselekmények folytatására".[2] Ezzel a saját maga által bírált megállapítás helyességét igazolta. Hozzáteszi ugyan, hogy ez hadműveleti célkitűzésként a tervekben nem szerepelhet. Ezzel egyet lehet érteni. Hadműveleti feladatként valóban nem, de politikai célkitűzésként egy hadászati hadműveletben már igen. Ha Románia kiléptetését a háborúból hadműveleti célként jelöltem volna meg, bírálatát minden további nélkül helytállónak tartanám. Idézem disszertációm idevonatkozó részét: „Ez a hadászati jelentőségű harccselekmény, amely a Nagy Honvédő Háború legeredményesebb tá-

* A megjelent tudományos munkákban és szóbeli vitákon gyakran olvasunk, illetve hallunk és beszélünk a háború és a politika, a politikai és a hadászat, a hadászat és a gazdaság kapcsolatáról, valamint a háború, a fegyveres harc törvényeiről és a győzelem kivívását meghatározó törvényszerűségekről.

A marxizmus—leninizmus tanítása ezekben a kérdésekben ismert és elfogadott, mégis gyakran előfordul, hogy egyes írásainkban, vitáinkban és állásfoglalásainkban figyelmen kívül hagyjuk, helytelenül alkalmazzuk, illetve értemezzük azokat. Otta István: „A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről" írott vitacikkében hasonló jellegű problémákra hívja fel a figyelmet. A cikk időszerűségét — a benne tárgyalt okok mellett — a közelmúltban lezajlott vita és a vitatott kérdésben elfoglalt különböző álláspontok is alátámasztják. A szóban forgó vita Ölvedi Ignácnak a „Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi értekezésén a disszertáns és Aradi Ede opponens között a hadászat és a politika viszonyának értelmezésével kapcsolatban bontakozott ki. Úgy véljük, nem lesz érdemtelen a vita ama részének közlése, amely adalékul szolgálhat a problematikus kérdések helyes értelmezéséhez. — a Szerk.

1 Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tud. Kut. O. Iratanyaga. „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezés. 1. sz. opponensi vélemény. 3. o.
2 Uo.

madó hadműveleteihez tartozik, Iasi—Kisinyov körzetében bontakozott ki és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport bekerítésére, megsemmisítésére, valamint Romániának a háborúból való kiléptetésére irányult".[3]

Úgy gondolom, a meghatározásból érthető, hogy Romániának a háborúból való kilépését politikai-hadászati és nem hadműveleti célnak tekintem.

A problémát tovább fejtegetve Aradi elvtárs a következő megállapításra jutott: „Jóllehet, a hadászatnak figyelembe kell venni a politikai helyzetet befolyásoló hatását is, de — mivel ott nagymértékben érvényesülhetnek a szubjektív hatások —, a hadműveleti-hadászati célkitűzéseknél elsősorban a katonai lehetőségekre kell a terveket felépíteni".[4] Ez úgy értelmezhető, hogy nem a politikai helyzetet és a politikai célt kell először figyelembe venni „... mivel ott nagymértékben érvényesülhetnek a szubjektív hatások...", hanem a katonai lehetőségeket.

Ezzel a véleménnyel nem lehet egyetérteni. A marxizmus—leninizmus tanítása, hogy a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel. A munkás és katonaküldöttek I. összoroszországi kongresszusán a háborúról mondott beszédében Lenin a következőket hangsúlyozta: „A háború, minden ízében politika, ami azt jelenti, hogy az uralkodó osztályok más úton folytatják ugyanazoknak a céloknak a megvalósítását."[5] Ez a marxizmus—leninizmus sarktétele a fegyveres harc értelmezésében is. Azt jelenti, hogy a háború csupán eszköz a politikai célok eléréséhez. Vagyis, ahogy Lenin tanította, „A háború az egésznek a része, az egész a politika."[6] Ezzel a megállapításával a proletárforradalom nagy vezére rámutatott arra a történelmi igazságra, hogy a társadalmak fejlődése során a háború a politikához viszonyítva mindig alárendelt helyzetben volt. Ennek a viszonynak alaptétele „... a háborúkra alkalmazva az, hogy a „háború egyszerűen a politika folytatása, más" (mégpedig erőszakos) „eszközökkel"[7] — írta Lenin.

Ebből az következik, hogy a katonai vezetés mindenkor alá van rendelve a politikának, vagyis hogy utóbbinak a fegyveres harc vezetésére meghatározó befolyása van, azaz a hadászat függ a politikától. Természetesen ez a függőség nem egyoldalú, mert a hadászat eredményei visszahatnak a politikára, továbbá a politika nemcsak feladatot állít a hadászat elé, hanem *aktívan közreműködik a kitűzött feladatok megvalósításához szükséges feltételek megteremtésében.*

Századunk fegyveres harcát tömeghadseregek vívják, bonyolult haditechnikai eszközök segítségével. A fegyveres küzdelem, amellyel napjainkban a filozófusok, katonai teoretikusok, történészek oly sokat foglalkoznak, az emberi tevékenység különleges fajtája, melynek sajátos törvényszerűségei vannak. Ezeket a törvényszerűségeket és sajátosságokat természetesen a politikának is figyelembe kell venni és ennek megfelelően irányítani a háborút, azaz megteremteni a győzelem kivívásához szükséges gazdasági és politikai feltételeket. Az állam rendelkezésére álló erőforrások és anyagi eszközök a politika kezében összpontosulnak. Ezért csak a politika képes mozgósítani a fegyveres erők működéséhez szükséges erőtartalékokat és anyagi készleteket. E feladata teljesítése során a politika természetesen köteles figyelembe venni a hadászati

3 Uo. „Tiszántúl felszabadítása" c. értekezés. I. köt. 48. o.
4 Uo. 1. sz. opponensi vélemény. 3. o.
5 *Lenin:* Művei 25. köt. Szikra, Budapest, 1952. 20. o.
6 Leninszkij szbornyik (Lenini gyűjtemény) XII. köt. 433. o. (oroszul).
7 *Lenin:* Művei 21. köt. Szikra, Budapest, 1951. 214. o.

követelményeket és megfontolásokat, továbbá számot vetni az állam lehetőségeivel és arra is törekednie kell, hogy a rendelkezésre álló erők és eszközök megfeleljenek a kitűzött céloknak.

Ha a politika nem teremti meg az ezek eléréséhez szükséges gazdasági, diplomáciai és ezzel karöltve a katonai feltételeket, a hadászat megbukik. Jó példa erre Németország esete a második világháborúban. Hitler politikai étvágya nem volt arányban a német állam gazdasági és katonai lehetőségeivel. A hitleri politika a hadászat számára a győzelemhez szükséges feltételeket nem tudta megteremteni, a Wehrmacht vereséget szenvedett.

A háború céljait mindenkor a hadviselő államok politikai szervei, azaz a kormányok határozzák meg. A politika dönti el, kik az ellenségek és kik a szövetségesek, továbbá milyen a viszony a szövetségesekkel. Ugyancsak a politika határozza meg azt is, hogy feladat-e elérni az ellenség teljes és feltételnélküli megadását, vagy a feladat lehet korlátozottabb jellegű is. Hasonlóan a politika határozza meg azt is, milyen intézkedéseket kell tenni, esetleges újabb szövetségesek megnyerésére és az ellenséges koalíciók egyes tagjainak leválasztására, átállítására a saját oldalra. A hadászat tehát ezeknek a céloknak a messzemenő figyelembe vételével kapja meg a feladatát, sőt ha a helyzet követeli, a politika a már megkezdett hadjárat és hadművelet során is rendelhet el módosításokat.

Jó példa erre a 2. Ukrán Front 46. és 53. hadseregei támadásának leállítása 1944. október 11-én. A Debrecentől délre dúló harcok és a Szolnoktól délre a Tiszán átkelt szovjet csapatok sikerei hatást gyakoroltak a fegyverszünet kérdésében még mindig ingadozó Horthyra. Annak ellenére, hogy a kormányzó a Németország elleni hadüzenettel, a német csapatok megtámadásával nem értett egyet, a hadiesemények hatására megváltoztatta október 8-i álláspontját és azt táviratozta Moszkvába, hogy „Magyarország az előzetes fegyverszüneti feltételeket elfogadja".[8] Horthy ebben a sürgönyében, ami 11-én 09,30-kor érkezett meg Moszkvába, kéréssel fordult a szovjet kormányhoz. Kérte a teljes titoktartást addig, amíg a túlerőben levő németek ellen csapatokat hozhatnak a fővárosba. „Hogy az átállást megtehessük — mondja a távirat — és hogy biztosíthassuk a fegyverszüneti feltételek végrehajtását, kérjük a Budapest felé nyomuló orosz csapatokat megállítani".[9]

Mivel politikai szempontból Magyarország háborúból való kiléptetése döntő volt, a szovjet kormány Horthy kérését elfogadta és a 2. Ukrán Front parancsnokát a Tiszán átkelt csapatok támadásának pár napos leállítására utasította. Malinovszkij marsall október 11-én 16,25-kor ezzel kapcsolatban a 46. és az 53. hadseregeknek a következő parancsot adta: „Erősítsék meg a Tisza nyugati partján elfoglalt hidfőket. A Tisza keleti partján menjenek át védelembe. További előremozgást nyugatra külön intézkedésemig ne folytassanak".[10]

A támadás megállítását nem a hadműveleti helyzet követelte. A Duna—Tisza közére a 20., a 8. magyar póthadosztály, a 23. tartalékos hadosztály szétvert egységei vonultak vissza. Ezenkívül itt gyülekezett Kecskemét körzetében az 1. huszár hadosztály. A Tiszán átkelt szovjet

8 *Gr. Teleki Géza:* A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. Amerikai magyar Népszava, 1955. szeptember 3.

9 Uo.

10 A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára, fond 240, leltár 2779, ügyirat 1190, lap 51.

csapatokat tehát nagy ellenséges erők esetleges ellencsapása nem fenyegette. Az „F" hadseregcsoport erőit Belgrád térségében a 3. Ukrán Front lekötötte. Így a 2. Ukrán Front balszárnyát sem fenyegette támadás. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága minden valamirevaló egységet Debrecenhez irányított. Számára a debreceni—nyíregyházi irány volt a döntő. Friessner visszaemlékezésében azt írta: azért, hogy Debrecennél minél erősebbek lehessenek, kénytelenek voltak elnézni, illetve tudomásul venni a Tiszánál kialakult hátrányos helyzetet. A Tiszán átkelt 297. lövészhadosztály egyik ezrede például október 10-én betört Kecskemétre. Ez is arról tanúskodik, hogy a Duna—Tisza közén az ellenség nehéz hadműveleti helyzetben volt. A támadásban levő csapatok megállítását tehát nem a hadműveleti helyzet követelte, a szovjet főparancsnokság azt tisztán politikai meggondolásokból rendelte el. A politika tehát még a hadműveletek vezetésébe is beleszól.

A hadászat a háború politikai céljait nem egycsapásra, hanem a hadjáratokban és a hadászati hadműveletek során valósítja meg. A nagy politikai célt tehát részekre bontja. Ebből következik, hogy minden hadjáratnak, minden hadászati hadműveletnek megvan a maga politikai célja. Az ellenség, vagy az ellenséges koalíció elleni csapások sorrendjét, erejét, az igénybevehető erők számát és azt, hogy milyen célokat kell a hadászati csapások során elérni, minden esetben a politika határozza meg.

A hadászat a politikától kapott feladat és célkitűzés figyelembevételével jelöli ki a hadjáratokban vagy a hadműveletekben résztvevő erők és eszközök mennyiségét. Nem úgy van tehát, ahogy ezt Aradi elvtárs állította, hogy „... a hadművelet és a hadászati célkitűzéseknél elsősorban a katonai lehetőségekre kell a terveket felépíteni." Ez a megállapítás figyelmen kívül hagyta, hogy egy hadászati hadművelet katonai lehetőségei, az ország általános gazdasági és katonai potenciálja mellett a politikai céloktól függenek. A hadviselés folyamán találunk olyan harccselekményeket is, amelyek jellege tisztán hadműveleti, vagy harcászati. Itt valóban a parancsnok csupán a katonai lehetőségek felmérése után hozza meg elhatározását. Hadászati-hadműveletek előkészítése és megszervezése során azonban alapvető a politikai cél, a katonapolitikai helyzet figyelembevétele.

A világtörténelem két nagy háborújából egyetlen olyan hadászati hadműveletet sem említhetünk, aminek ne lett volna politikai célja. Sőt a fegyveres harc hadászati irányítása rendszerint nemcsak politikai meggondolásokból indul ki, hanem számításba veszi a gazdasági viszonyokat is. 1941-ben például Hitler a Moszkva ellen támadó „Közép" hadseregcsoportból a 2. páncélos csoportot délkeletre fordította a déli hadászati irány továbbfejlesztésére. Ennek a döntésnek főleg gazdasági meggondolás volt az alapja: Ukrajna ipari, nyersanyag- és élelemtartalékban gazdag vidékének birtokbavétele. A másik példaként a német hadvezetés 1942. évi nyári hadjáratának tervét említhetjük, amelyben szintén jól kidomborodnak a gazdasági és politikai célok. Az 1941—42-es téli vereség után Németország a gyors győzelem helyett kénytelen volt hosszú, elhúzódó háborúra berendezkedni. Ehhez mindenekelőtt hadászati nyersanyagok (olaj, vas, gabona, stb.) kellettek, amelyek hiányát már 1941 végén érezték. Ezért a háború folytatásához mindenekelőtt a nyersanyagokban gazdag területek (a Kaukázus olajforrásai, a Don és Kubán vidéke) birtokbavételét tervezték.

Hitler a „Dél" hadseregcsoport törzsénél tartott értekezleten ismer-

tette a tábornoki karral az 1942-es nyári hadjárat alapvető feladatait. Utalt arra, hogy a támadás főirányát délre helyezték át. A hadászati cél: elfoglalni a Kaukázust, az olajvidéket és a lehetőségekhez képest szétverni az orosz erőket. „Ha nem kapom meg Majkop és Groznij olaját, úgy kénytelen leszek ezt a háborút befejezni"[11] — hangsúlyozta.

A megbeszélésen egyes tábornokok a tervvel kapcsolatban kifejezték ellenvéleményüket és a főcsapást Moszkva irányába javasolták. Hitler a tábornokok véleményét kategórikusan visszautasította. Kijelentette, hogy a politika nem a tábornokok dolga, az ő dolguk, hogy harcoljanak, hogy őt nem Moszkva érdekli, hanem dél és ott is a kőolaj. A hadjárat politikai célja: Törökország bevonása a háborúba és a Közel- és Közép-Keletre tartó útvonalak megnyitása volt.

Nézzünk a szövetségesek tevékenységéből is egy történetet. Az amerikai—angol csapatok partraszállása nyugaton 1942-ben politikai és katonai okokból, 1943-ban pedig csak politikai okok miatt maradt el. 1944 nyarán viszont már politikai meggondolásokból hajtották végre. Akkor, amikor világossá vált, hogy a Szovjetunió egymaga is képes szétzúzni Németország fegyveres erejét, megtörtént a partraszállás. Itt is a politika döntötte el a kérdést.

Így lehetne sorolni a példák sokaságát, amelyek bizonyítják, hogy minden hadjárat és hadászati hadművelet előkészítésénél a politikai célok elsődlegesek és hogy nincs hadászati hadművelet politikai cél nélkül.

Ezekután térjünk vissza a vita kiinduló pontjához. A szovjet politikai vezetés még 1944 tavaszán megfelelő lépéseket tett annak érdekében, hogy Németország csatlósait leválasszák. A szövetséges hatalmak — szovjet kezdeményezésre — 1944. május 13-án felszólították Bulgária, Finnország, Magyarország és Románia kormányát, hogy szakítsanak Hitlerrel. Tudomásukra adták, hogy a háborúból való kilépéssel és Németország ellen való fordulással hozzájárulhatnak a háború befejezéséhez.

A diplomáciai lépések nem hoztak eredményt. A szovjet főparancsnokság a kialakult katonapolitikai helyzetből megértette, hogy a kiléptetéshez katonailag olyan csapást kell mérni a szóban forgó országok haderejére, amely előmozdíthatja leszakadásukat Németországról. A feladatot tehát a hadászat eszközeivel kell megoldani. Az első csatlós állam, amely ellen ilyen mérvű csapás irányult, Románia volt. A szovjet főparancsnokság Románia katonapolitikai helyzetét úgy értékelte, hogy a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport (melynek állományába két román hadsereg tartozott, közel 300 000 ember) szétverése, bekerítése előidézheti Románia kiválását a fasiszta blokkból. Itt jól megfigyelhető a hadászat visszahatása a politikára is. Románia hadseregének döntő veresége, hadászati lehetőségeinek úgyszólván nullára csökkentése, visszahatott a politikai helyzetre, a háborúból való kilépéshez vezetett.

A történelem igazolta a szovjet főparancsnokság előrelátását. A hadászati hadművelet eredményeként a politikai célt sikerült megvalósítani. Románia területén — Észak-Erdélyt nem számítva — a harcok mindössze 12 napig tartottak. Viszont a majdnem háromszor kisebb Magyarországon, ahol a politikai célt, a kiléptetést nem sikerült végrehajtani, a hadműveletek több mint 6 hónapig folytak.

[11] Paulus vallomása a Nemzetközi Katonai Bíróságon. A nürnbergi per. Válogatott cikkek. I. köt. Moszkva, 378. o. (oroszul).

Ez a hadművelet abban is különbözik 1944 más nagyszabású haditevékenységétől, hogy távolabbi politikai célokkal is rendelkezett. Románia, Bulgária és Magyarország kiléptetése után a délnyugati hadszíntéren a szovjet csapatok tevékenységének távolabbi politikai célja az angol imperialisták Balkánra és Közép-Európára vonatkozó terveinek a meghiúsítása volt. Ezt a politikai célt a 2. és 3. Ukrán Front végérvényesen 1944 októberében a belgrádi, illetve a debreceni hadművelettel megvalósította.

Ezekkel a példákkal kívántam bizonyítani, hogy a politika nemcsak a háborút megelőzően irányítja a hadászatot, hanem annak folyamán is döntő hatást gyakorol a fegyveres harc vezetésére és mindvégig megtartja irányító szerepét a hadászattal szemben. Ezt Frunze így fogalmazta meg: „A hadászat a szó szorosan vett katonai értelmében a politikai stratégia része."[12] A hadviselő államok politikája tehát a legfelsőbb katonai vezetésen, azaz a hadászaton keresztül befolyásolja a fegyveres harcot, a hadviselés menetét. Abból, hogy a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel, törvényszerűen következik a hadászat alárendelése a politikának és a hadászati hadműveletek politikai célja.

12 *Frunze:* Válogatott művei. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1950. 322. o.

KÖZLEMÉNYEK

A MI MAGYAR BARÁTAINK*

A. M. Szagyilenko

1944—1945-ben szlovák földön harcoltam partizánként.

Kislétszámú, mindössze 40 főt számláló légideszant-osztagunk hamarosan több partizándandárból álló magasabbegységgé nőtt.

Az a tevékenység, amelyet szlovák földön Kassától Breznóig folytattunk — ismert, de azt már kevesen tudják, hogy magasabbegységünkben volt egy dandár, amely teljes egészében magyarokból tevődött össze.

Nos, ez a dandár létezett és magyar partizánjai nem harcoltak roszszul. Szeretném elmondani, hogy szerveztük meg ezt a dandárt.

Még megalakulásakor bevettünk osztagunk állományába két magyart is: Weisz Ernőt és Horváth Ferencet.

Az első bevetés alkalmával Horváth ugrás közben, földetéréskor, mindkét lábát eltörte. Fennakadt egy magas fán, amely egyedül állt a hegyoldalon. Akárhogy is himbálódzott, a fa törzsét sehogy sem tudta elérni. Ekkor elvágta az ejtőernyő zsinórját és esés közben a kövekre zuhant. A mieink csak reggel találták meg eszméletlen állapotban azon a helyen, ahol leesett.

Az egészségügyiek, Zina Tyitova és Grigorij Csernyjahovszkij elsősegélyben részesítették. Nehéz munkával sínbe rakták a lábait és eszméletre térítették.

Úgy döntöttünk, hogy magyar barátunkat nem visszük a táborba. Óvatosan, ölben átvittük egy kis erdészházba, amely nem volt messze innen. Betegágyánál éjjel-nappal tartózkodott valaki az erdész családjából, Tyitova és Csernyjahovszkij pedig, egymást váltva, naponta kétszer is meglátogatta őt.

Amikor az osztag portyára indult, készítettünk két hosszú rúdból egy rögtönzött hordágyat, ezt rákötöztük két lóra, majd elhelyeztük rajta Ferencet és útnak indultunk.

Majdnem két hétig hordoztuk őt magunkkal, és csak akkor küldtük el repülőgéppel a „nagy földre" — ahogy ezt akkor mondták —, vagyis az arcvonal mögöttes területére, amikor kiértünk a felkelők által felszabadított körzetbe.

* A. M. Szagyilenko és Simko Sándor elvtársak hazánk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából Budapestre látogattak. A visszaemlékezést Szagyilenko elvtárs a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége felkérésére írta.

A. M. Szagyilenko, a partizán-magasabbegység parancsnoka és Simkó Sándor, a parancsnok politikai helyettese

Emlékszem, Horváth a búcsúzáskor bevallotta nekem: ő mindig attól félt, hogy ledobjuk valahol a hegyek között, sőt mi több, agyonlőjjük, csakhogy megszabaduljunk egy ilyen tehertől.

„Furcsa ember" — gondoltam —, mintha mi szovjet emberek el tudtunk volna követni ilyen aljasságot!...

Weisz mindaddig velünk harcolt, amíg nem egyesültünk a szovjet hadsereg egységeivel.

Weisz kitűnő elvtársnak bizonyult. Magas, szélesvállú és — mint minden magasnövésű ember — kissé hajlott, nyíltarcú, jószívű férfi volt.

Ernő gyorsan összebarátkozott deszantistáinkkal. Kineveztük őt az osztag tolmácsává, mivel az orosz és a magyar nyelven kívül tökéletesen tudott németül, franciául és angolul.

— Weisz! hogyan tudtál te ennyi nyelvet megtanulni — kérdezték tőle gyakran a fiúk.

— Ülj le néhány évet a börtönben és megtanulod még a kínai írás-olvasást is, válaszolta mindannyiszor, széles mosollyal az arcán.

Valóban, még a háború előtt leült néhány évet a magyar börtönökben forradalmi tevékenység miatt.

Jóllehet kitűnő tolmács volt, mégsem korlátozta tevékenységét csak erre a munkára, hanem szabad idejében gyakran ment felderítésre és részt vett más harccselekményekben is, ahol bátor, kezdeményező és leleményes harcosnak bizonyult.

Az egyik alkalommal megtámadtunk egy határőrsöt és fogságba ejtettünk két magyar katonát.

Weisz az egész éjszakát velük töltötte. Reggel odajött hozzám és határozottan kijelentette:

— Parancsnok, vedd be őket az osztagba, jó emberek és becsületesen fognak harcolni.

— És te jótállsz értük? — kérdeztem bizalmatlanul.

— Mint magamért — válaszolta habozás nélkül, magabiztosan, kissé nyersen.

Nem tudtam nem hinni neki, s a két új magyar fiút bevettük osztagunkba.

December első napjaiban felderítőink jelentették, hogy Ózdon a vasgyárban kb. 300 magyar munkaszolgálatos katona dolgozik és a hitlerista parancsnokság határozata alapján Németországba akarják őket szállítani.

Gyorsan összeállítottunk egy speciális csoportot azzal a céllal, hogy szétszórjuk és elfogjuk őket azon az útvonalon, amelyen közlekednek.

A csoport parancsnokává Alekszandr Simkót, egy magyarul kitűnően beszélő szlovák partizánt neveztük ki. Meg lehetett bízni benne, mert nagyszerűen harcolt már a felkelő hadsereg soraiban is, mint aknavetős részt vett egy páncélvonat felrobbantásában, és nálunk is nemegyszer kitűnt a hadműveletek során.

Vele ment Andrikovec és Litvin deszantista és Csernyjahovszkij, mint komisszár.

Rajtuk kívül a csoportban volt a már „régi" partizánnak számító egyik volt magyar határőr is.

Cinobaňán (Szinóbánya), ahol a magyar munkaszolgálatos zászlóalj nagyobb része tartózkodott, partizánjaink bementek egy boltba, amely a „Zacskó" feliratot viselte. Az üzletben kb. tizenöt magyar katona volt.

Amikor ezek meglátták a partizánfelderítőket, minden felszólítás nélkül, jobban mondva, mintha parancsra tennék, valamennyien magasba emelték kezüket és félénken a falhoz húzódtak.

Simkó és a „határőr" azonnal nekikezdtek, hogy megmagyarázzák — ahogy mondani szokás — a „szituációt". Néhány percre volt csak szükség ahhoz, hogy megtalálják a közös nyelvet. Hamarosan egymás kezét rázták és vidáman veregették egymás vállát.

Kiderült, hogy a magyarok át is akartak menni a partizánokhoz, de féltek is tőlük. Néhány perc múlva valamennyien elhagyták az üzletet és a község központjába mentek. A tisztek, amikor tudomást szereztek a partizánok érkezéséről, azonnal elmenekültek.

Simkó és Csernyjahovszkij rögvest gyűlést tartottak. Kijelenteték, hogy a partizánok senkit nem vesznek erőszakkal maguk közé, csak önkénteseket fogadnak be. A többieknek igazolást adnak arról, hogy a Magyar Kommunista Párt felhívására dezertáltak Szálasi hadseregéből, s most mennek haza.

Körülbelül nyolcvan ember nyomban elindult a partizánokhoz a hegyekbe, néhányan pedig a partizáncsoporthoz csatlakoztak, hogy segítséget nyújtsanak a további agitációs munkában.

A törzsnél megtudták, hogy a németek általában minden magyar egységet ki akarnak vonni Magyarországról Németországba, és hogy a magyar katonák nem akarnak oda menni.

Nos, ez volt az a pillanat, amikor a mi Weiszünk működésbe lépett.

Azonnal magyar nyelvű röplapokat szövegeztek. Ezeket Weisz és segítői éjjel-nappal másolták indigóval és az egyetlen latinbetűs írógépen.

Felderítőink és illegális munkatársaink, összekötőik segítségével — szó szerint — teleszórták a röplapokkal azokat a közlekedési útvonalakat, amerre a magyar egységeket vitték ki a Wehrmacht utasítására Németországba.

Minden harci csoportban mindig volt néhány magyar ember, vagy olyan partizán, aki tudott magyarul.

Amikor megtámadták a magyar csapatok szekéroszlopait és menetoszlopait, magyarul kiabálták:

— Üsd a fasisztákat!
— Üsd a hitleristákat!
— Ne hagyjátok magatokat Németországba hurcolni!
— Meneküljetek a hegyekbe!

Magyar egyenruhába öltözött csoportjaink a szó szoros értelmében le s föl futkostak a hegyi utakon, magyar katonákat keresve.

Gyakran nemcsak egyes embereket, hanem egész csoportokat is találtak.

Mindnyájukat egy helyre, a Vepor alatti Kiszucába gyűjtöttük össze. Itt Weisz — torkát nem kímélve — agitálta a fasiszták által megijesztett, megfélemlített magyar katonákat. Órák hosszat foglalkozott velük, mintha gyermekekkel beszélt volna.

Valamennyiüket beszerveztük az osztagba, az osztagot pedig hamarosan dandárrá alakítottuk át.

A dandár parancsnokává deszantistánkat, Andrej Futyjánovot neveztük ki, politikai biztos Alekszandr Simkó lett, Grisa Csernyjahovszkij pedig a dandár törzsének élére került.

A magyarok körében végzett agitációs munkában, amely arra irányult, hogy álljanak be partizánnak, a helybeli lakosok nagy segítséget nyújtottak, többek között: Pupak Jevgenyij Malinecről (Málnapatak), az öreg Kosztka tanító Ozdinból, a nemzeti bizottságok tagjai és a malineci üveggyár munkásai.

A magyar dandár egyik csoportjának első harci feladata az volt, hogy vágja el a visszavonuló magyar csapatok útját, szórja szét őket és agitálja meg a magyar katonákat, hogy menjenek a hegyekbe a partizánokhoz.

Néhány főből álló csoportokban kimentek az utakra és azt a látszatot keltették, mintha elmaradtak volna egységüktől és várják az újabb magyar menetoszlopokat. Majd elvegyültek köztük, hamarosan megtalálták a közös nyelvet és az első alkalmas helyen a hegyeknek fordultak.

A dandár nem napról-napra, hanem a szó szoros értelmében óráról-órára nőtt. December végére már két zászlóaljat hoztunk létre és néhány önálló harci csoportot. Kezdetben a harci csoportokat szabály szerint a dandárparancsnokság valamely tagja vezette — Futyjánov, Csernyjahovszkij vagy Simkó.

Ezek a csoportok nemcsak agitáltak, hanem ténylegesen harcoltak is, megtámadtak egyes gépkocsikat és a hitleristák vonatoszlopait.

Látni kellett volna, milyen büszkén jelentette Simkó a magasabbegység törzsének, hogy csoportja végrehajtotta első harcfeladatát:

— „A magyar dandár speciális csoportja, parancsnokságom alatt, Cinobaňa mellett aknarobbantással megsemmisítette a hitleristák egy

tehergépkocsiját. Három katonát megöltünk. Kb. 1 t élelmiszert zsákmányoltunk, amit a magasabbegységnek beszállítottunk . . ."

A tekintély emelése végett magasabbegység-parancsot adtunk ki, amelyben a csoport egész személyi állományának köszönetünket fejeztük ki. A parancsot minden osztagban felolvasták.

Alekszandr nagy mellénnyel járt-kelt. Már addig ment a dolog, hogy versenyre hívta ki a csehszlovák partizándandárt; ki semmisít meg több fasisza harceszközt és előerőt?

December végére a magyar dandár harcoló zászlóaljában már kb. 300 ember volt. A munkászászlóaljban őszintén szólva nehéz volt összeszámolni valamennyi katonát, ugyanis sokan csak néhány napot töltöttek itt, azután igazolást kértek arról, hogy ők Szálasi hadseregéből megszöktek és hazafelé tartanak. Volt, aki egyedül vágott neki az útnak, mások csoportosan, alegységkötelékben. Partizánjaink ellátták az útra őket élelemmel, kísérőket adtak mellékjük.

Így Csernyjahovszkij és Simkó csoportja csak Losoncon keresztül több mint 300 magyar katonát indított útnak hazafelé.

A magyar dandár harci csoportjaiból a következők tűntek ki különösen az első hadműveletek során: Tindur Ferenc, a Szmolnyik alatti Pacsáról (jelenleg Kassán dolgozik a rendőrségen), Ilko Kárpátaljáról, Veszprémi József, Cifra Joachim, Kun Imre és Kun Ferenc, a két testvér és még sokan mások.

Január közepén Polhora körzetében, Brezno és Tiszovec (Tiszolc) között a magyarok egy csoportja Ilko vezetésével felrobbantott két, hitleristákkal megrakott gépkocsit, megsemmisített több mint 30 katonát és két tisztet.

Simkó csoportjával december és január folyamán négy gépkocsit és több motorkerékpárost semmisített meg, eközben ő maga 10 katonát és két tisztet elpusztított, kettőt pedig fogságba ejtett.

Január végén megkezdtük az utak eltorlaszolását, hogy elvágjuk az „Edelweiss"-ezred útját és ne adjunk lehetőséget arra, hogy új védővonalat foglaljon el Brezno — Čierny-Balog (Fekete-Balog) — Lom (Forgácsfalva) — Griňeva vonalában. Ebbe a munkába nemcsak partizánjainkat vontuk be, hanem mozgósítottuk a helyi lakosságot is.

Látni kellett volna, micsoda lelkesedéssel dolgoztak a magyar dandár partizánjai *kivétel nélkül valamennyien* az akadályok építésénél. Két nap és két éjjel alvás és pihenés nélkül építették a torlaszokat, amelyek közé aknákat is telepítettek.

A magyar dandár több mint harminc kilométer utat zárt le.

Amikor a hitleristák a korábban eltervezett védelmi vonal felé húzódtak, a magyarok harci csoportjai, a többi partizánhoz hasonlóan, harcba bocsátkoztak a sokat magasztalt „Edelweiss"-ezred alegységeivel.

Kemény harcok bontakoztak ki Griňeva—Lom körzetében és Cierny-Balog alatt, csoportjaik ugyanis innen fedezték a Valaskától (Garamolaszka) és Breznótól vezető utakat.

Ezekben a harcokban a magyarok igazi partizánoknak bizonyultak. Így például ebben a harcban, amely a Zsabka-háznál folyt Čierny-Balog környékén, ismét kitűnt Tindur Ferenc géppuskás, Patkan Zsigmond és Finály harcos.

Maga a dandár politikai biztosa, Simkó is megsebesült — a lábán —, de folytatta a harc vezetését a szovjet hadsereg felderítőinek megérkezéséig, akiket egy Oresin nevű tiszt vezetett.

A magyar dandár harcosai rövid idő alatt több mint 150 hitlerista

katonát és tisztet semmisítettek meg és több mint 60 főt fogságba ejtettek, köztük 21 tisztet.

Rendkívül nagy érdemei vannak a magyar dandár megszervezésében a mi szovjet deszantistáinknak: Andrej Futyjánovnak, Grigorij Csernyjahovszkijnak és Nyikolaj Kulikovicsnak, továbbá Weisz Ernőnek, valamint Alekszandr Simkó, Ilko, Tindur elvtársaknak és másoknak.

Február első napjaiban partizán-magasabbegységünk egyesült a szovjet hadsereg csapataival.

A törzs beosztottjai számára fáradságos napok kezdődtek — hiszen mindenkinek igazolást és jellemzést kellett kiadniuk.

Nem lehetett meghatottság nélkül nézni, milyen óvatosan vette kezébe minden egyes magyar partizán ezt a két papírdarabkát.

Talán nem egy magyar munkás vagy paraszt őrizte sokáig ezeket a dokumentumokat, vagy lehet, hogy még a mai napig is őrzi, mint a legértékesebb ereklyéit, szeretettel emlékezve partizánparancsnokaira, akik kiszabadították őket a fasiszták karmaiból és egy új útra: a szocializmus építésének útjára irányították.

Hol vagytok most, „ezredtársaink", ahogy mondani szokás, hogyan alakult a sorsotok a háború után?

Nos, én biztos vagyok abban, hogy a háború után is megtaláltátok a helyeteket az életben és az új szocialista Magyar Népköztársaság építőinek soraiban vagytok.

Dicsőség és tisztelet nektek, harcostársak, magyar elvtársak!

37 NAP A KOLOZSVÁRI „FŐHADISZÁLLÁSON"

(Egy segédtiszt naplója)*

1944. június 2-án Kolozsvárt nagyerejű angolszász légitámadás érte. Ennek során elpusztult a vasútállomás és az azt környező, sűrűn lakott városnegyed is. A bombázásnak — a tetemes anyagi kár mellett — igen sok ember is áldozatul esett.

Kolozsvárott korábban csak légiriadók voltak. Miután a németek Észak-Erdélyt is megszállták — 1944 április — egyre sűrűbben szólaltak meg a szirénák is. Ezeket a légiriadókat azonban sosem követte bombázás, ami az óvatosság jelentős mértékű csökkenéséhez vezetett.

Bár korszerű óvóhelyek építéséről az illetékesek nem gondoskodtak — vagy csak igen kis mértékben és akkor is inkább csak a közintézmények épületeiben —, a hatóságok és intézmények mellett a magánosok is igyekeztek a légoltalmi intézkedéseket betartani — legalábbis a kezdeti légiriadók alkalmával.

Ezek a légoltalmi intézkedések a lakosságnak igen sok kényelmetlenséget okoztak, s miután a riadót soha nem követte támadás, az emberek belefáradtak a „hiábavaló" hurcolkodásba. A légitámadások elmaradása meggyőződéssé érlelte azt a korábbi feltételezést, hogy Kolozsvár nem hadicél, nem vasúti csomópont, nem is ipari centrum — így hát nincs mitől félni.

A harcok akkor még elég messze folytak a Kárpátoktól, ahol — a hírek szerint — a hadvezetőség *„áthatolhatatlan és bevehetetlen"* erődrendszert épített ki. A város lakói így nyugodtan ringatták magukat a békés élet illúziójában — és ha felzúgtak a veszélyt jelző szirénák, egyre kevesebb ember kémlelte aggódó tekintettel az eget.

A békés élet hangulatában élő lakosságot csak a június 2-i vijjogó, süvítő és halált osztogató bombák ébresztették rá a totális háború kegyetlen valóságára.

Amit az emberek eddig csak a szűkszavú, nem egyszer a való helyzetet szépítő hadijelentésekből tudtak — békés városok megsemmisítése stb.

* A naplót feljegyezte Welser Tibor, aki 1944. augusztus 24-től szeptember 29-ig Dálnoki Veress Lajos altábornagynak, a IX. hadtest, később a 2. Magyar Hadsereg parancsnokának 2. számú segédtisztje volt. (Welser, művésznevén Vitéz Tibor Kolozsvárott született. Gimnáziumi tanulmányai után Budapesten jogot hallgatott, majd elvégezte a Zeneművészeti Főiskola operai szakát. Ezt követően a Városi Színház, illetve az Operaház magánénekese, később rendezője, 1941-ben pedig a Kolozsvári Nemzeti Színház főrendezője lett. A felszabadulás után a Kis Színpad, majd a debreceni színház, végül az egri Gárdonyi Színház vezető rendezője volt.)

—, íme valósággá lett. A háború, átlépve az arcvonalakon, a magát biztonságban hivő lakosságon vágott végig kegyetlen ostorával.

Ettől kezdve az addig nyugodt város, amelynek külső képén, de az életén is alig látszott meg, hogy háború van, ideglázba esett és a legképtelenebb rémhírre is pánikszerű rettegéssel reagált.

Rémhír pedig akadt bőven. Szaporán termelték a kávéházak törzsasztalai és „József testvér"[1] végpusztulást jósló látomásai.

Ha megszólaltak a város légiveszélyt jelző szirénái, nyomban pánik tört ki: az emberek fejvesztve rohangáltak oltalmat keresni egy olyan város falai között, amely igen kevéssé — de inkább sehogyse volt felkészülve a légitámadásra.

Emlékszem, a június 2-i légitámadást követő második, vagy harmadik napon tele volt az utca járókelő emberekkel, amikor a szirénák — légiveszélyt jelezve — megszólaltak. Az emberek ezt hallva, meggyorsították lépteiket. Ekkor egy gépkocsizó zászlós motorkerékpáron elkezdett keringeni a tömeg között és torkaszakadtából ordította:

— Borzalmas tömegű ellenséges repülőgép közeleg a város felé, mindenki meneküljön!

Erre aztán hatalmas riadalom tört ki, a nép egymást taposva futkosott, hogy minél hamarabb fedél alá kerüljön. A légiveszély elmúltával a mentőknek kellett elsősegélyben részesíteni azokat, akik nem voltak elég gyorsak, illetve elég erősek.

A város régi borpincéiből hevenyészve átalakított óvóhelyek vajmi kevés védelmet nyújthattak. A júniusi légitámadás ezt be is bizonyította. Ily módon hiába voltak a katonai hatóságok megnyugtatást célzó közleményei, mindenki tudta: a hadvezetőség nem tudott, vagy elmulasztott gondoskodni a hatékony légvédelemről és elhárításról. Hisz a júniusi támadás is lezajlott anélkül, hogy legalább egy vadászgép felszállt volna, illetve egy légvédelmi löveg tüzet nyitott volna a támadókra. A város minden polgára szinte az összes idegszálában érezte a végzetes védtelenséget, aminek ki volt szolgáltatva.

Az idegesség, a nyugtalanság nőttön-nőtt, a kedélyek egyre rosszabbodtak, oly annyira, hogy végül a német hadvezetőség cselekvésre szánta el magát.

Egy szép nyári napon Kolozsvárra érkezett egy német légvédelmi tüzérüteg. Miután a város utcáin parádés felvonulás keretében bemutatta irdatlan hosszú csövű ágyúit, a temető fölött elfoglalta tüzelőállását.

A Német—Magyar Baráti Társaság az üteg tisztjeinek a tiszteletére pazar estélyt rendezett, akik a jófajta Küküllő-menti borok jótékony hatására hajnalig fogadkoztak, hogy ők most már megvédik a várost.

Valóban, a minden este menetrendszerű pontossággal Jugoszlávia felé igyekvő szovjet szállító repülőgépre a szentistvánnapi tűzijátékra emlékeztető pufogtatást rendeztek — minden eredmény nélkül.

Majd egy hét elteltével — zaj és feltűnés nélkül — az éj leple alatt úgy eltűntek a városból, mintha ott sem lettek volna. Csak az tűnt fel, hogy az esténkénti lövöldözések teljesen elmaradtak.

Ám ennek a suttyomban, tolvajmódra való ellopakodásnak a híre hamarosan szárnya kelt és az alig egy hetes, önszuggerálta biztonságérzését a még fokozottabb idegesség váltotta fel, amit már alig választott el valami kis szálacska a teljes kétségbeeséstől és rémülettől.

1 „József testvér" egy igen primitív kültelki iparosember, a város legkeresettebb jövendőmondója volt. Később a rendőrség internálta, hogy véget vessen rémhírterjesztő üzelmeinek.

Mindenki tudta ugyanis, hogy a román hadsereg egy jelentékeny részét a „bécsi" határ mentén összpontosították és a várostól az alig öt kilométerre levő feleki tetőn tüzelőállásokat építettek. Mindezt nem lehetett titokban tartni, hisz ezen a határszakaszon legálisan és csempészutakon az emberek százai-ezrei járogattak át és vitték-hozták a híreket.

Az aggódó tekintetek mind gyakrabban kémleltek dél felé, ahol — hírek szerint — az ágyúk százai tátották torkukat Szent Mihály temploma felé. Ide ugyanis még repülőgép se kelletik, elég egy kurta parancs és máris a gránátok százai záporoznak a város főterére.

De a nyugalomnak egyre ritkuló óráiban voltak még bizakodók, reménykedők, akik nem tudták, nem akarták elhinni, hogy Románia — a német hadsereg árnyékában — valamit is kezdhetne a „bécsi" határok ellen.

A kétség és remény között tévelygő város idegei már a pattanásig voltak feszítve, amikor lakói augusztus 24-ére virradtak, és futótűzként terjedt el közöttük az a hír, hogy Románia kiugrott a német szövetség kötelékéből és megnyitotta határait a szovjet hadsereg előtt.

Ettől a naptól kezdve lettem én is szemlélő részesévé azoknak a naplómban feljegyzett katonai eseményeknek, amelyek ezután következtek. Naplómnak hadtörténeti szempontból talán nincs sok jelentősége, de úgy vélem, hasznosítható, mert híven érzékelteti azt a környezetet, ahol az események lejátszódtak.

Ez a napló — húsz év múltán újra átolvasva magam is látom — nem katonaember, hanem egy katonaruhába kényszerített civil feljegyzése, akit a sors véletlen szeszélye olyan helyre állított, ahol nyitott szemmel és füllel járva, látni és hallani lehetett egyet s mást.

Az események egy része annyira elmosódott emlékezetemben — s ez nem is csoda, hisz azóta annyi mindent átélt az ember —, hogy naplóm rövidítéseinek egy kis hányadát nem tudtam megfejteni, a történetek más része viszont oly elevenen él ma is bennem, hogy a velük kapcsolatos rövidítéseinek egy kis hányadát nem tudtam megfejteni, a történtek más oldható rövidítéseket meghagytam eredeti alakjukban, véleményem szerint ugyanis nem hatnak zavarólag, mert legtöbb esetben személynevekre vonatkoznak — olyan személyek neveire, akik a katonai események során csak alárendelt szerepet játszottak.

A visszapillantást, az emlékek hitelességét és az események összképét aligha teszi homályossá az, hogy ezt vagy azt a parancsot ki kapta, ki hajtotta végre, illetve ki nem teljesítette. Ebben a háborúban, amely Erdélyben 1944. augusztusa után kezdődött — leszámítva a vezérlő tábornokokat és a vezérkari tiszteket, akik a tervezés részesei voltak — csupán a tényeknek van történelmi jelentősége.

*

A NAPLÓ

1944. augusztus 24. Hajnalban a rendőrség felvert álmomból. A háziasszonyom fiát, dr. Socol Aurélt keresték.

— No, ez megint belekeveredett valami politikai dologba — gondoltam.

Dr. Socol nyughatatlan fiatalember. A jó múltkor pedig megmagyaráztam neki, hogy ezzel az ostoba heccelődéssel semmire sem megy. Magának bajt, szegény anyjának meg csak szomorúságot szerez...

Az esemény után már nem tudtam újra elaludni, felkeltem és elmen-

tem otthonról. A városban szájról-szájra járó hír fogadott: *az éjszaka folyamán összeszedték a vezető román közéleti férfiakat és internálták őket, mert a románok kiugrottak a háborúból.* A kora reggeli óra ellenére tele voltak az utcák nyüzsgő emberekkel. Olyan volt a város, mint egy megbolygatott hangyaboly. Lépten-nyomon izgatottan beszélgető csoportokba ütköztem. Mint megtudtam, mindenki attól retteg, hogy a románok esetleg megtámadják a várost. A feleki tetőről ugyanis puskával is ide lehet lődözni...

Betértem a Belvárosi Kávéházba reggelizni. Tele volt emberekkel — a beszédtéma ugyanaz. Mindenki tudott valami újabb hírt, és aki meghallotta, rögtön tovább is adta. Egyesek már csapatösszevonásokról tárgyaltak és tudni vélték, hogy a magyar hadsereg elébe fog vágni az eseményeknek. De tulajdonképpen senki se tudott semmi biztosat azonkívül, hogy összeszedték a román vezetőket és hogy a románok kiugrottak a háborúból...

A hivatali szobámban felhívott Bodrogi Gyula[2] és kért, hogy azonnal keressem fel.

— Sürgős! — mondta.

Kérdésemre, hogy mi az a sürgős ügy, nem adott választ, csak erősködött, hogy azonnal menjek...

Tüstént el is indultam és hamarosan meg is érkeztem a hadtestparancsnokság épülete elé. A kapu előtt egy pillanatra megtorpantam, mert ismét elfogott az a furcsa, kellemetlen érzés, ami három évvel ezelőtt, az épület ünnepélyes felavatásakor vett először erőt rajtam...

*

Úgy érzem — a teljesség kedvéért — itt meg kell szakítanom naplómat, hogy néhány mondatban tájékoztassam az olvasót a szóban forgó épület felavatásával kapcsolatos emlékeimről, az itt szerzett benyomásaimról. Ezt azért tartom fontosnak, mert az a rossz érzés, ami akkor elfogott, egész másfél hónapos katonai szolgálatom alatt útitársam maradt.

Ma már tudom, mi váltotta ki rossz érzésemet: az épület láttán az építészeti-stílusbeli ellentmondások, a hamis és öncélú pompa, majd a szolgálatom során itt tapasztalt kapkodás, tudatlanság és a Monarchia szoldateszkájának kései csökevénye, amely ellentmondása volt a való életnek és követelményeinek.

A hadtestparancsnokság új épületét 1942. január 19-én avatták fel ünnepélyes külsőségek között.

Csúnya, borús és nagyon hideg idő volt. Táray Ferenccel mentem az Árpád utca 27. szám alatt levő *„új"* épület avatóünnepségére. Ám, ha jobban utánanézünk, megtudjuk, hogy az objektum nem is volt olyan új, ugyanis — ipariskolának szánva — még a román hatóságok kezdték el építeni. De jött a bécsi döntés és a munka abbamaradt. Ennek a kis földszintes viskók között meredezett vakolatlan, ablaktalan háznak az építését később a Horthy-hadsereg katonái fejezték be.

Az objektum környezete sem volt alkalmas az ünnepélyes érzés felkeltésére.

A Szamos hídja után felállított katonai kordonon csak meghívóval lehetett átmenni.

A ház előtt díszszázad, lobogók, kürtösök és fényesre glancolt rohamsisakok. Az épület előkertjében piros bársonyszőnyegek, karosszékek és

2 Dálnoki Veress Lajos altábornagy parancsőrtisztje a IX. hadtestparancsnokságon.

kétoldalt tribünök — a kordonon kívül pedig a meg nem hívott szájtátiak serege.

Én a tribünön — a hidegtől topogva — bámészkodtam: de volt is mit. A kapu felett valami furcsa alakú tető, előtte székely kopjafák — kőből. Az emeleti ablakok megmaradtak a román építészet által annyira kedvelt bizánci félkörös formájukban, de az ornamentikájuk székelyes motívumokat idéz. Fából vaskarika — bizánci ablakon székely díszítés. Megborzadtam — elsősorban ettől, nem pedig a hidegtől. Nem nézelődtem tovább, mert egymásután jöttek az előkelőségek: a főispán kocsiján Bánffy földművelésügyi miniszter, utána a polgármester, majd a képviselők és a felsőházi tagok. Éppen, hogy elfoglalták helyüket, máris felharsant a kürtszó, jelezte, hogy megérkezett Bárdossy miniszterelnök. Az autója pont a piros szőnyeg előtt állt meg, ahol már vigyázzállásban várakozott Stirling László altábornagy, hadtestparancsnok. Tisztelgett és jelentést tett, majd együtt a tribün elé tett karosszékekhez mentek. Bárdossy mosolygott — de nagyon elkínzott arccal. Néhány nappal ezelőtt Ribbentroppal és Cianóval tárgyalt...

Miután Bárdossy miniszterelnök elhelyezkedett a kényelmes karosszékben, megkezdődött az ünnepség. Előbb Stirling beszélt, illetve olvasott fel valamit egy cédulárói. Egy szót sem értettem belőle. Utána Borbánszky katolikus tábori esperes emelkedett szólásra. Nem sokat értettem ebből sem, de a befejező részt igen, mert emelt hangon mondta:

— Legyen ez az épület szimbóluma a csodálatos székely erényeknek!

Tekintetem önkéntelenül is a bizánci ablakokra tévedt.

A beszédek elhangzása után Ormay János mérnök főhadnagy, Rácz Mihály felsőházi tag, építőmester és Ormay Ildikó iparművész léptek Stirling elé. A főhadnagy valamit mondott és feszes vigyázzban átadta az épület díszesen kovácsolt kulcsát a tábornoknak.

Na végre be lehet menni a fűtött házba! — gondoltam.

Az előcsarnokban Árpád, Horthy, Görgey és Simonyi óbester mellszobra. Ennek a „galériának" nem sok nézője akadt, az előcsarnokban ugyanis nagyon hideg volt és mindenki igyekezett volna valami fűtött helyre jutni, de nem lehetett, mert Ormay főhadnagy beszédet akart tartani — és tartott is. Előadásából a hallgatóság megtudhatta — ha odafigyelt —, hogy a kapu előtti furcsa tetőféle hasonlatosságot mutat Attila sátorházával, a bécsi múzeumban levő leletek bika és lófej alakú kiképzésében.

A főkapu előtti két szobrot Borsodi Bindász Jenő alkotta. Az egyik Attila hun harcosa, a másik Árpád korabeli magyar vitéz.

Székely kopjafa, Attila hun harcosa, Árpád, Görgey — van itt mindenből egy kevés, ami „szimbóluma lehet a csodálatos székely erényeknek."

Végre bevezették a meghívottakat a parancsnoki előterembe — a notabilitásokat a parancsnok szobájába —, ahol volt hideg büfé, székely stílusban faragott igen kényelmetlen székek, és amire legjobban vágytam — meleg.

Jól esett a forró tea, de azután még jobban a friss levegő... Valahogy úgy éreztem magam, mintha tejszínes tortára töltöttkáposztát ettem volna.

Az épületből kilépve, még egyszer visszanéztem, nem tévedtem: a hun harcosok szobrai most is ott álltak, ám a bizánci ablakokat a gipszornamentika — mégha székely is — nem tudta eltakarni.

De egyáltalán miért kellett ide székely stílust zagyválni? — dühöngtem magamban hazafelé tartva. Kolozsvár ugyanis nem a székely főváros. Itt semmi sincs, még egy apró kövecske sem, ami arra emlékeztetne,

hogy itt valaha székelyek laktak volna. Milyen célt kívánt szolgálni ez a stílustohuvabohu ebben a szegényes környezetben? Egy katonává sikeredett építész és iparművész történetése, vagy csak tudatlanság? Kérdések, amelyek válaszra várnak. Még Marosvásárhelyen, illetve Csíkszeredán valahogy csak megértené az ember, de itt... ?

Nem tudtam elnyomni a kellemetlen érzést, amit ez a sok ellentmondás keltett bennem...

Nem én voltam az egyetlen, akit gyötört, kínzott és zavart ez a sok kőbe épített ízléstelenség. A hangulat sem volt ünnepélyes. Kolozsvár ugyanis sohasem volt katonaváros, érzéktelen az ilyen K. u. k.-ízű csinnadrattás hajcihőhöz.

Az avató ünnepségről távozva Almay Bélával[3] találkoztam, egészen kétségbe volt esve. Az ő véleménye is az volt, hogy amit itt összehordtak, annak semmi köze sincs Erdélyhez, a székelységhez — főképpen Kolozsvárhoz. Mégha nem is ide, a perifériára építették, helyesebben alakították volna át hadtestparancsnoksággá ezt az ipariskolát, hanem valahová a város belső részébe, még akkor is kirína a XVII. századbeli patrícius házak sokaságából. Itt a viskók között pedig egyenesen hivalkodó. Jobb lett volna ezt meghagyni iskolának és újat építeni, modernet, a katonai szükségleteknek megfelelőbbet — álszékely sallang nélkül. Az sem került volna többe. Ez volt a véleménye egy vezérkari tisztnek.[4]

*

Az Árpád harcos által őrzött kapun közel három év után léptem be újra, amikor már nyoma sem volt az ünnepélyességnek — és én sem tartoztam már a meghívott előkelőségek közé.

De erről az időszakról beszéljen tovább az imént abbahagyott naplóm.

*

1944. augusztus 24. A hadtestparancsnokság épületének kapuja előtt nem nézelődhettem sokáig, mert ott olyan sürgés-forgás volt, hogy szinte elsodortak fontosságuk tudatát az arcukon hordozó különféle rendű és rangú katonatisztek.

Felmentem Bodrogihoz, aki azzal fogadott, hogy a parancsnokságon előreláthatóan annyi sok munka lesz, hogy azt egy segédtiszt nem tudja ellátni. Miután engem úgyis be fognak hívni — mondta —, arra gondolt, legyek én a másik segédtiszt. Ez azért vetődött fel benne — folytatta —, mert tudomása szerint németül és románul egyaránt jól beszélek, és itt szükség *lesz* mindkét nyelvre.

Erre csak egyet felelhettem, és pedig azt:

— Hogyha behívnak, természetesen be fogok vonulni oda, ahova a behívóm szól.

Erre azon melegében kezembe nyomta a „SAS" behívómat, ami már készen várt az íróasztalán. Ebből aztán láthattam, hogy az egész bevezetés csak udvariassági formula volt, ami nem a hadapródőrmesternek, hanem a korábbi ismeretségünknek szólt.

Miután mindez megtörtént, felszólított, hogy menjek haza, öltözzem egyenruhába és tüstént jöjjek vissza.

[3] Vezérkari ezredes, a IX. hadtestparancsnokság anyagi osztályának vezetője.

[4] Az épület felavatásának történetét — némi stiláris módosítástól eltekintve — szinte szószerint másoltam ki az egykori, ún. civil naplómból.

Még tartott a szabadságom, így különösebb gondot nem okozott a behívás, tehát hazamentem és átöltöztem, de korántsem a kívánt sietséggel, mert többszöri katonáskodásom alatt megtanultam, hogy ilyenkor a „tüstént" csak olyan szólás-mondás.

Előbb megebédeltem és csak azután mentem vissza a parancsnokságra, ahol Bodrogi megismertetett a segédtiszt-társammal, báró Wass Alberttel, akit a regényeiből már ismertem és igen nagyra becsültem.

Bodrogi jelentkezés végett bevitt Veress altábornagyhoz. A tábornok úgy fogadott, mintha soha életében nem látott volna, pedig társaságban nem is egyszer találkoztunk. Alig méltatott egy pillantásra — szóra még kevésbé.

Egy fejbiccentés és már vége is volt a jelentkezésnek, mehettem vissza. Ezt követően leváltottam Wasst.

Az íróasztalom a Veress előszobájában volt, innen nyílt a vezérkari főnök[5] irodája is, akit szintén ismertem. Nála is jelentkeznem kellett. Ez az aktus már valamivel barátságosabb volt.

Egyelőre, a kapott feladatomnak megfelelően, figyeltem Bodrogit, hogy beletanuljak a mesterségbe. Ültem az íróasztal mellett és ismét megállapítottam: a székely faragású székek igen kényelmetlenek. Egyéb dolgom nemigen volt ennél, pedig egész délután igen nagy volt a nyüzsgés. Egymás után jöttek: a főispán, a polgármester, majd képviselők szép számmal, de szerencsére Bodrogi foglalkozott velük. Volt, akit bejelentett a „kegyelmesnél", másokat viszont udvariasan elutasított azzal, hogy „őnagyméltósága igen el van foglalva". Késő délután jött Teleki Béla, akit csak látásból ismertem. Veress azonnal fogadta, és igen sokáig tárgyaltak, öreg este lett ugyanis, amire kijött. Igen rossz kedvűen távozott — még köszönésre is alig méltatott bennünket.

Utána Bodrogi is elment „valamit enni" — egyedül maradtam. Szorongó érzés fogott el, mert fogalmam sem volt arról, hogy mit fogok csinálni, ha valami olyasmi adódik, amiben önállóan kell intézkednem. Szerencsére semmi ilyen nem történt, ily módon semmi érdemlegest nem is végeztem — csak felálltam és bokáztam. Itt ugyanis nem úgy van, mint a csapatoknál. Itt még akkor is fel kell állani és bokázni, ha történetesen olyan tiszt jön be, aki csak az imént ment ki.

Ki kell találnom valami ügyes mimikrit, mert ez a folytonos ugrálás nincs az ínyemre...

A vonatosztálynál jobb volt...

Nyolc óra tájban jött egy öreg német tábornok a segédtisztjével. Bejelentettem Veressnek, aki nem nagyon örült a késői látogatónak, de azért fogadta. A segédtiszt — Zimmermann százados — kint maradt nálam és hosszasan elbeszélgettünk. Egy idő után Veress áthivatta magához Fónagyot is.

Zimmermann igen gondterhelt volt. Civilben nagykereskedő valahol Bajorországban, olyan jó ötvenes férfi, aki már az osztrák „Anschluss" óta szolgál, de fronton még nem volt. Nagyon nem tetszik neki a helyzet. Mint elmondta, semmi értesülésük sincs a Romániában rekedt német erőkről. Attól tart, hogy elveszettnek kell tekinteniük őket. Majd váratlanul — nekem kissé érthetetlenül — rátért a magyar viszonyokra.

— Tudja — mondta —, hogy itt csak egy kis réteg van a németek pártján és az egész ország torkig van a háborúval. Ne higgyem, hogy Németországban másként van, de hát... — és elhallgatott. Majd így folytatta:

5 Fónagy László vezérkari ezredes.

— Ha most Magyarország is kiugrana, semmit sem tehetnénk ellene, mert a Romániában rekedt hadsereg akcióképtelen, pedig annak szánták azt a feladatot, hogy a magyarokat féken tartsa.

Nem szóltam semmit, mert még nem ismertem a századost, és nem tudhattam, hogy vajon nem az SD[6] beugrató ügynöke-e, bár igen jó benyomást tett rám.

Megkérdezte, hogy mit tudok.

— Semmit — feleltem, amit szemmelláthatóan nem hitt el. Erre megmagyaráztam neki, hogy csak ma reggel óta vagyok ezen a helyen, íly módon nem is tudhatok semmit.

A német tábornokra sokat kellett még várnunk. Ezt az időt valahogy el kellett töltenünk, hát beszélgettünk. A százados beszélt ellátási nehézségeikről, majd váratlanul ismét a bukaresti eseményekre tért vissza. Nemrég járt ott — mesélte —, annyi ott a német katona, mint égen a csillag, hatalmas apparátussal dolgozó követség, gazdasági bizottság, Gestapo, SD és a hadseregbe beépített temérdek „Volksdeutsch".

Érthetetlen, hogy ezek semmiről se szereztek tudomást és szinte a szemük láttára történt meg a kiugrás.

Egy jó órája beszélgettünk már így kettesben, amikor végre feltárult az ajtó és kilépett a tábornok. Nekem kurtán odabiccentett, s én bokáztam egyet, Zimmermann kezet fogva búcsúzott tőlem. Távozóban kért, hogy felejtsem el, amiket mondott. Arra is megkért, ha valamit megtudnék, ami személy szerint őt érdekelhetné, közöljem vele, de ne telefonon, mert azt lehallgatja az SD, ő akármikor eljön ide — még a lakásomra is. Megígértem neki.

Tíz óra tájban Bodrogi visszajött és hazaküldött azzal, hogy másnap hét órára jöjjek, egésznapos leszek, mert Wass csak este fog leváltani. Ebből tudtam meg, hogy éjszakai szolgálatra is van kilátás.

A sok bokázás és a kincstári atmoszféra után jól esett a friss levegő. Lassan sétáltam hazafelé. Teljes elsötétítés volt, de az utcán léptennyomon izgatottan tárgyaló emberekbe ütköztem.

Otthon kiültem a kertbe. Nemsokára meglátogattak B-ék, de alig pihentek meg, máris megszólalt a légiveszélyt jelző sziréna. Kis vártatva hallani is lehetett a „varrógép"[7] hangját. A repülőgép Szamosújvár felől jött, majd Arad irányában távozott. Ez a szokásos esti műsor szinte percnyi pontossággal megismétlődik.

B-ék mesélték, hogy Torda felől nagyobb német kötelék érkezett halálos fáradtan. Valahonnan a Maros mellől jöttek és sok helyen verekedniük is kellett. Sehol nem tudtak élelmet szerezni. Állítólag megegyezés történt, hogy a város fogja élelmezni a Romániából érkező németeket.

Lehet, hogy éppen ebben az ügyben tárgyalt ma a német tábornok Veressel? — gondoltam. Érdekes, hogy én a szomszéd szobából nem tudok meg semmit, s a városban már mindent tudnak.

Egy határvadász századostól szerzett információ szerint — állítólag — a feleki tetőn nagyobb román katonai mozgolódás észlelhető.

Kicsit összevissza írtam le ezeket a dolgokat, de szolgáljon mentségemül, hogy még szokatlan a hely és a zűrzavar, nehézséget okoz este összeállítani a nap eseményeit — főleg időrendben. Elhatároztam, hogy holnap beviszem a naplómat és amennyire lehet, azonnal beírok minden jelentős eseményt.

6 SD = Sicherheitsdienst (biztonsági szolgálat), az SS egyik különleges feladatokkal megbízott osztálya.

7 A szovjet szállítógépet furcsa zörgős hangjáért a katonahumor varrógépnek keresztelte el.

Augusztus 25. Korán reggel telefonáltak a színházból és közölték, hogy Farkas[8] kéret... Az új műsorról tárgyaltunk, mire végeztünk kilenc óra lett. Eljövet elcsípett Mihályfi Béla.[9] Igen pesszimista, azon töri a fejét, hogy itthagy csapot-papot és visszaköltözik Pestre. Kérdezte, hogy mi a vélemény a parancsnokságon?

— Nem tudok semmi véleményről, velem azt nem közlik — feleltem. Megkért, ha valami fontosat megtudnék, feltétlenül tudassam vele.

Megígértem neki is. — Miért ne?

Tíz óra körül járt már az idő, mire beértem, de a kutya sem vette észre, hogy három órát késtem. Igaz, Wass ott volt, így nem is tűnhetett fel, hogy egy segédtiszt hiányzik. Megkérdeztem Wasst, miért jött be. Elképedésemre azt válaszolta, hogy Bodrogi azt mondta neki, hogy reggel jöjjön be, mert én csak este fogom őt leváltani. Jót nevettünk ezen az összevissza intézkedésen, s maradtunk mindketten, azzal a felkiáltással, hogy így hamarabb múlik a nap.

Wass mesélte, hogy a németek már összeszedték az egész román inteligenciát, és túszokként tartják őket arra az esetre, ha a Romániában rekedt németeknek netalán valami baja esnék. Tudtommal a szóban forgó személyeket a magyar rendőrség szedte össze, ily módon a túszokat mi tartjuk fogva a németek számára? Nem értem ezt az ellentmondást. Wass szerint az egész csoportot már átvette az SD. Úgy látszik Wass tájékozottabb mint én, vagy már érti az itteni zsargont — de lehet, hogy valamivel jobban tud fülelni.

Ma ismét nagy volt a forgalom. Hárman is alig győztük a bokázást: a főispán, a polgármester, képviselők és mindenki, aki valami fontosságot tulajdonít magának, bebocsátást kért. Veressnek ma jó napja lehetett, mert mindenkit fogadott. A kint várakozók tőlem is folyton hírek után érdeklődnek. De én valóban semmit sem tudok s ha tudnék sem mondanám el, mert Bodrogi külön felhívta figyelmemet a legszigorúbb hallgatásra. Nem is strapálom magam. A városban úgyis megtudnak mindent. A nagy titoktartás ellenére ugyanis minden kiszivárog. Ha fel is nagyítják, valami igaz marad az alján.

Ebédnél felváltva mentünk le a tiszti étkezdébe. Ebéd után Bodrogi szólt, hogy ma éjjeli ügyeletet tartunk. Megállapodunk Wassal, hogy éjfélig én, azután pedig ő marad benn. Bodrogi bent alszik, meghagyva, hogy keltsük fel, ha Budapestről távmondat érkezik.

Öt óra tájban Hughes-táviratot hoztak, estére futár érkezését jelezték benne. Egyedül lévén, bevittem Veressnek.

— Egy gépkocsi este 19-től várja a futárt a szamosfalvi reptéren! — adta ki a parancsot.

Intézkedtem — ez volt az első önálló ügyködésem, mert Bodrogi elment Wassal feketézni —, de majdnem felsültem, mert alig tudtam gépkocsit szerezni. A parancsnokság minden gépkocsijára igényt tartottak a vezérkariak, ugyanis mindegyiknek valami rettentő fontos dolga volt, amihez autó kellett.

A gépkocsik egész nap itt ácsorognak a ház előtt, csak az a dolguk, hogy behozzák és hazavigyék a vezérkariakat.

Szerencsére Novák alezredes[10] barátságból ideadta a kocsiját és így nem sültem fel.

Bodrogi visszajött, Wass meg hazament. Jelentettem a futár-dolgot. Bodrogi elment lefeküdni, de meghagyta, hogy azonnal költsem fel, ha megjön a futár.

8 Farkas Ferenc a Kolozsvári Nemzeti Színház zeneigazgatója.
9 Mihályfi Béla a drámai igazgató.
10 A IX. gépkocsizó vonatosztály parancsnoka Szászfenesen.

Egész csendes este volt, csupán egy-két tiszt kukkantott be az ajtón, de nem jöttek be. Nyugodtan írhattam a naplómat.

Már 10 óra is elmúlt, de a futárnak se híre, se hamva nem volt. Wass már tizenegyre bejött. Azt mondta, nem találja seholse a helyét. Így hazamehettem.

Az egész Árpád út kihalt volt, alig láttam egy-két járókelőt. Megnyugodtak volna a kedélyek — vagy csak beletörődés ez?... Kíváncsi vagyok, vajon az éjjel megjön-e a futár, s ha igen, mit hoz?

Augusztus 26. A megállapodás szerint ma nyolcra mentem be. A futár hajnalfelé jött meg. (Mit fogok én kapni Nováktól, hogy az autója fél éjszakát várakozott Szamosfalván?) Wass mesélte, hogy a futár, egy vezérkari százados, írtó nagy aktatáskával érkezett. Veressnek azonnal jelentették telefonon és ő igen hamar be is jött. Kb. másfél órát tárgyaltak, majd Fónagyot is behivatták. A futár most alszik a vezérkari főnök szobájában, kilenckor kell felkelteni. Wass szerint arról van szó, hogy a németek követelik a Románia elleni támadást, hogy kiszabadíthassák az ott rekedt erőiket. A magyar kormány elvetette ezt a követelést. A futár állítólag azért jött, hogy kipuhatolja Veress véleményét a támadás lehetőségéről, ha a németek követelésének mégis eleget kellene tenni. Wassnak az a véleménye, hogy Veress ellene van a támadásnak, de vezérkara más véleményen van.

Úgy látom, hogy a tábornok és vezérkara között minden tekintetben ellentét van. Azt tapasztalom, hogy a vezérkariak lenézik Veresst, mert ő huszártisztből lett tábornok — a kormányzó barátságából —, és nem végzett annyi iskolát, mint ők. Itt különben is a legszigorúbb osztályelkülönülés van. A vezérkariak: az arisztokrácia, a huszárok és a tüzérek: a középosztály, a csapattisztek: kispolgárok, a gazdaságiak és egyéb hivatali beosztásúak: a népség-katonaság. A repülők nem tudom hova tartoznak, mert én még itt nem láttam belőlük egyet sem. Szinte rossz nézni azt az alázatot, ahogy egy bakaezredes beszél a vezérkari századossal és még rosszabb látni azt a leplezetlen gőgöt, lenézést, ahogy az kezeli a nálánál rangban magasabban állót...

Délelőtt megint búcsújárás volt Veressnél. Nem érdekes emberek, inkább csak fontoskodók.

Zimmermann is telefonált, hogy beszélni szeretne velem. Ha Bodrogi visszajön — mondtam —, majd felhívom — kíváncsi voltam mit akar?

Ismét megjelent Teleki Béla, Veress azonnal fogadta. Közben Strack német konzul érkezett. Őt is bejelentettem, de várakoznia kellett — talán többet is, mint amennyit illenék. Elég bosszúsnak is látszott a várakozásért. Végre kijött Teleki és bement a konzul. Alig csukódott be mögötte az ajtó, von Haag német százados lépett be. Az olasz—német katonai bizottsághoz van beosztva. Rendkívül elegáns, sötétbarna, ún. férfiszépség. Egyesek szerint az angolok kémje. Ő is Veressel szeretett volna beszélni.

— Ha nem lehet — mondta —, akkor a főnökkel. Bejelentettem Fónagynak. Jó egy óra múlva szinte egyszerre léptek ki a két szembenlevő ajtón. Üdvözölték egymást, de szemmelláthatóan nem volt kellemes nekik a találkozás.[11]

Végre bejött Bodrogi. Felhívtam Zimmermant és a színházi szobámban adtam neki találkát.

[11] Mint utóbb kiderült, Strack már akkor gyanússá vált a német kormány előtt, később le is váltották és visszarendelték. A százados valóban az Intelligence Service embere volt.

Mire a színházhoz értem, már a kiskapuban várt. Nagyon rossz kedvűnek látszott, és feltétlen diszkréciót kért. A háborút elveszettnek tartja. Mint mondotta: ő már régóta így gondolkozik. De most már drámai gyorsasággal fogják az események egymást kergetni. Elmondta, hogy OKW[12] őket semmiről sem tájékoztatja. Csupán az a feladtuk, hogy a Romániából érkező egységeket, vagy akár egyes német katonákat is, élelmezzék és a legnagyobb gyorsasággal nyugatnak irányítsák. Nyugaton is gyalázatosan mennek a dolgok. Arra volt kíváncsi, mit tudok a tegnapi minisztertanácsról.

— Hallottam róla, hogy volt ilyen, de semmi határozottat nem tudok — feleltem.

Ő úgy tudja — újságolta —, hogy a magyar kormány elutasította a Románia elleni támadás tervét.

Én is hallottam ilyesfélét, de csak úgy félfüllel. Látta, hogy bizalmatlan vagyok vele szemben. Kért, hogy higyjek neki és tartsuk fenn a kapcsolatot. Ha megtud valamit, ő is tájékoztatni fog engem. Szégyelltem bevallani, hogy én a kávéházból szerzem az értesüléseimet. Úgyse hitte volna el. Azzal búcsúzott, hogy legalább mi „civilek" tartsunk össze ebben a nagy katonai zűrzavarban...

Távozása után még vártam egy negyedórát és csak azután mentem vissza a parancsnokságra. A Tordai út felől hosszú sorokban jöttek a legkülönfélébb német járművek — katonákkal megrakva. Zimmermann erről nem tudott? Vagy, csak elhallgatta? — gondoltam magamban.

Útközben találkoztam Botár Istvánnal[13], most érkezett vissza Budapestről. Pontos értesülései voltak a tegnapi minisztertanácson történtekről.

Mint elmondotta, a tanácskozáson minden miniszter ott volt — Vörös János vezérkari főnök is. Ezenkívül tanácskozási, de nem szavazati joggal Bonczos Miklós belügyi államtitkár és Kolozsvári Borcsa, a sajtókamara kormánybiztosa. A tanácskozás tárgya a németeknek az a követelése volt, hogy támadjuk meg Romániát. A minisztertanács hangulata a támadás mellett nyilvánult meg. Különösen Bonczos és Borcsa agitáltak a támadás mellett. Úgy határoztak, hogy a szavazás előtt meg kell hallgatni a vezérkar hírszerző osztálya román ügyeinek a vezetőjét. Hívásra egy vezérkari ezredes jelent meg, aki úgy tájékoztatta a minisztereket, hogy a román hadsereg a teljes felbomlás állapotában van, a katonák elszökdösnek, rabolnak — sőt a kaszárnyákra vörös zászlókat tűznek ki. Az idő tehát — véleményük szerint — alkalmas a támadásra. A szavazás előtt azonban szólásra jelentkezett Vörös János, aki addig csak hallgatott és közölte, hogy

— Nincs értelme a szavazásnak, mert „a Kormányzó úr már döntött, nem támadja meg Romániát". — Erre nagy kiabálás kezdődött, a miniszterek felháborodva támadtak neki Vörösnek, hogy miért nem ezzel kezdte, egy egész délelőttöt töltöttek el hiábavaló tanácskozással.

Ha valóban így volt, akkor tényleg érthetetlen a vezérkari főnök magatartása — gondoltam magamban.[14]

12 A német hadsereg főparancsnokságának a rövidítése.

13 Imrédy-párti országgyűlési képviselő volt.

14 Nemrég beszéltem Antal István volt miniszterrel, aki jelen volt ezen a minisztertanácson. Ő is pontosan így mondta el a történteket. Ezt még azzal egészítette ki, hogy a kormányzó azért döntött így, mert már akkor előkészítette a fegyverszüneti kérelem megvalósítását. A németek — Aradról kiindulva — a Maros völgyében kívánták a támadást. A Torda irányában végrehajtandó harctevékenységet viszont ellenezték.

Visszatérve a parancsnokságra, a délután már nyugodtan telt el. Úgy látszik híre ment a minisztertanácson lezajlott eseményeknek és a kormányzói döntésnek...

A parancsnokságról távozhattam. Hazafelé tartva ismét betértem a kávéházba, ahol többen is elmesélték a minisztertanács „hiteles" történetét, s kérdezősködtek, mit tudok még.

— Semmit — feleltem és láttam az arcokon, hogy fontoskodónak tartanak, aki tud valamit, de nem akar beszélni...

Majd elfelejtettem; eljövetelem előtt Bodrogi szólt, hogy az eligazításokon nem kell részt vennem. Eddig azt sem tudtam, hogy egyáltalán van ilyen, nemhogy részt vettem volna rajta...

Augusztus 27. Reggeli jelentés: zászlóaljnyi román erő a Csikszereda melletti „Kőkert" települést megtámadta. Az ellenséget (sic!) visszaverték és a határon túlra üldözték. 25-én Ilyefalvánál, 26-án hajnalban Mezőhegyesnél román granicsár kötelékek támadtak. Makónál kb. századerejű román támadást vertek vissza határvadászaink.

Kolozsvár térségében viszont teljes a nyugalom, sőt a feleki tetőn át egyre jönnek a németek. Gépjárműveiket, páncélosaikat a sétatér fái alá rejtik. Az egész sétatér nagy katonai tábor képét mutatja. A fáradt katonák a füvön heverésznek, mert nem tudják őket másutt elhelyezni. Mint hallottam, jelen pillanatban a legnagyobb gondot a továbbirányításuk okozza, mert akkora tömegben jönnek. Nehezíti elszállításukat az is, hogy a mai nappal megindultak a mi csapatszállításaink is. A Dunántúlról töltik fel az itteni kereteket. A KSZV[15] folyton panaszkodik, hogy a németek terrorizálják, de nem tud segíteni, örül, ha a két kis kapacitású vasútvonalon le tudja bonyolítani a mi szállításainkat...

Úgy látszik mégis készül valami. Megkérdeztem Bodrogit, mit tud róla:

— Ezek a csapatszállítások csupán védelmi jellegűek, amit az egyes román támadások tettek szükségessé — mondta.

Délután, mivel más dolgom nem volt, Pogány ezredessel[16] kikocsiztunk a feleki vámhoz. Egész a sorompóig mentünk. Igen sok civil — főleg román parasztok — ácsorgott ott: várva a románok beszélgetési engedélyét. Közben állandóan jöttek — oszlopokban — a német egységek. A románok udvariasan nyitották meg előttük a sorompót. Beszéltem egy német századossal, aki elmondta, hogy Ploestiből jönnek. Útközben semmi bajuk sem esett, csak az élelmezés ment nehezen. Úgy tudja, hogy az enyedi román parancsnok biztosította őket, hogy simán átjöhetnek Magyarországra.

Pogány ezredes hazafelé tartva újságolta, hogy holnaptól kezdve megszűnünk IX. hadtestparancsnokságnak lenni: átalakulunk 2. hadseregparancsnoksággá. Csudajó!... és én erről a kegyelmes előszobájában mégcsak nem is hallottam. Majd a kávéházban megtudok mindent — gondoltam.

Pogány beszélt arról is, hogy az SD azt követeli a nemzetvédelmi osztálytól, adja át nekik az őrizetben levő román vezetőket. Veress ezt kereken megtagadta és most igen feszült a helyzet Veress és a németek között.

A parancsnokságra visszaérve újabb jelentést találtam az asztalomon: Székelykeresztúr térségében román erők támadást kíséreltek meg, amit a határvadászok visszavertek. — Ez ma már a negyedik vagy ötödik ilyen jelentés.

15 Központi Szállításvezetőség. Katonai szerv volt.
16 A IX. hadtest nemzetvédelmi osztályának a parancsnoka.

Megkérdeztem Bodrogit, mi a véleménye?

— Bűzlik — felelte —, aligha kerüljük el a háborút...

Késő délután repülő felderítő jelentés érkezett: Az ojtozi és a tömösi szoroson nagy szovjet gépesített kötelékek haladnak észak felé. Ugyanekkor gyalogmenetben nagyobb embercsoportokat kísérnek dél felé.

Este kilenckor, hazafelé tartva, bementem a kávéházba — hírekért. Ott már arról is tudtak, hogy napokon belül megindul a támadás Románia ellen. Faggattak, hogy mi igaz ebből? Mit tud egy irodaszolga? — gondoltam. Tíz órakor légiriadó volt. A szokott varrógép. Nyugodtan átmentem az Amerika Étterembe vacsorázni. Ott a pincér kérdezte:

— Igaz az, hogy megtámadjuk Romániát?

— ?...

Éjfél után gépfegyverropogásra ébredtünk. Álmosan nem tudtam pontosan megállapítani, honnan jön a kattogás, csak azt, hogy egész közelről. Lakásunktól ugyanis még két kilométernyire sincs a román határ. Lehet, hogy onnan puskáznak? — tettem fel magamnak a kérdést...

Kinéztem a Monostori út felöli ablakon. Kisebb csoport német katona vonszolta magát fáradtan a város felé. Ezek biztos itt, a bükki erdőn jöttek át a határon, lehet, hogy rájuk lőttek — vontam le a végkövetkeztetést és lefeküdtem újra.

Augusztus 28. Az éjszakai esemény után úgy elaludtam, hogy csak kilencre értem be. Bodrogi már bent volt, de egy szót sem szólt. Kezdetben csendes nap ígérkezett, délfelé azonban megélénkült az előszoba és a vezérkari tisztek egymásnak adták a kilincset. Ma még rátartibbak voltak mint korábban.

Érdekes, hogy ezek egyáltalán nem fogadják az ember köszönését!

Újabb jelentés: a románok az Úz völgyében támadtak sikertelenül.

A mi határszakaszunkon teljes a csend — és ez engem megzavar. Itt lehetne a legkönnyebb és leglátványosabb sikert elérni, ha a „Clujul nostru"-t megtámadnák és elfoglalnák. A hegytetőn ugyanis ők vannak kedvezőbb hadászati helyzetben, mi itt alig rendelkezünk említésre érdemes erővel. Ezt nyilván ők is tudják. Nem értem...

Wass két napra hazament Czegére, most egyedül maradok, amit nem szeretek, bár a bokázást ügyesen leépítettem...

Jó lenne teljes képet kapni a helyzetről, de én csak részleteket ismerek — sajnos még ezeket sem tudom képpé formálni, mert rendkívül hiányosak a katonai ismereteim.

Délfelé Zimmermann állított be, Veress támogatását akarta megszerezni ahhoz, hogy a város nagyobb segítséget adjon az özönlő németek élelmezéséhez. Bodrogi udvariasan bár, de elutasította. Erre engem kért meg, hogy próbáljak valakivel beszélni ebben az ügyben. Felhívtam a vásárfelügyelőt, hogy tanácsot kérjek.

— Szó sem lehet róla! — felelte határozottan, majd még hozzáfűzte. — Még a város ellátását is csak úgy-ahogy tudom biztosítani. Legfeljebb zöldséget tudnék adni.

Közöltem a választ Zimmermannal.

— Köszönöm, zöldséggel magunk is tele vagyunk — mondotta kajánul rámmosolyogva és eltávozott.

Délután sem történt semmi említésre méltó. A délelőtti rumlira nagy csend következett. Bodrogi is elment feketézni. Azt mondta, hogy hamarosan visszajön és akkor én menjek haza aludni, mert éjjelre be kell jönnöm.

Alig lépett ki az ajtón, behivatott Fónagy. Látszott rajta, hogy éppen akkor ébredt délutáni álmából. Itt nagy baj nem lehet — gondoltam —, ha a vezérkari főnöknek van ideje szunyókálásra.

Leültetett és megkínált cigarettával. Az ajtót nyitva hagytam, hogy lássam, ha valaki bejön. Színházi dolgokról érdeklődött. E szokatlan barátságos beszélgetés hatására bátorságot vettem: megkérdeztem, mi a véleménye az általam feltételezett Kolozsvár elleni támadásról.

Csodálkozásomra nem utasított rendre, hanem nyugodt hangon beszélni kezdett: úgymond, ők is számoltak ezzel a lehetőséggel, és ezért is folyik most a keretek feltöltése. De erre talán nem lesz szükség, mert láthatóan a román hadvezetésben meghasonlás következett be. A tisztikar egy része fél a bolsevista veszélytől és ezért nem szeretné, ha kenyértörésre kerülne velünk a dolog. Példának hozta fel az enyedi parancsnoknak a németekkel szembeni magatartását. Azután — fűzte tovább a szót — ebben a tekintetben még van egy nagy kérdője, éspedig az: mit tartalmaz a szovjet—román fegyverszüneti szerződés katonai záradéka? Könnyen lehet, hogy a szovjetek sem bíznak a román hadseregben és csak ott engednek kisebb határsértéseket, ahol már az ellenőrzésük alatt tartják a románokat. Ez pedig csak jóval a Marostól délre lehetséges — egyelőre. Valószínű, hogy az ellenünk irányuló hadműveleteket — ha egyáltalán sor kerülne rájuk — maguknak tartották fenn és azokban a románoknak csak alárendelt szerepet szánnak. De ő azt hiszi, hogy erre nem fog sor kerülni.

— S ha mégis sor kerülne — kérdeztem?

— Akkor harcolni fogunk! — felelte, s ezt úgy mondta, mint aki pontot tett a beszélgetés végére.

Azzal az érzéssel jöttem ki a szobájából, hogy hadvezetőségünk nem számol azzal, hogy Erdélyben háborúra kerülhet sor. De vajon mire alapíthatják ezt a hitüket? Talán mi is kiugrásra készülünk és fegyverszünetet kérünk? — kérdeztem magamtól. S ekkor eszembe jutott az, amit a minap Zimmermann mondott. Valóban itt nincs a németeknek számottevő és harcképes ereje, itt lehetne valamit kezdeni. De mi van Budapesten és az ország többi részén? Csupa olyan kérdés, amire én nem tudtam még magamnak sem feleletet adni...

Bodrogi hamar visszajött, ekkor nekiduráltam magam és megkérdeztem, hogy neki mi a véleménye. Tettem ezt abban a hiszemben, hogy az ő véleménye, mivel sokat érintkezik Veressel, a parancsnokló tábornok véleményét is tükrözi. Majdnem ugyanazt mondta, amit Fónagy. Erre kereken megkérdeztem.

— Elképzelhető az, hogy fegyverszünetet kérünk?

— Egy háborúban minden lehetséges — felelte és felhúzta a vállát, mint aki ezt a lehetőséget sem tartja kizártnak.

Hazafelé tartva ezeken a dolgokon járt az eszem, és az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy mi is a kiugrás előtt állunk.

Otthon Demeter Béla[17] várt rám. Igen megörültem neki, mert a bevonulásom óta nem láttam, de azért is, mert mindig kitűnő információi voltak.

A beszélgetés során elmondtam a kiugrással kapcsolatos gondolatomat. Ő ezt — sajnos — kizártnak tartja, mert a tények éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Éjjelente katonai teherautók gördülnek egyes házak elé és a tiszti családok holmiját pakolják fel. A tisztek menekítik családjukat. Ez pedig azt jelenti, hogy inkább háborúra számítanak mint fegyverszünetre. Pedig erre most lenne a kedvező alkalom, amíg a szovjet erők felvonulása be nem fejeződik. Teleki Bélának is — aki

17 A kolozsvári Estilap főszerkesztője. Kitűnő szimatú újságíró és politikus. A felszabadulás után a koalíciós kormány erdélyi szakértője volt.

most Pesten van — ez a véleménye. Így maga próbált Veressel beszélni, de nem fogadta.

— Próbáld meg te — ajánlotta.

— Teljesen félreértitek a helyzetemet — válaszoltam —, a segédtiszt, legalábbis itt, senki, átnéznek rajta és csak az ügynek ártanék, ha szólnék.

Demeter Béla a további beszélgetés során elmondotta, hogy igen rossz hírei vannak a dél-erdélyi magyarság helyzetét illetően. Napirenden vannak a letartóztatások, internálások és az üldözések.

— Ez ellen is kellene valamit tennünk — mondta, de hogy mit, arra nem tudott feleletet adni.

A lakásról együtt jöttünk el s csak a hídnál vettünk egymástól búcsút.

Augusztus 29. Egész éjjel aludtam a főnök díványán. Semmi dolgom sem volt. Nem tudom, mire is kellett ez az éjjeli szolgálat. Mondtam is reggel Bodroginak, aki csak nevetett és azzal „vigasztalt",

— Lesz még eseménydúsabb éjszakád is, csak várj!

Délelőtt jött egy tüzérszázados és jelentette Bodroginak, hogy megérkezett a tüzérosztály trénje, s mivel nem tudták a szászfenesi laktanyában elhelyezni, most a Monostori úton táboroznak. Bodrogi azonnal beszélt valakivel telefonon és elküldte a századost, hogy rövidesen intézkedés történik.

Jelentések: hajnalban az Uz völgyében és Kézdivásárhely térségében támadtak a románok, sőt, repülőtámadásokat is intéztek az Alföldön. Későbbi jelentés szerint Ilyefalvánál is betörtek és ott csak hosszas harcok után sikerült őket a határon túlra visszaszorítani. Nem tetszett nekem a dolog és ezt meg is mondtam nyíltan Bodroginak, mire ő dalban válaszolt:

— Piros a paroli, nem kell be...

— Te könnyen beszélsz, mert a tied piros, de az én parolim barna — feleltem. Jót nevetett. Erre elmeséltem neki a Demeterrel folytatott beszélgetésemet. Azt mondta, szóba hozza Veressnél ezt a költözködés ügyet.

Közben a vezérkariak állandóan sürögtek. Szakadatlanul folyt a tanácskozás. A megbeszélést később a térképszobában folytatták, még ebédszünetet sem tartottak.

Wass is megjött. Mesélte, hogy a Mezőségen igen nyugtalanok az emberek. Attól félnek, hogy egy szép napon ott is betörnek a románok és vérfürdőt rendeznek. A határ ott teljesen nyitott és alig van valami határvédelem.

Bodrogi bement Veresshez, majd behívott engem és Wasst is. Wassnak el kellett ismételnie a mezőségi tapasztalatait, nekem pedig a Demeterrel folytatott beszélgetésemet. Veress csak annyit jegyzett meg, hogy a Mezőség védelme biztosítva van, a fegyverszünet pedig nem az ő dolga, neki ebben a kérdésben csak akkor lehet véleménye, ha azt a kormányzó kikéri.

Amióta itt vagyok, ilyen baráti hangnemben még nem beszélgetett velünk. A tábornok szemmelláthatóan igen gondterhelt volt, s annyira megfeledkezett a helyzetről, hogy még hellyel is megkínált bennünket.

Délután Veress váratlanul — legalábbis nekem — Budapestre repült. Ez még Bodrogi számára is meglepetés volt. Egyikünk sem tudta ugyanis, ki és mikor intézkedett a repülőgép iránt. Biztos a vezérkar. Most aztán ők uralják a helyzetet. Veress távolléte óta mindegyikük parancsnoknak játssza még magát. Kemecsei alezredes le is szidott, mert nem jelentkeztem nála, amikor bejött a szobába. Eddig sohasem tartott rá igényt.

Wass hazament pihenni, így én maradtam bent ismét. Ez már a

második éjszakám volt. Estefelé elcsendesedett a ház, csak hughes-jelentéseket hoztak a távírászok. Ezeket Fónagynak adtam át. Mintha kicserélték volna, egy szót sem szólt, csak a térképet nézte szüntelenül.

Augusztus 30. Wass reggel hétkor végre leváltott. A reggeli jelentéseket még én vettem át: Mezőhegyesnél, Makónál, Csanádpalotánál, Előpataknál és Illyefalvánál jelentenek visszavert román támadásokat.

— Hát mi ez, ha nem háború?

Telefonon közölték, hogy Veress délután visszaérkezik és Atzél Edelegyen kéznél. Itt valami készül, mert Atzélt csak akkor veszik elő, ha kalandra van kilátás.

Bodrogi átfutva a jelentéseket, kért, ne menjek el addig, amíg a tábornok meg nem jön, mert lehet, hogy szükség lesz mindkettőnkre, feküdjek le és aludjak a „kegyelmes" szobájában. Mivel ilyen helyzetben úgysem tudtam volna rendesen aludni, megborotválkoztam és maradtam.

Közben újabb jelentések érkeztek: Székelyzsombornál, Budatelkénél, Felsőrákosnál, Barótnál, Köpecznél, Miklósvárnál és Nagyajtánál próbálkoztak a románok. A támadásokat sorra visszaverték. Egyik-másik jelentésben már kisebb szovjet erők részvételéről is szó esett.

15 h-kor megjött Atzél és azonnal bement Fónagyhoz. 16 óra tájban megérkezett Veress is és azonnal összeült Atzéllal. Kb. három óra hosszat tárgyaltak — hogy miről, nem tudni, mert semmi sem szivárgott ki. Atzél igen derűs arccal jött ki, ebből arra következtettem, hogy csak kalandról lehet szó, ez az ő éltető eleme.

Atzél távozása után Bodrogi hazaküldött azzal, hogy huszonnégy óra szabadságot is ad.

— Pihenj — mondta, s erre valóban szükségem is volt.

Szeptember 1. Másfél napi „civil" élet után ismét bementem a parancsnokságra. A városban egyébként teljes a fejetlenség. A tisztek költözése érezteti is hatását: aki csak teheti máris menekül — vagy legalábbis menti az értékesebb holmiját.

Az egész Monostori út tele van különféle katonai alakulatokkal. Ezt a saját szememmel láttam. Bent tudtam meg, hogy ezek egy részét a Székelyföldre, kis részét a Mezőségre irányították. A többi Kolozsvár térségében marad. Közben egymást követik a román támadások. Csak Feleknél nem történik semmi — sőt ott egyre-másra jönnek a németek, akiket most már megállás nélkül zavarnak tovább nyugat felé.

Ma érkezett hozzánk egy tábori csendőrszázad. Ebből tizenkét főt Veress személyes szolgálatára rendeltek. — Egyelőre csak pipázgatnak...

Megjött a kormányváltozás híre. Lakatos tábornok lett a miniszterelnök. Vajon ez a katonai megoldás előtérbehelyezését jelenti?...

Tegnap a román rádióban királyi proklamációt olvastak fel, felszólítva a román csapatokat a határ átlépésére. A román kormány tehát elhatározta: visszaszerzi a magyaroktól Erdélyt.

Itt erről az a vélemény, hogy ez a proklamáció csak a Szovjetunió beleegyezésével hangozhatott el, ami azt jelenti, hogy támogatják Romániát Észak-Erdély visszaszerzésében, ez pedig nagyon is komplikálja a helyzetet — katonai és politikai szempontból egyaránt...

Mivel a politikusok egymásnak adták a kilincset, Veress kiadta a parancsot: Senkit sem fogad, csak a közvetlen munkatársait.

— No lesz itt rumli, felháborodás — gondoltam magamban. Nem tévedtem.

Mától kezdve — ez a parancs — a két segédtiszt csak éjjelre váltja egymást, nappal mind a kettőnek bent kell lennie.

Jelentések: a déli Kárpátokban csupán egyes román kötelékek kísé-

relték meg a hágók megszállását — sikertelenül. Viszont a keleti Kárpátokban egyre fokozódik a szovjet hadsereg nyomása. Sepsiszentgyörgy ellen erős román támadás indult, amit sikerült meghiusítani. Marosvásárhelytől északnyugatra határvadászaink román felderítő vállalkozásokat akadályoztak meg.

Szeptember 2. Az éjszaka aránylag csendesen telt el, csak a távírászok panaszkodtak, hogy megszakadnak a munkától — a vezérkar ugyanis ontja a parancsokat.

Ma még arra is volt időm, hogy a lapokat átnézzem. Mulatságos, hogy azokat a harci eseményeket, amelyeket a városban már mindenki ismer, csupán két-három nap múlva közlik.

Egy német vezérkari ezredes vezetésével kisebb tiszti csoport jelentkezett Veressnél. Már tudhatott a jövetelükről, mert azonnal fogadta őket. Hosszasan tárgyalt az ezredessel, majd Fónagyot is bevonták a megbeszélésbe...

Mint hallottam, a német tisztek itt kapnak helyiséget az épület balszárnyán.

— No, ebből kalamajka lesz, mert mindenki félti az oduját! — mondtam magamban.

Egész nap hordtuk a „Szigorúan bizalmas!" iratokat egyik szobából a másikba. Ezeket ugyanis csak segédtiszt kézbesítheti! Véleményem szerint ez ostobaság, mert amíg felkerülnek az első emeletre, legalább tízen is elolvassák. Aztán a kávéházban hallom meg, hogy mi volt abban a papírban, amit kézbesítettem.

Ma éjjel Wass az ügyeletes... Hétkor távozhattam. A kapuban megállított az ügyeletes tiszt és megkérdezte, miért nincs a kezemen kesztyű!

— Mert nincs kesztyűm — feleltem.

A tiszt megcsóválta a fejét, biztos nem ment a fejébe, hogy kesztyű nélkül, miként lehet hadat viselni... Hát még, ha azt is tudta volna, hogy a pisztolytáskámban csak cigaretta volt.

Útbaejtettem a kávéházat, ahol Suba[18] megkérdezte, mi az igaz abból, hogy egy-két napon belül megtámadjuk Romániát?

Ezek mindig jobban vannak értesülve, mint én!...

Szeptember 3. Ma korán mentem be... Az egész Monostori út még mindig tele volt katonákkal és járművekkel. A parancsnokságon aztán megtudtam, hogy ezek nem a tegnapiak, hanem az éjjel érkeztek és rövidesen mennek is tovább.

Az éjszaka érkezett jelentések ott feküdtek az asztalomon: Sepsiszentgyörgyről, Békásszorosról, Kézdiről, szinte az egész Székelyföldről jelentettek újabb és újabb román támadásokat — elvétve kisebb szovjet erők támogatásával.

Korán érkezett Fónagy is — vele a német vezérkari ezredes. Borzasztóan elhanyagolt külsejű ember. Bezárkóztak Fónagy szobájába és hosszasan tanácskoztak, majd amikor Veress is bejött, együtt átmentek hozzá. Rövidesen behívatták Kemecsei alezredest is.[19]

Az iroda olyan volt, mint egy átjáró ház: civilek, katonák egymásnak adták a kilincset. Bodrogi hamar megunta a sok jövés-menést és elhívott ebédelni, meghagyva Wassnak, hogy üzenjen értünk, ha van valami. (Most elég az egy segédtiszt? — gondoltam.) Nyugodtan megebédeltünk, majd utána még egy kicsit el is beszélgettünk... Bodrogi szerint a támadás valóban hamarosan megindul három irányban: 1. Tordán át, 2. Maros-

18 Kolozsvár alpolgármestere.
19 A hadseregpararncsnokság hadműveleti osztályának a vezetője.

vásárhely térségéből nyugati irányban, 3. a 3. hadsereg Aradon át a Maros völgyében. Mindhárom támadásnak az iránya Nagyenyed.

— Mi értelme van ennek? — kérdeztem.

— A Maros az a természetes vonal, amit védeni lehet, s talán ennek a birtokában kedvezőbb fegyverszüneti feltételekkel lehet Észak-Erdélyt biztosítani — válaszolta.

Civil agyamnak kissé furcsának tetszett ez az okfejtés, hirtelen nem is tudtam eldönteni, hogy ez Bodroginak vagy a vezérkarnak a véleménye-e? Aligha lehet csak egyéni elgondolás — gondoltam magamban. Meg is mondtam Bodroginak, hogy nézetem szerint elképzelhető, hogy a marosvásárhelyi és a tordai támadás eléri Nagyenyedet, de vajon tudjuk-e addig tartani, amíg az Aradon át előretörő hadsereg oda megérkezik? A mai technikai fejlettség mellett ugyanis a Maros csak kis patak.

— A zászlósok csak viselik a háborút, de nem vezetik! — válaszolt tréfásan és jót nevetett.

Nem állhattam meg, hogy ne mondjam:

— Úgy is néz ki!...

Majd elfelejtettem: tegnapelőtt óta zászlós vagyok...

Kemény[20] felhívott, hogy kérjek legalább két nap szabadságot, mert annyi a munka és a probléma, hogy nem nélkülözhetnek.

Wass jóvoltából Bodrogi hallgatólagosan tudomásul vette, hogy két napig nem jövök be, de azzal a kikötéssel, hogy telefonhívásra tüstént jelentkeznem kell...

Szeptember 4. Wass délután telefonált, hogy sürgősen jöjjek be a parancsnokságra. Útközben — szokásomhoz híven — betértem a kávéházba egy feketére. Meglepődésemre ott újságolták a nagy hírt: holnap hajnalban indul a támadás!

Bent aztán megtudtam, hogy a hír igaz.

A támadás itt Felek irányában 5-én hajnali 4.15-kor indul. Este 20 órakor óraösszeigazítás!

A fogason géppisztolyok lógtak. Egy az enyém. Nem mertem bevallani, hogy nem értek a kezeléséhez. Majd hazaszaladok a revolveremért, azzal legalább tudok bánni, ha netán szükség lesz rá — gondoltam.

Otthon már a támadás pontos idejét is tudták. Megfoghatatlan, hogy ez a fontos adat, miként juthatott a polgári lakosság fülébe. Ily módon erről a városban élő románok is tudomást szerezhettek és nem szükséges különösebb ügyesség ahhoz, hogy ezt a hírt átjuttassák a határon — ami véleményem szerint már meg is történt.

Este nyolc órakor összeigazítottuk az órákat. Kiosztották a rohamsisakot és a gázálarcot is. Én is kaptam, bár nem látom az értelmét, mert, ahogy én nézem, ebből az épületből senki se fog kimenni az arcvonalba.

Utána Bodrogi közölte velünk, hogy a főhadiszállás ma este átköltözik Bethlenbe. Ő is. Mi ketten itt maradunk és Wass intézkedik, mint rangidős.

Este kilenc óra volt már, de Veress még mindig nem ment el, Bodrogi sem. Nem értettem, de nem kérdezősködtem... Wassal latolgattuk a lehetőségeket. Nagyon borúlátó volt, de most már Bodrogi is. Veress parancsot adott, hogy fél négykor keltsük fel. Vass lefeküdt az íróasztal mögött a földre és nyomban el is aludt.

Bodrogi lement az étkezdébe. Egyedül maradtam a két tábori csend-

[20] Báró Kemény János, a Kolozsvári Nemzeti Színház főigazgatója.

őrrel, akik a szoba sarkában egykedvűen pipáztak. Határozottan ideges voltam, mert még sose kerültem ilyen közel a háborúhoz.

Úgy tűnt, mintha az egész épület kihalt volna, olyan nagy volt a csend, hogy szinte már fájt.

Bodrogi visszajött és elküldött aludni. Mivel az a felzaklatott idegállapotom miatt meddő kísérlet lett volna, lementem az étkezdébe és — idegcsillapítónak — megittam néhány feketét. Az étkezde tele volt csendesen beszélgető emberekkel. Három óráig társalogtam velük — színházról, sportról s ezer más apró semmiségről —, hogy eltereljem a gondolataimat.

Amikor visszamentem, Wass még mindig aludt. Felkeltettem.

Szeptember 5. Csigalassúsággal haladt az óra mutatója. Fél négy tájt benyitottam Veresshez, már az íróasztalánál ült és írt. Csak egy fejbólintással jelezte, hogy tudomásul vette a parancs teljesítését. Láttam rajta, ő sem hunyta be a szemét egész éjszaka.

3.45-kor jelentkezett egy határvadász százados — a nevét nem értettem — a feleki tető oldalából és jelentette, hogy tőle északra mozgolódást tapasztalt, érdeklődött, hogy mitévő legyen. Bodrogi kivette a kezemből a kagylót s leszidta, mondva, tartsa magát a kapott parancshoz és ne kérdezősködjön.

Most hirtelen megélénkült az egész ház. Négy órakor már mindenki a helyén volt. Feszült várakozás csendje ülte meg az egész épületet. 4.15-kor megszólaltak a szirénák. Kimentünk az erkélyre és tácsővel kémleltük a feleki tetőt, amit igen jól lehetett látni. Szép, tiszta idő volt. Nem láttunk semmi mozgást, a harc zaja sem hallatszott. Jó negyedóra múlva elszórt puskalövések és ágyúzás hangját hozta felénk a szél.

4.36-kor újra jelentkezett az előbbi százados — nevét most sem értettem meg, mert igen furcsán hangzik — és jelentette, hogy tőle északra a rendőrtartalék támad, előtte két német páncélos cirkál és lassan nyomulnak a tető felé. Ellenállást még sehol sem tapasztalt.

Öt óra tájban sűrű ágyúzás hallatszott. Bodrogi azt mondta:

— Ezek a rohamtüzérek.

Ő a tüzér, csak tudja!

A szóban forgó százados jelentette, hogy ellenállás nélkül felértek a hegytetőre és a kiépített állásokat üresen találták. Rengeteg az elszórt fegyver és lőszer, mind vadonatúj. Össze kellene szedni — mondta. Jelentettem a dolgot Bodroginak, ő tovább jelentette.

A százados tíz percenként jelentkezett és mint egy haditudósító, úgy számolt be a feleki tető eseményeiről. Legutóbb azt jelentette, hogy egy elhagyott csűrben három román katonát talált fegyvertelenül, érdeklődött, mit csináljon velük, kísértesse be őket?

— Ne kísértessen be senkit — förmedt rá Bodrogi —, végezze a dolgát a kapott parancs szerint, minket pedig hagyjon békében.

Igaza van. Éppen elég ideges az ember ahhoz, hogy folyton ezt a locsogást hallgassa.

10-kor jelentették, hogy a feleki tetőt teljes szélességében elfoglalták. Parancsot kért egy alezredes, hogy mi történjék az ott talált fegyverzettel és lőszerrel?

— Idejében intézkedés történik — válaszolta Bodrogi...

Elolvastam a mai lapok hadijelentéseit. Azt írják, hogy a Székelyföld hadászatilag fontos területe csorbítatlanul és szilárdan a magyar és a német csapatok kezén van. A szovjet—román támadás súlypontja az ojtozi és gyimesi szorosok vidéke és a Bisztrica völgye...

Ez legalábbis a két nap előtti helyzet, de arról semmit sem írnak, hogy ma reggel megindult az egész arcvonalon a támadás Románia ellen.

Délben jelentés érkezett: a szovjet—román csapatok betörtek az ojtozi szoroson és több székely falut elfoglaltak. A román csapatok rabolni és gyilkolni akartak, de a szovjet hadsereg ebben meggátolta őket...

Itt járt látogatóban Almay Béla.[21] A barátságunk a régi, akárcsak a gimnáziumban volt. Megkértem, tájékoztasson a helyzet jelenlegi állásáról. Pontosan ő sem ismeri a terveket, de amennyire tudja a 2. és a 3. hadsereg ma reggel együtt kezdte meg a támadást, ebben részt vesz a székely hadtest, a rendőrtartalék és a tábori csendőrség is. Német részről szinte jelentéktelen a részvétel. A kolozsvári térségben mindössze egy gyalogzászlóaljról, két SS századról, egy tábori csendőrszázadról, egy csonka páncélos alkalulatról és a székely hadtestnél egy rohamosztagról tud.

A reggel megindult támadás tervszerűen halad. A jelentések szerint a rohamtüzérek már Torda környékén járnak. A marosvásárhelyi ék is elérte a tervben kitűzött célokat. Ellenállás jóformán sehol sem volt. Szovjet alakulatokkal eddig nem kerültek a csapataink érintkezésbe.

Almay általában pesszimista és gondterhelt. Szerinte minden attól függ, hogy az aradi támadás, hogyan halad előre. Ha ez nem járna sikerrel, úgy a Nagyenyed irányában indított kétirányú előnyomulás értelmét veszti, azáltal, hogy könnyen bekeríthetik, mert nincs biztosítva a nyugati oldala. De talán van tartalékban erre az esetre olyan politikai terv, ami alkalmas a helyzet megoldására...

— A fegyverszünetre gondolsz? — kérdeztem.

Nem felelt, de az az érzésem, hogy tudott erről valamit, csak nem akart beszélni...

Délutáni jelentések: a rohamtüzérek — jóformán semmi ellenállásba sem ütközve — Tordát megkerülték, nehogy utcai harcokba bonyolódjanak és már Miriszló környékén járnak.

A szemben álló román katonaság önként megadja magát. Egy részük — fegyverüket, sapkájukat eldobálva — a környező falvakba menekül. A rohamtüzéreknek nincs idejük a foglyokkal bajlódni, ezért összeszedésére gyorsan mozgó gyalogos alakulatokat vezényelnek oda. A rohamtüzérek előrehaladása olyan gyorsütemű, hogy a híradók nem tudják követni őket. A jelentéseiket futárok hozzák a hozzájuk legközelebb eső híradókig és azok juttatják el ide.

Veress délelőtt egy páncélautón négy géppisztolyos tábori csendőr kíséretében kiment az arcvonalba és még nem jött vissza. Fónagy sincs itt, tudomásom szerint Bethlenben sem tartózkodik senki sem. Tehát mégsem ott van a főhadiszállás.

Egy elkésett jelentés szerint: a rohamtüzérek trénje Bányabükknél német légitámadás következtében teljesen megsemmisült. Sürgősen pótlást kérnek. Hát ez, hogyan történhetett? Irtózatos kapkodás, hogy ki miben intézkedjen. Most derült ki, hogy itt bent alig van valaki. Majdnem mindenki kiment a vonalakba.

A fárasztó nap után pár órára lefeküdtem...

Szeptember 6. Öt órakor Wass felébresztett és közölte a parancsot: azonnal induljak egy német tehergépkocsi oszloppal Torda irányába összeszedni az eldobott lőszert és fegyvereket. Legénység a Wesselényi Lövészegylet kétszáz lövésze lesz.

Éppen csak lehörpintettem egy csésze kávét, máris jelentkezett az

[21] Ekkor már nem tartozott a 2. hadsereg kötelékébe.

oszlop rangidős gépkocsivezetője. Átmentünk G. német főhadnagyhoz, aki úgy beszélt magyarul, akárcsak én. Majd kurta német parancsok hangzottak el:

— Stahlhelm... Handgranaten... Maschienenpistolen! — Az őrmester bokázott és máris indultunk. Én lettem az oszlop parancsnoka. Tizennyolc tehergépkocsi és ugyanennyi német sofőr, semmi több. Acélsisakról, kézigránátokról és géppisztolyokról szó sem volt.

A színház előtt jó másfél órát kellett várnunk, amíg megjöttek a lövészek. Csupa 16—17 éves gyerek. Arcuk tüzelt a várható „kaland" izgalmától. Nagy nehezen felpakoltuk őket a kocsikra. Én a legelső kocsiba ültem, amelynek vezetője a szóban forgó őrmester volt, aki Sztálingrád alól „jött" Kolozsvárig.

Az úton Felekig sűrű sorokban jöttek velünk szemben a román foglyok. Elnyűtt, fáradt emberek voltak, arcukon leplezetlen ijedtség.

Feleken megálltunk. Az egész falu kihalt volt, a lakosságot kitelepítették. A házak üresek, ajtajuk tárva-nyitva, némelyik tűzhelyen még ott volt a kihűlt étel: a váratlan és gyors kiürítésnek a nyomai. Éhes kutyák, malacok és kecskék kószáltak a házak között, eleség után kutatva.

Amerre szemünk ellátott, gazdátlan fegyverek és lőszer hevert. Vadonatúj lövegek, géppisztolyok, kézigránátok — valamennyi német gyártmány. A közelben 15—20 román katona üldögélt. A rajtuk levő ruhán kívül nem volt semmijük. Amikor hozzájuk értem, egyszerre felugrottak.

— Hová valók? — kérdeztem.

— Nagyszalontára — felelték.

Itt találkoztam M. zászlóssal, ő volt a foglyokat összeszedő különítmény parancsnoka. Hívott, hogy nézzem meg a lőállásokat. A hegy peremén méteres földhányás, tele lőréssel. Itt is temérdek fegyver volt. Az ágyúk csöve a város felé meredezett...

Továbbmentünk. Egy kövön, teljesen elhagyottan egy román alezredes ült. Jöttünkre felállt és tisztelgett, nyilván nem ismerte rangjelzéseinket. Jól beszélt németül. Leültünk mellé a kőre, cigarettával kínáltam. Lassan feloldódva eleredt belőle a szó. Regáti,[22] s mint fiatal hadnagy részt vett Erdély megszállásában. Jó román hazafi, akinek Nagyrománia megszületésével megvalósult az álma. Most — mondta elkeseredett hangon — már nincs semmi értelme az életének. Előbb Beszarábia, aztán Erdély, most pedig egész Románia elveszett, mert ami megmarad belőle az is bolsevista lesz. Feleségét és két gyermekét hagyta Cimpolungban, s ha azok nem lennének, főbelőné magát. Ebben a nagy zürzavarban szinte el sem tudja képzelni, hogy valaha is hazakerülhet... Szerettem volna neki valami vigasztalót mondani, de nem mertem, attól féltem, hogy az őszinte emberi részvét hangja hamissá válik az „ellenség" szájából.

A lövészeim szétszéledtek, s mint láttam, válogatás nélkül felszedtek minden fegyvert s lőszert. Ez nem vezet jóra — gondoltam —, mert a tudatlan gyerkőcök kezében még felrobbanhat egy kézigránát. Nagy nehezen összeszedtem őket és megbeszéltem a német őrmesterrel, hogy addig megyünk előre, amíg csak lehet, és majd visszafelé haladva szedjük össze a fegyvereket.

A románok a feleki tetőről lefelé kanyargó aszfaltutat nagy beton, vas és fa útelzáró akadályokkal tűzdelték tele. Ezek már mind le voltak bontva, fűrészelve, illetve robbantva, úgy, hogy akadály nélkül haladhattunk. Bányabükkig egy katonát sem láttunk.

Bányabükknél találkoztunk egy távíróvezetéket szerelő híradó cso-

22 Az 1919. előtti Romániát nevezték regát-nak, királyságnak.

porttal. Szerintük Torda már a mienk, ily módon nyugodtan mehetünk tovább, ők is Tordáig szerelik a vonalat.

Nem messze innen, a nyílt mezőn furcsa romhalmazra lettem figyelmes. Odamentünk. Kifordult belű marhák, szétroncsolt szekerek, szétszóródott konzervek, kenyér és más élelmiszerek maradványai. A rohamtüzérek trénje. Egy vonatosztályos őrmester őrizte, aki elmondta, hogy nem tudtak hajnalban lépést tartani a lövegekkel, lemaradtak és akkor egy 10—12 gépből álló német kötelék támadta meg őket és tíz perc alatt ripityára lőtte az egész trént. Szerencsére emberéletben nem esett kár. Őt itt hagyták és nem tudja, hogy mitévő legyen. Parancsra vár.

Ronda, elgondolkoztató látvány volt. Hogyan történhetett meg ilyesmi?

Leérve az Aranyos völgyébe, a túri hasadék irányából aknatüzet kaptunk. A becsapódások még elég messze estek tőlünk. A német őrmester mégis azt tanácsolta, forduljunk vissza, mert az út még nincs biztosítva:

— Ő csak tudja, ő járt Sztálingrádnál — gondoltam és parancsot adtam a visszafordulásra.

Hazafelé tartva, egész estig gyűjtöttük a fegyvereket. Lőszerhez nem engedtem nyúlni — a gyerekek miatt. Mind a tizennyolc gépkocsi tele lett fegyverekkel és még rengeteget ott is hagytunk férőhely híján.

Késő este lett, mire visszatérhettem a parancsnokságra. Ott tudtam meg, hogy a bányabükki légitámadás a rohamtüzérek túl gyors előnyomulása miatt történt. A Debrecenből felszálló vadászoknak azt mondták, hogy a Bányabükktől délre fekvő rész még a románok kezén van. A sajnálatos eset tehát tévedésből történt.

Hír szerint a parancsnokló román tábornok is fogságba esett. Szegény Wass a fejebúbjáig tele volt jelentéssel, távirattal, azt sem tudta, hogy mihez kapjon. Segíteni akartam neki, de Bodrogi hazaküldött aludni.

Elmenőben Wass odasúgta nekem, hogy az aradi támadás még nem indult meg. — Mintha fejbevertek volna...

Szeptember 7. Korán jöttem be, hogy leváltsam Wasst, aki immár 36 órája virrasztott. Az éjszaka olyan mozgalmas volt, hogy le sem hunyták a szemüket. A gyalogság éjjel megszállta Tordát, a rohamtüzérek pedig Miriszlónál elérték a Maros vonalat. Ott parancsot kaptak, hogy álljanak meg és várják be a marosvásárhelyi éket.

A Székelyföldről csupa riasztó jelentést kaptunk. Egyre erősödő szovjet nyomás, súlyos elhárító harcok vannak szinte az egész vonalon. Veress és Fónagy odarepültek. A Fónagy szobájába beköltözött a német vezérkari ezredes. Csendes embernek látszik, a térképet nézi szüntelen s közben folyton rátenyerel a csengőre, mire én bemegyek s ő értetlenül néz rám, hogy mit akarok.

Bekötött fejű tüzérszázados kopogtatott be. Miriszlónál sebesült meg. Elmondta, hogy semmi német segítséget nem kaptak. Azt a kevés németet is, ami az arcvonalban volt, folyton ide-oda mozgatták, de úgy, hogy egyszer sem kerültek harcba. Rettenetesen szidta a németeket. Miriszló előtt súlyos harcba keveredtek, ott találkoztak az első komoly román ellenállással. Jelentékeny veszteséget szenvedtek. A tiszt vissza akar menni alakulatához, Bodrogi próbálta erről lebeszélni, de láthatóan nem sok sikerrel.

10-kor parancsot kaptam, hogy a tegnapi oszloppal újra mennem kell, ezúttal Tordáig. Ugyanaz az őrmester, ugyanaz a legénység.

Ma zavartalanabbul haladtunk, 11 óra után néhány perccel be is futottunk Torda főterére, ami tele volt emberekkel. Jóformán egész Kolozsvár itt nyüzsgött, jöttek megölelni a rég látott rokonokat, ismerősöket. A

katonaságnak nagyobb gondja volt, semhogy megakadályozza ezt a civil özönt.

Visszaindulás előtt rövid pihenőt tartottunk. Én bementem egy főtéri vendéglőbe ebédelni. A tulajdonos regáti volt, egy szót sem tudott magyarul, de nagyon előzékeny és igen jó ebédet adott, hozzá pompás enyedi bort is. Fizetéskor jó borsos árat számított, amire megkérdeztem:

— Mennyi ez leiben?

— Leit nem fogadok el, csak „pengo"-t — mondta, elhárítva minden további kísérletet...

Késő délután lett, mire visszaértünk.

Jelentések: a marosvásárhelyi ék találkozott a tordaival. Az aradi támadás még mindig nem indult meg, viszont a szovjet hadsereg nagy erőkkel átlépte a Marost Déva térségében.

Budapesten ma koronatanács volt. Estére futárt várunk repülővel. Küldönc ment Atzél Edéért. Wass holtfáradtan hazament, Bodrogi is...

20 óra tájban megeérkezett a futár — kis alacsony termetű vezérkari százados. Csak úgy sugárzott róla küldetésének a tudata. Hóna alatt nagy karton henger, a kezében pedig egy degeszre tömött aktatáska volt. Veress azonnal fogadta és az összes vezérkari tiszteket behívatta. Nemsokára megjött Atzél is — turista öltözékben. Jelentettem Veressnek, aki rögtön kérette. A tiszteket viszont kiküldte. Ezek az előszobában maradtak és suttogva beszélgettek. Bármennyire is füleltem, egy szót sem sikerült elcsípnem. Keresés ürügyével a fogashoz mentem és ekkor megütötte egy szó a fülemet: *fegyverszünet!* Nem volt időm tovább hallgatózni, mert a vezérkari százados kiszólt:

— Telefonáljon Szamosfalvára, hogy a gép álljon készen, mert azonnal indulok vissza.

Jó félóra telt még el ezután, míg végre a százados elment. Atzél még bent maradt Veressnél, csak jóval a százados után távozott.

Rossz érzésem volt. Amiben ugyanis Atzél benne van, az csak kalandos dolog lehet, a fegyverszüneti ajánlatot azonban mégsem tudom elképzelni. Ilyet csak a kormányzó tehet, mint az összes fegyveres erők főparancsnoka.

Tíz óra tájban Demeter Béla kopogtatott be. Teleki Géza megbízásából akart Veressel beszélni. Bejelentettem, de várnia kellett. Bizalmasan megkérdezte, hogy mit tudok Atzél küldetéséről?

— Semmi pozitívat — feleltem. Erre elmondta saját értesüléseit: Veress fegyverszüneti kéréssel küldte Atzélt a szovjet hadsereghez, aminek az volt az alapgondolata, hogy a jelenlegi kedvezőbb földrajzi pozícióban esetleg olyan feltételekkel lehet megkötni a fegyvernyugvást, ami a jelenlegi határt épségben hagyja. Úgy tudja, hogy ez a kormányzó tudtával történt, aki a mai koronatanács után határozott így. Szerinte — folytatta — reménytelen kísérlet, mert a szovjet túlerejével szemben nem állhat meg a mi hadseregünk, különösen azután, hogy az aradi támadás elmaradt és el is fog maradni...

Bámultam a jólértesültségét!...

Amikor Demeter Béla kijött Veresstől és elbúcsúzott, a kérdő tekintetemre csak legyintett. Ebből aztán megértettem, hogy az ő értesülései jók, következtetései pedig helyesek.

Igen vegyes érzésekkel kezdtem az éjszakát. Egyedül voltam és záporoztak a jelentések. Szovjet támadás itt is, ott is, jóformán mindenütt. A Déva térségében átkelt szovjet erők észak felé nyomulnak. Ez már a nagyváradi összeköttetésünket fenyegeti. Ezen a szakaszon semmi erőnk nincsen, majdnem teljesen nyitott a határ.

Éjfél után jelentette Miriszló, hogy Nagyenyed térségében nagy szovjet páncélos erők gyülekeznek. Mielőtt bevittem Veressnek a jelentést, egy pillantást vetettem a térképre:

— Ezek egycsapásra levághatják a Székelyföldet — állapítottam meg magamban...

— Tehát a Dévánál áttört sereg kettévált — mondta halkan Veress a jelentésbe pillantva, s ami eddig még nem történt meg soha, a térképre mutatva folytatta —, az egyik szárny Arad, a másik pedig Enyed felé fordult. Így legalább csökken az enyedi nyomás — majd váratlanul elhallgatott s én szótlanul távoztam.

Hajnalban újra jelentkezett Miriszló és jelentette, hogy az ott gyülekező szovjet erők zöme északnyugatnak fordult, Enyed térségében csak kis erő maradt és teljes a csend. Kezdeményezés nincs egyik fél részéről sem...

Szeptember 8. Most már az éjszakák egybefolynak a nappalokkal. Csupán rövid órákra lehet hazaszaladni fehérneműt váltani és fürödni.

A ma reggeli lapok közölték a vezérkari főnök jelentését az 5-i támadásról, mint a sorozatos román provokációk reakcióját. *„A Kolozsvár ellen felvonult erőcsoportot részben megsemmisítettük, részben Tordán túlra vetettük vissza."*

Nem értem, hogy miért kell ezt így beállítani? Kolozsvár ellen ugyanis jelentős román erőcsoport nem vonult fel — Olberg német hírmagyarázó szerint a magyar csapatok német rohamosztagok támogatásával stb., stb. —, hát ebből egy szó sem igaz. A Torda elleni hadműveletekben német erők nem vettek részt, leszámítva azt a két páncélost, amely 5-én hajnalban a feleki hegyoldalban keringett. Ez a magyarázat is csak abban a gondolatban erősített meg, hogy a támadás politikai elgondolás alapján indult meg, s talán már kezdetben is kísértett az a lehetőség, amit tegnap Demeter mondott az Atzél küldetéséről.

Ma egy vezérkari ezredes érkezett a parancsnokságra. Az egyik Szovjetunióból visszairányított hadosztály vezérkari főnöke. Marosvásárhelyről jött át, a hadosztályát levitték a Székelyföldre, ott várják a feltöltést, mert nagyon megfogyatkoztak. A kiegészítést Muraközből, Tolnából és Zalából kapják. Panaszkodott, hogy olyan fegyvereket kaptak, amelyeknek a kezelésére a legénység nincs kiképezve, ebből zavar lesz. Mindezt az előszobában és jó hangosan mondta el Kemecseinek...

Parancs ment a csapatokhoz, hogy nem szabad harccselekményeket kezdeményezni, csupán védekezni és azt is a legnagyobb lőszertakarékossággal. Állítólag a gyalogságnál napi húsz töltény a megengedett fejadag...

Az állomásfőnök kopogtatott be, Veressel akart beszélni. Persze hiába. Az előszobában panaszolta el, hogy olyan nagy mértékű a menekülés és a poggyászfeladás, hogy a napi egy vonattal azt nem győzik lebonyolítani. Szucság állomáson kb. 500 német páncélos rakodott ki és ez órákra megbénította az egész forgalmat. Intézkedést kér arra is, hogy az állomáson felhalmozott lőszert szállítsák végre el, mert nem lehet tőle mozogni, de a folytonos légiveszély miatt sem tanácsos tovább ott tárolni. Bevittem az 1. C. osztály főnökéhez, nem tudom mit végzett.

A Székelyföld keleti részétől eltekintve, mindenütt csend van. A Déva térségében átkelt szovjet erők Enyedtől északnyugatra való húzódása tovább tart. Legsúlyosabb a helyzet a háromszéki medencében. Szovjet erők kisebb egységei beszaladtak a határmenti székely falvakba...

Népes civil társaság gyűlt össze Veressnél. Főispánok, képviselők, írók stb. — csupa tollforgató ember. Veress kiáltványt akar intézni Erdély népéhez és ezt tárgyalták meg. A megbeszélés majdnem négy óra

hosszat tartott. Időnként igen szenvedélyes vitává vált, ami még az előszobába is kihallatszott.

Amikor kijöttek, megkérdeztem Botárt, hogy min volt a vita. Ideadott egy gépelt papírt, hogy olvassam el, de ne itt, mert egyelőre titok. Estére találkát beszéltünk meg a Belvárosi Kávéházban, akkor kell, hogy visszaadjam az átadott kiáltványtervezetet. Rögtön elolvastam. Meghűlt bennem a vér, ez képtelenség! Megmutattam Bodroginak is. Ő már tudott róla. Készen kapták Budapestről. Gyorsan lemásoltam, hogy megmaradjon arra az esetre is, ha nem adnák ki, amire Bodrogi szerint — erős remény van, mert egyhangú tiltakozás fogadta a tervezetet. Veress Pestről kért utasítást, hogy mitévő legyen.

FELHÍVÁS ERDÉLY NÉPÉHEZ!

Az ország biztonsága, az ezeréves föld védelme parancsolólag megkövetelte a magyar haderő védelmi harcát. A honvédség csapatai a Legfelsőbb Hadúr parancsára harcban állnak az ország elpusztítására felvonult szovjet és az áruló román haderővel. Hogy a kapott feladatok megoldására készen vagyunk, máris megmutattuk: azóta is hatalmas német és magyar erősítések érkeztek. Minden erő és reménység megvan a honvédségben, hogy akaratát az ellenségre kényszerítse.

Az arcvonal esetleges hullámzása, egyes területek átmeneti kiürítése senkit sem tévesszen meg. Erre főképpen egyes harcok eredményes vezetése érdekében van szükség. Erdélyt megtartjuk és meg is fogjuk tartani. Kötelez erre az ezeréves múlt, támogat ebben a harcban a történeti jog és diadalra vezet a magyar katonai ősi erény. Nem állunk ebben a harcban egyedül, mellettünk van a német birodalom harcban edzett hatalmas ereje.

E harcot azonban csak akkor tudjuk eredményesen végigharcolni, ha Erdély lakossága nemre, korra és egyéb körülményre való tekintet nélkül támogatja a harcoló honvédeket és hős szövetségesünket. Csak így győzhetünk!

Félelemre, aggodalomra nincsen ok; csak azt a népet lehet megtörni, amely elvakult, siránkozó, anyagias és önvédelmi harcra képtelen. Erdély lakossága a történelem során számtalanszor tanújelét adta harcos szellemű, vitéz magatartásának. Mint a keleti bástya hős katonái nemegyszer történelmi mértékkel mérve is csodálatosan cselekedtek.

Sajnos ez a szellem — főképpen a megszállás alatt folytatott magyartalanítás eredményeképpen — megkopott.

Az ellenség ezt a magyartalanítást tudatosan, minden eszközt felhasználva és bármennyire is sajnálatos bár, de eredményesen végezte. Ma, amikor a Dunántúl, a Duna—Tisza-közének fiai vérüket ontják a szent erdélyi föld védelmében, addig itt Erdélyben valami, az összmagyarságtól különálló különleges szellemiség szemlélete alakult ki, ami idegen a magyarság öntudatától.

A magyaros gondolkozáson kívül az önbizalom szenvedett erős csonkítást; ha élni akarunk, akkor ezt a lelkiállapotot azonnal le kell vetnünk. Minden erdélyi magyar férfi, nő a szennyes kötelék alól felszabadulva, új lélekkel, minden erejével, minden eszközzel, fizetséget nem kérve álljon a harcoló hadsereg sorába. Kapott feladatát vonakodás nélkül, azonnal hajtsa végre, ha nem kapott, akkor keressen magának, mert van elég.

Ne engedje senki az árulók szájából harsogó hamis híreket a lelkéhez! A rémhírterjesztőket a törvényes módon juttassa a megérdemelt sor-

sukra. A vakrémület az ellenség szövetségese s a legnagyobb veszedelem. Tekintsen Budavára felé, kövesse az emberfeletti munkát végző parancsnokokat, akiknek egy feladata van: Erdélyt, ős örökségünket minden erővel, minden eszközzel megtartani. Így éljetek, így gondolkozzatok és így cselekedjetek!

Dálnoki Veress Lajos vezérzeredes,
a 2. hadsereg parancsnoka.

Elszomorító írásműve ez a butaságnak és a gőgnek. Így megsérteni az erdélyi magyarságot, méghozzá egy kiáltványban — megbocsáthatatlan...

Az állomáson két székely szekeres szállítja csigalassúsággal a lőszert, mert a honvédségi teherautók a tisztek bútorait menekítik, s ezért a honvédeknek csak napi 20 töltényt szabad ellődözniük. „... Erdély lakossága nemre, korra és egyéb körülményekre való tekintet nélkül..." álljon helyt és ugyanakkor vérig sértik...

A KSZV jelentette, hogy a Szucságon kirakott német páncélosok ismét bevagonírozták és Várad irányában távozni akarnak.

— Na tessék, itt a német segítség!

Estefelé megjött Atzél is. Holtfáradt, piszkos és sáros volt. Veress azonnal fogadta, de tíz perc sem telt el, már jött is ki. A tábornok ezután Kemecseit hivatta be, a nyitvafelejtett ajtón keresztül hallottam, hogy reggelre szovjet támadás várható. Nagy sürgés-forgás támadt...

Egy altábornagy jött. Ha jól értettem a nevét, Kovács hadosztályparancsnok. Bodrogival tárgyalt arról, hogy szeretné az öreg szüleit elhozatni Miriszlóról, ehhez kér segítséget. Bodrogi nem tudott mit csinálni, mert nem volt embere. Végül Wass vállalkozott, hogy elmegy az öregekért, ha kap gépkocsit. Bodrogi szerzett egy Polszki Fiátot a vonatosoktól. Wass nemsokára el is indult két tábori csendőrrel. Én bent maradtam.

Jelentés: Gyalu és Körösfő között kisebb támadás volt, amit egy német gyalogszázad segítségével visszavertek. Ezek szerint az Enyed felől kanyarodó erők már elértek ide...

Wass elindulása előtt még felszaladtam a kávéházba és visszaadtam Botárnak a kiáltványtervezetet. Megkérdezte, mi a véleményem róla? Kertelés nélkül megmondom neki.

— A tanácskozáson is ez volt az egyhangú vélemény, amit Veress továbbított Pestre, és megígérte, hogy a válasz megérkezéséig a felhívást nem publikálja — mondta.[23]

Találkoztam a kávéházban Demeterrel is. Bámulatos az értesültsége. Már tudta, hogy az Atcél útja eredménytelen volt, csupán a hajnali támadás hírét hozta...

Amint visszamentem, a sötétben több katonai teherautót láttam: bútorokat és ládákat rakodtak. A bámészkodók közül valaki megjegyezte:

— Menekülnek a patkányok a süllyedő hajóról.

Egy másik:

— Édes Erdély itt vagyunk, hogyha baj van itthagyunk...

Ha jó katona volnék, közbe kellene lépnem, de hát igazuk van — gondoltam és továbbmentem.

Zimmermann ma felkeresett és bizalmasan közölte, hogy a németek lassanként minden erejüket Debrecen térségébe vonják vissza. Ők is megkapták a készülődésre a parancsot. Az egészségügyi alakulataik már hol-

[23] Később a kiáltvány, ha javított és enyhített formájában is, de megjelent és nagy felháborodást keltett.

nap indulnak is. A sétatéren levő alakulatok még az éjjel elhagyják a várost. Elbúcsúzott, mert — mint megjegyezte — lehet, hogy erre már nem lesz alkalma...

Távozása után elővettem az újságokat. Románia hadiállapotban levőnek nyilvánította magát velünk szemben.

Eddig mi volt, ha nem hadiállapot?

Éjfélkor Veress kiment az arcvonalba, Kemecsei kísérte el. De vajon hol van Fónagy? Már napok óta nem láttam. Talán Bethlenben? Tudtommal ott már semmi sincs. A szobájában most már állandóan a német tanyázik, de nincs sok dolog vele.

Szeptember 9. Az éjszaka elég nyugodt volt. Reggel felé jelentés érkezett: a Székelyföld peremén túlerejű szovjet és román seregek támadásba indultak, csapataink elkeseredett harcban állnak velük.

Hét óra tájban megjött Wass. Elhozta a két öreget, nem akartak jönni, csak hosszas rábeszélésnek engedtek. Amikor elindultak, nem is nagyon távoli tüzérségi harc zaját hallották, az ágyúk torkolattüze is jól látszott nyugat felől. Torda előtt meg kellett állniuk, mert lőtték az országutat.

Nyolc óra után jelentések özönével árasztottak el bennünket: Az egész Maros vonalán megindult a szovjet támadás, a Székelyföld déli csücskében visszavonulóban vagyunk. Úgy látszik, A. információja jó volt.

Délben felhívott Kemény és megkérdezte, hogy megnyissák-e 11-én a színházat?

— Veress még nincs bent — mondtam —, ha megjön, jelentem és a választ közlöm.

Irtózatos fáradtság fogott el, majd elaludtam az íróasztal mellett. Bodrogi elküldött lefeküdni. Közben telefonált a bátyám, hogy ki kellene menni Tordára megnézni, mi van a rokonsággal. A gázgyár kocsijával indultunk el. Közben légitámadást kaptunk, egy kukoricásban rejtőztünk el.

Tordán minden csendes, csak a magyar csapatok vonulnak dél felé végeláthatatlan sorokban és a németek — visszafelé. Itt is pakolnak az „ejtőernyősök".[24]

Este jelentettem Veressnek a Kemény kérdését.

— Feltétlenül meg kell nyitni a színházat. Mond meg neki, olyan erők állanak a rendelkezésemre, hogy egész Erdélyből kiverem az ellenséget. Semmi ok sincs arra, hogy a polgári életben valami zökkenő álljon be.

Alig léptem ki, jelentést kaptam: a két Küküllő völgyében egyre súlyosodnak a harcok és Nagyszebentől északra irtó erővel támadnak a szovjet csapatok. A Székelyföldön a németek megkezdték a rugalmas elszakadó hadmozdulataikat.

— Tehát ezek azok az erők?

A katonai helyzet a Székelyföld szempontjából kritikus, tájékoztatott M. ezredes.

— Én inkább úgy látom, hogy tragikus — jegyeztem meg irónikusan.

Ma itt járt Teleki Béla is. Úgy hírlik, hogy bejelentette azt a szándékát, hogy a fejlemények hatására felveszi a kapcsolatot a munkásság vezetőivel.

Szeptember 10. Ma sokat kellett szaladgálnom a városban — hiábavaló ügyekben. Ily módon keveset voltam bent, de ahhoz eleget, hogy megtudjam a jelentésekből: a Székelyföld déli része teljes egészében a

[24] A néphumor ejtőernyősöknek nevezte a Magyarországról jött tisztviselőket.

szovjet hadsereg kezén van és a Brassó térségében levő erőikkel egyesülve támadnak északi irányban.

A jelentések Tordától délre is súlyos elhárító harcokról számolnak be. A repülőtevékenység is megélénkült. Jóformán minden este vannak berepülések — elhárítás meg sehol. Emiatt itt mindenki aggódik, mert a parancsnokság óvóhelye kicsi, szűk és nem is valami bizalomgerjesztő.

Tanácskozás folyik arról, hogy a parancsnokság átköltözik a MÁV Üzletvezetőség óvóhelyére és arról is, hogy bizonyos katonai szerveket, amelyek nem okvetlenül függenek össze a harcokkal, hátra telepítenek.

A sok székely álmütyür helyett inkább építettek volna egy bombabiztos óvóhelyet.

Az egész Maros vonalán áll a harc, csupán Marosvásárhelytől délre és a tordai részeken csendesebbek, de azért súlyosak. Miriszló még a mi kezünkben van, de már azt is támadják.

Újabb jelentés szerint Gyalutól nyugatra erős román kötelékek törtek be és elvágták a Nagyváraddal való országúti és vasúti összeköttetést.

Az egész parancsnokság megbolygatott méhkas lett. Minden erővel helyre akarják állítani ezt az összeköttetést. Ezért egyre-másra mennek a parancsok. A tordai térségből vezényelnek át csapatokat. Kolozsvárról minden épkézláb katonát odairányítanak. Egy német tábori csendőrszázad is odament már.

A hivatalos hadijelentés csak ma közölte a szeptember 5-i eseményeket — ma, amikor már mindenki tud arról.

A 6. Szovjet Harckocsihadsereg Világostól Gyulafehérvárig mindenütt elérte a Maros vonalát.

Szeptember 11. Ma volt a színházi évad megnyitása, és tekintettel arra, hogy tegnap megérkezett a kultuszminiszter rendelete, mely szerint a színházat azonnal át kell telepíteni Budapestre, ma egész napra szabadságot kaptam, hogy elrendezhessem ottani dolgaimat.

A színházban nagy volt a fejetlenség. Aki maradni akar, kapott három havi fizetést, aki nem, azt a színház különvonaton viszi, nyilván csak Zilahon át, mert a váradi vonal el van vágva.

Este megvolt a megnyitó előadás. „Az első" című darabot adták, Págerrel, igen gyér közönség előtt. A katonák költözése, a színház áttelepítésének a híre pánikot idézett elő.

Szeptember 12. Az újságok ma közölték Veress Lajos közleményét, amelyben tudtul adta, hogy egyes „nem hadifontosságú katonai intézményeket" az ország belsejébe telepítettek át, nehogy útjában legyenek a harci eseményeknek. Ez azonban senkit se ejtsen tévedésbe, ez csak szükségszerű és szokásos intézkedés. „Erdélyt megvédjük és megtartjuk" — a szokásos szósz. Az emberek erre már csak legyintenek.

A Gyalutól nyugatra áttört román erőket súlyos harcok árán sikerült a határon túlra visszavetni. A nagyváradi út bizonyos elővigyázatossági intézkedések betartása mellett ismét járható — de csak katonai járművek részére.

A németek is elhagyták a várost. Zimmermann be sem tudott jönni elbúcsúzni, csak telefonált.

Délben egy őrnagy érkezett Gyaluból. Részt vett a harcokban. Mint mesélte, ádáz csata volt. Háromszor cserélt gazdát az országút, mert a románok mindig újabb erősítéseket kaptak. Most már a Meleg-Szamos völgyében vonulnak vissza és így az út biztosítottnak látszik. Sok vérbe került ez a támadás mindkét részről.

Az aradi támadás pedig még mindig nem hallat magáról. Sehogy-

sem megy a tartalékos fejembe, hogy miként lehet egy egységes hádítervet végrehajtani, amelyiknek az egyharmada már a startnál nem létezik.

A parancsnokságon serényen folyik a csomagolás. A főnök szobája már üres, ott pakolnak, de nem tudom, hogy mit.

Hamarosan megtudtam a nagy csomagolásnak, ha nem is tartalmát, de a célját, ugyanis parancsot kaptam, hogy másnap induljak a ládákkal Budapestre és azokat a Lánchíd u. 8. szám alatt adjam át M. ezredesnek. Útirány Nagyváradon át. Amennyiben a váradi út mégsem volna járható, úgy Nagyesküllő—Debrecen. Ha nem tudnék Budapestre eljutni, úgy a debreceni hadtestparancsnokságon kell a szállítmányt leadnom. Indulás holnap reggel hétkor gépkocsival.

Este elbúcsúztam Bodrogitól. Búcsúzóul átadott egy dátum nélküli leszerelési jegyet, arra az esetre, ha esetleg nem tudnék visszajönni. Töltsem ki a dátumot és tekintsem magamat leszereltnek. Meghatott a figyelmessége, amiben némán az volt, hogy ne jöjjek vissza, szereljek le. Még megkérdeztem, hogy polgári személyt vihetek-e magammal?

— Kire gondolsz? — kérdezte.

— A feleségemre — válaszoltam. Megengedte és azt mondta, be fogja írni a menetlevélbe.

Rohantam haza csomagolni . . .

Szeptember 13. Egész éjjel csomagoltunk, illetve latolgattuk, mi is legyen az, amit két bőröndben elvihetünk. Nagy gondban voltunk, nem tudtuk elhatározni, mit mentsünk meg, miután mindenünk ittmarad és aligha lesz mód arra, hogy valaha is visszakapjuk.

Már fél hétre bementem. Ott várt az autó, egy 1500-as fekete Fiat, vezetője egy Takács nevű gépkocsizó honvéd.

Gyors búcsúzás — akitől lehet. Wasstól nem tudtam elköszönni, mert még nem volt bent. Ezt nagyon sajnáltam, mert az elmúlt pár hét alatt igen megkedveltem ezt a komoly, egyszerű és igen mélyérzésű talpig férfit.

Mire otthon is felpakoltunk és lakáskulcsainkat is leadtuk a bátyámnak, elég sok idő telt el. Féltíz lehetett, amikor elhagytuk a várost.

Gyaluban csendőrőszemek állítottak meg, kérték a papírokat. Rendben voltak, mehettünk tovább. Érdeklődésemre azt felelték, hogy az út Nagyváradig biztosítva van. Ott újra érdeklődjem, mert úgy hallották, hogy a püspökladányi út járhatatlan.

Szótlanul és gondterhelt szívvel mentünk tovább.

Gyalu után már látszottak a harcok nyomai. Árokba fordult különféle járművek, eldobott fegyverek és a mezőkön temetetlen hullák. Egy kisebb csoport paraszt egy csendőr felügyeletével szedte őket össze, egy másik csoport pedig tömegsírt ásott. Csúnya látvány volt.

Takács közben elmesélte, hogy Pápáról került Szászfenesre a gépkocsizókhoz. Pápán a repülőknél szolgált. A történeteiből azt vettem ki, hogy minden hájjal megkent fickó. Az autóhoz egyébként nem sokat értett, mert Körösfő után defektet kaptunk, és ha nem jön szembe egy teherautó és nem segít rajtunk, talán még most is ott állanánk. Így is vesztettünk legalább egy órát.

Dél lett, mire elértük Nagyvárad első házait. Szörnyű rombolást vittek végbe itt is a június 2-i bombázók. Amíg mentünk a város központja felé, a Körös-part hosszában alig láttunk épen maradt házat.

Itt is igazoltattak. Miután túl voltunk rajta, elmentünk ebédelni Balaskó bácsihoz. Utána elszaladtam a parancsnokságra. A Berettyó-

újfalu—Debrecen—Füzesgyarmat utat ajánlották, mert a karcagi út zsúfolva volt visszavonulókkal és menekültekkel.

Alig hagytuk el Váradot, egész Borsig az árokba fordult és kiégett német páncélosok sorfala között mentünk. Egy pillanatra megálltunk, hogy megtudakoljuk, mi történt? Három német katona ült az árok szélén. Ők mesélték el, hogy tegnap délután három angol repülőgép mélyrepülésben megtámadta és addig lőtte az oszlopot, amíg az egészet fel nem gyújtotta. Hárman maradtak meg a legénységből és most parancsra várnak.

Orrfacsaró volt a hullabűz.

Berettyóújfaluig elég mozgalmas volt az út, de innen Debrecenig jóformán alig találkoztunk járművel.

Késő délután értünk be Debrecenbe és úgy döntöttünk, hogy ott éjszakázunk a rokonságnál. Még ha akartunk volna, akkor sem mehettünk volna tovább, mert a Péterfia utca kellős közepén a kezemben maradt a sebességváltó karja. A törött darabon jól látszott a régi törés és a friss hegesztés nyoma. Nem messze találtunk egy javítóműhelyt. Azt ígérték, holnapra megcsinálják. A ládákat és a bőröndöket egy kézikocsival szállítottuk el.

A jelekből ítélve, itt még senki sem gondolt a menekülésre. Vacsora után légiriadó volt. Alig értünk le a pincébe, máris zuhogtak a bombák. A pincének csak egy kis fa ajtaja volt, ami minden légnyomásra kinyílt. Pokolian bombáztak, de még kínosabb volt hallgatni az odaszorult aszszonyok és gyerekek sírását-jajgatását.

Tíz óra felé kis szünet következett, de a riadót még nem fújták le. Kimentem a ház elé. Olyan volt az éjszaka, mint holdtöltekor lenni szokott. Köröskörül a „sztalingyertyák" százai világítottak. Nemsokára újból hallani lehetett a visszatérő gépek zúgását. Ismét megkezdődött a bombázás.

Éjfél lett, mire lefújták a riadót és feljöhettünk a pincéből. Minden háznak, így a mienknek is betörtek az ablakai — de egyéb kárt nem tapasztaltam...

Szeptember 14. Reggel elindultam a hadtestparancsnokságra jelenteni, hogy ittrekedtem. Szörnyű látvány tárult a szemem elé. A Nagyerdő fái között szétlőtt, szétbombázott katonai és polgári teherautók tömege. A Péterfián igen sok házat ért találat. A városháza tüzét már eloltották, de a szemben levő épület még égett.

A szovjet légierő két hullámban támadta a várost. A németek — és menekültek is — Nagyerdőben rejtőztek el, ezért dobtak oda is bombákat.

Sajnos az autójavítót is találat érte, most takarítják a romokat és kisebb gondjuk is nagyobb volt az én törött sebességváltómnál.

— Talán holnapra — biztattak.

A parancsnokságon igen barátságtalanul fogadtak. Hallani sem akartak a ládák átvételéről, de még az ideiglenes megőrzéséről sem...

A rokonok kiköltöztek a halápi szőlőjükbe. Így hát mi is odamentünk. Egy ismerős vitt ki bennünket autóval, magunkkal cipelve a ládákat is.

A sofőr bevonult a vonatos laktanyába. Előtte megbeszéltük, hogy másnap délben találkozunk az autójavító műhelyben — ha nem lesz riadó.

Halápon jóleső csend és nyugalom fogadott bennünket. Felüdülés volt számunkra a debreceni zűrzavar után. De ez csak estig tartott. Nyolc óra után körös-körül kigyulladtak ismét a „sztalingyertyák". Nagyvárad—

Nyíregyháza—Szatmár—Karcag felől világítottak. Messziről úgy látszott, mintha mindmegannyi kis karácsonyfa volna. Lenyűgözően szép és egyben borzalmas látvány volt, mert az ember nem akarva is tudta, hogy mit jelentenek.

Hamarosan itt is elszabadult a pokol. Borzalmas erejű légitámadás kezdődött Debrecen ellen. Mi mégis úgy éreztük, mintha minden a mi fejünk felett történt volna. A gépekből nem láttunk egyet sem, csak az irtózatos dübörgésüket, fegyverük kattogását hallgattuk. Hirtelen kigyulladt egy gép, először azt hittük, hogy ez is egy újabb „sztalingyertya". De hamarosan dugóhúzó módra kezdett egyre gyorsulva zuhanni, s úgy tűnt, hogy éppen a fejünkre. Kis idő múltán egy hatalmas robbanást hallottunk, de elég messziről. Ebből tudtuk meg, hogy az égő gép tőlünk távolabb zuhant le. Eddig azt hittem, hogy a kis debreceni pincében végigélt bombatámadásnál nincs borzasztóbb. De azt hasonlítani sem tudom a szabadban töltött néhány órához. Sokszoros volt a dübörgés, a lárma, és az ember szinte minden idegszálában érezte a védtelenségét. Halápon ugyanis nem volt pince, ahova menekülni lehetett volna, legalább a hang elől.

Szeptember 15. A kisvonattal bementem a városba. Ijesztő kép fogadott. Rombolás mindenfelé. Az emberek viszont már a romokat takarították. Elmentem az autóért. Már készen volt, de nem nagyon ajánlták, hogy útnak induljak vele, mert mindene rossz. Csodálkoztak azon, hogy miként tudtam ezzel a rozoga csézával Kolozsvártól idáig baj nélkül eljutni.

— Valahogy lesz — mondtam és vártam a gépkocsivezetőt, aki csak nem jött. Végül üzenetet hagytam neki — ha jelentkezik —, jöjjön ki Halápra, hogy indulhassunk tovább.

A visszafelé vezető úton három gumidefektet kaptam. Kettőt megcsináltam, s miután a harmadik majdnem a célnál ért, lyukas gumival zötyögtettem be az udvarba a kocsit.

Szeptember 18. Három napig semmi feljegyzésre érdemes dolog nem történt. Esténként megismétlődött a szokásos „sztalingyertyás" támadás, de már nem voltak olyan erősek, mint a korábbiak. Naponként bementem a városba. A gépkocsivezetőmnek egyébként nyoma veszett. Kerestem a vonatosoknál, ott nem tudtak róla. Az volt az érzésem, hogy magánszorgalomból leszerelt. Nem jelentettem eltűnését, mert ha elkapják, még baja lehet — és most már olyan mindegy, hogy egy honvéddel több vagy kevesebb...

Az egész város tele van menekültekkel. Rengeteg a kolozsvári ismerős. Szobát még aranyért sem lehet kapni. A Bika Szálloda előcsarnoka, étterme tele van menekültekkel, akik széken, asztalon vagy a földön fekve töltik az éjszakát. Várják, hogy vonattal mehessenek tovább, de ez egyelőre reménytelen...

Halápon, úgyahogy rendbehoztam a kocsit és kimentem az országútra kipróbálni. Még egy kilométert sem haladtam, máris két gumidefektet kaptam. Egyet megcsináltam nagy kínnal, a másikat nem tudtam. A köpenyt kitömtem szalmával és úgy mentem vissza.

Ez az autó egyre reménytelenebb. Más megoldást kell találni — vontam le a végkövetkeztetést és bementem ismét a városba. Most tudtam meg, hogy a szeptember 13-i légitámadásnak igen sokan estek áldozatául...

A hadtest nem tudott gépkocsit adni. A véletlen segített. Egy régi ismerősöm ugyanis hajlandó volt kölcsönadni az öreg Fordját — be-

csületszóra és egy hétre —, ha az ő holmiját is elviszem. Vállaltam, csakhogy innen elkerüljünk. Másnapra beszéltük meg az indulást.

Szeptember 19. Korán reggel bementünk a városba kisvasúttal és felpakoltunk mindent az öreg Fordra. Elég ütött-kopott jószág volt, nem csodáltam, hogy a katonaságnak nem kellett...

Indulás előtt még jelentkeztem a hadtestnél. Ott találkoztam egy főhadnaggyal, ő szólított meg, mondván, hogy ismer, Veress előszobájában látott.

— Ez lehet — mondtam. Azt mesélte, hogy Tordát már elfoglalták az oroszok és ott megálltak.

— Na, akkor Kolozsvárnak sincs sok hátra — gondoltam.

Óhatig simán ment minden, a rossz rázós úton a Ford, ha nem is sebesen, de haladt. Itt hallottuk, hogy a tiszafüredi hidat állandóan támadják a szovjet repülők, talán már fel is robbantották. Némi tanácskozás után északnak fordultunk, hogy a tiszacsegei réven keljünk át a Tiszán.

A révész csak hosszas rábeszélésre vállalkozott, attól tartott ugyanis, hogy az autót nem bírja el a kis komp. Én viszont biztosra vettem, hogy az átszállítás díját akarta felemelni — és nem is tévedtem.

A túlsó parton meredek kaptató volt, de a Ford remekül legyűrte. A Tisza jobbpartján rengeteg ember dolgozott. Kapával, ásóval, csákánnyal lövészárkokat és tankcsapdákat ástak.

A Kárpátok „bevehetetlen" erődjei után ezek a homokbuckák nevetségesen hatottak.

Dűlőutakon végre visszavergődtünk a miskolci műútra és simán mentünk egész Gödöllőig. Ott vettem észre, hogy a benzinem elfogyott, de nem is lehetett tovább menni, mert Budapesten légitámadás volt.

Egy nyugdíjas vasutasnál kaptunk éjjeli szállást. Jólesett a tiszta ágyban lepihenni ennyi izgalom után.

Szeptember 20. Benzint sehol sem tudtam szerezni. Így a HÉV-vel bementünk Pestre. Vittük a cuccunkat is. A feleségemet a nagyanyjánál helyeztem el.

Nagy nehezen találtam egy kiskocsis embert, aki borsos áron hajlandó volt a katonai ládákat átfuvarozni Budára.

A Lánchíd utcában nem találtam Almayt, nem tudták megmondani azt sem, hogy mikorra jön vissza. Várni nem akartam, így átadtam egy századosnak a ládákat, azzal, hogy azokat kizárólag Almaynak lehet kiadni. Aláírta az elismervényt. Pestre nem tudtam visszamenni, mert ismét légiriadó volt.

Otthon rövid eszmecserét folytattunk, végül elhatároztam, hogy másnap visszatérek Gödöllőre, a föld alól is szerzek benzint és visszaviszem a Fordot. Hogy aztán mi lesz, azt majd döntse el a sors...

Szeptember 21. Korán reggel kimentem a HÉV-vel Gödöllőre, szerencsémre akadt egy német őrmester, aki adott két kanna benzint.

Délben már Poroszlón voltam. Miután a németek Tiszafürednél felépítették a pontonhidat, így arra mehettem.

Amikor a hídhoz értem, a németek éppen akkor zárták le a kelet felé irányuló forgalmat. A rend ugyanis az volt, hogy egy órára nyugat felé, egyre pedig kelet felé nyitották meg a hidat — ha nem jött közben valamilyen katonai alakulat, mert akkor csak az közlekedhetett.

A Tisza túlsó partján szinte beláthatatlan tábort pillantottam meg. Szekerek, hintók, kézikocsik és temérdek ember várt indulásra. Végre elindultak, de a tülekedésben a tömeg megrekedt a híd feljárójánál.

Magyar és német csendőrök próbáltak rendet teremteni, ami csak jó sokára sikerült, s az áradat újra megindult.

Szívfacsaró látvány volt. Itt egy kis leányka húzott egy gyerekkocsit, alig bírt vele, úgy meg volt pakolva. Ott egy öregasszony vitte a hátán a szegényes kis motyóját. Utána elegáns dáma fehér glasszékesztyűben hajtott két szekérbe fogott almásszürkét. A szekéren, párnák között, idős ember feküdt. Mögötte egy öreg paraszt két sovány tehenet hajtott. Az arcokon kétségbeesés és az elsírt könnyek nyoma.

Az innenső parton csak egyedül várakoztam. Kívülem ugyanis nem volt senki, aki kelet felé akart volna menni. Már alkonyodott, mire mögöttem felsorakozott még négy-öt német jármű és akkor áteresztettek.

A túlsó parton még mindig akkora volt a menekülttábor, mintha azt senki sem hagyta volna el. Egész úton Debrecenig szakadatlan sorban özönlött az istenadta nép: ki szekéren, kocsin, kerékpáron stb. — ki meg gyalog. Hova megy ez a temérdek ember? — töprengtem.

Már egészen besötétedett, mire Debrecenbe értem. A város szélén őrszem állt és feltartóztatott. Nem lehetett behajtani, mert légitámadás volt. Messziről hallatszott a gépek búgása, de becsapódást nem észleltem. „Sztalingyertyák" sem égtek.

Tízkor lefújták a riadót, indulhattam tovább. A sötét városban alig találtam meg az utat. Ha felgyújtottam a reflektort, valaki rögtön rámordított, hogy oltsam el.

Végre célhoz értem és lefeküdhettem, csak úgy ruhástul, de álom nem jött a szememre. Nem tudtam szabadulni a tiszafüredi menekülttábor hátborzongató látványától...

Szeptember 22. Reggel elmentem a parancsnokságra tájékozódni, hogy mik a lehetőségek a továbbutazásra, illetve a Pestre való visszatérésre. Szóba sem álltak velem. Úgy kezeltek, mint egy bolondot, aki nem tudja, hogy háború van és szünetel a közlekedés.

Teljesen tanácstalan voltam. Legokosabb lenne leszerelni — gondoltam —, de csak katonaruhám volt. A nyílt parancsom is érvényét vesztette, mert a százados annak a hátán igazolta Pesten a ládák átvételét.

Elindultam a Bika Szálló felé, abban a reményben, hogy ott jó pénzért hátha kínálkozik valami lehetőség.

A kolozsvári menekültek már mind szétszéledtek, helyüket mások foglalták el — de éppen olyan tömegben. Itt találkoztam Strack konzullal és a feleségével. Felmentették és hazarendelték. Nem mondták, de láttam mindkettőjükön a félelmet attól, mi vár rájuk.

Találkoztam M. városi tisztviselővel, a kávéházból ismertem. Tőle tudtam meg, hogy mi minden történt Kolozsvárott azóta, hogy eljöttem.

Tordát valóban elfoglalták a szovjet csapatok, de ott megálltak. Két napja jöttek el a város egyik személykocsijával, de addig semmi sem történt, ami arra engedne következtetni, hogy Kolozsvár eleste a küszöbön állana. Közeli fegyverszünetről rebegett. Igaz, hogy a hivatalok jó részét már hátratelepítették, a Nemzeti Bank is csomagol, de a hadseregparancsnokság még ott van. A színház személyzete már régebben eljött, most a felszerelést csomagolják, mert egy egész különvonatot kaptak ennek az elszállítására. Persze csak Désen át és nagy kerülővel lehet ezt lebonyolítani, mert bár Várad még magyar kézen van, a Kolozsvárral való közvetlen összeköttetést — mind a vasútit, mind az országútit — elvágták.

Megkérdeztem, ő mit csinál itt? Várja, hogy az autó visszajöjjön Budapestről és akkor megy azzal Kolozsvárra — válaszolta. Ezt is olyan kelletlenül, hogy óvakodtam megkérdezni, mi az útjuk tulajdonképpeni

célja. Egy gondolatot mindenesetre sugallt, éspedig azt, hogy — ha lehet — visszamegyek én is Kolozsvárra és a színház vonatjával megmentek az ottmaradt ingóságainkból amennyit tudok, illetve amennyit csak lehet.

Elmondtam neki a tervemet, az ő részéről ennek nincs semmi akadálya — mondta —, de ez nem tőle, hanem a sofőrtől függ.

— Mikorra várja vissza a gépkocsivezetőt? — kérdeztem.

— Délutánra, és ha megjön másnap indulunk — válaszolta.

Nem mertem elmozdulni a Bika Szálló előcsarnokából, nehogy elveszítsem őt szem elől.

Néztem a folyton hullámzó és a rémülettől, fáradtságtól elkínzott menekült embereket. Ezeknek még jó — gondoltam —, mert van pénzük, és jó pénzért a Bikában is meghúzhatják magukat. De mi van azzal a sok ezer és ezer szegénnyel, akik szintén a kezükbe vették a vándorbotot? — töprengtem magamban...

Léptem-nyomon katonai őrjáratok igazoltattak — szökevényeket kerestek, a Bikában. Ebből arra következtettem, hogy a dezertálás akkora arányú már, hogy a kevés rendelkezésre álló katonát is nyomozásra kell felhasználni.

Öt óra tájban megérkezett az autó. A sofőr látásból ismert és készségesen vállalta, hogy elvisz Kolozsvárra, sőt még más utast is keres a negyedik helyre, de hiába, erre nincs jelentkező. Egész csődület támadt körülötte és fantasztikus összegeket kínáltak neki, ha vállalja a budapesti fuvart. Már-már meginogni látszott, de aztán győz benne a józan belátás, hogy itt már nem lehet napokat vesztegetni és neki is családja van Kolozsvárott. Megbeszéltük, hogy másnap hajnalban indulunk.

Sikerült az egyik személyzeti szobában egy keskeny kis ágyra szert tenni. Hamar lefeküdtem, hogy a hajnali indulás előtt aludjak is valamit...

Szeptember 23. Alvásról azonban szó sem lehetett, mert csak úgy nyüzsögtek a poloskák, mintha Hajdú megye összes férgei itt adtak volna találkát egymásnak. Reggel tudtam meg, hogy az egész szállodát megszállták ezek a félelmetes vérszopók...

Öt órakor indultunk el. A tervezett útirány: Nagykároly—Szilágysomlyó—Kraszna—Csucsa. Megjegyzem, hogy tudomásom szerint a váradi út el van vágva, tehát nem biztos, hogy mehetünk Csucsának. Azt a választ kapom a sofőrtől, hogy ő is érdeklődött és egy kollégája biztosította, hogy ott még szabad az út, s mivel az jó állapotban levő betonút, hamarabb hazaérünk.

A már annyira ismert halápi úton mentünk. Jobbra-balra a ritkás erdőcskékben német páncélosok százai rejtőzködtek, de az országúton alig volt valami mozgás.

Vámospércs előtt lerongyolódott orosz hadifogoly-csoporttal találkoztunk, géppisztolyos németek kísérték őket. Szomorú látvány volt a sok kiéhezett, rongyos ember.

Szaniszlónál feltartóztattak egy órára, mert nyugat felé vonuló német oszlop foglalta el az egész utat. Ezek sem néztek sokkal különben ki, mint az imént látott foglyok. Nagyon zord volt az arcuk, ki tudja, hogy honnan és mióta jönnek?

Tíz óra lett, mire beértünk Nagykárolyba. Az utcákon rengeteg katona, honvédek, német csak mutatóban akadt közöttük. Az út szélén temérdek fogatolt jármű állt.

Tájékozódtunk. Nyugodtan mehetünk Tasnád felé — mondták —, de az óvatosság nem árt, mert a szovjet gépek állandóan ellenőrzik az or-

ságúti forgalmat. Mentünk tovább, de egy gépet sem láttunk a levegőben.

Szilágysomlyón megtudtuk, hogy Csucsa felé nem lehet menni, mert az utat elvágták. Zilahnak fordultunk, itt ismét a menekülők áradatába ütköztünk. Csak lassan tudtunk haladni. Egy kis pihenőre meg is álltunk, hogy bekapjuk a magunkkal hozott szalonnát és kenyeret.

— Innen már csak nyolcvan kilométer van hátra, ha nem jön közbe semmi, másfél óra alatt célhoz érünk — jegyezte meg a sofőr.

A tempót nem lehetett tartani. A Meszes kanyarjaiban utászok dolgoztak. Útlezáró akadályokat, tankcsapdákat építettek. Sok apró megállással és girbe-görbe vonalban tudunk csak haladni, úgyannyira, hogy öreg este lett, mire elértük Kardosfalvát. Meg is kellett állnunk, mert Kolozsvárott légiriadó volt.

Tizenegy órakor végre megállt a kocsi a lakásom előtt, kinyújtóztathattam elgémberedett tagjaimat. A háziak úgy néztek rám, mint egy hazajáró lélekre, nem akarták elhinni, hogy visszajöttem.

Híreket szerettek volna hallani, de nem sokat magyaráztam, hanem gyorsan lefeküdtem.

Szeptember 24. Reggel első utam a parancsnokságra vezetett. A város képe igen megváltozott. Alig járt ember az utcán. Amikor a vashídon átmentem, látom, hogy német utászok éppen aknákat helyeznek el alatta.

A parancsnokság épülete néhány találatot kapott és majdnem üres volt. Csak a gazdasági hivatal maradt a helyén. Itt mondták meg, hogy a tábornok és a törzskara átköltözött a MÁV Üzletigazgatóság óvóhelyére.

Érdeklődtem a helyzet iránt, de ezek nem sokat tudtak. Ezért útközben betértem a kávéházba hírekért.

A kávéházban alig lézengett néhány vendég, ismerőst nem is találtam, tehát a megbízható hírközpont megszűnt, de annyit azonban mégis megtudtam, hogy a polgármester és néhány vezető városi tisztviselő még a helyén van.

A MÁV óvóhelyre csak különleges igazolvánnyal lehetett belépni, ilyen pedig nekem nem volt. Hosszas magyarázgatás után az ügyeletes tiszt megértette, hogy szegről-végről idetartozom és beengedett.

Az első ember, akibe ütköztem Bodrogi volt. Úgy nézett rám, mint aki nem akar hinni a szemének.

— Megőrültél? — rivallt rám szinte durván.

Aztán elmeséltem neki a történteket, a sűrű fejcsóválásból azt vettem ki, hogy megértett, s talán ez volt a leghelyesebb, amit tehettem.

Körülnéztem. Hát ez nem a korábbi parancsnokság — állapítottam meg magamban. Zsúfolt volt az egész óvóhely, asztalok egymás hegyénhátán, távírászok, telefonosok serege dolgozott. Egyik asztalon egymásra rakott térképek, néhány vezérkari tiszt ott foglalatoskodott. Az egyik sarokban a Veress íróasztala. Éppen egy német tiszttel tárgyalt. Nem mehettem oda jelentkezni.

— Nem is szükséges — mondta Bodrogi —, mert a kegyelmes annyira el van mostanság foglalva, hogy nem ér rá az ilyen formaságokra. Ha már itt vagy, maradj, ha akarsz — tette hozzá — és segíts nekem...

Wass már leszerelt.

Megtudtam, hogy a távollétem alatt megindult az aradi támadás, de Aradon túl néhány kilométerrel elakadt és a 3. hadsereg visszavonulóban van Mezőhegyes térségében. A Székelyföld majdnem teljes egészében szovjet kézen van. A dés—zilahi vasútvonal még szilárdan a mienk és ez az egyetlen közlekedési útja Kolozsvárnak. Torda térségében a szov-

jet erők lassan húzódnak észak felé és ott a honvédség súlyos elhárító harcokat vív. Németek itt sehol sincsenek.

Egymás után jöttek a küldöncök, futárok — vitték-hozták a jelentéseket és a parancsokat. Közben megszólaltak a szirénák, de elég hamar lefújták. Csak egyes gépek repültek be a város fölé.

Bodrogi délután elküldött, hogy készítsem elő a holmink elszállítását. Mire a színházhoz értem, már senkit sem találtam ott.

Ez holnapra marad — gondoltam.

Szeptember 25. Reggel sikerült Nagy doktorral[25] beszélni, aki készségesen vállalta, hogy korlátolt mennyiségben elviszi az ingóságainkat, de ne legyen túl sok, mert mindenkinek kell helyet biztosítani, hogy mentse a legszükségesebb és legértékesebb dolgait. Ezt megértettem és megegyeztünk két nagy ruháskosárban.

Lementem az óvóhelyre és jelentettem Bodroginak, hogy mit végeztem. Előbb a magam dolgát intézzem el és ha azzal készen vagyok, csak akkor jelentkezzem újra — adta ki az utasítást.

Szeptember 29. Három napba tellett, amíg összeválogattam, becsomagoltam és kiszállítottam a bőrgyári vágányon álló teherkocsikhoz azt a két kosárnyi holmit, amiről azt hittem, hogy azok a legszükségesebbek és a legértékesebbek. Bútort semmit sem vittem. De még így is nehéz volt fuvarost kapni, aki elszállítsa a két kosarat.

Utána bementem a parancsnokságra. Nagy újság, hogy 26-án a tordai térségben ellentámadásba mentek a honvédek és sikerült az előretört szovjet erőket mintegy tíz kilométerrel hátrább vetni és ott megmerevedett a front. Veress újabb erősítéseket vezényelt oda. Viszont 26-a óta Makó—Mezőhegyes—Szarvas—Nagyvárad vonal a szovjet csapatok birtokában van. Bizakodó a hangulat, hogy a tordai sikerrel javult és még javulni fog a helyzet...

Jött az állomásfőnök. Veressel akart sürgősen beszélni. Jelentettem. Visszatértem óta most beszéltem először a tábornokkal. Úgy fogadta a jelentésemet, mintha nem is lettem volna tíz napig távol, pedig biztosan tudott a küldetésemről...

Az állomásfőnök panaszkodott és segítséget kért. Elszökdösnek az emberei, mindenki pánikba esett és menekülni akar, már alig tudja valamennyire is ellátni azt a nagy forgalmat, ami most már csupán egy vasúti vonalra korlátozódott. Ha így megy tovább, egy vonatot sem fog tudni továbbítani. Azt vártam, hogy erre kitör az égiháború, haditörvényszék, felkoncolás és miegymás. De nem ez történt.

— Nyugtasd meg az embereidet, hogy nincsen semmi aggodalomra ok. Olyan erők állnak a rendelkezésemre, hogy egész Erdélyből kiverem az ellenséget — mondta.

Mintha már hallottam volna egyszer ezeket a szavakat...

A továbbiakban elmondta Veress, hogy az ellenoffenzíva jól halad előre és hamarosan Kolozsvár ismét nyugodtan alhat. Utasított, hogy menjek a főnökkel és segítsek neki megnyugtatni az embereket. Halkan megjegyeztem, hogy a rendfokozatom adta tekintély erre aligha lesz elegendő, magasabb rang, több tekintély... Erre odaszólította F. vezérkari századost és parancsot adott, hogy jöjjön ő is velünk.

Gépkocsival mentünk ki az állomásra — végig a kihalt utcákon. Amikor az állomásra értünk, megszólaltak a szirénák. Igyekeztünk az óvóhelyre, ami a júniusi támadás óta csak karikatúrája volt önmagának. Elöl a százados, utána én, legutolsónak az állomásfőnök.

[25] A színház gazdasági főnöke.

A százados a nagy rohanásban megcsúszott a megrongált lépcsőn és hanyatt vágódott. Hogy a megingott tekintélyt helyreállítsa, szigorúan felelősségre vonta az állomásfőnököt, hogy még nem csináltatta meg a lépcsőt.

— Alig van emberem arra, hogy a váltókat állíttassam és lebonyolítsam ezt a pokoli forgalmat, nemhogy a lépcsőt csináltassam meg — volt az egyszerű válasz, és ezek a hős vasutasok, akik másfél hónapja szinte szünet nélküli bombázások közben végzik a nehéz munkájukat, nem tudták elrejteni a mosolyukat.

A támadás után — csak egy gép volt ezúttal is — összehívtuk a vasutasokat és ott a százados megkísérelte, hogy — miként a gazdája — az ellenoffenzíva erejével öntsön lelket a csüggedőkbe. Ahogy elnéztem ezeket a fáradt vasutasarcokat, nem láttam a legkisebb jelét sem annak, hogy a százados biztatása eredményes lett volna.

Ezután a tiszt meg sem várt engem, gyorsan beült a gépkocsijába és elhajtatott.

Én még maradtam egy darabig, elbeszélgettem az állomásfőnökkel és csak délután mentem vissza...

Nagy sürgés-forgás volt. Minden asztalnál pakoltak. Veress már nem volt bent. Bodrogi azzal fogadott, hogy a parancsnokság még az éj folyamán átköltözik Tasnádra, itt a leszerelési jegyem, de most aztán igazán szereljek le. Ha akarok, velük mehetek és onnan majd csak találunk valami alkalmatosságot, amivel feljuthatok Pestre.

— Köszönöm — mondtam. — Leszerelek, de nem megyek veletek. Majd csak akad valami mód, hogy eljussak innen, ha más nem, a színház vonatja. Ez utolsó lehetőségként még mindig rendelkezésemre áll.

— Amint gondolod — volt a válasz és elbúcsúztunk.

Zsebemben a leszerelési jeggyel, lassan bandukoltam hazafelé. Levetettem az egyenruhát s felakasztottam a fogasra a kardom mellé, ami csak egyszer volt a derekamon, amikor laktanyaügyeletes voltam.

Civilruhát öltöttem s most már a mundér gátlása nélkül, civil fejemmel gondolkodtam el azon, hogy vajon mi is történhetett azalatt, míg mi az állomáson voltunk, hogy a győzedelmes ellenoffenzíva helyett a Tasnádra való átköltözés következett be?

*

Itt véget is ért a „katonai" naplóm. Ezután is lejegyeztem a napok eseményeit, de ezeknek már semmi katonai vonatkozásai nincsenek, hacsak az nem, hogy sok milliomodmagammal játékszerei lettünk annak, amit úgy hívnak, hogy *„HÁBORÚ"*.

Welser Tibor

SZEMLE

„A STRATÉGIA VÁLSÁGA" A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A közelmúltban Perjés Géza tollából egy célkitűzésében újszerű és figyelemre méltó értekezést olvashattunk. Címe: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650—1715). A munkát a maga egészében Rázsó Gyula már méltatta folyóiratunkban.[1] Én Perjés Géza írásának egyetlen, bennünket, katonákat különösen érdeklő fejezetéhez, „A stratégia válságá"-hoz szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni.

„A stratégia válsága" az értekezés utolsó, XII. fejezete. Úgy érzem, mintha a szerző mindazt, amit eddig a megelőző fejezetekben olvastunk tőle, azért írta volna, hogy levonhassa belőle e címszó szerinti tömör következtetést: munkájának ez a termése, koronája. Az a benyomásom, hogy ha Perjés ezt a termést kissé tovább érleli magában, illetve a probléma hadtudományi, társadalmi összefüggéseit elmélyíti, munkája még jobban sikerült volna. Ám ez mit sem von le úttörése értékéből.

Vegyük szemügyre mindjárt magát „A stratégia válságát". Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a szerző *eddigi* fejtegetésének sűrített lényegét — amivel egyébként egyetértünk — ez a fejezet is tartalmazza, és így ugrásunk: in medias res, nem esik az érthetőség rovására.

Lássuk először az eddigiek lényegét.

A XVII. század második felének háborúiban a megnövekedett létszámú — 200 000—500 000 fős — hadseregek élelmezése roppant nehézségbe ütközött. A problémákat lényegében az okozta, hogy „... a hadseregek számszerű fejlődése messze megelőzte a termelési eszközök fejlődését, és túllépte azt a határt, ami mellett az adott ellátási, szállítási és vezetéstechnikai adottságokat tekintve, a hadseregek még megbízhatóan elláthatók és vezethetők lettek volna."[2]

Ámde a jól működő élelmezés — és most a szerzőnek a lényegből leszűrt *következtetéseire* térek rá[3] — voltaképpen a stratégia egyik fontos eszköze. Ha az élelmezés nehezen vagy rosszul működik, azt a hadászat sínyli meg: eszközei elégtelenné, hiányossá válnak. Az idült elégtelenség pedig *válságba* sodorja a hadászatot. Ez történt a szóban

1 Lásd: Hadtörténelmi Közlemények 1963. évi 2. sz. 286—291. o.

2 Lásd *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 15—16. o.

3 A szerző következtetéseit zömmel saját szavaival ismertetem, anélkül, hogy idézőjelbe foglalnám őket. Ezt a megértést elősegítő fogalmazás érdekében teszem.

forgó korban. A válság abban nyilvánult meg, hogy a háborúk politikai célja, valamint az alkalmazott és a tárgyi körülmények folytán egyedül alkalmazható stratégia között törés állt be; a stratégia nem tudott megfelelni a politika által támasztott — note bene clausewitzi követelményeknek.[4] A kor hadvezérei ugyanis e követelményeket — noha azok, nevezetesen az ellenség haderejének megsemmisítése, országának elfoglalása és akaratának megtörése — már akkor is elképzelésük középpontját alkották, éppen a stratégia eszközeinek elégtelensége folytán, nem tudták megvalósítani, és kényszerülten a „korlátolt célú" háborúhoz, a „kifárasztó", manőverező stratégiához folyamodtak.

Nem tudták megvalósítani elképzelésüket, mert:

1. Élelmezési nehézségekre visszavezethetően, a háborúk dinamikája nem vezetetett szükségszerűen a csatához, hanem attól inkább elvezetett. Az összecsapás helyét ugyanis nem pusztán a harci, hanem az élelmezési helyzet és körülmények szabták meg, ami persze már eleve nagyobb kockázattal járt és csatakerülésre, illetve arra csábított, hogy a felek az ellátás megnehezítésével, az utánszállítási vonalak elvágásával — manőverezéssel — törekedjenek egymás hadseregét megbénítani. Ha pedig harcra került sor, az élelmezés nehézségei a győztes fél számára legtöbbször lehetetlenné tették a siker kiaknázását, az üldözést. De még, ha az ellenfél hadseregét, mindezek ellenére sikerült is volna megsemmisíteni:

2. Döntést egy hadjárat alatt nem lehetett kicsikarni. A XVII. század második felében ugyanis ősztől tavaszig szinte lehetetlen volt nagyobb létszámú hadseregek ellátását biztosítani, nyáron pedig csak kereken 30 nap maradt az előnyomulásra,[5] ami napi 20 km-es menettel számolva, mindössze 600 km-t jelent. Mindez igen kevés ehhoz, hogy a szóban forgó korban bármelyik állam, bármelyik ellenfelének országát elfoglalhassa, viszont túl sok ahhoz, hogy óriásira megnyúlt utánpótlási vonalát biztosíthassa. Az idő és térbeli korlátok, valamint a döntő csata megvívásának és kihasználásának — az 1. pontban vázolt — akadályai kizárták, hogy egy-egy hadjárat döntő eredménnyel végződhessen.

3. Mindent összevetve tehát, a szorosan vett hadvezetésen belül, az élelmezésből eredő nehézségek csökkentették a stratégia lehetőségeit a döntés kivívása szempontjából. Amilyen mértékben csökkent a döntés lehetősége, ugyanolyan mértékben nyúlt el a háború. Így azonban fokozódtak az élelmezés nehézségei, következésképpen egyre mélyült a stratégia válsága.

Eddig a szerző következtetései.

Most pedig a magam hozzáfűzéseire térek rá, és azokat három kérdés köré csoportosítom:

1. Beszélhetünk-e önállóan a hadászat válságáról? Ha nem:
2. a hadművészet terén milyenfajta válságok alakulhatnak ki?
3. Krízis-e valóban a „Stratégia válsága"?

1. Önállóan a hadászat válságáról nem beszélhetünk.

Talán közhelyként hat már, ha mondom, mégsem kerülhetem el, hogy meg ne említsem az igazságot: a hadászat a harcászattal együtt

[4] A szerző gondolatait Clausewitznek a háború céljáról és lényegéről írt elvi fejtegetésein keresztül világítja meg, anélkül azonban, hogy a XVII. század stratégiájáról alkotott konkrét véleményével a legkisebb mértékben is egyet értene vele.

[5] Ezt a szerző gondos aprólékossággal kiszámítva, rendre be is bizonyítja.

— manapság a hadműveleti művészettel is közösen — a hadművészet része; elválaszthatatlanok egymástól, egybekapcsolódnak, kiegészítik, ilyeténképpen ki is segítik egymást a teherviselésben. Nehéz volna pontosan felmérni, hogy mikor, melyiknek van nagyobb része a győzelemben vagy vereségben. Az a fejlődéshez, no meg a helyzethez és a körülményekhez mérten, sőt hadjáratonként és ezen belül alkalmanként is változik. Bizonyára innen van az például, hogy a XVII. század második felétől — úgy tűnik — a manőverező hadászaté a nagyobbik rész, a XVIII—XIX. század fordulóján pedig neves szakemberek esküdtek rá, hogy minden a harcászat körül forog. A maga idejében persze általában kinek-kinek igaza is volt, de nem úgy a dolgok összefüggésében, tehát magában a hadművészet egészében. Itt már jobban kiviláglik az egymástól elválaszthatatlan részek váltógazdálkodása. De kitűnik az egyedül a XVII. század második felének hadviseléséből is. Hiszen a hadászat talaján termett „válság"-ok: az élelmezési nehézség, voltaképpen legott a harcászat sajátjává *is* vált. Ráadásul nem is akármilyenné, hanem fölöttébb fontossá, mert ha az ütközetre — minden ellenkező tendencia ellenére — mégis sor került, az könnyen a harcászat számára kedvezőtlen körülmények között történhetett, amikor is — teszem azt az ütközet helyét illetően — a harcászat az élelmezés javára engedményekre, valószínűleg előnytelen kompromisszumra kényszerült. A hadászat tehát nem teljesíthette egyik alapvető, a harc lehető legkedvezőbb feltételeinek megteremtésére vonatkozó feladatát, és így a harcászat már eleve, abban az időben alig behozható hátránnyal indult a küzdelembe. Amde korántsem ez volt a harcászat egyedüli nehézsége. Akadt annak a hadművészet egészére *visszaható* — és a szerző által nagyon mostohán kezelt — baja bőven. Hogy mást ne mondjak: a tűz és a mozgás egymásbakapcsolódó és egymást kiegészítő megszervezése és fenntartása terén, közismerten — nekünk szinte elképzelhetetlen — nehézségekkel küzdött úgyannyira, hogy akár egy „taktika válsága" fejezetre is telne belőlük. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy maga a — szerző szerint válságba jutott — hadászat sietett bajba jutott első számú eszköze, a harcászat segítségére, és ha már a tárgyi — élelmezési — okokból eredően, az ütközet lehető legjobb feltételeit nem volt módjában mindig biztosítani, úgy segített legalább rajta, ahogyan abban a korban éppen tudott; manőverezéssel igyekezett ellenfelét megfosztani ugyanattól: elvágta utánpótlási bázisától. Ime, így maga a manőverező hadászat is közelebb került valamelyest hozzánk.[6]

A hadművészet részeinek elválaszthatatlan összeforrottságát tovább is szemléltethetném. Azt gondolom azonban, hogy ennyi is elég a meggyőzéshez. Ha tehát a következőkben egyedül a hadászat válságáról beszélnénk, önmagunkkal kerülnénk ellentmondásba.

2. Ha a hadművészet — és vele a hadászat — terén mindenáron válság, krízis után akarunk kutatni, úgy azt a történések három fajtájával kapcsolatban fedezhetjük fel:

a) *A háborúnak, mint történelmi kategóriának megszűnésével kapcsolatban.*

6 Természetesen korántsem akarom a manőverező hadászat létjogosultságát egyedül erre a haditevékenységre leszűkíteni, illetve feltűnését csak az élelmezési nehézségekre visszavezetni. Hiszen a manőverezés voltaképpen a hadművészet fejlődésének természetes következménye és ameddig a harcnak minél kedvezőbb körülmények között, minél eredményesebb megvívására irányul, illetve nem rekeszti ki eszközei közül a harcot — haladó jellegű. Csak az öncélú manőverezés torzult „manővrírozássá", methodizmussá.

Ez akkor következik be, amikor egyrészt a háború az osztályok elhalásával kapcsolatban társadalmilag fölöslegessé válik, másrészt szakmailag lehetetlenné lesz, az emberiséget létében fenyegető roppant arányú tömegpusztítás miatt; amikor tehát a háború felemészti önmagát, és vele a hadművészet is megszűnik. Ez az elmúlás krízise, és mintha manapság meg is indult volna már.

b) *Az osztálytársadalmak idején, a társadalmi rendek őrségváltásával kapcsolatban.*

Ez akkor jön létre, amikor a termelőerők jellege és a társadalmi viszonyok közötti jól ismert ellentmondás minőségi változásban, egy *új társadalmi rendben* oldódik fel. Ilyenkor a fejlettebb gazdasági és társadalmi rend — lévén a hadművészet annak függvénye — más, ugyancsak fejlettebb, erőiben és eszközeiben, tehát lehetőségeiben, célkitűzéseiben és tartalmában is új hadművészetet teremt, és az új felváltja a régit. Mindkettőnek megvan tehát a maga társadalmi rendjéhez fűződő élete; vele, az általa teremtett feltételek eredményeként jön létre, bontakozik ki, tetőzik, majd hanyatlik és tűnik le.

Hogy a szóban forgó korszakból induljak ki, azt gondolom: a kapitalizmus hadművészetének csíráit a hanyatló feudalizmusban éppen itt valahol a XVI., illetve a XVII. század dereka táján, az első polgári forradalmak — Hollandia, Anglia — és az abszolút monarchiák — Svédország, Franciaország — megszilárdulása idején kell keresnünk. A manufaktúrák segítették hódító útjára a kapitalizmus sajátos munkavégző képességét, a kémiai energiát, és Orániai Móric, Gusztáv Adolf és Cromwell öntudatos katonái hoztak friss mozgást, lendületet, több népi, nemzeti tartalmat a hadviselésbe. A kapitalizmus hadművészetének kibontakozása a XVIII—XIX. század fordulóján, a francia polgári forradalom háborúiban indult meg elemi erővel, és a XX. század első harmadára eső tetőzésébe, az első világháború idején, kétségtelenül belevegyült már a hanyatlás is, párhuzamosan vele, a második világháborúban pedig feltűnnek az új szocialista hadművészet hajtásai. Látjuk tehát, hogy válságra, pontosabban: a hanyatló feudalizmushoz fűződő hadművészet válságának kirobbanására a francia polgári forradalom idején, a feudalizmus és kapitalizmus világméretű őrségváltásával kapcsolatban került sor, és a kapitalizmus hadművészete válságának létrejöttét az állásharcba merevedett első világháború derekától kísérhetjük nyomon.

c) *Rossz politikával vagy ugyanolyan hadvezetéssel, avagy mindkettővel kapcsolatban.*

Ilyen akkor következik be, amikor a politikus vagy hadvezér, avagy mindkettő célkitűzései nincsenek összhangban a lehetőségekkel és az eszközökkel. Ez az emberi gyarlóság krízise és az ilyen válságoktól, no meg a nyomon követő katasztrófáktól hemzseg a történelem.

Összegezve: A válságok első és második fajtája objektív okból ered, a harmadik magában az emberben rejlik.

3. „A stratégia válsága" nem krízise a hadművészetnek és így a hadászatnak sem. Azt nem sorolhatjuk be a hadművészet válságfajtáinak egyik csoportjába sem. Egy hanyatló gazdasági és társadalmi rend adta élelmezési nehézségekről, tehát objektív okról lévén szó, besorolásra csak a két első fajta jöhetne tekintetbe, de válság szempontjából a XVII. század második felében még egyiknek sincs itt az ideje.

Ne kössük azonban magunkat az általam meghatározott válság-

kategóriákhoz, hanem induljunk ki magából a válság fogalmából, és némi kerülővel ugyanide lyukadunk ki.

A válságot az elégedetlenségek és a hiányosságok, az ellentmondások és az ellentétek belső kiéleződése idézi elő, maga a válság pedig a rendszeres életműködés megzavarásában, megbénulásában nyilvánul meg és jóra vagy rosszra fordulásban, győzelemben vagy vereségben, életben vagy halálban oldódik fel. Hogyan illik mindez a XVII. század második felének hadművészetére?

Elsősorban meg kell állapítanunk, hogy a válságfolyamat kétrészes: elmélyülésből és feloldásból, vagyis jóra vagy rosszra fordulásból, tehát *minőségi változásból* áll. Igaz, maga a második rész már nem krízis, de elválaszthatatlan tőle, nélküle a válság képe befejezetlen. Ez utóbbival a „stratégia válságá"-nak szerzője adós maradt.

Vitathatatlan, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek pusztulása, illetve fejlődésünknek a megnövekedett hadsereg-létszámokhoz viszonyított elmaradása, nemkülönben a vezetésnek és szervezésnek az élelmezésüggyel kapcsolatos készületlensége és hozzá nem értése, no meg az ilyen talajon rendszerint elburjánzó korrupció olyannyira megnehezítette a hadseregek élelmezését, hogy megzavarta a hadvezetés egész életműködését. Minden az élelmezés körül forgott; mellette nemegyszer még maga a harc is háttérbe szorult. Ez — úgy tűnik — maradéktalanul kimeríti a válságfolyamat első részének fogalmát. A hadművészet azonban úgy-ahogy, részben a raktárélelmezés rendszerével, részben — kétségtelen — önmaga korlátozásával — nevezzük azt akár korlátolt célú háborúnak, akár manőverezésnek stb. — megbirkózott az élelmezési nehézségekkel; nem bénult meg, hanem megzavart életműködése ellenére is *életképes* maradt. Az eredmény pedig „...ha a korszak háborúit együtt nézzük — állapítja meg Perjés —, Európa hatalmi és politikai struktúrájának teljes átrendezése lett."[7] Ha tehát az ellenség leverése nem is sikerült, az akaratrákényszerítés a maga módján bekövetkezett.

Ekként a hadsereg-létszámok emelkedése és a mezőgazdasági termelés elmaradása közötti ellentmondást kompromisszummal bár, de áthidalták. És ez — ameddig a raktárélelmezést, valamint a vele kapcsolatos manőverezést egy reális cél elérése érdekében objektív okok kényszere váltotta ki — haladásszámba is ment. *A haladás pedig nem válságba jutott társadalom szülötte.* — Mégis, mintha ez a kompromisszum lenne a feudalista társadalmi rendhez fűződő hadművészet válságának előhírnöke. *Nem válság még*, talán válságjelenségnek sem mondható, de félmegoldás és a gyengeség jele; sejtetni engedi, hogy a kapitalista hadviselésre jellemző nagyobb hadseregek porondra lépésével még számos más, egymást öregbítő elégtelenség és ellenmondás vár megoldásra, mint amilyen — hogy csak a legfontosabbakat említsem:

— a létszámgyarapodás és a hadseregek oszthatatlansága (szervezési elégtelenség);

— a tűz pusztító ereje és a harcrend kalodaszerű zártsága;

— a tűz- és lökőerőt szolgáltató harcrendi formák különfélesége, és nem utolsósorban:

— az idegen zsoldos és a háborúk népi, nemzeti célja közötti ellentmondás.

A válság tehát a többi között ezeknek az ellentmondásoknak a feltűnésével és kiéleződésével a XVIII. században indult meg, és megoldása

7 *Perjés Géza:* i. m. 164. o.

kompromisszum helyett minőségi változásra, új társadalmi rendre várt.

De józerével el sem képzelhető, hogy a hadvezetésnek e fölötte sokrétű és bonyolult művészetnek a válsága *egyedül egyetlen eszköze* elégtelenségéhez fűződjön. Igaz, az sem képzelhető el, hogy egy kor hadművészete válságba sodródjon gazdasági és társadalmi rendje nélkül.

Vonjunk le mindjárt ebből egy másik következtetést is: egy kor, korszak hadművészetének életrevalóságát vagy válságát nem mérhetjük a gazdasági és társadalmi viszonyoktól függetlenül *mindig állandó* mértékkel. Van hadművészet, amelyik az ellenség megsemmisítését, országának meghódítását is győzi, és van, amelyikből egy-egy tartománynyira futja csupán; utána erőt kell gyűjtenie, hogy ismét nekigyűrkőzhessen. A megsemmisítés mércéje gazdaságilag és társadalmilag megalapozott, tehát helyes — teszem azt — a napóleoni háborúkba torkolló francia forradalmi hadjáratok idején. Akkor a hadművészet életrevalóságát, illetve válságát nem is dönthette el más, mint az ellenfél teljes leverése. Akkor ennek megvoltak a gazdasági és társadalmi feltételei, s ez az új társadalmi rendhez fűződő hadművészet javára és a réginek kárára be is következett. A XVII. század második felében azonban — olvastuk — hiányoztak a feltételek hozzá. Következtetésképpen nem volna reális, ha e korszak hadművészetét válságosnak bélyegeznénk csupán azért, mert az a hadművészettől általában elvárható maximális követelményeknek, tárgyi alap híján, nem tudott eleget tenni, jóllehet politikusai és hadvezérei titkon kacérkodtak vele. E maximális követelmények akkor, mint elképzelés — fenntartással[8] — ösztönzésül szolgálhattak a minél jobb eredmény elérésére, de ma éppen tárgyi hiányosságuk miatt, összehasonlítási alapként sem értékesíthetjük őket.

* * *

„A stratégia válsága" csalóka téma. Első olvasásra úgy tűnik, könnyen megbirkózik vele az ember. Később azonban egyre inkább rádöbben, hogy korántsem ilyen egyszerű az ügy. Sok, a XVII. század második felének hadvezetési gondjait messze meghaladó problémát vet fel, tele buktatóval, sőt zsákutcával is. Önmagam leszűkítésének eredményeként — ha úgy tetszik, mintegy vitaindítónak — írtam e néhány oldalt. Perjés Géza munkája megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk gondolataival.

Monoszlai Gyula

[8] „A politika célkitűzésének a háborúra káros hatása... lehet, ha a hadieszközöktől és rendszabályoktól indokolatlan, nem a mivoltuknak megfelelő hatást vár. (Clausewitz: A háborúról, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 2. köt. 449. o.

M. M. Malahov ezredes:

MAGYARORSZÁG ÉS KELET-AUSZTRIA FELSZABADÍTÁSA

(A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Katonai Kiadója, Moszkva, 1965. 295 o.)

A nagy évfordulók mindig fokozottabban irányították a történészek figyelmét egy-egy történeti esemény felé. Ez történt hazánk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából is. Folyóiratunk előző száma már két olyan hadtörténeti műről adott ismertetést, amelyek hazánk felszabadításának közvetlen eseményeivel foglalkoznak.[1] E munkák sorát jelentősen gazdagítja Malahov, jeles szovjet hadtörténész orosz nyelven megjelent könyve. A szerző szerényen katonapolitikai jegyzetnek nevezi írását, olvasása során azonban kitűnik, hogy ennél többről van szó. A magyarországi felszabadító hadműveletek részletes leírása mellett bemutatja az olvasónak, hogyan alakult az ország politikai helyzete a második világháború kezdetétől a felszabadító harcok befejezéséig. Annak ellenére, hogy ezek a politikai helyzetképek a magyar olvasó előtt nem ismeretlenek, s ily módon nem adnak számára új adatokat és értékeléseket, mégis hasznosnak tartjuk, mert a nem magyar olvasó is megismeri belőle országunk háború alatti politikai problémáit.

A könyv felépítése eltér az eddigi, ugyanezzel a témával foglalkozó munkák felépítésétől. A kiadvány három fejezetre tagozódik. Az első fejezet 1944 októberétől — a szovjet csapatok támadásának megindulásától — 1945. február 13-ig, Budapest felszabadulásáig tárgyalja az eseményeket. Mint látjuk, Malahov nem az egyes hadműveletek lefolyása alapján építette fel munkáját. Ennek magyarázata valószínű abban van, hogy a szerző — bár külön beszél a budapesti hadműveletről is — a két támadó hadműveletet egységes egésznek tekinti. Bár ezzel elvileg egyet lehet érteni, véleményem szerint azonban ilyen monográfikus feldolgozásban — a világosabb tagoltság érdekében — helyesebb lett volna a két támadó hadműveletet külön fejezetben tárgyalni.

A második fejezetben a szovjet csapatok balatoni védelmi hadműveletről ír. Az eddigi munkákhoz viszonyítva ez is újszerű. Abban, hogy ezt a hadműveletet a szerző külön fejezetben vizsgálja, bizonyára az a szándék vezette, hogy kiemelje a szovjet csapatok *utolsó védelmi hadműveletét* a Nagy Honvédő Háborúban. A magam részéről ezzel a megoldással teljes egészében egyetértek.

Tartalmilag a harmadik fejezet is eltér az eddigi hasonló jellegű munkáktól. Malahov ugyanis ebben a fejezetben a hadművelet történetét

[1] *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965., valamint A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964.

annak befejezéséig tárgyalja (a bécsi támadó hadművelet), s nem fejezi be az események ismertetését április 4-ével, hazánk felszabadulásával. Ez a felépítés is helyeselhető, hiszen e hadműveletnek hazánk nyugati felének felszabadítása csak az egyik részét képezi. Egyébként Malahov már a könyv címében is jelzi, hogy a szovjet—német arcvonal déli szárnyán 1945 tavaszán lezajlott események vizsgálatát nem kívánja Magyarország felszabadításával befejezni.

Malahov az első fejezetben bemutatja Magyarország politikai fejlődését a második világháború kezdetétől 1944 végéig. Ennek során ő is felteszi a már sokak által felvetett kérdést: mi az oka annak, hogy bár a magyar nép szabadságszerető, az elnyomók elleni ellenállás mégsem bontakozott ki olyan mértékben, mint más népeknél. Válaszol is rá, de igen szétfolyóan. Fő okként az uralkodó osztályok által szított sovinizmust és demagógiájukat emeli ki, amelyekkel megtévesztették a magyar népet. A terrorról, amely a fasizmusnak ugyanolyan módszere volt a haladó erők ellen, mint az előbb említettek, elnagyoltan ír. A szerző ugyanakkor kissé idealizálja a baloldali erők, mindenek előtt a Magyar Kommunista Párt tevékenységének lehetőségét. A többi politikai pártról adott értékelése sem meggyőző. Fejtegetéséből úgy tűnik, mintha a Kisgazdapárt haladóbb lett volna, mint a Magyar Szociáldemokrata Párt. Az ellenállási mozgalom kibontakozását gátolta még — mint, ahogy arra a szerző is rámutat — az a tény is, hogy Anglia és az Amerikai Egyesült Államok késlekedtek a Horthy-fasizmus elleni hadüzenettel, miután az megkezdte a háborút a Szovjetunió ellen.

A 2. Ukrán Front 1945. október 6-án megindult támadó hadművelete előkészítésének elemzésekor a szerző kiemeli azokat a sajátosságokat, amelyek ezt az előkészítő munkát jellemezték. Többek között: a hadművelet szervezését még a folyamatban levő előző hadművelet idején; a front arcvonalának az átlagosnál szélesebb kiterjedését; a csapatok feltöltetlenségét, valamint azt a nagyigényű politikai felvilágosító munkát, ami abból fakadt, hogy a front csapatai három ország területén tartózkodtak. Malahov nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket a front csapatainak gépkocsikon való utánszállítása területén szereztek a hadművelet előkészítése idején.

Malahov könyvének nagy erénye, hogy a nem magyar olvasó számára is betekintést nyújt a magyar ellenállási mozgalom tevékenységébe. A lehetőségekhez képest részletesen ír a különböző partizáncsoportok és a Budai Önkéntes Ezred harcairól, s néhány portrét is közöl az ellenállási mozgalom egyes vezetőiről — Nógrádi Sándor, Szőnyi Tibor és Yariházi Oszkár — és harcosairól.

A hadműveletek igen részletes és pontos leírásaiba szervesen és jól illeszkednek bele azok a hősi példák, amelyeket a szovjet katonák a hazánk felszabadításáért vívott harcok során hajtottak végre, s amelyért a legmagasabb szovjet kitüntetést, a Szovjetunió Hőse címet kapták meg. A szerző e hősök közül soknak portréját is közli. A hőstettek történetének leírása azért is nagy jelentőségű, mert az egyes helységekért folyó harcokhoz kapcsolódnak, s így a lakosság az adott városban, illetve faluban kegyelettel tudja megőrizni a hősök emlékét.

Malahov könyvében nemcsak arra szorítkozik, hogy részletesen leírja a hadműveleteket — annak előkészítésétől a harcok egyes szakaszain keresztül az eredmények és következtetések levonásáig —, hanem az egyes hadműveletek tárgyalása előtt vagy a közben megismerteti az olvasóval a kialakuló demokratikus rendünk politikai és gazdasági eredményeit is. Ily módon az olvasó világosan, összefüggésében láthatja a magyarországi

eseményeket, az egyes hadműveletek eredményének kihatásait az ország életének fejlődésére. Csak sajnálni lehet, hogy a szerző nagyon szűkszavúan emlékezik meg azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a népi baloldal tett az új demokratikus hadsereg létrehozása érdekében.

Hasznosan illenek a könyv szövegéhez a vázlatok — kár, hogy közülük néhány annyira zsúfolt, hogy megértése nagyon nehéz.

A magyar olvasó számára rendkívül zavaró, hogy a szerző az egyes helységneveket — valószínű eredeti okmányok alapján — olyan átírásban közli, amelyeknek felismerése lehetetlen. Nem ártott volna, ha ezeket utólag térkép alapján pontosította volna.

Ki kell emelnünk a szerzőnek az egyes hadműveletek leírása utáni következtetéseit és értékelését. A magyarországi felszabadító hadműveletek ilyen részletes és alapos értékelésével ugyanis Malahov könyvében találkozunk először. Ezek az értékelések jelentős segítséget nyújtanak a magyar történelemkutatók számára is.

Összefoglalva: Malahov ezredes a könyv megírásával nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a szovjet olvasók részletesen megismerjék a Vörös Hadsereg magyarországi felszabadító harcait. A hazánkban kibontakozó demokratikus megújhodás, majd a szocializmus építése néhány eredményének bemutatásával a szerző bizonyítja: *a szovjet nép fiainak áldozata nem volt hiábavaló!* A dolgos magyar nép élt a szabadságadta lehetőséggel, új társadalmat épít, amely egymagában is szimbolizálja a szovjet nép iránti örök háláját.

Dr. Mucs Sándor

HÁBORÚ, HADSEREG, HADTUDOMÁNY

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 496 o.)

A „Háború, hadsereg, hadtudomány" című kiadvány a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelenő TISZTEK KÖNYVTÁRA sorozat legújabb (19.) kötete.

A mű szerzői — Szusko, Kozlov vezérőrnagyok, Fjodorov, Xomenko, Dzjuba, Szulimov, Medvegyev, Szpirov, Levanov, Tyuskevics, Belij ezredesek és Kulakov I. osztályú kapitány — az SZKP XXII. kongresszusa útmutatásaira támaszkodva fejtik ki a háborúról és a hadseregről szóló marxista—leninista tanítást — figyelembe véve mindazokat a változásokat, amelyeket az erőviszonyok megváltozása, a rakéta-atomfegyverek megjelenése idézett elő...

Mint tudjuk, a háborúk történetével a kiadványok százezrei foglalkoznak. Ezek szerzői — állíthatjuk — többé-kevésbé az igazságnak megfelelően tárják az olvasó elé a háborús jelenségeket. Ám a tudomány nem elégedhet meg az időrendben egymást követő háborúk egyszerű leírásával, az események puszta ismertetésével. Feladata az, hogy behatoljon a folyamatok mélyébe, feltárja a jelenségek rejtett lényegét, sokoldalúan tanulmányozza azokat az okokat és objektív törvényeket, amelyek következtében a folyamatok keletkeztek, s amelyek jellegüket és eredményeiket meghatározták.

Mindaz természetesen vonatkozik az olyan társadalmi-történeti jelenség vizsgálatára is, mint például a háború. A marxizmus—leninizmus tanításai szerint az első feladat az, hogy megragadjuk magának a háborúnak a lényegét. A gazdag elméleti és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező szerzői kollektíva éppen ennek meghatározása céljából azt vizsgálja meg legelőször, hogyan keletkezett a háború. Forrásait az ősközösségi társadalomból kiindulva kutatja. A nemzetségek, illetve közösségek között szinte napirenden levő fegyveres összetűzések okait elemezve végső következtetésként kimondja, hogy „... az osztálytársadalmat megelőző társadalomban a közösségek és a törzsek közötti fegyveres összetűzések nem voltak háborúk abban az értelemben, ahogyan az antagonisztikus társadalmi alakulatokban az államok vagy osztályok közti fegyveres összeütközéseket értelmezzük.

A háború — mint az állam meghatározott osztályok politikai céljainak alárendelt funkciója — először a kizsákmányoló társadalomban keletkezett."[1]

[1] Háború, hadsereg, hadtudomány. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 16. o.

A szerzők világos fejtegetéseiből az olvasó levonhatja magának azt a következtetést, hogy a háborút nem szabad a fegyveres erőszak fogalmára korlátozni. A kérdés lényege ugyanis az, milyen célokért, kinek az érdekében folyamodnak fegyveres erőszakhoz, mi annak a társadalmi-történelmi tartalma, vagyis: mi a háború lényege? Annak következtében, hogy az osztály nélküli társadalom egymással szembenálló osztályokra szakadt társadalomba fejlődött át, létrejött az állam, mint az uralkodó osztály fő politikai szervezete, és ezzel gyökeresen megváltozott a fegyveres összeütközések lényege, azaz a háború lényege.

Azelőtt a fegyveres harcnak nem volt politikai tartalma, ezzel szemben most a politikai tartalom fő és meghatározó tényezővé, a háború lényegévé vált. A háború mint társadalmi-politikai jelenség az antagonisztikus osztálytársadalom terméke és állandó velejárója.

A mű írói a tények felsorakoztatásával támasztják alá Leninnek ama megállapítását, hogy: „A háború a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a politikai renddel függ össze, amelyből fakad. Azt a politikát, amelyet egy bizonyos hatalom, s ezen a hatalmon belül egy bizonyos osztály a háború előtt hosszú időn át folytatott, ugyanaz az osztály elkerülhetetlenül és holtbiztosan tovább folytatja a háború alatt is, csak éppen tevékenysége formáját változtatja meg."[2]

A szerzői kollektíva az egyes háborúk osztálytartalmának elemzése után megvizsgálja a rabszolgatartó társadalomban, a feudalizmusban és a kapitalizmusban lezajlott háborúk gazdasági gyökereit, valamint az imperialista államok agresszivitásának okait a jelenlegi korszakban. Ezt követően pedig bemutatja, milyen szerepet játszik a politika a háborúk előkészítésében és a fegyveres harc vezetésében. Az első fejezet befejezéseként — érvek sokaságát felsorakoztatva — bírálja a háborúk lényegére, okaira és történelmi szerepére vonatkozó mai burzsoá elméleteket és nézeteket.

A szovjet katonaírók a *Korunk háborúinak jellege és típusai* című fejezet keretében mindenek előtt az igazságos és igazságtalan háborúk problematikájával foglalkoznak.

Lenin azt tanítja, hogy „minden egyes esetben, minden egyes háborúra nézve külön kell meghatározni a háború politikai tartalmát".[3] A háborúk keletkezésének körülményei, politikai céljai és társadalmi következményei ugyanis rendkívül különbözők.

Mint ismeretes, a kizsákmányoló társadalomban többségben voltak az olyan háborúk, amelyek mindkét részről hódító, rablóháborúk voltak. Ezektől élesen különböznek a felszabadító háborúk, amelyekben az agresszív államokkal és kizsákmányoló osztályokkal az elnyomás ellen harcoló néptömegek állnak szemben.

A mű szerzői a problémát fejtegetve, mindenek előtt bemutatják, milyen szerepet játszanak az igazságos és igazságtalan háborúk a történelemben, ezt követően pedig a marxista—leninista pártoknak az igazságos és igazságtalan háborúkhoz való viszonyát ismertetik.

A mai háborúk fő típusai című részben rendkívül sokoldalúan elemzik az imperialista államok közötti háborúkat (ezek sajátosságait, a marxista—leninista pártoknak az imperialista háborúkkal kapcsolatos taktikáját), a proletariátus és a burzsoázia közötti polgárháborúkat (a proletariátus államhatalmának megteremtése előtti polgárháborúkat, a proleta-

2 *Lenin:* Művei 24. köt. Szikra, Budapest, 1962. 415. o.
3 *Lenin:* Művei 23. köt. Szikra, Budapest, 1951. 209. o.

riátus fegyveres felkelését, a győztes proletariátus polgárháborúit a kapitalizmus restaurációs kísérletei ellen), valamint a nemzeti felszabadító háborúkat.

E fejezet következő részében a második világháború problémáit vizsgálják. Mint ismeretes, ez a háború rendkívül bonyolult és ellentmondásos jelenség. Politikai tartalma nem skatulyázható be a jelenkori háború egy valamely típusába. Éppen ezért külön is kell vizsgálni. A szerzők ezt is teszik. E háború bonyolultsága ugyanis nemcsak abban van, hogy menet közben változott a jellege, hanem abban is, hogy fejlődésének minden szakaszában egymásnak ellentmondó irányzatok érvényesültek, és különbözőek voltak a háborúban résztvevő osztályok és államok céljai is. A szerzők Lenin tanításai alapján vizsgálják a kérdést. Mindenek előtt a háború előkészítésével és kirobbantásának körülményeivel ismertetik meg az olvasót, majd bemutatják, milyen volt a második világháború jellege a Szovjetunió hadbalépése előtt és bekapcsolódása után.

Ezt a gazdag tartalmú fejezetet a háború és a szocialista forradalom közötti kapcsolat vizsgálatával zárják.

A szocialista haza védelmi háborúi különleges helyet foglalnak el korszakunk háborúi között. Nemcsak merőben különbözőek az igazságtalan, hódító háborúk összes fajtáitól, hanem jellegükben, céljaikban és történelmi jelentőségükben a többi igazságos háborútól is lényegesen eltérnek. A szerzők éppen ezért a szocialista haza védelmében vívott háborúk elemzésére egy önálló fejezetet szentelnek. A szocialista haza fegyveres védelmének szükségességét leszögezve meghatározzák — a marxizmun—leninizmus tanításai alapján — a haza fogalmát, bemutatják a szocialista haza megkülönböztető vonásait. Ezt követően a szocialista honvédő háborúk sajátosságait vizsgálják. Határozottan kimondják, hogy ezek a háborúk feltétlen igazságos jellegűek. Sajátosságuk a forradalmi és az össznépi jelleg, s az, hogy ezeket a háborúkat a nemzetközi proletariátus és a tőkés országok dolgozóinak más rétegei is aktívan és sokoldalúan támogatják. Mindezek mellett behatóan foglalkoznak a marxista—leninista pártoknak a szocialista honvédő háborúkban játszott szerepével, leszögezik, hogy az ilyen háborúkat a marxista—leninista pártoknak kell vezetni.

A szerzői kollektíva ezt követően, a fejezetet zárva, a háború és béke problémáival foglalkozik, nevezetesen a békeharc tényezőivel, a békés egymás mellett élésért folytatott harc feladataival. Végső következtetésként kimondja: a harmadik világháború sorsát — amennyiben az imperialisták kirobbantják — a néptömegek döntik el.

A mű következő fejezeteiben a szerzők bemutatják a hadseregek és a társadalmi viszonyok összefüggését, ismertetik az államok katonai erejének gazdasági és társadalmi-politikai alapjait, valamint a fegyveres erők harci erejének és haditevékenységének kimenetelét meghatározó törvényszerűségeket. Az olvasók ezek során megismerik — többek között — az imperializmus katonai tömbjeit és ezek fegyveres erőit, a fiatal semleges államok hadseregeit, majd az egyes szocialista országok fegyveres erőinek szervezési, kiképzési és nevelési elveit. Természetesen képet kapnak arról is, hogyan jött létre az egyes népi demokratikus országokban — köztük hazánkban — az újtípusú hadsereg.

A mű — gazdag tartalmát figyelembe véve — nemcsak a fegyveres erők tisztjei, katonai tanintézetek hallgatói, a történelem és hadtörténelem kutatásával és publikálásával foglalkozó szakemberek, hanem a honvédelmi nevelőmunkával foglalkozó pedagógusok számára is hasznos olvasmány.

Molnár Pál

MAGYAR KÖNYVÉSZET

1945—1960

A MAGYARORSZÁGON NYOMTATOTT KÖNYVEK SZAKOSITOTT JEGYZÉKE. IV. KÖT.

(Közr. az Országos Széchényi Könyvtár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 615 o.)

A bibliográfiák a kutatók legfontosabb segítőtársai közé tartoznak. Népes családjuk a közelmúltban rendkívül értékes, új hézagpótló művel gyarapodott: a magyar könyvkiadás 15 éves eredményeit öt vaskos kötetben bemutató „Magyar könyvészettel".

A bibliográfia szakmai szempontból csaknem kifogástalannak mondható. Használhatóságát a könnyen áttekinthető, Egyetemes Tizedes Osztályozás rendszerű szakcsoportosítás, valamint bőséges utalások és megbízható név- és tárgymutató is biztosítja. Hibája viszont a bibliográfiának, hogy az egyes kötetek önmagukban nem alkotnak önálló egységet. Nagyon sűrűn előfordul — például a hadtörténelem (355/091) és a történelem (930/990) szakcsoportjainál —, hogy csak az egyik kötetben találhatjuk a keresett mű teljes és pontos címleírását, a másik kötetben kénytelenek vagyunk megelégedni a rövid és ki nem elégítő utalásokkal. Ez természetesen némileg megnehezíti az olvasó dolgát.

Az összeállítás gondos és aprólékos munkát igényelt. Mind a teljesség igényének szinte maradéktalan elérése, mind pedig az adatok pontossága elismerést érdemel. A történelmi irodalom tizenhat évi gazdag termésének csupán egyetlen gyümölcsét, *Wittmann* Tibor: Bethlen Gábor. Művelt nép, Budapest, 1952. című művét keressük hiába.

A munka azonban nemcsak bibliográfiai segédeszközként értékes számunkra. A felszabadulást követő másfél évtized könyvészeti anyagának áttekintése egyben a magyar történettudomány addigi eredményeinek is megbízható, pontos képét szolgáltatja. Segítségével felmérhetjük azt az utat, amelyet történetírásunk — az 1945—46-os szerény kezdetekből — viszonylag rövid idő alatt megtett. Amíg az első években a regény jellegű visszaemlékezések, s a polgári történetírói iskolák mellett a marxizmus—leninizmus tudományos szemléletét csupán néhány szerző — Molnár Erik, Révai József, Andics Erzsébet stb. — képviselte, addig 1960-ra az egész magyar történettudományt áthatotta a marxista dialektikus módszere.

A bibliográfia azonban eredményeink mellett hibáinkat is feltárja. Fejlődésünk természetesen nem volt és nem is lehetett egyenesvonalú. A személyi kultusz káros hatásai — legjellemzőbb példájuk a „Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány". Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. című tanulmánygyűjteménye — fékezték a fejlődés ütemét. Még sok

a „fehér folt", megoldatlan probléma a magyar történelemben, amelyek eltüntetése nem kis részben a mi feladatunk.

S e munka maradéktalan teljesítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújt számunkra eddigi eredményeink, hű és pontos krónikája: a Magyar könyvészet.

Rázsó Gyula

HÍREK

VITA A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 10 ÉVES MUNKÁJÁRÓL

Néhány héttel ezelőtt a Magyar Történelmi Társulat és a TIT Történelmi Szakosztálya vitát rendezett a Hadtörténelmi Közlemények 10 éves munkájáról a Kossuth Klubban. A vitaest résztvevőit a Magyar Tudományos Akadémia képviselője, Barta István, a történelemtudományok doktora köszöntötte. Ezt követően dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese rövid vitaindító előadást tartott.

Mindenek előtt üdvözölte a Magyar Történelmi Társulat és a TIT Történelmi Szakosztályának kezdeményezését, amely azt tanúsítja, hogy az országban megjelenő történettudományi folyóiratok közül a legrégibb lapot — az első példányai ugyanis 1888-ban hagyták el a sajtót, s ezt követően hosszabb-rövidebb szünetekkel rendszeresen megjelent — érdeklődéssel kísérik a történelem és hadtörténelem kutatói és publikálói, valamint az oktatás szakemberei.

„Folyóiratunk új folyama mögött — mondotta a felszabadulás utáni időkre emlékezve — immár egy évtized áll. Ennyi idő feltétlenül elegendő ahhoz, hogy megvizsgáljuk, teljesítette-e a lap azokat a követelményeket, amelyeket egy marxista folyóirattól el kell várni, teljesítette-e azokat a feladatokat, amelyeket az induláskor (1954-ben) maga elé tűzött" — azaz legyen fóruma a kibontakozó marxista magyar hadtörténelem-kutatás eredményeinek. Publikációjával járuljon hozzá az egyetemes magyar hadtörténelem-kutatás problémáinak tisztázásához; segítsen a hadsereg tisztikara hadtörténelmi ismereteinek bővítésében; legyen részese népünk tudományos és kulturális felemelkedéséért vívott küzdelemnek.

A lap olvasói is tanúsíthatják, hogy a Hadtörténelmi Közlemények sokat tett a fenti célok megvalósításáért, „a lap tematikája ugyanis — állapította meg az előadó — az elmúlt 10 év alatt felölelte majdnem az egész történelmi kort". Ennek alátámasztására ismertette, milyen témájú tanulmányok, cikkek és más írások jelentek meg a lapban az elmúlt 10 év alatt. Az írásművek színvonaláról szólva elmondotta, hogy a folyóirat az indulásnál nem támaszkodhatott olyan széles tudományos gárdára, mint más tudományos folyóiratok, a hadtörténész-gárda ugyanis a lap fejlődésével párhuzamosan nőtt fel, ily módon „az első időkben közölt tanulmányok és cikkek jó részén megfigyelhetők az első tudományos munka gyengeségei". Az utóbbi években azonban „a folyóiratunkban közölt tanulmányok zöme eredeti levéltári kutatások alapján készült és ezért színvonaluk messze meghaladja a korábbi évek tanulmányainak színvonalát".

Az előadó ezt követően a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének és szerkesztő bizottságának belső életéről és munkájáról szólt. Többek között megállapította, hogy a HK szerkesztőség és a társfolyóiratok

— vonatkozik ez a baráti országokban megjelenő hadtörténelmi lapokra is — szerkesztősége között nincs meg a kívánt szoros kapcsolat. Mint legközelebbi feladatot jelölte meg a velük való jó, alkotó együttműködés kiépítését.

Itt említette meg, hogy a lap publikációs lehetőséget biztosított — és biztosít a jövőben is — a fiatal, kezdő tudományos dolgozók számára is. A szerkesztőség a mellett, hogy ezek munkáját más mércével méri, megköveteli tőlük a megfelelő színvonalat is. Ehhez segítséget is nyújt.

Az előadó az elmondottakkal kapcsolatban nyomatékosan kijelentette: „Ez persze nem jelenti azt, hogy folyóiratunknak akár a tudományos színvonalával, akár a repertoárjával elégedettek lennénk. Főképpen nem jelenti azt, hogy a jelenlegi színvonalon meg akarnánk állni. Tudatában vagyunk annak, hogy a tudomány fejlődésével a követelmények is állandóan nőnek. De azt is látjuk, hogy fejlődik tudományos gárdánk is, s így hisszük, hogy a növekvő követelményekkel lépést tudunk tartani."

Az Intézmény tudományos helyettese a továbbiakban megemlítette, hogy a lap szerkesztő bizottsága, amely a problémákat maga is látja, mennyiségileg nem tartja elegendőnek például az egyetemes hadtörténelemmel kapcsolatos írásokat. Ennek okára mindjárt rá is mutatott: „a Hadtörténelmi Intézet munkatársai közül ugyanis senki nem foglalkozik kimondottan egyetemes hadtörténelemmel." Még pedig azért nem, mert a kibontakozó magyar hadtörténetírás előtt oly sok feltárásra és megoldásra váró kérdés van még, hogy az egyetemes vonatkozású problémákhoz csak olyan mértékben tudtak hozzányúlni, amennyiben az a magyar hadtörténelmi kérdés megoldásához elengedhetetlen volt. Persze igaz az is, hogy más tudományos intézetek munkatársai is csak elvétve kopogtattak be ilyen jellegű tanulmányokkal.

Az előadó ezt követően a folyóirat egyes rovataival foglalkozott: a *„Vita"* rovattal kapcsolatban például megállapította, hogy „... nem olyan élénk, mint azt az egyre fejlődő tudományos élet megkövetelné". Mint negatívumot említette meg, hogy az „esetenként közölt vitacikkek nem mindegyike kap végső összefoglalást a szerkesztőség részéről". A folyóirat *„Szemle"* rovatát vizsgálva elmondotta, hogy ebben a rovatban korábban megjelent írásokra általában az volt jellemző, hogy az egyes műveket minden értékelő megjegyzés nélkül ismertették. Az utóbbi számok *„Szemle"* rovatában megjelent írásokban viszont más tapasztalható, az a követelmény, hogy szerzőik a bő tartalmi ismertetések helyett inkább kritikai megjegyzéseket fűzzenek egy-egy munkához. A célkitűzés ugyanis az, hogy a szerkesztőség ezt a rovatot kimondottan kritikai rovattá fejleszti.

Dr. Mucs Sándor, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának tagja a továbbiakban beszélt még a lap technikai szerkesztésével kapcsolatos problémákról, majd vitaindító beszámolóját a folyóirat előtt álló feladatok ismertetésével zárta.

* * *

Az előadást követő vita első két hozzászólója a Hadtörténelmi Közlemények példányszáma, ívterjedelme és az előfizetők száma felől érdeklődött.

Sztana Béla, a folyóirat főszerkesztője, mintegy az előadást kiegészítve beszélt a folyóirat múltjáról, az új folyamú lap terjesztésével kapcsolatos problémákról — megadva a választ a Hadtörténelmi Közlemények példányszámára, ívterjedelmére és olvasótáborára vonatkozó kérdésekre is.

Rázsó Gyula, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársa felszólalásában elmondotta, hogy a vitára készülve összehasonlította a Hadtörténelmi Közleményeket a külföldi hadtörténelmi folyóiratokkal s megállapította, hogy ezek zöme hadművészeti tárgyú katonapolitikai és elméleti cikkeket tartalmaz, leíró hadtörténeti jellegű cikket keveset talált. Természetesen ez nem jelenti azt — mondotta —, hogy az illető országokban nem jelennek meg hadtörténelmi vonatkozású cikkek. Az ilyen írások, nagy számban, más folyóiratokban látnak napvilágot. Megállapítása szerint a Hadtörténelmi Közlemények betölti a szerepét és jelentős helyet foglal el a tudományos életben.

Urbán Aladár, a történelemtudományok kandidátusa, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanára többek között elmondotta, hogy az egyetem hallgatói közül néhányan hadtörténelmi vonatkozású szakdolgozatot írtak. Véleménye szerint rendkívül hasznos lenne, ha az érdeklődés további felkeltése érdekében a folyóirat szerkesztősége pályázatot hirdetne. A pályázatra beküldött írások egyúttal szakdolgozatoknak is megfelelnének. Ezt a kérdést — véleménye szerint — az egyetemmel koordinálva eredményesen meg lehetne oldani.

Dr. Borus József, a történelemtudományok kandidátusa, a Párttörténeti Intézet munkatársa a lap technikai szerkesztésével kapcsolatos észrevételeit tolmácsolta, továbbá javasolta, hogy a szerkesztő bizottság a folyóirat témakörét bővítse, elsősorban egyetemes hadtörténelmi vonatkozású írásokkal.

Dr. Benda Kálmán, a történelemtudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet munkatársa néhány, a lap terjesztésével és propagandamunkájával kapcsolatos hiányosságra hívta fel a szerkesztőség figyelmét.

Győrffy Sándor, az Újkori Múzeum igazgatója elmondotta, hogy legutóbb a Helikon-pályázat dolgozatait lektorálta, amelyeket diákok írtak. Az írásokból kitűnik, hogy a hallgatók igen széleskörű egyéni kutatást végeztek, sok adatot gyűjtöttek össze. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának azt javasolta, hogy a lap adjon helyet a helytörténeti kutatások eredményeként született írásoknak is, ezek nagy része ugyanis sorsdöntő katonai eseményekkel is kapcsolatban vannak.

Ölvedi Ignác, a hadtudományok kandidátusa, a Zrínyi Katonai Akadémia tanára a folyóiratnak a katonai tanintézetekben való felhasználásáról szólva néhány hasznos tanácsot adott a lap terjesztésével és propagandamunkájával kapcsolatban is.

Dr. Horváth Miklós, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka a lap tematikájával és célkitűzésével foglalkozott. Véleménye szerint a folyóirat az eléje tűzött célkitűzéseknek eleget tesz, sajnos szűk terjedelme miatt tematikáját nehezen lehet növelni. A lap fő feladata az, hogy a hadtörténetkutatás eredményeit közölje. Az erre való törekvést a lap írásai tükrözik is.

Dr. Nagy László, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa felszólalásában — többek között — összehasonlította a régi Hadtörténelmi Közleményeket a jelenlegivel és az a meggyőződése, hogy — a hiányosságok ellenére is — nem kell szégyenkeznünk a tanulmányok, cikkek és más írások tudományos színvonala terén.

* * *

A hozzászólásokra dr. Mucs Sándor adta meg a választ. Ezt követően Barta István, a rendezvény elnöke összegezte a vita tanulságait. Mint zárszavában mondotta: „A vitával meg lehetünk elégedve, eredményes és hasznos volt."

M. P.

TARTALOM

SZIMONIDESZ LAJOS vezérőrnagy (1884—1965)

Megemlékezés — — — — — — — — — 399

Tanulmányok

TÓTH SÁNDOR — A horthysta-klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről — — — — — — — — — — — — — 401

DR. GAZSI JÓZSEF — A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban 425

GODÓ ÁGNES—SZTANA BÉLA — „Nemzetnevelés" és „Nemzetvédelem" — — — 451

HETÉS TIBOR — Stromfeld Aurél háborús portréjához — — — — 482

GELLÉRT TIBOR — Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez — — — — — — — — — — 502

Külföld hadtörténelmi irodalmából

L. SZPIRIN, a történelemtudományok kandidátusa — Lenin szerepe a szovjet parancsnoki állomány megteremtésében (Ford.: M. S.) — — — — 524

Vita

DR. MUCS SÁNDOR, a történelemtudományok kandidátusa — Népi demokratikus forradalmunk és a hadsereg 538

ÖLVEDI IGNÁC, a hadtudományok kandidátusa — Néhány gondolat a hadászati hadműveletek politikai céljáról — — — — — — — — — — 554

Közlemények

A. M. SZAGYILENKO — A mi magyar barátaink (Ford.: Doma Lászlóné) 560

WELSER TIBOR — 37 nap a kolozsvári „főhadiszálláson" — — — — 566

Szemle

MONOSZLAI GYULA — „A stratégia válsága" a XVII. század második felében — — — — — — — — — — — — 603

M. M. Malahov: Magyarország és Kelet-Ausztria felszabadítása (Ismertetés — M. S.) — — — 609

MOLNÁR PÁL — Háború, hadsereg, hadtudomány (Ismertetés) — 612

RÁZSÓ GYULA — Magyar Könyvészet 1945—1960. (Ismertetés) — — 615

Hírek

Vita a Hadtörténelmi Közlemények 10 éves munkájáról (M. P.) — — — — — — — — — — 617

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-майор Лайош СИМОНИДЭС (1884—1965)

Некролог — — — — — — — — — — — — 399

СТАТЬИ

Шандор ТОТ — О попытке клика Хорти выйти из войны 15-го октября 1944 года — — — — — — — — — — — — 401

Д-р Йожеф ГАЖИ — Рейд партизанской группы Ковпака в Карпатах (15 июля—6 августа 1943 г.) — — — — — — — — — — 425

Агнеш ГОДО, Бела СТАНА — «Национальное воспитание» и «Национальная оборона» — 451

Тибор ХЕТЕШ — К военному портрету Аурэла Штромфельда — — — — 482

Тибор ГЕЛЛЕРТ — К истории воздушной силы венгерской буржуазно-демократической революции и Советской Республики — — — 502

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ ЗА РУБЕЖОМ

Л. СПИРИН, кандидат исторических наук — В. И. Ленин и создание советских командных кадров — 524

ДИСКУССИЯ

Д-р Шандор МУЧ, кандидат исторических наук — Наша народно-демократическая революция и армия — — 538

Игнац ЭЛВЕДИ, кандидат военных наук — Мысли о политических целях стратегических операций — 554

СООБЩЕНИЯ

А. М. САДИЛЕНКО — Наши венгерские друзья — — — — — — — — 560

Тибор ВЕЛЗЕР — 37 дней в клужском «главном штабе» — — — — — 566

РЕЦЕНЗИИ

Дюла МОНОСЛАИ — «Кризис стратегии» во второй половине XVII века — 603

М. М. Малахов: Освобождение Венгрии и Западной Австрии (аннотация — Ш. М.) — — — — — — — 609

Пал МОЛЬНАР — Война, армия, военная наука (аннотация) — — — — 612

Дюла РАЖО — Венгерское книговедение 1945—1960. (аннотация) — — 615

НОВОСТИ

Дискуссия о 10-летней работы Военно-исторического Вестника (П. М.) — — — — — — — — — — — 617

INHALTSVERZEICHNIS

GENERALMAJOR LAJOS SZIMONIDESZ (1884—1965)

In memoriam — — — — — — — — — — — 399

Studien

SÁNDOR TÓTH — Der Sprungversuch der Horthy-Clique am 15-ten Oktober des Jahres 1944 — — — — — — — — 401

DR. JÓZSEF GAZSI — Der Streifzug der Kovpak-Partisanengruppe in den Karpaten (15. Juli—6. August 1943) — — — — 425

ÁGNES GODÓ—BÉLA SZTANA — „Volkserziehung" und „Volksschutz" — — — — 451

TIBOR HETÉS — Zu dem Kriegsporträt Aurél Stromfelds — — — 482

TIBOR GELLÉRT — Beiträge zu der Geschichte der Luftwaffe der bürgerlich-demokratischen Revolution und der Räterepublik — — — — — — — — — — 502

Aus der kriegshistorischen Literatur des Auslands

L. SZPIRIN, Kandidat der Geschichtswissenschaften — Lenins Rolle in der Erschaffung des Bestandes der Sowjetkommandanten — — — — — — — 524

Diskussion

DR. SÁNDOR MUCS, Kandidat der Geschichtswissenschaften — Unsere volksdemokratische Revolution und die Armee — — — — — — — — — — — 538

IGNÁC ÖLVEDI, Kandidat der Kriegswissenschaften — Einige Gedanken von dem politischen Ziel der strategischen Operationen — — — — — — 554

Mitteilungen

A. M. SZAGYILENKO — Unsere ungarischen Freunde — — — — — — — 560

TIBOR WELSER — 37 Tage im Klausenburger Hauptquartier — — 566

Rundschau

GYULA MONOSZLAI — „Die Krise der Strategie" in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts — — — — — — — — 603

M. M. Malahov: Befreiung Ungarns und Ost-Österreichs (Rezension — M. S.) — — — — — — — — 609

PÁL MOLNÁR — Krieg, Armee, Kriegswissenschaft — — — — — — (Rezension) 612

GYULA RÁZSÓ — Ungarische Bibliographie 1945—1960. — — — — (Rezension) 615

Nachrichten

Diskussion über die zehnjährige Arbeit der Kriegshistorischen Mitteilungen (M. P.) — — 617

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Dr. Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360–764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409–550

Megjelenik negyedévenként

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díja egész évre 32 Ft

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 316–173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp., MNB–8. sz. folyószámlájára.

INDEX: 25–371

65.2292/2 – *Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár I.*

Katonák a gáton — 1965

Arató katonák — 1965

(Tüske István szénrajzai)

A „Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege" c. kiállításból

A fegyvertörténeti kiállítás tüzérségi terme

Ára 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

harmadik negyedévi kiadványaiból

Z. Hradecky: A KATONAI VEZETÉS

Megjelenik

félvászon-kötésben, kb. 352 oldal terjedelemben
Ára: kb. 28,— Ft

Horváth Kálmán:

A KIBERNETIKA ÉS AUTOMATIKA KATONAI ALKALMAZÁSA

Megjelent

félvászon-kötésben, 168 oldal terjedelemben
Ára: 16,— Ft

Godóné — Sztana:

A HORTHY–HADSEREG KATONAI DOKTRINÁJA

Megjelenik

félvászon-kötésben, 316 oldal terjedelemben
Ára: kb. 31,— Ft

Nagy István György:

ŰRKUTATÁS ÉS TECHNIKA

Megjelent

felvászon-kötésben, 196 oldal terjedelemben
Ára: 17,50 Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dr. Horváth Miklós, a történelemtudományok kandidátusa

A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

Tóth Sándor

Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról

Ölvedi Ignác, a hadtudományok kandidátusa

A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához.

4

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

Szovjet harcosok rohama Budapest határában — 1945

Kilőtt fasiszta rohamlöveg a budai Szarvas téren

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSE ÉS FELADATAI

(Tervtanulmány)*

I. rész

Dr. Horváth Miklós,
a történelemtudományok kandidátusa

Már két évtizede, hogy Magyarország felszabadult a magyar és a német fasizmus elnyomása alól.

Győzelmes szocialista forradalmunk eredményeként új irányt vett társadalmunk fejlődése és így hadtörténetírásunk is.

Marxista hadtörténettudományunk fejlődése — mint bármely fejlődés — nem lehet problémamentes.

Sokoldalú vizsgálódást kíván a tudomány fejlődési problematikájának analizálása és a feladatok megállapítása, rangsorolása. E vizsgálódás tárgyát képezik:

1. A hadtörténetírás kutatásainak kérdései, a programozás, a methodika, a *más tudományágakkal és segédtudományokkal való kapcsolat stb.* szempontjából.

2. A társadalom politikai, gazdasági, ideológiai szükséglete,[1] valamint specifikus szükséglete. Hazánk, társadalmi rendszerünk specifikus igénye tudományágunkkal szemben a honvédelem, a fegyveres erők fejlődéséhez szükséges katonai tudományos tapasztalatok történeti összegezése, kritikája.

Következik ezekből, hogy marxista hadtörténetírásunk fejlődési intenzitásának, irányának pontos képét szinte lehetetlen meghatároznunk, ha a fentebb említett analizálásunk nem alapul a korábbi hadtörténetírásunk kritikájára is.

A reális felmérés lényeges eleme az az összehasonlítás, amely megmutatja, hogy mit végzett el eddig a marxista hadtörténeti kutatás, helyes-e a kutatási témák fontossági sorrendje és milyen erősségű volt a tudományos kutatás annak a hamis társadalmi tudatnak a megváltoztatására, melynek kialakításához és elmélyítéséhez a felszabadulás előtti hadtörténetírás is hozzájárult.

* A tanulmány elkészítéséhez Rázsó Gyula, Gottreich László, Józsa Antal, Hetés Tibor, Balázs József, dr. Gazsi József, továbbá dr. Nagy László és dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusai értékes tanácsaikkal nyújtottak segítséget. E helyütt is köszönetet mondok.

1 Különbséget kell tennünk a tudományos munka és a propaganda között. A marxista hadtörténetírás feladata, hogy tudományos feldolgozással alapozza meg a propagandamunka hatásfokát. A propaganda nem tárgya és nem is lehet területe a hadtörténettudománynak.

Engels a hadtörténeti tudomány eredményeit még a múlt századi ismeretek többi ágaihoz viszonyítva jogosan tette éles kritika tárgyává. „A hadtörténelem mint tudomány, amelyben a tények elfogulatlan értékelése az egyetlen irányadó alapelv, igen fiatal és nem dicsekedhet gazdag irodalommal. Ennek ellenére a hadtörténelem a tudomány olyan területe, amely már létjogot nyert; egyre jobban szórja szét — mint pelyvát — a szégyentelen és ostoba nagyzolást, amely oly sokáig jellemezte azokat a műveket, amelyek történeti műveknek nevezték magukat, pusztán azon az alapon, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül eltorzították mindazokat a tényeket, amelyeket tárgyaltak.[2]

Az igazán tudományos hadtörténelem alapjait Marx és Engels rakták le. Lenin 1905-ben „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány" c. cikkében elismeréssel beszélt Engelsről, „a hadügy nagy ismerőjéről".[3]

A burzsoá hadtörténeti tudomány az elmúlt évtizedekben kétségtelenül sokat fejlődött, gazdagodott kutatási eredményeiben. Elérte a többi burzsoá tudományág színvonalát — de társadalmi alapja, ideológiája miatt az események részben eltorzulnak, a tények önkényes válogatása következtében torzultan szelektálódnak vagy csoportosulnak.

A pozitivista hadtörténészek „res in ipsa comprobat" elve is tarthatatlan. A történeti eseményekre való egyszerű hivatkozások a bizonyítóerőnek csak a látszatát adják. Nem is beszélve ennek súlyosabb negatív formájáról a szellemtörténeti irányzatnál. A történeti példák igen hasznosak, de a hadtörténelem nem a példák összesítése, amelyek arra lennének alkalmasak, hogy megoldjanak gyakorlati katonai kérdéseket. A katonai kérdések megoldása érdekében a tényeket a hadtörténelemnek is az alapvető összefüggés, az osztályharcok történeti összefüggésében kell vizsgálnia. „A tények — írta Lenin — ha egészükben, összefüggésükben nézzük azokat, nemcsak »makacs«, de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint puszta játéknak, vagy még annál is rosszabbnak."[4]

A magyar hadtörténetírás mindössze másfél százados múlttal rendelkezik. Lényegesen később kezdték hazánkban művelni ezt a tudományágat, mint a legtöbb európai ország tudományos életében. A hadtörténeti munkák — legalábbis zömükben — elmaradtak az európai polgári hadtörténelmi kutatások és művek színvonala mögött. Ennek okai a magyar társadalom polgári demokratikus átalakulásának elmaradása; a polgári átalakulás felemássága, a feudális maradványok konzerválódása, a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi elnyomással, imperialista törekvésekkel átszőtt sajátos dualista rendszerének kiépítése és végül az 1919-es szocialista forradalom bukása után az ellenforradalmi rendszer. Ennek következtében hadtörténetírásunkat a felszabadulás előtti évtizedekben a soviniszta, a hurrápatriotista provincializmus jellemezte. A „magyar katonai lélek fölénye a Dunamedence többi népei felett" eszméje vörös fonalként húzódott végig a polgári korszak hadtörténetírásának számos irányzatánál és képviselőjénél.

[2] *Karl Marx—Friedrich Engels* Werke. Bd. 11. Dietz Verl. Berlin, 1961. S 412. (németül.)

[3] A marxizmus—leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

[4] *Lenin:* Művei 23. köt. Szikra, Budapest, 1951. 295. o.

Hadtörténetírásunk kezdete alapjában egybeesik a magyar szabadságért küzdő reformkor politikai, eszmei áramlataival. A polgári nemzeti mozgalom s az ideológiáját alkotó nacionalizmus alapvető, törvényszerű jellemvonása, hogy kezdeti előremutató szakaszában sem volt mentes a kettősségtől: az idegen elnyomással szemben folytatott hősi, demokratikus küzdelem mellett a más népek ellen irányuló antidemokratikus, hódító tendenciától. A nacionalizmusnak ez a kettős Janus arculata jellemezte hadtörténetírásunk első szakaszát is — erősebb pozitív tendenciával. Az 1848—49-es szabadságharc és forradalom bukása után viszont alapvetően a sovinizmus lett a magyar hadtörténeti irodalom zömének egyik álláspontja.

E változás folyamatát a tanulmány elején említett analízis szempontjából célszerű áttekinthető képbe foglalnunk és összegeznünk. Egyébként marxista hadtörténetírásunk eddigi historiográfiája nem foglalkozott a kezdeti szakasszal — ezért is törekszik e tervtanulmány erről rövid áttekintést adni.

Az első nagy terjedelmű és magyar nyelvű hadtörténelmi munka a múlt század első évtizedében jelent meg Virág Benedek — akit Toldy Ferenc joggal tartott „a magyar lélek tüzes ébresztőjének"[5] — tollából „Magyar Századai" címen.[6]

Virág fellépése előtt Fessler Ignác, Kereszturi József, Engel János Keresztély, Kovachich Márton György stb. foglalkoztak német, illetve latin nyelven megjelent történeti munkáikban hadtörténetünkkel.[7] Munkásságuk azonban nélkülözte a háborúk sajátos magyar katonai vonatkozásainak vizsgálatát, így műveik nem jelentették a magyar nemzeti hadtörténeti kutatás kezdetét, illetve megalapozását.

Virág Benedek volt az első, aki magyar nyelven írt monográfiában érzékeltette a hadviselés magyar sajátosságait.

Igaz, Virág munkájában mellőzte a magyar és a német feudális állam közti háborúk tudományos katonai elemzését, de erre a magyar hadtörténelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes. Egyébként a hadtörténeti írók számos reprezentánsának — történészi műveltsége ellenére — hadtudományi jártassága bírálható. Ez is általánosnak mondható jellemvonása volt a magyar polgári hadtörténeti kutatók munkájának — különösen az 1910-es évekig.

Virág Benedek a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai" hadvezéri képességében vélte biztosítottnak.

Mindezen *lényeges* korlátok ellenére az a tény, hogy Virág Benedek munkájában a nemzeti függetlenség felvilágosult polgári eszméjének alapjáról vizsgálta a németellenes függetlenségi háborúk katonai történetét, *pozitív* irányban hatott a magyar hadtörténetírás kibontakozására. A magyar függetlenségi háborúk győzelmi feltételeinek vizsgá-

[5] *Virág Benedek:* Magyar Századai. 3. kiadás Heckenast, Pest, 1862. 3. o. *Toldy Ferenc* előszava.

[6] A műnek 1473-ig terjedő része a szerző életében jelent meg két részben, 1808-ban illetve 1816-ban. A hátralevő, kéziratban maradt részt (1526-ig) Toldy Ferenc adta ki 1862-ben.

[7] Vö.: *Fessler Ignác:* Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen, Gleditsch, Leipzig, 1815—25. Bd. 10

Keresztúri József: Lineamenta histriae pragmaticae regni Hungariae Pest. 1797.

Kovachich Márton György: Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae, 1798—1801. Tom. 3

Engel János Keresztély: Geschichte des Königreichs Ungarn. Wien, 1814—1815. Bd. 5

latánál eljutott olyan, a korának szóló következtetésig — bár ezt nem tudta világosan végigvinni —, hogy a magyar feudális társadalom hagyományos mozdulatlanságának megtörése a honvédelemnek is katonai szükségszerűsége.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló magyar hadsereg megteremtése. E cél szolgálatába állította Horvát István, a nemzeti függetlenség harcos történésze, hadtörténésze a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény" című folyóiratot. Maga Horvát István, aki Virág Benedek tanítványa és Vasvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem ment túl mesterén. A folyóirat hadtörténetírói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet és fiát Kiss Károly ezredest, akik szakmailag mutattak fel újat. Munkáikban már hadművészeti elemzést, kritikát is adtak.

Sőt Kiss Károly az 1840. évi akadémiai székfoglaló értekezésében[8] — melynek címe: „Mi okozta a francia köztársasági hadsereg nyereségeit, győzelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?" — felismerte a forradalmi hadviselést, valamint az új társadalom hatását a hadseregre.

Apja, Kiss József nem tudott az európai szellemi nívóra oly mértékben felnőni, mint fia, de ő is jelentős előrelépést ért el a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténésze között. Egyik jelentős tanulmányában[9] Virág Benedek szemléletét követve ugyan, de már utalt a középkor magyar hadművészetének néhány specifikus jellegzetességére.

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári hadtörténetírók sora Horváth Mihálynál érte el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történettudomány polgári klasszikusának — ugyancsak jeles művelője volt a hadtörténetírásnak. A „Magyar honvédelem történeti vázlata" című be nem fejezett, de értékében jelentős munkájában katonapolitikai, hadászati és harcászati kérdéseket vázolt fel hadtörténeti elemzéssel.

Horváth Mihály hadtörténészi állásfoglalását meghatározta azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem volt mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségét a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatta. Ezért nem vette észre „vázlatában" népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggéseit a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborúik művészetével.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar hadtörténetírás első szakasza le is zárult.

A magyar polgári forradalom hajnalán hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén nem érte el az akkori európai színvonalat. A társadalmi tudat alakításában haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

A 48-as forradalom és szabadságharc bukása után a magyar hadtörténetírásnak — miként általában a történetírásnak — ez a haladó vonása megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben hadtörténészeink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond,

[8] *Kiss Károlynak* ez a munkája sajnos nem jelent meg nyomtatásban. Az Akadémiai Értesítő ad erről egy ismertetést az 1840—1841. évfolyamában.

[9] *Kiss József:* A magyar nemzet régi neveiről. Európába jöttekori hadimesterségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetjéről. Tudományos Gyűjtemény, 1840. IV. köt. 3—33. o.

aki írásaiban[10] tovább szolgálta a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes írói,[11] ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak.

A kiegyezés után a polgári hadtörténeti irodalom két alapvető irányzata az „aulikus" és „kuruc" iskola volt. A Habsburgoktól való függést katonai szempontból is ellentétes módon ítélték meg. Katonapolitikai elképzelésüknek volt azonban közös alapja is: a szomszédos népek feletti magyar uralmi programot fegyveresen is meg kell valósítani. Így fejezték ki a magyar finánctőke és a feudális nagybirtok törekvését.

Ugyanakkor objektíven meg kell állapítanunk, hogy a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben néhány magyar hadtörténész munkálkodása szakmailag elérte az európai színvonalat. Bárczay Oszkár, Szendrei János, Pilch Jenő, Gyalókay Jenő, Markó Árpád forráskutatása és forráskritikája az akkori legújabb methodikai eredmények felhasználását mutatta. Katonai szaktudásuk lépést tartott a kor hadtudományának eredményeivel.

Ez a szakmai fejlődés azonban az ellenforradalmi hadtörténetíróknál általában megrekedt a rendszer politikájának következtében.

A Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus, a szovjetellenesség* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű" kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Duna-medencében élő nemzet jogát a közép-délkelet-európai nagyhatalmi szerephez.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás egyik vezéralakja, Bánlaki (Breit) József altábornagy, így foglalta össze a katonapolitikai alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mindnyájan, katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkerekség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagymagyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitathatatlan birtokosai és urai maradjunk."[12]

A polgári és az ellenforradalmi hadtörténetírás súlyos fogyatékossága volt, hogy alapjában véve csak a *háborúk történetét* dolgozta fel — mellőzve azok objektív hadászati, hadműveleti művészeti és harcászati kritikáját és a tanulságok levonását.

Ennek a szakmai fogyatékosságnak, vagy talán pontosabb kifejezéssel élve: korlátozottságnak az oka kettős:

1. A politikai és katonai vezetésnek a szomszéd népek elleni hódító, illetve revizionista törekvése, szovjetellenessége megkövetelte, hogy a lezajlott háborúkból (pl. az első világháborúból) a magyar hadsereg, a katonai vezetés potenciális képességét bizonyítsa a háború megvívására, s a vereségeket a véletlen folytán bekövetkező, eliminálható tényezőkkel magyarázza. Egyébként ez is *egyik* eszköz volt az igazságtalan háborúk jellegének leleplezésére.

[10] *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme IV. Béla király idejében. Müller Ny. Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiaiban elcsüggedés helyett férfias akarat, erélyesség és honfiság uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról." (i. m. 145. o.)

[11] Mint pl. *Kápolnay P. István, Borovszky Samu.*

[12] *Doberdói Bánlaki (Breit) József:* A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Grill, Budapest, 1928. A szerző előszava 11. o.

A háborúk történetének ábrázolását így elszakították *egyrészt* a hadtudománytól, *másrészt* a társadalomtörténettől.[13]

2. A korábbi hadtörténészek nem ismerték fel azt a folyamatot, melynek következtében a hadtudomány a XX. században *ismeretrendszerré* nőtt ki. Így a hadtörténelmi kutatás rendkívül széles skálájú specifikus ismereteket, társadalomtörténeti, katonai, filozófiai, közgazdasági stb. elméleti munkát igényel. Ennek a követelménynek nem tudtak megfelelni. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a fiatal magyar marxista hadtörténetírásunk ezen a téren a múlthoz képest jelentős eredményt, fejlődést mutat fel — de ebből a szempontból még rendkívül sok a tennivalónk.

A felszabadulás előtti hadtörténetírás különböző korszakainak kritikáját bevezetőként csak általános vonásaiban igyekeztünk felvázolni. Részletesebb, a főbb kérdésekre összpontosított kritikai elemzéseket hadtörténelmünk különböző korszakainál tesszük meg, mikor tervtanulmányunkban felmérjük a marxista hadtörténetírásunk fejlődését és feladatait. Tettük ezt azért, mert ha globálisan áttekintjük hadtörténeti irodalmunkat, meg kell állapítanunk, hogy a fentiekben összegezett burzsoá örökség — kivált a negyedszázados ellenforradalmi rendszeré — bizonyos mértékig visszahúzóan hatott (és némely vonatkozásban hat még ma is). Ehhez járult, hogy a magyar hadtörténetkutatás tudományos intézménye — mely a kutatás tervszerűségét, szervezettségét biztosítja — csak 1950-ben jött létre. A hadtörténészek túlnyomó többsége fiatal volt, akik legjobb esetben is alig néhány éves kutatói gyakorlattal rendelkeztek. A kutatói gyakorlat megszerzésével párhuzamosan kezdték megismerni a marxizmust és próbálták alkalmazni a hadtörténeti vizsgálódásban. Az elméleti színvonal gyengesége, a marxizmus alkalmazásának egysíkúsága szinte szükségszerűen jelentkezett. Súlyosbította a hadtörténetírásunknak ezt a helyzetét, hogy ebben az időben már a tudományos életben is eluralkodott a személyi kultusz légköre. Az ezt eredményező dogmatizmus a társadalmi s ezen belül a katonai folyamatokat nem az *általános* és *egyedi* differenciáltságban, hanem a törvényszerűségek sematikus felfogásában ábrázolta. Ez téves következtetések sorozatára vezetett. Ugyanakkor tágabb kaput, lehetőséget nyitott egyrészt a burzsoá elméletek több esetben burkolt, kisebb mértékben nyílt befolyásának, másrészt — s ez természetes következménye az előbbieknek — a különböző polgári-objektivista és revizionista nézetek fellépésének.

Az SZKP XX. és XXII. kongresszusa, az 1956-os ellenforradalom leverése és ezt követően pártunk elvi és gyakorlati politikájában a lenini elvek és normák érvényesülése, a következetes kétfrontos ideológiai harc eredményeként a marxista hadtörténetírásunk eszmei tisztasága, társadalmi hatékonysága a szocialista haza honvédelmére megnövekedett.

A magyar hadtörténetírás helyzetéről és feladatairól 1954-ben Borus

[13] *Borus József* a korábbi hadtörténetírás eme hibáját a marxista hadtörténetírásra viszi át — indokolatlanul. (Történelmi Szemle, 1964. 2. szám. 475. o. Hadtörténet és társadalomtörténet).

A hadtörténelem tárgyának a mai marxista irodalomban elfogadott meghatározásában keresi nézeteinek igazolását. „A hadtörténelem a katonai-történelmi ismeretek összesége. Alkotórészei a következők: a háborúk története, a fegyvernemek története és a hadtörténelmi forráskutatás." Ez a meghatározás azonban nem igazolja Borus József erőltetett következtetését a marxista hadtörténetírásunk eddigi alkotásaira sem a *historiográfia*, sem a definitió *tartalmi mélysége és belső összefüggései szempontjából.*

József tollából jelent meg hosszabb tanulmány.[14] A tanulmány a felszabadulás után elsőként vázolta fel hadtörténetírásunk helyzetét és feladatait.

A szerző differenciáltan tárgyalta a polgári hadtörténetírás fejlődését és sokrétűen bírálta eredményeit.

Helyesen mutatott rá a marxista hadtörténetírás akkori feladataira. Ki kell emelnünk azt a megállapítását, hogy valamennyi korban (Borus József a „kuruc szabadságharcot és az 1848—49-es szabadságharcot" említette) szükségesnek tartotta az igazságos háborúk marxista elemzését. Ezzel együtt szögezte le cikkében a szerző, hogy a magyar történelem is elsősorban az osztályharcok története. E megállapítás is a marxizmus—leninizmus alaptétele.

Feladata tehát tervtanulmányunknak, hogy hadtörténetírásunknak ne csak a szabad fejlődésünk két évtizedében elért eredményeiről adjon számot, hanem vizsgálja meg azt is: mennyire és mennyiben sikerült 1957 óta kiszabadulnia a dogmatizmus és a revizionizmus kettős hatása alól.

Csak így, ezzel párhuzamosan lehet objektíven meghatározni a további feladatokat is.

A IX—XVI. századokkal foglalkozó hadtörténetírásunk fejlődése, feladatai

A magyar törzsi, nemzetiségi szervezet történetének marxista feldolgozása Molnár Erik érdeme.[15]

Az őstörténeti kutatásokat szolgáló segédtudományok széles felhasználásával, a marxizmus klasszikusai tanainak alkotó alkalmazásával rajzolta meg a honfoglalás idején a katonai demokrácia fokán álló magyar társadalom bomlási folyamatát és a feudális osztálytársadalom kialakulását.

Molnár Eriknek a magyar társadalom katonai szervezetére, a hadsereg szervezeti tagozódására tett megállapításai gyökeresen újat hoztak a korszakra vonatkozó polgári szakirodalomhoz képest. Itt különösen két jelentős történetíró munkájára, Pauler Gyuláéra és Marczali Henrikére utalnánk.[16]

A társadalom és a hadsereg, valamint azok kölcsönhatásának marxista ábrázolásában eredményeink közel teljeseknek mondhatók.

A honfoglalás és a kalandozások marxista hadművészettörténeti szintézise azonban *hiányzik.*

E téren „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" (Rövid összefoglalása) Bp. 1959. I/1. kötete adott egy rövidebb marxista megvilágítású áttekintést; ez azonban nem pótolhatja a fenti hiányt. Két okból sem:

1. A korábbi hadtörténetírásunk számos tanulmányban foglalkozott

[14] *Borus József*: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. Hadtörténelmi Közlemények, (továbbiakban: HK) 1954. 1. szám, 64—80 o.

[15] *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (Első teljes kiadás: 1945) Ugyanő (a továbbiakban: Uő.) A magyar nép őstörténete. Szikra. Budapest, 1953.

[16] *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, MTA. 1900.; *Marczali Henrik*: Magyarország története; a *Szilágyi*-féle Magyar Nemzet Története I—II. kötetében. Budapest, Athenaeum, 1896.

e korszak magyar hadművészetével.[17] E munkák — legfeljebb egyiküknél árnyaltabban, másikuknál erőteljesebben — alapállása, hogy a magyar nomád hadviselés ideiglenes sikereit a sovinizmus eszmei szolgálatába állítsa be. Még csak utalást sem tesznek arra, hogy egy bomló társadalmi formáció hadművészetének szükségszerűen, végérvényes vereséget kell szenvednie a fejlettebb társadalom hadseregétől. Sőt Darkó Jenő a második világháború előtt írt könyvében „Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára" a magyar katonai fölényt, mint nemzeti tulajdonságot akarta azzal is illusztrálni, hogy az ősmagyar hadművészet hatását ki akarta mutatni a fejlettebb társadalmi berendezkedésű Nyugat-Európára. Darkó könyvének eszmei álláspontja: Árpád, Botond szellemét fel kell támasztani, hogy harci kedv legyen területszerzésre a készülő szovjetellenes háborúban. Magasztalta a kalandozó hadjáratokat, mert szerinte a háború minden élőlény politikájának elsődleges eleme.

A szocialista katonai tudatkialakítás szempontjából szükséges e kor hadtörténetének marxista szintézise. Nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy az idős és a fiatal generáció egyaránt érdeklődik bizonyos *romantikus hajlamból* is őseink katonai története iránt. *Az olvasmányuk viszont jelenleg csak az említett* (nem teljességgel felsorolt) *tendenciájú munkák.*

2. Általában hadtörténetírásunk tudományos szükséglete is megkívánja e hiány pótlását. Jellemzően mutatja ezt az 1964-ben megjelent „Magyarország története" kétkötetes marxista szintézist adó munka. A honfoglalás és kalandozások korához a bibliográfiai tájékoztató marxista feldolgozásokra nem tudott hivatkozni.[18]

Nem lehet mellékes szempont sem a tudomány, sem az eszmei harc szempontjából, hogy ez az időszak a magyar hadtörténelem ama kevés korszakához tartozik, amellyel terjedelmesen foglalkozik a német burzsoá hadtörténetírás még napjainkban is.[19]

Amikor a tervtanulmány e korszak marxista hadtörténeti feldolgozásának fehér foltjára végzi el a kitekintést, mérlegelni kívánja társadalmunk politikai, ideológiai, katonai szükségletének sorrendiségét is.

Ebből a szempontból és a jelenlegi tudományos erők — nemcsak a Hadtörténelmi Intézetet tekintve — létszáma, megterhelése oldaláról nézve a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy e feladatot a magyar hadtörténetírás távlati tervében 1970 után kell megoldanunk.

Marxista történettudományunk sokoldalú forráselemzésre alapozott eredménye, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulását is mint

[17] *Markó Árpád—Lukinich Imre:* Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest, 1943. I. köt.; *Molitorisz Károly:* A lechmezei csata 955-ben. Budapest, 1912; *Czimer Károly:* A brentai hadjárat. HK 1897; *Szabó Károly:* A magyar vezérek kora. Budapest, 1878; *Pauler Gyula:* A magyarok 954. és 955. évi hadjárata. Századok (továbbiakban: Sz.), 1899; *Gombos Albin:* A honfoglaló magyarok itáliai kalandozásai. (HK 1927.) stb.

[18] Vö.: Magyarország Története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 596. o.

[19] Pl.: *Delbrück, Hans:* Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Stilke, Berlin, 1908. Bd. III.; *Lüttich, Rudolf:* Ungarnzüge im X. Jahrhundert. Ebering, Berlin, 1910.; *Bresslau, Harry:* Die Schlacht auf dem Lechfelde. München, 1906.; *Schäfer, Dietrich:* Die Ungarnschlacht von 955. Berlin, 1905.; *Bogyay Tamás:* Lechfeld. Karpathia, München, 1955.; *Eberl, Barthel:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld im Jahre 955. Augsburg—Basel, 1955.

osztálytársadalmat, mint alapvetően ellentétes érdekű osztályokból álló társadalmi formáció létrejöttét értelmezte és jellemezte. Kimutatta szemben a polgári álláspontlal — amely a *hűbériséget legfeljebb a szenior-vazallus katonai jellegű viszonylatokban kereste* és általában tagadta, hogy Magyarországon létezett hűbériség —, hogy az osztálytársadalom kialakulásának általános törvényszerűségei a magyar történelemben is érvényesültek. Ma már megnyugtatóan bizonyított, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulása és korai szakasza lényegében megfelelt a formáció általános, az európai keletkezés fejlődésmenetének: a feudális földtulajdon szerkezete, a földjáradék formái, a kialakuló jobbágyság szociális helyzete alapján ma már joggal tekinthetjük a magyarországi feudális formáció korai időszakát a marxizmus klaszszikusai által nyugat-európai viszonylatban jellemzett ún. Leibeigenschaft sajátos változatának. Ez azután a XIII. század folyamán bomlott fel, hogy átadja helyét a feudális rend érettebb, kifejlettebb alakjának.

Mivel a feudális rendszer eredetére nézve katonai szervezet volt,[20] így a marxista társadalmi, gazdaságtörténeti kutatások is jelentősen hozzájárultak, hogy az elmúlt húsz évünk eredményeként a hadtörténeti tudományunk részére a *XI—XIV. századi magyar katonai szervezet problematikája főbb vonalakban tisztázódott.*

Mindenekelőtt ki kell emelnünk a marxista kutatásnak azt a tudományos és ideológiai eredményét, melyet legfőképpen a szellemtörténeti irányzattal szemben ért el és állította talpára a magyar feudális társadalom képét. Hóman Bálint[21] és a köréje tömörült szellemtörténeti iskola történetpolitikai koncepciója volt, „az örökölt egyenlőtlenség elvén alapuló magyar nemesség" fogalma, mely a magyar nemzet fenntartó és vezető osztálya. Ezt a koncepciót érvényesítették a magyar feudális társadalomra vonatkozó történetírásunkban, hogy azt a rendszerük reakciós politikai irányzatának történeti igazolására használják fel.[22]

A fenti tudományos és ideológiai eredményt számos részletkutatások után több összefoglaló munka összesítette.[23]

Az elért, s kétségtelenül jelentős eredmények mellett még van számos vitatható, illetve meg nem oldott kérdés.

Ezek a problémák kisebb részben a magyar feudális társadalom katonai szervezetére (vagyis a társadalom és a hadsereg, valamint az állam kapcsolatára), nagyobb részben a kor háborúi történetére, a hadművészete történetére vonatkoznak.

Az első kérdéskörhöz tartozik a királyi megyerendszer katonai vonatkozása a XI—XIII. században.

[20] Vö.: *Engels:* A hadsereg. HK 1956. 3—4. szám, 20. o.

[21] Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1935. I. köt. 207—211. o. Az első kötetet csak *Hóman Bálint* írta.

[22] Nem érdektelen felhívni az olvasó szíves figyelmét a magyar szellemtörténet és a német fasiszta történetírás nézetazonosságára. *Walter Richard Darré* (1895—1953), aki 1933-tól 1942-ig a hitleri Németország földművelésügyi minisztere volt, „Neuadel aus Blut und Boden" című könyvét 1930-ban adták ki. Darré a nemességet zárt faji kasztnak fogja fel, amely a földbirtok és a családi vér tisztasága folytán képes a nemzet életerejét és *harci erejét fenntartani.*

[23] *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az Árpád-kortol Mohácsig. Szikra, Budapest, 1949.; *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György:* Magyarország története az őskortól 1526-ig. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.; *Lederer Emma:* A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. (Rövid összefoglalás), Hadtört. Int. és Múz. Budapest, 1959. I/1. kötet.; Magyarország története. Gondolat kiadó, Budapest, 1964. I. köt.

Mind a polgári,[24] mind a marxista irodalom[25] a XI—XIII. századi magyar hadsereg szervezetében a gyalogságot vagy egyáltalán nem létezőnek, vagy igen jelentéktelennek tünteti fel. Véleményünk szerint a korabeli magyar források gondosabb kritikai vizsgálata, főleg az analóg forrásokkal való összevetése az eddiginél más és teljesebb képet adna. Miért?

1. Többek között pl. a tihanyi 1055-ös és az 1211-es oklevelek, a pannonhalmi 1087-es és az 1237 körüli úrbéri összeírások[26] áttekintést adnak a szabadosok rétegéről. Az Albos-féle összeírás valamennyi közt a legtartalmasabb s ennek anyagát könnyű kiegészíteni a pannonhalmi apátság népeinek 1226. és 1233. évi úrbéri perei, szabályzatai alapján. Az Albos-féle adatok pontos és megközelítő számadatainak összegezéséből megtudjuk, hogy a libertinusok kötelesek hadba vonulni, de lóváltság fejében egy unciát fizetnek uruknak. Erre a véleményünk szerinti gyalogos katonatömegre eddigi irodalmunk nem figyelt fel eléggé.

2. A honfoglaláskor itt talált szlávok hadszervezetében már jelentős helyet foglaltak el a gyalogos egységek. Viszont a szláv vármegyeszervezet elsődleges hatással volt a magyar intézmény kialakulására. A különböző úrbéri összeírásokban s a Váradi Regestrumban szereplő *helységnevek* is mutatják, hogy azok a települések, ahol a libertinusok tömegesen laktak — szláv eredetű helységek voltak.

3. Hadtörténetírásunk differenciáltság nélkül alkalmazta Engelsnek azt a tudományos megjegyzését, amely szerint „Lengyelország és Magyarország nyugatról átvett nehézlovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyűlovasságát."[27] Ez azonban egyáltalán nem a gyalogság rovására történt és nem mond ellent a gyalogsági fegyvernem elterjedtségének. Maga Freisingeni Ottó püspök is magyarokról szóló leírásában említi a gyalogosokat.[28]

A tárgyalt kor magyar katonai szervezetében *külön társadalmi réteget és magában a hadseregben is külön szervezetet* alkotott a határőrség. A magyar határvédelem s annak erődítési rendszere, a gyepűrendszer nemcsak azonos vonást és fejlődést mutatott a szláv határvédelemmel, hanem egyúttal lényeges eltérést a német határőrgrófság intézményétől. Ezt az 1920 előtti polgári hadtörténetírás meg is állapította. „Nálunk nem alakult ki a német határőrgrófsághoz hasonló intézmény"[29] — írta Erdélyi László. Pauler Gyula továbbjutva megállapította, hogy „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is."[30]

[24] *Tagányi Károly:* Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle, 1916.; *Erdélyi László:* Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915.; *Tagányi Károly:* Felelet. Történelmi Szemle, 1915. Valamint *Pauler* és *Marczali* idézett munkája.; *Szekfű Gyula:* Serviensek és familiáriusok. M. Tud. Akad. Budapest, 1912.

[25] A már idézetteken kívül még *Molnár József:* A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 2. szám.

[26] Fejér: Codex diplomaticus Hungariae . . . Budae, 1829—44. Tom. I. I. IV. XV.

[27] *Engels:* A hadsereg. HK 1956. 3—4. szám, 23. o.

[28] Vö.: Ottonis episcopi freisingensis gesta Friderici I. imperatoris. Közzéteszi *Gombos:* Középkori Krónikások XV—XVI.

[29] *Erdélyi László:* Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdése. Tört. Szemle, 1915. 211. o.

[30] *Pauler Gyula:* Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. és köv. oldalak.

Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás azonban ezt a tényt az ismert politikai tendencia miatt tagadta. A településtörténet helyes módszerű felhasználása helyett azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak — s ez a határőrvidékekre hangsúlyozottan is vonatkozott —, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések, őstelepülések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétszórt néptöredékek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptulajdonban, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül".[31] (Ti. a magyarság tengere.)

A marxista hadtörténetírásunk ezt a kérdéskomplexust az elmúlt húsz év alatt sokrétűen vizsgálta. A nyugati határvédelem ábrázolásában az ellenforradalmi hadtörténetírással szemben a valóságos képet rajzolta meg. Fontos eredmény volt, hogy az ellenforradalmi rendszer településtörténeti kutatás módszerét leleplezte és a soviniszta alapállás miatt többszörösen feje tetejére állított településtörténeti eredményeket a talpára állította.[32] Hiányunkat jelzi azonban, hogy a határvédelem kérdését nem vizsgáltuk az egész országra nézve s nem adtunk ez ideig egységes hadtörténelmi szintézist a határőrség és a hadsereg többi egységeinek kölcsönös hatásban levő összességére. Enélkül viszont nem tekinthetjük teljesen megoldottnak az Árpád-kori hadsereg szervezetének kérdéseit, továbbá a hadsereg és a társadalom relációját.

A feudális magyar állam és a környező kelet-európai országok XI—XIV. századi politikai-katonai kapcsolatának története kevésbé feldolgozott területe történet-, hadtörténet-tudományunknak. Pedig a feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját a szláv—magyar kapcsolatok jellemezték. Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kísérletei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német feudális hódító törekvésekkel szemben. Mi sem bizonyította ezt jobban, mint éppen a külpolitikai kapcsolatnak időről való negatív szakaszai. A német császárság a keleti expanziós politikájának érdekében mindig felhasználta ezeknél az országoknál az úri csoportharcoknak azt a lehetőségét is, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa. Találóan jegyezte meg a korszakok történelméhez Marx: „... lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[33]

E kérdésről a polgári hadtörténeti irodalom néhány, bizonyos részeredményeket hozó összefoglaló jellegű tanulmányt ad Moricz Dezső, Gombos F. Albin, Kiss Lajos, Hodinka Antal tollából.[34]

[31] *Szabó Stefan:* Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Budapest—Leipzig, Danubia, 1944. S. 20.; továbbá vö.: *Belitsky János:* Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrségei a középkorban. Bécsi M. Tört. Int. Évk. 1934.

[32] Vö.: *Horváth Miklós:* Nyugati határvédelmünk a XI—XII. században. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Hadtört. Int. és Múz. Budapest, 1959. I/1. köt. 196. és köv. oldalak.

[33] *Sándor Béla:* Marx jegyzetei a magyar történelemhez. Tört. Tud. Int. Értesítője, 1950. I—III. 41. o.

[34] *Móricz Dezső:* Magyarország harcai Németország ellen a királyság első félszázadában, Budapest, 1904.; *Gombos Albin:* Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. Budapest, 1938.; *Kiss Lajos:* Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. HK 1891.; *Hodinka Antal:* Kálmán királyunk 1099-iki przemysli csatája. HK 1913.

Marxista hadtörténetírásunk egy-két tanulmányt[35] leszámítva nem foglalkozott ezzel a problémával. A megjelent tanulmányok forráskritikai elemzés alapján számos új eredményt értek el. Sajnálatos, hogy a tavaly megjelent marxista összefoglaló munka, „Magyarország története" nem szentel elég figyelmet e kérdésnek. A XI—XII. századbeli német-ellenes függetlenségi háborúk történetét és hadművészettörténetét egy összefoglaló munkában fel kellene dolgoznunk a távlati terv időszakában. E munka szükségességét indokolja, hogy ilyen marxista szintézis eddig nem jelent meg, pedig lehetőségét biztosítja, hogy a vonatkozó források feltártak s kritikai kiadásaik tudományos alapossággal készültek el.

A magyar—bizánci katonai kapcsolatok feldolgozása főleg hadszervezési szempontból lenne jelentős. Az eddig — a polgári hadtörténetírás által sem — kellően figyelembe nem vett gazdag bizánci forrásanyag hatalmas, a magyar hadtörténelem más kérdéseire nézve is megbízható, új adatokkal gazdagítaná a magyar hadtörténetírást.

Marxista hadtörténetírásunk részére ez a szakasz szinte teljesen fehér folt. A korábbi hadtörténeti feldolgozások közül kizárólag gazdagabb forrásanyaga miatt csak Darkó Jenő tanulmánya emelhető ki.[36]

Marxista történeti kutatásaink eddigi eredményei kétségen felül bebizonyították, hogy a magyarországi feudalizmus történetének második, az ún. „virágzó szakaszában" (XIII—XV. század vége) a társadalom Nyugat-Európától való kezdeti elmaradást behozta mind az anyagi és szellemi kultúra, mind a társadalmi és a politikai élet legfőbb viszonylataiban. Elértük a nyugat-európai színvonalat, mégha az iparosodásban, városiasodásban mennyiségi elmaradás jelentkezett is. A marxizmus által feltárt egyenlőtlen fejlődés törvénye érvényesült abban, hogy a magyar feudális társadalmi, gazdasági formáció rövidebb idő alatt járta be a feudalizmus két szakaszát a mezőgazdasági termelőerők, a termelési és járadékviszonyok, az árutermelés, az osztályszerkezet, az állami rend, a *fegyveres erők és a hadművészet fejlődése*, valamint a kultúra szempontjából. Ennek az egész folyamatnak egyik jelentős része — és bizonyítéka a magyar hadügy „korszerű" fejlődése a XIV—XV. században. Károly Róbert, de különösen I. Lajos és I. Mátyás[37] idejében a magyar hadügy nemcsak utolérte a nyugat-európai színvonalat, hanem az élvonalban foglalt helyet.

Hadtörténetírásunknak szinte érintetlen területe a XIII. századi főúri magánhadseregek; az ún. banderiális hadrendszer; a zsoldos rendszer és a jobbágy- (telek)-katonaság kérdése.

A banderiális hadrendszer a középkori magyar hadtörténelem egyik döntő kérdése. Szorosan kapcsolódik a főúri magánhadseregek kialakulásához, a zsoldosság és a telekkatonaság kérdéséhez.[38] Az eddigi források

[35] *Székely György:* Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954.; *Horváth Miklós:* Magyar—szláv politikai, katonai együttműködés a XI. században. HK 1956.; *Rázsó Gyula:* A lovagi hadseregek stratégiájáról. HK 1960.

[36] *Darkó Jenő:* Byzantisch—ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Budapest, 1933.

[37] A polgári hadtörténetírás a magyar hadügynek ezt a fejlődését egyáltalán nem a társadalmi és gazdasági fejlődés alapjáról vizsgálta, hanem mint a magyar államiság specifikus, a rendiségben alapozott potentiális erő következményét.

[38] A korszak katonai politikájának gazdag anyagon alapuló, de szellemtörténeti beállítottságú feldolgozását adta, s a telekkatonaság problematikáját egysíkúan ábrázolta Dér József „Zsigmond király honvédelmi politikája." HK 1936. című tanulmányában.

jelzik nálunk is — különösen Hunyadi Mátyás idejében — azt a hadügyi modernizálódási folyamatot, amely az 1440-es évek végén VII. Károly francia király idejében zajlott le Nyugat-Európában. Két fontos fegyvernemnek: a nehézlovasságnak és a lovasíjászoknak taktikai egyesítése, de ugyanakkor stratégiai különállásának fenntartása.

Ennek a lényeges hadművészettörténeti kérdésnek megoldása azonban szükségessé teszi, hogy a korszak háborúi történetének elhanyagolt marxista feldolgozását pótoljuk.

Ami a zsoldosság kérdését illeti, joggal várhatunk marxista tudományos eredményt Rázsó Gyula kandidátusi disszertációjának közeljövőben történő publikálásától.[39]

Áttekintve a tárgyalt korszak háborúinak hadtörténeti, hadművészettörténeti feldolgozását, rendkívül sztereotip képet kapunk.

A tatárjárás hadtörténetének feldolgozásához marxista értelemben még a hadművészet szempontjából is értékes Léderer Emma tanulmánya.[40] Számos forrásadattal rendelkeznek a polgári hadtörténeti feldolgozások, melyek Rosty Zsigmond, Olchvári Ödön, Pauler Gyula, Bárczay Oszkár tollából jelentek meg.[41]

A magyar—cseh háborúk időszaka Ausztria birtoklásáért a feudális magyar állam külpolitikájának egyik jelentős retrográd periódusa. Ez a korszak a hadművészettörténet szempontjából azonban lényeges kutatási területe hadtörténetírásunknak, mert a magyar hadsereg harcászata, hadászata olyan fejlődési folyamaton ment keresztül, amelynek következtében a XIV. és XV. században elérte a nyugat-európai színvonalat.

Maga a polgári hadtörénetírás is e korszakból csak az 1278-as morvamezei ütközetet dolgozta fel érdemleges adatkomplexusok alapján. Nevezetesebb munkák Lukinich Imrétől, Markó Árpádtól, Soós Elemértől és Kápolnai Pauer Istvántól származnak.[42] Egyébként tisztázniuk kell a kutatásoknak azt a kérdést is, hogy a morvamezei csatát a külföldi feldolgozások miért írják le eltérően a magyar hadtörténészektől.[43]

Az áttekintést kronológiai sorrendbe véve, meg kell állapítanunk, hogy hadtörténetírásunk egyik legugarabb területe a törökök elleni első harcok (1366—1377) időszaka. Teljesen bizonytalan adatokkal és csupán néhány okmánypublikációval rendelkezünk, mint pl. Thallóczy Lajos forráskiadványa.[44]

E harcok feldolgozása a társadalmi tudat, a szocialista katonai tudat alakítása szempontjából is fontos, mert ezekben a harcokban a testvéri bolgár néppel együtt viseltük a honvédő háborút a hódító török hatalommal szemben.

A nikápolyi törökellenes honvédő harc történeti feldolgozása a polgári hadtörténetírás oldaláról rendkívül gazdag forrásanyagra épült.

[39] *Rázsó Gyula:* A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV—XV. században. (Kéziratban.)

[40] *Léderer Emma:* A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok, 1952.

[41] *Olchvári Ödön:* A muhi csata. Századok, 1902.; *Pauler Gyula:* A sajómezei ütközet 1241. HK 1893.; *Bárczay Oszkár:* Két hadiesemény a XIII. századból. HK 1893.; *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás IV. Béla idején. Müller Ny. Pest, 1856.

[42] *Lukinich—Markó:* Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest. 1943. I. köt.; *Soós Elemér:* Az 1278-as morvamezei csata. HK 1890.; *Kápolnai P. István:* A morvamezei csata. 1890.

[43] *H. Delbrück:* i. m.: III. Bd. S. 433.

[44] *Thallóczy Lajos:* Magyar—bulgár összeköttetések 1360—1369. Sz. 1894. és Történelmi Tár (Továbbiakban: TT), 1898. Továbbá: *Germánus Gyula:* A törökök első fellépése az Aldunán és az első török—magyar összeütközések. Sz 1910.

E sorból éppen a fenti értéke miatt Wertner Mór munkáját emeljük ki.[45]

A XIV. század végére Magyarországon a tűzfegyverek használata már jelentősen elterjedt. Hasznos lenne feltárni ennek hatását a hazai hadművészetre, megállapítva a változást. A tüzérség történetével csak Iványi Béla foglalkozott, de ő sem ment túl a puszta adatközlésen.[46] A hadviselés átalakulásáról polgári hadtörténészek folytattak kutatást a burzsoá hadtudomány korlátai között,[47] de a marxista feldolgozás hiányzik.

A huszita antifeudális és függetlenségi harcok történetét a csehszlovák marxista történészek sokoldalúan dolgozták fel.

A huszitizmus magyarországi politikai, ideológiai és hadművészeti hatásával foglalkozott a polgári hadtörténetírás néhány képviselője is.[48] Marxista történet- és hadtörténetírásunk is kellő figyelmet fordított e fontos téma kutatására. Székely György külön tanulmányban[49] követte nyomon a huszitizmus ideológiai és politikai hatását. Elekes Lajos sokrétűen mutatta be a husziták jelentős befolyását a magyar hadviselésre, különösen a Hunyadiak hadseregénél és háborúinál.[50]

A huszita hadművészet lényegét és hazai hatását összegezi „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötete is.

E kérdéskomplexusból tervtanulmányunkban két problémára kívánjuk a figyelmet felhívni. Az *egyik:* Véleményünk szerint az eddigi magyar, de a csehszlovák kutatások sem fordítottak kellő súlyú figyelmet a huszita ideológiának a háború kérdésére vonatkozó elveire.

Az 1420 tavaszán keletkezett „Bellandi matriam concernit infra scriptum tractatus"[51] hosszasan foglalkozik a háború jellegével, jogos és jogtalan voltával. Árnyaltan tesz különbséget a „nemzeti" (vagyis függetlenségi) háború és a belső elnyomók elleni harcok között. Az utóbbit a tractatus szerint alá kell rendelni az előbbinek. A tractatus ezen aspektusa szerinti vizsgálódás feltétlenül pontosabban fogja meghatározni az antifeudális és a függetlenségi harcok belső dinamikájának kölcsönös összefüggését. A *másik:* Ismeretes, hogy hazánkban a délvidéki határvidékeken volt az egyik legnagyobb intenzitású centruma a huszita mozgalomnak. A kutatásnak meg kellene vizsgálnia:

a) Mi lett a következménye a török elleni honvédelem szempontjából a huszita üldözésnek?

b) Ugyanakkor a határvédelem katonáinak hősiességét mennyiben, milyen tendenciával növelte a magyarországi huszita mozgalom.

Azért emeltük ki e témakörből ezt a két problémát, mert ezek tisztázatlan kérdések s e kor török elleni küzdelmének összképét megoldásuk megváltoztatná.

A XIV—XV. századi magyar—velencei háborúk hadtörténeti feldolgozása politikai és hadszervezési szempontból jelentős. E téma kutatása

[45] *Wertner Mór:* A nikápolyi hadjárat 1396-ban. HK 1925.; *Atriga:* The Crusade of Nicopolis. London, 1938. Forrásanyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb bármelyik magyar feldolgozásnál.

[46] *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926., 1927., 1928.

[47] A legjelentősebb: *Tóth Zoltán:* A hadviselés átalakulása (1387—1526). Magyar Művelődéstörténet. II. köt. Tört. Társulat, Budapest. é. n. 201—239. o.

[48] *Tóth—Szabó Pál:* A cseh—huszita mozgalmak története Magyarországon. Hornyánszki Ny., Budapest, 1917.

[49] *Székely György:* A huszitizmus hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

[50] *Elekes Lajos:* Hunyadi hadserege. Sz 1950.

[51] Szövege *J. Goll:* Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder Prag. 1882. II. Band. S. 53—55. munkájában.

azért is kívánatos lenne, mert a török elleni harcok politikai kérdései összefüggnek a velencei politikával, illetve ennek magyarországi kihatásával. Feldolgozására eddig nem történt érdemleges kísérlet. A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában levő rendkívül gazdag itáliai forrásanyag lehetővé tenné e téma kutatását.

A középkori magyar hadtörténelem leginkább feldolgozott korszaka a Hunyadiak kora (1440—1490). A polgári történetírásnak több százra rúgó munkája rendkívül sok forrásanyagot tárt fel. E munkák sokaságából számos könyv és tanulmány nyújt a marxista történetírás számára is értékes feldolgozásokat.[52] A korábbi hadtörténetírás munkái két kérdés megoldásával mindvégig — ideológiai okok miatt — adósak maradtak:

1. A török elleni harcok alapvető politikai feltételének elemzésével, a délkelet-európai népek összefogásának ábrázolásával;

2. A feudális központosítás katonai kritériumainak meghatározásával.

A marxista kutatás e lényeges s alapvetően meghatározó kérdéseket — kivéve a teljes katonai vonatkozásokat — megoldotta. Ebben elsősorban Elekes Lajosnak van érdeme. A marxista hadtörténetírásunk eddigi feldolgozásai átfogó és teljes képet adnak e korszakról.[53]

Amikor áttekintjük e korszak feldolgozását és joggal állapítjuk meg a feltárásban a sokrétűséget, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek olyan részkérdések, amelyek bővebb kutatásra ne várnának. Mindezt azért kell megtennünk, hogy a téma teljes feltárása megtörténjék.

Ilyen fontosabb részfeladata hadtörténetírásunknak Belgrád (Nándorfehérvár) 1440., 1456. évi ostromának, valamint Kinizsi 1480. és 1481. évi hadjáratainak pontosabb feltárása.

Nem véletlen, hogy a polgári hadtörténetírás a magyar parasztháborúk történetével és hadművészetével alig foglalkozott. A kevés számú munka, melyekben a szerzők mégis hozzányúltak e kérdéshez, a Tripartitum álláspontjáról „tekintett" vissza ezekre az antifeudális háborúkra. Forrásfelhasználásuk is ebből a szempontból tendenciózusak. Márki Sándor lépte át bizonyos fokig osztályszemléletét és levéltári anyaga valamivel szélesebb horizontú.[54]

Hadtörténetírásunk a felszabadulás után Engels ismert munkája

[52] A gazdag bibliográfiából csak néhány, forrásértékben és szemléletben jelentős munkát említünk meg. *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század első felében. 1401—1450. HK 1911.; *Miskolczy Gyula:* Hunyadi János török hadjáratai 1436—1456. HK 1913.; *Kiss Lajos:* A rigómezei hadjárat 1448. HK 1895.; *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század második felében 1451—1499. HK 1912.; *Balanyi György:* Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban. HK 1911.; *Tóth Zoltán:* I. Mátyás hadügyi politikája. 1912.; Uő.: Mátyás király idegen zsoldos serege (A fekete sereg). Stádium, Budapest, 1928.; *Gyalókay Jenő:* Mátyás király a hadszervező és hadvezér. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. Franklin Társ., Budapest, 1940. 229—307. o.

[53] A bőséges marxista irodalomból is csak néhány jelentős munkát emelünk ki. *Elekes Lajos:* Hunyadi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. Uő.: „Minden vitéz ember példája": Hunyadi János. 2. kiadás. M. Történelmi Társulat, Budapest, 1952.; *Mályusz Elemér:* A magyar rendi állam Hunyadi korában. Sz 1957.; *Elekes Lajos:* Mátyás és kora. Művelt Nép, Budapest, 1956.; Uő.: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében. Sz 1955.; Uő.: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.; Uő.: A délkelet-európai népek összefogása a török hódítók ellen Hunyadi háborúiban. Sz 1952.; Uő.: Hunyadi hadserege. Sz 1950.; *Rázsó Gyula:* Mátyás zsoldos seregének hadművészetéről. HK 1958. Meg kell említenünk két román marxista feldolgozást, melyek hozzájárultak a megalkotott kép teljessétételéhez. *Mihail Dan:* Hunyadi János hadseregének összetétele és jellege.; *Kelemen Lajos:* — Emlékkönyv Bukarest—Kolozsvár, 1957. 183—197. o.; és *Cselényi Béla:* Az 1456. évi nándorfehérvári csata néhány részletkérdéséről. Uo.: 150—156. o.

[54] *Márki Sándor:* A magyar parasztháború 1514-ben. HK 1914.

[55] *Engels:* Német parasztháború. Szikra, Budapest, 1950.

alapján nyúlt e kérdéshez.[55] Eltekintve a kissé erőszakolt „aktualizálástól", már ami a parasztság forradalmiságának megítélését illeti; adott egy általános, de számos fontos részletkérdést nélkülöző képet.[56]

Helyes a marxista hadtörténészeknek az a megállapítása, hogy a parasztháborúk kiemelkedő szerepet játszottak a csatadöntő gyalogság megjelenésében. Nem eléggé differenciált viszont az a következtetés, mely a parasztcsapatok szeparáltságát kizárólag a feudális széttagoltsággal indokolja.[57] Ez a nézet a látókörén kívül hagyja a paraszti seregek személyi állományának provincializmusát, mely a paraszti termelőmódból fakadt.

A számtalan kérdésből azért vetettük fel ezt az egyet, hogy érzékeltessük, mennyire fontos a parasztháborúk sokoldalú kutatása s ezen az alapon a szintézis elkészítése.

Az 1526-os mohácsi csatától eltekintve[58] a középkori magyar centralizált állam bukásának (1490—1526) történetéről rendkívül szegény a hadtörténeti irodalom. E hiány pótlása egyébként társadalompolitikai és gazdaságtörténeti szempontból is jelentős. Fontosságát fokozza még az is, hogy az egész magyar középkorban ezekre az évtizedekre találhatjuk a leggazdagabb, zömében kiadatlan és ismeretlen levéltári forrásokat, amelyek feltárása a többi korszakra nézve is értékes eredményeket hoznának. Különösen szükségessé teszi ezen levéltári állagok kutatását a magyar végek XVI. századi helyzetének rekonstruálása.

Az áttekintett feladatok megoldására hadtörténetírásunk távlati tervében 1970 után feltétlenül sort kell kerítenünk.

A XIV—XVIII. századra vonatkozó magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

A XVI—XVIII. századi Magyarország történetében megtört az a társadalmi, gazdasági fejlődési vonal, amely a tőkés rend kialakulásához vezetett.

Hazánkban ugyanarról a színvonalról, mint a nyugat-európai, nem következett be az ottani polgári átalakulás, hanem mint számos közép- és kelet-európai nép történetében, nálunk is Engels által felismert és meghatározott formáció, „die zweite Leibeigenschaft" alakult ki.

Marxista történetírásunk figyelemreméltó eredménye, szemben a polgári történetírás álláspontjával, hogy *nem kizárólag, egysikúan a török megszállásban látta a fejlődés megtörésének, és más útjának az okát.* A kérdés kutatásánál elemezte, mérlegelte történetünk két alapfolyamatának: a centralizált államszervezet összeomlása következtében bekövetkezett rendi anarchiának, valamint a török megszállásnak belső összefüggéseit, és ugyanakkor ezt az elemzést a nemzetközi analógia

[56] *Székely György:* A magyar parasztháborúk 1437—1514. Budapest, 1950. Bevezető tanulmány. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt.

[57] Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. 266. o.

[58] *Tóth Zoltán:* A fekete sereg pusztulása HK 1913.; *Gyalókay Jenő:* A mohácsi csata (Mohácsi emlékkönyv. Egyetemi Ny. Budapest, 1926.); *Ortvay Tivadar:* A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Akadémiai Értesítő. 1910.; A mohácsi csata régészeti feldolgozását a legújabb ásatások végezték el. Ezek alapján pontos képet tudunk alkotni a csata lefolyásának részleteire vonatkozólag is. Vö.: *Dr. Papp László:* Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1962. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Bp. 1959. I/1. köt.; *Székely György:* A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa parasztháborútól Mohácsig. Sz 1952.

területén végezte el. E historiográfiai kép teljességéhez tartozik, hogy marxista történetírásunknak meg kellett küzdenie az 1950-es évek szemléletével is, amely a XVI—XVIII. századi időszakot a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek tekintette.[59]

Ma már helyes álláspontot alakított ki a marxista történettudomány újabb forráskutatások révén is, amikor ezt a korszakot *késői* és nem bomló *feudalizmusnak* tartja.[60]

A magyar társadalom ilyen irányú fejlődésének minden jelensége távolról sincs marxista módon feltárva. Ennek oka éppen e korszakról szóló elmaradt, számos fehér folttal rendelkező hadtörténetírásunk is. Miért?

1. A marxista kutatók nem vették eléggé figyelembe a társadalom és a hadsereg kölcsönhatását, a hadsereg gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai vonatkozásait és összefüggéseit. Az eddigi forráskutatások ebből a szempontból nem voltak eléggé sokoldalúak. *Pedig az állandó harcok a török ellen és a rendi állam keretében folyó osztályharcok belső összefüggései a hadseregen, az állandóan katonáskodó rétegeken* (pl. a bubulcusok, abactoresek és várkatonák stb.) *keresztül egyik meghatározói voltak a magyar társadalmi fejlődés adott irányának.*

2. Az új eredménytadó marxista szintézis, a „Magyarország története" című könyv mutatja, hogy a szerzők a fenti relatio ábrázolásához, analíziséhez csak a polgári hadtörténészek munkáit tudták felhasználni.[61]

Ezt az irodalmat azonban alapvetően jellemzi, hogy témaválasztásában az egyes időszakokból nem mindig a legfontosabb kérdéseket tárgyalja. Kevés az olyan munka, amely legalább egy háború vagy hadjárat történetét végigkísérné, főleg társadalmi, gazdasági és politikai szempontból.

A török elleni tizenötéves háborúról (1593—1606) csupán néhány részletfeldolgozás készült.[62] Pedig a rendi állam osztályviszonyai és a törökellenes harcok összefüggésének és hatásának sokoldalú vizsgálata nem oldható meg e háborúról készült összefoglaló és minden részletre kiterjedő hadtörténészi munka nélkül. A tanulmányok döntő része eredeti levéltári anyag felhasználása nélkül készült, s még a kiadott korabeli forrásanyag teljes felhasználását is mellőzte.

A gyér anyag alapján nem egyszer anakronisztikus katonai értékelést tartalmaz.[63]

[59] *Révai József* koncepciója volt, hogy a nemesi árutermelés az eredeti tőkefelhalmozódáshoz, a kapitalista viszonyokhoz vezet.

[60] Vö.: Magyarország története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. I. köt. 184—196., 213. o., 253. és köv. oldalak.

[61] Vö.: Magyarország története. Gondolat kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 599. o.

[62] *Károlyi Árpád:* A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. Sz 1880.; *Acsády Ignác:* Drégel és hőse, Sz 1877.: *Thury József:* Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK 1891.; *Szentirmai Imre:* Magyar hadiszervezet a tizenötéves török háború idején 1543—1605. Buzárkovits Ny. Esztergom, 1908.; *Veress Endre:* Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910.; *Szendrei János:* Szolnok eleste 1552-ben. HK 1889.; *Márki Sándor:* A tizenötéves háború története. HK 1894.; *Komáromy András:* A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892.; *Takács Sándor* levéltári adatok alapján regényes formában írt tanulmányai, melyek a „régi idők, régi emberek" (Bp. é. n.) és a „Régi magyar kapitányok és generálisok" (Bp.) című kötetekben jelentek meg.

[63] Vö.: *Bánlaky (Breit) József:* A magyar nemzet hadtörténelme és *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadikrónika idevonatkozó fejezeteivel.

A néptömegek történelemformáló szerepének bemutatása hiányzik a munkákból. A katonatömegek legfeljebb passzív masszaként szerepelnek zseniális, vagy kevésbé tehetséges hadvezérek kezében.[64]

3. A korábban említett, a társadalmi fejlődés irányára ható társadalom és hadsereg belső összefüggéseinek egyik lényeges tényezője a *végvári rendszer* a marxista hadtörténeti irodalmunk tabula rasa-ja.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötete és Sinkovics István tanulmánya[65] a polgári hadtörténetírás adatának csak tudományosabb, marxista szemléletű felhasználását adja.

Pedig a már feltárt források tüzetesebb elemzése is felvet számos olyan kérdést, amelyek megoldása az eddiginél jóval rétegezettebb képet adna. Ugyanakkor rengeteg feltáratlan levéltári anyaggal rendelkezünk, elsősorban a bécsi Kriegs- és Staatsarchivban, de különösen nélkülözhetetlen a magyar végvári rendszer kutatásához a Zentral Archiv des deutschen Ordens állagai. Az itteni levéltári anyagok — költői túlzás nélkül — részletes adatokat tartalmaznak a végvári viszonyok társadalmi, gazdasági, katonai, sőt eszmei vonatkozásaira is. *Magyar hadtörténészek, történészek ezt a gazdag forrásanyagot még sohasem nézték át.*[66]

Hasonlóan fontos forrásértékű állagokkal rendelkeznek a török levéltárak, melyek anyagának feltárására is tudományos szükségesség volna.

Tervtanulmányunk csupán vitakérdésként utalni szeretne a végvárak rendszerének néhány olyan jelenségére, nem egyszer csak körvonalazott tendenciáira, melyek a magyar fejlődésnek a „második jobbágyság" útjára való menetében factorális szerepet töltöttek be.

A centralizált államszervezet összeomlása után a rendi anarchiába süllyedő ország védelmi képességét a korábbi időkből meglevő várrendszerek tudták csak legalább olyan minimális színvonalon megtartani, amely megakadályozta a törökkel szemben az ország teljes megsemmisülését. Ennek véleményünk szerint két oka volt:

a) A korabeli török hadművészetben a kisázsiai hadjáratok olyan hadászati, harcászati vonást alakítottak ki, amelyek a hadsereg szervezetét, fegyverzetét *mezei* (korabeli szakkifejezéssel élve) hadviselésre tették alapvetően alkalmassá. A várostrom művészetét a török hadsereg még a XVII. század első két évtizedéig sem tudta a kor színvonalán elsajátítani.

A magyar hadművészetnek viszont az évszázadok folyamán kialakult egy speciális vonása. A gyepüelven alapuló „lesvetés"-i határvédelem és a XIII. század közepétől kezdődő várvédelem sajátos ötvözetéből jött létre és fejlődött ki a magyar várvédelmi hadászat és harcászat. A XVII. századig kiépült végvárrendszer katonailag alkalmas volt, hogy a rendi anarchia miatt meggyengült ország védelmi képessége ellenére feltartóztassa és megakadályozza a török sereget az ország *teljes* megszállásában.

[64] Vö.: *Gömöry Gusztáv:* Eger ostroma 1552-ben. HK 1890.; *Acsády Ignác:* Drégel és hőse. Sz 1887.; *Komáromy András:* Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK 1894.

[65] *Sinkovics István:* Végvári harcok. Magyar Történész Kongresszus 1953. jún. 6—13. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötetének idevágó fejezetét *Honfi József* és *Nagy László* írták.

[66] Jelen tervtanulmány szerzőjének 1962-ben alkalma volt az itt levő kb. 12 ezer rendezett fesciculus inventárját áttanulmányoznia. Az iratok sora szinte hónapról-hónapra ad betekintést a legfontosabb végvárak életébe.

Egyes hadtörténészek felvetik, hogy ennek ellentmondanak azok az eredmények, amelyeket a törökök elértek a XVI. században a magyar várak ellen vívott harcaikban. Ha áttekintjük a törökök ilyen irányú sikereit, azonnal szembeötlik, hogy a magyar végvárrendszerből a hadászati szerepet betöltő várak közül keveset tudtak elfoglalni.

A várostromuk sikerét is legtöbbször alapvetően a védők elégtelen fegyverzeti, anyagi ellátottsága és a fizetetlen zsoldos katonaság demoralizáltsága eredményezte.

b) A magyarországi várak döntő többsége — *még a centralizált hatalom bukása után is* — a király, tehát a központi hatalom kezében maradt. A királyok a rendi ellenállással szemben törvényileg is biztosították egyrészt a végvárak királyi birtokát, másrészt a végvárrendszer fenntartását. II. Ulászló alatt az 1514. évi 67. tc. előírta a végvárak fenntartásának biztosítását.[67] II. Lajos alatt az 1518. évi 30., 60. tc. és az 1526. évi 15. törvénycikkek száműzetéssel büntették a végvárak elvesztőit.[68] I. Ferdinánd alatt pedig az 1538. évi 7. tc. elrendelte, hogy az ország kapitánya egy másik kiküldöttel a végvárakat minden negyedévben ellenőrizze.[69]

A várkapitányok esküje vagy írásbeli hűségfogadalma (litterae assecuratoriae aut reversales) a király tulajdonjogát biztosította.

Sőt az Országos Levéltárban levő Benignae resolutiones regiae állag iratai arra mutatnak, hogy a korábban törvényesen elajándékozott várbirtokokat a király visszavette. Ez a folyamat különösen 1572-ben vált teljessé, amikor általános vizsgálatot rendeltek el az ország területén a magánosok által bármi címen birtokolt királyi várjavakra.

Többek között Illésy János által közölt várvizsgálati iratok[70] azt mutatják, hogy a végvár rendszer katonai potenciáljának — mind gazdasági, mind társadalmi szempontból — fenntartása a várjobbágyi szolgáltatásokra épült[71] és nem volt meg az objektív feltétele a polgárosodási folyamat kiteljesülésének.

A végvári rendszer problematikájából a tervtanulmány csupán érintőleg kívánta felvillantani a kardinális kérdések egyik oldalát. Tette ezt azért, hogy rámutasson: míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez, az ország két, illetve három részre szakadásához vezetett; *addig ennek a jelenségnek a másik oldala: a magyarországi késői feudalizmusban a végvár rendszer társadalmi és gazdasági struktúrája* (aminek döntő oka az elmaradt városfejlődés is) *és az erre épülő hadszervezet viszont megakadályozta az ország teljes pusztulását. A maga védelmi stratégiájával biztosította a lehetőségét a török későbbi kiűzésére — ha időben e lehetőség megvalósulása el is húzódott.*

A végvár rendszer társadalmi, gazdasági, hadszervezeti szerkezetének; a törökellenes várharcok történetének és hadművészettörténetének

[67] Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungariae 1000—1895. (Szerk.: *Márkus Dezső*) I. Kiad. Nagy Gy. — Kolozsvári S — Óvári K.) Budapest, 1890.

[68] Uo.

[69] Uo. Az idézett törvények értelmében életével és vagyonával játszott, aki végvárat feladott. Szolnokot 1552-ben a török elfoglalta, mert a spanyolokból és németekből álló zsoldos sereg megszökött. A maroknyi csapattal maradt Nyáry Lőrincet a török elfogta és Konstantinápolyba hurcolta. Mégis, mikor visszakerült hűtlenségi pörbe fogták s csak nehezen menekült a haláltól.

[70] *Illésy János:* Várvizsgálatok 1557—1558. HK 1894.

[71] Vö.: *Maksay Ferenc:* Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. HK 1956.; *Demko Kálmán:* Magyarország hadiereje a XVI. században. HK 1916.

teljes feltárása új forrásanyagok alapján, fontos feladata marxista hadtörténetírásunknak.[72] Ennek a problémának a megoldását a hadtörténetírásunk tervfeladatában még 1965—70 között kell megkezdenünk.

A XVI. századi erdélyi hadtörténelem kiemelkedő időszakáról, a Báthory István hadművészetéről, valamint az erdélyi hadseregnek a tizenötéves háborúban vívott törökellenes harcairól néhány jelentős tanulmányból kaphatunk értékes adatokat, ha nem is összefüggő képet.[73] Az erdélyiek törökellenes harcával, köztük a jelentős gyurgyevói csatával nem foglalkozik külön nagyobb tanulmány, csak kisebb adalékokat találunk e témához a hadtörténeti irodalomban.

Báthory István törökellenes harcairól a hadművészettörténeti marxista szintézis ugyancsak hiányzik. Ez a terület a dogmatikus szemlélet miatt — Báthory Istvánnak, mint lengyel királynak, oroszellenes háborúi miatt — elhanyagolt területe volt marxista hadtörténetírásunknak.

Pedig a helyes társadalmi tudat alakítása, a katonai szemlélet bővítése megkívánja, hogy hadművészettörténetünk e korából *az újat* — már pedig volt, gondolunk itt a gyalogságnak a lőfegyver rendszeresítésére és annak hatására — elemezzük.

A XVII. század első felében lezajlott Habsburg-ellenes függetlenségi harcok történetével, különösen Bocskay és Bethlen Gábor időszakával a polgári hadtörténeti irodalom számos munkában foglalkozott.

Ezek a művek állásfoglalásukban rendkívül sokrétűek. Nem egy szerző a tények célzatos csoportosításával úgy rajzolta meg ezeket a harcokat, mint amelyek inkább fegyveres lázadások voltak, mint függetlenségi harcok.[74] Ugyanakkor számos hadtörténetíró a függetlenségi harcoknál a Habsburg-ellenesség szubjektív túlexponálásával a feudális osztálytársadalom kibékíthetetlen ellentétét teljesen eltakarja és az osztálytársadalmak előtti korszakra archaizált „ovidiusi arany korba" illő társadalmi egyetértést fest meg — osztályok feletti „nemzeti érzés" alapjáról.[75]

A polgári hadtörténeti irodalom levéltári megalapozottságára jellemző, hogy a múlt század 80-as, 90-es éveiben folyt a témára levéltári kutatás, de a századfordulón ez a munka megszakadt. Így a későbbi művek újabb forrásadatokat nem használtak fel.

Összehasonlíthatatlanul több eredményt ért el marxista hadtörténetírásunk. Benda Kálmán és Nagy László érdeme, hogy tanulmányaik, valamint mindkét szerző monográfiája a Bocskay vezette függetlenségi

[72] Ilyen irányban végzett kutatást és foglalta tanulmányba *dr. Fodor Ferenc* (Szatmárvár, Egy török- és kuruckori végvár életrajza. HK 1956.).

[73] *Veress Endre:* Báthory István király magyar hadseregе. Budapest, 1937.; *Koncz József:* Báthory István király hadjáratai az oroszok ellen 1580-ban. HK 1897.

[74] Pl.: *Károlyi Árpád:* Bocskay és a bécsi béke. Sz 1907.; *Lencz Géza:* Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, eine kirchehistorische Studie, Debrecen, 1917.

Számos polgári hadtörténésznek, történésznek a Habsburg-ellenes erdélyi függetlenségi harcokkal kapcsolatos állásfoglalását összesíti Concha Győző: „A külön Erdély nagy nemzeti szerencsétlenség volt. A külön Erdély által a magyar nemzetnek tett szolgálatok, ki kell mondanom, meleg rokonszenvem mellett is erdélyi véreink iránt, s éppen mert tudom, hogy Erdély Magyarország kapuja, csak olyanok voltak, aminőket a veszett fejszének a nyele tesz a gazdájának." (Budapesti Szemle, 1913. 153. köt. 61. o.)

[75] Pl. *Rónai Horváth Jenő:* Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK 1893.; *Olchváry Ödön:* Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. HK 1890.; *Tóth László:* I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba. HK 1917.

harc történetét sokoldalúan dolgozta fel.[76] Különös érdeme Nagy Lászlónak, hogy a társadalom összképébe ágyazva rajzolta meg az 1604—1606-os hadjáratokat.[77] Hasonló eredményt várunk Nagy Lászlótól, Bethlen Gábor hadjáratairól most készülő monográfikus feldolgozásától.[78]

Viszont a marxista hadtörténetírás mindezideig nem foglalkozott monografikus feldolgozásban I. Rákóczi György Habsburg-ellenes háborúival.

A függetlenségi háborúk hadművészetével is számos polgári hadtörténész foglalkozott a burzsoá hadtudomány korlátozottságának alapjáról. Emellett azonban számos értékes adattal szolgálnak ezek a művek.[79]

A marxista hadtörténetírás képviselői a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok hadművészetének történetét sokkal bővebb forráskutatáson alapuló, szakszerűbb értékelésen nyugvó munkákban elemezték és vonták meg nemcsak az összkép kontúrjait, hanem átfogó eredményt is adtak.[80]

Tervtanulmányunk azonban szeretné a figyelmet az eddigi hadművészettörténeti eredmények egyik hiányosságára terelni.

A Habsburg-ellenes függetlenségi háborúk hadművészettörténetének vizsgálatát nem emelték nemzetközi síkra. Pedig a harmincéves háborúval kezdődik Gusztáv Adolfnak, a XVIII. század nagy katonai reformátorának időszaka. Ennek hatása — tekintettel Bethlen, majd I. Rákóczi aktív katonai részvételére a 30 éves háborúban — hol kisebb, hol nagyobb intenzitással megvolt Bethlen, de különösen I. Rákóczi hadszervezeti elgondolásaira. Ebből a szempontból a vizsgálódást ki kellene terjeszteni.

A XVIII. század második felének törökellenes harcaival, illetve Erdély bukásával nem sok hadtörténelmi munka foglalkozott sem a felszabadulás előtt, sem utána. A török kiűzésének harcairól a polgári hadtörténetírók inkább osztrák feldolgozások, mint önálló levéltári kutatások alapján írtak.[81] A harcoknak felszíni leírását adták, eléggé ahisztorikus katonai következtetésekkel.

E korszak háborúival a felszabadulás utáni hadtörténetírásunk keveset foglalkozott. Csillag Ferenc írt tanulmányt Buda visszafoglalásáról,[82] valamint e témával foglalkozott az 1959-ben megjelent összefoglaló — már többször idézett — hadművészettörténeti munka I/1. kötete és

[76] *Benda Kálmán:* A Bocskai szabadságharc. Művelt Nép, Budapest, 1955.; *Nagy László:* A Bocskai szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

[77] *Nagy László:* A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. HK 1957.

[78] Ez a munkája nem azonos az 1964-ben megjelent, népszerűen megírt biográfiájával: Bethlen Gábor a nagy fejedelem.

[79] *Olchváry Ödön:* Bethlen Gábor hadseregének szervezete s hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúkban. HK 1888.; I. Rákóczi György tüzérsége az 1664-iki hadjárat elején. HK 1918.; *Boldizsár Kálmán:* Bocskai hadinépe. Debrecen, Hoffmann—Kronovich Ny., 1906. *Gyalókay Jenő:* A bihar megyei hadjárat 1604-ben. HK 1928.; Uő.: Bethlen Gábor mint hadvezér. HK 1929.; *Iványi Béla:* i. m.

[80] Az egyetemes és magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. *Nagy László:* Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához. HK 1962.; *Wittmann Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező. Sz 1951.; *Cseh-Szombathy László:* I. Rákóczi György 1664-es hadjárata. HK 1956. 1. sz. 1957. 1—2. sz.; *Makkai László:* I. Rákóczi György tüzérségének története. HK 1954.

[81] *Karácson Imre:* A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. HK 1896.: *Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1688-ban; *Bánlaky (Breit) József* és *Rónai Horváth Jenő* idézett munkája.

[82] HK 1956.

Rohonyi Gábor cikke.[83] E háborúknak a hadművészettörténet szempontjából nincs különösebb jelentőségük.

Egyébként az egész korszak kutatási területe leszűkült Zrínyi Miklós hadtudományi és hadvezéri működésének vizsgálatára. A korabeli Zrínyi írások legújabb kiadásához 1957-ben Perjés Géza, Benczédi László, Rohonyi Gábor írtak értékes előtanulmányt.

Perjés Géza érdeme, hogy Zrínyi hadtudományi munkásságának reális értékelését adta a polgári hadtörténetírás torzításával szemben.[84]

Hadtörténelmünk egyik legkevésbé feltárt területe a Thököly-féle Habsburg-ellenes harc története, hadművészetének története.

Nemcsak maga a korszak volt ellentmondásos, de a róla szóló irodalom is, ha figyelembe vesszük az osztrák hadtörténetírást is.

Joggal vetheti fel az olvasó: tervtanulmányunk miért említi párhuzamosan éppen ennél a korszaknál a magyar és az osztrák polgári hadtörténetírás eddigi megállapításait. Két oka van:

1. A kevésszámú magyar hadtörténeti munka a korról a „kesergő kuruc" nosztalgiával, de megfelelő adatmegalapozottság nélkül szólt.[85]

2. A számos osztrák munka viszont arra a következtetésre jutott, szinte egységesen, hogy a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok (osztrák terminológiával élve: lázadás [Rebellion]) egyenesen megnehezítették a török kiűzését Magyarországról. Egyetemlegesen a magyar népet tették ezért felelőssé.[86]

Talán egyetlen társadalmi esemény sem hat oly mélyen és sokoldalúan az ember lelkületére és nem veti alá oly kegyetlen megpróbáltatásnak, mint a háború. Ezt a folyamatot sem az osztrák, sem a magyar polgári hadtörténetírók nem tartották szem előtt, mikor fenti ellentétes tartalmú állásfoglalásra jutottak. A Habsburg hatalmi szervezet politikája Magyarországgal szemben oly súlyos volt minden osztály felé, hogy ez a hatás erősebb lett a háborúban várható megpróbáltatástól való félelemnél, így inkább vállalták a harcot a Habsburgok ellen.

Ugyanakkor ennek a folyamatnak a következménye, hogy pillanatnyilag a török veszély kérdése az emberek társadalmi tudatában háttérbe szorult. Ez a jelenség azonban — szemben a magyar polgári hadtörténészi szemlélettel — nem valami mindenek felett álló nemzeti érzésen alapult, hanem nagyon is osztályérdekeltségen. Természetesen más tendenciával a nemességnél, más anyagi szemlélettel a jobbágyság részéről.

Sajnos a korról nem rendelkezünk marxista feldolgozással, eltekintve Benczédi László tanulmányától[87] és „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötet idevágó fejezetétől.

[83] *Rohonyi Gábor:* Zrínyi téli hadjárata 1664-ben. HK 1954.

[84] *Perjés Géza:* A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Sz 1961—1962. A polgári álláspont egyik pregnáns képviselője; *Bors János:* Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1693-tól 1715-ig. HK 1895.

[85] *Angyal Dávid:* Késmárki Thököly Imre 1654—1705. I—II. köt. Méhner, Budapest. 1888—1889.; *Komáromy András:* Thököly erdélyi vállalata 1686-ban. HK 1890.; *Szalay Béla:* Thököly Imre 1690. évi hadjárata. HK 1910.

[86] E témára vonatkozólag csak néhány munkára hivatkozunk a több száz tanulmányból, monográfiából; *Emil Lilek:* Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion. 2 Bd. Cilli, 1928., 1930.; *Richard F. Kreutel:* Kara Mustapha vor Wien. Graz—Wien—Köln, Styria, 1953.; *Hugo Hantsch:* Die Geschichte Österreichs. Bd. 23. Aufl. Wien, Styria, 1962.: *Erich Zöllner:* Geschichte Österreichs. 2. Aufl. Wien, 1961.

[87] *Benczédi László:* A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly felkelésben. Történelmi Szemle (továbbiakban TSz). 1963.

A Thököly felkelés ideológiai oldalát Benczédi a Történelmi Szemlében 1963-ban megjelent tanulmányában csak vázlatosan érintette. Érdemi elemzése azonban nem történt meg. Így a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok történetének egész kérdéskomplexusa még megoldásra vár. Benczédi László tanulmányai alapján jogos várakozással tekinthetünk e téren könyvének publikálása elé.

A magyar hadtörténelemnek társadalmi, politikai jelentősége mellett katonai szempontból egyik legizgalmasabb korszaka II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának időszaka. Az teszi a hadtörténész számára rendkívül izgalmassá a kor kutatását, hogy a magyar hadtörténelem kevés olyan időszakkal rendelkezik, amikor nyomon lehet követni: hogyan szerveződött át a guerilla jellegű felkelés reguláris hadseregek harcává. Maga a II. Rákóczi szabadságharc a hadművészet szempontjából is ad újat. A nagyszombati csatában például találkozunk a kuruc gyalogságnál a tűzzel támogatott szökelléssel. Ez harcászatilag teljesen új a korábbiakhoz képest s előre vetítette a gyalogsági harcászat új fejlődési irányát.

Az előbb említett katonai szervezési folyamat mind társadalmi, gazdasági, politikai, mind a kor hadügye szempontjából sokoldalú, történetileg összegezhető katonai tudományos tapasztalatokat ad.

A Rákóczi szabadságharcnak ezt a katonai sajátosságát a polgári hadtörténetíróink meglátták, de munkáikban e jelenség összes tényezőit (katonai, elméleti, társadalmi, politikai, gazdasági, morális stb.) és ezek összefüggéseit nem tudták feltárni. Kétségtelenül sok részletkérdést dolgoztak fel szorgalmas forráskutatás alapján.

A Rákóczi szabadságharc hadtörténeti kutatását Thaly Kálmán kezdte meg. Tanulmányai számos adattal rendelkeznek az említett kérdéshez.[88]

Thaly koncepciójával és annak hibáival tervtanulmányunk nem kíván foglalkozni. E kérdés részletes feldolgozójának, Várkonyi Ágnesnek monográfiájával egyet lehet érteni.[89]

Foglalkozott hadtörténeti kérdésekkel Rákóczi életrajzírója, Márki Sándor is.[90]

Jelentős előrehaladást jelentett a Rákóczi szabadságharc hadtörténetírásában Markó Árpád munkássága. Legjelentősebb munkája: II. Rákóczi Ferenc, mint hadvezér (Bp. 1934.) jól foglalja össze a legfontosabb katonai problémákat, (a „kuruc" személet korlátai mellett), ha nem is tarthat igényt a teljességre.

Markó Árpád több tanulmányban Thalynál részletesebb és tudományosabb pontossággal felhasznált források alapján írt a szabadságharc jelentősebb csatáiról és ezek hadművészeti kérdéseiről.[91]

A felszabadulás után a marxista hadtörténetírás egyideig csak a polgári hadtörténészek által már feltárt anyag értékelésével foglalkozott.

[88] *Thaly Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc hadserege. HK 1888.; Tényleges létszámok és hadifelszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. HK 1897.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc tüzérsége történetéhez. HK 1888.; Katonadolgok a kuruc világból. HK 1895; A trencséni csatáról. HK 1897. Külön tanulmányt írt a nagyszombati csatáról és az 1707. évi dunántúli hadjáratról.

[89] *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Kandidátusi disszertáció. (Kézirat).

[90] Így pl. Dessalleurs altábornagy Rákóczinál (HK 1917); Marlbrough herceg és a kurucok. (HK 1922—23.)

[91] A szomolányi kuruc győzelem. Sz 1931.; A nagyszombati csata. Sz 1933.; A trencséni csata. HK 1931.; A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. (*Tóth Gyulával* együtt HK 1954).; Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. HK 1956.

A személyi kultusz következtében túlbecsülte a vezér Rákóczi szerepét, s háttérbe szorította a katonatömegek s alacsonyabb beosztású parancsnokok történelmi szerepének jelentőségét.

Hadtörténetírásunk később hozzákezdett az önálló kutatáshoz. Jelentős ezen a téren Esze Tamás és Gottreich László munkássága.[92] Az utóbbi több tanulmányt írt a szabadságharc egyes csatáiról újabb források feltárásával.[93] Jelentősebb tanulmányok születtek meg Perjés Géza, Heckenast Gusztáv, Tóth Gyula, Várkonyi Ágnes tollából.[94]

A Rákóczi szabadságharc hadtörténetének feltárása terén a marxista történetírás sokat tett. De még számos kérdés feldolgozásra vár. Hiányzik a Rákóczi szabadságharc hadtörténetét összefogóan tárgyaló monográfia; a kuruc hadsereg szervezésének feltárása különös tekintettel a felkelő csapatok reguláris egységekké való átszervezésére; az egyes felvidéki, dunántúli és erdélyi hadműveletek részletes feldolgozása. Az összefoglaló monográfiának egyébként sikerült vázlata „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötet megfelelő fejezetei.

Hosszú ideje folyik a nézetek összecsapása történészek között a történetírásunkban meglevő nacionalista maradványok körül. Ez a mostani vitában főként a XVI—XVIII. századi török elleni harcaink és Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmeink történetéhez kapcsolódott. Tervtanulmányunk e nagy port felvert vitához érdemben sem a tartalmi célkitűzés, sem a terjedelem miatt nem akar kapcsolódni. *Csupán hadtörténetírásunk feladatai szempontjából kíván egy-két megjegyzést tenni:*

Az egész vitának alapvető célkitűzését helyesen összegezte Molnár Erik a vitacikkekre írt válaszában. Valóban, a burzsoázia és a proletariátus között a haza kérdésében már évszázados vita van és e harc magyarországi, de különösen az ellenforradalmi tanulságai (az 1956-os ellenforradalom is az 1848-as szabadságharc és forradalom eszméjét hamisította meg és jelszavait használta fel) arra kötelezik, hogy egyszerre küzdjünk a hazának — nemzetnek osztályfeletti kategóriává, örök értékké hamisítása, valamint a kommunistáknak és munkásoknak hazafiatlansággal való rágalmazása ellen.

Ezt a tudományos, a szocialista társadalmi erkölcs által megalapozott vita irányát és tartalmát éppen az idealista szemlélet irányában eltorzította az 1950-es évek dogmatizmusa, *személyi kultusza — s főleg ez az utóbbi!* A személyi kultusz napi politikai igazolását szolgálta az a hamis történetszemlélet, hogy „a magyar nép története: a szabadságharcok története. Az elmúlt fél ezredév alatt szakadatlanul harcolnia kellett a létéért: a török hódítás, a német elnyomás ellen. Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth harcai, az 1919-es proletár forradalom, a magyar nép minden hősiessége dacára nem tudták tartósan kivívni a szabadságot."[95] (Rákosi Mátyás)

92 „A kuruc vitézek folyamodványai" című forráskiadványban képet kapunk a jobbágykatonák helyzetéről és a földesurakkal folytatott küzdelmeiről.

93 Pl.: A bihari nép harca 1703—1704-ben. HK 1955.: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. HK 1957.

94 *Perjés Géza:* Esztergom 1706. évi ostroma. HK 1954.; *Várkonyi Ágnes:* Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz 1952.; *Tóth Gyula:* Béri Balogh Ádám. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1957.; Uő.: A kuruc hadművészet néhány problémája. Honvédelem, 1957.; *Heckenast Gusztáv:* Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959. — Fegyvertörténet szempontjából több hibás adatot tartalmaz.

95 *Rákosi Mátyás:* Válogatott beszédek és cikkek. Szikra, Budapest, 1955. 595. o.

1. Tévedés ne essék, nem az volt a személyi kultusz idealista szemlélete, hogy ha a történelmünket az osztályharcok története mellett a függetlenségi és szabadságharcok történetének is tekintette volna, hanem az, hogy ezt a sorrendet megfordította. Maga Molnár Erik és a megindított vita ezt a tarthatatlan álláspontot sok oldalról cáfolta meg. Ennek kétségtelenül megvolt a társadalmi haszna is a tudat alakításában.

2. Véleményünk szerint elkerülhető lett volna azonban egy sor megalapozott ellenvetés és félreértés, ha több egyéb között a vitában egyesek a ló túlsó oldalára esve a haza és a nemzet kérdését a külső támadóval szemben nem eliminálták volna, ha figyelembe vették volna a háború követelményeit a hadsereggel, a hadviselő politikai-katonai vezetéssel szemben.

Történetírásunk, ideológiai harcunk egyik lényeges hadszíntere a magyar nacionalizmus, az ezt sűrítve kifejező rendi nemesi, majd burzsoá szemléletre is áttranszponált szólás-mondás: extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. De ezzel a szólás-mondással szemben történelmi tény volt az „Austria erit in orbe ultima" Habsburg expansiós politikát kifejező jelmondat is. Valóság volt és ma is a „Drang nach Osten" német hódító politika. A saját nacionalizmusunk elleni harc jegyében tehát teljesen ahistorikus a korabeli forrásokat úgy csoportosítani, esetleg szelektálni, melyek a honvédő (törökellenes), a függetlenségi harcok katonatömegét a haza védelmében érdektelen és csak a saját elnyomója elleni harcban érdekelt harcosoknak ábrázolják. *Ez a marxista ideológiával, az igazságos háborúk követelte kommunista tételes morállal ellentétes.* Szabadjon csak példaként megemlítenünk, hogy ez a vita során esetenként a képtelenség számába menő torzulásra vezetett. Csak ezzel lehet magyarázni az olyan probléma felvetést, hogy a marxista hadtörténészek nacionalizmus elleni eszmei harcának egyik hiányossága: miért nem esett szó eddig hadtörténetírásunkban, hogy „a saját, ,honvédő' hadsereg katonái és hadműveletei is súlyos tehertételeket jelentettek a lakosságnak".[96] Vagy talán ez olyan feladata a hadtörténeti kutatásunknak, hogy a honvédő háborúk követelte személyi és anyagi áldozathozatalának morális normáját kritika alá kell vonni — a defetizmus javára?!

A háborúk az embereket a legnehezebb megrázkódtatásnak teszik ki. Ilyenkor, bármennyire is igazságos háborút viselnek, a katonák a fegyelmet (ön- és katonai fegyelmet), melyet a harcok sikeres megvívása megkövetel, könnyen megsértik, sőt fel is rúghatják. A XVI—XVIII. századi honvédő és függetlenségi harcok fennmaradt katonai szabályzatait differenciáltan kell kritika alá venni.

A Történelmi Szemlében megjelent „A 'Nép kurucság' ideológiája" című értékes tanulmány — véleményünk szerint — helyesen, árnyaltan elemzi azt az osztályharcos ellentétet, amely megvolt a fegyvert ragadó jobbágykatonák és a kiváltságaihoz ragaszkodó nemesség között.

Igaza van a szerzőnek, hogy a szegénylegényekből és jobbágyokból toborzódó katonaság általában nem a nemzet, hanem az ország, a haza tágabb fogalomkörében gondolkodott és számára elfogadhatatlan volt a feudális nemzet fogalma.

A tanulmány gazdag forráskutatás alapján mutat rá, hogy a fentiekben említett osztályellentét pregnánsan domborodott ki a harc alatt a jobbágykatonák és a nemesi vezetés között. Azzal nem tudunk egyet-

[96] *Borus József:* Hadtörténet és társadalomtörténet. TSz 1964. 2. sz. 487. o.

érteni, mikor a szerző — egyértelmű kritikai vizsgálódása alapján — e folyamat bizonyítékainak sorába iktatja a katonai szabályzatokat. „A kuruc hadseregben minden kijelentés, amely az ország törvényét, rendjét sértette, káromkodásnak számított — írja Várkonyi Ágnes. — Tudjuk, hogy Rákóczi ismételten kibocsátott rendeleteivel akart gátat emelni a nemesi tisztekre, elöljárókra szórt átkoktól is szikrázó durva katonabeszédnek. A büntetés fölöttébb szigorú volt, a káromkodáson ért visszaeső bűnös életével lakolt. Figyelemre méltó, hogy a tisztek és a közkatonák külön elbírálásban részesültek, s az évek során a tisztekre kiszabott büntetés enyhült, a közkatonáké viszont egyre szigorúbbá vált. Ebből arra is lehet következtetni, hogy nőtt elkeseredésük . . ."[97]

Ugyanebben a cikkében később ezt írja a szerző: „A Hadi Edictumok és Regulamentumok ugyancsak közvetítői, szétsugárzói a nemzeti ideológiának. A mindúntalanul szétoszló, fegyelmet nehezen viselő kuruchadsereget a fejedelem nem csupán úgy akarta az »ország törvényeihez« alkalmaztatni, hogy jó, egységes és korszerű hadi rendet próbált teremteni körükben, hanem arra törekedett, hogy a fegyverforgató katonaság elfogadja a szabadságharc nemzeti ideológiáját. »A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatait« elemző tanulmány különválasztja a hadsereg szervezésével foglalkozó szabályzatokat és azokat, amelyek a kuruc katona viselkedését, erkölcsi-politikai magatartását szabják meg."[98]

Szabadjon ellenérveinket felsorakoztatni anélkül, hogy a tanulmány egészének értékét és igazát kétségbevonnánk.

1. A háborúk viselésének egyik alapvető szükségessége a hadsereg katonáinak erkölcsi-politikai szilárdsága. Enélkül nem lehet a háborút győzelmesen megvívni. Az erkölcsi-politikai eszmét viszont a mindenkori uralkodó osztály szabja meg a maga osztályalapjáról. Igazságos háborút viszont viselhet a kizsákmányoló osztály — jelen esetben a nemesség is. Az általa megfogalmazott „nemzeti ideológia" az osztályharc szempontjából ellentétes, az igazságos háború szempontjából katonailag szükséges a szemben álló osztályok számára. S igazságos háború esetén az utóbbi átmenetileg elsődleges szerepet játszik. Az ez ellen való fellépés az elnyomott osztályok részéről retrográd. Ez azonban nem jelenthet egy olyan nézetet, amely szerint a függetlenségi harcok háttérbe szorítják az osztályharcot. Sőt ellenkezőleg: a függetlenségi harcok győzelme megtisztítja az utat az osztályharcok eredményes folytatása előtt.

Tehát a katonai szabályzatokat — igazságos háború esetén — az osztályellentétek tükrében egysíkúan bírálni annyit jelent, mint a háború megvívásának egyik sarkkövét: a hadsereg erkölcsi-politikai szilárdságát meggyengíteni.

2. A háborút eldöntő egyik tényező a hátország szilárdsága. Az államrendet tehát *minden eszközzel fent* kell tartani. A Rákóczi vezette igazságos háború esetében ezt az intézkedést csak a nemesség érdekében lévőnek, s a jobbágy közkatona elleni osztályelnyomásnak venni egysíkú álláspont, amely nem veszi figyelembe a katonai követelményeket.

3. A hadseregben ugyancsak minden eszközzel, még *halálbüntetéssel* is fenn kell tartani a fegyelmet. Rákóczi ilyen irányú rendeletei a hadseregben meglevő fegyelmezetlenségre utalnak. Tervtanulmányunk 653. oldalán éppen arra utalunk, hogy hadtörténetileg a Rákóczi szabadság-

[97] *R. Várkonyi Ágnes:* A „nép kurucság" ideológiája. TSz 1963. 1. sz. 51. o.
[98] Uo. 52. o.

harc egyik leglényegesebb kérdése, hogyan szerveződtek a felkelő csapatok reguláris hadsereggé. Ez a körülmény természetszerűleg magában hordta a szabadportyázásra beállított katonatömegeknél a fegyelmezettség elleni „lázadást" is.

4. A hadsereg belső természete megköveteli, hogy parancsnok és beosztott, tiszt és katona közt a felelősségre vonás nem történhet „demokratikus" alapon. A tiszt felelősségre vonása nem tartozik a katonára, nem is tudhat róla — kivéve az árulásért hozott ítéletet.

5. A tisztek tekintélyét a hadseregben a harc győzelmes megvívása érdekében minden eszközzel biztosítani kell. Éppen ezért Várkonyinak az a bállítása, mintha Rákóczi a „nemesi" tisztek érdekében hozta volna rendelkezéseit, a kérdés leegyszerűsítése. Egyébként Rákóczi hadseregében voltak nem nemes tisztek is és e rendelkezések ezek „érdekét" is szolgálták.

6. Végezetül szabadjon az analógia alapján az ekkori helyzetet előrevetíteni, például a történelem második világháborújának idejére.

Az amerikai imperialista katonai és politikai vezetés *igazságos háborút* vívott a fasizmus ellen.

Az amerikai hadsereg katonai szabályzatait az uralkodó osztály képviselői alkották meg. A második világháborúban például a négert megvető amerikai fehér tisztnek azt a jogát, hogy valamilyen, a fasiszták elleni harccselekményre adó parancsát megtagadó néger katonát (aki ezt a „fajüldözés miatti gyűlöletében" teszi) agyonlőjön, nem tarthatjuk az uralkodó osztályok érdekeit védő katonai rendelkezésnek, hanem jogos eljárásnak kell tekintenünk.

Természetesen a néptömegeket elnyomó osztályok által megalkotott katonai szabályzatoknak az osztályharc szempontjából történő elbírálása is egészen másképp áll igazságtalan háború esetén.

Hadtörténetírásunk feladata, hogy részletekre kiterjedve vizsgálja meg a társadalom, igazságos háborúk és a hadsereg relációjában az évek óta folyó vita kérdéskomplexusát. *A vizsgálódásnak olyan eredményt kell hoznia, hogy az történetszemléletünk nacionalista maradványait tüntesse el és erősítse a szocialista honvédelmi tudatot a helyes történetszemlélettel is.*

Az áttekintett problémákból tervtanulmányunk a programozás, a feladatok sorrendisége szempontjából a hadtörténetírásunk 1965—70 közötti tervfeladatában megoldásra a végvári harcok, Bethlen Gábor vezette függetlenségi harcok és II. Rákóczi szabadságharc történetét és hadművészettörténetét javasolja.

A többi kérdéskomplexus kutatása, feldolgozása a távlati terv feladata.

A XVIII—XIX. századra vonatkozó magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

Az utrechti békekötés (1713) után a Habsburgoknak le kellett mondaniuk a távoli tartományok és tengerentúli gyarmatok megszerzési törekvésekről. A kárpótlást Magyarországgal folytatott politikájukban keresték. Bécs olyan közigazgatási rendszert épített ki, és olyan gazdaságpolitikát folytatott hazánkban, hogy a kor gyarmatosítási kritériumait kimerítette. Ehhez a Habsburg-politikához a behódoló, a jobbágymozgalmaktól rettegő magyar rendek minden segítséget megadtak.

Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő határköve az 1715. évi 8. tc.

az állandó hadsereg felállításáról. A hadügy korszerű követelménye kétségtelenül az állandó hadsereg megteremtése volt. Ezt szükségessé tette a még hanyatlásában is eléggé erős török birodalom. Nem ezért esik kritika alá a magyar uralkodó osztályok bűnös magatartása, hanem azért, hogy ezzel a törvénnyel az önálló, állandó magyar hadseregről mondtak le. Vagyis az állami önállóság egyik fundamentumát rombolták szét.

A korszakkal foglalkozó polgári hadtörténetírás zömének a szemlélete a kor kritikája helyett: a „vitam et sanguinem..." osztálytartalmát elködösítő magyar katonai hősködés romanticizmusa volt.[99]

A polgári hadtörténészek témaválasztása is érzékelteti a fenti szemléletet. A megjelent munkáknak döntően nagyobb része az örökösödési és a hétéves háborúk történetével foglalkozott és csak a kisebbik része a törökellenes harcokkal. Marczali Henrik, Rédvai István hatására számos polgári hadtörténész a török elleni háborút mellékhadszíntérnek tekintette.[100]

Műfajilag — kevés kivételtől eltekintve — a munkák a háborúk katonai eseményeit ábrázolták anélkül, hogy hadművészettörténet szempontjából érdemleges következtetésre jutottak volna, bár a hadsereg szervezésére vonatkozólag vannak adataiban értékes feldolgozások.[101] A nemesi felkelésről is írt több hadtörténetíró, de ezt a már elavult hadszervezést nem vették bírálat alá.[102]

Marxista hadtörténetírásunk a korszak katonai problematikájával nem foglalkozott. Még „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" c. összefoglaló munka is csak érintette ezt a korszakot, az 1809—10-es utolsó magyar nemesi felkelésről tett egy oldalas, inkább regisztráló megjegyzést.[103]

Tervtanulmányunkban *nem a végső megállapítások, hanem a vitára bocsátás igényével* vizsgáljuk meg a haditechnika szerepét az európai és így az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi fejlődésében. Eddigi kutatásaink alapján számos tény arra mutat, hogy az abszolútizmusnak, mint politikai formának gazdasági alapját igen nagymértékben fejlesztette és erősítette a haditechnika fejlődése.

A termelőerők fejlődése következtében a középkori zűrzavarból kibontakozó haditechnika a XVI—XVIII. században olyan hatalmas lépést

99 A számos tanulmányból és cikkből csak néhány jellegzetes munkát említünk meg. *Komáromy András:* Magyar insurgensek vitézsége az osztrák örökösödési háborúban. HK 1893.; *Illésy János:* A nádor huszárezred a hétéves háborúban. HK 1897.; *Huszár Imre:* A katonai Mária Terézia-rend. HK 1889.; *Sárói Szabó Lajos:* Hadik András altbgy. Berlinben. HK 1910.; *Illésy János:* a magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban. HK 1895.; *Király Pál:* Károly főherceg megmentése a magyar huszárok által Tarvisnál. HK 1889.

100 *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. (1711—1815.) Athenaeum, Budapest. 1898.; *Rédvay István:* Az 1736—1739. közötti török háborúk. HK 1934., HK 1935., HK 1938.

101 *Gömöry Gusztáv:* III. Károly seregének hadilétszáma és zsoldja. HK 1896; *Demkó Kálmán:* Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ban. HK 1913. Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye. A magyar lovasság regulamentuma 1772-ben. HK 1910—1916. 22. közlemény.

102 *Éble Gábor:* Az 1741-iki insurrectio szervezése. HK 1910. Uő.: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. HK 1897.; *Koncz József:* Az erdélyi nemesi felkelés. *Szilágyi István:* A máramarosmegyei 1774. évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítás. HK 1897. *Gömöry Gusztáv:* Az 1809. évi magyar nemesi fölkelés. HK 1884. *Kisfaludy Sándor* is írt hadtörténeti munkát az 1804—1810. évi nemesi fölkelésről József nádor megbízásából. *Kisfaludy Sándor* se mondta ki, hogy az insurrectio teljesen elvesztette katonai értékét. Munkájának címe: „Freymüthige Adels von ungarn im Jahre 1804 und 1810." Budapest, 1931.

103 Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1959. I/2. köt. idevágó fejezete.

tett, amely erősen hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság egy része iparral és kereskedelemmel foglalkozzon, mégpedig döntő mértékben a fegyvertgyártó iparral és fegyvert forgalomba hozó kereskedelemmel. Szükségessé vált, hogy ezt az ipart, kereskedelmet űző, jogilag még parasztokat egy centralizált hatalom védje a termelés folyamatossága érdekében.

Miként Franciaországban, az európai abszolutizmus klasszikus hazájában, így Ausztriában is az abszolutizmussal közel egy időben alakult ki az egységes piac — kölcsönhatásként. Ezt igazolják az alábbi tények. E tényeket csak Franciaország és Ausztria viszonylatában tekintjük át, de azt hisszük, ez érvényes analóg módon a többi európai abszolútisztikus államokra is.

VIII. Károly francia király annyira mozgathatóvá tetette ágyúit, hogy nemcsak magukkal vihették a harcmezőre, hanem az *ütközet alatt* meg is változtathatták állásukat és az ágyúk követhették a csapatokat mozgásukban. Ily módon VIII. Károly hozta létre a tábori tüzérséget.

A marignanói csatában I. Ferenc király e tüzérség hatásos tüze és mozgékonysága következtében győzte le a svájci lándzsásokat. A tüzérség gyors átcsoportosítással a harc közben oldalállásukból tizedelte meg a svájciak hadrendjét. I. Ferenc tábori tüzérsége már jelentős számú tábori ágyúból állt. Az adatok azt mutatják, hogy I. Ferenc király idejében Franciaországban már 316 olyan paraszti kézműiparos család gyártott tábori ágyúkat, melyekből egyrészt a király a hadsereg számára vásárolt, másrészt az uralkodó kötelezte a nemeseket, hogy a parasztoktól beszedett adóknak egy részéből ilyen tábori ágyúkat vásároljanak. Franciaországban ez idő tájt a tábori ágyúk kereskedelme egységes piacot jelentett.

A tüzérség területén a franciák továbbra is megtartották az elért fölényüket. Meghosszabbították a tábori ágyúk csövét és így a találat valószínűségét növelték. IV. Henrik francia király idejében pedig bevezették a kartácsot.

A haditechnika további fejlődésének következtében a XVII. században a „hadiiparral" és a hadiipari cikkel kereskedő *jobbágycsaládok* száma 316-ról felugrott Franciaországban 627-re. A jobbágycsaládok gyártmányaikat a királynak adták el, vagy pedig azoknak a nemeseknek, akiknek kötelességük volt reguláris csapatokat a király rendelkezésére bocsátani.

Hasonló adatokat találunk ebben a vonatkozásban Ausztriában is. Az 1750-es években Ausztriában 198 fegyvergyártással foglalkozó jobbágycsaládot találunk (a már eddig is iparral foglalkozó polgárokon kívül) a korabeli összeírásokban. Ennek okát is, véleményünk szerint, a haditechnika fejlődésében találhatjuk meg.

A XVII. század végére és a XVIII. század elejére, a szurony használatának általános meghonosodásával, a gyalogság fegyverei közül eltűntek a lándzsák és a pajzsok, mint védőfegyverzet. A szuronyt 1640 táján Franciaországban találták fel. Az osztrákok alkalmazták először a szuronyt egész gyalogságuk részére, utána pedig a poroszok. A szurony gyártása bonyolultabb munkát igényelt, mint a lándzsa előállítása. Így érthetővé válik, hogy a *XVIII. század derekán már Ausztriában is kialakult a fegyvergyártás részére az egységes piac, amely a párhuzamosan kialakult centralisztikus hatalmat szolgálta, éppen azért, hogy erős, ütőképes hadsereget tudjanak létrehozni.*

A kovás gyújtószerkezetet, amelyet Franciaországban találtak fel,

ugyancsak 1640 körül, 1700-ra fokozatosan szintén bevezették a legtöbb hadseregben. Ez lényegesen megrövidítette a töltés folyamatát és jobban megvédte a lőport a serpenyőben az esőtől. Ez a haditechnikai fejlődés is fejlesztette a hadi kézműipart és az országot átfogó piacot.

Nem érdektelen az a tény sem, hogy a haditechnikai újításokat bevezették valamennyi olyan államban, ahol az abszolútizmus rendszere uralkodott. A feudális jogokhoz és az ebből származó insurrectióhoz ragaszkodó magyar rendek megakadályozták, hogy a kor új haditechnikájának gyártásával a parasztok foglalkozzanak.

Mind Ausztriában, mind Franciaországban és Poroszországban az új fegyvereket a hadiiparral foglalkozó parasztcsaládok gyártották és foglalkoztak ezek eladásával. Ahol pedig már kialakult polgárság volt, ott maga a polgárság gyártotta ezeket és kereskedett velük.

Tehát az eddigi adatokon nyugvó hadtörténészi megfigyelésünket további kutatással kell szélesíteni s még jobban megalapozni.

Katonai oldalról ki kell egészítenünk az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjainak problematikáját s *ezzel összefüggésben* az akkori magyar társadalom és gazdaság történetét ugyancsak a hadtörténeti *szemlélet alapjáról is.*

A reformkor, de különösen az 1848—49-es forradalom és szabadságharc katonai történetének gazdag polgári hadtörténeti irodalma van. De még ennél is nagyobb arányú, részletekbe hatoló marxista hadtörténészi tevékenység bontakozott ki a 48-as forradalom centenáriumának és Kossuth születésének 150. évfordulója alkalmából.

A marxista történészek, hadtörténészek feldolgozó munkájukat megkönnyítették, pontos iránytűjük volt, Révai József korábbi, úttörő értékű tanulmányai, amelyek az 1848—49-es forradalom és szabadságharcnak alapvető jellegét, osztálytartalmát, sőt számos katonai kérdését is marxista módon világították meg.

Horváth Mihály az emigrációban dolgozta fel elsőnek a 48-as forradalom és szabadságharc történetét.[104] A magyar történettudománynak ez a kiváló alakja — annak ellenére, hogy az emigrációban kevés forrásanyag állt rendelkezésére — rendkívül részletesen s pontosan dolgozta fel nemzeti történetünknek ezt a hősi küzdelmes korát. Éppen ezzel mutatta meg Horváth Mihály, a politikus és történész éles megfigyelő, regisztráló képességét, koncepciózitását, mert az elegendő levéltári anyag hiányában is kötetei nem a résztvevő szubjektív memoárjai, hanem tudományos munkái lettek.

Horváth Mihály könyvétől eltekintve a polgári és az ellenforradalmi történeti — hadtörténeti irodalom a korszakról a különböző aktuális politikai szempontok alapján meghamisított képet adott. E folyamatnak kettős oka volt:

1. A 48—49-i magyar kormányok és a hadsereg hivatalos iratanyagai 1849-ben a bécsi kormány kezére jutottak. Az osztrák kancellária rendelete értelmében mind a saját egykori központi hatóságainak iratait, mind a magyar iratanyagot, csapatanyagot zárlat alatt tartották és nem engedték kutatni. Az 1918 előtti munkák magyar szerzői a személyes emlékiratok egymásnak ellentmondó adatait tudták csak használni.

2. A dualista rendszerben alakult ki a 48-as szabadságharc kutatását

[104] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848—1849-ben. Genf, Putzy Ny. 1865. 3 köt.

és feldolgozását meghatározó, bár tendenciában változó napi politikai szemlélet.

A kiegyezés után az ellenzékieskedés szerepét játszó, a közhangulatot erősen befolyása alatt tartó liberális, nacionalista nemesség pártja, a 48-as párt, Kossuth személye köré minél nagyobb glóriát akart vonni és Görgey áruló szerepét hangsúlyozta.[105] Ami Görgey személyét illeti, igaza volt a 48-as pártnak, csak éppen álláspontját nem tudta tudományosan — az említett ok miatt — bizonyítani. Ezért az e párt plattformján álló hadtörténészek például a 48-as szabadságharc katonai értékelésében képtelen következtetésekkel is akarták bizonyítani Görgey áruló szerepét.

Ugyanakkor a 67-es kiegyezési politkát helyeselve a „Budapesti Szemle", Gyulai Pállal az élen, hasonló módszerrel védte Görgeyt és kritizálta Kossuthot levéltári bizonyítékok nélkül.[106]

Ez a Kossuth—Görgey vita lett az elvi szempont az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatásában és feldolgozásában a polgári és az ellenforradalmi hadtörténészeknél.

Mikor 1918 után a bécsi levéltárakban felszabadultak ezek az iratok a zárlat alól és a 48—49-es magyar hatóságok iratanyaga nagymértékben visszakerült Budapestre, megindult a levéltári kutatás. A forrásanyagokat azonban az uralkodó osztályok pillanatnyi politikai érdekéhez szükséges aspektusból szelektálták vagy csoportosították a Kossuth—Görgey vita ürügyén.

Az ellenforradalmi korszak hadtörténetírói, Gyalókay Jenővel az élen, Görgey Arthur személyének glorifikálásán munkálkodtak, éppen annak forradalomellenes aspektusa miatt.[107]

A hamis eszmei állásfoglaláson kívül, mit eredményezett a polgári hadtörténetírásnak ez a módszere a 48—49-es szabadságharc történetének feldolgozásában?

1. Teljesen elhanyagolták a hadügy szervezésének kutatásában a nemzetőrség kérdését. A Kossuth—Görgey vitában az utóbbi helytelen állásfoglalását úgy értékelték, mintha ő a korszerű katonai elmélet alapján állott volna. Pedig az akkori angol és svájci miliciarendszer a gyakorlatban is bizonyította Kossuth állásfoglalásának helyességét; nem beszélve az 1848-as európai forradalmak e téren nyújtott tapasztalatairól.

2. A tavaszi ellentámadás hadászati célkitűzésének és irányának kritikáját mellőzték. A politikai vezetés céljainak és a magyar hadsereg hadászati célkitűzésének összhang hiányát nem elemezték differenciáltan. Sőt Görgey hadászati elgondolását a tényeken alapuló hadtörténészi elemzés hiánya miatt kategórikus imperativus formájában helytállónak nyilvánították.

105 Ilyen tendenciájú munka volt pl. *Hentaller Lajos* (48-as párti képviselő): Görgey, mint politikus. Budapest. 1889. — de levéltári kutatást nélkülözött munkája.

106 Pl.: *Zimándy Ignác:* Kossuth Lajos a világtörténelem ítélőszéke előtt. Szent Gellért Ny. Budapest, 1896.

107 *Szekfű Gyula* a hadtörténészeknek ezt a munkáját rendkívül nagyra értékelte. Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. Egyetemi Ny. Budapest. 1936. V. köt. 631—632. o. Jogosan vetette fel *Borus József*, hogy „Szekfű . . . — jellemző módon — a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetét egyetlen, mindössze 50 oldalnyi terjedelmű fejezetbe sűríti bele, s a „Negyvennyolctól hatvanhétig" című rész I. fejezeteként tárgyalja. (*Borus József:* 1849. hadtörténeti irodalmának néhány kérdése. HK 1955. 3—4. szám. o.)

3. A fővezérség és a magasabbegységek vezetésének összehangoltsága csak felületesen, a felszíni jelenségek alapján került kritikai ábrázolásra.

4. Mellőzte a polgári hadtörténetírás a hadigazdálkodás alapos, sokrétű kutatását.

5. Az egyes hadműveletek történetének sokoldalú forráskutatáson alapuló ábrázolása; a hadműveletekben a katonatömegek szerepének analizálása hiányzott.

Az e korszakra vonatkozó polgári hadtörténetírás historiográfiai kritikáját Borus József megadta a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányában, majd a kandidátusi disszertációjában,[108] így erre nem térünk ki.

A marxista hadtörténetírásnak a 48—49-es szabadságharc története az egyik olyan területe, ahol a számos részletkutatáson alapuló összképet a legjobban megrajzolta.

Erre az ösztönző már Révai Józsefnél is,[109] de valamennyi marxista hadtörténésznél Marxnak és Engelsnek az az írói tevékenysége volt, amellyel a magyar forradalommal és szabadságharccal foglalkoztak. A marxizmus két megteremtője Kölnben megjelent lapjukban, a „Neue Reinische Zeitung"-ban a magyar forradalomról, annak kezdetétől fogva, részletesen írtak.

Marx és Engels a forradalom bukását követő években is foglalkoztak az egymásközti levelezésükben annak eseményeivel és szereplőivel. Engels könyvet akart írni a magyar hadjárat történetéről.[110] Tervét sajnos nem váltotta valóra.

Az 1848—49-es szabadságharc katonai történetéről gazdag forráskutatásokon alapuló, részleteket feltáró tanulmányok, monográfiák jelentek meg az utóbbi 16—18 évben. Ezek a hadtörténelmi feldolgozások feltárták a társadalom és hadsereg, forradalom belső osztályerőinek és a hadseregnek, a hadműveleteknek a kölcsönhatását. Különösen az utóbbi néhány évben megindult a marxista kutatás és feltárás a hadigazdálkodás kérdéséről is.

Több cikk, tanulmány elemezte a 48-as szabadságharc hadművészetének történetét.[111]

Marxista történet- és hadtörténetírásunknak e területen elért, a kérdéskomplexusokat tisztázott eredménye nem volt azonban probléma mentes. Joggal állapította meg Pach Zsigmond Pál, hogy „a személyi kultusz hatása, a nacionalista beütések — kivált a Kossuth-évfordulóval kapcsolatban, így a Kossuth-emlékkönyv egyik-másik tanulmányában is

108 *Borus József:* i. m. HK 1955. és „A tavaszi ellentámadás 1849-ben" kandidátusi disszertáció historiográfiai része.

109 „Marx és az 1848-as magyar forradalom" című, 1933-ban, illetve 1940-ben írt tanulmánya.

110 *Marx—Engels:* Briefwechsel. Dietz Verl. Berlin, 1950. Bd. 2. S. 46.

111 A gazdag irodalomból csak néhány fontosabbat említünk meg: *Mérei Gyula:* Magyar iparfejlődés 1790—1848. M. Tört. Társ. Budapest, 1951. *Kovács Endre:* Bem József. Hadtört. Int. — MTA Tört. Tud. I. Budapest, 1954; *Márkus László:* Guyon Richard. Művelt Nép, Budapest, 1955; *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. HK 1955. Uő.: Honvédtoborzás 1848-ban. HK 1965; *Varga János:* Népfelkelő és gerilla harcok Jellasics ellen 1848 őszén. Hadtört. Ievéltár. Tört. Társ. Budapest, 1953; *Borus József:* A tavaszi ellentámadás 1849-ben. Kandidátusi disszertáció; *Bartha István:* Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955; *Kovács Endre:* A magyar—délszláv megegyezés ügye 1849 tavaszán. HK 1956.; *Spira György:* A honvédsereg stratégiai ellentámadása 1849 tavaszán. HK 1956.; *Berkó István:* Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/2. köt. idevágó fejezetei, melyeket G. Balázs József írt.

— történetírói gyakorlatunkat olyan irányhoz vitték, amely a liberális nacionalista nemesség legjobb képviselőinek, elsősorban Kossuth személyének idealizálásához vezetett: politikai és katonai tevékenységének egyes mozzanatait nem egyszer mértéktelenül kiemelték, erőszakoltan aktualizálták, sőt egyenesen a személyi kultusz politikájának alátámasztására, a régi pártvezetés bizonyos rendszabályainak történeti igazolására magyarázták."[112] Marxista történet- és hadtörténetírásunk ma már megszabadult az ilyen torzulásoktól.

Az utóbbi években megélénkült a kutatás a dualizmus kora történetének néhány kérdéséről.

Egyik fontos kérdés a magyar uralkodó osztályok 1867 utáni burzsoá nacionalizmusának sokoldalú feltárása.

E probléma-komplexus megoldása lehetetlen az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének kutatása nélkül.

A polgári hadtörténeti irodalom e kérdést részben a „kuruc függetlenségi", részben a „67-es labanc" aspektusból ábrázolta.[113]

Marxista hadtörténetírásunknak széles forráskutatásokon nyugvó, sokoldalúan árnyalt ábrázolással kell e problémát feldolgoznia.

Hadtörténetírásunk feladata, hogy az eddigi kutatási és feldogozási eredményeket felhasználva, a távlati tervben, 1970 után elkészítsen egy átfogó szintézist az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetéről és hadművészettörténetéről. Ugyancsak a távlati feladatok közé sorolhatjuk az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének feldolgozását is.

(Folytatása a következő számban.)

112 *Pach Zsigmond Pál:* Marxista történetírásunk fejlődésének problémái. Sz 1964. 5—6. sz. 1035. o.

113 Vö.: A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. 1868—1898. Budapest, 1899.; *Berkó István:* A magyar királyi honvédség története — 1868—1918. Hadtört. Levéltár, Budapest. 1922.

ÁTTEKINTÉS A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK HADTÖRTÉNETI IRODALMÁRÓL

Tóth Sándor

Hazánk felszabadulása óta jelentősen előrehaladt a népünk sorsára döntően kiható 1944/45. évi magyarországi hadműveletek hadtörténeti feldolgozása. Bár a források feltárását és részletes tudományos elemzését hosszú ideig megnehezítette a 2. és 3. Ukrán Front iratanyagának hozzáférhetetlensége, az utóbbi években értékes alkotásokkal gyarapodott a témával foglalkozó marxista hadtörténeti irodalom. A személyi kultusz felszámolása eredményeként mód nyílt a szovjet levéltári források felhasználására, s az időközben kiadott okmánygyűjtemények, csapattörténetek és memoárok is a kutatók rendelkezésére állnak. Jelen áttekintésben számba vesszük a hazánk felszabadításának katonai történetével foglalkozó magyar hadtörténeti irodalom termékeit, a téma szovjet, román és bolgár feldolgozásait, a forrásként felhasználható fontosabb nyugatnémet kiadványokat, valamint a nyugati magyar emigráció anyagait.

Magyarországon a téma kutatói kezdetben kizárólag a Szovinformbüro hadijelentéseire, a haditudósítók írásaira, a „sztálini tíz csapás" koncepciójának jegyében fogant rövid összefoglalásokra és hadászati értékelésekre támaszkodhattak. Az ezekre a sajtótermékekre épült különböző feldolgozásokban csupán az eseménytörténeti váz rekonstruálása, a hadműveletek periodizálása, néhány alapvető összefüggés feltárása és bizonyos fegyvernemi-harcászati sajátosságok bemutatása vált lehetővé. Az első méltató, értékelő írások a Honvéd[1] és Katonai Figyelő[2] című folyóiratokban jelentek meg. E cikkek szerzői egy-egy részhadművelet célját és jelentőségét, illetve az összhadművelet tervét és szerepét magyarázzák.

Felszabadulásunk 10. évfordulóján a központi és megyei lapok és folyóiratok hasábjain több olyan írás látott napvilágot, amely különböző epizódokat, helyi adatokat tár fel a harcok történetéből, illetve kísérletet tesz azok kronológikus ismertetésére.[3] E több-kevesebb sikerrel járó

[1] *Sólyom László:* Budapest felszabadításához vezető hadműveletek és az ostrom. Honvéd, 1947. 2. sz.; *Szücs Miklós:* A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarországon. Honvéd, 1950. 4. sz.

[2] *Szücs Miklós:* Magyarország felszabadításának sztálini terve. Katonai Figyelő (továbbiakban — KF) 1950. 1. sz.; *Varga Tibor:* Hadműveletek Budapest körülzárásáig. KF 1950. 1. sz.; *Kána Lőrinc:* Budapest körülzárása és felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Kalicza László:* Magyarország felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Zsilniszki Sándor:* Magyarország felszabadítása. KF 1951. 3. sz.

[3] Ezek kitűnően használhatók és részletes bibliográfiáját adja: Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1955. Szerkesztette *Tiszay Andor.*

kezdeményezések legfőbb erénye a szovjet nép és hadserege iránti szeretet, megbecsülés elmélyítésére irányuló törekvés. Ebben az időben néhány szerző már alaposabb katonai-szakmai értékelésre is vállalkozott. Így például Csémi Károly a szovjet páncélos és gépesített csapatok alkalmazását jellemezte.[4] Bár a rendelkezésére álló források nem tették lehetővé, hogy mondanivalóját adatokkal kellően alátámassza, értékelései alapjában helyesek. Trepper Iván tanulmánya[5] azt a jelentős szerepet mutatja be, melyet a különböző fajta tüzérség töltött be a páncélelhárító védelemben a dunántúli hadműveletek során. Zentai Gyula eseménytörténetileg vázolja a hadműveleteket, illetve érzékelteti a budapesti utcai harcok sajátosságait.[6] 1955-ben jelent meg a számos cikkén kívül két tanulmány jellegű írása és egy népszerű összefoglalója a jelen áttekintés szerzőjének is.[7]

Az eddig számbavett különböző feldolgozások közös jellemzője a túlságosan átfogó módon való tárgyalás, az adatokkal alátámasztott elemzés és értékelés szűkkörűsége. Szerzőik általában népszerűsítő, ismeretterjesztő célt tűztek maguk elé. A munkák nem mentesek a személyi kultusz hatásától — helyenként idealizálják a történteket.

Magyar szerzők számára csupán az utóbbi években vált lehetővé, hogy elsődleges források felhasználásával kezdjék meg a téma tudományos feldolgozását. Mindenekelőtt Ölvedi Ignác tanulmányait említjük meg. A szerző a tiszántúli harcok 1944. október 12-től 27-ig terjedő szakaszát két részben tárgyalja.[8] A szovjet hadműveleti iratok és a fontosabb könyvészeti anyagok felhasználásával elsőként végzi el a téma hadművészettörténeti feldolgozását. Számos új megállapítást tesz és tudományos szakszerűséggel értékeli a debreceni hadműveletek végrehajtását. Egy másik tanulmányában[9] az ország felszabadulását közvetlenül megelőző katonapolitikai helyzetet elemzi és figyelemre méltó következtetésekkel járul hozzá a problémák tisztázásához .

Gazdagítják ismereteinket Borus József kutatásai is, aki a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként használja fel a német könyvészeti források adatait és megállapításait. Egyik tanulmányában ezekkel vitatkozva, személyes élményeivel és helyszíni kutatásaival kiegészítve vázolja fel a Szolnok megyei harcok jelentősebb mozzanatait.[10] Emellett

4 *Csémi Károly:* A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 3—4. sz.

5 *Trepper Iván:* A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a szovjet hadsereg balatoni hadműveletében. HK 1955. 1. sz.

6 *Zentai Gyula:* A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért. HK 1954. 1. sz.; Uő.: Budapest felszabadítása. HK. 1955. 1. sz.

7 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Szikra, Budapest, 1955.; Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.: Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon: Felszabadult hazánk. Katonai Kiadó, Budapest 1955.

8 *Ölvedi Ignác:* Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában. HK 1965. 1. sz.; Uő.: Harccselekmények Debrecen felszabadítása után. HK 1965. 2. sz. Mindkét tanulmány részlet „A Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi disszertációból, amelyet a szerző 1965. májusában védett meg.

9 *Ölvedi Ignác:* A iasi—kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. HK 1964. 3. sz. Eredetileg hozzászólásnak készült és 1964. május 27-én hangzott el a szolnoki történész vándorgyűlésen.

10 *Borus József:* Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban. Jászkunság, 1961. 3—4. sz. Ugyanezen folyóirat 1962. évi 4. számában jelent meg *Kormos László:* Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci esemé-

arra is kísérletet tesz, hogy a német források alapján megmutassa a magyarországi hadműveletek helyét a második világháború történetében.[11] Ebben több kutatandó problémára hívja fel a figyelmet és eddig ismeretlen adatokat közöl. Értékelései alapjában helyesek — bár megfogalmazása némely esetben túlzó, illetve leegyszerűsítő.[12]

Több kísérlet történt a felszabadulás helytörténetének rekonstruálására is. A katonai kérdésekkel foglalkozók közül Vörös Márton[13] és Nagy József[14] munkája emelkedik ki. Figyelmet érdemel még az a legutóbb megjelent néhány cikk, amely a szovjet csapatok hadművészetét vizsgálja.[15] Ezek hasznos szempontokat adnak a felszabadulás még elvégzendő hadművészettörténeti feldolgozásához.

Bár a román és bolgár csapatok magyarországi harcainak kutatása később kezdődött, a munka már befejeződött, ily módon a feladat lényegében megoldottnak tekinthető. Csatári Dániel tanulmánya után,[16] amely a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként foglalja össze a román csapatok harcait, elkészült és kiadásra vár dr. Csima János monográfiája.[17] A bolgár csapatok részvételével Godó Ágnes foglalkozik részletesen.[18] Mindkét munka korabeli hadműveleti iratok, könyvészeti források, valamint széles körű, helyi kutatás során feltárt anyag alapján készült, s a harccselekmények mellett konkrétumok tükrében mutatja be a román, bolgár katonák és a magyar lakosság bensőséges kapcsolatát.

Az eddig felsorolt munkákon kívül a 20. évfordulón megjelent a felszabadító harcok első, részletes, eredeti források felhasználásával készült hadtörténeti monográfiája is.[19]

nyekhez című cikke, mely helyi kutatás alapján készült. E két feldolgozás együttesen már viszonylag részletes, jól rekonstruált történetét adja a megye felszabadításának.

11 Erről tartott előadást 1964. május 27-én a szolnoki történész vándorgyűlésen. Anyaga megjelent a HK 1964. 3. számában.

12 Így például túlzásnak tűnik az a megállapítás, hogy az eddigi munkák hungarocentrikusan tárgyalják a német csatlósság kérdését. Itt csupán utalni kívánunk arra, hogy *Nemes Dezső, Berend T. Iván, Ránki György* és *Korom Mihály* már korábban is vizsgálták, mit jelentett Magyarországnak csatlósként való megtartása a fasiszta Németország számára. Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a probléma teljesen feltárt és tisztázott, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a kutatók helyes álláspontról közelítették meg a témát. *Borus József* véleménye szerint október 15-én a kiugrási kísérlet már csak a németek túlereje miatt sem sikerülhetett. Ezzel leegyszerűsíti a kérdést, mert csupán az egyik oldalát mutatja meg a problémának és akaratlanul csökkenti a horthysta klikk felelősségét. Elhomályosítja ugyanis azt a körülményt, hogy a német túlerő október 15-én kizárólag azért érvényesülhetett oly szabadon, mert az uralkodó körök nem használták ki a rendelkezésükre álló lehetőségeket. A kiugrási kísérlet sikertelenségét Horthyék önmaguk idézték elő tétovázásukkal és bűnös könnyelműségükkel, melynek következtében a németek időt nyertek a puccs előkészítésére, a magyar fegyveres erő pedig nem fordult a megszállók és nyilas kiszolgálóik ellen.

13 *Vörös Márton:* Az 1944. évi baranyai felszabadító harcok. Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. Pécs, 1961.

14 *Nagy József:* Heves megye felszabadulása. Részlet a szerző kandidátusi disszertációjából. Kézirat.

15 Lásd a Honvédelem 1965. 1. és 3. számaiban *Száva Péter, Szabó József* és *Szanati József* írásait.

16 *Csatári Dániel:* Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban. HK 1958. 1—2. sz.

17 *Dr. Csima János:* A román csapatok részvétele Magyarország felszabadításában. Kézirat. Ennek egy része — A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban — megjelent a HK 1965. 1. számában.

18 *Godó Ágnes:* A Drávától a Muráig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. Egy részlete megjelent a HK 1965. 1. számában.

19 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965.

A téma magyar nyelvű irodalmát néhány szovjet, román és bolgár szerzőnek fordításban megjelent munkája is gazdagítja. Ezek közül elsőként a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelent gyűjteményt[20] említjük meg. Ebben a kötetben láttak először napvilágot Magyarországon olyan feldolgozások, amelyek hadműveleti iratok alapján, tudományos igénnyel és katonai szakszerűséggel nyúlnak a témához. Kiemelkedően jól sikerült Malahov ezredesnek a dunántúli hadműveletekkel foglalkozó tanulmánya,[21] melynek szerkezeti felépítése, tárgyalásmódja, elemzései és szakszerű értékelései példaként állhatnak a hadtörténet művelői előtt. Malahov a harccselekményeket reálisan ábrázolja, leírásai világosak, olvasmányosak a nem szakemberek számára is. Adatai pontosak és megbízhatóak, bár néhány esetben felfelé vagy lefelé kerekít. Hasonló erények jellemzik Ribin vezérőrnagy és Ogarjev ezredes kitűnő szaktanulmányát is.[22] E gazdag tényanyagra alapozó, kritikusan elemző feldolgozás jelentős segítséget nyújt Heves megye felszabadulásának megismeréséhez is. A tanulmányok értékét jelentősen növelik a pontos és részletes hadműveleti vázlatok. A következő két részlet egy bolgár[23] és egy román[24] munkából való, Botev a 31. bolgár gyalogezred dunántúli harcait írja le színes, olvasmányos módon, részletes adatokkal. A román szerzői kollektíva viszonylag részletesen tárgyalja az 1. és 4. Román Hadsereg magyarországi harctevékenységét, ám sok kérdést homályban hogy és a leírások esetenként nem eléggé világosak. Román és bolgár szerzők tollából magyar fordításban megjelent még néhány rövid tanulmány is, amelyet még teljesebbé teszik a képet.[25]

A téma magyar nyelven is megjelent szovjet feldolgozásai között a legjelentősebb a második világháború történetét tárgyaló sorozat 4. és 5. kötetének egy-egy fejezetét magában foglaló kiadvány.[26] A szerzői kollektíva a legfontosabb eredeti források: főparancsnoksági direktívák, front-, hadsereg- és hadtestparancsnoki parancsok, harc- és politikai jelentések, zsákmányolt hadműveleti iratok, valamint a nyugati hadtörténeti irodalom jelentősebb termékeinek és a magyarországi kutatások eddigi eredményeinek felhasználásával dolgozza fel a fél esztendeig tartó harcok történetét. A hadműveleteket az általános hadászati helyzettel összefüggésben tárgyalja és megmutatja azok helyét a háború egészében.

A kötet első része a hadműveletek kezdetétől Budapest felszabadí-

20 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960.

21 Orosz nyelvű eredetije; Ot Balatona do Venü. Voenizdat, Moszkva, 1959.

22 *Ribin-Ogarjev:* Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944. novemberében, Egertől 50 km-re délkeletre.

23 *N. Botev:* Szilisztriaiak a Nagy Honvédő Háborúban. A szerző a szilisztriai 31. gyalogezred parancsnokaként az 1. Bolgár Hadsereg kötelékében harcolt a szovjet csapatok oldalán Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria területén.

24 Románia részvétele a hitleristák elleni háborúban. Románul Contributia Romuniel la Razboiul Antihitlerist. Editura Militara, Bucuresti, 1958. E munka, bár hadműveleti iratok alapján készült, nem mentes a szépítésektől és nem érzékelteti, milyen erős befolyása volt a reakciónak a hadseregben.

25 *Gh. Nitu:* A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban. HK 1955. 1. sz.; *J. Teclu:* Együttes harcban a szovjet hadsereggel. HK 1963. 1. sz.; *G. Ruszcsev—V. Jamacskov:* A Dráva menti harcok 1945. március 6—19. HK 1955. 1. sz.; *A. Karasztojanov:* Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. HK 1963. 1. sz.

26 A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. A kötetről dr. Mucs Sándor írt rövid ismertetőt a HK 1965. 2. számában.

táséig tárgyalja az eseményeket. A hadtörténeti irodalomban korábban elterjedt és egymásnak ellentmondó adatokkal szemben, a szerzők dokumentumok alapján tisztázzák az arcvonal déli szárnyán szemben álló felek erőviszonyait. Mint igen fontos sajátosságot emelik ki: a szovjet főparancsnokság és a 2. Ukrán Front parancsnoksága a magyarországi hadműveletet a megelőző hadművelet közben készítette elő. Első ízben találkozunk azzal a megállapítással is, hogy a hadműveletet eredetileg október 3-án tervezték megindítani, s az összpontosítás befejezetlensége miatt kellett az időpontot október 6-ra halasztani. A debreceni hadművelet lényeges, meghatározó mozzanatai erőteljes vonásokkal kiemeltek és szakszerűen pontosak. A szerzők híven ábrázolják a nehézségeket, nem hallgatják el az időleges kudarcokat sem. Nem mutatnak azonban rá eléggé Plijev tábornok lovas-gépesített csoportjának jelentős szerepére, nem érzékeltetik megfelelően a bonyolult viszonyok között végrehajtott manővereit. Nem szólnak arról sem, hogy a Plijev-csoport 6. gárda lovas hadteste 10 napon át bekerítésben harcolt Debrecentől délnyugatra. A hadművelet befejező szakaszának elemzéséből is kimaradt annak értékelése, hogy a Nyíregyháza körzetében mért ellencsapással, valamint a 4. Ukrán Front támadásának késedelmes kibontakozása miatt a „Dél" hadseregcsoport főerői — jelentős veszteségek árán — elkerülték a bekerítést és vissza tudtak vonulni a Tisza mögé. Teljesen hiányzik annak a nagyarányú erőfeszítésnek a dokumentálása is, amelyet a hadseregek politikai és pártszervei tettek a magyar katonák valóságra ébresztése és a németek oldaláról való leválasztása érdekében.

A debreceni hadművelet viszonylag rövid felvázolásával szemben jelentőségének megfelelő helyet kap a budapesti hadművelet. A szerzők kritikusan elemzik a hadművelet problémáit és meghatározzák elhúzódásának okait. Nem szólnak azonban arról, hogy a főparancsnokság sem teljesen reálisan értékelte az 1944 október végi helyzetet, amikor Budapestnek gyors, menetből való elfoglalását tűzte feladatul egy összfegyvernemi hadsereg és két gépesített hadtest elé. Egyrészt lebecsülte az ellenség manőverezési lehetőségeit, s nem számolt azzal, hogy rövid idő alatt csapatokat tud átcsoportosítani a budapesti irány lezárására. Másrészt túlbecsülte az akkor már két és fél hónapja szakadatlanul támadó csapatai teljesítőképességét. Mint azt az események bizonyítják, az adott helyzetben a főváros elfoglalása viszonylag kis erőkkel mért frontális csapással nem volt reális követelmény.

A szerzők helyesen mutatják meg az összefüggést a budapesti hadművelet befejező szakasza és az 1945. január 12-én megkezdődött szovjet általános támadás között. A német főparancsnokság a Budapest—Bécs—Graz hadászati háromszög minél hosszabb ideig való tartása érdekében a „Dél" hadseregcsoportot 37 hadosztállyal erősítette meg az 1944 október közepe és 1945 február közepe közötti időben. E jelentős erő lelassította ugyan a 2. és 3. Ukrán Front támadását, sőt védelembe is kényszerítette, ám mindezt csupán a fő hadászati irányban tevékenykedő csoportosításának meggyengítése árán érhette el. Ily módon a 2. és 3. Ukrán Front jelentős ellenséges erő lekötésével nagyban hozzájárult a Varsó—Berlin irányában támadó szovjet csapatok hadműveletének sikeréhez.

A kötet második része a hazánk felszabadítását befejező hadműveleteket tárgyalja. Jól érzékelteti az 1945. március 6-án megindult német ellentámadás veszélyességét, a kialakult helyzet bonyolultságát és a kedvezőtlen körülmények között védő szovjet—bolgár csapatok teljesítményének nagyságát. A bécsi támadó hadművelet dunántúli szakasza

kissé szűk helyet kap. Véleményünk szerint a szerzők az egyoldalúság hibájába esnek a 6. SS páncélos hadsereg bekerítésének meghiúsulásával kapcsolatos elemzésben. Kizárólag az elkövetett vezetési hibákat hangsúlyozzák és meg sem említik, hogy a szovjet gyorsan mozgó magasabbegységek olyan feladatot oldottak meg az ellenség védelmének áttörésével, amilyenre hasonló körülmények között a német parancsnokság vállalkozni sem mert. Egészében azonban a szerzői kollektíva értékes munkát végzett. Elsőként adja eredeti forrásokon alapuló időtálló rajzát, elemzését és megalapozott kritikai értékelését az eseményeknek. Legsikerültebb a budapesti hadművelet ábrázolása, mely a kötet megjelenése előtt a legkevésbé feldolgozott és legtöbb problémát felvető szakasza volt a harcoknak.

A 20. évforduló alkalmából néhány szovjet tanulmány, illetve visszaemlékezés is megjelent magyar nyelven. Zaharov, a Szovjetunió marsallja a szovjet csapatok hadművészetéről ír,[27] röviden vázolva azokat a problémákat, amelyek részletes vizsgálata még előttünk álló feladat. Plijev hadseregtábornok visszaemlékezése[28] rendkívül szemléletesen eleveníti fel a lovas-gépesített csoport tevékenységét a debreceni hadműveletben. A korabeli dokumentumokon és személyes élményeken alapuló cikk számos adattal teszi teljesebbé a tiszántúli harcokról kialakult képet, s megragadó erővel idézi fel a hősi időszak levegőjét, hangulatát. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése[29] az 57. hadsereg dunai átkelésével foglalkozik, jól érzékeltetve e bonyolult és kedvezőtlen viszonyok között végrehajtott feladat nehézségeit. A már említett Malahovnak szintén megjelent magyar nyelven egy rövid, összefoglaló jellegű tanulmánya.[30] Említést érdemel, hogy elsőként Artyemjev — hadijelentések alapján készült — munkáját[31] adták ki hazánkban. Az ezt követő két rövid hadművészeti értékelésen[32] és a hadműveletek, azóta is elfogadott periodizálását elvégző összegezésen[33] kívül egy dokumentumregényt[34] és egy riportkönyvet[35] sorolhatunk a téma magyar nyelvű feldolgozásai közé.

A 20. évforduló alkalmából a Szovjetunióban kiadták Malahovnak a hazánk felszabadításával foglalkozó monográfiáját[36] és egy tanulmánykötetet.[37] Ezek jelentősen gazdagítják a téma hadtörténeti irodalmát.

27 *Zaharov:* A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben. HK 1965. 2. sz. A tanulmány oroszul a Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 2. számában jelent meg. Szerzője a szovjet hadsereg vezérkari főnöke, annak idején a 2. Ukrán Front törzsfőnöke volt.

28 *I. Pliev:* A Tisza völgyében. HK 1965. 1. sz. A szerző az 1. lovas-gépesített csoport pararncsnokaként vett részt hazánk felszabadításában. Hadműveleti magasabbegységének főszerep jutott a Tiszán túli harcokban. Annak befejezése után bekapcsolódott a budapesti hadműveletbe, majd Csehszlovákia területén harcolt tovább.

29 *M. Sarohin:* Az 57. hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. HK 1965. 1. sz.

30 *M. Malahov:* A szovjet csapatok hadműveletei Magyarország felszabadításáért. HK 1964. 4. sz.

31 *N. Artyemjev:* Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum, Budapest, 1950.

32 *A. Amitrov:* A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 1944/1945. telén. HK 1955. 1. sz.; *D. Kazarinov:* A német fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon. HK. 1955. 1. sz.

33 *Minaszjan:* A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1953.

34 *Ilja Markin:* A Duna partján. Katonai Kiadó, Budapest, 1954.

35 *Sz. Szmirnov:* Harcban Budapestért. Szikra, Budapest, 1955.

36 *M. Malahov:* Oszvobozsdenije Vengrii i vosztocsnoj Avsztrii. Voenizdat, Moszkva, 1965.

37 Budapest, Vena, Praha. Moszkva, 1965.

Malahov adatokban bővelkedő munkájában a tudományos alaposság és a katonai szakszerűség olvasmányos előadásmóddal párosul. A szovjet katonák magas fokú erkölcsi szellemét, önfeláldozó hősiességét sok, eddig ismeretlen példával illusztrálja. A tanulmánykötetben közölt írások különböző jellegűek. Kitűnően használható források, mert hadtörténeti, hadművészeti vonatkozásban és élményanyagukkal egyaránt gyarapítják ismereteinket.

Malahov már korábban említett, magyarul is megjelent munkája mellett a Budapest felmentésére indított német ellencsapásokat Taraszov dolgozta fel.[38] Tanulmánya szovjet hadműveleti iratok alapján készült, pontos és részletes adatokat tartalmaz, hat vázlaton rögzíti a harccselekményeket. A szerző szakszerű kritikával kezeli a témát, rámutat a vezetésben elkövetett hibákra és levonja a tényekből adódó következtetéseket.

A szovjet Dunai Flottilla magyarországi harctevékenységével két szovjet feldolgozás is foglalkozik.[39] Anyaguk a folyami harcegységek működésének pontos és részletes ábrázolása mellett számos értékes részlettel járul hozzá a dunántúli hadműveletek teljes megismeréséhez. A szovjet hadtörténeti irodalom rövidebb lélegzetű termékei között szintén több, jól használható forrás akad. Ilyen mindenekelőtt Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a cikke,[40] mely alapvető szempontokat ad a hazánk felszabadítását célzó hadműveletek helyének és lényeges összefüggéseinek értékeléséhez. Sarohin—Petruhin tanulmánya[41] bőségesen dokumentálva, nagy megelevenítő erővel ábrázolja az 57. hadsereg dunai átkelését és az ellenség erőfeszítéseit ennek az arcvonalszakasznak a megtartására. Trifonov példák sorával mutatja be a tüzérség sokoldalú alkalmazását és jelentős szerepét a balatoni védelmi hadműveletben, különös tekintettel a páncélelhárításra.[42] Voronovnak a 46. hadsereg Esztergom körzetében kifejtett harctevékenységét tárgyaló cikke[43] sorolandó még a hadműveleteket helyes megvilágításban, szakszerűen és elsődleges források alapján tárgyaló szovjet feldolgozások közé.

Az előzőekben már felsoroltuk azokat a munkákat, amelyek román és bolgár szerzők tollából, magyar nyelven is megjelentek. Ezek mellett Romániában és Bulgáriában több kiadvány készült a román és bolgár csapatok részvételéről a fasiszta Németország elleni harcban.[44] Ezek részletesen foglalkoznak a magyarországi harccselekményekkel is, illetve közlik az arra vonatkozó fontosabb dokumentumokat.

38 *Sz. Taraszov:* Boj u ozera Balaton. Voenizdat, Moszkva, 1959.

39 *Lokitnov:* Dunajszkaja Flotilija v Balatonszkoj operacii. Voenizdat, Moszkva, 1962.

40 2-j Ukranszkij Front v borbe za oszvobozsdenije Csehoszlovakii. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1960. 2. sz.

41 *M. Sarohin—V. Petruhin:* Forszirovanie Dunaja vojszkami 57-i armii i zahvat operativnogo placdarma v rajone Batinü. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.

42 *V. Trifonov:* Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitelnoj operacii. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1960. 6. sz.

43 *A. Voronov:* Razgrom esztergomszkotovarszkoj gruppirovki protivnika vojszkami 46-i armii v vengerszkoj operacii. Voennaja Müszl, 1958. 6. sz.

44 *Román feldolgozások:* Contributia României la victoria azupra fascismului. Editura Politica, Bucuresti, 1965.; *V. Atanasiu:* Din luptele Armatei Romine in razboiul antihitlerist. Studii Revista de Istorie, 1958. 2. sz. *Bolgár kiadványok:* Rabota na BKP V armijata. Drpavno vojenno izolatelsztov, Szófia, 1959.; Kratka isztorija na Otecsesztvenata vojna. DIV. Szófia, 1958.; *V. Vilov:* Borbata na BKP za mobilizarane szilite na bölgarszkaja narod v Otecsesztvenata vojna. Voenno Isztoricseszkij Szbornik, 1959.; *K. Merdzsanov:* Ucsasztieto na 1. Bölgarszka armija v Balatonszkata operacija na 3. Ukranszki Front. Voenna Miszöl 1960. 2. sz.

Mint ismeretes, hazánk felszabadításában szerepük volt a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg ama csapatainak is, amelyek a 3. Ukrán Front balszárnyán a Dráva—Duna háromszögben harcoltak. A Koszta Nagy tábornok parancsnoksága alatt álló 3. Jugoszláv Hadsereg 16. vajdasági hadosztálya különösen kitüntette magát az 1945 márciusi német ellentámadás során a Dráván átkelt fasiszta csapatok megállításával és szétverésével. E hadosztály kötelékébe tartozott a vajdasági magyarokból szervezett és Baranyában kiegészült Petőfi Sándor rohambrigád. A jugoszláv csapatok felszabadító harcait tárgyaló munkák[45] hű képet adnak azokról a nehézségekről, amelyeket a Dráván átkelt német erők leküzdése jelentett.

A hazánk felszabadításával foglalkozó marxista hadtörténeti munkák áttekintéséből az alábbi következtetésekre juthatunk:

— feltárják és sokoldalúan megmutatják a magyarországi harcok helyét és szerepét a hadműveletek egészében;

— eseménytörténetileg részletesen és valósághűen rekonstruálják a felszabadító harcok menetét, valamint azok hatását az ország helyzetének és sorsának alakulására;

— dokumentálják a felszabadító csapatok magas fokú erkölcsi-politikai szellemét és a katonák hősiességét;

— vázolják a szovjet hadművészet leglényegesebb, legjellemzőbb vonásait, sajátosságait a hadműveletekben;

— leleplezik és helyes megvilágításba helyezik a hamisításokat és torzításokat;

— mindemellett nem használják ki kellően a német forrásokat és az ellenség hadművészetét sem értékelik eléggé részletesen.

A fentiekből következőleg a magyarországi harcok sokoldalú és részletes *hadművészettörténeti* feldolgozása még megoldandó feladatként áll a marxista hadtörténészek előtt.

Áttérve a nyugatnémet hadtörténeti irodalomnak a magyarországi harcok történetével részben vagy egészében foglalkozó fontosabb termékeire, azok között egyaránt találunk okmánypublikációkat, emlékiratokat, csapattörténeteket és egyéb feldolgozásokat is. Valamennyiük közös jellemzője a „német katonai becsület" helyreállítására irányuló törekvés, a német tábornoki kar és a hitleri hadsereg rehabilitációjának szolgálata. Különbség csupán módszer és felkészültség tekintetében tehető köztük. Tagadják, illetve elkenik a német militaristák háborús felelősségét. A tények és adatok tendenciózus válogatásával, csoportosításával azt igyekeznek bizonyítani, hogy a háború kirobbantásáért a szemben álló felek egyformán felelősek. Erőteljesen hangsúlyozzák a fasiszta Németország, a német hadsereg „kimagasló szerepét és érdemeit a bolsevizmus feltartóztatásában", amiért Nyugat hálájára tarthat igényt. A fasizmus rémtetteiért, az oktalan pusztításokért, a katonai kudarcokért Hitlert és a náci párt más vezetőit teszik felelőssé. Álláspontjuk igazolása érdekében számos kérdést a valóságnak megfelelően, hiteles adatokkal alátámasztva és részletesen tárgyalnak.

A forrásként számba jövő dokumentumkiadványok sorában jelentős helyet foglal el a Wehrmacht-főparancsnokság hadinaplója, melynek két félkötetben kiadott, IV. kötete[46] az 1944. január 1-től 1945. május 22-ig

[45] Lásd Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilackom ratu jugoslovenskih naroda. Borbe u Vojvodini 1944 g. Beograd, Vojnoistoriski Institut, 1955.; *D. Alimpic:* Baza kool Stojakovicevik u Backoj Palanci 1941—1945. VII. k. Beograd, 1961.; Dougi svetski rat. I. köt. Vojnoistoriski Institut, Beograd, 1957.

[46] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945. Band IV. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961.

terjedő időszakra vonatkozó bejegyzéseket tartalmazza. Gondozója Perey Ernst Schramm professzor, a hitleri Wehrmacht egykori tisztje, a nyugatnémet történetírás „új" irányzatának egyik neves képviselője. A hadinapló napi bejegyzésein kívül egyéb fontos dokumentumok: helyzetmegbeszélések anyaga, vezéri parancsok, főparancsnoksági parancsok, különböző feljegyzések, összeállítások és táblázatok találhatók mindkét félkötetben. Ez a kiválóan szerkesztett és a tudományosság minden kellékével ellátott munka a nyugatnémet történetírásban jelenleg uralkodó irányzat reprezentatív alkotása. Fő célja: tudományosan alátámasztani az uralkodó történeti felfogás előzőekben vázolt tételeit. Ezt Schramm a közölt dokumentumok gondos megválogatása és célzatos csoportosítása mellett bőséges magyarázó és értékelő jegyzeteivel is szolgálja. A kiadvány nélkülözhetetlen forrás, mert sok, máshol nem található tényt és adatot közöl. Az első félkötetben 1944. december 31-ig naponkénti részletezéssel találunk adatokat a magyarországi katonai helyzet alakulásáról és a főparancsnokság terveiről, intézkedéseiről, valamint azok eredményeiről. A második félkötet bejegyzései 1945. január 1-től április 4-ig szintén naponta tájékoztatnak a helyzet alakulásáról a „Dél" hadseregcsoport arcvonalán. Részletesen ismertetik a főparancsnokság erőfeszítéseit a Budapesten körülzárt csapatok ellátásának megoldására. Ez a kiadvány közli elsőként a nagy reményekkel indított „Waldteufel" vállalkozás[47] tervére és előkészítésére vonatkozó dokumentumokat is.

A Wehrmacht hadinaplójához hasonlóan fontos forrás még a Hitler katonai helyzetmegbeszéléseinek előtalált jegyzőkönyveit tartalmazó kötet.[48] Gondozója Helmuth Heibert teljes mértékben az előzőekben vázolt céllal és módon készítette elő kiadásra, magyarázó és értékelő jegyzeteire is ugyanaz jellemző. A kötetben fontos és más forrásmunkákban nem szereplő adatok találhatók a magyarországi katonai helyzet értékeléséhez. Így például Hitler Magyarország kézbentartására irányuló erőfeszítéseinek okaira, a kiugrási kísérlet megakadályozását célzó előkészületekre, a magyarországi német csapatok helyzetére és állapotára, Hitlernek a katonai helyzet alakulásával kapcsolatos nézeteire stb.

Ezek a sok értékes adatot tartalmazó dokumentumkötetek erőteljes tudatossággal, de az objektivitás köntösében, tudományos eszközökkel és módon szolgálják a német imperializmus háborús felelősségének elmosását, a hitleri hadsereg rehabilitálását. Az emlékiratok ugyanezt a célt szubjektív módon és leplezetlenül, esetenként durván közelítik meg. Teljes mértékben ez jellemzi Hans Friessner szolgálaton kívüli vezérezredesnek, a Magyarországon harcolt „Dél" hadseregcsoport volt parancsnokának memoárját[49] is.

A mű címe félreérthetetlenül utal a szerző koncepciójára: csapatai vereségét a román és magyar „árulás" okozta. Friessner egész mondanivalója az alábbiak bizonyítását szolgálja:

— hadseregcsoportját az „árulások" és a teljesen megbízhatatlan magyar csapatok hozták rendszeresen kritikus helyzetbe;

[47] A „Waldteufel" (Erdei ördög) vállalkozás 1945. március 6-án a Dráva déli partjáról indult és a 3. Ukrán Front dunántúli védelmének teljes szétzúzását célozta. Mint ismeretes, a tíz napig tartó támadás nem érte el kitűzött célját.

[48] Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Stuttgart, 1962.

[49] *Hans Friessner:* Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Holsten Verlag, Hamburg, 1956. *Borus József* recenzióját lásd a HK 1957. 3—4. számában.

—• Hitler és Guderian ezt csak súlyosbították a merev védelemhez való értelmetlen és céltalan ragaszkodásukkal;

— ilyen viszonyok között, az óriási túlerővel szemben, kimagasló erényekről tettek bizonyságot a német csapatok és felbecsülhetetlen teljesítményt nyújtottak.

Vagyis a szerző tulajdonképpen a „Dolchstoss" legenda életrekeltéséhez kíván hozzájárulni a maga adataival, aláhúzva, hogy a nyugatnémet hadsereg ma is készen áll az imperialista, szovjetellenes célok szolgálatára. Friessner koncepciójának cáfolata külön tanulmányt igényelne és érdemelne, itt csupán néhány gondolat felvetésére szorítkozhatunk.

Kétségtelen, hogy Románia kiugrása és csapatainak átállása az ország gyors kiürítésére kényszerítette Friessnert, de nem feledhető el, hogy ez következménye volt a szovjet alakulatok nagy győzelmének a iasi—kisinyovi hadműveletekben, amely a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport 22 hadosztálynyi főerőinek bekerítésével és szétzúzásával ért véget. Az is tagadhatatlan, hogy a horthysta klikk ingadozása objektíve gyengítette a Tiszántúlon harcoló német csapatok erőfeszítéseit, hiszen olyan erőket kötött le a hátországban, amelyekre nagy szükség lett volna az arcvonalon.[50] Az események alakulását azonban döntően nem ez határozta meg, sőt Friessner jelentős mértékben azért is kerülhette el a bekerítést a Tiszántúlon, mert Horthyék nem készítették elő megfelelően a kiugrást és ennek következtében a magyar csapatok a németek oldalán harcoltak tovább. Az 1. és 2. Magyar Hadsereg ugyanis nem nyitotta meg az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, ily módon a német hadseregcsoport-parancsnokság időt nyert csapatai visszavonására a Tisza mögé. Így fest a valóságban a magyar kormánykörök „árulásának" legendája.

Erősen túlzás Friessnernek az a beállítása is, amely szerint a magyar csapatok felelősek a katonai kudarcokért. A szovjet támadás a gyengén felszerelt, megfelelő páncélelhárító eszközökkel nem rendelkező — és lélektelenül, kényszerből harcoló magyar csapatok arcvonalszakaszán minden esetben gyors eredménnyel járt, de a vereségek fő oka mégsem ebben keresendő. A „Dél" hadseregcsoport azért szenvedett sorozatos kudarcot Magyarországon, mert a kezdeményezést kezdettől a szovjet hadvezetés tartotta kézben. A mesterien manőverező szovjet csapatok csapásaival szemben Friessnernek nem volt lehetősége olyan hatásos ellenintézkedéseket tenni, melyek tartósan az ő javára fordíthatták volna a helyzetet. Mindezek mellett a magyar csapatok állapotára vonatkozó megállapításai egészükben helyesen tükrözik a magyar hadsereg erkölcsi és harci értékének állandó és rohamos csökkenését.

Friessner úgy tünteti fel, mintha valamiféle elvi ellentét lett volna közte és Hitler között, s Guderian vele szemben Hitlert támogatta volna. Ezt látszik alátámasztani Friessnernek 1944. december 23-án minden indoklás nélkül történt leváltása is. Ám szó sincs elvi ellentétről. Friessner könyvéből világosan kitűnik a szerző szélsőséges militarista-fasiszta beállítottsága és elvakult szovjetellenessége. A célok tekintetében nem volt közte és Führere között semmi ellentét. Ő is ugyanazt akarta, mint Hitler: Magyarország teljes feláldozása árán elkerülni vagy megfelelő ideig késleltetni a fasiszta Németország katonai összeomlását. Csupán ennek elérése és módszerei kérdésében különböztek elgondolásaik. Hitler a „merev védelem" mellett tört lándzsát, a terület végsőkig való

[50] Az erre vonatkozó adatokat lásd *Borus* i. m.: HK 1964. 3. sz. 430. o.

tartásától várt eredményt, ezért harc nélküli visszavonulásról hallani sem akart. Ezzel szemben Friessner minden esetben felvetette az arcvonal visszavételének gondolatát, valahányszor a szovjet csapatok hadmozdulatai felidézték a bekerítés veszélyét. Magatartásában minden bizonnyal közrejátszottak a iasi—kisinyovi csatában, főerőinek bekerítése kapcsán szerzett keserves tapasztalatai is. Könyvében többször is hangot ad ama meggyőződésének, hogy elgondolásai sokkal eredményesebben szolgálták volna a hadászati célt, mint a „merev védelem" — amennyiben Hitler engedi azokat megvalósítani.

Jellemző, hogy a „kinek volt igaza" kérdés minden, második világháborúval foglalkozó nyugatnémet munkában felmerül, s a szerzők Hitler rovására döntik el, ráhárítva a felelősséget a kudarcokért. A konkrét esetben a tények részletes elemzés nélkül is világosan bizonyítják, hogy Hitler a „merev védelem", illetve a dunántúli ellencsapások erőszakolásával nem ért célt a magyarországi hadszíntéren. Ő ugyanis csupán más arcvonalak és hadászati irányok meggyengítése árán volt képes esetenként időleges, helyi sikereket elérni, s ezek nem hozhattak változást a háború menetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy vele szemben Friessnernek volt igaza. Az ő elgondolása szerint ugyanis jelentős területek harc nélküli feladása árán elfoglalt kedvező terepszakaszról mért ellencsapásokkal és ellentámadásokkal kellett volna huzamos ideig feltartóztatni a szovjet hadsereget. Ehhez azonban olyan páncélos és gépesített erőre lett volna szükség, amellyel a német hadvezetés ebben az időben nem rendelkezett. Egyébként is a hadászati helyzet alakulását a háborúnak ebben a szakaszában már nem befolyásolhatták *tartósan és lényegesen* az arcvonal valamely szakaszán *bármely módon* kierőszakolt német részsikerek. A hadászati és hadműveleti szinten szorosan összehangolt szovjet csapatok súlya alatt a fasiszta Németország semmiképp sem kerülhette el a katonai összeomlást. A „kinek van igaza" kérdés vizsgálatánál *ez a lényeg,* amelyet nem homályosíthat el az arcvonal egy szakaszán történt események összefüggéseiből kiragadott magyarázgatása.

A tények megcáfolják Friessnernek a jelentős szovjet túlerőre való hivatkozását is. Hiteles adatok szerint a hadműveletek kezdetén a szovjet—román csapatok élőerőben, harckocsikban és repülőgépekben alig több mint kétszeres, tüzérségben pedig nem egészen háromszoros fölényben voltak az ellenséggel szemben.[51] Ez egyáltalán nem jelentős túlerő, csupán korlátozott fölény, s ezen belül is a szovjet csapatok mindvégig kevés, gyalogságot közvetlenül támogató harckocsival rendelkeztek, ami kezdettől hátrányosan befolyásolta támadásuk ütemét. Az arány egyébként a későbbiekben sem változott lényegesen a szovjet csapatok javára. A 2. és 3. Ukrán Front egészen a bécsi hadműveletig csak pótlást kapott — erősítést nem. Ezzel szemben a német főparancsnokság 1944 október közepétől 1945 február közepéig 37 hadosztállyal erősítette meg a „Dél" hadseregcsoportot.[52]

Tendenciáival együtt Friessner könyve fontos és jól használható forrás. Sok-sok konkrét tényt, kényszerű beismerést és részigazságot tartalmaz. Maxmilian Fretter-Pico szolgálaton kívüli tüzérségi tábornoknak, a 6. Német Hadsereg volt parancsnokának könyvében[53] már

51 Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945. Tom 4. Voenizdat, Moszkva, 1962. 380. o.

52 Uo. 413. o.

53 *Maxmilian Fretter-Pico:* Missbrauchte Infanterie. Frankfurt am Main, 1957.

jóval kevesebb adat található. A szerző osztozott Friessner sorsában, Hitler őt is felmentette beosztásából. Könyve mindenekelőtt a német gyalogság „meggyalázott becsületének" helyreállítását célozza. Álláspontja szerint a gyalogság indokolatlanul túlzott terheket viselt a háborúban, s a magyar hadszíntéren elszenvedett vereségeket is a gyalogság hiánya okozta. A könyv kizárólag ebből a szempontból, a gyalogság harcának tárgyalása és értékelése végett érdemel figyelmet. Bár értékelései egyoldalúak, beállításai tendenciózusok és sok esetben túlzók, adatai kellő kritikával jól hasznosíthatók.

A katonapolitikai helyzet főbb összefüggéseinek feltárásához, az egyes hadműveletek helyének és szerepének meghatározásához, a német főparancsnokság szándékainak és lehetőségeinek megismeréséhez jó adatokat szolgáltat Heinz Guderian emlékirata is.[54] A szerző, mint a szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, 1944 őszén Budapesten tárgyalt Horthyval és más politikai, katonai vezetőkkel, 1945 elején pedig Wöhler hadseregcsoport-parancsnokot is meglátogatta harcálláspontján. Ily módon személyes benyomásai is voltak a magyarországi politikai és katonai helyzetről. A magyar hadszíntér szerepének értékelésében szemben állt Hitlerrel, kezdettől helytelenítette annak intézkedéseit, amelyekkel a középső arcvonal, a varsó—berlini hadászati irány rovására erősítette a „Dél" hadseregcsoportot. Guderian szeretett volna minden lehető erőt a német területek megtartására összpontosítani. Többször javasolta, hogy nyugaton szüntessenek be minden ellenállást, a felszabadult csapatokat csoportosítsák át a keleti arcvonal északi és középső szakaszára, s ne engedjék, hogy nagy német területet szálljon meg a szovjet hadsereg. Kétségbeesett, amikor Hitler az ő tudta nélkül Varsó alól Budapest felmentésére rendelte a IV. SS páncélos hadtestet. Ezt az intézkedést szerencsétlennek tartotta és megpróbálta visszavonatni. Nem értett egyet a Budapest felmentésére irányuló kísérletekkel, azok szerinte nem eredményezhették a hadászati helyzet megváltoztatását. Ellenezte az Ardennekből kivont 6. SS páncélos hadsereg dunántúli ellentámadásának tervét is. Ezzel az erővel a Berlint fenyegető szovjet csapatokra szeretett volna csapást mérni, s a csapatok egy részét meg is kapta tervének megvalósítására. A március 6-án indított dunántúli német ellentámadás kezdeti eredményeit nem sokra értékelte, s a Hitler véleményétől eltérő hadászati elgondolásai végül is elbocsátásához vezettek. Könyve még a Friessnerénél is jobban tükrözi azokat az ellentéteket, amelyek a német militarizmus megmentésének miként je tekintetében álltak fenn a hitlerista vezetők között.

Friessner és Guderian elsősorban koncepciójukkal nyújtanak használható anyagot a magyarországi hadműveletek széles alapokon történő tárgyalásához. A forrásként tekintetbe vehető összes többi nyugatnémet feldolgozás a harccselekmények részleteinek megismeréséhez viszi közelebb a kutatót.

Mindenekelőtt Andreas Hillgruber munkái érdemelnek figyelmet. Két tanulmánya[55] a legjobb és leghasználhatóbb német összefoglalása a hitleri Németország és Horthy-Magyarország kapcsolatai történetének.

54 *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951.

55 *Andreas Hillgruber:* Deutschland und Ungarn 1933—1945. Wehrwissenschaftliche Rundschau 1959. 11. sz.: Uő.: Das deutsch—ungarisches Verhältnis im letzten Kriegsjahr vom Unternehmen „Margarethe I." (19. März 1944.) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen. (4. April 1945.) Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1960. 2. sz.

A német—román viszony alakulásával foglalkozó könyvében[56] pedig számos adat található az 1944 őszére kialakult katonapolitikai helyzet értékeléséhez. Ezek a többi között meggyőzően bizonyítják, hogy amennyiben Horthy 1944 augusztus végén — szeptember elején elszánja magát a németekkel való szakításra, Hitlernek nem lett volna ereje és lehetősége megakadályozni azt.

Hans Kissel, volt hitlerista tábornok könyvében[57] részletesen és szakszerűen foglalkozik a tisztántúli harcok lefolyásával. Kissel 1944. október 17-ig a 76. gyaloghadosztály 178. páncélgránátos ezredének parancsnokaként vett részt a harcokban. Nem memoárt írt, az események „katonai-tudományos vizsgálatát" tűzte célul maga elé. Forrásként hadműveleti és személyi naplókat, különféle feljegyzéseket és a megjelent irodalmat használta fel, ezenkívül számos tisztet és tábornokot megkérdezett a résztvevők közül. Munkája tudományos jellegű — bár hivatkozásai nem minden esetben pontosak, és a helytörténeti kutatások során is kiderült, hogy némely adata sem helytálló. Legértékesebbek a német csapatok erejére, elhelyezkedésére, állapotára és feladataira vonatkozó közlései és leírásai. A tiszántúli harcokat három részre osztva, időrendben tárgyalja, ezen belül arcvonalszakaszok, illetve irányok szerint ismerteti az eseményeket. A helyzet alakulását minden esetben katonailag értékeli, általában helytállóan. Nem mondható el ugyanez végső következtetéseiről, amelyek figyelmen kívül hagyják az általános hadászati helyzetet, a szovjet hadsereg erkölcsi fölényét és a németekétől eltérő háborús céljait.

Erich Kern a magyarországi harcokat regényes formában tárgyalja.[58] A szerző a kiugrási kísérlet idején Budapesten teljesített szolgálatot, majd a dunántúli harcokban vett részt. Az SS dicsőítését szolgáló könyvet néhány, másutt nem közölt dokumentum, több jó helyzetkép és adat teszi használhatóvá. Werner Jesternek a német katonák hősiességét dicsőítő könyve[59] részletesen leírja a budapesti harcokat. Félix Steiner volt SS tábornok munkája,[60] Philippi-Heim[61] és Panzermayer[62] könyve szintén közöl adatokat a magyarországi harcok egy-egy részletére.

Az eddigiekhez hasonlóan, a források sorát záró csapattörténetek szerzőinek is elsődleges célkitűzése a „német katona kiválóságának és hősi helytállásának" bizonyítása általában, ezen belül saját alakulatuk „dicsőségének" megörökítése. A kudarcokért szinte kivétel nélkül a felső vezetést teszik felelőssé, illetve a szovjet túlerőt okolják. Részletesen ismertetik alakulatuk helyzetét, harcértékét, idézik a feladatokat megszabó parancsokat és intézkedéseket. Általában pontosan és szakszerűen rögzítik a harccselekmények menetét. Bár beállításaik rendszerint túlzók, adataik és leírásaik alapjában helyes képet adnak arról, hogy a szovjet csapatok összehangolt csapásai, váratlan manőverei milyen nehéz helyzeteket teremtettek a németek számára, s mennyire korlátoz-

56 *Andreas Hillgruber:* Hitler, König Carol und marsall Antonescu. Die deutsch—rumänischen Beziehungen 1938—1944. Wiesbaden, 1954.

57 *Hans Kissel:* Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944. Welsermühl Wels, Nedkargemünd, 1960. 17 vázlattal és 7 melléklettel.

58 *Erich Kern:* Die letzte Schlacht Ungarn 1944—1945. Welsermühl Wels, 1960.

59 *Werner Jester:* Im Todessturm von Budapest 1945. Vovinckel Verlag, Neckargemünd, 1960.

60 *Félix Steiner:* Die Freiwilligen. Idee und Opfergang. Göttingen, 1958.

61 *Alfred Philippi—Ferdinand Heim:* Der Feldzug gegen Sowjetrussland 1941—1945. Stuttgart, 1962.

62 *Panzermeyer:* Grenadiere. Schild Verlag, München—Lochnausen, 1956.

ták a német parancsnokságok lehetőségeit hatásos ellenintézkedések megtételére. Ezek a feldolgozások nélkülözhetetlenek a helytörténeti kutatóknak is egy-egy helység, megye felszabadulásának rekonstruálásához.

A Magyarországon bevetett német hadosztályok közül még csak néhánynak a története készült el és került kiadásra. Így az 1. páncélos hadosztályé,[63] amely mind a Tiszántúlon, mind a Dunántúlon jelentős harccselekményekben vett részt. A 24. páncélos hadosztály története[64] a többi között a szolnoki hídfőből mért ellencsapásra és a Duna—Tisza közti harcokra tartalmaz részletes adatokat. Az Esztergom körzetében lefolyt ütközetekre használható forrás a 96. gyaloghadosztály harci útjáról készített feldolgozás.[65] Néhány adat található a 44. páncélgránátos hadosztályról szóló rövid összefoglalásban[66] is. Herbert Kriegsheim a „Brandenburg" páncélgránátos hadosztály,[67] Hubert Lanz pedig az 1. hegyi hadosztály harcaival foglalkozik.[68] Mindkettőt a 3. Ukrán Front Dunán való átkelésének megakadályozására próbálták felhasználni 1944 november végén, s eközben súlyos veszteségeket szenvedtek. Adataik képet adnak a német főparancsnokság kapkodásáról, a Dunántúl kézbentartására irányuló erőfeszítéseiről. Az észak-erdélyi és a Nyíregyháza körzetében lezajlott harccselekményekre számos adat található Paul Klatt könyvében, amely a 3. hegyi hadosztály történetét tárgyalja.[69]

A különböző nyugatnémet katonai folyóiratban és kiadványokban sok olyan visszaemlékezés is megjelent, amely egy-egy harci epizódot tartalmaz, s Ernst Krätschmernek a fegyveres SS lovagkereszteseiről szóló könyvében[70] is található több adat.

Az elmúlt években a nyugati magyar emigráció különböző alapállásból egységesen szovjet- és kommunistaellenes lapjaiban, folyóirataiban számos visszaemlékezés, riport és eszmefuttatás jelent meg Magyarország második világháborús szerepéről, a Horthy-hadsereg Szovjetunió elleni harcairól, a Szálasi-rezsim felbomlásának körülményeiről. Ezek különösen a magyar uralkodó körök háborús politikájának, helyzetének és cselekedetei mozgatórugóinak teljes megismeréséhez szolgáltatnak adatokat. Természetesen saját érdekeiknek megfelelően világítják meg az eseményeket. Bizonyos tényeket kiemelnek, tendenciózusan állítanak be, másokat megkerülnek, háttérben hagynak vagy elhallgatnak, esetleg meghamisítanak. Ez a jellemző azoknak az emigráns politikusoknak az emlékirataira is, amelyek első, összefoglaló értékelését Ránki György végezte el.[71] Az emigráció már viszonylag korán vállalkozott a Horthy-

63 *Rolf Stoves:* Die 1. Panzer-Division 1935—1945. Chronik einer drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim, 1961.

64 *Ferdinand von Senger und Etterlin:* Die 24. Panzer-Division vormals 1. Kawallerie-Division 1939—1945. Neckargemünd, 1962.

65 *Hartwig Pohlmann:* Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939—1945. Bad Nauheim, 1959.

66 *Helmuth K. G. Rönefahrt:* Reich-Grenadier-Division „Hoch- und Deutschmeister". Feldgrau, 1956. 6. sz.

67 *Herbert Kriegesheim:* Getarnt, Getänscht und doch Getrau die geheimnisvollen Brandenburger. Bernard-Graeffe, Berlin (West) 1958.

68 *Hubert Lanz:* Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim, 1959.

69 *Paul Klatt:* Die 3. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim, Podzum Verlag, 1958.

70 *Ernst Krätschmer:* Die Ritterkreutzträger der Waffen SS. Göttingen, 1957.

71 *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Kiadó, Budapest, 1964.

hadsereg második világháborús szerepének összefoglaló megírására és értéklésére. A feladatot Adonyi Ferenc volt vezérkari őrnagy, a magyar vezérkar legszélsőségesebben fasiszta és németimádó csoportjának egyik tipikus képviselője végezte el. Könyvében,[72] amelyet részben a nyugatra hurcolt levéltári anyagok alapján írt, foglalkozik a szovjet csapatok magyarországi harcaival is. A munkában található néhány használható adat, de elsősorban nem ezek, hanem meghökkentően nyílt és durván fasiszta szemlélete miatt érdemel figyelmet. Indokoltnak tartja a hitleri hadsereg vandál hadviselését, az ország kifosztását. Tagadja, hogy 1944. október 15-én a magyar hadsereg korábbi látszatönállósága is megszűnt, s a magyar katona vitézségét bizonygatja. Az egyes hadműveletek értékelését teljes mértékben a hitleri hadvezetés szemszögéből s érdekeinek megfelelően végzi el. Könyve a „német—magyar sorsközösség és hagyományos fegyverbarátság" militarista eszméjének szellemében fogant, azt dicsőíti.

Az emigrációs irodalom termékei közül Peter von Gosztony munkái érdemelnek figyelmet. Az 1956-os ellenforradalom után Svájcba disszidált szerző a magyarországi harcokról több cikket írt és az 1965-ben megjelent bölcsészdoktori értekezésként készült munkája is a budapesti hadműveletekről szól.[73] Ennek legfőbb értéke a rendkívül gazdag forrásapparátus. Gosztony a hozzáférhető néhány szovjet és magyar feldolgozáson kívül felhasználta a nyugaton kiadott összes forrásmunkát, sok kiadatlan emlékiratot és személyi naplót, a „Dél" hadseregcsoport hadinaplóját és egyéb, levéltárban őrzött anyagot. Ezenkívül elbeszélgetett több, a harcokban egykor részt vett magasabbparancsnokkal. Széles körű anyaggyűjtésének eredményeként sok, eddig ismeretlen adatot elsőként közöl. Ez a teljesnek mondható forrásfeltárás azonban nem tükröződik megfelelő mértékben a munka értékében, amely elmarad a várakozástól. A szerző nem tud felülemelkedni forrásain és a saját koncepció kialakítására tett kísérletei meddőek maradnak. Addig jut el csupán, hogy Hitlerrel szemben a tábornokok mellé áll, s azok véleménye alapján foglal állást. A harccselekményeket látszólag objektíven, valójában azonban német oldalról szemléli, mert lépten-nyomon kiütközik szovjetellenes alapállása.

Foglalkozik a magyarországi harcokkal és a katonapolitikai helyzet alakulásával az angolszász hadtörténeti irodalom is. Ennek termékeire általában az a jellemző, hogy szerzőik mellékesként kezelik a magyarországi hadszínteret, s ennek megfelelően tárgyalják és értékelik annak eseményeit.[74] A harcokkal az amerikai—angol hadászati koncepció és katonapolitikai célok szemszögéből foglalkoznak, elsősorban a Balkánnal kapcsolatos tervek vonatkozásában.

Áttekintve a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmát megállapítható, hogy különösen az utóbbi években jelentős eredmények születtek a téma feldolgozása terén. A marxista hadtörténetírás eredeti források alapján számos problémát tisztázott, a harc-

72 *Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954.

73 *Peter Gosztonyi:* Der Kampf um Budapest 1944—1945. Ungarisches Institut. München, 1965. A munkát először a Wehrwissenschaftliche Rundschau című folyóirat 1963—1964. évfolyama közölte folytatásokban.

74 Lásd például *John Ehrmann:* Grand strategy. 5—6. köt. Stationery Office, London, 1956., és The Balkans together With Hungary. Royal Institut of International Affairs, London—New York, 1945.

cselekmények hadtörténeti ábrázolása pedig lényegében megoldottnak tekinthető. Hátra van még azonban a hadművészettörténeti feldolgozás, amely fontos feladat az elkövetkező években. Hazánk felszabadítása, a szovjet és német hadműveletek kritikai elemzése sok olyan tapasztalati tényt, sajátosságot tárhat fel, amelynek figyelembevétele hasznos lehet a korszerű hadászatban, hadműveleti vezetésben és harcászatban, mind a hagyományos, mind a rakéta-atomfegyverek alkalmazása esetén. Ezeket a tapasztalatokat a szocialista haditudomány és hadművészet nem nélkülözheti. A feladat végrehajtását ma már célul tűzhetjük ki, mert a szovjet levéltárak anyagai hozzáférhetők, az eddig megjelent német forrásmunkák pedig lehetővé teszik a hitleri hadsereg magyarországi harcainak hadművészettörténeti értékelését is.

VITA

A HONVÉD VEZÉRKAR 1944. SZEPTEMBER 4-I MEMORANDUMÁNAK VITÁJÁHOZ*

Dr. Ölvedi Ignác,
a hadtudományok kandidátusa

Könyvkiadóink gondozásában egyre több olyan mű jelenik meg, amely Magyarország második világháborús szerepével, gazdasági, politikai és diplomáciai eseményeivel foglalkozik. Tudományos folyóirataink hasábjain pedig sok egy-egy fontos részletkérdést elemző és bizonyító tanulmány lát napvilágot. Nem állunk ilyen jól a Horthy-rendszer 1939—44-es évek katonapolitikai vonatkozású eseményeinek feldolgozásával. A Horthy-hadsereg és vezérkarának az ország politikájában betöltött szerepéről, a háborús évek katonapolitikájáról át-

* A memorandumot nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938—1945. című 1947-ben megjelent művében a 205—211. oldalakon közli. Ez idő szerint az eredeti példány levéltárainkban még nem került elő. A memorandumot 1944. szeptember elején Vörös János vezérezredes szerkesztette, aki az ország megszállása után a németek követelésére került a magyar királyi vezérkar élére. Neve szerepel „— az egymás útját egyengető nyilasok" — Horthy sajátkezűleg 1943. januárjában összeállított és a honvédelmi miniszterhez címzett névjegyzékben. Weesenmayer azt jelentette Vörösről, hogy jól együtt tud vele működni, ő hajlandó a németek minden kívánságát teljesíteni. Vörös igyekezett is a német főparancsnokság bizalmát kiérdemelni. Még 1944. szeptember elején is követeli, hogy „szövetségesi hűséggel" ki kell tartani a németek oldalán és a háborút folytatni kell. Az események hatására a szovjet csapatoknak a Kárpátokon való átkelésére Vörös módosít állásfoglalásán és szeptember 7—8-án a fegyverszünet kérését javasolja. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy Horthy őt is bevonta a fegyverszünet előkészítésébe, aminek érdekében Vörös katonai vonatkozásban igen keveset tett. Október 15-én a kormányzói proklamáció elhangzása után visszatért hivatali helyiségébe. Ott helyettese, László altábornagy és a vezérkar I., II., III.. osztályának vezetői várták. Kérdésükre a vezérkari főnök kijelentette, hogy a szózat őt magát is meglepte. László altábornagy és a jelenlévők kérésére kiadta a kiegészítő parancsot a harc továbbfolytatására. László altábornagyot október 16-án arra kérte, hogy kövessen el mindent őrizetbe vételének megakadályozására. Hivatkozott arra, hogy önszántából kiadta a fegyverszüneti parancs felfüggesztését. Miklós Béla október 16-án távbeszélőn felhívta Vöröst. A beszélgetés fültanúja volt Kéry Kálmán vezérkari ezredes is. Miklós kérésére a vezérkar főnöke közölte, hogy a harcot szoros együttműködésben a németekkel folytatni kell és arra utasította az 1. hadsereg parancsnokát, hogy Heinrici meghívásának tegyen eleget. Az események után pár nappal levelet írt Beregfy nyilas honvédelmi miniszterhez. Panaszkodott, hogy üldözik, holott neki köszönhető, hogy az októberi átállás a hadseregben olyan simán sikerült. Ezt az érdemeit Vörösnek a németek figyelembe is vették. A szovjet csapatokhoz történt átmenetele után elmondta, hogy október 16-án Winkelmann-nak. a magyarországi SS csapatok parancsnokának engedélyével tábornoki becsületszavára szabadon bocsátották és megengedték, hogy a Balatonnál levő villájában pihenjen. Innen, amikor tudomására jutott, hogy a nyilasok őt is le akarják tartóztatni, átment Kecskemétre. Itt várta be a szovjet csapatokat. 1945-ben honvédelmi miniszter, majd a hadsereg vezérkari főnöke volt.

fogó tudományos feldolgozás még ez ideig nem jelent meg. Nem túlzott az a megállapítás, hogy a második világháborút megelőző, a Szovjetunió elleni hadbelépést előkészítő és a háborús évek alatt alkalmazott katonapolitika bemutatásával, elemzésével és az események kritikai értékelésével a marxista történeti irodalom még adós. Készült ugyan ezekről a problémákról is jó néhány tanulmány, másokon hadtörténészeink most dolgoznak, várható, hogy kutatásaik eredménye hamarosan a közönség elé kerül és jelentős segítséget nyújt majd a Horthy-Magyarország háború alatti katonapolitikájának elemzéséhez és értékeléséhez.

A 40-es évek elejére a Honvéd Vezérkar szerepe az állam életében és befolyása a kormány bel- és külpolitikájára — különösen katonapolitikájára — jelentősen megnövekedett. Hatalmát, ellenőrzését az ország militarizálásával igyekezett kiterjeszteni a társadalom életére.

Ezt nagymértékben elősegítette az, hogy hadügyminiszternek a vezérkari főnök nem volt alárendelve. A honvédelmi miniszter gyakorlatilag csak adminisztratív feladatokat látott el. A hadsereg igazi gazdája és irányítója a vezérkar főnöke volt. Ő viszont csak a kormányzónak tartozott számadással.[1] Horthy a maga elképzeléseit a haderőre vonatkozóan a vezérkaron keresztül valósította meg. Ez a sajátságos viszony jelentősen növelte a vezérkar önállóságát és lehetővé tette beavatkozását a külpolitikai kérdésekbe is. Terveinek megvalósítását német támogatással látta elérhetőnek. A német orientáció legfőbb szorgalmazója és sugalmazója, a hitleri fasizmus fenntartás nélküli kiszolgálója volt. A hadsereg fejlesztését is — különösen 1938-tól — szorosan ennek a törekvésnek a szellemében irányította és emellett hűségesen kitartott a háború éveiben is.

Werth Henrik[2] például a háború kitörése utáni feszültség növekedést arra használta fel, hogy a vezérkar még fokozottabban beavatkozzon az ország bel- és külpolitikájába. Olyan apparátust szervezett maga körül és annyira aktív volt az általa irányított katonai vezetés, hogy nem egyszer áthúzta még a kormány elképzeléseit is. A hadsereg fejlesztését, várható alkalmazásának kilátásait még a miniszterelnök előtt is eltitkolta. A kormánynak nem volt betekintése abba, hogy a hadsereg fejlesztésére fordított anyagi eszközöket, beru-

1 Belügyminisztérium Irattára (továbbiakban BMI) „V" 101594/1.0014. lap. Szombathelyi Ferenc elleni peranyag. Nagy Vilmos vallomása. „Hadműveleti kérdésekben ... közvetlen előadói joga volt a kormányzónál és engem csak utólag volt köteles tájékoztatni az ott történtekről. A hadsereg szervezését, felszerelését és fegyelmi kérdéseit önálló hatáskörben intézte. A honvédelmi miniszter a honvédség vezetésére csak a vezérkar főnökén keresztül gyakorolt befolyást". Hasonlóan nyilatkozott erről a kérdésről Lakatos Géza volt miniszterelnök is. „A katonai seregtestek kiirányítása, semmiféle módon nem tartozott a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe, akinek ebbe semmiféle ingerenciája nem volt. A honvédelmi miniszter ugyanis adminisztratív szerv, aki anyaggal, pénzzel és általában mindenféle lehetőségekkel a hadsereget felszereli, az irányítás és a csapatok alkalmazása ... a vezérkari főnök hatáskörébe tartozik". (BMI „V" 19430/14. Szálasi—Sztójay és társai ügyének tárgyalásáról felvett gyorsírói jegyzőkönyv, 0652. lap. Lakatos Géza vallomása.)

2 1919-ben a magyar Vörös Hadseregben hadosztályparancsnok volt. Egysége Szolnoktól keletre tevékenykedett. A támadásra kapott parancsot eljuttatta az intervenciós román csapatokhoz. Ezért Horthyék igazolták és bevették az ellenforradalmi hadseregbe. 1935-ben nyugállományba vonult. 1938-ban akkor, amikor a háborús veszély fokozódott, visszahívták és kinevezték vezérkari főnökké. Horthy szemében ő volt „a legképzettebb német katona", akinek véleményére még a német vezérkar is kíváncsi" ... volt.

házásokat, hogyan és mire használják fel. Ugyancsak nem ismerte és nem volt beleszólása a miniszterelnöknek a vezérkar katonai természetű utasításaiba, jelentéseibe, a német vezérkarral folytatott tárgyalásaiba.[3] Teleki Pál 1940 őszén Horthynak írt levelében a katonák túlkapásairól és önkényeskedéseiről tesz említést. Lemondással fenyegetőzve arról panaszkodik, hogy túlságosan engedékeny, gyengekezű miniszterelnöknek bizonyult, minek következményeként fejére nőttek a katonák.[4] A levél 1. sz. mellékletében pedig a következőket írta: „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni nem tudja".[5] A dokumentum további részében tényekkel bizonyítja Horthynak a vezérkar és a hadsereg kiváltságos szerepét és megengedhetetlen intézkedéseit, amelyekkel a polgári vezetéstől függetlenítette magát. Ezzel a helyzettel a kormányzó is egyetértett, így tartotta jónak, mert legfelső fokon a politikai és a katonai ügyek ugyanis az ő kezébe összpontosultak.[6]

Hitler szovjetellenes háborújához történt csatlakozás után a vezérkar szerepe és befolyása az állam belpolitikájára még jobban megnövekedett.

A vezérkari főnökök időnként a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács és a politikai vezetés részére — a hadihelyzetet elemző, a várható eseményeket mérlegelő és a tennivalókat megjelölő memorandumokat szerkesztettek, amelyek rendszerint irányelvül szolgáltak a kormány katonapolitikájához. Ezek visszatükrözték a vezérkar értékelését a hadihelyzetről, az ország katonapolitikájáról, a német—magyar szövetségi viszonyról és a háború további menetével kapcsolatos hadászati elgondolásait.

Werth vezérezredes például 1941 tavaszán több emlékiratot szerkesztett. Ezekben felszólította a kormányt, hogy Németországgal kössön katonai szerződést és önként ajánljon fel csapatokat Hitlernek a Szovjetunió elleni háborújához. Utódja, Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942 és 1943 őszén készített memorandumot. Különös figyelmet érdemel az 1943 szeptemberi, amit a vezérkari főnök a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén el is mondott. Szombathelyi ebben beismerte, hogy a „... további hadműveleteknek előreláthatólag csak halogatás és időnyerés lehet a célja: a háború kihúzása addig, amíg valami elfogadható békéhez jutnak". A német—magyar szövetségi viszonyról pedig a következőket írta: „A németek ma kétségtelenül igen szorult helyzetben vannak, de félreismernénk helyzetünket akkor, ha azt gondolnánk, hogy egyszerűen fel lehet mondani a szövetséget és faképnél lehet hagyni őket. A német haderő még töretlen, fegyelme rendületlen és ha nehezen küzd is, azért küzdeni és harcolni még tud és kegyetlen csapásokat mérhet azokra, akik vele szemben fellázadnak. Éppen ezért rendkívül veszélyes az az elképzelés, hogy a németeket hagyjuk ott, még azon veszély dacára is, hogy megszálljanak bennün-

3 *Horthy Miklós* titkos iratai. Kossuth Kiadó, Budapest, 1962. 238—247. o. — Teleki Pál miniszterelnök előterjesztése Horthy Miklóshoz a hadseregnek a polgári kormányzatra gyakorolt növekvő befolyásáról.

4 Uo. 233. o.

5 Uo. 238. o.

6 Hadtörténelmi Intézet levéltára (továbbiakban HIL). Az 1947. évi párizsi békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/19.

ket."[7] Ebben a főkoncepció az, hogy a németeket nem lehet otthagyni.

Egy évvel később Vörös János vezérezredes helyzetértékelését és javaslatait szintén memorandumban foglalta össze és terjesztette a kormány elé.

Ez az emlékirat rendkívül fontos és értékes katonapolitikai dokumentuma a felszabadulás előtti időszaknak. A történelmi események rekonstruálásához hathatós segítséget nyújt. Ezért részletesebb elemzése igen célszerű.

Az okmány magába foglalja a vezérkari főnök értékelését a hadihelyzetről, a Lakatos-kormány katonapolitikai koncepcióit és a háború folytatásával kapcsolatos problematikáját. Bemutatja Horthyék terveit, elképzeléseit, amelyekből megismerhetjük, hogy az események Magyarországon miért nem úgy alakultak, mint Romániában, Bulgáriában vagy Finnországban.

A Iasi-Kisinyov térségben 1944. augusztus 20-án indított nagyszabású hadászati hadművelet széttörte a német arcvonal Balkánt tartó láncszemét és a hadihelyzetet Délkelet-Európában gyökeresen megváltoztatta. Románia kilépett a fasiszta blokkból és hadat üzent Németországnak. A német hadvezetés tartalékokkal nem rendelkezett, a balkáni és a magyarországi hadászati irányok lezárására az 1944 nyarán meggyengített hadseregcsoportjaitól nem tudott erőket elvonni. A szovjet csapatok előtt megnyílt az út Magyarország és Jugoszlávia felszabadításához.

A iasi-kisinyovi hadművelet nemcsak Románia és Bulgária, hanem Magyarország háborúból való kilépéséhez is kedvező feltételeket teremtett. A Horthy-rendszer katonapolitikája és tervei azonban még 1944 augusztus végén és szeptember elején is ellenezték a Szovjetunióval kötendő fegyverszünetet. Ezért elszalasztották a kiválásra a legkedvezőbb alkalmat. Azt, hogy Németország a háborút elvesztette, az uralkodó osztályok egy része Horthyval az élen már felismerte. Elhihető, hogy Horthyék is őszintén óhajtották a vesztett háborúból való kilépést. Ezt azonban úgy akarták végrehajtani, hogy rendszerüket átmentsék. Ezt az amerikai—angol megszállásban látták. Ezért a szovjet csapatokat a Kárpátok vonalában mindenáron meg akarták állítani.

Ezt az elgondolást Lakatos Géza vezérezredes volt hivatva végrehajtani. A kormány megalakulása napján — augusztus 29-én éjjel tartott ülésen — a miniszterelnök az ország katonapolitikai célkitűzését három tömör mondatban fogalmazta meg:

— „... a háború folytatása magyar becsületességgel határaink megvédéséért,

— a belső rend és nyugalom minden körülmények között való feltétlen megtartása,

— termelésünk fenntartása, sőt lehető fokozása".[8]

Ez félreérthetetlen állásfoglalás volt a háború folytatása mellett. Ennek érdekében a Lakatos-kormány, újabb behívásokkal, 1944 szeptemberében a harctéren levő hadosztályok számát tízzel növelte és német csapatokat kért az országba. Ezek segítségével a szovjet hadsereg

[7] *Nagy Vilmos:* i.m. 172., 177. o. — Az 1943. szeptmber 4-i memorandum egyes részeit *Adonyi Ferenc* is közli: A magyar katona a második világháborúban 1941—45-ig c. művében. Ferd. Kleinmayr, Klagenfurt, 1954. 96—97. o.

[8] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban OL) Mt. jkv. 1944. augusztus 29.

feltartóztatására készült, hogy időt nyerjen az angolokkal kötendő fegyverszünetre és az angol—amerikai megszállás biztosítására.

Ehhez a koncepcióhoz kellett a vezérkarnak a hadicselekmények szem előtt tartásával helyzetelemző, az új kormány katonapolitikai célkitűzéseit magába foglaló és a hadiesemények várható alakulását mérlegelő összefoglaló jelentést készíteni. Ma okmányok hiányában nem tudjuk eldönteni azt, hogy a vezérkar a kormány felkérésére vagy a saját kezdeményezésére cselekedett-e? Elképzelhető, hogy a politikai vezetésnek a hadihelyzetet elemző, várható alakulását bemutató és a katonapolitikai célok megvalósításához szükséges tennivalókat megjelölő irányelvekre volt szüksége, amit a vezérkari főnök 1944. szeptember 4-i memorandumában terjesztett a kormány elé.

A memorandum részletes bemutatása és elemzése nem célom. Főbb mondanivalójának ismertetésével és a létezése körül kialakult vita tárgyalásával érzékeltetni kívánom, hogy — bár az események gyorsan túlhaladták — a Lakatos-kormány és vezérkarának egyik legértékesebb, annak katonapolitikai célkitűzéseit a legkövetkezetesebben visszatükröző dokumentum, amely a felszabadulás előtti időszak eseményeinek rekonstruálásához hathatós segítséget nyújt.

E korral foglalkozó történészeink egy része ezt a memorandumot munkája során — minden bizonnyal abból az aspektusból kiindulva, hogy eredeti példánya levéltárainkban ez idő szerint még nem található — figyelmen kívül hagyja, nem hivatkozik rá és eredetiségét sem kutatja. Továbbá valószínű azért is kerülik a ráhivatkozást, mert azt kizárólag katonai okmánynak tekintik, aminek csak a katonai események tárgyalásánál lehet szerepe.

A történészek másik csoportja, elsősorban a Magyarország felszabadításával foglalkozó hadtörténészek, de mások is, mivel annak mondanivalóját és az abban vázolt terveket, katonapolitikai célkitűzéseket a Lakatos-kormány tevékenysége szinte pontról pontra igazolta, elfogadja és az 1944 szeptemberi események értékeléséhez a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei mellett a kor alapvető dokumentumának tekinti.

Az első figyelemre méltó kritikai észrevételek, amelyek tagadják a memorandum létezését és hitelességét, 1965. május 24-én hangzottak el a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián a „Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi értekezés vitáján. Dr. Horváth Miklós, a történelemtudományok kandidátusa a Vörös-féle memorandumot nemlétező okmánynak, egyszerűen Nagy Vilmos „kitalálásának" minősítette.[9]

Az emlékirat létezésével és eredetiségével kapcsolatos kérdés felvetése indokolt és helyénvaló volt. Ismeretlen, vagy kevésbé tisztázott

[9] Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes 1942. szeptember 24-től 1943. június 8-ig honvédelmi miniszter volt. Működésével sem a németek, sem a jobboldal nem volt megelégedve. Ezért a parlamentben 1943 tavaszán támadást indítanak ellene. A „Végzetes esztendők" c. munkája memoár jellegű, melyben a szerző a látottakat, a hallottakat és az átélteket mondja el, vagyis azt, ahogy látta a katasztrófát. A háborús évek miniszterei közül egyedül ő írt visszaemlékezést. Ez kétségtelen arról tanúskodik, hogy a német—magyar szövetség kérdésének megítélésében Nagy Vilmos véleménye eltért a többi vezető álláspontjától, és felelősséget érzett Magyarország második világháborús szerepléséért. Az események ismertetése mellett, állást foglal és bemutatja, hogy Magyarország háborúból való kilépésének kudarcáért kit és milyen mértékben terhel a felelősség.

problémák sokoldalú elemzése, a más és más aspektusból elhangzott vélemények s ezek megvitatása rendszerint igen hasznos. Igaz, hogy Horváth elvtárs megállapításainak, kijelentéseinek alátámasztására — érthető okokból — meggyőző érveket nem tudott felsorakoztatni — kritikájával mégis arra kényszerítette az ezidőszerint levéltárainkban még nem található memorandumot elfogadókat, hogy bizonyítható adatokat kutassanak fel és azt tárják az olvasóközönség elé.

Horváth elvtárs észrevételeit három kérdés köré csoportosította. Bírálta Tóth Sándort, valamint e cikk íróját, mert ezt az állítólagos Vörös-féle memorandumot „... egyszerűen átveszik nagybaczoni Nagy Vilmos memoár könyvéből... Meg kell mondanom, hogy ez a Vörös-féle memorandum nem létezik... egyszerűen nincs" — jelentette ki Horváth elvtárs.[10]

Állítását azzal indokolta, hogy a Magyar Országos Levéltárban, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában megvannak a vezérkar és a kormány iratai, s közöttük nem található Vörös memoranduma. Arra hivatkozott még, hogy nyugaton Adonyi publikálta a kiszállított és Svájcban őrzött vezérkari iratokat, az okmányt azonban ő sem közli. Ebből az időből a vezérkar anyagaiból alig maradt valami itthon.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a maximum 3—4 példányban készült bizalmas memorandumból ez idő szerint levéltáraink még nem rendelkeznek. Ami Adonyit illeti, akire Horváth elvtárs mint koronatanúra hivatkozik ebben a kérdésben — véleményem szerint — nem tekinthető kompetensnek. Adonyi csak azt publikálhatta, amihez hozzájutott. Valóban érdekes, hogy ugyancsak a Nagy Vilmos által közölt 1943. szeptember 4-i memorandumot Adonyi is publikálta. Ebből arra lehet következtetni, hogy az 1944 szeptemberi vitatott memorandum nem jutott el Adonyihoz, vagy valami okból kifolyólag nem felelt meg a szerző tervének. Véleményem szerint az előbbi eset áll fenn. Ez az okmány eltűnhetett.

A Horthy-rendszer nyugatra menekült képviselői közül kevesen voltak olyanok, akik a vesztett háború után a történtek miatt felelősséget éreztek, patrióták maradtak, s azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy hazatérnek és az eseményeket, a hallottakat, látottakat, az átéltéket egy memoár leírásában összefoglalják és az olvasóközönség elé tárják. Az ilyen személyek már nem pusztán időtöltésből olvasták a talált bizalmas okmányokat, hanem azokról igyekeztek jegyzeteket, illetve másolatot készíteni. Ezek közé sorolható nagybaczoni Nagy Vilmos nyugalmazott vezérezredes is, aki a sopronkőhidai fegyházban, majd a nyilasok bajorországi táborában töltött hónapokat és a szabadulása utáni időt is hazatérésig visszaemlékezéseinek megírásához szükséges anyagok összegyűjtésére fordította. Arra a kérdésemre, hogyan jutott a vitatott emlékirat birtokába, a következőket válaszolta: „... Hiltrachingban láttam, hogy Simon Pál valami katonai, minisztériumi aktát olvas. Kérdezte, hogy ismerem-e ezt a memorandumot, melyet Szombathelyi szerkesztett a szerbiai megszállással kapcsolatban?...

Midőn láttam, hogy nem ez az egyetlen akta, hanem van itt még több érdekes irat, megkérdeztem, hogy miképpen jutottak hozzá ezekhez a történelmi fontosságú iratokhoz. Azt mondta, ... ha akarom, ide-

10 ZMKA. Tud. Kut. o. iratanyaga. „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezés védésének jkv-e. Hozzászólások, 6. o.

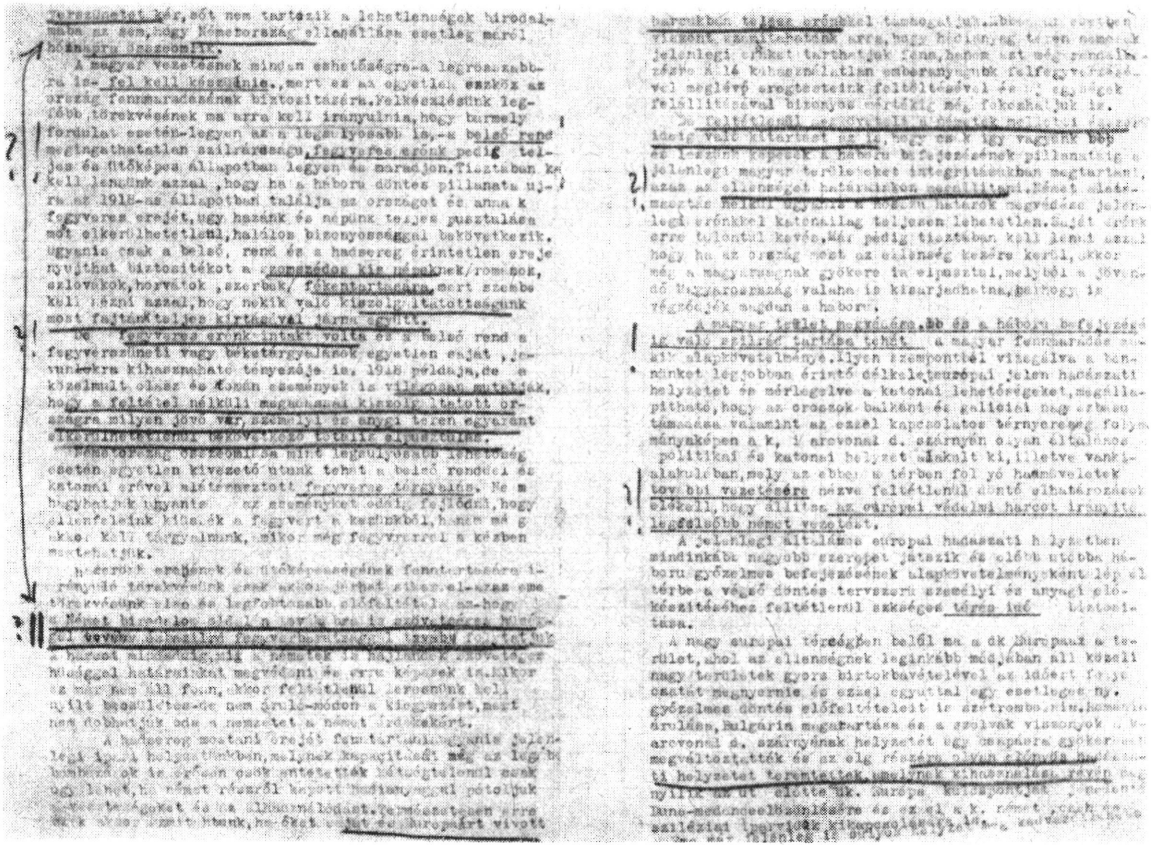

Részlet a Nagy Vilmos által közölt Vörös-féle memorandumból

adja elolvasni. Örömmel vettem... és az iratokat magammal vittem Zimmernbe és ott átolvasás után az engem érdeklő anyagokról jegyzeteket, illetve a fontosabbakról másolatot készítettem".[11] Így került tehát Magyarországra a vezérkari főnök 1944. szeptember 4-i memorandumának másolata, ami a szerzőnél ma is megtekinthető.

A Nagy Vilmos által közölteket igazolja dr. Simon Mihály Pál — Budapest, VI., Lázár u. 13. sz. alatti lakos. A memorandum másolatának elolvasása után elmondta, hogy még mindenre nagyon jól emlékszik. Többek között arra is, hogy az emlékirat eredeti címeres papírra volt gépelve és elolvasása után azt találgatták: vajon ki fogalmazta és ki stilizálta? Az iratokat a Hiltrachingban kitelepített Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezértitkárságán találta.

Kérésemre írásban ezzel kapcsolatban a következő nyilatkozatot adta:

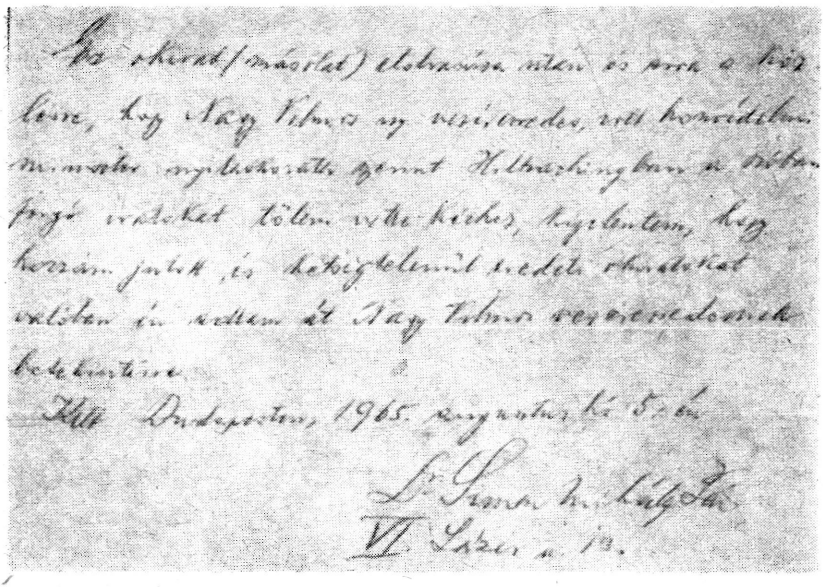

Dr. Simon Mihály nyilatkozata

Horváth elvtárs azt az alternatívát, hogy Nagy Vilmos nyugaton találta a szóbanforgó iratokat azzal vetette el, hogy „... Nagy Vilmos nem volt nyugaton... így a memorandumot ott nem is láthatta."[12]

Mi ezzel kapcsolatosan az igazság?

Ismert tény, hogy a nyilasok és a németek október—novemberben már nemcsak a baloldali elemeket tartották ellenségnek, hanem min-

11 A kérdésekre kapott írásos válasz birtokomban van.
12 ZMKA. Tud. Kut. o.: idézett iratnyag, 8. o.

denkit, aki valamilyen formában Szálasi rendszerét bírálta, vagy a hitleristák győzelmét kétségbe vonta és ennek hangot adott. Így került sor a Horthy-rendszer idején vezető helyet betöltött, több ismert közéleti személy őrizetbe vételére.

Nagy Vilmost a nyilasok 1944. november 16-án tartóztatták le és a sopronkőhidai fegyházba internálták. 1945 március végén a szovjet csapatok közeledésére a politikai foglyokat Passauba, majd Pfarrkirchenbe (Bajorország) szállították. Végül az a csoport, amelyikhez Nagy Vilmos is tartozott Zimmernbe került, ahová az amerikai csapatok május 1-én vonultak be. Ezt a bajorországi nyilas internáló táborok politikai foglyairól 1945. május 2-án készített angol nyelvű névjegyzék fotokópiája bizonyítja. Ezen a 30. folyószám alatt Nagy Vilmos neve is szerepel.

R E G I S T E R

of the Hungarian political prisoners who were carried out by the German with force in Bavaria.-

/: Triftern, Wittibreuth, Hiltraching, Eggenfelden, Regglfing, Tann, Zimmern/

Nr.	NAMES	NOTES
22.	Jungerth- Arnóthy Mihály	envoy, first secretary of Foreign Affairs, collaborated in asking for armistice
23.	Kacsián Ervin	counsellor. Ministry of Interior
24.	Kádár Gyula	colonel in the general staff, negociated with english parachute-officiers
25.	Kemény Gábor	police official, counsellor
26.	Krudy Ádám	captain
27.	Count Kendeffy Ádám	landowner
28.	Mrs. Countess Kendeffy Ádámné	sister of young Mrs. Horthy
29.	Prince Montenuovo Nándor	member of Senat, landowner
30.	v. Nagy Vilmos	retired colonel-general, retired Minister of War, enmy of the persecution of the Hungarian Jews
31.	v. Nagy Béla	retired general, brother of Nagy Vilmos
32.	Nagy Mihály	lieutenant-colonel
33.	Nagy Géza	counsellor, Ministry of Interior
34.	Néray Antal	retired general, retired chief of Radio
35.	Dálnoki- Miklós Aladár	brother of the present Prime Minister in Hungary, accepted by the Russians

Úgy gondolom, hogy az elmondottak és a dokumentum is elég meggyőzően bizonyítják, hogy Nagy Vilmos abban az időben, amikor a Németországba kivitt anyagokhoz még könnyen hozzá lehetett férni, igen is nyugaton volt, ahonnan 1945 őszén tért haza. Egyáltalán nem különös és nem meglepő tehát, ha a felszabadító hadműveletek előtti időszakra vonatkozó könyvében olyan dokumentumokat közöl, amelyek idehaza nem találhatók.

Horváth elvtárs másik érve, hogy a hivatkozott dokumentum azért

sem létezhet, „... mert élesen ellentétben áll a négy nappal később Vörös Jánosnak a minisztertanács előtt tartott beszámolójával".[13] Abban valóban igaza van Horváth elvtársnak, hogy a vezérkari főnök szeptember 8-án nem egészen ugyanúgy értékelte a helyzetet, mint a szeptember 4-i memorandumban. Ebben viszont nincs ellentmondás, mert szeptember 8-án már más volt a hadihelyzet, mint a hónap első napjaiban.

A szeptember elejei helyzet alapján a vezérkari főnök a kormány tudomására hozta, hogy a magyar arcvonalrész — az augusztusi események következtében — a keleti arcvonal legveszélyeztetettebb részévé vált, ami „... a háborúra eldöntő hatásúvá lehet...

Ha az oroszokat tisztán hadműveleti szempontok vezetik, akkor a zöm előnyomulása a legrövidebb időn belül a Nagy Magyar Alföld felé várható. Ez mind Magyarország, mind az egész keleti arcvonal szempontjából legveszedelmesebb... Az arcvonalak helyzetének ilyen alakulása Magyarország katonapolitikai helyzetét életbevágóan érinti..." — vonja le a következtetést a magyar vezérkari főnök.[14]

Majd így folytatja: „A felvázolt helyzetből következik, hogy ... a súlyos krízis jelenlegi állapotában bármely pillanatban megérlelődhet a döntés. Teljes tárgyilagossággal nézve az eseményeket, nem tartom kizártnak, hogy az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó ellenséges túlsúly következtében a további harc feladására kényszerülve fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem, hogy Németország ellenállása esetleg máról holnapra összeomlik."[15]

Mit mondhatunk erről az értékelésről? Azt, hogy a memorandum a helyzet helyes értékelését adta. Igazat mondott a keleti arcvonalról. Románia átállása után ez a térség valóban a németek legveszélyeztetettebb arcvonalává vált. Abban is igaza van a vezérkar főnökének, hogy ezek az események befolyással lesznek a magyar katonapolitikai helyzetre. Megfelel a valóságnak az is, amit a roskadozó német birodalomról és hadseregéről mondott. Az első hivatalos okmány, amely — ha kissé homályosan is, de kimondta; Németország a háborút elvesztette és hogy az összeomlás bármelyik napon bekövetkezhet.

Javaslataiban a vezérkari főnök már nem ennyire következetes: „Haderőnk erejének és ütőképességének fenntartására irányuló törekvésünk csak akkor járhat sikerrel, azaz eme törekvésünk első és legfontosabb feltétele az, hogy a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal tovább folytatjuk a harcot, mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is. Mikor ez már nem áll fenn, akkor feltétlenül keresnünk kell becsületes, de nem áruló módon a kiegyezést, mert nem dobhatjuk oda a nemzetet a német érdekekért."[16]

Félreérthetetlen javaslat. A vezérkari főnök biztosította a németeket, amíg csapatokat küldenek Magyarországra, addig a magyarok is harcolnak, ennél többet a fasiszta hadvezetés nem is várt. Ez volt a kérdések-kérdése. Minden mást ennek rendeltek alá. A fasiszta főparancsnokságnak az volt a döntő, hogy Horthyék a szovjet hadsereggel szemben folytassák

[13] Uo. 7. o.
[14] *Nagy Vilmos:* i. m. 206—207. o.
[15] Uo. 207—208. o.
[16] Uo.

az ellenállást. A háború elvesztésére vonatkozó megjegyzések, előkészületek az angolszász megszállás biztosítására ekkor már nem számítottak megbocsáthatatlan bűnnek. A háború elvesztését a Wehrmacht főparancsnoksága is látta. Keitel tábornagy szerint Németország 1944 nyarától már csak időnyerés céljából folytatta a háborút „... várva azokat az eseményeket, amelyek megtörténhettek volna, de mégsem történtek meg".[17]

De ez még nem minden, a vezérkari főnök folytatja a bizonyítékok felsorolását, kimutatja, hogy a hadsereg meglevő erejét fenntartani csakis német segítséggel lehet. Viszont erre „... csak akkor számíthatunk, ha őket saját és Európáért vívott harcukban teljes erőnkkel támogatjuk... De feltétlenül megköveteli a németek melletti ésszerű ideig való kitartást az is, hogy csak így vagyunk és leszünk képesek a háború befejezésének pillanatáig a jelenlegi magyar területeket integritásukban megtartani, azaz az ellenséget határainkon megállítani. Német alátámasztás nélkül a hosszú határok megvédése jelenlegi erőnkkel katonailag teljesen lehetetlen. Saját erőnk erre túl kevés...

Valószínű... hogy a német hadvezetés a Kárpát—Duna—Száva vonal megvédését, tehát Magyarország területének védelmét minden lehető erejével, őszinte akarattal támogatni fogja annál is inkább, mert a Dunamedence elvesztése esetén Németország délkeleti határának megvédésére a Kárpát védelemnél lényegesen több erőre volna szükség. Amennyiben azonban ez német részről mégsem történne meg, akár akarat, akár erőhiány miatt, úgy feltétlenül akkor kell tárgyalásokat kezdeni, amikor ezt még fegyveres erőink birtokában és ezzel alátámasztva tehetjük meg, tehát fegyveresen tárgyalhatunk."[18]

Ebben a részben a fő mondanivaló, hogy a határokat csakis a németek segítségével tudják megvédeni. Amennyiben viszont a segítség valamilyen okból kifolyólag elmarad, akkor meg lehet tenni az első lépéseket a fegyverszüneti tárgyalásokra.

A vezérkari főnök nem feledkezik meg a Dél-Erdély elleni támadás megindokolásáról sem. Ennek letárgyalása után a vezérkar hadászati és hadműveleti elgondolásait ismerteti és kifejti végkövetkeztetéseit. Ezekben félreérthetetlenül kimondja, hogy az angol—amerikai megszállás csakis a szovjetellenes háború folytatásával biztosítható, amihez Vörös vezérezredes a németeket is fel akarja használni.

„Végül szabad legyen ismételten hangsúlyoznom — folytatódik az emlékirat —, hogy az ország megmentésére irányuló törekvésben a honvédség csak úgy fogja tudni beváltani a hozzáfűzött reményeket, ha a politikai országvezetés biztosítani fogja a szilárd belső rend fenntartását, az ország fegyelmét és a zavartalan termelést. Mindezen túlmenően pedig minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika reálisan mérlegeli a helyzetet és sem az ellenség, sem a szövetséges kecsegtető ígéreteire és fenyegetéseire nem hallgat, hanem a korrekt, becsületes utat járva, kizárólag a magyar nemzet fennmaradására törekszik és ha békeajánlatra kényszerülnénk, úgy *a politikai kibontakozást csakis az angolszász oldal felé fogja keresni.* (Kiemelés tőlem — Ö. I.)

Hogy ezen időpont mikor érkezett el, ennek eldöntése a politikának legnehezebb feladata. Úgy az elsietés, mint az elkésés, egyformán a nemzet megsemmisüléséhez vezethet. *Ha azzal számolnánk is, hogy Német-*

[17] Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 9. sz. 90. o.
[18] *Nagy Vilmos:* i. m. 209. o.

ország a háborút elvesztette, akkor is végsőkig kell határainkat védeni (Kiemelés tőlem — Ö. I.), nehogy a bolsevizmus martalékai legyünk, mert a legrosszabb esetben egy nemzeti tragédia esetén is csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását biztosítani, *ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk.*"[19]

Ezzel fejezte be vitéz Vörös János vezérezredes a memorandumot. Amint látjuk, utal a kialakult és várható súlyos katonai helyzetre, ha óvatosan is, de kimondja: Németország a háborút elvesztette, s csupán napok kérdése a birodalom összeomlása. Helyesen határozza meg a szovjet csapatok várható tevékenységének irányait. Megfelel a valóságnak az az értékelése is, hogy a román átállás után az arcvonal déli szárnya mutatja a legválságosabb képet, s hogy felbomlása döntő hatású lehet az egész háború kimenetelére.

Ezek tények, amit a vezérkari főnök elismert. Eddig tartott a reális szemlélet. Itt hirtelen minden megszakadt, a horthysta rendszer átmentése érdekében a háborúból való kiválásra kedvező katonapolitikai helyzetet félredobva, kijelentette, hogy Magyarország számára egyetlen egy lehetőség van: *folytatni a harcot, német segítséggel védekezni mindaddig, míg az angol—amerikai csapatok megérkeznek.* Hogy miért? Vörös erre is választ adott, mert „... egy nemzeti tragédia esetén is, csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását biztosítani (azaz a Horthy-rendszert — Ö. I.), ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk".

A végkövetkeztetés és a javaslat ellentmond a reális helyzetértékelésnek, de híven tükrözi Horthyék vágyait, elgondolásait. 1944 augusztusában és szeptemberében a magyar uralkodó osztályok az angolszász megszállásban látták az egyetlen elfogadható megoldást. Ha már a háború elveszett, jöjjenek az angolok, ők a rendszert nem bántják, sőt hozzásegítenek az átmentéséhez. Ezért javasolta Vörös, hogy a háborút a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal folytatni kell.

Ennek ismertetése után nézzük meg, mi történt négy nap alatt és milyen mértékben módosította Vörös János vezérezredes elgondolásait, javaslatait?

A Dél-Erdély ellen (1944. szeptember 5.) indított támadás megbukott. A kudarccal egy időben megérkezett a hír arról, hogy a szovjet csapatok a Déli-Kárpátok átjáróin átkeltek és megkezdték előnyomulásukat Brassó—Nagyszeben—Kolozsvár—Nagyvárad—Arad—Temesvár irányába. A másik kellemetlen értesülés, ami szintén megdöbbentette a Lakatos-kormányt, hogy szeptember 6-án a szovjet csapatok a Keleti-Kárpátokban is aktív tevékenységbe kezdtek. Az egyidejűleg keletről és délről megindult szovjet előretörés következtében az egész székelykiszögellés a szovjet csapatok hadműveleti harapófogójába került, amely elvágással fenyegette az ottlévő erőket. A Kárpátok vonulatára alapozott új védelmi arcvonal tehát még kialakulása előtt teljesen szertehullott. Ehhez hozzájárult még az a probléma, hogy a Guderian által ígért német csapatok sem érkeztek meg.

A szovjet csapatok gyors átkelése a Kárpátokon és váratlan megjelenése Erdélyben, valamint a német segítség késése végérvényesen meghiúsította a Kárpátok megszállására és megtartására épült horthysta elképzeléseket. Kudarcba fulladt tehát a vezérkar főnökének szeptember 4-i me-

[19] Uo. 211. o.

morandumában kifejtett terve. Katonapolitikai kérdések vizsgálata és a helyzet sokoldalú elemzése után minden különösebb nehézség nélkül megértjük, hogy négy nappal később Vörös miért módosít az iratban kifejtett elgondolásokon.

A minisztertanács szeptember 8-i rendkívüli ülésén[20] a harctéri helyzetet vázolva a vezérkari főnök rámutatott arra, hogy a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet csapatok elérték Brassót, Nagyszebent, Lugost és a Temes vonalát. A minisztertanács elé tárta, hogy a teljes bizonytalanság uralkodik. Beismerte, hogyha a németek segítenek, akkor is csak késleltetni tudnák „... az oroszok előnyomulását. De véglegesen megállítani nemigen fog menni."[21] Azt is a miniszterek elé tárta, hogy a németek a keleti arcvonalat minden erővel tartani akarják, de ennek elenére nem számíthatnak jelentősebb német segítségre. Aláhúzta, hogy eddig olyan német erők, amelyek képesek lennének a szovjet csapatok megállítására, sem keletről, sem délről nem érkeztek. Arra is rámutatott, hogy reményeket a szövetségesek közeli megérkezéséhez nem fűzhetnek, azok Közép-Európában a szovjeteket már nem előzhetik meg „... az angolszászok kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt.[22]

Mit mondhatunk erről az értékelésről? Azt, hogy Horthy vezérkari főnöke ismét reálisan mérlegelte a helyzetet. Beismerte, hogy magukra vannak hagyva, hogy erősebb német segítségre nem számíthatnak, s hogy azzal is csak késleltetni tudnák a 2. Ukrán Front előnyomulását, de feltartóztatni nem. Azt is félreérthetetlenül kimondta, hogy az angolok Közép-Európában már nem előzhetik meg a szovjet hadsereget. Ezeket szeptember 4-én még nem így látta.

Igaz az is, hogy a 8-án kialakult körülmények hatására Vörös javaslatai is reálisabbak, mint szeptember 4-én. Ez a következőket tartalmazta:

— kímélni kell a magyar vért és meg kell védeni a magyar érdekeket,

— a keleti arcvonal addig tartja magát, amíg bírja, politikai fronton viszont meg kell tenni a szükséges előkészületeket.[23]

Ezzel a vezérkari főnök beismerte, hogy német segítséggel is csak késleltetni tudják a szovjet hadsereg előnyomulását, de megállítani nem. A memorandum még úgy értékelte a helyzetet, hogy ha a németek segítenek, a Kárpátok vonalában megállítják a szovjet hadsereget. Az sem lehet vitás, hogy a politikai előkészületek alatt a fegyverszünet kérésének előkészületeire gondolt. Az emlékiratban még azt írta: „... minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika (a kormány — Ö. I.) reálisan mérlegeli a helyzetet és ... ha békeajánlatra kényszerülünk, úgy a politikai kibontakozást csakis az angolszász oldal felé fogja keresni". Kétségtelen, hogy szeptember 8-án a vezérkari főnök már nem ennyire egyoldalról szemléli a kérdést. Véleményem szerint azzal a kijelentésével, hogy a „... helyzet folytán az angolszászok kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt", beismerte, hogy hiú ábránd tovább várni az angol csapatokat. Nemcsak az angolok deferáltak tehát, hanem a vezérkari főnök is.

Mindössze arról van szó tehát — és nem többről —, hogy Vörös vezérezredes a hadihelyzetben beállott változások következtében bizonyos módosításokat tesz a szeptember 4-i elképzeléseihez. De még távolról sem

[20] Dr. Horváth Miklós állításával ellentétben Vörös nem néhány nappal a szeptember 8-i minisztertanács ülése előtt érkezett meg a Wehrmacht főhadiszállásáról, hanem 1944. augusztus 25-én, majd szeptember 12-én utazott ki ismételten.

[21] OL Mt. jkv. 1944. szeptember 8.

[22] Uo.

[23] Uo.

olyan határozott a fegyverszünet kérdésében, mint ahogy azt Horváth elvtárs hozzászólásában állította. Vörös olyan javaslatot a kormánynak, hogy „... sürgősen kössék meg a fegyverszünetet, még a Szovjetunióval is" — sem szeptember 4-én, sem az azt követő időben nem tett.[24] A szovjet hadsereghez történt átmenetele után vallomásában azt mondta, hogy ő mint „katonai szakember és reális politikus régebben megértette, hogy Németország a háborút elvesztette és hogy Magyarország számára az a legcélszerűbb, ha minél előbb szakít Hitlerrel". Arra is hivatkozott még, hogy Horthynak is megmondta: „elérkezett a háborúból való kilépés ideje".[25] Ezt a vallomást 1944. november 1-én tette. Tevékenysége azonban mást mutat.

Vörös János vezérezredes a fegyverszünet kérdésében távolról sem volt olyan következetes, mint a harc folytatása szempontjából. Szeptember 9-én emlékiratot küldött Guderiannak. Ebben gyökeresen mást indítványozott, kategorikusan tagadta előző napi elgondolását. Elsősorban német csapatokat követelt a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételére és Dél-Erdély pacifikálására. Azt igyekezett bebizonyítani, hogy Magyarország védelme mindenekfelett Németország érdeke, hogy a Déli-Kárpátok elvesztése a Keleti-Kárpátok védelmének feladását vonja maga után. Biztosította Guderiant arról, hogyha a legmagasabb német vezetés megadja a segítséget, akkor „... magyar részről egész erőnk bevetésével és teljes akarattal — írja a vezérkari főnök — veszünk részt..." a harcokban.[26] A szovjetellenes háború folytatásának kérdésében Vörös vezérezredes szeptember 8-án sem módosítja álláspontját.

Horváth elvtárs harmadik érve, hogy „... az egész Vörös-féle memorandumot Nagy Vilmos találta ki... Köztudomású, hogy Nagy Vilmos és Vörös János között szoros és meleg emberi és baráti kapcsolat volt. Amikor Nagy Vilmos megírta a „Végzetes esztendők"-et, amely 1946-ban jelent meg (1947-ben jelent meg — Ö. I.), folytak a népbírósági perek a háborús bűnösök ellen. Vörös Jánosnak az átállás kérdésében játszott és az ideiglenes kormányban betöltött szerepe... kezdett erősen kritika tárgyává lenni" — hangsúlyozta Horváth elvtárs.[27] Végkövetkeztetése, hogy Nagy Vilmos azért „hamisította" ezt a memorandumot, hogy Vörös Jánost a politikai harcokban megtámassza.[28]

Mit mutatnak ezzel szemben a tények? Nagy Vilmos és Vörös János közötti kapcsolatok a történelem szempontjából jelentéktelenek. De ha már felmerült, annyit kívánok megjegyezni, hogy az ellenkezője igaz annak, amit Horváth elvtárs állít. A vezérkari főnök 1944 tavaszán Nagy Vilmos ellen a parlamentben elhangzott nyilas vádak alapján becsületügyi eljárást indított. Különösen meglepő Horváth elvtársnak az a kijelentése, hogy ezt a memorandumot Nagy Vilmos azért hamisította, hogy Vörös Jánost a politikai harcban megtámassza.[29] Ellenkezőleg, Nagy Vilmos ennek a vezérkari tisztek által még 1945 tavaszán is féltve őrzött bizalmas okmánynak közreadásával éppen azt igyekezett bizonyítani, hogy a vezérkar a helyzetet általában reálisan mérlegelte, de képtelen volt ésszerű következtetések levonására. Vörös János a memorandum

[24] ZMK. Tud. Kut. o.: idézett iratanyag, 6. o.
[25] A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára. 240. fond. 11306. leltár, 516. csomó 556. lap.
[26] *Nagy Vilmos:* i. m. 200—221. o.
[27] ZMKA. Tud. Kut. o.: idézett iratanyag, 8. o.
[28] Uo.
[29] Vörös János vezérezredes a könyv megjelenésének idején már nyugállományban volt.

publikálását vádiratnak tekintette. Érdemes figyelemmel elolvasni a könyv erre vonatkozó részét.

„És hiába várja az olvasó — írja Nagy Vilmos —, hogy a jelentés hidegen és tárgyilagosan levonva a következtetést, megállapítja, hogy Magyarország védelme a túlerejű orosz támadással kilátástalan és céltalan vérpazarlást jelent, hiába lesi az olvasó, hogy mikor jön a memorandum logikusan és tárgyilagosan előkészített végkövetkeztetése: azonnal tegyük le a fegyvert! Ehelyett az emlékirat azt tanácsolja, hogy tovább kell folytatni a harcot szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal mindaddig, amíg a németek hajlandók határainkat megvédeni . . .

A teljes realitással felvázolt előzmények után teljesen érthetetlen következtetés az is, hogy a németek mellett való kiállással biztosíthatjuk Magyarország integritását egészen a háború befejezésének időpontjáig. Újra csak a tér, az idő és az anyagi erő hamis megítélésének délibábja kísért . . .

Tarthatatlan okoskodás az is, hogy a Kárpátokat addig tartsuk, míg az angolszászok Magyarország megszállását végre nem hajtották. Tudvalevő dolog, hogy az oroszok a magyar határon álltak már, az angolok még a Rajnát sem érték el.

Teljes politikai tudatlanság derül ki abból a tervezgetésből is, mely a kibontakozást az angolszász oldal felé keresi és elejti, sőt ellenzi az oroszokkal való megegyezést és békét . . . Nem mellőzhető tényező az sem, hogy mi nem az angolszászokkal, hanem a Vörös Hadsereggel álltunk harci érintkezésben . . .

Magyarországnak életérdeke volt, hogy most az utolsó pillanatban, ha már eddig nem tette, szakítson azzal a politikai iránnyal, mely a nyilvánvalóan vesztes Németország oldalára láncolta. Itt a katonáknak most már arra kellett volna szorítkozniok, hogy megadják a döntésre hivatott kormánynak a feleletet arra kérdésre, hogy katonailag van-e remény, . . . a katonai erőkifejtés lehetőségeit kellett volna feltárniok . . ."[30]

Nagy Vilmos nem állt meg a memorandum magyarázásánál, hanem azt is megmutatja, hogy az akkori helyzet igenis teljesen érett volt a Szovjetunióval való tárgyalás megindítására. Ez az, amit a katonai és a politikai vezetés figyelmen kívül hagyott.

Az emlékirat közlésének céljáról kérdésemre a következőket válaszolta: „A magyar vezérkar főnökének ezt az írását azért közöltem, hogy igazoljam azt a felfogásomat, hogy Magyarországnak a németektől való elszakadása és a háborúból való kilépésének kísérlete milyen felületes volt, és hogy a magyar politikai és katonai vezetés nem ott kereste a kibontakozás útját, ahol kellett volna: keleten — hanem állandóan, még az utolsó percben is a nyugatiak segítségében reménykedett az oroszokkal szemben, akikkel közvetlen harci érintkezésben állott."

Ezek Nagy Vilmos értékelő mondatai a Vörös-féle memorandumról. Az összefoglaló, mint tartalmából látjuk, homlokegyenest ellenkezik azzal, amit Horváth elvtárs állított és azzal a képpel is, amely Vörös János szerepéről az 1945 és 1946-os években kialakult. Sokféle következtetés levonható ebből, de az, hogy ezzel Nagy Vilmos 1947-ben Vörös János politikai pályafutását támogatta, nagyon valószínűtlennek látszik.

Horváth elvtárssal ellentétben az emlékiratot a vezérkar németeket ellentmondás nélkül szolgáló tevékenységének és vezetőinek korlátoltságát leleplező legjobban sikerült dokumentumnak tartom. Minden alapot nél-

[30] Nagy Vilmos: i. m. 212—214. o.

Vörös János válasza

nagybaconi Nagy Vilmosnak

„Nagy Vilmos adatainak igen nagy része a tények nem ismerésére és nagyfokú tájékozatlanságra vall"

A *Fáklya* legutóbbi számában ismertettük nagybaconi Nagy Vilmos most megjelent emlékiratait. A memoárok egy része kitér Vörös Jánosnak, a vezérkar főnökének, a háború utolsó fázisában betöltött szerepére is. Miután Nagy Vilmosnak erre vonatkozó egyik-másik megállapítása homlokegyenest ellentmondik azzal a képpel, amely Vörös János szerepéről a közvélemény széles rétegeiben kialakult, szükségesnek láttuk, hogy magához Vörös Jánoshoz forduljunk és megkérdezzük: mi a véleménye Nagy Vilmos könyvében foglalt adatokról.

Vörös János az emlékirat vádjairól

Vörös János a következőket mondotta:

— Mindaz, ami 1944 augusztusában és általában a németek bejövetelétől a fegyverszünet megkötéséig terjedő időben történt, az már számos néphírósági tárgyaláson végérvényesen tisztázódott. Ezek a tárgyalások a legkülönbözőbb háborús bűnösök ügyeire vonatkoztak, tehát *más volt az egész kérdéskomplexum legapróbb részleteinek tisztázására is*, természetes tehát, hogy azokon *belső megvilágításba kerültek a Nagy Vilmos mostani emlékiratainak szereplő ada'ok is.*

— Ezeknek az adatoknak igen nagy része a tények nem ismerése és nagyfoku tájékozatlanságra vall.

Úgy látom, hogy ezek részben hallomásokra, részben feledékenység és tendenciózus csoportosításokra vezethetők vissza.

Az „általánoshelyzetkép" magyarázata

Nagy Vilmos többek között megemlíti, hogy a magyar vezérkar 1944 *szeptemberében* 4-én olyan „általános helyzetképet" készített, amelyből *németbarát állásfoglalás* derül ki. — *Mi ezzel kapcsolatban a való helyzet*, — tették fel a kérdést Vörös Jánosnak.

— 1944 tavaszán érintkezést kerestem és találtam a Független Front vezetőivel. Hozzánk előkészítés után augusztusban már *személyesen volt* államtitkár *Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal* is, *akit Vörös János és a Függetlenségi Front között az összeköttetést megteremtette.* A következőket mondta:

— Az ellenállási mozgalom már 1943-ban keresett kapcsolatot azokkal a magyar vezérkari tisztekkel, akikről feltehető volt, hogy nem fasiszták, nem nácibarátok és bekapcsolhatók abba a mozgalomba, amely az *ország hatásrólfejét akarta megakadályozni a háborúból való kiugrással.* Így kerültünk összeköttetésbe hosszas és óvatos tapogatódzás után

1944 tavaszán

Vörös Jánossal, akiről tudtuk, hogy a háborúból való kiugrás híve és azt is tudtuk, hogy *a németek nem jó szemmel nézték vezérkari tanácsi tevékenységét.* 1944 júliusában kerültünk abba a helyzetbe, hogy *Vörös Janost összehozhatuk Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal a Magyar Függetlenségi Front* búvóhelyén és megkezdhettük a tárgyalásokat a honvédség bekapcsolásáról az ellenállási mozgalomba. Ezek a tárgyalások *ötször-tízszer* folytak, személyesen azonban a háború folytatása szempontjából ugrancsos jellegűnek volt, *mint az időszerűtlenek.* Ezek a helyzetképek majdnem mind egy kaptafára készülő *napiberendezésből adódtak*, amelyeket az *illetékes ügyosztályok készítettek el.* De még ha valóban németbarát jellemzések készülnek volna ebben az időben a vezérkarnál, akkor sincs ennek semmi jelentősége, mert — mint mondottam —

ugyanúgy mellékkörülmény volt ez már akkor,

mert hiszen minden vonatkozó a fegyverszünetet készítették elő.

— Végül ami a Nagy Vilmos könyvében közölt és személyemre vonatkozó adatokat illeti, nem tartom szükségesnek nyilatkozni, hiszen kijelentettem, hogy annak minden részletét régen tisztázódott.

Egy koronatanu beszél Vörös János és a Függetlenségi Front kapcsolatáról

A *Fáklyának* alkalma volt beszélgetést folytatni az akkori) történelmi napok egyik koronatanújával is, *aki Vörös Jánost és a Függetlenségi Front között az összeköttetést megteremtette.* A következőket mondta:

— Az ellenállási mozgalom már 1943-ban keresett kapcsolatot azokkal a magyar vezérkari tisztekkel, akikről feltehető volt, hogy nem fasiszták, nem nácibarátok és bekapcsolhatók abba a mozgalomba, amely az *ország hatalmi* megakadályozni *a háborúból való kiugrással.* Így kerültünk összeköttetésbe hosszas és óvatos tapogatódzás után

1944 tavaszán

Vörös Jánossal, akiről tudtuk, hogy a háborúból való kiugrás híve és azt is tudtuk, hogy *a németek nem jó szemmel nézték vezérkari tanácsi tevékenységét.* 1944 júliusában kerültünk abba a helyzetbe, hogy *Vörös Janost összehozhatuk Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal a Magyar Függetlenségi Front* búvóhelyén és megkezdhettük a tárgyalásokat a honvédség bekapcsolásáról az ellenállási mozgalomba. Ezek a tárgyalások *ötször-tízszer* folytak, személyesen azonban a háború folytatása szempontjából ugrancsos jellegűnek volt, *mint az időszerűtlenek.* Ezek a helyzetképek majdnem mind egy kaptafára készülő *napiberendezésből adódtak*, amelyeket az *illetékes ügyosztályok készítettek el.* De még ha valóban németbarát jellemzések készülnek volna ebben az időben a vezérkarnál, akkor sincs ennek semmi jelentősége, mert — mint mondottam —

ugyanúgy mellékkörülmény volt ez már akkor,

mert hiszen minden vonatkozó a fegyverszünetet készítették elő.

— Végül ami a Nagy Vilmos könyvében közölt és személyemre vonatkozó adatokat illeti, nem tartom szükségesnek nyilatkozni, hiszen kijelentettem, hogy annak minden részletét régen tisztázódott.

akkor a magyar történelem egészen másként alakult volna.

— Ebben az esetben nem Tildy, *nem* Szakasits, nem a mai koalíciónak számos vezéralakja *nem lenne életben.* Vörös János azonban *igenis megbízhatónak bizonyult* és végre is hajtotta mindazt, amiben a Függetlenségi Front vezéreivel megállapodtak. Hogy katonai lépései nem sikerültek úgy, amint az várta,

az nem rajta múlott,

hanem a meglepetésből tisztikaron. *Az az adat tehát*, hogy Vörös János 1944 szeptemberében németbarát jelentést *tett*, a *valódi tények nem ismerésén alapszik.* Az könnyen lehet, hogy éppen terveinek *rögzítése* miatt nem akadályozta meg a németbarát jelentések vezérkari hadászati. Ez azonban *bizonyítható.* sőt *olyan dolog volt*, mert ha elárulja magatartásával; vagy nyílt ellenállásával, hogy a németek ellen dolgozik, *akkor azonnal letartóztatják, tervét végre nem hajthatta és a Függetlenségi Front összeomlott.*

— Egyébként ez abban az időben igen sokan hamis ekonyokkal, hamis telefonjelentésekkel akarták igazi ellenállási tevékenységüket, mint

nem jelentette azt, hogy ők németbarátok lettek volna,

csupán segítségnek használták fel az illetőket. Igen sok tisztről hittük hivatásuk például azt, hogy németbarátok, de, hogy mások, a valóságban viszont igen *hasznos szolgálatot tettek az ellenállásnak.* Vörös Jánosnál is nem az a lényeg, hogy vezérkarának *egy-egy* osztálya mit jelentett helyzetképében, hanem az, hogy *becsületesen segítette* *ő minden vonatkozásban állt* eszközzel *a Magyar Függetlenségi Front* munkáját.

— A nyilasok

Vörös Jánost leteríthették, halálos ítéletek, csalódást és unokáit pedig Sopronkőhidára hurcolhatták,

amikor kiderült, hogy ő volt az előkészítője a katonai átállásnak. Ez is bizonyítja azt, hogy *nem a hivatalos helyzetképben* van a *hangsúly*, hanem Vörös János tényleges történelmi cselekedetén. —Vörös Jánosnak

a magyar tragédia elhárításában történelmi szerepe volt.

Soha nem politizált, de mégis mint hasznát tevő és soha a nácizmusba nem sodródott katonatisztet, ki*lőttmervén* azokat hallgatott, amikor mindent elkövetett, hogy ennek a szerencsétlenségbe döntött országnak a végpusztulását megakadályozza. Eddig csak mártatlan támadásokban volt része, de soha semki nem foglalkozott még történelmi szerepével. Mint az akkori eseményeket koronatanúja állíthatom, hogy kevés korrektebb és megbízhatóbb tábornoka volt a magyar honvédségnek, mint éppen Vörös János, aki igazán megérdemelné történelmi jelentőségét működésének igazságos méltányolását.

Fáklya

külöz az az állítás is, hogy a memorandum közlésére és a vezérkarnak a németeket mindvégig hűségesen kiszolgáló szerepének bemutatására Vörös János kérte volna fel Nagy Vilmost.

Ezeknek a tényeknek az elmondása után nézzük meg, hogyan vélekedett Vörös János az emlékirat megjelenéséről. A „Fáklya" — politikai hetilap — 1947. június 15-i számában „nagybaczoni Nagy Vilmos éles támadása Vörös János ellen" című cikkében ismertetést ad a „Végzetes esztendők"-ről. Ebben a szerző „Súlyos vádakat emel emlékiratában Vörös János ellen nagybaczoni Nagy Vilmos" alcím alatt közli a memorandum főbb kérdéseit. Szószerint idézi azokat a részeket, ahol Vörös a kormányt a németek oldalán a háború folytatására kéri.[31]

Egy héttel később — június 22-én — ugyancsak a „Fáklyá"-ban jelent meg Vörös János válasza Nagy Vilmos vádjaira. A választ a vitában döntő dokumentumnak tartom, ezért ennek fotókópiáját a teljes terjedelmében közlöm.

Vörös — amint látjuk — csak mentegetőzik és azzal tér ki a részletes válasz elől, hogy „Nagy Vilmos adatainak igen nagy része a tények nemismerésére és nagyfokú tájékozatlanságára vall." Azt állítja, hogy a népbírósági tárgyalásokon az egész kérdéskomplexus legapróbb részleteinek tisztázása is megtörtént. Ami igen döntő a válaszban az, hogy e tendencia kisugárzása ellenére *Vörös János nem tagadja az 1944. szeptember 4-i memorandum létezését.*

„1944 szeptemberében — válaszolta a szerkesztőség kérésére — már javában folytak tehát tárgyalásaink a kibontakozásról és a háború likvidálásáról. *Az lehet, hogy ebben az időben a vezérkar valamelyik osztálya általános helyzetképet szerkesztett, ezeknek azonban a háború folytatása szempontjából ugyanolyan jelentőségük volt, mint az időjárásjelentésnek.* (Kiemelés tőlem — Ö. I.) Ezek a helyzetképek majdnem mindig egykaptafára készülő napi beszámolók voltak, amelyeket az illetékes ügyosztályok készítettek el." Kerülgetve ugyan a kérdést, de beismeri, hogy igenis volt ilyen jelentés.

Végezetül még egy bizonyítékot kívánok bemutatni: Kádár Gyula — a vezérkar II. osztálya volt vezetőjének nyilatkozatát.[32]

1944 szeptember elején Vörös János vezérezredes hivatalos helyiségébe hozatta a letartóztatásban levő Kádár Gyula vezérkari ezredest. Azután érdeklődött, hogyan ítéli meg az általános hadihelyzetet? Ez alól „... a front eseményeiről való hiányos tájékozottságomra való hivatkozással... kitértem.

Válaszom után Vörös vezérezredes íróasztala fiókjából több ívből álló iratot vett elő és abból részleteket olvasott fel, mondván, hogy ezt a memorandumot adta át a kormányzónak.

A memorandum részleteire nem, de annak *lényegére* határozottan emlékszem:

1. Fejtegette, hogy a németek a háborút már nem nyerhetik meg.

2. Ennek ellenére a németek mellett való további kitartásra vagyunk kényszerülve, mert az oroszoknak és ezzel a bolsevizmusnak nem nyithatunk kaput — egyidejűleg azonban keresnünk kell az angolszász hatalmak felé az érintkezést és segítségükkel a kibontakozás útját."

[31] Fáklya, 1947. június 15.

[32] Kádár Gyula vezérkari ezredest az ország megszállása után a németek letartóztatták. Vörös János 1944. szeptember 4-i memorandumával kapcsolatban tett nyilatkozata birtokomban van.

A Kádár által elmondottak is azt bizonyítják, amit Vörös János nem tagadott, hogy 1944 szeptember elején a vezérkar a háború folytatásával kapcsolatban memorandumot készített a kormánynak.

*

A memorandum főbb tartalmának bemutatása és a mellette felsorakoztatott bizonyítékok úgy gondolom elég meggyőzően tanúsítják, hogy az nem Nagy Vilmos által készített, vagy kitalált nyilatkozat, hanem eredeti bizalmas okmány, amit a vezérkar az 1944. augusztus 29-én megalakult kormány részére készített. Az a tény, hogy a dokumentum ez idő szerint nincs meg levéltárainkban és mert Adonyi nyugaton nem publikálta, még nem ok arra, hogy azt hamisításnak és nemlétezőnek tekintsük. Lakatos-kormány és a vezérkar 1944 szeptemberi tevékenysége a szóban forgó memorandumban lefektetett elvek szerint történt. Ezt az események bizonyítják.

Horthyék csak akkor tértek el az emlékiratban lefektetett irányelvektől, és csak akkor küldték el képviselőiket Moszkvába, amikor már beigazolódott, hogy a szovjet csapatokat sem a Kárpátokban, sem az ország határain nem lehet feltartóztatni és nyugaton is tudomásukra adták, hogy Magyarországnak fegyverszüneti kérelmével a Szovjetunióhoz kell fordulni.

REFLEXIÓ „A HÁBORÚ LÉNYEGÉRŐL ÉS RENDSZEREZÉSÉRŐL" C. CIKKHEZ

Otta István

Dr. Fórizs Józsefnek a Hadtörténelmi Közlemények 1965. 2. számában megjelent cikkéhez csupán néhány reflexiót szándékszom fűzni, anélkül, hogy írása egészére, illetve annak értékelésére kitérnék. „A háború rendszerezéséről" c. fejezet kifogásolható megállapításának egy részére kívánok reagálni.

Az első észrevételt ahhoz a bírálathoz szeretném fűzni, amellyel Fórizs cikkemnek azt a megállapítását illeti, hogy „a jelleg szót annyiféle összefüggésben használhatjuk, ahány lényeges ismertetőjegye (felosztási alapja) van a háborúnak".[1] Azt javasolja, hogy a jelleg szót csak a háború politikai tartalmára alkalmazzuk (csak a háború igazságos és igazságtalan jellegéről tesz említést cikkében).

Először is nézzük meg, milyen értelemben használatos nyelvünkben (és nemcsak a miénkben) és tudományos irodalmunkban a jelleg szó?

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára erről a következőt mondja: „A jelleg: 1. valamely dolog, ritkán személy lényeges vonásainak összessége, jellemző sajátosságaiban megnyilvánuló mivolta; 2. valaminek *bizonyos szempontból meghatározott volta, sajátossága, tulajdonsága.*" (Kiemelés tőlem — O. I.) Fórizs lényegében a jelleg szónak ezt a második szempontból meghatározott jelentését nem ismeri el, pedig ilyen értelemben is használják e szót, nemcsak a hadtudományban (rakétanukleáris, manőverező, pusztító stb. jellegű háború), hanem más tudományágakban is.

Nézzünk egy példát a jelleg szónak ilyetén való használatára. Közismert Marx tanítása a munka és az áru kettős jellegéről. Marx azt írja: „Minden hasznos dolog... kettős szempontból jön figyelembe: minőség és mennyiség szerint."[2] Közismert, hogy abból fakad a munka és az áru kettős jellege, hogy egyszer a minőség, egyszer a mennyiség szempontjából vizsgáljuk.

S amikor Marx a munka és az áru kettős jellegéről ír, teljesen mellékes — tehát sem a munkának, sem az árunak nem képezi „alapvető" tartalmát, lényeges sajátosságát a fenti két szempontból történő vizsgálatnál —, hogy egy vagy több ember munkája testesül-e meg a munkatermékben. Viszont, amikor *ez* a vizsgálat szempontja, a munkának ezzel kapcsolatos tulajdonsága válik „alapvetővé", lényegessé és ez határozza meg a jellegét. Ezért ír Marx például a munka társadalmi jellegéről is (ez már a munka harmadik jellege!).

[1] Lásd: Hadtörténelmi Közlemények. (a továbbiakban HK) 1965. 2. sz. 342. o.
[2] Marx: A tőke, Szikra, Budapest, 1948. I. köt. 43. o.

Ha elfogadnánk Fórizs javaslatát, meg kellene állapítanunk, hogy Marx is helytelenül használja a jelleg szót, s Marxot a következőképpen kellene korrigálnunk: nincs a munkának és árunak kettős, sőt több jellege, hanem csak egy.

Nem helytálló Fórizsnak az az állítása sem, hogy Lenin csak a háború politikai tartalmára alkalmazta a jelleg szót.[3] Lenin is használta a háború katonai értelemben vett védelmi vagy támadó jellege kifejezést.[4] S nem a jelleg szó ilyen használatát kifogásolja (ő is idézőjel nélkül használja a katonai értelemben vett támadó vagy védő jelleg kifejezést), hanem azt az álláspontot, amely a háború katonai értelemben vett támadó vagy védő jellege alapján akarja meghatározni a háború társadalmi-politikai szerepét — a háborúhoz való viszonyunkat.

Egyébként, hogy zavar van Fórizs koncepciójában, kiderül a következő megállapításából: „A politikai tartalom — tehát, hogy milyen osztályok, milyen politikai célokért folytatják a háborút — meghatározza az alkalmazott erőszakot."[5] Nem akarok itt kitérni arra, hogy a politikai tartalom mennyiben függ össze az erőszak alkalmazott eszközeivel vagy az erőszak alkalmazásának módjaival, mikéntjével stb., de azt meg kell jegyezni, hogy először: a háborúban mindkét fél, *az igazságtalan és az igazságos háborút folytató fél is alkalmaz erőszakot*, másodszor általában az erőszak alapvetően ugyanazon eszközeit alkalmazzák. Mindkét fél felhasznál reguláris hadsereget (ha van), gépi eszközöket (ha rendelkezik vele).

Az alkalmazott erőszakot, eszközeit és módjait alapvetően a termelőerők fejlettsége határozza meg, s ha a háborút folytató felek korlátozzák a kor termelőerőinek fejlettsége következtében rendelkezésükre álló eszközöket, azt ugyan különböző okokból teszik, de az igazságtalan háborút folytató felet legkevésbé sem politikája tartalma tartja azok alkalmazásától vissza, hanem az esetleges hátrányos következmények. Hogy történelmi példával éljek, a fasisztákat a gáz általános használatától nem politikájuk tartalma tartotta vissza, minthogy az imperialistákat jelenleg sem háborújuk politikai tartalma, nem politikájuk *jellege* akadályozza abban, hogy pl. a vietnami háborúban atomfegyvert alkalmazzanak. Egyébként is, ha az igazságtalan háborút folytató fél használ bizonyos fegyvereket, az igazságos háborút folytató is kénytelen lehet ugyanolyan fegyvereket használni, ha nem akar vereséget szenvedni — habár politikájának tartalma ellentétes ellenfeléével. Fórizs megfogalmazása tehát ily általános formában helytelen.

A fenti idézet, amely az alábbiak szerint folytatódik, ugyancsak zavarról tanúskodik: „Vagyis az illető osztály által folytatott *politika jellege* (Kiemelés tőlem — O. I.) dönti el, hogy ez az osztály mikor és hogyan alkalmaz erőszakos — fegyveres — eszközöket célja elérése érdekében."

Tehát a háború kezdetét — „mikorját" — az illető osztály politikájának jellege *„dönti el"*. Rögtön kitűnik megállapítása helytelensége, ha konkrét vizsgálat alá vesszük. A háború legalább két fél között folyik. A háború kezdő időpontja általában azonos mindkét hadviselő számára. A másik fél politikájának jellege tehát nem döntheti el a *mikort*, hanem csak az egyiké. A másik fél nem várhat a saját „mikorjára", mert

[3] HK. 1965. 2. sz. 342. o.
[4] Lásd: Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1958. I. köt. 403. o.
[5] HK 1965. 2. sz. 335. o.

lekéshet. S az ilyen megállapítás például, hogy — egy, mindkét részről imperialista jellegű háború esetén — az egyik vagy a másik imperialista hatalom számára a háború kedvezőtlen időpontban kezdődött — tehát politikájának „jellege" nem a háború kezdetére tűzte ki a „mikort" —, tarthatatlan, vagy Fórizs megállapítását kell annak tartanunk.

A politika *„jellege"* sosem „döntötte" el a háború indításának *mikorját*, sem a *hogyanját*. A politika ilyen vagy olyan jellege csak előfeltétel, de a háború megindítása *mikorjának* és *hogyanjának* eldöntéséhez más körülmények figyelembevétele is szükséges: például a hadsereg felkészültsége, kedvező vagy annak vélt nemzetközi helyzet és erőviszonyok, illetve azok olyan megítélése, hogy a győzelmet reálisnak tartsák stb. A másik fél számára viszont a háború mikorja már *kényszerű* időpont, akár igazságos, akár igazságtalan jellegű is politikája.

Egy imperialista világháború megindításához más is kell tehát, nemcsak a politika imperialista jellege. Ezt különösen fontos most — az atomháború elhárításáért folytatott küzdelem közepette hangsúlyozni. Hiszen ebből a nézetből, amely szerint a politika jellege „dönti el" a háború megindításának „mikorját" és „hogyanját", fakad a világháború elhárításának lehetőségét tagadó felfogás.

A világháború elhárításának lehetőségét vallók viszont abból indulnak ki, hogy egyes imperialista nagyhatalmak politikájának világuralomra törő, a világháborút előkészítő, igazságtalan *jellege ellenére* — és nemcsak jellege, hanem az imperialisták akarata ellenére is — reális lehetősége van annak, hogy a világháború elhárításának politikáját folytató államok és néptömegek politikai, gazdasági és katonai *ereje* bizonyuljon *döntőnek*, és a béke fennmaradjon.

De kitűnik Fórizs koncepciójának helytelensége akkor is, ha azt a forradalmakra, a fegyveres nemzeti felkelésekre alkalmazzuk. Forradalmi jellegű lehet ugyanis egy párt, egy osztály politikája akkor is, ha kitűzi — „eldönti" — a fegyveres eszközök alkalmazásának *mikorját* és *hogyanját*, de akkor is, ha a békés átmenet útját választja. Egy forradalmi jellegű politikát folytató osztály választhat tehát ilyen vagy olyan utat is, egyebek között például a forradalmi helyzet objektív és szubjektív feltételei létrejöttének időpontja, illetve az uralmon levő kizsákmányoló osztály magatartása „dönti" el. Az pedig ellenforradalmi jellegű akkor is, ha nem kényszeríti is a fegyveres eszközök alkalmazására a forradalmi osztályt.

Abból a megállapításból, hogy a politika jellege dönti el a mikort és hogyant, az egyéb körülmények lebecsülése csendül ki. Ez pedig kalandorságra vezethet a politikában.

Fórizs fent idézett megállapításaiban a zavar forrása nyilván az, hogy ellentétbe kerül a dialektikus logikával, amikor abból indul ki, hogy egy jelenség egy bizonyos minősége meghatározza a jelenség minden relációját, minden körülményét. Konkrétan, hogy a háború politikai jellege „eldönti" a háború minden körülményét, legalábbis *mikorját, hogyanját* és *eszközeit*.

Mindennek az ad jelentőséget, hogy e hibák helytelen politikai következtetések kiindulópontjai lehetnek.

Ha ugyanis elfogadnánk javaslatát a jelleg szó egyoldalú használatára, azért, hogy az ne legyen „félreérthető", egyben elismernénk, hogy az előző cikkemben közölt idézetekben a Szovjetunió Kommunista Pártja

A 700. oldalon a 4. bekezdés helyesen:

De kitűnik Fórizs koncepciójának helytelensége akkor is, ha azt a forradalmakra, a fegyveres nemzeti felkelésekre alkalmazzuk. Forradalmi jellegű lehet ugyanis egy párt, egy osztály politikája akkor is, ha kitűzi — „eldönti" — a fegyveres eszközök alkalmazásának *mikorját* és *hogyanját*, de akkor is, ha a békés átmenet útját választja. Egy forradalmi jellegű politikát folytató osztály választhat tehát ilyen vagy olyan utat is, és hogy mikor és melyik úton jut el a szocializmushoz, azt egyebek között például a forradalmi helyzet objektív és szubjektív feltételei létrejöttének időpontja, illetve az uralmon levő kizsákmányoló osztály magatartása „dönti" el. Az pedig ellenforradalmi jellegű akkor is, ha nem kényszeríti a fegyveres eszközök alkalmazására a forradalmi osztályt.

és az Olasz Kommunista Párt félreérthető módon használták a jelleg szót. A félreértések kiküszöbölésének módja pedig nem az, hogy az általános szóhasználaton változtassunk — mert ezzel akarva vagy nem —, azoknak adunk igazat, akik azt félreértették.

Az a nézete pedig, hogy a politika jellege „eldönti" a háború mikorját és hogyanját, valamint eszközeit, különösen azért veszélyes, mert a nemzetközi munkásmozgalom olyan lényeges kérdéseiben orientál helytelenül, mint a kommunista pártok többsége háborúval kapcsolatos politikája, és a még kapitalista viszonyok között dolgozó kommunista és munkáspártok stratégiája.

KÖZLEMÉNYEK

A DUNA HULLÁMAI*

Sz. A. Andrjusenko altábornagy, a Szovjetunió Hőse

I. RÉSZ

1943 őszén, a Kijev felszabadításáért folyó harcok idején neveztek ki a 23. lövészhadtest törzsfőnökévé. Ebben az időben a magasabbegységet Nyikita Jemeljanovics Csuvakov tábornok vezényelte. Rövid idő alatt összeszoktunk és vállvetve dolgoztunk. Ez a jó együttműködés A Tarnopolért folyó harcok idején Mihail Frolovics Grigorovicsot nevezték ki a hadtest parancsnokává. Ő korábban a Főhadiszállás képviselője mellett működő tábornoki csoportban dolgozott. Új parancsnokom magas, arányos termetével, katonás megjelenésével, mindig előírásos öltözékével már az első pillanatban a szigorú és határozott ember benyomását keltette bennem. És valóban az is volt. A katonaélet kemény iskoláját megjárt, volt lovassági tiszt, Mihail Frolovics, mindenben szerette a rendet, és meg is követelte azt beosztottjaitól. Rövid idő alatt összeszoktunk és vállvetve dolgoztunk. Ez a jó együttműködés pozitívan hatott a csapatok vezetésére a nehéz és megerőltető harcok folyamán.

Eddig az ideig a 23. lövészhadtest már hosszú harci utat járt meg. Szumi, a Dnyeper, Kijev, Zsitomir, Tarnopol — ezek voltak a hadtest fényes történetének fontosabb állomásai.

A hadtestnek jól összeforrt törzse volt. A különböző osztályok tisztjeinek legtöbbje gazdag harci tapasztalatokkal rendelkezett. Az osztályvezetők és a beosztottak összeszokottan, lelkiismeretesen és a rájuk bízott feladatok iránti nagy felelősségérzettel dolgoztak. A forró csaták napjaiban, a nehéz menetelések idején a csapatoknál tartózkodtak, és segítettek bennünket a feladatok végrehajtásában. A hadtestben sűrűn cserélődtek az alakulatok. Ennek ellenére a törzs tisztjei mindig alaposan ismerték az egységeket. Ez főként a hadtest politikai osztályának és a törzs pártszervezetének az érdeme volt.

A lvov—sandomierzi támadó hadműveletek befejeztével a 68.

* Szergej Alexandrovics Andrjusenko altábornagy, a Nagy Honvédő Háborúban mindvégig a fronton harcolt. Átélte a visszavonulás nehéz napjait, osztozott a balsikerek keserűségében és a győzelmek örömében.

A dnyeperi átkelésnél tanúsított bátorságáért és hősiességéért Sz. A. Andrjusenkót 1943-ban a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. Röviddel ezután kinevezték a 23. lövészhadtest törzsfőnökévé. Ez a magasabbegység részt vett Ukrajna, Lengyelország, Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadításáért vívott harcokban.

Sz. A. Andrjusenko altábornagy „A Duna hullámai" c. visszaemlékezésében leírja a Vörös Zászló-renddel kitüntetett 23. bratislavai hadtest magyarországi és csehszlovákiai harcait. Munkáját két részben közöljük.

gárda-lövészhadosztályból, a 99. és 316. lövészhadosztályokból álló hadtestünket hátravonták, és megkezdődött feltöltése Rava-Russzkaja térségében. A hadosztályok és a hadtest más egységei új emberekkel, felszereléssel és fegyverzettel egészültek ki, folyt a harci kiképzés. A súlyos és küzdelmes csatákat követő rövid szünetet igyekeztünk a lehető legjobban kihasználni a csapatok összekovácsolására, az elkövetkezendő harcfeladatokra való felkészítésre.

1944. október 9-én megkaptuk a Főhadiszállás parancsát a hadtest áttelepítésére. A csapatokat vasúti szerelvényekre raktuk és hosszú utazás után, Ukrajnán és Románián keresztül, megérkeztünk Magyarország területére, a 2. Ukrán Front kötelékébe.

1944. október 28-án hajnalban a hadtestparancsnokság beszállásolt a Mezőhegyes nevű kis magyar faluba.

Mezőhegyes térségében, a környező falvakban és tanyákon, a fás, bokros ligetekben befejeződött a hadtest különböző alakulatainak összpontosítása.

Az éjszakát Grigorovics tábornokkal az alakulatoknál töltöttük. Beszélgettünk a tisztekkel, tiszthelyettesekkel és harcosokkal. A személyi állomány hangulata jó és emelkedett volt. Az emberek átérezték, hogy ismét az arcvonal közelébe kerültek. Mindenki erejét megfeszítve dolgozott, hogy mihamarább teljes harckészültségbe helyezzük a felszerelést és a fegyverzetet.

Másnap reggel a frontparancsnokságra indultunk jelentéstételre...

A megadott időpontban két „willis"-ünk elhagyta a falut Arad irányába, amelytől keletre az erdőben helyezkedett el a 2. Ukrán Front parancsnoksága. Az első kocsin a hadtestparancsnok és én, a másodikon Orlov ezredes, a politikai osztály vezetője egy beosztott tisztjével.

Verőfényes őszi nap volt. Előttünk gyönyörű táj bontakozott ki. Az út mentén fák tünedeztek fel, lassan hullatva az első hajnali fagyoktól megsárgult leveleiket. Távolabb szőlőskertek terültek el aranyszín pompájukban. Láttunk betakarítatlan kukoricaföldeket, és a szőlőt sem mindenütt érkeztek leszüretelni.

Az út mentén ellenséges harci gépek megfeketedett roncsai hevertek. Minden arról tanúskodott, hogy itt nem is olyan régen izzó, véres csaták folytak.

Lassan haladtunk. Az úton rengeteg jármű. Szemben gépkocsioszlopok jöttek felszereléssel, üzemanyaggal, lőszerrel megrakva. És szekérkaravánok. Itt vonult fel a csapatok második lépcsője és hadtápja, az első lépcső pedig már messze nyugatra lendült, a Tisza jobb partján. A levegőben, hol hangosabban, hol halkabban, zúgtak nyugatra húzó csatarepülőink, és a légteret uraló vadászaink felettünk köröztek...

Megérkeztünk az Ukrán Front parancsnokságára.

Orlov ezredes a Haditanács tagjához ment, Grigorovics vezérőrnagy és én a frontparancsnokhoz.

A frontparancsnok, Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja, azonnal fogadott bennünket. Hellyel kínált, majd maga is leült velünk szemben és érdeklődni kezdett, hogy milyen útunk volt. Érezni lehetett, hogy jó hangulatban van. Nem is alaptalanul. A front egységei sikeresen befejezték a debreceni támadó hadműveletet, a balszárnyon folyt az átkelés a Tiszán, Magyarország területének egy részét felszabadítottuk, és megkezdődött a támadás előkészítése Budapest felszabadításáért.

A frontparancsnok kérdéseket tett fel Grigorovics tábornoknak, aki részletesen megválaszolt rájuk. A marsall csak ritkán szólt közbe. Kér-

dezett, szemét kissé összehunyorította és áthatóan nézett a beszélgető partnerére. Érdeklődött a hadtest elhelyezéséről, a csapatok személyi állományának, felszerelésének és fegyverzetének állapotáról, a harcosok és tisztek erkölcsi-politikai szelleméről és harci tapasztalatairól.

Befejezésül kijelentette: „Nehéz harcok előtt állunk, ne számítsanak könnyű győzelemre. A hitleristák a halálra szántak makacsságával fognak verekedni."

Grigorovics vezérőrnagy azt válaszolta, hogy a hadtest egységei készek arra, hogy a haza bármely parancsát végrehajtsák.

A marsall megköszönte a tájékoztatást és utasítást adott, hogy a hadtest helyzetéről tegyünk részletesebb jelentést Zaharov vezérezredesnek, a front törzsfőnökének. Szívélyesen elbúcsúzott, sikereket kívánva az előttünk álló harcokban...

1944. október 29-én este parancs érkezett a front törzsétől. A frontparancsnok utasítása szerint a hadtest a front tartalékából átmegy a 46. hadsereg alárendeltségébe. Ennek a hadseregnek igen komoly szerepet szántak Magyarország fővárosa — Budapest felszabadításában.

Október 30-án a hadtest parancsnokát, a politikai osztály vezetőjét, a törzsfőnököt, a hadműveleti és felderítő osztályok vezetőit, a hadtest tüzérparancsnokát, a hírfőnököt és a hadtest műszaki parancsnokát berendelték a 46. hadsereg parancsnokságára.

A hadseregparancsnok, Slemin, a Haditanács tagja és a hadsereg törzsfőnöke jelenlétében közölte velünk a hadtest feladatát: két éjszakai menettel áttelepülni a Csongrádtól délnyugatra eső térségbe. Ezt követően a 68. gárda-lövészhadosztályt adjuk át a 4. gárda gépesített hadtest operatív alárendeltségébe, a fő erőkkel pedig (a 99. és 316. lövészhadosztály) törjünk előre a gépesített hadtest előttünk harcoló egységei nyomában. November 2-án 10 órára el kell foglalnunk Szabadszállás—Fülöpháza—Solt vonalát, és tovább támadnunk a Duna keleti partjával párhuzamosan, Budapest irányában.

Három óra állt rendelkezésünkre az elhatározás kidolgozására.

A hadtest előtt hosszú, gyorsított menetelés állt, amelyet fedezetlen szárnyakkal kellett végrehajtania. A menet során az egységeknek fel kellett számolniuk a hitleristák szétszórt csoportjait, amelyek az első lépcsőben támadó csapataink mögött maradtak. Nagyon alaposan át kellett gondolnunk a menet megszervezését. Emlékszem, milyen „melegünk" volt azokban az órákban. Hiszen rendkívül rövid idő alatt kellett összeállítanunk a jelentéseket, és ismertetnünk a hadosztályparancsnokokkal a harci feladat végrehajtására vonatkozó elgondolásainkat.

A hadműveleti osztály vezetője, Ignat Mihajlovics Vigyiborec alezredes, azt javasolta, hogy a szoros együttműködés megszervezésére küldjünk egy operatív csoportot a 4. gárda gépesített hadtest törzséhez, és a 99. és 316. lövészhadosztály egységei felvonulásának meggyorsítására a lövészegységek személyi állományát rakjuk gépjárművekre és szekerekre. Grigorovics tábornok ezeket a javaslatokat jóváhagyta.

Mindnyájan keményen, nagy lendülettel és kedvvel dolgoztunk. Vitatkoztunk, döntöttünk, segítettünk egymásnak...

A szomszéd szobában dolgozott a 4. gárda gépesített hadtest parancsnokának, Vlagyimir Ivanovics Zsdanov tábornoknak a csoportja. Velük is megvitattuk a tennivalókat, és azután Zsdanov tábornokkal részletesen megtárgyaltuk az együttműködés kérdéseit.

Az elhatározás elkészült.

Slemin tábornok meghallgatta a hadtestparancsnok elhatározását, amelynek lényege a következő volt: a november 1-ről 2-ára virradó éjszakán 80 kilométeres, erőltetett menetet kell végrehajtanunk, két oszlopban. A 99. lövészhadosztály útvonala: Csongrád, Kiskunfélegyháza északi pereme, Kecskemét, Izsák, Fülöpszállás, és a továbbiakban támadás északnak, Szabadszállás—Kunszentmiklós—Bugyi irányában. A 316. lövészhadosztály menetvonala Kiskunfélegyháza, Izsák, Fülöpszállás, a továbbiakban támadás északnak, Szalkszentmárton—Dömsöd —Dunaharaszti irányában.

A támadás megindulási vonalának gyors elfoglalása céljából mindegyik hadosztály egy előrevetett osztagot szervez és vet be, amely egy rohamlöveg osztályból, a rohamlövegeken elhelyezett gyalogos deszantból és egy gépkocsira és szekerekre ültetett lövészzászlóaljból áll. A 99. és 316. lövészhadosztály parancsnokai szoros együttműködést alakítanak ki a 4. gárda gépesített hadtest elöl működő egységeivel és a 68. gárda-lövészhadosztállyal megszervezik a felderítést és a harcbiztosítást.

A 99. lövészhadosztály parancsnoka köteles különös gondot fordítani a jobbszárnyra, míg a 316. lövészhadosztály parancsnoka állandó felderítést folytat a Duna-part mentén.

A hadseregparancsnok jóváhagyta az elhatározást, és meghagyta, hogy hadseregünk egységei a megindulás pillanatától kezdve ne szakadjanak el a 4. gárda gépesített hadtest előttünk működő egységeitől, és mindig álljanak készen az utóbbiak eredményeinek kiszélesítésére, Pestnek menetből való elfoglalása során. A hadsereg törzsfőnöke, Birman vezérőrnagy, parancsot adott a vezetés olyan megszervezésére, hogy a csapatok előnyomulása során a hadtesttörzs állandóan tisztában legyen a helyzettel.

Slemin altábornagy még feltett néhány kérdést, érdeklődött, hogy világos-e minden a számunkra, azután a következő szavakkal búcsúzott tőlünk: „Most pedig, elvtársak, már csak a harcmezőn fogunk találkozni."

Előttünk Budapest

Megkezdődött a menet előkészítése. A törzs minden részlege megfeszített erővel dolgozott. Minden beosztott igyekezett, hogy kivegye részét az őszi időjárással nehezített, erőltetett menet jó megszervezéséből. A „hadműveletiek", fáradhatatlan parancsnokukkal, Vigyiborec alezredessel az élen, rövid idő alatt ismertették a hadosztályparancsnokokkal feladataikat, ellenőrizték a törzs utasításainak végrehajtását, és segítettek a parancsnoknak az egységek harci felkészítésében.

Zorin Fjodor Andrejevics alezredes, a híradók parancsnoka és a 359. önálló híradószázlóalj parancsnoka, Gotovcsenko Nyikolaj Mihajlovics, munkát és fáradságot nem kímélve folytatták a rádióadók kezelőinek felkészítését, akik az elkövetkező időkben eléggé szilárd összeköttetést biztosítottak a hadosztályokkal, a hadtest alárendelt egységeivel és a szomszédokkal. A hadtest műszaki parancsnoka, Perelstein alezredes, minden szükséges intézkedést megtett a csapatoknak a Tiszán való átszállítására.

A menet előkészítésére szorgos munka kezdődött közvetlenül az egységeknél és alegységeknél is.

A hadtest politikai osztályának beosztottjai, a hadosztály politikai osztályok és a különböző törzsek politikai instruktorai, az egységek és alegységek parancsnokai, komisszárjai, a párt- és Komszomol-szervezetek aktívái elmagyarázták a személyi állománynak az előttünk álló feladatokat, és buzdították a harcosokat a bátor helytállásra az elkövetkező csatákban.

Az egységeknél előadásokat tartottak a szovjet hadsereg felszabadító küldetéséről, Magyarországról, a magyar nép forradalmi hagyományairól...

A menetelés pontosan a meghatározott időben kezdődött, és a rossz időjárás ellenére (ekkorra megkezdődtek az őszi esőzések) szervezetten folyt. A hadtest egységei két oszlopban nyomultak előre a 4. gárda gépesített hadtest egységei nyomában. A hadtest törzse a 99. lövészhadosztály menetoszlopában haladt, és biztosította a hadtestparancsnok számára a csapatok szilárd vezetését. A csapatok vezetése, hadműveleteink sajátosságaihoz alkalmazkodva, a következőképpen nézett ki:

A 4. gárda gépesített hadtest törzse mellett működött egy operatív csoportunk, a hadtest felderítőszolgálat parancsnokának, Dasuk Szergej Mojszejevics alezredesnek a vezetésével. Ez a csoport kétóránként rádión jelentette hadtestünk parancsnokának az ellenség ténykedését, valamint a 4. gárda gépesített hadtest és a 68. gárda-lövészhadosztály tevékenységét.

A hadosztályok élbiztosító alegységeinél a hadtesttörzs kiküldöttei tartózkodtak, és rendszeresen tájékoztattak bennünket ezek tevékenységéről. A hadosztályok számára kijelölt útvonalakon a menetirányító tisztek állandóan ellenőrizték a csapatok időbeni áthaladását az előre meghatározott pontokon.

Izsák és Fülöpszállás vonalában a hadtest azt a feladatot kapta, hogy folytassa a menetet és november 3-án estére vegye birtokba a Kispest—Csepel vonalat, és a továbbiakban álljon készen a Dunán való átkelésre.

A csapatok, a nehéz terep ellenére, gyorsan nyomultak előre. Szinte szünet nélkül zuhogott az eső. A menetvonalak a mocsaras Duna menti ártéren át vezettek. Ennek ellenére a menetelés gyors volt. Két és fél nap alatt a csapatok 185 kilométert hagytak maguk mögött, közben megsemmisítve az ellenség elszigetelt kisebb csoportjait, az élen küzdő osztagok pedig rövid, de rendkívül heves harcokat vívtak a hitleristák utóvédjeivel. A menetelés gyors üteme főként annak volt köszönhető, hogy a lövészegységek nagy részét gépkocsikon tudtuk szállítani.

A megállás nélküli előretörés során, amikor menetből semmisítettük meg a fasiszták elszigetelődött csoportjait, a személyi állomány nagyfokú szervezettségről és harci felkészültségről tett tanúságot.

A katonák, tiszthelyettesek és tisztek a szakadatlan őszi esőben a gépkocsi platóján felváltva pihentek, és menet közben folyt az étkeztetésük is. Az utak szétrombolt és sáros szakaszain puszta kézzel vontatták át az elakadt lövegeket, gépkocsikat és szekereket. Minden ténykedésük azt bizonyította, hogy teljes mértékben átérzik a felelősséget a kiadott parancsok végrehajtásáért.

November 4-én hajnalban, az ellenség elkeseredett ellenállását leküzdve, a 68. gárda-lövészhadosztály egységei és a 23. lövészhadtest többi hadosztályainak előrevetett osztagai, szorosan együttműködve a 4. gárda gépesített hadtest egységeivel, Pest déli határán, a peremvárosokban tűzharcba léptek az ellenséggel. Az elkeseredett küzdelem egész nap tartott, de látható sikert nem hozott számunkra.

A város elfoglalása menetből a 46. hadseregnek nem sikerült. Hogy miért? Úgy gondolom, a hadművelet megtervezése során néhány tévedés csúszott a számításokba. A front és a hadsereg parancsnoksága — feltehetően — nem rendelkezett megfelelő adatokkal az ellenség tartalékait illetően. Később, már a harcok folyamán, nyilvánvalóvá vált, hogy támadásunk kezdetére a hitleristáknak sikerült Budapest alatt egy teljes páncélos hadtestet összpontosítaniuk. Ez a hadtest nemcsak az elkeseredett ellenállásból vette ki a részét, de ellencsapásokat is mért a 46. hadsereg egységeire. Az egyik ilyen ellencsapást egy páncélos csoporttal Pilis térségéből indították Lajosmizse irányába, a másodikat Dunaföldvár—Solt térségéből Fülöpszállás irányába.

A 46. hadsereg egységei visszaverték ezeket a német ellencsapásokat, és súlyos veszteségeket okozva nekik, visszavetették őket megindulási állásaikba. Azonban az ellenség ellencsapásaival lekötötte a hadsereg erőinek egy részét, és elvonta a fő feladat végrehajtásától — Pestnek menetből való elfoglalásától.

A 4. és a 2. gárda gépesített hadtestek eljutottak a körcsatornáig, de továbbmenni nem tudtak.

Erőik az ellenség megerősített védelmének áttörésére és a nagyváros elfoglalására nyilvánvalóan kevésnek bizonyultak.

November 4-én Dasuk alezredes, visszatérve a 4. gárda gépesített hadtest törzsétől, jelentette, hogy az ellenség nagy erőkkel elkeseredetten védekezik, és gyakran indít ellenlökéseket.

A gépesített magasabbegységek ilyen körülmények között nem tudtak előnyomulni. Nagy veszteségeket szenvedtek.

November 5-én megkaptuk a hadseregparancsnok utasítását: váltsuk fel a 4. gárda gépesített hadtestet és szervezzük meg a védelmet.

A november 5-ről 6-ra virradó éjszaka hadtestünk egységei felváltották a 4. gárda gépesített hadtestet, végrehajtották a szükséges átcsoportosításokat, és hozzáfogtak a védelem kiépítéséhez. A csapatok felváltását nehéz körülmények között, az ellenség szakadatlan tüzében kellett végrehajtanunk. A 99. lövészhadosztály november 6-án reggelre széles arcvonalon védelembe ment át, de ideje sem volt állásainak megerősítésére, amikor a németek déltájban két ízben is ellenlökést hajtottak végre ellene, két gyalogos zászlóaljnyi erővel, amelyet hét-nyolc harckocsi támogatott.

Érzékeny veszteségek árán sikerült az ellenségnek megszorítania a 197. lövészezredet, és elfoglalnia az útelágazást, Gyál északi részén. November 6-án éjszaka az ezred támadásba ment át, és elkeseredett harc árán visszafoglalta az útelágazást.

Az ellenség igyekezett visszafoglalni elvesztett állásait. November 7-én délelőtt kétszer is ellenlökésre indult. De visszavertük, és nagy veszteségeket okoztunk neki.

Az ellenlökések visszaverésében különösen kitüntette magát a Miginejsvili alhadnagy parancsnoksága alatt álló rohamlöveg személy-

zete. A rohamlöveg, ügyesen manőverezve a házak között, jól irányzott tűzzel pusztította az ellenség gyalogságát. Rövid idő alatt négy német géppuskaállást semmisített meg, azok kezelőszemélyzetével együtt.

A nap második felében a németek több mint egy zászlóalj gyalogsággal és hat rohamlöveggel csapást mértek a 197. lövészezred második zászlóaljának jobbszárnyára, és sikerült azt visszanyomniuk. A mieinknek a helyzet visszaállítására irányuló kísérlete eredménytelen maradt. A németek fokozták a nyomást, és arra törekedtek, hogy szétszabdalják az ezred harcrendjét. A 197. lövészezred visszavonulásra kényszerült, és új állásokban igyekezett megkapaszkodni, Gyálpuszta vasútállomásától északra.

Sikeresen verték vissza az ellenség ellenlökéseit a 68. gárda-lövészhadosztály egységei.

November 7-én a hitleristák két irányból is rohamozták a hadosztályt: Rákosliget állomástól kiindulva déli irányban, és Dunaharasztitól Taksony irányába. Vad összecsapás kezdődött, amely néhány órán át tartott.

A gárdisták hősiesen harcoltak, és keményen tartották állásaikat. Az egyik páncéltörő puskás szakasz, Babin gárdahadnagy vezetésével, Taksony szélén a 202. gárda-lövészezred első zászlóaljának balszárnyát fedezte.

Amikor a németek közeledtek a községhez, a harcosok jól irányzott tüzet nyitottak rájuk a páncéltörő puskákból és géppisztolyokból. A németek lefeküdtek, azután újra rohamra indultak. És ismét a szovjet harcosok szilárd ellenállásába ütköztek.

Az ellenségnek sikerült megkerülnie a szakaszt és elvágnia a zászlóaljtól. A gárdisták ebben a nehéz helyzetben sem riadtak meg, és nem vesztették el a fejüket: gyorsan körvédelmet hoztak létre, és fergeteges tűzzel fogadták az ellenséget.

Babin hadnagy szakasza a fasiszták három rohamát verte vissza, majd áttörte a bekerítést, hátulról csapott le az ellenségre, és visszavonulásra kényszerítette azt.

A harcosok hőstetteinek híre villámgyorsan bejárta az egységeket és alegységeket, fellelkesítve a személyi állományt. Ez főként a politikai munkások és kommunisták érdeme volt, akik állandóan terjesztették a katonatömegekben a párt gyújtó szavát, mozgósították őket az ellenség elleni hősies harcra.

November 7-én és 8-án a hadtest politikai osztályának tisztjei, élükön Orlov ezredessel, a politikai osztály vezetőjével, úgyszintén a különböző egységek politikai osztályainak és törzseinek tisztjei állandóan az ezredeknél és zászlóaljaknál tartózkodtak, közvetlenül az első vonalban. A harcok szünetében ismertették a személyi állománnyal a főparancsnok parancsát, előadásokat tartottak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, és lelkesítették a harcosokat a harcfeladatok példás végrehajtására.

Az októberi ünnep napjaiban folytatott pártpolitikai munka méginkább emelte a harci szellemet az egységeknél. Az ezt követő harcok során a személyi állomány sok esetben szolgáltatta a hősiesség, a haza iránti határtalan odaadás példáit.

Mélyen emlékezetembe vésődtek a november 10-én vívott harcok. Ezen a napon kora reggel elindultam Ócsáról — ahol a hadtesttörzs tartózkodott — a 99. lövészhadosztály parancsnoki harcállláspontjára. Szarajev vezérőrnagyot nem találtam a parancsnokságon. A figyelőpontján tartózkodott.

A hadosztály törzsfőnöke, Polovik Georgij Sztyepanovics, részletes jelentést tett a helyzetről és arról, milyen utasításokat adott a felderítés folytatására. Ezt követően a hadosztály felderítőszolgálat vezetőjével kimentünk a figyelőpontra. A németek módszeresen lőtték állásainkat. A lövedékek felettünk húztak el, és hátul, a tüzérségi állásaink körzetében robbantak.

Alexander Andrejevics Szarajev kissé csodálkozott megjelenésemen, majd meghívott reggelire.

Bár nem volt étvágyam, de visszautasítani a meghívást nem lehetett. Gyors reggeli után távcsővel kezdtük figyelni a 197. lövészezred peremsávját.

— A németek megint sántikálnak valamiben — jegyezte meg a hadosztályparancsnok. Biztosan ismét rohamozni fognak bennünket. Így megy ez minden nap.

Egy óra múltán az ellenség erős tüzérségi és aknavetőtüzet zúdított Gyál körzetére, melyet a 197. lövészezred védett.

Ilyen esetben kedvezőtlenül hatott volna, ha távozom az első vonalból, ezért a hadosztályparancsnok figyelőpontján maradtam.

Félórás tüzérségi előkészítés után a németek támadásba lendültek. Az ezredparancsnok hamarosan jelentette, hogy az ellenség zászlóaljnyi gyalogsága, öt harckocsi és négy páncélozott csapatszállító jármű támogatásával, rohamot indított a 122-es magaslatról a gyálpusztai állomás ellen. Ezzel egy időben Andrássy-telep déli széléről is rohamra indult egy német gyalogzászlóalj négy harckocsival és négy páncélozott csapatszállító járművel.

Elkezdődött az egyenlőtlen küzdelem. A 197. lövészezred az utóbbi napokban az ellenség jó néhány nagyerejű rohamát verte vissza, közben ellenlökéseket is hajtott végre, hogy visszafoglalja elvesztett állásait. A váltakozó sikerű harcok lehetetlenné tették a védelem tartós megerősítését. Ezenkívül az ezred élőerőkben is érzékeny veszteségeket szenvedett. Nem rendelkezett elegendő páncélelhárító eszközzel sem. Ennek ellenére a 197. lövészezred alegységei kitartóan álltak az ellenség rohamait.

A gyálpusztai állomásért vívott harcban keményen verekedett a gyalogságunk. A harcosok gránátkötegekkel kúszva közelítették meg és robbantották fel az ellenség harckocsijait és páncélozott csapatszállító járműveit. Rövid idő alatt három „Tigris"-t és két páncélozott csapatszállító járművet pusztítottak el.

Gyalogságunkat a támadások visszaverésében rohamlövegeink támogatták. Az állomástól nem messze egyik rohamlövegünk bátran párbajra kelt egy „Tigris"-sel. Ügyes tüzéreink pontosan, telitalálattal szétlőtték az ellenséges harckocsi tornyát. Ekkor a „Tigris" a rohamlöveg felé tört, hogy széttapossa. Már-már rázúdult, amikor egy másik rohamlövegünk oldalba kapta a „Tigris"-t és közvetlen közelről átlőve az oldalpáncélját, felgyújtotta azt.

Déltájban a németek növelték a nyomást. Pestszentimre irányából egy zászlóalj gyalogságot és öt harckocsit vetettek be a 126-os magaslat ellen. A túlerő nyomása alatt az ezred kezdett visszahúzódni.

Szarajev tábornok utasította az ezredparancsnokot, hogy állítsa meg az ellenség támadását. Ám a parancs végrehajtásához sem megfelelő erők, sem eszközök nem álltak az ezredparancsnok rendelkezésére.

Nagynehezen telefonösszeköttetést kaptam a hadtestparancsnokkal,

aki a 68. gárda-lövészhadosztálynál tartózkodott, és jelentést tettem neki a 99. lövészhadosztály balszárnyán kialakult helyzetről.

Grigorovics tábornok végighallgatott, és ezeket mondotta:

— Közölje Szarajev tábornokkal, hogy a baloldali szomszéd semmiben sem lehet a segítségére (a 68. gárda-lövészhadosztályról van szó). Jobbszárnyon elhelyezkedő ezredét éppen most rohamozzák a németek hatalmas erővel, és az alegységek egy része visszahúzódik a gyálpusztai állomás nyugati szélétől a körcsatorna déli partjára. Tegyenek meg mindent, hogy az ellenséget megállítsák.

Az utasítást közöltem Szarajev tábornokkal.

Rövid tanácskozás után úgy döntöttünk, hogy harcba vetjük a 206. lövészezred egyik zászlóalját, amely a második lépcsőben volt. A zászlóalj gyorsan előrehúzódott és beásta magát a körcsatorna mentén. A hitleristák támadását megállítottuk. További kísérleteik, hogy a csatornán átjussanak, sikertelenek maradtak.

Este tértem vissza a törzsbe. Grigorovics tábornok is éppen akkor jött meg a 68. gárdahadosztálytól. Sokáig tanácskoztunk a térkép fölött, elemeztük a hadtest egységeinél kialakult helyzetet.

— A mai harcok — mondotta Mihail Frolovics — sokba kerültek a fasisztáknak. Jelentős veszteségeket szenvedtek, a közeli napokban aligha lesznek képesek megismételni a támadásaikat.

A parancsnok feltevése beigazolódott. Az elkövetkező néhány nap alatt az ellenség semmi komolyabbat nem kezdeményezett, csupán időszakonként nyitott tüzérségi és aknavetőtüzet, és kisebb csoportokkal felderítést hajtott végre.

*

November 16-án parancs érkezett a hadseregtörzstől. A hadseregparancsnok utasítása szerint a hadtest jobbszárnyának el kell foglalnia Vecsést, és november 17-én estére ki kell jutnia Rákoskeresztúr—Andrássy-telep vonalába. A 316. lövészhadosztály készüljön fel a csepeli Duna-ágon való átkelésre.

A parancsot azonnal közöltük a hadosztályparancsnokkal. Grigorovics tábornok gondba merült. Ő, aki mindig megőrizte nyugalmát, most idegesnek látszott.

Pár perc múltán magához kérte a politikai osztály vezetőjét, Orlov ezredest, Matis ezredes tüzérparancsnokot és annak törzsfőnökét, Gladkov ezredest, Perelsteint, a hadtest műszaki szolgálat főnökét és a törzs néhány más tisztjét. Elkezdődött a hadtest jobbszárnya támadásának előkészítése.

Azzal mindenki tisztában volt, hogy az adott körülmények között támadni nehéz, rendkívül nehéz lesz. De a parancs az parancs! Azt végre kell hajtani maradéktalanul, szívósan, kezdeményezően, bármely helyzetben és minden körülmények között. Erre neveltek bennünket katonai szolgálatunk első napjától. Mi is ezt követeltük minden beosztottunktól. Ez az alapja a katonai fegyelemnek és záloga a győzelemnek. Mégis, miért nyugtalankodtunk mi, a háború nehéz éveiben oly sokat próbált főtisztek?

Hogy a kérdésre megfelelő választ adhassunk, ha csak röviden is, de meg kell vizsgálnunk a frontszakasz helyzetét, ahol a hadtestünk harcolt. Gondolatban visszatérünk 1944 novemberi napjaiba, Pest déli peremére.

A hadtest széles, 65 kilométer kiterjedésű arcvonalon tevékenykedett. Ezen belül a 99. lövészhadosztály 10 kilométer, a 68. gárda-

lövészhadosztály 15 kilométer szélességben védett, a 316. lövészhadosztály harcrendje pedig 40 kilométerre húzódott szét a csepeli Duna-ág keleti partja mentén (Taksonytól egészen Tassig). Ilyen körülmények között kellett megoldást találnunk: hogyan tudjuk biztosítani a fölényt az áttöréshez? Honnan vegyük az erőket és eszközöket?

A hadtest arcvonalá előtt az ellenség jelentős erői védtek: egy német páncélos hadosztály egységei, a 22. SS lovas hadosztály, az 1. magyar ejtőernyős ezred egy zászlóalja és más erők. Igaz, hogy az előző harcokban alaposan megtépáztuk őket, de még elegendő erejük volt támadásaink kivédésére.

Pest déli határán az ellenség már jó előre, még a csapataink felzárkózása előtt, erős védelmi vonalat épített ki, és műszakilag is alaposan megerősítette. Vecsés—Gyálpuszta vonalában védelmének peremvonala túlnyomórészt a keleti körcsatornára támaszkodott. A védelem rendszere a védelmi csomópontokat és megerősített védőkörleteket összekötő lövészárkok labirintusából állt. A lövészárkok előtt csaknem teljes szélességben drótakadályok és aknamezők húzódtak. Egyes helyeken a drótakadályok között magasfeszültségű árammal töltött vezetékek futottak.

A védelem tűzrendszere jól szervezett volt, és megfelelő mennyiségű hadianyaggal rendelkezett. A védelmi csomópontokat tüzérséggel, harckocsikkal, rohamlövegekkel és páncélozott csapatszállító járművekkel erősítették meg. A közeli vasútvonalak lehetővé tették a németek számára, hogy páncélvonatjaik megközelítsék állásainkat, és erős tüzet zúdítsanak rájuk. A sűrű úthálózat és a nagykiterjedésű települések közelsége a hitleristák számára lehetővé tette a tartalékokkal való gyors manőverezést.

Ahhoz, hogy ezt a védelmet áttörjük, mindenek előtt erős rohamcsoportok kellettek. Létrehozásukhoz azonban hiányoztak a szükséges mennyiségű műszaki eszközök és tűzfegyverek. A hadtestnek kevés támogató tüzérsége, aknavetője és rohamlövege volt. Harckocsikkal egyáltalán nem rendelkeztünk.

Emiatt nem tudtunk hatékony támogatást nyújtani a lövészegységeknek és a rohamcsoportoknak. Nem tudtuk szétzúzni az erős kő- és vasbeton-építményekben lapuló tűzfészkeket, a beásott, valamint az épületek között manőverező harckocsikat.

Emellett a lövész- és tüzéregységeknek nem volt elegendő lőszerkészletük. Különösen nagy hiány volt aknákban és tüzérségi lövedékekben. A 46. hadsereg hosszan elhúzódó utánpótlási vonalai nem tudták teljes mértékben biztosítani a hadianyag gyors szállítását.

Matis ezredes, tüzérparancsnok, azt javasolta a hadtestparancsnoknak, hogy a 99. lövészhadosztály kapja meg az aknavetőezredet, és támadását támogassa a 45. tüzérdandár is.

— Tüzérségi előkészítésre — jelentette — nincs elegendő lőszerünk. Mindössze ötperces, rajtaütésszerű tüzet nyithatunk az ellenség védelmének peremvonalára.

A hadtestparancsnok elhatározásra jutott és azonnal kiadta a következő rendelkezéseket: a 99. lövészhadosztály az aknavető ezreddel és a 45. tüzérdandár támogatásával november 16-án 22,00 órakor megkezdi a támadást és elfoglalja Vecsést. A feladat végrehajtása után megkapaszkodik Vecsés északi szélén, és felkészül a Juhállás irányából várható német ellenlökés visszaverésére. A 68. gárda-lövészhadosztály feladata: a 99. hadosztály támadásának indulásakor Gyálpuszta

állomás körzetében leköti az ellenséget és megakadályozza, hogy délnyugati irányban ellenlökést hajtson végre. A 316. hadosztály kezdje meg a felkészülést a csepeli Duna-ágon való átkelésre. A felkészülést november 17-én estig fejezze be.

A döntést rövid időn belül ismertettük a hadosztályparancsnokkal. A hadtestörzs tisztjei kimentek a hadosztályokhoz, hogy ellenőrizzék a parancs végrehajtását, és segítsék az egységek parancsnokait a harc megszervezésében.

A kilencvenkilencesek támadása megkésve kezdődött. November 17-én hajnali 3 órakor, ötperces tüzérségi előkészítés után, amellyel az ellenség peremvonalát verettük meg, az 1. és a 206. lövészezredek rohamra indultak. A hitleristák elkeseredett ellenállását leküzdve, birtokba vették az első és második lövészárkot. Reggel 8 órára az 1. ezred elérte Vecsés déli szélét, a 206. ezred Andrássy-telep déli szegélyét. Az erős tűzellenállás és többszöri ellenlökés miatt azonban további sikereket nem tudtunk elérni. Sőt, az 1. ezred visszaszorult megindulási állásaiba.

Ily módon a 99. lövészhadosztály a kapott feladatot nem tudta végrehajtani.

Még nehezebb helyzet alakult ki a 68. gárda-lövészhadosztály támadási sávjában. A hadosztály jobbszárnyának Gyálpuszta állomását kellett támadnia. Mivel azonban saját tüzérségén kívül semmiféle támogatást nem kapott és kevés lőszerrel rendelkezett, képtelen volt felszámolni az ellenség tűzfészkeit és szétzúzni műszaki zárait még annak peremvonalában is. Ebben a harcban a hadosztály nem ért el eredményt.

November 17-én este telefonhoz hívott a hadsereg törzsfőnöke, Birman tábornok. Részletes jelentést tettem a kialakult helyzetről. Éreztem, hogy elégedetlen a hadtest jobbszárnyának ténykedésével. Ugyanakkor közölte a hadseregparancsnoknak a kiszabott feladat végrehajtására vonatkozó parancsát. Tüzérségi támogatást kértem a hadtest számára.

— Semmit nem adunk — válaszolta Birman. — Támaszkodjanak a saját erőikre és eszközeikre.

Az elkövetkező néhány nap folyamán a 99. és a 68. lövészhadosztályok, erőiket átcsoportosítva, többször támadásba lendültek, de sikertelenül. Igaz viszont, hogy az ellenség jelentékeny erőit kötötték le és lehetetlenné tették számára, hogy más irányokba csapatokat dobjon át. Személyi állományunk férfiasan és bátran küzdött. A harcosok a szilárd helytállás és hősiesség tömeges példáját szolgáltatták.

Átkelés a Dunán

November 21-én a hadseregparancsnok utasítására a hadtest jobbszárnyának kötelékei (a 99. és 68. hadosztály) védelembe mentek át. Ugyanezen a napon 23.00 órakor a 316. lövészhadosztály tüzérségi támogatás nélkül, az ellenség számára váratlanul megkezdte az átkelést a csepeli Duna-ágon.

Az átkelés két, egymástól távol eső ponton indult meg. Egy óra múltán az előretolt különítmények hídfőállást foglaltak a szigeten és biztosították a hadosztály fő erőinek átkelését.

November 22-én estig a 316. lövészhadosztály a 37. lövészhadtest 108. gárda-lövészhadosztályával együttműködve, elfoglalta Csepel-sziget jelentős részét.

A harcok során az 1. magyar lovas hadosztály egységei csaknem teljesen megsemmisültek. Emiatt a hitleristák sürgősen átdobták a szigetre a „Feldhernhalle" páncélgránátos hadosztály egységeit. Heves harcok kezdődtek. A németek többször is ellenlökést indítottak. Csapataink azonban sorra visszaverték őket, sőt november 23—26-a között még kisebb előrehaladást is elértek és kedvezőbbé tették helyzetüket. Így alakítottuk ki Csepel-szigetén a dunai átkeléshez nélkülözhetetlen hídfőállást.

November 3-ig a hadtent kötelékei átcsoportosításokat hajtottak végre. A 99. lövészhadosztály átadta védelmi szakaszát a 10. gárda-lövészhadtestnek és menetelés után rejtve összpontosult a Szigetcséptől délre elterülő kisebb erdőkben és horhosokban. A hadosztály 1. ezrede megindulási vonalba fejlődött az átkeléshez, a szigetcsépi állomástól az Ercsihez keletre eső berek északkeleti széléig terjedő szakaszon. A 68. gárda-lövészhadosztály beásta magát a Gyáltól délre eső vasúti hídtól Taksonyig terjedő szakaszon. Fő erőit Taksony térségében vonta össze. A 316. lövészhadosztály két lövészezrede a támogatására kirendelt 12. páncéltörő tüzérdandárral, a 437. páncéltörő tüzérezreddel és két rohamlövegezreddel felváltotta a 108. lövészhadosztályt és védelembe ment át a Csepel-sziget teljes szélességében Szigetszentmiklós és a 104-es magaslat vonalában, arcvonalával északnak fordulva. Az 1077. lövészezred a hadosztály második lépcsőjében helyezkedett el Tököltől délre és megkezdte az előkészületeket a dunai átkeléshez.

A Csepel-szigeten várható volt, hogy az ellenség megkísérli páncélos erőkkel a 316. lövészhadosztály védelmének áttörését és megpróbál a Dunán átkelő egységeink hátába kerülni.

Ennek meghiúsítására ebben a térségben mélyen tagolt és páncélelhárító eszközökkel jól megerősített védelmet alakítottunk ki. A hadtestparancsnok utasítására a 12. páncéltörő tüzérdandár és a 437. páncéltörő tüzérezred összes tűzfegyvereit a gyalogság harcrendjében állítottuk fel, közvetlen irányzású tüzelésre. Páncélelhárító tartalékot is képeztünk, amelyet a szükséghez mérten gyorsan előredobhattunk a leginkább veszélyeztetett szakaszokra.

A hadtest, jobbszárnyán szilárd védelmet kialakítva, hozzákezdett a dunai átkelés előkészítéséhez.

A hadtest egységei számára kijelölt átkelési szakasz (Érd—Ercsi) nagyon nehéz volt. Ezen a részen a Duna szélessége körülbelül 600 m. December elején a vízállás a szokásosnál sokkal magasabb volt. A sziklás, fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt jobb part 40—60 m-rel magasabb a bal partnál. Így az ellenségnek lehetősége nyílt, hogy megfigyelés alatt tartsa állásainkat Csepel-szigetén. Emiatt az átkelés összes előkészületeit kizárólag az éjszakai órákban voltunk kénytelenek folytatni.

Csapataink számára legfőbb ugródeszkaként a jobb partra való átlendüléshez a sziget nyugati részén húzódó gát szolgált.

Utászaink három napon át szorgos álcázással Tököl és Szigetújfalu között kilenc átjárót készítettek a gát oldalában (ennyi átkelőhelyet terveztünk) és előkészítették az átjárókhoz vezető útvonalakat. Az átjárókat tökéletesen álcázták.

A gát keleti oldalán és a közeli bokros terepszakaszon az utász- és pontonosalegységek az átkelési eszközök számára két körletet rendeztek be.

Az egyiket a 99. lövészhadosztálynak, a másikat az 1077. lövészezrednek.

A hadtestparancsnok, természetesen, bizonyos kockázatot vállalt, amikor a legfontosabb eszközöket a gát tövében és a környező terepen vonta össze. A gát jól látható volt az ellenség számára és kitűnő tájékozódási pontként szolgált neki. De a szigeten ennél jobb hely nem akadt.

A nehézségekkel sikeresen megbirkóztunk. Az ellenségnek nem sikerült felfednie elgondolásainkat. Ez a tény ismételten tanúsítja, hogy a jó álcázásnak milyen óriási szerepe van a győzelem kivívásában.

A felkészülés minden nehézsége a műszaki, utász- és pontonosegységekre hárult. Ezeknek egész személyi állománya rengeteget dolgozott, hogy a folyó partját és az átkelési eszközöket éjszakai munkával előkészítsék az átkelésre.

De azért mindenkinek jutott munka. A felderítők éjjel-nappal megfigyelés alatt tartották a jobb parton elhelyezkedő ellenséget. Felfedték az ellenség védelmi rendszerét, a tűzfészkeket és a különösen megerősített védelmi támpontokat.

A hadtesttörzs kidolgozta az átkelés tervét, szétosztotta a rendelkezésre álló hadianyagot és átkelési eszközöket, meghatározta az átkelés rendjét.

A tüzérségi törzs elkészítette az átkelés tüzérségi támogatásának tervét és a tüzérség átszállításának rendjét a Duna jobb partjára.

A tüzérségi támadásra két változat készült. Arra az esetre, ha az ellenség felfedi egységeinket még a kikötés előtt és erős tűzellenállást tanúsít, akkor a terv szerint tüzérségünk nagy erejű tűzelőkészítést alkalmaz a peremvonalon és a védelem mélységében, előre meghatározott szakaszon. Amennyiben az ellenség nem veszi észre az átkelés megkezdését, arra az esetre a gyalogság támogatására tüzérségi mozgó össztűz alkalmazását vettük tervbe.

Még ezekben a feszültségtől terhes napokban is szakadatlanul folyt a személyi állomány kiképzése.

A hadtestparancsnok az ezred- és zászlóaljparancsnokok részére foglalkozást tartott: „A lövészezred támadása vízi akadály leküzdésével" témából. A csepeli Duna-ágon Szigetcséptől északra, a Duna jobb partjához hasonló terepszakaszon éjszakánként gyakorlatokat folytattak az egységek. Ezeken a személyi állomány a folyamátkelést és a támadó harctevékenységet gyakorolta. A törzs tisztjei hathatós segítséget nyújtottak a csapatparancsnokoknak ezek lefolytatásához.

Az átkelés megkezdésének pontos idejét szigorú titokként kezeltük. Az átkelésre vonatkozó mindenféle telefonbeszélgetést megtiltottunk. Az ezzel kapcsolatos utasításokat csak szóban lehetett kiadni és ugyanakkor külön feljegyeztük, hogy ki és mikor kapta az utasítást.

A csapatok jobb vezetésének biztosítására november 30-án este a hadtestparancsnokság áttelepült Szigetcsép északi részébe. A Duna-parton, a gátban, figyelőpontot rendeztek be a hadtestparancsnok számára. Innen szemmel lehetett tartani az egész jobb partot, egészen a magaslatok tetejéig.

*

December elsején a hadtestparancsnok a törzsfőnök, a tüzérparancsnok és a hadtest műszaki szolgálat főnöke kíséretében ellenőrizte a 99. lövészhadosztály egységeinek felkészültségét az átkeléshez. December 2-án kora hajnalban ugyanilyen ellenőrzést folytattunk az 1077. lövészezrednél és a 316. lövészhadosztálynál. A hadtestparancsnok különös

gondot fordított az átkeléshez szükséges műszaki anyagok állapotára és arra, hogy ezeket az eszközöket helyesen osztották-e el az első lépcsőben átkelő egységek között.

A hadtestparancsnok hosszasan elidőzött az 1077. lövészezred első zászlóaljánál. És ez nem volt véletlen. Ez az alegység az első lépcsőben kel át a Dunán. A 99. lövészhadosztály két zászlóaljával együtt foglalják el a partszegélyt, annak uralgó magaslatait, ily módon biztosítva a hadtest fő erőinek átkelését.

Itt ért bennünket a zászlóaljtörzs küldönce, aki jelentette Grigorovics vezérőrnagynak a hadtesttörzs üzenetét: a hadseregparancsnok hamarosan Lajosháza körzetébe érkezik.

Elbúcsúztunk a katonáktól és tisztektől s gyorsan visszatértünk parancsnoki harcállláspontunkra.

Slemin altábornaggyal a csepeli Duna-ág partján, a hídnál találkoztunk. A hadseregparancsnok utasítást adott, hogy vezessük el a hadtestparancsnok figyelőpontjára. Grigorovics tábornok megjegyezte, hogy ilyen napszakban veszélyes kimenni a figyelőpontra, mivel az ellenség jól belátja az egész terepet.

— Grigorovics elvtárs, ne nyugtalankodjék! Mindezt jól tudom, mégis ki kell mennünk a figyelőpontra — jelentette ki Slemin.

Mindannyian kocsiba szálltunk és elindultunk a gáthoz. A gáttól másfél kilométernyire egy bokros helyen kiszálltunk és gyalog mentünk tovább.

Slemin altábornagy azonnal afelől kezdett érdeklődni, hol vannak kijelölve a deszant- és kompátkelőhelyek, hogy áll a személyi állomány és a műszaki eszközök előkészítése az átkeléshez. A hadtest tüzérparancsnokától részletes jelentést kért a tüzérségi előkészítés tervéről.

Miután a hadtesttörzs és az egységek által végzett munkáról a beszámolót végighallgatta, a hadseregparancsnok távcsövön figyelmesen szemrevételezte a Duna nyugati partját. Azután utasítást adott, hogy Ercsi községet hagyjuk ki a hadtest támadási sávjából.

Másnap reggel Grigorovics tábornok utasította a 99. hadosztály parancsnokát: derítsék fel, aknásítva van-e a jobb part, mindjárt a víz szélétől kezdve?

— Csak óvatosan csinálják, hogy az ellenség fel ne fedezze. Harcba semmi esetre se bocsátkozzanak — hangzott a hadtestparancsnok figyelmeztetése.

A feladatra három harcost jelöltek ki a hadosztály műszaki zászlóaljának felderítő szakaszából. A csoportot Zsurilo Iván Antonovics őrmester vezette. December 3-án csaknem egész napon át tanulmányozták a műszaki felderítők a folyó túlsó partját, az ellenséges tűzfészkek elhelyezését. Késő este a három bátor egyén — Zsurilo őrmester, Fegyin és Kravcov vöröskatona — óvatosan vízre bocsátotta a kis halászladikot és csendesen nekivágott az útnak. A Duna felett terjengő sűrű köd elrejtette a felderítőket.

Csendben, óvatosan haladtak, felváltva kezelték az evezőket. És íme — a jobb part. Megállították a csónakot, a parton hasalva, hallgatózva figyeltek a német állások irányába.

Csend körös-körül. Nem hallani a hitleristák mozgolódását sem. Lehet, hogy alszanak, mit sem sejtve. A felderítők körültapogatták a talajt. Nincs semmi, továbbkúsztak. Aknákat ott sem találtak. Kúsztak egészen a bokrokig. Ott sem fedeztek fel semmit. Tehát a part nincs aknásítva. Csónakba szálltak és elindultak visszafelé. A parton a sza-

kaszparancsnok, Gyacsenkó hadnagy és Jakovenkó őrnagy zászlóalj-parancsnok várták a felderítőket. Alig kötött ki a csónak, a harcosok máris parancsnokaik erős karjaiban találták magukat.

— A feladatot végrehajtottuk — jelentette Zsurilo őrmester — aknákat a parton nem találtunk.

Amikor a hadtestparancsnok az erről szóló jelentést megkapta, megdicsérte a műszaki felderítőket és kijelentette:

— Tehát a németek úgy hiszik, hogy ezen a szakaszon nem kíséreljük meg a partraszállást. Annál jobb nekünk...

*

Ezekben a napokban az egységeknél és alegységeknél széles körű pártpolitikai munka folyt. A parancsnokok és politikai tisztek, a párt- és Komszomol-szervezetek aktivistái ismertették a személyi állománnyal a harci feladatot, mozgósították a harcosokat a bátor és katonás cselekvésre a folyón való átkelés során. Orlov ezredes, a hadtest politikai osztály vezetője és munkatársai szinte minden idejüket a csapatoknál töltötték. Segítettek az egységek politikai tisztjeinek a foglalkozások megszervezésében, tanácsokkal látták el őket, hogyan szervezzék a párt-politikai munkát az átkelés során és a hídfő kialakításáért vívott harcokban.

Jó munkát végzett a 316. lövészhadosztály politikai osztálya. Az osztályvezető, Svédov Pjotr Rogyionovics ezredes és munkatársai eljutottak az 1077. lövészezred minden alegységéhez. Elbeszélgettek a katonákkal és lelkesítették őket a harci feladatok bátor végrehajtására.

Két órával az átkelés kezdete előtt az alegységeknél rövid gyűléseket, párt- és Komszomol-értekezleteket tartottak. Ide kívánkozik a 316. lövészhadosztály politikai osztály parancsnokának a hadtest politikai osztályhoz küldött jelentése ezekről a gyűlésekről:

„Két órával az »Átkelést megkezdeni« jelzés előtt a politikai tisztek, párt- és Komszomol-aktivisták a rövid gyűléseken és értekezleteken felolvasták és megmagyarázták a harcosoknak a front Haditanácsának felhívását a katonákhoz, tisztekhez és tábornokokhoz. Ez még inkább fokozta minden egyes katona harci vágyát... Amikor a személyi állománnyal ismertették a felhívást és vele együtt a harcfeladatot, akkor nemcsak az átkelést elsőként végrehajtó, Vörös Zászló-renddel kitüntetett 1077. lövészezred tisztjei és katonái, hanem az átkelésben részt nem vevő más egységek harcosai is tömegesen jelentkeztek parancsnokaiknál és kérték, hogy helyezzék át őket az 1077-esekhez, hogy elsőként kelhessenek át a Dunán."

Rjabov Alexej Jemeljanovics főhadnagy, a híradó század parancsnoka felszólalásában a következőket mondotta: „A magam és egész századom nevében biztosíthatom a parancsnokságot, hogy készek vagyunk bármely harcfeladat végrehajtására. Nyomatékosan kérem a zászlóalj-parancsnokot, hogy legalább egy szakaszunkat és vele együtt engem jelöljön ki, hogy elsőként kelhessünk át a Dunán."

Mozsenko százados, az 1. lövészzászlóalj parancsnoka, felszólalásában kijelentette: „Ígéretet teszek pártunk Központi Bizottságának, a front Haditanácsának, hogy nem fogunk ismerni fáradságot, míg a győzelem zászlaját ki nem tűzzük Berlinben... Előttünk most komoly akadály áll — a Duna. Katonáimmal együtt elsőként indulok leküzdésére és ... le is küzdöm minden bizonnyal, mint ahogy leküzdöttem

az összes eddigieket is, amelyekhez a németek oly nagy reményeket fűztek."

A szovjet harcosokat egy törekvés vezette — mielőbb szétzúzni a hitleristákat, felszabadítani Budapestet és közelebb hozni a győzelem várva várt napját.

*

Sötét, ködös éj borul a Dunára. 1944. december negyedikének éjszakája. Mindannyian türelmetlenül várjuk az átkelés kezdetét. Grigorovics vezérőrnagy a telefonnál ül. A telefon mellett az asztalon térkép és egy tányérsapka. A tábornokon gimnasztyorka, derékszíja feszesre húzva. Szinte úgy tűnik, hogy azonnal kiugrik a fedezékből és elszáguld „willis"-évél.

Felberreg a telefon. A tábornok a kagylóért nyúl. Perelstein alezredes tesz jelentést: minden pontosan, tervszerűen halad.

Néhány perc múlva Dasuk alezredes jelentkezik a figyelőpontról: a jobb parton minden csendes. Ez azt mutatja, hogy az ellenség nem gyanít semmit.

Kilépünk a fedezékből a szabad levegőre. A Dunáról hűvösség árad. Csepel északi peremén és a szigettől keletre időnként ellenséges rakéták repülnek a magasba, tüzérségi torkolattüzek villognak. Ott az ellenség érezhetően nyugtalankodik. A 68. gárda-lövészhadosztály, jobb oldali szomszédjával együttműködve, egész nap támadott, hogy lekösse az ellenség erőit és elvonja őket a Duna-partjától. Úgy látszik, a németek félnek, hogy csapataink ismét lecsapnak rájuk Pesten. Rakétákkal világítják meg peremsávjukat.

A Duna jobb partján, az Érd—Ercsi szakaszon, csend és nyugalom van. De ez teljesen érthető. Az ellenséget itt fedezi a széles és mély folyam. A partot jól megerősítette. A part menti magaslatokat, a falvakat és tanyákat erős védelmi gócokká alakította át. Az egyes szakaszokon drótakadályokat állított és aknamezőket telepített.

Az átkelésre kijelölt egységeknél feszült, harc előtti hangulat uralkodik. Az 1077., az 1. és a 206. lövészezred első zászlóaljainak katonái közvetlenül a gát mögött, az átkelési eszközök mellett állnak. A szállítóutászok evezőkkel a kézben a csónakoknál és tutajoknál sorakoznak.

A század- és szakaszparancsnokok ellenőrzik az első szállítmányok létszámát, kiadják a végső utasításokat. Minden harcos és tiszt még egyszer megvizsgálja fegyverét, felszerelését. Mindezt pontosan hajtják végre, olyan katonai gyakorlattal, amely csak a sokat próbált és a győzelemben bízó harcosok sajátja.

A katonák egyetlen gondolatnak élnek: mielőbb átjutni a túlsó partra. Ezért izgulnak az átkelőhelyeken az ősi folyam, a Duna csendes folyását hallgatva. Izgatottak vagyunk mi is, a parancsnoki harcállásponton. Grigorovics tábornok időnként az órájára néz. Lassan haladnak a mutatók. Pedig mennyire szeretnénk, hogy gyorsabban menjenek. Ki nem ismeri a csata előtt ezt az érzést?!

23 óra!

Elhangzik az „Átkelést megkezdeni!" parancs. A harcosok megragadják a csónakokat, kompokat és sietve indulnak a folyóhoz. Villámgyorsan távolodnak a parttól, a sötétség elnyeli őket: sietnek a jobb part felé, amíg az ellenség nem veszi észre őket.

És hirtelen a ködös partról rakéták röppennek az ég felé, belehasítva az éji sötétbe. És már kattognak az ellenséges géppuskák, feldörögnek

az ágyúk. Az ellenség felfedezte a deszantot. De későn. A jobb parton hatalmas erővel zúg a harcosok „hurrá" kiáltása. Az elsőként partra jutott gyalogság bátran rohamra lendül.

Felkattogott Kravcsenko harcos géppuskája, fedezte az egymás után érkező csónakok kikötését. Azonnal bekapcsolódott a tüzelésbe a többi géppuska is. Tüzérségünk is működésbe lépett. Megsemmisítő tüzet zúdított az ellenségre.

Az ellenség part menti árkát bevettük. A tüzérségi és géppuskatűz fedezete alatt az alegységek rohamra indultak a magas partok ellen.

A katonák nehezen kapaszkodtak felfelé a sűrű bokrokkal benőtt meredeken. A tüskés bokrok tépték ruháikat, véresre karcolták kezüket. Körös-körül gránátok és lövedékek repeszei süvítettek. De a szovjet harcosok lépésről lépésre törtek előre. Kötéllel és derékszíjakkal vontatták a géppuskákat, a páncéltörő puskákat és az aknavetőket. Voltak, akik megcsúsztak, visszaestek a mélybe, de azután újra kapaszkodni kezdtek felfelé.

Nehéz volt, nagyon nehéz.

*

A magaslat tetejét elsőként az 1077. lövészezred 1. százada érte el. Lendületes rohammal birtokba vette az ellenség lövészárkának egy szakaszát és szilárdan megvetette benne a lábát. Kisvártatva a hitleristák két gyalogos századának három harckocsi támogatásával indított ellenlökése érte. Ebben a súlyos percben a századparancsnok, Makárov főhadnagy lelkesítő szavakkal fordult katonáihoz, akik feleletül megsemmisítő tüzet zúdítottak a rohamozó ellenségre.

Azután bátran rohamra indultak. Legelől Makárov főhadnagy, akinek személyes példaadása magával ragadta harcosait. Az ellenség meghátrált.

Az első századdal vállvetve, a második is makacsul tört előre. Különösen kitüntette magát az első lövészszakasz. A magaslat gerincét leküzdve, gyorsan behatolt az ellenség árkába. Ebben a pillanatban elesett a szakaszparancsnok. Mozsenko törzsőrmester (feltehetően az 1. zászlóalj parancsnokának öccse) átvette a parancsnokságot és mesterien vezette szakaszát a harcban. Az alegység visszaverte az ellenség jó néhány ellenlökését és szilárdan tartotta az elfoglalt árkokat.

Az első zászlóalj nyomában, de már az ellenség erős tüzében átkelt az 1077. lövészezred két másik zászlóalja is. Gyors ütemben leküzdötték a part magas szegélyét és előretörtek, kiszélesítve a hídfőállást. Az ezred birtokba vette az uralgó magaslatokat és megakadályozta az ellenséget, hogy ebben a körzetben megfigyelő tevékenységet folytasson és célzott tüzérségi és gyalogsági tűzzel verethesse az átkelőhelyeket.

Itt teljes mértékben megmutatkozott Orehov őrnagy, ezredparancsnok fejlett szervezőképessége, aki állandóan a legfontosabb szakaszokon tartózkodott, helyes döntéseket hozott és szigorúan megkövetelte azok végrehajtását.

Másként alakult a helyzet a 99. lövészhadosztály 1. ezredénél. Az ezred első zászlóalja, amely Ercsitől északra hajtotta végre az erőszakos átkelést, gyorsan elfoglalta a partot szegélyező magaslatot és sikeresen behatolt az ellenség védelmébe. De a zászlóaljparancsnok elmulasztotta fedezni magát Ercsi irányából.

Ezt használták ki a hitleristák. Elfoglalták a part mentén húzódó első árkot. Amikor az ezred második lépcsője megkezdte az átkelést,

a németek erős tüzet zúdítottak rá. A súlyos harchelyzetben az ezredparancsnok, Andrijevszkij őrnagy, elvesztette az alegységek fölött az irányítást. Mindez ahhoz vezetett, hogy a második csoport súlyos veszteségeket szenvedve az ellenség tüzétől, kénytelen volt visszafordulni. Természetesen a hadtestparancsnokság is felelős volt a kialakult helyzetért. Nem romboltuk szét tüzérségünkkel a németek támpontját Ercsi északi szélén, abban bízva, hogy elvégzi ezt bal oldali szomszédunk (a 37. lövészhadtest), mivel Ercsi az ő támadási sávjába esett. Ehhez járult, hogy a hadtesttörzs nem tartalékolt megfelelő erőket és eszközöket a balszárny biztosítására az ellenség várható ellenlökései ellen.

Abból a célból, hogy a helyzetet megmentse, a 99. lövészhadosztály parancsnoka, Szarájev tábornok, kénytelen volt a 206. lövészezred egyik zászlóaljját Ercsitől jóval északabbra átküldeni a Dunán. A zászlóalj sikeresen átkelt a folyón és biztosította az ezred fő erőinek átkelését.

December 5-én hajnalra az 1077., az 1. és a 206. lövészezred (utóbbi egy zászlóalj híján) a velük átkelt ezredközvetlen tüzérséggel, a Duna jobb partján egy 4 km széles, 2 km mélységű hídfőállást alakítottak ki.

A foglyok vallomása szerint a németek nem számítottak arra, hogy az Ercsitől északra eső folyamszakaszon kíséreljük meg az átkelést. Ebben a körzetben a partot csaknem teljesen megközelíthetetlennek tartották.

*

Az elsőnek átdobott zászlóaljak alighogy megkezdték a partszegély rohamozását, máris készen állt a telefon-összeköttetés közöttük és a hadosztályok törzse, valamint a hadtesttörzs között.

A híradók Rjabov főhadnagy és Bojarencev törzsőrmester irányításával nagyszerűen dolgoztak. Az elsők között kelve át a Dunán, 40 perc alatt lefektették a vezetéket a folyó fenekén és a harc első percétől kezdve biztosították a jobb parton küzdő egységek vezetését. A nap folyamán a tüzérségi és aknavető tűz, meg a bombázások következtében több esetben megrongálódott a vezeték. Bojarencev törzsőrmester raja villámgyorsan kijavította a sérüléseket. A bátor híradók az erős ellenséges tűzben mindvégig biztosították a csapatok szünet nélküli irányítását. A törzsőrmester állandóan a legnehezebb és legveszélyesebb szakaszokon tartózkodott.

A dunai átkelés során tanúsított bátor és hősies magatartásáért, a hadtesttörzs és a jobb parton harcoló csapatok közötti összeköttetés biztosításáért Vlagyimir Szergejevics Bojarencev törzsőrmesternek a Szovjetunió Hőse címet adományozták. Bojarencev rajának példája lelkesítően hatott a hadtest híradó zászlóaljának többi harcosára is.

A magyar lakosságtól szereztünk tudomást arról, hogy a németeknek valamiféle kábelük vezet át a Dunán.

Itt meg kell említeni, hogy Magyarország munkás népe meleg szeretettel fogadta a szovjet hadsereget, mint felszabadítókat üdvözölte katonáinkat és mindenben segítettek bennünket, amiben csak tudtak. Szigetcsép lakosai nagy szolgálatot tettek nekünk, amikor felhívták figyelmünket a német kábelre és ezért nagyon hálásak voltunk.

Gotovcsenkó alezredes feladatul kapta, hogy derítsék fel a vízalatti vezetéket. A híradó zászlóalj harcosai becsülettel végrehajtották ezt a feladatot.

A decemberi fagyos vízben felkutatták a Duna fenekén lefektetett, négy vonalból álló kábelt és összeköttetést létesítettek Csepel-sziget és

a jobb part között nemcsak a hadtestparancsnokság, hanem a 46. hadsereg hadműveleti csoportja számára is.

A hídfőállásban harcoló gyalogosok és tüzérek, aknavetősök és híradók katonás szűkszavúsággal mondtak köszönetet az utászoknak és pontonosoknak, akik teljes mértékben rászolgáltak erre az elismerésre. Éjjel-nappal fáradhatatlanul dolgoztak. Ladikokban, pontonokon, motoros bárkákon és kompokon, az ellenséges tűzben, bombatámadások közepette szállították át a csapatokat, lőszert, hadianyagot és élelmiszert.

A 99. lövészhadosztály műszaki zászlóaljának felderítő szakasza az 1. ezred első zászlóaljával kelt át. A Dunán átérve, a műszaki felderítők azonnal az ellenséges árkokra vetették magukat. Kézigránátokkal, géppisztolytűzzel csaptak le és gyorsan birtokba vették az árkot. A vakmerő műszakiak késlekedés nélkül felderítették és megtisztították az aknáktól a part menti bevágásokat, amelyekben a páncéltörő tüzérség gyorsan tüzelőállásokat foglalt és támogatta a gyalogságot a hitleristákkal vívott harcban.

A műszakiak Gyacsenko hadnagy vezetésével továbbra is a támadó zászlóalj előtt jártak. A felderítés során birtokba vettek egy kastélyt és egy éjszakán át tartották. A német túlerő négy rohamát verték vissza. Ezekben a harcokban különösen Zsurilo törzsőrmester és Fegyin harcos tűnt ki. Az átkelés során, a jobb part felderítésében és a hídfőállásért vívott harcban tanúsított bátor és hősies helytállásukért mindkettőjüket a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

December 5-én a németek legközelebbi tartalékaik bedobásával többször is megkísérelték jobb parti hídfőállásunk felszámolását. A nap folyamán hadtestünk egységei az ellenség hét elkeseredett rohamát verték vissza.

Ugyanakkor a bal parton, Csepel-szigeten és Dunaharaszti körzetében a németek még a jobb partiaknál is erőteljesebb ellenlökéseket hajtottak végre.

Ezekkel az oldalcsapásokkal igyekeztek bénítani csapataink további kibontakozását a hídfőállásban és megakadályozni az egységek további átkelését.

Az ellenség ellenlökéseinek visszaverésében a Csepel-szigeten jelentős szerepe volt páncéltörő tüzérségünknek. Mesterlövészeink is nagyon aktívan dolgoztak.

Csepelen az ellenség minden rohamát visszavertük. A németek nagy veszteségeket szenvedtek.

A hitleristák mindenáron meg akarták semmisíteni dunai átkelőhelyeinket. Tüzérségükkel állandóan verették és a levegőből is bombázták azokat. Éppen ezért nappal szüneteltettük a személyi állomány átszállítását.

Az ellenség olyan ravasz módszert is alkalmazott, hogy úszó aknákat indított el a folyón lefelé. Utászaink azonban gyorsan rájöttek erre a trükkre, őrségeket szerveztek az átkelőhelyektől feljebb eső folyószakaszon és szétlőtték vagy pedig speciális hálóval kihalászták az ellenség aknáit.

A december 6-ra virradó éjszaka a 99. lövészhadosztály a támogatására kirendelt tüzérséggel együtt teljes egészében átkelt a Dunán.

December 6-án reggel a 99. hadosztály az 1077. lövészezreddel és a 316. lövészhadosztállyal együtt megkezdte a harcot a hídfő kiszélesítéséért. A harcok december 7-én is egész nap folytak. Három napig tartó harcok árán a hadtest egységei szélességben 11 km-re, mélységben 7 km-re fejlesztették ki a hídfőt.

A hadtestparancsnok és a törzs hadműveleti csoportja december 7-én délután átkelt a Dunán és a parthoz közel egy kisebb téglagyárban helyezkedett el. Innen sokkal jobban biztosíthattuk a hídfőben harcoló csapatok vezetését. Elég szűkösen voltunk, de ahogy a közmondás tartja — sok jó ember elfér együtt. A kényelemmel nem sokat törődtünk — nem olyan időket éltünk akkor.

Este Grigorovics tábornok a figyelőponton tartózkodott, amely a parttól nem messze egy magaslaton volt berendezve. A csapatok támadásra készültek mind Csepel-szigeten, mind a hídfőben. A hadtestparancsnok közvetlenül a terepen akart tisztázni néhány részletkérdést Szarájev tábornok, hadosztályparancsnokkal.

A híradófőnökkel, Zorin alezredessel mi is a figyelőpontra indultunk. Csendes este volt. A csillagok magasan villogtak az égen. Fényük visszatükröződött a Duna sötét vizében. A híradók fedezékéből muzsika szólt, Valahonnan egy adó a „Duna hullámai" keringőt sugározta.

— Vigadnak a beosztottjai. — mondtam kissé szemrehányóan Zorinnak.

— Hadd viduljanak egy kicsit. Igazán megszolgálták, nagyon fáradságos napjuk volt ma. És holnap is, alighogy pirkad, már kezdik a vezetékek szerelését — válaszolta Fjodor Andrejevics.

A fedezékből lágyan áradtak a közkedvelt keringő hangjai és a közelben halkan csobbantak az igazi Duna hullámai. Messze elöl, a sziklás partgerincen túl, most is zajlott a harc. Az ágyúdörgés elnyomta a rádió hangját. A keringő dallamai hol elvesztek, hol újult erővel szárnyaltak ismét.

Álldogáltunk, hallgatóztunk egy kis ideig, majd mentünk tovább. Már a partszegély gerincén jártunk. Innen a csillagok fényében látható Budapest sötétlő sziluettje. A város sötét homályba merült.

Néztük a várost és arra gondoltam, hogy nemsokára vége a háborúnak és újra felragyognak Budapest fényei. De akkor majd a dolgozó népnek ragyognak. Ezért, Magyarország szabadságáért, eljövendő boldogságáért csatáznak a szovjet harcosok a Duna-partján, vérüket hullatva a kegyetlen ütközetekben.

Átvágva egy még talpon álló kukoricáson, eljutottunk a figyelőpontra. Lementünk a fedezékbe, ahol Mihail Frolovics, karjait hátul összefonva, fel-alá járkált. Gondolatai ott elöl jártak, ahonnan holnap a csapatok újra támadásra indulnak.

(Folytatása a következő számban)

MOZAIKOK A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR TERVEIBŐL

A Hadtörténelmi Intézet Levéltára legfontosabb feladatként az általános rendezettség megteremtését tűzte maga elé.

A terv végrehajtása során elsőként a Honvédelmi Minisztérium 1867—1945 közötti anyagának munkábavételét határoztuk el, hogy minél előbb rendelkezésre tudjuk bocsátani a Horthy-korszak katonai és katonapolitikai kérdéseihez anyagot kereső kutatóknak.

Mivel az iratanyaghoz nincsenek meg a kutatást elősegítő legfontosabb segédkönyvek (iktatókönyvek, név- és tárgymutatók), legcélszerűbbnek látszott az ügyosztály—tétel—alapszám szerinti rendezés, tekintve, hogy egy-egy ügyosztály tárgyi szempontból több-kevesebb pontossággal körülhatárolható és ügyköre ismert. Az iratanyag ilyen felállítása lehetővé teszi, hogy egy bizonyos meghatározott területen dolgozó kutató számára meg tudjuk adni az ügyosztályt, illetve ügyosztályokat, amelyek forrásai a keresett témának. A kutatást természetesen továbbra is darabonkénti átnézéssel kell végezni. Az eredeti segédkönyveket pótló ismertetések és segédletek elkészítése későbbi feladat lesz. A fenti rendezési elvből csupán azoknál az ügyosztályoknál tértünk el, amelyek személyi ügyekkel foglalkoztak. Ezeknek az ügyosztályoknak az anyagát a könnyebb kezelhetőség céljából alfabetikus sorrendben helyeztük el, s a legszükségesebbhez névmutatót is készítettünk.

Ez év elején fejeződött be egy másik hasonló jellegű munka is: a második világháborúban működő különböző hadikórházak anyagának rendezése. Az előbbi rendezési munkával ellentétben ez elsősorban nem a történészek számára nyújt forrást, hanem a második világháború katona-egészségügyi és orvostörténeti kérdéseihez.

Az elkövetkező évek feladata lesz a General Kommando für Ungarn és az első világháború idejéből származó különböző katonai parancsnokságok és egységek irataink rendezése.

A korabeli iratok mellett fontos forrásai a történetírásnak a visszaemlékezések, amelyek kiegészítői az előbbieknek, mivel szerzőik részvevői vagy szemtanúi voltak különböző történelemformáló eseményeknek. Az átélés és személyes élmények alapján megírt írások pedig élőbbé teszik az eseményeket és jobban emberközelbe hozzák a korszakot, amelyeket a korabeli iratok hivatalos nyelve rendszerint hidegen és szárazon tükröz. E felismeréstől vezettetve megkezdtük a Magyar Tanácsköztársaságért harcoló vöröskatonák, a Szovjetunió polgárháborújában részt vevő magyar internacionalisták, a spanyol polgárháborúban és a második világháború fegyveres ellenállási mozgalmaiban részt vevők visszaemlékezéseinek begyűjtését. A már begyűjtött visszaemlékezések száma több száz. Egységes elv szerinti feldolgozásukat és nyilvántartásba vételüket a közelmúltban kezdtük meg. Minden egyes vissza-

emlékezésről karton készül, amelyen a szerző nevén és a visszaemlékezés tárgyán kívül feltüntetjük még a működési időt és helyet, beosztást, rendfokozatot, az alakulat nevét, az irat jellegét és terjedelmét. A visszaemlékezésekben szereplő nevekről külön névkarton készül. Ezzel a segédlettel messzemenően ki tudjuk elégíteni a kutatók igényeit.

Feladataink számosak, fontossági sorrendjük megállapítása nem könnyű. Mégis úgy gondoltuk, hogy az ismertetett munkák elvégzésével jelentősen elősegítjük a kutatók munkáját.

Dr. Bőhm Jakab

NÉHÁNY GONDOLAT A HADITECHNIKAI PARKRÓL

Közel két esztendeje, hogy a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere ismertette az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletét, amely a katonai szolgálat alsó korhatárát 18 éves korban határozta meg.

Ezt megelőzően — 1963. szeptember 17-én — nyitotta meg kapuit a nagyközönség számára a Haditechnikai Park. A két esztendő azt bizonyítja, hogy a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán felállított létesítmény gondolata helyes volt.

A park megnyitása óta fokozatosan nő a látogatók száma és egyre szervezettebbé s eredményesebbé válik a pedagógusok, az ifjúsági szervezetek és néphadseregünk kapcsolata. A Haditechnikai Park, a Technikai Kabinet, a különböző kiállítások, filmbemutatók és előadások útján jobban megismertettük ifjúságunkkal és népünkkel hadseregünket, rendszeresített haditechnikai eszközeinek egy részét és katonáinak mindennapi életét. A látottak gondolatot ébresztettek a látogatókban mind a szocialista haza védelmének szükségessége, mind a honvédelmi nevelés módszereinek tökéletesítése és hatásfokának emelése terén.

Az intézmény létesítményeinek a honvédelmi nevelésben betöltött szerepét igen jól szemléltetik a statisztikai adatok is.

Az elmúlt esztendőben a Haditechnikai Parkot, a Technikai Kabinetet és az egyes kiállításokat — a polgári személyeken kívül — 20 351 fő tekintette meg.

A látogatók megoszlása:

— budapesti iskolák	8482 fő,
— vidéki iskolák	9172 fő,
— honvédségi szervek	1810 fő,
— külföldi vendégek	887 fő.

A fővárosba kiránduló „vidéki iskolák" között nem szerepelnek a nagyobb városokban hosszabb-rövidebb ideig felállított Vándor Technikai Park látogatói.

A fenti számok a Haditechnikai Park és Technikai Kabinet iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésről tanúskodnak. Éppen ebből kiindulva, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoksága elhatározta, hogy a Technikai Kabinet üzemeltetését — ez évben először — a téli hónapokban is biztosítja.

A kabinetet az idén is újabb eszközökkel bővítettük. Többek között látható:

— működő telefonközpont,
— üzemképes rádiók és egyéb híradástechnikai eszközök,
— magassági repülőruha,
— ejtőernyő,

— állványra szerelt repülőgép-fegyverek,
— különböző vegyvédelmi műszerek s ezek működését szemléltető elektromos táblák,
— különféle pisztolyok,
— páncélelhárító fegyverek,
— egészségügyi felszerelések és tablók stb.

Ezek az eszközök, amellett, hogy színesebbé és vonzóbbá teszik a kabinetet, egyben segítséget is nyújtanak a pedagógusoknak az eredményesebb honvédelmi nevelőmunkájához.

A két év tapasztalatai azt is bizonyítják, hogy a Haditechnikai Park és Technikai Kabinet megtekintését követő előadások és filmbemutatók jelentősen hozzájárulnak ifjúságunk honvédelmi nevelésével kapcsolatos kérdések jobb megértéséhez; továbbá hasznosnak bizonyulnak az egyes csoportok vezetői részére szervezett és az intézmény jól felkészült hadtörténészei által vezetett tárgyi és módszertani konzultációk.

Úgy véljük eredményes lenne — néhány osztály összevonásával — a közös történelemórák megtartása is. Erre a célra ugyanis az intézményben megfelelő terem, oktatófilmek és szemléltető eszközök is állnak az iskolák rendelkezésére.

A múzeumi hónap keretében a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoksága a közelmúltban nyitotta meg a „Honfoglalástól Rákócziig" című kiállítás termeit. A kiállítás megtekintése lehetővé teszi a múlt és a jelen történelmének jobb áttekintését és megértését, az események sorrendjének és fejlődési szakaszainak bemutatását.

Az intézmény vezetői az elkövetkező években is fejleszteni kívánják mind a Haditechnikai Parkot, mind pedig a Technikai Kabinetet. Törekvéseik megvalósításához azonban nélkülözhetetlenek iskoláink igényei és pedagógusainak a honvédelmi nevelést szolgáló javaslatai.

Mindent összevetve, a Haditechnikai Park kétéves fennállása alatt jelentősen hozzájárult dolgozó népünk és tanulóifjúságunk honvédelmi neveléséhez és tudatformálásához. Minden lehetőség megvan arra, hogy ezen a téren — az eddig elért eredményekre alapozva — további sikereket érjünk el.

Sucin József

HÍREK

Megalakult a TIT hadtudományi szakosztálya

Új szakosztállyal bővült a TIT. 1965. június 3-án tartotta alakuló gyűlését a hadtudományi szakosztály választmánya, melyen a választmány tagjai mellett a TIT Országos Elnöksége részéről Honfi József főtitkárhelyettes és Kovalcsik József társadalomtudományi főtitkár, valamint több megyei titkár is megjelent. Honfi József üdvözlő szavai után Otta István, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka ismertette az újonnan alakult szakosztály létrejöttének körülményeit. A hadtudományi szakosztály legfontosabb feladataként a magyar népnek a proletárinternacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében való nevelését tűzte ki.

Nagy Gábor kandidátus, a Zrínyi Akadémia hadművészettörténeti tanszék vezetője, a szakosztály szervezését és az ezzel kapcsolatos feladatokat ismertette. Elmondotta, hogy a választmányon belül katonapolitikai, haditechnikai, hadtörténelmi és hadművészettörténeti szakcsoport alakult. Megemlítette, hogy a most létrejött országos választmány mellett kezdetben a megyeszékhelyeken, majd később a járási székhelyeken is hadtudományi szakcsoportokat szerveznek az előadók továbbképzésének és a szakosztályok szervezeti életének biztosítására.

A hozzászólók örömmel üdvözölték az új szakosztály létrejöttét és számos értékes javaslattal járultak hozzá a munka megindításához.

A választmány még ugyanaznap délután megtartotta első tudományos vitáját. Ölvedi Ignác kandidátus, a Zrínyi Akadémia főtanára: „Katonapolitikai helyzet Magyarországon a felszabadító harcok előtt" c. referátumában ismertette 1944 augusztusának és szeptemberének katonai és politikai problémáit és elemezte az október 15-i meghiúsult kiugrási kísérlet okait. 1944 augusztusában — megállapításai szerint — mindössze mintegy 50 000 német katona tartózkodott az országban, ily módon a német csapatok nagy romániai veresége után minden előfeltétel biztosítva volt Magyarországnak a háborúból való kilépéséhez. Horthy és csoportja azonban osztályérdekei védelmében nem törekedett a kedvező helyzet kihasználására és ezzel végeredményben katasztrófába sodorta az országot.

Borus József kandidátus, a Párttörténeti Intézet és Rázsó Gyula, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa új német és angol—amerikai adatok ismertetésével bővítették az előadás következtetéseit. A továbbiakban Kéry Kálmán ny. ezredesnek a Horthy-hadsereg szellemét és 1944-es helyzetét élénk színekkel ecsetelő hozzászólását emelhetjük ki.

R. Gy.

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus Bécsben

Több mint 2000 történész részvétele a nemzetközi történelemtudomány nagy seregszemléjévé tette az idei, 1965. augusztus 28-tól szeptember 5-ig ülésező bécsi kongresszust, amely mind a résztvevők számát, mind pedig a referátumok és a hozzászólások színvonalát tekintve felülmúlta a korábbi kongresszusok eredményeit.

Az elhangzó referátumok lényeges témákat öleltek fel, mint például: „Társadalom és fejlődés a történelemben"; „A militarizmus hatása Németországban a második világháború alatt"; „A nacionalizmus problémái"; „Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjai"; „A kontinensek története"; „Uralkodó osztályok az ókortól napjainkig"; „A világ képe 1815-ben" stb. A referátumok minden esetben élénk történelmi vitát váltottak ki.

A kongresszus keretében a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság augusztus 26—29-e között tudományos ülésszakot rendezett, amelyen angol, belga, francia, német, olasz, osztrák és svájci hadtörténészek számoltak be kutatásaik legújabb eredményeiről. A kongresszus résztvevői az 1683-as kaltenbergi csata színhelyét és a Heeresmuseumot (Hadtörténelmi Múzeum) is megtekintették.

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus tudományos eredményeinek elemzésére a Hadtörténelmi Közlemények következő számában térünk vissza.

R. Gy.

A múzeumi vezetők prágai konferenciájáról

A baráti országok katonai múzeumainak vezetői 1965. szeptember 7—12. között megbeszélést folytattak a Csehszlovák Szocialista Köztársaság fővárosában. A konferenciát összehívó prágai Hadtörténelmi Múzeum parancsnoka, dr. Miroslav Sada alezredes a tanácskozás első aktusaként bemutatta „A Csehszlovák Hadsereg" c. 4 teremből álló új kiállítást, majd az ezt követő ülésen ismertette azokat a muzeológiai szempontokat, amelyek figyelembevételével kiállításukat megrendezték.

A magas színvonalú megbeszélésen Ludvik Svoboda hadseregtábornok elnökölt. Az egyes baráti országok katonai múzeumainak parancsnokai értékes hozzászólásokkal és javaslatokkal járultak hozzá a munka sikeréhez. Az ülés részvevőinek általában az volt a véleményük, hogy a bemutatott kiállítás tartalmi mondanivalója és külső formája tekintetében egyaránt rendkívül színvonalas. Sok vonatkozásban például szolgálhat a többi baráti országok katonai múzeumának is. Különösen figyelemre méltó a múzeumi tárgyak ötletes, újszerű bemutatása. Ezeket a két oldalról üvegezett tárlókban igen szemléletes módon helyezték el. A látogatók a tárgyakon és a viszonylag kevés szövegen keresztül könnyűszerrel ismerhetik meg a Csehszlovák Hadsereg fejlődésének történetét — ezen belül dicső harcait.

A konferencia tagjai megtekintették a prágai Nemzeti Múzeum fegyveranyagát és a konopištěi várkastély hatalmas fegyvergyűjteményét is.

Különös élményt nyújtott a prágai múzeumban a kovás és csappan-

tyús elöltöltő puskákkal megtartott céllövészet, amelynek résztvevői az elért eredményükről díszoklevelet kaptak emlékül.

A minden vonatkozásban körültekintően rendezett konferenciát mindvégig a bensőséges elvtársi légkör és szívélyesség jellemezte. A búcsúesten a Csehszlovák Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökének helyettese is részt vett. Ez alkalommal adták át a tanácskozás résztvevőinek a Csehszlovák Hadsereg ajándékait — a legújabb egyenruhák teljes sorozatát.

A konferencia befejező aktusaként a Szovjet Hadsereg Központi Múzeumának küldötte, Krasznov ezredes tájékoztatta a megbeszélés résztvevőit a jövő évben Moszkvában megtartandó IV. Katonai és Fegyvertörténeti Múzeumok világkongresszusának programjáról.

Dr. Cs. F.

Hadtörténész-konferencia Brandenburgban

A Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadserege fennállásának 10. évfordulója alkalmából hadtörténész-konferenciát rendeztek Brandenburgban 1965. szeptember 15—17-ig.

A tanácskozás napirendje volt: a Nemzeti Néphadsereg tízéves fejlődése és jelenlegi problémái. A megbeszélés fő referátumát a Német Demokratikus Köztársaság honvédelmi minisztere, Heinz Hoffmann vezérezredes tartotta. A konferencián meghívott vendégként részt vett a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, Románia, Csehszlovákia és Magyarország Hadtörténeti Intézetének parancsnoka is.

A fő referátum elhangzása után a konferencia résztvevői két szekcióban folytatták munkájukat: az egyik munkaértekezlet az NDK Nemzeti Néphadseregének 10 éves történetét tárgyalta meg, a másik a hadsereg jelenlegi fejlődésének problémáival foglalkozott.

A konferencia során több olyan magas rendfokozatú tiszt tartott előadást, aki részt vett a Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadseregének megszervezésében és további erősítésén jelenleg is munkálkodik

Ülést tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa 1965. szeptember 24-én ülést tartott.

Az ülés elnökségében Otta István, az intézmény parancsnoka, Munk Károly kandidátus, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének képviselőjeként, valamint Horváth Miklós és Mucs Sándor kandidátusok foglaltak helyet.

Az intézmény tudományos tanácsának munkájában — meghívott vendégként — részt vettek: Farkas Márton, a Magyar Tudományos Akadémia történeti és filozófiai osztályának főmunkatársa, Barta István, a történelemtudományok doktora, Benda Kálmán és Juhász Gyula kandidátusok, valamint Bencédi László, a MTA Tört. Tud. Intézetének tudományos munkatársai, Borus József kandidátus és Vértes Róbert, az

MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársai, Imre Gábor, a Magyar Néphadsereg Vezérkar Főnökségének képviselője, Szentesi Ede kandidátus, a Magyar Néphadsereg Vezérkar Főnökség tudományos osztályának vezetője, Nagy Gábor kandidátus, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hadművészettörténeti tanszékének vezetője és a tanszék főtanára, Ölvedi Ignác kandidátus, valamint Száva Péter, Váradi György és Szanati József, a tanszék tanárai, továbbá Porga Lajos, a Zrínyi Katonai Kiadó szerkesztő osztályának vezetője és Horváth Zoltán, a kiadó hadtudományi csoportvezetője.

Otta István elnök megnyitó szavai után az intézmény tudományos tanácsa megvitatta Horváth Miklós kandidátusnak „A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai" című tervtanulmányát — amelyet a résztvevők írásban előre megkaptak — és ennek kapcsán a magyar hadtörténetírás kibontakozásának és fejlődésének jellemző vonásait, eredményeit, főbb sajátosságait, valamint a *magyar társadalmi haladás ügyét szolgáló marxista hadtörténetírás előtt álló fő feladatokat.*

A napirenden szereplő kérdésben magas színvonalú vita bontakozott ki, melynek során számos — a feladatok megoldása szempontjából hasznos — észrevétel, tanács és javaslat hangzott el.

Horváth Miklós kandidátus válasza után, Otta István elnök zárszavában méltatta a hozzászólások jelentőségét (a vita részletes ismertetésére a következő számunkban visszatérünk), majd ezt követően köszönetét fejezte ki mindazoknak, akik részvételükkel és értékes felszólalásaikkal hozzájárultak a tudományos tanács munkájának sikeréhez.

Sz. B.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben, 1944 augusztusának végén és szeptember havában[1]

1944. augusztus 23-án Romániában a demokratikus erők véget vetettek az Antonescu-féle fasiszta legionárius kormányzat uralmának, és a román nép szembefordult a hitleri Németországgal. Szeptember 9-én Bulgáriában is hasonló fordulat következett be. Ugyanakkor a szovjet fegyverek csapásai alatt összeomlott a németek balkáni arcvonala. Ebben a helyzetben a józan ész a felelős magyar államvezetés részéről azonnali, gyökeres szakítást követelt volna meg a német fasizmussal. De nem ez történt. A magyar politikai és katonai vezetés — élén Horthyval — képtelen volt a helyes következtetésre és elhatározásra, hogy az utolsó kínálkozó alkalmat megragadva kivezesse az ország népét a háborúból s hogy népellenes bűntetteit legalább ezzel az egyetlen helyes tettével csökkentse valamelyest. A józan ész parancsszavát elnyomta az e lépésük nyomán várható demokratikus tömegmozgalomtól és a történelmi felelősségre vonástól való félelem. Utolsó mentsvárként görcsösen megkapaszkodtak az angolszász megszállás fixa ideájába, még akkor is, amikor már a harctéri és a politikai helyzet ezt a lehetőséget teljesen kizárta. Határozottan tudták már, hogy a Magyarország felé előnyomuló szovjet hadsereget hitlerista—horthysta erőkkel többé nem lehet feltartóztatni. Idestova egy éve folytak már a tapogatózások a vesztett háborúból való kiugrás lehetőségének kifürkészésére, de e téren nem sikerült előbbre jutniuk. Horthyék még szeptemberben is ott tartottak, hogy csak bizonyos, magukszabta feltételek mellett s kizárólag csak az angolszászokkal voltak hajlandók fegyverszüneti egyezményt kötni.

Szeptember 5-én a Veress Lajos vezérezredes parancsnoksága alatt álló 2. Magyar Hadsereg támadásra indult Dél-Erdély ellen. E támadás reálisnak éppen nem mondható célja egyes-egyedül az volt, hogy időt nyerjenek vele az angolszászokkal való tárgyalásokhoz, amelyektől végeredményben az ellenforradalmi rendszer átmentését remélték a háború utáni időkre. És azzal az oktalan reménykedéssel áldozták fel a magyar katonák újabb tízezreit Hitler oldalán, hogy mindaddig késleltetik a szovjet és a román csapatok előnyomulását, amíg az angolszász megszállók beérkeznek az országba. Hitlernek és utolsó szövetségesének a legközelebbi politikai célkitűzései tehát egyáltalán nem egyeztek, de a támadó hadművelet még a katonai együttműködés jegyében folyt. A német fasiszta vezetés előtt azonban ezek a primitív és irreális számítások éppúgy nem maradtak titokban, mint ahogy most már azzal is komolyan számoltak, hogy Horthy előbb-utóbb kénytelen lesz a szovjet erőktől fegyverszünetet kérni. A magyar vezetés részéről a támadó

[1] Részletek a szerző „Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban" című, kéziratban elkészült művéből.

hadjárathoz kért öt német hadosztálynyi erő jelentős részét ezért rendelte Hitler a magyar főváros sakkban tartására.

Mindezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy Horthyék végső katonai és diplomáciai csődnek néztek elébe. Teljes diplomáciai csődjüket tükrözik azok a táviratváltások, melyek 1944 augusztus végén és szeptember havában a berni katonai attasé és a vezérkar főnökség között folytak. Ezekből idézünk:[2]

„*Magyar követség, Bern. Katonai és lü. attache.*
145. 1945. VIII. 26.
Ov. személyesen fejtse meg. Csak Vkf. úrnak kérem jelenteni.
Bizalmas úton arról értesültem, hogy Bessenyey Kormányzó Úr Őfőméltóságának az alábbi táviratot akarja küldeni:

»Kérve kérem, rendelje el csapataink azonnali visszavonását hazai területünkre és ajánlja fel fegyverszünetet szövetségeseknek. Ha más út nem áll rendelkezésre, közvetítésre vállalkozom. Ez a legutolsó pillanat, amikor talán lehetséges végpusztulást elkerülni.«[3]

Táviratom megérkezéséről kérek értesítést.

Rakolczay ezds."

Budapestről két nap múlva érkezett meg a választávirat. Ebben „legfelsőbb megbízásból" utasították Bessenyeyt, hogy folytasson megbeszéléseket az angolszászokkal ejtőernyős megszállásra vonatkozóan (szó szerint a 147. sz. táviratból) „erre vonatkozólag csak nyugatiakról beszélhetünk. Célszerű partraszállással egybekapcsolni." Micsoda vakság és nagyképűség! Bár a táviratváltásokból az is kiderül, hogy angolszász részről — pontosan azonban nem tudni, kitől — valóban kaptak biztatást ejtőernyős megszállásra.

A következő napi táviratnak minden józanul gondolkodó államférfi szemében szét kellett volna oszlatnia a hamis illúziókat, Budapesten azonban nem ez történt.

„*150.* 1944. VIII. 29.
B. (Bessenyey követ értendő alatta. — *Cs. J.*) felvette az érintkezést. Minden félreértés elkerülése végett jelenti, hogy angolszászokra való korlátozása lehetetlen. Minden kísérlet oroszok kizárására tárgyalások azonnali csődjét jelentené.

Rakolczay ezds."[4]

Ezután megkezdődött Budapest részéről az a végnélküli, oktalan huzavona, melyet csak súlyosabbá és kilátástalanabbá tett a dél-erdélyi magyar támadás. Vádoló dokumentumai ennek a következő táviratok:

„*152.* 1944. VIII. 31.
B.-nek: Angolszász kizárólagosság nem a tárgyalásokra, hanem mint megszálló csapatokra vonatkozik.

[2] HM KIT Rep. ag. 11/k. a. — 1946. sz. „Svájcban folytatott fegyverszüneti tárgyalásokról jelentés." A számozott táviratok Bessenyeinek, a svájci magyar követnek Bernben Dulles-szal, az amerikai rendkívüli megbízottal és Tylor magyar szakértővel, továbbá Rakolczay ezredesnek Legge tábornokkal, az USA kat. attaséjával folytatott tárgyalásairól számolnak be. (A táviratokban előforduló rövidítések: Vkf. = vezérkar főnök (akkor Vörös János vezérezredes), Ov. = osztályvezető, B = Bessenyei, R. = Rakolczay.)

[3] HM KIT 11/k. a. — 1946. sz. irata 4. o. és 6. sz. mell. Rakolczay jelentése, Legge-től kapott tájékoztatása után, melyet Bessenyeyvel is közölt.

[4] Uo. 5. o. és 2. sz. mell. A jelentés lényegében és tömören Northon angol követnek Bessenyeyhez intézett tájékoztatását tartalmazza.

B. intézzen azonnali kérdést, kívánatos-e Dél-Erdélyben támadó fellépés oroszokkal és románokkal szemben, időnyerés céljából, mert ez esetben jelenlegi magyar—román határt át kellene lépnünk.

Kuthy ezds."

„*154.* 1944. IX. 1. (kivonatosan).

Angolszász kizárólagosság megszállásnál még kevésbé lehetséges, mint tárgyalásoknál. Támadó fellépés oroszokkal és románokkal szemben, valamint jelenlegi magyar—román határ átlépése feltétlenül elkerülendő. Újból kérek sürgős és kifejezett utasítást fegyverszünet felajánlására. Ha ez nem történik meg azonnal, események túl fogják haladni. Egyébként is túloldal semmiféle tárgyalásokra fegyverszünet kifejezett kérése nélkül nem hajlandó.

Rakolczay ezds."

„*162.* 1944. IX. 3.

Románia ellenünk megindított mai támadása, továbbá országunknak oroszok általi elözönlés veszélye támadásra kényszeríti Magyarországot. Célunk, hogy Duna-medencét teljes bolsevizálástól megmentsük. Felfogásunk szerint ez angolszász érdek is. B. ezt sürgősen közölje.

Kuthy ezds."

„*155.* 1944. IX. 4.

Kormányzó Úr Őfőméltóságához aug. 26-án intézett kérelmem célja volt Magyarországot még az utolsó pillanatban Németországtól elválasztani, és magyar vér további felesleges ontását elkerülni.

Lakatos vezds. kijelentései németekkel való további együttműködésről, valamint a Budapestről hozzám eljuttatott kívánságok azt bizonyítják, hogy úgy Magyarország jelenlegi helyzetét, mint angolszász—orosz viszony lényegét tökéletesen félreismerik. Ha nem kapom meg azonnal ismételten kért felhatalmazást kifejezett, és oroszokra, valamint szomszédainkra is vonatkozó fegyverszünet hivatalos felajánlására, akkor kénytelen vagyok magamról minden felelősséget elhárítani, és kérni, hogy beszélgetések további folytatásával R. bízassék meg.

Rakolczay ezds."

„*155.* 1944. IX. 5. (kivonatosan).

Amerikai követ ma este átadta B.-nek kormánya alábbi táviratát: Fegyverletételre vonatkozó ajánlat mindhárom fő szövetséges állam kormányához intézendő, nevezetesen Szovjetunióhoz, Angliához és az Egyesült Államokhoz. Amennyiben fegyverletételre vonatkozó óhaj őszinte, megfelelően intézkedni kellene egy megbízott vagy egy bizottság kiküldésére, melyek teljhatalommal vannak felruházva egy fegyverszünet megkötésére..." (Ezután néhány gyakorlati tanács következik a tárgyalások kezdeti lépéseit illetően.)[5]

Ezen a napon indult meg a Dél-Erdély elleni támadás, két nappal később pedig a Vkf. az alábbi táviratot menesztette Bernbe:

„*166.* 1944. IX. 7.

El vagyunk szánva fegyverszünet kérésére, ha a finnekhez hasonló méltányosságra számíthatunk, vagyis:

5 Uo. 6. o. és 9. sz. mell. Ez a távirat lényegében a szövetséges kormányok szeptember 5-i válaszát tartalmazza, melyet Harrison amerikai követ nyújtott át Bessenyeynek.

1. ellenségeskedések jelenlegi vonalban való megszüntetése,
2. túlerőben levő német erőknek elvonulására határidő biztosítása,
3. hadseregünk, fegyvereink meghagyása, egyrészt belrend fenntartása, másrészt német erők elleni esetleges védekezés céljából. Azonnali választ kérünk.

Kuthy ezds."

Újabb két nap elteltével érkezett meg a berni katonai attaché válasza.

„*162.* 1944. IX. 9. (Kivonatosan.)

B. 166. sz. táviratot közölte túloldallal, de figyelmeztet, hogy arra válasz valószínűleg egyáltalában nem fog jönni. Magyarország által követendő út szept. 6-i táviratban pontosan meg volt jelölve, minden más próbálkozás kilátástalan... Előzetes feltételeket szabni vagy azt gondolni, hogy oroszok nélkül lehet csinálni, teljesen kilátástalan..."

Ha valaki azt gondolná, hogy ezek a félreérthetetlen sorok most már meggyőzték a magyar vezetést, az alaposan téved. Íme a válasz:

„*172.* 1944. IX. 9.

1. Tervbe vett átállás alábbi kényszer okokból kitolódott.

a) országban levő német erők ellenséges fellépésével biztosan számolni kell,

b) polgárháború veszélye, amit kiváltana egyrészt német erők fellépése, másrészt oroszok bevonulása (szélső-jobb- és szélső-baloldal összecsapása).

2. Alapvető feltétel angolszász megszállás, ehhez kívánatos 2—3 angolszász hadosztály légi úton való bevetése.

Kuthy ezds."

Újabb két napra volt szükség ahhoz, hogy Bessenyeyék az angolszászok válaszát Budapestre továbbíthassák.

„*163.* 1944. IX. 11. 2 h.

Mindennemű komoly tárgyalásra katonai vonatkozásban is csak megbízottakkal hajlandók. Kinevezést mielőbb kívánatosnak látják, nehogy később gyakorlatilag lehetetlen legyen. Titokban lehetne tartani, örüljünk, hogy „tárgyalni" hajlandók. Úgy angolszászoknál, mint többi szövetségeseknél is legrosszabb benyomást kelti, hogy Budapest láthatólag minden rizikó vállalásától fél, pedig minél tovább halasztják elhatározásunkat, annál rosszabb helyzetbe jutunk és rizikó is állandóan súlyosabb. Teljesen kizárt angol—amerikai támogatás addig, míg magyar részről határozott megmozdulás nem történik, szóval első lépésnek részünkről kell megtörténnie. Oroszok katonai sikerei csak megnehezítik a kibontakozást. Elhalasztás láthatólag ama gyanút is felébresztette, nem állanak-e alapvető változással szemben.

Rakolczay ezds."[7]

Egy héttel később a külügyminiszteri tárcát ellátó Hennyey vezérezredes aláírásával Bernbe érkező távirat lényegében a korábbi aggályoskodásokat ismételte meg az előbbinél részletesebb indoklással, melyet a következő patetikus felkiáltással zárt le: „Feltétel nélküli megadás egyenlő öngyilkossággal!" A távirat (183. 1944. IX. 18. 21 h.) Hor-

[6] Uo. 7. o., valamint 10. és 11. sz. mell.

[7] Uo. és a 12. sz. mell. A táviratot Rakolczay az amerikai katonai attaséval történt megbeszélés után, az éjszakai órákban küldte Budapestre.

thyéknak a politikai realitások iránt való teljes érzéketlenségét tükrözi, amikor azok rögeszméit megint csak a következőkben összegezi:

„a) Angolszász csapatok szállják meg sürgősen az ország fontosabb részeit. Ha ez légi úton nehézségeket okozna, kitartanánk keleten, ami nézetünk szerint angolszász érdek is, amíg angol partraszállás Adriai-tenger felől bekövetkezik.

b) Döntő fontosságú volna, ha orosz—román csapatokat jelenlegi helyzetünkben meg tudnánk állítani, hogy csapatainkat koncentrálhassuk saját akaratunk érvényesítésére.

c) Volt kisantant országok ne szállhassák meg országunkat.

d) Angolszászok iránti szimpátiánk közismertek, és már régóta kértük védelmüket.

Alapfeltétel a tökéletes titkosság, mert legkisebb indiszkréció esetén katasztrófa elkerülhetetlen.

Hennyey."[8]

A magyar kormány Bernben tevékenykedő diplomatái ezekután még két egymást követő táviratban igyekeztek Budapesttel megértetni a valóságos helyzetet:

„*172.* 1944. IX. 19.

A 183. sz. táviratban foglaltakat R. amerikaival közölte, aki azt feletteseihez továbbítja. Megjegyezte: habozásunk német oldalon való végleges kitartás benyomását kelti. Minden nap csökkenti a magyar szándék értékét. Szándékunk komolysága is kétes előttük mindaddig, amíg legalább tárgyalások folytatására meghatalmazottak kiküldve, vagy kijelölve nincsenek.

Rakolczay ezds."

„*173.* 1944. IX. 21.

Hivatkozással 172. sz. táviratom utolsó bekezdésére B. üzeni: Másról, mint feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Reménytelen azt képzelni, hogy angolszászok saját csapataikat fogják áldozni, hogy minket, akik végig kitartunk ellenük, oroszoktól és saját kis szövetségeseiktől megvédjenek.

Egyetlen, amit még tenni lehet, feltétel nélküli fegyverszünetet felajánlani, s ezzel legalább további magyar vér felesleges pocsékolását elkerülni.

Rakolczay ezds."[9]

Az egyoldalú alkudozást tovább már igazán nem lehetett folytatni. Szeptember 21-én Horthyék közölték Bernnel, hogy egy JU—52-es repülőgépen megbízottat küldenek Olaszországba. Ez másnap meg is történt, a tragikomédia azonban még korántsem ért véget. Bernben ugyancsak elképedhettek, amikor Budapest azt közölte, hogy Náday István vezérezredes Rómába repült ugyan, de azóta sem tudnak róla semmit, mert rejtjelzett táviratai megfejthetetlenek. Szeptember 30-án derült csak ki, hogy Náday más rejtjelkulccsal utazott el, mint ami rendszeresítve volt. Ezért arra utasították a berni magyar katonai attachét, hogy Rómában vegye fel vele az összeköttetést.[10]

[8] Az új külügyminiszter a feltétel nélküli megadásra vonatkozóan változatlanul a korábbi magyar álláspontot ismételgeti. (14. sz. mell.)

[9] Uo. 15. sz. mell.

[10] Uo. 7. o. Róma és Budapest között az összeköttetés csak október 4-től kezdve állt ismét helyre.

Hideg zuhanyként hatott azután a jelentés, amely szerint az angolszászok Náday tudomására hozták, hogy Magyarországnak attól a hadseregtől kell fegyverszünetet kérnie, amely területét felszabadítja, vagyis a Szovjetunióétól.

Így került sor most már báró Aczél Ede titkos moszkvai útjára, majd ezt követően a Faragó Gábor vezette delegáció kiküldésére. Október 11-én meg is történt az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása, de mint ismeretes, Horthy átállási kísérlete kudarccal végződött, megalakult a Szálasi-féle nyilas kormány, és az egyezmény hatálytalanná vált.

Egy kicsit elgondolkoztató, hogy gyakorlatilag mi szükség volt arra, hogy az angolszászok szeptember végén még fogadják Nádayt? Anélkül, hogy bármi is csökkenthetné a legfelső magyar vezetés felelősségét, tényként kell megállapítanunk, hogy a svájci magyar diplomaták Bernben mindvégig közvetlen érintkezésben voltak az angolszász illetékesekkel, nehéz tehát megértenünk, miért csak szeptember végén, Náday útján tudatták Horthyékkal, hogy a szovjet hadsereghez kell fordulniuk a fegyverszüneti kérelem ügyében?

Érthető, hogy a fegyverszünet ügyében való érdemleges tárgyalások megkezdésének alapvető feltétele az volt, hogy Horthyék mindenek előtt teljhatalmú megbízással rendelkező személyt vagy bizottságot küldjenek ki az illetékes szövetséges fórumhoz, de az angolszászok Nádayval olaszországi útján csupán a Szovjetunió illetékességének tényét közölhették. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi szükség volt erre, amikor Bessenyey követ és a magyar katonai attaché mindennapos érintkezésben álltak angolszász kollégáikkal? A berni táviratok arra utalnak, hogy az angolszászok még szeptember hónapban is táplálták Horthyékban az angolszász légi megszállás ostoba, irreális illúzióját. Pedig a nyugatiak tényleges arcvonalhelyzete nem volt biztató. Firenze városának augusztus 12-én történt elfoglalása óta csapataik megrekedtek az észak-olaszországi állásaikban, szeptember közepén pedig Nyugaton is éppen elég gondot okozott nekik az, hogy Belgium felszabadulása után Németország határán is, előreláthatóan hosszabb időre, útjukat állta a Sigfried-vonal. Miért húzták hát ők is oly soká az időt a magyarokkal való helyzet tisztázása során? Minden jel arra vall, hogy az angolszászoknak nem is volt különösebben szívügye a magyar helyzet gyors tisztázása, mert féltékenyen nézték a szovjet hadsereg hatalmas katonai sikereit, tértölelő, gyors előnyomulását. Hiszen a második front megnyitása is azért késett oly sokáig!

Dr. Csima János

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1963. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Bibliográfiák*

II. *Általános és összefoglaló munkák, elméleti kérdések*

Általános munkák
Vita történetszemléletünk nacionalista maradványairól

III. *Hely-, vár- és fegyvertörténet*

IV. *Magyarország hadtörténelme*

A legrégibb időktől 1848-ig
1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914
Első világháború
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

V. *Egyetemes hadtörténet*

A legrégibb időktől 1914-ig
Az első világháború és a két világháború közötti időszak
A második világháború
A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A gyakrabban előforduló folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke:

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények

Ho	Honvédelem
ISz	Igaz Szó
L	Lobogó
MK	Magyar Könyvszemle
MT	Magyar Tudomány
MTANyI	A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei
MTATT	A MTA Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei
N	Néphadsereg
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TörtSz	Történelmi Szemle
TSz	Társadalmi Szemle

I.

BIBLIOGRÁFIÁK

Az 1962. évi magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. Összeáll.: Gönczi Éva, Szabó Erzsébet. — Művészettörténeti Értesítő, 1963. 4. sz. 247—279. p.

A Hadtudományi Könyvtár újabb szerzeményei. 1963. Bp. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtára, 1963. 1. sz. 56 p., 2. sz. 51 p.

Kőszeg irodalmának válogatott bibliográfiája. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 140—144. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1961. Összeáll.: Kovalcsik József, Windisch Aladárné. — HK, 1963. 1. sz. 444—477. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1962. 1—2. rész. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1963. 2. sz. 292—317., 1964. 1. sz. 176—194. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. 1960. II., 1961. I—II. rész, 1962. I. rész. — TörtSz, 1963. 1. sz. 108—139., 2. sz. 270—300., 3—4. sz. 450—502. p.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1948. jún.—1956. okt. Függelék: Az 1956. évi ... munkásmozgalmi lapok jegyzéke. [Kiad.] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága, Párttörténeti Intézet. Bp. Soksz. 1963. 356 lev.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke (1962. július—1963. június). — PK, 1963. 1. sz. 214—215., 2. sz. 241—243., 3. sz. 220—221., 4. sz. 238—240. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1962. január 1.—december 31.) Összeáll.: V. Windisch Éva. — Sz, 1962. 2. sz. 475—500., 4. sz. 925—948. p.

Mitru Ibolya: Hősi harcok emlékei. Ajánló bibliográfia a magyar munkásmozgalom történetéhez. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár házi soksz. 1962. 144. p.

Répertoire des ouvrages d'histoire publiés en Hongrie dans le premier semestre de 1961. — Repertorij proizvedenij po isztori, vüsedsih v Vengrii v pervoj polovine 1961 g. — AH, 1963. 1—2. sz. 299—331. p.

(Siklós András): Bibliográfia Magyarország legújabbkori történelméhez: Magyarország legújabbkori történetére vonatkozó, 1954—1962 között megjelent fontosabb könyvek, tanulmányok, cikkek jegyzéke. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Utánny. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 107 p.

Siklós András: Kommunista szerzők munkái, marxista feldolgozások az 1918—1919. évi magyarországi forradalmakról a két világháború között — PK, 1963. 4. sz. 29—69. p.

Siklós András: A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919. — MK, 1963. 1—2. sz. 73—85. p.

II.

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK, ELMÉLETI KÉRDÉSEK

Általános munkák

Bánki Vajk Emil: Magyar vonatkozású rendjelek és kitüntetések. [Folytatás.] — Az Érem, 1963. 24 sz. 37—44. p.

Benda Kálmán: Takáts Sándor. — ÉT, 1963. 25. sz. 771—774. p.

Bíró Lajos—*Komjáth* Pál: Háború — hadüzenet nélkül. Fejezetek a kémkedés történetéből. Bp. Zrínyi K. 1963. 209 p., 24 t.

Gazsi József: Levéltári névmutató készítésének néhány tapasztalata a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Szemle, 1963. 1—2. sz. 34—40. p.

Hajdú Gyula: A semlegesség a hidegháborúban. A pozitív semlegesség kialakulása. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1963. 223 p.

(*Kanizsai-Nagy* Antal): A forradalmak hősei. Elbeszélések a történelemből. 1848—1945. (Szerk., vál. és utószó: — —.) Bp. Móra Kiadó, 1963. 279 p. (Iskolai könyvtár.)

Kerekes Zoltán: A Hadtörténelmi Múzeum új kiállításai. — HK, 1963. 2. sz. 242—275. p.

Nyakas László: A nagy történelmi személyiségek és szerepük az igaz hazafiságra való nevelésben. — Történelemtanítás, 1962. 6. sz. 15—18. p.

Patkó Imre: Korunk fő ellentmondása és a nemzeti felszabadító mozgalom. — TSz, 1963. 11. sz. 59—71. p.

Sántha Pál: Szocialista hazaszeretet, szocialista nemzetköziség. Bp. Tankönyvkiadó, Soksz. 1963. 89 p.

Történelmi olvasókönyv. 2. (Gunst Péter—Eperjessy Géza): Forrásszemelvények az egyetemes történelem (476—1640) és Magyarország története (1526-ig) tanításához. (Bev. Makkai László.) Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 349 p., 8 t.

Tych, Feliks: A legújabbkori történelem forráskiadásának problémái. — A Lengyel Tud. Akad. Tört. Biz. Legújabbkori Csoportja 1962. nov. 16-i ülésén elhangzott beszámoló. — TörtSz, 1963. 2. sz. 263—268. p.

Vita történetszemléletünk nacionalista maradványairól

Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondolkodásában (XV—XVIII. szád.) Az MTA Tört. tud. Int. által 1962. jún. 11—12-én rendezett tudományos vita anyaga. — TörtSz, 1963. 1. sz. 1—101. p.

Arató Endre: A történeti problémák sokoldalú elemzéséért. (Megjegyzések Molnár Erik: „Történetszemléletünk nacionalista maradványairól" c. cikkéhez.) — Új Írás, 1963. 3. sz. 365—368. p.

Bácskai Vera: A parasztság és a honvédelem 1514-ben. TörtSz, 1963. 1. sz. 63—66. p.

Balogh Sándor—*Simon* Péter: Megjegyzések Molnár Erik „Történelemszemléletünk nacionalista maradványai" című cikkéhez. — MT, 1963. 2. sz. 109—120. p.

Bartha Antal: Hozzászólás Mályusz Elemér előadásához (Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 56—58. p.

Benczédi László: Parasztok és katonák XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmainkban. (Hozzászólás Molnár Erik cikkéhez.) — Uj Irás, 1963. 6. sz. 738—743. p.

Benczédi László: Válasz Perjés Géza hozzászólására. — TörtSz, 1963. 1. sz. 96—98. p.

Benczédi László: A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben. — TörtSz, 1963. 1. sz. 33—43. p.

Benda Kálmán: A vágvári harcok ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 15—18. p.

Beszélgetés Molnár Erik akadémikussal a történettudomány eredményeiről, a nacionalizmus elleni harcról, a történettudomány fő feladatairól 1963-ban. — Magyar Nemzet, 1963. 16. sz. 7. p.

Elekes Lajos: Haza és jobbágyparaszt. Megjegyzések a hazafogalom történelmi fejlődésének kutatásához. — Új Írás, 1963. 5. sz. 615—620. p.

Ember Győző: A Habsburg abszolutizmus osztálypolitikája Magyarországon az 1760-as években. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 1—46. p.

Heckenast Gusztáv: A Karácsony György-féle parasztfelkelés (1569—1570). — TörtSz, 1963. 19—21. p.

Horváth Zoltán: A nacionalizmus néhány kérdése Molnár Erik cikke kapcsán. — Új Írás, 1963. 11. sz. 1381—1384. p.

Kálmán Endre: Történelemfelfogásunk néhány kérdése. (Gondolatok Molnár Erik cikke kapcsán.) — Új Írás, 1963. 8. sz. 991—994. p.

N. Kiss István: Megjegyzések a végvári harcok ideológiájának kérdéséhez. — TörtSz, 1963. 1. sz. 66—68. p.

Klaniczay Tibor: Néhány gondolat a vitához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 79—82. p.

Klaniczay Tibor: Nézeteltérések a „nemzeti jelleg" körül. — Kritika, 1963. 1. sz. 17—27. p.

Komjáthy Miklós: Hozzászólás Szücs Jenő „Nándorfehérvár és a parasztság" című referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 59—63. p.

Kosáry Domokos: Néhány tanulság Pest megye kuruckori történetéből. — TörtSz, 1963. 1. sz. 91—96. p.

Makkai László: A hajdúk „nemzeti" és „függetlenségi" ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 22—29. p.

Makkai László: Válasz Nagy László hozzászólására. — TörtSz, 1963. 1. sz. 99—101. p.

Maksay Ferenc: A „népi kurucság" ideológiájának kérdéséhez. — TörtSz, 1963. 1. sz. 87—91. p.

Mályusz Elemér: Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban. — TörtSz, 1963. 1. sz. 4—10. p.

Mathejka Jánosné: Eszmei offenzivát! [Megjegyzések Molnár Erik: Történetszemléletünk nacionalista maradványaihoz c. cikkéhez.] — Új Írás, 1963. 3. sz. 362—364., 6. sz. 735—737. p.

Mód Aladár: Beszéljünk világosan. — Új Írás, 1963. 7. sz. 843—847. p.

Molnár Erik: Bevezető a vitához (nemzet, haza, honvédelem stb.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 1—3. p.

Molnár Erik: A hazafias-nemzeti ideológiáról. — Kritika, 1963. 4. sz. 21—29. p.

Molnár Erik: A hazafias-nemzeti ideológiáról. [Erdei Ferenc, Sőtér István stb. hozzászólásaival.] — MTATT, 1963. 3. sz. 303—344. p.

Molnár Erik: A 22. kongresszus és a szocialista hazafiság. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 135—142. p.

Molnár Erik: Válasz a nacionalizmus kérdésében írt vitacikkekre. — TörtSz, 1963. 2. sz. 238—259. p.

Molnár Erik: Válasz a nacionalizmus kérdésében írt vitacikkekre. 1—2. rész. — Új Írás, 1963. 7. sz. 848—855., 8. sz. 984—989., 9. sz. 1111—1115. p.

Nagy László: Hozzászólás Makkai László: A hajdúk „nemzeti" és „függetlenségi" ideológiája c. referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 68—74. p.

Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) — HK, 1963. 2. sz. 185—241. p.

Nagy László—*Otta* István: Hozzászólás Molnár Erik: Történetszemléletünk nacionalista maradványairól c. cikkéhez. — Új Írás, 1963. 4. sz. 488—496. p.

Nagy László—*Otta* István: Néhány szó az „Eszmei offenzivát!" című cikkhez. — Új Írás, 1963. 8. sz. 990. p.

Pamlényi Ervin: Történészek vitája a nemzet és a haza fogalmáról. — Népszabadság, 1963. 98. sz. 7. p.

Perjés Géza: Hozzászólás Benczédi László referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 82—91. p.

Somogyi Éva: Az 1653— 59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai. — TörtSz, 1963. 1. sz. 30—32. p.

Sőtér István: Az irodalom szerepe a „nemzeti ideológiában". — Új Írás, 1963. 6. sz. 732—735. p.

Sőtér István: Polgárosodás és nemzetiség. — MTANyI, 1962. 1—4. sz. 119—186. p.

Szücs Jenő: Nándorfehérvár és a parasztság. — TörtSz, 1963. 1. sz. 11—14. p.

Tóth Ede: Történetírásunk néhány problémája. — Valóság, 1963. 1. sz. 98—104. p.

Varga János: Történetszemléletünk nacionalista maradványairól. (Beszámoló egy beszélgetésről.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 102—107. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A nemzet fogalma a feudalizmusban. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 143—154. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A „népi kurucság" ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 44—55. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok ideológiai kérdései. 1—2. r. — Történelemtanítás, 1963. 2. sz. 1—6., 3. sz. 1—7. p.

Vigh Károly: Történelemszemlélet és politika. (Hozzászólás Molnár Erik: „Történelemszemléletünk nacionalista maradványairól" című cikkéhez.) — Új Írás, 1963. 1. sz. 111—113. p.

Zimányi Vera: Megjegyzések a vitához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 74—79. p.

III.

HELY-, VÁR- ÉS FEGYVERTÖRTÉNET

Helytörténeti ankét az ELTE Bölcsészkarán. — Sz, 1963. 2. sz. 456—458. p.

Maday Pál: Szarvas története. Szarvas, Községi Tanács, 1962. 519 p., 25 t. [Bibliogr. 415—463. p.]

(Puruczki Béla—*Fancsali* Petronella—*Novák* Tamásné): Az utcák őrzik emléküket. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963. 157 p., 8 t.

Békés István: A visegrádi vár feltámad. — Népszabadság, 1963. 139. sz. 9. p.

Darázs Endre: Magyar várak pusztulásának szomorú krónikája. — N, 1963. 43. sz. 12. p.

Dercsényi Dezső—*Gerő* László: A sárospataki Rákóczi-vár. (2. kiad.) Bp. Képzőműv. Alap, 1963. 97 p. [Bibliogr. 89—93. p.] (Műemlékeink.)

Gergelyffy András: A kőszegi Jurisich-vár építési korszakai. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 1—17. p.

(Huba László): Siklós és Harkány. Útikalauz. (2. átd. kiad.) [Pécs] — Bp. Baranyam. Idegenforg. Hiv. — Közdok. Egyet. ny. Bp. 1963. 108 p., 8 t.

Kalmár János: A kereklakatos puskáról. — (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 3. Szerk. Komáromy József. Miskolc. Borsodm. ny. 1963. 208 p., 8 t.)

Koroknay Gyula: Adatok a vajai Vay várkastély történetéhez. — Műemlékvédelem, 1963. 2. sz. 73—74. p.

Kovács András: A siklósi vár története. [Új kiad.] Pécs, Siklósi Községi Tanács — Siklósi vár Baráti Köre — TIT Baranyam. Szerv. 1963. 76 p. Bibliogr. 73—75. p.

Nagyvázsony és környékének útikalauza. (Szerk. Zákonyi Ferenc.) Balatonfüred, Veszprémm. ny., Veszprém, 1963. 186 p. (A Veszprém Megyei Tanács, Idegen-

forgalmi Hivatalának kiadványa 19.)

Nováki Gyula: A magyarországi földvárkutatás története. Bp. Múz. soksz. 1963. 93 p.
(Régészeti füzetek 2/12.)

Radnai Lóránt: A Citadella. Bp. Képzőművy. Alap, 1963. 31 p.
(Műemlékeink.)

Sedlmayer István: A kőszegi vár. (Kőszeg. Szerk. Horváth Ferenc, Szombathely, 1963.)

Szabó László: A tatai vár a XVI. században. — HK, 1963. 1. sz. 317—335. p.

Zolnay László: Ásatások a budavári Táncsics Mihály utcában Kossuth, Táncsics börtöne helyén. — Népszabadság, 1963. 179. sz. 9. p.

Zolnay László: „Opus castri Budensis." A XIII. századi budai vár kialakulása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 15. köt. Szerk. Gerevich László, Tarjányi Sándor. Bp. Akad. K. 1963. 43—107. p.

Akik világhírt szereztek a könnyűfegyverzetű lovasságnak: a magyar huszárok. [Írta:] V. M. — N. 1963. 23. sz. 12. p.

L[igeti] Gy[örgy]: A szabadságharc haditechnikája. — Magyar Légoltalom, 1963. 9. sz. 17. p.

Nagy Gábor: Páncélos és gépesített csapatok fejlődése és alkalmazásuk elvei a két világháború között. — Ho, 1963. 6. sz. 127—141. p.

Szücs József: A motoros repülés hatvanadik születésnapja. [Vázlatos fejlődéstörténet.] — Népszabadság, 1963. 288. sz. 9. p.

Nagy Ernő: Az ANT—1-től a TU—124-ig. (Andrej Nikolaevics Tupolev 75. születésnapjára.) [Élete és munkássága. A második világháború harcigépei.] — Népszabadság, 1963. 264. sz. 9. p.

Andrej [Tupolev] Tupoljev 75. éves. [A Tupolev által tervezett repülőgépek áttekintése.] [Írta:] N. V. — Repülés, 1963. 12. sz. 6. p.

Ungvári Jenő: [Józef] Bem tábornok rakétái. — L, 1963. 19. sz. 10. p.

Vigyázat! Mérges gáz! Belépés csak gázálarcban! 180 évvel ezelőtt született a gázálarc magyar feltalálója (Kőszegi Mártony Károly.) [Írta:] T. S. — L, 1963. 11. sz. 11. p.

IV.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

A legrégibb időktől 1848-ig

Barkóczi László—*Bóna* István—*Mócsy* András: Pannonia története. Bp. Tankönyvk., 1963. (1964) 151 p., 12 t. Bibliogr. a fejezetek végén és 143—148. p.

Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (Historiae de rebus Ungaricis.) (Ford. Juhász László. Vál., bev., jegyz.: Székely György.) Bp. Helikon, 1962. 528 p.
(Monumenta Hungarica 6.)

Szamosközi István: Erdély története. (Rerum Transylvanarum libri.) Vál. bev. és jegyz. Sinkovics István. Ford. Borzsák István.) Bp. M. Helikon. 1963. 385 p.
(Monumenta Hungarica 7.)

Jankovich Ferenc: A világverő. [Mátyás I. magyar király. Történelmi] regény. Bp. Szépirod. K. 1963. 418 p.

Erődi János: Sasoknál magasabban. Hunyadi Mátyás élete. Bp. Móra Kiadó, 1963. 227 p. 6 t.
(Nagy emberek élete.)

Rázsó Gyula: Mátyás és a török veszély. Jajce elfoglalásának 500. évfordulójára. — ÉT, 1963. 52. sz. 1635—1639. p.

Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. (A pécsi Janus Pannonius Múzeum évkönyve. 1962. (Szerk. Papp László. [Közrem.] Füzes Endre.) Pécs, Szikra ny. 1963. 391 p., 33 t.)

Balogh László: A hajdú hadnagy tudósítása. Az első hiteles dokumentum a mohácsi csatáról. Nagy értékű történettudományi felfedezés. — Esti Hírlap, 1963. 251. sz. 3. p.

Treskovits Farkas: Kőszeg török ostroma . . . 1532. Németből ford. Horváth Ferenc. (Kőszeg. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, 1963.)

Horváth Ferenc: Kőszeg ostromának leírása. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 41—48. p.

Sinkovics István: Kőszeg védelme 1532-ben. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 22—40. p.

Maksay Ferenc: Nádasdi Tamás. [1498—1562.] — ÉT, 1963. 16. sz. 483—486. p.

Sági Károly: A hegyesdi vár visszafoglalásának 400. évfordulója. (Új Helikon. Tudományos, kulturális kiadvány. 1962. Fel. szerk.: Csaba Imre. [Veszprém]. Veszprémm. K. [1963.] 67—72. p.)

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. (Vál. és [bev.] Réz Pál. 2. kiad.) Bp. Móra Kiadó. 1963. 360 p., 11 t.

Kenéz Győző: A végvári harcok életszerű szemléltetése. — Történelemtanítás, 1963. 4. sz. 9—14. p.

Ferenczi Imre: Boeskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. Szerk. Bé-

res András. Debrecen, 1962. [1963.] 215—231. p.)

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. [Eposz] — A Török áfium ellen való orvosság. [Röpirat.] (Sajtó alá rend., utószó: Kanizsai-Nagy Antal.) (Röv. kiad.) [Utánny.] Bp. Szépirodalmi K. 1963. 215 p.
(Diákkönyvtár.)

Rapcsányi László: Egy 1664-es kalendáriumban található egyidejű bejegyzések Zrínyi Miklós hadjáratáról. (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve. 10. 1962. (Fel. szerk.: Tolnai György.) Bp. Áll. ny. 1963. 201 p., 16 t.)

Szántó Imre: Adatok az egri vár 1710. évi feladásához. Eger, Borsodm. ny. Miskolc, 1962. 603—608. p.
(Klny.: Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. 8. köt.)
([Eger], Pedagógiai Főiskola. Az Egri — — füzetei 275.)

Hopp Lajos: A Rákóczi-kor irodalmának francia forrásai. — MT, 1963. 9. sz. 644—646. p.

Tamás István: A francia-kuruc kapcsolatok története. Új dokumentumok a Rákóczi-szabadságharcról. — Népszabadság, 1963. 155. sz. 9. p.

Heckenast Gusztáv: Rákóczi iparpolitikája. — ÉT, 1963. 22. sz. 691—693. p.

Dezsényi Béla: Az első katonai lapról. (Mercurius Hungaricus.) — N, 1963. 48. sz. 10. p.

Pápai János törökországi naplója. (Vál., sajtó alá rend. [bev.] és jegyz.: Benda Kálmán.) Bp. Szépirod. K. 1963. 467 p., 8 t., 1 térk.)
(Magyar századok.)

Eperjessy Kálmán: Békés megye az első katonai felvétel (1782—1785) országleírásaiban. (Körös népe. Történelmi és néprajzi szemle. 4. Fel. szerk. Maday Pál. Békéscsaba, Városi Tanács, 1963. 7—26. p.)

1848—1849. évi szabadságharc

Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád, Perczel Mór Közgazd. Techn. 1963. 61 p.

Varga János: Petőfi és a 48-as forradalom. (A költő születésének 140. évfordulója alkalmából.) 1—2. r. — ÉT, 1963. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—38. p.

Urbán Aladár: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. — HK, 1963. 2. sz. 145—169. p.

Urbán Aladár: Honvédtoborzás Pest—Budán 1848-ban. (Tanulmányok Budapest múltjából. 15. köt. Szerk. Gerevich László, Tarjányi Sándor.) Bp, Akad. K. 1963. 403—444. p.)

Kiss Sándor: A debreceni Református Kollégium és diákjai az 1848—49-es szabadságharcban. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. Szerk. Béres András. Debrecen, 1962. [1963.] 53—58. p.)

A mezőberényi zendülés iratai. (1848—1849.) Közli: Maday Pál. (Körös népe. Történelmi és néprajzi szemle. 4. Fel. szerk. Maday Pál. Békéscsaba, Városi Tanács, 1963. 193—208. p.)

Nádor Jenő: Szarvas 1848-ban. Szarvas, Községi Tanács, 1962. 80 p.
(Szarvasi füzetek 5.)

Kósa Csaba: Ötszáz paraszt kaszát ragadott. A jánosházi 48-as hagyomány. Hogyan akarták kiszabadítani Batthyány Lajost. — Esti Hírlap, 1963. 63. sz. 3. p.

Borus József: A felsőtiszai hadtest 1848 december—1849 február. — HK, 1963. 1. sz. 153—187. p.

Borus József: Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. (Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata.) (Beszámoló kandidátusi disszertációk vitáiról.) — Sz, 1963. 5. sz. 1176—1179. p.

H. *Törő* Györgyi: Bem francia nyelvű hadijelentései Petőfi kézírásában. (Adalék Petőfi Sándor 1849-es segédtiszti működéséhez.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 219—228. p.

Andics E[rzsébet]: Das Bündnis Habsburg-Romanow. Vorgeschichte der zaristischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849. [Übers.: Zoltán Jókai. (Abgekürzte) Ausg.] Bp. Akad. K. 1963. 201 p.
(Studia historica Academiae Scientiarum Hungariae 52.)

Veres Pál: Puskalövésnyire a zászlóalj mögött. Lumniczer Sándor a szabadságharc hős orvosa. — N, 1963. 41. sz. 12. p.

Csillag István: 1849-ben jelent meg az első magyar honvéd sebészorvosi könyv. — Orvosi Hetilap, 1963. 34. sz. 1619—1621. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1914.

Kovács Endre: Az 1859. évi magyar—román egyezmény. — Sz, 1963. 2. sz. 293—331. p.

Lukács Lajos: Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben. — Sz, 1963. 1. sz. 32—67. p.

Lukács Lajos: Kossuth emigrációs politikájának idealizálásáról. — Sz, 1963. 4. sz. 844—859. p.

Horváth Zoltán: Kossuth Lajos emigrációs politikájának értékelése. (Hozzászólás Lukács Lajos és Szabad György vitájához.) — Sz, 1963. 1. sz. 157—164. p.

Szabad György: Észrevétel Horváth Zoltán „Kossuth Lajos emigrációs politikájának értékelése" c. írására. — Sz, 1963. 4. sz. 843. p.

Kőhegyi Mihály: Mészáros Lázár memoranduma Kossuth amerikai utazása előtt. (Aranyhomok, Antológia, 1962. Fel. szerk.: Varga Mihály. Kecskemét, Szakszerv. Bács-Kiskun m. Tanácsa, [1963.] 28—29. p.)

Ruffy Péter: A pécsi Kossuth levél. [Kossuth Lajos levele Veress Sándor 48-as honvédhadnagy fiához, Veress Endréhez.] — Magyar Nemzet, 1963. 62. sz. 4. p.

Ruffy Péter: Bújdosók levelei. Tizenháromezer kézirat egy pécsi magánlakásban. (800 levél az 1848-as emigráció vezetőitől és szereplőitől.) — Magyar Nemzet, 1963. 58. sz. 7. p.

Szendrey József: Egy elfelejtett szabadsághős. [Tüköry Lajos.] — L, 1963. 36. sz. 8. p.

Bánki V[ajk] Emil: 1863. március 15. [Az olasz kormány által a magyar légió tagjainak adományozott emlékéremről.] — Az Érem, 1963. 23. sz. 1—3. p.

Bőhm Jakab: Az 1863—64. évi lengyelországi felkelés — és Magyarország. — ÉT, 1963. 43. sz. 1347—1351. p.

Agárdi Ferenc: A Hungarian general in Lincoln's service [Számwald (Stahel) Gyula]. — The Hungarian Quarterly. 1963. 4. köt. 10. sz. 155—157. p.

Bonyhádi Jenő: Számwald Gyula altábornagy. (Julius H. Stahel, a piemonti csata hőse az észak-amerikai polgárháborúban.) — N, 1963. 19. sz. 12. p.

Morva Tamásné—*Bőhm* Jakab: Adalékok a hadsereg szerepére az 1905—7-es forradalmi válság felszámolásában. Közlik: — —. — HK, 1963. 1. sz. 366—443. p.

Merényi László: Tóth Árpád háborúellenes írásai 1912—1913-ban. — Alföld, 1963. 4. sz.

Merényi László: Ötven éve történt. Háborúellenes megmozdulások Somogyban 1913-ban. — Somogyi Néplap, 1963. május 15.

Merényi László: Haladó mozgalmak az első balkáni háború idején. — Vasi Szemle, 1963. 2. sz. 69—75. p.

Merényi László: Békemozgalom Magyarországon — ötven évvel ezelőtt. — ÉT, 1963. 20. sz. 611—615. p.

Békés István: Májusi béketüntetés ötven évvel ezelőtt. (..Le a háborúval!") — Népszabadság, 1963. 100. sz. 10. p.

Tokody Gyula: Ausztria-Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben. (1890—1918.) Bp. Akad. K. 1963. 282 p.

Első világháború

Dolmányos István: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út." (Az orosz-magyar szövetség gondolata 1914-ben.) — TörtSz, 1963. 2. sz. 167—194. p.

Dolmányos István: Mihály Károlyi et le voyage de Saint Peterbourg. (L'idée d'une alliance russo—hongroise en 1914.) (Annales Universitatis Scientiarium Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 5. Red. Z[oltán] Oroszlán. Bp. 1963. 147—184. p.)

Galántai József: István Tisza und der erste Weltkrieg. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 5. Red Z[oltán] Oroszlán. Bp. 1963. 185—205. p.)

Dezsényi Miklós: A „vörös kalapácsos ember" a fronton. [Közli:] — —. — HK, 1963. 2. sz. 276—278. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Józsa Antal: Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusának néhány magyar vonatkozása. — HK, 1963. 1. sz. 336—346. p.

Józsa Antal: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. — HK, 1963. 2. sz. 105—144. p.

Vályi-Nagy József: Az oroszországi magyar hadifoglyok forradalmi mozgalma történetének néhány kérdése a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig terjedő időszakban. Debrecen, Alföldi ny. 1963. 75—99. p. (Klny.: Acta [Universitatis Debreceniensis] 9/1/1. köt.) ([Debrecen, Egyetem], Marxizmus—leninizmus Tanszék. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Marxizmus—leninizmus Tanszékének közleményei 23.)

Pamlényi Ervin: Vörös zászlók a térképen. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Magyar Nemzet, 1963. 261. sz. 9. p.

Magyar hősi emlékmű Petropavlovszkban. [Magyar hadifoglyok 1918 júniusában a szovjet köztársaság védelmében. Vörösgárdista osztagok harca Szénási Gyula vezetésével. Vele együtt küzdött Szénási Géza, Rónai Ferenc, Horváth István. Valamennyien hősi halált haltak.] — Esti Hírlap, 1963. 141. sz. 6. p.

Ujvári Imre László: A forradalom katonái. (Beszélgetés a hősi harcok magyar résztvevőivel.) — N, 1963. 44. sz. 12. p.

„Ilyenkor ősszel mindig arra az izzó októberre gondolok." Beszélgetés a nyolcvanesztendős Szalay Sándor elvtárssal, az orosz polgárháború egyik magyar veteránjával. [Írta:] H. T. — Munkásőr, 1963. 10. sz. 2. p.

Gerencsér Miklós: Ütközet a sztyeppén. [Sziklai Sándor vezérőrnagy 1953-ban tartott élménybeszámolója alapján. Az 1. szamarai kommünárezred harcai a fehérkozákok ellen.] — Népszabadság, 1963. 262. sz. 6—7. p.

Hontert Dezső: Mire tanít a gyöngyösi származású magyar internacionalista arcképe a Hadtörténeti Múzeumban. [Dukesz Artúrról, a Galilei-kör egykori titkáráról, a krasznojarszki hadifoglyok bolsevik vezetőjéről.] — Népújság, (Eger), 1963. március 19.

Ferkis Emil: A budapesti hős. (Karóczkay András részvétele az oroszországi polgárháborúban.) — N, 1963. 47. sz. 12—13. p.

Balczer Elemér: A vörös strázsa. [Tompach János pomázi ács, 1918-ban a Kreml őrségének tagja. Találkozás Leninnel.] — Népújság (Eger), 1963. április 21.

Kubinyi Ferenc: Feldpost 420, Bataillon No 3/85. [Latinka Sándorról.] — Somogyi Írás, 1963. szeptember-december, 93—97. p.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom

Károlyi Mihályné: Károlyi Mihályról. — PK, 1963. 3. sz. 157—171. p.

Pamlényi Ervin: Mindig a dolgozók oldalán. Vázlatok Károlyi Mihály életrajzához. — Magyar Nemzet, 1963. 258. sz. 7. p.

Boldizsár Iván: Károlyi (Mihály)-kiállítás a Károlyi utcában. — Népszabadság, 1963. 265. sz. 6—7. p.

Hajdu Tibor: Az őszirózsás forradalom. [Kiad.] Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1963. Kossuth K. 217 p., 12. t.

Hajdú Tibor: Károlyi Mihály és az 1918—1919-es forradalmak. — Sz, 1963. 5. sz. 1092—1102. p.

Hajdu Tibor: A tömegek szerepe az 1918 októberi polgári demokratikus forradalomban. A forradalom kitörésének 45. évfordulójára. — TSz, 1963. 10. sz. 14—24. p.

Győri Illés István: A forradalom bölcsőjénél. Emlékezés az 1918-as első forradalmi zászlóalj megalakulására. — N, 1963. 43. sz. 6. p.

Hetés Tibor: Stromfeld [Aurél] és a magyar polgári demokratikus forradalom. — HK, 1963. 1. sz. 112—152., 2. sz. 61—104. p.

L. Nagy Zsuzsa: Az Antant segélyprogramja és az 1918—1919. évi forradalmak. — PK, 1963. 3. sz. 37—68. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Erényi Tibor: Mire tanít a Magyar Tanácsköztársaság? — Népszabadság, 1963. 233. sz. 4—5. p.

Kerecsényi Edit, H.: Adatok a Tanácsköztársaság nagykanizsai történetéhez. (A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. [1961—1962.] Főszerk.: Gerelyes Ede. Bp. Athenaeum ny. 1963. 75—114. p.)

L. Nagy Zsuzsa: Smuts tábornok budapesti küldetése 1919 áprilisában. — TörtSz, 1963. 2. sz. 195—216. p.

Hetés Tibor: A 80. nemzetközi dandár. Bp. Zrínyi K. 1963. 178 p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 2. r. Védelmi harcok az északi offenzíva kezdetéig. — BSz, 1963. 1. sz. 73—79. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 3. r. Sajóvölgyi harcok. — BSz, 1963. 3. sz. 76—81. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 4. r. A bódvavölgyi harcok. — BSz, 1963. 6. sz. 99—102. p.

Halasi Andor: Katonaszínészek a forradalomban. (1918—19-es emlékek. — Somogyi Írás, 1963. július, 31—36. p.

Szabó Ágnes: Részletek Ágoston Péter naplójából. Közli: — —. — PK, 1963. 2. sz. 155—181. p.

Fabik Károly özvegye üdvözletet küldött május elsejére a nagykanizsai úttörőknek. [Adatok Fabik Károly egykori rézműves, a cattarói matrózlázadás egyik szervezője és a magyar Vörös Dunai Hadiflottilla parancsnokának életéről.] — Zalai Hírlap, 1963. május 1.

Szántó Rezső: Fiedler Rezső. — PK, 1963. 3. sz. 192—196. p.

Bracsok István: Emlékidéző beszélgetés a szabadság 133 napjáról. [Gyetvai Jánossal, a Tanácsköztársaság idején megjelenő Vörös Katona egykori főszerkesztőjével.] — ISz, 1963. 15. sz. 24—28. p.

Kerekes András: A „Vörös Katona" főszerkesztőjénél. [Gyetvai János.] — N, 1963. 49. sz. 5. p.

Vadász Ferenc: Hűsége egy életre szólt. Nyolcvan évvel ezelőtt, 1883. május 1-én született Hamburger Jenő. — Népszabadság, 1963. 99. sz. 8. p.

Kékesdi Gyula: Egy gazdag élet. (Jakab Rudolf, a Vörösőrség Országos Főparancsnoksága közvetlen zászlóaljának parancsnoka.) — Népszabadság, 1963. 261. sz. 8—9. p.

Goda Gábor: Karikás Frigyes. 1891—1938. [Halálának 25. évfordulójára.] — Népszabadság, 1963. 52. sz. 9. p.

Hunya István: Polányi Máté. — PK, 1963. 1. sz. 178—184. p.

Soós Gyula: Felejthetetlen napok. [—, a 30-as Vörös Ezred volt katonájának visszaemlékezései.] — ISz, 1963. 6. sz. 58—62. p.

Bakonyi József: A Tanácsköztársaság hadvezére. 85 évvel ezelőtt született Stromfeld Aurél. — L, 1963. 38. sz. 4. p.

Lengyel István: Szabados Sándor. — PK, 1963. 2. sz. 202—212. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Havas Ervin: Élők és holtak Csóton. [Szovjetunióból hazatért internacionalisták a csóti hadifogoly-szűrőtábor poklában.] — Népszabadság, 1963. 261. sz. 14—15. p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehér terror pedagógus áldozatairól. (Szerk. Bihari Mór, Bors András stb.) Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 223 p.

Tihanyi Ernő: Váci mártírok — váci hóhérok 1919-ben. Vác, Pestm. ny. 1963. 31 p., 8. t.

Lisztes László: Dokumentum a Horthy-hadsereg pécsi bevonulásának előestéjéről. — Művelődési Tájékoztató, 1962. dec. 101. p., 1. t.

Prónay Pál: A határban a halál kaszál. Fejezetek — — feljegyzéseiből. (Szerk., bev.: Szabó Ágnes, Pamlényi Ervin. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. Kossuth K. 1963. 384. p., 6. t.

„A határban a halál kaszál." Részletek Prónay Pál feljegyzéseiből. — Magyar Nemzet, 1963. 145. sz., 7., 146. sz. 5., 147. sz. 5.,148. sz. 5., 149. sz. 5., 150. sz. 5. p.

Paál Ferenc: Egy ellenforradalmár vallomásai. [A határban a halál kaszál... Prónay Pál feljegyzéseiből c. mű ismertetése.] — Magyar Nemzet, 1963. 287. sz. 7. p.

Tamás István: A fehérterrorista különítményes vezér naplója. (A határban a halál kaszál... Prónay Pál emlékezései.) — Népszabadság, 1963. 298. sz. 8. p.

Dersi Tamás: Párbeszéd a vérebről. Prónay Pál naplójáról. — Új Írás, 1963. 6. sz. 716—718. p.

Leon, Andor: Horthy Miklós tárgyalásai a hírhedt nemzetközi szélhámossal. Trebitsch-Lincoln-nal. [Közép-európai ellenforradalmi szervezkedés, Szovjetunió elleni támadás előkészítése.] — Magyar Nemzet, 1963. 18. sz. 5. p.

Karsai Elek: A budai Sándor-palotában történt. 1919—1941. Bp. Táncsics K. 1963. 566 p., 46 t.

Dékán Károly: Adalékok a Horthy-korszak középiskoláiban folyó militarista nevelésről. — Pedagógiai Szemle, 1963. 11. sz. 1010—1020. p.

Lackó Miklós: A magyarországi nyilas mozgalom történetéhez (1935—1937.). — Sz, 1963. 4. sz. 782—809. sz.

Ádám M[agda]: Documents relatifs a la politique étrangere de la Hongrie dans la période de la crise tchécoslovaque. (1928—1939.) — AH, 1963. 10. köt. 1—2. sz. 89—116. p.

Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban

Szabó Ferenc: A spanyol polgárháború ismeretlen eszperantó dokumentumai Szegeden. — Tiszatáj, 1963. 3. sz. 1—2. p.

A haza az övék... [Írta] (—if—). [Megemlékezés a Spanyol Népfront megalakulásáról és a spanyol polgárháborúról.] (Nagy események — nagy évfordulók. — ISz, 1963. 13. sz. 41—45. p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1963. 269 p.

Nagy Gábor: Az első nemzetközi brigádok megalakulása és részvétele Madrid védelmében. (1936 július—1936 november.) (Annales Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series historica. Tom. 2. 85—111. p.

Szántó Rezső: A 12. Nemzetközi Brigád tüzérosztálya a spanyolországi háborúban. — HK, 1963. 2. sz. 29—60. p.

Ambrus József: A spanyol nép szabadságharcának magyarországi emlékei. (A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. [1961—1962.) Főszerk.: Gerelyes Ede. Bp. Athenaeum ny. 1963. 135—150. p.)

Betlen Oszkár: A spanyol szabadságharc első időszakának hatása a magyar munkásmozgalomra. — PK. 1963. 2. sz. 26—56. p.

Meghalt Bazin József elvtárs. [A párt régi tagja, a spanyol polgárháború egykori harcosa.] — Északmagyarország, 1963. február 10.

Nagy István: Egy a sok közül. [Pataki István tatai bányász, egykori vöröskatona, majd spanyol szabadságharcos életéről.] — Komárommegyei Dolgozók Lapja, 1963. március 20.

Vadász Ferenc: Lérida magyar hőse. (Sebes György) [munkásmozgalmi tevékenysége és részvétele a spanyol polgárháborúban.] — Népszabadság, 1963. 28. sz. 6. p.

Barabás Tibor: Zalka Máté. — Magyar Ifjúság, 1963. 28. sz. 6—7. p.

Németh Erzsébet: „Köszöntöm férjem népét." Emlékezés Zalka Mátéra. — Kisalföld, 1963. április 28.

Magyarország a második világháborúban

Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet

Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. (1938. november—1939. szeptember.) Bp. Kossuth K. 1963. 253 p.

Juhász Gy.: La politique extérieure de la Hongrie a l'époque de la „drole de guerre". — AH, 1963. 9. köt. 3—4. sz. 407—457. p.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., magy., jegyz.: Szinai Miklós, Szücs László. [Kiad. a] Magyar Országos Levéltár. (Bp.) Kossuth K. 1962. 533 p., 12 t. U. a. 2. kiad. 1963.

Pamlényi Ervin: A „második" kabinet és a vezérkar. — Horthy Miklós titkos iratai. [Bp.] Kossuth K. [1962.] — Magyar Nemzet, 1963. 16. sz. 7., 17. sz. 5. p.

Horthy Miklós titkos iratai. [Bp. Kossuth K. 1962.] — [Ism.] Tamás István. — Népszabadság, 1963. 12. sz. 8. p.

Szinai Miklós—*Szücs* László: Horthy's secret correspondance with Hitler. — The New Hungarian Quarterly, 1963. 4. köt. 11. sz. 174—191. p.

Buzási János: Az újvidéki razzia. [Kiad. a] Levéltárak Országos Központja. Bp. Kossuth K. 1963. 125 p.

Dersi Tamás: Újvidéki „razzia". Több ezer ártatlan áldozat. Hamis jelentések. Mi történt 1942. januárjában a Bácskában. — Esti Hírlap, 1963. 184. sz. 3. p.

Szamuely Tibor: A németországi fasizmus történelmi előzményeiről és ideológiájáról (II. rész.) — TörtSz, 1963. 2. sz. 217—237. p.

Szántó György: Megjegyzések Zsigmond László: A fasiszta fajelmélet térhódításának gazdasági és társadalmi tényezőiről (1939—1945) című cikkéhez. — PK, 1963. 1. sz. 139—152. p.

Ránki György: Néhány megjegyzés Zsigmond László: A fasiszta fajelmélet térhódításának gazdasági és társadalmi tényezőiről (1939—1945) című tanulmányához. — PK, 1963. 2. sz. 148—154. p.

Palásti László: 1943. január 12—13. Hogyan kergetett a Donnál „vitéz" Jány Gusztáv 160 000 embert a halálba? Szügyi Zoltán nyilas tábornok döbbenetes naplója. — Népszava, 1963. 9. sz. 3. p.

Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániába 1943-ban. — TörtSz, 1963. 2. sz. 259—261. p.

Johancsik János: Rendszermentés — nemzetvesztés. [Harc a békéért és az uralkodóosztály politikája 1943-ban.] — ÉT, 1963. 34. sz. 1059—1062. p.

Ránki György: Horthy levele Adenauerhez. Újabb történelemhamisítási kísérlet. — Magyar Nemzet, 1963. 10. sz. 7. p.

Kun József: Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása, 1943 szeptember—1944 március. — HK, 1963. 1. sz. 37—84. p.

Ránki György: Az ország német megszállása és Horthy hadserege. — Valóság, 1963. 3. sz. 9—18. p.

Hazánk felszabadulása

György István: Soha többé! [Riportok. Bev.] (Rényi Péter.) Bp. Kossuth K. 1963. 240 p., 12 t.

Kállai Gyula: Az igazi honfoglalás. [Illés Béla Honfoglalás c. filmjéről. Dálnoki Miklós Béla átállásának politikai jelentősége.] — Népszabadság, 1963. 258. sz. 3. p.

Karsai Elek: Dálnoki Miklós Béla és az 1. magyar hadsereg. Megjegyzések a Honfoglalás c. tv-film történelmi problematikájához. — Népszabadság, 1963. 252. sz. 10—11. p.

László Miklós: Az elmulasztott alkalom. — Miért nem sikerült a „kiugrás"? Hitler mindent tud. Milyen ember volt Dálnoki Miklós Béla? A televízió történelmi eseményfilmje, a Honfoglalás kulisszatitkai. — Esti Hírlap, 1963. 252. sz. 5. p.

Magyarország felszabadítása. [Írta:] L. J. — Hazáért, 1963. 12. sz. 10—11. p., 13—14. sz. 4—5. p.

Socol, I.: Mátészalka, 1944. [Egy szovjet hadosztály harcai Mátészalka körzetében.] — N, 1963. 11. sz. 3. p.

Petre, Malaianu: Így vettük be Debrecent. — N, 1963. 42. sz. 5. p.

Neculai, Condurache: Szemtől szembe a „Tigrisekkel". [Román egységek harca Debrecen körzetében 1944 októberében.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Teclu, Jacob: Együttes harcban a szovjet hadsereggel. — HK, 1963. 1. sz. 282—297. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1960. 9. sz.-ból.)

Tálas Géza: Román hősök a Tiszánál. — Hazáért, 1963. 13—14. sz. 8. p.

Botezatu, Constantin: Egy lépést sem hátra!... [Román egységek harca Magyarország felszabadításáért Salgótarján környékén.] — N, 1963. 12 sz. 2. p.

Kormos László: Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci eseményekhez. — Jászkunság, 1962. 4. sz. 160—167., 1963. 1. sz. 5—12. p.

Szabó L. István: Zamercev tábornokkal Budapesten. [Budapest első városparancsnokának látogatása.] — Népszabadság, 1963. 88. sz. 4—5. p.

Kulcsár István: Beszélgetés Zamercev tábornokkal. — Új Írás, 1962. 4. sz. 379—382. p.

[Ezerkilencszáznegyvenöt] 1945. február 13-án szabadította fel a szovjet hadsereg Budapestet. [Visszaemlékezés. Írta:] A. J. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 81—85. p.

[Medvedev] Medvegyev, N.: Két harci epizód. [Budapest felszabadítása.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Havas Ervin: Emberség. [Szántó Imre nagylóki lakos hogyan mentette meg Pjotr Mokroguz szovjet katonát 1945 januárjában.] — Népszabadság, 1963. 133. sz. 10—11. p.

Balogh László: A pilisnyergi névtelenek. — Hitler hadparancsa. Budapest felé indulnak a Viking és Halálfejes páncélosok. Tizenhét szovjet katona hőstette. — Esti Hírlap, 1963. 37. sz. 3. p.

Tóth Sándor: Magyar önkéntesek Budapest felszabadításában. — ÉT, 1963. 13. sz. 387—391. p.

Balogh László: A budai fronton. Magyarok a felszabadító harcokban. — Esti Hírlap, 1963. 79. sz. 3. p.

Darvas József: Két visszatérés . . . Emlékezés Budapest felszabadulására. — Új Írás, 1962. 4. sz. 377—379. p.

324 löveg díszsortüze üzente: Budapest szabad! (Budapest ostroma.) [Írta:] K. Z. — N, 1963. 6. sz. 6. p.

Piszker Tibor: Életreszóló találkozás a szovjet hadsereggel. — ISz, 1963. 4. sz. 48—54. p.

Ujvári Imre László: Üzenet a hadak útjáról. [Egy magyar földön elesett szovjet tiszt leveleiből.] — ISz, 1963. 6. sz. 6—13. p.

A drávai eposz. [Az I. Bolgár Hadsereg Dráva-menti harcai, 1945 tavaszán.] — ISz, 1963. 18. sz. 67—70. p.

Karasztojanov, A.: Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. — HK, 1963. 1. sz. 85—111. p.

Godó Ágnes: Fegyverrel és ecsettel. Egy bolgár katonafestő arcképe. (Dimitr Vlkanov) [részvétele Magyarország felszabadításában.] — N, 1963. 33. sz. 12. p.

Molnár István: A drávaszabolcsi hős. (Dimiter Kolarov bolgár motoros hírvivő.) — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Uray Miklós: Somogy a felszabadulás előestéjén. — Somogyi Írás, 1963. 49—54. p.

Malinovszkij, R[odion Jakovlevics]: Dicső évforduló. Magyarország felszabadulásának 18. évfordulójára. [A Szovjet Hadsereg Budapest és Balaton körüli hadműveletei.] — Magyar Nemzet, 1963. 79. sz. 3—4. p.

Vajda Péter: A felszabadító harcok dokumentumait adták át Moszkvában a magyar néphadseregnek. — Népszabadság, 1963. 77. sz. 3. p.

Fontos történelmi okmányokat adtak át Moszkvában a magyar néphadseregnek. [Hadműveleti jelentések, okmányok, egyenruhák, fegyverek átvétele, részben a Hadtörténelmi Múzeum részére.] — Magyar Nemzet, 1963. 77. sz. 3. p.

Ellenállási mozgalom

Az Európai Ellenállás Történetének III. Nemzetközi Kongresszusa. (Prága, 1963. szeptember 2—4.) — Sz, 1963, 3. sz. 744. p.

Tudományos kongresszus a megszállás és az európai ellenállás történetéről. — Magyar Nemzet, 1963. 183. sz. 7. p.

Tillon, Charles: Les F. T. P. [Francitireurs et Partisans.] Témoignage pour servir a l'Histoire de la Résistance. Paris, Juillard, 1962.
[Szabadságharcosok és partizánok. Tanúságtétel az ellenállás történetéhez.]
— Ism. Pécsi Anna: Tillon könyve a francia antifasiszta ellenállásról. — PK, 1963. 3. sz. 206—210. p.

Komoróczy György: A munkásmozgalom történetének néhány kérdése Hajdú-Bihar megyében az ellenforradalmi korszak idején. [1920—1944.] (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. 75—90. p.)

Pintér István: A dolgozó parasztság helyzetéről és a háborús nyomor elleni harcáról (1941—1944.) — PK, 1963. 3. sz. 3—36. p.

Mádl Antal: A német és magyar történelmi regény az antifasiszta harc szolgálatában. — Világirodalmi Figyelő, 1963. 2. sz. 113—118. p.

Mádl Antal: Der historische Roman im Dienste des antifaschistischen Kampfes in der deutschen und ungarischen Literatur. — Acta Litteraria, 1962. 5. tom. 489—495. p.

H. Szabó Béla: Két, húsz év előtti béketüntetés és Bajcsy-Zsilinszky Endre miskolci emléktáblája. [Az 1943. szeptember 9-i vasgyári tüntetésről és a szeptember 12-i gyűlés szónokáról.] — Napjaink, 1963. 4. sz. 1. p.

D[ömötör] L[ászló]: Koporsók a Várban. A testőrség fegyveres ellenállásának hiteles története. [Dezsényi Miklós hadtörténész tájékoztatása alapján.] — Hétfői Hírek, 1963. 43. sz. 2. p.

Pintér I[stván]: Dannue k isztorii Vengerszkogo Oszvodobitel'nogo Komiteta Nacional'nogo Voszsztanija. — AH, 1963. 9. köt. 1—2. sz. 129—153. p.

Milyen volt a szakszervezeti élet 1944-ben, a német megszállás idején? [Írta:] L. M. (Szakszervezeti mozgalom a hadiüzemekben. Katonai megszállás a szakszervezetekben.) — Népszava, 1963. 88. sz. 2. p.

Gerő Zoltán: Az illegális Kommunista Párt harca a budapesti gyárak munkásainak és termelőeszközeinek elhurcolása ellen. — PK, 1963. 3. sz. 172—179. p.

Kirschner Béla—*Rácz* Béla: Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. 1—2. r. — Sz, 1963. 3. sz. 647—665., 4. sz. 810—830. p.

Komáromy József: A miskolci MOKAN-komité dokumentumai. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 3.) (Szerk. Komáromy József .Miskolc, Borsodm. ny. 1963. 208 p., 8 t.

Harcban a fasizmussal. Partizánvadászokból partizánok. [Magyar partizánok a Szovjetunióban. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 10. sz. 41—46. p.

Harcban a fasizmussal. Schaumburg tábornok utolsó sétalovaglása. [Békés-Glass Imre, Boczor József és Elek Tamás, a francia ellenállási mozgalom magyar résztvevőinek tevékenységéről. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 11. sz. 58—62. p.

Harcban a fasizmussal. Váratlan közjáték egy brüsszeli moziban. [A Belgiumban élő magyarok ellenállási szervezetének első nagyobb akciója. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 12. sz. 61—65. p.

Harcban a fasizmussal. A Gömbösszobor akció. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 13. sz. 53—57. p.

Harcban a fasizmussal. A partizán „ezred". [Az Uszta-csoport. Írta:] Á. J. — 1963. 14. sz. 51—57. p.

Harcban a fasizmussal. Huszonegy partizánsír. [A Nógrádi csoportról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 15. sz. 50—56. p.

Harcban a fasizmussal. A MOKAN-komité. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 16. sz. 46—52. p.

Harcban a fasizmussal. Ungvár elsötétedik. [A Lencsés csoportról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 17. sz. 52—57. p.

Harcban a fasizmussal. Negyedórás nagygyűlés a Városi Színházban. [Robbantás a nyilas nagygyűlésen. Írta:] Á. J. — ISz, 18. sz. 49—54. p.

Harcban a fasizmussal. Az újpestiek. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 19. sz. 25—30. p.

Harcban a fasizmussal. Hajnal a tárnák fölött. [Sárisápi partizánokról. Írta:] R. Sz. — ISz, 1963. 20. sz. 57—63. p.

Harcban a fasizmussal. A barcsi híd. [A jugoszláviai Petőfi brigádról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 21. sz. 46—52. p.

Harcban a fasizmussal. Magyarok a Visztulánál. [Magyar partizánok Lengyelországban. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 22. sz. 52—58. sz.

Harcban a fasizmussal. Buchenwald drótkerítései mögött. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 23. sz. 58—64. p.

V[ajda] P[éter]?: A magyar partizánok tanítója. [Vihodec ezredes visszaemlékezése a Rovno környéki partizániskola magyar tanítványaira.] — Népszabadság, 1963. 79. sz. 6—7. p.

Lukács Teréz: A Leopold-rend lovagja. Magas belga kitüntetéseket kapott egy hős magyar asszony. (Basch Endréné az első külföldi nő a spanyol köztársasági hadseregben. Részt vett a belga ellenállási mozgalomban 1940—1945.) — Esti Hírlap, 1963. 121. sz. 5. p.

C. *Tóth* Béla: A rajovi 12. — Népszabadság, 1963. május 10. [Dél-Csehszlovákiában Zlata Koruna és Rajov helységben 1945 májusában csehszlovák hazafiakkal együtt magyar katonák is harcoltak a hitlerista megszállók ellen. Hőstetteik megörökítésére emlékművet állítottak.]

Emlékezés Kilián Györgyre. — Izzó, 1963. május 23., 30., június 6., 13.

Lukács Imre: Kilián György utolsó csatája. — Népsport, 1963. 154. sz. 5. p.

Máté György: A magyar munkásosztály igaz fia. Emlékezés Kilián György elvtársra. — Népszabadság, 1963. 172. sz. 5. p.

Szerémi Borbála: Pataki István. — Soproni Szemle, 1963. 4. sz. 344—345. p.

Nagy Eta: Pesti Barnabás: — Soproni Szemle, 1963. 4. sz. 342—343. sz.

Vadász Ferenc: Bevetés előtt. Ma húsz éve halt hősi halált Rózsa Richárd, pártunk hű katonája. — Népszabadság, 1963. 127. sz. 6. p.

Sztrókayné Mándi Teréz. Ságvári Endre. — Magyar Sajtó, 1963. 11—12. sz. 372—374. p.

Ságvári Endre 50. születésnapján. [Írta:] M. Gy. — Népszabadság, 1963. 258. sz. 6. p.

Gárdos Miklós: A 7346-os rab. [Megemlékezés Ságvári Endréről.] — Élet és Irodalom, 1963. 44. sz. 5. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

Szabó Ferenc: A pártarchívum munkája elé. [Néphadseregünk másfél évtizedes története feldolgozásának elősegítése.] — Honvédségi Szemle, 1963. 11. sz. 37—39. p.

Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése. (1945—1948. Bp. Zrínyi K. 1963. 203 p.

Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945-től 1948-ig. (Beszámoló kandidátusi disszertációk vitáiról.) — Sz, 1963. 5. sz. 1179—1181. p.

Mucs Sándor: Néphadseregünk tevékenysége az ország akna- és lőszermentesítése érdekében a második világháború után. — Ho, 1963. 5. sz. 125—136. p.

Csillag István: Háború békében. [A tűzszerész század veszélyes munkájáról.] — Magyar Nemzet, 1963. 145. sz. 7. p.

Mucs Sándor: Adatok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez. (1945 február—1946 március. — HK, 1963. 2. sz. 3—28. p.

Méreg László: A fegyveres erők napján. — N, 1963. 39. sz. 3. p.

Köszöntjük Művészegyüttesünket. (A Magyar Néphadsereg Művészegyüttese 15. születésnapjára.) — N, 1963 41. sz. 2. p.

Szalay Ervin: 15 éves a Magyar Néphadsereg Művészegyüttese. — Honvédségi Szemle, 1963. 11. sz. 152—155. p.

Kárpáti Ferenc: Néphadseregünk — szocialista hazánk és a béke védelmezője. — Pártélet, 1963. 4. sz. 11—16. p.

Köteles Jenő: Élményben, tapasztalatban gazdagon. (Katonai küldöttségünk látogatása Lengyelországban.) — N, 1963. 30. sz. 2. p.

Köteles Jenő: „Korszerű, kitűnően képzett hadsereg". — altábornagy elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség lengyelországi útjáról. — N, 1963. 34. sz. 2. p.

Serfőző László: Felejthetetlen napok igaz barátainknál, hű fegyvertársainknál. A magyar katonai küldöttség látogatása a Lengyel Népköztársaságban. — N. 1963. 28. sz. 2—3. p.

Bertalan István: Megkezdte körutazását a Szovjetunióban a magyar katonai küldöttség. — N, 1963. 41. sz. 3. p.

Bertalan István: Szovjetunióbeli körútja során igaz barátként, meleg szeretettel fogadták katonai küldöttségünket. — N, 1963. 42. sz. 3. p.

Bertalan István: A magyar katonai küldöttség útiélményei a Szovjetunióban. — N, 1963. 43. sz. 3., 44. sz. 5., 45. sz. 5. p.

A szovjet emberek a béke igaz hívei, de mindenkor készen állnak bármely agresszor szétzúzására. Borbándi János vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség Szovjetunióban tett látogatásáról. — N, 1963. 47. sz. 3. p.

Bertalan István: Milliók akarata, céljaink közössége fűz szorosan egymáshoz bennünket. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség Szovjetunióban tett látogatásáról. — N, 1963. 46. sz. 3. p.

V.

EGYETEMES HADTÖRTÉNET

A legrégibb időktől 1914-ig

Világtörténet. (Vszemirnaja isztorija.) (Főszerk.: J. [Evgenij] M[ihajlovics] Zsukov. [Kiad.] a Szovjetunió Tudományos Akadémiája. 1—4. köt. Bp. Kossuth K. 1962—1963.

A hadművészet ókori klasszikusai. (Forrásgyűjtemény.) Szerk. és bev. Hahn István. Bp. Zrínyi K. 1963. 943 p. 12 t.

Livius, Titus: A római nép története a város alapításától. [Ab urbe condita.] (Ford. Kis Ferencné. Utószó: Borzsák István. Jegyz.: Ritoók Zsigmond. 1—4.) Bp. Európa, 1963. 318 p.

Josephus, Flavius: A zsidó háború. [Historia Ioudaikou polemou pros Romaious.] — Függelék: — — önéletrajza. Ford. (bev.) [és jegyz.]: Révay József. 4. jav. kiad. Bp. Gondolat, 1963. 577 p.

Maróti Egon: A kalózok szerepe a mithridatesi háborúk idején. (Annales Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series historica. Tom. 2. 3—14. p.)

Alföldy Géza: Veteránтelepítések Dalmatica provinciában. — Antik Tanulmányok, 1963. 10. köt. 1—2. sz. 29—38. p.

Borzsák Erzsébet: A legio III Augusta újabb feliratа Pannóniában. — Archeológiai Értesítő, 1963. 1. sz. 81—83. p.

Wellner István: Újabb őrtorony az aquincumi limes-szakaszon. (Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. 20. köt. Szerk. Gerevich László. Bp. Akad. K. 1963.)

Mócsy András: A markomann háborúk savariai pusztításai. — Archeológiai Értesítő, 1963. 1. sz. 17—20. p.

Medzibrodszky Endre: A XVI—XVIII. századi török—perzsa háborúk történetének kérdéséhez. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica. Tom. 10. Szerk. Witmann Tibor.) Szeged, 1963. 35 p.

Hegedüs Géza: Vasbordájú szentek. Regényes korrajz Oliver Cromwellről és az angol forradalomról. Bp. Móra K. 1963. 192 p., 7 t. (Nagy emberek élete.)

Rázsó Gyula: Felfedezők, kalózok, gyarmatosítók. Angol utazók, hajósok és gyarmatosítók a XVI—XVII. században. Összeáll. — —. (Ford. Kelecsényi Gábor, Kosáry Domokos stb.) Bp. Gondolat, 1963. 198 p., 8 t. (Európai antológia. Az angol forradalom.) Bibliogr. 197—[199.] p.

Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715.) Bp. Akad. K. 1963. 189 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 29.) Bibliogr. 183—189. p.

Rázsó Gyula: Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715.) [Bp. Akad. K. 1963. Ism.] — —. — HK, 1963. 2. sz. 286—288. p.

Perjés Géza: Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben. (Hadtáptörténeti tanulmány.) — HK, 1963. 1. sz. 216—281. p.

Saint-Simon, Claude Henri de: Válogatott írásai. [Franciából] (ford. Justus Pál. Vál., [bev.] és jegyz.: Nyilas Vera.) Bp. Gondolat, 1963. 405 p.

Soboul, Albert: A francia forradalom története. (1789—1799.) (Précis d'histoire de la révolution francaise. Ford. Józsa Péter.) Bp. Kossuth K., 1963. 616 p., 16 t.

Tarle, (Evgenij V[iktorovics]) J.: Napoleon. [Életrajz.] (Ford. Déry Tibor, Aranyossi Pál.) 5. kiad. Bp. Gondolat, 1963. 372 p.
(Siker könyvek.)

Gottreich László: Az orosz nép 1812. évi honvédő háborújáról. — HK, 1963. 1. sz. 188—215. p.

Perjés Géza: Az élelemellátás kérdése Napoleon oroszországi hadjáratában. — Sz, 1963. 3. sz. 528—566. p.

Szendrei József: Ő megverte Napoleont. [Kutuzov halálának 150. évfordulójára.] —, Népszava, 1963. 98. sz. 7. p.

Szendrei József: Napoleon legyőzője. [Mihail Illarionovics] (Kutuzov). — L, 1963. 17. sz. 5. p.

Szilágyi Tibor Farkas: A népek csatája. — ÉT, 1963. 42. sz. 1332—1336. p.

Jemnitz János: Az első Internacionálé és a háború (1864—66.) — TSz, 1963. 3—4. sz. 386—413. p.

Az első világháború és a két világháború közötti időszak

[*Grinisin*] Grinyisin, D. M.: Lenin katonai tevékenysége. (Voennaja dejatel'noszt' V. I. Lenina.) (Ford. Lénárt György, Rózsa István, Nyiró József.) Bp. Zrínyi K. 1963. 616 p.
(Tisztek könyvtára 14.)

Farkas Sándor: A békés forradalom tervétől a fegyveres fölkelésig. — ÉT, 1963. 44. sz. 1379—1382. p.)

Piszker Tibor: Történelmi születésnap. (A Szovjet Hadsereg Napjára.) — Honvédségi Szemle, 1963. 2. sz. 3—7. p.

Kurocskin, Pavel: Negyvenöt éve békeőrségen. A „Néphadsereg" számára írta — — hadseregtábornok, a Szovjetunió Hőse. [Visszaemlékezés 45 év harcaira.] — N, 1963. 8. sz. 3. p.

Gárdonyi Róbert: Az élő történelem. [Sz. M. Budennüj, a Szovjetunió marsallja születésének 80. évfordulójára.] — N, 1963. 46. sz. 4. p.

[*Nikulin*] Nyikulin, Lev: A fegyverek mellett is békéről álmodott. (Mihail Nikolaevics) Tuhacsevszkij marsall születésének 70. évfordulójára. — L, 1963. 7. sz. 5. p.

A kjahtai csata. [A Mongol Néphadsereg megalakulásának 42. évfordulója. Írta:] S. L. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 5. sz. 47—50. p.

Kjahtától a Csingan-hegységig. [A mongol nép harca a kínai militaristák, az orosz fehérgárdisták és japánok ellen, 1921—1945.] — N, 1963. 11. sz. 7. p.

Szabó István: A Mongol Népköztársaság Népi Haderőinek napjára. — Honvédségi Szemle, 1963. 3. sz. 118—119. p.

Fischer, Ernst: Jelzőtűz. Dimitrov harca a háborús gyújtogatók ellen. (Das Fanal.) (Ford. Mátrai Tamás.) Bp. Kossuth K. 1963. 210 p., 5 t.

Kerekes Lajos: Anschluss, 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia. 1933—1938. Bp. Akad. K. 1963. 407 p., 1 t.

Kerekes Lajos: Ausztria német megszállása. (1938. március 12.) — Valóság, 1963. 1. sz. 105—112. p.

Pamlényi Ervin: Bevonulás hajnalban... Az Anschluss története — új megvilágításban. (Kerekes Lajos: Anschluss 1938. c. könyvének ismertetése.) — Magyar Nemzet, 1963. 275. sz. 5. p.

Leon, Andor: Az Anschluss éjszakája. Egy szemtanú jegyzetei. — Magyar Nemzet, 1963. 59. sz. 2. p.

Frank László: Amikor Ausztriából Ostmark lett. Huszonöt éve szállta meg a náci fasiszta hadsereg Ausztriát. — Népszabadság, 1963. 59. sz. 4. p.

Karsai Elek: Pálfordulás egy nap alatt. Hogyan fogadta a magyar polgári sajtó Ausztria bekebelezését? — Népszabadság, 1963. 60. sz. 4—5. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 1. Néhány részlet a Halhin—Gol-i légihadműveletekből. (1939 július—szeptember.) — Repülés, 1963. 7. sz. 12—13. p.

Csatári Dániel: A román fasizmus sajátosságairól. — Tört Sz, 1962. 3—4. sz. 551—559. p.

A második világháború

A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) 1939—1945. [Írta]: (Sz. P. Platonov. I. J. Zajcev stb. Ford. Auer Kálmán.) 1—2. köt. Bp. Zrínyi K. 1963. 34 térk. mell.
(Tisztek könyvtára 16.)

Pethő Tibor: A második világháború kritikai története. („A második világháború 1939—1945" c. mű 1. kötetének ismertetése.) — Magyar Nemzet. 1963. 252. sz. 8. p.

Pethő Tibor: A stratégia megdőlt elméletei. A második világháború kritikai története. („A második világháború 1939—1945" c. mű 2. kötetéről.)

nek ismertetése.) — Magyar Nemzet, 1963. 256. sz. 5. p.

Battaglia, Roberto: A második világháború. (La seconda guerra mondiale. Ford. Zoltán József.) Bp. Kossuth K. 1963. 409 p., 14 t., 2 térk. Bibliogr. 370—401. p.

Poltorak, A. I.: Münchentől Nürnbergig. (Ot Mjunhena do Njurnberga. Ford. Szabó Tamás.) Bp. Kossuth K. 1963. 414 p.

(Vaszil'ev) Vasziljev, P.: A hadműveleti-hadászati megtévesztés a második világháborúban. (A külföldi hadseregek tapasztalatai.) (Ob operativnosztrategicseszkoj dezinformacii vo vtoroj mirovoj vojne.) — HK, 1963. 2. sz. 170—184. p.
(Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1962. 3. sz. 41—52. p.)

Serfőző László: Az inferno első felvonása. [A második világháború kirobbanásának 24. évfordulója.] — ISz, 1963. 16. sz. 38—41. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 2. r. A lengyel légihaderő tragédiája az 1939-es villámhadjárat során. — Repülés, 1963. 8. sz. 12—13. p.

Várkonyi Tibor: Viharok két emlékirat körül. Ki játszotta Hitler kezére Franciaországot? — Magyar Nemzet, 1963. 293. sz. 5. p.

Nagy Gábor: Megjegyzések „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története és hadművészet története néhány kérdésének kritikája" c. tanulmánnyal kapcsolatos vitához. — HK, 1963. 1. sz. 298—316. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 3—4. r. A nyugati villámhadjárat légihadműveletei. Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium. — Repülés, 1963. 9. sz. 12—13., 10. sz. 12—13. p.

1941. június 22. Ribbentrop nincs a helyén . . . [A náci Németország támadása a Szovjetunió ellen. Írta:] S. P. — ISz, 1963. 12. sz. 53—60. p.

Batov, Pavel Ivanovics: Égő földek, lángoló folyók. (V pohodah i bojah. Ford. Nyírő József.) Bp. Zrínyi K. 1963., 459 p., 1 t., 6 térk.

1941. november 7. [Légicsata Moszkva alatt. Egy szovjet repülő visszaemlékezése alapján. Írta:] Á. J. — ISz. 1963. 20. sz. 8—15. p.

Szkvirszkij, L.: A Nagy Honvédő Háború találkozó ütközeteiről. — Cikkgyűjtemény a Külföldi Katonai Folyóiratokból, 1963. 1. sz. 15—30. p.
(Voennaja Müszl' 1963. 1. sz.-ból.)

Hatalmas győzelmek krónikája. A Szovjetunió 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborújának története c. mű negyedik kötetének ismertetése. (Az ismertetést E. A. Boltin vezetésével a Marxizmus—Leninizmus Intézet Nagy Honvédő Háború története osztálya munkatársainak egy csoportja állította össze.) — HK, 1963. 1. sz. 347—363. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 5. r. Fejezetek a szovjet légihaderő második világháborús harcaiból. — Repülés, 1963. 11. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 6. r. Radarháború 1939—45-ig. — Repülés, 1963. 12. sz. 12—13. p.

Endresz István: A 200-as titkos náci repülőezred. A légi kémkedés apostolai. — Repülés, 1963. 1. sz. 13., 2. sz. 12—13., 3. sz. 12. p.

Aki békét akar, nem támogathatja a revansisták atomfegyverkezését. Hruscsov és Malinovszkij nyilatkozata a francia televíziónak a volgai csata 20. évfordulójára. — Népszabadság, 1963. 34. sz. 1—2. p.

Barabás Péter: A volgai csata. — Népszava, 1963. 27. sz. 5. p.

Évszázadunk nagy csatája. [A volgográdi csata évfordulója. Írta:] K. N. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 74—77. p.

A nagy csata. (Húsz esztendeje ért véget a volgai csata.) — N, 1963. 5. sz. 5. p.

Sugár András: A volgai csata színhelyén. (Jakov) Pavlov őrmesterrel — a Pavlov házban. — Esti Hírlap, 1963. 27. sz. 3. p.

Szabó Ferenc: „Erőd a Volga partján". — ÉT, 1963. 5. sz. 131—135. p.

Szapfirov, [Nikolaj] Nyikolaj: A „döntő csapás" emlékdombján. A fasiszta német csapatok volgai vereségének 20. évfordulójára. — L, 1963. 5. sz. 6. p.

Vajda Péter: Ezért a városért az egész ország küzdött. Beszélgetés Csujkov elvtárssal, a volgai csata hüszadik évfordulójának alkalmából. — Népszabadság, 1963. 27. sz. 6. p.

Zala Tamás: „Vörös Verdun" a Volga partján. — Magyar Nemzet, 1963. 28. sz. 7. p.

A szokolovói csata 20. évfordulójára. (Az 1. önálló csehszlovák zászlóalj harca a voronyezsi front mentén 1943. március 8—13. között.) — Ho. 1963. 2. sz. 151—154. p.

Szabó Balázs: A prohorovkai találkozó ütközet 20. évfordulójára. — Ho. 1963. 5. sz. 137—145. p.

Steri István: Olaszország kilépése a háborúból. 1943. szeptember 8. — ÉT. 1963. 36. sz. 1123—1126. p.

Kulis, (V[aszilij] M[ihajlovics]): A második front. (Vtoroj front. Ford. Szűcs Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1962. 543 p., 3 mell., 45 térk. mell. Bibliogr. — Összeáll. Szentpéteri Jánosné — 513—523. p.

Vass István: Szovjet állásfoglalások 1943-ban az európai második front

megnyitásával kapcsolatban. Szeged, Bács-Kiskun m. ny. Kecskemét, 1963. 52 p.
([Szeged, Egyetem.] Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 14. Studia historiae universalis recentis et recentissimi aevi 2.)

Gazsi József: Az 1944-es ardenni német támadás előkészítése. — HK, 1963. 1. sz. 3—36. p.

Gazsi József: Schaufelberger: „Ardennen 1944—45". Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1962. dec. 713—743. p. [Ism.] — —. — HK, 1963. 2. sz. 282—283. p.

Szabó Árpád: Tizenkilenc éves a Román Népköztársaság. [A román hadsereg harcai 1944 augusztus 23-tól.] — Értesítő. A Zrínyi Miklós Akadémia belső folyóirata, 1963. 4. sz. 1—12. p.

Hogyan született az „ellenálló német tábornokok" legendája? [Írta] —i —l. — Magyar Nemzet, 1963. 60. sz. 2—3. p.

Kékesdi Gyula: Kovpak kismadara. (Anna Turkina, Kovpak rádiós partizánja.) — Népszabadság, 1963. 278. sz. 6—7. p.

Vajda Péter: Ki árulta el a legendás Ifjú Gárdát? — Népszabadság, 1963. 52. sz. 11. p.

Ruffy Péter: Varsói évforduló. 1943 április 19—1963 április 19. [A varsói gettó 27 napos harca.] — Magyar Nemzet, 1963. 90. sz. 3. p.

A felkelés első napja. [A varsói gettó felkelésének 20. évfordulójára.] (Részlet a Levinson Archivum anyagából.) — Népszabadság, 1963. 90. sz. 6—7. p.

Emlékezés. [Az 1. csehszlovák hadseregcsoport Kárpát-duklai harcairól.] (Frantisek Karasz volt partizán visszaemlékezései alapján írta:) S. L. — ISz, 1963. 18. sz. 70—73. p.

Vadász Ferenc: A sötétség és a fény között. Julius Fucik halálának 20. évfordulójára. — Népszabadság, 1963. 210. sz. 5. p.

F[ehér] P[á]l E.: Fucik és a magyarok. — Élet és Irodalom, 1963. 36. sz. 3. p.

Dobossy László: Julius Fucik. Születésének 60., halálának 20. évfordulójára. — Nagyvilág, 1963. 11. sz. 1750—1751. p.

Szabó Árpád: Tizenkilenc éves a Bolgár Népköztársaság. — Értesítő. A Zrínyi Miklós Akadémia belső folyóirata, 1963. 5. sz. 3—11. p.

Molnár István: Narogyen jumruk. [A bolgár „Népi ököl" partizánegység harcai a fasiszták ellen.] — N, 1963. 36. sz. 5. p.

Molnár István: A hős falu. [Partizánok harca a népáruló bolgár csendőrség ellen Kableskovoban.] — N, 1963. 10. sz. 5. p.

Giuliano, Bartolomeo: Boves vidéke az olasz antifasiszta ellenállás első gócpontja. — Munkásőr, 1963. 11. sz. 3. p.

Vajda Péter: Csodálatos menekülés. Ki volt a megmentő? (Alekszej Kubiskin szovjet hadifogoly az olaszországi antifasiszta ellenállás hőse.) — Népszabadság, 1963. 297. sz. 6—7. p.

Szovjet kolhozistából olasz nemzeti hős [Fedor Poletaev partizán.] — Ország-Világ, 1963. 2. sz. 10. p.

Kovács Jenő: Lidice él és figyelmeztet. — L, 1963. 24. sz. 4. p.

Pintér István: Hitler első számú bérgyilkosa (Otto Skorzeny). — L, 1963. 20. sz. 12—13. p.

Mader, Julius: A sebhelyes gyilkos nyomában. (Jagd nach dem Narbengesicht.) Riportregény Otto Skorzenyról, az SS titkosszolgálatának vezetőjéről. (Ford. Hámor Péter.) [Bp.] Kossuth K. 1963. 33 p.

Lóránt László Endre: A Toplitz tó titka. — Élet és Irodalom, 1963. 46. sz. 1—2. p.

Lévai Jenő: A Toplitz tó rejtélye. Beszél az egyetlen SS-szemtanú (Wilhelm Höttl). [A második világháború utolsó napjai.] — Magyar Nemzet, 1963. 272. sz. 5. p.

Titkos napló a tó fenekén. Kotrógép talált meg egy német hadosztály bizalmas iratait. [Schwante ezredes, a 112-es német páncélos hadosztály vezérkari főnökének naplója 1945 március 5—14. Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1963. 28. sz. 2. p.

Rozanov, G[erman] L[eoncsevics]: Hitler végnapjai. (A fasiszta Németország összeomlásának történetéből.) (Poszlednie dni Gitlera. Ford. Hollós Alfréd.) Bp. Kossuth K. 1962. 143 p., 8 t.

[Egorov] Jegorov, M.: Győzelmi zászló a Reichstag fölött. [Visszaemlékezés.] — Hazáért, 1963. 19. sz. 6. p.

Pintér István: SS-harsona. Május 9, a fasiszta Németország bukásának évfordulója. — ISz, 1963. 9. sz. 60—65. p.

Csujkov, Vaszilij: Akiről a treptowi győzelmi emlékmű katonáját mintázták (Nikolaj Maszalov). — L, 1963. 19. sz. 5. p.

Goldschmidt, Bertrand (Léopold): Az atomkaland. (L' aventure atomique. Ford. Hoffer János.) Bp. Közp. Fizikai Kut. Int. 1963. 249 p.

Mantere, A.: A második világháború ábrázolása a mai finn demokratikus irodalomban. — Filológiai Közlöny, 1963. 1—2. sz. 113—128. p.

Gáti Vilmos: Az NDK Nemzeti Néphadseregének születésnapja. — Honvédségi Szemle, 1963. 3. sz. 116—117. p.

Szon Csan Rjam: A koreai háború évfordulóján. — Népszava, 1963. 146. sz. 5. p.

A koreai néphadsereg napján. [Írta:] K. N. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 77—80. p.

Nyuli János: A hősök útját járják. A „koreai" Matroszov. (Li Szo Bok.) — N, 1963. 6. sz. 7. p.

Kulcsár István: Dzsungelháború. [A délvietnami felszabadító harc kilenc évének mérlege.] — N, 1963. 14. sz. 5. p.

[*Minaev*] Minajev, [Vladiszlav] Vlagyiszlav: Fény derül a titokra. (Tajnoe sztanovitszja javnüm.) [Kémek, diverzánsok, terroristák tevékenységéről a Szovjetunió ellen.] (Ford. Zalai Ervin.) Bp. Zrínyi K. 1963. 376 p.

Összeállították: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. HORVÁTH MIKLÓS, a történelemtudományok kandidátusa — A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai (I. rész) — — — — — — — — — — — — — 631

TÓTH SÁNDOR — Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról — — — — — — 664

VITA

ÖLVEDI IGNÁC, a hadtudományok kandidátusa — A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához — — — — — — — — — 680

OTTA ISTVÁN — Reflexio „A háború lényegéről és rendszerezéséről" c. cikkhez — — — — — — — — — — 698

KÖZLEMÉNYEK

SZ. A. ANDRJUSENKO altábornagy — A Duna hullámain (I. rész) — — — — — — 702

Dr. BÖHM JAKAB — Mozaikok a Hadtörténelmi Levéltár terveiből — 722

SUCIN JÓZSEF — Néhány gondolat a Haditechnikai Parkról — — 724

HÍREK

Megalakult a TIT hadtudományi szakosztálya (R. Gy.) — — — — — — — — — — — — — 726

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus Bécsben (R. Gy.) — — — — — — — — — — — — 727

A múzeumi vezetők prágai konferenciájáról (Dr. Cs. F.) — — — — — — — — — — — 727

Hadtörténész-konferencia Brandenburgban (O. I.) 728

Ülést tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa (Sz. B.) — — — — — — 708

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. CSIMA JÁNOS — A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben 1944 augusztusának végén és szeptember havában — — — — — — — — — 730

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1963. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — — — 736

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Д-р Миклош ХОРВАТ, канд. ист. наук — Развитие венгерской военной историографии и ее задачи. (I. часть) — 631

Шандор ТОТ — Обзор военно-исторической литературы об освободительных операциях на территории Венгрии — 664

ДИСКУССИЯ

Игнац ЭЛВЭДИ, канд. воен. наук — К дискуссии о меморандуме хонведского генерального штаба от 4-го сентября 1944 года — 680

СООБЩЕНИЯ

Иштван ОТТА — Заметки к статье «О сущности войны и о ее классификации» — 698

С. А. АНДРЮШЕНКО, генерал-лейтенант — На волнах Дуная (I. часть) — 702

Д-р Якаб БЕМ — Мозаичные отрывки из плана Военно-исторического Архива — 722

Йожеф ШУЦИН — Несколько мыслей о Военно-техническом Парке — 724

НОВОСТИ

Образование Военно-научной секции при Обществе по распространению научных знаний. (Д. Р.) — 726

XII. международный конгресс историков в Вене (Д. Р.) 727

О пражской конференции заведующих военными музеями. (Д-р Ф. Ч.) — 727

Конференция военных историков в Бранденбурге. (И. О.) 728

Заседание ученного совета Военно-исторического Института и Музея. (Б. С.) — 728

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

Д-р Янош ЧИМА — Предварительные переговоры хортийской дипломатии в Берне о перемирии в конце августа и в сентябре 1944 года 730

БИБЛИОГРАФИЯ

Ева МОЛЬНАР, Иштван ВИНИЦАИ, ВИНДИШ Аладарне — Библиография военно-исторической литературы, вышедшей в Венгрии за 1963 год — 736

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Dr. MIKLÓS HORVÁTH Kandidat der Geschichtswissenschaften — Die Entwicklung der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung und ihre Aufgaben (I. Teil) — — — 631

SÁNDOR TÓTH — Überblick der kriegsgeschichtlichen Literatur über die Befreiungsoperationen von Ungarn — — — 664

DISKUSSION

IGNÁC ÖLVEDI Kandidat der Kriegswissenschaften — Zu der Diskussion über das 4. IX. 1944er Memorandum des Honvéd Generalstabes — — — — 680

ISTVÁN OTTA — Reflexion zu dem Artikel „Über das Wesen und Systematisierung der Krieges" — — — — — — 698

MITTEILUNGEN

S. A. ANDRJUSENKO Generalleutnant — Auf den Wellen der Donau (I. Teil) — — — — 702

Dr. JAKAB BÖHM — Mosaiken aus den Plänen des Kriegsarchivs — — 722

JÓZSEF SUCIN — Einige Gedanken über den Kriegstechnischen Park — — — — — — — — — — — — — 724

NACHRICHTEN

Gründung der Kriegswissenschaftlichen Fachgruppe des Wissenschaftlichen und Populärwissenschaftlichen Vereins (TIT) (R. Gy.) — — — — 726

Der XII. Internationale Historikerkongerss in Wien

Über die Prager Konferenz der Museumsleiter (Dr. Cs. F.) — — — — — — — — — — — 727

Kriegshistoriker-konferenz in Brandenburg (O. I.) 728

Sitzung des Wissenschaftlichen Rates des Kriegsgeschichtlichen Instituts und Museums (Sz. B.) — 728

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

Dr. JÁNOS CSIMA — Die vorherigen Waffenstillstandsverhandlungen der horthyschen Diplomatie in Bern am Ende August und Anfang September 1944 — — — — 730

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, FRAU ELEONORA WINDISCH — Bibliographie der im J. 1963. in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur — — — — 736

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Dr. Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díj egész évre 32 Ft.

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 78. Telefon: 316—173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp., MNB—8 sz. folyószámlájára.

INDEX: 25—371

65.10363/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Szovjet páncélosok a felszabadított Tatán

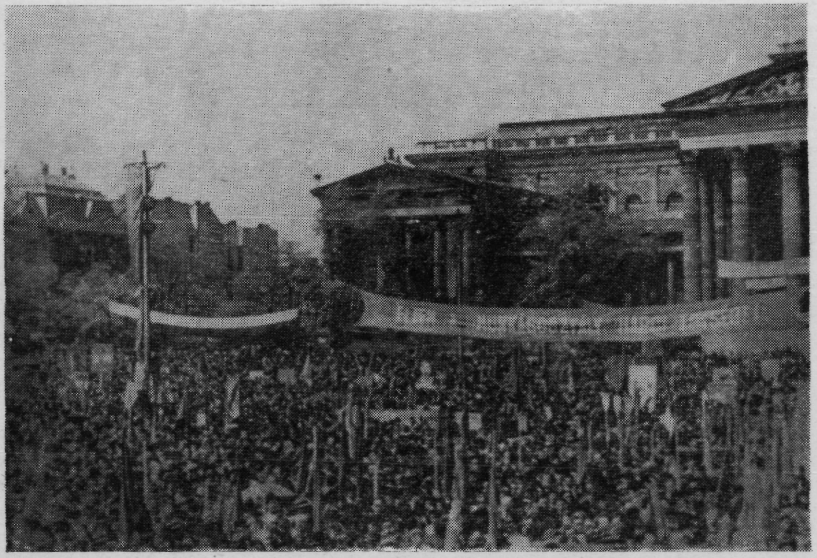

Az első szabad május 1. a fővárosban

Ára 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

negyedik negyedévi kiadványaiból

Szovjet szerzői munkaközösség:

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE 1941–1945. III. KÖTET

Megjelenik
egészvászon-kötésben, kb. 760 oldal terjedelemben
Ára: 150,— Ft

Dr. Csillag Ferenc:

A KÉZI LŐFEGYVEREK ÉS A HADMŰVÉSZET

Megjelenik
félvászon-kötésben, kb. 430 oldal terjedelemben
Ára: kb. 34,— Ft

Godó Ágnes:

A DRÁVÁTÓL A MURÁIG

Megjelenik
félvászon-kötésben, kb. 320 oldal terjedelemben
Ára: kb. 27,— Ft

Hajtó József:

LÉGIDESZANTOK A KORSZERŰ HÁBORÚBAN

Megjelent
félvászon-kötésben, 152 oldal terjedelemben
Ára: 14,— Ft